Ritoók Emma

ÉVEK ÉS EMBEREK

Budapest, 2022

Ritoók Emma

ÉVEK ÉS EMBEREK

A BTK Történettudományi Intézete, a Magyar Történelmi Társulat
és a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság közös kiadása

A kötet kiadását az ELKH Elnökségének támogatása tette lehetővé

Szerkesztette, a záró tanulmányt és a magyarázó jegyzeteket írta: Pritz Pál
A névmutatót összeállította: Előry Áron
Tördelés: Szegő Anna
Képbeszerzés: Török Ágnes
Borító: Kiss Áron

ISBN 978-615-5309-11-3
PDF – ISBN 978-615-5309-12-0

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Magyar Történelmi Társulat,
Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2022
© Pritz Pál, 2022
© Előry Áron, 2022

Nyomta és kötötte: Prime Rate Kft. Budapest

TARTALOM

INVOKÁCIÓ 7

ELSŐ KÖNYV 13

MÁSODIK KÖNYV 173

HARMADIK KÖNYV 241

NEGYEDIK KÖNYV 275

ÖTÖDIK KÖNYV ELSŐ RÉSZ 385

ÖTÖDIK KÖNYV MÁSODIK RÉSZ 449

FÜGGELÉK 563

EŐRY ÁRON: RITOÓK EMMA ÉS LUKÁCS GYÖRGY 565

PRITZ PÁL: UTÓSZÓ – RITOÓK EMMA VILÁGAI 577

A KÉPEK JEGYZÉKE 589

RÖVIDÍTÉSEK 592

NÉVMUTATÓ 595

INVOKÁCIÓ

Mikor elhatároztam, hogy megírom az emlékeimet, nem annak a kornak történelmére gondoltam, amelyet bizonyosan nagy időknek fognak nevezni. Nem nagy emberekről és a nagypolitikáról akarok megemlékezni, nagy tetteket feljegyezni. Ez a történelem dolga.[1] Nem az előkelő világról és szereplő emberekről fogok írni. Csak magunkról, a szenvedésekről és lelkesültségekről, melyek meddőn vesztek el a szóözönbe és hazugságokba fulladva. Kis emberek nagy tetteiről, a vakságról vagy önzésről, mely a vezetőket olyan gyakran jellemzi és mely azokat, akik alkalmasabbak volnának,[2] háttérbe szorítja. Ha nagyon szigorúan akarnám magamat kifejezni, azt mondanám, hogy a hazugságok kora volt ez, a frázisok kora.[3] Csak arról beszélek, amit láttam, és hallottam. Ha néha úgy tűnik fel, mintha pletyka is volna közé keverve, az hiszem, az nagyon jellemző egy korra nézve.[4]

---

1 Ti. a történetírásé. Amikor a Negyedik könyvben sógornője nevezetes könyve valótlanságait tűzi tollhegyre, a maga memoárját így hozza szóba: „Saját érzelmeim és gyengeségeim tehát benne maradhatnak, igazítsa helyre más." Ld. jelen könyvünkben a 308. lapon írottakat. (A későbbiekben is minden ilyen megadott lapszám a nyomtatott verzió lapszáma.) A kötet szerkesztési elveiről az Utószóban írunk részletesen, ám a kurziválások magyarázatát már itt meg kell adnunk. Nos, a kurziválás – legyen akár oldalaknál is terjedelmesebb, avagy csupán egyetlen szót érintő – az írónőnek az emlékiratában tett utólagos betoldására utal. (Ugyanakkor nem kurziváljuk azokat az utólagos betoldásokat, amikor annak nyilvánvalóan nincs jelentősége, mert tévedés, felejtés stb. következménye.) A dőlt szedés jegyzettel való további jelzése általában szükségtelen. Feleslegesen növelné még nagyobbra az egyébként sem kevés jegyzetek számát. Mivel az írónő számos alkalommal átírta, tartalmilag pontosította, bővítette a szöveget, nemritkán a betoldáson belül is még tovább bővített, változtatott, ezért ilyen esetekben a jegyzetek elkerülhetetlenek lettek.

2 A „volnának" helyett „lettek volna" az első(?) fogalmazásban. 473. fond 4. doboz, Emlékek elnevezésű pallium.

3 Az első(?) fogalmazásban: „de elég talán annyit mondani, hogy a frázisok kora". Uo.

4 Az első(?) fogalmazásban: „azt hiszem, a pletyka is nagyon jellemző egy korra nézve." Uo. – Valóban nagyon sok pletykáról értesül az Olvasó. Sok esetben az ő tájékozottságát feltételezve nem fűztünk hozzájuk korrigáló megjegyzést. Ám arra már itt fel kell hívnunk a figyelmet, hogy e fogalmazás önellentmondásos és pontatlan. Pontatlan, hiszen az írónő messze nem azt írja le csupán, amit megtapasztalt, hanem azt is, amit akkor vagy utólag hallott. Számtalanszor olyasmit is lejegyez, aminek a hitelességében, valóságosságában maga is kételkedik. Ennek a kételkedésének pedig hangot is ad. Mivel az írónő nagyon is tudatában volt annak, hogy a múlt elbeszélése harci eszköz, saját bőrén bőséggel megtapasztalta, hogy az ellenforradalom táborán belül is késhegyig menő harcok dúltak, amely küzdelemben személy szerint ő bizony alaposan alul maradt, ezért memoárja az egész korszak történelemképét akarja megadni. Ráadásul sokkal részletesebben, sokoldalúbban, mint ahogy az szokványos történeti elbeszélésekben olvasható. Mindebből következően a memoárban áradó pletykák tömkelege bizony határozottan szerkezetbe rendezett. Olyan szerkezetet mutat, amelyben félreérthetetlenül ott van – minden distancírozása ellenére – az írónő felfogása, látásmódja, akarata is, hogy az Olvasó majd olyannak lássa az elbeszélt időszakot, ahogyan azt ő láttatja. Vegyük „csupán" a memoár lapjairól reánk néző Bethlen István-portrét. Amelyből „csupán" egyetlen dolog hiányzik. Az, hogy Bethlen István államférfiú volt. Miért? Mert az írónő mesze nem Bethlen világlátása szerint rendezte volna be az ellenforradalmi Magyarországot. Hanem úgy, ahogyan azt Gömbös Gyula csinálta, illetve tette volna, ha korai halála nem akadályozza meg szándékai kiteljesítését.

Ha író vagyok is, ne várjanak tőlem irodalmat. Nem művész akarok lenni ezeken a lapokon, mert a művész természete szerint alakít.[5] Csak igaz akarok lenni, amennyire emberileg lehet. Sokáig hittem én is a szavakban. Ma már csak a tettekben hiszek, mert láttam, milyen jellemek rejlettek a szavak mögött. De láttam szép és nagy jellemeket is, akik tehetetlenül nézték a jellemtelenség felülkerekedését,[6] mert nem volt elég energia bennük, hogy az etikai fellázadást tettekké sűrítsék.

Talán pesszimista lesz az írásom jellege. Akik a szokásos magyar dicsőítést várják, ne is olvassák el. A magyarság sok nagyszerű tulajdonsága mellett sok szomorú tapasztalásom is volt, sőt az a szerencsétlenség, hogy éppen szép jellemvonásai azok, elsősorban „úri gondolkozása",[7] melyek tehetetlenné teszik a küzdelemre. De nagy hibája, hogy lanyha és közönyös a tettben, kivéve, ha fegyver van a kezében. De ha még legalább csak a magyar hibák miatt kellett volna szenvednünk. De ennek a kornak a vezetője nem az igazi magyarság volt, csak a szenvedők, és a nemesen szenvedők voltak azok. A háborúban az osztrák hadvezetőség, aztán[8] itthon a zsidóság és egy kevert német-szláv vérű magyarság volt a hangadó, mely csak külsőségeiben sajátította el a magyar tulajdonságokat, nyelvet. Elhitette velünk, hogy a saját[9] öntudatlan önzése, hatalomvágya, vagy hiúsága magyar akarat, és a magyarság java. Az újabb vérkeveredésből származó magyarság ez, mely egyes tagjainak jellemében csaknem olyan távol áll tőlünk, mint például a zsidó keveredés. Ezt világosan éreztem minden egyes tapasztalatomban. A tehetséges magyarok, akiket ezek nem engedtek érvényesülni, keserűségükben saját maguk ellen fordultak, és az új irodalom ennek a bélyegét viselte magán már a háború előtt is.

Írásom nem lesz naplószerű, mert habár feljegyzéseim vannak, rendes naplót nem vezettem.[10] Erős élményeimben mindig bízhattam az emlékezésemben – hiszen nem is lehet író az ember, ha életének érzelmileg hangsúlyozott óráit újra át nem tudja élni – és amit érzelmileg mint magyar átéltem, erős emlékek azok. Nem mindig írtam kronológiai egymásutánban,[11] vissza-visszatértem, vagy előresiettem, ha valami egyéni ok miatt éppen az foglalkoztatott

5 Az első(?) fogalmazásban: „Nem akarok művész lenni ezeken a lapokon, mert a művész természete szerint alakít." Uo.

6 Az első(?) fogalmazásban: „a kicsik felülkerekedését." Uo.

7 Az első(?) fogalmazásban gondolatjelben van. Uo.

8 Az „aztán" szó az első(?) fogalmazásból hiányzik. Uo.

9 Az első(?) fogalmazásban: „az ő" a „saját" helyett. Uo.

10 A memoár egésze tükrében mondhatjuk, hogy ez így pontos. IV. Károly második visszatérését taglalva, azon belül Bethlen István „vakságát" kritizálva írja: „Most sem sejtette, hogy holnap mi fog történni. Másnap a király újra Magyarországon volt. – (Akkor egy hónapig naplót vezettem. Sajnos nem értem rá, hogy rendszeresen tovább is folytassam.)" – Negyedik könyv, 1921-es esztendő 335. oldal. 1927-ben olvassuk: „És íme, nem tudom elhagyni a MANSZ területét. Mert mégis csak az az igazság, hogy sokat vártak az asszonyok tőle és éppen azért olyan sok a panasz ellene. Hát csak leírom a naplómból: Czeke Vilma, aki sokat dolgozik az egyletben, elkeseredetten beszéli, hogy nincs emberük, minden új kezdeményezéshez dilettáns emberek fognak hozzá." Ötödik könyv második rész 455. oldal. Ugyancsak 1927-ről, annak vége tájáról megemlékezve írja: „Itt egy nagyobb részt találtam naplójegyzeteimben, mely teljes egészében meg volt írva, csak rövidítve. Mindezt általános megjegyzésekkel ellátva írom le, melyekre vissza akarok emlékezni. Ezt az összefüggő részt egészében visszaadom itt is, mert reám nézve is jellemző, amint azt később láttam." Ötödik könyv második rész 478. oldal. Ezt a fogalmazást tartjuk a legpontosabbnak: számos ízben írt bizonyosan Ritoók Emma jegyzeteket, bizonyosan azzal a szándékkal, hogy egyszer azokat majd memoárja pontossága érdekében hasznosítja. – Egyébként míg az írónő hajlamos elmosni a memoár és a napló közötti különbséget, valójában merőben más a memoár és a napló. Hiszen míg a napló az egyidejűség dokumentuma, addig a memoár a visszaemlékezés műfaja. És még ha nem is vitatjuk el az írónő újraélő képességét, abba bizony számos esetben tévedések csúsznak bele. Ezért tette helyesen, hogy naplójegyzeteit memoárja megírása pontossága érdekében számos ízben hasznosította, ám a két műfaj összemosása természetesen helytelen.

11 Az első(?) fogalmazásban: „nem is kronológiai egymásutánban írtam" Uo.

erősebben írás közben. Néha évek múlva is fűztem hozzá[12] megjegyzéseket. Csak később rendeztem az egész anyagot.

Nem a dátumokat tartom fontosaknak, hanem ennek a kornak a hangulatát, amint a tömegben és egyénben megnyilvánult, s melyet még a napilapok sem fejezhetnek ki igazán, mert kötve vannak egyoldalú politikájuk vagy a szokások által. Én ismerem mindegyik oldalt és nem szükséges a jövővel szemben elhallgatnom azt, amit ma szűkebb körben sem mondhatok el, hogy levertséget ne keltsek fel, vagy haragos vitát ne provokáljak.[13] Ennek a kornak a társadalma a háború után[14] gyönge volt, hogy a romlottságot kidobja magából, mint elgyengült szervezet, mely nem képes a reakcióra a kóros anyagok ellen.

Azt a különös tapasztalást szereztem,[15] hogy a közvetlenül átélt mindig kisebb, mint a történelem[16] által beállított múlt. Két évtized előtt történt eseményeket, melyeket mi még kicsinyesnek és szomorúnak láttunk, ma már bizonyos dicsőség vesz körül. Lehet, hogy később[17] ezt a kort is nagyobbnak fogják látni embereivel együtt[18]. Én úgy[19] írom meg, ahogyan mi láttuk.

Budapest, 1923.[20]

12 Az első(?) fogalmazásban: „néha sok idő múlva fűztem még hozzá megjegyzéseket." Uo.
13 Az első(?) fogalmazásban: „ne hívjak ki." Uo.
14 Az első(?) fogalmazásban „a háború után" kitétel hiányzik. Uo.
15 Az első(?) fogalmazásban: „már a saját életemben is". Uo.
16 Vagyis a történetírás.
17 Az első(?) fogalmazásban ez a szó hiányzik. Uo.
18 Az első(?) fogalmazásban „mint az írásom mutatja". Uo.
19 Az első(?) fogalmazásban: „úgy" helyett „azt". Uo.– Ahogyan *mi* láttuk. Már itt érdemes és szükséges aláhúznunk, hogy e memoár súlyát a *mi* adja. Ritoók Emma egyéni fogalmazása – ismét és ismét hangsúlyozzuk majd – a keresztény magyar középosztály jelentős része nézetét tükrözi vissza. És már itt el kell mondanunk, hogy ezen valóban jelentős társadalmi erőt az írónő – amint azt osztálya is tette – ugyanakkor számtalanszor magával a nemzettel azonosítja, holott a kettő messze nem azonos.
20 Az első(?) fogalmazásban is az 1923-as dátum szerepel. Nagy valószínűség szerint az írónő 1923-ra elkészült az addigi évek rajzával, s akkor az egésznek még csak Emlékek volt a címe.

1. Feszty Árpád: A magyarok bejövetele
A második világháborúban bombatalálat érte, a millecentenáriumi ünnepségre felújított hatalmas körkép ma az ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkban látható. A honfoglalás korának valóságához nem sok köze

van. Azt ellenben jól tükrözi, hogy a 19. század végén hogyan képzelték el a honfoglalást. Az ihlető romantikus történelemszemlélete – amelynek jegyében a nemzetet örök kategóriának tartotta, azt jelentős mértékben a keresztény középosztállyal azonosította – sok ponton rokon e kép világával.

ELSŐ KÖNYV

1914

I.

Június 28. Mátyásföldön laktunk. Estefelé sétálni mentünk a telep mögött vezető Major úton. Akkor még volt idő sétálni. Rendesen erre jártunk, mert a legcsendesebb hely volt. Még szekér sem zörgött a két akácsor között, mely már kezdett ritkulni a nagy melegben. Túl már tarló van, korán arattak. Balra a pilisi hegyek mögött a szokott szép naplemente. Nyugalmas, falusias vasárnap este, az utolsó nyugodt este, az utolsó nyugodt percek életünkben, melyeket a megszokás hatalmában olyan természetesen élveztünk. Nem képzeltük, hogy ezzel a nyugalommal és bizakodással, öntudatlan örömmel és gondtalansággal soha többé nem fogunk sétálni és a természettel szemben állani.

Ismerősökkel találkozunk. – Hogyan? Semmit sem tudtok? – kérdik. – Mit? – A trónörököst és a feleségét meggyilkolták Szarajevóban. – Megdöbbent szavak, a lehetetlenség érzése, de sokkal kevésbé hat érzelmileg, mint annak idején Rudolf halálának híre. Tisztán emlékszem atyám megborzadó izgalmára azon az estén. – Ebből háború lesz – mondja a férfi. – Háború… de hisz ez lehetetlen! – A meleg, szinte lágy estében képtelen szavak ezek… háború… hiszen ez csak valami távoli lehetőség szokott lenni – orosz–japán, búr háború jut eszembe, de itt Európában… Körülnézek: nem, semmi sem jelenti a háborút, béke körülöttünk az egész természetben, béke a nyári földben, a bágyadó színű égen, az estéli csendben.

És a szó, mely eddig meg nem éltségével üres szó volt, agyamban valami realitást keres, amihez hozzáfűzzem. Nincs mihez kapcsolnom a tapasztalatban. És azt is érezzük, hogy a régi történelmi fogalom, megszokott hangzatos szavaival körülvéve, üres marad érzelmileg. Háború… milyen romantikus szó. És mennyi ideig fenn tudták hazugságokkal tartani, mikor már benne éltünk, hogy ilyen romantikus maradjon.

❖

A gyilkosság és hadüzenet között lefolyt idő kezdete szinte nyomot sem hagyott az emlékemben, annyira megszokottan, minden új benyomástól menten folyt le. Legalább nekünk még nem volt nagyon izgalmas. Egyáltalában nem hiszünk a háborúban; körülbelül úgy, mint fiatal korunkban, mikor még a családból nem veszítettünk el senkit, nem hiszünk a halálban; a diplomáciai izgalmakról Tisza nyilatkozata a Házból[21] inkább megnyugtat… csak lassanként kezdünk valami feszültséget érezni; a levegőben volt, a nem-tudásunkban, aztán az emberek idegességében. Majd új szót tanultunk meg – mennyit még azután, hogy a soha nem tapasztaltakat megjelölhessük vele: demars. Igen, körülbelül így képzeltük el: szép zeneszóval bevonulunk, a szerbek bocsánatot kérnek, néhol egy-egy gonosz komitácsi egy fa mögül lőni próbál, talán veszteségeink is lesznek… Bármilyen hihetetlen ma már, akkor a be nem avatott közönség körülbelül így képzelte el, és ha nem is ilyen naivan, a komolyabbak is valami mesés fényben látták a bosszuló bevonulást.[22]

21 Tisza István államférfiú volt. Következőleg tudta, hogy a háborúból a magyarság semmiképpen sem tud jól kijönni. Ha győzünk, még kisebb lesz a birodalmon belül a magyarság számaránya, annak minden vészes következményével. Ha vesztünk, vége a történelmi Magyarországnak. Ám a háborút ellenző álláspontját kénytelen volt megváltoztatni.

22 Míg a második nagy háborúba kelletlenül, az elsőbe nagy lelkesedéssel, túltengő öntudattal ment bele a magyarság zöme (is). – Megállj, kutya Szerbia! Nem lesz a tiéd Bosznia-Hercegovina! – énekelték szerteszét.

2. Tisza István
Benczúr Gyula államférfiúnak festette.
Valóban az volt.

3. A Szamár-Galéria Tisza képe
Az 1917 decemberében készült karikatúrának volt némi testi alapja, de inkább az elhúzódó háború miatt a háború fő felelősének tartott férfiú iránti ellenszenvet tükrözi.

Aztán lassan kezd a várakozás nyugtalanítani… csak már vége volna a bizonytalanságnak, akár háború, akár megegyezés, csak már ne húznák-halasztanák, ezt a feszültséget nem lehet soká kibírni. De ha a belgrádi tüntetésekről, a galíciai orosz kémekről olvasunk – inkább bosszankodást kelt, mint aggodalmat. A hazugságoknak és a nem-látásnak ebből a kényelmes és kellemes kezdetéből fejlődött ki a többi is, a hazugságot kívántuk öntudatlanul az egész szörnyű idő alatt. Nem akartuk tudni a bajokat, válságokat, hogy bizakodhassunk, optimisták maradhassunk. *Ez a magyar optimizmus a veszedelmes fajtához tartozik. Mert igaz, hogy hit, vagyis optimizmus nélkül nem lehet semmi nagyot teremteni, de az ilyen optimizmus erőből származik; úgy érzem, a speciális magyar optimizmus a kényelemből ered: nem akarjuk a fenyegető rosszat látni, mert különben tenni kellene valamit, hogy elhárítsuk.*

Végre megjelenik a két szó egymás mellett. Béke vagy háború, béke vagy háború, és aztán háború – visszavonhatatlanul. Hogy a háborút lelkesedéssel fogadták, annak egyik oka az volt, hogy az utolsó hetek izgató elhúzódása után még a biztos rosszabbat is szívesebben fogadtuk, mint a bizonytalanságban a feszültséget. A lapok hangos cikkei ebben a tekintetben igazat mondtak. És aztán olyan kikerülhetetlen szükséges rossznak éreztük, mely a Balkán ügyeit végre rendbe hozza

majd. Európai konfliktusra nem gondoltunk. Mindig a be nem avatott nagy többségről beszélek. Persze ha most utólag diplomáciai iratokat olvasok, melyek erre az időre vonatkoznak, mindig szíven üt, hogy milyen tudatlanok voltunk, külpolitikailag gyerekes gondolkozáshoz szoktatott nép, melyre nézve csak belső konfliktusai voltak fontosak; csak így történhetett az meg, hogy nem tudtunk róla semmit, mi előzte meg ezt a szerb háborúnak vélt világkonfliktust.[23] A háború tehát elég népszerű volt a középosztály és magyar közönsége előtt is, ami nem azt jelenti, hogy a trónörökös halála miatt érzett keserűség vagy bosszú érzése játszott szerepet benne. Valójában a magyarság gyűlölte Ferenc Ferdinándot, annyira, hogy trónöröklés kérdését is sokat hánytorgatták főleg a Chotekkel kötött házassága után. Arról is beszéltek, hogy odaát a gyermekeik nem uralkodhatnak, de mivel minket a Habsburg-házi törvények nem köteleznek, nem lehet-e majd a magyar függetlenséget úgy elérni, hogy mi megválasztanánk a fiát uralkodónak? Azt tudtuk, hogy Ferenc Ferdinánd gyűlöli a magyarokat, hogy a felesége révén cseh befolyás alatt áll. Később megismerték a dunai konföderációra vonatkozó tervét, mely egy Gesammtmonarchie lett volna erős szláv szupremáciával, vagy körülbelül az, ami most van Trianon után, csakhogy még ez a parányi független Magyarország sem maradt volna meg.[24] *Később Klebelsberg miniszter egy beszédjéből közelebbi adatokat is kaptunk, Tiszának szorongó, féltő aggodalmáról a Ferenc Ferdinánd trónra lépése idejére, aki már akkor tudta, hogy [Ferenc Ferdinándnak] a magyar állam szuverén létének eltörlése a célja. Ezt a célt belpolitikai válságok előidézésével és a nemzetiségek felizgatásával akarta elérni. Azért kellett Tiszának engedményeket tenni, és 1913-ban már tárgyalások folytak a román vezetőkkel ebben a tekintetben, mikor Hosszú Vazul szamosújvári püspök Tiszának elmondta, hogy a tárgyalások hiábavalók, mert Ferenc Ferdinánd sürgönyözött a vezetőknek, hogy ne adják el egy tál lencséért atyai örökségüket, ha trónra jut, minden ellenszolgáltatás nélkül minden követelésüknek eleget tesz.*

A trónörökös azt is tudta, hogy ebben a tekintetben leghatalmasabb ellenfele Tisza István lesz, ezért őt gyűlölte a magyarok közt. Mi ugyan nem sejtettük ezeket a szörnyű nehéz és politikailag olyan súlyos komplikációkat, de azért az érzésünk egészen helyes volt. Nagyon téved tehát Wichtl is a szabadkőművesekről írt munkájában,[25] *mikor az trónörökös elleni gyűlöletet a szabadkőműves befolyásnak tulajdonítja; ez annál nagyobb tévedés, mert a dunai konföderáció éppen szabadkőműves ideál volt és Jásziék számításukat éppen a trónörökös politikájára alapították.*[26] *Itt tisztán*

23 Ritoók Emma – bár szeret népet, nemzetet emlegetni, s persze messze nem egyedüliként – itt (is) a keresztény középosztályt, annak a roppant gyenge külpolitikai tájékozottságát sugározza. Szóval nem csupán „fenn" tudták, hogy nagy háború lesz. „Lent" a szociáldemokrata pártok közel két évtizede már a várható háború ellen fogadkoztak. Aztán összeomlottak, mindenütt nemzeti alapra helyezkedtek, s megszavazták a hadihiteleket.

24 Ferenc Ferdinánd helyesen ismerte fel, hogy a dualista Osztrák–Magyar Monarchia reformokra szorul. Trializmust elgondoló átrendezési tervei sértették a társnemzeti pozícióban lévő magyarság érdekeit. Ráadásul a trónörökös azért sem volt rokonszenves itthon, mert az uralkodó közvélemény túlnyomó hányada még az élvezettnél is nagyobb önállóságot akart. Amivel alaposan megnehezítették Tiszának és mindazoknak a dolgát, akik bölcsen tudták, hogy a függetlenségi pártiak a tűzzel játszanak. – A történelem alaposabb megértésében sokat segít(het) a korszakokon átívelő gondolkodás. Közvetlenül Trianon után hazánk (Ausztria után) valóban a térség legkisebb állama. Az 1989-1990-es hatalmas átrendeződés meghozza Csehszlovákia békés szétesését, véres polgárháborúban Jugoszlávia válik füstté. Ma szomszédjaink zöme kisebb, mint Magyarország.

25 Wichtl (Weltfreimaurerei, Weltrevolution, Weltrepublik: eine Untersuchung über Ursprung und die Endziele des Weltkrieges / von Friedrich Wichtl. - 1. bis 10. Tausend. - Wien: Wichtls Selbstverl.; München: Lehmann, 1919. 207 p.) – *BI*

26 Ez nincs így. Ld. a Jászi Oszkárra vonatkozó későbbi jegyzeteket, valamint a kötet végén lévő, *Ritoók Emma világai* című tanulmányt. A kötet legvégén szereplő névmutató sokat segítheti a figyelmes Olvasót a terjedelmes emlékiratban való eligazodásban. Az írónő számos esetben ismétel. Ezeket az ismétléseket nagy hiba lett volna kihúzni. Mert egyrészt ezek is rávilágítanak az írónő gondolkodására, annak változásaira, illetve gondolatvilága mozdulatlan elemeire. A magyarázó jegyzetek azért sem lettek a jelenleginél is terjedelmesebbek, mert a névmutató használata révén az Olvasó maga is sok egybevetést elvégezhet. Ha valóban árnyalt, részleteiben is pontos, tárgyilagos képet akar nyerni, akkor kimondottan ösztönözzük a névmutató ilyen célú használatát.

nemzeti érzésről volt szó; „Az Isten szereti mégis a magyarokat" – ez volt az általános vélemény a trónörökös meggyilkolása után.

Annyi bizonyos, hogy a korábbi háború népszerűségét nem a trónörökös elvesztése miatt keletkezett bosszú keltette fel. A szláv veszedelem érződött már a korábbi események folytán is, habár fogalmunk sem volt róla, milyen mélyen fel volt szántva a pánszlávizmussal az egész Ausztria; hogy Magyarország felosztása térképen már befejezett terv volt, arról a legvadabb pesszimisták sem álmodtak. Hogy az államférfiak, Tisza, tudott-e róla, vagy ő is magyar optimista nyugalomban élt?... Utólag úgy látszik, sok mindenről tudott, amit mi nem is sejtettünk. Ünnepélyesebb hatások is vannak; az osztrák követ elhagyta Belgrádot; a részleges mozgósítás; az olasz és román lapok mellettünk nyilatkoznak; Anglia barátságos. Csak szerb háborúra gondolunk, fogalmunk sincs, mi van a háttérben, és meg vagyunk győződve, hogy még ősszel vége lesz az egésznek, befejezzük. Nekünk öregebbeknek eszünkbe jut a boszniai okkupáció ideje, a gyerekek háborúsdit játszanak, mint mi akkor, a kisfiúk játékkarddal hadonásznak, és katonasapkában éneklik a „kutya Szerbiát…" Mulatunk rajta, hogy Putnik vajdát, a szerb vezérkar főnökét[27] még a kezdet kezdetén elfogjuk, és gentleman előkelőségnek tartjuk, hogy el is bocsátjuk. Mindenképpen jó előjelnek érezzük.

❖

A háborús mámorról szóló hírek túlzottak; ezt a pacifista zsidó írók hangsúlyozták később annyira; de az izgalom, még pedig a bizakodó – talán elbizakodott – izgalom és a lelkesedés is nagy. Hogy a Monarchia súlypontja Pesten van, hogy a Tisza szava a döntő, ez is fokozza a nacionalista örömet. Lehet, hogy éppen ennek a reakciója volt később a Tisza gyűlölete, őbenne látták a háború okozóját, mikor a levertség, a belefáradás és végül a veszteség bekövetkezett.

Nem tudom, voltak-e csakugyan olyanok, akik az első perctől fogva nem hittek a háború sikerében; én csak a vesztett háború után találkoztam ilyenekkel, de csodálkozom, hogy ezzel az érzéssel végig tudták élni ezt a négy esztendőt.[28]

Az első komolyabb izgatottságot, sőt talán megdöbbenést az orosz állásfoglalás okozta Szerbia mellett. De ez sem levertség volt, a közönség még mindig nem gondol európai háborúra. Azért a kissé hetyke bizalom komolyabb meggondolásnak kezd helyet adni a lelkekben; kezdjük történelminek érezni e napokat, és korunkat – kissé talán büszkén is arra, hogy most történelmet fogunk élni. – Történelmet nagy Té-vel. Mert, hogy ez mit jelent, arról alapjában véve fogalmunk sincs.

Egyáltalában azt látom azóta, hogy átélt korunk a történelembe vetett bizalmat megingatta.[29] Átéltünk egy nagy történelmi kort, amelyet legalább tízféleképpen lehet – és fognak – megírni. Esetleg mind igaz lehet. Vagy legalábbis logikus. Csak a szempontja esetleg nem igaz. Ez megingatta a tradíciókat. Mert rájöttünk, hogy a régi események is így lehettek megírva. Mennyi minden függ korunk megírásánál is a jövő világfelfogás kialakulásától.

❖

Itt az életünkre erősen kiható eseményről kell megemlékeznem. Körülbelül 16 éves lehettem, mikor a mellettünk levő Komlóssy-házba[30] új család költözött. Nálunk hat gyerek volt, azoknál

27 Radomir Putnik (1847–1917) szerb tábornok, vezérkari főnök, hadügyminiszter, a szerb hadsereg főparancsnoka – *BI*

28 1918 ősze elbeszélése kapcsán tett egyik utólagos beszúrása szerint akkor már tudta, hogy voltak ilyenek. Dutka Ákost és még két másik személyt említ.

29 Tudniillik a múltról alkotott képükbe vetett bizalmuk rendült meg.

30 „Mikor Komlóssy főjegyzőnek felvetették – olvassuk Dutka Ákos Váradról szóló könyvében –, hogy fizessen elő telefonra, ezeket mondta az első magyar telefonközpontot Váradon felállító Róth bácsinak: »Minek az nekünk öcsém? Hiszen, ha én beszélni akarok a megyei főispánnal hivatalosan, akkor oda is megyek személyesen. Hogy képzeli kedves öcsém, hogy dróton diskurálunk majd hivatalos ügyekről?«" (A Holnap városa. Bp, 1955.183.) – *BI*

hét. Egész természetes, hogy a két udvart elválasztó deszkakerítésen át, mely elég sok hézagot hagyott, csakhamar megismerkedtünk Wertheimstein Alfréd családjával.[31] Clarisse volt velem egyidős, Rózsika Micával. De míg a 13 éves Mica még bábuval játszott, Rózsika már a disznóól tetején ülve titokban francia regényeket olvasott. – A Komlóssy-ház ugyanis a legcsodálatosabb udvarberendezést mutatott. Volt ott összevissza istálló, szín, ólak, kis faház, úgyhogy az udvar alsó része mindenféle zugokkal volt betelepítve. A zugokban mindenféle furcsa emberek laktak. Legérdekesebb volt egy vén nazarénus, aki zsoltárokat énekelt naphosszat. Amellett Wertheimsteinné rendkívül jószívű lévén, mindig tele volt a konyha régi, elaggott cselédekkel. Birtoka kezelésében Wertheimsteint Motyán segítette, aki egyszersmind a leányoknak is titkára volt, ha nem is hivatalosan. Egyszóval nagyon érdekes társaság az egész.

A családdal a legjobb barátságba jöttünk. Wertheimsteinné rengeteget olvasott, nekünk francia regényeket adott kölcsön. A leányokkal nem is életkor szerint barátkoztunk, hanem összevissza. Wertheimstein birtoka Cséhteleken volt,[32] ahol nagyon szép házat építtetett, ahova gyakran hetekre kimentünk nyaralni, ami a barátkozást még erősítette. Váradon is új házat építettek. Hasonló stílusban, óriási szobákkal, nagy, kényelmes fotelekkel. Ő maga nagyon komoly és imponáló külsejű férfi volt, dragonyoskapitány. Ez a tiszti rang volt, ami a leányok növekedése után a társaságukat meghatározta. Főleg katonatiszti volt ez a társaság, megyei urakkal és arisztokratákkal vegyesen. A leányoknak a hetes huszárok udvaroltak. Ennek az a furcsa következménye volt, hogy míg hozzájuk, a zsidó eredetűekhez zsidók sohasem jártak, hozzánk intellektuális középosztálybeli emberek jöttek, függetlenül attól, hogy zsidók-e (*az akkori filoszemita felfogás szerint*). De azért nálunk is többségben volt a keresztény magyar társaság, Gyalókay Sándorral, Várady Zsigmonddal az élén. Úgyhogy míg egymás közt kitűnően éreztük magukat a Wertheimstein-leányokkal, a társaságunkat nem osztottuk meg. Ez a barátság egész életünkön át fennmaradt, azután is, hogy több leány férjhez ment. Rózsika Rothschild Charlesné lett, mi pedig felköltöztünk Pestre. Ezzel az állandó személyes összeköttetés meglazult, de sűrűn leveleztünk. Mindig felemlegették a deszkakerítésen átmászkálást és főleg a két almafát, mely a kert végében a tornaeszközök mellett állt őrt, és amelyeken a legjobb zöld almák teremtek. Hála jó étvágyunknak a két almafa termését mindig éretlenül ettük meg.

❖

E kitérés után folytatom a sokkal későbbi időnél, mikor a háború fenyegetése állt felettünk, habár hogy mit jelent ez a fenyegetés, arról fogalmunk sem volt.

❖

Máshol sem voltak tisztában a kezdet jelentőségével. Rothschild Károlyné testvérével, Saroltával július 9-én indult el Londonból cséhteleki birtokukra. Tehát már a trónörökös meggyilkolása után. Bécsben éppen a koronatanács napján voltak, és Teleszky János, régi fiatalkori barátjuk, aki szintén ott volt a tanácsban, meglátogatta őket. Az, hogy még a kormányon levők sem sejtették, világháború előtt állunk, abból is látszik, hogy Teleszky nem figyelmeztette Rothschildnét, amit bizonyosan megtett volna, ha európai háború fenyeget. Amikor a mozgósítás híre megjött Cséhtelekre, Rothschildné sürgönyzött Teleszkynek, hívja fel telefonon. Így beszélgetve megkérdezte, mit tegyenek. Teleszky azt tanácsolta, minél elébb induljanak vissza Angliába. Az ő segítségével kapott szalonkocsiban utaztak el, a legnagyobb sietséggel

31 Wertheimstein Alfréd nem volt lovag, nem is nevezte magát – mint ahogyan az irodalomban előjön – annak. Gyermekei: Rózsika, Klára (Clarisse), Aranka, Sarolta, Adrienne és Viktor. A hírneves Rothschildok családfáján a családba bekerült Rózsikának csak két testvére szerepel, Aranka és Charlotte von Wertheimstein. – *BI*

32 Cséhtelek (románul Ciutelec) falu Nagyváradtól északkeletre 73 kilométer távol.

4. Wertheimstein Rózsika
Ő „volt a legtehetségesebb és a legszebb a gyermekek közt.”

5. Wertheimstein Sarolta
„Róla és önfeláldozó tevékenységéről még sokat fogok beszélni.”- Itt már a világháborús ápolónőt látjuk.

és izgalommal Bécsig, és onnan tovább. Akkor tehát már tudták a beavatottak, hogy a háború nem csak Szerbiára fog szorítkozni.

Útja során Rothschildné már Németországban mindenütt óriási felfordulást talált: zsúfolt vonatok, hazatérők, iszonyú izgalom. Ő már látta a világháború jelenségeit. Rothschildné feljegyzéseit a háború után olvastam. Talán ő volt az egyetlen gyermekkori barátságom. E barátság akkor is megmaradt, mikor köreinkben az antiszemitizmus olyan mérvű lett, hogy emiatt jogosan szakíthattak volna velünk. *Tudták, hogy mi is, különösen Zsigmond testvérem a fajvédőkhöz tartozunk, exponáltan nacionalisták vagyunk a zsidó politikával ellentétben, de kisebb vitán kívül ez semmit sem változtatott régi viszonyunkon és ennek az érdeme inkább az övék, mint a miénk.*[33] Nemes és finom érzésű család volt. Azt a zsidó szellemet vagy „falat”, mely zsidó barátaimnál olyan sokszor váratlanul közénk állt, náluk sohasem ismertem.

Rózsika volt a legtehetségesebb és a legszebb a gyermekek közt. Váratlan, nagy házasságáról sok ostoba mendemonda keringett, holott a történet nagyon egyszerű. Rózsika Tátrafüreden Teleki Sándorné vendége volt. Ott ismerkedett meg vele Rothschild Charles, aki mint tudományos bogarász

33 A kép összetettebb voltára ld. Rózsika Emmához intézett későbbi leveleit, Emma reflexióit.

pillangókat gyűjteni jött a Tátrába. Beleszeretett a szép leányba egészen természetesen, és megkérte. Emberileg semmi különös nem volt a *regényben*.[34] Hogy olyan vagyonba és rangba jutott bele Rózsika, amilyenre sohasem számíthatott, ezt, mint egész élete megmutatta, megérdemelte. De a szenvedésektől nem kímélte meg ez sem, mert a férje a háborúval szörnyű idegbajt kapott, és később öngyilkos lett.

Az egész család – bár osztrák származású zsidó – annyira magyar érzésű volt, hogy, amint előre láttam, Rózsika szenvedett a férje és az ő nemzete közötti háború miatt. Később megtudtam, maga Rothschild is kétségbe volt esve miatta. Wertheimsteinék végtelen messze állottak mindig attól a zsidó internacionalizmustól, mely miatt mi magyarok, még a legliberálisabb felfogásúak is, mint én, a háború után antiszemitákká lettünk.[35] Rózsikának az egyik fiútestvére és az unokaöccse részt vett a háborúban a fronton, az utóbbi 20 éves korában el is esett. Rózsika minden befolyását felhasználta a magyar foglyok érdekében még Oroszországban is. Adrienne és Sarolta ápolónők voltak. Sarolta a Váradra került katonákkal rengeteg jót tett. Róla és önfeláldozó tevékenységéről még sokat fogok beszélni.

❖

Tehát háború... néha mégis valami nyugtalanító kezd az emberben felkelni – ó, korántsem a borzalom nyugtalansága, azt még nem ismerjük, csak az ismeretlentől való félelem; a lapok hazafias, lelkesítő cikkeinek elhisszük, hogy a katonaság milyen lelkesültem vonul be. Osztályunk fiainál nem is tapasztalunk húzódozást vagy félelmet. Mikor a szakácsnőnk elbeszéli, hogy Cinkotán egyik ismerősének családja jajgatott és sírt, és az apa kétségbe volt esve a búcsúzáskor, akkor vág belém először a gondolat, hogy nem mindenki lelkesedik olyan könnyen, hogy itt nagy személyes szenvedések vannak a háttérben. Először fájdul belém a veszedelem gondolata, az egyes ember iránt érzett szánalom és megdöbbenés. Az egész háború alatt megmaradt az a tapasztalatom, hogy mikor nagy veszteségeink voltak, melyeket már nem lehetett leplezni, vagy magánhírek jöttek róla, a tömegpusztulás soha sem volt olyan hatással, mint egy emberről tudni, hogy meghalt, egy asszonyt látni gyászban, egy család szenvedésével együtt élni.

Az első katonai vonulást villamosról láttam, Mátyásföldről Pestre menet, Rákosszentmihályon. Leányok állottak korsókkal az állomáson, és vizet kínáltak a felvirágzott katonáknak. Ezeken igazán nem látszott, hogy éreznék a sorsuk súlyát. Nevetgéltek és tréfáltak velük, még nem tudták, mi elé mennek. Vagy az a biztonság volt bennük, ami az embert minden körülmény közt kísérni szokta: nekem nem történhet bajom. Vagy csakugyan bátrak voltak?

Azután mátyásföldi villánk teraszáról nap nap mellett láttuk, hogyan vonul énekelve csapat csapat után, gyalog, lovon, tüzérszekereken. Egy ország fiatalsága énekelve vonul Hatvan felé, Oroszország felé. Akkor is irodalom jutott eszembe először, Tolsztoj: ágyútöltelék! De elnyomtam a borzasztó gondolatot magamban. Hiszen ez nem lesz olyan! Az ősszel befejezik az egészet.

Mi is kiszaladtunk az útra, kenyeret, gyümölcsöt osztottunk a katonáknak. Tüzérek jöttek és kosárral vittem ki a barackot – rengeteg termett azon a nyáron – és öntöttem a sapkájukba, amint leugráltak a szekérről. Az egyik, aki már előbbre haladt, visszakiáltott: „Nekem is juttassék egy kicsit, nagysága!" Odafutottam, és ő rám nézett, meleg, barátságos és hálás gyermektekintettel. Teletöltöttem a sapkáját, a könny kibuggyant a szememből. Megint ez az egy képviselte előttem a többit mind... az egész hosszú menetet, azokat is, akik már rég elvonultak, és akik még jönni fognak ezen sorsszabta úton, és most néztem először úgy utánuk, mintha a szívem is utánuk szakadna. Gyakran vonult el katonaság éjszaka is, már megszoktuk ezt a zajt. De egy késő este, éjfél felé – éppen feküdni készültem – valami egészen különös sűrű hang torlódott az ablakomba, mely nem volt igazi lárma és teljesen ismeretlen eredetűnek éreztem. Szekérzaj? Vagy embersokaság lépése? Beszaladtam Margit testvéremhez. Kimentünk a kert elé az útra. Nagyon gyenge kékes holdvilág volt, nem

34 Eredetileg: egészben.
35 Az írónő sok helyen ennél jóval sokoldalúbban fogalmaz.

láttuk, mi az, csak mintha árnyak, nehéz ismeretlen árnyak mentek volna, hosszú-hosszú sorban. Az országút mellett az árkon túl, füves domb húzódott végig. Átfutunk az árkon, és a dombon állunk, soha nem látott bizonytalan fényben. Mintha fátyol lenne a szemünk előtt. A kékes holdvilág vált fátyollá, melyen nem lehetett tisztán átlátni, csodálatos fénylő sötétség... Megborzongva húzódtunk egymás mellé. És az árnyékhad vonult előttünk végig az országúton, azzal a névtelen zajjal, változatlan egyforma zörgéssel... Túl mezők és hegyek, a fátyolba burkoltan, hallgatagon… Egyetlen kísérteties élménye volt életemnek. Egyszerre mintha kopogtak volna az ablakomon. Felugrottam, és dermedten hallgatóztam a sötétben. Három koppanás volt. – A sors és a halál tartotta éjszakai menetét odakint, és most bekopogott, hogy el ne felejtsem. *(Hévában, mikor a regényemet,* A szellem kalandorai*t írtam, újra élt ez a zaj, és ez a hármas koppanás:*[36]

„Háború éjszakáján.

Hideg holdfény ködössé mossa el a távoli mezőt, a fénybe merült fák rezzenéstelen hajolnak az opálos ég alatt meg, mint ó-kápolnák képein a hit fényébe elmerült sápadt, szent asszonyok hajolnak a festett ég alatt meg...

Isten kezét lágyan terjeszti szét a tiszta asszonyok és tiszta mérhetlen mezők felett.

...Halk rezgés rezzen messziről, a fák fel sem neszelnek rá, talán a csend figyelt fel csak oly nyugtalan, talán a csendbe elmerült szitáló holdfény reszket csak meg nyugtalan...

Isten egének fénye sápad csak talán sejtelmesen borúsra – várva soha nem várt, már véresen vajúdó titkokat...

Ébred az ég fényébe merült mező is a vajúdó föld zaján – a fák, kuszán riadva álmukból, látnak sötéten kúszó árnyakat – mint ember, hogyha lát álmából felriadva sejtelmes árnyékfantomokat...

Isten keze mozdul a föld, az emberek és álmaik felett.

Már a falu is ébred rémlátón – ütődő ércpaták, gördülő küllők föld felett vonagló vad zajára, rémlátó éjszakán kifut kunyhójából a fantomok zajára, s Isten ege megnehezül az ágyúk nyomdokában...

...Halkul a zaj már, csak uszálya rezdül még a porral – álmosan merül el újra a mező a csendbe hullva... de egy magányos asszony ott áll még kint a fényben, magányos asszony-árny sötéten néz bele a sors zajától felkavart távoli zajba s fénybe, s Isten kezének súlyos árnyát látja, mint terül szét most a föld felett...

...Csend újra... de felsír a gyermek és riadtan szökik fel elhagyott, magányos ágyából az anyja, riadt gyermekkopogtatást hallott a csendben – kopogtatást az ágyában az anyja, lelkük kimeredt szeme rémet lát futni az ágyúk nyomába... Halál úr – kopogott vidáman sorba minden ablakon be, mint a pajkos gyermek, nem bír magával a túláradó életörömben – kopogó Halál ágyúk kerékvágása mentén részegen fut örömében – s Isten keze a véletlenre bízta a sorsot a földön...”

❖

Mátyásföldi villánkat 1913-ban építtettük saját terveim alapján.[37] A telek puszta volt, nehány diófát kivéve, úgyhogy a kertet is magunknak kellett megalapítani. Igyekeztünk a váradi kertet utánozni, de nem lehetett, mert a föld rossz volt. Mind a száz rózsafánk kiveszett és a hársfa sem maradt meg a ház előtt. Pedig a váradi kertünk szépsége a rózsa és az óriási hársfa volt. Dolgozószobám a manzárdban volt remek terasszal. A fal szövettel behúzva, ahol a könyvtártól látszott és a mennyezet barna faburkolattal. Soha ilyen szép szobám nem volt, és persze nem is lesz. Lent egy kis szoba hálószobának. Egyszóval nagyúr voltam.

36 Bartoldy Héva, *A szellem kalandorai* hősnője az írónő regénybeli mása. A szaggatottan kiidézett sorok a könyv második kötete II. része 3., Holdvilágos éjjel című fejezetéből valónak tűnnek, de csak az utolsó három sor felel meg nagyjából a nyomtatott szövegnek. A regény 1993-ban egy kötetben jelent meg a Pesti Szalon Könyvek sorozatban. Ott a szóban forgó alfejezet a 400–404. lapon található.

37 Az 1913-as építési dátum később is többízben előfordul, ám a Lukács Györggyel folytatott levelezéséből az derül ki, hogy a család 1912 szeptemberében már beköltözött a villába, sőt az írónő már 1911-ben Mátyásföldről küld levelet Fülep Lajosnak. Megkockáztatható, hogy az építkezés irányítása végett Mátyásföldön lakott.

6. A mátyásföldi villa...

7. ...és a tulipános kert

Teraszomról nagyon szép vidékre láttam. Akácfasor, művelt földcsíkok, azon túl a „Fudzsijama”[38] – én különben sem éreztem soha, hogy Svájcba vagy akárhova kell elmenni a természet szépségeit élvezni. Annyi szépséget láttam itthon is egy naplementében, mint Genfben az Alpenglühe[39] *csodájában. – A tenger nem lepett meg jobban, mint mikor Cséhteleken egyszer kocsin mentünk és messziről virágzó lenföldet láttam meg olyan kéken hullámzani, mint az Adriát sohasem láttam. Ami nem jelenti, hogy a Marseille–Nápoly-i úton a tenger hatalmas benyomást nem tett. Csak azt, hogy nem kell a szépséget a természetben*[40] *keresni, mert mindenütt megtaláljuk, ha magunk hajlamosak vagyunk rá. Persze ez egészen más, mint úgynevezett művészi szép – lásd az esztétikai cikkeimet.*

Kertünk tavasszal volt a legszebb. Tele Hollandiából hozatott tulipánokkal és tavaszi virágokkal. Persze alig lehetett megmenteni a cinkotai csibészektől, akik átmásztak még a szeges kerítésen is, akár virág-, akár gyümölcslopásról volt szó. A háború utolsó éveiben azonban már csak zöldséget termesztettünk.

Éva leányunknak[41] sok jó barátnője akadt egykorú kislányokból, mi pedig olyan könnyen jutottunk be Pestre, télen fűtött kocsiban, hogy nem nélkülöztük a pesti életet. Anyám nagyon szeretett idekint [lenni], még sokat sétált és nagy tisztelet vette körül. Zsiga testvérem és családja gyakran jött látogatóba, ilyenkor mi is játszottunk a gyermekekkel. Tréfás átöltözéseket rendeztünk, éspedig a Zsiga nagyobbik lányának, Máriának és a mi Évánknak; „műveltségi” előadásokat tartottam, mert a polgári iskolából gyatra tudással jöttek. Zsiga nem engedte, hogy gimnáziumot végezzen Éva, aki testileg finom és törékeny volt, a saját lányánál pedig elvből nem engedte. Elítélte, hogy minden nő felsőiskolát akart végezni, akár volt hozzá tehetsége, akár nem.

Egyszóval aranyéletünk lett volna Mátyásföldön is, ha a háború közbe nem jön. Ma is csodálom, mikor sohasem tudunk kijönni a pénzünkkel, hogyan tudtunk ilyen jól megélni az anyám nyugdíjából, ami nem volt sok, mert atyám csak későn ment át a Királyi Ítélőtáblához és csak fél nyugdíja lehetett, habár a táblai elnökség elég magas fizetéssel járt akkori számítás szerint. Persze meg sem közelítette az ügyvéd korában elért keresetét.[42]

Én sokat olvastam és dolgoztam, írtam – sok jó férfi barátom járt ki szívesen a kedves villába; este kiültünk a hűvös teraszra és filozofáltunk a világ dolgairól. A fiatalság sétált és flörtölt. Éva testvére, Ella már nagyocska szép leány volt. Vártuk, hogy akad egy jó férjnek való, aki értékelni fogja ezt a derék leányt. Éva még várhatott, gyermekesebb volt, mint az évei száma.

Azután minden jónak véget vetett a háború.

II.

Augusztus elején Wertheimstein Saroltától kapok levelet, talán az első legemberibb megnyilatkozást, függetlenül a háborús hatástól: „*Talán te tudnál tanácsot adni, hogy miképpen fogja fel az ember ezt a rettenetes cauchemar-t*[43]*, mert én annak hívom, nem lehet elképzelni, hogy a mai kultúrállapotok mellett ilyet igazán megéljünk.*”

Erre nézve talán Zsiga testvérem adta meg a legjobb választ a háború után: a háború olyan, mint a kozmikus események, kényszer, melyet el kell viselnünk, megmagyarázhatatlan minden okozati összefüggés szempontjából, borzalmas, mindenki veszt vele és mégis mindig kikerülhetetlenül belerohan az emberiség.

Vagy talán idevehetek egy különös jelenetet, szimbolikusnak érzem: a csendes Nefelejts utcában áll egy hatalmas katona teljes felszereléssel, talán vártára van kirendelve; áll mozdulatlanul. Egy

38 Barátai adták az elnevezést.
39 Az Alpok fényei – ném.
40 Bizonyára elírás. – Külföldön.
41 Elhalt Géza testvérük kislányát fogadták magukhoz Micával. Ld. a Harmadik könyv végét.
42 Bővebben ld. a Harmadik könyvet.
43 Rémálom – fr.

pici, négyévesforma gyermek kiszalad egy kapu alól, bámulva áll meg előtte, felnéz rá, körüljárja, mindig közelebb megy. A katona mozdulás nélkül áll. A gyerek már nem fél, leguggol a sarkánál, félénken kinyújtja a kezét és hozzányúl a sarkantyújához. A katona mozdulatlanul néz előre. A gyerek felbátorodik és nevetgélve kezd sarkantyúval játszani, forgatja, pengeti. Katonánk mozdulatlan és mosolytalan marad. – De ha ez a katona Mars isten volna és hirtelen hátralépne és összetaposná a gyermeket – a népeket, akik játszanak?

Sarolta[44] ír magukról és a Bihar megyei eseményekről is: *„Rózsikáék alig tudtak az utolsó terminussal 28-án, mikor még rendesen jártak a vonatok, egy szalonkocsit kapni, mert az itteni első osztályokon már 20-30 paraszt szorongott. Közben folyton jöttek az öreg Rothschildtól a legalarmírozóbb sürgönyök. Az összes kocsisainkat behívták, úgyhogy a hegyről kellett parasztokat lehívatni, hogy hajtsák a lovakat. Közben jött a hír, hogy Heinrich jelentkezett azonnali szolgálattételre. [...] Pallay kivitt a huszárok felesketésére, ettől a perctől fogva egészen megbolondultam, úgy szeretnék menni akárminek! [...] Sz.-névvel együtt szerdától hétfőig úgyszólván hadiállapotban éltünk. Hol Püspökiben, hol Csabán, hol Debrecenben jártunk, katonákat etettünk, Charles (Rothschild)[45] adott rá pénzt. Hazajöttem, azzal a feltett szándékkal, hogy mint tolmács megyek az angol Vereskereszttel, ti. Charles mikor elbúcsúzott tőlem azt mondta, hogy ha szükség lesz rá, ő küld ápolónőket. Az öreg Rothschild az angol Vöröskereszt elnöke, mikor még lehetett sürgönyözni, sürgönyöztem, hogy kérek 12 ápolónőt egy orvossal. Választ már nem kaptam, és most kérdéses, hogy Anglia semleges marad-e? A családom úgy bánik velem, mintha meghibbantam volna, hogy menni akarok [...], az az érzésem, hogy ez az egyetlen alkalom életemben, hogy valamit tehessek. Abszolút nem félnék – mert komikus lenne most az én kis életemet számba venni. [...] Rettenetes érzés itt ülni, és semmit sem látni és nem hallani. Angliával minden összeköttetés megszűnt – ez rémes érzés. Az ismerős tisztek mind elmentek, és sok civil. Emma, írjál valami okosat!"*

Nem tudom már, milyen okos levelet írtam, de Sarolta el volt ragadtatva az eszemtől és legjobban szeretné az egészet kiadni. *„Te az egész háborút éppen olyan szörnyűnek tartod, mint én, csakhogy te úgy fogod fel, mint nem mindennapi gondolkozású lény, én pedig [...] csak folyton arra térek vissza, hogy miért is van háború, miért nincsenek az emberek nyugton, és miért muszáj annyi ártatlan embernek szenvedni?"*

Mikor július 30-án a lapok Belgrád bevételéről írtak, mindenki azonnal elhitte, nem is vártunk mást. Nagybetűs rendkívüli kiadás hirdeti: „Belgrád alatt megdördültek a Monarchia ágyúi." – „Belgrád lángokban és romban!" Lobogók a házakon és vad öröm az utcán. Milyen szégyenletesen bántó, mikor kiderül, hogy hazug volt a hír. Hiszen csak augusztus közepén vonulunk be Szerbiába. Vigasztalásul Szabács elfoglalása történelmi emlékeket kelt fel. Akkoriban jelentette ki Tisza, hogy „Isten látja lelkemet, hogy ezt a háborút én nem akartam." De ezt később elfelejtették.

A hamis hírek nyomán be kellett hozni a háborús cenzúrát is. Ez tartotta a nemzetet és minden nemzetet az ismeretlen szavak mögé kasírozott hírekkel, melyből csak később tanultuk meg az igazat kiolvasni. A bizalomnak ez a fenntartása bizonyára szükséges ahhoz, hogy a háborút folytatni lehessen. De vajon a háború folytatása-e a legfontosabb vagy az, hogy mikor már nem lehet folytatni, befejezzék?

Megjön a német mozgósítás híre. Most már tudjuk, hogy világháborúról van szó. A német beavatkozás újra fellobbantja a lelkesedést, és ettől fogva heteken át nem szűnik meg a legnagyobb izgalom feszültsége. Nem bírjuk ki a napokat, követeljük, hogy mindig újra felingereljenek újabb és újabb hírekkel. A reklám-cikkek és kis érzékeny háborús történetek, adomák ma már ízléstelennek látszanak, de akkor melegen hatottak, bízást, megnyugtatást neveltek bele a lelkekbe. És mennyi lelkesedés. Az önkéntes ápolónők azonnal jelentkeznek. Sokáig dekoratív alakjai a háborús utcának. Szinte szégyellem, hogy korom és egészségem nem engedi meg részt vennem az ápolásban.

44 Wertheimstein Sarolta. Majd még számos esetben illeszti be az írónő memoárjába barátnője valamely levelét, vagy annak valamely részletét. Ott már nem jegyzeteljük, hiszen a könyv névmutatója az Olvasót jegyzet nélkül is eligazítja.

45 Az írónő beszúrása.

De ebből leghamarabb kiábrándultunk. Az orvosok valósággal rettegtek az elegáns hölgyektől, akik szenzációéhesen jelentkeztek, vagy ha jobb érzésből is, de nem feleltek meg rettenetes nehéz feladatuknak. Akik beváltak, nagyszerűen és fáradhatatlanul dolgoztak. Fenn akarom tartani Dörre Mici nevét, (*Dörre Tivadar festő leánya*) aki a kimerítő szolgálat mellett még tanított is, és egy hét alatt halt bele a kimerültségbe.

Az „aranyat vasért"-felszólításra mi is elvisszük Mária Terézia-tallérjainkat és néhány aranyunkat, tört ékszereket a „haza oltárára". Anyám '48-ról beszél. Kis vasgyűrűt hozunk haza emlékbe.

❖

Szerbiából eleinte nem jönnek tudósítások, de vigasztalnak az orosz harctérről érkező győzelmi hírek, és főleg a német előnyomulás. Nem látjuk az emberi szenvedést, a pusztítás borzalmasságát a hősiesség nagyszerűsége mellett. Sok vitára ad alkalmat a németek betörése Belgiumba.[46] Soha siker még nem igazolt annyira tettet szemünkben, mint ez. Liège és Brüsszel bevétele egymás-után – gyönyörű lelkesedés volt, hiába – ragyogó bizalom a jövőben, soha el nem felejthető napok, amilyeneket azután már nem éltünk át többé, mert most még a nyomorúság és szenvedésnek

8. Mednyánszky László: Szerbiában (1914)
Az emberiség „őskatasztrófája",. az első világháború sok évszázados birodalmakat, köztük a Szent István-i Magyarországot is sírba tette. A háború elvesztése egy sor, a helyzetet megoldani nem tudó forradalmat robbantott ki. A „trianoni Magyarország" ellenforradalomban született.

46 Semleges országot rohantak le.

az igazi ismerete nem rontott semmit rajtuk. Mint ahogy Szabács bevétele összes történelmi emlékeinket felkeltette, büszke diadalérzet kél bennünk, melyet átfűtött a történelem, a regények, a hazafias nevelés melegsége. Mikor szeptember elején olvassuk, hogy megkezdődtek a nagy harcok a Visztula és Dnyeszter közt [és] „die Entscheidung steht nahe"[47] – vagy mikor azt olvassuk, hogy a német lovasság Párizs körül cirkál, milyen megdönthetetlen bizalommal várjuk a folytatást és az „Entscheidungot". Ha akkor sejtettük volna, mikor lesz és milyen lesz ez a döntés! Most még eleven regénynek, élő történelemnek érezzük át az eseményeket. Úgy, mint később soha.

Augusztus végén megkezdődött a sebesültek szállítása is. Eleinte még az orvosok is titkolták a szállítmányok nagyságát. Ezzel együtt annak a megértése, hogy mi a háború, még a „győzelmes" háború is. Hiszen még mindig győztes, nagyszerűen győztes háborúról van szó! Különben is egy világháború mai napság nem tarthat tovább nyolc hétnél, Angliának kifogy az élelmiszere, Németország nem engedi, hogy a szigetre szállítsanak, kiéheztetjük a perfid Albiont! Ilyenekre alapítjuk reményeinket, holott Németországban már éheznek és nálunk a kenyérkérdés már jelentkezik. Egyik reggel valami borzalmasan rossz kenyeret hoznak. Édesanyám azt mondja, dohos lisztből készült. Én még ilyet nem is láttam, amilyen ez a fekete bunkó-darab volt. Elrohanok a pékhez kezemben a kenyérrel, és a legnagyobb megbotránkozással meginterpellálom a szép péknét. Ő azt mondja, nem tőle vették ezt a kenyeret, Pestről küldik a boltosnak. Kérek tőle másikat. – Neki egyáltalában nincs. Elfogyott a lisztjük és nem kapnak. Udvariasan beszél. Még nem tudja, mi is később tanuljuk meg, hogy háborúban a fogyasztónak hallgatni kell. De már elkezdték a malmok dohos búzájukat megőrölni, és a nagy pékek megsütötték.

Kissé leverő az is, hogy a honvédeket a törvény ellenére a határon kívülre viszik.[48] Még komolyan vettük a nemzeti hadsereget. Bosszankodunk Olaszország semlegessége miatt, szemünk azon a híren is végigfut, hogy Ausztriában olasz kémeket és árulókat fogtak el. De mindent elfelejtet a német győzelem, Párizs ostromát előre úgy látjuk, mintha már be is fejeződött volna.

Egyik délután bent Pesten Balázs Béláékkal találkozom egy kávéházban. Balázs valami katonai irodában volt, a felesége ápolónőnek készült, különben is orvosnövendék volt. – Fel tudjátok ti fogni, hogy háború van? – mondom. Az asszony szokásos durvaságával azt feleli: – Na, hát háború van – hát aztán? – Balázs némileg ingó talajon kezdi háborús filozófiáját kifejteni, melyre bizony nem emlékszem, csak tudom, hogy nagyon üresnek éreztem. Három év múlva ők voltak a legnagyobb pacifisták, és Balázs erről is tudott filozofálni. – És négy év múlva! De Balázs elment önkéntesnek, a szerb harctéren szenvedett, és több joga volt hozzá, mint a többieknek, a társainak.

Balázs Bélát a berlini egyetemen ismertem meg. Nagyon fiatal volt, megszólított egy előadás után, együtt mentünk haza. Nagyon jól mulattam önérzetes kijelentésein, de tetszett őszintesége, életszomjúsága, az emberek megismerésének a vágya, mely arra vitte, hogy mindenkit megszólított, akit érdekesnek látott, és sokszor csakugyan szép barátságokat kötött értékes emberekkel és asszonyokkal. Erősen erotikus élményei és tendenciái nem az én fajtámé volt, de e részben semmi dolgom nem kellett, hogy legyen vele.[49] Határozott tehetségnek tartottam, és tartom ma is. Könnyen befolyásolható tehetség, fanatikusan előretörő, erősen idealista. Ez volt a legszebb jellemvonása, de a siker és a szereplési vágy éppen olyan erős benne, mint a többi *szellem-kalandorai*ban is. (*Ez a regényem a legtöbbet mutat meg ezeknek a jelleméből.*)[50] Azon a télen sokat voltunk együtt Berlinben, Kodály Zoltán és két lengyel művész társaságában, akik végtelenül szimpatikus emberek voltak. Igazi bohém, kedves telet éltünk át. Összetegeződtünk és örök barátságot fogadtunk valamennyien. Balázs zsidósága egyáltalán nem ütött ki közülük. (*A nagy véletlen* című regényemben van megírva ez a tél.)

47 A döntés közel áll – ném.

48 A dualista berendezkedés értelmében közös volt a had- és a külügy, valamint az azok fenntartását szolgáló pénzügy. A többségi kurucos közvélemény nyomására születik meg majd a Honvédség, kizárólag védekezésre.

49 Ez csak részben volt így. Ld. erre részletesebben a kötet záró tanulmányát.

50 *A szellem kalandorai* című, a memoárban számos ízben felemlített, hivatkozott regényről van szó.

9. Balázs Béla és Kodály Zoltán Berlinben
Meghitt barátok voltak.

Később Balázs megismerkedett majdani feleségével, Hajós Edittel.[51] Megszerette, ami mindig talány maradt előttem. Editet rendkívül nagyra tartotta a társasága, okosnak, tehetségesnek, eredetinek, stb.[52] Elfogadtam ezt a beállítást, bár sohasem találtam meg benne semmit ezekből a nagy tulajdonságokból. Elhízott alakja, kifejezéstelen lapos arca volt, de kellett benne valami vonzónak lenni, amit mi nők nem vettünk észre, mert a társasága férfi tagjai szerették. Teljesen „déséquilibrée"[53] volt lelkileg, sok mindenbe belefogott, de sohasem lelkesedett igazán semmiért.[54] Néha azt adta, hogy semmi intellektuális nem érdekli, csak a vadászat. Egy teozófus-barátnője mondta, hogy a legszerencsétlenebb ember, mert teljesen „Istentől elhagyott", aki nem hisz semmiben, sem emberben, sem eszmében. Ha most eszembe jut durva kiabálós hangja, ma is végigfut a hideg a hátamon. Miután felesége lett Balázsnak, zsarnokoskodott felette, és a hisztériás asszony minden szeszélyével gyötörte, mint maga mondta, nem hitt a tehetségében, kíméletlen volt vele; gúnyos, durva modora volt az egész eredetisége. De velem annyira szíves volt, amennyire az ő természete szerint lehetett. Bámulatos, hogy ez a jelentéktelen asszony, aki lelkileg teljesen meghasonlott, elégedetlen magával és a világgal, műveltsége sem magas fokú, milyen befolyást tudott gyakorolni például Lukácsra is. Kaffka őt írta meg *Állomások* című regényében Parlag Emma alakjában, de túlzottan. Nem volt ennyire ellenszenves, csak nagyon kellemetlen és minden társaságba bevitte a saját disszonanciáját. Ő volt az első teoretikus bolsevista, akivel találkoztam, még akkor persze

51 Az első feleségről van szó, akitől 1918-ban elválik, hogy a következő esztendőben ismét megnősüljön.
52 Erős egyéniség volt, forradalmár kommunista lett.
53 Kiegyensúlyozatlan – fr.
54 Illegális kommunistaként az életét kockáztatta számtalanszor. 1949-ben az ÁVH letartóztatja, 1956. november elsején szabadul. Hét évet töltött magánzárkában. Angliában telepedett le. Visszaemlékezéseit angolul 1957-ben adta ki. A magyar fordítása 2007-ben jelent meg Budapesten *Hét év magánzárka* címmel. Az írónő később is többször ír róla, soha nem enyhül meg iránta.

nem is sejtvén, hogy ez még gyakorlatba is átmehet. Még – gondolom – a Károlyi-forradalom alatt kiment Oroszországba, nem tudom, mi lett belőle.

Fülep Lajos is hazaérkezett Olaszországból. 1914 tavaszán, Rómában ismerkedtem meg vele. Habár látszott rajta a „szép ember" elbizakodottsága, nagy örömmel fogadtam szívességeit, hiszen teljesen egyedül voltam. Művészi tekintetben nagyon képzett ember, sokat látott, évek óta Olaszországban élt – sokszor mondták, hogy senki sem tudja, miből, de ez nem tartozott rám. Esztétikai nézeteit ismertem és szerettem. A kellemetlen híreket, melyek erkölcsi életéről keringtek, nem hittem el, mert elvei, melyeket előttem kifejtett, kifogástalanok, sőt egyenesen puritánok voltak. Még azon a nyáron feleségül vette Erdős Renéet, aki tíz évvel volt öregebb nála, de nem ez volt, ami nem tetszett nekem, hanem magát a feleséget kifogásoltam az elvei után. De hát íróknál az ember sok mindent megbocsát. Mikor a nyáron hazajött, meglátogatott és meghívott, hogy ismerkedjem meg a feleségével: „meglátja, milyen jól meg fogják egymást érteni". Fülepnek odaadtam kéziratban *A szellem kalandorai*t is, hogy elolvassa és mondja meg rá a megjegyzéseit.

Nehány hét múlva csakugyan meglátogattam őket. Nagyon kíváncsi voltam Renée-re, és nagyon csalódtam. A nagyszerű „démon" helyett egy elhízott, öregedő, „race"-megjelenésű asszony áll előttem, aki beszédében, viseletében, inkább egy jó terézvárosi kereskedőnére hasonlított, mint a szabad életű, zseniális asszonyra, a százféle szerelmek hősnőjére. A *Santerra bíboros*[55] hősnőjére gondolni mellette egyenesen komikum lett volna. De nagyon kedves és természetes volt, büszke jó gazdasszonyságára. Tehetsége kétségen kívül nagy. Kár, hogy a pénz szolgálatába állította. Később nagyon szerencsétlen feleség, és nagyon jó anya lett belőle. Mostanában 1926-ban ment férjhez egy nálánál vagy húsz évvel fiatalabb emberhez, miután a *Herzfeld Clarisse* regényével a megbotránkoztatásnak végső határáig eljutott.[56]

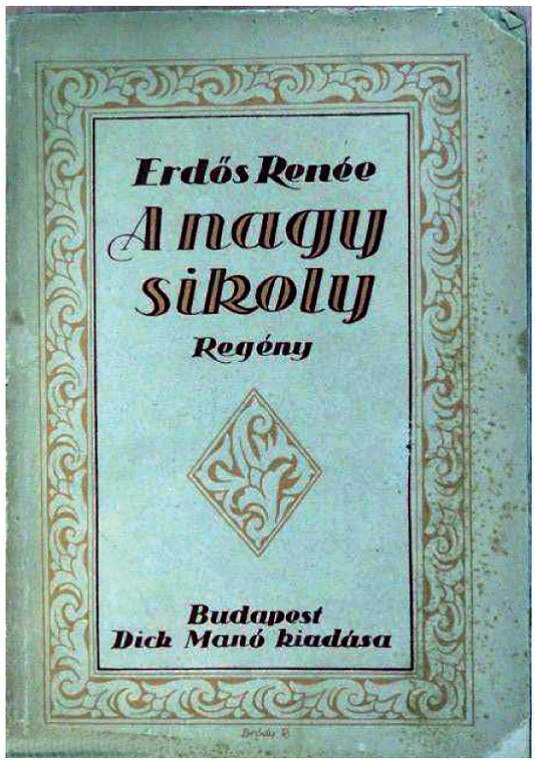

10. Az írónő nem említi az 1923-ban megjelent Nagy sikoly *című regény kavarta botrányt. Mert kihívóan „erotikus" regénynek tartották. Valójában messze nem volt az. Mégis a két háború között számos kiadása révén összesen harmincezer példányban kapkodták el. Az eladó sorban lévő kisasszonyok a családi könyvtár eldugott helyeiről halászták elő. Majdani házasságuk kalauzaként pironkodva, nagy reményekkel lapozgatták. Valójában a korabeli úri asszonyok nem csekély része e téren létezett tudatlansága, félreneveltsége, színlelt orgazmusai szomorú látlelete. A regény az 1989-es rendszerváltás óta több újabb kiadás révén is forgatható.*

55 Erdős Renée az első írónő hazánkban, aki regényeivel komoly egzisztenciát tudott teremteni. A *Santerra bíboros* az egyik sikerkönyve.

56 Kétségtelen, hogy az először a századelőn szokatlanul őszinte, erotikus verseivel feltűnő – költészetével Ady Endrére is erősen ható – írónő sikereit tehetségén túlmenően ez az iránya lendítette a magasba. Ám Ritoók Emma mércéjét az adja meg, hogy számára – mint memoárja 1920-at tárgyaló részében olvasható – az is botrányos volt, ha a strandon a férfiak félmeztelenül mutatkoztak. Ld. a Negyedik könyvben a 298. lapon írottakat.

Ez a délután rövid barátságunkat meg is szakította, mert Fülep olyan durva támadást intézett hozzám a regényem alapján, mivel tudta, hogy élő emberek voltak mintáim – ha tipizáltam is őket – és olyan leckét adott az „írói etikáról", amit nem fogadhattam el. (Érdekes, hogy most Babits írásai nyomán újra felmerült ez a kérdés az író jogáról az élő alakok felhasználásánál. Annyival érdekesebb, mert nemcsak személyes kérdés a „modellekre" nézve, hanem alapjában érinti a művészi alkotás problémáját; kár, hogy sohasem írhatom meg.) Fülep azonban nemcsak esztétikai kérdéseket vitatott, hanem személyes életembe és egyéni gondolkozásomba akadt bele és hihetetlen elbizakodottsága egyáltalában nem engedte meg még a vitát sem, más embernek vele szemben nem lehetett véleménye. Na, ez éppen nekem való ember volt! Természetesen nem viszonozhattam hasonló támadással személyes életére nézve. Egyszerűen megszakítottam az érintkezést vele. Ő volt az egyetlen keresztény *szellem-kalandora*, akit ismertem.[57] De minden kerülgetés dacára, még néhányszor össze kellett véle ütköznöm, részint személyesen, részint egy harmadikon át. De akkor sajnáltam, hogy egy intellektuális embert el kellett veszítenem, mikor olyan nagy szükségem volt barátokra elkülönültségem miatt, mert nem tartoztam semmiféle klikkhez, sem a *Nyugat*, sem a másik oldal felé.[58]

❖

A háború most már komollyá vált a mi megélésünkben is. Kezdjük megtanulni az idegen harctéri neveket, San folyó, a kraśniki győzelem. A térkép nálunk is megjelent az üveges veranda fehér falán, a kis színes zászlókkal, és naponta boldogan tűzködjük tovább. Egy emlék megint felmerül gyermekkoromból. A török–orosz háború alatt[59] apa így tűzködte a kis színes zászlókat, de milyen óriási terület az, melyet nekünk figyelni kell, ahhoz képest. Aztán a Goeben és Breslau, a kis Zenta hősiessége hoz örömet. Nem szabad elfelejteni ezt a mámorossá tevő győzelmi lelkesedést, amit ezek a napok hoztak, hogy megérthessük, hogyan hittünk vakon azután is, a lelkesedésnek ebből a lázából milyen soká nem tudtunk kigyógyulni. Ha voltak is már akkor pacifisták, kétkedők vagy kétségbeesettek, a magyar közönség erről nem tudott, és nem is fogadta magába be az ilyeneket.[60] Pedig augusztus végére az „egész világ lángban állott", mint a lapok írták. Az, hogy a lángok nemcsak győzelmet, hősiességet jelentenek, hanem pusztulást, kétségbeesést, leverést, forradalmat, poklot – ez senkinek sem jutott eszébe?

De egyszer édesanyám – ő élt már át történelmet, talán sejtőbb is volt, mint mi – azt kérdezte Zsiga testvéremtől: nem volna-e jó részvényeinket a háború miatt másképp elhelyezni? – Nem szükséges – felelte Zsiga. – Ha megnyerjük a háborút, akkor úgyis mindegy, miben van a pénzünk, mert nem lehet baja. Ha elveszítjük, akkor úgyis mindennek vége van. – Soha addig nem hallottam a feltevést, hogy elveszíthetjük a háborút.

Késő ősszel találkoztam először kétségbeeséssel Alexander Magdánál és Kaffka Margitnál. Mindkettőnek férje a háborúban volt, de aránylag nem veszedelmes pozícióban. Magdáé a trénnel, Margité mint orvos. Magda kétségbeesése meglepett, vigasztaltam. – Hiszen csak pár hónapról van szó! – Évekig fog tartani a háború – mondta – és mindenki életveszélyben forog! – Szerettem Magdát, fájt, hogy nem tudtam megnyugtatni. De levert és meglepett ez a kétségbeesés, melyet keresztény családnál nem tapasztaltam, legalábbis első időkben nem. Lehet, hogy hazafiságból történt ezeknél, lehet, hogy szégyenkezésből nem merték mutatni, mint gyávaságot. Bizonyos,

57 A „szellem kalandorai" azonosak a Vasárnapi Kör tagjaival. Való igaz, hogy közöttük a legkiemelkedőbbek Ritoók Emma és Fülep Lajos kivételével zsidó származású magyarok voltak. Ám a Körnek tagja volt még Kaffka Margit, Goszthony Mária és Hamvassy Anna, Balázs Béla második felesége is.

58 A kiemelkedő művészettörténész, művészetfilozófus Fülep Lajos 17 évvel volt fiatalabb az írónőnél és 25 esztendővel élte túl. 1948-ban lett az MTA levelező tagja, 1951-től az ELTE Művészettörténet Tanszékét vezette. Az írónő még több ízben ír róla. Alaptónusa ugyanaz marad.

59 1878-ban vagyunk, az írónő éppen tíz esztendős.

60 Való igaz, hogy Ady Endre nevezetes, *Emlékezés egy nyár-éjszakára* című verse is csak 1917 februárjában íródott, majd március elsején jelent meg a *Nyugat*ban.

hogy zsidó családnál tapasztaltam legelébb, az intelligens társadalomban. De Magda elkeseredett bánata semmi sem volt Kaffka Margit lázadó kétségbeeséséhez képest.

(*Későbbi felismerések és gondolatok*:)[61]

Kaffka Margit a mi korunknak sokkal kiválóbb asszonya volt, semhogy el lehessen mellette menni. Annál is inkább, mert két regényben is szerepel, és egyik sem adja vissza azt, amilyen igazán volt. Az egyik saját regényében, az Állomások*ban, Éva, a másik Szabó Dezsőében,* Az elsodort falu*ban, Lipták Margit. Szabó szokása szerint karikírozza az életből vett alakjait. Kaffkát is, habár nem olyan mértékben, mint a* Segítség!*-ben, ahol néhány külső vonással felismerhetővé tesz egyes élő embereket, akik azonban a továbbiakban semmiben sem hasonlítanak a valódiakhoz, és mégis a külsőségek nyomán mindenki ujjal mutat rájuk. (Ilyen Tormay Cécile vagy Pekár alakja is.) Míg Kaffka az* Állomások *Évájában a saját ideálját rajzolta meg, Szabó Dezső csak felületes külsőséget írt le a valódi Margitból. Legkevésbé igaz benne az az írói hiúság, amit ráfog, mert ez sem ment nála túl a természetes és jogos mértéken. Legalábbis nem mutatta, és én csak egyszer tapasztaltam, s akkor is diszkrét megnyilvánulásban, hogy milyen lehet. Egy novellámról azt mondtam, hogy öntudatlanul ugyanazt a gondolatot írtuk meg. Elhallgatott, és nem felelt. Világosan éreztem, hogy mennyivel jobbnak tartja a magáét. Bizonyos, hogy voltak tehetségében olyan szubtilitások, melyeket én sohasem értem el. Az írásaimban viszont más kvalitások múlták felül az övét. Ő inkább asszony volt, én inkább ember, mint asszony.*

Három magyar asszonyírója volt ennek a kornak (Erdőst nem számíthatom, mert a magyar nyelven írás még nem tesz magyar íróvá és ő lelkileg mindennek ellentéte, ami magyar.)[62] *Tormay, Kaffka és én.*[63] *Tormay az irodalmi hatásokat feldolgozó, soha önmagából ki nem induló, felvevő természet. Utánzás a tehetség legmagasabb fokán. Ha lett volna elég mély műveltsége és a kiteljesedéshez elég ambíciója, ha a dicsőítéseket nem hiszi el mind, s nem tartja magát máris tökéletesnek, mint esztétizáló és finoman tanult író igazi értékeket is alkothatott volna. De mivel sohasem indult ki önmagából, nem is juthatott el a maga teljességére.*

*Kaffka önmagától a legtehetségesebb, de hamar kimerítette magát. Nem volt többé honnan merítenie, mert nem volt elég műveltsége. Nagyon hamar elért egy csodálatosan magas fokot, különösen a novelláiban, de utolsó regényei már hanyatlást mutatnak. Én több eredeti tehetséggel, mint Cécile, de nem annyi spontán és velem született tehetséggel, mint Kaffka, nekem több küzdelembe került a saját magam elérése. Hozzájárult a fejlődésem nehézségéhez, hogy vidéken éltem, egy család és társaság meghatározott kereteiben, kívül minden művészi és irodalmi összeköttetésen, régi módon nevelt, tisztán autodidakta voltam, mikor 31 éves koromban Pestre jöttem az egyetemre. Itt a társaságom vagy a régi fajtájú úri társaság volt vagy pedig egyetemi barátaim. Ezek közt inkább filozófiai kérdésekkel foglalkoztam. Magának az egyetemnek az elvégzése és a vizsgák is nagyon elvontak minden művészi munkától. De ez a lassú fejlődés és örök érdeklődés az oka, hogy nem fejeződtem be, és hogy Babits az utolsó munkámra, „*Pan megváltása*”*[64]*, melyet 54 éves koromban írtam, azt mondta, hogy ez a legjobb mind közt. Tormay mintha teljesen befejeződött volna, mintha az irodalmi*[65] *sterilitás már utolérte volna. Csak hallom, hogy dolgozik egy regényen évek óta, és nem tudom megérteni, hogy akinek annyi ideje van, miért nem tudja befejezni? Annyi ideje van – és nekem olyan kevés! Ha nekem annyi időm volna, és az a biztonságom, hogy amit megírok, azt ki is tudom*

61 Tintával írt szavak. – A hosszú betoldáson belül van egy passzus – ld. erre a 67. jegyzetet –, amely egyértelműen megmondja, hogy 1928-ban készült e hosszú, igen értékes fejtegetés.

62 A zárójelen belüli mondat utólagos betoldás. Természetesen magyar írónő volt.

63 Nem méltánytalanság, hogy az ide tartozó Lesznai Annát nem említi, mert Máli nagyregénye csak két évtizeddel Ritoók Emma halála után látott napvilágot. Lesznai abban az időben költőként, kritikusként, festőként volt jelentős. Ellenben a korszak irodalomtörténete az említett hölgyeken túl más személyekről is tud. Vélhetőleg nem indokolatlanul.

64 Utólagos betoldás a cím. A mű keletkezésére ld. a Negyedik könyvben az 1922. év elbeszélését, az írónőt mélyen lesújtó, kedvezőtlen fogatatására pedig az 1929-es esztendő kapcsán elmondottakat.

65 Az „irodalmi” szó utólagos betoldás.

adni, hogy azt azonnal óriási reklám fogadja... nem is értem a dolgot. Talán nem elég ruganyos többé, hogy új irodalmi hatásokat tudjon felvenni, melyeket magának átdolgoz, vagy talán tényleg most akarja csak saját magát adni és a szokatlan alkotásfajta, az újnak teremtése megy oly nehezen, mert nincs hozzászokva? – Margit talán új életének frissessége által (melyet férjhez menetelével vélt elérni)[66] *elkerülte volna a tisztán egyéni kimerülés veszedelmét, mely amiatt fenyegette, hogy szíve gazdagsága mellett intellektuális gazdagsága nem volt elég nagy. Nekem ha még két életem lenne, az is tele volna felfelé vivő problémákkal, olyan gazdagnak érzem magam. Vajon összefügg-e ez a ki nem merülés azzal, hogy a másik kettőnek hamar voltak nagy sikerei, ami nálam hiányzott? Nem ez adja-e meg azt a konok kitartást a szellemi érdeklődésben, melyet nálam örök fiatalságnak neveznek? És ha nem kellene katalóguscédulákkal tölteni az életemet nyolc év óta és írhatnék!*[67] *Úgy érzem, most tudnék csak igazán írni – most írnám meg a legjobbakat! Ha még előttem volna 20 év – 20 erős, szabad év és minden regényem, versem, drámám megírhatnám – nem különös, hogy 50 éves koromban kezdtem verseket írni?... Harminc – vagy legalább 20 évvel korábban születtem, mint kellett volna. De azért nem szidom az életemet így sem. Sokat adott, érdekeset, értékeset – és abban én vagyok a hibás, hogy sokáig készülődtem, tanultam, túlságosan sok minden iránt érdeklődtem... nem jutott eszembe, hogy az élet elfogy... De nem magamról akartam írni.*

Kaffka Margit külső megjelenésében nem volt szépség, de csaknem az – sőt több – volt: mihelyt beszélt és lelkileg megnyilatkozott, lebilincselővé vált. De az a lebegés és biztonság, éppen az az „épség", ami az Állomások *Évájában benne van, hiányzott nála. Sokszor bizonytalan volt önmagában – nem a tehetségében –, nagyon sokféle személyes befolyás alatt állt a Nyugatosok között. Amellett annyira a saját korának ideges, izgatott, tépettlelkű asszonyának típusa volt, csodálom, hogy az írók nem éppen ebből a tekintetből írták meg. A szeme volt a legszebb, legkülönösebb, szinte riadtan másvilági, misztikus. Rosszul öltözködött és azt hitte, hogy egyéni, művészi ruhákat visel. Nem volt jó ízlése, és nem is volt kiművelt ízlése, mint ahogy nem volt művelt a mai értelemben. Sőt nagyon intelligens sem volt (erről egyszer Lukács György, aki jól ismerte, mondott el egy egészen érdekes, bár kicsinyes esetet)*[68]*, de amit a szív intelligenciájának neveznek, teljes mélységében nyilatkozott meg műveiben. Főleg a múlhatatlanul remek* Színek és évek*ben, és csak ebből származhatott írói tehetsége, mely mint külön csoda élt benne, függetlenül észtől és tudástól, ezt az írói tehetséget emberi tehetségei távolról sem érték fel. Ellenkezőleg, mint sok írónőnél, akik szellemesebbek és műveltebbek, mint írásaik (tipikus például Teleki Sándorné, Szikra),*[69] nála az ember eleinte nehezen értette meg, hogyan termettek azok a csodálatos dolgok ebből a csinos, jelentéktelen asszonyból. Sohasem tudta levetkezni a „vidéki polgárasszony" szóval meg nem nevezhető jellegét, bármennyit volt is a bohémek között. Ha kultúr-dolgokról volt szó, mindig érezhetett valami bizonytalanságot, sőt félelmet, hogy ezt a bizonytalanságot el ne árulja; ez sajátságos keveréket adott, ami pilla-

11. Kaffka Margit
Alatta: „mihelyt beszélt és lelkileg megnyilatkozott, lebilincselővé vált."

66 Utólagos betoldás a zárójelen belüli fél mondat.
67 Tehát az egész dőlt betűvel szedett rész 1928-ban, illetve egyes helyeken még később íródott.
68 Utólagos betoldás a zárójelen belüli mondat.
69 Szikra Teleki Sándorné írói álneve – a zárójelen belüli rész utólagos betoldás.

natokra hasonlóvá tette Lipták Margithoz. Annál is inkább, mert a Nyugatosok keresett modernségét mégis szerette volna felszívni. Ezek külsőségek voltak, de Szabó Dezső nem írta meg, hogy az a tehetség, mely írásaiból sugárzik, magától is modern volt, eredeti és önálló, amelyet a Nyugatosok befolyása sem tudott megfosztani tiszta mélységétől. Csak el kell olvasni az első regényét *(Színek és évek)*[70]*, és a novelláit. A későbbi regényeiben hanyatlott. Ha igaz, hogy szerette különösnek és érdekesnek,* írónak és nagy nőnek kijátszani magát, ez is csak átmeneti lehetett, nem volt elég temperamentuma hozzá. Hiányzott belőle minden úgynevezett démoni. Bizonyos, hogy saját egyszerű nemes, kissé szűklátkörű, de érző emberi mivolta mindjárt felülkerekedett.

Csodálatosan őszinte tudott lenni, az embernek szinte elakadt a lélegzete a lelki nyíltság ilyen merészségétől, anélkül hogy lélek-feltárogatás vagy kellemetlen önleleplezés gyanánt hatott volna. Tisztán természetes volt ez a nyíltsága, mely erotikus élményekre is kiterjedt, és az én kálvinista zárkózottságom nagyon meghatónak és közvetlennek találta.

Az Állomásokban (mely kissé megfakult megjelenése óta)[71] *Éva dzsentri családból kiszakadt tehetségnek van feltüntetve, sőt hangsúlyozva; de ő az életben nem játszotta ezt – de nem is ismerhette jól, csak a kis*[72] *magyar dzsentrit (Színek és évek)*[73]*. Ez látszik a Szinyéry lehetetlen alakjából, vagy például abból a beszélgetésből Szinyéry*[74] *és Vajda közt, mely egészen zsidó stílusú, a megszólítástól kezdve. De a zsidó entellektüeleket nagyszerűen írja meg, remekül ismeri a zsidó-magyar zsargont,*[75] *és sajátságos, hogy kicsi emberek megértéséhez milyen talentuma volt; a cselédek mindig kitűnően sikerült alakjai.*

Később, mikor A szellem kalandorai megjelenése után újra elolvastam ezt a már félig elfeledett regényét, úgy éreztem, hogy ebben a két regényben a forradalom előtti és utáni kornak különbsége egyes jelenetekben feltűnő. Úgy látom, hogy az én látásom tragikusabb a zsidóság szerepéről nálunk. A Polányiék teáit mindketten megírtuk. Ő járt oda, én nem. Talán éppen ezért részletezőbb, „pletykásabb", hogy Lesznaival szóljak, mint az enyém. Őt is kiábrándulás vezethette a leírásban, de ez a kiábrándulás nem etikai, és azért nem válhatott művészileg sem tragikussá. Csak nagyszerű asszonylélek-ismerete maradt meg változatlanul ebben a regényében is, habár szétesőbb, líraibb, művészietlenebb az első regényeinél. Az asszonylélek ismeretében a legremekebb pszichológus volt.

A régi asszonyok leírása az Állomásokban (83.1ap) alighanem a saját családjának tagjait jellemzi, mert másforma régi nemesi asszonyok is

12. Lesznai Anna
Soha nem nevezte magát Jászinénak. Jó ismerőinek, mai és holnapi tisztelőinek Máli.

70 Az zárójelen belül a cím betoldás.
71 Betoldás a zárójelen belüli fél mondat.
72 „csak a kis" – betoldás.
73 A cím betoldás.
74 Mindkét esetben tévesen Szinnyeynek írva – *BJ*
75 Betoldás az aláhúzott rész.

voltak. (Amit mama a nagyanyjáról elbeszélt, az szinte arisztokratikus volt.)... Az ő asszonyhősei ütköztek ki talán sokszor ügyetlen viselkedésében? A nagyanyát „groszinak" nevezik – mint valami sváb polgári családban. (Színek és évek) Mama nagyon kedvesen, de láthatóan imponált neki.[76]

Az Állomásokban az ismerőseim közül Balázs Bélával (Puskás Pál) igazságtalanul bánt el, de Hajós Edit, ha túlzott is, jól van jellemezve (Parlag Emma). Szörényi Teklában Lesznai Annát írta meg. Hogy az előbbiek haragudtak rá e regénye miatt, sőt barátai hűtlen elárulásáról beszéltek, azt nem csodálom. Legfeljebb azt lehetne erre mondani, hogy az íróra nézve egyetlen hűség létezik, a művészetéhez való hűség. – Különben Fülep fentemlített vádja[77] *ugyanez volt ellenem. (Itt egyszerre eszembe jut a nyolcvanas évek egyik legnagyobb színészének, Halminak*[78] *egyik nyilatkozata. Arról, hogy önmagától rémült meg, amikor az atyja halálos ágya mellett egyszerre csak észrevette, hogy a haldokló arckifejezését tanulmányozza – a színpad számára.)*[79]

Nem értem, hogy Lesznai Anna miért haragudott rá (pletykaregénynek nevezte az Állomásokat)[80]*, mert őt igazán megnyerően és érdekesen írta le. Ő hasonlít összes alakjai közt legjobban az élőhöz. Lesznai hímzései szerepelnek Éva hímzéseiben és iparművészeti elgondolásaiban.*[81] *Itt is feltűnik az a jellemző írói tulajdonsága, melyet én csodának nevezek: teljesen úgy érez színformákat, mint egy iparművész. Pedig semmit sem értett hozzá az életben. Ízléstelen volt a színek összeválogatásában, és elfogadta kritika nélkül azt a véleményt, hogy a kalotaszegi hímzést a paraszt asszonyok a hardanger-munkából*[82] *vették át. Annyira fogalma sem volt a művészet technikájáról, hogy nem jutott eszébe, a hasonlóság oka az anyagban van, tehát a vászon közös technikájából ered. Az ad kikerülhetetlen hasonlóságot minden szálkihúzási munkának, a hardangernek, a punto-tiratonak*[83]*, az orosz népmunkáknak, és ha jól emlékszem, a primitív népek vászonmunkáinak is. – Vagy egy másik eset: a Pulszky-féle híres Rafael-Piombo-vásárlást úgy írja le, mintha az csakugyan valami szörnyű baklövés lett volna. Holott akkor már nemcsak a művészek, hanem vidéken is tudtuk, hogy milyen igazságtalanságot követtek el Pulszkyval szemben, s hogy ez a kép a világ bármely múzeumának műkincse volna.*[84] *Ezt nem tudta és nem látta meg, mert az élethez tartozott. Lehet, hogy egy festőt pompásan meg tudott volna írni, aki ezt a képet megalkotja. – Vagy a legjellemzőbb: a lakása polgárias, csak néhány szép rajz, ismerős művészek dedikációjával emeli fölébe akármelyik józsefvárosi szalon nívóján. Ebben a lakásban van egy szörnyű kis plakát felakasztva, melyet nagyon szeretett. Valami tea-hirdetés, egy kínai alak – rosszrajzú európai kínaiság – és milyen szép dolgot látott ő benne, és milyen szépen írja meg, hogyan tervezi meg Éva ezt a szép plakátot. Tehát nem úgy látott, mint festő, de le tudta írni, hogyan lát egy festő lélek! Mert minden tudást az átérzés pótolt nála.*

Ez volt Margit, mint író és lírikus, aki önmagán keresztül minden semmiségből tudott teremteni művészetet. De ez még a béke világa. (Első találkozásunk feszélyezett és szegletes volt. Reám nézve kis csalódást hozott. Csak utólag éreztem meg, mi volt az oka. Balázs Béláéknál találkoztunk. Ezeket az embereket nem szerette, mintha mindig éreztetni akart volna valami „másságot" velük

---

76 Az egész bekezdés későbbi – tehát 1928 utáni – betoldás. A zárójelen belüli rész Ritoók Emma édesanyjára vonatkozik, mint ahogy az utolsó mondat alanya is Ritoók Emma édesanyja.

77 Ld. a 30. oldalon írottakat.

78 Halmi Ferenc – *EőÁ*

79 A zárójelen belüli rész 1928 utáni betoldás.

80 A zárójelen belüli rész 1928 utáni betoldás.

81 Itt a magyarázat Ritoók Emma értetlenkedésére. Hiszen Éva maga Kaffka Margit. Másként szólva Máli értékét építi be saját személyiségébe.

82 hardanger hímzés-technika – *BJ*

83 csipkekészítési technika – *BJ*

84 „Képtárunk egykori igazgatójának, Pulszky Károlynak olaszországi vásárlásai közt talán egy sem mondható oly nagysikerűnek, mint amidőn Milanóban 1895 novemberében Antonio Scarpa, az egykor ünnepelt kirurgus képtárának árverésén megszerezte azt az életnagyságú arcképet, amelyet az árverés vezetői Antonio Tebaldeo költő képmásának, Rafael művének mondottak ugyan, de amelyről illetékes szakértők már évekkel az árverés előtt tudták, hogy ez nem ábrázolhatja Tebaldeót s nem lehet Rafael műve, hanem hogy szerzője kétségtelenül Sebastiano del Piombo [1485–1547]." – Művészet, Szerk.: Lyka Károly. 5. évf. 1906. 5. sz. p. 311–336. http://www.mke.hu/lyka/05/311-336-olasz.htm – *BJ*

szemben. Azt a bizonyos „nehogy azt higgyétek, hogy mert ti többet olvastok és modernek vagytok a filozofálásban, én kevesebbnek érzem magam-ot". Szerencsére ez az érzés tökéletesen eltűnt velem szemben.)[85] A *Színek és évek* megjelenése után ismerkedtünk meg közelebbről, és nagyon jól megértettük, megszerettük egymást – habár a legellentétesebb asszonyi lények voltunk. S míg a többi asszonybarátaival sok összeütközése volt, minket nem zavart meg semmi félreértés.

Azt, hogy a háború nehézségét annyira nem bírta elviselni, betegességig menő idegességének tulajdonítottam. Sok bajon ment át. Első férjétől elvált, tanítónő volt és a kisfiát is tartotta. Nyíltan bevallott szerelmi viszonya volt egy Nyugatossal. Heroikusan küzdött két ellentétes világa között. A tanítás unalma, fáradsága és a művészet izgalmai közt éjszaka írt. Iszonyú fejfájásokkal és idegkimerüléssel küzdve, feketekávéval tartva fenn magát. Ezzel az idegrendszerrel éli meg, hogy mikor végre azt hitte, megtalálta a boldogságot, a háború elsöpri.[86] *Nemrégen ment hozzá egy zsidó orvoshoz, Balázs Béla öccséhez, Bauer Ervinhez. Az első fiatalságán túl levő asszony első igazi szerelmét találta meg benne. Legalábbis így hitte. Ma már nem indiszkréció, ha akkor írt leveléből nehány megható részletet közlök:*

„Drága Emmám, köszönöm leveled, gratulációd, bár olyan szomorúan hangzik ma: hisz újra Galíciában az uram. [...] A háború előtt közvetlenül Itáliában jártunk együtt: Venezia, Ferrara, Pistoia, Firenze, Róma, Pisa, Perugia [...] képzelheted! Perugiában egy este azt mondtam, kinézve a hotel abrakán: Hát most boldog vagyok! – és másnap jött a mozgósítás sürgönye – a szörnyen szomorú hazautazás. [...] Soha férfi által boldog nem voltam, csak most; szörnyű kopár életemben ez a fény, meghittség, őszinteség, kedvesség, jóság, okosság, egyszerűség, tisztaság. [...] Nagyon egy matéria vagyunk érzésben, karakterben [...] és most ennek kellett jönnie! Ennek a szörnyűségnek! [...] Minket individualistákká tett most érzésünk: egymásban, kapcsolatunkban láttuk meg szegény létezésünk relatív értelmét – mert az abszolút értelem ismeretlensége kamaszkora óta állandó, elintézetlen levertsége minden valamirevaló embernek. [...] Minden eddigi eszményemet, intézmények iránti lojális tiszteletemet átvittem a szörnyű mába, a zűrzavarba, a gyilkolásba, rendetlenségbe. De őrületes csalódást érzek a világ, emberiség, kultúra, civilizáció, stb.-ben. [...] Nincs kedvem élni, nincs dolgozni. Ismeretlen szigetre vágynám vele – ha bármilyen eltorzítottan is, csak hazakerülne. Mi közöm a jövőhöz, mely itt »sarjad« a romokon? Örök szörnyű emberi végzet: »Vér és vér mindenütt«, nehéz ép ésszel elbírni. [...] Komoly elmék sohasem bírtak belemenni koruk vitustáncaiba. De százszor szörnyű annak, aki nem inklinál rá és ülve nézi. Ne vess meg Emmám, jöjj, mondj ellent, ha tudsz – mondd, hogy gondolod te és mit találtál benne?"

Elmentem hozzá, de nem sikerült sem meggyőznöm, sem megvigasztalnom. Hiába beszéltem a szláv veszedelemről, a külpolitikai alakulásokról, a történelmi kényszerűségről, már amit tudtam. A háborút szerinte a magyar oligarchia és dzsentri csinálta, azért tört ki, mert a szerb disznóbehozatalt a magyar földbirtokosok kedvéért eltiltották: kicsinyes gazdasági okai vannak. (Ez már a zsidó történelmi materializmus hatása volt gondolkozására.)[87] *Egy vámkérdésből keletkezett az egész, szegény Szerbiát meg akartuk fojtani. Különben is mi szerencsétlenség lenne a szláv szupremáciában? Ha orosz uralom lenne itt, mit veszítenénk vele? Nagyszerű nép, irodalma, kultúrája rendkívüli, stb. (Úgy látszik, ez általános zsidó felfogás volt, mert a Singer és Wolfner üzletvezetője ugyanezt mondta egy ismerősömnek.)*[88] *Nem sokáig vitatkoztam Margittal, a fájdalomtól nem lehet sem logikát, sem igazságosságot követelni. De akkor meglepett és fájt minden szava. Vajon, ha egy nacionalista magyar emberbe szeret bele, akkor is így gondolkozik? Nem tehettem egyebet, mint hogy vigasztaltam és vele könnyeztem. De ez a két látogatás kissé*

85 A zárójelen belüli rész 1928 utáni betoldás.

86 Igen, azután majd őt a spanyolnátha teszi a sírba.

87 A zárójelen belüli rész 1928 utáni betoldás. Természetesen férje, Bauer Ervin hatása, ő pedig a szociáldemokrata és polgári radikális felfogást közvetítette feleségének. Ervin kommunista lett, 1925-től a Szovjetunióban élt, az elméleti biológia egyik nagyja lett. Őt is elérte a sztálini tisztogatási hullám. 1937-ben (második feleségével együtt) letartóztatták. 1938 elején megkettőjüket agyonlőtték.

88 A zárójelen belüli rész szintén 1928 utáni betoldás. Az említett kiadó üzletvezetője sem saját és nem a priori zsidó nézetet hangoztatott, hanem a szociáldemokrata, polgári radikálisok vallotta felfogást.

kigyógyított, nem fatalizmusomból, melyen át a háborút néztem, mely érzésem szerint kikerülhetetlen sors volt – hanem abból a hitemből, hogy mindenki így tekinti és bele tudja kapcsolni a magyarság remélt jövőjébe.[89]

Itt be kell kapcsolnom egy sokkal későbbi értesülésemet. Először is Margit anyai részről az Uray családból származott, tehát igen jó dzsentriből. Hogy egészen másként ismerte őket – külső életüket és mulatozásaikat kivéve –, mint én a bihari dzsentrit, talán az az oka, hogy a Károlyi-birtok és hatalom ereje nyomta őket. Én Margitot sohasem tartottam volna dzsentri asszonynak, csak polgári társaságból származottnak. Társaságban, főleg ha sokan voltak, volt benne valami különös – ma Minderwertigkeitsgefühl-nek nevezném[90] *–, ami hiányzik különben a magyar dzsentriből.*

*A másik, amiről meg kell emlékeznem, egy könyv, melyet Dénes Tibor írt Kaffka Margitról és melyben A szellem kalandorai*ra is volt célzás, mintha ezt én a Kaffka hatása alatt írtam volna. *(1932-ben olvastam a könyvet.)*[91] *Persze írtam Dénes tanárnak, hogy ez tévedés: „Nem tudtam pontosan megállapítani, hogy miben látja ön a Kaffka hatását, de csak arra gondolhatok, ami az önálló asszony problémájának kell lenni. [...] Az én regényem 1908–10 között lefolyt időben keletkezett átélés és gondolati kidolgozás tekintetében. 1912-ben az első rész már teljesen készen volt, 1914-ben fel is olvastam belőle részleteket Margitnak, aki egyáltalában nem érezte benne saját hatását." (Sőt, közbe legyen mondva, egy helyen erős kritikával mondta a stílusra: „én ezt így le nem írnám." De azért nem változtattam rajta.) „Hogy a könyv csak 1920-ban*[92] *jelent meg, annak külső okai voltak." A nálam szokásos eset, túlságosan komoly, filozofikus stb. „Meg kell azonban jegyeznem, hogy már első regényem: Egyenes úton – egyedül, mely 1902-ben jelent meg,*[93] *ugyanezzel az asszonyi problémával foglalkozott, úgyszintén A nagy véletlen (1908). Mindkettőnk problémája hasonló átélésen alapult, de két különböző élet és lélek tükrén át. Nemcsak az önállóság, hanem a tudományos érvényesülés kérdése is izgatott." (Ez fontos eltérés: a Kaffka-féle probléma: önállóság és a férjhezmenetel szempontjából tekintve lehet-e igazi asszony és szerető az önálló, vagy le tud-e mondani a szerelemről? Nálam nagyon fontos: megbírjuk-e a szellemi versenyt? Tudunk-e alkotni tudományosan, művészetben eredetit? A kenyérkérdés mintha mindkettőnknél még másodrendű volna. Nálam azonkívül az önállóság kérdése független a nemi kérdéstől, mint önmagában érték.) „A hasonlóság csak a kor problémájának azonosságát jelenti. Sőt ezt a problémát tudtommal én vetettem fel először első regényeimben. Tudom, hogy ezt az elsőséget általában Kaffkának adják át és ízléstelennek tartottam volna tiltakozni ellene. De mikor saját műveim kezdenek úgy szerepelni, mintha másodlagos hatás alatt keletkeztek volna, kénytelen vagyok rámutatni."*

89 Az írónő itt is romantikus nemzetszemlélete alapján vélekedik. Ezzel messze nem állítjuk, hogy e szemléletben ne lettek volna sok vonatkozásban valós elemek. Ám érdemes felfigyelni Jókai Mór, a Jókai-regények igen gyakorta felemlítésére, míg ezzel szemben Mikszáth Kálmán nevét az egész memoárban csupán egyetlen alkalommal írja le. Akkor, amikor Édesapjáról, annak kedvenc olvasmányairól ír. És ezzel nem csekély történelemszemléletbeli különbségre bukkanunk. „Jókait – olvassuk – nem szerette túlzott fantáziája miatt, Mikszáthot inkább." Ld. a Harmadik könyvben, a 259. lapon írottakat és a kapcsolódó 579. jegyzetet.

90 Kisebbrendűségi érzés – ném.

91 A zárójelen belüli rész értelemszerűen nemhogy 1928-ból, hanem 1932-ből való, vagy annál is későbbi betoldás. A fiatal Dénes Tibor *Kaffka Margit* című könyve Pécsett 1932-ben jelent meg, s azt a *Napkelet* még abban az évben glosszázta. A már sok keserűséget megélt Ritoók Emma természetesen azonnal elolvasta, s tollat ragadott a valótlanságok korrigálása végett.

92 Pontosabban 1921 végén. 1922. évi impresszummal.

93 Az *Új Idők* 1903-ban közölte folytatásokban mint pályázatnyertes regényt, de önálló kiadására csak 1905-ben került sor a Singer és Wolfner-nál. – *EőÁ*

III.

Eleinte nem éreztük a háború súlyát. A lapok hazugságai, valami vak optimizmus az első, ma már tudjuk, rémes veszteségekkel telt időben – túlsegített az első megrázkódásokon. Eleinte nagy volt az olcsóság is. Milyen különös, hogy annyi háború és nemrégen lefolyt háború után nem voltunk berendezkedve az elkövetkezőkre. Csak később olvastuk nagy meglepetéssel, hogy a napóleoni háborúk után, '48-ban, az olasz háború idején ugyanilyen gazdasági nehézségek jöttek elő és mégsem tudta senki az életet az új megváltozandó viszonyok szerint beosztani. Nyugodtan éltük családi életünket, mint addig. Búsultunk, ha szenvedésről hallottunk, örültünk a jó harctéri híreknek és eleinte fogalmunk sem volt róla, hogy a Hinterlandban[94] élni is háborút jelent. A hazafias lelkesültségnek megvolt az a hatása, hogy a hadikölcsönök eleinte jól sikerülnek. A későbbi aláíróknál már nemcsak romantikus lelkesedés volt, hanem komoly akarat a haza megmentésére. Hogy ezt később hogyan honorálták, arról még lesz szó, de félek, ha háború lenne újra, ezt többé semmiféle lelkesedéssel nem lehet majd elérni, az emberek azt fogják mondani, mint valamikor: sed avenam non![95] Talán akkor is megvolt ennek az oka.

Szeptemberben már döntésről, döntő ütközetekről beszélnek. Először halljuk Hindenburg nevét, hogy soká-soká a reménynek és biztonságnak neve maradjon. És a Wilson nevet is... Vajon a várt utópiák, a világbéke emberei – ha valaha ilyet megér az emberiség – megértik-e majd azt, amit mi éreztünk, mikor a vastagbetűs címeket olvastuk minden nap: milliók csatája – Párizs népe menekül – a francia kormány Bordeauxban... Megértik-e azt a gyönyörűséggel telt gyűlöletet, amelyet egy másik nemzet iránt érezhettünk, melynek gyönyörű Párizsát ismertük, művészetét élveztük és veszedelmén mégis ujjongani tudtunk. Egyetlen ellenségünket nem gyűlöltük úgy akkor, mint a franciákat. Reims bombázása volt talán az egyetlen momentum, mely fájdalmat okozott, de csak a művészet fájt, nem a nemzet. És Párizs ostromát úgy várjuk, mint természetes megismétlődését 1870–71-nek.

Párizs! 1905 tavaszán voltam ott először, és gyermekkori álmaim beteljesedését értem el vele. Ma már nem olyan rendkívüli dolog ez, hiszen a főiskolás leányok seregestől mennek külföldi egyetemekre. De akkor még egy középosztálybeli nőnek, méghozzá vidékinek, rendkívüliség volt, ha egyáltalán pár napra eljutott Párizsba. Eleinte nagy csalódást okozott. Mert nem tudtam az először látott világváros életébe és dimenzióiba beletalálni magamat – és olyan idegen élet volt ez! Egyedül voltam eleinte teljesen. Ezt az élményt írtam meg *A nagy véletlen* című regényemben. A nagy idegenség és a lelki alkalmazkodás nehézségét eleinte, később a csodálatos szépség, az életnek zúgó, követelő átélést azután, mikor vidéki magyar érzésemből – Párizshoz képest Pest is vidék maradt élményeimben – végre tudtam alkalmazkodni egy óriási város idegességéhez, mozgásához, nagyságához. *Mindez annyira más volt, mint az addigi élet.* És éppen ez a más lett a mélyebbé válásnak, az életismeretnek, az életérzésnek gazdagítójává. Minden, amit leírtam a regényben Párizsról, megélt volt, az első éjszaka vendéglőjének rémületétől az anarchista robbantási kísérletig, a gyűlés, a montmartre-i éjszaka. Mindent láttam, ami gazdag és nagy volt kultúrájában, de láttam a jelen fáradtságának sok jelét és az emberek viseletének külső formája mögött a lélek durvaságát.

Szellemileg is nagyon sokat adott Párizs. Hallgattam Bergson elegáns előadásait az annál kevésbé elegáns Collège de France-ban és a többi hírnevesét a Sorbonne-on. *Voltam Rodin-nél a műtermében, a kertjében, beszéltem vele.* Múlt és modern művészet összefüggéseit és különbségeit csak itt értettem meg. Éreztem a tradíciók megható és nagyságos erejét. Ott jártam, ahol a francia szellem történetével a világ szellemi története együtt játszódott le. És éreztem annak a boldogságnak hiányát és vágyát, hogy valaki, aki tehetséges és tudni, tenni akar, egy nagy nemzethez tartozik. De ma nem hittünk, csak a németekben. A német nagyságban, kitartásban,

94 Hátországban – ném.

95 Értelemszerűen: de zabunkat nem – lat. Utalás az örökösödési háborúra, amikor a magyar nemesség vérét ugyan felajánlotta Mária Teréziának, ám a zabját nem.

becsületességben. Lelkemben könnyű útja volt ennek a hitnek, mert sok németországi időzésem alatt különben is megtanultam szeretni és becsülni őket. Párizst most gyűlöltük, nem akarattal, hanem öntudatlan, szinte fizikai ellenszenvvel. Csak a rosszra és piszkosra emlékeztünk életéből, történetéből. – Mikor az internáltak sorsáról később értesültünk, ez az érzés utálattá és dühhé fokozódott. Fiatalember ismerőseim, akik már nem tudtak hazajutni, valóságos fegyházéletet vittek, és annyira kínos volt a szenvedéseiknek még az emléke is, hogy nem tudtam rávenni őket: beszéljenek „internálásuk"[96] idejéről. Felejteni akarták a fegyveres őröket, a fogházfalak közt töltött időt.

Lehel István barátom állott a legközelebb ezek közül hozzám. Még július 27-én elragadtatva ír Párizsból, és kíváncsi a regényemre. Később az édesanyjától kérdezősködtem, hogy mit tud róla, mert Téreynétől hallottam, hogy szörnyű helyzetben van; magam is próbáltam neki írni a francia szavak közt elrejtett értelemmel. Végre kapok tőle egy kártyát: „Prefecture Quimper (Finistere) Fort de Lanviere, Rue Casamate"[97] – azért írom le, mert annyi asszociációt keltett bennem Pierre Lotitól a negyvennyolcas forradalom magyar foglyainak életéig, akik a kazamatákban sínylődtek. A tenger van velük szemben „melynek egyhangúsága még jobban elszomorítja őket." Hetenként csak egy levelet írhatnak és a válasz 40 nap múlva érkezik meg az anyja levelére! És mindketten, anya és fiú lesi a napot. Minden késést ezer halálnak éreznek.

1915 januárjában írja: *„A kegyetlen tétlenség napról-napra rongálja idegeimet; csak az emlékek vigasztalnak szomorú helyzetemben [...], mikor fogok újra a villája teraszán ülni szemben a japáni vonalú heggyel? Már hatodik hónapja vagyok itt fogságban, és semmi kilátás rá, hogy szabad legyek."* (*Akkor még nem ismertük a foglyaink szenvedéseit Oroszországban és nem csoda, hogy a hozzátartozókat kétségbe ejtette ez az elbánás.*) Persze cenzúra van, és mindent nem írhat meg. Ez volt a francia „internálás", ugyanakkor a francia nevelőnők itt az utcán sétáltak és franciául beszéltek. Nem volt Magyarországon egyetlen internált ember sem.[98]

Ősszel leányismerősünk szabadult haza – a nőket végre elbocsátották – borzalmas állapotban, piszkosan, rongyosan, lesoványodva, pénz nélkül, telezsúfolt tehervonaton. Elbeszélte, hogy az ellenséges államok nőit beterelték valami csűrbe, ott szalmán feküdtek, mosdani sem lehetett, mert víz nem volt és majdnem éhen haltak. Egy asszonynak gyermeke született, sem orvost, sem bábát nem engedtek hozzá, mindkettő belepusztult.

Hevesi Mária hamarabb hazajutott, ő is szörnyű dolgokat beszélt el. Három hétig volt internálva Chateau-le-Rouxban[99] a nővérével együtt. Az átutazott katonáktól otthagyott szalmán egy iskolában kaptak fekvőhelyet első éjszaka. Azután egy szobának sem nevezhető lyukban, melyben az ágy mellett a falig egy lépés tér volt, egy idős magyar úr kikönyörögte magának, hogy engedjék oda be lefeküdni, mert különben az utcán marad éjszakára. Két nap múlva végre elég jó szobába jutnak, empire bútorok ujjnyi vastag porral, takarítani egyáltalában nem szoktak az egész lakásban. WC sehol sincs. Nemhogy angolfajta, még magyarfajta sem. Egy kőbe lyuk van fúrva ülőke nélkül, a csatorna nyitottan folyik az utcán.[100] És ez egy département főhelye. A lakosok egyszerűek, piszkosak és gazdagok. Az orvos, aki beoltotta őket – kényszer-beoltás volt – egy piszkos ruhával törölte le a karját, mellyel már egy csomó katonát és más helybeli citoyen-t és citoyenne-t letörölt. Három hét múlva hazabocsátják őket, de csak az asszonyokat. Ugyanebben a városban volt internálva Simmel professzor is, de ki sem lépett a házból, annyira félt, hogy valakivel találkozzék, aki ismeri – talán attól is, hogy bármi összeköttetés ne kompromittálja még jobban a franciák előtt. Az ismerős férfi-internáltak kikísérik őket az elutazáskor a pályaudvarra, köztük Lehel István is, és mikor a vonat indulásakor a férfiak kétségbeesett arcát utoljára látják, zokogásban törnek ki... Ezek csak négy év múlva jöttek vissza.

96 Ma már nagyon ismert szó. Annak idején jóval kevéssé volt ismert. Ezért teszi az írónő idézőjelbe.
97 Quimper prefektúra (Finistere) Fort de Lanviere, Kazamata út
98 Voltak, a forradalmak bukása után pedig jóval többen lettek…
99 Helyesen: Châteauroux-ban. – *EőÁ*
100 Sokan tartják, hogy ez az egészségesebb. Mediterrán hatás a korábban gyarmattartó Franciaországban.

Akik utolsó nap, jóformán egy szál ruhában mégis el tudtak szabadulni, kénytelenek voltak mindenüket ott hagyni. Sztankayné lakásberendezéséből, bútoraiból, ruháiból sohasem kapott semmit vissza a háború után sem. A saját gyűlöletünket nem szégyellhetjük ellenük, mert az övék mindent felülmúlt. Mikor az internáltakat katonai kísérettel végigvitték az utcán, a nép ordítva leköpdöste, sárral, kővel hajigálta őket – ezt némelyek francia temperamentumnak nevezik... De Olaszországból nem hallottunk ilyen gyalázatos dolgokat és Angliában, habár az internálás nagyon szigorú volt, úgy tudtuk, hogy tisztességesen bántak velük.

A francia bánásmódot azután megismertük a Kuncz Aladár emlékirataiból, a *Fekete kolostor*ból, amelynek olyan szörnyű hatása volt rám, hogy több mint egy évtized múltán a rémes események után sem mertem másodszor elolvasni. Az angol internálásról pedig szintén sokkal később tudtunk meg egy esetet, mely jellemző lehet a többire nézve is, aki internált volt. Liebner beszélte el Zsiga testvéremnek embertelen eljárásukat. Csak higiénikus tekintetben voltak valamivel jobb helyzetben, mint a francia internáltak, de másrészt rosszabb volt, mert az angolok verték őket. Liebner évek óta Angliában élt a háború előtt és angol asszony volt a felesége. Mikor internálták, felajánlották neki, hogy legyen angol állampolgár, akkor szabadon mehet. Nem fogadta el. *(Ugyanilyen ajánlat alapján lett László Fülöp angol állampolgár, jellemzően.)* Kétévi kínlódás után az egyik fogolytársa, egy német gyáros azt mondta neki, hogy meg lehet szabadulni, ha megfizeti a tábor parancsnokát. De hogyan? Hiszen az angol felesége két év óta meg sem kérdezte többé, hogy a világon van-e, levelet pedig nem engednek haza írni: gazdag emberek voltak, feltétlenül küldtek volna neki pénzt. De az itthoniak éppen úgy nem tudtak róla semmit, mint ő az itthoniakról. A megfizetés úgy ment, hogy le kellett a parancsnok tiszt nevére tenni egy nagyobb összeget egy svájci bankban, mely őt értesítette róla, mire az átküldte az internáltat valahogy egy semleges országba.

A német gyáros csakugyan eltűnt egyszer a táborból, de letette azt a meghatározott összeget a Liebner részére, a sajátjából egy svájci bankba; *(ezt a nagyszerű bajtársi tettet állítsuk a németek sok durvaságával szembe, amit nálunk a háború alatt elkövettek, hogy kissé igazságosabbak lehessünk.)* Persze erről az internált Liebner semmit sem tudott, egyszer csak hívatta a parancsnoka, irtóztatóan összeszidja, tolvajnak nevezi, de ő csak hallgat, mert minden ellenmondást testi fenyítékkel büntetnek. Azután hetekig mindenki gazembernek, tolvajnak nevezi, míg végre egyszer hívatja a parancsnok és tudtára adja, hogy ilyen gazembert nem lehet a tisztességes internáltak közt tartani, hanem átviszik egy fegyenctranszporttal Norvégiába per sub.[101] Egyik reggel összepakolják és szörnyű piszok helyen bezsúfolják a fegyencekkel együtt a hajóra, verések és pofonok közt elszállítják őket. Norvégiában egy fillér nélkül, rongyosan, piszkosan partra teszik. Az osztrák–magyar konzulátuson elutasítják, hogy hazudik és megint per sub Dániába átszállítják. Itt aztán a konzulátuson tisztességesen bánnak vele, adnak annyi pénzt, hogy sürgönyözhessen haza és pár nap múlva újra megfürödhet és tisztességesen felöltözhet. Hazajön, megküldi a gyárosnak a pénzt, két hétig pihen és azután mint tartalékos tiszt jelentkezik az ezredénél. A kutya sem kérdezősködött volna utána, ha otthon marad falun elbújva. Angol feleségéről azóta sem hallott semmit, nem is kérdezősködött ő sem többé, hogy él-e vagy meghalt, aki így viselte magát vele szemben.

Itthon az élet még elég nyugodt. Minden reggelünk nagy izgalma, hogy a lapot várjuk: Szerbiáról ugyan nincs újabb hír és az orosz harctéren is lassan haladunk, de hiszen itt vannak a németek... Az emberek azzal köszöntik egymást az utcán, a hivatalban: – Mit mondasz a németekhez? – Hogy nálunk baj is lehet, arra nem is gondolunk.

Az első ütés erre az öntudatlanságra az a hadijelentés volt: „Lemberg még a miénk..." Hát lehetett arról egyáltalában szó, hogy nem a miénk?... „Még"... mi ez? Teljesen értetlenül állottunk a ravaszul kieszelt jelentés előtt, mely előkészítő akart lenni – de lehetett volna-e bármilyen ügyes előkészítéssel, megrázkódás nélkül tudatni a szörnyű vereséget egy eddig hazug bizakodásban

101 Szó szerint: alul. Itt: titokban – lat.

tartott országgal?... Aztán persze elkezdődött a keserű igazságok minél enyhébb formában való beadása: stratégiai visszavonulás, új védelmi vonalak. Ezt is elfogadtuk, hiszen voltak történelmi előzmények az ilyen ravasz sakkhúzásokra.

Akkor még sejtelmünk sem volt a borzalmas gorodoki csatáról és a satanów-i rajtaütésről, a honvédhuszárság hiábavaló és őrültséggel határos rohamoztatásáról gépfegyverek ellen. Négy honvédhuszárezred pusztulása az osztrák hadvezetőség tudatlansága miatt és a magyar bátorság kihasználása mellett. Később eltompítva, félősen suttogva jött a hír a nagyközönség közé, mikor újabb események már elhalványították a hatást. De a háború után a húszas években, mikor a falvakban a hősök emlékműveit felállították, utólagos borzalommal nézzük a névsort: a legkisebb faluból 60–100 ember... Nagy része a 11.000 huszár közül való, akiket lovasrohammal vitt ágyúk és gépfegyverek ellen a hiábavaló halálba – az osztrák katonai tudomány...[102]

Nem könnyű az orvosok helyzete sem, különösen a szerbeknél, akik semmibe sem veszik a hágai egyezményt. A szerb harctéren egyik kiváló fiatal orvosunk kiszaladt a kórházból, amikor a szerbek a vöröskeresztes lobogó ellenére lőtték az épületet, hogy tegyen valamit betegei megmentésére. Abban a pillanatban egy gránát eltalálja és teljesen széttépi... Egy másik orvos beszéli: egy roham előtt engedélyt kap 40 ember kiválasztására, akik ott maradhatnak. Szörnyű felelősség, hogyan legyen igazságos – éjszaka a lövészárokban megállapítani, hogy a sok magyar ember közül kiket mentsen meg. Gyakran azonban a katonák maguk segítenek, mindig azt választják ki *az otthonmaradásra*, akinek több gyermeke van.

13. Az egyik hadikórház kórterme

Végre sokkal később a hazatértektől tudjuk meg a teljes igazságot a borzalmas lembergi visszavonulásról – vagyis vereségről és pánikfutásról a feneketlen galíciai sárban, összevissza keveredett ágyúk, lovak, emberek, szekerek zűrzavarában. És megtudjuk azt is, hogy egész Galícia évek óta alá volt aknázva, az orosz kémek jobban ismerték, mint a mi hadvezetőségünk. De mivel mi „balladát" kedvelő magyarok vagyunk, most is lehetőleg izgató [sic!] Jókai-regényeket képzelünk el és beszélünk egymásnak a szénaboglyák alá előre elásott orosz fegyver- és muníciórakatárról, a szláv falusi lakosság közt előre megszervezett kémszolgálatról és végül a hazaárulók kipusztításáról, mely után minden jól fog menni. Szidtuk az osztrákot és azt hiszem, nem ok nélkül – mikor egy tiszt elbeszélte, hogy bementek egy faluba, melyet az oroszok hirtelen ürítettek ki. Az orosz hadiszálláson Galícia haditérképei azonmódon kiterítve maradtak ott és a mi tisztjeink szinte rárohantak a zsákmányra, az orosz térképek annyival jobbak voltak, mint a mi katonai térképeink. Az orosz kémszolgálat csakugyan nagyszerű lehetett a háború előtt, hogy ilyen terepfelvételeket csinálhattak és az osztrák vakság is megfelelően nagyszerű volt. Orosz katonatisztek évek óta jártak civilruhában mint fürdővendégek Felső-Magyarországon, és sokkal jobban ismerték ezt a vidéket is hadászati szempontból, mint a mieink. Sárváry [Elek] könyvtári kollégámat[103] egy orosz tiszt a fogságban magyarul szólította meg, nyolc évig nyaralt Szatmár megyében a háború előtt mint kém.

102 Az írónő erős Habsburg-ellenességét – amint azt később is többször megteszi – átviszi az osztrákokra.

103 Az írónő a húszas években a Fővárosi Könyvtár munkatársaként dolgozott. Ld. erre a Negyedik könyvben írottakat.

Minden aggodalomért csak az kárpótolt, hogy Kluck seregei már Párizs körül portyáznak: Örömmámor Berlinben!... Ma ez a mámor szó már olyan papírosszagú és hazugnak érzik, de az volt, mámor és részegség a hazugság borától – a hazugságoktól, melyeket boldogan fogadtunk, sőt kitoldottunk és feldíszítettünk magunknak. Fantasztikus optimizmus volt ez – lekicsinyeltük az ellenséget, mi, akik akkor már körül voltunk véve – hiszen szeptember végén az orosz már Uzsok előtt állott.

❖

Ebben a feszültségben és várakozásban, mely egész ősszel izgalomban tartott, míg közben követelően vártuk a híreket, hogy mikor győzünk már véglegesen, minket asszonyokat némileg elfoglalt a jótékonyság: a kötés. Mindenki a hósapka-kötés legpraktikusabb módjáról beszélt, Wertheimstein Saroltával még leveleztünk is róla. Ő is küld pamutot, hogy megkössük, habár „a margittai rabbinus azt állítja, hogy a háborúnak hosszúnapra vége lesz" – írja keserű tréfával.

Sohasem tudtam volna elképzelni, hogy mennyire képtelenné válik az ember ilyen időben az elmélyedő szellemi munkára – bár eszembe jut, hogy Goethét és Hegelt egyáltalában nem zavarta a maga korának hasonló izgalma – és érzem, hogy milyen áldás az a gondolat, hogy mi nők is tehetünk valamit a győzelemért! Mert most már belátjuk, hogy el kell készülni a téli háborúra és maga a hadvezetőség is pártolja a katonai ellátás ilyen pótlását a civil lakosság részéről. Természetesen nekem nem volt elég pénzem rá, hogy fonalat vegyek – pénzt gyűjtünk – egy gazdag mátyásföldi zsidóasszony nagyobb összeggel járul hozzá. Két télen hatvanhét hósipkát kötöttem és Margit testvérem selyemdarabokat gyűjt és kettősen véve meleg sálakat készít belőlük. Bizonyos, hogy az a rengeteg kötés, mely az asszonytársadalmat lefoglalta, valami elzsibbasztó megnyugtatást adott. Ilyen lehetett régen a tépéscsinálás is, melyről az anyám beszél... Voltak, akik ellenezték, hiúságnak nevezték – erre feleltem egy kis cikkben.[104] Már csak ilyen kis népszerű ügyeket tudok megírni. Igaz, hogy nem mehetett az ember társaságba, nem léphetett be házba, ahol az asszonyok szürke pamutgomolyag mellett ne ültek volna; villamoson, kapualjakban, lócákon ülő asszonyok kezében nyúlt a szürke szál és mozogtak a nagy kötőtűk. Pedig az egész akció teljesen rendezetlen volt. Ahelyett, hogy a hadvezetőség látta volna el az asszonyokat megfelelő árért pamuttal, vagy kiadta volna, mire és milyen méretűre van szükség, mindenki bizonytalanul dolgozott, a nagy kereslet miatt óriásira szöktek fel a pamutárak, sőt végre már csak kéz alatt lehetett kapni.

Később, a békekötés után, az amerikai segélyakció rengeteg mennyiségű ilyen szürke pamutot szállított, és osztott ki ingyen, a segélyre szorulók között. Mi is örömmel fogadtuk, ha kaptunk belőle szvetternek, ruhának a magunk részére; sőt törülközőket és flanel-holmikat is osztottak, melyekbe be volt szőve a vöröskereszt és az „U.S.A. Medical Department", tehát háborús felszerelésből maradtak vissza. Nálunk ezen is a konjunktúra gazdagodott meg; de hát ez igazán semmi volt ahhoz képest, ami a szállításoknál folyt, vagy például a Weiss Manfréd-muníciógyárban, melyet az állam nem tudott, vagy nem mert államosítani.[105]

Azon a télen azt hallottuk, hogy az összegyűjtött sálakat, hósapkákat a kárpáti betöréskor vagonszámra zsákmányolták el az oroszok. Nem tudom, igaz volt-e ez?

Akkor nagyon elkeseredtem miatta, ma… – szegény orosz katonák is bizonyosan fáztak, jó hasznát vették...

Sarolta októberben szintén ír, hogy egy nagyobb bevásárlást végezzek el. A tiszteknek főleg élelmiszert, a legénységnek 130 kapcát küldjünk, melyet a huszárok pótkerete átvesz, és mikor lovakat visznek ki, eljuttatja azokkal együtt a harctérre. *„Rémeseket tudtam meg – és erre mérget vehetsz, hogy nem hazugságok – szegény katonák éheznek, és az éhségtől dűlnek ki többen, mint a sebesüléstől; még a krumplit is kiássák a földből és nyersen eszik. Szemtanúk szerint ez az éhezés*

104 *Az Újság* 1914. szeptember 13-i számában *A kötés* címmel. – *EőÁ*
105 A liberális korszellemből következően nem akart.

rémesebb, mint minden más borzalma a háborúnak. [...] Heinrich[106] írt 23-án (szeptember)[107], hogy az életveszély, melyben folyton van az ember, úgyszólván semmi, annyira megszokják, de a nélkülözéseket nem lehet megszokni. Egyszer két hétig nem voltak fedél alatt (Galíciában)[108] és majdnem minden éjjel szakadt az eső. Inget, fehérneműt 16 napig nem váltottak."

Kezdődnek tehát a rossz hírek is – de valahogy eliminálju k magunkból. Pedig amit W. Heinrich írt, ugyanezt később is hallottam csaknem minden háborútviselt embertől. A katonák annyira megszokják a halálveszedelmet, hogy olyan nyugodtan készülnek a rohamra, mint akármelyik sorakozásra. „Akkor jó katonák, ha nem hősök", mondja Dávid Antal, négyévi tapasztalat után. *(Most a Fővárosi Könyvtár aligazgatója.)* A fegyelem, és az ilyen szenvedésekkel szemben való kitartás a fontos.

Különben Heinrich már akkor írja, hogy az oroszok tüzérsége mesés, később is beszélték a tisztjeink, hogy az orosz tisztek rendkívül bátrak, és a kozákok úgy lőnek, hogy a lövészárok leshelynyílásán belelőnek az őrt álló katona szemébe. Különben is nagyon rossz színben látja a dolgokat. „*Cséhteleken[109] már vannak menekültek Icigéknél, és még többet is várnak…*" – írja Sarolta. Októberben írt levelében angol híreket is közöl, nem tudom, hogyan juttatták el a leveleket akkor, később a futárszolgálattal sikerült áthozni a határokon.

„*Rózsikával mindenki nagyon tapintatos, senki sem beszél a háborúról, de odavan afelett, hogy állítólag rosszul állunk. Az angol lapok csak niš-i[110] híreket hoznak, Charlest annyira izgatja Magyarország sorsa, hogy egyáltalában nem olvas újságot. Nem hiszem, hogy az angolok készültek volna erre a háborúra, mert akkor nem tudta volna Teleszky a tavasszal nyélbe ütni a nagy kölcsönt. Az angol Rothschild-ház rengeteget veszít, ha Magyarország nem tudja a kamatot fizetni. Zsiga (a testvérem)[111] pedig meg ne örüljön, hogy el akar menni, itthon is lehet a legjobb hazafi [...] még csak az kellene, hogy egy tisztességes orvos se maradjon az országban és különben is nincs joga hozzá, hogy a négy gyerekét és feleségét otthagyja." (Zsiga testvérem már túl volt a katonaköteles koron.)*[112]

Sarolta, aki Váradon a kórházakban folytonosan részt vesz a munkában, újra és újra ismétli, hogy rettenetesnek, érthetetlennek, képtelenségnek tartja a háborút, borzalmas sebesüléseket és szenvedéseket lát, most már még kevésbé fogad el indokot, nem lehet vele a kikerülhetetlenségről beszélni. – Mint Iván mondja *A Karamazov testvérek*ben: – „Ich acceptiere Gottes Welt nicht."[113] Mindent megrázott és felborított benne és mégis ezt a semmi különösebb tulajdonságokkal nem bíró leányt ez a háború tette a legértékesebb emberré, akit el lehet képzelni. Ha szenvedés naggyá tehet asszonyt, ez nála bekövetkezett, és ez nem asszonyi regényes szenvedés volt – ez az igazán szép benne –, hanem az emberekkel való együttérzés szenvedése. Sokat fogok még róla írni, többet tett és tett volna a magyarságért, mint a lapokban reklámozott honleányok, habár zsidó volt és ezt bátran ki merem mondani, minden antiszemitizmusom mellett is.[114]

IV.

Ha most visszagondolok, csodálkozom, hogy mivel telt el ez a hosszú négy esztendő; mintha minden esemény – különösen a német és francia oldalon – ezen az őszön már lejátszódott volna!

106 Wertheimstein Heinrich.
107 Az írónő betoldása.
108 Az írónő betoldása.
109 Ld. a 32. jegyzetet.
110 Vagyis szerbiai – eredeti aláhúzás.
111 Az írónő betoldása.
112 Wertheimstein Sarolta leveléből idéz az írónő, a zárójelben lévő utolsó mondat az ő betoldása.
113 Nem fogadom el Isten világát – ném.
114 A vallomás egyszerre tanúskodik az írónő antiszemitává válásáról, s arról, hogy ezen érzülete (hiszen keserűségében mondja magát antiszemitának) valójában – amint az még számos ízben elmondjuk, mert el kell mondanunk – szelektív volt.

Pedig jött a nagy orosz előrenyomulás, jöttek a mi nagy keleti győzelmeink, de azt az őrületet, amiben az első hónapokban éltünk, olyan mértékben nem tudta semmi sem [később] felkelteni. Mi volt, ami fenntartott négy éven át, attól fogva, hogy – még szeptemberben – a francia-angol közös offenzíva megkezdődött? Attól fogva, hogy a lapok nem írnak többé Párizs ostromáról, miután először megírták, hogy a németek „nem ezt tartják elsősorban fontosnak", éreztük, hogy valami történt, és azok, akik feltétlenül bíztak a németekben, azt rebesgették, hogy a németek titokban Calais ellen fordultak és voltak, akik az első perctől ezt tartották az egyetlen józan haditervnek, mihelyt az angol is hadat üzent. Mert amennyire nem voltak Háry Jánosok a katonák között – ki kell húzni az emberekből, hogy beszéljenek harctéri élményeikről –, annyira váratlanul özönlötte el a Hinterlandot[115] a dilettáns stratégák, a „kávéházi Hindenburgok" újfajta típusa. De azt, hogy mint később megtudtuk, a Marne mellett már eldőlt a háború és az a négy év csak hiábavaló küzdelem volt a lehetetlennel, minden veszteségével együtt – azt senki sem láthatta, maguk a németek sem.[116] Jó volt, hogy a Hindenburg győzelmei elvonják a figyelmet a francia harctérről... a németek átlépték az orosz határt.

Orosz foglyokat gyakran látunk már, akiket kiadtak munkára és ebben a szörnyű korában a gyűlölködésnek mégis vigasztaló, hogy a foglyok iránt igazi emberszeretet nyilvánul meg. Kezdetben történt, hogy a debreceni és kenyérmezei tábor nem volt kellően berendezve, de ez minden országban így volt. Bármennyire felkészültek a háború előtt már az ölésre, nem képzelték, hogy ilyen mennyiségben, egyszerre ezrével és ezrével fognak foglyok érkezni. Hogy a foglyoknak kint kellett hálni szeptemberben a szabadban, az a legkevesebb baj volt a meleg magyar ősz mellett; de nem volt élelem, és kiütött a tífusz; de soha senki foglyot nem bántalmazott vagy gúnyolt. Pestről kijártak az emberek a kenyérmezei táborba és cigarettát, élelmiszereket vittek nekik, jelekkel biztatva vigasztalhatták őket. Ha valamelyik más nyelven is tudott, mindenki örült, hogy szavakkal legalább könnyíthet a helyzetén. Ezzel szemben állanak az utólag megtudott borzalmak, különösen a szerb és orosz fogolytáborokban szenvedő magyarokról. A háború kezdetén történt, bár később tudtuk meg, hogy hatvan magyar fiút lezártak egy marhaszállító vagonban és elindították Oroszországba. Senki sem nézett utánuk, míg meg nem érkeztek, és kinyitották a kocsit, mind a hatvan halott volt a hidegtől és éhségtől. *(Minden adatomat megbízható helyről tudom, hozzátartozóktól, vagy ismerősöktől.)* Nálunk a fogolytáborokban még a szerencsétlenségek is megbotránkozást keltettek, és az egész közönség felzúdult, hogy a katonai vezetőség nem gondoskodott idejében a foglyok ellátásának szervezéséről. A nyugati harctéren is a lelketlenség és lelki durvaság volt uralkodó.

Az orosz foglyok életéről sok könyv és emlékirat jelent meg, de a szerbiai foglyok életéről nem ismerek ilyet. Azért írok ide egy visszaemlékezésből néhány mondatot, 1915 decemberéről szól (*a Magyarságban 1927. aug. 20.)*[117]: *„Bőrig ázva, éhesen, elcsigázott fásultsággal bukdácsoltunk előre, a megduzzadt források, medrehagyott hegyi patakok vizét gázolva [...] csonttá fagyott ruhában [...] a hegygerinc felől apró csapatok [közeledtek], fogoly legénységünk egy-egy kis csoportja [...] legtöbbjének még kabátja sincs, lerabolták róluk [...] sokan lábravalóban, mások mezítláb. Csonttáfagyott ruhájuk kattogó hangot ad, amikor lépés közben sovány lábszáraikhoz ütődik [...] Egy falat kenyérért esdekelve [...] és mi nem tudunk segíteni, magunknak sincs. […] fakérgen, gyökereken élünk már hetek óta. […] Amott a szikla mélyén apró barlangszerű nyílásban három megfagyott katona hullája [...] A szerb hajcsárok fonott kancsukája csattog a csontvázemberek hátán, aki hátramarad [...] Egy fordulónál egy öszvér oszlásnak indult hullája [...] zöldessé rothadt húscafatok. […] Katonák kuporognak a hulla mellett […] és karmokká nőtt körmeiket irtózatos vadsággal mélyesztik a bűzös hullába, a csontokról fogaikkal tépik a húst."*[118] – Akiknek itthon szántani kellene, és kis emberek apró gondjaival telt életét élni. Azok, akik ezt látták, és végigélték, Brózik Engelbert, Rozvány

115 A hátországot – ném.
116 Az Amerikai Egyesült Államok hadba lépésével dőlt el a háború kimenetele. Ld. még a 815. sz. jegyzetet.
117 Tehát a *Magyarság* című orgánumban jelent meg.
118 Az írónő sok helyen pontatlanul és átfogalmazva idézi a szöveget. – *EőÁ*

Jenő hadnagy, Zucker Ábrahám zászlós, Jankovics Tibor törvényszéki bíró – olyan rettenetes, hogy nevekkel támogatja a visszaemlékezést, hogy hihetővé tegye... Oh, milyen áldás volt, hogy akkor nem tudtuk – ilyenkor áldom a hazugságot!

Csak októberben kezdünk gondolkozni és kezdünk egy kis szívszorulást érezni... A „hírek" hatása – különösen a magánhíreké – ingadozóvá tesz, nyugtalanság kezd terjedni, és pszichológiai érdeklődésemben és megnyugtatásul írok egy kis cikket *A hír zsarnokságá*ról.[119]

---

119 Az kéziratban e ponton megtalálható az újságkivágat. Az írás *Az Újság* című orgánumban 1914. október 4-én, a 23–24. oldalon jelent meg.
A történelmi drámák nagy fordulópontjain a színen hírnök jelen meg, s a hírben a sors keze igaz vagy hamis szálat ad a továbbküzdés vezetésére; vagy kimondja az utolsó szót, a feszültség feloldódik s a függöny legördülhet, mintegy jelképül annak, hogy a hír, mely a szálló szó alakjában mindennapi kíváncsiság kielégítése, vagy jobb esetben a nyomtatott betű formájában a türelmetlen kultúrszomjúság pillanatnyi megnyugtatása, a történelem fordulópontjain sorssal terhes lehet igazsága vagy hazugsága szerint.
Minden hír elhitetése szuggesztív folyamat. A szuggesztív befolyásolhatóság nem olyan szűkkörű, mint általában gondolják és nemcsak beteg idegzetű emberek vannak kitéve hatásának. Bernheim szerint a nancy-i iskola megállapította, hogy az emberek 80–90 százaléka alá van vetve a szuggesztív hatásnak, mégpedig az akarat és gondolkodás halvány irányításától a szomnambulizmus legfékthetlenebb képzelgéséig. Az élő szó, melynek csak jelképe az írás, a legközönségesebb szuggesztió. Erre számít a beszélő a legegyszerűbb híradásnál, a szónoki stílus és forma erre a hatásra törekszik, éppen úgy, mint a művész prózában, versben és színpadon.
Minél gyöngébb az egyénben a műveltség, a tapasztalat által szőtt kritikai erő, az intelligencia, az akarat, minél kevésbé szilárd a lelki élete, annál inkább ki van téve a minden oldalról jövő szuggesztív hatásnak. A normális embernek is folytonosan küzdenie kell ellene, s mindannyian a hatása alatt állunk minden percben az orvosilag éber-szuggesztiónak nevezett befolyásnak.
Éppen úgy, mint ahogy a külső világ hatását, mely érzeteket kelt bennünk, állandóan más és más érzetekkel ellensúlyozzuk s helyesbítjük, hogy érzéki csalódást elkerülhessünk, így ellensúlyozza gondolkozásunk, műveltségünk, tapasztalatunk felgyűlt anyaga azt a szuggesztiót, melyet a szó, a hír kelt bennünk, azt a követelést, hogy igaznak, hitelesnek tartsuk. Ha tudatunkba csak egyes érzéki hatások jutnak be, s nincs ellenőrző érzet, az a hatás teljesen abnormisan szuggesztív lesz; éjjel, sötétben, csöndben minden látási vagy hallási érzet felizgatja képzeletünket s könnyen hallucinációvá válik.
Ugyanez az eset áll be, ha valamely erős szellemi hatás tudatunkból minden más elemet kiküszöböl, hogy magának érvényességet szerezzen. A szuggesztív orvosi kísérleteknek ez az alapja; a tudat tere megszűkül, az ellenálló képzetek kimaradnak s minden állítást passzíve fogad el tény gyanánt. A lelki működés egyetlen irányba van beállítva, vagy egy pont körül tömörül össze és képtelen az önálló reagálásra.
A tudat körének megszűkülése magyarázza tehát a lelki befogadás teljes passzivitását; de Wundt szerint ugyanez a tény aktív működésben is nyilvánul: azáltal, hogy a központi idegrendszer egy része ki van zárva a tevékenységből, a másik rész annál ingerlékenyebb lesz, annál mohóbban fogadja el a hatást. Nem ilyen feltűnő a tudat körének megszűkülése az éber-szuggesztiónál, milyen például a rábeszélés, elhitetés, de kisebb mérvben ugyanez az oka az ellenhatás lanyhaságának.
Rendkívül érdekes a szuggesztió hatása a tömegnél. Mintha mikor a külső egyéniség elvész a sokaságban s egyenlőbbé válik, a benső egyéniség is meggyöngülne s a magasabb intelligenciájú egyén tudatköre alkalmazkodnék az alsóbbrendűéhez, úgy hat ugyanaz a rész az egész tömegre. A történelem minden kora számtalan példát ad erre a tömegszuggesztióra, melyekben az átmenetek éppen úgy alig észrevehetők, mint az egyének életében előforduló eseteknél, egy szónoklat normális felvillanyozó hatásától a tömeg-hősiesség vagy tömeg-pánik alig megérthető tüneteihez ugyanez az út vezet. (Stoll <u>Suggestion und Hypnotismus in der Völkerpsychologie</u> című munkájában főleg ezekkel az esetekkel foglalkozik.)
A történelem válságos pillanataiban úgy látszik, az az eset áll be, ami az egyénnél az orvos szuggesztiójánál. Egy rendkívüli esemény, forradalom, vagy háború egyetlen gondolat körül összpontosítja a lelki életet, a tudat köre megszűkül, a pszichikai ellenállás meggyöngül és minden szó kritikátlan elfogadásra talál. Iyenkor lesz a hír zsarnoki jelentőségű. Az események szokatlan gyors változása állandó várakozást kelt, hogy valami váratlannak kell történni; a folytonos izgatottság és feszültség által a gondolkodás szinte elő van készítve a hírek passzív felvételére, a lélek mohón adja át magát a szuggesztív hatásnak.
Minden esemény, amire nem számítunk, megrendíti a hitet az élet logikájában; előre le van győzve minden kritikai ellenállás, a hiszékenység mérhetetlenül kiterjed s vele együtt a kedélyállapot folytonos ingadozása. A tömeg nemcsak várja már, hanem keresi és megtalálja, amit elhiggyen, ha önszuggesztió árán is.
A francia forradalom története bizonyítja egy ilyen betegesen ingerlékeny néplélek növekedő képtelenségét az ellenállásra szuggesztív hatások ellen. A hiszékenység nyomában a gyanú keres mindenre magyarázatot s egyetlen szónak olyan ereje lehet, mint a beteg idegzetű egyénnél egy fényes tárgy merev nézésének, melyre azonnal hipnotikus álomba merül. A forradalomnak ez a szuggesztív szava az <u>árulás</u> volt, melyre minden egyéni ellenállást elveszítve, őrjöngve reagált. Később a <u>gloire</u> és a <u>revanche</u> váltotta fel és mindegyik után eljött a szomorú felébredés.

❖

Október első hetében az uzsoki betörés megriaszt, de még mindig nem rémülünk meg Oroszország „balga akcióján". Mindjárt kiverték őket, mondja a hír, és szemünk átrepül azokon a sorokon, melyek az uzsoki szoros sebesültjeiről beszélnek; már vissza is vertük őket Galíciába. Csak magyar földön ne legyenek!

Még nem tudjuk, mi történik, de valami sejtelem kikezdte az eddigi elbizakodottságot. Még azzal igyekszünk reagálni a józanság ellen, hogy várjuk, követeljük, hogy minden nap meghozza a maga nagyszerű szenzációját. Ha nem a mi részünkről, legalább a németekéről. És a lapok próbálnak általtatni tovább; nagyszerűen megtanulták, hogyan kell a Höfer-jelentéseket[120] kiszínezni, a veszteségeket elsimítani, a kis eredményeket hatásossá tenni; soha sajtó pompásabban nem alakult hozzá a közönség kívánalmaihoz, kíváncsisága és vágya mértékéhez. Csak az elesettek névsora volt – ebben az időben kezdték néha közzétenni –, ami bánat és megdöbbenés útján kissé helyrebillentette az agyunkat. De tulajdonképpen olyan rohamosan jöttek az események, hogy nem is tudtunk mérlegelni.

Limanovánál a történelemből – talán Zrínyi korából – léptek ki ezek a Nádasdy-huszárok, hogy a legszebb igazi magyar hősiességről még egyszer tanúságot tegyenek.... Mégis mikor Muhr ezredesről hallom az ismerőseit beszélni, asszonyismerősök azt mondják: „Szegény"…, aztán minden további szó is olyan semmitmondónak látszik: a hősiesség, önfeláldozás..., és mintha azok, akik mondják, örülnének, hogy nem az övéikre kell mondani. Ilyen kicsi a saját korának az érzelmi átfogó-tehetsége vagy csak ilyen kevés az emberi szó gazdagsága az emberi tettek gazdagságához képest.

❖

Hogy a háborúban, távol a hadtértől a híreknek olyan ellenállhatatlan befolyása van, annak hasonlóak a pszichikai okai. A társadalmi élet kizökken mindennapi menetéből, az ellensúlyozó körülmények és erők tehát meggyengülnek mint külső hatások, vagyis a reaktív-szuggesztió veszít. Az egyén a váratlan események alatt lelki egyensúlyát elveszíti, izgatottsága az idegellenállást gyöngíti, gondolkodásának kritikai élességét megzavarja.

Gyakran még az egyéni alapdiszpozíció, az optimizmusra vagy pesszimizmusra való hajlandóság sem elég erős, hogy el ne fogadja a vérmérsékletének meg nem felelő túlzásokat. A legképtelenebb diadal-hírek, melyet az idő- vagy tértávolság egyszerű meggondolása megcáfolna, hitelt találnak; de elég egyetlen csalódás, hogy a felcsigázott hit a másik túlzásnak éppen olyan mohón vesse alá magát s a kedélyek pár óra alatt egyformán, járványszerűleg esnek bizalmatlanságba.

A háború pszichológiáját talán még nem írták meg tudományosan, de a regényírók finom megérzésén át ismertük eddig is azoknak a lelki életét, akik otthon maradtak. De hogy Tolsztoj és Bang milyen mély és igaz analízisekkel gazdagították az emberi lélek ismeretét a művészetben, ma már tudjuk, érezzük is.

A női lélek különösen könnyen reagál a szuggesztióra, ellenállása gyöngébb normálisan is. Ilyenkor, mikor talán asszonyi és anyai ösztöne erősebben érzi a közös veszélyben a család veszedelmét, túlzottabbá és szenvedélyesebbé válhatik, mint a férfi. Nemcsak a francia forradalom rettenetes példái mutatták az asszonyi lélek ellentétbe csapását azzal, amit ehhez a fogalomhoz általában kötünk; a mai háború bosszúálló tetteiben is kijutott az asszonynak a szerepe.

Ez a típus szerencsére nem ismerős nálunk; de lehet egy másik veszedelmessé: a rémült, önmagát és kötelességét elfelejtő, a gyáván jajgató asszony. Mikor a férfiak távollétében nekik kell fenntartani a lelki biztonságot s józanságot a családban és társaságban, fontos szerepük jutott. A kishitűség a hadsereg mögött maradt országban kihat a harctérre is, és nem közömbös, hogy milyen ellenállással és nyugalommal fogadja egy ország nem hadakozó része a jó és rossz híreket egyaránt, hogy tud-e kritikai gondolkozással várni a megbízható szavakra, vagy gyengén, odaadólag engedi-e magát dobáltatni a hírek minden percnyi változásától.

Reánk a lelkesültségen és jótékonyságon kívül a józanság és kitartás kultúrafenntartó munkája is vár.

120 A német hadsereg jelentései. Természetesen németül.

Ismeretlen francia helynevek ütköznek szemünkbe – aztán Verdun, St. Mihiel kezdenek szerepelni..., majd a borzalmak helyévé fognak válni, de most olyan nyugalommal beszélünk róluk, mint egy modern tudós beszélne a pokolról, melyben nem hisz, s így lelkileg nem élheti át, mint Dante. Mi volt az, ami annyi ideig elfátyolozta előttünk, hogy mit jelentettek ezek a helyek az emberiség szenvedésének történetében? Nem sejtettünk meg olyan borzalmakat, amelyek megállítanák a szívverést, és csak a hősi halottakért való bánatot és az önfeláldozás erkölcsi nagyságáért lelkesülést érezzük? Azt hiszem, az önfenntartás öntudatlan ösztöne volt, mert csak ösztön homályosíthat el annyira gondolkodást. Olvasunk a második lembergi csatáról, most már tudjuk, hogyan pusztulnak ott a fiatal életek, meghajlunk a hősiesség előtt, de ez az érzés nem állandó kísérője a harcoknak, hanem az: győztünk-e vagy nem? Sokat tett megnyugtatásunkra, hogy a tábori posta fiainktól olyan nyugodt, sokszor kedves, vidám levelet hoz – nem is volt szabad másképp írni, de mi készpénznek vettünk minden megnyugtató jelenséget. Aztán a lapok a hazatérőkről annyi kedves, tréfás, hősies történetet mondanak el, és a hősiesség annyi igazi tettéről hallunk, hogy ez mind egybekeveredik. Megnyugtató hazugság és igazság. Nem a háborút éltük még akkor, hanem a háború romantikáját. A hátországnak megkonstruált regényt.

❖

Leesik az első hó, és fűteni kell. Szegény katonáink! Vége a hitnek, hogy a téli háború lehetetlen, most már látjuk, hogy ebben a háborúban minden lehetséges! De karácsony napjára lesz mindenesetre néhány napi fegyverszünet, Treuga Dei. És meghatottan képzeljük el – vizuális képzeletemmel szinte világosan látom, sőt hallom is, hogyan zörrennek le a fegyverek a vállakról a megkönnyebbülés felsóhajtásával – igen, azt a millió meg millió fegyvert leteszik egész Európában. Ha csak egy napra, ha csak egy éjszakára is. A béke és a szeretet néhány óráját vegyítik az öldöklés és a gyűlölet közé.

A földünkön verekedtek, fagytak meg és haltak az emberek. Ezt már lehetetlen volt megédesíteni. Lemberg csak ütés volt a szívünkre, de ez beletalált: az ellenség a magyar földön van. Csak pár napig tudtuk magunkat bolondítani, hogy csak kóbor osztagok, mindjárt kiverték őket. Aztán egész komolyan számolni kellett vele, érezni a hihetetlent: nem volt védve a határ.

Csak nemrég hallottam egy háborútviselt tanártól: Ferenc József sohasem engedte megerősíttetni a kárpáti hágókat, vagy várvédelmet készíttetni, mert ha a magyarok még egyszer fellázadnának, akkor Galícia felől nem vonulhatna fel az osztrák hadsereg ellenük. Talán túlzás, de mindenesetre csodálatos, hogy ez a nagyszerű védelmi vonal egészen védtelen volt. *(Ez a tanár – nagy antihabsburgiánus – állította előttem azt is, hogy nemcsak Zrínyi Miklóst ölette meg az osztrák kormány, hanem Széchenyi Istvánt, Teleki Lászlót is a Habsburgok ölették meg. Az 1925 óta kifejlődő erős legitimizmus*[121] *reakciója ez a Habsburg-gyűlölet.)* Akármi volt is az oka annak, hogy a Kárpátok szorosain jóformán ellenállás nélkül bejöhettek az oroszok, azt éreztük csak, hogy nem volt védve a határ. A rémületnek valamilyen első szédülete, nem maga a rémület volt még eleinte, csak a lehetőségét éreztük a katasztrófának, egyszerre közel jött hozzánk a háború, szinte úgy éreztük, hogy csak most van igazán háború, mikor a földünkről volt szó. Talán ha akkor engedtük volna a szívünket beszélni, megértettük volna a belgákat, még a franciákat is – az ellenség a hazai földön!...

És ebben a rémületben megszületik az első háborús vicc: „Az osztrák és a német hadvezetőség tudta, hogy nem lehet a Kárpátokon átjönni, csak az oroszok nem tudták, hát átjöttek." Aki nem ismeri fel benne a zsidó „szellemességet", az ne vitatkozzék zsidókérdésről.

Még alig tudtuk ezt felfogni, már a szerb hírek képesztenek el; a kettő közül mindenesetre ez volt a megalázóbb. [Oskar] Potiorek nevét nem nagyon szeretjük – mint Zsiga mondta, hogyan

121 A legitimizmus erejét a volt uralkodó visszatérési kísérleteinek a kudarca alaposan megapasztotta, majd a hitlerizmus Anschluss-aspirációja megélénkítette.

is lehetett azt képzelni, hogy ilyen névvel valaki hadvezér lehessen! Elképedve olvassuk, hogy a szerbeket kinyomták a déli határról... Hát idebent voltak?... mikor jöttek be?... hol van a hadseregünk?... Aztán: „Makacs küzdelem után seregeink a Drinát és Szávát újra átlépték...” Hogyan? Hát nem Szerbiában vannak?... Csak akkor tűnik fel, milyen régen nem olvastunk szerb harctéri jelentést. Hiába mondta Tisza, hogy katonáink fényes sikerei halomra dőltek egy ember hibája miatt, mi újra azt a mélyebb szerencsétlenséget láttuk benne, hogy az osztrák vezetés megint csődöt mondott, a hadsereg „szelleme”, mely mindig a szíjak és gombok pucolását tartotta legfontosabbnak, érvényesült, és megint mi adjuk meg az árát. Pedig akkor még fogalmunk sem volt, hogy mi történt azon a harctéren.

❖

Úgy emlékszem, akkor már kezdték azokat a nagy árkokat húzni Pest körül és felállították a drótsövényeket; az első hatása borzasztó volt: hát erre kell számítanunk? Lehetséges lesz, hogy az ágyúk minket fenyegessenek, hogy a repülőgépek minket bombázzanak egyszer?... Valahányszor villamoson bejöttünk Pestre, és két oldalra láttuk végigfutni messze az alacsony zavaros fonású, rút drótszövedéket a falusias árok mellett, mindig végigfutott rajtunk a hideg – ha valaha erre kerülne a sor, védene ez valamit?... Ma sem hiszem. Később hozzászoktunk, a drótok rozsdásodni kezdtek, és végre a veszedelem képzetét és minden hatását elvesztette.

A kórházak telnek sebesültekkel, fagyott lábú katonákkal. Iszonyú felháborodást kelt a papirosbakancsokkal űzött visszaélés; azt gondoljuk, hogy ezeket az embereket legalábbis az Oktogon téren fogják felakasztani. Zsiga testvérem beszélte, milyen állapotban jöttek haza ezek a mártírjai a pénzsóvár gazságnak. Persze törvény elé állították ezeket a háborús hiénákat, és lehetőleg be is csukták. De a zsidók mindent elkövettek, hogy húzzák-halasszák a büntetést, ha másként nem lehetett, beszámíthatatlanoknak állították be őket. Egy ilyen szállítót is sokáig vizsgáltattak, de az Igazságügyi Orvosi Tanács azt a véleményt adta le, hogy beszámítható. Mikor aztán Vázsonyi „igazságügyminiszter” lett, egyszerűen kibocsáttatta mint beszámíthatatlant, és a makói zsidók, mint mártírt, ünnepélyesen fogadták hazatérése alkalmával. Az ilyet nem szabad elfelejteni a későbbi antiszemita felháborodás megítélésénél. És azok a tisztek, akik olyan lelkiismeretlenek voltak, hogy átvették ezeket a szállítmányokat! Még csak azt sem tudjuk, kik és mifélék voltak. Mit szenvedtek ezek a szerencsétlenek miattuk! Rossz posztó a ruhájukhoz, romlott ételek, vagy éhezés – mi volt a mi nélkülözésünk az övékhez képest! De az is csodálatos, hogy minden háborúban ugyanezek a visszaélések vannak, és megint csak nem tanulnak belőle azok, akiknek előre kellene mindent látni. Már gyermekkoromban szörnyű megbotránkozással olvastam Jókaiban ilyen háborús csalásról. Világosan emlékszem rá, milyen erkölcsi felháborodással kérdeztem meg apától, hogy csakugyan megtörténhet-e ilyen visszaélés? Most azonnal eszembe jutott az *Egy az Isten,* és az a gyermekkori érzés ezerszeres erővel támadt fel. Miért nem veszi a kormány az ilyet a maga kezébe, miért engedi, hogy a zsidóság gazdagodjon meg a mi szenvedéseink árán? Miért nem ellenőrzi olyan szigorúan akár a lőszergyártást? Bár ezt is okosabb lett volna, ha állami üzembe veszik, és nem Weiss Manfréd lesz milliárdossá belőle. A háború úgy látszik, mindenütt csak a Weiss Manfrédok haszna volt, minden nemzet csak szenvedett, de ezek nem. Igaz, hogy a hivatalos ügyeknél is volt sok visszaélés, de a leginkább lelkiismeretlen zsidó orvosok a felmentéseken gazdagodtak meg, és a jegyzők és szolgabírák, akiket ugyanezzel vádoltak, de legalább ez megmentett embereket, ha a többiek rovására is.

Közben a színházak, kabarék játszanak, és az emberek itthon mulatnak. Tulajdonképpen az a legcsodálatosabb, hogy mennyire nem változott azoknak az élete, akiknek volt elég pénzük; és hogy azok, akik a frontról jöttek szabadságra, természetesnek találták, hogy míg ők odakint nyomorognak, az itthoniak mulatnak. Igaz, hogy a hazatértek maguk vetették magukat a legvadabbul a mulatságba – hiszen nem tudhatták, hogy hazajöhetnek-e még egyszer.

V.

14. Az írónő a mátyásföldi villa teraszán

A hírek nagyon különbözők: Przemyśl körülzárása legendás, hősies színezetet kap; repülőgépen hozzák ki a postát, és a Gyóni Géza verseit; az oroszok különbékét akarnak kötni, és a német repülőgépek megjelentek az angol partok felett; az Emden[122] hőstettei és a Formidable[123] pusztulása – percnyi csüggedéseket lelkesedés vált fel, s ha eddig hittünk, most már akarunk hinni. A hinni akarás tartja bennünk a lelket. De a térképen nem jelöljük már kis zászlókkal a harctér helyeit. Nem akarattal, csak valahogy elfelejtkeztünk róla. A régi helyeken sokáig ott piroslottak a színes foltocskák, míg maguktól le nem hullottak. A háború után Rothschildné nem akarja elhinni, mikor ezt elbeszéltük, hogy már akkor nem tudtuk, hogy elvesztettük a háborút. Ők úgy tudták, a központi hatalmak haditudósításai mind hazugságok, mindenünnen visszavonulásról, vereségről írtak.[124] Mi még hívően olvassuk a visszavert támadásról szóló híreket, és csinált históriákat katonáinkról, de hallunk igaz és megható eseményeket, csodálatos véletleneket is. A Sárváry ezredében volt egy székely baka, később tiszthelyettes lett, aki tökéletesen megtanult oroszul. A vezérkarnak volt a kémje. Mint doni kozák szökött át az oroszokhoz, lassanként annyira behízelegte magát az orosz tábornoknál, hogy tisztiszolgája

122 Az SMS Emden (1908) a Császári Haditengerészet egyik könnyűcirkálója. Az első világháborúban számos győzelmet aratott a távol-keleti hadszíntéren. 1914. november 9-én vált harcképtelenné a Sydney ausztrál cirkálóval vívott ütközetben. A háború legismertebb hadihajójává vált; hősiesssége, lovagiassága ellenfelei elismerését is kivívta: „Amit az Emden véghezvitt, az példa nélkül áll a háborúk történetében". *(Aftenposten) – BJ*

123 HMS Formidable (1898) a brit Királyi Haditengerészet csatahajója. 1915. január 1-jén elsüllyesztették egy U-24-es német tengeralattjáró torpedói, miközben Portland Billnél járőrözött. – *BJ*

124 Ti. az ellenségének – a szerk.

lett. Kihallgatta a vezérkari tanácskozásokat, majd visszajön hozzánk azt mondva, hogy az anyja halálos ágyához kell mennie. Leadja a mieinknek a jelentést, és újra visszamegy az oroszokhoz, ott kiállja a 25 botot az eltűnéséért, és folytatja a kémkedést. Míg Sárváry ott volt, semmi baja nem történt, nem fedezték fel.

Virányiné Bodor Kornélia, váradi fiatalkori pajtásom, aki Ungváron dolgozik a katonákért, mikor a kárpáti harctérről visszatérő sebesülteket fogadják a pályaudvaron, látja, hogy egy baka ugyancsak támogat egy szintén bekötözött orosz katonát. „Ejnye, de megbarátkoztak" – mondja neki. „Hát nagyságám, hogyne, hiszen én szúrtam meg szegényt!" Dosztojevszkij tudná megírni az ilyen lelkeket, de nem a mi parasztregény-íróink, akik csak a nagy, durva erőket látják meg kitöréseikben, de nem a gyermekesen tiszta lelki mélységeket. *Az elsodort falu*ban Szabó Dezső tud nagyritkán ebbe a mélységbe leszállani.

Nagyon jellemző az is, amit Dávid Antal elbeszélt: a tót baka fejlövést kap, bekötözve elindul a szanitécekkel támolyogva; de útközben eszébe jut, hogy a kenyeret ott hagyta, és minden ellenkezés dacára visszaindul érte; persze útközben elesik és meghal. Móra Lászlónak a bajtársa egy ilyen őrültségszámba menő visszatérésnek köszönhette a fogságból való megszabadulását: a háború végén volt, az utolsó nap; szaladnak az olasz fronton vissza, besötétedik, és ők ketten elszakadnak a többiektől. Egyszerre azt mondja a bajtárs: „Te, én ott nem hagyom azon a szekéren azt a sok csokoládét", és minden lebeszélés ellenére, hogy azóta az olaszok ott lesznek, visszamegy. Móra tovább fut, megtalálja a többiekhez a csatlakozást, és az egész csapat beszalad az olasz körülkerítő sereg közepébe. Mind foglyul estek, csak az az egy nem, aki visszament a csokoládéért.

VI.

15. Az írónő édesanyja és Margit testvére

Már az őszkor megkezdődött drágulás folyton tovább emelkedik; rendeletek jönnek, de hiába. Szegény édesanyám annyira megbotránkozott, mikor a hentes először valami később csekélységnek látszó összeggel felemelte az ősszel a hús árát, hogy kiutasította a legényt, aki a húst hordta. Ennek az lett a következménye, hogy a hentes egész háború alatt nem adott többé húst, ami megnehezítette a helyzetünket. Margit testvérem azután átvette a háztartás vezetését, és mama előtt letagadtuk az árakat, hogy kétségbe ne essék. Egyszer Hatvany a revüjében azt írta, hogy fogunk még száz koronát is fizetni egy kiló zsírért! A legfenyegetőbb válság idején is csak idáig tudott eljutni; később, mikor ezreket fizettünk, megmosolyogtuk a jóslatot.

A hús mellett a tojás kezd drágulni legelébb, abban az időben, mikor a galíciai menekültek minden gát nélkül özönlenek át a határon. Hogyan engedhette meg a háború alatt ezt a kormány, mikor egészségi és stratégiai okokból és az előrelátható élelmezési nehézségek miatt sem lett volna szabad idegeneket beengedni, ez rejtély volt előttünk. Ma arra gondolok, hogy a háborús pénzügyek miatt túlságosan szükségünk lehetett a zsidóságra, mint ahogy ma is örökös engedményeket kell tennünk, és a húszas években is, mikor a saját menekültjeinket képtelenek vagyunk eltartani, a galíciai bevándorlás még mindig nem szűnik meg, és nincs megakadályozva. Akkor még a jószívűség is nagyon befolyásolt, és észre se vettük a nagy sajnálattól, hogy milyen sáskahadat engedtünk magunkra, hogy a külső ellenséghez idegen belsőt is szerezzünk. Nem képzeltük, hogy erkölcsi, politikai és gazdasági tönkremenetelünk ott kezdődött, mikor láttuk a pájeszes alakokat szekereken végigvonulni az országúton, Cinkota és a távolabbi falvak felé. Ha jól emlékszem, Bródy Sándor írt egy szentimentális faji érzéstől csepegő cikket, mellyel a szenvedőket fogadta; nem sejtettük, hogy nemsokára mi leszünk az ő szenvedőik.

A menekült zsidóság szétszóródott a falvakba, és egyszerre kétszeresére szökött fel a tojás ára, egyik napról a másikra. Eleinte nem értettük, csak kétségbeesetten tiltakoztunk ellene, hiába! Azután megtudtuk az okát. A zsidók maguk verték fel a tojás árát, mert mindjárt szállítani tudták – az Isten tudja milyen összeköttetéseik útján – eleinte a nagyobb városokba, aztán külföldre. A parasztasszonyok, akik különben is nagyon el voltak foglalva a gazdaságokban a férfiak helyett végzett munkával, nemcsak a váratlan nyereségnek örülnek, hanem annak is, hogy nem kell maguknak a termelvényeket elhordani. Ezektől tanulta meg először a parasztság, hogyan kell a terményeket háborús módon értékesíteni. Mert a tojás után jött a többi, és a közvetítő kereskedelem útján a láncolások[125] segítségével nőtt és nőtt a drágaság és gazdagodtak a zsidók.

A városba került jövevények először cipőzsinórt árultak az utcán, vagy cukorkát. Azután kapu alatt nyitottak kereskedést, vagy bódét, és nagyon hamar következett a csempészés, majd a valutaspekuláció, a börze, és mire mi teljesen leszegényedtünk, a legrémesebb külsejű zsidó nők sétáltak körülöttünk bundásan, buttonosan.[126] Szörnyalakok foglalták el az operai páholyokat, ahol papírosról étkeztek előadás alatt, mi pedig lassanként eladtuk a könyveinket, szőnyegeinket, és hiába dolgoztunk, becsületes úton nem lehetett a konkurenciát megbírni.

De akkor még csak a takarékoskodás kezdődik meg a magyar házakban, éppen ezzel akarjuk a tönkremenést megakadályozni – naiv, becsületes magyar gondolkozással. Sőt, bevezetik hivatalosan is – persze akkor, mikor már úgyis mindenki megteszi kényszerűségből is – és kötelességgé válik. *(Összekeressük a régi papírzacskókat, vagy magunk készítünk újat magunknak, s úgy vigyázunk rá, mint valami kincsre, mert az árut nem csomagolják többé, magunknak kell a csomagolópapírt vinni hozzá.)* Az asszonyok szenvedélyes buzgalommal találnak ki olcsó ételeket, háborús tortákat, tésztákat. Főzőreceptek kezdenek keringeni házról-házra, majd megtanulunk gyümölcsöt befőzni fele cukorral, mézzel, végre cukor nélkül. Eljön a szárított főzelékek és a pótlékok kora is – de addig még büszkék vagyunk rá, hogy így is tudunk jól főzni.

125 Az áru, a termény mozgatása nélküli kereskedés. A sok fiktív alku felveri az árat, következőleg míg a termelők alig, addig a kereskedők busás haszonra tesznek szert.

126 A buton briliánsból vagy más drágakőből készült fülbevaló – fr.

Legnagyobb tisztelet azonban a régi háziasszonyokat illeti meg mint [amilyen] az édesanyám volt, aki olyan csodás megnyugvással találta bele magát megváltozott helyzetünkbe, már hetvenéves korán felül. Pedig milyen háztartást vitt régen Nagyváradon, sőt még Pesten és Mátyásföldön is, a mostanihoz képest. Pedig azt hittük, már csaknem mindenről lemondtunk, ami a régi otthonban megvolt. A régi otthon, amilyen nem lesz többé soha Magyarországon.

❖

16. A nyolcszobás Ritoók-ház Váradon
„A ház és a telek olyan nagy volt, hogy később négyen vették meg és osztották el”

Váradon töltöttem a gyermekkoromat és fiatalságomat. Nagyvárad akkoriban kezdett fejlődni, hogy később azzá a nagy kultúrvárossá váljék, amilyennek az elszakítás óta ismerik. Mi saját házunkban laktunk, mint a vidéki családok nagy része. A ház nagy telken épült és egy részét több száz évesnek mondták. Egész külseje és építése elég stílusos volt, inkább vidéki vagy falusi udvarházra emlékeztetett. A hosszú sor ablakon át jóformán egész nap besütött a nap, és nemcsak a Széchenyi térre nyílottak szobák, hanem az akkori Korona utcára is. Nagy, magas, kényelmes szobák részint régi, részint akkor divatos bútorokkal. Nyáron zöld zsaluk védtek a meleg ellen, nyári- és télikonyha külön volt és óriási kamra, sohasem üres, melyben egy nagy szekrény, „gardrób” az egyik falat teljesen elfoglalta, és ha valamit ki akartunk venni belőle, bele kellett lépni, mint egy kis külön kamrába.

A ház és a telek olyan nagy volt, hogy később négyen vették meg és osztották el, „modernül” átépítve, és tönkretéve a mi szép régi otthonunkat. De akkor még a telek üres volt és apámék nagyon szép kertet telepítettek rá. A nyári hónapok legkedvesebb munkája és gondja a kert gondozása, a locsolás – mert nem volt még vízvezeték, hanem a hetes húzta reggelenként nagy kádba a vizet a szivattyús kútból, és onnan hordta szét locsolóval. Apám a rózsákat szerette és ápolta. A kert közepén óriási hársfa volt, mondták, hogy velem egykorú.

Nem tudok csak úgy, további szó nélkül elmenni a hársfa mellett, mely egész nyáron otthonunk és a család gyülekezésének a központja volt. Alatta ültünk a vendégekkel is, és mikor virágzott, ezer és ezer méh zsongása hangzott le hozzánk, akik kézimunkáztunk nagy kényelmesen. A hársfa nemcsak otthont jelentett, hanem most utólag az „időt” – vagyis, azt a kort, mikor nem kellett

rohanni, mint most, percek és órák voltak, napfényes délelőttök és nyugalmas délutánok, gyönyörű meleg esték, beszélgetéssel és vitával. Szegény mai lányok, akiknek fogalmuk sincs róla, hogy a kézimunka szépséget is jelentett, nemcsak semmittevést.

Tavasszal orgona virított, de a főbüszkeségünk a rózsa. Reggel az első volt megnézni, melyik nyílott ki; ismertük a fajok neveit, mintha barátaink lettek volna, és csak a nevükön neveztük az egyes rózsafákat: a Malmaison, a Réve d'or, és a „Maréchal Niel" rózsa telítve volt virággal. De különben is mély együttérzés volt a növényekkel az egész családban, anyám is kitűnően értett a kertészkedéshez. Gyermekleánykorom óta ápoltam télen a virágokat, és a szalonunk olyan volt, mint egy téli kert.

Gondtalan gyermekkort töltöttem, az iskolát kivéve, melyet nem nagyon szerettem. Atyám népiskolába járatott elvből, hogy az emberek között való élést a gyerekek közt tanuljuk meg, és talán demokrata idealizmusból is.

Úgy emlékszem erre a gyermekkorra vissza, mintha mindig nyár lett volna, egy pár téli nap kivételével, mikor a havas udvaron, a lefolyó csatorna mellett méltóságos járású varjak kapkodták fel a kidobott leveszöldséget, és mi hóval labdáztunk, vagy a csatorna keskeny jegén iszankodtunk.[127]

Galambjaink is voltak, és mindnyájunk kedvence a Hihó kutya, melyet fiatalemberek mentettek ki a szegedi árvízből, és kisorsolás útján mi nyertük meg. Leghűségesebb lénye a világnak, nem állat, hanem a legjobb barát; éjszaka a gyerekszoba küszöbén aludt a folyosón, még nagylánykoromban is. A régi cicánkat Lukréciának hívták, olyan hatalom volt, hogy neki szabad volt az íróasztalra ülni, míg apa dolgozott. Különben nem voltak gyerekbarátaim, mert hatan voltunk, és elég társaság telt ki belőlünk. Még az iskola sem rontotta el a boldogságot. Könnyen tanultunk mind.

Csak egyetlen kegyetlenségre emlékszem gyermekkoromból, és ez a kötés megtanulása volt. Tisztán emlékszem egy nyári jelenetre. Vizsgák előtt lehetett, mikor a lakók udvarra nyíló ajtajában a lépcsőn ülve zokogtam, kezemben a félig megkötött harisnyával, mely sávokat kapott a kis maszatos kezektől, és rozsdás tűvel böködtem a szemeket, mikor kijött a lakó: Együd István – később a Népszínház híres színésze – és vigasztalt, de hiába, mert még húsz sort kellett kötnöm a rettenetes harisnyában, mely azt hiszem, sohasem készült el. Nem is kötöttem többé életemben, sőt mama belátva a kötésben rejlő gyermekkínzást, kivitte az iskolaszéknél, hogy kézimunka órán nem a kötést kellett először megtanulni a gyermekeknek. De most a háborúban felhasználtam gyermekkori tudományomat, és nagyon is belejötten a kötésbe.

Azt sem tudom, mit beszéljek erről a gyermekkorról, melyet ma már olyan csodálatosan szépnek látok, habár úgy emlékszem, akkor sokszor el voltam keseredve holmi büntetések miatt – nagyon pajkos kölyök lehettem – és nemegyszer volt az a gondolatom, hogy engem elloptak a cigányok, és onnan kerültem mamáékhoz, ahol nem engedik, hogy mezítláb ugráljak, és sarokba állítnak, vagy mikor legjobban szeretnék játszani, mindig lefektetnek.

Különös, gyermekes játékom volt, hogy a nagyok elől elbújtam; nem azért, mintha valami büntetéstől féltem volna, hanem tisztán a szenzáció kedvéért. Emlékszem, hogy egy délben a lakóknál egy szék mögé álltam, melynek hátára egy kendő volt dobva s így engem egészen eltakart. A lakók leültek az ebédhez, beszélgettek, mama kétségbeesetten jött át megkérdezni, hogy nem látták-e a kis Emmát – persze nemmel feleltek. Beszaladgálták a közeli utcákat, míg végre valaki felfedezett. Nem tudtam megmagyarázni, miért rejtőztem el – sőt ma sem tudom, valami kis bosszúérzet lehetett a nagyok ellen.

A házunkat mindig rendkívülinek és rejtelmesnek találtam. Az óriási hűvös szint, melyben színházat játszottunk – különösen *A falu rossza* szerepelt a repertoáron –, a nagy udvart, hol egész nap szaladgáltunk és orosz–török háborút meg boszniai háborús játékot játszottunk. Később

127 Vagyis: csúszkáltunk. Az írónő tágabb szülőföldjének nyelvhasználata máig bővelkedik a téli élvezetekre kicsúszkált jégcsík és az azon való siklás olykor városonként eltérő elnevezéseiben. – *EőÁ*

a Verne-regények kerültek sorra, hajótörések és rejtelmes szigetek, minden kitelt a kútból, az ölfarakásból, felhalmozott deszkákból – persze kar- és lábtörések, legjobb esetben kék foltok jártak a játékokkal. Volt egy óriási padlás, ahova mi, lányok, nem is igen mertünk felmenni kiskorunkban, egy szénapadlás, hová csak lajtorjával lehetett feljutni az udvarról, ide sohasem mertem felmászni – a pince a romantika csodája, kis sötét különpincékkel és barlangszerű bemélyedésekkel. A rothadó, félredobott ászokfák szaga, a bor- és zöldségszaggal keverten – félelmes vonzóerejét még növelte az a gyertyatartó, mellyel a sokgyermekes Maksa lejárt a pincébe a borokat kezelni. Különösen csodálatos volt a lefolyó faggyú-sztalaktit[128] az alján, mely a réztartótól megzöldült bundává lett. A kertben volt a pincelejárat és kívül, az aszfaltozott boltozott tetejére hat lépcsőn kellett felmenni. Ezért mi alföldi gyerekek, akik alig láttunk emeletes házat – talán három volt egész Váradon – emeletnek neveztük. A pince oldalát, éppen úgy, mint az egész ház udvari részét, sűrűn futotta be a vadszőlő; az emeleten játszottunk és dolgoztunk mi, gyermekek, akkor még hatan. – Ősszel a sok boroshordó az udvaron, mely új és új játékokra adott alkalmat. Hát még akkor, ha a házat javították, és a homok, malter, cserepek hevertek szerteszéjjel. Egyáltalában az egész világ olyan csodálatos volt kiskoromban, hogy nem is értem, miként változott át ezzé a közönséges és mindennapi világgá, ahol keresni kell a csodát! Természetesen volt egy kisudvar is elkerítve, disznóóllal és galambdúccal; a disznóölés külön ünnepe volt a gyerekvilágnak. A létrák képviselték a fő vonzást, különösen a fiúk részére. Volt egy tűzoltólétra is a tetőhöz építve és szép bordóra befestve. Természetesen házunk is földszintes volt, a létra olyan magasnak látszott előttem, hogy a bibliai létrát sem képzeltem másformának. Ha a fiúk ezen néha felmásztak, iszonyú rémületemre a lapos tetőn sétálni kezdtek, az éghez egészen közel.

Aztán felnőttünk, a csodák elmúltak, a fiatalkor bolondságai és szerelmes históriái biz' Isten kevesebb nyomot hagytak most öreg koromra bennem, mint a gyermekkorom. Igaz, hogy ebbe a fiatalságba esik bele három testvérem elvesztése, alig néhány évnyi időközzel. Ma ők is öregek lennének és talán szörnyű csalódásokon mentek volna át – így örökre fiatalok maradtak és mégis; ma is úgy sajnálom az ő szép elpusztult életüket.

De hol vagyok még ettől... Még kint szaladgálunk este és hívnak vacsorálni. A kertben az „emelet" előtt van felterítve, kerti gyertyák az asztalon, frissen locsolt buja zöld lombok, futók, rózsák illata – az asztal körül az út felgereblyélve – és a csillagok felettünk. Később apával együtt nagyon érdeklődtünk a csillagok iránt. Megtanultuk a neveiket, lestük a felkeléseiket, a holdfogyatkozást, csillagelvonulást. Apa és mama még szépek és fiatalok. Leülünk és természetesnek találjuk a pompás vacsorát, friss sülttel, rántott csirkével. Milyen vacsorák és milyen ebédek! A mai fiatalságnak körülbelül olyan hihetetlen lehet, mint nekünk a Jókai-regények lakodalmi ebédjei. Naponta négy tál étel, vasárnap öt, válogatott művészettel főzve – az anyám nagyszerű gazdasszony. Gyümölcs a szőlőből. Vagy olyan olcsón, hogy szinte ingyenszámba megy. Tavasszal az oláh kofák az erdei epret nagy mázos szilkével mérték a fehér abroszra, melyet a folyosó vörös tégla-földjére terítettek le. Mert az asztal kicsi lett volna. Négy meg hat krajcárért adtak egy szilkével. A remek illatú gyümölcs száraz kopogással gördült szét, míg körülálltuk. Mennyi dinnye és mennyi szőlő! Nem is tudja a mai gyermek már, milyen gyümölcs volt az igazi szőlő a filoxéra előtt, mert ez a mai agyonpermetezett a nyomába sem léphet; és végre késő ősszel az almát hordták fel a padlásra, melyet szekerekkel szállítottak be, ha jó termés volt Csatárban.[129] Délután szakajtókosárral hozták le a padlásról a fajalmákat, amilyeneket ma csak kirakatban látok, és mi ozsonna után vacsoráig ettük a *Kis Lap* vagy Jókai-regény olvasása közben. Különösen a szombat délutánok voltak

128 A sztalaktit függőcseppkő – gör.

129 Ez volt mindennek a színe. A visszája pedig az volt, hogy a termelők dolgozhattak bár keményen, felemelkedésük esélye – nagyon szolidan szólva – nem volt széles országút. (Nem beszélve a kérdés nemzetiségi vetületéről. Az egész emlékiratban román helyett szinte kizárólag oláhokról olvasunk – nagyon kevésszer elfogulatlanul.) Aztán megjött a háború, annak minden – egyébként az írónő által is hitelesen, sokoldalúan ábrázolt szörnyűségével. És meglett a forradalmi helyzet, amit ellenben az írónő már nem ismert fel. Innen van az a sok valótlan állítása, amely ráadásul antiszemitizmusát is elmélyítette, s amely okán a szerkesztő számos magyarázó jegyzet megírására kényszerült.

17. Révész Imre: Panem
A 19. század végén a Viharsarokban forrpontra hevültek az agrárszocialista mozgalmak. Az Alföldön és a Dunántúl számos megyéjében 1897-ben jelentős aratósztrájk volt. Földreform helyett az 1898: II. tc. büntetést és erőszak alkalmazását helyezte kilátásba. Darányi földművelésügyi minisztert szociális érzékenysége miatt a birtokosok, a földbirtokviszonyok változatlansága miatt pedig az agrárszocialisták támadták.

gyönyörűek, mert akkor tanulni sem kellett. Este volt a fürdetés – a nagy házban fürdőszobáról akkor még szó sem lehetett, nem volt vízvezeték – és a petróleumlámpa is füstölt néha. Hihó kutya a folyosón feküdt és néha vakkantott egyet, a Lukrécia cica puhán sétált a szobákon át, míg valaki az ölébe nem vette. Mind a hat szoba az utcára nyílott, egy sorban, még a szalon sem volt lezárva vidékies szokás szerint. A hetedik szoba a folyosóra nyílt és a fiúknak külön volt egy kerti szobájuk. Mikor a „spalettákat" betettük utoljára, még megvártuk a gázlámpa-gyújtogatót, ahogy felnyúlt a botjával s a lámpák nagy gyéren fel-fellobbantak. Nekünk ez is látványosság volt. Még láttuk az öreg Komlóssy bácsit, amint csibukjával a szájában a kaszinóba sétált. Azután bezárultunk az otthonba, melyet gyermekkoromban sohasem találtam unalmasnak. Este, különösen vacsora után, apa sokszor olvas fel, főleg Aranyból. Szinte ma is hallom gyönyörű hangját – kitűnő szónok is volt – „Száll a madár ágról ágra"... Mielőtt olvasni tudtunk volna, már ismertük Arany verseit. Azután jött a karácsonyi izgalom és a karácsonyeste. Olyan gazdag és csodaszép volt, hogy egész esztendőre kielégített. Minden meséje, várakozása, misztikuma, ma is felejthetetlen előttem. Nem lehet szebb, csak hasonló karácsony a világon...

❖

18., 19. Ritoók Zsigmond táblabíró és felesége
Az édesapa Mikszáth Kálmánt szívesebben olvasta, mint Jókai Mórt. Leánya, az írónő ellenben számos alkalommal memoárjában a nagy romantikust idézi meg.

Szegény háborús gyermekek! Hiszen még most, első esztendőben, csak telik karácsonyfára, gyertyára és kalácsra, de a mindennapok mindig szegényebbek lesznek. *(Most jut eszembe, hogy a legkisebb unokaöcsémnek, azt hiszem, 1920-ban, mint ajándékot vittük az első zsemlét, amilyet nem evett még életében, hétéves koráig.)*

Atyám halála után 1905-ben Pestre jöttünk lakni és azóta sokkal egyszerűbb a háztartás. De a régit sem tartották abban az időben valami rendkívülinek, a magyar középosztály családjai ilyen keretek közt éltek. Azonban azt, ami most kezdődik, arról úgy érezzük, hogy már lemondás. Mátyásföldi villánkban[130] manzárdszobámat már nem fűtjük rendesen. Lent a földszinten még az egész villa meleg, még megtölthetjük ősszel a pincét fával és szénnel. Még fűtjük az üveges verandát is, mely pálmáival és virágjaival olyan, mint egy télikert. Ősszel a krizantémok és muskátlik még virágosan állanak bent. Mama már őszen és hajlottan ül köztük, vagy rendezgeti, locsolja őket, főként reggel; aztán leül csodálatos finomságú kézimunkáit és hímzéseit csinálni. Úgy emlékszem rá ott a verandán fehér batiszt-csipkével szegett kendőjében, mert főkötőt nem viselt, mint egy álomra – mint fiatalkori arcára, olyan messziről látszik felém ez is... Szemben kilátás nyílt a mezőkre és távolabb a pilisi hegyekre. Egyiknek naplementekor vörös fénybe borul lecsapott kúpja, Fudzsijámának nevezik férfibarátaim.[131] Szerettem ezt a vidéket, habár igazán csak nagyvárosban tudtam élni. Ha gazdag lettem volna, a telet mindig külföldi nagyvárosokban töltöttem volna el, de a nyarat mindig Magyarországon – mégpedig nem hegyek közt, hanem igazi magyar tájakon, akácfák és orgonák, mályvák és rezedák között.

130 Itt történt még egy nagy ugrás. A memoár szerint 1913-ban (ám vélhetőleg korábban) készült el – mint másutt olvasható – a mátyásföldi (tehát akkor nem a fővároshoz tartozó) villa a Rákóczi út 10-ben. Ld. erre a 22. oldalon írottakat.

131 Korábban már írta, de csak itt magyarázza meg a vörös naplementével az okot.

1915

I.

20. Emma manzárdszobája
Már nem fűtik rendesen.

A várt karácsonyi Treuga Dei helyett az orosz betörés híre érkezik meg, melyről, miután a lapok azt írták, hogy „kisebb osztagok – apró csatározások", nem is sejtettük, milyen veszedelmet jelentett, milyen szenvedések jártak vele és mennyien pusztultak el benne. A hegyek közt a hófúvásokban és hóviharokban az ellátás lehetetlen, a sebesültek szállítása a legprimitívebb. Koch Lajos *(kollégám a Fővárosi Könyvtárban, ahol most hivatalnok vagyok)* ott sebesült meg 1915 márciusában, és egyet-mást elbeszélt róla. A fagyott levesről, melyet más étel híján szopogattak, és a hiábavaló küzdelemről,[132] melyben megsebesült. Az oroszok egy magaslaton állottak és gépfegyvereikkel egyszerűen kaszálták a mieinket, akik a hegyoldalon felfelé kapaszkodtak. Később azt hallotta, hogy azok közül, akik ebben az ütközetben részt vettek, csak tizenegyen jöttek vissza. Neki a bokáját lőtték át. Körülbelül két mérföldet csúszva mászott lefelé a havon, míg végre egy kötözőhelyhez ért. Vagyis délelőttől estig a saját ideiglenes kötésével volt ellátva a seb, mely annyira elüszkösödött, hogy mire kórházba ért, le akarták vágni a lábát. A felsővidéki[133] városokban egyetlen kórházban sem volt hely. Egymás után utasították tovább a sebesültek vonatát. Családja őt elhozatta Pestre és megmenekült tőle, hogy levágják a lábát. Ez csak egy embernek – egy szerencsés embernek – a sorsa. Az ütközet olyan csekélység volt, hogy fel sincs említve a háború történetében. Mi ez idő alatt „apró csatározásokkal" vigasztaltuk magunkat. – Azt sem tudom, mit képzeltünk ez alatt.

Sarolta írja: mikor keresztülutazott Pesten, meg akarta látogatni egyik jóismerősét a hetes huszárok közül, aki a Verebély klinikán fekszik halálos sebbel – de nem mert elmenni. Félt, hogy sírva fakad, mert egy másik, aki ezzel együtt jött vissza, már tegnap meghalt. Ez az egyes eset megint szörnyű hatást tesz rám: a szüleikre gondolok. Most már nem hiszek abban a szép költészetben, hogy az anya könnytelenül küldi fiát a harctérre. Nem volna emberi és nem is volna

132 Ez bizony a romantikus történelemszemlélet újabb jele. A Nagy Háború messze nem volt hiábavaló. Németország azért robbantotta ki, hogy Európában hegemóniára, és egyben világpolitikai pozícióra (nem világuralomra, mert ilyen nincs) tegyen szert. Nem sikerült, de az Osztrák–Magyar Monarchia, s vele a történelmi Magyarország bizonyosan belepusztult. A háború nem csekély eredménye lett Csehszlovákia és Jugoszlávia megszületése. Az 1989-1990-es nagy átrendeződés keretében megszűntek. De ma is létezik Nagy-Románia, benne Erdéllyel. És természetesen Ukrajnát is botorság lenne feledni. Csak a ködevők hiszik, hogy ez valamikor a jövőben megváltozna. Még autonómiát sem lehet kiharcolni a Székelyföld javára. Mert – a történelem bizonyítja – autonómiából könnyen születhetnek miniállamok. Sapienti sat.

133 Vagyis felvidéki. Tehát a mai szlovákiai.

szép, sem igaz. Mégis fellengzésnek tartom a pacifizmust, melyért most annyira rajonganak és dolgoznak a nők, a háború után, és minden arra mutat, hogy újra fog kezdődni.[134]

A tél nagyon kemény volt nálunk is, a tavasz pedig késett. Mi lehetett a Kárpátokban! Katonai körökből hallom, az elfogott orosz tisztek azt mondják, hogy ők nagyon jól tudják, milyen óriási felkészültség volt a Kárpátok védelmére! Szerencsére fogalmuk sem volt róla, hogy csak egyes csapatok támadtak és védekeztek hihetetlen merészséggel, minden hátvéd nélkül. Ha tudták volna, akkor márciusban már Pesten lettek volna az oroszok. Persze ha Bécset fenyegették volna, akkor a k.u.k. hadvezetőség jobban gondoskodott volna a védelemről – bár utólag azt olvastam, hogy a kárpáti betöréssel az oroszok nem Budapest, hanem Bécs ellen akartak menni.[135]

❖

Csak tavasszal tudom meg, hogy egyik legrégibb barátom, Zalai Béla is áldozata lett a kárpáti harcoknak; mint fogoly Omszkba került és ott halt meg. Betegen élte át a borzalmas kárpáti szenvedéseket, a meleg ruhái valahol elmaradtak és így kínlódta át a szörnyű telet...

Olyan hihetetlen, hogy az, aki annyit volt velem évek óta, annyit beszélt, panaszkodott, filozofált és nevetett mégis a szobámban, mely egyedüli otthona volt özvegysége óta,[136] mint mondta – és akivel mégis több, mint egy éve nem találkoztam többé és csak keserűséggel gondolhattunk egymásra –,[137] most anélkül, hogy a halál előtt kiengesztelődés jött volna létre köztünk, egy távoli városban halt meg,[138] melynek neve is csak mese, vagy földrajzi jelentőségű volt (nem úgy, mint a nyugati városoké, még ha ismeretlen is, mert művészet vagy történelem köt hozzá). Egy városban, melynek a nevét tízévi intimitásunk[139] alatt még véletlenül sem ejtettük ki – a végtelen távolságban ott maradt.

Felesége, Neumann Elza egyetemi társam révén ismerkedtem meg vele első párizsi utamon, ahol hárman állandóan együtt voltunk – ők nagyon szegényen és bohémesen. Az asszony végtelenül finom, de nagyon labilis lelkű, harmóniátlan, de nagyon tehetséges és rendkívül kedves volt. Nem ismertem senkit, aki ne

21. Zalai Béla
„[…] anélkül, hogy a halál előtt kiengesztelődés jött volna létre köztünk, egy távoli városban halt meg”

134 Két dolgot kever össze az írónő. Teljesen igaza van, hogy érző anya könnytelenül nem küldi háborúba magzatát. De a pacifizmus éppen azért született meg – és remélhetőleg valóban csak az emberiséggel együtt fog valamikor kipusztulni –, hogy ezek a szörnyűségek ne ismétlődjenek meg.

135 Ld. a 102. jegyzetet.

136 a „mégis a szobámban, mely egyedüli otthona volt özvegysége óta” szövegrész a korábbi megfogalmazásban: „mégis az én szobámban, mely neki egyedüli otthona volt özvegysége óta”. – Kiemelések – a szerk. 473. fond 4. doboz. Rendezetlen. 40. o.

137 Mindkét változatban azonos a „csak keserűséggel gondolhattunk egymásra”-szövegrész.

138 A „most anélkül, hogy a halál előtt kiengesztelődés jött volna létre köztünk, egy távoli városban halt meg” szövegrész az eredetiben így hangzik: „most anélkül, hogy a halál előtt kiengesztelődés jött volna [itt a „létre” szó át van húzva – a szerk.] közénk [a „közénk” szó helyett a véglegesben, mint látható, a „köztünk” szó olvasható – a szerk.], egy távoli városban halt meg.” – 473. fond 4. doboz. Rendezetlen. 40. o.

139 A „tízévi intimitásunk” helyett az eredetiben „tíz év [az őseredetiben: „évi” – a szerk.] intimitásai” szöveg olvasható. Uo.

szerette volna. Korán meghalt, két kis árvát hagyva itt. Halála talán még erősebbé kovácsolta barátságunkat a férfival, aki a múltról csak velem tudott igazán beszélni, aki minden óráját ismertem annak a múltnak. Különös és érdekes ember volt. Nagy érzelmesség cinizmussal keverve,[140] vagy az alá rejtve szemérmességből. Rendkívüli intelligencia és határozott filozófiai tehetség, mely küzdelmesen tudott kifejezésre jutni. Sokszor – azt hiszem – komolyabb volt a filozófiai érzéke, mint Blochnak és Lukácsnak. Velük szemben kis keserűséggel érezte, hogy nem tudja gondolatait olyan gyorsan és briliáns módon kifejezni. Érdekes és mégis – etikailag nem elég súlyos, lelki szépségekkel és gyöngeségekkel emberien diszharmonikus lélek – vajon abban az életben, melybe magányosságából menekült, megtalálta volna-e az utat felfelé – mint teremtő és mint igaz ember –, vagy örökre magányos maradt volna? Talán súlyos szenvedésektől, az önmagában való csalódottság szenvedéseitől mentette meg a sorsa, de lehet-e ez vigasztalás a fiatal halállal szemben? Egy emberélet volt, tele az élet minden tarkaságával, még akkor is, ha nem fejlődhetett volna azzá, amit magától várt.

Az első feleség halála soha helyre nem hozható módon zavarta meg ezt az életet. Az első asszonyé, akinek *A szellem kalandorai* Verájában akartam emlékét megőrizni. Mint ahogy Szilveszter Lászlóban nagyon sok vonást tartottam meg a Zalai alakjából és lelkéből; levelei, régi beszélgetések olyan elevenen éltek emlékeimben – hiszen mikor a regény első vázlatát írtam, még ő is élt. Vajon megbocsátott-e valaha az én konok szívemnek, mely mindig azt követeli az emberektől, hogy olyanok is legyenek, mint amilyennek én, saját megnyilatkozásaik alapján, elképzelem. Sokat zaklatott lélek, vajon megtalálta-e a nyugalmat?[141]

❖

Súlyos tél volt ez itthon is, súlyosabb lelkileg, mint testileg. Megtanultuk a hadijelentéseknek talán legelcsüggesztőbb és legfárasztóbb fajtáját az eddigi elbizakodott reménykedések után: „a helyzet változatlan". De még ha változásról olvasunk is, tulajdonképpen nem értjük meg, mit jelent reánk nézve a sok átcsoportosítás, ide-oda vonulás, stratégiai visszavonulás stb. Itt-ott egy helynév, eddig egészen ismeretlen, megragad egy ideig az emlékezetünkben, azután megint elfelejtjük. Kis stratégiai pontok, mennyi emberáldozat van hozzájuk kötve.

---

140 A „Nagy érzelmesség cinizmussal keverve" szöveg az eredetiben: „Különös volt mint ember, nagy érzelmesség cinizmussal keverve" Uo.

141 A korábbi változatban: „megtaláltad-e a nyugalmat?" 473. fond, 4.doboz 41. o. – A memoárban nincs válasz arra, hogy az írónő és Zalai Béla között megvolt tízévi intimitásuknak avagy intimitásaiknak mi volt a tartalma. Volt-e más tartalma ezen intimitásnak az intellektuálison túl? Joggal gyaníthatóan *A szellem kalandorai* szövetéből valamit mégis meg lehet tudni. Nos, ott Szilveszter László – akiről azt írja az írónő „Szilveszter Lászlóban nagyon sok vonást tartottam meg a Zalai alakjából és lelkéből" – a könyv 1993-as kiadásában a 80. lapon bukkan fel először. Szilveszter Donáth Ervinnel (aki leginkább Ernst Bloch-ot idézi) beszélgetve, s Donáth azon szavaira reflektálva, mely szerint „a tragikumnak ezt az esztétikáját asszonynak kellene megírni, azzal a legtisztább elfogadó-képességgel a gondolatok iránt, mely csak asszony tulajdonsága lehet, akinek az az alkotó tehetsége, hogy mindent megért."
És mit mond erre csípőből Szilveszter László, alias Zalai Béla? „– Talán Bartoldy Héva meg tudná írni." A Bartoldy maszkja mögött rejtőző írónő tehát azt a nagyságot mondja magáról, írásművészetéről, amelyről az egyébként nagyszerű Lengyel András klasszikus tömörséggel azt állítja, hogy: „nincs irodalmi értéke."
A társaságból hazafelé tartva Szilveszter Lászlót Vera, vagyis későbbi felesége faggatja arról, hogy miről beszélgettek. Szilveszter a kérdésre így felel: „– Érdekes dolgokról: metafizikáról, megváltásról, tragédiáról, Ibsenről, Platónról, Bartoldy Héváról, Faustról…"
Az „intimitásnak" tehát egészen bizonyosan nagyon-nagyon fontos eleme volt az írónő számára, hogy Zalai Bélától azt kapta meg, amit már Ady és Babits is nagyjából megadott neki, de amiből azután évtizedeken át szinte semmit sem kapott. És ha nem kapott, akkor magának adta meg. Most azzal, hogy magát – illő szerénységgel – Platón és Faust közé pozícionálta. Ám, ha tudjuk, hogy Héva és Szilveszter László között idővel szerelem szövődött, akkor aligha mellőzhető a Hévának Donáth Ervinnel való szerelmi szálával való párhuzam. Hiszen maga az írónő is azt írja, hogy Donáthot jelentős mértékben Ernst Blochról mintázta. Akihez egy időben testi szerelem fűzte.

A németekben még mindig bízunk – de a soissons-i győzelem után újra Verdun – hogy éveken át visszatérő kísértete maradjon meg a makacs legyőzhetetlenségnek és minden háborúk borzalmának. Mikor jön már a döntő ütközet?... minden háborúnak megszokott döntő ütközete? Egy napóleoni vagy moltke-i[142] megsemmisítő győzelem?

Hogy a németeket Anglia ki akarja éheztetni, ezen csak mosolygunk, és nem tudjuk, hogy már meg is kezdődött. Hiszen a német léghajók megjelentek az angol partok felett, és Párizs, a ragyogó, sötét a félelem miatt. Visszaemlékezem az esteli Boulevard de l'Operára,[143] a kirakatok selyem- és ékszercsodáira – és nem sajnálom őket.

Kezdik Przemyśl helyzetét is sejtetni, de nem hiszünk a bajban; a mai világban nem lehet egy erődöt kiéheztetni, hiszen repülőgépeink vannak! – *(Olyan szörnyű rossz gépeink voltak, hogy az angolok állítólag azt mondták, mikor később Lindbergh átrepült az Óceánon, hogy a Monarchia repülői sokkal nagyobb bravúrt csináltak, mikor a tisztjeink rettenetesen primitív gépeiken a háború alatt felszállottak.)* – Későbbi hírek azt beszélték, amikor az első körülzárás alól – melyről, úgy emlékszem, nem is tudtunk – felszabadult a vár, olyan dínomdánom, pazarlás, mulatozás folyt a tisztek és a legénység körében, hogy az elprédált eleséggel a második körülzárást is ki lehetett volna tartani. Azután hallunk csak a szörnyű szenvedésekről, a kirohanások emberveszteségeiről és áldozatairól, az emberfeletti hősiességről. Erősen hat a magyar lélekre a vár feladásának szinte romantikus nagysága és elkeseredésünk közepette büszkék vagyunk a mieinkre: ilyen csak magyar hadsereg lehet! A lapok persze azt írják, hogy nincs nagyobb jelentősége a vár bevételének – de mi már észrevesszük a vigasztalásban az ellentmondást: ha igaz volna, megrendítené a bizalmat, mert akkor ennek az áldozatnak semmi értelme sem lett volna.

Amikor sikereinkben megingunk, a németeké mindig megvigasztal. Az U-Bootok[144] új reménynyé válnak – előre legendákat képzelünk el. Csodálatos módon sohasem jut eszünkbe, hogy azt próbáljuk elképzelni, milyen lehet azoknak a tengerészeknek az élete, akik a tenger alatt egy vaskoporsóba vannak elevenen zárva. Nem sajnáljuk az elsüllyesztett hajókat és embereket sem – ma ezen is csodálkozom. A háború mentalitása teljesen áthatott. A primitív [ember] spontán érzésével gyűlöljük az ellenséget. Legszelídebb az oroszokkal szembeni gyűlölet. Talán az orosz foglyok, akik közöttünk járnak és dolgoznak, segítenek a gyűlölet leszerelésén. Olyan szomorú, jó arcuk van. Becsületes-emberien közel állók hozzánk. Babonás távolba érzésünk: ha jók vagyunk hozzájuk, talán a foglyainknak is jobb dolguk lesz...

Utólag hallottam, a przemyśli foglyokkal jól bántak: a tiszteknek a kardjukat is meghagyták. Három hónap múlva tiltották el a kard viselését a városokban, ahol kijárhattak, mert krakélereskedés és verekedés lett belőle. Kuzmanek tábornoknak Nyizsnyij Novgorodban háromszobás lakása volt, és mint tisztnek tisztelegtek neki. Persze az óriási távolság miatt nem kellett szökéstől tartani. Nálunk Kornyilov generálist egy cseh betegápoló szöktette meg. Visszatérése után a generális megírta szökése történetét, arról fogolyként Sárváry Elek Oroszországban hallott.

Mikor foglyaink már visszatértek, nagyon különböző híreket hallottunk. Sajnos a legnagyobb része szörnyű. Sorsuk leginkább attól függött, hogy milyen kézbe kerültek. A sebesültek, akik európai területen voltak kórházban, nem panaszkodhattak. Sárvárynak elfogatása után egy kozáktiszt, mikor meghallotta, hogy elfogatáskor teljesen kifosztották, a vonaton cigarettát és ételt hozatott, és 100 rubelt adott kölcsön: „Ha lesz pénze, megfizeti, ha nem – Isten nevében!" Ők 50 rubelt kaptak havonként teljes ellátás mellett. Dimitrij Ábrámovics, a kórházban melléjük rendelt tiszti szolga sírt, mikor az utolsó két magyar tiszt elment a kórházból, mert mint gyógyíthatatlanokat hazabocsátották őket. Sárváry annak köszönhette hazajövetelét, hogy egy fogoly magyar orvos akarattal csontszilánkot hagyott a sebben, hogy ne gyógyulhasson be. Akkor ugyan azt mondták nekik, hogy nem hazamennek, hanem Svédországban internálni fogják a különböző fogolytáborokból összeszedett egész szállítmányt. Mikor átlépték a svéd határt, a velük levő

142 Helmuth Karl Bernhard von Moltke porosz tábornagy. – *EőÁ*
143 1873 óta már „Avenue de l'Opéra"-nak hívják.
144 Tengeralattjárók – ném.

Létay altábornagy megkérdezte a szállítmányt átvevő svéd tiszttől, hova viszik őket? – Haza. – Bemehetünk a városba? – Hogyne! Csinálhat, amit tetszik. – Hogyan, hát szabadok vagyunk? – Természetesen; csak nem fogjuk felügyelet alatt tartani.

Az öreg tábornoknak elkezdett reszketni a szája és két nagy könnycsepp esett ki a szeméből; újra megkérdezte: – Teljesen szabadok? Még konvoj sem jön velünk?... *(A „konvoj" a katonai kísérő volt, aki a foglyokkal a városba járt, és akit rendesen otthagytak valamelyik kocsmában.)* Az altábornagy nem merte elhinni, hogy szabadok.

A későbbi fogoly-memoárok és regényes történetek között a leghíresebb Markovits Rodioné lett. Osváth Tibor, aki vele együtt volt fogságban, azt mondta, nagyon sok túlzás van benne, és egyáltalában nem jellemző a foglyok lelkiéletére nézve. A könyv nagy sikerét annak köszönhette – egyik férfi ismerősöm mondta –, hogy ez volt az első, amely arról írt, asszony nélkül hogyan éltek a foglyok. A pikáns beállítása ennek az életnek azután nagyon divatba jött. Azonkívül, mikor a Markovits könyve megjelent, olyan óriásira nőtt a háborúellenes és pacifista mozgalom,[145] hogy minden könyvet, melyből ehhez segítséget meríthettek, nagyra fújtak fel. Sok egyszerű emlékírást olvastam, melyek sokkal természetesebben és meghatóbban írták meg az életüket. Azoknak a zsidó lapok nem csináltak reklámot. De a cinizmus és irónia még ebben a kérdésben is megnyerte őket.

Mennyien voltak, akiknek igazán nem az volt a legnagyobb bajuk, hogy asszony nem volt, vagy hogy tisztelegni kellet a tiszteknek. Gyóni Gézán kívül sok más névtelen ember is megőrült. Sőt azt tapasztaltam, hogy akik onnan jöttek haza, különösen intellektuális emberek, mind hoztak magukkal valami lelki sérültséget. *(Sokkal később ez lett alapgondolatává a Gyárfás Sándor két életének.)* A legrémesebbet egyik orvoskollégája beszélte el Zsigának, aki szinte félőrülten került haza az átélt és látott szenvedésektől. Még barakkjuk sem volt, hanem földbe ásott árkokban tengődtek.[146] Kiütéses tífusz dühöngött a foglyok közt, hiába kért segítséget vagy orvosságot, tisztességesebb elhelyezést. Csak a vigasztaló szó maradt rendelkezésére. Inkább pap volt, mint orvos. Persze a foglyok kilenctized része elpusztult.

❖

Az újabb ütközetekről – a Mazuri-tavaknál – végre azt hisszük, hogy ez az! Végre a döntő győzelem! De a nagy német győzelmekkel együtt a bizalmatlanság is kezd terjedni. Isten tudja, honnan jött – de azt kezdik beszélni, hogy a német győzelem veszedelem lesz reánk nézve. A német hódítási vágy nem fog megállani határai[nk]nál. Minket rabszolgaságba hajt, először gazdaságilag, azután politikailag. Mert a bagdadi vasúttal összefüggő gazdasági világtervek, a németeknek India felé törekvése mint csodálatos, de nem lehetetlen jövő kezd kiszínesedni és ezzel együtt vita tárgya lesz, vajon nem akar-e majd bennünket is beolvasztani ennek a hatalmas fajtának a terjeszkedési tendenciája?[147] Úgyhogy a háború után még sokkal többen voltak, különösen a németgyűlölő „turániak", akik azt állították, hogy reánk nézve még ilyen béke mellett is szerencse a vesztett háború, mert ha a németek győznek, akkor még annyi sem maradt volna meg a magyaroknak, és mi a német világbirodalom vazallusaivá süllyedtünk volna.[148] Magam is kezdem sokallani nálunk a német befolyást és német vérkeveredést. Odakint a saját országukban nagyszerű emberek, de ha magyarok akarunk maradni és azt tartjuk, hogy érték a magyarság,

145 NB: 1927-es kolozsvári kiadásról van szó. – *EőÁ*

146 Igen, de a tiszti szálláshelyek jóval jobbak, egészségesebbek voltak.

147 Amikor 1903-ban elkezdték építeni (az egyébként 37 éves munkával 1940-re elkészült) vasutat, akkor a brit birodalomban megdermedtek. A vilmosi Németországnak – Fritz Fischer 1961-ben megjelent könyve óta tudott – háborús céljai azonosak voltak a későbbi nemzetiszocialista Németországéval: európai hegemónia, világhatalmi pozíció. Azzal az orbitális különbséggel, amely a liberálimperialistát a faji alapon álló nemzetiszocialistától elválasztja.

148 Ebben nagyon sok igazság volt.

akkor csak minél távolabb maradjanak, akár pángermánok, akár vadabb magyar hazafiak, mintha Árpád apánkkal jöttek volna be.[149]

De Pesten folyik az élet tovább, mintha odakint a határon túl nem is történnének katasztrófák. És néha rémület fog el, hogy milyen erős a mindennap... Koncert, színház, gyilkosság, tánc, divat, kiállítások, felolvasások, országgyűlés... Vajon ha letépnék az újságokról az első két oldal háborús híreit, különböznének-e a békebeli példányoktól?...[150] És a mindennapok mennek egymás után...

II.

A közélelmezés pedig mindig nehezebbé válik. A háborús szótár új nevekkel gazdagodik: lánckereskedés, vásári hiénák. Az antiszemitizmus nő, a zsidóság gazdaságilag sokszor aljas szerepével, és az új háborús gazdagok fellépésével.

A drágaság növekedésével gondolnom kell rá, hogy segítsek a megélhetésben. Filozófiai előadásokat tartok mátyásföldi szép kis manzárdszobámban fiatal leányoknak, asszonyoknak. Schopenhauert olvassuk és magyarázom. Már csak az előadásokra fűttetem be a szobát odafent. Elmerülünk teóriákba, mindenki úgy érdeklődik, mintha ez volna a legfontosabb, vagy mintha örülne, hogy elvonatkozhatik a legfontosabbtól – míg odakint... Tavasszal a kertimunkát megkezdjük magunk is. Kertünk kezd szegényesebb lenni. Napszámost nem tudunk többé fizetni, a napszám óriási megdrágulása miatt, a férfierő hiányában. A kényszerűség rávisz, hogy zöldséget magunk termeljünk meg. Hamar megszeretjük e foglalkozást. Mulatságos, érdekes, néha szinte megható így lesni a növényi fejlődést, a jó és rossz időt. Mintha valami vérbeli kedvtelés fogott volna el, olyan szenvedélyes kertész leszek. Lapot járatok az állat- és növénytenyésztésről és úgy olvasom, mint előbb a *Logos*-t *(ezt már nem járathatom).* Érzem, hogy csodálatosan hozzá vagyok kötve ezekhez a káposzta- és karalábépalántákhoz és a kecskékhez, melyeket ebben az időben kezdünk tartani. A tej annyira megdrágul és kezd hiányozni is. Természetem kettősségének egyik oldala nyert talán ezekben az években kielégítést. A magyar dzsentriasszony-természet – kicsi, de mégis rokon kielégítést, mint amilyet az ősanyáim találhattak a birtokaikon. Persze ha néha furcsa és önkéntelen ellentétül eszembe jutott Simmelnek vagy Bergsonnak egy-egy előadása, vagy [Max] Dessoir szép szobája az íróasztalával és könyvtárával, ahol megbeszéltük a megírandó munkámat – akkor nevettem egy kicsit és a hiúságom is ki volt elégítve: igen, ezt is meg tudom csinálni.

Délutánonként elszaladunk valamelyik ismerősünkhöz, hogy nem hallottak-e valamit, amit nem közölnek a lapok és öntudatlan biztatjuk egymást nagyszerű hírekkel; most néha kétkedem benne utólag, hogy hittük-e akkor csakugyan? De nem tudom magunkat hazugságon rajtakapni – igen hittünk mindenben, a legfantasztikusabb hírekben is, még olyan furcsa meséknek is örültünk, amilyet az öreg Bellovics mondott el, hogy azért nem kapunk híreket a szerb harctérről, mert nagy meglepetés készül: Potiorek a szerb királyt, Petárt, kalitkában akarja elhozatni Ferenc Józsefnek ajándékul. *(Sokkal később egy orosz regényben: „Vom Zarenadler bis zur roten Fahne”,[151] olvastam, hogy ugyanezt a mesét mondták Oroszországban a japán háború alatt. Nagyon meglepett utólag az önvigasztaló népmesének azonossága, vagy talán vándorlása valami titokzatos úton át.)*[152]

149 E gondolatmenet onnan siklik ki, ahol már az írónő nemzetfogalmába ütközünk. Amely nem mérlegeli pontosan a hazai asszimiláció sikereit. Amelyek meghozzák mind a magyarországi németség, mind a magyarországi zsidóság jelentős részének beolvadását. A zsidóság beolvadását az első világháborúban elterebélyesedő, az írónőre is hatást gyakorló antiszemitizmus torpantotta meg. A magyarnémetek világában már weimari Németországból érkező, Völkisch-gondolatkörben mozgó „vándormadarak” okoztak zavart és meghökkenést, majd a fajisággal telitett nemzetiszocializmus kimondottan visszanémetesítő hatású volt.

150 Természetesen igen. Az írónő majd az Ötödik könyvben ír erről differenciáltan.

151 A cári sastól a vörös lobogóig – ném.

152 A (nép)mesei, illetve legendaszerű toposzok megléte, vándorlása közhelyes igazság.

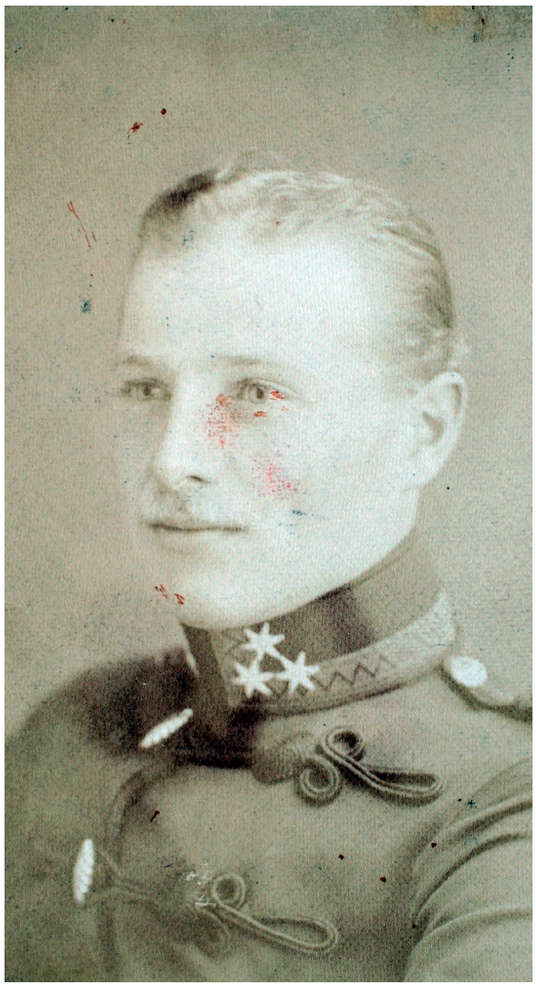

22. Bellovics Tibor
„Ó, Emma, legyen tíz évvel fiatalabb”...

Bellovicsnak a fia, Tibor – egy kedves, szőke, vidám, tehetséges fiatalember – akkor végezte az önkéntességet és ficánkoltatta végig előttünk és az anyja könnyes szemei előtt a lovát, készülvén a háborúra, bízón, és mégis egy kis fiatalos pesszimizmussal, sőt talán kissé hetyke, de kedves cinizmussal, ami olyan jól állott neki... Vagy talán nagyon tévedtem akkor, mikor ilyennek láttam. Hátha valami homályos, misztikus tudása volt, mely fiatal életét elfogta a halálba készülés közben. Nem vettem olyan mélyen észre ezt, mint kellett volna, habár meleg szeretettel és nagy aggodalommal kísértem útján. Lehet az is, hogy nem akartam észrevenni – elsikkasztottam a tudásom elől, mint annyi mást a háború alatt –, hogy mi kiált fel egy ilyen fiatal lélekben, vagy mi hal meg már előre is, mit temet el magában, mikor tudja, hogy hova megy. Nem akartam észrevenni, elfojtottam magamban a lelki meglátást, mert féltem. Legalább most utólag azt hiszem.

Olyan jó barátságban voltunk, hogy egyszer tréfásan mondta beszélgetés közben: „Ó, Emma, legyen tíz évvel fiatalabb”... – pedig még akkor is tíz évvel öregebb lettem volna hozzá, még csak barátnak is a szokott társaséleti fogalmak szerint. Mikor elment, leveleztünk – ez a kedves tábori posta – és a harctéri levelek és lapok tulajdonképpen még mindig olyan távol voltak, hogy éreztessék velünk az „odakintet”. Úgy örültünk neki, mintha valaki szerettünk utazásról küld[ene] hírt, alig volt kevés izgatóbb háttere. Minden levél növelte a biztonságérzést: hiszen nincs semmi bajuk!

Február 25-éről kapom az első tábori postát tőle: *„Kiváló heccekbe kerültem mindjárt első nap. Ha a krassnai szűzharcban*[153] *nem hagytam ott a fogamat, akkor fogok én még fehérgallérban feketekávét inni.”* Különös, hogy valamennyien a polgári élet testi tisztaságáról ábrándoztak legelőbb, még Balázs Béla, a bohém is. Március elején irodalmi kérdésén kaptunk össze Tiborral levélileg; később írja: *„Higgye el, hogy ha az ember jól aludt és nem hall ágyúdörgést, úgy belejön a békehangulatba, mintha előző nap nem lett volna egy pokoli erdei harcban. Én nem értem, annyi dum-dum zizeg el az ember mellett... és mégsem történik baja.”* Egy áprilisi napról: *„Jobbik ízlésemtől vezetett érzésem tiltakozik ily gyönyörű napsugaras életébredésben gyilkolni [...] épített fedezékeink előtt süti a nap a hátamat, madárfüttyös csöndbe itt-ott ugat bele valamelyik szomszédfalu kutyája, s közben egy-két ház romja füstölög, s olykor hangosan bömbölve véd bennünket az ellenség tüzérségétől saját ütegünk. Olyan lehangoló kontraszt, hogy az embernek a torkára szorul a vágyódás a Major úti szellős nyári heverészés után, vagy alkonyi diskurzusra a maga piros szobájával hátterelt teraszán.” (Ez a kártya április 4-én íródott, 6-án adta fel, és május 4-én kaptam meg!)*

Zalai Béla halálára írt levelemre feleli: *„Nincsenek tragédiák, csak az írók készítenek színpadra ilyen beállításokat [...] vagy az élet nem számít ki minuciózus pontossággal egy helyzetet sem, [...] sohasem csoportosít úgy tényeket, hogy egy másik kivezető út ne legyen. A materiális élet úgy is halálos befejezésre van berendezve. Az, hogy maga az életet az életre rendezte be, a béke opti-*

153 Vagyis első bevetésében.

mizmusában természetes, [...] a háború most magasabb szempontú berendezkedésre kényszeríti magát, ez nem tragédia." A levél hangjában általában valami bántót találtam akkor, és sértődötten válaszoltam. Egyik közös jóismerősünk mondta el, hogy ez rosszul esett neki, és figyelmeztetett, hogy gondoljam meg, olyan írja, aki mindig a halál mellett jár. Ezt csak azért említem fel, hogy erre „figyelmeztetni" kellett valakit akkor, aki nem volt szívtelen. Filozofáltunk, és én el tudtam felejteni, hogy a harctérre írok, kissé önző szempontok miatt. Szörnyen jellemző a mi lelkiállapotunkra nézve a front mögött...

Békés napjai jöttek barátomnak Bukovinában. Újra és újra kér, hogy írjunk: „*Csak nem akar most okosabb dolgokat írni, mint levelező lapokat? Vagy azt gondolja, mikor tele van béke utáni sóvárgással, mikor minden csacsiság izgatja, tud valami jót írni? Abszolút nyugalom és közömbösség kell ahhoz, hogy valaki vágyaktól, szenvedésektől dagadó muzsikát* írjon." *(Ha most kellene a frontra leveleznem, semmi egyebet nem csinálnék – ha ez az, ami örömöt okozott nekik. Nem tudtuk, nem voltunk elég jók, hogy tudjuk, nekünk minden kívánságukat százszorosan teljesíteni kell.)* Majd regényekről ír, melyeket odakint olvas a fronton. Hogy hol, sohasem lehet tudni, mert helyet nem szabad írni, s a postabélyeg sem árulja el. „*Ma egész nap olvastam, és aludtam, s meglehetős bambán szellőztettem kopasz fejemet, ami kiváló célpont a parton túl egy kozáknak, mert folyton el-elbocsát egy füstölő golyót, mint sajátságos alkonyi madárdalt.*"

Május közepén nehéz helyzetbe jutnak: „*A fáradalmak, a piszkosság az embert teljesen állattá teszik. Sáros pofával vigyorgunk, ha valahol a láthatáron előkerül a tiszti menázsi és nagyokat falunk, amíg jut. Bizony most nem filozofálunk, hanem vagy dühöngve, vagy rezignált fáradsággal cipeljük magunkat tovább, vagy ha lehet, alszunk. Jó lenne már otthon lenni. Utálom Galíciát.*" – Nemsokára újra hosszú levél: „*Én nem vagyok művész, de ha zongorán improvizálok, és L. ezt hallgatja [...], mily sokat jelent ezzel a passzív magatartásával nekem! És ha ilyen jelentőségek is kapcsolnák egymáshoz az embereket! [...] Ez sokkal nagyobb nyomot hagy az ember lelkében, mint minden harci zaj és diadalmámor. Meglehet, már azért is, mert nincs idő kiélni egy lelki rezdülést.*" – „*Még mindig egy deszkázott földalatti lyukban élek, elég kellemes társaságban [...] csak ne táplálnák gyomrunkat penészes kenyérrel és polentával.*" – *(Utolsó kártyáján a művészi dilettantizmusról ír, melyet véd:)* „*Zum raufen bin ich immer bereit....*[154] *no, majd a Major úton egy hónap múlva!...*"

Azért idézem bővebben, hogy képviselje a többit is, akik odakint gondolkoztak és az élet és művészet problémáit nem hagyták itthon, és fiatalon meghaltak, hogy a fejlődésben és megoldásban ne vehessenek többé részt. És mi itthonról írunk, esztétikai és etikai problémákat vetünk fel, vitázunk – talán azért, hogy mindazt, ami vak és sejtés van a lelkünkben, elnyomjuk, előzzük magunktól. Ez, és az akart optimizmus, az önmagunk bolondítása, a gondolkozni nem akarás arról, hogy mit érezhetnek mások, és mit érzünk mi magunk is, a félelem egy gyászruhás női alak meglátásától. Mert olyan sokat kezdünk látni a pesti utcákon. Talán mindez az önfenntartás titkos, ősi ösztöne volt, mert különben nem lehetett volna kibírni. És azért alig hiszem, hogy ezzel a nemzedékkel újra háborút lehetne csinálni, nemcsak a férfiak miatt, hanem a nők sem bírnák ki, akik már egyszer átmentek ezen a tragédián.[155]

Mindennapi dolgaink most még egyszerű és szokott folyása is erősítette ezt a lelkiállapotot. A kis örömek és bosszúságok, a mindennapi gondok elsimították a tragédiák útját – az ember néha szinte felriadt és szemrehányást tett magának, hogy csak ennyire érzi és éli a történelmet. Alexander Magda mondta egyszer, és talán valamennyien éreztük ezt, akik szerettük az élet teljességét, hogy régen sokszor gondolta, miért is nem élünk gazdagabb eseményű, érdekesebb

154 Mindig kész vagyok harcolni (hajba kapni) – ném.

155 Sikerült. A versailles-i békerendszer annyira az ideiglenesség érzetét keltette, hogy 1939-ben – ha nem is örömmel, az első világháború kezdésére olyannyira jellemző mámoros hangulatból semmit sem felújítva – újra elkezdődött az öldöklés. Még tovább tartott, még több áldozatot követelt. Divatos, bár teljesen történetietlen nézet szerint egyetlen háború volt, s az két fejezetre tagolódott.

korban! Most itt van, és azt gondoljuk, bár sohase értük volna meg – vagy pedig egészen elsekélyesedik a mindennap egyhangúvá váló kis eseményeiben.

❖

Májusban a gorlicei áttörés nagyszerű eredménye lelkesíti fel a türelmetleneket. Úgy emlékezem, itt esett el a másik jövendő nagy filozófusa a kornak fiatalon: Emil Lask, akit személyesen nem ismertem ugyan, de fiatal filozófus ismerőseimnek részint barátja, részint mestere volt és olyan sokat beszéltek róla, hogy szinte már magunk közé tartozónak éreztük. Babitsnak egyik kevésbé sikerült, érezhetően kissé csinált költeménye szól róla, a haláláról, melyről engem Fogarasi Béla értesített Heidelbergből, hidegen ható méltatással: hogy Zalai és Lask után nem maradt többé, akivel egyformán gondolkoznék. Nem akarok igazságtalan lenni Fogarasi iránt ma sem, de valahogy azt éreztem ki a levélből inkább, hogy „én, F. B. vesztettem el őt" mint az igazi veszteséget. Az is bántott, hogy míg Zalai élt, addig ezek az emberek igazán mérsékelten törődtek vele, s most egyszerre úgy tettek, mintha ők fedezték volna fel, és ők értékelték volna mindig a legjobban. Miért nem tudták ezt az elismerést megadni neki az életében? Annak, aki annyira sóvárgott elismerés után?

Májusban végre nincs orosz Magyarországon, és a német segítség új erőt ad. Milyen németimádat kezdődik! Nagy elégtétel ez nekem, de szinte le is maradtam a divatos német dicsőítésben... Nem tudom, Tormay Cécile és Pekár Gyula mit mondanak most, akik annak idején, mikor a német egyetemekről hazajöttem, kigúnyoltak germanofíliám miatt. Ők a franciákat imádták. Olyan nagyszerűen látszik minden kialakulni. Már forradalmi hírek is jönnek Oroszországból – a régen várt, a régen annyira ideálisan elképzelt orosz forradalom! Mennyit teoretizáltunk, menynyit írtak róla – nem is annyira mint politikai, hanem inkább mint regényes lehetőség kísértett. Minden így készített elő arra, ami egészen más lett, mint a „cári zsarnokság" alól felszabadító ideális szabadságharc. Mikor Berlinben voltam tíz évvel ezelőtt, nagyon örültem, valahányszor összejöhettem ilyen orosz forradalmárokkal, akik nagyon egyszerű és szegényes emberek voltak. Amit a regényemben *(A nagy véletlen)* megírtam róluk és a megismerkedésünkről, csakugyan úgy történt. Az embereket érdekesebbé tettem, mint amilyenek voltak. De most az orosz forradalom mást jelentett nekünk, mint a régi romantikus elképzelések – a háború végét! Újra szerethetjük majd a Tolsztoj és Dosztojevszkij népét![156]

És akkor június végén – az első rettenetes átélés; akkor tapasztaltam tudatosan és legerősebben először, hogy az ember mennyire csak egyes[157] eseményt bír igazán átélni érzelmileg. A többi mind etikai, meggondolásbeli átélés, nincs meg a közvetlensége; ezer és ezer halott és százezer szenvedés hallása nem mond annyit, mint egyetlen átélt. A cseléd szalad be reggel, hogy valami baj van Bellovicséknál, rossz hír jött a fiatalúrról. Egy szempillantásig szinte habozom, és nem akarok megmozdulni – mint mikor az ember nem akarja bizonyossággá tenni, amit már úgyis tud, kerülni akarja gyávaságból a szörnyűt, talán inkább önfenntartási ösztönből, mint szívtelenségből. A másik pillanatban már átrohanok. Egy maga elé meredő öregember, egy félőrült anya, egy zokogó fiatal leány... Tudtam, hogy végső tragédiája annak, aki nem akarta elhinni, hogy van tragédia.

Reggel, mikor az apa, az öreg Bellovics bácsi kiveszi a levélszekrényből, mely a kapu mellett van felakasztva, a postát, ott találja az értesítést, hogy a fia elesett és a holmiját küldik haza. Ilyen egyszerűen és természetesen. 1915. június 25-én Dobronoucnál egy rettenetes rajtaütés és

156 A „nekünk" szón van a hangsúly. A nekünk a keresztény középosztályt jelenti. Amely – teljesen irreálisan – arra számított, hogy vége van a háborúnak. Ezzel szemben borzadva figyelte az oroszországi forradalmakat, s azok fényében gyökeresen leszámolt a forradalmakról táplált romantikus képzeteivel. A februári forradalom azt a reményt ébresztette bennük, hogy jön a béke, s döbbenten tapasztalták, hogy a Kerenszkij-kormány a háború folytatásába fogott. (A jegyzetíró természetesen nem feledi, hogy 1915-ben járunk, de követi az írónő előreszaladását.)

157 Az írónő aláhúzása.

mészárlás volt. Az alvókat támadták meg, és ők jóformán fegyvertelenül, nem is tudtak védekezni. Az utolsó levelezőlapját, június 25-én kaptam meg, a végzetes ütközet napján és ezt írta benne: majd veszekszünk erről egy hónap múlva a Major úton. Mikor mosolyogva olvastam reggel, akkor már halottan feküdt a lövészárokban. Hitte-e az utolsó végzetes percekben is, hogy háborúban fiatalon meghalni csak pech, nem tragédia? Szegény fiatalok és szegény anyák.

Hazatérve egyszerre eszembe jutott, hogy valamelyik levelemben szemrehányó hangon írtam neki – ki a harctérre! Hogy is tehettem ilyet? Miért nem írtam mindig szeretettel, miért pereltem vele ostoba kis félreértések miatt, melyek nekem csak rövid, talán csak hiúsági fájdalmat okoztak? Lehet, hogy a válasz neki is csak ennyit – de ő a halál árnyékában járt és én nyugodt otthonomban bölcselkedtem. Mint Zalai halála után is, későn jött az önvád, hogy miért nem békültem ki vele, miért váltunk el örök megértetlenséggel és megvetéssel egymástól.

Megint egy fiatal jövő, annyi ezer között ez is egy. És nem is valami nagy csata volt, nem Limanova, nem Gorlice, csak egy epizód. Később híre jön, hogy az egyik tiszt, úgy emlékszem, Rátz főhadnagy, akiről szintén azt hitték, hogy ott elesett, csak fogságba került. És az anya – habár fia holttestét exhumálták, hazahozták, látta a koporsóban feküdni – éveken át tagadja, hogy az a fia volt. Miért ne juthatott volna az is fogságba, mint a másik? És hiszi, hiszi, minden ellenére, hogy a fia fogoly – de él, de él! És mindent megpróbál, még a jósnőket is, hogy megerősítse hitét. Akkor úgy csodálkoztam ezen – de nem ilyen volt a mi beállítottságunk is az egész háború alatt? Mikor görcsösen ragaszkodtunk ahhoz, hogy higgyünk a győzelemben, és csak biztató jóslásokat fogadtunk magunkba.

III.

Ez a nyár a győzelmek nyara volt – de mi ezt valahogy természetesnek találtuk. „Végigrohanunk Galícián" – ujjonganak a lapok. Később a hazatértek beszélték, hogy a zsidóság nagy örömmel és alázattal fogadta a falvakban a bevonulókat. Hol búvtak meg addig? Hogyan maradtak meg? Senki sem tudja, de az elsők voltak, akik megjelentek; tálcán csokoládét, süteményt vittek ki elébük és kínálják a tiszteket: „Kófen Se Herr Offizer, was kófen Se?"[158] Kis pájeszes fiú szalad az egyikhez: „Wollens ein schénes Mädchen? Meine Schwester?"[159] Szörnyű élet minden oldalon! De „végigrohanunk Galícián és seperjük az oroszokat". Minden más mellékes. Milyen nagyszerű nyár és ősz! Be fogunk vonulni Szentpétervárra. Miénk a végső győzelem!

Csak később láttam (1927-ben), mikor a Paléologue naplóját[160] olvastam, hogy akkor egyszer nem volt alaptalan a lelkesedésünk, hogy nagyon közel jártunk a végleges győzelemhez. Ha akkor tudtuk volna, hogyan áll Oroszország, milyen forradalmi hangulat volt ott – olyan utólagos, hiábavaló kétségbeesés fog el? Ha! Talán jobb azt hinni, hogy végzet volt, hogy történelmi törvényszerűség volt, mely ellen nem segíthet semmi, sem önfeláldozás, sem mindent tudás.[161]

Nagyszerű nyár és ősz – pedig nehezen élünk már, mindig nehezebben a front mögött is. Az annyira várt aratás nem hozta meg az élelmezés megkönnyítését. Elrejtett gabonáról beszélnek, és kezdik szidni a parasztokat. Megismerjük a fekete kenyeret; a rozzsal kevert kenyérlisztet még jónak is találjuk, sőt biztatjuk magunkat, hogy egészségesebb, mint a búzalisztből sütött kenyér, de a kukoricaliszttel nehezebben barátkozunk meg, pedig most már fenyegető arányban kell keverni. És odakint is rossz kenyeret esznek a katonáink. Hova lett a magyar liszt? Ausztriában

158 Vásárolna Tiszt Úr, mit vásárolna? – jiddis.
159 Akar egy széplányt? A testvéremet? – jiddis.
160 Maurice Paléologue Franciaország nagykövete volt 1913-tól 1917-ig Szentpétervárott. Világhíres emlékirata – *A cárok Oroszországa a világháború alatt* – magyarul is több ízben megjelent.
161 A társadalomban valóban vannak törvények, ám azok nem a természettudományi törvények természetét követik. De az bizonyos, hogy jó tudni róluk, s nem ellenük munkálni. Ahogy Lukács György figyelmeztette az írónőt 1919 márciusában: „ha a polgári társadalom nem akarja likvidálni a múltat, a jövő még nagyobb veszedelmet hozhat rá". Ld. még a 262. jegyzetet.

és Németországban is éheznek – de hogyan is tudtuk volna mi, majdnem egyedül, fél Európa lakos[ság]át és katonaságát ellátni, úgy, hogy még magunknak is maradjon? Már a tavasszal megjelent a hatósági burgonya és most már a hatóság mindenre ráteszi a kezét. Ezzel kezdődött a legkeservesebb megpróbáltatás az asszonyokra nézve: a sortállás az élelmiszeres boltok előtt.

❖

A hazatérőktől – akár urak, akár parasztok – nem sokat hallunk a frontéletről vagy tettekről. A sebesült parasztfiúk, mielőtt a frontra újra visszamennek, munkát vállalnak. Nálunk is dolgozik kettő a kertben. Kérdezősködöm a háborúról, de nem mondanak vagy nem tudnak semmi pozitívat mondani. Úgy látszik, a Háry János nem magyar típus, ezek nagyon csendesek és természetesek. Végre azt mondom, hogy mégis borzasztó lehet állandóan a halálnak kitéve lenni. Az öregebb nyugodtan, a világ legtermészetesebb hangján felel: „Egyszer úgy is meg kell halni." Nem lehetett több 25-26 évesnél. A könny a szemembe szökik, elfordulok; szeretnék velük valami nagyon jót tenni, de nem tudom, mit, magunknak sincs semmi feleslegünk... De nem is várják. Kifizetjük őket, tisztességesen köszönnek és nem várnak sem dicséretet, sem jutalmat – eszükbe sem jut, hogy várhatnának. – Mikor ezt elbeszéltem Lukács Györgynek, nem akarta elhinni, hogy nem hencegtek – a mi parasztjaink! De hogyan is érthette volna meg ő és a társai ezt, akik nevetve beszélték el, hogyan követtek el mindent a katonai vizsgálat előtt – az intellektüel zsidók valóságos orvosi tudományra tettek szert ebben a tekintetben –, hogy mindenféle izgatószerekkel a szívműködésüket, az idegeiket olyan állapotba hozzák, hogy az orvos untauglich-ot[162] mondhasson rájuk. Az is igaz, hogy voltak orvosok, akik meggazdagodtak ezeken az untauglichokon. Két német ismerősöm ugyanebből a fajtából Svájcba szökött át és ott bujkáltak négy éven keresztül... Akkor nem vettem tőlük rossz néven; igazán nem vesztett velük egyik hadsereg sem, ha olyan alakok, mint Lukács vagy Antal Frigyes kimaradtak. A mentalitásuk szerint képtelenek lettek volna bármilyen áldozatra a hazáért, melyet nem éreztek annak. De ők meg természetesnek találhatták volna, hogy azok, akik odakint szenvedtek, megvetették őket. Bár az is bizonyos, hogy a zsidóság egész komoly meggyőződéssel azt tartotta, hogy a hősiesség nem erény, hanem idegdiszpozíció és a gyávaság az intelligencia bizonyítéka…

Mindezt csak később gondoltam így át – akkor nem ítéltem el őket. Csak később gondoltam rá, hogy ezek helyett is a mi fiaink estek el.

❖

(Zsiga beszéli, hogy mielőtt az olasz hadüzenet megjött volna, már gyanús volt a dolog, valaki ajánlkozott, hogy kimegy Olaszországba megtudni, mi folyik ottan, egyszóval kémkedni. Mire Tisza felajánlott neki ötezer koronát egy olyan vállalkozásért, melyben a fejét kockáztatta, ugyanakkor mikor nálunk hemzsegtek a milliókkal fizetett idegen kémek.

Gyönyörű kiállítású könyvek jelennek meg a háború után Csehszlovákiáról, [míg] nálunk nem lehetett kivinni, hogy a kormány Magyarországról könyvet adjon ki. Végre a háború előtt jelent meg egy-két, ujjnyi vastag könyv, természetesen a külföld részére. Amazoké leginkább franciául terjeszti a cseh propagandát. A Tiszák krajcároskodása, de ugyanakkor milliókat költenek választásokra. Ugyancsak Zsiga információja. Ezen a nyáron azután megjön az olasz hadüzenet is.)

Egyszerre ugyanaz a személyes gyűlölet zúdult fel ellenük bennünk, mint a többi ellenséges néppel szemben. Hiába halljuk a régen szeretett neveket – mint harctéri helyek nem a régiek többé, és örvendve tudjuk, hogy bent vagyunk fegyverrel abban az országban, mely valamennyiünknek örök vágya, míg ott nem járt, és örök nosztalgiája, ha már megismerte. De talán a legkevésbé

162 Alkalmatlan – ném.

félelmes ellenségnek tartottuk; fogalmunk sem volt a leendő háborús terepről, a Dolomitok borzalmas nehézségeiről. Jég és hó világában folytatott küzdelmekről – kavernákba bújva, sziklákon mászva folytatott harcokról, ahol még a mindennapi falat ételért is halálos veszedelem fenyegetett. Mikor aztán az olasz offenzíva Görcnél visszanyom, észrevesszük, hogy mégsem olyan „macskaevő" nép az a talján, mint tréfásan emlegettük. Tormay Béla később teljesen tönkretett idegekkel került haza, hetekig egyedül a szolgájával volt egy kavernában, körülöttük folyton pattogzottak a sziklák a folytonos lövöldözéstől, éjszakára is alig lehetett előbújni.

Még későbbi időből pedig Móra László beszélte, hogy csak kukoricadarát kaptak valami kemény húsdarabbal éjszaka idején. Egész nappal éheztek, a tisztek nem engedtek nappal menázsit hordani, nehogy odalövöldözzön az ellenség. De – és ez már vagy a későbbi idők szerencsétlen és züllöttebb idejéhez tartozik, vagy talán az egész hadseregünk igazságtalan berendezkedéséhez – a tisztek ebédjét délben hordják el a bakák előtt a cukrászsüteményekkel együtt! Ez, és ilyenek rémesen hozzájárulhattak a front felbomlásához. Móra káplár volt és köztük élt; látta, mikor borzalmas hidegben, egy havasra mászás közben a hátulsó sorokból visszalőttek a katonák a tisztekre. A szerencsétlenek nagy részének el volt fagyva a lába.

De hol voltunk mi akkor még az ilyen borzalmaknak a tudásától, vagy csak elképzelésétől

23. A történelmi Magyarország felbomlása 1918–1920

is? Legfeljebb a művészetet féltettük – a velencei palotákat, ha majd bombázni fogják. Már csak előbb Reims bombázása felett is folytak viták, mikor egy német generális azt mondta, hogy neki fontosabb egy német katona élete, mint egy katedrális. Csak akkor döbbentett meg, hogy az emberi életek elpusztítását borzasztó és kikerülhetetlen következményül fogadtuk el, de természetesnek találtuk, hogy egy épület felett százezer ember vitázzon, hogy jogos-e vagy nem, ha elpusztul.

Közben egy Kant-fordítást kezdtem meg, mellyel Alexander Bernát bízott meg. *(A háború alatt és az azt követő nehéz időkben nem jelenhetett meg. Később átadtam Kornis Gyulának, de máig is*

{1927}[163] kéziratban van.) Örömmel kaptam a megbízáson, nemcsak azért, hogy újra kereshetek – bár úgy emlékszem, csak 100 koronát kaptam meg ennek az óriási munkának a honoráriumából –, hanem mert olyan szellemi munka is kell hozzá, amely nem tőlem követeli a friss gondolatot, melyre akkor aligha lettem volna képes, és mégis újra az én világomba jutok be vele a mindennapi küszködés, várás, bizonytalanság világából. Hozzá merek fogni, habár tudom, hogy német filozófus igazán magyar nyelvű fordítása lehetetlen, mert a gondolattal egyszerre kell a szónak is megszületni és a terminus nemcsak szó, hanem gondolat is – magyar filozófiai nyelvet nem lehet tehát csak úgy „csinálni". Magyar filozófiai nyelvhez magyar filozófiai gondolat kell elébb.

De azért nagyon komolyan és nagy kedvvel merülök bele a *Kritik der Urteilskraft*-ba.[164] És ha egyszer-egyszer egy kifejezésen gondolkozva felemelem a fejemet és kinézek a kissé már elhanyagolt kertbe, melyen túl talán éppen egy orosz fogoly megy el, akit a sashalmi táborból adtak ki munkára, egy régi érzésem ébred fel. Mikor 17 éves koromban először kezdtem filozófiával, Kanttal és Schopenhauerrel foglalkozni, akkor még szó sem volt nálunk a nők egyetemi képzéséről. Az elmerülés közben a mi világunkra emeltem fel a tekintetem, álomszerű bizonytalanság fogott el, hogy igaz-e az, amit látok. Beleszédülve a Ding an sich-be,[165] saját világom vesztette el a realitását. Ma ez a „saját világunk" olyan képtelen, kaotikus őrület volt a gondolat előtt a filozófia rendszerességéhez képest, hogy nem a filozófia volt, mely percekre megszédített, hanem az élet végiggondolása, melyet éltünk. Ez az élet nemcsak elvont értelemben, hanem a valóságban is valami irreális képtelenségnek érzett – de csak percek voltak, mikor ezt így éltem át.

24. Ritoók Zsigmond villája és kertje a Hűvösvölgyben

163 Az évszám a betoldáson belüli betoldás.
164 Az ítélőerő kritikája – ném.
165 A magábanvaló dolog – ném. Kant egyik nevezetes kategóriája.

❖

Októberben már a 18 éves népfelkelőket írják össze és egy fél év múlva behívják az ötvenéveseket is. Pedig a parasztember ebben a korban már öregember. Emlékszem rá, hogy ez mégis megdöbbenést okozott, még Zsiga testvérem is beszélt róla. De a megdöbbenésben az a gondolat is benne rejlett, hogy hátha nem vagyunk elegen erre a borzalmas nehéz feladatra, hiszen már jóformán az egész világgal harcba kell szállanunk. Igaz, hogy a nagy orosz offenzívát letörtük – talán ez mégis közelebb hoz a békéhez; mert még egy téli hadjárat – Istenem, kibírnánk-e?... Pedig ez még csak a második tél volt... Sokat hallunk a német katonaság elbizakodottságáról és durvaságáról, de akár elhisszük, akár nem, azt már tudjuk, hogy nélkülük nem érünk el sehol semmit.[166] De akkor miért van a francia harctéren olyan bizonytalanság, hogy semmit sem látunk világosan? Olyan ide-oda hullámzó siker – hol van már, hol a „döntő ütközet"? Megint Verdun, megint a Douaumont erőd neve! Szinte beleég már az agyunkba, pedig nem is sejtettük, mi folyik ott. Később olvastam egy háborús könyvet, mely a legerősebben hatott rám – Fritz von Unruh-tól, *Opfergang*.[167] Úgy tudom, a legszélső pacifista és baloldali német írók közé tartozik, de ez nem befolyásolhat ellene. Csak talán egy 1925-ös útleírás hatott még így rám – lapban jelent meg, azért érdemesnek találom kivonatosan ideírni: *„Verdun környékén maga az anyaföld romokban hever [...] árkok, tölcsérek szelik egymást, mintha valami gigászi himlő verte volna ki a vidék arcát, a tölcsérek mélyén sötét lyukak [...] Az úttól balra összevissza hasogatott, szántott dombon volt Fort St. Michel. [...] A Fort de Vaux földalatti folyosóin hat nap és hat éjjel folyt a harc [...] Itt jobbra, ahol a sűrűn benőtt lyuk van, volt St. Fine kápolnája [...] Ismét sűrű zöld bozót: ez Fleury volt, több mint száz házból állott, a lakosai sohasem jöttek többé vissza. Fent vagyunk a Fort Douaumont-ban. Ameddig a szem ellát, mindenütt ugyanaz az egyhangú, agyonhasogatott, bozótkiverte, a háború himlőjétől ragyás dombvidék. Sehol egy fa, sehol egy darab sima föld [...] Verdun csataterein alig két méterre kell ásni, és akármerre, mindenütt csontokat talál [...] (Messzebb, a halál völgyében, egy ásónyomnyira a földszínétől csontréteg fekszik.)*[168] *A szuronyok árkában egy szakasz francia védekezett az utolsó percig. A németek Douaumont-ból lőtték őket, amíg be nem temették az egész szakaszt [...] csak a feltartott puskák szuronyai maradtak ki, úgyis hagyták őket, fejfáknak a szuronyokkal".*

És ha a franciák nyomultak volna be Németországba, ugyanez történt volna német földön. Nem csoda, ha azok, akik ezt átélték, pacifisták lettek. És nagyobb csoda, hogy nagyon sokan éppen nálunk egyáltalában nem pacifisták a háborútviseltek közül – mert nálunk nem lehet pacifistának lenni. Habár magamon tapasztalom, hogyha a háborúról van szó, akaratom ellenére az vagyok. Csak a békeidőben vettem észre, hogy minden háborús novellám tulajdonképpen már a leírása által pacifista és az új regényem – *Gyárfás Sándor*[169] – nagyon ingadozó.

IV.

Ennek az évnek az őszén Balázs Béla azzal a tervével ismertetett meg, hogy hasonló filozófiai és esztétikai gondolkozású emberekből alakuljon egy kis társaság, mely minden vasárnap este náluk jönne össze. Nagyon megörültem ennek a tervnek. 1914 tavaszán voltam utoljára külföldön, Rómában, és rendesen ezek a külföldi utak tartották fenn, vagy dobbantották újra fel filozófiai érdeklődésemet; itthon nem sokan voltak, akikkel állandóan beszélhettem volna ilyen témákról, Zalai Bélát kivéve. Ezek a zsidó fiúk azonban, ha itthon voltak, nem vesztettek el szem elől, sokat

166 Utalás arra, hogy 1916 nyarán a román betörést csak a német hadsereg beavatkozásával sikerült visszaverni.
167 Áldozati menet – ném.
168 A zárójelen belüli mondat az írónő betoldása.
169 *Gyárfás Sándor két élete*. Ld. még az V. könyvben írottakat.

vitatkoztunk filozófiai és művészi kérdésekről és soha sem éreztették a férfigondolkodók lenézését a nő iránt – mint a legtöbb keresztény férfi –, társadalmi és etikai kérdésekben pedig szinte döntő szavam volt közöttük. Most, mikor az idők ilyen súllyal kezdtek ránk nehezedni, nagyon jól esett, hogy biztosan számíthattam egy társaságra, melyet tisztán szellemi kapcsolatok fognak összekötni – mint akkor hittem.

A társaság szellemi vezetője, ha nem is kimondottan, Lukács György volt, aki akkoriban jött haza Heidelbergből. Lukácsot később hazafiatlan és erkölcsileg elítélendő szerepe miatt nagyon elfogultan ítélték meg nálunk – még mint gondolkozót is. Én a legtöbb joggal ítélhetek felette, mert jó barátságban voltunk és nekem volt a legkeservesebb csalódásom, mikor politikai szereplésével arcul ütötte saját etikai elveit. De az igazságot nem szabad megtagadni tőle. Egészen fiatal ember volt, mikor megismertem – egy szőkés-vörös, degenerált külsejű, finomkodó, de jómodorú, igen művelt és eszes zsidó.

Az egész családja keresztény volt már, és ő a kereszténység filozófiájának is mélyebb jelleget adott, anélkül, hogy faji sajátságait eltüntethette volna. Egyáltalában nem tartozott a Jászi-féle radikális, zsurnalisztikus zsidó típushoz; hallatlan szorgalommal tudott dolgozni és – ma már szinte azt mondanám – talmudista rigorozitással gondolkozni a filozófia problémáin. Egy szemeszteren át együtt voltunk Berlinben, később nehány hétig Olaszországban, különben, ha itthon volt, gyakran meglátogatott és nagyon jól egyetértettünk úgy filozófiai, mint társadalmi kérdésekben. Berlinben megismertettem Bloch Ernsttel, egy ma már eléggé ismert német filozófiai íróval, aki különösen a fiatal entellektüelekre – mint újabban látom – most is nagy hatással van. Blochról, aki akkor 24-25 éves fiatalember volt, mint emberről eleget írtam *A szellem kalandorai*ban (Ervin), és könnyebb nekem mese keretében emberi megjelenését jellemezni, mint így. Nagyon jól ismerem, mert nemcsak személyesen voltam sokat vele együtt, hanem éveken át csaknem naponta folytattunk érdekes levelezést. Ma már nem egészen úgy gondolkozom felőle, mint akkor – ez a jellemzés mai meggyőződésemet fejezi ki.

Bloch, akiben csodálatos mértékben megvolt az a zsidó tulajdonság, hogy magába olvaszt minden idegen gondolatot és új módon fejezi ki – az egyetlen eredetisége a zsidó szellemnek a nagyszerű receptivitás –, tökéletes kvintesszenciája ennek a szellemnek. Filozófiai gondolkozása, mely egészen a német idealizmus nyomain haladt, nagyon megfelelt az én gondolkozásomnak is. Öntudatossága, rohanó szóbősége, gondolatainak alkalmazkodó mozgékonysága – mert minden pillanatban valósággal hitt[170] abban, amit gondolt, még ha ez ellentétben állott is az egy órával azelőtt gondolttal, filozófiai nyelvének különös, magával ragadó fordulatai, mellyel látszólag minden problémamélység felett hidat vert, sőt zsenialitása abban, hogy zseniálisnak látsszék, minden fiatal ismerősét elragadta. Engem, nem fiatalt is, akinek éveken át tartó levelezésünk útján folyton alkalmat adott rá, hogy gondolatainak menetét vagy fejlődését követhessem. De a legnehezebben elviselhető emberi lélek volt. Bármennyire hittem tehetségében akkor, mindig féltem, hogy emberi elégtelensége vissza fog hatni a szellemére is. Ez az elégtelenség a nagyzási mániáig menő hiúságból és az ezzel járó mérhetetlen önzésből és hatalomvágyból eredt, mely a szívtelenség el sem képzelhető fokáig jutott el néha *(olyan fokig, amelyet még a regényemben sem mertem megírni, mert el sem hihető)*; amellett az a lágy zsidó szentimentalizmus sem hiányzott nála – az élc, gúny, visszavágás természetesen alkalmazott fegyvere volt. Egyike a legérdekesebb embereknek, aki[ke]t ismertem. Miután a könyvei megjelentek, úgy láttam, hogy szelleme nem elég erős ahhoz, hogy nagyot teremtsen. Alig hiszem, hogy egy filozófiai szisztémát csakugyan képes lesz megalkotni, annál kevésbé, egy megváltó vallásfilozófiát, mely a célja volt. Most körülbelül a bolsevizmus filozófiai apostolának csapott fel, ami teljesen elválasztott minket egymástól – de különben is, a korral együtt kiábrándultam a „csak" érdekes emberekből. *(Később újra felkeresett levélben, melyben bejelenti, hogy elkészült a metafizikája. Nagyon örülnék, ha az előbbiekben nem volna igazam.)*

170 Az írónő aláhúzása.

Természetes, hogy Bloch szuggesztív erejével nagyon befolyásolta Lukácsot is, bizonyára hozzájárult gondolkozásuknak fajtabéli rokonsága is. De ha filozófiai gondolkozásában meg is érzett később ez a befolyás, Lukácsban több volt a komoly tudás *(Bloch inkább zseniáloid típus)* és óriási kitartással és munkaerővel tartotta gondolkozását a szisztematikus keretek között. Blochnál minden új befolyás azonnal megváltoztatta egész eszmei beállítottságát, új verve-vel[171] és tűzzel látta el, de sohasem volt készen, az örökös változás miatt. Lukács sokkal készebbnek látszott, és ha nem rohan bele őrült módjára a kommunizmusba, meg vagyok győződve róla, hogy legalábbis olyan, de talán értékesebb erő lett volna Blochnál. Németországban igazán kiváló emberek nagyra becsülik és a kommunizmus után síkraszálltak az érdekében.

Mikor Lukácsot egészen fiatalon megismertem, az élet dolgaiban nagyon ügyetlen volt, csaknem félénknek látszott. Első szerelmi tragédiája is erre vezethető vissza. Később a háború előtt egy orosz leánnyal ismerkedett meg Hajós Edit útján – ez a nő mindenkinek a rossz démona lett, akivel összekerült – és ezt az orosz leányt nagy meglepetésemre feleségül is vette; néhány év múlva elváltak. Lukács mindig nagyon szerette a szépet a nőkben is. Az arisztokratikus iránt való szeretete sokszor a sznobságig ment – és akkor elvesz egy határozottan proli megjelenésű nőt, aki amellett a legrútabb nő volt, akit láttam: tipikus orosz diákleány, de nagyon érdekes megjelenés. Mongol halálfej-arca első pillanatban ijesztő és mégis ingerlő, sovány, kicsi, kopott színű hajjal – úgy látszik, különössége vonzotta a férfiakat, mert Lukácstól is egy más férfi miatt vált el. Nagyon eszesnek mondták, és ez látszott is rajta és még nekem, nőnek is rokonszenves volt egyetlen találkozásunk után. Most mikor Lukács hazajött, ez az asszony már nem volt mellette, de tudom, hogy ez az asszony változtatta meg politikai felfogását, habár eleinte ezt a változást csak annyiban láttam rajta, hogy hátrafésült hosszú hajat viselt, mint az orosz forradalmárok. Akkor még politikai nézeteket egyáltalán nem nyilvánított. Lehet, hogy mivel régebben politikától olyan távol állt, hogy soha szóba sem jött közöttünk, most is öntudatlanul kerültük ezt a témát.

Hogy miért jött haza, holott azzal a tervvel ment el, hogy Németországban fog megtelepedni, annak okát sejtettem egy korábbi levélből, melyet Fogarasi Béla írt Heidelbergből 1914 nyarán: *„Lukács jelenleg nincs Heidelbergben [...] sokat hallok róla per Lask és mások; szép társadalmi helyzete van, sokat dolgozik, de amit hallok, mind arra mutat, hogy Bloch befolyása alatt fittyet hány a tudományos filozófiának s groteszkül komplikált és eredeti sémákkal (satanológia, eszkatológia, die 12 Stufen des rezeptiven Verhaltens,[172] stb.) építi rendszerét. A magántanári tervek Windelbandon meghiúsultak. Blochéi is, akire az »öreg Goethe« nagyon haragszik."* Ezek a „groteszk" kategóriák csakugyan a Bloch hatása alatt mentek át a Lukács gondolkozásába, én már régen azelőtt hallottam tőle. Úgy látszik, más német egyetemen is próbálkozott, és sehol sem sikerült – mint Bloch-nak sem –, mert mikor hazajött Lukács, nekem azt mondta: – Németországban is rosszul állanak a dolgok tudomány szempontjából; mit gondol, ha Hegel élne, lehetne-e egyáltalában kétséges a mi tanárságunk? – Nem válaszoltam rá, mert kételyeim voltak.

Ezeknél az embereknél mégis hiányzott valami egészen mély komolyság, vagy talán tudományos önzetlenség, önfeláldozás és néma elmélyülés – a tudás etikája –, hogy azok közé lehessen sorolni őket, akikhez magukat hasonlították, a legnagyobb gondolkodókhoz. Eszméik magasabbak voltak, mint az átlag magántanárok kutató tudományossága, de különösen Blochnál, lazák, gyakran csak szellemesek, véletlen eszmeasszociációk útján kialakultak, mint emberek pedig hiúk a nagyzási mániáig. Gondolkozásuk különben nagyon rokon volt a szintén zsidó Simmelével, habár őt lenézték: a problémák mélységét érintő, de nem belemerülő megoldásokkal, melyek inkább új vagy sajátságos terminológiájuk által nyernek mélységet. Kitűnő kritikusok, műélvezők, sőt műértők is lehetnek az ilyenek, de gondolataik csakugyan groteszkül táncolnak a zsurnalizmus, miszticizmus, hegelianizmus és még nagyon sok hatásos izmus határán. Még legkevésbé volt ez meg Lukácsban régebben, de a Bloch befolyása őt is megrontotta.

171 Lelkesedés – fr.
172 A befogadó magatartás 12 foka – ném.

Vasárnap esténként csakugyan összejöttünk, sokszor késő éjszakába nyúlt a beszélgetés, nagyon sok érdekes teoretikus kérdés került megvitatásra, különösen etikai problémák, melyekkel Lukács rendkívül szigorú szempontból foglalkozott. Ha Hajós Edit nem kellemetlenkedett közbe, mondhatom olyan magas nívójú társalgás folyt, amilyenben azóta sem vettem részt. Az újonnan megismert fiatalok közül legkellemesebb és feltétlenül legtehetségesebb volt Mannheim Károly, Lukács egyik tanítványa, aki akkor még az irodalommal is kacérkodott; külsőleg és modorában is a legkevésbé zsidós és elbizakodott. Most már egyetemi tanár Németországban. Fogarasi Béla is köztünk volt természetesen, egy igazi „típus", de nekem nem antipatikus. Már gimnazista korában tudott mindent és olvasott mindent, filozófiát és irodalmat, s az olvasottsága szédítő mértékével betelt gondolkozásából akart eredetit teremteni. De egyetlen volt, aki nem vetette alá magát Lukács presztízsének, és maliciózus kritikával állott vele szemben, minden elismerése mellett is. Azzal a „bizonyos" éneklő és nyámmogó kiejtésével és szemmel látható hiúságával kevésbé volt a többiek előtt szimpatikus. Őszintén szólva én nem éreztem sok különbséget ebben a tekintetben köztük, mindegyikben megvolt az idegen faj jellege, de ők maguk, úgy látszik, jobban meg tudták különböztetni a nüanszokat, mert Balázs Béla egyszer ezt írta róla nekem: *„az egyetlen, akit nem vesz be az én gyomrom, éppen amiatt a racionális maliciózusság miatt, amiatt a gerinctelen, súlytalan zsidós mivolta miatt." (Ha többet írok ezekről az emberekről, mint látszólag szükséges, a későbbi események miatt jó őket ismerni.)*

25. „Ez volt az egyetlen, ami a mindennapok üres küzdelméből kiemelt."

Antal Frigyes is ott volt a társaságban, aki miatt csaknem kimaradtam közülök. Egy degenerált zsidó, idegbajos, nyafka, affektált, húzza a szót, orrhangon beszél csupa előkelősködésből és persze ő a legnagyobb művészettörténésze a világnak. Kevés hasonló ellenszenves embert ismertem életemben. Egyszer a háború valamelyik eseménye jött szóba és ez a nyálas zsidó, ez a nyavalyás idegköteg, ez a kitenyésztett hisztéria azt nyafogja orrhangon előttem: – Hát hol az a híres magyar hősiesség? – Abban a percben azt hittem, felrobbanok, rávágtam az asztalra az öklömmel és elkezdtem kiabálni, hogy mit, arra már kevésbé emlékszem, csak tudom, benne volt az is, hogy

azoknak, akik itthon vannak, nincs joguk bírálatra, mert azt sem tudják, mit állanak ki azok, akik helyettük odakint vannak... Közben folytonosan vertem az asztalt az öklömmel, amit csak akkor vettem észre, mikor láttam, hogy mindenki rémülten néz rám. Meg kell mondanom az igazságot, hogy mindenki az én pártomat fogta, úgyhogy később ez az ember Lukács és Balázs előtt mentegette is magát, hogy én félreértettem; de nem adtam többé alkalmat neki, hogy előttem is kimentse magát, nem beszéltem többé vele. Ő is részt vett a kommunizmusban és most úgy hallottam, Bécset boldogítja rendkívüli tudásával.

Ennek az esetnek folytatásaként megírtam Balázsnak, hogy én mint nacionalista magyar nem vehetek részt olyan társaságban, mely sérti ezt az érzésemet. Balázs válaszolt, jellemzően későbbi állásfoglalására, valamint a vasárnapi társaság programjára nézve is. De akkor ez a levél nem keltett bennem még semmi gyanút, teljesen teoretikusnak tartottam fejtegetéseit – és mivel a szocializmus valamilyen formájának kikerülhetetlen megvalósulását valószínűnek tartottam, mint különben ma sem vagyok egészen ment ennek a félelmétől –, egyáltalában nem hatott rám ez a levél olyan megdöbbentően, mint mikor 1921-ben újra elolvastam és utólag olvastam ki belőle a megtörténtek alapeszméit. Balázs védi az internacionalizmust mint magasabb rendű formát az én nacionalizmusommal szemben. Azt írja, hogy különben is, a mi társaságunk nem politikai szempontból alakult és kikerülhetetlen, hogy különböző nézetek ne legyenek benne; de nem is filozófiai társaság, hanem olyan, amelynek az alapja a szellemi összehangoltság; és ez *„nemcsak faute de mieux*[173] *a te társaságod is, nemcsak azért, mert Magyarországon nincs számodra más, hanem adekvát a tied... nagyon kevesen vagyunk és mégis a miénk a nagy feladat és misszió: az új európai spiritualizmus országa."*

Volt benne valami. A filozófiát talán nemcsak a háború után bekövetkezett külső körülmények miatt vesztettem el, hanem azért is, mert nem volt többé az a társaság, mely szóval is fenntartsa bennem az érdeklődést. És akkor is, mit csináltam volna ezek nélkül? Talán öreg kisasszonyok vagy kopott tanítónénik közé menjek? Csakugyan jó volt, mikor szellemi összehangoltságban csak úgy kergettük az új gondolatokat egy új probléma nyomán. És habár többször megvitattuk a nacionalizmus eszméjét is, és én igyekeztem megvédeni az álláspontomat, anélkül, hogy őket meg tudtam volna győzni – habár nem tudtam, mit jelentenek az ő internacionalista elveik –, de az bizonyos, hogy ha ebből a társaságból kimaradok, senkim sincs többé, akikkel ezekről a reám nézve legérdekesebb eszmékről beszélgethettem volna. A gondolat – nem pedig a szellem – terén csakugyan közéjük tartoztam. A szellemi összehangoltság mégis csak a felső rétegeket érintette, mihelyt mélyebbre szállottunk, összeütközés állott elő, mert náluk az eszmék alkalmazkodtak, nálam organikusak voltak. Elképzelni, hogy ugyanez a Balázs pár évvel ezelőtt még rossz néven vette tőlem, hogy egy regényem hősnőjét Gertrúdnak kereszteltem, mert ez nem magyar név és elképzelhetetlen lett volna akkor, hogy Lukács politikus lesz, és az ő etikai elvei mellett a kommunizmus gyilkosságai mellett fog írni.

A főalakokon kívül volt néhány, akik később jöttek be. Közöttük Schlamadingerné *(Anna)*, a későbbi Balázsné. Egyike volt a legszimpatikusabb asszonyoknak: először is nem lévén zsidó, öntudatlan együvétartozást éreztem vele s azt hiszem, ő is megértette bennem az úriasszony bizonyos idegenkedését egyes dolgoknál: azután, habár nem volt művelt, mint teozófus nagyon érdeklődött a metafizikai kérdések iránt; nagyszerűen ellensúlyozta az Edit durvaságait; nagyon szerette Balázst és én örültem, hogy a rém-feleségén kívül egy megértő lélek is van mellette. Később csatlakozott a társasághoz Goszthony Mária; először egy a vasárnapi társaság által rendezett előadáson láttam finom arcát, kidülledő zöld szemét és hisztériás arckifejezését; nem mindennapi asszonynak látszott. Vasárnap délutánonként nem beszélt és nem vitázott a többiekkel, csak hallgatott, de fanatikus érdeklődéssel. Ez a fanatizmus nem temperamentum volt benne, hanem hideg és nyugodt, de azért meglátszott az egész külsején – ki lehetett volna találni, hogy ha ez az asszony belemegy valamibe, akkor nem fog határt ismerni. De mégsem láttam meg benne

173 Jobb híján – fr.

mindent, annál kevésbé, mert tökéletesen jó modora és szerénysége mégis azt az úri nevelést mutatta, amiről azt képzelte az ember, hogy nem lehet teljesen eldobni. Hogy politikai hetérává legyen, azt már csak hidegsége miatt sem hittem volna el soha.

Legkésőbb Fülep Lajos lépett be a társaságba, habár mint mondták, már régen szeretett volna közénk jönni, de Balázsék miattam nem hívták meg. Tudták, hogy összeütközés volt köztünk[174] – és most is tőlem tették függővé, hogy egyáltalában meghívják-e. Természetesen azonnal kijelentettem, hogy nem foglalok állást ellene. Miután közénk jött, ezt azonnal azzal köszönte meg, hogy újra elkezdett etikai előadásokat tartani nekem ad personam[175], nem pedig teóriában – az az ember, akinek egész élete arcul csapása volt minden etikának. Nem is veszem tekintetbe mindazt, amit olaszországi életéről hallottam, csak amit magam tapasztaltam. Elbizakodottsága, hazugsága és durvasága, a „szép férfi" külső álarca alatt, bizonyára elkergetett volna a társaságból, ha különben is a forradalom közeledése és a társaság forradalmivá megváltozása nem idegenített volna el a többiektől is. Fülep legügyesebben úszta meg a forradalmat. Benne volt a kommunizmusban a többiekkel együtt, de a forradalmak után egyszerre csak megtudtam, hogy az ellenforradalmárok kémje volt köztük.[176] Hihetőleg mindkét oldalra dolgozott, biztosítván így magának a jövőt. Nemcsak hogy semmi baja nem lett, hanem még büszkélkedhetett érdemeivel a kommunizmus után. De azt, hogy ha a kommunizmus marad diadalon, akkor ő ott is büszkélkedett volna, mint hű elvtárs, azt a jelleméből világosan látom. Később egészen véletlenül hallottam meg Lehel Istvántól a '20-as évek elején, hogy a gazdag lipótvárosi szalonokban mint próféta szerepel és lábainál ülő zsidó nőkkel imádtatja magát. Lehel [István] undorral beszélt róla. Azután református pap lett, elvett egy zsidó leányt és falura költözött. Még sok szép szerep várhat reá.[177]

De ez mind sokkal később történt, 1915-ben még 10–12 ember jött össze vasárnaponként, hogy szellemi felfrissülést találjon a mindennapi gondoktól, menekülést a háborús pszichózistól és ezért – bármit tettek is utólag – elismerésemet nem vonhatom vissza. De mindenesetre jellemző a következő eset: egy svéd újságírónő jött Pestre – később azt mondták, hogy kém volt, de nem hiszem, túlságosan buta lett volna ehhez – és megkért, hogy vigyem el okos férfiak társaságába. Elvittem vasárnap közénk – nagyon szerencsétlenül illett oda, nehezen tudtuk vacsora után lerázni. De közben azt kérdette tőlem, hogy csak zsidók vannak itt, akikkel beszélni lehet? – Nem, hanem akik nem zsidók, azok kint vannak a fronton.[178]

174 Ld. korábban a 29-30. lapon írottakat.
175 Itt: személyeskedve – lat.
176 E valótlan állítással torolja meg az írónő a Füleptől elszenvedett, többször felemlegetett sérelmeit.
177 Vö. még a 29., 34. és 223. lapon írottakat.
178 Valótlan antiszemita toposz.

1916

I.

Tél van újra – a megélhetés nehézségei újabb meglepetést hoznak; januárban megkezdődik a kenyérjegyek uralma is. Már csaknem mindent kimérve kapunk, ruhafélét egyáltalán nem tudunk megfizetni, és előkerülnek az ócska félretett fehérneműk is. Szerencsénk, hogy nyugodt, helyben maradó cselédleányunk van. Csak másoktól halljuk, hogy akinek elég pénze van, mindenhez hozzájut. A gazdag emberek ma is pazarul élnek. Mi, ha néhány kiló liszttel többet akarunk venni titokban, alig tudjuk megfizetni. A kenyeret otthon sütjük, a takaréktűzhelyen, és nagy fontolgatást okoz, vajon tepsiben süssük-é meg, vagy csak úgy anélkül. A tésztája nyúlós, a rozs- és tengeriliszt keverésétől, kénytelenek vagyunk a tepsi mellett maradni, habár így olyan furcsa pléh-íze van.

Folytatom előadásaimat, nem otthon, hanem bent a városban. Kíméljük a szenet, és nem fűttetjük egyik szobámat sem, az ebédlőt rendeztem be a háló- és dolgozószobának. Néhány szép novellát írtam, de a szellemi munka mindig nehezebbé válik.

Várjuk a tavaszt – úgysem várhatunk egyelőre egyebet. Korán tavaszodott. Jó volt a kerti munka megint, a zöldborsó elvetése és a kapálás. Lestük a palántákat – minél több legyen –, csupa zöldséges majdnem az egész kertünk. Újra megkezdődik a nyári időszámítás – az egyetlen okos berendezkedés, amit a háború hozott –, a kora reggelek megnyugtató tisztaságával.

Egyik délután, mikor Budán járok, látom, hogy a tabáni plébániatemplom tornyából eresztik le a harangot; megálltam és minden romantikus meghatottságomat beleéltem a lassan leereszkedő harangba, míg a földre nem ért. Később düh és keserűség fogott el, mikor hallottam, hogyan kezelték az elrekvirált rézholmikat. A harangokat 1916-tól fogva még a háború végéig látni lehetett a nagytétényi pályaudvaron. A többi háztartási rézedény zsidók kezére jutott, a Dob utcában volt felraktározva. Mi persze, mikor odaadtuk, azt hittük – mint valami Jókai-regényben[179] –, mindjárt az ágyúöntödébe viszik. Az áldozatunk is hozzájárul a győzelemhez. Pedig áldozat volt, mert a régi asszonyok nagyon ragaszkodtak a sokszor még nagyanyjuktól örökölt rézmozsarakhoz, a hatalmas veres rézüsthöz, régi formájú, szinte stílusos rézgyertyatartókhoz. Édesanyám egész életében búsult utánuk. Voltak, akik egyszerűen elrejtették, de mi becsületesen odaadtunk mindent. Mikor az ellenőrzők jöttek, még a konyhaasztalról is elvittek egy – tudomásunk szerint – nikkel kisvedret, melyben a késeket mosták. Azonnal kivettem a késeket belőle és átadtam az embernek, mikor azt mondta, hogy az is réz. Ma már meg vagyok győződve, hogy magának vitte el. Így a jó magyar asszonyok szeretett holmiján a zsidók gazdagodtak meg.

A földmunkák kérdése is mindig aggasztóbbá vált, különösen az aratás. A múlt nyáron még csak itthon voltak a munkabíró fiúk, és az öregebb emberek – most már senki férfi nem volt, akire számítani lehetett volna. Nagyobb gazdaságokban mindenütt foglyok dolgoztak. Fogják-é bírni parasztgazdaságok a munkás fizetését, és fogják-é bírni az asszonyok a munkát? Ahhoz már kezdünk hozzászokni, hogy a hivatalokban nők vannak. A női kalauzokat is megszoktuk, habár némelyek nagyon panaszkodtak ellenük. A zsúfolt forgalom mellett nemigen bírták idegekkel, gorombáskodtak. Magam nem tapasztaltam. A pesti humor Szakasz Zsuzsának és Átszálló Marcsának nevezte őket. Sokszor csodálkozom, miért jár annyi ember folytonosan… Ha a régi

179 Ld. a 579. jegyzetet.

rendre visszaemlékezem, mikor nem volt szabad állani a kocsi belsejében, és olyan kényelmes volt a villamosutazás, elképeszt: honnan jön elő az a rengeteg jövő-menő ember, miért szaladgál mindenki tízszer annyit, mint régen?

Egyik este a kertben öntöztem; az írisz, goldregen [aranyeső], orgona javában virágzott, és a locsolócsőből a vízpermeteg szivárványt vont föléjük, csodálatos szép a naplemente. A kerítésen kívül megáll egy katona – egy sápadt, ványadt, szegény drága katona; és néz be a kertbe. Ránéztem, mosolyogva intettem neki. És akkor tört magyarsággal beszólt a kerítésen át; „Szép, szép... olyan szép, mint a mennyország...” Tovább sántikált. Elképzeltem ennek az embernek az életét két év óta a lövészárokban, a halál árnyékában, akinek most a visszatérés előtt egy kis virágoskert a mennyország. Mikor elment, jutott eszembe, nem tudnék-e valamit adni neki. Adni? Magunknak is alig van.

Novella lett belőle. Az íróember önző átélése nyomán, akinek minden, amit érez, témává válik csak.

Tehát újra nyár és újra aratás. Úgy érzem, mintha nem is történt volna más bennem, mint ennek a tudása, átérzése. Újra és újra tél és nyár, és még mindig háború – mindig nehezebb viszonyok között, mindig inkább eltompuló érdeklődés mellett. Nem csak a háború mint világtörténeti esemény iránt. Ezek az idők lassanként ellopják tőlünk a természet szépségét is, nem csak a kultúrát. Telek és nyarak olvadnak bele egymásba. A nyarak mint végtelen feszültségek, gyönyörű napsütéses időben – az imádott nyári napsütés alatt, hűvös tiszta harmatos reggelek és csendesebb megnyugvásosabb esték között. És egyetlen nagy téllé omlik egybe a sok háborús tél. Fázásaival, rettegéseivel, nyugtalanságával – havas, ködös, sáros nappalaival és fáradságos, soha ki nem alvó éjszakáival, mikor rettegtető pillanatok ébresztenek fel, a magyar sors miatt, az anyám miatt.[180]

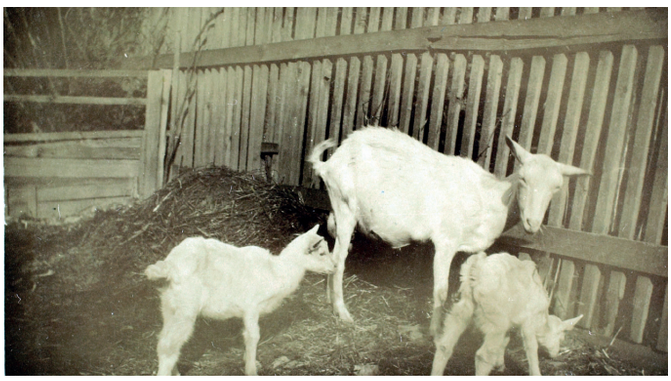

26., 27. A család háziállatai
Sokban enyhítették nélkülözéseiket

Hideg reggelek, mikor fázósan szalad ki az ember a kecskék és az aprójószág után nézni és kis párás, befagyott istállóablakon át látja már az életünket fenntartó állatok fejét. Bent jó állati meleg és testük hozzánk dörzsölődése fogad, amint várják azt a kevés korpát, melyet nagy nehezen be lehetett szerezni.

Mert *beszerezni*, *beszerezni*!... Ez a kínzó, hajszoló szó hangzik, minduntalan, és hangzik még vagy négy esztendőn keresztül rémületül. Ez volt reggeljeink első hangja. Margit testvérem elkezdi a szaladgálást Pestre vagy a közeli falvakba. – Mert véletlenül hallottunk valamit, hogy itt zsírt, ott lisztet vagy korpát lehet kapni. Az állatoknak szénát vagy szalmát, egy kis árpát,

180 Az Invokációban az írónő felszólítja a majdani történészt, hogy szükség esetén igazítsa ki. Itt inkább „csak” kiegészítésre van szükség. Ilyen sors jutott a többi háborúzó nemzet tagjainak, a gyermekek mamáinak. – Tudja természetesen ezt maga az írónő is. Ld. nem sokkal alább *Az istenek szomjasak* című Anatole France-novella felemlítését.

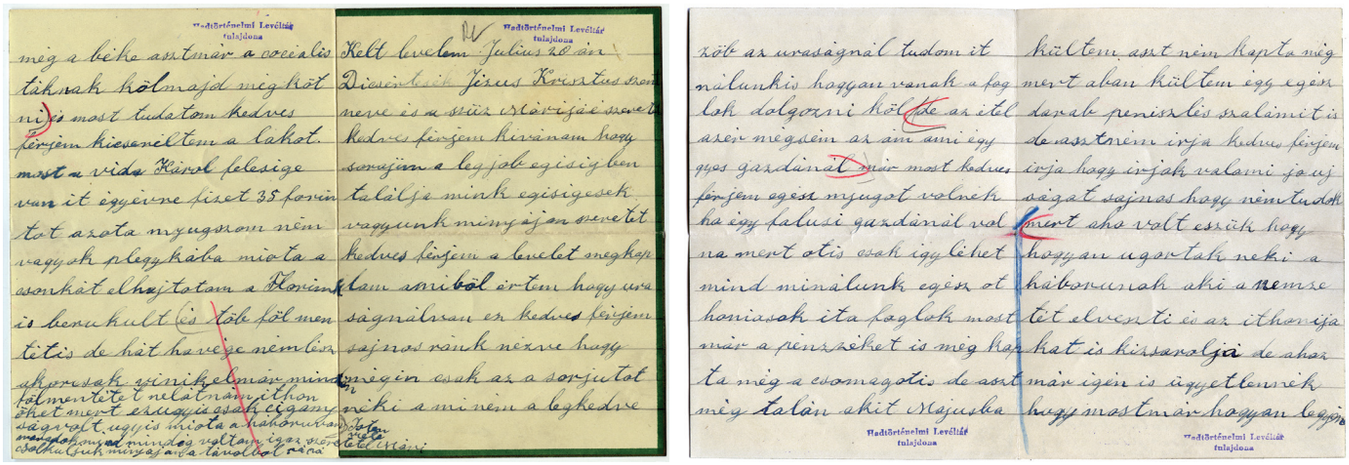

28. Oross Ignácné levele férjének a frontra 1917. július 20-án: „[…] kedves férjem írja, hogy írjak valami jó újságot. Sajnos, hogy nem tudok, mert aho volt eszük, hogy hogyan ugortak neki a háborúnak, aki a nemzetét elveszti és az ithonijakat is kizsarolja, de ahhoz már igen is ügyetlenek, hogy most már hogyan legyen meg a béke, aszt már a cocialistáknak köl majd megkötni […]” (HANÁK 1973, 69.)

vagy tengerit. De hányszor hiábavaló a szaladgálás! Ha pedig nem hallunk semmit, akkor is el kell indulni, hogy talán valamelyik ismerős tud újabb forrást. Vajat már régen nem ettünk, mert az megfizethetetlen. Hiába hoznak törvényt az árdrágítók, az élelmiszerhamisítók ellen. Csak egy kabarédal tréfája terjed el: Egy egér a boltban lisztet eszik, a másik sajtot, mindkettő megdöglik, mert hamisított volt. Erre a harmadik bánatában öngyilkos akar lenni, és patkánymérget eszik – de életben marad, mert az is hamisított volt.

Az asszonyok megszokják a sortállást, sőt beletanulnak, művészetre viszik. Ilyenről mi és a megelőző nemzedék Magyarországon nem hallott. Fáradtságot, hideget, meleget, bűzt, tolakodást tűrve, mindig hosszabb sorok, kendős, kalapos, proletár, úri-, parasztasszonyok várnak-várnak.... Amint múlnak az évek, mindig korábban oda kell állani, ott fekszenek le a járdán a bolt előtt, hogy az elsők lehessenek – egy fél kiló lisztért, egy kis krumpliért. Az asszonyok frontja a család érdekében. Ez a sortállás pedig nem új, olvastunk is róla, de akkor nem értettük. Csak akkor érti meg az ember, ha egyszer átélte, Anatole France a *Les dieux ont soif*-ban[181] szóról szóra így írja le, csakhogy minálunk tisztességesebben viselték magukat az emberek. Talán nem volt meg a francia szellem és pajkosság bennünk, vagy komolyabbnak éreztük a helyzetet. Zsiga testvérem írásban fogadkozott könnyelműen, mikor régen Carlyle-ból olvasott a sortállásról, és arról, hogy a franciáknak az élelmiszerhiányban legnehezebb volt a feketekávéról lemondani. Zsiga felkiáltójelet tett a könyvbe, és mellé írta: „de már erről nem mondok le!” 1919-ben újra olvasták a forradalmi könyvet, új érdeklődéssel, és megtalálták ezt a hősies megjegyzést, akkor, mikor színét sem látták a feketekávénak.

A nyár veszteségeket hozott a harctéren, de valami elfásulás kezdődött akkor – ez volt az első megjelenése, mert később elmúlt; szinte hullámzást lehetne megállapítani benne. Nem várjuk a lapokat olyan türelmetlenül reggel, de reményeink sem olyan elbizakodottak többé. Persze fogalmunk sincs, hogy Lucknál a Monarchia legnagyobb vereségét szenvedte el a háborúban, és elvesztette a múlt évi gorlicei győzelem minden eredményét. Még mikor meg is tudjuk, hogy az oroszok újra betörtek Máramarosba és az egész Bukovinát ki kellett üríteni, a megdöbbenés korántsem volt olyan nagy, mint az első orosz betörésnél. Hazatérő tisztek később beszélik, hogy a bukovinai csángók a visszavonuláskor milyen szeretettel fogadták a magyarokat, mindenféle ennivalót elébük hordtak, túrót, tejfelt, vajat – még az állataikat is leölték, hogy semmi se maradjon az oroszoknak. Ellenben

181 Az istenek szomjasak – fr.

az oláhországi csángók[182] ellenségesen viselkedtek, éjszaka magyarul kiabáltak a mieink felé, hogy megtévesszék őket s aztán fegyverrel fogadták. Magyarázza meg, aki tudja!

Ezek a tisztek még mindig nem beszélnek háborús élményekről, semmi hősies pózolás, sőt panaszkodás sincs. Csak sokkal később a háború után beszélik el az életet a lövészárokban, hogyan rendezkedtek be, hogy mulattak gramofon mellett, milyen vicceket csináltak – de a legkevesebbet beszéltek és beszélnek máig is a hősiességről – hol az a Háry János-típus a magyarnál? – A bakákat szeretik emlegetni, jó mondásaikat, becsületességüket..., de a katona mint hérosz mintha kihalt volna, vagy szégyellné a hősi allűröket. Talán mert annyira általános volt a háború, mert mindenki benne volt, és természetessé vált a hőstípus?

1932-ben Ádám Éva írónő küld hozzám egy kis emlékiratot, mely végtelenül meglep.[183] Óriási munkát végzett kint a harctereken. Emlékeit a Hadtörténeti Levéltár kérte el mint rendkívüli értékű hadszíntéri tapasztalatokat. Ezt bizonyára ki is fogják adni, erről tehát nekem nem szükséges beszélnem, persze ő maga nem tudja kiadni. A legjellemzőbb az, hogy mi, többi asszonyok nem is tudtunk róla; igaz, hogy a *Magyarország*ban jelentek meg cikkei a frontról, de annyi ilyen cikk jelent meg, és azután annyit vicceltek róla, hogy hol az a front, ahol az újságírók a harctéri jelentéseket írják, hogy elvesztették csaknem minden hitelüket. Ádám Éva erdélyi leány, ez írói neve. Végtelenül bántotta, hogy később a sajtó reklámszerű híreket közölt róla: „a világháborúban férfiruhában a harctéren csatárolt!" A külföldi lapok is átvették. Persze mindenféle romantikus mellékhazugsággal. Nem csatárolt, hanem mindenütt segített a fronton, sebesülteken, éhezőkön. Leveleket írt a katonáknak, de tényleg a fronton, vagyis ágyú- és srapneltűzben. Most egy szerény, kedves, szemüveges asszony, aki annyira nem beszél hősiességéről, hogy csak ezek a hazug cikkek vették rá, hogy az ismerőseinek megküldje néhány legépelt példányban az igazi élményeinek és tetteinek kivonatát. *(Később megjelent a könyve.)*[184]

Lehangoltságunkba csak a skagerraki ütközet hoz némi győzelmet és igazi gonosz, bosszúálló örömet a Kitchener tengerbe veszése.[185] Persze arról, hogy milyen egy tengeri ütközet, vagy milyen lehet az élet egy U-Boot belsejében, fogalmunk sincs – nem is gondolkozunk rajta, hogy lehet ott élni, harcolni, meghalni. Ennek a tudását is az irodalom hozta meg később nekem. (*Reinhard Goering: Seeschlacht, Scapa Flow.)* És hogyan tudtunk volna arról, hogy mi folyik Verdunnél? Mikor az erődök neveit olvassuk: Douaumont, Vau – nem a pokol minden borzalmára gondolunk, csak arra, hogy legalább a németek győzzenek. Egy szépen hangzó francia név zenei visszhangot tud kelteni a lelkünkben a borzalom helyett.

Egyetlen ember volt, aki ebben az időben megmondja az igazat, és annak nem hittem –Szalay Ákos jött haza a bukovinai frontról szabadságra. A mátyásföldi villamoson találkozunk és elmondja, hogy ott náluk már teljes nyugalom van, és hogy már el is vesztettük a háborút. Elképedve hallgatom – talán megőrült! Azután dühös vagyok rá, hogy örökös pesszimizmusát sohasem tudja fékezni.

Különben sokszor eszembe jutott később, hogy lehetne-e újra ilyen tudatlan népekkel háborút viselni – vagy éppen csak ilyenekkel lehet? Hiszen még arról sem volt fogalmunk, hogy lövészárok van – de az osztrák hadvezetőség sem tudta.[186] Az első nagy háborús lendület néhány

182 Vagyis a moldvaiak.

183 A kései olvasót pedig az, hogy az írónő most nem jelzi: utólag írta bele e részt. (A legvége utólagosságát ellenben jelzi.)

184 Ádám Éva: *Hadak útján. Az Olt partjától a Piaveig.* Budapest. 1936. Magyar Szépirodalmat Pártolók Egyesülete. – „mint sajtótudósító és a hadigondozó hivatal megbízottja, tizennyolc hónapot töltött az erdélyi, galíciai és az olasz harctereken, ahol a magyar katonák családi ügyeinek hivatalos tolmácsa volt." (*Pesti Napló* 1937. február 7.) – *EőÁ*

185 A Kitchener az nem hajó, hanem egy személy. Horatio Herbert Kitchener brit háborús államtitkár neve a brit háborús erőfeszítések egyik jelképe. Önkéntes haderőt szervezett, nagy szerepe volt a brit gazdaság háborús termelésre való átállításában. A HMS Hampshire páncélos cirkáló fedélzetén diplomáciai céllal akart Oroszországba hajózni. A cirkáló az Orkney-szigetek közelében aknára futott, elsüllyedt. A hajón hatszáznál is többen voltak, tizenketten maradtak életben. Kitchener holttestét is elnyelte az ár.

186 Az írónő itt már nagyon elveti a sulykot.

nagy tragédiája és vesztesége is onnan származott, hogy senki sem tudta, mi a modern háború, legalábbis a mi részünkön. Az oroszok már tapasztalták a japán háborúban. Körülbelül a régi „kard ki kard", a roham, az ellenség legázolása volt még háborús elképzelésünk kezdetben, nem az elzártságnak ez a pokla. Hallottam, hogy az árokban a parasztfiúk azt mondogatták tisztjeiknek, hogy menjünk már rájuk, verjük el őket, osztán menjünk haza.

II.

Halljuk, hogy Károlyi Mihály hazaérkezett. Voltak, akik már akkor reményeket fűztek hozzá, azon a réven, hogy kitűnő francia összeköttetései vannak, melyeket a most ott töltött internálása alatt még megerősíthetett és így ő hozhatja a békét. Ez a hallatlan naivitás egy világháború és béke eldöntésének megítélésében szintén nagyon jellemző. Ezt még én sem hittem el, és aligha akadt sok ember, akit ezzel el lehetett bolondítani. – Mégis ebből fejlődött ki az a legenda, melyre a békekötést alapították, mikor hatalomra került.[187] Különben azonnal erős agitációt kezd új párt alakítására az általános titkos választójog alapján.[188] A szocialisták követelése is ez volt, akik szintén erősen mozgolódnak. Sokan a malomégéseket is az ő munkájuknak és izgatásuknak tulajdonítják.

De mindez nem nagyon érdekelt. A belpolitikai ügyek – legalábbis a nagyközönség felé – még nem élesedtek ki annyira, hogy a mindennapi fáradtságtól ellanyhult emberek közönyét vagy fásultságát felrázta volna. Ezek a hangulatváltozások nem csak nálam jelentkeztek. A tömegegyüttérzés talán sohasem volt olyan erős, mint a háborúban. És ez az idő a csüggedésé volt. Ha nem is a reménytelenségé, mert akkor sem hittük, hogy mi lehetünk a legyőzöttek. Ez csak periodikus belefáradás volt a front mögött folyó életbe, mikor a front hírei nem tartottak ébren.

Ebből az elfásulásból vert fel az oláh betörés híre, még a hadüzenet előtt. Mikor Károly román király 1914 őszén meghalt, már akkor azt beszélték, hogy megmérgezték, mert ki akart tartani a hármas szövetség mellett. Megmérgeztette Ferdinánd[189] és a román nagypolitikusok, akik antantpártiak. Azután megnyugodtak a kedélyek. Hiszen Ferdinánd is Hohenzollern, így nem követhet el árulást. Most is a királyné[190] befolyásának és nagyravágyásának tulajdonítják, hogy Ferdinánd politikát változtatott. De elég lehetett erre az is, hogy az antant ígérete a kis Balkán-államból hatalmas birodalommá növelhette az országot.[191] Paléologue emlékirataiban megtaláltam, hogyan alkudoztak napról napra, lépésről lépésre és milyen türelmetlenül várták a csatlakozásukat. Különben ugyanerről a Paléologue-ról sokkal később azt hallottam, hogy egy kivándorolt magyar zsidónak, Braun nevűnek a fia, aki valamikor befurakodott a követségünkre és meglopta Apponyi párizsi követünket. *(Nagyon fantasztikusan hangzik az egész.)*[192]

A román betörés a lakosságot teljesen váratlanul érte. Hogy a politikusok és a hadvezetőség mit tudott, arról nekünk fogalmunk sem volt. A határ mentén beszéltek ugyan róla, hogy az oláhok mozgolódnak, de a hatóságok maguk nyugtatták meg az embereket. Nem rosszakaratból, maguk is tájékozatlanok voltak. Vagy politikából? Egy postáskisasszony, aki határszéli faluban nagyon félt, többször kérte, hogy hagyjanak mellette segítséget, nyugodtan vacsorált, mikor az oláhok berontottak. Csak annyi ideje maradt, hogy ezt tovább sürgönyözze. Már bent is voltak az olá-

187 Károlyi Mihály 1918 őszén rövid ideig létezett erős támogatottságát a forradalom győzelme, s sokaknál az a mély tudatlanság adta, hogy vele megmenthető a történelmi Magyarország.

188 Károlyi már 1912-ben tagja lett a Justh Gyula vezette Függetlenségi Pártnak. A trónörökös meggyilkolása idején az Amerikai Egyesült Államokban járt előadókörúton. Hazaérőben a francia hatóságok internálták, szeptemberben érkezhetett haza. Önálló pártját jóval később, 1916-ban alakította meg.

189 A bolgár cár.

190 Mária királynéról van szó, aki edinburgh-i, brit és szász–coburg–gothai hercegnőként született, ő lett I. Ferdinánd felesége.

191 Túlzás innen és onnan. A két fejedelemségből létrejött Románia több volt, mint kis Balkán-állam. A második Balkán-háborúban pedig tovább erősödött. Erdély megszerzésével megszületett Nagy-Románia, ám birodalommá nem vált.

192 Valóban. A magyarzsidó - egyébként Pollák nevű - nagypapa pénzért vásárolta meg az előkelő nevet.

hok a hivatalban és őt kidobták. báró Dániel Ernőné beszéli az 1916. augusztusi betörésről: ők Kolozsváron voltak, mikor visszamentek Olasztelekre a Székelyföldön, az oláh betörők akkorra már mindent szétromboltak. A könyvtárban széttépett könyvek és kitépett lapok nagy csomóban. Az állatokat mind elhajtották. A szobákban még a furnért is lefeszegették a bútorokról. Egyetlen párna nem maradt az ágyakban. A cselédek remekül viselték magukat, amit lehetett, mentettek, zsákokba gyömöszöltek ruhát, fehérneműt, ezüstöt, és magukkal vitték az uraikhoz. Szegény Dánielné, még mikor évek múlva beszélte is el, könnyes lett a szeme. És semmit sem sejtettek előre. – Így volt a lakosság védelem és értesítés nélkül kiszolgáltatva. A hatóságok az utolsó pillanatban menekültek. Akár Tisza volt az oka – még a legnagyobb Tisza pártiak is vádolták ezzel –, akár nem, rettenetes hanyagság történt.[193]

Hozzájárult az elkeseredéshez az is, hogy Kolozsváron több század katonaság volt. Csak idejében a határra kellett volna rendelni. Mikor ezt a határmegyék kérték, megtagadták a katonai segítséget és a németek kívánságára az orosz frontra vitték őket, ahol az új offenzívánál minden emberre szükség volt. A németek megígérték, hogy azután ők jönnek hozzánk segíteni és kiverik a románokat. Lehet, hogy a hadi taktika ezt kívánta, de az erdélyieket mégis figyelmeztetés nélkül tették ki a borzalmas menekülésnek. *Az elsodort falu*ban leírt tények egyáltalában nincsenek túlozva. Még rosszabbakat is hallottunk. A legszerencsésebbek voltak azok, akik marhaszállító kocsikba zsúfolva állva tehették meg az utat napokon és napokon át a megtámadott területről. De voltak, akik gyermekeikkel együtt gyalog menekültek. Beszélik, hogy egy asszony pólyás csecsemőjével így futott és a rettenetes órák alatt a gyermek kicsúszott a pólyából, anélkül, hogy észrevette volna. Úgy vitte tovább a pólyát azután őrülten is. Hogy itt vétkes, nemzetpusztító hanyagság történt, azt nem moshatja le senki a vezetőségről, még ha Tisza lett volna is.[194]

Pár nap múlva Szepsiszentgyörgy és Szeben kiürítését jelenti a Höfer[195] egész nyugodtan. Az oláhok elől kellett visszavonulnunk – rongyokba csavart lábú és katonai felszerelés nélkül bevonult csőcselék elől, mint ahogy elbeszélték.[196] Ez volt eddig a háború leglealázóbb élménye, sőt talán megalázóbb, mint a későbbi pesti bevonulás. Hiszen akkor kirabolt, fegyvertelen ország vagyunk már.[197] Egész éjszaka nem alszom, lázas vagyok és a lehetetlen megértésével küzdöm. Néha elkezd rázni a hideg és kínlódva mondom magamnak: nem lehet...nem lehet! De tudom, hogy így van! Egyszerre azok vannak előttem, akiknek menekülni kellett és kevésnek találom szenvedésemet. De ki tudja, mi vár reánk? Ki tudja, meddig vagyunk nyugodtan az otthonunkban mi is... ha ez megtörténhetett! Hajnalodik. Felugrom, kifutok a verandára. Szürkésen derengő világ és végtelen csend. Szeretnék beleordítani a csendbe, hogy végig hall-

193 Tisza István nem csupán azzal számolt, hogy Románia a háború során megszegi szövetségesi kötelezettségét, hanem azzal is, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia nem lesz képes Magyarország határait ilyen esetben megvédeni. A háborút ellenző magatartását azért adta fel, mert erre az esetre Berlin fegyveres segítséget ígért. Betartotta szavát. Persze nem önzetlenül, hanem saját érdekében is. A háborút ellenben az Amerikai Egyesült Államok hadba lépése után már képtelenség volt megnyerni. Ld. erre még a 815. sz. jegyzetet.

194 Megint a romantikus történelemszemléletet látjuk. Amelynek jegyében az írónő anélkül beszél folyton – „természetesen" leminősítően – az oláhnak nevezett románokról, hogy írás(- és bizonyosan beszéd) módja értelmébe belegondolna. Pedig édesapja – mint maga írja – otthon a magyarságra nagyobb veszedelemnek tartotta a nemzetiségi, mint a zsidókérdést. Politikai vakság volt nem szembenéznie az izmosodó román nacionalizmus magyarságot veszélyeztető voltával. A keresztény középosztály teljesen megalapozatlan fölénytudata természetesen édestestvére volt a veszélytudat hiányának is. Politikai tájékozottság birtokában tudni lehetett volna arról, hogy az Erdélyre aspiráló Románia miként segítette a dualizmus korában a román földvásárlásokat. Politikai tájékozottság birtokában tudni lehetett volna a magyar uralkodó körök önzésből táplálkozó vakságáról. Amellyel szemben volt, aki a Parlamentben többször szót emelt. Bethlen István. Az ő akkori álláspontja antiliberális álláspont volt. De aligha tételezhető fel, hogy az írónő ezen okból siklott volna el a probléma felett.

195 Ld. a 120. sz. jegyzetet.

196 Aligha ez jellemezte a 300 ezres román hadsereget. Mennél többen voltak ilyen egységei, annál nagyobb szégyen a támadásukat feltartóztatni nem tudókra nézve.

197 A rablást a románok végezték el, de ahhoz előbb be kellett vonulniuk. Az összevetésnek a reálisabb elemére ld. a Málnási Ödön könyvét idéző 494. sz. jegyzetet és a 82. kép aláírását.

ják egész Magyarországon: ne aludjatok emberek, magyarok! Ez volt a legrosszabb éjszakám a háború alatt. De mit jelentett ez az igazi szenvedésekkel szemben? Hiszen családunkban csak gyermek és idősebb férfi van. Nem kell egyénileg rettegnünk. Habár Zsiga testvérem mint kórházi főorvos soha nem hallott[198] ragályok közepében végzi emberfeletti munkáját. Ekkor már kiütéses tífusz, pestis, vérhas pusztít.

❖

London bombázásáról ujjongva és reménykedve olvasunk. Persze fogalmunk sincs, mit jelent ez a lakosságra nézve. Bár jó ismerősöm lakik ott, nem is jut eszembe az emberi életeket félteni. Csak a siker és a győzelmi kilátás! Különös, hogy ezt a háborús mentalitást, vagy nevezzük akár pszichózisnak, ma már nem is értem meg. Októberben új orosz offenzíva és egy új téli háború kilátása előtt állunk. Kis lelkesedés a régi magyar-lengyel romantikus testvériség nevében. De legjobban a romániai előhatolásunk érdekel. A németek Mackensennel, a szebeni csata, a brassói két győzelem. Milyen nagyszerű, minden megint jó útra tér. Annál jobban megdöbbent, mikor azt kezdik beszélni, hogy a német katonaság olyan rablást visz véghez Erdélyben, mintha ellenséges területen volna. Ami megmaradt az oláhok után, azt ők pakolják fel vonatjaikra. – Különösen a zongorákat! Nem akarom hinni! – A németek, a nagyszerű kultúrnép, a legjobb barátaink, stb. Kertészffynétől azt hallom azután, hogy az apja, aki Marosvásárhelyen lakik most is, szemrehányást tett a hozzá beszállásolt tisztnek a katonaság viselkedése miatt, mire az megvetően felelt: Wir haben dazu das Recht, wir ziehen euch aus dem Dreck heraus.[199] Ez a tiszt Kertészffyné otthonmaradt selyemruháit kapcának szaggatta fel.

Emiatt egyszerre olyan németgyűlölet keletkezett Magyarországon, ami máig sem múlt el. A háború után nagyon sok komoly embertől hallottam, hogy inkább Trianon, mint a német hatalom leigázása. Ennek a határtalanul elbizakodott népnek a győzelem az őrjöngésig nevelte volna a nagyzását. De azért azt kérdem: vajon azok a katonák és az a tiszt a békében is így viselte volna magát? Hiszen ismerem a német gőgöt és durvaságot saját tapasztalatomból – de menynyi nemes érdeklődés amellett bennük. Azt hiszem, a háborúban sokak lelkének aljasabb fele erősebben kisütött, mint ahogy a nemesebb lelkierők kifejlődésére is alkalmat adott. A háború mindent felfokozott az élet és halál szörnyű közvetlen feszültségében. Vajon ha franciák lettek volna a segítőink, nem ugyanilyen mentalitást hoztak volna-e magukkal, mikor minket csakugyan „ki kellett húzni…”?[200]

Az bizonyos, hogy Erdélyből kipusztítják az oláhokat és vonulnak előre a németek Bukarest felé. Székelyudvarhely visszavétele fontosabb volt reánk nézve, mint Konstanca [Constanţa] bevétele, míg végre a bevonulás Bukarestbe újra felélesztí a bizalmunkat a háború kimenetelébe. És kezdenek a békéről beszélni – mik is lesznek majd a feltételek? Mi nem akarunk területi hódítást, csak a Kárpátok déli lejtőjét kell hozzánk csatolni stratégiai okból, hogy hasonló betörés többé elő ne fordulhasson. (Boldog idők!)[201]

III.

November 21-én meghalt a király. Sok-sok igaztalanság, elnyomatás eszünkbe jut, ami az uralkodása alatt történt. Mégis valahogy érezzük, talán az utolsó Úr és Király volt. Úr abban az értelemben, ami előttünk olyan kedves és nemes és érthető magyarázat nélkül is. – Az új

198 Ti. az ő életükben. Aki szétpillant a történelemben, az talál bőven hasonló szörnyűségeket.
199 Jogunk van hozzá, mi húztunk ki benneteket a szarból – ném.
200 Így pontos. A tömegben sokszor az egyén jóval gyengébben teljesít, míg valóban vannak nagyszerű ellenpéldák.
201 Inkább a ködevés diadala. Ami vastagon megágyazott Trianon fogadtatásának.

királyt nem ismerjük, a királynét nagy intrikusnak tartják. A nép már régen azt beszélte, magam is hallottam öreg cinkotai paraszttól, hogy az öreg király régen meghalt, de a tudósok bebalzsamoztak a testét és úgy ül a palotájában a trónon, nehogy az ellenség megsejtse, hogy már nincs királyunk. Később még nagyobb sajnálattal gondoltunk az öreg királyra. Ha megérte volna a háború végét, és mindazt, ami azután történt! Később úgy érezzük, ilyen tragikus uralkodóval kellett volna befejeződnie a nagy dinasztia sorsának. Mert Károly sohasem volt igazi király.

De most egyelőre magyar szokás szerint megkezdődnek a koronázás körül az összeütközések. Az Andrássy–Tisza versengés új formában lép fel: Tisza nem koronázhat, református ember nem lehet a nádor helyettese. Azt beszélik, hogy Andrássy nagyon csúnya szerepet játszik, természetesen nagyszerű magyar pompával megy végbe az egész. Nem mentem be Mátyásföldről, visszatartott Habsburg-ellenes álláspontom és a tömegtől való félelmem. Pedig ki tudja, nem utoljára koronáztunk-e? Persze ez csak későbbi reflexió, akkor legtávolabbi sejtelmünk sem volt a jövőről. Csak hallomásból tudom, hogy pompás, arisztokratikus, gazdag és csillogó volt. Mintha nem egy szegény küszködő ország koronázott volna, hanem a régi önálló Magyarország valamikor az Anjouk korában. Csak a király volt félszeg és ügyetlen. De ezt sokan kedvesnek és fiatalosnak találták. Például amikor a koronázási dombra fel kellett volna léptetni, nekivágtatott a lovával, és az úgy felrohant, hogy a korona, mely különben is minden kipárnázás ellenére nagy volt a fejére, lecsúszott az orráig, úgy, hogy nem látott tőle. Azt sem tudta, merre forduljon, merre tegye meg a kardvágásokat. Tisza kétségbe volt esve az ügyetlenkedései miatt. Ellenben a királyné azért volt kétségbeesve, mert nem katolikus, egy eretnek teszi fel nekik a koronát. Ezen különben is nagy vita és keserűség volt a katolikus mágnások körében. Aztán mindenkinél nagy megbotránkozást keltett, hogy azonnal elutaztak, az éjszakát sem töltötték királyi lakóhelyükön. Állítólag Zita volt az oka. Mikor a kis Ottó letette a kalapját, poros volt az asztal. Hihetőleg ez is olyan mese, mint amilyenek ilyenkor kerekedni szoktak. De az egész viselkedésük annyira szokatlan, szinte ellenségesen kihívó volt, hogy az egész magyarságot mélyen sértette. És ha igaz, a kis Ottó kalapja miatt egy koronát vesztett el később ez a gyűlölködő királyné.

29. A királyi palota a századelőn
A manapság sokat emlegetett Hauszmann Lajos irányításával birodalmi méretűre növekedett, ám az uralkodó mégis csak ritkán, s rövid ideig időzött benne.

Mikor a híres, nagy szimbolikus ebéd volt, melyen csak behozzák az ételeket és megkínálják a királynét és mindent újra kivisznek, tizenkét udvarhölgy volt meghíva. Tizenkét legmagasabb arisztokrata dáma várta a királynét, várta-várta. Ferenc József korában minden percnyi pontossággal ment, ehhez voltak szokva az udvarnál. Végre félórai elképedt és sugdolózó várakozás után beszalad a királyné minden előzetes bejelentés nélkül, nyitva hagyja maga után az ajtót, ahonnan Ottó, a kis trónörökös utánakiált: Mama, mama, kann ich schon packen?[202] – Ezt Telekinének Apponyi Sándorné beszélte, aki az egyik első udvarhölgy volt.

Vándor Iván írónő[203] még különösebbet beszélt: a lapja megbízta, hogy menjen el megnézni a királyné koronázási ruháját és írjon róla a lapnak. A hímzést a Klotild Egyletben csinálták, tehát odament. Egy kisasszony fogadja, mikor elmondja, mit kíván, a kisasszony nagy ügyetlenül elhebegi: jaj, kérem, most nem lehet meglátni, mert nagy baj történt. A hímzett uszályon többen dolgoztak, egyikük orrvérzést kapott. Mielőtt elugorhatott volna, vérfolt hullott rája. A több darabból összeállított hímzés ezen részét gyorsan és sikerrel tisztítóba küldték. A belépő igazgató könyörögve mondja az írónőnek: – Ha azt akarja, hogy elveszítsem az állásomat és az egész életem tönkre legyen téve, írja meg. Mert szörnyű hatást tenne, ha megtudnák, hogy a koronázási ruha véres lett. – Az írónő akkor valóban nem írta [meg], először most említette fel.

Sokszor eszembe jutott ez a lenéző elfutásuk a koronázás után, mikor később a magyar királyságba kapaszkodva akarta Zita a Habsburg-ház uralmát visszaállítani. Ez az elutazás volt az első tettük, melyet a magyarok meg nem bocsátanak neki soha.[204]

❖

Közben Olaszországban folyik a harc, de borzalmasságairól mi semmit sem tudunk. Később már békeidőben egyik ismerősöm, aki alpinista, de a háborúban még nem vett részt, az Ortleren látja azokat a jégbevágott kavernákat és folyosókat, melyekben a mieink harcoltak. Mikor a hetvenes években a Königsspitzét először megmászták, mint beszéli, óriási szenzáció volt. Ugyanitt egy késfoknyi élen a jégen harcolt néhány ember, mindig csak egynehány, mert több nem fért el, egymással szemben. Csak a tisztek voltak alpinisták, mind magyarok, köztük az első Serényi, a katonák mind alföldi fiúk, akik hegyet sohasem is láttak. A mieink elfoglalják a csúcsot, a tisztek nagy része elesett, Serényi is. Az olasz katonaság, amelyet ideküldtek, mind képzett alpinista volt. Ha az ember ma sportból megmássza ezt a csúcsot, nem tudja elképzelni, muníciót, élelmet, gépfegyvert hogyan tudtak ide felszállítani. Hogyan bírtak a folytonos tüzelés alatt odafent maradni. Ilyenre csak magyar katona képes, még ha nem alpinista, akkor is. Annyit azonban már akkor is hallunk, hogy az olaszoknak nagyszerű repülőgépeik vannak. Azután mindig többen suttogják, hogy Budapest is ki lehet téve a légibombáknak. Eddig a megszokottság közönyével már fel sem néztünk a repülőgépek berregésére – most az emberek az utcán minduntalan megállanak, ha felhangzik, felnéznek, kis csoportok alakulnak. Ennek komikus, de jellemző eset volt reám nézve a következménye. Ha bent vagyok Pesten, éjszakára Keresztszeghynénél szoktam megszállani. Így éjjel különben is mindig izgatott álmomból borzalmas dördülés ébreszt fel. Kiugrom az ágyból – újabb és újabb dördülés, habár korántsem olyan szörnyű, mint álmomban hallottam. A szívem elakad, aztán őrülten ver, nem találom a villanygombot. Egyetlen gondolat: bombázzák Pestet a repülők. Keresztszeghyné hangját hallom: – Ne ijedj meg, valaki döngeti a kaput, bizonyosan megint elromlott a csengő. – Szégyenkezve fekszem vissza, de nem tudok nevetni. A szívem még mindig kalapál. Hát még azok hogyan érezhetik magukat, akiknél csakugyan... És ha még a következmény is jön, mit csinál akkor az ember szíve?

A nyugati harcok is olyan szokatlanul bizonytalanok: egy-egy dombnak, egy erődnek a neve minduntalan visszatér a jelentésekben. Hol a németeké, hol az ellenségé. Ez az egyhelyben

202 Csomagolhatok? – ném.
203 Várady Ilona Vándor Iván néven publikált.
204 Zitáról a háborús évek kapcsán olvashatunk még majd igen elítélően.

ingadozás nálunk is feszültséggé válik, hát még a németeknél! Tájékozatlanul olvassuk újra és újra ugyanazokat a neveket: Douaumont erőd, Vaux, Beaucourt, Chemin des Dames... Mi történik ott? A Mort Homme neve mint valami borzalmas előjel, groteszk és ijesztő fenyegetés hangzik a fülünkbe. – Mióta is van ott folytonos harc, hónapok vagy évek óta? A háború után jóval később tudjuk meg, mi történt: azon a földön nem lehet szántani, annyira tele van csonttal... A Balkánt és Keletet nem is tudjuk figyelemmel kísérni. A görög konfliktus meg Mezopotámia néha beleütközik a szemünkbe, de nyomot nem hagy. Mert közben mindig kevesebb lesz a kenyér és a hosszú sortállások az éjszakába nyúlnak bele.

❖

Szó sincs többé szellemi munkáról, csak az előadásaimat tartom még meg, de nem tanulok, nem olvasok többé. Az utolsó komoly munkát Dessoir-nak küldtem a *Zeitschrift für Aesthetik* részére *(Das Hässlich in der Kunst)*. Akkor még azt ígértem, hogy az esztétikámnak ezt a kiszakított részét ki fogja egészíteni későbbi munkám – és akkor hittem is. Néhány meleg sort kaptam válaszul, mikor megjelent – Németországból. Jonas Cohn vitázik velem, [Max] Dvořák Bécsből köszöni meg, Münchenből Thomas Mann küld levelet stb. Később magyarul is megjelent. Minden visszhang nélkül. Ma már tudom, sohasem fejezhetem be. Milyen szomorú – az egész életem tudományos előkészülés volt, és mikor azt hittem, most már megírhatom, egyik év löki a másikat tovább, hátrább és ezer terhe alatt a dolgoknak örökre összetörik, amit gondoltam és megírhattam volna. Csak az vigasztal, hogy lelkem mélyén nem tudós, hanem író vagyok. Hanem magyar író – itt is csak lemondás vár reám? Most még egy-egy novellát írok néha, sötét színezetűt, ami azt mutatja, legalábbis azt érzem ma már belőlük, hogy a látszólagos optimizmus mögött ott rejtőzött a levertség, az ösztönös félelem.

De a napi küzdelem tovább folyik a mindennapok apró izgalmaiba burkolva. Megint csak átigazítjuk a régi ruhákat és örülünk, hogy nem ajándékoztuk régen mind el. Csak a fehérneműkérdés kezd aggasztóvá lenni. Hiszen csak éppen annyi a pénzünk, hogy élelmiszert vehetünk.

Mint valami sivár végtelen üresség nyúlik elébem az idő akkor, amikor a legborzalmasabb volt a küzdelem és szenvedés odakint. Nincs többé valami kimagasló emberi vagy személyi momentum az emlékeimben, csak végtelenbe nyúló küzdelmes mindennapok. Olyan üres, annyira nem „élet", hogy ha visszafelé számítok, akárhányszor megtörténik, hogy az évek előtt lefolyt időre azt mondom, hogy „tavaly". Később kinevetnek miatta, ha azt mondom: három évvel ezelőtt, mikor Berlinben voltam... hat év helyett. Ez a legizgalmasabb, legtörténetibb idő az élet szempontjából úgy látszik, valami fekete mélységgé, ürességgé vált – legalább az én számomra –, mely nem folytatás… egy fekete negatívum az élet folyamatosságában. – Nem hinném el, ha más mondaná, hogy ez az elszámítás következetesen és mégis öntudatlanul megtörténhetik. El kellett múlni néhány évnek a háború után, míg ez a négy – de különösen az utolsó két év – beleékelődött a múlt folyamába mint életdarab.

IV.

Rendesen bejártam a Vasárnap társaságba Balázsékhoz. Ez volt az egyetlen, ami a mindennapok üres küzdelméből kiemelt. Sokat és érdekesen beszélünk filozófiai problémákról, különösen etikai és esztétikai kérdésekről. Néha Lukács György, ha bejött, egész előadást tartott, vagy vitáztunk. Csak Hajós Edit kellemetlenkedett és megzavarta a társaságot. Úgy tett, mintha nem érdekelné a teoretikus szellem, vagy csakugyan nem érdekelte? Akarattal valami mindennapi megjegyzéssel vagy veszekedő szóval törte ketté, de barátai mindezek ellenére rendkívül eszesnek és nagy karakternek tartották, nem tudtam sohasem megérteni, miért. Talán csak mindenáron érdekessé akarták tenni, ha már Balázs Béla elkövette azt az ostobaságot, hogy vagy hat évi udvarlás után feleségül vette ezt a kétségbeejtően hozzá nem illő asszonyt, akit bizonyosan mégis szeretett, mert

szolgai hűséggel teljesítette ordítva adott parancsait; megtörtént, hogy Balázs verseket olvasott fel és ő átkiabált a másik szobából: „Herbert add ide... hozd ide... keresd meg" – és szegény fiú otthagyta a versét és szaladt.

De azért sok szép délutánt töltöttünk együtt. Egyike volt a legszebbeknek, mikor Bartók Béla – még fiatal, mégis már tiszta őszen – eljátszotta *A fából faragott királyfi* zenéjét zongorán. Akkor még nem sejtettük ugyan, hogy a modern zene legnagyobb művésze lesz, vagyis hogy ezt külföldön elismerik, mire Magyarország is beadja a derekát. Nagyon keveset beszélt, kedvesen mosolygott bizonyára értelmetlen megjegyzéseinken. – Sokat beszéltünk a társaságban arról is, mi lesz a háború után. Akkor még nem gondoltak[205] semmiféle forradalmi tevékenységre – vagy csak előttem tudták eltitkolni? Az utóbbit azért nem hiszem, mert nagyon nehéz lett volna el nem árulni magukat egy szóval sem olyan hosszú idő alatt. Még arról sem beszéltünk, mint egyszer Babits-csal, hogy mi lenne, ha mi vesztenénk el a háborút? Egyszerűen vártuk, hogy mikor lesz vége, mint mindenki. Ez volt minden kezdésnek, utópiának jövő dátuma. Valósággal azt hittük, egy nap vége lesz a háborúnak és minden helyreáll, mintha semmi sem történt volna. Lesz kenyér, hús, rendes élet. Mi is a régi emberek leszünk megint. Csak jobban fogjuk tudni mindezt értékelni, mint a háború előtt.

❖

Egyik korlátozás a másik után: kávéfogyasztásé, sörgyártásé stb. A só különösen ízetlen. Azt mondják: tengeri só. Egészen másként kell főzni vele, mint a régivel. Rizst Isten tudja, mióta nem láttunk. Mondják, Olaszországban egész rizshegyeket túr szét megszervezetlen katonaságunk, míg a németek pakolnak és szállítanak mindent. Móra László beszélte, nagy raktárakba be sem engedték a németek, csak saját katonaságukat. Például rengeteg bőrt hurcoltak el. Közben a mi rongyos bakancsos katonáinknak egy darab sem jutott. Igaz, ahol a mieink fértek hozzá valamihez, az őrültségig menően pazaroltak. A magyar baka fél oldal szalonnát kapott a vállára, majd ette, ameddig bírta. Végül megunta, az árokba lökte. A németeknél mindenütt készen állottak a szállítóvonatok és vittek mindent, ami a kezük alá került. Szalonnát és zongorát egyaránt. Akár Olaszországnak, akár Erdélynek hívták a helyet, ahol keresztülmentek.

30. Bartók Béla 1919-ben
Még nem volt ősz , de őszbe forduló a haja színe.

1916 végén első békeajánlatunkról nem hallunk mindjárt, vagy legalábbis nem emlékszem rá, ami azt mutatja, hogy nem csinált nagy szenzációt. Talán ha tudtunk is róla, mintha természetesnek tartottuk volna, hogy a háború még elintézetlen. Wilson nevét kezdik emlegetni, mégpedig elég rokonszenvesen, bízunk benne. Mindig az általános érzelmekről beszélek. Utólag a többség kijelentette, hogy mindig csirkefogó gazembernek tartotta. Akkor ezt senkitől sem hallottam.

December vége – a koronázás izgalmai is elmúltak. Csak pletykái keringenek. Rohanunk egy új háborús évbe egy tapasztalatlan, határozatlan, apjától a legszerencsétlenebb degeneráltsággal megvert királlyal, és egy hatalmi mániában levő, intrikus, ellenséges érzésű királynéval, akinek a családjáról azt beszélik, annyira „lelki szegények", hogy még enni sem tudnak egyedül.

205 Eredetileg: „gondoltunk".

1917

I.

Fűtési küzdelmek, faközpont, szénközpont, cipőközpont és rendeletek mindenről, ami vehető és eladható. A színházakat és kabarékat bezárják – az elvadult táncdühöt és mulatási kedvet ez némileg fékezi. Csodálatos, hogy mennyire nem hatott sem nálunk, sem az antant-országokban a háború az általános elkomolyodásra és a gyász, mely a lakosság nagy részét sújtotta, mennyire nem volt „országos".[206] Maguk a hazatérő tisztek voltak a legmohóbbak. Vadul vetették magukat bele mindenféle mulatságba pár heti szabadságuk alatt. Az élet borzalmas bizonytalanságával szemben a felejteni akarás.[207] Családunk gyermekei is kezdenek nőni, bakfisaink, gimnazista fiaink éppen úgy járnak táncolni tanulni és kis mulatságokba, mint békében a fiatalság. A leányok szenvedélyesen leveleznek a frontra, a hadilevelek sok regényességre és sok szerencsétlenül romantikus házasságra vezetnek. De a fiatalság, az úgynevezett háborús nemzedék, nem is érzi a háborús nélkülözések súlyát úgy, mint mi. Jóformán elfelejtették, hogy jobban is volt valamikor és friss erejükkel és mindent elfogadásukkal bátrabban viselnek mindent!

A Vasárnapi társaságban újabb összeütközések vannak. Sok kicsi megjegyzés, elejtett szó egyszer-egyszer valami bizonytalan hatássá áll össze. Ilyenkor néhány hétre elmaradok, vagy Balázs [Béla]nak megírom, hogy nem bírok el ilyenfajta meggyőződéseket és ilyen hangot. Ő felel, félig-meddig igazat ad, félig nem, és visszatérésre hív. És én újra elmegyek. Kihez szólanék, ha ez a társaság nem lenne? De mintha az elválasztófal, mely eddig csak nagy távolságban, messze kérdéseknél érzett meg köztünk, most hétről-hétre közelebb volna. Talán egészen közel, talán nemsokára ajtót sem lehet törni rajta. Később az orosz forradalom hírei is érezhetően eltolják a beszélgetések irányát a filozófiától a teoretikus politizálás, vagyis a forradalmi teóriák felé. Mindig idegenebbé válnak társaim. Vagyis a válságban az eredeti idegenséget nem lehet, vagy nem akarjuk többé leplezni.

Pedig sok mindenre fel kellene figyelnünk és nem csak haragosan „csirkefogók!"-felkiáltással intézni el némely parlamenti megjegyzést. Holló Lajos beszédében Németországot támadja, és a háborús felelősséget reáhárítja. Bevezetés ez, de ma még nem értjük. Azért nem vettük elég komolyan, mert a magyar ellenzék annyit fecsegett már. Vagy féltek a felelősségre vonástól? Pedig tudni lehetett volna, hogy ha a többi ellenzéki hallgat is, egy nem mert volna így szólani, ha nem érezne erőt a háta mögött. De akkor csak elhangzott az első forradalmi hang Károlyi hatása alatt, kit szintén nem vettek elég komolyan.

A külföldi politika mégis kezd érdekelni, az ír mozgalom, a Casement-eset, de főleg az orosz forradalmi hangulat. Egyszerre – mégis váratlanul – itt van az orosz forradalom és a tavasz ezzel együtt a háború végének reménységét hozza. Mert ezt érezzük legelőször és a legerősebben ki belőle. Véget fog vetni a háborúnak! És hogy akkor nemcsak a béke szempontjából üdvözöltük – legalábbis rövid ideig –, hanem eszmei szempontból is, annak az a magyarázata, hogy 1849 óta nálunk begyökeresedett, gyermekkorunkba beplántált gondolkozás volt, hogy minden zsarnokságnak [alap]típusa a cári uralom. Csak Jókai-regényeket kell olvasni vagy más hasonló témájú hazafias írásokat, hogy megértsük, mennyire beidegződött a szánakozás a szegény orosz nép

206 A történelem ismeri a haláltánc-érzületet. Ekkor is ez kerítette hatalmába a lakosság egy részét. A következő mondatban az írónő is megadja a magyarázatot.

207 Majd fogadott leányukat kell megmenteni egy ilyen házasságtól. Ld. a Negyedik könyvben írottakat.

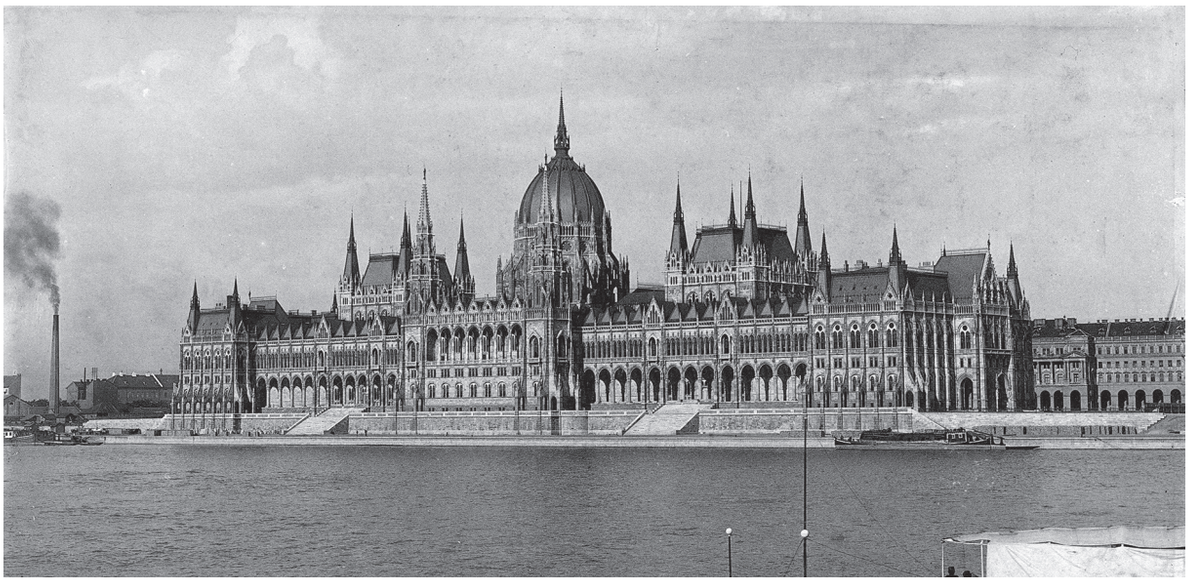

31. Az Országház a századelőn
Ady Endre zsiványtanyának tartotta, az írónő is sokat bírálja az ottani sok szócséplést.

iránt, és a gyűlölet a cárizmus ellen nálunk. Hozzájárulhatott a lengyel „testvériség" romantikája is. Külföldön járva a részint kiutasított, részint kint tanuló orosz forradalmár ifjúság hatása még jobban megerősítette ezt az érzést. Magam is hatása alá kerültem ennek az orosz hangulatnak, a balalajka, népdal, szegénység, száműzöttség hatásának. Berlinben nagyon boldog és büszke voltam, hogy összeköttetésbe jutottam – persze csak külsőlegesen – ezekkel az oroszokkal. *(A nagy véletlen című regényem.)*

Most hogyne örültünk volna, hogy a nép megszabadul zsarnokától és ugyanakkor az orosz veszedelem is elhárul a háborúból. A cár lemondása még megvetést is keltett akkor bennünk. Nem képzeltük, hogy a nagy Vilmos[208] és a mienk is valamikor éppen ilyen gyáván fogják elejteni a hatalmat.[209] Igaza volt Zsigának akkor is, és később is, mikor mindannyiszor hangsúlyozta: ezek az uralkodók nem igazi „királyok". Akiket a sors olyan magasra helyez, és akiknek a népük mindent megad, hogy ezen a magaslaton meg is maradhassanak, minden kiváltsággal körülveszi őket, ne csak jó időben legyenek „királyok", hanem tudjanak királyian viselkedni akkor is, ha baj van. Ez nemcsak egyéni, hanem dinasztikus kötelességük is a népük iránt. Nekik éppen úgy nem szabad otthagyni a helyüket, mint a katonának a vártán, hanem győzni kell vagy meghalni, amit az utolsó bakának is tudni kell. A király kötelességének ebből az arisztokratikus, heroikus felfogásából kiindulva akkor még nem sajnáltuk a cárt.

Mai gondolkodásunk szerint szinte magunk sem tudjuk megérteni, hogy akkor annyira örültünk a forradalomnak, de ez a szó is, éppen úgy mint azelőtt a háború, még romantika volt. Háborút most már éltünk át, hogy a forradalmak sem csak *Talpra magyar*-szavalást jelentenek, arról még nem tudtunk. Eleinte, míg a duma[210] vette át a hatalmat, úgy látszott, mintha békés irányú forradalom kezdődnék. Talán a németek is csak azt az eredményét várták a forradalomnak, hogy békét hozhat, mikor Lenint átsegítették a határon, de azért politikailag igazi német balfogás volt. – Tehát a cár a főhadiszállásra megy, családja Cárszkoje Szelo-ban marad, a saját tábornokai kényszerítik lemondásra! És nincs nála egy pisztoly, hogy az elsőt lelője, még ha a második lövés őt éri is! Később, mikor az angolokhoz folyamodott, hogy a családjával együtt odaköltözhessek, nem tudtuk, miért nem sikerült ez. Pedig természetes, hogy a forradalom első perctől fogva fogolyként tartotta. Saját hadseregének, tisztjeinek foglya volt! Csak a háború után tudunk meg mindent. Milyen beteg lelkileg-testileg az egész család, Raszputyin befolyása. És habár a francia

208 II. Vilmos német császár.
209 IV. Károlyra utal.
210 Az orosz törvényhozás.

forradalom minden elképzelésünk forrása – az egész vadregényes, borzalmasan tragikus élet és halál, az örök titokzatosság, mely körülveszi, csak később hangol át részvétre – milyen kicsik a szavak az egész tragédia iránt.

Júniusban már az orosz katona- és munkástanács hozza határozatait. Nemigen tudjuk követni és nem is tudhatjuk, milyen mérhetetlen különbség van az első forradalom és duma – és a tanácsok felállítása között. De azt sem, hogy milyen siralmasan fogjuk megismerni ezt a különbséget. Hogy a cári család fogoly, azt most már a francia forradalom analógiájára szinte természetesnek találjuk. Nem voltunk szörnyetegek és aggodalommal gondolunk rá, hogy nem a XVI. Lajos és családja sorsa vár-e rájuk? Olyan borzalomról mint ami bekövetkezett, nem is álmodhattunk. Nekünk most mégis a háború sorsa volt a legfontosabb, ez pedig az orosz forradalom kitörésével a javunkra fordult.

De undort keltett bennem, mikor az antant-államok nagykövetei üdvözlik a forradalmi bizottságot és azonnal elejtik a szövetséges uralkodót. És nálunk! Apponyi(!) és az ellenzék indítványa a Házban: *„a magyarság az orosz abszolutizmusnak üzent hadat, a magyar nép fegyverei sohasem lesznek arra felhasználhatók, hogy az önkényuralom Oroszországban helyreállítassék."* Milyen alacsonyrendű politikai gyávaság! A nagy arisztokrata és legitimista! Vajon, ha arra kerülne a sor, hogy egy új orosz cárt segítsünk vissza a hatalomra, milyen frázisok következnének? Vannak esetek, mikor a hallgatás még az ellenséggel szemben is az egyedül tisztességes eljárás.

II.

Áprilisban megkezdődik a nyílt harc Tisza ellen, és még most tapsolnak a gyűlölet kitörésének.[211] Ha nem is Károlyinak és pártjának és nem is a néppártnak[212] szól is a taps, de a Tisza-gyűlöletet mutatja mégis ez a tény. Ha voltak olyanok, akik Tiszát azért ítélték el, mert gyengének tartották a hazaárulókkal, Károlyival és a pártjával szemben, ez is növelte a gyűlöletet. A többiek és a nagyobb rész zsarnoknak tartotta és a nép nemcsak a háború kitörésének minden bűnét hárította rá, hanem ő volt szemében az oka minden bajnak. Az árdrágításnak, a zsidók felmentésének, hatalomra vergődésének és meggazdagodásának, a kenyér- és szénhiánynak, a panamáknak – még az egyéni szenvedéseknek is. Nem hiszem, hogy a magyar történelemben népszerűtlenebb ember lett volna, mint akkor Tisza, akármit mondanak is ma. De az igazi ok az, hogy 1917-ben már halálosan ki voltunk merülve. Nem bírtuk már a háborút és ebbéli keserűségünk mind Tisza fejére hárult. A szocialisták hatalomra vergődése óta éppen úgy ellenségének érzi őt a proletariátus, mint a konzervatív középosztály, mely elítéli, hogy engedett amazoknak. A választójogot az egyik kevesellte, a másik sokallta. Mindegyik Tiszát vádolta. Az arisztokrácia kezdettől ellenséges érzelmű volt.

Május már ennek a zavarnak a képét mutatja. Míg az új orosz offenzíva készülődik, bent felfordulás fenyeget. Esterházy, Bethlen, Andrássy nem akar belépni a kormányba. Kormányválság fenyeget, de nem is tartjuk többnek ennél, semmi esetre sem tartjuk veszedelmesnek ezt a kis forrongást. A szocialistákkal majd elbánunk, ha megnyertük a háborút és mikor a szocialisták azt kívánják, hogy tegyék szabaddá a békepropagandát, mi megint Tisza ellen lázadozunk. Az antant-államokban felakasztották az ilyen embereket. De Károlyit közben éppen a békepropagandája teszi népszerűvé a tömegek előtt. Végre Tisza lemond. József főherceg mint homo regius végeérhetetlen tárgyalásokat kezd. Közben az isonzói csaták legborzalmasabb része folyik le. Idebent pedig veszekszünk. Fényes [László] mindig merészebben folytatja durva támadásait, míg a mieink odakint őrületbe, a vérbe hajszolódnak. Jön a választójogi tüntetés és Esterházy

211 A forradalmak bukása után kialakult Tisza-kultusz nem akart tudni arról a valóságról, amelyet az írónő memoárjában újból és újból felidéz.

212 Katolikus Néppárt.

[Móric] miniszterelnöki kinevezése. De a minisztériumban[213] benne van Batthyány Tivadar és Vázsonyi is – hízelgésül a szocialistáknak és a zsidóknak? Az utóbbi kinevezése először kelt fel nyílt antiszemita érzelmeket. Nagyon jól ismerték azt a tiszta zsidó mentalitást, mely minden működését jellemezte.[214]

Így egyszerre a belpolitika került az érdeklődés középpontjába, mikor a győzelmi hírek hiánya és a kimerültség a háborús lázat lefokozta. Még az otrantói csata is rövid ideig hatott és Horthy nevét hamar elfeledtük – egyelőre. A belpolitikai viharoknak a választójog a magva, de úgy látom, nem is ez érdekli tulajdonképpen olyan szörnyen az embereket – mit is csináltak volna vele a háború közepén? –, talán nem is tudták, miért lelkesednek érte olyan nagyon. De jelszó volt. Ha békét nem kiabálhattak, ha nem követelhették, hogy legyen vége a sortállásnak, a szenvedésnek, hát az általános titkost kívánták, mert mások is azt kiabálták, ebbe zárták bele minden elégedetlenségüket, minden kívánságukat. – A rombolás, amit a szocialista menet csinált, mégis dühbe hozta azután egy kis időre a polgárságot – aztán ment minden a maga útján tovább. A stockholmi békekongresszus, melyet a szocialisták rendeztek, csakhamar elvesztette minden hitelét; a kongresszusok szokása szerint csak szavakat őröltek, anélkül, hogy bármi hatása lett volna. A népek önrendelkezési joga volt az a jelszó, mellyel újra becsapták a világot. De idehaza nem is igen törtük a fejünket, hogy mi lehet az. A pápa békelevele megjelent, mindenki kétkedve és hitetlenül fogadta.

A nyár erősíti ugyan a bizalmat a győzelemben, de már nem annyira a győzelmi büszkeség izgat, mint a béke várása nyugtat meg ebben is. Mackensen nagy diadalai Romániában, az új orosz birodalom offenzívája ellen megkezdett nagyszerű ellentámadások – csupa remény a mielőbbi békére. Az orosz csapatok teljesen felbomlóban vannak és szeptemberben Riga bevétele után már bizonyosnak tartjuk, hogy Szentpétervárig meg sem állunk. Igaz-e, hogy az oroszok is ettől félnek és kezdik Szentpétervárt kiüríteni? Elhisszük, sőt napóleoni aggodalmaink vannak: nehogy a németek túlságosan mélyen bemenjenek az orosz földre télen.

Közben az olasz offenzíva: „kevés tért nyertünk... kevéssé visszavonultunk stratégiai okokból" és hasonló jelentéseket egészen más szemmel olvasunk most, mint a háború kezdetén. A Monte Gabriele[215] kezd olyan megismétlődő idegességet okozni, mint annak idején Brezán[216] vagy a Chemin des Dames[217]. Igen, kezdünk idegesek lenni a nyugati harctér miatt; a borzalmas francia támadások az Aisne mellett, miután már Arras-nál benyomták a németek vonalát, akármilyen szép szavakkal adták is be, mégis ellensúlyozták a román és orosz harctér túlságos értékelését, habár most sem kétkedtünk egy percig sem a németek győzelmében. Sőt mikor júniusban az első amerikai csapatok partra szálltak, bármilyen váratlan hatást gyakorolt, bizalmunkat nem rontotta le. Azt a hitünket, hogy Amerika nem avatkozhat be, megdöntötte ugyan, de még mindig reméltük, hogy nem fog elég katonát szállítani tudni, hogy az U-Bootok elbánnak velük. Hogyan is lehetne a tengeren túlról fegyvert, ágyúkat, milliónyi embert szállítani, ami az antant győzelméhez kellene – ez képtelenség! De az elsők már itt voltak. Az amerikaiak megjelenését a háborúban még egy csomó hadüzenet követte: Sziám, Kína – na, csak annyi baj legyen, mondják pestiesen.

Különös, hogy Szerbiáról ezalatt csaknem teljesen megfeledkeztünk, letűnt tudatunkból, alig néztük meg háborús jelentéseinket erről a harctérről, még ha néha jelennek is meg hírek. Mikor

213 Egészen a második világháború végéig a minisztérium, összminisztérium szónak kormány volt az egyik értelme. A másik persze a tárca.

214 Aligha. A keresztény középosztály kombattáns köreiben az váltotta ki a meghökkenést, hogy ő volt az első, aki vallását megtartva kapott tárcát.

215 Magyarul Szent Gábriel-hegy a mai Szlovénia nyugati részén. Az első nagy háborúban a hegytől légvonalban három kilométerre fekvő Gorizia városáról emlegették inkább. A Monarchia hadserege nagyon véres harcokat vívott itt az olasz erőkkel.

216 Ma Brezsáni Ukrajna területén. Az első nagy háborúban lengyelül Brežany. A háború kirobbanása után a cári csapatok elfoglalták, a Monarchia hadereje hamar visszavette.

217 Magyarul: női út. Stratégiai fontosságú hegygerinc Párizstól északra. A franciák és a németek között 1914-ben, 1917-ben és 1918-ban véres csaták színhelye.

francia részről Sarrail megjelenik Szerbiában, fel sem tűnik, meg sem nézzük a térképen, hol az a Monasztir meg Csernahajlás, meg Vardar – annyi nagy és világrengető esemény mellett.

Mikor Tisza a harctérre utazott, a zsidó és ellenzéki lapok gúnyosan adják tudtul a közönségnek; nem tudják felfogni, hogy ez nem hencegés volt Tiszánál, hanem a becsületet és kötelességet tudó embernek a tette. És én, aki sohasem túloztam a rajongást iránta, mégis gyalázatosnak érzem, hogy bukása után barátai és azok, akik mindent neki köszönhettek, egyetlen szóval nem állottak ki mellé, kivéve Herczeg Ferenc köszönetét. Akik ma úgy beszélnek Tiszáról, mint egy államférfi ideáljáról vagy így írnak róla, hol voltak akkor? Akik a forradalmak után százszor elmondták, hogy ha Tisza élne, mindez nem következett volna be, hol voltak akkor, mikor meg kellett volna védeni legalább erkölcsileg a tetteit? És azután? Akkor mindenki vígan olvasta Fényes [László] dühöngő támadásait[218]. Tisztektől hallottam, hogy kint a fronton mind *Az Est*-et olvasták és öt órakor mi is szaladtunk ki Mátyásföldön az állomásra, hogy el ne vigyék előlünk *Az Est* összes példányát, mert pár perc alatt szétkapkodták. Persze a hírek miatt is, az ember mindig azt remélte, hogy éppen ma kell jönni annak a nagy fordulatnak – de azért bizonyos, hogy az a szellem minden olvasót befolyásolt, mellyel *Az Est* eltöltötte az országot és a frontokat. (Zsiga erre azt mondhatná, hogy őt bizony nem befolyásolta, mert soha el sem olvasta; ez igaz is, de kevés ilyen kivételes ember volt.) Ma már elképedve kérdezzük, hogyan engedhettek meg háború alatt ilyen képtelen uszítást?

Tisza emberi – és nem politikai – életében és halálában megmutatkozott kálvinista etikája, melyet nagyon jól ismerek és érzek, olyan tisztán nyilvánult meg, hogy harctéri szereplését is tisztán meg lehet ebből érteni.

Wekerle visszajön, de a kabinetváltozások nem tesznek már hatást; valamit várunk, ami a levegőben van, mintha mindenkiben megvolna a forradalmi változás előérzése, de nem ezzel a fogalommal kapcsolatban, csak annyi, hogy változásnak kell jönni. Nem hisszük többé, hogy a háború után egyszerűen visszaáll a régi rend. A polgári osztály is természetesnek kezdte találni, hogy a demokrácia és a választójog kiterjesztése elkerülhetetlen. Hiszen maguk Wekerléék is a választójoggal jönnek, és úgy látszik, minden háborús ország belekényszerül ezekbe az engedményekbe. A nép miatt? – szó sincs róla. A nagyszerűen megszervezett szociáldemokrácia hatása folytán. Meg vagyok győződve, hogy sem a polgárságnak, sem a parasztságnak eszébe sem jutott volna, hogy fiai elvesztéséért választójoggal lehet őket kárpótolni. A női választójog is az ölünkbe hull – egyelőre papíron.

Némi megnyugvást keltett a posztócsalók elítélése, mert nem tudjuk, hogy milyen kevés csaló kapta meg büntetését. Különben hiába ítélték el őket, szegény, elfagyott lábú katonáinkon az már nem segített. Bizonyos, hogy a tisztek, akik átvették ezeket a szállításokat, éppen olyan gazemberek voltak, de csodálatos, hogy ezek a hadiszállítók mindig megtalálták, ha valahol egy megvesztegethető gazember akadt. És hogy megnőtt a lánckereskedelem az óta, mióta az első pajeszes zsidókat láttuk megjelenni Mátyásföldön és végigvonulni az országúton. Hiába mindenféle kormányrendelet, mely az árakat meghatározza. A kiskereskedelemben még valamennyire lehet ellenőrizni, de itt is úgy segítenek magukon, hogy lassanként eltűnik minden a piacról, amire észrevesszük. Az állatainknak alig tudunk korpát kapni, a szénát úgy fizettetik a parasztok, ahogy akarják, és magunknak is mindig szűkebbre szorul az ennivaló. A kenyér és zsír állandó izgalom tárgya, a meghatározott árért még azt a kis mennyiséget sem tudjuk megkapni, amennyi rendeletileg járna. És persze a „szabad" mögött mindenki szeretné ellátni magát valamivel többel, hiszen az ember végre is éhes! Néha eszünkbe jut, volt valamikor egy vajnak nevezett kellemes melléklet a teához. Már régen árpát pörkölünk kávénak. Nyáron szederlevelet szedünk, teának szárítjuk. Változtatásul jó a szikfű és hársfavirág is. Ingyen terem a mezőn és a kertben. Magam a hársfavirágot találom a legjobbnak. Gyerekkori kis betegségek szép rövid pihenőit juttatja eszembe, amikor nem kellett iskolába menni. Takarékoskodunk a gyufával, sóval. A cigaretta mind súlyosabb megszokássá válik. Nem lehet fogkefét kapni, sem cipőpasztát. Új cipőre nem is gondolunk, az már luxus volna.

218 Fényes László (1871–1944) újságíró. Megvádolták, majd 1921-ben felmentették a Tisza István megölése okán indított bűnperben.

Cérnát, pamutot, a mindennapi élet kis szükségleteit mind nélkülözzük. Az asztalra állandóan ugyanazok az ételek kerülnek, télen örökös a száraz bab. Kezdünk faggyúval főzni és azt találjuk, hogy nem is olyan rossz. Mindenki igyekszik egymást azzal bíztatni, hogy mindent jónak talál. Gesztenye helyett babpüré jön divatba. Vele tortát is lehet csinálni. Grízből fagyasztott krémet készíteni már előkelő ebédet jelent.

És mégis – még mindig van divat – ruhadivat is; a fiatalság boldogan viselheti a rövidülő szoknyát. De különös, hogy amikor a katonáknak nincs bakancsra bőr, akkor kezd divatba jönni a minél magasabb szárú cipő.

Úgy emlékszem, 1917 őszén hívott össze Károlyi Mihályné nagy társaságot női klub alakításának megbeszélésére. A Károlyi-palota nagytermében legkülönbözőbb társaságok hölgyei jöttek össze. Az egyik oldalról Bédy-Schwimmer Rózsa elhízott alakja üdvözöl valami szörnyű reformruhában.[219] A másik oldalról gróf Széchenyi Lászlóné Gladys Vanderbilt finom, szimpatikus csúnya arca. Ott van minden asszony, aki a közéletben szerepelni szokott, az arisztokrácia, azt hiszem, teljes számban. Nagyon örültem, hogy köztük megláttam Batthyány Lajosné Andrássy Ilonát, akit régebbről ismertem és nagyra becsültem. Károlyi Mihályné friss, szép, mozgékony megjelenés, ügyesen beszél, politikai célzatosság nélkül. De azért nagyon hamar kiérzik, hogy a nőket a saját céljaira akarja megnyerni. Tormay Cécile azt írja később a *Bujdosó könyv*ben: „hogy a női választójog esetére Károlyinénak már kész tábora legyen. Az utolsó hét eseményei azonban megdöntötték a megvalósulást". Ez azonban tévedés; Cécile ezekben az időkben nem vett részt semmiben, a közügyek sohasem érdekelték. Én azonban, még ha sejtettem is a célt, mindig odamentem, ahol hadakozni kellett. Károlyiné politikai célja nem egy év múlva dőlt meg. Már a megalakulásnál megtörtént az összeütközés. A Károlyi-Schwimmer-párttal szemben részben győztünk. Ők internacionális szempontból *Nők Klubja* címet akartak a társaságnak adni. Leszavaztuk és *Magyar Nők Klubja* lett a címe. Minden további esetben ez a nacionalista irány győzött velük szemben. A nők kitartása folytán, bár lassanként a radikálisok, feministák, zsidó entellektüelek női hadát mozgósították mind ellenünk.

32. Batthyány Ilona grófnő Az írónő által is „nagyra becsült" grófnő a forradalom napjaiban így írt gróf Andrássy Gyulának: „A jelszó Mihályt erősíteni, mert utána jön a bolsevizmus." – A memoár tükrében az látszik, hogy az írónő sajnálatosan merőben másként gondolkodott.

A novemberi orosz forradalomban a győztes Leninék azonnal békét akarnak kötni. Ez is öröm volt, mert ezzel Románia elveszti biztos támaszát. A Lenin és Trockij nevével aláírt szikratáviratot,

219 „Az volt a véleményem – írja visszaemlékezésében Károlyiné Andrássy Katinka –, hogy a nő jogainak kérdése nem oldható meg elszigetelten, a többi problémát elszakítva; nézetem szerint annak a haladó államnak kell megoldania, amely – azt reméltem – a háború után létrejön. Schwimmer Róza, a feministák vezetőjének egyénisége azonban mély hatást tett rám, s így felkeltette érdeklődésemet mozgalma iránt is: lassanként megismerkedtem a feminista irodalommal, találkoztam a feminista vezetőkkel. Schwimmer Róza elsőrangú szervezőképességgel rendelkezett. Amikor pedig a szónoki emelvényre lépett, akkora vitalitást, erőt, dinamizmust sugárzott, hogy az ember elfelejtette előnytelen külsejét, kövérségét, és megbűvölten figyelte kitűnő szónoki teljesítményét; mindenkit lenyűgözött Schwimmer Róza szenvedélye, támadókedve, humora, csípős iróniája." KÁROLYI MIHÁLYNÉ 2011, 252. Mint látjuk, az írónő nem tartozott a megbűvöltek közé. A két elbeszélés adja ki az egészet. – És még egy megjegyzés, hogy ugyancsak teljes legyen a kép. Róza asszony bizony a világ első női diplomatája, mert a nevezetes Kollontáj asszonyt is időben megelőzte.

mely a békét hozta, a Monarchia és a német kormány is elfogadta. Egy forradalmi kommunista kormánynak a békeajánlatát, mely detronizálta és száműzte az uralkodót. Senkinek sem jutott eszébe, hogy a saját uralkodóink következhetnek? Nekünk nem, talán csak a zsidóknak. Nekem most utólag gyanús, hogy a vasárnapi összejöveteleken annyira beavatottan vitatták már akkor a bolsevik és mensevik párt között levő különbséget és pártállást foglaltak, ki erre, ki arra. Közöttük Balázs Béláné volt a legtúlzóbb. Ő már a háború alatt megtanult oroszul. Már a békében összeköttetésben volt a külföldi oroszokkal. Többek közt azzal a különös Jelena Grabenkóval, akit Lukács később feleségül vett. Vajon nem tartották ezek fenn titokban a háború alatt is az összeköttetést? Persze mindez csak később jutott eszembe, tőlük hallottam először ezekről a forradalmi irányokról, anélkül, hogy igazán fogalmam lett volna róla, hogy milyenfélék.

Persze Finnország felszabadulása is nagy örömet okozott, karácsonyra pedig a fegyverszünet hozott nagy megkönnyebbülést. Olasz győzelmeink hírével még egyszer, utoljára fog el a boldog biztonság érzése: béke lesz, és a győzelmünkkel végződik a háború! Csak a nyugati front! Úgy látszik a németek nem haladnak előre, sőt a nagy angol–francia offenzíva „itt-ott csekély tért nyert", és a Chemin des Dames megint szerepel[220]. Fogalmunk sincs róla, mi megy ott végbe. A borzalmas pusztulásról, a németek végleges vereségéről – még, ha valaki elmondta volna is – képtelenek lettünk volna elhinni az igazat. És ha mégis izgatottá tett a megakadás Verdunnél, mindenki, Zsiga testvérem is azt mondta, hogy a németeket nem lehet megverni. Nem lehet – ez megdönthetetlen hit volt. Azután megtizedelt cseh csapatokról suttognak, árulásról, kivégzett tisztekről. Nem hatott ránk. Régen egy gyilkos halálra ítélése megborzongatott. Atyám boldog volt, hogy egész bírói pályája alatt sohasem kellett halálos ítéletet aláírnia.

220 Ld. a 217. jegyzetet.

1918

I.

Új év és már tudjuk, hogy ez a háború utolsó éve lesz. Több és tovább nem lehet. Amit Tiszának annyiszor szemére vetettek, hogy nem tudta keresztül vinni a nemzeti hadsereg megalakítását, még a katonák háborús érdemei alapján sem, Wekerle úgy látszik, megcsinálja. Az önálló hadsereg, a régi magyar követelés! Most a fiatal király úgy látszik, bele fog egyezni. Mégis miért nem szeretik az új királyt, miért nincs tekintélye? Mert hiába haragudtunk mi sokszor az öreg királyra, hiába adtak az imádott Wienjében gúnyneveket neki (vén Prohászka, meg Schrattina[221]), tekintélye volt. Károly bizonytalan, habozó természete és az idők nagysága ellentétben vannak egymással, eltűnik benne az egyénisége – ha volt. Hozzájárult ehhez, hogy a királynéról azt beszélik, az olaszokkal tart, intrikál a központi hatalmak ellen, tulajdonképpen ő az uralkodó.

Később hallottam egy adatot a király gyöngeségére nézve: az Isonzo-fronton a király és a királyné hadseregrevízión voltak. Velük volt Sixtus, aki tudvalevőleg francia szolgálatban állt[222]. A hadtestparancsnok kijelentette, ha Sixtus ott lesz a revízión, azonnal lemond. A királyné ragaszkodott Sixtushoz, azt mondva, testvére csak a külső parádén vesz majd részt. A herceg két kísérője ellenben mindent feljegyezett. Pár nap múlva a nagy olasz offenzíva hadállásaink teljes ismeretével kezdődött meg. A másik megdöbbentő esetet Kaas bárótól hallottam: egy berlini kiküldött, aki később nagy szerepet játszott a forradalomban – a nevét is megmondta, de mire az elbeszélését feljegyezhettem, nem tudtam bizonyosan, ki volt, és így nem merem a nevet leírni – mikor az első béketárgyalások kezdődtek, felkereste Károlyt. Német részről állítólag azzal volt megbízva, hogy a béke ügyében beszéljen a királlyal és tájékoztatást kérjen tőle, hogyan áll hadseregünk, milyenek kilátásaink. Erre a király bekérette az összes hadtestparancsnokságoktól az adatokat, hogy bebizonyítsa a németeknek, nem bírjuk tovább a háborút. Természetesen a főhadúr kezébe a legtitkosabb adatok is bementek. Károly minden további tudakozódás nélkül odaadta az eredeti dossziékat a németnek. Az egyenesen Svájcba vitte. Pár nap múlva az antant mindent tudott hadseregünk helyzetéről. Az antant erre a kezdődő béketapogatózásokat beszüntette, Wilson visszavonult minden akciótól, mert most már tudták, hogy bizonyosan megnyerik a háborút.

Az, hogy Károlynak az áprilisi levele igaz volt-e, nem tudhatjuk, de jellemző, hogy elhittük és ez még inkább megrontotta a bizalmat az udvar iránt. Különösen amikor a Sixtus-levelet közölték a franciák, általános megbotránkozás tört ki Zita családja befolyása miatt. Hogyan lehet nyugat felé békéről beszélni, mikor kelet felé felszabadultunk! Mikor folyik a nagy német offenzíva Franciaországban, a breszt-litovszki béketárgyalás közben a németek Szentpétervár felé menetelnek, a román békeszerződés biztosítva van. Megnyugtató álmok mögött egy kis be nem vallott szorongás.[223]

---

221 Schratt Katalin színésznő volt hosszú éveken át a szeretője. Felesége, Sisi megkönnyebbüléssel vette a viszonyt, élhette a maga sportos, kirándulós életét.

222 Zita császárné és királyné Bourbon pármai hercegnőként látta meg a napvilágot. Sixtus és Xavér nevű testvérei a belga hadseregben szolgáltak.

223 A Sixtus-botrányként elhíresült történetnek az volt a veleje, hogy Károly – osztrák császárként I., magyar királyként IV.– az őt Bécsben titokban felkereső Sixtus sógorán keresztül 1917 tavaszán (külügyminiszterét sem tájékoztatva) két levélben tett a nyugati antantnak a németek rovására

Csak a belügyek is ilyen simán folynának! Hogy még Szterényiről is lehetett szó, mint miniszterelnökről, ez általános felhördülést keltett. Nem elég Vázsonyi?[224] A munkásoknak engedni kell, hogy a sztrájkokat kikerüljük. Mindez megzavarja a biztonságot, melyről a frontokon álmodunk.

Akkor tavasszal láttam egy szörnyű menetet, villamoson utazom be Pestre Mátyásföldről és a vámon túl[225] valami elképzelhetetlen állati menet vonul el mellettünk az állomásnál, az apokalipszis rémei. Vagy Dürer *Memento mori* rajzán a halál lova egész csapattal. Háborús lovak. Csontig lesoványodottan, szertelen sebes bőrrel, lecsüngő fejjel, sántítva vonszolódnak odább. Az egyik arra fordítja fejét, ránéz az őket néző emberekre. Előre dülledő, üres, kihalt szemek és mégis a legszörnyűbb szemrehányás az emberre. Így lealacsonyítani az állati létet. Szörnyű szégyenkezés fog el az emberiség nevében – ez a tekintet... Szeretném behunyni a szemem, hogy ne lássak többet belőlük, de oda kell néznem. És jönnek mindig többen, mindig tovább-tovább, vonszolódva, törten, betegen és meg sem tudják kérdezni: miért? Ez az öntudatlanság kiált a legbőszebb váddal. Az ember tudja a szenvedését – melyik válik ez által érthetőbbé vagy kevesebbé? Vajon nem éppen olyan szenvedés ez az állati is, mint a kórházakban eldugott nyomorékoké?

II.

A Szovjet a távolból már érezteti a hatását. Legalább is a katonalázadásokat, melyekről persze hivatalosan nem tudunk, orosz befolyásnak tulajdonítják. A pécsi lázadást egyik ismerősöm látta pünkösd első napján. A 6-os ezred főleg cseh, de oláh és bunyevác emberei is – akiknek egy részét állítólag fogságból küldték haza – lefoglaltak egy mozdonyt, géppuskákkal felszerelték s a várost félkörben körülvevő vasútvonalon körbejárva lőtték a várost. Úgy fogták el őket, hogy egy másik mozdonyt lassan nekieresztettek szembe velük és az összeütközés után lefegyverezték mindet a magyar bakák. Persze ilyenkor szörnyű a megtorlás. Magam láttam a könyvtárban egy megtizedelési parancsot, mely a háború után került a kezembe. De sokkal könnyebben vett esetek is voltak. gróf Csákyt 1918 nyarán tüdőcsúcshuruttal visszaküldték a frontról és Pesten szolgált tovább. A kaszárnyákba bejártak a zsidó agitátorok, s mikor jelentette az ezredesnek, az csak vállat vont.

Az orosz viszonyok akkor teljesen érthetetlenek előttünk. Megölik Mirbach német követet, de megölnek egy angol katonai attasét is. Régen azt hallottuk, hogyha valahol egy akármilyen kis angol állampolgárral törvénytelenség történt, azonnal megindultak Nagy-Britannia hajói a bűnös ország felé. Most Anglia papiroson tiltakozik. Egyáltalában nem is tudjuk még felfogni az orosz véres eseményeket. Nem is igen hiszünk benne. És ha el is szörnyedünk, ezek olyan teoretikus elszörnyedések, mint ha a zulukaffereknél földrengés van. Még nem érezzük a húsunkon

békeajánlatot. Esztendővel később a francia miniszterelnök az ellentmondásba keveredett császár és minisztere (aki azt bizonygatta, hogy uralkodója semmiféle békeajánlatot nem tett a franciáknak, főleg nem nagy német szövetségese rovására) cáfolására a leveleket publikálta. Nem nehéz átlátni, hogy ezek után Károly tekintélye Berlinben a nullához közeledett. A következő hónapban rákényszerült a két birodalom közötti vámszövetségi megállapodás aláírására, amivel akaratán kívül erős szöget vert birodalma koporsójába. Londonban és Párizsban nem maradt kétely a döntéshozók között, hogy győzelmük nyomán nem hagyhatják egyben a Habsburgok államát. Ha azt akarják, hogy a legyőzött német birodalom ne veszélyeztesse leendő békéjük nyugalmát, akkor pedig nem csupán a kétközpontú birodalom, de a Szent István-i Magyarország sem maradhat életben. Helyére pedig erős utódállamokat kell kreálniuk. Ez lett a kisantant, amely – közhelyes igazság – nem lett hatékony partner Hitler birodalma megfékezésében. Ahhoz 12 esztendő, s a második világháború 55 milliós vérfolyama kellett…

224 Az uralkodó Tisza Istvánt 1917. június derekán mondatta le, aki a polgári demokratikus forradalom győzelméig továbbra is a magyar belpolitika erős embere maradt. Két kormány váltja egymást. Esterházy Móric elnökletével bő két hónapra, majd a rutinos Wekerle Sándor augusztus vége felé állt a kormányrúdhoz. Az ő kormányában Vázsonyi Vilmos úgy lett zsidó származásúként miniszter, hogy megtartotta, megtarthatta vallását. Erre korábban nem volt példa. Szterényi József már 1905-től 1910-ig kereskedelemügyi miniszter volt, majd 1918. január végétől ismét e tárca birtokosa.

225 Budapest székesfőváros határa egyben a környező falvaktól elválasztó vámhatár is volt, amelyet csak 1950-ben töröltek el. Az utak mentén épületekkel, ahol a vámoltatás lezajlott.

és vérünkön, még lelkileg is távol van az egész. Talán azért is, mert egy dolog foglalja el teljesen lelkünket. A béke, a béke, mely már olyan közel látszott, és még mindig nem volt itt.

Júliusban kezdjük a komoly híreket kapni, sőt rossz híreket is az olasz frontról. De még mindig nem az igazat. Milyen nyomorúságos helyzetben voltak a mieink annyi idő óta! Az olaszok nagyszerű repülőgépei a mi gyufaskatulyáinkkal szemben, a Piave túlsó partján 4 méter magas betonfedezékek, míg a mieink lyukakban laktak, ők amerikai, angol katonákkal megerősítve, a mieink megtizedelve, rossz élelmezés alatt kiéhezetten és a legembertelenebb gáztámadások. Ha ugyan lehetett ebben a háborúban embertelenségről fokozottan beszélni.[226] Azt a katonaságunk itt ismerte meg igazán. És mégis tartottuk magunkat – a bukás oka sem az volt, hogy megvertek, hanem az előkészített és fenyegető forradalom. Egy olasz tiszt mondta később egy ismerősömnek: ha még egy hétig kitartottak volna, nálunk történt volna meg ugyanaz, ami maguknál történt.[227] Úgy látszik, a német jelszó: „aushalten" mégis igaz volt – csakhogy annak is megvan a határa.

Most csak annyit tudunk meg, hogy a Piave áradása miatt a visszavonulásnál nagy veszteségeink voltak. Maga Wekerle számol be a veszteségről – kezdik az igazat megmondani. Előkészítés ez a legrosszabbra, vagy csak belátták a hazudozás hiábavalóságát? Nyugtalankodunk – de nem annyira, mint lehetett volna. Inkább az nyugtalanított, hogy milyen rosszul van a hadsereg ellátva. De hová viszik az országból a terményt és az élelmiszert?... Aggódásunkat csak az csillapította, hogy a román és az orosz béke biztosítottnak látszott. Az egész nyár folyamán egyszer sem jutott eszembe, hogy végleg elveszthetjük a háborút és nem is hallottam senkitől ilyen jóslatot. Ha az egyik helyen van is baj, a másikon helyrehozzuk és a „németeket nem lehet megverni".

Az orosz helyzet ugyan elég zavaros, hiszen az új forradalom ellen nemcsak az ellenforradalom, hanem a régi forradalmárok forradalma is fellépett – ki értené ezt így messziről? –, de ez végre is csak belső ügy odaát, a béke minden kibontakozást meg fog hozni és a béke már nem késhet soká.[228] Végre egy telet újra békében élhetünk. Ez a békesóvárgás mindent elnyomott; most már nem azért lessük a híreket, hogy mi történik a frontokon, hanem hogy mikor lehet már vége, nincs-e már kilátás, hogy holnap vagy holnapután az emberek felkiáltsanak. Hiszen mi őrültek voltunk – miért öljük még mindig egymást, mikor látjuk, hogy ezt a végtelenségig így lehet vinni? Akár az emberiség kipusztításáig. Öleljük meg egymást és menjünk haza![229] Persze ezt nem ilyen naivan gondoltuk vagy mondtuk, de ilyen naivan éreztük; hogy a béke tovább folytatott háború is lehet, arról nem volt fogalmunk. Hiszen erre példát nem láttunk a történelemben. Persze azokat az analógiákat is csak azután, később fedeztük fel, melyeket a történelem mégis bemutatott.

III.

Mikor Wilson békepontjai megjelentek, részint nem is értettük meg az Ausztria-Magyarországra vonatkozó részt, részint olyan elvi kijelentéseknek tartottuk, amilyeneket a pápa is tett. Hiszen minden háborúban a győztesek diktálják a békét, márpedig Németországnak csak a döntő győzelmet kell kierőszakolni és akkor úgyis mi állapítjuk meg a békefeltételeket. Abból, amit

226 Lehetett. A gáztámadások ilyenek voltak. Az elsőt az olaszok ellen a Monarchia katonái hajtották végre. Olyan pusztítással, hogy utána a fogságba esettek nem maradtak életben. Őket az olaszok azonnal kivégezték.

227 A regényes elbeszélés súlytalanná válik magának az írónőnek az olaszok sokkal jobb felfegyverzettségéről szóló sorai tükrében.

228 Az a tény, hogy a hazai viszonyainkhoz mérten elképzelhetetlenül véres oroszországi polgárháborúban sok tízezer magyar hadifogoly a Vörös Hadseregben harcolt, azt mutatja, hogy messze nem volt reménytelen a valóban bonyolult valóságban eligazodni. A cári családot kivégzők között is volt magyar ember. Igaz, nem az 1956 őszén ismét miniszterelnöki székbe emelt Nagy Imre – mint ahogy azt az 1989-1990-es rendszerváltás ellenzői, azok tollforgatói hamisan terjesztették…

229 Ha az írónő ezeknek a mélyen igaz szavaknak az erejét a polgári demokratikus forradalom leírásánál is szem előtt tartja, akkor azon elbeszélése a majd olvashatónál történetibbé válik. Igaz, ő legalább nem beszél patkányokról…

az antant beszél, az látszik, hogy ők is békét akarnak már! A francia összeesküvők és pacifisták perei is azt mutatják, hogy meg van rendülve az ország.

Ha most visszagondolok a német offenzíva tavaszi sikereire – ha ugyan igaz volt –, természetesnek találom, hogy Foch ellenoffenzívájának sikerében eleinte nem hittünk. Annyi békeremény biztatott, hogy most már csakugyan a döntést vártuk. De augusztusban a front visszavonul, az áttörés nem sikerül. Most már egész tudatosan felismerjük a frontmegrövidítésnek és átcsoportosításnak nevezett veszteségeket. Szeptember csakugyan a teljes visszavonulás jegyében folyik le, melyből mindent, a legvégsőt is megérthettük volna, ha nem lettünk volna négy év óta agyonszuggerálva azzal, hogy a németeket nem lehet megverni. Később olvastam Breithaupt *Volksvergiftung*[230] című könyvében, hogy milyen óriási agitációt fejtettek ki a szocialisták és milyen eredménnyel. Amikor mi még mindig a német hűség, kitartás és kötelességtudás képzelgésének biztonságában éltünk. De hiszen még a magunk Volksvergiftung-járól sem tudtunk. – Még a Saint-Mihiel-i borzalmas támadás és visszavonulás sem volt képes ezt a bizalmat megrendíteni. Úgy emlékszem, nem is tudtuk ennek az igazi jelentőségét felfogni. A figyelem a négyévi feszültségben, folytonosan változó események között elfáradt, és a tudósítások és hírek rémségei felülmúlták a képzeleti és érzelmi teherbíró képességünket. A gáztámadások és a tankok valami Verne-regénybeli szörnyűségeknek látszottak, melyeken elképedünk, de nem érezzük át.

Az angol és amerikai erők érvényesülését sem tudjuk felfogni a maga valóságában és Burián gróf békeindítványát szeptemberben[231] a most már természetesen meginduló béketárgyalások első lépésének tartjuk, melyekbe ha nem is mint győztesek, de legalábbis mint egyenlő fél megyünk bele. Egy hónap múlva már itt volt a szerencsétlenség, és mi nem hallottuk mindenből annak a „végzetnek a lépteit", amelyet sok mindenféléhez lehetne hasonlítani, de leginkább valami kegyetlen és cinikus erőhöz, mely egyszerre elrántotta a sok hazugságot előlünk és látóvá tette megrémült szemünket.

(Meg kell jegyeznem, hogy voltak pesszimisták is, pl. Dutka Ákos, aki később azt mondta, hogy az első perctől fogva nem bízott, vagy Sas Ede, aki az amerikai segítség után nagy bosszúságunkra kijelentette, hogy végünk van; Szalay Ákos is ezek közé tartozott, de ezek csak egyesek voltak.)

Nagyon jól emlékszem ennek a kora ősznek lelkiállapotára, s hogy mennyire nem voltam izgatott vagy reménytelen, mert régi idő óta először töltöttem néhány hetet távol az otthonomtól Zemplénben, az őseim pátriájában, a családom eredetétől nem messze, közel Gálszécshez, melyről nemesi nevünket kaptuk. Mégpedig éppen Jászi Oszkárnénál.[232] Akkor ez semmit sem jelentett, ma ez is mintha az élet egy gúnyos grimasza lett volna. – Lesznai Anna, még akkor Jásziné[233] (habár félig válófélben) hívott magához Körtvélyesre, és én örömmel fogadtam el. Máli, ahogyan írói körökben nevezték (a másik írói neve volt) egyike a legsokoldalúbb tehetségeknek.[234] Bámulatosan tudott alkalmazkodni lelkileg is a magyarsághoz, vagy magától alkalmazkodott hozzá a szelleme, mint minden asszimilálódó zsidó lélek.[235] Kézimunka-tervezetei a legragyogóbb színűek – és nem tulipános iparművészet –, teljesen a magyar föld virágaiból kinőttnek látszottak; szeretete a föld iránt is olyan volt, mint a magyar asszonyoké. Egész házuk és háztartásuk a gazdag magyar dzsentriéhez hasonlított és az egész vidék földbirtokos magyar családjai úgy is érintkeztek velük, mint maguk közé valókkal. – Körtvélyes annyira benne van a verseiben, mintha valamennyi

230 Népmérgezés – német.

231 Burián István közös külügyminiszter szeptember 14-én megegyezéses békére tesz javaslatot, amelyet két nappal később a győzelem kapujában álló antanthatalmak elutasítanak.

232 Körtvélyesen, a volt Szirmay kúriában.

233 Lesznai Anna soha nem használta férje, Jászi Oszkár nevét. Az egész emlékiratban az írónő következetesen azzal is kifejezi Málival szemben, annak a forradalmakkal történt azonosulása miatt terebélyessé vált neheztelését, hogy neve helyett Jászinét ír. E név az ellenforradalmi Magyarországon gyűlölt név volt. Jászi munkássága, valós történelmi szerepe sokakban ma is történetietlen ellenszenvet vált ki. Nem beszélve arról, hogy Máli azért sem lehetett Jásziné, mert a férfi akaratából elváltak.

234 Moscovitz Amáliának született. Életére ld. nagyszerű naplójegyzeteit, melyeket gondos munkával, igen informatív jegyzetapparátussal Török Petra rendezett sajtó alá. A könyvet a Petőfi Irodalmi Múzeum 2010-ben *Sorsával tetováltan önmaga* címmel jelentette meg. (A továbbiakban: LESZNAI 2010)

235 Bizonyosan magyarrá vált.

ősanyja így szerette volna, mielőtt ennél az utódnál rímekbe ömlött a föld szeretete. Megjelenése után sem tartottam volna zsidónak. De a műveltsége teljesen más volt, mint a magyar családoké, erősen külföldi és így világnézeti gondolkozása sem a miénk. Bizalmas beszélgetésben sokkal erotikusabbnak mutatkozott, mintha magyar nő lett volna, és mikor öltözködött! – magyar nő még másik nő előtt is szemérmesebb.

33. Szlovák család a 20. század elején
A falut bizony döntően szlovákok lakták.

Különben jól töltöttem azt a pár hetet. A nappalok az őszi napsütésben, a fenyők vagy virágok között, reggelizés a teraszon, az esték be az éjszakába 1-2 óráig petróleumlámpa mellett, a régies intim bútorok közt és a sok-sok asszonyprobléma, mely felvetődött. Mint írót becsült és műveltségemet nagyra tartotta. A levegőváltozás és a háziasszonyok szívessége – az anyja is kedves, finom asszony volt[236] –, sok könyv és sok intellektuális beszélgetés, asszonyi dolgokban nyílt és okos felfogása. Minden vonzó volt, amire emlékszem. Egyetlenegyszer keveredtünk nagyobb vitába a nemzetiségi kérdés felett, de ez sem ment túl a teoretikus vita keretén. Különös, hogy a háborúról nagyon keveset beszéltünk, a várható következményekről egyáltalában nem, soha fel sem jött, hogy elveszthetjük a háborút és forradalmi gondolat vagy várás a legtávolabbi célzással sem merült fel. Talán ő nem is tudott róla, hogy mi készül, mert képtelenségnek tartanám, hogy olyan bizalmas együttlétben egyszer sem szólta volna el magát. Máli olyan mérsékelt pacifistának mutatkozott, hogy még ez sem haladta túl az én háborúban kimerült lelkemnek a békevágyát.

Azóta az egész ottlétem képtelenségnek tűnik fel. Lesznai Anna kommunista lett és ott lakik ma is Körtvélyesen cseh uralom alatt. Bizonyosan éppen olyan jó cseh hazafi, mint magyar volt. Hacsak nem kommunista most is, mert egy felvidéki ismerősömtől hallottam, egy dzsentri asszonytól, akivel régen jó ismeretségben volt, hogy szörnyű társaság jár hozzá Bécsből, az emigrációs táborból és hogy nagyon rossz hírű asszony lett belőle. Természetesen magyar ismerősei sohasem találkoznak többé vele. Vajon melyik életét érzi az igazinak?

Kénytelen vagyok még később kiegészíteni: milyen naiv voltam megint! A mai időben, úgy látszik, nem lehet érzelmileg sem a jövőre utalni. Lesznai Anna egyszerűen visszajött a harmincas években Magyarországba. Úgy látszik, ez az állandóan lenézett Magyarország mégis jobb, mint az imádott Csehország. Itthon pedig nálunk azóta ünnepelt festőnő. Sokkal rosszabb, mint költőnek. Kiállít és arisztokrata hölgyek ölelgetik mint tehetségcsodát. Nekem is üzentetett, hogy el kell már feledni azokat a „régi dolgokat", sőt a kiadóval egy könyvét is elküldette. Szerelmi versekből szerkesztett magyar antológiát. Akkor, amikor együtt ültünk Körtvélyesen a késő éjszakákon, nem sejtettünk semmit abból, ami bekövetkezett. Vajon még ma is van olyan fordulat, amit nem sejtünk a magyar és az egymás [sic!] viszonyában?[237]

236 Moscovitz Geyzáné Deutsch, később Hatvany Hermina. Vö. LESZNAI 2010, valamint a következő jegyzetet.

237 Lesznai Anna egész élete, magyarul először 1966-ban, majd 2015-ben másodszor megjelent, *Kezdetben volt a kert* című, több generáció történetét elbeszélő nagyregénye és általában egész munkássága cáfolja a fentiek valóságosságát. (A továbbiakban: LESZNAI 2015; egyébként a terjedelmes könyvnek még az első magyar kiadása előtt lett egy német, nagyon megkurtított változata.) Az Olvasó tárgyilagos mérlegelését segítendő Lesznai Annától két szöveget idézünk. Az első 1917-ből, a *Huszadik Század* körkérdésére adott válaszból való. Arról a körkérdésről beszélünk, amelyet Ritoók Emma is minden bizonnyal olvasott, hiszen arra maga is válaszolt.
„Vidéki tisztes vadászó, politizáló »úriemberek« pipafüstjében voltam nyolc éves koromban »a

34. Ezeknek az évtizedeknek árnyalt megértéséhez legalább annyira fontos, mint Emma memoárja.

Pár hét múlva ködös, esős őszi reggelen indulok vissza Málival és gyermekeivel Pestre.[238] Öt órakor keltünk és lámpánál reggeliztünk meg. A csomagokat hordták ki a szekerekre – hosszabb kocsiút volt az állomásig – és nekem valami furcsa visszaemlékezési érzésem volt. Egyszerre eszembe jutott, hogy így indulhattak az őseim ebből a Zemplén vármegyéből, itt a szomszédságból, hogy pár száz év alatt jó alföldiekké váljanak odalent Biharban. Talán gyerekek is voltak köztük, akik álmosan nyűglődtek vagy nagyobbak, akik kíváncsian várták a nagy változást. És abban a percben eszembe jutott egy regényterv is. A családom történetét – és ezzel általában

legmagyarabb kis úrigyerek«, ki hazafias, sőt amennyiben ilyesmit öntudatlanul magamba szíhattam, »úriosztály-érzelmek« levegőjében nőtt fel. Emellett vallásos zsidó nagyszüleim pesti otthona, szűkösebb szigorúságú szokásai, a hosszúnapot betartó fehér szakállú öregúr, szintén beletartoztak lelki leltáramba. Hosszúnapi és nagypénteki böjt megfértek tudatomban. A katolikus templom harangszavára imádkoztam. Tudtam, hogy léteznek pajeszes falusi grájzlerkocsmárosok, kik »zsidók«, de ezek a »hivatásos zsidók«, akik pántlikát árulnak, akárcsak a tót parasztok, nem voltak olyan emberek, mint mi. Egyszer ilyesmit fejthettem ki anyám előtt (azt hiszem, azt kérdeztem, milyen haditettért kaptak nemességet az őseim); anyám hangosan kacagni kezdett és ez a lekicsinylő kacaj és hozzávetett megjegyzései magyarázták meg nekem először, hogy én nem vagyok »igazi, színmagyar úri gyerek«, és hogy a zsidóság valami külön valóságot, alsóbbrendűt, társadalmilag, ha nem is titkolandót, de mellőzöttet jelent. Ekkor kezdődött meg számomra a zsidókérdés. Tudni akartam, *hová tartozom,* a kedves társasághoz, akik bölcsőm óta becéztek, szigorú nagyszüleimhez, kik elítéltek és félreértettek bennünket, kiknek levegője számomra idegenszerű volt, vagy talán-talán a pántlikás zsidókhoz-e, ott lenn a faluban. Megtudtam, hogy atyai dédatyám kocsmáros volt, leszöktem a kocsma melletti kis boltba és soká figyeltem a grájzlerosné pulton szorgoskodó kezét, vontatott éneklőhangját; elhíttam a gyerekeit játszani. De alig értettük meg egymást, ők németül beszéltek, piszkosak voltak és azt mondták, hogy »nem szabad velem egy ételből enniök«. Türelmetlen, fájdalmas keresés volt ez, mely végigkísérte fejlődésemet. Néha örömmel hittem már, hogy »otthon vagyok«, ha olyan zsidókkal vagy keresztényekkel kerültem össze, kikhez emlékeimnél és hajlamaimnál fogva különös közösséget éreztem. De soha, semmi körben sem leltem meg azt az emlék-, kultúr- és temperamentumszintézist, melybe teljesen bennfoglaltatom. *A zsidónak vannak barátai, de társadalmi köre nincsen.* Ezer bántó szó repült el mellettem, ezer gőgös zsidó és keresztény éle, mindegyik sértett bennem valamit. S ami az én életemben halk, lírai, zönge- és tragikumnélküli hiányérzet maradt, az bélyegzi meg többé-kevésbé döntően a zsidó intelligencia sorsát. *Zsidónak lenni, egy különös, betegesen izgatott idegállapotot jelent.* A gettó-zsidó örökös üldöztetések közepette állandó félelmek[ben] és természetellenes elzárkózottságban élt. A kultúr-zsidó tehát gettóbeli őseitől már megviseltebb idegrendszert örököl. Ezt a terhelt idegrendszert *folyton ingerli az a stabilitáshiány, melybe társadalmi elhelyezetlensége sodorja.*"
A másik szöveget Ritoók Emma nem ismerte, nem ismerhette. Az Máli naplójegyzeteiből való. 1920 karácsonyát örökíti meg a beírás. „Karácsony éjféli mise. Nem tudok imádkozni – szeretettől és csudálkozástól. Arany ragyogás Krisztus képén, ki a kenyeret és bort osztogatja. Mellettem O[szi] és G[erg]. Én szeretném mindkettő kezét megfogni, de mozdulatlan vagyok a szeretettől. Mágikus minden, templom és hívők, nyakig mágia, fejünk felett mágia. »Add meg mindennapi kenyerünket ma« – mágikus könyörgés az Atyához, ki maga is mágikus. Hadd együk a mágia kenyerét, hogy erőre kapva tőle megszüljük a Fiút, a szeretetet. A Fiút mi szüljük. A mágikus Isten bennünk duzzad terhessé, váltódik meg szeretetté. A mágiát teremte = az Anyát és Apát teremtés. A művész és Mária viszonya. A művész vállalja mágikus szerepét , és csak indirekt van köze mint művésznek a szeretethez – amennyiben művész." (LESZNAI 2010, 207.) A volt Zemplén megyei Körtvélyesen, a falu római katolikus templomában vagyunk. Oszi Jászi Oszkár, Máli elvált férje, Gerg pedig Gergely Tibor, Máli Jászi utáni férje. A kikeresztelkedett zsidók sokáig döntően reformátusok lettek, hiszen az sokkal „magyarabb" vallás volt, mint az egyetemes római katolikus vallás. Természetesen Jászi és Lesznai is reformátusként voltak ott a katolikus éjféli misén.

238 Lesznai Anna Jászi Oszkártól származó két fiáról lehet szó. Máli első házasságából már született egy fiú.

a magyar nemesi és abból kifejlett középosztályú családok történetét – ettől az átköltözéstől fogva a gyermekek szemén át megírni. Minden generáció gyermekei továbbnövőben látják és átélik a fejlődést, de teljesen felnőtt korában csak az utolsó nemzedék fia fog szerepelni. Hogyan fog végződni? Nem tudtam. A háború lett volna a regényben s a családban az utolsó nagy élmény. De akkor még azt sem tudtam, hogy milyen nagy élménnyé válhat egy család történetében, melynek két otthona, Zemplén és Bihar két ellenséges nép kezébe jut. Mindenesetre valahogy úgy gondoltam már akkor, hogy az igazi magyar nemes családok története lenne először megírva ebben az egy családban, nem a szokott kártyázó, cigányozó, ivó dzsentrié, melyről olyan sokat tudnak a zsidó írók és sajnos utánuk a magyarok is. Ha én ezt valaha megírhatnám.

A vasúton elmondtam Málinak az egész tervet. El volt ragadtatva tőle. Többé nem találkoztunk egyetértésben és megértésben.

IV.

Melyik pillanatban kezdtük megérezni az idők megnehezedését? Ment minden tovább, lassan-lassan rakva lelkünkre a terhét. A front válságánál a belpolitika szörnyű zavarosságát érezzük erősebben. Mikor szeptember végén a bolgárok különbékét kérnek, már megláthattuk volna ebben az összeomlás kezdetét, amit a tőzsde, mint később halottam, mindjárt meg is érzett. Mit tudtuk mi keresztyén magyarok, hogy a tőzsdének milyen szeizmográf-jelentősége van! Wekerle megnyugtat: a mi határaink biztosítva vannak! Olyan fáradtak vagyunk, hogy örülünk a megnyugtatásnak és elfogadjuk.

Két név szerepel a lapokban, szinte a múltat és eljövendőt köti össze. Szabó Ervin szeptember végén meghalt. A legexponáltabb radikálisok közül való, aki mint a Fővárosi Könyvtár igazgatója a szocialista-radikális irány anyagával látja el a fiatal intellektuális zsidóságot és ennek központját, a Galilei-társaságot. A moszkvai bolseviki akadémia egyedül őt választja meg a magyar tudósok közül tagjának, habár Szabó Ervin sohasem volt tudós.[239] Sokat olvasott ember volt és azzal a zsurnaliszta dilettantizmussal tudóskodott, mint az egész társasága: a galileisták, melynek egyik fő alakja volt Jászi Oszkár is. Csodálatos, hogy ez a társaság olyan hatást tudott gyakorolni szellemileg is, mert egész „szellemisége" az a felületes tudású, radikális jelszavakkal telített, „progresszív" gondolatokkal dobálózó gondolatkör volt, melyet már Jásznál ismertem. Előadásaikra mindenki jó volt nekik, aki bármilyen problémába ezeket a jelszavakat bele tudta keverni. Fontossága nem is a szellemiekben volt, hanem hogy a hozzájuk tartozó fiatalságot egy táborba szervezte. Társaságunk filozófusai nagyon lenézték őket az új idealista filozófia, a szellemtudomány magaslatairól.[240] Sőt mi – a vasárnapiak – előadásokat is tartottunk 1917–18 telén egyenesen az ő darwinista, történelmi materialista irányukkal szemben. Később, mikor a politikai szélsőség győzött a szellemi felett, ebben megtalálták egymást. Néhányszor én is elmentem ilyen galileista előadásra, ha a cím csábító volt, de olyan gyengének találtam mindannyiszor, hogy szinte nevetségesnek látszott ahhoz képest, amit vártam.

Akkor még nem tudtam, mit jelent az, hogy ők voltak a megszervezettek. A másik név a Duczyńska Ilonáé, mely már a fiatalabb radikális nemzedékhez tartozott. Az összes pacifista, sőt forradalmi (sőt kommunista) ifjúságnak, vagyis főleg a zsidóknak ideálja, romantikus ideál, mert orosz. A vasárnapi társaságban is hallok róla beszélni, de inkább, mint érdekes típusról. Most néhány galileistával együtt elítélték „haderők felbomlasztására alkalmas izgató és lázító iratok

239 Marxista tudós volt.

240 Egymás lenézése meglehetősen gyakori történet. Szóval a képlet a fentinél jóval árnyaltabb. Jászi – mint később olvasható – 1918. november 10-én (ld. erre a 133-134. oldalt) megjelenik a Vasárnap Körben. Jászi és köre egyébként meglehetősen lenézte, bár nem annyira, hogy ne tanította volna a galileistákat.

terjesztése miatt”[241]. Tehát mártír is lett. – Csodálatos, hogy milyen módon tudták eljuttatni és terjeszteni ezeket a röpiratokat a katonaság között. Ki segítette őket? Ki adta a pénzt? Ki vitte ki? Különben maga *Az Est* is elég lett volna, hogy az utolsó hónapokban a kimerült, rongyos, éhező katonaságot felizgassa – és *Az Est* nyugodtan járhatott ki! Még ebben az időben is a jó öreg Herczeg Ferenc is írt különben bele, persze nem politikai cikkeket, hanem szentimentális krokikat.

35. A hihetetlen maga volt a szörnyű valóság. Így temettek 1918-ban

Közben a nagy belső nyugtalanság közepén fellép a spanyoljárvány egész szörnyűségében. Amilyen csodálatos volt, hogy ilyen háború mellett meg tudták akadályozni, hogy a legszörnyűbb betegségek, csak a történelemből ismert járványok, melyeket a katonák hoztak frontokról, nem terjedtek el – olyan szörnyű befejezése volt ennek a szörnyű időnek ez a járvány, mely nem a háborúnak az infekciója volt, hanem a kezdődő békének, alattomos és kegyetlen. Állítólag annyi áldozatot követelt, mint maga a háború, de ezt túlzásnak tartom, mert a háború állítólag 25 millió ember életébe került, ami mégis hihetetlen.[242]

A belső élet pedig romlik tovább. A folytonosan növekvő drágaságon nem segít semmi, legkevesebbet az árdrágítók elitélése. Már pénzért sem lehet kapni a szükségeset és a fantáziának mindig nagyobb lendülete kell hozzá, hogy pótoljuk a hiányt. Nincs sem tű, sem cérna, kefe, pamut, tisztítószerek – és milyen??? Szappan! Az a százféle apróság, ami főzésnél, a ház tisztántartásánál szükséges, mind hiányzik. A harisnyákat ócska felbontott színes pamutokkal javítjuk, olyanok lesznek lassanként, mint egy térkép. Ócska bélésekből portörlő lesz, ha nem blúz. Újabb felfedező kereséseket rendezünk, a padláson ócska kofferekben még mindig talál az ember valami használhatót. És ha ez is elfogy? De mi ez ahhoz a zavarhoz képest, ami az embert elfogja a belpolitikai hírek olvasásánál és hallásánál. Nem is tudom, hogyan lépett a többi kérdések közé és főleg a béke problémája mellé egyszerre a perszonális unió kérdése. Egyszerre csak itt volt, beszéltek róla és mi örültünk neki. De Károlyi hozza? Ez kétségessé teszi az örömet. Károlyi különben akkor még a viszonyoknak megfelelően beszél. Mi is kezdjük belátni, ilyen háború után nem lehet a régi békeidőkbe visszahelyezkedni változás nélkül.

A folytonos miniszterválságokban az ember nem tudja, merre tájékozódjék. Mert csak utólag tesz mindenki úgy, mintha akkor is azt hitte volna, hogy Tisza megmenthetett volna mindent.

Ezek már elfelejtették, hogy Tisza ellen a gyűlölet akár okkal, akár az ellenzék durva propagandája folytán, általános és leküzdhetetlen volt. Olyan szörnyetegnek, mint *Az Est* festi, természetesen nem tartottuk, de még a leghívebbekről sem hiszem el, hogy azt az erőt érezték volna benne akkor, amely képes mindennel szembeszállani: eltekintve attól, hogy olyan általánosan gyűlölt ember nehezen tudott volna hatni vagy erélyes lenni, hacsak fegyveres erőre nem támaszkodik. A pártja kevés volt ahhoz, ha a parlamentben többségben is volt. Az utca minden nehéz és zavaros időben hatalom, s ezt a hatalmat Tiszáék is kihasználták, mikor a háború népszerűsítéséről volt szó.

241 Duczyńska Ilona (1897, Mariaenzersdorf, a mai Ausztria – 1978, Pickering, Kanada) Zürichben, az ottani műegyetemen tanult. Az 1917-es orosz forradalom nyomán tért haza. Az 1918. januári nagy munkásmegmozdulás előkészítésében való részvétele miatt tartoztatták le. Az ún. Galilei-per fővádlottja, kétévi börtönre ítélik. A polgári demokratikus forradalom szabadítja ki.

242 Az első nagy háború mintegy nyolcmillió áldozatot követelt. A spanyolnáthának nevezett influenzában a szakirodalom álláspontja szerint – bármennyire hihetetlen – valóban többen haltak meg, mint magában a háború küzdelmeiben.

A koncentráció nehezen megy. Andrássy nem népszerű, pártja sincs, amely tartsa; jó most újra megjegyezni, hogy Andrássy Károlyival, Szterényivel, Vázsonyival tárgyal. A zsidóság olyan erős lett, hogy még a parlamenti kibontakozás is rájuk akar támaszkodni? Nemcsak nálunk ilyen a helyzet, Németországban is. A dolgok lefolyását, vagyis rohanását, csak egy katonai diktátor akadályozhatta volna meg, aki a frontharcosokkal hazajövet, tekintet nélkül mindenre állítja vissza a rendet. De könnyű most már beszélni – és hol volt ilyen diktátor? Ahhoz is zsenialitás kell. A zsarnokság nemcsak olyan véletlen gonoszság, nagyság és szellem kell hozzá és a kellő pillanat eltalálása. – Nálunk ezekben az időkben három ilyen pillanat is volt: de a zseni hiányzott hozzá: az első, a frontról hazajövő katonák felhasználásával, a második a csehek ellen küldött, vörösnek mondott, de hazafias hadsereggel, mikor Károlyi nagyon gyengén állott, de a magyar integritás jelszavával még mindenkit meg lehetett volna nyerni. A harmadik az oláhok kivonulása után és ezt vártuk – Horthytól. Az elsővel meg lehetett volna menteni egész Magyarországot, a harmadikkal legalább Csonka-Magyarországot. Hiábavaló reménykedés?[243]

36. Benyomuló cseh csapatok a pozsonyi hídon
Nem várták meg a pillanatot, amikor joggal teszik… Az írónő fantáziálta három pillanattal szemben ez volt a számunkra szomorú valóság…

Annyira beleéljük magunkat a békevárásba, hogy szinte képtelenségnek tartjuk az olasz fronton még mindig folyó harcot és hogy új, kegyetlen francia offenzíva kezdődik. Hiszen a németek és mi is a békét akarjuk már csak, és lapjaink Wilsont dicsőítik. Csak Zsiga testvérem nem hisz neki. Igaz, hogy ő még mindig igyekszik bízni, vagy legalábbis minket biztatni, hogy megúsz-

243 Igen. Azon túlmenően, hogy egyik elképzelt pillanat sem létezett, a valóságban elmondandó még: 1. Károlyi Mihálynak a Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltása pillanatától semmi hatalma nem maradt. 2. A Vörös Hadsereg élén döntően a világforradalom ábrándjában hívő forradalmárok voltak, de magában a seregben ott volt a későbbi horthysta haderő számos vezetője is. A harcosok között pedig még többen olyanok küzdöttek, akiket a birodalom visszaállításának a vágya hajtott. Átmenetileg sikerrel.

szuk baj nélkül a háború végső kimenetelét. De az ellenség nem békét akar, hanem a németek tönkretételét. És az antant már tudja – csak mi nem –, hogy a németek békeajánlata csak a teljes összeomlásnak akarja elejét venni. Mi csak egyet várunk, hogy jöjjön a béke. Igaz, hogy a csehek, az újonnan elismert antant-fél[244] 14 vármegyét követel a Felvidéken. De hiszen a wilsoni elvek majd megmutatják az igazunkat.

V.

Szép, hosszú őszünk van és ez vigasztaló. Fogalmunk sincs róla, hogy Zágrábban már nyilvánosan ki vannak téve a megcsonkított Magyarország térképei. De akármilyen szép az ősz, fenyegetően áll előttünk a tél és a szénkérdés. A ruházkodásról lemondás a legkevesebb. Sokkal rosszabb, hogy a fehérneműváltással és a mosással is takarékoskodni kell. A mindennapi fürdéshez nem lehet befűteni, és nem lehet fogkefét kapni. Nagy kínnal annyi élelmiszert mégis be lehet szerezni, hogy ne haljunk éhen. De ha hideg lesz és fűtés nélkül maradunk… – és mama hogyan fogja bírni? Tehát *beszerezni, beszerezni!* Hajsza a mindennapi után tovább és nehezebb viszonyok között, mindig nehezebben. A szörnyű sortállások belenyúlnak az éjszakába. Sőt éjszaka is ott maradnak, ülnek, fekszenek az utcán. Azért, hogy elsők lehessenek, ha reggel kinyílik az üzlet. Mátyásföldön mégsem ilyen szörnyű. A közeli falvakba át lehet menni valamit keríteni. De a szénhiányt hogyan fogjuk pótolni?

Minden szellemi foglalkozás, érdeklődés megszűnik, az újságot olvassuk egyedül és minden idő belefolyik a küzdelembe a mindennapi életért. Mosolygunk a három hústalan nap rendeletén, évek óta nem eszünk többször húst. Gyakran kevesebbszer. Mondják, hogy lisztet, tengerit folytonosan szállítanak Ausztriának és Németországnak. Hova lesz? Ott még nagyobb a szükség, mint nálunk. Panama-kiáltozás van, és volt is az egész háború alatt. A vasárnapi társaságban az egyik asszony azt mondja, hogy a hivatalvezető magyar urak nélkül a zsidók sem csinálhatnák meg piszkos üzleteiket. Igaz, csakhogy a dolog úgy áll, hogy a zsidók rögtön kiszimatolják, ha valahol egy gyenge jellemű ember van, és ők vetik a hurkot a lába alá.

A béke, a várt béke közeledik, de éppen olyan mértékben sötétül is a helyzet. Szörnyű kilátások kísértenek, ha igyekszünk is lehazudni magunk előtt. A wilsoni béke ábrándja szétfoszlik. Egy bosszúállásra dühödten szomjas, elbizakodott, rideg nemzet békediktátumai elé nézünk, rémülten, a kis ellenségek kaján várakozása mellett. És akik a békét diktálják, nem ismernek, még földrajzilag sem.[245]

Október közepén a Károlyi-párt határozati javaslata kimondja, hogy haza kell hozni a katonaságot a határok védelmére. Miért is nem lehetett ezt megtenni? De miért nem tudták ők megtenni, mikor hatalomra jutottak? Sors? Elrendelés? Ez a határozat nagyon emelte az ellenzék tekintélyét és főleg népszerűségét. Különben is a háború elvesztése nagy erővé vált a Károlyi oldalán, mert nekik lett igazuk. De hogyan is jöttünk rá, hogy elvesztettük a háborút? Még senki sem mondta ki, még harcok is folynak, még két hónappal ezelőtt a Burián békeajánlatakor azt hittük, hogy mint egyenlő felek fogunk tárgyalni.[246] És egyszerre csak mindenki tudja, hogy elvesztettük. Pedig nem egyszerre jött ránk a tudás, mire igazán megtudtuk, már nem volt villámcsapás, mert ott leselkedett, ki tudja mióta, mindenkinek a tudatalatti tudásában hosszú hónapok óta elnyomva.

244 Franciaország 1918. június 29-én, Nagy-Britannia augusztus 9-én, az USA szeptember 2-án előzetesen elismerte Csehszlovákiát. Ld. még a Sixtus-botránnyal foglalkozó 223. sz. jegyzetet.

245 Ezzel az általánosan elterjedt nézettel szemben főleg Angliában, de az USA-ban is felkészült értelmiségi körök dolgozatait, tanácsait mérlegelve alakultak ki a kormányzati állásfoglalások. Részletesebben ld. – például – ROMSICS 2007

246 Ld. a 231. sz. jegyzetet.

Az október 16-i gyűlés már forradalmi levegővel van tele. Wekerle bejelenti a perszonáluniót, halvány hatása van a parlamentben és közéletben egyaránt.[247] A régi-régi vágy teljesült és aligalig törődünk vele. Annyi baj között, ilyen kilátástalan helyzetben hozhat-e még valami jót? És a szörnyű gyűlölet kitörése még ezt a halvány hatást is elmossa. Az a gyűlölet, melyet az ellenzék vad kíméletlensége keltett fel Tisza ellen, most mindenki ellen fordul, aki ugyanazt a politikát követi. Károlyinál ez személyes gyűlölet volt. A párbaj, Tisza lenéző viselete és semmibevevése ezzel a degenerált nagyravágyóval szemben véressé fokozta, Tisza állt személyes érvényesülése útjában is. Pártja természetesen még izgatja ezt a gyűlöletet politikai okokból is. Nem tudom, más is úgy érzett-e, mint én, mikor elképedve olvasom az őrjöngő gyűlöletnek orgiáját, de mikor odajutok, hogy Lovászy elkiáltja: „mi mind antantbarátok vagyunk", szinte megfagy bennem a gondolat. Felállok, bemegyek mamához, nem azt mondom, hogy hazaárulás, ami legközelebb fekvő gondolat lett volna, hanem azt: olvassa el, ez a forradalom. És attól fogva tudtam, hogy jönni fog, pedig még senki sem beszélt róla.[248]

(De lehet, hogy sokkal régibb már ez a forradalmi hangulat. Kristóffy {Magyarország kálváriája} később azt mondja, hogy a Fejérváry-kormány ellen rendezett első parlamenti obstrukcióval kezdődött 1905-ben. Ez mégis túlzás. Hanem az 1918 elején lefolyt sztrájk már forradalmi volt, ha mi nem is tudtuk.)

Ezután természetesen már csak a Tisza elleni merénylet következhetett; olyan szép betanult frázissal felel Lékai mindjárt az első kérdésre: meg akarom ölni azt az embert és azt a gondolatot, mely a világ lángba borításának egyik fő okozója. Ez vagy betanított ember vagy olyan rajongó, aki még a mondásaira is elkészült, mert történelmi fontosságúnak tartja.[249] De úgy látom, nem tesz olyan hatást a merénylet, mint más időben tett volna. Engem is jobban felizgatott az antantbarátság kijelentés, mint ez.

Másnap mondja ki Tisza: elvesztettük a háborút. Annyiszor szemére vetették ezt még halála után is. Úgy állítják be, mintha kihívó daccal vagy cinikusan mondta volna. Pedig lehetett hatásosabban, mint ezzel az egyszerűséggel megmondani a mi nagy tragédiánkat? A beszédéből már akkor is azt láttam, mint később, hogy egy rettenetes sorsnak halk hangú, frázistalan egyszerű beismerése volt, amely sorsban ő akarata ellenére játszott szerepet, de a következményeit éppen olyan frázistalanul viselni fogja.[250] Ma már az az érzésem, hogy mindenről lemondó beismerés volt. Talán az életről is. A következő gyűlésen az oláh képviselők már úgy beszélnek a magyar parlamentben, mintha Erdély az övék volna.[251] Mi lesz itt? Jó, hogy a mindennapi aggodalom, munka, bosszúság, kényelmetlenség annyi idejét fogja el az embernek. Nem ér rá a gondolkozásra. Csak pillanatok fagyasztó megdöbbenése az egész hatás.

Közben hírek Oroszországból. Foglyaink szabadok. Akkor legalább azt írták, és miért ne hittük volna? Az orosz cári család iránt csak a pápa érdeklődik, szinte megható. Hol vannak a szuverén uralkodók, a fegyvertársak, a királyi rokonság?[252]

---

247 IV. Károly október 16-án a kétközpontú birodalom nyugati felét szövetségi államma nyilvánította. Erre a magyar miniszterelnök bejelenti, hogy az ország visszanyerte függetlenségét, az uralkodó perszonálunióban államfő.

248 Az 1917. évi oroszországi forradalmaknak igen nagy volt a begyűrűző hatása. Főleg a munkásosztályon belül volt erős bázisa a „cselekedjünk bolsevik módra"-jelszónak. De Ady Endre forradalmas versei is megtették a maguk hatását. A Ritoók Emma által ábrázolt háborús nélkülözések természetesen még inkább hatottak a „lent" élők körében. És ott a hatás merőben más volt, mint amit az az írónőre és társaira gyakorolt.

249 Lékai (Leitner) János, jómódú család gyermekeként csatlakozott a Galilei-körhöz. Tisza István ugyan eleinte ellenezte a háborút (ld. erre a 21. sz,. jegyzetet), ám idővel a háborúnak lett a szimbóluma, minden háborúellenes gyűlölet középpontjává vált. Az ügyetlenül megtervezett, sikertelen merényletre október 16-án került sor. A bebörtönzött fiatalembert a polgári demokratikus forradalom szabadította ki.

250 Valóban így történt.

251 Ez volt a realitás.

252 Tudták, a legbölcsebb hallgatni.

Az emberi aljasság és önzés egyik legkiáltóbb példája ez a megfeledkezés a szerencsétlen családról. Régebben, mikor a cár menedéket kért magának és a családjának, nem tudtuk, sikerült-e. Az az érzésem, mikor még a bolsevizmus elég gyenge volt, még ki lehetett volna menteni. De az országok, az uralkodók, akiknek segített, még csak meg sem kérdezték, mikor elbukott, hogy mi fog vele történni. Csak a pápa. Sok regényes cárgyűlöletem, melyet Jókaitól kezdve a berlini diákszobákig a szabadságról szóló forradalmi frázisok tartottak fenn, egyszerre aggódássá változott. Valami előre veti az árnyékát az átélt forradalom borzalmaiból és a lelkesedés elvész még az olvasott forradalmak iránt is.[253]

VI.

Ausztria összedőlt, kis államok keletkeznek, a változást maga a császár is elfogadja.[254] Valami furcsa tehetetlenség lehet az ilyen császárban. De még nem fáj a fejünk, mikor a cseh állam megalakul, csak arra gondolunk gúnyosan, hogy mit mondana ehhez a csehbarát Ferenc Ferdinánd? És egy kis felmelegedő érzéssel az öreg király iránt: jó, hogy nem érte meg. Bécs, a mulatós, a magyargyűlölő, éhezik. Két deka margarin egy hétre. Mintha egy kis károrvendés volna bennünk titokban – nagyon nyomorult, de nagyon emberi érzés.

Nemzeti tanácsok alakulnak, és nem tudjuk, mi az – azt sem, hogy forradalmi vagy háborús alakulatok-e?[255] De hamar meg fogjuk érteni: délszláv, oláh, cseh, majd román nemzeti tanács Erdélyben, mind ellenünk nyúló aspirációkkal és Wilsonra hivatkozva, aki ezeket a követeléseket elismeri. A Wilson-imádat hőmérője nullára száll, még *Az Est* is meghökken. Teljes feszültségével beáll a kínos bizonytalanság érzése, mint a hadüzenet előtt, csakhogy súlyosbítva, mert tudjuk, hogy csak a legrosszabb elkerülését várhatjuk a legjobb esetben is. Egyetlen remény, hogy hív-

253 A romantikus történelem- és nemzetszemlélet korlátai között ennél nem lehet messzebbre látni. A bolsevizmus mögött óriási erő lakozott, az ellene küzdők ezt pontosan tudták. Következőleg az volt a bölcs, ha számlájukat a cári család sorsával nem terhelik. Spirituális hatalma birtokában a Szentatya nyugodtan aggódhatott.

254 A Musil és Kafka megénekelte birodalom, s vele a túlélt Habsburg-dinasztia dőlt össze. Most születik meg a modern Ausztria, amely nem kevés hányattatás után eléri, hogy a különbség közöttünk megint annyira nagy legyen a javára, mint ahogy a korábbi századokban megvolt. (Ld. erre a 164. sz. alatti táblázatot.) Persze az osztrákok szeme nem ránk, hanem a németre irányult, a németek a franciákat lesték és lesik, azok a britekkel versenyeznek és így tovább…

255 Őszinte beismerése mély tájékozatlanságának. Ha tudja a választ mindezekre, akkor nem hány sokszor epét Károlyi Mihályra és az ő (valamint Jászi Oszkár) neve fémjelezte magyar polgári demokratikus forradalomra. Az 1918-as polgári demokratikus forradalomnak semelyik utána következő rezsimmel nem volt szerencséje. Illyés Gyula úgy látta, hogy „az 1918–1919-es esztendőkről tárgyilagosan írni Magyarországon jóformán csak két évtized múlva lehetett." E lehetőséggel élve a *Pesti Napló*ban – a korszak egyik legolvasottabb napilapjában – 1939-ben kezdte írni visszaemlékezéseit. Ám messze nem tehette szabadon. „Az események nagyjából ott fejeződnek be – írta visszatekintően 1972-ben –, ahol a cenzor végül is állj-t mondott." Ez konkrétan azt jelentette, hogy a proletárdiktatúra időszakáról már csak nagyon vázlatosan emlékezett, az utána következő időkről pedig igazmondó igénnyel semmit sem beszélhetett el. Amit megírt, abból 1942-ben *Kora tavasz* címmel lett könyv. Elbeszélését akkor így zárta: „Bár nem egy kedves ismerősének vonásait rajzolgatta, az író megjegyzi, hogy könyve nem saját talajáról, nem saját személyéről szól." A kádári Magyarország életműsorozattal tisztelte meg a költőt – és saját magát, teszi hozzá a ma történésze. Abban 1972-ben jelent meg e mű másodszor. Ekkor Illyés Gyula azt is elmondhatta, hogy „ez a korlátozás önkéntes volt, de szigorúbb – s kötelezőbb a hivatalosnál is. A valódi nevek közreadásával élő személyeket, eleven érdekeket sérthetett volna. Kötelességemnek éreztem, hogy a helyzetet a fölismerhetetlenségig – a kinyomozhatatlanságig – átrendezzem."
A ma történésze – már nem csupán a még nagyobb időtávval, hanem a merőben megváltozott világ sok szempontból szabadabb lehetőségeivel is élve – elmondja, elmondhatja: a nagy író valójában úgy írt, hogy abból sok minden mindenfajta nyomozás nélkül, más esetekben a feltárt történeti forrásokkal, feldolgozásokkal egybevetve fölismerhető. Helyenként messze jobban, mint az egyes, magukat történetinek mondó munkákban olvasható. Bár a kádári Magyarországon is működött a cenzúra és az öncenzúra, ám annak nem volt akadálya, hogy a nép 1918-ban elemi erővel fellángolt forradalma megismerhető legyen. Annál is inkább, mert az 1968-ban a polgári forradalmat monografikusan ábrázoló műben a vidék és a város forradalmáról részletesen lehetett tájékozódni. (HAJDU 1968)

ják vissza a katonaságot, a szerbiai csapatokat vonják a határra. De hogy azok a csapatok merre vannak, arról fogalmunk sincs.

Október 24-én, amikor a király Gödöllőre érkezik, megjön a hír, hogy a katonaság Debrecenben a királyt a Gotterhalté-val fogadta. Ausztria szétesik, de az osztrák katonai szellemnek van még egy utolsó ütése számunkra, még egyszer beleköp az ügyeinkbe, hogy siettesse a forradalom kitörését. A leghiggadtabb emberek is fellázadnak és a királynak az a kis népszerűsége, ami még megmaradt, ott is maradt annál a Gotterhalte-muzsikánál.[256] Közben Fiume elvész. A politikusok az őrületig felizgatva érzik, itt már nem csupán személyes érvényesülésről van szó. Erről még azoknál is meg vagyok győződve, akik később bűnösek voltak. Az örvény forgását mindenki érzi. A politikusok felelősséggel és segíteni akarással, az intelligencia rettegéssel, mert nem látja a jövőt, csak a nép, vagyis a városi nép hisz a jelszavakban. Persze ezek mögött ott van a söpredék, az intellektuális söpredék is, melynek minden zavar csak előnyös. Ki tud tisztességes békét hozni, ez most az első kérdés. És mivel Károlyi a többséggel el tudta hitetni, hogy összeköttetései útján a legjobbat érheti el – tehát jöjjön Károlyi.[257]

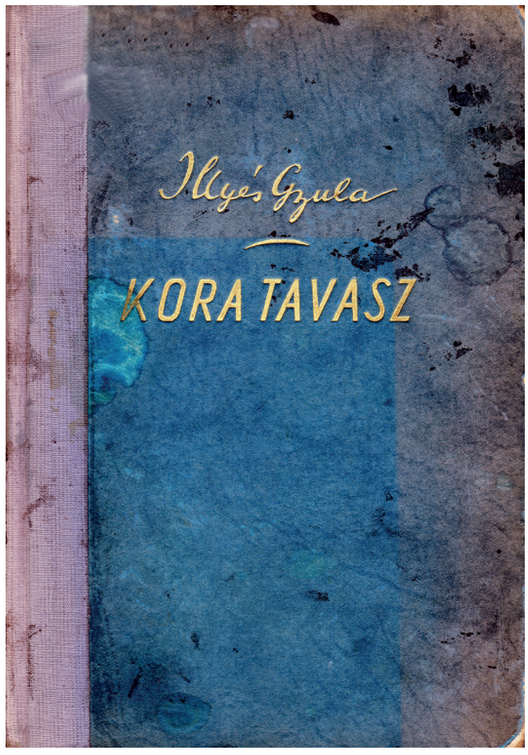

37. A könyv jelentőségére ld. a 255. jegyzetben írottakat.

Az események olyan rohamosak, hogy alig tudjuk az egyiket komolyan felfogni, mikor már azt egy másik sepri el a tudatunkból. Külföldön is mindenütt felbomlás és újraalakulás. És néha harctéri hírek is – még mindig! Közben elfogy a gyufa is és minden reggel új ijedelemmel várjuk, mi nem lesz megint. A mindennap szörnyű leigázott, agyonnyomott egyéni és családi életébe folyton belerikoltoznak az új hírek, új szavak. Nem lelkesedést csak izgalmat jelentve, az idegeket nyúzva pihenés nélkül.

Tanácskozások a királynál. Hadik, Bárczy, Windischgrätz, Garamiék, József főherceg. Nevek a legképtelenebb egymásutánban. Nem hiszünk már bennük. Senkiben sem! Közben a Nemzeti Tanács elkezdi hódítását. Olyanok is behódolnak, akikről sohasem gondolta volna az ember. Vagy utólag alig hiszi el. A Petőfi Társaság csatlakozik. Babits, Kosztolányi mellettük van, ez még érthető, de hogy Ferenczi Zoltán is? Ez mutatja, hogy mennyire nem voltunk tisztában a helyzettel. Ha éreztük is, hogy valami forradalmi van az alakulat mögött, de nemzetinek tartottuk.[258]

Végre a király Károlyit fogadja Gödöllőn. Erre a napra nézve hiteles adataim vannak Kaas Albert bárótól, aki szintén kint volt a királynál október 26-án, ezen a szerencsétlen napon. Sokkal később, 1927-ben beszélte el nekem, de a nagy átélések és keserűségek teljes frissességével. Őt Tisza küldte ki Gödöllőre, hogy próbáljon beszélni a királlyal. Tisza akkor már teljesen elvesztette a király bizalmát.[259] Ott volt Hadik is, akit a király aznap délután miniszterelnöknek dezignált. Kaas azonban nem tudott a királyhoz bejutni, csak a királynéval beszélt, akit rá akart venni, hogy jöjjenek be Pestre. A király állíttassa fel a hadtestet és fogadja a nép küldötteit gépfegyverek védelme alatt. Egyetlen menekülésnek tartotta a helyzetből, ha a király Pestre jön. A királyné azt felelte, hogy ő mint anya nem teheti az életét kockára, ezt nem kívánhatják tőle. – Nem – felelte

256 A dinasztikus katonai szellem logikus következménye a szupranacionális császári himnusz eljátszása.

257 Károlyival és a forradalommal szembeni ellenszenve az írónőt megakadályozza abban, hogy kamatoztassa azon tudását, mely szerint a hazai politikai elitet olyannyira áthatotta a csodavárás. Károlyi köpönyege szélébe kapaszkodtak, abban a hiú reményben, hogy képes lesz az integer birodalmat megmenteni.

258 Természetesen nemzeti volt. „Csupán” nem az volt a tartalma, amint az írónő értette a nemzetet.

259 Tisza 1917 nyarán történt lemondatása már ezt tükrözte. Ő volt maga a visszahúzó múlt, aki jövőt akart, szabadulni akart tőle.

Kaas –, de én most nem az anyával, hanem a királynéval beszélek. – És újra kérte, hogy vegye rá a királyt erélyes lépésre és határozottságra.

Aztán vártak – vártak estig. Közben Károlyi Mihályt fogadta a király, míg a többi meghívottat be sem bocsátották hozzá. Azután megvacsorált a királyi család és a király, aki úgy látszik, elfelejtette, hogy már dezignálta Hadikot – talán többet ivott a kelleténél, mert ez nagy gyöngéje volt. Kiüzentette, hogy ne várjanak tovább, Károlyival utazik Bécsbe. Elképedve hallgatták az üzenetet, Kaas nem akarta elhinni és végre azt mondja: hogyha most csakugyan elutazik Bécsbe a király, akkor le is esik fejéről Szent István koronája, azt pedig nem lehet többé visszahelyezni. Mindenkinek az az érzése volt az egész társaságban, hogy a király szökik. Állítólag Lammasch kinevezése volt az elutazás oka – habár ezt innen is elintézhette volna. De a király azután még elkövette azt az őrült következetlenséget, hogy Bécsbe érkezve kiment Schönbrunnba vadászni – éppen erre való idő volt ebben a helyzetben –, otthagyta Károlyit és egész nap várakoztatta, míg végre délután megüzente neki, hogy csak menjen haza, majd József főhercegtől megkapja a határozatokat. Ez a hiú, becsvágyó, ostoba ember vérig sértve jött haza.[260]

Nemcsak a király által meghívottak és a Gödöllőn levők tartották a király elutazását szökésnek. Pár nap múlva már mindenütt megbotránkozva beszéltek róla, hogy a forradalom elől megszökött a feleségével és még a gyermekeit is itt hagyta. Egy katonatiszttől hallottam a következő kijelentést később, mikor a legitimisták már erősen dolgoztak és ezt az elutazást az antilegitimisták felemlegették: – Mi tisztek fel voltunk oldva a hűségeskü alól abban a percben, mikor IV. Károly megtörte a maga esküjét és Gödöllőről megszökött Bécsbe. Megtette a négy kardvágást, majd a veszélyben az első volt, aki megfutott. A királynak azonnal le kellett volna menni Csáktornyára, összehívni tisztjeit s a Szerbiából visszajövő sereget rendbe hozatni az ellenállásra. Oláhországban ott volt még Mackensen, a csehek nem számítottak.[261]

Kaas beszélte el azt is, hogy amikor a portugál király valamelyik forradalom alkalmával megszökött, Ferenc József segítségét kérte, hogy erkölcsi támogatásával legyen mellette a hazatérésének. Ferenc József erre azt felelte, hogy amelyik király megszökik a posztjáról, azt nem lehet többé visszahelyezni. Miksára hivatkozott, akit agyonlőttek Mexikóban, de megszöknie nem volt szabad. Ugyanaz a felfogás ez, amit Zsiga testvérem is elmondott a király elutazása, és általában a királyok és császárok gyáva viselkedése után, anélkül, hogy a Ferenc József kijelentését ismerte volna. Ezt érezte minden magyar ember is, az „úri felelősségnek" a gondolata ez.[262] Persze két nap múlva a forradalom kitörésének hírére a király kétségbeesetten telefonál Bécsből a gyermekeiért, de akár ostobaságból, akár félelemből szaladt el innen, ezt sohasem moshatja el a tudatunkból semmi, miután a király habozásai különben is ellenszenvessé tették az egész egyéniségét.

A király eljárásának Károlyival szemben csak a konzervatívok örültek, de oktalanul. Először is [mert] csakugyan a király hívta meg és vitte magával, és mert ennek a sértésnek nagyon keserves következményei lettek. Állítólag Windischgrätz befolyása érvényesült a királynál Károlyi ellen. Windischgrätz különben is sok vizet zavart ezalatt, nevénél fogva is ellenszenves volt a magyarság előtt és népszerűtlenségét még növelte, hogy a Haditerménynél történt sok visszaélés az ő nevéhez tapadt. Az ő népszerűtlensége tehát csak Károlyi népszerűségét növeli. Habár nála is

260 Jól átgondolt húzás volt az uralkodó és tanácsadó részéről Károlyi Mihály megvezetése. Ám a végzetet akkor már az ilyen és hasonló kisstílű lépésekkel nem lehetett feltartóztatni.

261 A kívánsággondolkodás mozgatta ötletek.

262 A dicsérő szándékkal elmondott szavak szomorú látleletét nyújtják a korabeli keresztény középosztály jövőbe nem látó politikai gondolkodásának. Ld. még a 145. oldalon Lukács György Ritoók Emmához intézett figyelmeztetését a Magyarországi Tanácsköztársaság hatalomra kerülése előtti napokban: „ha a polgári társadalom nem akarja likvidálni a múltat, a jövő még nagyobb veszedelmet hozhat rá". Meghozta. Ám 1962-ben eltörölték az oktatásügyben, felsőfokú tanulmányoknál a származási kategorizálást, a rendszer hosszú távon megdönthetetlennek tűnt. Nem volt akadálya belépni az állampárt soraiba, ahol aztán végeláthatatlanul ment a panaszkodás, hogy csökken a munkás- és parasztszármazásúak aránya. Amikor pedig a rendszer megroggyant, akkor e szociológiai képletnek megvolt a maga fontos szerepe abban, hogy az 1989-90-es átmenet felettébb békességesen történjék. Bevett szakirodalmi közhely tárgyalásos forradalmat emlegetni.

felemlegetik, hová lett az a sok pénz, amit Amerikában gyűjtöttek? Annyi bizonyos, hogy a király sértése és semmibevevése adta meg a végső lökést a Károlyi sikerének. A visszatérőt nagyszerű fogadtatás várja, melyet előre rendeztek ugyan és rengeteg mob és csirkefogó is részt vett benne, a vége mégis az volt, hogy két nap múlva őt állítják a forradalom élére.

Természetesen rövidlátóság volna azt hinni, hogy ez volt a forradalom oka. A vesztett háború hozta magával mindenütt, de elő is volt már készítve. Valaki beszélte, szeptember elején a gyorsvonaton hallotta, hogy október végére tervezik a forradalom kitörését. De ez is hozzájárult, hogy a nép elfogadta a későbbi fejleményeket. A teoretikus forradalmárokra az orosz forradalom kitörése is erősen hatott, az pedig, hogy az Oroszországból hazajött zsidó foglyok magukkal hozták a felforgató tanokat, Leninék pénzével együtt, a kiéhezett, elégedetlen emberekre, a városból rekrutált katonákra és a csőcselékre hatott.[263] A „nép" már különben is erősen fel volt ingerelve az „urak" ellen, hiszen már hetek óta szitkozódva kiabálnak szájas asszonyok a „kalapos naccságák" ellen. Egyszer a villamos lépcsőjéről lökött odébb egy asszony ezzel a megtisztelő címmel. A városban sok úri asszony megy bekötött fejjel sort állani, hogy az inzultusokat kikerülje.

VII.

(Ez a rész régebbi feljegyzésem, melyet változatlanul teszek ide, habár esetleg ismétlésekbe is esem miatta.)

A magyarság hibái közt, melyek miatt a forradalom sokkal erősebben balra fordult, mint Németországban, sokféléről lehetne beszélni. Volt abban is valami, amit Ady költészete olyan túlzottan, olyan dühös kétségbeesett imádat[tal]-gyűlölettel fejezett ki: a mi vezető osztályunk egyáltalában nem akart tudomást venni arról, hogy szociáldemokrácia létezik, hogy ezzel az áramlattal számolni kell és a legokosabb, ha maga a polgári osztály veszi kezébe a vezetését, mint Angliában. Amikor 1901-ben Pestre feljöttem, nagyon csodálkoztam, hogy magyar társaságainkban soha ez a kérdés mint vita tárgya fel sem jött. Mi Nagyváradon teóriában sokat foglalkoztunk vele, az atyám is, mégpedig nagyon komolyan. Igaz, vitáinkról az egyik résztvevő azt mondta, hogy az „szalonszocializmus", de mégis tudtunk róla és érdekelt. Pesten az a kérdés még meg sem fordult a magyarság problémái között akkor, mikor a zsidók mint nagyszerű fegyvert és üzletet szervezték ellenünk. A háború alatt erősen kezdett érezni a hatása: a felmentéseknél, a kedvezéseknél, melyeket a munkásoknak juttattak – hiszen a gyárakban óriási szükség volt rájuk. Vagyis az a tömeg, melytől a háborús ipar függött, a pacifista nemzetközi szocializmus és a zsidók kezében volt. A háborús cenzúra persze megakadályozta, hogy ez nyilvánosságra jöjjön, míg a forradalom ki nem tört.[264]

Tisza népszerűtlensége is hozzájárult a zavarokhoz. Azt tartották, hogy nem annyira nacionalista, mint inkább aulikus. A háborúban ki lehetett volna vinni, hogy a magyar hadsereget önállósítsák; ehelyett az új csapatformációkat állandóan az osztrák ezredekbe osztották be, osztrák parancsnokság alatt, és őket áldozták fel a legveszélyeztetettebb helyeken, anélkül, hogy a történelemben ennek nyoma maradna, mert hiszen osztrák ezredek neve alatt harcoltak és estek el. A király

263 Ezzel az ősrégi vándormotívummal szemben a történeti valóság az, hogy nincs az a pénz, amellyel nagy történelmi fordulatokat keresztül lehetne vinni. Azoknak sokkal nagyobb a dinamikájuk, a lökettérfogatuk.

264 E fejtegetések is a keresztény középosztály hamis történelemszemléletét tükrözik. A mába érően. Ma is tartja magát sok helyütt a tévhit, hogy az 1900-ben létrejött Társadalomtudományi Társaság Jászi Oszkár és elvbarátai orgánuma lett volna. Az is valótlanság, hogy a *Huszadik Század* című folyóirat a társaság szócsöve lett volna. A 19. század végére a dualista Magyarország társadalma fejlődésében megrekedt, miközben a világ jobbik fele tempósan fejlődött. Ezen a helyzeten változtatandó jött létre széles liberális platformon a Társaság. Annak elnöke ifjabb Andrássy Gyula gróf volt, ott volt Gratz Gusztáv és sok más mérsékelten haladó személy is. Jászi Oszkár és elvbarátai valóban számukra idegesítőek voltak, s 1906 nyarára szerettek volna tőlük megszabadulni. A puccs ellenben balul ütött ki. A nagy szakadás ekkor következett be. Azzal a mélyen tragikus következménnyel, hogy a radikálisok szinte mindnyájan zsidó származású magyarok voltak.

elfogultsága volt-e még mindig olyan nagy a magyar katonaság ellen '48 óta, hogy nem lehetett kivitelezni, vagy Tisza nem tudta elég erélyesen követelni? Ugyancsak Habsburg bűn volt már Tisza idejében is, hogy a magyarok ellen mindig a nemzetiségeket játszották ki és így a nemzetiségek mindig Bécsbe szaladtak, ha ellenünk akartak dolgozni. Különben az udvar még az osztrákokkal szemben is a cseheket pártolta. Végül a Habsburgokat összes nemzetiségeik cserben hagyták, a legjobban dajkált csehek legelébb. A komornyikoktól kezdve a tábornokokig mindig cseheket segítettek előre, de maguk az osztrákok is, Bécs, mely szépségét, kincseit, gazdagságát, kultúráját nekik köszönhette – és csak a rebellis magyarok maradtak meg az utódoknak, Károlynak és Ottónak. Szeretném, ha Ferenc József tudna róla.

Tisza ellen az igazságtalan gyűlölet főleg abból táplálkozott, hogy őt tartották a háború okának. Azért is őt okolták, hogy nem fejezte be idején a háborút. Ezt aztán átvitték minden bajra és rosszra, ami négy év alatt történt. Mindennek Tisza volt az oka a műveletlenebb népréteg szemében, az ő konoksága, hatalmi dühe stb. Emlékszem, a háború alatt egy cselédleány nagy hangon kiabált az utcán: – De már azt nem teszem meg, akármit is parancsol is Tisza Pista! – Valami kis magánügyről lehetett szó. Már most érezni ezt a gyűlöletét annak az embernek, aki Biharban kiskirály volt és nemcsak népszerű, hanem igazán szeretett és becsült vezér. Elég tragikus sorsa volt már kezdettől. Fiatal kora óta arra szánva, hogy az apja örökébe lépjen. Tisza-dinasztiáról beszéltek. Makacs és zárkózott, de abszolút tiszta jellemével, kálvinista gondolkozásával már magánélete sem szerencsésen alakult. Gyermekkori ígéret megtartásával vette feleségül nála jóval idősebb unokatestvérét, akiben asszonyi jóságán kívül semmi sem volt meg a nagy ember feleségében megkívánható tulajdonságokból. Még az öreg Tiszáné – Degenfeld grófnő – reprezentáló képességéből, magasabb rendű intelligenciájából sem, ennélfogva nem is volt semmi autoritása, befolyása a házán kívül. Ezért Tisza később éveken át tartó viszonyát egy előkelő hölggyel természetesen fogadta el a társaság. Ez a hölgy azután egy zsidó szerkesztőhöz ment feleségül és ezt a „legitim viszonyt" elítélték – egy Tisza után!

Maga Tisza István sem volt az a joviális nagyúr, mint az apja. Ha meg is volt benne a magyar dzsentri sok vonása, nem volt benne az a szeretetreméltó kedvesség és udvariasság, ami például a bihari dzsentri minden hibáját elfeledtette. Sem az apa, sem a fiú nem tudta embereit, barátait politikai súlyuk szempontjából megválasztani. Mégis nagy különbség volt az öreg Tisza bennfentesei, mint az aranyos magyar Beöthy Aldzsija és István Wolfner-Farkas Pálja között. – Én, habár rengeteget hallottam Istvánról Váradon, csak egyszer beszéltem vele, egészen fiatal korában, a hírhedt apáca ügy dolgában – üzenetet hozott az anyjától mamának. Némelyek a legszebb férfinak tartották akkor Magyarországon. Rendkívül intelligens, komoly és megnyerő arca és alakja volt. Csak nem nézett soha az ember szemébe. Lehet, már akkor gyenge volt a szeme. Ismerőseim, jó barátai mondták, hogy egészen dzsentrisen tud mulatni. Azt tartották, senki sem tud úgy magában csárdást táncolni – férfitársaságban – azzal a magyar méltósággal és gráciával, amiről ma már talán nem is tudnak. Kitűnően hajtott, gyakran vett részt a bihari kocsiversenyeken. Rendkívül eszesnek tartották, de kultúrműveltsége mégsem volt, csak jogi és politikai.[265] Hírhedt felolvasása a modern költészetről önképzőköri dolgozatnak való volna. Ady megítélése egész különálló. Nem irodalmi mélységből eredt, hanem etikaiból. – A Tiszák mind híresek voltak takarékosságukról, de István leginkább, úgyhogy nála szinte már az „úr" rovására, fösvénységszámba ment. Ez az egy nem-dzsentri tulajdonsága inkább a magyar parasztéhoz hasonlított.

Abban a meggyőződésben nőtt fel, hogy országos és történelmi szerepre van hivatva. Ez sokkal nehezebb körülmények között következett be, mint az apjánál. Zárkózott, sőt szinte keserű emberré lett lassanként. Azt hiszem, szinte gyönyörűséget okozott neki az a mártírság, hogy őt tartották a háború okának, holott kiderült, ő volt az egyetlen, aki a végsőkig ellenezte.[266] Kálvinistaként

265 Ady Endrét tetűnek tartotta a magyar kultúra pálmafáján, a szintén őstehetség Rippl-Rónai valamely festményét meglátva hányhatnékja támadt.

266 Valótlanság. Ld. a 21. sz. jegyzetet.

nagyon jól megértem, hogy csakazértsem árulta el senkinek, milyen igazságtalanság éri.[267] *Nem ismerték életében. Azt hiszem, még ma sem ismerik. Sem azok, akik a legnagyobbnak tartják, sem akik elítélik.*[268]

A gyűlöletet Tisza ellen legerősebben a Fényes cikkei szították *Az Est*ben. Hogyan kell destruálni anélkül, hogy a megmérgezettek tudnának róla, ezt ez a nagyszerűen beállított lap mutatta meg. Ma, mikor már senki sem beszél Fényesről, szinte érthetetlennek látszik a tekintélye, de akkor minden igazságtalanságnál, vagy vélt igazságtalanságnál azt mondták, hogy Fényeshez kell fordulni. Érdekes, hogy ő is bihari ember és kálvinista dzsentri, mint Tisza. De jelentéktelen ember, a régi kisnemesség ordító, ellenzékieskedő kortestípusa, akit megrészegíthetett tollával elért hatalma. Azt hiszem, hogy akkor maga is meg volt győződve arról, amit írt, és nemzetmentő szerepéről.

Az Est tehát hatalom volt, és ez a zsidók nagyszerű faji politikájának bizonyítéka, amely az elégedetlen magyart is felhasználja. Igaz, hogy a háború alatt a liberális filoszemitizmus sokat vesztett erejéből. [Aminek] mégis inkább a háborús nyereségek és a gyalázatos hadianyag szállítások, a papirosbakancsok és homokkonzervek voltak az okai, mint az, hogy beláttak a politikai manővereik mögé, vagy pláne hogy tudtuk volna, hogy mindez összefügg. Előbb a háborús uszítás, aztán a papirosbakancs, a meggazdagodás, a zsidók hiánya a fronton,[269] a hadsereg elzüllesztése, a front mögött az elégedetlenség szitása, a Károlyi Mihály butaságának és hiúságának kihasználása, a forradalom előkészítése, és végül betetőzésül a kommunizmus. Károlyi elég nyíltan játszotta a szerepét pártjával együtt, nyugodtan el lehetett volna fogatni. Miért nem akadályozta meg Tisza évekkel ezelőtt a munkáját, mint külföldön a pacifista lázítókét? Állítólag Andrássy Gyula, a sógora járt közbe az érdekében. De ha ez igaz volna is, tekintve az Andrássy–Tisza ellentétet, lehetett volna ez a közbelépés olyan eredményes? Ha Tisza olyan veszedelmesnek látta volna Károlyi szerepét, mint amilyenné lett, az ő lelkiismeretessége nem engedett volna ilyen befolyásnak. De éppen az, hogy nem látta, mint senki sem láthatta őt magát veszedelmesnek, aki a mögötte állókról nem tudott, akiknek ő csak az eszköze volt.

Egyszer én is részt vettem egy gyűlésen, melyet Károlyi és a pártja Mátyásföldön rendezett a háború alatt egy csodaszép napon. Mai szempontból már az is könnyelműség volt, hogy ezeket a gyűléseket megengedték. De akkor inkább komikusnak találtuk az egészet, mikor a nővéremmel együtt kíváncsiságból bementünk. Károlyi, Friedrich István, Barabás Béla, Hédervári Lehel és még többen voltak Pestről odakint. A gyűlés közönsége nagyobbrészt vasutasok, villamoskalauzok, mátyásföldi kisszámú honoráciorok, néhány zsidóasszony és gyári munkások, de ezek nem domináló számban. Olyanfajta magyar közönség, mint régen a '48-asok gyűléseire szoktak összejönni. A beszédek tele üres frázisokkal, nívó minden kritikán alul. Károlyi elegáns megjelenésű, államférfiúi pózai kissé komikusak, de a beszéde után szánalmas, alig lehetett megérteni, mit mond.[270] Valamennyi szónok az általános titkos választójogról beszélt és a mi kedves naiv magyarjaink éppen úgy kiáltották közbe, hogy: éljen,

267 Csak a háború után lehetett ezeket az iratokat publikálni.

268 Pontosabban szólva nem beszélhettek róla. Élete és munkássága ideológiai értelmet nyert, amit kőbe zárva a Parlament mellé visszahelyezett, Zala György mintázta szobor sugároz. Hibáztak a döntéshozók, amikor Károlyi Mihály szobrának a Siófokra száműzésével kapcsolták egybe az államférfi szobrának visszahozatalát. Egyszer majd visszakerül. Akkor sem fogják egymást megértően nézegetni, s ezzel is kifejezik majd a múlt valóságát.

269 Mivel természetesen a zsidóság egésze is társadalmilag strukturált volt és marad, ezért ott is többen voltak a kizsákmányoltak, mint a kizsákmányolók. Következőleg nemhogy nem hiányoztak a lövészárkokból, de a halálos áldozatok között is szép számmal szerepeltek. A Szabolcsi Lajos szerkesztette *Egyenlőség* rendre hozta az elesett zsidók neveit. Ennek ellenére ment sok helyütt a zsidóellenes hecckampány a sajtóban is. Amikor Szabolcsi ez ellen szót emelt, akkor Tisza ezeket az orgánumokat betiltotta. Ld. részletesebben SZABOLCSI 1993

270 A föld, a vagyon a magyarországi arisztokrácia életét is erősen megszabta. Vérfertőző házasságok köttettek. Abban a tudatban is, hogy az utódoknál talán elkerülhető a tragikus következmény. Károlyi Mihály ellenben farkastorokkal (szakszerűen szólva: szájpadhasadékkal) született. Életveszélyesen súlyos műtétekkel hozták úgy-ahogy rendbe. Nem sok túlzás az írónő részéről, hogy beszéde nehezen volt érthető.

38. Friedrich István, a törtető
Az írónő túlbecsülte, alaposan félreismerte

mint régen gyermekoromban hallottam róla, ha valamelyik az átkos közös kormányt szidta, ahogy abcúgoltak.[271] Emlékszem egy idősebb, jó magyar képű emberre, villamoskalauz volt, gondtól szántott arccal, előrehajló vállal, nagy figyelemmel hallgatta a beszédeket, és megható hittel éljenzett. Olyan komolyan, mint ahogy bizonyosan a kötelességét is teljesítette, és akit szerettem volna megölelni, olyan magamhoz tartozónak éreztem fajilag. Nem tudta, hogy a kommunizmusnak éljenez. Tudtuk-e mi magunk is, mikor megunva a sok lapos frázist, elmentünk a gyűlés vége előtt, hogy amin nevettünk, az a tragédiánk lesz?[272]

Friedrich is köztük volt akkor, mint mátyásföldi gyáros és ellenzéki. Ő a legkellemesebb megjelenés az egész társaságban. De ugyanez a Friedrich most a lánchídi csatát vezeti, amit később elég gyakran a szemére vetettek. Ezt az epizódot akkor csak a szokásos tüntetésnek tartottuk, ahol a tömeget a rendőrség szétzavarja. Szinte jobban izgatnak a horvátországi pusztítások és lázadások. De a délre fekvő városokban – mint később hallottam – és így Váradon is sokkal komolyabban vették a veszélyt és összekapcsolták a kettőt. Rettegtek, hogy katonáink ezzel a forradalmi hangulattal és bosszúval fognak visszaözönleni.[273] Pesten azonban, legalább is nappal, mikor én bejárok, semmi sem mutat forradalomra, ahogy azt elképzeljük. Egy pár vizes zászló csüng még, a plakátok piszkos rongyos papirossá váltak és csüngenek a falakon, valamivel több katona ténfereg piszkosan és kopottan.

A háborús elszegényedés jeleinek látszik inkább minden: a villamosközlekedés lanyhasága, a piszkos kocsik, az utcák elhanyagoltsága, a kirakatok szegénységéhez illik a katonák kopottsága. Az emberek lótnak-futnak, de nem politikai, hanem kenyérokokból. Ha az ember nem olvasná a folytonos tanácskozásokat, nem láthatná meg az utcáról, hogy felfordulás előtt állunk. A nagyközönség közönyös és csak otthon szidják az emberek ezt vagy amazt a pártot meggyőződéseik szerint. Óriási előnye az ellenzéknek, hogy olyan panaszokat tud felhozni, amelyeket mindenki érez magán és megért. Miért vannak a magyar városok szláv katonasággal megrakva? Miért harcolnak a mieink még mindig, vagy miért vannak Csehországban? A közös hadsereg gyűlölt szelleme még mindig uralkodik és ezek a hibák éppen a magyar érzelműeket keserítették el és vitték az ellenzékbe.

Hiábavaló folytonos tanácskozások, a kibontakozás halogatása vagy képtelensége, senki sem tud semmit tenni. József főherceg is teljesen elveszthette a fejét a százféle tanácsolásban. Állítólag maga Tisza mondta: jöjjön hát Károlyi! A főherceg elfogadja a Károlyi-párt radikális programját, de a Nemzeti Tanács nem egyezik bele, talán már tudja, hogy miért. Nagyon gyanús ez a Nemzeti Tanács még nekem is. Hát még mikor a Katonatanács megalakul. Míg csak Nemzeti Tanácsról volt szó, legfeljebb valami szónokló testületre gondoltunk, amolyan félig-meddig parlamentre. A Katonatanácsban már nem hallik meg a névben sem a „nemzeti", de annál inkább az orosz forradalom visszhangja. Mikor egyszer a Múzeumkert mellett elmegyek, keserűen látom, hogy a régi parlament épülete mellett, ahol a Katonatanács székel, nyüzsögnek a katonák és a tisztek; magyar arcú, régen megbízható tisztjeink jönnek ki a kapun sietve, fontoskodva. Az egyik előtt akaratlanul megállottam egy pillanatra. Rangjelzés nélkül, szép magyar arccal siet el mellettem, míg én megdöbbenve nézek fel rá. Aztán nyomott hangulatban megyek át a Sándor utca másik

271 Le vele – német-magyar.
272 Ebben az időben Károlyi Mihály még távol volt a kommunista eszméktől.
273 Ld. a 479. sz. jegyzetet.

oldalára,[274] mert az özönlő katonákat ki kellett kerülnöm és az ajtó mellett őrség volt, mely nem engedte meg azon az oldalon a járkálást, sőt a megállást sem az oda nem tartozóknak. Kezdtük megszokni, hogy kerülgetni kell itt is, ott is, mert néhányszor már ránk ordítottak. De ez talán már november elején történt.[275] Mert október utolsó napjaiban még nem voltam tisztában az emberekkel és eseményekkel, és nem is voltam azon a nézeten, amin a családom, hogy minden, ami történik, gazság. Éreztem most már, hogy az, ami volt, nem jöhet többé vissza, ilyen háború nem mehet el nyom nélkül. De nem így szerettem volna. Különösen Károlyit és az embereit nem szerettem a kibontakozás élén. De mások, akik többet és komolyabban foglalkoztak a politikai ügyekkel, messzebbre láttak. A Békássy Gyöngyi naplójában olvasom: *„okt. 30. Bolsevik készülődés nemzeti jelszavakkal. Este az első hazatérő katonák az országúton. Óbarkon Antónia írja, hogy beszélt Batthyánynéval... helyzetképet juttatni a királyhoz. Azonkívül a Budapesti Hírlap megszerzéséről is beszélt”.*

Békássyék kezdettől fogva ellenforradalmi tevékenységben vettek részt, amelyben Sztankayné Ivády Antónia vitte a főszerepet. A *Budapesti Hírlap*ból akarták a nemzeti ellenforradalmi párt orgánumát megteremteni. Későbbi időben is sok érdekeset olvastam ebből a naplóból, melyet

39. Békássy Gyöngyi
Messze nem volt olyan jelemtős, mint ahogy az írónő tartotta

40. Ülésezik a Magyar Nemzeti Tanács
A háború végén – orosz mintára szerte a térségben – tanácsok alakultak az új világ érdekében.

274 Ma Bródy Sándor utca. A régi parlament épületében a második világháború idején az Olasz Intézet nyert elhelyezést, ma is ott működik. Az utca másik oldalán lévő járda a Magyar Nemzeti Múzeum parkját határolja.

275 Biztosan.

az írója beleegyezésével itt-ott felhasználok. Annál is inkább, mert egészen más körből, más beavatottsággal beszél el fontos és érdekes eseményeket.

Habár eleinte rám is hatott az a nagyhangon, a bolondításunkra kiadott jelszó, hogy megszabadultunk Ausztriától és a Habsburgoktól, mégis éppen olyan kellemetlen, nyomasztó érzéssel olvasom a lapok ujjongását, mint amilyennel azt a fiatal katonatisztet néztem a Katonatanács kapuja előtt. Mi lesz most? Mi fog most következni? Vajon hol állanak meg? – Nem világos kérdések voltak, csak valami nyugtalanság, amit futólag sikerült el-elnyomni magamban.

VIII.

Október 30. éjszakája, melynek eseményeit Mátyásföldön csak a másnapi lapokból tudjuk meg. (Aki ezeknek a napoknak a történetét regényformában akarja olvasni, annak a Tormay Cécile *Bujdosó könyv*ét lehet ajánlani; szépen és erővel van megírva, egy embernek és egyfajta gondolkozásnak a szenvedése, kivonva az életből, mert szerencsére az élet még a szenvedést sem adja olyan keveretlenül, mint itt le van írva. De történelmi igazság szempontjából óvatosan kell használni. Akkor kitűnő propagandakönyv volt még külföldön is, de teljesen egyoldalú és személyes. A tükör meghamisítja az arányokat.) Kint Mátyásföldön alig várjuk a reggeli lapot, mintha érezné az ember, hogy valaminek történni kellett, ami ebbe a szörnyű feszültségbe talán megoldást hoz. De erre nem voltunk elkészülve. Kibontom a lapot és az első oldalon Tisza István nevét olvasom – megölték. Megdermedtem, de ebben a dermedtségben nem annyira a magyar sors előreérzése rejlett, mint inkább a Tisza egyéni tragédiájának a lesújtó hatása. Hiszen akkor még én is azt hittem, hogy hazatért katonák a bűnösök, hogy a háborúért való bosszú vak eszközei a gyilkosok. Az első izgalomban berohantam az anyámhoz a lappal. Szörnyű hatást tett rá – talán azért is erősebbet, mint reám, mert ismerte az öreg Tiszáékat, akik az ő korának az emberei voltak. Hangosan sírva fakadt: „A gazemberek!" – ismételte. Nem mertem tovább kérdezni, kikre gondol: lehet, hogy a forradalmárokra, nem csak a gyilkosokra. Csak csillapítani igyekeztem... Milyen sötét, ködös, vigasztalan nap volt!...

Ez a sötét vigasztalanság tért vissza sokkal később – de már sokkal tudatosabban – a háború után Rothschildné elbeszéléséből. Fiatalkori jó barátja volt Tiszának Biharban. Elmondta, hogyan tudta meg a Tisza halálát. Olyan különös, szinte misztikus volt, hogy érdemes leírni. Az őszt Angliában a birtokán töltötte, s november első napján, ködös angol időben a parkban sétált. Egyszerre repülőgép berregését hallja, s homályosan látja, hogy a ködben bizonytalanul lavíroz a föld felé egy gép sziluettje. Aztán hirtelen leszáll vagy leesik a kerten túl levő mezőn. Szerencsétlenségre gondol és kifut a mezőre. A gép már a földön van és mellette két angol repülőtiszt, minden baj nélkül. Azonnal azt kérdik, hol vannak, mert eltévedtek a ködben. Rózsika megmondja, s a bemutatkozó tiszteket behívja pihenni a kastélyba. Azoknak odabent első dolguk, hogy egy nagyszerű újságot mondjanak el: „Most már csakugyan be van fejezve a háború, Magyarországon is forradalom van, megölték Tisza Istvánt". Rózsika érzi, hogy elsápad és az arca a rémület álarcává lesz. A tisztek ijedten ugranak fel, Rózsika csak annyit mond: – Én magyar nő vagyok. – A tisztek a legnagyobb zavarral kérnek bocsánatot, nem sejthették, hogy fájdalmat okoznak neki. Rózsika pedig azt gondolta, hogy a magyar ügy bukásának és a Tisza szörnyű halálának híre nem is juthatott volna másként hozzá, mint egy novemberi reggelen a ködből, a felhőkből – váratlanul, vigasztalanul – és ő egyedül, teljesen egyedül érzi a fájdalmat új hazájában, melynek minden polgárát ugyanaz a hír örömmel tölti el.

Annyit írtak erről az esetről, a védelem teljes hiányáról egyik exponált nagy emberünk mellett.[276] Tisza lelki nagyságáról és arról, amit legtöbben, sőt azt is merném mondani: mindenki

276 Tiszát csendőrök védték, de eszükbe sem jutott, hogy azt akár életük árán tegyék.

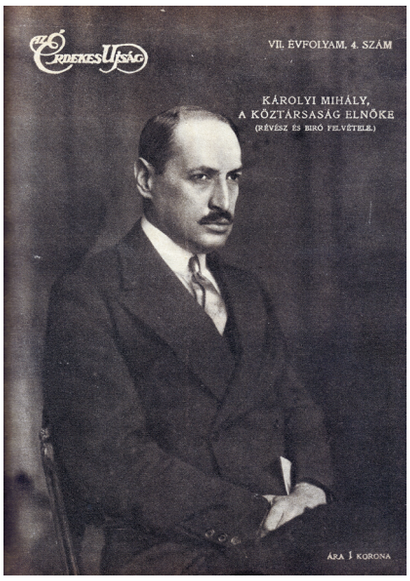

41. Károlyi Mihály
Az írónő messze nem ilyennek látta, messze nem ilyennek láttatta.

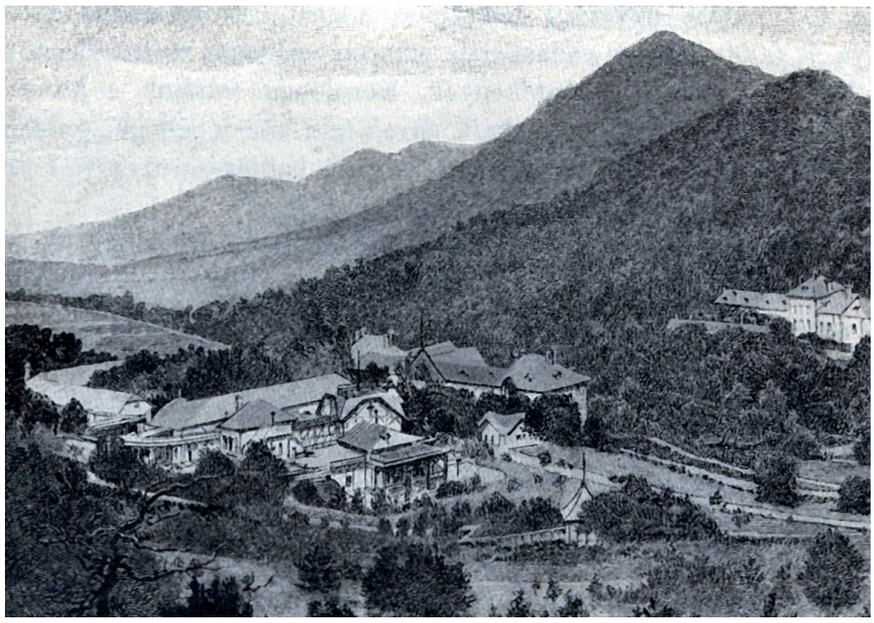

42. Károlyi Mihály parádi kastélya
A forradalom első napjaiban a környék parasztjai szintén kifosztják. Károlyi – miközben az országban a vidék zendülését vérrel-vassal elfojtották – megtiltja a megtorlást.

43. Károlyi Mihály földet oszt saját birtokán Kál-Kápolnán.
Bethlen István azt mondotta volt, a földosztás itt olyan, mintha valaki a nadrágját venné el. Cselekedete Károlyi Mihályt is leverte. Mégis megtette. Móricz Zsigmond írta meg: hazafelé Károlyi bezárkózott a vasúti kupéjába és senkivel nem volt hajlandó beszélni.

csak később érzett át, hogy ebben a személyes tragédiában a magyarság tragédiája is benne volt, hogy nem volna értelme erről szép frázisokat írni. De az az érzésem, hogy mindaz, amit ebben az utolsó vonatkozásban erről az esetről írtak, későbbi belátás és beleérzés volt. A nagyközönség, még az intelligensek is – nem egy embertől hallottam, aki őszinte volt – a gyilkosságot megérdemelt és természetes büntetésnek tartották a háborúért. Nem a gyilkosságot helyeselték, de úgy érezték, hogy Tiszának el kellett pusztulnia. Különben megmagyarázhatatlan volna az a mérhetetlen közöny, amely az emberek körében megnyilvánult. Egyesek természetesen nem így gondolkoztak, az ország komolyabb politikai eleme elszörnyedt ugyan, de az sem tett semmit. Az egyesek elszörnyedése elveszett a közönség közönyében és a lapok ujjongó vagy közönyös cikkeiben.

Engem pedig a passzív nyugtalanságot követően valami éppen olyan nyugtalan tenni vágyás fogott el, mely a háború alatt teljesen el volt nyomva. Látni akartam, mi történik, milyen rugók mozgatják az eseményeket, de főleg bele akartam menni az eseményekbe... tenni, tenni valamit! De pro vagy kontra? Hol van a magyarság java? Nem lehetetlenség a régit akarni? Van-e egyáltalában más is, mint a forradalom lehetősége? Ha pedig nem ez a helyes, tesznek-e valamit az ellenkező irányban, hol vannak ennek az emberei? Lehet-e egyáltalában egy ilyen forradalomhoz csatlakozni? A miénk ez a forradalom? Nemcsak én voltam bizonytalan. Azok közül, akik később olyan nagyon verték a mellüket, hogy rögtön tisztában voltak a forradalom embereivel, sokan hazudtak és sok jó magyar ember becsületesen megvallotta nekem, hogy ő is ott volt azon az estén a sírva ölelkezők közt, hogy vége a háborúnak és függetlenek lettünk Ausztriától. Ennek a kettőnek volt olyan bolondító hatása, hogy a forradalmárok megfogtak vele olyanokat is, akik különben sohasem csatlakoztak volna hozzájuk. De Zsiga testvérem első perctől fogva tisztán látott. Ő volt az első, aki felvilágosított. De amikor azt mondtam, hogy tegyetek akkor valamit, azt felelte: Nem lehet. Hagyni kell, míg kitombolja magát, két hét alatt vége lesz. A saját lehetetlenségébe fog belefulladni. Meg kell várni stb. Nem nyugtatott meg. Éreztem, hogy készülődik valami, történik valami, amit nem látunk.

Milyen különös nyugtalanság volt ez, felváltva bizakodó és reménykedő pillanatokkal, de főleg tettre vágyással. Tudom, hogy nem egyedül voltam így. Közben a zsidók szerepe is kezd kibontakozni. Ugyan még mindig azt hittem, hogy nemzeti a forradalmi fellendülés, hogy tiltakozás a sok szenvedés és a Habsburg múlt ellen, és hogy a zsidóság csak kihasználja. Hogy ők is inszcenírozták, azt nem hittem, de nem is akartam volna elhinni.

A Habsburgoktól való elszakadás öröme annál erősebben hatott, mert mindenki megvetette a király gyávaságát. Nem volt különbség az elítélésben forradalmárok és konzervatívak között. Csakhogy az előbbiek büszkén mutattak rá, az utóbbiak keserűséggel. Ferenc József nem viselte volna magát így. A volt király alakja óráról-órára nőtt a konzervatívak előtt, elfelejtették minden hibáját, minden nemzetellenességét. Úr volt és bátor ember. Milyen magyarok vagyunk ebben is! Igen, ez a kettő jellemnek a dolga és a jellem imponál, még ha nem szeretjük is. „Egy király, aki sajnál lövetni a forradalmárokra és megszalad, nem király".

A szakácsnőnk vőlegénye volt az első visszatért katona, akivel a forradalom napján találkoztam. Kezet szorítottam a rendes, csinos fiatalemberrel, azt mondtam, hogy örülök, hogy vége a háborúnak és hogy visszajöttek. Így is éreztem. Nagyon tisztességesen viselkedett és felelt, semmi forradalmit nem láttam benne. Úgy látszik, a magyarok akkor éjjel tényleg egy második '48-ra gondoltak és azt érzik mögötte, amit a történelem beléjük szuggerált. Az Astoria erkélye pedig olyan történelmi helynek adja ki magát, mint a Múzeum lépcsője volt, csakhogy most csupa radikális és szocialista zsidó beszél onnan a magyar nép nevében. E miatt mégis másnak érezzük, és fájón érezzük másnak az egész mozgalmat, vagy bosszankodunk, hogy miért nem a mi magyar embereink vannak ott. Nem ismerjük még a szervezettség erejét. Kizáró erejét sem.

A térparancsnokság átadta a helyét. Lövöldözés össze-vissza. Később hallottam, hogy Lukachich telefonon kért intézkedést a királytól, és a király nem engedte meg az ellenállást; ezzel eldöntötte a forradalom, de a maga sorsát is. Persze az elégedetlenség felhánytorgatta, hogy

megint egy cseh volt a város parancsnoka.[277] Lett volna csak egy jó magyar generális ott, nem sokat telefonál, hanem megteszi, ami a kötelessége. Minden a forradalom kezére játszik, az is, ami a magyar lélekből fakad, az is, ami az ellenkezője. Azonban vajon ért volna-e valamit? Nem volt-e olyan erős a nép és a polgárság elvakítása, a csőcselék öröme, a pesti katonaság megbízhatatlansága, hogy már az sem segített volna, ha géppuskával seprik végig a Rákóczi utat? Azt mondták később, hogy tíz bátor ember megakadályozhatta volna az egészet. És ezzel mindazt, ami azután következett. De meg lehetett volna-e ezt csinálni a pesti katonasággal? A frontkatonaság még nem érkezett haza azokkal a tisztekkel, akik tudtak rájuk hatni. Az új csapatokkal aligha bírtak volna. Azt beszélték, hogy Sándor László főkapitány az utolsó időben a pesti katonákat megvasalva küldette ki a frontra. Egész szállítmányok szökdöstek vissza úgy, hogy Rákoson kiszedték a vagon padlóját. Pesten ezekből lettek a fő tolvajok és betörők. De a becsületesebb katonaság sem akart a frontra többé kimenni. Érezték-e, hogy teljesen hiábavaló a háború folytatása, vagy csakugyan a hadsereg lelki szétzüllesztése volt az oka – ki tudja?[278] Annyi bizonyos, hogy az itthoni katonákban nem lehetett bízni, legalábbis a pestiekben nem, akiket hónapok óta izgattak a szocialista agitátorok a kaszárnyákban.

Különben is honnan vette volna a polgári kormány az erélyt, mikor már előbb is gyáván viselkedett? Ahol Károlyinak megengedték a háború alatt vitt szerepét, ott már el volt rontva a kezdet és egy utolsó erélyesség nem hiszem, hogy segített volna.[279] Úgy hiszem, nemcsak egy maroknyi csőcselék volt az, amelyet szét kellett volna ugrasztani, hanem a háborútól kimerült, az éhségtől és nélkülözésektől megtört nép, mely tudja, hogy hiába küszködött, mely minden változástól jót vár, csak az ne legyen, ami négy év óta volt. És amellyel végeredményben elhitették, hogy Károlyi francia összeköttetései útján tíz nap alatt a legjobb békét tudja megkötni. A kisszámú intelligencia, mely mélyebben látott, semmit sem tehetett volna ezzel szemben.[280]

A király gyermekei október 30-31. éjszakán, vagyis reggel fél ötkor indulnak el autón Bécsbe, miután sok telefonálás folyt a királlyal, Zitával, a pármai herceggel. A király tehát tudja, hogy veszedelem és forradalom van, de a magyarság ügye neki nem ügye.[281]

Milyen zavaros érthetetlenség ez a néhány nap! A lánchídi csatának halottai és sebesültjei is vannak, tehát nemcsak tüntető felvonulás volt. A Nemzeti Tanács központi hatalommá válik, anélkül hogy tudnánk, ki adta neki ezt a hatalmat. A magyar katonaság felesküszik a tisztek vezetésével a Nemzeti Tanácsnak, azután a budapesti államrendőrség, detektívek, őrszemélyzet. A postások, távírdászok, matrózok. Ó, a matrózok! Őket majd jobban megismerjük. Most még semmi mást nem jelent az esküjük, mint a többié. A rendőrség megszállásának történetét azért is érdemes az akkori lapokból elolvasni, hogy lássék, mennyire át volt hatva a magyar emberek lelke attól a hittől, hogy csak ezen az úton lehet tovább haladni. Csatlakozik a csendőrség, a MÁV nemzeti zászlók alatt. Mit lehetett volna ezekkel csinálni, ha Károlyiék arra való emberek![282] Bár sokszor nem tudjuk, mennyire

277 Szociális érzékenység semmi sem szorult beléje. Meglehetősen kegyetlenül bánt beosztottjaival. Valóban cseh származású volt, de – mint oly' sokan mások – magyarrá vált. Következőleg esze ágában nem volt áttelepedni 1918 után a polgári demokratikus Csehszlovákiába. Horthy Miklós Magyarországában élt, ott halt meg 1943-ban. Magyar földben nyugszik. Az Új Köztemetőben.

278 A történetírás fő vonala hosszú idő óta egyértelmű választ ad. A katonák torkig voltak mindennel. Haza akartak menni, otthon akartak lenni.

279 A Károlyival és forradalmával való frontális szemben állása elfeledteti azt, amit másutt, maga ír le: nagy-nagy hibája volt Tiszának, hogy nem gondoskodott politikája személyi, szervezeti alternatívájáról. Akkor is legyen tárgyalóképes magyar garnitúra, ha a német vonal csődöt mond.

280 Súlyosan ellentmondásos, történetietlen e fejtegetés. A nép bevonása csak abból a szempontból indokolt, hogy torkig volt a háborúval. Nem a nép hitt Károlyi francia összeköttetéseiben, hanem – ideig-óráig – a fenn lévők.

281 Az írónő tollát itt (is) a Károllyal szembeni ellenszenve mozgatja. Tudott arról, hogy az uralkodó nem mondott le a magyar trónról, később részletesen ír visszatérési kísérleteiről.

282 Károlyi Mihály és köre arra való volt, hogy ezt a társadalmi fejlődésében súlyosan megrekedt országot átvezesse a polgári demokrácia, a modernitás világába. Számos okból nem tudta megtenni. Többek között azért sem, mert a keresztény középosztály sem maradt mögötte, miután szintén meglátta, hogy pacifizmusa nem hoz semmit a konyhára. Megdöntésére szervezkedtek, s azzal – természetesen akaratukon kívül – szintén Kun Béla szekerét tolták.

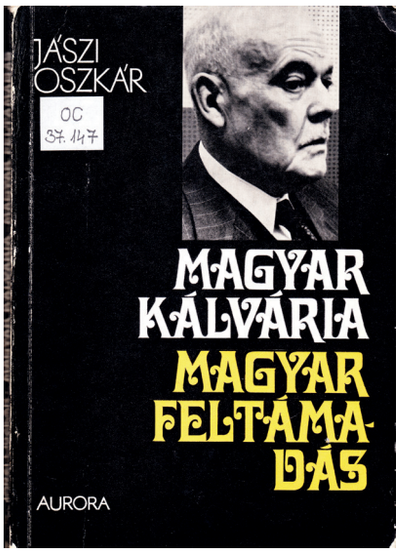

44. Münchenben 1969-ben jelent meg. (Először 1920-ban Bécsben látott napvilágot. Magyar földön 1989-ben adták ki első ízben. A Jászi-örökség recepciója még várat magára.)
„A forradalmakat nem csinálják, a forradalmak születnek […] rejtelmes mágneses mezők képződnek a társadalomban, melyek irgalmatlan erővel sodornak magukhoz tömegeket, s az úgynevezett »egyéniségeknek« is túlnyomó többségét hatalmukba kerítik." – írja visszaemlékezésében mélyen látón Jászi Oszkár.

önkéntes ez a csatlakozás. Más oldalról az a hír, hogy a tömeg elfoglalta a telefonközpontot, a postát, a pályaudvarokat, vajon nem ez a kényszer viszi a tisztviselőket a csatlakozásra? Az, hogy egy menetzászlóalj visszafordul és csatlakozik a tüntetőkhöz, ez egészen természetes. Most már csak nem fognak a frontra menni. Mindezt azonban nem ilyen sorrendben tudjuk meg. Hírek jönnek-mennek, hazugságok is, csak később lehet az egymásutánt megállapítani.[283]

31-én Károlyi miniszterelnök, a király telefonon nevezi ki. Károlyi proklamációja megjelenik. (Ugyanakkor, mint később hallottam, Nagyváradon Grósz Menyhért proklamálja a köztársaságot. Egy zsidó gyermekorvos, az apjának még pálinkamérése volt valamelyik utcaszegleten, még emlékszem rá – persze szabadkőmíves, és minden más, ami egy köztársasági elnökhöz való. Csoda, hogy nem proklamálta annak is magát. Különben jól ismertem, jó orvos volt. De – ó Biharmegye és Nagyvárad! Minek ennyire sietni? És hol vannak a bihariak?) – Pesten közben elfogják Lukachichot – hálából, hogy rájuk nem lövetett – és az Astoriába zárják. De a katonái polgári ruhába öltöztetik és egy hátsó ajtón keresztül megszöktetik. Nem sajnáltuk egy cseppet sem. De az egész esetnek van valami teátrális íze. Mintha nem nagyon komolyan csinálnák a forradalmat azok, akik vezetik, és félnének tőle, hogy azok, akiket vezetnek, komolyabban találják venni.

November 1-én a kormány leteszi az esküt először József főherceg kezébe, azután hirtelen eszükbe jut, hogy hopp – hiszen mi forradalmárok vagyunk, az esküt visszaszívják és a Nemzeti Tanács előtt teszik le. A Nemzeti Tanács elnöke Csernyák Imre![284] A Katonatanács kormánybiztosa Pogány József! A hadügyminiszter Linder Béla! A városparancsnok Heltai Viktor! Honnan vették elő ezeket a neveket, vagyis embereket? Még vigasztalóan hangzik köztük a Friedrich István neve, aki

283 Az írónő e hosszú leírással megválaszolja fentebbi értetlenkedést, hogy ki adta, kik adták a Nemzeti Tanács kezébe a hatalmat. A forradalmi helyzet, maga a forradalom. „A forradalmakat nem csinálják, a forradalmak születnek – írja mélybe látóan Jászi Oszkár – […] rejtelmes mágneses mezők képződnek a társadalomban, melyek irgalmatlan erővel sodornak magukhoz tömegeket, s az úgynevezett »egyéniségeknek« is túlnyomó többségét hatalmukba kerítik." (JÁSZI 1969, 33.) E mágneses erők hatására Babits Mihály szintén tömegek élén találja magát. A kormánytól eredménnyel követelik a köztársaság kikiáltását.
A rejtelmes mágneses mezőket leginkább a fenn lévők, a forradalmak vezetői szokták érzékelni. Alulról nézve messze másként, sokkal egyszerűbben festett a történet. Valahogyan úgy, hogy már mindenből elegük van. Elegük van a nyomorból, a nélkülözésből. Abból, hogy nincs meleg a lakásban, délig sorban kell állni az élelmiszerjegyért, azután azzal a kézben másik sor végére magáért az élelemért kellett kerülni. Majd számos ízben kiderült, mire sorra kerültek, elfogyott az aznapi szállítmány. Amikor akkora lett a keserűség, hogy az istenfélő nép leánya is – mint Piti Istvánné írta 1917. szeptember 20-án, fronton lévő férjének – úgy érezte: „még az isten is gazember". (HANÁK 1973, 70.) Az istenkáromlás súlyát csak az érzi át igazán, aki tudja, hogy Magyarországon 1900-ban az iskolák közel 80 %-a az egyház kezében volt, a 10 % állami iskola mellett a maradék másik 10 % községi iskola felett is az egyház gyakorolta a felügyeletet, a nép rendszeres templomjáró. Így alakult ki 1918 nyarára a harag vetése. Másként szólva a forradalmi helyzet, amelyből a háború elvesztésének szikrája forradalmat csiholt.

284 A Nemzeti Tanács első elnöke gróf Károlyi Mihály volt. A forradalom vezetői – a fenti élcelődéssel éles ellentétben – nem voltak forradalmárok. (Ld. erre az előző jegyzetet.) Október 31-én József főherceg homo regius-ként Károlyi Mihályt nevezte ki miniszterelnöknek. A Nemzeti Tanács elnöke akkor a derék pap, Hock János lett. A Katonatanács első elnöke Pogány József volt, Csernyák Imre nagy súlyú tagja a Tanácsnak.

hadügyi államtitkár lett.[285] Legalább ismeri az ember a nevét és ennél a névnél persze azt kell gondolnunk, hogy a forradalmak végre is olyan embereket szoktak polcra segíteni, akiket ezelőtt is forradalmi hajlamukról ismertek. De kik azok a többiek?

Szörnyű rossz hatást tett a polgári intelligencia körében a tiszti jelzések letépése. Megérezzük belőle, nemcsak a katonai fegyelem felbomlását, hanem egyáltalában a bomlást minden rendben. Megható és felháborító jelenetekről hallunk. Öreg tisztek, akiket megrángatnak, fiatal tisztek, kadétok, akik nem akarnak engedni. Sztankayné beszélte később, hogy ő maga látott a körúton egy fiatal agyonlőtt tisztet. Néha, de csak pillanatokra az az érzés: vajon nem egy világbomlás ez? Azután mindent a vesztett háborúval igyekszünk magyarázni – némelyek és pedig sokan a zsidók gazságával.[286]

45. Csernyák Imre százados, a Katonatanács tagja. Még nem a Belgrádban viselt, maga alkotta katonai maskarában, amely kiváltotta a francia generális megvetését.

A tiszti rozetták letépése és az azzal járó erőszakosságok okozták az ellenforradalmi érzés nyílt fellépését. Hozzájárult és növelte a katonaság lövöldözése és fosztogatása, ez végképp kijózanította a polgári lakosságot. Lövöldöznek a vonatokon és a vonatokra is. Halottakat és sebesülteket szednek le a vagonok tetejéről, ahol utazni mostanában rendes szokássá lett. A forradalomra következő éjjel már az egész országban fosztogatnak a pályaudvarokon. Hozzánk közel a sashalmi nép – csupa csirkefogókból álló társaság, Pest és a környék minden tolvajával súlyosbítva – kezdi meg; más helyen a katonák kezdik és a parasztasszonyok folytatják mindenütt. Akik annyi idő óta szörnyű áron fizetik az élelmiszereket, boldogan rohannak ki kosarakkal, zsákokkal, hogy a kidöntött lisztet, szalonnát, gyümölcsöt maguknak biztosítsák. Mert a katonák általában csak romboltak, az elvitelről az asszonyok gondoskodtak. Szinte meglepő, hogy milyen egyszerre és egy időben kezdik meg mindenütt. Egy ismerősöm utazik éppen akkor Váradról Pestre; elmondja, hogy minden állomáson feltört teherkocsik, szétszórt áruk, kidőlt lisztben, kifolyt borban taposnak az emberek. Ki csinálja? A kiszabadult hadifoglyok, a katonák, a városi nép, a falusiak egyaránt.

Vecsésen – beszéli egy egyszerűbb asszony-ismerősöm – látja, hogy egy ember vállára vetett rúdon gyönyörű szőlőfürtöket visz. El sem tudta képzelni, hogy ebben az ínséges időben honnan vette ez a rongyos ember ezt a drága gyümölcsöt. Rohan egy szomszédasszony, hogy jöjjenek, mert az állomáson annyi almát lehet kapni, amennyi tetszik. Kimennek, óriási tömeg, egész Vecsés kint van az állomáson, a felfeszített vagonok tetején a sváb parasztok a legszebb almákban gázolnak a szeges csizmájukkal, olyan gyümölcsön, amilyet évek óta nem láttak és a többiek viszik kosarakban, zsákokban, targoncán. Később szekerek állanak oda és gyümölcsöt, cukrot (ez volt a legkapósabb), ruhaszövetet, parafint, gyertyát, tojást és isten tudja még mit nem, amire szükségük sem volt, teljes egyetértésben, veszekedés nélkül viszik a faluba. Akkor már azt beszélték, hogy

285 De hogyan? Ez az írónő által sokáig rokonszenvével kitüntetett, fékezhetetlen karriervágy hajtotta politikai szélkakas a sokszor rossz emberismerőnek bizonyult Károlyi Mihályhoz törleszkedett már a nagy háború kirobbanása előtt. Károlyi kilátásba helyezte számára, ha győz a forradalom, a hadügyek terén magas politikai állásba helyezi. A forradalom győzelme pillanatában Linder Béla lett a hadügyminiszter, Friedrich pedig besétált az épületbe, s kijelentette, Károlyi őt államtitkárrá tette. Senkinek nem volt bátorsága a kinevezés forrását kutatni.

286 A történész inkább a forradalmak – korábbi jegyzetekben részletesen taglalt – természetére utal, s akkor helyben vagyunk. Ld. erre a 283. jegyzetet.

a szomszéd állomáson német katonák beütötték a hordókat, amennyi kellett megitták, a többit kiengedték a földre; a széttört tojásban bokáig gázoltak az emberek. – Csak az a csodálatos, hogy hova akarták ezt a tömérdek élelmiszert szállítani és honnan került elő? Kelenföldön a finomlisztben gázoltak az emberek, holott itthon már évek óta nem is láttunk egy kilót sem; hát ennyi volt még az országban a háború utolsó napjaiban is, hogy vagonszámra lehetett kivinni? Hova?... Bakancsot és katonai ruhákat annyit raboltak mindenütt, amennyi kellett, a mi katonáink pedig már régen rongyokban járnak a fronton. Hova szánták? Ausztriának? Németországnak?[287]

A forradalom kitörésére következő napon Felső-Mátyásföldre megyünk – már nem tudom, miért. Talán valami élelmiszerről hallottunk. Az egész környéken sötétség – félelmes sötétség, a világítás az egész telepen megszűnt. Aznap már hallottunk híreket a szétözönlő katonaság és a hadifoglyok garázdálkodásairól. Itt minden elhagyottnak látszik, a villákból itt-ott gyenge világosság, rossz gyertyavilág, mindenki elbúvik a belső szobájába. A sötét és bizonytalan félelem ráül az ember lelkére, az út végtelen hosszúnak tetszik, bármennyire sietünk. Messziről veres fény dereng. Ott ég valami. Azután lövés hangja. Most már csak előre, ha kell, futva, a felső állomáson csak lesz valaki. Mintha minden bajnak, szomorúságnak, ami az események mögött rejtőzik, a félelme kísérne az úton. Az égés fénye nő. Végre látjuk a felső állomás lámpáit. Ezeknek külön villanytelepük van. Futunk a vigasztaló világosság felé. Férfiak fehér karszalaggal – a polgári őrség, Szalay Ákos és csupa ismerősök. Milyen jó, hogy megint biztonságérzéssel mehetünk haza. A tűz fénye mindig jobban világit. Már tudjuk, hogy a sashalmi fogolytábor barakkjait gyújtották fel.

Mindig újabb hírek jönnek a katonák garázdálkodásairól. A frontról hazatértek dühe különösen a falusi jegyzők ellen irányul és ez jó a zsidó vezetőségre nézve, mert eltereli a figyelmet róluk. Az is hírlik ugyanis, hogy a hadsereg körében nagy az antiszemitizmus. „Hazamegyünk és agyonütjük a zsidókat" – mondják a katonák. Ezért forradalmárok a Hatvany-féle emberek is.[288] De mikor a jegyzőket támadják meg, semmiféle intézkedés nem történik. Lehet, hogy tudják, semmiféle intézkedés nem segít már itt. A jegyzők szörnyű visszaéléseket követtek el, nemcsak a katonaszabadításoknál, hanem főleg a hadbavonultak családjainak kiutalt pénzek körül. Bizony, a cinkotai jegyzőnk is menekül és tudom, hogy volt rá oka.[289]

Pest környékéről mindig újabb fosztogatásokról értesülünk, sőt rablásokról, gyújtogatásokról is. Igyekszünk nyugodtak lenni, hogy anyámat meg ne ijesszük, de azért figyelmesebben zárunk be mindent éjszakára. Közben az orosz foglyok lázadásának híre terjed el – újabb félelem. A budapesti rémületről csak később hallottunk. Az a hír, hogy 30.000 orosz fogoly jön Pestnek a Rózsadombon át. A Nemzeti Színházból a színésznők kosztümben rohantak ki az őrült izgalomban, hogy még hazajussanak. A kávéházakból a betört ablakokon át menekültek, vad riadalom mindenfelé.

287 A leírás valódi, „csupán" az igazsággal van hadilábon itt is az írónő. Mert a tehetetlennek beállított, de a polgári tulajdon védelmének platformján álló forradalom statáriummal, vérrel, vassal, napokon belül megfékezi a városi fosztogatásokat. A lángba borult vidékkel lassabban, de nem egészen két héten belül szintén boldogult. Károlyi Mihály nagyságára vall, nem engedte meg a felelősségre vonást azokkal a parasztokkal szemben, akik a parádi kastélyát dúlták fel. Az Andrássyak – például – mikor majd megtehetik, a tiszadobi kastély pincéiben kegyetlen bosszút állnak a kézre kerített elkövetőkön.

288 A képlet természetesen jóval összetettebb. Döntően annak okán, hogy a hatvani Deutsch család a felfutó magyarországi kapitalizmus egyik fénylő csillaga. Vállalatukkal teszik a hazai cukoripart naggyá, az pedig őket dúsgazdaggá. Miért váltak volna forradalmárrá? Mindent megkaptak Tisza István Magyarországán. 1910-ben bárói címet is. A családból Ady Endre mecénása, Hatvany Lajos és unokatestvére, a valóban kommunistává vált Máli „bitangolt el". A család fejének, Ferencnek sokkal inkább azzal kellett törődnie, hogy Lesznai Anna apját, a dzsentri allűrök szerint élő, magának az első éjszaka jogát is rendre megélő, fékevesztetten költekező Geyzát zabolázza meg. Amit a 2000 holdas körtvélyesi birtok zár alá helyezésével oldott meg.

289 Valóban így történt. Például a Krassó-Szörény megyei Bozovicson (ma Bozovici) a községi jegyzőt dél-amerikai módra földbe ásták. Ám a fejét nem a hangyák étvágyára hagyták, hanem halálra rugdosták. A főszolgabírót megnyúzták. Országosan a jegyzők zöme életben maradt, ám a népharag tombolását mutatja, hogy november 8-án küldöttségük kért a Belügyminisztériumban védelmet. Azt állították, hogy csupán néhány száz jegyző maradhatott a helyén. Jászi Oszkár egyharmados arányról tudott. A 3200 jegyzőségből ez is ezernél magasabb számot jelent.

47. A Hatvany-Deutsch cukorgyáros família kastélya Hatvanban. 1918 novemberében szintén kifosztották.

46. A Boncza család (tehát Ady Endre feleségének) kastélya Csucsán. 1918 novemberében kirabolták. A kép előterében Ady és Csinszka

48. Az Andrássy-kastély Tiszadobon. 1918 novemberében szintén kirabolták

49. Bozovics (Bozovici – Krassó-Szörény vármegye) …a fejét nem a hangyák étvágyára hagyták… ld. a 289. jegyzetet

Mi is hallunk ilyen híreket, de nyugodtabban fogadjuk. Megfigyelésem, hogy sem a félelem, sem a kétségbeesés nem olyan állandó, mint Tormay írja a könyvében. Ezt talán ki sem bírná az emberi lélek. Részint mindig talál az ember egy kis reményembriót, melyet dédelget és nagyra növeszt, részint a mindennap ezer apró gondja könnyít a nehezebben. Míg este átborzongat a félelem, mikor este az ajtócsukásnál kinézek – elég a világos szoba a megnyugtatásra. Nem lehet, hogy valami borzalmas történjék. Túlzások ezek. Az ember lerázza magáról, amit nem bír.

A polgári biztonság mégis bizonytalansággá vált. Mindenféle biztonsági intézkedéseket ajánlanak, habár a polgári őrség maga is ott cirkál éjszakánként az utcákon a villák előtt. Egyik újságíró ismerősünk jön el néhány nap múlva – vagy talán csak úgynevezett újságíró –, aki itt lakik közel az egész családjával és azt tanácsolja, hogy vészsípot vegyünk, amellyel, ha baj van, jelt adhatunk a polgárőröknek. Kicsit komikus és mégis megborzongató. Azt mondja, tudna zsírt és szenet keríteni. Boldogan fogadjuk ajánlatát, összeszedünk száz koronát. Még Zsigát is értesítjük, aki szintén küldi a pénzt. A vészsípot megkapjuk, hála Istennek sose volt rá szükség, azonban a többire nagyon sokáig várunk. Végre egyszer megint megjelent a barátunk. A zsírt most már tudná szállítani, ha edényt adnánk hozzá. Be a városba! Nagy bajjal egy egészen új zsírosbödönt kerítünk, de sem a zsírt, sem a bödönt, sem a szenet nem láttuk soha. Emberünkkel ugyan többször találkoztunk, némileg bűntudatos képpel és alázatosan köszönt, de sohasem hallunk tőle hírt sem a pénzről, sem az árukról. Csak legalább az új bödönt el ne vitte volna! Kezdtem észrevenni, mennyire meglazult a sok nyomorúságban az emberek erkölcsi érzéke. A fia később az ellenforradalomban szép szerepet vitt, és mi igyekeztünk elfelejteni, az újságíró családja kedvéért, a mi keserves kis pénzünket. De mikor lesz még ellenforradalom?

IX.

50. kép Népköztársaságot kiáltottak ki november 16-án. Tömegek akaratára történt.

Pedig az ellenmozgalom már elkezdődött, ugyanaz, amit Zsigától kérdeztem, és amire őt is biztattam. De ezt csak később tudtam meg Békássy Gyöngyi naplójából. Az ellenforradalmi tevékenység talán a legfontosabb központja volt Békássyéknál. Különös család ez, annyira magyar, fanatikus lelkesültségeivel és teljesen gyakorlatiatlan álmodozásával. Pedig intelligens, sőt modern műveltségű emberek. Mégis van bennük valami tehetetlenség, ami eszméiknek végső kivitelét megakadályozza. Gyöngyi egészen passzív természet, csak akkor tud tenni a legnagyobb önfeláldozással, míg minden a felhőkben van. Mihelyt le kellene szállani a földre, a kis, pontos megvalósítások óráról-órára kitartó tevékenységét már nem tudja keresztül vinni. De talán éppen ezért voltak nagyszerűek az ellenforradalomban, ahol tervezgetni vagy hirtelen néha vad elhatározással tenni kellett valamit. Az ügy titkossága persze még jobban felajzotta fantáziájukat. Ilyenkor még az életük kockáztatásával sem törődtek. Mindenesetre ők voltak az ellenforradalom nagyasszonyai, nem pedig Tormay. Legerősebb karakter a náluk lakó, bár nem rokon Sztankayné Ivády Antónia volt. Rendkívül eszes, hallatlan energikus, kíméletlen, fanatikusan magyar érzelmű asszony, aki fantázia és megvalósítás terén is felülmúlta a többieket. Örülnék, ha mindent megírhatnék

51. A „már meg nem magyarázható dolgok” megmagyarázására Facsád (Făget – Temes vármegye). A falu lázongóit – Bartha Albert hadügyminiszter parancsára – repülőgépről géppuskázták le. Több mint száz halottat hagytak a helyszínen. (Bartha Albert 1946. augusztus 21-től – Tombor Jenő halála miatt, után – 1947. március 14-ig honvédelmi miniszter az újból újakra készülő Magyarországon. Azt indítványozta a parlament költségvetési vitájában, hogy ne legyen többé hadügyi költségvetés, ne legyen többé hadsereg. Az erre a célra szánt összeget a felsőoktatás és a kutatás céljaira fordítsák. „[…] a múlt tapasztalata – indokolta – azt mutatja, hogy nekünk a katonaság mindig csak a magyar nép ellen kell, idegen érdekek szolgálatában.” Biztos, hogy nincs fejlődés a történelemben? Bizonyos, hogy nem lehet a történelemből, saját elkövetett hibáinkból, bűneinkből tanulni? E példa is cáfolja a pesszimistákat…

52. Kaposvár főtere 1918-ban. A vidék forradalmát november 11-re megfékezték, de el nem nyomhatták. Kaposvárott éppen egy hónappal később tombolt a népharag. Illyés Gyula Somszéknak nevezi elbeszélésében a várost, váltig erősítgeti, hogy nem a történelem eseményeit mondja el, hanem „csak a lélekéit,” de azután mégis arról beszél, hogy ott folyt körülötte a város kifosztása. A véres rendteremtés elhúzódott, mert amikor Pestről megérkezett a rendcsináló csapat, s rendfenntartókat toboroztak, akkor maguk a fosztogatók jelentkeztek tömegesen, hogy azután fegyveresen raboljanak tovább. Nem sokkal később újabb rendcsináló csapat érkezett, gépfegyverkattogás hallatszott, s így meglett a rend. (ILLYÉS 1972, 126-144.)

még erről a nagyszerű asszonyról, akit nem ismertek és még ma sem ismernek eléggé, annyival kevésbé, mert teljesen hiányzik belőle a szereplési vágy.

Békássy Gyöngyi naplójából fogom az érdekesebb ellenforradalmi tetteket leírni. Náluk mindenki találkozott, aki részt vett benne, és mert sok mindenre magyarázatot találunk, amit akkor nem értettünk meg. Mikor például november 2-án a tisztek felesküsznek az új Magyarországra és a népkormányra.[290] Éltetik Károlyit, Lindert, sőt állítólag a köztársaságot is. De a legnagyobb keserűséget az okozza, amikor József főherceg esküszik fel a Nemzeti Tanácsnak. „Én Habsburg József... Én Habsburg József Ferenc". Károlyi Mihállyal és Kunfival mentek a városházára, Hock János olvasta fel, hosszú beszéd után, az esküt. Később sok mindent megmagyaráztak, de most még el sem tudjuk képzelni, hogyan vihették ezek az undorodással gyűlölt nevek idáig őket. Pedig akkor még sok mindent nem tudunk, ami később kiderült. Nem tudom, mennyire lehet bízni Buza Barna könyvének adataiban *(Öt év múltán)*[291], amelyek arról szólanak, hogyan fogadták a forradalmat az akkor szereplő emberek: Milotay nem egészen fogadja el, Vass üdvözli, Bangha némi aggódással fogadja. Prohászka, Anka, Csernoch csatlakozást ajánl, Túri Béla, Hadik, Apponyi, József főherceg szintén. A Nemzeti Tanácshoz csatlakoztak még Széchényi Miklós, Fischer-Colbrie, Glattfelder és Rott Nándor püspök, Szmrecsányi érsek. A főrendek közül Edelsheim-Gyulai, Széchényi Aladár, Batthyány Lajos, Hadik-Barkóczy. Egyetem, a *[Magyar Tudományos] Akadémia*, Berzeviczyvel és Heinrich-hal, a miniszterelnökség tisztikara, posta, a *Katolikus Népszövetség,* tehát Haller, Huszár, Ernszt, Túri. A *[Magyar] Gazdaszövetség*: Darányi, Bernát, Szécsen Miklós, Szegedy-Maszák Aladár, Wolff Károly személyesen csatlakoznak. Világos, hogy ezek nem tudták, miről van szó. (Wolff később a '20-as évek végén igazolta magát.) Később Mikes püspök november közepén a püspöki konferencia nevében üdvözli a köztársaságot. Ezek már meg nem magyarázható dolgok.

November elején persze ennek a felét sem tudtuk. De az bizonyos, hogy a Tisza meggyilkolása és az első napok zavarai után az egész magyarság úgy érezte, hogy ez „nem a mi forradalmunk". Mi vihette ezeket az embereket a behódolásra?[292] Talán már írtam valahol, hogy József főhercegnek azt ígérte Károlyi, hogy a hadsereget az ő parancsnoksága alatt hagyja, ha csatlakozik. Persze nem tartotta meg az ígéretét. De a többi nevek is mind olyanok, hogy ha a legmagyarabb, legkeresztyénebb szervezkedésről lenne szó, ha az ellenforradalom vezetőségét kellett volna kiválasztani, ezekre a nevekre kellett volna gondolnunk. A Békássy Gyöngyi naplójában is van rá valami magyarázat.

„November 2. – Az ellenmozgalom csatlakozik a Nemzeti Tanácshoz. Az a taktikájuk, hogy mind csatlakozva kiszorítsák a zsidókat. Még mindig alkotmányos módon akarnak szembeszállani a forradalommal. A lapok bizonytalanok, mindenki fél a felbomlott fronttól, leginkább maguk a zsidók." – „Nov. 3. – Sok terv, a Budapesti Hírlap megkaparintása is köztük. Délután Pestre utazunk (Barokról?), a postán azt hallottuk, hogy már pogromok vannak mindenfelé. A vonaton

290 Két dolgot kever az elbeszélő, amit egyébként másutt jól ír. A köztársaság kikiáltása november 16-án történt, onnan lesz az ország államformája népköztársaság, onnan helyes népkormányról írni.

291 Ez egy kilencszerzős munka volt, Nagy Vincétől Fényes Lászlón át Supka Gézáig sokan írtak bele. – *EőÁ*

292 Mivel az írónő nem kevés ismétléssel sulykolja vélt igazát, ezért megengedhető, hogy egyszer-egyszer a történész is ismételjen. Azért történt mindez, mert szalmaszálként Károlyi Mihály és forradalma tűnt annak, aki és amely képes a birodalmat megmenteni. Ám ami Tiszának sem sikerült, azt az elvesztett háború terhével Károlyi Mihály sem tudta megcselekedni. Tiszát ellenben nem meggyilkolták, hanem megölték. Akik gyilkosságról beszélnek, azok öntudatlanul azt állítják, hogy a katonák millióit bevonultató államhatalom esztendőkön át milliókat gyilkolt halálra. Károlyi Mihály is tudta, hogy nagy ellenfele életét veszély fenyegeti. Üzent neki, vonuljon vidékre. A gőgösen büszke politikus számára azonban ez elfogadhatatlan volt. Kálvinista, predesztinációs hite is – mondjuk az írónővel összhangban – akadályozta ebben. „Ennek így kellett történnie" – voltak az utolsó szavai. „Emberi megilletődéssel fejezem ki részvétemet legnagyobb politikai ellenfelem tragédiája fölött" – volt olvasható a Károlyi Mihály által küldött koszorún. Ám az utca hangulatát – mondjuk ismét az írónővel együtt – nem a gyász jellemezte, hanem az elégtétel kiváltotta öröm. 1920-ban aztán hasztalan kutatták a népharag jegyében anno cselekvőket. A halál pillanatában ellenben többen a tett elkövetésével hencegtek.

53. Bosnyák katonák
A Monarchia nemzetiségei féken tartásának egyik eszköze az volt, hogy a katonák éppen nem ott voltak, ahol odavalósiak lettek volna. Most mindenki haza igyekezett. A túlterhelt vonatok így még zsúfoltabbak lettek. A döcögő szerelvények tetejére is gyakran katonák telepedtek.

koromsötétség, az egész közönség beszélget, de nem látja, kivel. Api elmondta, hogy a bosnyákjai mind megmaradtak a barakkban, igen tisztességesek, nem akarnak elmenni. A Békássy-fiúkról semmi hír, lehet, hogy gyalog jönnek, mert hírlik, hogy Galíciában a síneket felszedték. Pesten csönd van, zsidó terror, vidéken hír szerint pogromok, rablások." – „November 4. Szaladgálunk egyik embertől a másikhoz. Páter Tomcsányi, Sztáray, Hadik, A Cél, Altenburger, belügyminisztérium, a jezsuitáknál. Különböző pozíciókba küldenek megbízható embereket. Pl. Szentgálit a szocialistákhoz. Egész este és éjjel gondolkoztunk, milyen ideiglenes kormány vehetné át a mostani helyét, ha ezt sikerülne elfogni. Horthyt diktátornak, mert az a hír, hogy megbízható kis tengerészcsapattal jön. Az a meggyőződésünk, hogy néhány fegyveres ember az egész kormányt elfoghatná. A Kövess-hadseregtől félnek a forradalmiak, az még rendben van. Néhány munkapárti képviselő elutazott a frontra hangulatot csinálni", – „November 5. – Antónia az antant csapatok ügyében járt, azt hiszem, Vixnél volt, de ez zsidó, hát persze hiába. Én ezalatt az államvasutakhoz mentem, ezek jobboldali puccs esetén teljesen megbízhatók. – Ki akartunk menni Barokra, a kelenföldi állomáson két órát vártunk, vég nélküli hosszú vonatok jönnek katonákkal a himnuszt énekelve, csöndes, nyomott hangulatban átadják fegyvereiket a zsidó gyerekekből álló „polgárőrségnek", kilövik a töltényeket; mind rendben fegyveresen jöttek meg, egyetlen ilyen csapat megfordíthatná a helyzetet, ha csak egy tisztben volna elhatározó képesség, akarat és szuggesztív erő, de ez már nincs sehol. Az iniciatívát kiölte a háború mindenkiből, az itthon maradt zsidókban megvan, ezért volt lehetséges az egész."

54. Kratochvil Károly ezredes Fehér hollóként képes volt arra, hogy a magyar–román vegyes legénységű 4. honvéd gyalogezredet november derekán teljes fegyelemben hazahozni Emma városába, Nagyváradra.

A tisztek, akikkel személyesen beszéltem akkor és később is, mind azt állítják, hogy a front felbomlása nem volt olyan általános, mint itthon állították. Balassa, Dávid, Wertheimstein személyesen beszélték el nekünk. Később mindig többről hallok, hogy a divízióikat rendben hozták haza Pestig. November elején összesen 15 érintetlen magyar divízió érkezett. A tisztek csak később verték a fejüket, hogy miért nem jöttek ezekkel mindjárt támadóan be Pestre. Csak az a mentségük, hogy fogalmuk sem volt róla, mi van idehaza. Eperjesy Sándor beszéli: Olaszországból jöttek haza a tüzérezreddel. Látszólag minden rendben. Egy kis, határ menti községben az aknavetőszázad, mikor pihenőt parancsolnak, kijelenti, hogy nem. Ők hazamennek. Tiszti értekezlet: Vagy közéjük kell lövetni, vagy elengedni. Az utóbbit határozzák, mert kérdés, a többi hűnek maradt legénység nem lázadna-e fel az erőszakra? A távozók teljes rendben sorakoznak a piacon, indulást fújnak, tisztelegnek a tiszteknek, és elvonulnak. A többiekből is el-elmara-

55. Linder Béla katonák gyűrűjében
Bár reménytelen a küzdelem, mégsem adhatjuk fel. Linder Béla katonák előtt szónokol (középen, profilból látható)

doznak, ki hová való. A megmaradt tekintélyes szám rendben érkezik Pestre. A tisztek a lovakat a kaszárnyákig vitetik. Másnap reggelre már felbomlott az egész ezred.

Dávid Antal beszéli: A leszereléskor Ulmtól marhavagonban jöttek, ő spanyolban volt. Azt mondta a tiszteknek: ha ezredparancsnok volnék, most ezzel a 20.000 emberrel bevonulnék Pestre, felakasztatnám Károlyit és katonai diktatúrát csinálnék. Azt felelték rá: „látszik, hogy lázad van". A tót bakák maguk ajánlották, az ezred fele 14 napra menjen pihenni, a másik fele ne szereljen le. 14 nap múlva felváltanák őket. Verjük ki a cseheket! A közelebbi viszonyokat nem ismerték, csak Salzburgban kaptak lapokat és új híreket, ahol megjelent a Népköztársaság nevében egy zsidó tiszt az átvagonírozáshoz, de olyan butául csinálta, hogy a tisztek elkergették, annál is inkább, mert a sapkarózsa helyett *nemzeti színű* kokárdákat árult a katonáknak *két koronáért*. A katonák sapkarózsája ugyanis fehér volt, mert sem Németországban, sem Ausztriában nem engedték őket át a régi sapkarózsákkal, úgyhogy kapcarongyokkal húzták át. A zsidó tiszt otthon úgy jelentette, hogy húszezer ellenforradalmi katonaság tart Pest ellen. Bár megtették volna!

Egy másik tiszt szerint csapatai még a közben eső otthoni falvakban sem oszlottak szét, hiánytalanul érkeztek meg. De egy éjszaka a pesti kaszárnyákban a szocialista agitátorok segítségével teljesen destruálták őket. Addig minden a tisztek erélyességétől függött. Mikor ezek hazajöttek, némelyek azzal a tervvel, hogy a kormány rendelkezésére álljanak csapataikkal a forradalom ellenében, itt a kormány oszlatta fel őket, nem kellett a katona. A tisztek egészen elvesztették a fejüket, nem tudták, mi történt az utolsó hetekben. Itthon külsőleg egy ujjongó országot, ujjongó lapokat találnak – egy elvesztett szörnyű háború végén. Az emberek úgy viselik magukat, mintha mi nyertük volna meg a háborút.

A vonatok borzalmasan túlzsúfolva érkeznek meg. A tetején, lépcsőin, oldalán, ütközőjén, ablakain hazatérő katonákkal. Rengeteg szerencsétlenség történik. A hírek hol megborzongatják az embert, hol a düh melegíti fel a szívét, mikor valami őrült határozatról hall. Linder nem akar katonát látni. Az ellenség mindenütt nyomul be, de a kormány nem akar katonát látni! És a lefegyverzés rendeletére Ausztriában is, kedves fegyvertársaink, akik nekünk köszönhetik

megmaradt kis életüket, kifosztják, levetkeztetik katonáinkat! De Linder nem akar katonát látni! A határaink, a határaink! Mi lesz ebben az őrült kavarodásban? Vajon nem valami tömegőrültség ez az egész? Ki tud valami megnyugtatót?[293]

November 3-án a lapokban a magyar intelligenciát szabad államszövetség megalakítására buzdító felhívás jelent meg. Az aláírt nevek ma már éppen olyan csodálatba ejtők, mint a Nemzeti Tanácshoz csatlakozottak névsora. És éppen úgy nem lehet nekik felróni, mint azoknak. Részint kényszer alatt állottak, részint olyan kényszerképzet alatt, hogy nem lehet Magyarországot másként megmenteni, mint holmi páneurópai szövetséggel, vagy dunai konföderációval. Ennek a szerencsétlen eszmének a Kossuth nevével adtak súlyt. Sok embernek lett később nagy kellemetlensége, hogy ezt a felhívást aláírta. Különben akkor már az intelligenciára semmi hatással nem volt és semmi következménye sem lett, mert senki más nem írta alá, csak az első nap első aláírói.[294]

Ez a november 3-a vasárnapra esett. Régen nem voltam a társaságban Balázs Béláéknál és a nyugtalanságom űzött; mit tudnak, milyen a gondolkozásuk ma, mit remélnek, tudnak-e velünk érezni, de főleg tudnak-e valamit, ami biztató, vigasztaló? Még nem volt ott senki, mikor megérkeztem és Hajós Edit jóformán köszönés nélkül támad rám: „Mit mondanak most a nagy nacionalisták? A zsidók csinálták meg nekik a forradalmat, a magyar függetlenséget, nem a Ritoókok." Még további durva szavak, már csak a hangra emlékezem, nem az értelmére, olyan elképedve hallgatok egy darabig. Felelni sem tudok mindjárt. Balázs csillapítja a feleségét. Aztán mégis felülkerekedem. „Magyarország függetlenségét már a háború megteremtette, azt nem a forradalom csinálta meg tegnapelőtt. Nem tudom, mit csináltak a zsidók és a magyarok benne, de várjuk meg, mi lesz belőle, mielőtt a családomat szidod, akik eléggé kivették részüket a magyarság küzdelmeiben. Mindenesetre a '48-as forradalomnak különb emberei voltak, mint ez a minisztérium.[295] Nem hiszem, hogy ezzel és Károlyival az élén az ország rekonstrukcióját meg lehetne csinálni." Persze nem ilyen szép folyamatosan beszéltem, mert a méregtől és a meglepetéstől is dadogóvá és szaggatottá lett a kifejezésem. De egy hét sem telt bele, láttam, hogy ők maguk is mennyire érzik már ugyanezt. Akkor még nem sejtettem, milyen büszkék leszünk rá később, hogy ezt a forradalmat nem mi csináltuk. Hajós Edit beszélt még összevissza, de sokkal nyugodtabban. El akartam menni, de jöttek a többiek és annyira más hang kezdődött, hogy a kíváncsiság mégis ott tartott. A többieknek is elmondtam kifogásaimat. Így Hajós Edit egyszer velem szemben is

293 A fenti elbeszéléssel szemben fehér holló volt az a Kratochvil Károly ezredes, aki fegyelmezett rendben tudta katonái hazahozni. Mert a hazaözönlő egymilliónál is több katonának semmiféle fegyverforgatáshoz nem volt kedve. Sorsukat saját kezükbe akarták venni. Ha másként nem, akkor a kezük ügyében lévő fegyverrel. Ezt értette meg a kitűnően képzett Linder Béla tüzérezredes is. Azért kapott hadügyminiszteri kinevezést, mert tudták róla, háromévi frontszolgálat tapasztalatával a tarsolyában ért a katonák nyelvén. Azért mondotta – katonai vezetőként természetesen elképesztő módon –, hogy nem akar többé katonát látni, mert tudta, ha nem szerelik le a katonákat, akkor zendülés, polgárháború és bolsevizmus várható. Ezért rendelte el a fegyverek, katonai felszerelések és a lőszer beszolgáltatását. A leszerelés pedig – bár a katonák kezében így is rengeteg fegyver maradt – megtörtént. 1918. november első napjaiban a kormány a hazaözönlő fegyveresek leszerelésének Szküllája és a háborút nyert, a békekötésig várni képtelen, az ország területébe beleharapni akaró szomszédok Kharübdisze között hajózott. Kijelentésével ezért Linder túl messzire ment. Szavait Károlyi azonnal helyesbítette. Napokon belül felmentette. Utódai akartak katonát látni. De azok csak nem jöttek.

294 Mélyebbre pillantva semmi ok a csodálkozásra. A szörnyű háborút a nemzeti paradigmában mozgás eredményezte. A nemzetivel eltéphetetlen testvériségben lévő liberalizmus itt kap szinte halálos sebet, hogy azután majd az 1970-es években kezdjen ismét lábra kapni. De akkor már frontálisan a nemzetivel szemben. Az ez új liberalizmus, amely minden porcikájában szupranacionális. Ám már az első világháború addig elképzelhetetlen szörnyűségei – állóháború a lövészárkokban, tankok, repülőgépek, gépfegyverek, ideggázzal való gyilkolás – logikussá tette a következtetést: a nemzeti meghaladásának a szupranacionális az orvossága. 1918 nyarán Babits Mihály, Jászi Oszkár és Szabó Ervin szoros szellemi együttműködésben Európai Egyesült Államok megalakítását szorgalmazza. A november 3-i felhívás szoros szellemi rokonságot mutatott a nyári törekvésekkel. Az emlékirat bőséggel dokumentálja, hogy Ritoók Emma igen nagyra tartotta Babitsot, akinek a novemberi felhívásban oroszlánrésze volt. Az írónő tapintatból nem említ neveket, főleg nem Babitsét.

295 Vagyis a kormány. Ld. még a 213. sz. jegyzetet.

olyan durva volt, mint másokkal szokott lenni. Ekkor állítottak először szembe, én is először álltam nyíltan szembe a zsidó–magyar ellentéttel.

Ott voltak mind: Lukács, Antal Frigyes, Fogarasi Béla, Mannheim Károly, Fülep Lajos, Schlamadingerné, Goszthony Mária és még néhány mellékalak. Csakhamar kiderült, hogy én egy aktív forradalmi társaságban vagyok. Ezek mint fő szellemi vezetők részt vettek az Astoriában az előkészítésben stb. Teljesen váratlanul ér ez a felfedezés. Talán mert régen nem voltam náluk, talán mert nagyon el tudták titkolni. Fogalmam sem volt róla, hogy ezek az emberek a teórián túl is mehetnek. De még bizonytalanságban voltam. Egyik oldalról a Tisza-gyilkosság és az egész alakulás gyanúsnak mutatta a forradalom nemzeti jellegét. Másrészt nem tudtam kivonni magam az általános hatás alól még, hogy kikerülhetetlen volt a forradalom, és hogy a függetlenséget mégis elértük. Hallgattam a vitázókat és lelkesülőket, egészen meg voltak kótyagosodva. Kezdtem érezni, hogy nem közéjük való vagyok. A filozófiai társaság, melyben olyan jóhiszeműen vitatkoztam Platón államától a bolsevizmusig mindenféle államteórián, forradalmi etikai kérdéseken és Dosztojevszkij meg a középkor miszticizmusán, a szellemtudomány értékén és jogosságán, Bergson és Simmel, Windelband, meg a német romantikusok filozófiáján. Ez a társaság most mint aktív forradalmi politizáló társaság áll előttem, valami bizonytalan mellékízével az ismeretlen, legalább előttem ismeretlen céloknak.

És amellett mintha mindegyik érezte volna: most ők jönnek, ők fognak szerepelni, uralomra jutni. Nem látszott még ilyen világosan, de volt valami megváltozott a hangjukban. Valami biztonság, ami kényelmetlen sejtelmekkel töltött el. Jóformán csupa zsidó körülöttem. Lehetséges, hogy ezek a terméketlen teoretizálók, idegen világ emberei a magyar életben, nálunk vezetők lehessenek? Ezek a furcsa, bágyadt, sok tekintetben nagyrészt degenerált külsejű és másfajta, idegen, százszor idegen emberek – és parasztjaink, középosztályunk, a mi egész társadalmi létünk, állami, lelki berendezkedésünk áll szemben. Míg könyvekről volt szó, addig jól értettük egymást. De éreztem és tapasztaltam százszor, hogy mihelyt mélyebb lelki dolgokra, vagy pláne a magyarság lelki diszpozícióira került a sor, akkor egyszerre fal volt köztünk. Egyedül Lukács beszélt most is higgadtan, teóriáinak megfelelően; nem szabad csak a politikai szempontokat látnunk, az erkölcsi züllés ellen is kell a forradalom. Ő is elítéli a háborús gazdagokat, a papírbakancs-szállítókat, ha zsidók is, mint Rathenau, aki milliomos lett a háborúból és most a szocializmusból akar hasznot húzni. Éppen a magyar középosztály érdeke, hogy más világ jöjjön. Hiszen szentnek kell lenni egy hivatalnoknak, hogy a nyomorult fizetés és a nehéz viszonyok közt becsületes maradhasson. Márpedig emberileg nem lehet szenteket kívánni az irodákba.

Egyszer régebben mondta már, mikor teoretikusan beszéltünk egy világforradalomról, de mint nagyon távoli lehetőségről vagy csak fikcióról, hogy az emberiséget csak akkor lehet megváltani és egy új emberiséggel új emberi életet konstruálni, ha elpusztítunk mindent, ami a múlté. – A művészetet is – kérdeztem elképedve –, a Szent Péter-templomot" [ti. a ~-bazilikát] is? – Mindent! – Ezen az estén azonban egész távol maradt ezektől az eszméktől és a jelenre szorítkozott bizonyításaival. A többiek sokkal fanatikusabbak voltak. Amit *A szellem kalandorai* című regényemben az *Alvó város* című fejezetben megírtam, annak az itt átéltek adták az anyagát. Nem egy este van ott felélesztve ebben a táraságban, hanem több estének a láza, de a már később megtudott, háttérben rejlett érzelmekkel, vágyakkal, tervekkel telítve. Mert akkor még, mikor én is köztük voltam, a beszédből csak a szellemi részét éreztem ki a forradalmi gondolkozásnak.

Mikor hazamentem pesti lakásomra, kissé nyugodtabb lettem. De reggelre megint elővett a kétség. Felkerestem Zsiga testvéremet, de az ő, talán csak megnyugtatásomra hangsúlyozott optimizmusa nem segít. – „Tegyetek valamit – ez az állandó kívánságom. – Ne engedjetek mindent ezeknek át." – „Nem lehet, most még, nem lehet semmit tenni" – ez az állandó válasz. Aktivitásom – azt hiszem mindig, hogy véletlenül két életre valót kaptam belőle – nem nyugszik meg. Folytonosan ezzel a gondolattal jövök-megyek. Ez az utolsó, amivel késő éjszaka a töprengések után elalszom, s az első, amivel felébredek: Tenni, tenni kellene valamit! A felbomlásnak, valami visszahozhatatlanul baljósnak az érzése mindig erősödik bennem, de az a gondolat is, hogy kell valakinek lenni, aki látja, mi lesz ebből, és aki tudja, hogy mit kell tenni. De hol van ez az ember?

Oda kellene menni biztatásért, tanácsért, tettre igazításért. Milyen jó lett volna, ha akkor már ismerem Békássyékat és az ő mozgalmukat! Így kínlódom magamban, de néha vigasztalódom is: lehetetlen, hogy minden csak így odadobva menjen tovább. Aztán a mindennapi gondok is segítenek: a drágaság megint nőtt egy fokkal. Nem tudjuk, mivel tüzelünk a télen, a kenyérjegy és minden más jegy még mindig érvényben van. Javulni kell mindennek, ha a békét megkötik. Mert most éppen úgy nem ismertük a békét, mint ahogy nem ismertük négy évvel ezelőtt a háborút.

De nő az aggodalom, mert a határok kérdése előtérbe lép. Mi lesz Erdélyben? Mi történik a Felvidéken? Nem a lapok ijesztgetnek, nem szavak útján tudunk meg valamit, szinte a levegőből kezd mindig erősebben a tudatunkba férkőzni, hogy valami nagy szerencsétlenség vár reánk itt is. És ez a minisztérium,[296] és ezek az emberek mindenütt! Mikor Gonda Henrik sajtófőnök lesz, még a zsidó újságok is felszólalnak, de a miniszterelnök ragaszkodik hozzá, mert feltétlenül „tisztakezű" emberre van szüksége. Erről a „tisztakezű" emberről úgy tudják, hogy mint a kormány félhivatalosának vezetője 1906–1910-ig a szerb kormánytól évi 6000 aranyfrank díjat húzott. A lapok folytonosan azt írják, hogy rend van mindenütt, de azért esténként hallatszanak a lövöldözések. Azt is beszélik, hogy az illavai fegyencek kiszabadultak, hogy itt Pesten is sok fegyencet bocsátott ki a csőcselék a politikai foglyok kiszabadítása címén. Nyugalom van, de azért hivatalosan is meg kell szervezni a polgárőrséget. Hol van a felesküdt csendőrség? Hát a megmaradt katonaság?

Csak most halljuk meg a borzalmas piavei összeomlás történetét. Az olasz frontról is özönlenek haza a katonák; mikor a villamoson Pestre jövök, minden alkalommal látom, hogy a vasúti átjárónál egy végtelen hosszú vonat nyúlik lassan tovább, vánszorog Pest felé, hozva a testi és lelki betegségeket. Ha most egy erélyes ember lenne valahol. De újra vonatok, kitört ablakokkal, rongyos üléseikkel, melyekről lehúzták a bőrt és posztót. Telve-telve, a lépcsőkön állnak, lógnak, kapaszkodnak, az ütközőkön lovagolnak, a tetőn ülnek, az ablakok telve fejekkel, szinte lógnak ki a fejek, mintha nem tartoznék hozzájuk test sem, mert hihetetlen, hogy annyi emberi test elférjen belül. Döcögő, fekete füstöt okádó vonatok. Hova megy ez az irtóztató sok nép? Állati ez, ahogy innen kívülről látszik, de nem a hangyákra vagy méhekre emlékeztet, hanem az embereknek valami állati eltorzult irányítására Pest felé. És onnan tovább. Hova?[297]

Minden reggeli felébredés szörnyű nyugtalansággal: mi lesz ma megint? Sokkal nyugtalanabb az élet, mint a háború alatt volt. Talán azért, mert a távoli tudott borzalom sohasem hat olyan erősen, mint a jelenlevő bizonytalanság, mely nem ismert borzalmakat rejt. És mindig több hír jön a magyar határokról is – már nem is a határokról, hanem az ország belsejéről beszél. A felsővidéken a csehek valóságos rablóhadjáratot indítanak – délen a szerbek törnek előre – és az oláhok is mozognak. Erdély, Bihar, Nagyvárad! Csak most érzem, mennyire a szülőföldem – az enyémek sírjával. Ez lehetetlen, lehetetlen! Aztán megtudjuk, hogy igaz. Megtudjuk, milyen gyalázatosan viselkedik ezzel a szerencsétlenséggel szemben is a kormány. Sárváry (későbbi kollégám mint tiszt volt ott akkor) beszéli, hogy 5-én vagy 6-án Kolozsvárról két század teljes felszereléssel ment ki este nyolc órakor Maros-Ludasra az oláhok ellen. Másnap reggel azzal jönnek vissza, hogy a kormánytól rendelet jött, nem szabad ellenállani. A „betörő katonák" mezítláb, derekuk zsákba kötve, jönnek beljebb, mindig beljebb, mintha máris minden az övék volna. A Zsil völgyéből a bányászok kergették őket vissza katonai segítség nélkül, ezek a forradalom első heteiben meg tudták tartani a bányákat. A legcsekélyebb katonai erő elég lett volna megvédeni a határt, ha az őrülteknek és gazembereknek ez a társasága abba a teoretikus frázisba nem kapaszkodik, hogy hiszen mi nem harcolunk, mi meg akarjuk a békét kötni! És akkor felelevenítik azt a régebbi históriát, hogy Károlyi Mihály a román hadüzenet előtt kijelentette: „ha az oláhok bemerészked-

296 Ld. a 213. jegyzetet.

297 Az ország mai vasúthálózati térképe is sugaras elrendezést mutat. Az átlós út- és vasúthálózat megépítése terén még a jövőnek is jut feladat. Tehát a fővárosba és környékére jöttek meg ezek az emberi roncsok. Akiktől akár csak az írónő szemléletes leírása birtokában sem volt elvárható a haza védelme. Nekik az otthon volt a haza. Melyet bizony nem egyszer nadrágos emberek gyalázatosan feldúltak. Azért is hazavágytak, hogy a jegyzőtől – ld. erre akár magának az írónőnek a sorait – vagy más nadrágostól megkérdezzék: hogyan is volt az, amikor…

nek Erdélybe, mi tigrisek leszünk." Amikor Tiszára a parlamentben rálőttek, Tisza a második lövés után elmosolyodott és Jakabffy Elemérhez fordulva kérdezte: „Láttad a tigrist?" – Jakabffy megkérdezte: Kit? – „Hát Károlyi Mihályt, aki az első lövés után a pad alá bújt." – Most még ez a nyíltság sincs meg benne, hanem henceg a gyávaságával.[298]

A család távolabbi rokonairól tudok adatokat. Mikor az oláhok Arad megyébe betörtek, a sógornőm rokona, Barkassy Kálmánné két leányával Algyesten,[299] a birtokukon lakott. Egyetlen fia a háborúban esett el. Telefonon értesítették őket, hogy meneküljenek. Az ezüstöt hamarjában egy fülkébe rejtették, szekrényt húztak elé, összekapkodtak valami fehérneműt és kocsira ültek. Mire a falu határába értek, már hallják a betörők ordítozását. Az egész kastélyt nemcsak kirabolták, hanem amit nem vihettek el, azt összetörték, rombolták. A régi empire bútorokat összevagdalták szilánkokra, a képeket behasogatták, a sévre-i és bécsi porcelánt egy kiszáradt kútba hajigálták. Az ezüstöt természetesen elvitték. De nem győzték cipelni. Később, mikor a Barkassy-leányok visszatértek, az erdőben kalapáccsal összevert ezüst tárgyakat találtak. Piszok és rondaság annyi maradt utánuk, amennyit csak oláhoktól várni lehet. Mégis jobban jártak a szomszédos Almássyéknál, akiknek a kastélyát felgyújtották, földig lerombolták. Ez nem háborús betörés, hanem békés bevonulás volt, hiszen sehol sem találtak ellenállásra. Évek múlva, mikor a birtokból a „földreform" után 200 holdat meghagytak a románok Barkassynénak, és ő a leányai ellenzése dacára hazatért, a pusztulást látva megőrült, s néhány hónap múlva meghalt.[300]

A Felvidékről is valóságos rablóhadjáratról értesülünk. A hét végéig egyre izgatóbb hírek jönnek. Ebből az időből jutott később a kezembe herceg Odescalchi Artúr levele egyik jó ismerősömhöz, Havel Józsefné Blaskovich Irénhez. A herceg 70 éven felül volt és azt mondja: *„Meg kell védenünk drága szülőföldünket a cseh moloch ellen. Nyitra vármegye összes tótajkú lakosságának aláírását kell gyűjteni, mint más vármegyékben. Monstre-deklaráció legyen az, hogy derék tótjaink azok akarnak maradni, és nem csehek lenni. Kérem Nagyságos Asszonyom, kérem buzgón, vegye kezébe ezt az ügyet, védjük meg szülőföldünket.*

Éjjel nappal levelezek és a szomorúan tapasztalt kétségbeesés, a reménytelen hangulat után – ilyen lehetett Mohács előtt is – tapasztalom, hogy a mag nem hullott kősziklára. A tót nép szépen viselkedik még Turóc megyében is. A kormánynak megírtam ezt a procedúrát, Zólyomnak mint az öt tót vármegye legtótosabb megyéjének megírtam, már népgyűlést is tartottak. Lelkileg meg voltam törve, roskadoztam, vén testem megingott, de most a vészteljes órában felocsúdtam és agitálok, írok, beszélek, ahogy tudok, remegve, de mégsem kétségbeesve." (Legyen ez a feljegyzés emlék a derék és kiváló öregember nevére.)[301]

Ezen a héten kapok Jászinétól[302] [Lesznai Anna] levelet, melyben kér, hogy szeretne velem találkozni egy kávéházban, fontos megbeszélni valója van. Egyszerre megint reménykedés fog el: hátha valami jó hír, hátha segíthetnék? Ezzel a reménnyel mentem be. Lukács György is ott van. Ebből látom, hogy milyen fontosnak tartják a megbeszélést, különben nem jött volna el. Jásziné okos bevezetés után arra beszél rá, hogy az én körömben, a magyar középosztályban

298 A számok józan nyelvén szólva: 1916-ban a mintegy 300 ezer fős román haderő sem tudta – igaz, akkor Mackensen serege adta a megállj erejét – Erdélyt birtokba venni. Most a tizedével is sikerre mentek. A háborút vesztett országgal szemben a hazug román propaganda eredményesen azt terjesztette, hogy Károlyi forradalma sovénségben Tiszát is felülmúlja. Károlyinak ezért is higgadtnak kellett maradnia, s a majdani békekonferencia asztalánál elérhető kármentésben bíznia. Az 1919 januárjában megnyíló békekonferenciára ellenben a legyőzöttek köztudottan nem nyertek bebocsáttatást.

299 Eredetileg Áldófalva. Fényes Elek írja Algyest-nek. 1910-ben 835 lakosából 791 román, magyar csupán 36. Vallásilag pedig 777 görögkeleti ortodox.

300 Míg a szomszédos országokban valóban mélyen szántó földreformokat hajtottak végre, addig a forradalmak bukása után megvalósított ilyen magyar lépés szerénysége okán indokolt az idézőjel. A szomszédos országok földreformjainak radikalizmusát magyarellenes jellegük is rugóztatta. A magántulajdon szentségét törvényekkel védő társadalmakban a kisebbségi társadalmaknak az államnemzettel szembeni erejét ekképpen is hatékonyan lehetett gyengíteni.

301 A zárójelen belüli mondat az írónő utólagos bejegyzése.

302 Ld. a 233. sz. jegyzetet.

csináljak propagandát amellett, hogy a magyarság is vegyen részt az újjáalakulásban. Meglep, de jól esik. Hát azokra a Ritoókokra, akiket még pár nappal ezelőtt annyira lenézett a Hajós Edit-féle forradalom, mégis szükség van? – A kormány rendkívüli nehézségekkel küzd – mondja Jásziné –, a románok és csehek előrenyomulása miatt is. Csak harmincezer katonánk volna! – mondja, csaknem kezét törve. Megvallom, valami dühös káröröm fogott el, melyet nem tudtam visszatartani.[303] Hát mégis csak kár volt kijelenteni, hogy nem akarnak katonát látni, ugye? – Ó, az a félbolond, részeges Linder! – válaszol elkeseredve.[304]

Hát így választották meg az embereiket, maguk sem ismerték azokat, akiket pozíciókba raktak, hónapok óta készítik elő a forradalmat és még csak arra sem voltak megszervezve, hogy a vezetőket előre kijelöljék. Egy kicsit megingatja a zsidó szervezőerőben való hitemet. Jásziné és most már Lukács is nagyon komolyan visszatérnek az előbbi és főkérdésre, hogyan lehetne megnyerni a középosztályt, hogy ne vonuljon vissza. – Legfeljebb arra lehetne megnyerni, hogy mint ellenzék lépjen fel – mondom én. Lukács még ezt is jobbnak tartaná, mint a teljes visszavonulást, de Jásziné segítséget vár tőlük. Nem bízom benne, hogy bárki is ki tudná vinni, hogy csatlakozzanak és ezt őszintén meg is mondom. De ők kérnek, hogy beszéljek az ismerőseimmel, legalább lássuk, hogy mit mondanának hozzá. Mikor hazafelé megyek, elgondolom, milyen különös bosszúja a sorsnak, hogy akiket meg akartak buktatni és kisemmizni, azokhoz kénytelenek visszajönni, mert nélkülük nem lehet megcsinálni, amit Magyarországon terveznek – és milyen különös, azt hiszik, hogy én a befolyásom által tudnék valamit tenni a kormány és az ő irányuk érdekében. Ugyan ki adna arra, amit én mondok? A zsidók azt hiszik, hogy nálunk is olyan sokra becsülik a tehetséget és a tudást, mint náluk. Azt hiszik, hogy én a mi táborunkban is olyan szerepet viszek, olyan befolyással bírok, mint náluk bírnék, ha zsidó volnék.[305]

Másnap elmondom Zsigának a beszélgetést. Megvetően int: – Csak hadd járják le teljesen magukat. – Annyi bizonyos, hogy már a forradalmárok is rémülten néznek a jövő elé. Már csak a Károlyi belgrádi útjának a reménye maradt.[306] De ez csak a naivak reménye már, mindenki kezdi látni a vesztett háború következményeit és a forradalom hazugságait.[307] Aggodalmakkal tele arcok, halk beszéd, kétségbeesett dühöngés a magyar nacionalistáknál.[308] Az antiszemitizmus [úgy] nő, hogy szinte robban. A liberális hit és frázisok elmúlásával nemcsak a forradalmi szellem erősödött meg, hanem az ellenforradalmi is és ebben az eddig elburkolva érzett antiszemitizmus.[309]

Zsigához különben gyakran járok be – úgy szaladgálok az emberekhez, mint a beteg hozzátartozói az orvosokhoz, hol kapnék valami biztatást. De csak most érzem, mennyire nincs senkim, mennyire nem hozzám tartoznak, akikkel eddig együtt voltam. A testvérem komor, elkeseredett. Tiszát siratja mindig a szavaival: – A gazemberek, azért ölették meg, hogy szabad kezük legyen. –

303 Az írónő sorai beismerését adják annak a szomorú ténynek, hogy nemzeti minimum akkor sem létezett.

304 Ld. a 293. sz. jegyzetet.

305 Az írónő különböző dolgokat és különböző idősíkokat kever össze. Arról, hogy a polgári demokratikus forradalomnak milyen széles támogatottsága volt eleinte, arra ld. az ő hüledező leírását a 122. oldalon. Ez a támogatottság ellenben gyorsan elillant, mert a szomszédok benyomulásai, valamint az a tény, hogy a belgrádi katonai konvenciót maga a francia fél nem tartja be, illetve nem tudja azt betartani, világossá tette, hogy reménytelen Károlyiba kapaszkodniuk. Arról, hogy a radikális progresszió már 1906-tól milyen tragikusan a zsidó származású magyarokra szűkült le, ld. a 264. sz. jegyzetet.

306 Itt is keverednek az idősíkok. Akkor pontos a leírás, ha azt mondjuk, alaptalan volt a reménykedés, hogy a belgrádi megállapodás betartatik.

307 Pontosabban szólva a forradalom gyengesége mutatkozott meg. Párizs – saját érdeke szempontjából is – kétbalkezesen még a Károlyi-forradalom államát sem ismeri el, s ezzel maga is segítette a Kommunisták Magyarországi Pártjának a megerősödését. Erre az elhibázott politikára a koronát a Vix-jegyzékkel tették fel.

308 Pontosabban szólva az ellenforradalmároknál. Mert nacionalizmus dolgában Károlyitól és munkatársaitól a lényeget illetően nem különböztek. Amiben különböztek, az az volt, hogy saját érdekeiket sem látták át. Mert ha átlátják, akkor minden erejükkel a polgári forradalmat támogatják az érlelődő proletárforradalommal szemben.

309 A memoár is sok adalékkal cáfolja ezt. Az antiszemitizmus a háború alatt vetett tarajos hullámokat, s azokat bizony az ellenforradalmárok – erre szintén a kezünkben lévő emlékirat is ad bőven muníciót – a polgári demokratikus forradalom elleni áskálódásukkal tovább dagasztották.

De hát miért nem léptek fel ellenük? Miért nem tesztek valamit? – Nem lehet semmit tenni. Úgyis meg kell bukniuk. Lehetetlen viszonyok vannak, nem tarthat soká. – Mégis, ha ti összeállanátok becsületes magyar emberek, hogy akkorára legyenek olyanok, akik élére állanak a vezetésnek, rendet teremtenek. – Zsiga reménytelenül int, nem merem tovább izgatni vele. Azután beszél azokról a dolgokról, amelyeket ma már mindenki tud: a Tisza-gyilkosság körülményeiről, Károlyi sürgönyéről és koszorújáról és arról a gyanúról, hogy Károlyi már régen áruló összeköttetésben állott a franciákkal. De mégsem vár semmi jót Károlyi békeútjától. Előttem csak lassan bontakozik ki az egész alávaló gyávaság, nem Tisza egyéni tragédiája, hanem a magyarság tragédiája. De hogyan menjek ezekkel a hírekkel haza az anyámhoz?[310]

Ebben az időtájban, nem tudom pontosan, mikor, Jászinétól[311] megint meghívást kapok, hogy reggel menjek be a Ruszwurm cukrászdába és onnan menjünk el együtt a miniszterelnökségre, mert Károlyiné meg akar valamit beszélni az asszonyokkal. Mivel elvem mindig az, hogy ott kell lennünk mindenütt, hogy megtudjuk, mit csinálnak, bejövök Pestre Mátyásföldről. Ez a szép régi cukrászda empire stílusával és budai környezetével olyan tradicionális levegőjű, hogy nem illik bele ez a társaság. Ott van Jásziné, Schlamadingemé, Goszthony Mária, a *Világ* szerkesztőjének a felesége és még néhányan. Nem érzem jól magam köztük és szeretném tudni, miért kellett eljönnöm. Jásziné maga sem tudja. Az idő múlik, tíz óra, féltizenegy, tizenegy. Türelmetlenkedni kezdünk, hogy mikor üzen már Károlyiné, mehetünk hozzá. Jásziné mind dühösebb lesz; hiszen ő már kegyelmes asszony – mert a címeket megtartották. Végül magából kikelten mondja: – Ezek sohasem vetik le magukban az arisztokratát, azt hiszik így viselkedhetnek, ha nem grófnékról van szó.[312] – Végre elküldi egyik férfi ismerősét, hogy kérdezősködjék. Károlyiné azt üzeni, hogy ma délelőtt nem fogadhat. Mosolyognom kellett, hogy mennyire jobban meg voltak sértve a demokrata hölgyek, mint én a neveletlenség miatt, mert hiszen a grófné rendelt magához minket éppen a mai délelőttre.[313]

Én különben már találkoztam Károlyinéval gyűlésen kívül. Úgy emlékszem, a klub kérdésében kéretett magához, nem a lakására, hanem egy hivatalos helyiségbe. Ez talán még októberben volt. Akkor még kifogástalanul udvarias volt velem szemben, sőt azt mondhatnám, örömmel fogadott. Talán azt hitte akkor, hogy megnyerhet maguknak. Nekem tehát nem volt okom az udvariatlansága miatt lázadozni. De Jásziné azt mondta, hogy velük mindig érezteti az arisztokratizmusát. Vajon a demokratizmust nem az asszonyok teszik lehetetlenné? Ha Károlyi tudott is az összes névtelen galileista politikusokkal együtt működni úgy, hogy azok nem vették észre, ha le is nézte őket, az asszonyokat nem lehet megcsalni, ők hajszálpontosan érzik és éreztetik a fokozatokat. Csak az nem szenved ettől, aki mint én, úri mivoltával fel van fegyverezve és tudja, hogy ebben nem lehet megbántani.

Gyalog jövünk le a Várból, Goszthony Mária mellett megyek. A tiszta, csendes délelőttön nem tudom, hogyan jut eszembe: – Itt talán nemsokára barikádok fognak állani. – Goszthony igenlőleg int és különös, nem józan tekintetével kérdően néz reám. – De akkor mi bizonyosan a barikád ellenkező oldalán fogunk harcolni – mondom olyan biztonsággal, amilyenről ma reggel még fogalmam sem volt. Egyszerre megéreztem talán, hogy itt még olyan messzeségek vannak a dolgok továbbfejlődésében, ami miatt minden lépés távolabb fog vinni egymástól. És ő megint rám néz azzal a különös zöldfényű szemével, melyben annyi titokzatosság és olyan kevés józanság van: – Magam is azt hiszem – felelte. Később jutott eszembe, hogy ez a barikád-megjegyzés megint milyen irodalmi volt – a gépfegyverek korában.

310 Ld. a 292. sz. jegyzetet.
311 Ld. a 233. sz. jegyzetet.
312 Ld. a 237. sz. jegyzetet.
313 Tárgyilagosan szólva minden bizonnyal a forradalmat vezető férje oldalán érdemes munkát végző asszony sűrű programjában bekövetkezett ütközésről van szó. Ld. még KÁROLYI MIHÁLYNÉ 2011

X.

November 8. Károlyiék Belgrádba mennek békét kötni – és mindennek vége![314] Nevetségesen, groteszkül, gyalázatosan, megszégyenítően vége. Még a tragédia szépségét is elvették tőlünk. Sokszor megírták ezt a megalázó jelenetet. Megírták, hogyan szenvedtünk a francia arculcsapás alatt, hogyan lázadoztunk a gyalázat miatt. De lelkileg az a nagyon különös és érdekes kettősség, mely ezeknek a forradalmaknak csaknem minden megnyilvánulását követte ezután, akkor lépett fel először. A szenvedés mögött a gúnyos nevetés, az önirónia, a fellázadás mögött az „úgy kell nekik" dühödt öröme. Minden lépésük a magyar nemzet nevében tulajdonképpen a magyarság ellenségeinek lépése volt és közelebb éreztük magunkat mint etikus lények, mint magyar urak, mint nacionalisták, mint önérzetes emberek az ellenséges Franchet d'Espèrey felfogásához, mint ezeknek az embereknek a megalázkodásához.

A szörnyű választ már másnap megtudtuk. Tudtuk, hogy Károlyi biztatásai nevetséges képtelenségek voltak, hogy csak ő tudja megkötni a jó békét franciaországi összeköttetései alapján. A többi „politikus" ostobasága vagy cinizmusa méltó hozzá. De lassanként kezdenek beszélni a Diaz-féle szerződésről is, hogy már meg volt kötve a béke, vagy legalább is fegyverszünet határaink épségével, hogy teljesen felesleges volt ez a belgrádi expedíció. Mit érnek az ökölbe szoruló kezek, a tehetetlen dühöngés? Minden hiába! – De vajon nem csináltunk mi is óriási hibát, mikor azt mondtuk, hogy csak járassák le magukat? Miért nem volt olyan politikus, aki közé vágott volna az ügyeknek, vagy ha más úton nem ment, odafurakodott volna csellel, nélkülözhetetlenné tette volna magát – Magyarországért. Nem voltunk-e megint túlságosan „urak"? A piszoktól egyénileg visszavonulni szabad, de a katona nem vonulhat vissza előle és nekünk mindannyiunknak katonáknak kellett volna lennünk. Minden hiába![315]

Sokkal később, mikor a Nyékhegyi ezredes könyve és nyilatkozatai a lapokban megjelentek, tudtuk meg, hogy egy őrült ember nagyravágyása, a többiek ostobasága és hiúsága tette ennyire tönkre az országot.[316] Ha igaz, hogy tudtak a Diaz-szerződésről és csak azért vetették el, mert

---

314 6-án indult el a delegáció Belgrádba, 8-án este volt a tárgyalás. Természetesen nem békéről, hanem a 3-án Páduában az olasz frontra vonatkozó fegyverszüneti megállapodás Magyarországra történő adaptálásáért. Ezért a november 13-án parafált megállapodás pontos neve: katonai konvenció.

315 Valamire való történész természetesen nem dorongolja le az utólagos tudást bunkóként suhogtatva a tragédiák verte, régen meghalt szereplőket. A korabeli sajtót lapozgatva valóban azt lehet látni, hogy sokszor esik szó a belgrádi utazás kapcsán békeküldöttségről és más hasonló egyebekről. Ám ha Ritoók Emma nem olyan lett volna, amilyennek Pátzay Pálné – általa elfogadottan – jellemezte, vagyis hogy „dogmákat csinált magának" és ezek mellett, amíg hitt bennük, addig kitartott, akkor akár a sajtóból is megtudhatta volna, hogy a november 3-án Páduában aláírt fegyverszüneti megállapodás csak az olasz frontra vonatkozott. Elolvashatta (volna) a korabeli sajtóból a belgrádi megállapodás szövegét. Tudomásul vehette volna, tudomásul kellett volna vennie, hogy a Károlyi-kormány is az integritás délibábját kergette. Károlyi úgy jött vissza Belgrádból, hogy nem írta alá a megállapodást. A megállapodást a máig alaptalanul agyongyalázott Linder Bélára testálta, ő parafálja majd a papírt november 13-án. A korabeli sajtó is napnál világosabban megmutatta, hogy semmiféle békekötésről nem volt szó. A francia generális a magyar szakaszra vonatkozó megállapodástervezetét a páduai megállapodás mintájára nyújtotta be partnerének. A sajtóból is meg lehetett tudni, hogy a francia fél elismerte: a békekötéséig a közigazgatás magyar kézben marad. (Az más dolog, hogy a franciáknak nem volt erejük megfékezni a csehek, románok betöréseit, a szerbeket ideig-óráig még csak-csak visszaparancsolták.) Tárgyilagosan mérlegelve el lehetett, el kellett volna ismerni a kormány roppant nehéz helyzetét a Mackensen-hadsereggel szemben. Hiszen Belgrádban a magyar kormánynak vállalnia kellett annak lefegyverzését. Miközben ez a hadsereg volt az, amely az 1916-os román betörés nyomán hatalmas erkölcsi tőkét kovácsolva megadta azt a segítséget, amelyre az osztrák–magyar és a magyar haderő csődje miatt oly nagy szükség volt. A tábornagy Fótra történt internálása a lehető legjobb megoldás volt, ez szolgálta az ország, a nemzet lehető legtöbb nyugalmát a német haderővel szemben.

316 Nyékhegyi Ferenc katonai vonalon került a páduai fegyverszüneti tárgyalásokra, az osztrák–magyar delegáció egyetlen magyar tagja volt. Nem a magyar állam delegálta, hiszen ezekben a napokban zajlott a magyar forradalom. Visszaemlékezése – előszava szerint „közóhajnak" tett eleget – 1922-ben jelent meg először. 2003-ban – messze nem véletlenül, némi magyarázattal, némi átszerkesztéssel, hatalmas valósághamisításáról hallgatva – ismét napvilágot látott. Mert Trianon oly mély sebet vágott a nemzeten,

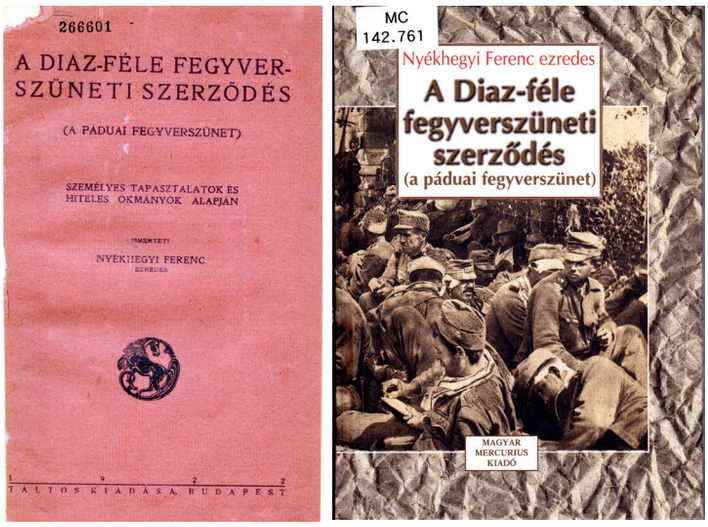

56. Régen is mételyezett, ma is mételyez.

hiúságuk nem engedte meg, hogy a régi rendszer emberei kössenek előnyös szerződést és ne a forradalmi emberek nevéhez kapcsolódjék ilyen történelmi tény. Ha igaz, hogy a francia tábornoknak ők maguk mondták, hogy Magyarország bűnös a háború felidézésében és a nemzetiségek elnyomásában, akkor igazán nincs mentség se égen, se földön. Szörnyű napok. Mi lesz? Lehet-e valami jobbat várni? Talán mégsem végleges ez a belgrádi határozat? És november 10-én újra elmegyek a vasárnapi társaságba. Akkor még nem is sejtettem, hogy utoljára találkozom velük. Inkább arra gondoltam, hogy valami világosságot vetnek az ügyekre azok, akik erősebben benne voltak. A hangulat itt sem volt olyan bizakodó és lelkesült, mint a múltkor. Nem sokat politizáltak, én hallgattam; nem emlékszem, hogy a béke kérdése feljött volna. Én nem mertem kérdezősködni, érezve, hogy valami nyomasztó van a levegőben – hátha csak rosszat fognak mondani. Irodalomról és filozófiáról beszélünk ugyan, de ez már nem a régi elfogulatlan hang. Később felemlítik, hogy Jászi el fog jönni.[317]

Jászit Párizsban ismertem meg. Mint nagy részét ennek a fiatalságnak: külföldön. Akkor még nem volt „nagy ember" és nem találtam műveltség dolgában sem olyan kiválónak, mint a körei tartották. Az esztétikáról írt könyvét nagyon silánynak tartottam már akkor. Párizsi lakásomon egyszer meglátogatott. Milyen egyszerű kis szoba volt, valamelyik felső emeleten, és milyen fiatalok voltunk még. Eljöttek Zalaiék is, de sem rájuk, sem reám nem tette az intelligenciának vagy tudásnak valami különösebb hatását. Hasonlítani sem lehetett Zalai érdes, formátlan, de érdekes, mindig mély, színes gondolkozásához. Egyszer a Montmartre-on voltunk együtt Jászival és még egy nőismerősömmel éjfélkor, hogy az éjszakai Párizs látványát a magasból megnézzük *(A nagy véletlen egyik epizódja nőtt ki a kirándulásból)* és még talán kétszer találkoztam vele párizsi tartózkodásom alatt. Mindannyiszor egészen mindennapi, hiú, ambiciózus ember benyomását tette rám.

Akkor Párizsban meglehetősen sznob volt, nagyon adott rá, hogy mit mondanak a párizsiak a franciaságára és mindig félt, nehogy valami olyat kövessen el, amiből az tűnnék ki, hogy nem ismeri a párizsi szokásokat. Ez engem nagyon meglepett, mert magyar embernél nem hiba, ha

az egymást váltó rendszerek oly mértékben nem segítették a nemzetet a múlt hiteles feltárásában, oly mértékben működött, működik a bűnbakképzés váltógazdasága, hogy nem kevesek ma is meggyőző magyarázatot találnak benne. Az ezredes fegyverszünet és békekötés közötti evidens különbséget elmosó meséje egyik ősforrása annak a magát ma is konok módon tartó szellemi kútmérgezésnek, mely szerint Károlyi Mihály belgrádi útja nemhogy felesleges, hanem kimondottan ártalmas volt. Állítása szerint a belgrádi megállapodás lett az akadálya Magyarország történelmi határai megmaradásának.

317 Az írónő azt írja, hogy 10-én volt utoljára a vasárnaposoknál. A köztörténeti tényekkel ez teljesen egybecseng. A magyarországi és erdélyi románok Nemzeti Tanácsa november 9-én követelte a magyar kormánytól ultimátumjellegű memorandumban a román többségű vármegyék átadását. A veszett fejsze nyelét mentendő Jászi Oszkár november 13-14-én tárgyalt Aradon. Húzzuk alá vastagon: a magyar integritásról nem lemondva, nem egyéni álláspontot képviselve tárgyalt. Sikertelenül, mert eredménnyel nem lehetett az asztaltól felállnia. Tarsolyában ott volt Bethlen István utazását helyeslő igenje is. A majdani államférfiú ekkor még – reálpolitikai megfontolásból – Károlyi Mihályt támogatta. A magyar tárgyalási álláspont a miniszterelnöknél Bethlen István részvételével 11-én tartott értekezleten alakult ki. (Ld. részletesebben ROMSICS 1991, 72.) A vasárnaposokhoz az összetört Jászi erkölcsi támaszt remélve ment el.

nem ismeri az itteni szokásokat. Ha követ is el apróbb hibát, úriember igazi hibát nem követhet el, mert annak a törvényei mindenütt egyformák. Sokat beszélt gazdag házasságáról és meglehetősen felületesnek, sokkal felületesebbnek és könnyedebbnek mutatkozott, mint hasonló zsidó történtők.[318] Később a nemzetiségi kérdés révén igen kevéssé rokonszenvesen vált feltűnővé. Különben személyes megjelenése sem volt megnyerő, úgyhogy nagyon csodálkoztam, mikor Lesznai Anna feleségül ment hozzá.[319] Nála találkoztam vele még egyszer Pesten, nagyon szép villájukban[320] – elérte az óhajtott gazdag házasságot[321] –, de mikor magunkra maradtunk, én bizony nem tudtam mit beszélni vele, annyira távol állottam egész lelki világomban az ő gondolkozásától és mivel úgy látszott, hogy ő is keresi a témát, a nemzeti kérdésre tereltem a szót. Megkérdeztem, tulajdonképpen mi a véleménye és mit akar elérni az agitációjával. Akkor, mint egy iskolásfiú, elkezdett egyhangúan, kissé orrhangon darálni, mint valami betanult leckét, melyet századszor mond el; nem kérdésre válasz, nem vitahang volt ez, hanem olyan ostoba leőrlése a mondókájának, hogy első percben azt hittem, valami tréfa akar lenni és elnevettem magam. Nem vette észre, és én elképedve néztem rá; szerencsére bejött a felesége és a prelegálás abbamaradt. Soha nem hallottam olyan üres, lélektelen, meggyőződés nélküli, s a maga jelentéktelenségében olyan unalmas, egyhangú előadást. És ez az ember már akkor vezető szerepet vitt.[322]

Mikor most a társaságban megjelent, ő volt a nemzetiségi miniszter. Nagyon kíváncsi voltam rá: mit akar tőlünk? Eddig, legalább az én tudtommal, nem voltak az ő emberei; iránya, a radikális szabadkőműves irány a maga természettudományi pozitivizmusával teljesen ellentétben állott társaságunk világnézetével, mely – újból hangsúlyoznom kell – filozófiai tekintetben a legidealistább volt. Jászi azonnal elmondta, mi hozta ide. Már belépése után láttam, hogy rendkívül izgatott és be kell vallanom, bármilyen rettenetes volt, amit elmondott, bármennyire kénytelen voltam megvetni, először éreztem ki belőle emberi érzéseket és nemcsak doktriner ridegséget – a lesújtottság, a tehetetlenség, a „megbukottság" érzését. És elmondta – ó Istenem, először dermesztett meg a gondolat, hogy nemcsak lehetőség, hanem valóság –, hogy elvesztjük Erdélyt, és még többet is. Éreztem, hogy a szájamon megdermed lassanként a társasági kifejezés

318 Bizonyosan állítható, hogy konstruált az elbeszélés. Egyrészt bizonyítják Jászi Oszkár Somló Bódoghoz intézett merőben más hangvételű korabeli levelei. (JÁSZI 1991, 85, 92, 101. o.) Másrészt az írónő merő képtelenséget állít, amikor azt írja, hogy „sokat beszélt" Jászi a házasságáról. Mivel arra csak majdnem évtizeddel később keült sor, azért arról nemhogy sokat, egy árva hangot sem szólhatott. Ld. még a következő, valamint a 321. jegyzetet.

319 Jászi Oszkár elvi ellensége volt a házasságnak, ám amikor Máli megmondta neki, hogy áldott állapotban van, akkor felajánlotta, hogy feleségül veszi. Máli az ajánlatot elfogadta. A gyermek megszületett, ám hamarosan meghalt. – Máli azután (mily' fájdalmas) férje minden házassággal kapcsolatos előfeltevését fényesen beigazolta. 1919-re annyira férjének az idegeire ment, hogy az – bár nem csupán szerette, hanem tisztelte, sőt intellektuálisan (adott keretek között) nagyra is tartotta – válásukról döntött. Jászi már 1919 áprilisára a lehető legrosszabb véleménnyel volt a diktatúráról, május elsején emigrációba ment. Az asszony ellenben nem csupán lelkes híve, de központi igazgatási tisztviselőként egyik üzemeltetője is lett a proletárállamnak.

320 A Pasaréten lévő villa Máli tervei, elgondolásai készült. Jászi mégsem tudott ott jól alkotni, és ezért a kertben építtetett magának még egy házat. Amikor 1947-ben 28 esztendő után ismét hazaérkezett, már nem itt, hanem Csécsy Imre Pauler utcai lakásában lakott az I. kerületben. Akkor már a hatalmas kertet úgy osztották meg, hogy utca ment, megy ma is rajta keresztül.

321 Jászi Oszkár erkölcsi mércéje nem volt alacsonyabb Ritoók Emmáénál. Az 1919 őszétől bécsi emigrációban élő Málinak semmi gondot nem okozott, hogy házat vegyen magának Bécsben. Jászi ellenben nyomorgott. Hiába zokogott neki az asszony, semmi anyagi támogatást nem fogadott el tőle.

322 A történész lakonikusan csupán annyit mond, ez a Jászi-portré tartalmazhat ugyan valós elemeket, ám egészében a húszas évek Magyarországa és a bécsi emigráns között feszülő vadul ellenséges viszonynak a mintázata. Jászi megítélésében, az ő nemzetiségi kérdésről 1912-ben publikált nagy könyve súlyának a lemérésében a másik végletet Ady Endre mondta ki. Zsenisége tudatában ő számtalan esetben nem habozott másokról gyilkos szavakat írni, mondani. Jászihoz ellenben – a valóban ritka férfibarátságok egyik megejtően szép példájaként – egészen elképesztő alázattal viszonyult. „S ha van valamit érő, továbbszálló, továbbküzdő szép és jó az én kicsiny munkámban s életemben – fejezi be Jászi nagy könyvéről szóló írását –, csak abban és ott, ahol és miben a Jászi-utakkal összetalálkozhatott." ADY 1912, 837.

57. Iuliu Maniu
Vele folytatta le Jászi Oszkár elhíresült, kudarcos tárgyalásait 1918 novemberében. Ám az már nem köztudott, hogy Jászi nem a maga szakállára, hanem kollektív döntés végrehajtására ment oda. A Károlyi Mihály elnökletével tartott budapesti tanácskozáson pedig ott volt – nyomatékosítjuk – Bethlen István is.

és a kezem, amint az ölemben egymásba kulcsolom, hideg lesz. Mégis mereven hallgattam, néztem rá és tudtam, hogy nem álmodom... (Mintha mindennek a legmélyén mégis lett volna valami kipusztíthatatlan remény.) – Elmondta – nem, kihúzta a zsebéből a román ultimátumot és felolvasta –, hogy a Tiszáig 34 vármegyét követelnek – követelnek! Készült a tárgyalásra menni és nem tudta mit csináljon.[323]

Nem tudta..., és odajött közénk – nem a politikusokhoz, hanem egy magántársasághoz, kapkodott egy gondolatért, vagy talán csak nem bírta egyedül viselni a felelősséget? De egyenesen meg is kérdezte: – Mondják, már most mit tegyünk?... Mit lehetne tenni? – Újra és újra kérdezte minden formában, ostobán, tehetetlenül – mint a gyerek, aki gyufával játszott, és felgyújtotta a házat. Ó, hogy megvetettem ezért a nyomorúságos gyávaságáért és – amellett szántam. Lehetetlen letagadni, hogy szántam – kapkodó szavait, szeme nyomorúságos, fásult kifejezését – még annyira sem tudta tartani magát, hogy ne látszódjék rajta, milyen ostobául tehetetlen.

Akkor megkért, hogy még ne beszéljünk másnak erről, mert csak három nap múlva fog a lapokban megjelenni. De hát mit lehetne tenni?... Igen, mikor itt volt a felelősség, mikor meg kellett volna mutatnia, hogy tudja, mit vállalt az élete munkájával magára, akkor odajön egy kis társaságba, hogy segítsünk viselni a bűnét. Miért nem ment a szabadkőműves testvérekhez? Vagy miért nem vállalta tovább a tettei logikáját azzal, hogy ez a legigazságosabb elrendezés? Egyszer mégis megszólalt a lelkiismerete? Talán ez egyszer volt becsületes érzés benne és ezért nem restellem, hogy szántam... Habár mindez, amit most itt leírok, nem volt ilyen világos bennem, túlságosan az érzelmi rémület alatt állottam és mögötte ezek a gondolatok sokkal elmosódottabbak voltak. Nem is tudott senki sem mondani semmit – tanácsot adni![324]

Később aztán újra felvette ez az ember doktriner embertelenségét, gyűlölettel társulva, és mikor mi lettünk igazán elnyomott nemzetiség, nem mi mellettünk foglalt állást az új államokban, hanem odament hízelegni azoknak, akik ilyen nevetségesen kijátszották doktrínáit – elment Európa elé hencegni és ellenünk agitálni. Aljas jellemnek tartom, de akkor azon a tragikus estén mégis megszólalt a lelkiismerete.[325]

Mikor eljöttünk, hangtalan és nyomott pillanatok után, senki sem tudott még magunk közt sem valami vigasztalót mondani – bennem azok a kialakulatlan gondolatok pokollá váltak – éreztem, hogy ide sohasem jövök többé el. De csak éreztem, még nem volt tudatos elhatározás. Bent maradtam a városban az ismerősömnél, de nem aludtam egész éjjel. Valamit tenni – valamit tenni – folytonosan ez a gondolat zaklatott. De mit lehet tenni, mikor még a férfiak sem kezdenek semmit. Visszaemlékeztem, hogy Zsiga testvérem milyen szavakkal fogadta erre vonatkozó

323 A román igény 26 vármegyére szólt.
324 Ld. ismét az előző, vonatkozó jegyzeteket.
325 Mindig nagy kérdés az emigráció és az anyaország viszonya. A két háború közötti helyzet vonatkozó részét egyrészt az jellemezte, hogy eredményt jelentett a roncsból országot teremteni, de annak társadalmi berendezkedése, ha valamelyest modernizálódott is, nem kevés avíttat is megőrzött. Leginkább a nagybirtokrendszert, annak számtalan velejárójával. Az sem kétséges, hogy a hivatalos külpolitika szörnyű csődbe vitte az országot. De abban történelmi múltja, a győztesek szempontjából is szerencsétlen trianoni diktátumnak, valamint az ország geopolitikai helyzetének a súlya volt irgalmatlanul nagy. Valóban naivitás volt Jászi és elvbarátai részéről a kisantant politikájának a téves felmérése. Nem látták meg azt, hogy a kisantant számára az ellenforradalmi rendszer volt az előnyösebb, s nem az, amit ők akartak.

rábeszélésemet, lehet, hogy jobban belátta a lehetetlenségét. De én nem akartam látni, és először jutottam arra az elhatározásra, ha a férfiak nem tesznek semmit, nekünk asszonyoknak kell hozzáfogni. Ezt a gondolatot dédelgettem magamban egész éjjel. Csak meg kell kezdeni. Éppen mert nem vagyunk annyira járatosak a politikában, merészebbek lehetünk. Mi még nem használtuk el az energiánkat... De kikkel kellene megkezdeni?... Kihez forduljak?... Nem voltam sohasem asszonytársaságok tagja – őszintén szólva untam a legtöbbet, talán férfiasabb gondolkozásom és tudásom az oka – és most milyen szükségem volna rájuk. Ha nem is olyan okosak, mint a férfiak, de még hisznek, bíznak bizonyosan – mint én is. Egy-egy pillanatra Tormay Cécile-re gondoltam, de csak futólag...

Reggel szakadó eső, szürke ég és föld – nyomorúságos reménytelen minden, a lelkem is letört. A Rókusnál vártam a villamosra, hogy Mátyásföldre menjek, de minden levertségem mellett még mindig őrölve a gondolatot, hogy kivel kellene beszélni, megkezdeni valamit – tenni! Egyszerre köszön valaki: Tormay Béla. És abban a pillanatban valami szerencsétlen álihlet – talán jó előjelnek vettem a megjelenését, annak, akivel egyszer, ha találkoztam egy esztendőben – és minden gondolkozás nélkül azt mondtam neki: – Mondd meg Cécile-nek, hogy szeretnék beszélni vele. – Ennek az éjszakának keserves és kétségbeesésbe hajló gyötrődéséből, és mégis elbizakodott reménykedéséből lett, ami nem az volt, amit én akartam: a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége – MANSZ. Az én nagy országos társadalmi és kulturális szervezetem elgondolásából egy nagyon frázisos nőegylet, a személyes érvényesüléseknek és apró személyes intrikáknak a fészke, míg lassanként, csak hosszú évek után találta meg a célját, egészen mást, mint én képzeltem.

Elmentem néhány nap múlva Cécile-hez és ezzel nemcsak saját eszmémet tettem tönkre, hanem az egyéni jövőm legfontosabb részét.

XI.

Érzem, hogy itt kezdődik ezeknek az írásoknak a legnehezebb része. Tormay Cécile olyan szerepet játszott a forradalmi idők után, és olyan irodalmi sikerei voltak, hogy természetesnek találom, ha azt hinnék: rosszakaratú irigység játszik közre véleményeimnél. Igyekezni fogok objektíve írni, és ha még nem is tudnék teljesen igazságos lenni olyan sok megbántás után – a megtörtént tényeket pontosan írom le. Mondják meg ezek az igazat.

A múlt század vége. Zsigmond testvérem eljegyzi Tormay Máriát. Különben már a millennium idejében megismerkedtünk a családdal a kiállításon. Mária testvére, Cécile, nagyon szép fiatal leány. Szebb, mint a Katona Nándor arcképe mutatja, az a keménység, melyet a festő meglátott az arcában, akkor még nem jelentkezett. Amellett a színei olyanok, amilyet csak ócska regényekben olvas az ember: aranyhaj, rózsaarc stb. A mi barna fajtánktól, sőt az egész tiszántúli barna fajtától annyira elütő, hogy én nem győzöm nézni. Alakja kicsi, de arányos, és tartása, fellépése máris

58. Tormay Cécile és Tormay Mária
Az írónő Zsiga testvére vette nőül Máriát. Így lettek sógornők.

olyan biztos, hogy mégsem látszik kicsinek. Csak a keze nem szép (race-hiány), nincs meg a régi magyar családok sokkal kevésbé szép asszonyainak sokszor egyetlen szépsége: a kéz, s ezzel a kézmozdulatok szépsége is hiányzik. Mária sokkal melegebb, gyöngédebb, bájosabb, de nem olyan szép.

Akkor még Cécile kezdő írónő, rendkívül szerény, sőt félénk ebben a tekintetben. A Pekár irodalmi befolyása alatt áll és olvasmányait is az vezeti. Cécile mintha bizonytalan lenne magában, minden oldalt, sőt néha néhány mondatot is, amit leír, felolvas a családnak, Pekárnak, ismerősöknek, tanácsot kér. (Ebből az a nagy előnye származott, hogy Zsigmond testvérem kiírtja a stílusából a pesti germanizmusokat, sőt erre Cécile később is mindig felkérte Zsigát.) – Ez a kedves naivságnak, bizonytalanságnak látszó írásmodora megmaradt később is, mikor már „beérkezett", részletenként alkotott és részletenként kívánt kritikát. Akkor mi, három Ritoók – Emma, Zsiga, Margit – és a két Tormay leány, nagyon megértően állottunk egymás mellett. Később is csak Cécile változott meg, de ezek a változásai egész életén át tartottak és folyton új és új probléma elé állították az embert. Nekem már akkor megjelent az első novelláskötetem, és nemsokára pályadíjat nyert első regényem is, és így bizonyos tekintetben mint kritikus és tapasztalt tanácsadó szerepeltem beszélgetéseinkben. Közelebbi barátságba azonban csak akkor jöttem vele, mikor mint egyetemi hallgató Pestre költöztem, 1901-ben. (Ha ugyan barátságnak lehetett nevezni azt, amit én annak tartottam nála. Később jöttem rá, hogy ő is azok közé az emberek közé tartozik, akiknek a barátság csak arra való, hogy legyen kiben tükrözni önmagukat. Mint a Hófehérke mostohája, ő is csak azt akarja megtudni a baráttól, amit az a tükörtől: Ki a legszebb a világon? Ugye én vagyok?)

De akkor már nem egészen a régi Cécile volt. Irodalmi ízlése is távolodott az enyémtől, a kritikának pedig mindinkább alkalmazkodni kellett ahhoz, hogy nyílt ne legyen, mert most már könnyen megbántódott. Azután királyi kegyből megkapta az alapítványi hölgy címet – chanoinesse – a méltóságos címzéssel, amiért az igazi alapítványi hölgyek nagyon bosszankodtak, mert az ősnemesség teljesen hiányzott a Tormay családnál. Az öregúr csak a század végén kapta a nemességét, és akkor változott át az eredeti német Krenmüller név y-osra. – Na, itt aztán az én kálvinista bihari gondolkozásom az atyám demokrata eszméivel befolyásolva teljesen megállott. Miért kellett ezért annyi fáradságot pazarolni, mire való egy írónak alapítványi hölgynek lenni? Rettentő naiv voltam; fogalmam sem volt a társadalmi pozíció fontosságáról, ami egészen más követeléssel lépett fel Pesten, mint Váradon, ahol az embernek úgyis megvolt a társadalmi pozíciója, minden különös cím nélkül. Pedig ez a francia chanoinesse szó külföldön könnyen átváltozott comtesse-re, mint ahogy a Cécile kalapdobozán címezve láttam. Persze ez nem jelenti azt, hogy Cécile maga címeztette így magát, de lehet, hogy nem bánta ezt a tévedést.

Pekár befolyása akkor még mindig tartott. Emlékszem, hogy a Pierre Louys könyvei ragadták meg különösen, nekem nem volt érzékem a francia stílus szépségei iránt görög környezetbe helyezve, és nem is olvastam tőle jóformán semmit. De Cécile-re a görög utánzatok nagyon hatottak írásaiban is. Különben nem sokat olvasott, az akkori magyar irodalmat nem ismerte, és nem ismerte a nagy forrongást, mely akkor kezdődött. Nem olvasta az északi és az orosz írókat sem. Ha igen, elképesztő kritikákat mondott, mikor például a *Reménytelen nemzedék*ben – melyet az én fordításom miatt mégis a kezébe vett – azt kifogásolta komolyan, hogy a hős sáros cipővel megy be egy grófnőhöz. Az én novelláimból különösen a *Phyllis* hatott rá, a megelevenedett Tanagra-szobor gondolata: nemsokára azután írta meg a *Boldogasszony Árkádiában* című, nagyon szép novelláját, melyet többször átdolgozott és olaszországi tartózkodása alatt D'Annunzio is segített neki a végső formálásban. Ezt a gondolatot is túlságosan kihasználta eleinte, egymás után szálltak le polcaikról a porcelánfigurák, képeskönyvekből képek suhantak ki, úgyhogy mama egyszer tréfából mondta: „a kis Cécile jól kihasználja a te gondolatodat". Természetes, hogy mama irántam volt elfogult, és nem képzelte, milyen nagy lesz Cécile, ha elszakad az apródszerelem-históriáktól, melyek megint a Pekár hatása alatt keletkeztek.

Cécile így írói sikereit társadalmi sikereivel kötötte össze, csodálatos kitartással és akaraterővel foglalta el helyét az arisztokrácia körében, külföldön is. Olasz grófné ismerőse ajánlotta a könyvét

Hofmannstahlnak, és ezen a réven került kissé szentimentális regénye: *Emberek a kövek között* Fischerhez Berlinben. Személyesen keresi fel az öreg zsidót, és elragadja szépségével és szellemességével. Ugyancsak társaság útján ismerkedik meg D'Annunzioval, majd Párizsban Anatole France-szal.

Irodalmi sikerei kissé meglepik az embert: első novellái olyan szegényesek voltak, hogy itthon senkinek eszébe sem jutott, hogy itt „valaki" jelent meg, aki író. Sőt, még az első regénye sem jelentett rendkívüli tehetséget. Nem volt benne semmi, ami az új irodalmi meglátást mutatta volna. Még mindig a szép stílus és hasonlatok világa volt ez, de később erről is leszokott, új stílust teremtett magának, éppen úgy, mint ahogy húszéves korában leszokott az akkor divatos hosszú, hegyes betűkről és energikusabb írásmódot vett fel. Társasági életére jellemző, hogy a dzsentri társaság kevésbé szívelte – ez bizonyos szempontból érthető is. A magyar dzsentri zárkózottabb, családi összeköttetéseken alapuló társaságán nehezebb rést törni. Amellett nem unja magát úgy, mint az arisztokrata asszonytársaság, és kevesebb az intellektuális érdeklődése is. Cécile szép volt és szellemes, éles és kegyetlen iróniája bizonyos germán szentimentalizmussal vegyült, és ez is érdekessé tette. Habár sokat beszélt magáról, nem vált vele – akkor még – unalmassá, mint később. Külső megjelenésében kifogástalan, amit a vagyonuk is megengedett, olvasott legalábbis annyit, hogy a grófnék műveltségét meghaladta, de nem nyomasztó mértékben. Azt hiszem, a grófnék boldogok, hogy unalmukat egy ilyen szép és szellemes asszony, aki amellett még író is, tehát egy más világszférához tartozik, mint ők, segít elűzni. Olaszországban is egy válóban levő szép grófné a legjobb barátja.[326] Ezek a barátságok később kegyetlenül megbosszulják magukat. De sajátságos, hogy nem maradandóak. Egyszerre csak az első, akit ismertem, a szép Tüköryné letűnik Cécile egéről, nem tudom, miért. Később egészen elejtette saját társadalmi körének embereit és nagyon könnyen lerázta őket, még sértésekkel is.

Ismeretségünk elején tehát nagyon jól megfértünk egymással. Én akkor tanultam és semmi tekintetben nem avatkoztam az ő életébe. Lassanként meghidegedett a viszony köztünk – jóformán csak családi ebédeken és vacsorákon találkoztunk –, de ellenségessé soha sem vált. Én, mint kritikus, még mindig számot tettem előtte, de persze csak gyöngéden. A család is kezdte sérthetetlennek tartani, és én is alkalmazkodtam ehhez. Azután a hidegség nőtt köztünk. Egy esetre különösen emlékszem, mely ezt bizonyította, habár részemről talán kissé gyermekes visszaemlékezni rá, de nagyon rosszul esett és jellemzőnek is tartom. Az alapvizsgám szerencsés sikere után Tormayék meghívtak a Hűvösvölgybe, ahol nyaraltak, mintegy megünnepelni a kitűnő eredményt. Mikor a villamoson kifelé megyek, meglátom Cécile-t az ellenkező irányban menő villamoson a város felé. Ma már megértem, hogy nagyon kevéssé érdekelhették az ügyeim, ha őt a saját társaságába hívták meg, de énnekem akkor még az ilyen fájdalmasan rosszul esett. Máskor, ebéd után, egyik férfi ismerőse az előre megbeszéltség olyan nyíltságával kérdezte meg, hogy még én is észrevettem: – Ugye, magát már várja Paula? – Belepirultam, és pár perc múlva már ment is.

Paula Tüköryné volt, egyike a legszebb asszonyoknak, akiket ismertem. (*Később Pekár Gyuláné lett.*) Tüköryné horvátországi birtokán él, ahol nemcsak Pekár Gyula, hanem több író is látogatja, leginkább olyan önzsenik. Furcsa szabados hang, nem annyira irodalmi, mint inkább gunyoros, egymást piszkáló, tépő szellemesség, alapjában véve ártatlan, nem magas színvonalú szellemi harc uralkodik ebben a körben, de nekem kétségbeejtően idegen légkör.

Cécile később sokat járt Olaszországban, sőt az év egy részét ott töltötte. Ha ma visszaemlékezem, csodálom, hogy nagy ellentéteink dacára mennyire érdekelt és milyen szívesen voltam vele. Mégis kellett benne olyan lelki tulajdonságoknak lenni, melyeket értékeltem. De minden mélyebb emberi barátság akkor már szűnőben volt köztünk. Akkoriban különben azt is mondta, hogy szeretne teljesen Olaszországba elköltözni, mert Magyarországon nem méltányolják eléggé a tehetségét. Ez volt egyik legmeglepőbb nyilatkozata, mert soha tehetséget annyira túl nem becsültek, mint az övét, melynek mindig az volt a legnagyobb hibája, hogy sohasem adta önmagát, a saját lelkét, még

326 Francesca d'Orsay

csak a saját világát sem. Milyen más volt a Kaffka Margité, akinek szegény véresre tépett szíve szól minden írásából. Másik önjellemző nyilatkozata még meglepőbb a *Bujdosó könyv*ben: (*mennyire nem ismerik az emberek saját magukat*) hogy ő mindig magányos és csak a szépért élő ember volt. A mi körünkben élő nők között nem ismertem senkit, aki annyira társasági lény lett volna, akinek annyira fontos volt a társaság és annak a véleménye, mint neki, és akinek minden művészi vagy írói eredménye ne a társasággal lett volna összefüggésben. Igaz, hogy a szép és a művészet, különösen a múlté érdekelte és az olasz művészetet jól ismerte. Azt hiszem, a modern sem az irodalomban, sem a képzőművészetben nem jutott hozzá közel. Talán nem is ismerte, mint a magyart sem.

Lassanként tehát mindig jobban elszakadtunk egymástól. Én kint jártam Németországban, Párizsban, a műveltségem elmélyült, filozófiai látásom teljesen elszakított kicsinyes irodalmi és művészi értékelésektől. Az új német irodalmat megismertem, de mikor visszatérésem után első német utamból erről beszéltem, Tormayék kinevettek, hogy én a Kampf um Rom-irodalomért lelkesedem. (1905) Nem ismerte sem Gerhart Hauptmannt, sem Thomas Mannt, a fiatalabbakról nem is beszélve. Vagy a modern skandinávokról és oroszokról, akiket pedig német fordítások útján a magyar zsidó entellektüelek ugyancsak olvastak. Még mindig a franciák, és talán néhány olasz író volt az olvasmánya. Ez tehát még mindig Pekár-befolyás volt. Ez a befolyás nem csodálatos egy fiatal ambiciózus nőre, mert Pekár fiatalkorában rendkívül kedves, szellemes, naivan természetes ember volt, azzal a franciás műveltséggel, melyet legfiatalabb korából hozott magával Párizsból és még nem volt benne semmi abból a nagyképűségből, mely később kellemetlenné tette. Még mint író is többet ígért akkor. Tőle tanulta Cécile azt a történelmi kultúrát is, mely történelmi adomákból, pletykákból és kultúrfurcsaságokból rekonstruálja a korokat általános jelszavak szerint. Én a háborúig még többször voltam külföldön, különösen Németországban, de Párizsban és Olaszországban háromszor is, úgyhogy az érdeklődésünk eltávolodása egymástól természetes külső körülmény is volt. A háború előtt csak egyszer töltöttünk hosszabb időt – néhány órát – együtt. A hűvösvölgyi villájukban, ha jól emlékszem 1913 nyarán, mikor ő *A régi ház*at, én *A szellem kalandorai*t írtam. Persze elmondtuk egymásnak alkotási küzdelmeinket, témánkat és ő akkor – egész határozottan emlékszem rá – azt mondta: „egy nemzedékregényt írok és most Zolát és a *Buddenbrook[s]*ot olvasom hozzá." Megjegyzem, hogy úgy a *Rougon-Macquart család*ot,[327] mint Mannt erősen lekritizálta. De mivel később, mikor a *Buddenbrooks* hatását – hogy szerényen fejezzem ki magamat – többször a szemére vetették, azt állította nyomtatásban is, hogy csak a saját könyve megjelenése után olvasta a német regényt, tehát le kell szögeznem, hogy nagyon feledékeny; aztán ilyen hasonlóság, ha véletlenből származnék, mégis csak csoda volna.[328] – Különben is megvolt az a sajátságos szokása, hogy a saját koncepciója körébe eső műveket olvasott, mikor írt, holott más író nagyon is kerüli ezt, nehogy véletlenül is más író befolyása alá jusson.

Mikor 1914-ben *A régi ház* megjelent, én kint voltam Rómában. Margit testvérem írta meg oda, hogy a Cécile regénye a *Buddenbrooks* másolata – ezt még a kritikák megjegyzései előtt észrevette –, hogy benne vannak az alakok, még a mozdulatok is, egy jelenet Herman Bangból és egy Kiellandból. (Előbbiből a bankban lefolyt jelenet, a *Reményvesztett nemzedék*ből, utóbbiból a tűzvész, a *Garman és Worse*[-ban]. Mivel ezeket én fordítottam, Margit nagyon jól ismerte minden epizódját és könnyen feltűnt neki.)[329] – Újonnan alakított stílusát is a régen megvetett északiaktól tanulta, de határozottan nagy előnyére. Már akkor rendkívül lassan dolgozott, stílusa valóságos iparművészeti finomkodás. (*Itt megjegyzem, hogy sokan Flaubertre hivatkozva, ezt tartják a legtökéletesebb írási technikának. Én nem. Egészen egyéni az írói írásmodor. Én pl. Cécile-lel ellentétben szerettem gyorsan írni, lélegzetfogyva futtatni a munkát, úgyhogy addig nem is tudtam másra gondolni sem, míg írtam. Ez nem lehetséges olyan hosszú munkaidő alatt, mely*

327 Émile Zola húszkötetes regényciklusa.
328 Thomas Mann családregénye 1901-ben, *A régi ház* 1914-ben látott napvilágot.
329 A második 1906-ban jelent meg, valóban Ritoók Emma fordításában, ellenben az első az ő fordításában csak 1928-ben jelenik meg, első magyarnyelvű kiadásként; 1914 előtt csak az *Őfensége, A fehér ház* és az *Élet és halál* c. Bang-művek jelentek meg magyar nyelven, egyik sem az ő fordításában. – *EőÁ*

sokszor évekre terjed. Mindig siettetett a következő mondanivaló, a másik már követelően lépett fel. Persze a Pan megváltása évszámai később félreértésre adtak okot, pedig ez is egyrohamban készült.)

Visszatérve 1913 nyarára, Cécile rendkívül kedves volt hozzám, én megint egészen felmelegedtem, szokásom szerint minden megbántást elfelejtettem. Különben kedvesség tekintetében éppen olyan tehetséges és ellenállhatatlan volt, ha akarta, mint minden más tekintetben. Azt mondta, hogy sokat tanult tőlem – ami persze nagy túlzás volt és csak bevezetés, hogy megbeszélje velem a regénye egyes részleteinek megírását. Főleg március 15-ének megírása okozott nagy gondot neki. Én azt mondtam, hogy csak „semmi leírás; az én elveim szerint egy regényben a miliő csak az embereken át él; valaki lássa az alakjaid közül és nem te az eseményeket, még pedig lehetőleg ne a leghíresebbeket; talán csak egy részét, esernyős tömeget, sietők embereket pl. egy boltajtóból."

Ezt a kis felületes megjegyzést elfogadta és kitűnően írta meg, jobban, mint ahogy elképzeltem. Nem emlékszem, hogy más olyat mondtam volna bármikor, amiből közvetlenül „tanulhatott" volna. Legfeljebb általános művészi megjegyzésekből. De bámulatos tehetsége volt, hogy mindazt, amit más megélt, nagyszerűen újra élje meg és írja meg. De soha a saját élményeit nem használja fel, alakot azok közül, akikkel együtt élt, sohasem teremtett. Azért olyan rossz az Illey Tamás dzsentri alakja, mert a dzsentrit sem ismerte igazán. Gondolatai, ellentétei, hasonlatai voltak, írói dialektikája. Elképzelte a földjét szerető magyar embert szélsőségeiben is, és abból nőtt ki az a lehetetlen állítása Illeynek, hogy nem ad virágot a menyasszonyának, mert csak olyat adna, ami az ő földjén nőtt. Soha ilyen gondolat magyar úrnak eszébe sem jutott volna. De szép, szentimentális jeleneteket lehetett így teremteni, és a közönség meghatottságát biztosítani, egy mondattal fejezni ki egy embert. Az ellentétek ilyen kiélezése már az első regényében megvan, gondolati téma, a hegy és a síkföld ellentétének összeütközése; nem ismerte sem a hegyi, sem az alföldi embereket – legalább akkor még nem. Miközben írta, akkor kereste fel a Karsztot. Mindezt nagyon szépen leírta, de hol van az író átélése, szenvedése, öröme, az író szíve? Még *A régi ház* sem az ő családjának a története, mint ahogy írták róla. Csak a régi ház és annak lebontása, melyben megismerkedésünk idején laktak – talán az egyetlen átélt az egész oeuvre-jében. De a családból egyetlen alak sincs, sem ő maga sem a bentlakók közül. Pedig például a Barkassy nagymama nagyon szép modell lett volna.

Mennyire más például Kaffka írásmódja, akinek egész szíve lüktet még a kevésbé sikerült dolgaiban is. Én ezt tartom az igazi művészi átélésnek.

Mikor 1913-ban kiköltöztünk Mátyásföldre még ritkábban találkoztunk Cécile-lel. Nem is tudom, a háború alatt mit élt át.

A Tormay Cécile-ről írt tapasztalataim után természetes volt, hogy haboztam 1918 novemberében, csakugyan őt kell-e felkeresnem segítőtársul? Mert hiszen nálam erről volt szó, hogy én akartam valamit megvalósítani és én kerestem hozzá segítőtársat. Nem láttam más utat, és néhány nap múlva felkerestem. Ágyban feküdt, mondta, hogy valami zsidó letaszította a villamosról. Én minden bevezetés nélkül elmondom neki, mire gondolok. A szervezkedésre. Eleinte szinte megijed a gondolattól, talán nem is egészen érti, mit gondolok, de én annál hevesebben rábeszéltem. „Tenni kell valamit és bennünk asszonyokban még van energia. A férfiak, úgy látszik, kifáradtak a háborúban, letörtek, nincs meg bennük a régi erő, csak várni akarnak. De nem lehet várni, nem szabad. *Ketten együtt* megkezdhetjük, megcsinálhatjuk. A Nők klubjában is van sok asszony, aki mellénk állana. Ez volt a legmerészebb gondolatom, mert ez a klub a Károlyiné klubja volt. – Neked is be kell szervezni az ismerőseidet. Mi különböző társadalmi osztályból ismerünk asszonyokat, annál jobb. Szervezkednünk kell, lépésről-lépésre, hogy a többiek, akik egyformán gondolkoznak velünk, tudják hova tartoznak, hova forduljanak." Lázasan bizonyítottam, hogy meg lehet, és meg kell csinálni.

Később, a *Bujdosó könyv* megjelenése után, nagy meglepetéssel olvastam, hogy ő már Zichy Rafaelnéval[330] akkor beszélt hasonló tervről, és mennyire meglepte, hogy „mindenki" ezzel a gon-

330 Pallavicini Eduardina (1877–1964) őrgrófnő, Francesca d'Orsay utódja Tormay életében.

dolattal foglalkozott.[331] Nos, engem meg ez lepett meg, mert Cécile akkor ugyancsak rábeszéltette magát és egy szót sem szólt már az előbbi megbeszélésről, pedig minden nap együtt voltunk.[332] Sőt az a benyomásom volt, hogy az egész gondolatot nagyon meglepőnek és nehezen kivihetőnek találta, aggódott, habozott, míg végre megígérte, hogy összehívja néhány ismerősét megbeszélésre, és a terv megismertetésére. Mikor az összejövetel napját megmondta, még mentegetőzött is kissé, hogy csupa arisztokrata hölgyeket hívott meg, de ezek nélkül nem lehet semmit sem csinálni.

Cécile szép szobájában jövünk össze – az ő otthonuk nem szenvedett annyira a háború alatt, mint a mienk –, rajtunk kívül ott van Batthyányné, Mikesné, Zichy Rafaelné, a két Kállay-leány. Cécile az íróasztalnál ült, az egyik ablakfülkénél. Szokása ellenére hallgatott, sőt egyenesen megmondta, nekem kell beszélnem, mert én tudom, mire gondolok. A másik ablakfülkében Batthyányné, Zichyné, szemben én, Mikesné és a Kállay-lányok oldalt a szoba felé félkörben. Előadtam, miről gondolkozom annyi idő óta. Felhozom, hogy a férfiak energiahiányával szemben az asszonyi iniciatívát kell érvényre juttatni. Láttam, hogy ez az érv Cécile-nél is hatott. Kérdezősködnek, haboznak. Nem csoda, mi keresztyének nem ismertük a világi szervezkedés fontosságát, hatalmát – melyet a katolikus egyház olyan jól ismer a maga körében – és melyet én is csak az ellenfél sikeréből ismertem fel. Batthyányné érdeklődött a legmelegebben, Zichyné hidegebb, de egyik sem szólt róla, hogy hasonló gondolattal foglalkoztak. Teljes joggal hittem azt, hogy enyém a kezdeményezés. Azután a praktikus kivitel kérdését beszéltük meg és azt határoztuk, hogy kisebb gyűléseken, magánházaknál kell a propagandát megkezdeni. Mikor láttam, hogy sikerült az érdeklődést megnyerni, elfogott a bizalom. Megmutatjuk a férfiaknak, hogy nincsen minden remény elveszve. Olyan erős volt a hitem, hogy mikor Cécile később is ingadozott néha a siker miatt, én voltam az erősebb, a bizakodóbb mindig. És kellett ez a hit, különben nem lehetett volna kibírni.

(*Későbbi megjegyzés: Az a gondolat, mellyel kezdetben hatottam, hogy a férfiak elvesztették a tettrekészséget és nekünk asszonyoknak kell az energiánkkal az ország és társadalom segítségére sietni, úgy látszik, annyira tetszett, hogy még évtizedek múlva is ezzel kezdték a MANSZ szónokai, ha a Tormay nagyságát akarták bemutatni: – mikor a férfiak stb. stb. szóról szóra az én gondolatomat, kibővítve ezzel: akkor T. C. megragadta és felemelte a zászlót stb. stb. Persze én nem beszéltem zászlóról, mert én – büszkén mondhatom – egy szónoklatomban sem használtam soha frázisokat.*)

Otthon Mátyásföldön egyedül maradok este az ebédlőben, ahova lehozattam az ágyamat. Ilyenkor már hideg van a szobában, alig tudunk fűteni. A szép üveges verandáról eltűntek a virágok, a nagy pálmától alig férünk a mama szobájában, minden virágot be kellett hordani, a tarka sások, aspidisztrák, futók minden szegletben, ablakban elférkőztetve állnak. Megbomlott otthonunk szűkebbre és szűkebbre húzódik össze. Nappal mosolygunk felette, egy kicsit büszkék is vagyunk a lemondásunkra. Mindig igyekszünk valami reményt találni és főleg mamát vigasztalni: ő is igyekszik elfoglalni magát bámulatos munkaerejével és gyönyörű kézimunkákba öli aggodalmait a múltért és a jövőért. Mi lesz Váradból, a férje és a gyermekei sírjából, mi lesz belőlünk – és főleg mi lesz Magyarországból? De olyan hősiesen viseli megöregedett, előrehajló vállain a gondokat, és mi annyit tudunk hazudni! Nem is képzeli, mennyibe kerül a kis összehúzott háztartás. Egy fiatal leány is nő az otthonunkban, ő is elfoglalja sok időnket.[333]

Amikor este egyedül maradok a hideg ebédlőben, távol a könyveimtől, csak az íróasztalra halmozva fel azokat, melyekhez vigasztalásért folyamodom – akkor nincs többé, ami megnyugtasson. Minden óriási arányokat ölt, és amit nappal letagadunk, kegyetlen bosszúval rágja magát a szívünkbe: Károlyi gyalázatosságai, melyek rendre kiderülnek. A soknál is több, ha mind

331 Való igaz. Bármennyire nem lényegtelen a két írónő párharcának hiteles bemutatása, a MANSZ létrehozásánál a korszellem bábáskodott. Legyen már végre vége a kizárólagos férfivilágnak. Amikor a hölgyeknek „csupán" az jut, hogy otthonról befolyásolják a színpadon szereplő férfiakat. Férjeket, szeretőket – kinek mi adatott.

332 De Eduárdinával még inkább. Az írónő pedig hitte is meg nem is a szóbeszédet. Ezért a csodálkozása.

333 Géza testvérének leánya, Éva.

igaz. Az amerikai 200.000 dolláros gyűjtés, mellyel sohasem számolt el, a megalázó béke, holott *tudta* hogy a Diaz-szerződést november 4-én megkötötték.[334] Aztán hogy hazaáruló módon már régen összeköttetésben állott a franciákkal, hogy az orosz bolsevistákkal közvetlenül érintkezik, hogy Tiszát ő és cinkosai ölették meg – és mindennek a következményei: hogy oláh, szerb, cseh megszálló seregek özönlenek be, hogy a menekülők egy reménytelen Magyarországba jönnek át, a reménytelen megszállott területekről, kirabolva, kétségbeesve. És ilyenkor egy füstölgő, csepegő gyertya világánál – mert villany megint nincs – kezemben tartom Vörösmarty vagy Arany egy-egy kötetét, amelyből régen az apám szokott olyan szépen felolvasni, és olvasok sorokat.

Csak egyes sorokat és megforgatom az új-régi fájdalom kését sebeimben, míg zokogva fúrom fejemet a párnámba. Mi, akik azt hittük, hogy értjük őket, mikor szavaltuk vagy olvastuk a verseiket – azt hittük már túl is haladtunk az ilyen fájdalmakon –, most, csak most tudjuk, mit jelentenek soraik. És hangosan mondom az éjszakába a szavakat. Egyszerre olyan közel vannak hozzám a távoli irodalmi alakok – magyar testvérfájdalmak –, százszor közelebb, mint akikkel nappal találkozom. Ők, csak ők tudták elmondani szavakkal, mi ez a szenvedés. És irigylem a költőket, akiknek szabad kiáltani és tudnak kiáltani, mert ehhez prózai szó nem elég. És egy este magam is kiáltani akarok – és gyermekkorom óta először írok verset. Kiáltom, hogy jajj-jajj, mint a görög tragédiák kórusa, és a jajj-ból csakugyan vers lesz.

XII.

Az összes német fejedelmeket elűzték, a német császár megszökött, a mienk lemond. Esterházy Miklós, Dessewffy Aurél, Wlassics Gyula, Széchényi Emil mennek Eckartsauba, hogy a királyt lemondásra bírják.[335] Miért ezek az exponált nevű emberek vállalkoznak rá? Van valami más titkos terv a háttérben? A király már nincs Schönbrunnban, megkezdte végzetes vándorútját Bécstől el egészen Madeiráig. De ez a vándorút hetekkel ezelőtt a gödöllői kastélyban kezdődött este 9 órakor. Milyen lehet a helyzet, hogy ezek az emberek képesek vállalkozni erre a küldetésre, akármit remélnek is még a háttérben? Tehát a Habsburgok ott hagyják a kétfejű sasos zászlót – mely miatt nekünk annyit kellett szenvedni[336] – és a Hohenzollernek a porosz dicsőséget. Még csak meghalni sem tudnak! Ebben a forradalmi lázban nekünk még az is vigasztaló, hogy megint „sorsnak" érezzük veszedelmünket. Hiszen odakint nem voltak Károlyi Mihályok – vagy voltak ott is, ez is sors mindenütt? Mert a legszörnyűbb pillanat, mikor azt hisszük, hogy lehetett volna másként is. Még pillanatnak is sok! A sors hite mákony, melyre szükség van. Ennél csak a nagy fellázadások jobbak, mert tettre ingerelnek. Még az is jó, ha kis emberi piszkosságok miatt dühöngünk, mint Bródy Sándor cikke a német császár ellen *Az Est*ben. (Ugyanez a „magyar" író[337] a háború kezdetén nagy dicsőítő cikket irt róla.)

Aztán kikiáltják a köztársaságot Marseillaise-zel és frázisokkal. Eszembe jut ennek a csodálatosan izgató forradalmi muzsikának a hatása *Az Ember tragédiájá*ban. Amikor a nagyváradi nyári faszínházban valamennyien felállottunk a jó becsületes békeidőben és a közönség együtt énekelt a színészekkel. Mennyire forradalomra nevelt és a forradalmakért ideálisan lelkesedő fiatalság volt ez! Most aztán benne élünk. Éljük, hogy mi a forradalom. Köztársaság[338] vagyunk és aggódunk

334 Ld. a 315. sz. jegyzetet.

335 A sokat emlegetett nyilatkozatban az uralkodó nem a magyar trónról, hanem csak az államügyek viteléről mondott le.

336 E messze nem egyéni, hanem széles körben dívott, egyes mai fejekben is fellelhető romantikus kuruc történelemszemlélettel szemben a Habsburgok nem csupán szenvedtettek, hanem – jól felfogott érdekükben – védtek is bennünket. Például Mohács után V. Károly spanyol zsoldosai is ott voltak a magyar végvárakban.

337 Természetesen magyar író volt. Tudta ezt az írónő is. Ld. korábban a sógornője elleni kesergő sorait, ahol magyar zsidó entellektüelekről beszél.

338 Népköztársaság.

a koronáért. Hiszen ezektől minden kitelik, már csak tüntetésből is. A magyar államiság szent jelvényének minden történelmi viszontagsága eszünkbe jut. De eddig semmiféle ellenség nem gondolt arra, hogy eladja, mint Károlyiról beszélik. Ha utólag rágondolok, hogy a szörnyű idő alatt mi mindent, ami hozzátartozott eszmeileg és anyagilag, elpusztítottak, de maga a korona ugyanazon a helyen bezárva őrizte a magyarság hagyományos múltját érintetlenül – valósággal valami csodára vagy misztikus erőre kell gondolnom, mely megőrizte szimbólumnak akkor is, mikor sokkal rémesebb történelmi események szélvészeztek felettünk azoknál, melyek között régen vándorúton mentették vagy elásták.

Közben a szörnyű spanyolbetegség kitör, mint az egész világon, nálunk is. De nem félünk annyira, mint máskor ennél az epidémiánál. Pedig ennél kegyetlenebbet nem élt át az emberiség.[339] A nappalok megélhetési gondjai, az esték kétségbeejtő gondolatai. Nincs időnk félni most még. És itt van az aggodalom anyánk miatt is. Hogyan bírja ki öreg szervezete a megváltozott életet és lelki megrázkódtatásokat? Reggelenként, míg az ágyban ülve olvas, figyelem az arcát. Milyen gyorsan esett össze az egész teste. De szelleme élénk, és ha beszél, elfelejtem az idő, a bánat, az aggodalmak pusztítását rajta, olyan élénk és okos.

Mindig inkább rettegve gondolunk a télre. Hogyan fogja kibírni ezt a nyomorult táplálkozást? Hiszen a háború alatt már sok mindent megszoktunk. Pótkávét, pótteát, magunk pörköltük az árpát és szedtük a hársfavirágot a kis hársfáról, melyet a váradi kertünk gyönyörű nagy hársának emlékére ültettünk. De már a cukor is nemcsak luxus lett, hanem egészen eltűnik a forgalomból. Szaharinnal pótolja, aki be tudja venni, én inkább keserűen iszom a teát és az árpakávét. De lassankint nincs mit főzni! Nyáron még csak kisegített a kert főzelékekkel. Most a köleskása állandó vendég az asztalunkon, valami szemetes törmeléket rizsnek neveznek, lencse nincs, a borsó luxus, csak a bab maradt még meg, kevés zsírral, tejfel nélkül. Már a kecskéink sem adnak tejet. Néha nagy ritkán egy kevés hús.

Aztán a fűtési gondok. Már a múlt évben megkezdték a kertekben a fák kiirtását. Ezen az őszön az elöljáróság maga vágatja ki az utcai akácfasorokat az országutak mentén és eladja a lakosoknak. A kertünkben hat óriási jegenyeakác őrzi a határt, ki kell vágatnunk, hogy télen fűteni lehessen. Olyan szörnyű hallgatni a vén fák recsegő lezuhanását. És olyan megnyugtató, hogy nem fogunk fázni, míg benne tart. De a ruha! A télikabátom négyéves kopottsága még nem olyan baj, minthogy a bélése teljesen széjjelment. De van egy szép, bár estélyi kabátom, melyet Berlinben vettem a boldog időkben és a Deutsches Theater meg a Reinhardt előadásaira jártam benne, vagy előadás után valamelyik kávéházba a barátaimmal. (*A nagy véletlen*ben meg is énekeltem ezt az estélyi köpenyeget kagylószínű bélésével – egy szépasszonyt burkoltam bele.) És most, amikor előveszem, eszembe jutnak a berlini esték, a norvég doktor udvarlása, a finn asszony féltékenykedése, Kerntler Jenő, aki már akkor olyan szépen zongorázott és a többiek mind. És az egész gyönyörű nagyvilág, mely akkor nyitva állt az ember előtt – előttem is mintha örökre az enyém maradhatna és én az maradhatnék, aki akkor, jóval túl a harmincon természetesen és erőltetettség nélkül fiatal. Tehát beállt a télikabát-probléma is. A kagylószínű bélés és bő szabás nem felel meg a mai követelményeknek, kissé vékony is utcai kabátnak. De lehet valami más meleget alávenni. És a szükség kényszere bő, sötétdrappszínű estélyi kabátban sétáltat be Pestre, hogy most már komolyan dolgozzam az annyira lelkemhez nőtt szervezeten.

❖

A Károlyi-párt nagy női gyűlést hirdet. Elhatározom, hogy elmegyek. Tudni akarom, hogy mit csinálnak. Nem helyeslem a teljes visszavonultságot, a konzervatív magyarságnak ezt az állásfoglalását. Tudni akarom az ellenség mozdulatait is. A nagy terem – nem emlékszem már rá, hogy hol volt – zsúfolva. Alig tudok beférni egy hátulsó ajtón és kissé tolakodva vergődöm előbbre.

339 Nincs az ilyesmire tárgyilagos mérőszám.

Egyszerre Kaffka Margitot látom meg. Nagyon megörültünk egymásnak, az utolsó időben nemigen találkoztunk. Mondták, hogy nem volt Pesten. Margit nagyon boldog, gyermeket vár. Nem mertem megkérdezni tőle, hogyan örülhet egy gyermeknek ebben a szörnyű időben. Ő talán nem érezte olyannak, mint én, talán bízik is. Itt nem is lehetett beszélni erről a kérdésről. Majd, ha intimebben találkozunk, megtudom: jobban együtt érez-e velünk most, mint a háború alatt. Közben a terem végén az emelvényről egy kopasz kis zsidó kezd szónokolni. Ismerem valahonnan, de nem jut eszembe a neve – szónokol és dönti a frázisokat – a frázisaikat. – Na, Margit – mondom Kaffkának –, úgy látom ezek is csak szóval dolgoznak. Margit türelmetlenül felel: – Utálom ezt a sok frázist.

A szónok most felhívja a nőket tevékenységre, számítanak rájuk. Margit közbekiált: – Szeretnénk tudni, mi legyen az a tevékenység? – A szónok odafordul és megkérdi, mit mondtak. Margit gyenge hangja elvész a tömegzajban, én harsogom el ismételve a kérdését: – Tessék megjelölni pontosabban, mit kívánnak, hogyan tegyünk? – A szónok zavarba jön. Úgy látszik, engem látott meg a tömegben, vagy megismert és mindjárt aposztrofált: „Ritoók Emma azt kérdi, mit tegyenek? Ezer tennivaló van." De egyet sem mond, csak folytatja szónoklatát. Persze nem is sejti, hogy már tudom, mit kell tenni, ha nem is az érdekükben.

– Margit, én elmegyek innen, nekem elég volt, Isten veled. És írd meg, mikor találkozhatnánk? – A tömeg közt vállára teszem a kezem és kissé magamhoz ölelem. – Sok mondanivalóm volna – folytatom –, talán meg fogsz érteni. – Melegen és hosszasan viszonozza kézszorításomat és mosolyog békésen és büszkén, boldogan. Hiszen itthon van a férje és vége az életveszedelemnek. Nagy nehezen kifurakodom és az ajtónál szemembe ötlik Schlamadingerné[340] és az egész vasárnapi társaság. Schlamadingerné megszólít: – Te már elmégy? – Megyek, nem bírom ezt a sok üres frázist. Nekem elég volt. – És csakugyan, akkor már keserű, émelyítő érzés fogott el. Schlamadingerné még utánam szól, talán maraszt, már nem értem; tovább tolakszom és nemsokára friss levegőn vagyok. – Hála Istennek! Nem, nem bírom ezeket, érzem most már teljes biztonsággal. Nem tudok ilyen helyre jönni. Minden sértően idegen és kínzó. Megyek az én szenvedő magyar testvéreim közé. Akkor láttam utoljára ezt a társaságot. De utoljára Margitot is.

❖

Zichy Rafaelnénál jövünk össze megbeszélni a női szervezkedés kérdését és a felhívások, a program megállapítását. Még a régi szépség vár reánk a művészien egyszerű palota termében és kizárja a külső világot. Kevesen vagyunk, nagyon komolyan beszélünk. Itt nincs frázis, minden szó mond valamit; nekem is van szavam és értékelik. Hohenlohe herceg (különös, hogy mindig titkos bizalmatlanságot éreztem iránta) és az okos Vay Gáborné szintén lelkesednek az eszméért. Magyarország integritása, az otthon védelme, valláserkölcsi nevelés, a magánvagyon tisztelete, a nemzeti eszme ápolása minden téren. Ezek voltak azok a pontok, melyeket megállapítottunk.

És elkezdjük a kis összejöveteleket a szervezkedés ügyében. Csak akkor látom, mennyi ismerősöm, jó emberem van mégis. Minden héten egy-két családnál jövünk össze, mindegyik meghívja az ismerőseit és így egész kis gyűlés lesz mindegyikből. Eleinte ketten megyünk Cécile-lel. A korán sötétedő, rosszul világított utca nedves, az eső mindig esik, a vékony kabát, a rossz kis esernyő alig véd. Átfázva érünk az otthonokba a lehangoló sötétből, és melegnek, derűsnek érezzük a rosszul fűtött és rosszul világított lakásokat is. Hiszen a testvéreink közt vagyunk. És ez a szó: keresztyén testvér – nem frázis akkor, nem nevetséges, hanem igaz, egyetértő testvériséget jelent. Megérti-e ezt egy boldogabb vagy cinikusabb nemzedék?

Ketten beszélünk: Cécile és én. Ő mondja a szép, megindító szavakat. Én szokásom szerint röviden, egyszerűen beszélek. Talán legmeghatóbb egy polgári családnál volt egy ilyen délután. A férfi tanító – ahol a villany nincs bevezetve és petróleumot nem lehet kapni. Mire beestele-

340 Hamvassy Anna, Balázs Béla második felesége 1919 tavaszától. Ld. még a 51. és 57. sz. jegyzetet.

dik, sötétben ülünk. Már csak ketten maradunk ott, amikor a háziak megmutatják a háborúban elesett egyetlen fiuk arcképét és azt a maroknyi földet, melyet sírjáról az apja hozott. Arra nem volt pénzük, hogy hazahozassák eltemettetni. De az apa elment Galíciába a sírhoz, néhány szál fűért és egy marok földért. És most segíteni akarnak nekünk. A sötétben meghatva jövünk el. Egy az ezrek közül. Később már annyi a munka, hogy külön kell elmennünk. Legalább akkor azt hittem, hogy ezért kell külön válnunk. Cécile az ő ismeretségi körének megfelelően az előkelőbb köröket járja be. Én a polgári családoknál beszélek. De milyen melegen, lelkesen fogadnak mindenütt! Mind csatlakoznak és ígérik, hogy titokban terjesztik tovább az eszmét és gyűjtik a tagokat. A szervezés munkája megkívánja, hogy gyakran legyek bent, késő este nem mehetek ki már Mátyásföldre. Tormayné kedvesen meghív, hogy ilyenkor akár napokra is legyek a vendégük. Hálásan fogadom. Este, mikor hazajövünk, mindegyikünk elbeszéli, hogy milyen eredményt ért el. (*Ez az együttlét az oka, hogy én annak az időnek csaknem minden napját, sőt óráját ismerem, melyről azután Cécile a könyvét írta.)* Néha kesergünk, máskor biztatjuk egymást, de mindinkább bízunk a közös munkánk sikerében. Nagyon hálásan emlékszem Hermin nénire ebben az időben. Bármilyen elfogult volt is a leánya nagysága iránt, akkor sohasem éreztette ezt velem – mint régebben néha – és csak szeretet volt, amit nekem adott. Cécile-lel sokszor éjfél utáni egy-két óráig fent vagyunk. *(Tehát nem egy véletlen volt az én ottlétem, mint a Bujdosó könyv mondja, hanem állandó tevékenységünk állandó követelménye.)* Cécile nincs szokva a korán keléshez, de én már nyolc órakor ott ülök az íróasztalnál, leveleket, felhívást írok, mire felkel. Azután estélyi köpenyegemben és valamikor elegáns sárga cipőmben papírvékonyra kopott talpával szaladgálok a városban, jóformán csak pihenni megyek ki Mátyásföldre. Anyám aggódik, [hogy] meghűlök, megerőltetem magam. De én csak nevetek. Talán nem is élnék már, ha ez nem volna.

Azután Mátyásföldön is összehívok egy kis társaságot. Lehettünk 18-20-an. Az ebédlő, ahol gyűlésezünk, hideg, de a kabátban senki sem didereg, olyan lelkesek vagyunk. Elhatározzuk, hogy a környéken is megkezdjük a munkát. Nyolc óra tájban elmennek a hölgyek. Még nem tudjuk, hogyan kell vigyázni, mindenki egyszerre távozik. Ez – úgy látszik – feltűnő volt, mert alig kezdem elrakni a székeket és rendet csinálni, jön be a szakácsné: Körül van véve a villa szocialistákkal, be akarnak jönni. – Mi az ördög, hát honnan tudták meg? – Később a szakácsnét gyanúsítom, hogy üzentetett nekik a katonája útján, akivel olyan melegen fogtam kezet, mikor hazatért. Első gondom, hogy mama meg ne ijedjen. De már nincs időm valamit tenni, két férfi jön be. Az egyiket ismerem, Kopeczky mérnök, a másik bemutatkozik: Csizmadia Sándor szocialista költő. Nagyon jó magyarképű ember. Kedvesen fog kezet. A másik komorabb, gyanúsabb, pedig – úr! Csizmadia szemrehányó hangon mondja: – Nem is akarom hinni, amit hallok, hogy itt ellenforradalmi gyűlés volt; ugye lehetetlen, hogy Ritoók Emma a reakcionáriusok közé tartoznék? – Azt sem tudom, mi az az ellenforradalom – válaszolom, habár nagyon jól tudtam, hogy tulajdonképpen azt csináljuk. Erre Csizmadia megmagyarázza, hogy mi az ellenforradalom és azt kérdi: – De azt mégsem tagadhatja, hogy itt gyűlés volt! – Eszemben sincs! Összejöttünk néhány mátyásföldi asszonnyal, hogy egy jótékonysági akciót beszéljünk meg ebben a szörnyű nehéz időben. Azt hiszem, ez kötelességünk, sokkal inkább, mint valaha. – Hála Istennek – mondja Csizmadia egészen felderülten –, tudtam én, hogy nem igaz, amit beszélnek. Olyan okos, művelt nő, mint maga, nem lehet az ellenségünk, mindig meg voltam győződve róla, hogy szociáldemokrata. – Ezt a dicséretet már mégsem fogadhattam el. – Nem politizálok, csak tudománnyal és művészettel foglalkozom. De nem lehetek szocialista, mert én lelkem mélyéig magyar és nacionalista vagyok. – Hát talán én nem? – csattant fel az én jó magyarom. – Senki sem lehet jobb magyar, mint én vagyok, de ez nem zárja ki, hogy a munkások és szegények mellett legyek.

Sokat beszél még és én megígérem, hogy foglalkozni fogok ilyen szempontból a szocializmussal, mert engem az internacionalizmusa riasztott vissza. Nagyon jó barátságban váltunk el. A másik, akinek villája van Mátyásföldön, egy szót sem szólt, de világosan látszott rajta, hogy egy szót sem hisz el az egész beszédemből. Megutáltam emellett a jó, becsületes paraszt mellett.

Mikor elmentek, megint bejön a cseléd azzal, hogy odakinn azt beszélték a munkások, holnap házkutatást fognak tartani. Istenem, milyen undorító! Idegen emberek fognak turkálni szerény

holmijaink között... és mama! Elő kell rá készíteni. Már várt rám a szobájában. A fehér csipkés batiszt fejkendője alól nyugtalanul néz rám. – Nincs semmi baj, ne tessék megijedni. – És elmondom, ki volt itt. – Csak ha holnap lenne még valami utólagos keresés, esetleg házkutatás, ne izgassa magát miatta. Talán csak nem lesznek nagyon komiszak, hiszen semmi sincs. – Nem izgatódom én – mondja mama –, a 48-as forradalom után már átéltem két házkutatást, olyat, hogy még a szalmazsákokat is kiforgatták, átélem még ezt is. – Derülten és nyugodtan mondta, csak a hangjában volt megvetés. És akkor éreztem meg, mennyire igaza van. Ő adta meg a mának a 48-as időkhöz való viszonyát. Ennek a mai időnek szelleme és tettei az ötvenes évek abszolutizmusáé, nem a nemzeti forradalmáé. Tovább beszélgettünk és még egyszer elmondattam a nagybátyjának, Csányi Dánielnek a történetét, aki hét évig volt bezárva Josefstadtban a forradalom után. A család büszkesége volt Dani bácsi és mama nagyon szerette.

Én pedig este, mikor már csend van az egész házban, gyorsan előveszem az íróasztalon és fiókokban levő leveleket és egyenkint meggyújtva –, tűz már nem volt a kályhában – elégettem mind. Azután elégetek a szervezetre vonatkozó minden írást, nyomtatványt. Még körülnézek, de semmi sincs, ami veszedelmesnek látszhatott volna. Akkor égettem el Lukács György és Lesznai Anna utolsó leveleit is – most már nagyon sajnálom –, melyekben még egyszer megpróbálnak megnyerni eszméik számára. Csodálatos makacssággal ragaszkodtak ehhez, szinte megható volt. Lukács hosszú leveléből csak arra emlékszem, hogy ez is benne volt: ha a polgári társadalom nem akarja likvidálni a múltat, a jövő még nagyobb veszedelmet hozhat rá.[341] Azt hiszem, az előttem ismeretlen és érthetetlen kifejezés miatt ragadt meg az eszemben: likvidálni. Akkor hallottam először ezt a ronda üzleti kifejezést, amelyet azután annyiszor hallottam és olvastam a szellemiekre alkalmazva. Azonban az nem jutott eszembe, hogy a jövő veszedelem mit jelentett és mire céloz? Az új forradalomra? De a házkutatás elmaradt. Nagyon hálásan emlékszem vissza a derék Csizmadia Sándorra. Bizonyos, hogy ő nyugtatta meg az embereket.

❖

Tehát köztársaság vagyunk.[342] Egy kicsit komikus. Nem tehetek róla. Annyi megalkuvás között jóleső vigasztalás és egy kis büszkeség kálvinista lelkemnek: a református egyházkerületek püspökei és főgondnokai gyűlésükön a királyság mellett nyilatkoztak. Az országgyűlés feloszlatja magát, a főrendiház – nagyon okosan – csak elnapolja és berekeszti a gyűléseit. Általános vélemény, hogy az országgyűlés helytelenül és törvénytelenül járt el és ezzel később sok bajnak az alapját vetette meg. Különben beszéd és beszéd – a végtelenségig! A határainkon beözönlő ellenség pedig jön tovább és tovább. November 12-én – mint a Békássy Gyöngyi naplójából látom – Szárt, Bicske mellett már akkor cseh bandák támadták meg: mi nem tudtuk, hogy ennyire a szomszédságunkban járnak. Bicske sürgönyileg kért gépfegyvereket és repülőgépeket – megható naivság a Károlyi-kormánnyal szemben –, de mielőtt a sürgönyt elküldték volna, a bandát a nemzetőrök lefegyverezték és az erdőben levőket elfogták. Milyen könnyű lett volna még akkor védekezni!

Az éjszakák szörnyűek! Aludni nem tud az ember, a lefekvés csöndjében minden eszünkbe jut, nem tudunk tőle elaludni. Mert a nappalok ezer apró gondja inkább segít. De mi lett volna,

341 Ezen végtelenül fontos mondatot több ízben idézzük magyarázó jegyzeteinkben, de nyomatékkal aláhúzzuk: senki ne keresse, hiszen azt az írónő elégette. Ám Lukács figyelmeztetése fontosságával az írónő bizonyosan tisztában volt. Egyrészt leírja: utólag sajnálkozik annak elégetése miatt, másrészt a metszően pontos fogalmazás is jelzi, mennyire elméjébe véste. Annak pedig, hogy miért nem szívlelt meg belőle semmit, nos, az egész memoárban leljük meg a magyarázatát. Olyan nagyot kellett volna lépnie, amire képtelen volt. Felül kellett volna vizsgálnia romantikus nemzetszemléletét, nemzetképét. Szakítania kellett volna a nemzetkarakterológiával, amelyet minden valamire való tudományos vizsgálódás cáfol. Ám az olyan mélyen ívódott a lényébe, hogy képtelen volt megtenni. És mindebből következően meg kellett volna látnia, hogy a zsidó születésű magyarok között az általa elismert maroknyiaknál bizonyosan sokkal számosabban voltak, akik javát szolgálták szeretett nemzetének.

342 Ld. a 213. és 338. sz. jegyzetet.

ha az újabb és újabb rendeletek, a mindennapi szaladgálások az élelemért, míg végre leülhettünk az asztalhoz, a gond a kecskéink téli ellátása miatt (legfőbb vagyonunk most, mert tudjuk, hogy a zsírt, vajat, tejfelt tejjel pótolhatjuk) és a tél minden más gondja nem lett volna! Ha örökké arra kellett volna gondolni, hogy mi lesz az országból és mi lesz Erdélyből? Korán beállt a tél, eső, havazás vegyesen. Pesten az utcák piszkosak, mert nincs ember, aki takarítson. A munkanélküliek óriási segélyt kapnak, nem bolondok, hogy dolgozzanak. A sáros járdákat a beleragadt szemét és papír iszamóssá teszi. Mátyásföldön cuppogunk a sárban és én még mindig a nyári sárga cipőmben járok, melyet sem sárgának fenntartani, sem feketére befesteni nem tudok, mert nincs cipőpaszta sem. Ezért a ruharekvirálás minket nem nagyon izgatott. Tőlünk ugyan nem tudtak volna mit elvinni. De különben is inkább a fegyvereket keresik mindenütt. És az emberek, hogy az undorító házkutatástól megkíméljék magukat, inkább önként kiszolgáltatják a fegyvert. Sok ócska pisztolyt, de sok értékes új és régi fegyvert is kivesznek a középosztály kezéből. Azért, hogy a csőcseléket és suhancokat fegyverezzék fel vele. Zsiga is kiadja pisztolyát. A második forradalom a társadalmat már teljesen fegyvertelenül találja. Azok, akik nem voltak itt és később azt kérdezték, hogy miért nem volt semmi ellenállás, főleg a kommunistákkal szemben, nem gondolják meg, hogy már a Károlyi-forradalom alatt szétzüllesztett katonaság és a forradalmi csőcselék kezében voltak a rekvirált és rablott fegyverek, és hogy géppuskákkal szemben a legnagyobb bátorság sem segít. Csak a Károlyi-forradalom elején lehetett volna a továbbit megakadályozni, de nekünk is csak gépfegyverrel és diktatúrával. Minden utólagos belátás hiába – hiába...

De néha van egy-egy reménysugár is. Hol egy francia lap, hol egy átutazó angol tábornok mond valamit – állítólag –, amibe belekapaszkodunk. Hol titkos üzenetekről hallunk vagy titkos szervezkedésekről. Békássyék tudják, hogy „*Yolland vagy kimegy Angliába vagy itt beszél az angol parancsnokkal, akihez magyar ember nem juthat be – úgy őrzik a zsidók! Anglia megvédhetné területünket és angol herceget adhatna királynak.*" Milyen soká kísértett ez az angol megváltás és angol eredetű király reménye.[343] És adjuk egymásnak suttogva a jó hírt, még ha magunk kétkedünk is benne – legalább ezzel segítünk fenntartani az egymás lelki erejét: „Hallottad már..?" Boldogan lessük mi is a szót, és el akarjuk hinni. Közben a Békássy[-féle] társaság folytonosan tárgyal, hogy „*a Budapesti Hírlapot megvegyék, legyen olyan lap, melybe nyíltan lehet írni, majd nyomdát akarnak venni, körleveleket nyomatni a jó magyarokhoz – mert olyan nagy a terror, hogy egyik nyomda sem vállalja. – A Békássy-fiúk is hazaérkeztek. 12 napig utaztak bezsúfolva egy marhakocsiban. A szembejövő vonattal verekedtek és a lokomotívért is egész harc folyt mindig. Tisztiszolgájuk hűségesen hazakísérte őket. Így jönnek haza »háborús hőseink«*."

❖

Tormay Cécile beszéli, hogy Bethlen István Marosvásárhelyen székely nemzeti tanácsot szervezett – most lép fel először a neve mint szervezőé – és megmozdultak a tótok, bunyevácok, rutének mellettünk. Ezek még hívek hozzánk, mikor a magyarnak nevezett kormány mindenről lemond és gyáván megbúvik a pacifizmus mögé. Szörnyű sors egy nemzetre, mikor belső ellenségére van bízva a megmentése. – De hogy ez a hír nem volt egészen légből kapott, az Odescalchi Artúr másik levele bizonyítja Hávelnéhoz: „*Körmös 1918. november 28. – Hogy én Nagyságodhoz fordultam, annyit segített, hogy legalább jövőre (ha ugyan van jövő) meglesz az esetleges együttműködés alapja. [...] Tegnapelőtt újabb csalódás ért, a besztercebányai katolikus káptalan kivétel nélkül csehpárti és kitűzte a zászlót. Főpásztora, a püspök hiába áldozta fel becsületes német nevét és lett Ritthammerről Radnai. Bizony nem ismerte az embereit s most saját káptalanja torkánál fogta meg. A lutheránus papok Zólyom megyében azonban egy-két kivétellel tántoríthatatlanok! Ki hitte volna! – Még nincs minden elveszve. Igaz, hogy az általam inszcenírozott aláírásgyűjtés a jelen terror alatt lehetetlen. Wilson úr teremtsen szabad mozgást és távolítsa el a fenyegetőket,*

343 Ld. a Negyedik könyvben írottakat.

majd megtudhatná a közvéleményt. Leplezetlenül bevallja a nép, hogy csak a kóborló cseh miatt nem meri nyíltan aláírni." Szegény aggastyán herceg, aki még segíteni akar és Wilsonban bízik! És hiszi, hogy fegyverek nélkül, aláírásokkal meg lehet változtatni a sorsunkat.

Külpolitikánk gyalázatos, méltóak követeink a belső kormányhoz. De még van annyi humorunk, hogy nevetni tudunk Bédy-Schwimmer Róza svájci követté kinevezésén.[344] Nem érezzük a magyarság megszégyenítésének – hiszen mi a magyar már ebben a kormányban?[345] Halljuk, hogy Svájc nem akarja elfogadni ezt a furcsa követet. Na, nem is csodálom, ha Rózika ott megjelent 90 kilójával és reformruhájában, összes feminista radikális frázisaival feldíszítve. De minden iróniánk és elfásulásunk mellett mégis elönt a düh, mikor a koronát leveszik a magyar címerrel.[346] Különben miért ne? Elvesztették már belőle a hármas halmot a kereszttel, minek nekik ez a szimbólum, melyhez nem tartoznak.[347] Ez megmaradt nekünk, akik hittel és bizakodással dolgozunk azon, hogy valamit megmenthessünk abból, amit a gazemberek el akarnak prédálni – nekünk asszonyoknak. És ezért tudtunk ezzel a hittel tovább is dolgozni.

59. Babits Mihály az első világháború idején. Nagyságát az írónő is nagyon jól látta. Ezért van az, hogy kötetünkben két Babits-portréval találkozik az Olvasó.

December elsején megalakul a Vörösmarty Akadémia, amelyről hosszú idő óta beszélnek már. Ha nem ebben az időben történik, bizonyosan örültünk volna, hiszen a sokféle értékű tagok közt ott vannak azok is, akiket jobb és baloldal igazán íróknak tart. Az egésznek, mint mondják, Babits a lelke és szervezője. Amennyire akkor ismertem Babitsot, nem tartottam szervezőtehetségnek, habár mint költőt nagyra becsültem. – A háború elején ismerkedtem meg vele Dienes Valériánál, és később is ott találkoztam vele nagy ritkán. Kissé ügyetlen fellépésű, érdekes arcú, néha nagyon kevés szavú embernek találtam, de aki, ha belejön, fanatizmussal tud beszélni. Nagyon rokonszenvesnek találtam mindjárt. Különben is nemcsak mint költőt becsültem, hanem mint igazi művelt elmét is. Még azt a hírhedt költeményét, melyet a háború alatt írt, sem találtam hazafiatlannak, bár a cenzúra eltiltotta.[348] Ő lelkéből pacifista volt és mikor az újságok és verselők dűtötték a hazafias szólamokat a háború mellett, ő hallgatott és akkor szólalt meg, mikor még nem volt meg a letörés, tehát mikor még pacifista gondolatot kimondani vétekszámba ment. Pedig vajon akkor már nem

344 Mélyebbre pillantva, a sokszor valóban polgárpukkasztó hölgy kinevezése mögött a nőknek a politikai életben való megjelenése húzódik meg. Ezért hív – ismételjük – Károlyi Mihály nőket a Magyar Nemzeti Tanácsba, ezért szervez felesége Női Klubot, ezért mondja Tormay Cécile, hogy mily sokan akarták a MANSZ-ot létre hívni.

345 Egy modernebb, az európai áramlatokkal versengő magyar társadalom megteremtése.

346 Az 1989–1990-es rendszerváltás nyomán heves viták dúltak a parlamentben, hogy a Kossuth-címer vagy a szentkoronás címer váltsa le az előző rendszer címerét. Az eltérő döntések tükrében nem nehéz válaszolni a kérdésre, hogy melyik rendszer nézett jobban a jövőbe.

347 A hármas halom a Mátra, Fátra, Tátra jelképe. Másként szólva az integer Magyarországé. Amelyet nem a polgári demokratikus forradalom, hanem Tisza István Magyarországa vesztett el. Valótlan összefüggésben Teleki László neve ugyan háromszor is szerepel, ám valósan egyszer sem. Ő már 1849-ben megírta Kossuth Lajosnak: vége a Szent István-i birodalomnak, ha nem föderalizálják. Az 1867-es kiegyezéssel a birodalom léte fél évszázaddal meghosszabbíttatott.

348 *Húsvét előtt*

mindannyiunk lelkéből ez kiáltott: „legyen már béke, béke”? És túlzottnak tartottam azt a megbotránkozást is a „kedvesem kisujjáért”, mely legfeljebb kissé ízléstelen kifejezése volt a szerelmes ember semmivel sem törődésének a szerelmen kívül.[349] Azt hiszem, ő is úgy járt, mint Ady, hogy olyanok ítélték el, akik egyetlen más költeményét sem olvasták. Adyval való viszonya most is kérdéses. Úgy vitatkoztak az elsőbbségük felett a rajongók, mint régen az Aranyé-Petőfié felett. Már ebben az időben sokszor hallottam, hogy nem szerették egymást.

Sokkal később (1928-ban) mondta Babits nekem, hogy csak a Hatvany könyvéből tudta meg, hogy Ady nem szerette. Nagyon ellentétes természetek lehettek. (Később még jobban megismertem, és szeretetem csak nőtt iránta.) Babitsot egészen fiatal korában annyira konzervatívnak tartották, hogy mikor Erdélyben tanár volt, Zalai, aki nagyobbra becsülte Adynál, egyszer megbotránkozva mondta el, hogy mennyire csalódott benne. Megtudta, hogy kongregacionista! – ami akkor szörnyű elmaradottságot jelentett. Babits maga mondta nekem később, hogy sohasem volt az, de nem cáfolta meg ezt az elterjedt véleményt, mert ez az ő magánügye, senkinek semmi köze hozzá. Érdekes, hogy ez a különben idegesen érzékeny ember mennyire erős akaratú és fanatikus tud lenni. Különben nem látszik meg rajta az idegessége: később is azt találtam, hogy külsőleg mindig nyugodt. Van még benne abból a régi táblabírós humorból is valami, jóízűen tud nevetni. És amit csak későbbi ismeretségünk folyamán ismertem fel: gyermek a lelke mélyén, mint a legtöbb művész.

Mikor először találkoztam vele, módfelett meglepett, hogy mikor néhány még nem egészen kész versét felolvasta, a kéziratán néhány üresen maradt sornak a végén a rímek előre oda voltak írva. Később megértettem, hogy elébb van meg a muzsika, mint a szó és akkor még egészen a rím volt a muzsikája a verseinek. (Úgy emlékszem: Szekszárd 1913 nyarán[350] volt a vers címe.)

60. A Hermes-villa Bécsben
A villa anno Sissi nyári rezidenciája volt. Száműzetésében a húszas években azt báró Hatvany Lajos bérelte. Mert bár élete a proletárdiktatúra utáni időkben itthon nem volt biztonságban, de vagyona felett a berendezkedő ellenforradalom is őrködött. 1926-ban kérelmezte (sikerrel) hazatérését. Nem egészen másfél évtized múltán ismét az emigrációt kellett – az ismert okokból – választania. Harmadszorra, s immáron véglegesen 1945 után tér haza. Itthon halt meg 1961-ben.

Gyakran jobban szerettem a verseit, mint az Adyét, nem voltak olyan nyugtalanítók. Később másként ítéltem meg a két nagy poéta értékét. De sohasem tartottam igaznak azt a meggyökeresedett véleményt, hogy Babits poeta doctus, aki csak formai szépségek csiszolója, aranyműves stb. Rendkívül érzékeny és érzelmi költő, csak nem olyan közvetlenül kitörő az érzelem nála, mint Adynál – mélyebbre kell mennünk, hogy megértsük.

Az új akadémiát azért fogadtuk ellenszenvvel, mert a Nyugatot jelentette, a Nyugat pedig azt a forradalmat, melyet most már nem a magunkénak tartottunk. Azonkívül benne volt az egész klikk, gyengék és felfújt nagyságok is. A Nyugat gyűlölt világfelfogásával szemben úgy éreztük, hogy írói mind, még a magyarok is, zsidók zsoldosai. Az a vers, melyet november végén írtam róluk, ma már igazságtalanságnak érzik előttem is,

349 *Játszottam kezével*
350 *Szekszárd 1915 nyarán – EőÁ*

de akkori hangulatunkat jól kifejezi. A Hatvany szellemét és az ő pénzének hatalmát éreztük ebből az új akadémiából kiáradni.

De Kaffka Margit már nem él, hogy örüljön taggá választásának. Milyen szomorú, valóságos tragikus sors, hogy mikor azt hitte, minden boldogságát megtalálta, itt kellett hagynia. És magával vitte kisfiát is. Mitől mentette meg a halál? Imádott férje egy félév múlva más nőt vett feleségül. És kérdés, nem sodorta volna-e bele lelkesedése, emberismeretének hiányossága, és az az akarás, hogy mindig progresszív legyen, a további felforgatásba? És hogyan került volna ki belőle? Mint Lesznai Anna önmagát lealacsonyítva, mint Dienes Valéria, a másik végletbe csapva át – a katolikus miszticizmusba –, állandó színpadnak nézve az életet. Lett volna-e egy külön fajtája a megmenekülésnek lelkileg, ami egészen az övé lett volna? Nem tudom. Nem volt elég erős és egészséges idegzetű hozzá. Milyen szép volt régen az a nyári nap, mikor kint ültünk Mátyásföldön a teraszomon és olyan közel jutottunk egymáshoz – és az utolsó találkozás azon az utálatos gyűlésen, mikor viszontlátást ígértünk egymásnak. Talán valahol az örökkévalóságban…

Ady Endre is súlyos betegen volt már ott az alapító gyűlésen. Később hallottam, hogy már beszélni sem tudott. De ez akkor nem foglalkoztatott annyira, mint a Kaffka halálának a híre. Ma szinte érthetetlennek találom, hogy mennyire nem hatott rám, mikor Ady súlyos betegségéről hallottam. Csak egy gondolat foglal el – ha a *Nyugat* íróiról van szó, akkor nacionalista érzésünk mindig újra és újra behamvaz minden értéket: csak a vád él, lüktet, izgat bennünk, hogy ezek is hozzájárultak a romlásunkhoz. Pedig ma már tudom, hogy ezek a költők is szenvedtek a magyar szerencsétlenség alatt és Ady talán önváddal is szenvedett. Erősítette a közöny-érzést Ady sorsa iránt Tisza István halála is. Az ő régi ellenséges érzésük összeütközéséből a meggyilkolt iránti szánalom, a magyar érték elvesztése miatt érzett keserűség, a kegyelet és felháborodás érzése lett a győztes. Szellemileg mindenkiben az ő gyilkosát láttuk azokban a napokban, aki valaha az ő ellensége volt.

❖

Békássy Gyöngyi naplójából: „*December 1. Kis sokszorosított cédulát dobnak be az ablakon, meghívó gyűlésre. Óriási lelkesedés a közönségben. Felesketik őket, aki nem akar, távozzék. Két kékfátyolos hölgy megy csak ki (a szociális Misszió Társulat tagjai)*[351] *[…] Dec. 2. Egy Macsánszky nevű számtiszt szintén titkos társaság tagja. Azt mondja, hogy lakásukon gyártanak bombákat, más titkos tagokról is ír – mind vad idealistái az ellenforradalomnak.*"

Ezek az emberek titkos gyűlést tartanak Békássyéknál. Elhatározzák, hogy a kormányt minden erőszakos eszközzel meg kell buktatni, új forradalmi kormányt alakítani az első napok felfordulásában. Ezt a jelenlevő férfiak vállalják. Egy Korniss nevű magában maradt ott és azt mondta, hogy az egész hiábavaló beszéd, úgysem tudjuk megcsinálni, és a forradalmi kormány úgyis megbukik a nyáron. Ezen Sztankaynéval összevesztek. Úgy látszik, ez a Korniss volt az egyetlen józan ember a társaságban. De ha én ott lettem volna, bizonyosan én is összevesztem volna vele.

„*December 8. A székelyek gyűlése a Vigadóban. A terem tömve, izzó ellenforradalmi hangulat. Gyűlés után az egész közönség a korzóra, de főleg katonaviselt fiatal emberek kirohannak a korzóra himnuszt énekelve és kényszerítik a korzón sétáló zsidókat, hogy kalaplevéve hallgassák. A nagyobbik tömeg felvonul a Várba abcúgozza a katonatanácsot. A miniszterelnökség előtt a tömeg feláll, a himnuszt énekeltük. A tér másik felén felállították a gépfegyvereket. Egy bizottság felmegy a miniszterelnökhöz, a küldöttség visszajövet szétküldi az embereket. Egyes csoportok bejárják a várat, zsidókat a kávéházakból kikergetnek. A keresztény erő demonstrációja volt, az emberek boldogan kezdenek beszélgetni az utcán, idegenek is – de a felfegyverzett tömegdemonstrációt a következő vasárnapra tervezik és akkor már elkéstek.*" Ezen a gyűlésen Urmánczy is beszélt, „*akinek akkor lehetett a próbálkozása a csehek ellen, a kormány megakadályozta a fegyverszállítás eltiltásával*".

351 A zárójelen belüli rész az írónő betoldása.

Milyen magyar és milyen gyermekes az egész! – vélem én most. – Felmennek a Várba, bizottság bemegy, bizottság visszajön és szétküldi az embereket, akik aztán a zsidókat kikergetik a feketéjük mellől. Handabanda és elvonulás! Az ellenkező oldal másként csinálja.

„December 15. Egy héttel később a Kossuth Lajos utca, Múzeum körút telve gépfegyverekkel és kézigránátos vörös katonákkal. Délután a MOVE gyűlése, rengeteg katonatiszt, a kertben olyan tömeg, hogy mozdulni sem lehet, botokkal, talán fegyverekkel is." (Talán?) De hiszen fegyveres demonstrációra készültek! *„A Múzeumkertet kordon veszi körül kívülről, gépfegyveres katonák, minden gépfegyver mögött egy zsidó – nem bíznak saját katonáikban. A kordon nem enged ki senkit a kertből. Két-három lövés. Én (Gyöngyi)*[352] *is lementem, hogy talán segítséget hozhatnék, de minden szervezet bent volt a kerten belül. Végre kiengedték a kertben levőket, közben az internacionálét énekelték és leverték a kijövők kalapjait. Ez volt a válasz a múlt heti himnuszra."*

Ugyanebben az időben tartotta a mi női szervezetünk is az első nagyobb gyűlését Cécile-nél. Csodálatos, hogy ezekről az ellenforradalmi férfiszervezkedésekről még mindig nem tudtunk; én nem laktam Pesten, tehát kikerülhette a figyelmemet, de hogy Cécile sem tudta, az mégis meglepő. A gyűlésen elébb kifejtettük, hogy mit akarunk, Cécile szokott szép szavaival, én nyugodtabb objektivitásommal. Azt találom, nagyon jól dolgozunk egymás mellett, mindkettőnkre szükség van. Az ő nevét többször emlegetik, de ez nem bánt, megnyerőbb és könnyebben hat azokra, akik érzelmileg reagálnak. Engem a komolyabban gondolkozók szeretnek. Az Isten is arra teremtett, hogy kiegészítsük egymást. Csodálom, hogy a *Bujdosó könyv* lapjairól a továbbiakban teljesen kiesett a nevem. „Mikor kimondtam (az eszmét), mindenki a magáéra ismert" – írja Cécile. Bizony én mondtam ki először, és azután is sokszor – de ezt elfelejtette Cécile. És kimaradt a könyvből későbbi sok-sok szaladgálásom és csendesebb, rejtettebb munkám elismerése, pedig az éppen olyan sokat jelentett, mint az övé.

XIII.

Közben a spanyoljárvány rettegtet minden családot. Teljes lesz a szénhiány is, a világítás este minimális. Utcák, lakások sötétek, eső, köd üli meg a várost és a környéket. Az üzleteket már négy órakor bezárják és a külvárosokban olyan veszedelmes a járás, mint valami ázsiai fészekben. Betöréseket, rablásokat hiába is nyomoznak – annyi van, és olyan nyíltan megy. Még ha rá is bukkannak a tettesekre, hol van az már, amit elvittek! A Hűvösvölgyben a Tormayék és a Zsigáék villájába is betörtek. Napokig lehettek bent, pálinkás üvegeiket, piszkos papirosaikat és sáros talpaik nyomát ott hagyták mindenütt. Amit nem akartak elvinni, azt összetörték, tépték, tapodták. A rendőrségen is tanács van, állandó politizálás, nyugtalanság, ki érne rá a közbiztonsággal törődni. Az életünk majdnem úgy ki van téve a véletlennek, mint a katonáké a fronton.

És az emberek. Fáradt, komor, kopott arcok, kopott ruhák. Rongyos katonák lődörögnek az utcán piros gombbal a sapkájukon. Hol vannak a szép magyar tisztek, akár azok is, akiket a katonatanácsból láttam kijönni, hogy rendben tartsák őket? Az EMKE kávéház szegletén a piszkos tolakodásban vásár folyik. Gomb, cipőzsinór, harisnyakötő, nadrágtartó, de főleg cigaretta nevekkel, amilyet a pesti csibész utcai humora kitalál. És kiabálnak torkuk szakadtukból. – Cigaretta! Gyenge albán cigaretta! Gyenge albán, alig áll a lábán! Elül büdös, hátul vacak, aki szíja, az nem kacag! – És más hasonlókat. És milyen alakok! Rongyos katonasapkák olyan fejeken, amelyek soha lövészárokban nem bújtak meg. Vagy micisapka, lötyögő nadrág és piszkos ing. Csupa rongyos cipő. Az ember orra alá dugják áruikat a nedves ruhákból, és az emberekből kiárad az undorító szag. És napról napra többet kell elviselni. A gyulafehérvári gyűlés fél Magyarországot

352 Az írónő betoldása.

61. A gyulafehérvári gyűlés
A román fél mai napig nem teljesítette, amit ott a magyarságnak ígért. Autonómiát. Bizonyára nem gonoszságból. Inkább félelemből. Hiszen a történelem arra tanít, hogy sokszor az autonómiákból önálló államok születtek, születnek. Nemrégiben például Koszovóban történt meg az eset

Romániához csatolja.[353] Vix ezredes kirendeli a tót megyékből a magyar csapatokat. Pozsonytól Ungvárig csehek telepednek le. Nagyon jellemző egyes mágnásokra – ellentétben az öreg Odescalchival –, hogy mikor a csehek Pozsonyba bevonultak, egy Zichy gróf (gondolom, József) azzal a kijelentéssel, hogy minden hatalom Istentől jön, első volt, aki a csehekhez átpártolt, mint Jombart Adél beszélte, aki akkor Pozsonyban lakott.[354] A Bácska is elszakadt. Tehetetlen szenvedés. Az ország haldoklása. Mackensen, a mi megmentőnk – akárhogyan is viselték magukat a németek Erdélyben – kénytelen elfogadni a leszerelés követelését és a német csapatokat Váradon és környékén internálják.

És mégis, valami reménység mindenkiben van. Mert egyszer tapasztaltam, hogy ki tud csapni ez a hit. Ha kellő szavakat találunk hozzá. Azt hiszem, ebben az időben – vagy csak valamivel később – történt, hogy a Nők Klubjának egyik nagygyűlésén felvetették azt a kérdést, nem tehetnénk-e mi magyar nők valamit a szörnyű békefenyegetésekkel szemben. Maga a Károlyiné-féle vezetőség is támogatta a felszólalást. Akkor láttam egységet és annál meghatóbb kétségbeesést egy nagy női gyülekezetben. Minden párt és oldal, zsidó és keresztyén – bár kevés zsidó volt – egyaránt és egyformán azt a kérdést hangoztatta, ismételte szóval és tekintettel, könnyekkel: nem lehetne-e valamit tenni? Ugyanaz az izgalmas vágy, az az engedni nem akarás, mely engem is hetek óta kerget. Akkor felálltam – eddig még nemigen szerepeltem itt, mindig inkább ellenséges helynek éreztem, mint hozzám tartozónak – és abban a percben támadt gondolatomat mondtam el. Írjunk egy memorandumot a világ asszonyaihoz, adjuk ki a világnyelveken, mondjuk el benne a magyarság igazát és kérjük segítségüket hazánk megvédésére. Talán az asszonyközösség megértése segítségünkre lehet. A világ szívére appellálnánk, mikor a világ asszonyaihoz fordulunk. Sohasem tudtam, mit jelent egy gondolatot adni a tömegnek. Még ha olyan naiv is, mint utólag látom. Tapsoltak, éljeneztek, felugráltak. Idegen asszonyok rohantak hozzám. Megöleltek, sírtak, magánkívül volt a gyűlés. Talán a legjellemzőbb benne az, hogy abban a percben valamennyien elhittük, hogy eredménye lehet. Megbíztak a megírásával, kértem a többiek segítségét az adatok összeszedésére. Geőcze Sarolta vállalkozott rá és valaki felvetette, hogy írassunk előszót hozzá Tormayval, akinek külföldi összeköttetései vannak. Még mindig hittünk abban, hogy egyéni külföldi ismeretségek ilyen világtörténelmi pillanatban valamit jelentenek. Ugyanez hozta reánk a Károlyi uralmát is.

Néhány hét alatt elkészült a memorandum. Mivel Károlyiné a kormány segítségét ígérte a kiadáshoz és terjesztéshez, elküldtük neki. Nemsokára visszakaptam azzal, hogy ilyen nacio-

353 A nevezetes gyűlés december elsején Erdély egyesülését mondja ki Romániával, azután a békeszerződésben Románia többet kap Magyarországból, mint ami a csonkaországnak megmaradt. Ezen a gyűlésen autonómiát ígértek a kisebbségbe szoruló magyarságnak. Máig nem tartották meg szavukat, ígéretüket. Nem nehéz átlátni, miért. Számos példát statuált a történelem arra, hogy autonóm területek később független államokká váltak. Hatalmas nyereségét Románia máig nem tudta országába kellően beilleszteni. Sok magabiztosságuk mögött megbúvó sok bizonytalanságaiknak ez a gyökérzete. Szóval moralizálással e téren sem lehet messzire jutni.

354 Széles körök véleménye volt, van és lesz: ahol jól élek, ott van a hazám. Szóval messze nem egyéni döntést hozott akkor gróf Zichy József volt pozsonyi és trencséni főispán. Ld. HATOS 2018, 338.

nalista és irredenta szellemben nem lehet kiadni, mert a külföld... stb. A lapok szélén ceruzával irt jegyzetek voltak Károlyi, Jászi és Biró Lajos kezétől. El voltunk keseredve – habár a mindig zavarosabbá váló viszonyok közt magunk sem bíztunk tervünk kivihetőségében annyira, mint az első lelkesültségben. Akkor már Károlyiék is kezdtek vörössé válni és Károlyiné hihetetlen bolsevista megjegyzései botránkoztatták az embereket. Ezt a memorandumot két év múlva a Területvédő Liga Geőcze Sarolta kibővítésével adta ki. Engem utólag az érdekelt ebben a munkánkban, hogy a magyarság pszichéjét látom belőle. Elég sok intelligens nő volt együtt, és senki sem látta be akkor, hogy olyan világfelfordulás, olyan összeomlás, a győzők irgalmatlan boszszúja közepette a győztes államok önzése és hatalmi törekvése ellenében ilyen módon lehetetlen valamit elérni. És hogy semmi módon sem lehet. Nem gyermekesség volt ez mégsem, hanem az igazságba vetett olyan hit, amely még most is megvan bennünk. (Babits is erről az igazságba vetett hitről írt.) Hittük, hogy ha a világ asszonyait felvilágosítjuk az igazságról, akkor nem is történhetik igazságtalanság. Ez a világpolitikai tájékozatlanság, ez az ideális hit az emberek igazságérzésében a legmeghatóbb az egészben.[355] Később az angol fordításból Cécile előszavát kihagyatták az angolok. Nekik tények, adatok kellenek.

Ezekben a szörnyű napokban alakult meg a Területvédő Liga is. Milyen szép, milyen megható plakátok. Állunk előttük, és azt gondoljuk, lehetetlen, hogy ez meg ne hassa az antantot. Lehetetlen, hogy ez az egyszerű térkép, ez a széttört címer, ez a hivatkozás Elzászra saját igazunkat be ne bizonyítsa. Még mindig hittünk naivan az igazságban. Ettől fogva elkezdődött a plakátragasztások áradata és folyt egy éven át egymást felváltva világnézetek szerint.

❖

Ha van egy tisztességes ember még a kormányban, annak menni kell, vagy ő nem bírja ki. Bartha hadügyminiszter összeütközésbe jut Károlyival, mert azt akarja, hogy Diner-Dénes helyett Tánczos Gábort tegyék meg külügyi államtitkárnak. Nem is tudom, hogy elfogadta volna-e Tánczos és jó, hogy őt meg nem fogadta el Károlyi és így nem kompromittáltak egy kiváló tehetségünket. Szerencsére Károlyi ragaszkodik radikális zsidóihoz, habár a régi Károlyi-párt magyar tagjai is kezdik sokallni őket. Szende Pál, Jászi, Diner-Dénes ellen nagyon komoly kifogások hangzanak fel a pártban. Kezdünk örülni és reménykedni, hogy talán szétrobban az egész csinálmány. De a köztársasági katonaság kirukkol Bartha ellen és maga akarja megválasztani a tisztjeit. Itt van tehát a kommunista módszer is! És jön Böhm – risum teneatis... és mi nevetünk is a fogunkat csikorgatva.[356]

Békássy Gyöngyi naplója december végén. „*A szervezkedés folyik, mindenütt kis ellenforradalmi csoportok... de megszervezve még semmi sincs. Telefon, posta, újságok, nyomda nem használható, így minden hírt egyeseknek kell továbbvinni. Én egész nap ebben szaladgálok. Nálunk is sokan jönnek össze, húsz-harminc ember is egy nap, sokszor teljesen idegenek, akik igazolással jönnek valakitől... Egyszer közel voltunk a megoldáshoz. Marsovszky Schnetzerrel együtt dolgozik s a hadügyminisztert nagyon irányunkba hangolták. És 24 óráig úgy volt, hogy a hadügyminiszter Schnetzert nevezi ki városparancsnoknak és akkor simán az ellenforradalom kezébe került volna a hatalom. Nálunk*

355 A felhívás szövege megtalálható Ritoók Emma hagyatékában. 473. fond, 6. doboz, „Károlyi”-feliratú palliumban. A felhívás záró sorai mindennél pontosabban tükrözik a szerzők romantikusan naiv világlátását. „Asszonyok, társaink a szenvedésben, akik olyan boldogok vagytok, hogy férjeitek, fiaitok elveszte mellett nem kellett, nem kell hazátok elvesztét is siratnotok, legyetek ti igazságosak hozzánk és vigyétek ezt az igazságot hazátok férfiai elébe is!” Ld. a témára még: KOLLARITS 2014.

356 Nevezetes szólás Horatius *Ars poetica*jából. A teljes szólás: Risum teneatis, amici – magyarul: Meg tudnátok nevetés nélkül állni barátaim? Utalás arra, hogy a hadügyminiszter írógépműszerészként kezdte pályafutását. Ám amint – például – semmi okunk derülni azon, hogy az 1989–1990-es rendszerváltás után az Alkotmánybíróság egyik elnöke kárpitossegédként kezdte pályafutását, Böhm Vilmos esetében sem nevetség tárgya az ő pályakezdő, egyébként nagyszerű írógépműszerészsége. A döntő mindig az, hogy mit nyom a latban az illetők országos közéleti szereplése.

volt a főhadiszállás, Gyuri állandóan rohant a hadügybe és vissza. Schnetzer nálunk írta össze az embereket, akikben bízni lehet, és mindenki nála jelentkezett. Az egyik külön önálló Kunságot akart csinálni, hogy az legyen a szervezkedés bázisa. Schnetzer csak akkor vállalta, ha nem puccsszerűen megy, hanem a hadügyminiszter velünk tart. Estére a hadügyminiszter cserben hagyott (Bartha?)[357] *Vártuk, hogy ezek után elfognak valamennyiünket, mert ezen a napon olyan nyíltan dolgoztunk, hogy az autók készen álltak és mindenkinek ki volt osztva a szerepe vízműveknél, postánál, telefonnál. – Antónia szervezte a telefonistákat, Macsánszkyné telefonrendező volt. Az első, aki bekapcsolt bennünket az érdekesebb beszélgetésekbe. Kormánypercegő csengetés volt a jel. – Batthyánynéval sokat vagyunk együtt, de zavart, hogy Pallavicinéné is ott van gyakran, aki bizonyosan mindent elmond a nővérének, Károlyinénak. Ezért a Turáni Szövetség vezetését mindinkább Vay Gáborékra bíztuk.*

Békássyné azon kívül sokat beszélt Bethlen Istvánnal is, aki Kaas Albertet bízta meg állandó közvetítéssel közte és a Békássy-társaság között. Ezek után természetes, hogy gyanút fognak és mivel a szocialista-kommunista befolyás mindjobban erősödik, megkezdődnek az ellenforradalmi vádak és az ellenség fenyegető magatartást vesz fel.

De azért reggelre kelve, mindig látjuk, hogy az azelőtt való napon kiragasztott plakátokat, hirdetményeket, zsidó forradalmi falragaszokat mindenütt letépdesték, besározták, megjegyzéseket, sokszor elég szellemeseket – írnak rájuk. Senki sem tudja, ki csinálja, de tudjuk, hogy mihozzánk tartozó emberek. Mert valósággal gyönyörrel tesszük meg mi is, hogy egy-egy csendesebb utcán legalább egy darabot lekaparunk a falragaszból, a dühödten gyűlölt kormánynak kiragasztott hazugságaiból."

De kik a kezdeményezők, kik csinálják állandóan, hogyan tudják a rendőrség és főleg a szocialisták figyelmét kijátszani? És akkor hallok először az Ébredő Magyarokról.[358] Fiatal fiúk ezek, ártatlan lelkesedők, akik ilyen merészen rombolják legalább a papirosát ennek a hatalomnak. Később sok piszkos vádat hangoztattak ellenük és sok nem odavaló vagy olyan ember furakodott vezetővé közéjük, akik a saját hasznukat keresték. Akkor még alig volt szervezet, inkább diákok társasága.

❖

December végére már nincs gáz és a kapukat nyolc órára be kell zárni. Rendelet szerint nem szabad fehér kenyeret sütni, amit nagyon humorosnak találtunk, mert ugyan ki sütött öt év óta már fehér kenyeret a hadimilliomosokon kívül? Mi keresztyén magyarok a szemünkkel sem láttunk. Kell is, hogy ilyen ostobaságokkal vigasztaljon a kormány, mert a legszégyenesebb tettét a békekötésen kívül most követte el. Minden becsületes és emberi érzésére adó magyar embert lealázó pofoncsapás ért, mikor Mackensent egy Gerő nevű zsidó őrnagy letartóztatta a pályaudvaron a kormány rendeletére. A pályaudvar körül volt véve géppuskákkal – Mackensen ellen! Mindent elvettek tőlünk, még az utolsó kis becsületrongyot is, amit Franchet d'Espèray meghagyott. Mit érezhet ez a nagy vezér, és mit tarthat rólunk, magyarokról? – Karácsony előtt Zichynénál vagyunk megbeszélésen. Mindenki erről az aljasságról beszél, valósággal kétségbeesetten. És ekkor Zichyné azt mondja: – Tudtára kellene adni valamiképpen, hogy ez nem a magyarság tette, nem a mi bűnünk. Írni kellene neki és a magyar nőkkel aláíratni. – Boldogan fogadjuk e gondolatot, hátha le lehetne ezzel valamit törölni abból az erkölcsi piszokból, amit reánk kentek. Megfogalmazzuk nagyjából, hogy mi legyen benne és Cécile még aznap éjjel megírja, másnap már lefordítják németre és leírják.

357 Az írónő betoldása.

358 Ébredő Magyarok Egyesülete. 1918 novemberében-decemberében alakult, később Héjjas Iván, Prónay Gyula, Eckhardt Tibor, Lendvai István nevével fémjelzett ellenforradalmi szervezet. 1945 februárjában tiltották be. Fénykorának a bethleni konszolidáció már 1923-ban véget vetett.

Éppen gyűlés van ezekben a napokban a Nők Klubjában és én magammal viszem a levelet, hogy aláírassam híveinkkel. Várakozásom ellenére nagyon sokan vannak a gyűlésen. Mégpedig Károlyiné pártjából. Sok zsidóasszony, akik eddig nem vettek részt a klub életében – radikális hírükből ismerem őket –, Polányiék, Jásziné,[359] akivel ekkor találkoztam utoljára, és sok feminista. Károlyiné egész seregével kirukkolt. Ez nekem titkos, szinte bosszúálló örömet okozott, hogy a belső kis szobába ezeknek láttára vittem be ismerőseimet és írattam alá aljas tettük, szégyenük bizonyítékát. Sajátságos, annyira nem érezték már magukat otthon, annyira nem érezték már a klubot a magukénak, hogy nem jöttek be utánam, nem kérdezősködtek, miért megyünk be, amíg ők a nagy szalonban összegyűltek. Csak Jásziné szólított meg. – Úgy látszik, most a grófnékkal vagy együtt – mondta kissé gúnyosan. – A jó magyarokkal – felelem. És éreztem, hogy elönt a düh, amikor egy ismerősömnek kell szemébe vágnom ezt. Egy pillanatra talán minden végigszaladt bennem. Megbánás, ostobaság, keserűség, megcsalatás, hogy ezekkel az emberekkel annyit voltam együtt. – Ezt nekem mondod? – felelt megbántott hangon. De én reszkettem magamban. – Azt hiszed, nem tudunk még most sem a Diaz-szerződésről, hogy még most sem hallottunk róla? – vágtam a szemébe békekötésük árulását. És éreztem, hangom már nem a jó modorú asszonyé volt. De az ütés talált. Hiszen a férje volt egyike azoknak, akik elárulták a magyar integritást. Egy szót sem felelt, én pedig elfordultam. Továbbmentünk egymástól. Néhány hónappal ezelőtt még intim megértéssel beszélgettünk egymással.[360]

Különös ülés volt ez. Mindenki mintha érezte volna, hogy ma döntő ütközet lesz. Habár nem készültünk rá előre, véletlenül mind ott voltunk „jó magyar asszonyok". Már nem tudom, ki beszélt a részükről, mert Pallavicininét sohasem tudom, hova számítsam. Cécile mindig kémnek tartotta köztünk, de én egész szereplésében semmi gyanúsat nem találtam. Részünkről néhány nagyon okos és komoly beszéd hangzott el. A legkiválóbb Rosenberg Augusztáé volt. Sohasem hallottam asszonyt ilyen jól beszélni. Végtelenül higgadtan, nyugodtan, menten minden frázistól mondta el adatait. Én is beszéltem, de rosszul. Olyan izgatott voltam, táskámban a szégyenirattal, lelkemben minden keserűséggel. Sztankayné finoman, látszólag kiengesztelően, de finom vágásokkal beszélt és Slachta Margit a Misszió Társulat képviseletében kissé nyújtottan és laposan, de sok érzéssel.

Azt hiszem, ezen a gyűlésen volt, vagy egy nagyon hamar erre következőn, amikor Károlyinénak egész tisztikarát és választmányát megbuktattuk. Azóta meggyőződésem, csak úgy lehet győzni, ha az ember szembefordul az ellenséggel. Cécile mindig ellene volt. Azt tartja, nem szabad „ilyen emberek" közé menni. Pedig ha nem vagyunk ott, hangot sem adhattunk volna a magyar nők felfogásának. Kimerülten mentem haza Tormayékhoz aznap este. Az ívet Apponyi Albertné vitte Mackensenhez Fótra, hogy virággal együtt karácsonykor átadja hősünknek. Másnap valamelyik lapban az jelent meg a gyűlésről, hogy egy sereg ellenforradalmi hisztérika kitörését kellett végighallgatni. Én nem olvastam, de, mint „ellenforradalmi hisztérikának" elbeszélték.

❖

Elérkezett a legszomorúbb karácsony is. Zsigáéknál vagyunk Cécile, az édesanyja és én. Milyen sivár ez a karácsonyi város. Nem tudok a gyermekeknek ajándékot venni, és nincs már semmink se, amit odaadhatnék. De azért ott akarok lenni a család egyetlen férfi tagjának gyermekei között, akik örülnek ennek a karácsonynak is. A család melege mégis megmaradt és ezt olyan hálásan érezzük, mikor minden elveszni látszik. Éjfél után megyünk haza. Mikor a kapun kilépünk, Cécile megáll. – Mintha valahol lőttek volna! – azután még egyszer tompa távoli hang. Bizonytalan. Talán Cécile csak képzelődik – gondolom. Az utca csendes, senki sem jár, a Mária Terézia [téri] templom sötét, nincs nyitva az ajtó, mint máskor éjféli misére, hogy a kivilágított templom világítson az embereknek a béke és szeretet nevében. Mikor hazaérünk, Cécile, kis

359 Ld. a 233. sz. jegyzetet.
360 A történeti valóságra, az összefüggésekre ld. a 479. sz. jegyzeteket.

színes reprodukciót ad ajándékul, Olaszországból hozta a régi jó időkben. Meghatva fogadom és szégyenkezve. Nem tudom semmivel sem viszonozni. Cécile: – Ne búsulj Emma, jövő karácsonykor már jobb kedvűek lehetünk. – Vajon hitte-e?

Karácsonyi ajándékul bevonulnak az oláhok Nagyváradra, Kolozsvárra, Debrecenbe Fényes László segédlete mellett. És megjelenik Vix jegyzéke is, mely meghatározza, meddig jöhetnek a csehek előre. Bennünk csak tehetetlen kétségbeesés. Szilveszterkor újra együtt vagyunk Zsigáéknál. Vacsora után Cécile felveti, mi lesz egy év múlva. Persze mindannyian csak a megszállott területre gondolunk. Felírjuk mindenkinek a válaszát, hogy majd egy év múlva megnézzük. Nem néztük meg soha, mert ami bekövetkezett, mindnél rosszabb volt. Cécile azt mondta, megmarad egész Magyarország, Zsiga volt a legpesszimistább, szerinte elveszik Erdélyt és a Szepességet. Én csak az erdélyi oláh többségű megyéket féltettem. Így megyünk az új esztendőnek, rettegéssel szedve össze kis koldus reményeinket.

1919

I.

Január 1. Kissé izgatottan érek ki Mátyásföldre, mint mostanában mindig. Sohasem tudhatja az ember, mi történik, míg nincs itthon. Margit beszéli, hogy egész éjjel nem aludtak, mert a munkások és a szocialisták éjféltől fogva reggelig lövöldözve járták be az egész telepet. Amint reggel kiderült, csak azért, hogy ijesztgessék az „urakat". Szörnyű éjszaka volt, olyan közelről hallatszottak a lövések, hogy nem tudtuk, melyik percben lőnek be az ablakon. Villanyvilágítás 10 óra után már hónapok óta nincsen és a borzalmas sötétségben – más világító eszközt sem lehet már hónapok óta kapni – tízszer olyan veszedelmesnek éreztünk mindent. A testvérem átment a mama szobájába, hogy legalább együtt legyenek. Alvásról persze szó sem lehetett. Azután egy vonalnyira felhúzta a redőnyt, kintről valami halvány világosság mégis derengett be egy kis vigasztalásul. Elhatároztam, hogy nem maradok el többé éjszakára. Hallottuk aztán, hogy a kaszárnyákban a kommunista katonák és rabok fellázadtak szilveszter éjszakáján. Újévre Károlyi mondja el ajándékul pacifista beszédét: „Finis Hungariae". Igen, így érezhette és tudhatta, hiszen ő juttatta ide az országot. De mi nem így tudjuk! Így folyik tovább az egyéni és országos tönkremenetel és lezüllés. Minek egyenkint külön felszámolni? Az összetört lélek egy-egy fellobbanása, félénk remény-felcsillanások, aztán megint kétségbeesett megbizonyosodás: nincs már Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Arad, Várad. A sírjainkhoz hozzá sem juthatunk, és ha meghalunk, nem nyughatunk a mieink mellett. Nem, ez lehetetlen. Nem maradhat így, nem halunk meg addig...

Nincs már egyetlen lap sem, mely ki merné mondani, mit érzünk. Csak egyszer hetenkint az *Új Nemzedék,* amely olyan jó pillanatokat szerzett levertségünkben. Nemcsak azzal, hogy kimondta az igazat, hanem azzal is, hogy mégsem vagyunk olyan nyomorult gyávák, hogy mindent elhallgassunk. Izgatottan várjuk a lapot, Cécile felolvassa és egy estére szabadoknak érezzük magunkat a Hermin néni lámpaernyője mellett. Közben előkészítjük, hogy az asszonyok szövetségével nyíltabban lépjünk ki. Mikesnénél van a gyűlés, a szokott társaság, a beavatottak, néhány férfi is. Mellettem Teleki Pál ül. Címet kell adnunk a szervezetnek, melyhez a Katolikus és Protestáns Nőszövetség és a Misszió Társulat is csatlakozott. Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége lesz a neve. Az a sok nemzeti szövetség, mely később alakult férfiak között, mind erről vette a címét. Kicsit büszke vagyok a gyerekem nevére. Lerövidítve: MANSZ – mondja Teleki Pál. – Nem lesz egy kicsit komikus? – Nem lehet, mi olyan komolyak vagyunk! – De azért mi is mosolygunk, nem annyira a néven, hanem mert olyan erős bennünk a bizakodás.

Itt újra meg kell jegyeznem, ha az a kétségbeesett hangulat olyan állandó lett volna, mint a *Bujdosó könyv*ben van megírva, akkor képtelenek lettünk volna a munkára. Cécile maga is sokkal inkább telve volt reménnyel és bizalommal, mint naplójában mondja. Hiszen folytonosan együtt voltunk és olyan jól emlékszem mindenre, hogy most mikor írok, szinte látom az egyes jeleneteket és az egyes embereket. Ezért mondtam, hogy e könyv regénye a kornak, amely sokkal elmosódottabb és komplikáltabb volt. Ehhez az elregényesítéshez tartozik az is, hogy Cécile minden nevezetes eseménynél véletlenül jelen volt. A lövöldözés sem volt olyan állandó. Vannak jelenetek, amelyeknél magam is ott voltam, s világosan emlékszem rájuk. Ezeket szintén elregényesítette egyoldalúan, egocentrikusan eltúlozta.

❖

Margit testvérem már 1916-ban a [Városi] Népsegítő Irodában vállalt állást, amire anyagi szempontból is nagy szükség volt. Ez az iroda később beleolvadt [Budapest] Népjóléti Központ[já]ba s így ő városi hivatalnok lett 1919 tavaszáig. Ekkor lemondott. Éppen a kommunizmus kitörése előtt, mintha megérezte volna, hogy mi következik. De mi azért kívántuk, hogy kilépjen, mert a házi helyzet olyan nehézzé vált a cselédhiány és munkanövekedés miatt, hogy itthon nem tudtuk nélkülözni. A Károlyi-forradalmat még ott élte át és beszélte, hogy milyen erősen forradalmi volt a levegő a hivatalában. Vannak, akik egészen nyíltan és határozottan kommunistáknak vallják magukat. Például egy Jancsó nevű bihari, tiszta magyar ember, aki a vármegyénél volt régebben és már előbb is szidta a megyei közigazgatást, renyheséget stb. Azonban ő maga ott a hivatalban soha egy szót le nem írt, csak szivarozott és politizált. Még néhány embert belerántottak a kommunista elvekbe, úgyhogy mire a kommunizmus megérkezett, a Népjóléti a legjobb kezekben volt a kommunista Csergő Hugó vezetése alatt. Az, hogy sok zsidó városi emberként ide is bejutott, a forradalmi szellemet örömmel fogadta, az természetes. Ebben, sőt már a megelőző időkben is a városi hivatalok teljesen zsidókézben voltak és minden egyetemet végzett intellektuel tudta, hogy a városi iskolákban biztos elhelyezkedést kap. Azt, hogy nekik a határok semmit sem jelentettek, és ezt nyíltan hangoztatták is, az természetes. De, hogy egy ilyen magyar ember Biharból hogyan jutott a kommunizmushoz, azt csak az örök „elégedetlen fajta" magyar természettel lehet megmagyarázni. Ilyen volt a bihari Fényes László is. Ez az a nagyszájú, politizáló magyar fajta, parasztban a verekedő, akik szerencsétlenséget okoztak, ha vezető szerephez jutottak.

Ez a forradalmi rombolóösztön növekszik, mindig erősebbé válik, főleg Budapesten. Január óta folyik a szerkesztőségek, kiadóhivatalok elrombolása. Nincs lapunk. Valami remény fűződik még a Pallavicini-féle lapalapításhoz, de az is megbukik a forradalmiságon. Nincs többé visszafelé szabadulás, csak a kitombolás felé. A vörös szín kezd felkiáltójelként szembeötleni mindenütt. Rablások, fenyegetések, felvonulások. A kommunista párt nyíltan kilép a rejtekéből. Kezünkbe kerül egy szörnyű ronda újság, *Vörös Újság* a neve. Azt mondják, már november óta megjelenik. Mi eddig nem tudtunk róla. Lenin kezd beleszólani a távolságon át a magyar sorsba. A mi sorsunk pedig – a kis egyéni sorsok – belekeveredve és beleveszve ebbe a zavaros árba, vergődik, bukdácsol, minden pillanatban az elmerüléshez közel. Egyéni gondok: cipő, kenyér – eltörik egy pohár: tragédia. Csak betegek ne legyünk, mert nincs orvosság. Ha van, nem tudjuk megvenni. Tápláló dajkáink, a kecskék már nem adnak tejet és alig tudjuk ellátni őket. Nincs szalma, széna, árpa, tengeri, még a konyhahulladék is minden nap kevesebb. A burgonya problematikus magunknak is. Mi lesz, mi lesz? Úgy érezzük, hogy a régi egyéni tragédiák, ambíció, szerelem – mind semmik ehhez képest.

❖

Végre január elején megtarthatjuk a MANSZ alakuló gyűlését – boldog vagyok, hogy végre nyíltan kiléphetünk. Mint ahogy a férfiaktól mindig azt vártam, hogy ne titokban, sugdolózva beszéljenek, úgy reánk nézve is a legfontosabbnak tartottam, hogy bátran fel merjünk lépni. Azt hittem, éppen ezzel nyerjük meg a legtöbb embert. És ki bánthatna érte? Végre is a hazánk miatt lépünk síkra. A Keresztény Szocialista Párt helyiségébe korán érkezem délelőtt, még alig voltak néhányan. Míg az első szobában a többiekre várunk, gondolkozom, vajon kell-e beszélnem és mit fogok mondani? – Csak nagyon egyszerűen és röviden. Nem kell frázis. A tények mindennél jobban igazolják szervezkedésünk jogosultságát. Bizony ünnepélyes hangulatban vagyok, végre az eszmém testet fog ölteni. Lassan jöttek a többiek is, habár nem voltak olyan sokan azután sem, mint én képzeltem ilyen hatalmas megalakuláshoz képest. Úgy félórai várakozás után jön Tormay Cécile Zichy Rafaelnéval, de azonnal be is vonultak Mikes püspökkel, Wolkenberg kanonokkal és még néhány arisztokrata asszonnyal a belső szobába. Kissé csodálkozva néztem utánuk. – Én naiv lélek. Cécile meg sem kérdezi, itt vagyok-e már? Aztán bemegyünk valamennyien. Az első sorok már el voltak foglalva, én a harmadikban ülök.

Nagy meglepetésemre Zichyné nyitja meg a gyűlést néhány szóval. Azután Cécile beszél nagyon szépen – sokkal jobban, mint a későbbi időkben, amikor valami vontatott affektáltságot

vett fel. A hangja kicsi, de itt a kis teremben elég. Azután Mikes beszélt, majd Wolkenberg. Nem emlékszem, hogy más nő hozzászólott volna. Kimondták a megalakulást, felálltunk, mentünk. Csak nem kell valami nyomorult könny ellen küzdenem? Dühösen gyűröm le önmagamat. Szégyellem, hogy egyéni sértettséget érzek ilyen pillanatban, de mégsem tudom leküzdeni. Hiszen az én tervem, az én dédelgetett gondolatom. Legalább annyit szerettem volna mondani, Isten hozott! Cécile-lel nem is beszéltem: ő a vezetőkkel ment el, és én is hazaindultam.

Az utcán hirtelen végignézek magamon. Bizony kopott, nagyon kevéssé elegáns a megjelenésem. A kalapom – amint a kirakatban meglátom – nem valami vonzó. Nem kívánhatom, hogy engem tegyenek az első sorba. De valami mégis felkiált bennem: Hát most is, hát ezután is ő fog határozni? A tudásom, az energiám, az eszem lemaradhat a kalapom miatt? Jó, de legalább meg lehetett volna említeni, hogy én is. De annyira le tudom gyűrni magamban a keserűséget, hogy sikerül egyensúlyomat megtalálni, mire Mátyásföldre érek. Mama érdeklődéssel vár. Hiszen tudta, mit jelentett nekem ez a gondolat, mióta szaladgálok ázva-fázva, hogyan dolgoztam éjszakánként, hogyan futkostam nappal. Tudja, hogy minden reményem és hazaszeretetem ehhez az eszméhez fűződik, hogy mi asszonyok merjünk tenni. Elmondom neki, milyen szépen sikerült az egész.

– És te? Miért nem beszéltél? Miért nem mondtad el a programodat?

– Nem úgy osztották most be..., kevés volt az idő – próbálom a dolgot menteni. – Úgy? – Sajnáltam mamát, hogy a lányában csalódás érte és igyekeztem megnyugtatni. Ezzel együtt sikerült magamat is legyőznöm. De a mama nagy és soha el nem múló ellenszenve Cécile iránt ekkor kezdődött. Vagy csak talán ekkor tört ki – nem bízott a barátságában eddig sem.

❖

Mikor Cécile-lel együtt a Bethlen-párt gyűléséről jövünk haza, hallok a nagy kommunista gyűlésről és megismerem Kun Béla nevét is. A pártgyűléssel nem voltam megelégedve, és ezt meg is mondom Cécile-nek: – Csak beszélünk, míg ezek mindent a kezükbe ragadnak. – Éjszaka MANSZ-felhívásokat és -röpcédulákat fogalmazok. Különösen a kis színes cédulák fontosak, nagyon rövidnek kell lenni, hogy minden ráférjen és mégis elég erősnek és meggyőzőnek. Ehhez én értek jobban. Másnap korán kelek és nyugtalan éjszakám sok felvetődött kérdését, kétkedését beszéljük meg Cécile-lel, aki fáradt és ágyban maradt. Megint szörnyű rossz idő van, az esernyőmet majd kifordítja a szél, amikor kilépek az utcára. Még valamit el kell intéznem az ügyünkben, mielőtt hazaindulhatnék. Olyan fáradtan és átfázva érek haza, hogy megijednek. – Csak az egészségedet tönkre ne tedd azért – aggódik anyám. – Mindent, csak eredmény legyen!

És jön még néhány bizakodóbb nap, egész életenergiánk belekapaszkodik. Egy pillanatra kisüt a nap, mielőtt teljesen eltemet a sötétség. Mintha kint Németországban is megelégelték volna ezt a szörnyű szétzüllesztést. Megölték Liebknechtet és a szörnyeteg Luxemburg Rózát. Semmi, de semmi részvét nem keletkezik bennem. Borzalmas nő, mintha ami legrosszabb, legcsúnyább, ami nőben lehet, elpusztult volna vele együtt, a gyűlölködésnek a rútsága. Csak az arcképét kell megnézni, hogy örökre megborzadjon az ember minden asszonyiságból és emberiségből kivetkezett lényén.[361]

Közben megjelennek a Területvédő Liga plakátjai is és megvan a jelszavunk: Nem, nem, soha![362] Szeretnénk megcsókolni az utcán azt a plakátot, melyen Magyarország széttört arca először töri ugyanannyi felé a lelkünket. Végre egy plakát, amely hozzánk szól, vagy a mi hangtalan kiáltásunkat harsogja ebbe a csőcselékes utcába bele. (*Ez nem frázis, amit csak úgy leír az ember, olyan*

361 A Német Szövetségi Köztársaság köztudottan nem kommunista állam. Ám az már kevésbé köztudott tájainkon, hogy Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg halála évfordulóján a német kormány rendre koszorúzással adózik, van, amikor a kancellár beszédet is mond, fejet hajt emlékük előtt. Mert a demokratikus állam így is erőt merít a múltból…

362 1919. március 2-án Károlyi Mihály Szatmárnémetiben tartott beszédében többek között azt mondta: „Nem, nem, soha nem írok alá olyan békeszerződést, amely Magyarországot feldarabolná."

korban olvasva, mikor nincs baj és szenvedés, bizonyosan annak látszhatik, de mi igazán átéreztük.) – Azután elkezdjük osztogatni a MANSZ kis színes röpcéduláit. Az asszonyok ránéznek, nem dobják el az utca sarába. Elteszik. A villanyosokon, ahol szomorú keresztyén asszonyarcot látok, szó nélkül teszem a kezébe vagy ölébe, kis kopott táskájára, mely bizonyosan üres.

Ó, ezek a villamosok! Milyen piszkos benne minden, az ablakok, a padló, a padok és milyen elázott, fáradt vagy közömbös kopott ruhájú, kopott arcú emberek! Jobb gyalog járni, ott nem tűnik fel annyira, nem néz az ember a másik szemein át valami szomorú ürességbe.

De dolgoznak a tudósok, politikusok is. Bizony tévedtem és igazságtalan voltam, mikor azt mondtam, hogy a férfiak semmit se csinálnak. Apponyi, Bethlen, Teleki. Hát mégis vannak tettre kész arisztokratáink is. – Bízni akarunk. Itt van egy angol is, aki úgy látszik barátunk: Coolidge. Az Ébredő Magyarok fiatalsága lelkesít. Megalakul a MOVE[363], lopva jár a hír, hogy titkos társaságok is vannak. Igen, titkos ellenforradalmi szervezetek. (*Akkor még nem tudtam Békássyékról.*) Annyi remény van bennem, hogy megírom egy éjjel Cécile-nél a *Március telén* című versemet, tele a tavasz reménységével.

Mátyásföldön is megtartom a MANSZ nyilvános alakuló gyűlését a vendéglő szörnyű piszkos nagytermében. Mikor bemegyek, már sokan vannak, férfiak is és az ajtónál régi ismerősünk és házmesternénk, Fecskéné mellett néhány fiatalember. Fecskéék nagyon derék tisztességes emberek, a férj a cinkotai közúti villamosműhelyben asztalosmester, tehát szervezett munkás, de olyan jó magyar szocialista munkás, akivel szívesen áll az ember szóba mindig. Most már kis házuk van Mátyásföldön. A háború alatt és mostanában is sokszor segítettük ki egymást. Ott ül Fecskéné kissé izgatottan a fiatalemberek között, akiknek arckifejezéséről látom, hogy szocialisták. Különös ezeknek az arca, azóta is mindig újra meglep, ha véletlenül dolgom van velük. Valami betanult van benne, az öntudatosnak a kifelé fordítása és az, hogy ne hidd te burzsuj, hogy tisztellek vagy félek tőled vagy adok rád. Így kis gyűlölködés is van benne, de főleg az öntudatnak valami meghatóan naiv fitogtatása. Most kissé nyugtalanít, hogy meg fogják zavarni a gyűlést. Odamegyek és megkérdem. – Mint hallgatóság jöttek, vagy tagok akarnak lenni? – Megvető hangon az egyik: – Meg akarjuk hallgatni, mi készül! – Kérem! – válaszolom különös udvariasan és elfoglalom az elnökséget. Nagyon sokan jönnek, ami meglep. Megnyitó beszédem után a Szociális Misszió Társulat egyik tagja beszél. Nagyon jól, de nem idevalóan fejtegeti a társulata tevékenységét, mert ezzel eltérít a célunktól. Majdnem be is ütött a krach. Szikora újságíró felszólalt, hogy mi nem akarunk itt felekezeti szellemet, hanem politikai állásfoglalást stb. Alig tudtam elsimítani a dolgot és újra megmagyaráztam, hogy nem politikai egyesület, amelyet alakítunk, hanem társadalmi. Az integritás, az otthon, a magánvagyon, a hazafias eszmék védelmére. A szocialista ifjúság hallgatott. Azt éreztem, hogy ahol férfiak vannak, nem lehet egységet teremteni, így van bent Pesten is a pártalakításoknál.

II.

Január végén meghalt Ady Endre. Ady! Lehetne-e még valami újat írni róla? Hiszen két évtizede minden irodalmi vita központjában áll, és mindig szenvedélyesebbé váló szeretet és gyűlölet veszi körül. Nem az értékéről akarok írni, de talán én is hozzájárulhatok néhány felvilágosító szóval az életéhez és a lelke problémáihoz. Talán ez azért lesz felvilágosító, mert nemzeti érzésemmel és irodalmi érzékemmel központon vagyok a gyűlölők és szeretők között.

Mielőtt Pestre jöttem lakni, 1900-ban ismertem meg, mikor ő Nagyváradra jött. De csak látásból. Mindennap fogadtam a köszönését a Fő utcán a déli korzón – ez is olyan béke-emlék. A többi újságírófiúk köszöntek és így ő is, de sohasem beszéltem vele. Ezt később szememre vetették a hívei,

363 Magyar Országos Véderő Egyesület 1918. november 15-én alakult meg Gömbös Gyula, Zsilinszky Endre, Kozma Miklós vezetésével.

mert nem ismerték a vidéki viszonyokat; nem mintha mi lettünk volna a hibásak. Különösen én gyakran voltam együtt nem „társasághoz tartozó" és zsidó újságírókkal is. Egyik-másik járt is hozzánk, de ez az új fiatalság annyira nem tudott úri társaságban lenni, hogy ha még meghívtam volna is, akkor sem jöttek volna el hozzánk. Akár Ady, akár a barátai. Az a teljesen laza, sőt bizonyos tekintetben minden társasági erkölcsön „túl" élő vagy azt megvető társaság, az a modor, melyet az ilyen zsidóasszonyok közt megszoktak, sokkal mulatságosabb és érdekesebb volt, semhogy másra kívánkoztak volna. Nem megrovásképpen mondom, csak magyarázatul. Akkor jött nálunk divatba a „szabad szerelem" és a szabad életért való lelkesedés, az „élet kiélése", ami szexuális és erotikus kiélést jelentett náluk csupán. Ezt mi legfeljebb teóriában ismertük és vitattuk meg.

Ady Lajos a testvére életrajzában Fehér Dezsőék barátságát nagyon dicséré Endre iránt. Én pedig meg vagyok győződve, hogy Adynak minden későbbi, lelki és testi szerencsétlensége ebből a társaságból származott. Fehér Dezső maga gyönge jellemű ember, pénzt akar keresni. Felesége és az egész társaságuk tisztán erotikus érdeklődéssel minden művészeti vagy életkérdés iránt, éppen olyan alacsony jellemű, mint a férfi. A Müller cukrászda volt a klubja ennek a társaságnak. (*Müllerei-nak hívták ők maguk egy másik hasonló szó analógiájára.*) Olyan hely volt, ahova úriasszony nem járt, és legfeljebb néha tévedt be egy jobb társaságbeli zsidóasszony is. A legrondább pletykák és sajnos nemcsak pletykák fészke volt ez a hely. Ady ezek közt az emberek közt tanulta meg a szerelemnek és az új tanoknak a leckéjét. Ezek az emberek azonban nem nagyváradiak és ez a hely nem Nagyvárad volt, hanem a zsidó internacionalizmusnak és szabadosságnak olyan kis fészke, amilyen nagyobb és finomabb fokon a világvárosokban is megvan, de ahol éppen a világvárosi jelleg elveszi a piszkosságnak, kicsinyességnek és szellemi alacsonyságnak a bélyegét. Én a következő évben eljöttem Váradról, azután nem is igen hallottam erről a társaságról. A Holnap Társaság is később alakult meg, úgyhogy ennek életéről nem tudok, de azt hiszem, hogy sokkal tisztább és nemesebb levegőt jelentett.

62. Idealizálás nélkül is Léda hatalmas, pozitív szerepet töltött be Ady életében és így az irodalomtörténetben.

Később Pesten, amikor Ady már Párizsban járt, és gyönyörű szerelmes verseit olvastuk Lédához, tudtam meg, hogy ki ez a Léda. Dühös voltam arra, aki megmondta. Ismertem a távolból az egész Brüll családot és Adélt is. Már 15 éves korában feltűnő alakja volt a váradi utcának és a fiúk kis szemtelen megjegyzéseket tettek rá, kissé közönséges alakja és megjelenése miatt. A család maga nem szerepelt a befogadott zsidó családok között a társaságban. Tehát szó sincs róla, hogy mint utólag írták, „előkelő család" lett volna. Az anyja finom megjelenésű asszony volt és egy híres jogakadémiai tanár – később kolozsvári egyetemi tanár – volt az elismert udvarlója. Adél nem rá, hanem a család férfi tagjaira hasonlított, akik kövér, tipikus zsidó alakok voltak. Azután hamar férjhez ment, és amikor később találkoztam vele Huzelláéknál, teljesen megváltozottnak láttam, mégpedig nagy előnyére. Ez még Ady ideje előtt történt. Kifinomodott, lesoványodott és mondták, hogy nagy, általános műveltségre tett szert. Vagyonosaknak látszottak, a férje bizonytalan pénzszerző foglalkozást űzött, a pletyka azt is beszélte, hogy valamelyik balkán[i] nagyvárosban játékbankja volt, és hogy ebben Adél nem éppen kifogástalan szerepet játszott. Persze amikor meghallottam, hogy Léda nem más, mint az a Brüll Adél, akit én is ismertem, rettentően kiábrándított. Az embernek mindig ideálok lengnek a szeme előtt, ha költő szerelméről van szó és Adélt nem tudtam idealizálni.

Később aztán sokat hallottam még róluk különböző emberektől, akik találkoztak vagy jó ismeretségben voltak velük. Azt állították, hogy Adél eleinte nem szerette Adyt, csak a tehetsége

iránt érzett elragadtatása vonzotta felé, és hogy a férje szinte beleuszította ebbe a viszonyba.[364] Ez nekem nagyon kétesnek látszik. Azt sem hiszem, hogy az intellektuális hatása olyan nagy lett volna Adyra. Mondják, hogy Baudelaire-t ő ismertette meg vele, és ennek az adatnak az alapján a jó magyar kritikusok még Baudelaire-tanítványnak is nevezték. Nagyon téves megállapítás. Annyira független Adynak az erős életimádó költészete a dekadensektől – ebben a költészetben még a halál is csak az életimádást szolgálja. Aztán Baudelaire csaknem preciőz formaszeretete és Ady teremtő formazsenialitása. Később hallottam Földessy Gyulától, aki halála után a dolgait rendezte, hogy Baudelaire csakugyan megvolt a könyvei között, de csak egynehány lap volt felvágva a könyvben. Nem is tudott elég jól franciául ahhoz, hogy utánzója lehessen. Különben Ady költészete meglehetősen független intellektuális hatásoktól – Babits-csal ellentétben – és Léda bizonyosan sokkal fontosabb volt, mint élmény, mint asszony neki, semhogy intelligenciájával hatott volna rá.

Ady más ismerősei azt beszélik, hogy Léda hihetetlen önfeláldozással vette körül Adyt, mikor beteg vagy ittas volt, minden szeszélyét teljesítette. Úgy ápolta, mintha anyja lett volna. Nehéz helyzete volt gyakran, mert Ady ideges és követelő volt. Mindenesetre Adytól nem szép jellemvonás, hogy olyan durván szakított vele versben – bármilyen szép versben is – és nyilvánosan. Igaz, hogy néha nehéz egy asszonytól megszabadulni, ha az nem elég büszke hozzá, hogy azonnal visszavonuljon, mint egy magyar nő tette volna, mihelyt elhidegülést érez. Ez lehetett Léda hibája. De Adytól jó adag férfikegyetlenség volt így pellengérre állítani azt az asszonyt, aki élete legszebb idejének legnagyobb érzelmi élményét adta meg. Legalább is verseiből ítélve ez volt a legnagyobb asszonyhatás az életében. Most az 1920-as években Léda egy nagyon érdekes megjelenésű gazdag asszony, aki farkaskutyájával a lábainál ül az autójában. Visszavonultan él, párizsi szépítőszerekkel tartja fenn fiatalos külsejét. Így tíz évet el is tud rejteni. Adyról nem beszél. Amikor valaki azt mondta neki, hogy írja meg a memoárjait Adyval kapcsolatban, valósággal dühbe jött. A férjéről azt az érdekes lelki különösséget beszélik, hogy utólag féltékeny a költőre.

Ady felesége, most Márffyné tipikus hisztérikának látszik. Még gyermekleány korában elhatározta, hogy neki Ady kell. Levelezni kezdett vele, amit különben elég sok, túlságosan sok kis intellektuel hisztérika megpróbált Adyval. Mind irodalomtörténeti szerepre vágytak, mikor olyan bőkezűen ajánlották fel neki szerelmüket. Ady házaséletéről nagyon különböző verziókat beszélnek, de úgy látszik, nem lehetett boldog. Nehéz ilyen esetben az igazságot látni. Ady minden tekintetben beteg ember volt már akkor. Ez a fiatal leány pedig még csak akkor akarta elkezdeni az életet. Mégpedig mint híres költő felesége. És akkor az ápolónő-szerep jutott neki a „feleségek felesége" helyett. Ez annál nehezebb lehetett, mert nem látszik jószívűnek. Legalább is az a per, melyet Ady szüleivel folytatott, nem jó fényt vet rá. Az, hogy Ady halála után fél évre megint férjhez ment, a Petőfi-analógiát hívta ki. Ady szülei gyűlölik, beavatott embertől hallottam, hogy az öreg Adyné mindennap imádkozik, hogy az Isten büntesse meg ezt az asszonyt. Szegény öregasszonytól ezt nem lehet rossz néven venni, hiszen imádhatta a fiát és százszorosán lát minden hibát, amit a feleség elkövetett. Márffy Ödön képein Csinszka nagyon érdekes, hideg, csaknem gonoszul hideg arcot mutat. Némi „démoniággal", közönyös nagy zöld szeme és érzékien világító szája uralja arcát. Később, amikor személyesen megismerkedtem vele, beláttam, hogy stilizált vonásai nem adják vissza igazi lényét. Élőben sokkal természetesebb, kevésbé szép, de bizonyára kell lenni benne valami olyan férfibolondítónak, amit asszonyok nem értenek meg egymásról. Ő maga kérdezte tőlem, hogy ugye jól meg tudta válogatni a férfiait? Bizonyos, hogy két ilyen tehetséget nem nyerhetett volna meg, ha csak az volna, akinek előttünk látszik.[365]

Az, hogy Ady a középosztálynál ma is – annál inkább a halála idejében – gyűlölt volt, annak éppen forradalmisága az oka. Zsiga testvéremnél vagy Tormayéknál – s az ő köreikben – beszélni sem lehet róla most. Nem tudják, nem akarják az embert megérteni benne. Ady forradalmár volt,

364 Kisebbségi szexuális orientációja okán örült felesége és Ady viszonyának. Amikor Ady elbocsátotta Lédát, az a férjet még jobban megviselte, mint magát a feleséget.

365 Babits Mihályt is be kell vonni a mérlegelésbe.

éppen úgy, mint Petőfi. Azt, hogy olyan próféta lett volna, mint amilyennek a halála után tíz évvel bizonyítják, azt nem látom. De, hogy a magyarságnak egyik legtisztább képviselője – még hibáiban, káromlásában, forradalmiságában is –, az egészen világos előttem. A zsidó befolyás sokkal inkább életetikában hatott rá, mint ebben. Forradalmisága csak azért látszik közösnek a zsidókéval, mert egyidejű. Mondják, hogy Tiszát megsiratta[366] – s ez nagyon lehetséges –, és hogy azt mondta: ez nem az én forradalmam. Ki tudja, nem érezte-e csakugyan? Ez is olyan magyar vonás, csodálatos, hogy a magyarok nem ismernek rá magukra benne. Még a Tisza–Ady gyűlölség vagy ellentét is annyira magyar, mint ahogy az Ady életének kettőssége: kis dzsentri életforma, szokások, hajlandóságok és intellektuális zsidó barátságok között. A kor két legnagyobb emberének egymás iránti gyűlöletében nem látjuk-e a többi magyar kort? Vagy Adyban azt a tipikus magyar keserűséget, mely Széchenyivel azt mondatta: „egy rothadt nemzet élére álltam". Zseniális és boldogtalan ember, de magyar ember volt, aki mindinkább meghasonlott. De az élet himnuszának olyan sorait és verseit sohasem írta meg senki, mint ő. Nála még a halál-érzés is az életimádatból feltörő nagy, megrendítő érzés.

És mégis, most mikor ezt a nagy emberét elveszti az ország, nem érezzük a veszteséget és csaknem hidegen hagy. Ezt nem lehet letagadni. Még én, aki igazán értékeltem, én sem éreztem akkor a veszteséget. (*Csak hosszabb meghiggadás után írtam róla szóló versemet: Közös sorsok útja.*) A forradalomnak tulajdonítom, melyért akkor őt is hibáztattuk és joggal. Óriási hatása volt verseinek arra a fiatalságra, mely most tört fel. Főleg a zsidó fiatalságra, mely csak azt érezte ki belőlük, hogy itt minden rossz és mindent le kell rombolni. Miránk, akik a magyarok közül olvastuk – mert a középosztály felnőtt tagjai nem olvastak tőle jóformán semmit és a paródiákból ismerte verseit –, nem a forradalmiak hatottak.

Így azután természetes, hogy a gyűlölt forradalom emberei sajátították ki temetését a saját ügyüknek reklámul.[367] S ezzel még a közöny is gyűlöletté változott vele szemben. Mintha elfelejtettük volna, hogy mást is írt, mint amiért ezek dicsőítik. Annyira csak a szörnyű veszteségek éltek bennünk, melyeket a forradalom ránk hozott, hogy még a részvétet is kiölte belőlünk. Tormay *Bujdosó könyv*ében a halálára írt sorok utólagos betétek. Akkor nem is beszélt róla. – Ma szinte érthetetlen előttem a saját akkori lelkiállapotom, aki mindig az ő pártján voltam a nagy harcokban, melyek körülötte dúltak.

Így ment el Ady Endre, egyik legnagyobb magyar zsenink. Életében a saját fajtájától meg nem értve, kigúnyolva, halálában pedig a kétségbeesett magyarság fáradt közönye kísérte. Mennyi expiálni valónk van nekünk, magyaroknak.

❖

Ide iktatom be – némileg rövidítve – egyik cikkemet, melyet az Ady-kérdéssel kapcsolatban Dóczy Jenőnek, a *Magyarság* 1925. december 6-i számában közölt támadására írtam Nagyvárad védelmére, mert a lap valami kifogással nem közölte. Dóczy Nagy Endre egyik cikke után írja le Váradot. És persze egészen tévesen. Vagyis úgy, amilyennek egy odavetődött zsidó újságíró látta. Mintha Pestet írná le úgy, hogy a New York kávéház jellemzi egészében. A sok zsidó név, mely

366 Valóban így történt.

367 Azt mondják, ha sok mindenhez nem is, ám nagy temetésekhez (és újraatemetésekhez) ért a magyar. (Van ebben, sajnos, valami lehangoló. Inkább nézünk a múltba, mint a jövőbe. Ráadásul e temetések koreográfiája – miközben az elhunytak merőben más világot képviseltek, más világot akartak – sokszor zavarba ejtően hasonló.) 1919. január 29-én a Múzeumkertben búcsúzott nagy fiától, Ady Endrétől a nemzet. Ódry Árpád és Beregi Oszkár szavalt. Kunfi Zsigmond a kormány és pártja nevében, Jászi Oszkár a Társadalomtudományi Társaság nevében beszélt. Búcsúzott Móricz Zsigmond és Babits Mihály. A barát Kernstok Károly, a szépművészeti ügyek kormánybiztosa is búcsúzott. Stoki – ahogy sokan becézték – majd a proletárdiktatúrát is támogatta. Az ellenforradalom letartóztatja, az őrizetben ütlegelik. Csinszka második férje, Márffy Ödön leleménye segíti szabadlábra. Bölcsnek tartja, hogy Berlinbe emigráljon, ahonnan a konszolidált rendszerbe 1926-ban tér vissza. A Magyarországi Tanácsköztársaság sem volt rest, hogy potenciális ellenfelei közül többeket internáljon, de a megveretésüktől tartózkodott.

63. A fiatal Ady Endre

Nagy Endre cikkében szerepel, olyan, mintha azt írná, hogy Pest Catója Vázsonyi és arisztokratája Hatvany.

Ady és az igazi Nagyvárad

Mióta Ady Endre életrajzi adataiban annyiszor olvastam az ő korában szereplő nagyváradi társaság teljesen téves leírását, mindig szerettem volna ezt a tévedést megvilágítani. Annyival is inkább, mert nemsokára alig lesz valaki, aki ezt a kort fiatalon és az irodalom iránt érzett lelkesedéssel élőn átélte, és aki innen hozta magával kultúrája alapját, mint én. Ez a beállítás bizonyos mértékig kezdi a történelmi valóság színét felvenni s ez a cikk is hozzájárul, hogy a tévedést megerősítse, mikor igazságtalanul és egyoldalúan, elfogult hírlapírói adatok alapján ítél egy nagy kultúrájú magyar városról és megbélyegzi olyankor, mikor az a város a megszállás miatt nem tudhat a támadásról és nem védelmezheti magát.

❖

A cikknek főleg azt az állítását szeretném megcáfolni, hogy „egy parvenü, gyökértelen, függőkert-kultúrájú város, melynek vérkeringését teljesen átjárta a zsidó áfium". Az ellenkező bebizonyítására meg kell írnom, hogy milyenek voltak az akkori váradi viszonyok. Habár személyekről, néha még ma élő személyekről kell is beszélnem. Az Ullmann, Stern, Dési nevekkel szemben, akik állítólag vezetők voltak, meg kell állapítanom, hogy az összes társadalmi és hivatalos szervezetek vezetői nem-zsidók voltak. Hlatky Endre, Bulyovszky József, Rádl Ödön, Gyalókay Lajos, Hoványi Géza, Ritoók Zsigmond (az atyám) voltak a vezetők. A függetlenségi párt fő alakja Hegyesy Márton volt. Mindenki emlékezhet még Váradon a kistermetű, csizmás, magyar ruhás kurucra, akinek a 48-as szabadságharcra vonatkozó híres könyvtárában a legjelentéktelenebb röpirat vagy cikk is a maga helyén volt. De nem hiszem, hogy a „kuruc" Stern Hermannra emlékeznék valaki. Én legalább sohasem hallottam róla. A különben derék Berkovits ügyvéd családjában vallott világnézetet jellemzi az, hogy fia, René lett a váradi rövid ideig tartó kommunizmus alatt a vezető.

Azt, hogy Ullmann milyen politikai tényező volt, nem tudom. Pedig a családomban eleget hallhattam volna róla, mert atyám vezető embere volt a pártnak. A gyűléseken, fogadásoknál, banketteken csak a város fent említett vezetőit és a megyei urakat: Beöthyeket, Szunyoghokat, Miskolczyakat láttam szerepelni. A Wertheimstein család atyjuk révén, aki dragonyos kapitány és földbirtokos volt, ehhez a megyei körhöz tartozott.[368] *Katonatiszti körökkel, arisztokrata tiszti családokkal is jó viszonyban volt, de a család tagjai egyáltalában nem voltak ismeretségben az Ullmann, Berkovits, Stern társasággal. Sem kávéházba nem jártak, sem Golconda gyémántjait nem viselték. Nem lehetett tehát Nagy Endre leírása szerinti őket ebbe a társaságba sorolni. A régi gazdag zsidó családok, Sternek, Schwarzok külön klikket alkottak. Éppen úgy, mint Pesten, ez a társaság, azzal a különbséggel, hogy a külső társas életben, bálokban, stb. részt vettek a keresztyén családokkal együtt éppen úgy, mint néhány zsidó jogász és orvos fiatalember – ezek között Dési is. De a fiatalság vezetői szintén keresztyének voltak. Ez a zsidó társaság asszimilálódott a társasági formákhoz és ízléshez.*

A két ellentétes, de akkor még nem ellenséges tábor, a régi magyar kultúrát őrizők és a szabadkőműves előretörők között Várady Zsigmond volt az összekötő.[369] *Az ő tragédiája, mely öngyilkos-*

368 Ld. a 31. sz. jegyzeteket

369 A Harmadik könyvben az írónő azt írja, hogy ismerősei között vele volt a „legintimebb" a viszonya. Bizonyos, hogy nem szerelmi, sokkal inkább intellektuális kapcsolatról van szó. Ez is egy fontos adalék Balázs Béla igazsága mellett, aki azt írja naplójában, hogy Emma ugyanúgy középen álló volt, mint Fülep Lajos. BALÁZS 1982, II. 346–347, 407–408.

64. Várady Zsigmond Akivel az írónő a „legintimebb” viszonyban volt

sággal végződött, szintén egyik dokumentuma lehetett, éppen úgy, mint az Adyé, a nacionalista és internacionalista elvekkel járó lelki összeütközésnek.

Ezzel el is jutottam a kérdés fontosabb részéhez. Nagyvárad kultúrája nemhogy gyökértelen és parvenü lett volna, ellenkezően: nagyon komoly, gyökeresen magyar, konzervatív kultúra volt, nagy tradíciókkal, mely egyik oldalról a püspökök[höz], a premontrei gimnázium[hoz] és a jogakadémiához kapcsolódott. Ipolyi Arnold körül egy évtizeddel azelőtt egész tudományos kör alakult. Schlauch Lőrinc állandó társas életet élt köztünk, a premontreiek és a papság soraiban olyan tudósok voltak, mint Rómer Flóris, Karácsonyi János, Károly Irén, a jogakadémia tekintélye, Nagy Ernő. Az erősen katolikus tradíció természetesen nagy szálka volt a szabadkőművesek szemében, de ha konzervativizmusában nem egyszer túlzó volt is, éppen nem lehet parvenünek nevezni. Várad kultúrája azonban másik részről az a tradicionális nemesi kultúra volt – az én családomé is ehhez tartozott –, mely mindig érezte összefüggését a bihari remete korával, Kazinczy és Széchenyi szellemével. De kálvinistás jellege mellett is abban különbözött a debreceni kultúrától, hogy modernebb volt vagy képviselői legalább is érdeklődtek modern kérdések iránt. Szép magánkönyvtárai voltak Rádl Ödönnek, Váradynak, művészi lakás keretében állt a Bölönyi Sándor nagy történelmi szakkönyvtára, a nyugati műveltségű kereskedőnek, Huzella Gyulának modern filozófiai és szépirodalmi könyvtára volt. Atyám szép könyvtárában ott volt Marx is, annyira komolyan vette az akkor ellentétes nézeteknek nevezett eszmék megismerését. Atyám, aki nem ért rá sokat foglalkozni az irodalommal, már akkor olvasta németül a „modernekné!” sokkal később divatba jött Dosztojevszkijt, mikor a progresszívek még Zolánál, legfeljebb D'Annunzionál tartottak. Én régen ismertem Baudelaire-t, France-ot, Ibsent, Hauptmannt, mielőtt Ady Váradra jött volna. A Stúdiót [The Studio] járattam, mielőtt azoknál divatba jött a modern művészet. Pestre tehát nagyváradi kultúrával jöttem fel, melyet atyám házában kaptam, nem pedig „a zsidó áfium által megrontott vérkeringésből”.

Fontos Várad kultúrájában a nyári színház szerepe. Sok kiváló színész kezdte meg itt pályáját már régebben is. Együd, Hegyesi Mari, Gál, Ivánfi, Mihályfi, Császár, Somlóék – és minden nyáron lent voltak, mint vendégek: Blaháné, Jászai, Újházi, Vízvári, Pálmay, Fáy, Hegyi. Gyakran hárman is egyszerre. Ilyenkor remek előadásokon a vidéki elsőrangú színészek vállalták a másodrendű szerepeket is a klasszikus és modern műsorban. Tudtommal Váradon állították fel az első görög színpadot Magyarországon szabad ég alatt, mikor Jászai külön lejött Elektrát előadni. A régi színészek közül Együd és Halmi gyakran voltak családunk vendégei és a többiek közül is sokan állottak váradi családokkal baráti viszonyban. Jellemző az is, hogy azok a leányok, akik először jöttek fel Váradról az egyetemre, ilyen régi magyar családok tagjai voltak. Még a modern újságírás megalapítója is konzervatív katolikus író: Iványi Ödön volt. Mindezeket azért tartom fontosnak hangsúlyozni, mert általában elterjedt meggyőződés, hogy Várad a modern kultúrához speciálisan zsidó radikális elemekkel járult hozzá.

Nem lehet azonban tagadni, hogy a múlt század végén ez a radikális befolyás[370] *erősen kezdett hatni a fiatalság körében és Ady ebbe a körbe jutott bele, ebben a zsidó progresszív társaságban is*

370 Ez a befolyás nem csupán radikális, hanem modern is volt. Ilyen egyszerű az egész. Miközben az írónőnek természetesen igaza van abban, hogy az ő családja és a hozzájuk hasonlók is értéket jelentettek Nagyváradon. Olyant, amelynek hordozói korábban voltak jelen a város és környéke életében, mint azok, akiknek a 19. század végétől lett egyre nagyobb a szerepük. Az előbbiek értékét pedig – mondjuk

élt. Habár a város konzervatív emberei is elismerték a fiatal Ady tehetségét. Erre egy jellemző eset: Ady Lajos felemlíti a költő életrajzában, hogy ennek egy pere volt a váradi káptalannal. Ezt a pert a királyi táblához fellebbezték és az atyám elnöklete alatt tárgyalták. Mikor az atyám hazajött, így szólt hozzám: – Tudod, hogy ma egy nagyon tehetséges költőt fedeztem fel? – Kit? – Ady Endrét! – Nagyon megörültem a véleményének, mert már ismertem az eddig megjelent írásait.

A konzervatív irodalmi felfogás centruma a Szigligeti Társaság volt, elnöke Rádl Ödön.[371] *Ha Adynak nem is lehetett elég a kis vidéki irodalmi társaság kerete, még mindig lehetett volna a művelt társaságnak, a bennszülött kultúr-váradiaknak kimagasló fiatal nagysága. Hogy ez nem így történt, az már nem ezeken múlott.*

Attól fogva, hogy az újságírás külön hivatássá vált – gyermekkoromban még tanárok, ügyvédek stb. „írták" a lapokat –, újságírókkal rendesen úgy ismerkedtünk meg, hogy valami ünnepély vagy kiállítás rendezése alkalmával meghívtuk őket. Így volt Ady is egyszer egy másik újságíróval együtt meghívva hozzánk, de arra nem jöttek el. Én akkor már nem laktam Váradon, de a testvérem elmondta, hogy mikor ettől a másik úrtól egy véletlen találkozás alkalmával megkérdezte, hogy miért nem jöttek el, azt felelte: „Nem szoktunk mi úri társaságba járni."

Nem lehet ezt a választ olyan felületes, semmitmondó kijelentésnek venni, mert nagyon komoly következményei voltak. Az akkori „bohém" szellem divatja és túlzása volt, hogy fiatal írók semmiféle társasági, sőt, mondjuk morális formát sem akartak elfogadni. Azt pedig nem lehetett a magyar társaságtól kívánni, hogy bárkinek a kedvéért a Fehér Dezsőék szabadosságát fogadja el modor és morál tekintetében. – Természetes, hogy ez a társaság nem engedte többé ki a kezéből, miután felismerte, hogy ez a tehetség milyen tőke lesz neki.

De lehetett volna még egy mentség: Budapest. Ady élete Pesten vált tragikus konfliktussá. Mert ha Pest úgy fogadja írói köreiben, kritikáiban, hogy megérezhette volna belőle hozzánk tartozását, ha a galileisták és hisztériás nők undok rajongása hozzá nem szoktatja olyan hanghoz, melyet az iránta legmelegebben érző, de jó ízlésű magyar körökben nem kaphatott volna meg, ha a hivatalos irodalmi körök magatartása vad daccá nem változtatja a zseni természetes gőgjét, akkor – ha forradalmár marad is – nem veszti el saját magát, azt, akit én most is látok benne. Nem tudom, sokan emlékeznek-e még az Ady fiatal arcára, nem csodálnám, ha a későbbi tragikus vonások eltörölték volna ismerősei emlékezetéből. De én, aki csak egyszer találkoztam vele később, mindig úgy látom, mint a váradi Fő utcán tavaszi séták alkalmával: a ragyogó, bízó fiatalság szimbólumát.

Ady Váradon fiatalos forradalmiságával maga választotta meg körét. Pesten már nem választhatott, mert a magyar irodalom taszította el magától versei szokatlan merészsége, formai újdonsága miatt, tehát nem forradalmisága, hanem éppen művészi nagysága miatt. Pest ezt a felelősséget nem háríthatja Nagyváradra vissza. Lehet azonban, hogy a zsenijével járó egzaltáltság még megértőbb nemzedék közepette sem engedte volna meg, hogy valami normális életfolyása legyen. A zsidókhoz való viszonyára nézve különben jellemzőnek tartom azt a mondást, melyet Balázs Bélától hallottam, úgy emlékszem már a háború idejében: „Hiába mutatja Ady, hogy közénk tartozik, azért mégis

– Ady Endre is elfogadta. Különben nem írt volna olyan elismerően a *Huszadik Század*ban, tehát akkor már valóban Jászi Oszkár és köre, vagyis a polgári radikálisok orgánumában 1909-ben az ő 1908-ban megjelent *A nagy véletlen* című, különben teljes feledésbe hullott regényéről. A felejtés annak ellenére megvan, hogy 2017-ben a Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület azt digitálisan közzétette. És e felejtés akkor is tény, ha tudjuk, hogy e digitális oldalon 2018-tól megtalálható már az írónő első, *Egyenes úton – egyedül* című regénye is, amellyel az *Új Idők* pályázatán 2000 koronás pályadíjat és azzal együtt akkor országos nevet is szerzett. (És digitálisan olvasható a *Pan megváltása* című misztériumjátéka is.) Ady tehát Ritoók Emmáról elismerően – ám messze nem kritikátlanul – így ír: „Ez után a könyv után okvetlenül egy még szebb, igazabb és művészibb Ritoók-könyvnek kell jönnie. És Ritoók Emma is, aki ma már komoly, nemes, elsőrendű ember, lesz még emberibb is, egészen kirántja magát a magyar úri ideológiából, s lesz, amit a nagy Törvény úgyis akar: példaadó, szabad, próféta, magyar asszonyember." ADY 1909. Újraközli: Ady 1973, 328. Idézi: MARKÓJA 2007, 82.

371 Az 1892-ben megalakuló társaskörnek Ritoók Emma alapító rendes tagja, választmányi tagja, egyben aktív résztvevője. – *EőÁ*

jobban érzi magát akármelyik Szilágy megyei fiúval egy pohár bor mellett, mint a legintellektuálisabb zsidó társaságban."[372]

Nagyon óhajtanám, hogy azok, akik Nagyváradról Adyval kapcsolatban írnak, figyelembe vennék ezeket a megjegyzéseket is, a viszonyoknak egyoldalú és teljesen elrajzolt, a valóságnak meg nem felelő leírásai mellett.

III.

Megint sokat járok be Pestre, bár mindig kínosabbá válik az utazás. A mátyásföldi villamos ritkábban közlekedik, az ablakok kitörve, a hideg átjárja az embert, és a piszok mindenütt szörnyű. Otthon várna a házimunka, de nem bírom odakint. Izgatottan sietek öltözni, csak be Pestre. Hátha ott többet tudnak, hátha azóta történt valami. Hátha, azután nincs semmi új hír, vagy csak szomorúbb. Január végére már csak szocialista miniszterek vannak. Az arisztokrácia egy része máris menekül, a zsidók külföldre mentik a vagyonukat. Csak mi, szerencsétlen középosztály várjuk tehetetlenül, hogy mi fog jönni.[373] Tormay Cécile panaszkodik, hogy mindenütt kémkednek utána. Ma is túlzásnak tartom félelmét, melyet a könyvében is megírt. Akitől féltek, azokat nyugodtan letartóztatták, minden kémkedés nélkül, mint Sztankaynét. A mi kis szervezkedésünk még egyáltalában nem látszott olyan veszedelmesnek, és Cécile még nem volt az a csodálatos nagyság, akivé később megtették.[374] Bemegyek a MANSZ Mária utcai kis termébe. Csupa idegen arcok fogadnak. Lelkesülő, de félénk asszonyok, akik túlságosan ijesztgetik Cécile-t. Így aztán ha elmegy valaki mellette, az már kém. Ha csengetnek, már elfogni jönnek. Ha egy autó szalad az utcán, már érte jön. Engem kissé feszélyez ez a félelme, mert talán túlságosan kevéssé hiszek az okában. A mi egyesületünktől kevésbé félnek, mint a titkos összeesküvőktől.

Február elején Békássyt letartóztatták, de pár nap múlva elbocsátották. Ugyanebben az időben, talán február második hetében fogták el Sztankaynét, akiről még Cécile is beismerte, hogy az ellenforradalom legbátrabb asszonya volt. Előtte való nap egy titkos gyűlést hívtunk össze Károlyiné klubjába. Ez olyan nagyszerű érzés. Ott, ahova Károlyiné a saját tervei kivitelére gyűjtött össze minket, őellenük jövünk össze agitálni. Habár nem éppen okos politika volt. Cécile semmi ilyen titkos szervezkedésben vagy gyűlésen nem vett részt. Mindig az volt a véleményem, oda kell menni az ellenséghez és köztük csinálni bomlást. Habár könnyebb a messziről való és frázisokban kimerülő agitáció. Antónia kitűnően beszélt. Gyenge, de csengő hangja van, nagyon közvetlen és hihetetlenül tud lelkesedni. Nyíltan támadta Károlyit és politikáját. Később Antónia elbeszélte, hogy szavai közben egyszerre két szemnek rámeredő szúrását érezte és látja, hogy Pallavicini Boy, Károlyiné testvére van ott.[375] Természetesen hívatlanul. Mindenki kémnek tartotta őt. A *Bujdosó könyv* álarcos asszonya is ő. Másnap reggel Antóniát letartóztatták.

Ezekről a napokról Békássy Gyöngyi naplóját idézem: „*A rendőrségen, mikor a sok úri embert bevitték napról-napra, azt mondták: mire való ezt a sok tisztességes embert idecipelni? Annyira mellettünk voltak, hogy Antóniának egy rendőrtiszt még az ablakot is megmutatta, amelyből az utcára lehet ugrani a földszintről." (Ugyanis Károlyi állítólag azt az utasítást adta ki, hogy*

372 Úgy véljük, nem az írónő emlékezete csalt itt, hanem Balázs Béla túlérzékenységéről van szó. Amit önmagában Adynak Jászi Oszkárhoz fűződött férfibarátsága is árnyal. Ld. a 322. sz. jegyzetet.

373 E középosztály valóban szerencsétlen volt, de nem volt tehetetlen. Önmagában, amit megtudunk a MANSZ-ról, amit olvashatunk Békássyné naplójából, a MOVE-ról, az ÉME-ről, cáfolja ezt. És persze megvan a nagypanorámás történeti kép is, amit Lukács György többször idézett szavai villantanak fel. Ld. még a 161. sz. jegyzetet. Amelyhez a történésztől nem nagy okosság, ha hozzáfűzi, hogy pozíciója révén a középosztálynak sikerült magát a nemzetet is magával rántania. Más dolog, hogy csendesen megkérdezzük: vajon 2022-ben hányan vannak itthon birtokában ennek a tudásnak? Sapienti sat.

374 Az írónővel együtt mondhatjuk. Sikerült. Ám e siker árát a *Bujdosó könyv* újabb és újabb kiadásával is ma is folyton fizetjük…

375 Boyt gróf Andrássy Borbálának anyakönyvezték, Pallavicini Györgyhöz ment nőül. – *EőÁ*

az utcalányok közé kell becsukni, de a rendőrség sokkal tisztességesebb volt, és egy rendőrszobába zárták be.)[376] *„Közben Antónia meghallotta, mikor kiadták a rendeletet a házkutatásokra, hosszú lista volt, közte Békássyék, Batthyány, Dessewffy stb. Antónia mikor egyedül maradt, megtelefonálta nekünk. Másnap, mikor kibocsátották (Batthyányné közbenjárására, mint Antónia később maga mondta nekem)*[377] *megtelefonálta mindenkinek, és a detektívek sehol sem találtak semmit. Talán még januárban volt nálunk az utolsó nagy csődület este. Ugyanakkor eljött Héczey Péter is megmondani, hogy ő van kiküldve egy detektívvel, hogy másnap nálunk házkutatást tartson. Elhatároztuk, hogy nem jövünk többé nálunk össze és minden nevet megsemmisítünk. Reggel csakugyan jön Héczey a detektívvel. Héczey mindjárt az íróasztalhoz ült, de háta megett a detektív azt súgta: ne tessék félni, én nézem át a veszedelmesebbeket és nem fogok találni semmit. – Tehát mindkét kutató mi mellettünk volt. Egyáltalában minden téren, minden hivatalban a kormány emberei segítették legjobban az ellenforradalmárokat a zsidók ellen.”*

A MANSZ-ban új alakot találok: Kiss Károlyt, az új titkárt. Mondják, derék magyar ember, a Julián-iskolában [a Julián Iskola Egyesület hálózatában] dolgozott. Klebelsberg ajánlotta Cécile-nek. Nem találom szimpatikusnak. Túlságosan alázatos és ez kálvinista természetemnek mindig kétszínűséget jelent. Csakhamar azt is látom, hogy nem elég intelligens. Később visszataszít az, hogy Cécile mellett valóságos komornyikszolgálatokat teljesít. Egyszer, sokkal később, egy miniszter előszobájában, ahol többen voltunk, letérdel és lehúzza Cécile sárcipőjét. Igaz, Cécile egészen természetes mozdulattal nyújtja felé a lábát. De később Cécile és a MANSZ protekciója útján valóságos hatalom lett. Vidéki egyesületekben méltóságos uraztatja magát.[378] Mindez sokkal-sokkal későbbi már. Most még csak egy kis hajlongó titkár. Nem vagyok megelégedve a MANSZ működésével sem. Ezek a súgó-búgó pletykák, hírek, ijesztgetések! Nem tudok én már ezzel együtt dolgozni. Egészen másként képzeltem el. Mégis csak a férfiakkal kellene együtt dolgozni. Ha akkor tudtam volna, hogy Békássyéknál mi folyik, bizonyosan vadul belevetettem volna magamat az ellenforradalomba. Mert bizony, a MANSZ akkor is már olyan nőegyletesdi volt és nem ellenforradalom. Úgy látszik, Károlyiék sem becsülték sokra, még házkutatást sem tartottak a MANSZ-ban.

Megalakul azonban a Bethlen-párt az új választásokra. Cécile biztat, hogy Biharban kellene fellépnem. Ő nem akar politikai dologba belemenni. És egyszerre fellelkesülök. Mire nem lettem volna képes, csak azért, hogy tehessek valamit! Ne csak ez a sok beszéd mindig! Közben új szavak kerülnek felszínre. Eleinte elvétve, azután mindig gyakrabban, sőt kiabálva, fenyegetőzve: elvtárs, bizalmi férfi, kommunizálás. Február 11-én Tomcsányi páter megüzeni Békássyéknak, hogy az éjjel lista szerint házról házra fognak járni a bolsevisták, és minden ellenforradalmárt le akarnak gyilkolni. Békássyék nem hittek neki, de azért mégis elmentek hazulról és a Művészet és Művelődés [Magyar Nők Köre] helyiségében székeken ülve aludtak. Persze semmi sem történt. De hogy a kommunista párt milyen hatalom lett, abból látszik, hogy már nem elég nekik a szocializmus.[379] A *Népszava* szerkesztőségét megtámadták a Conti utcában. A rendőrség szét akarta őket kergetni, lövöldözés, állítólag hatan meghaltak, rendőrök is. Ezért aztán, amikor Kun Bélát elfogják a rendőrök, csaknem halálra verik[380] a társaik lelövetése miatt.

376 A zárójelen belül az írónő betoldása.

377 A zárójelen belül az írónő betoldása.

378 A népnyelv az effélét kerékpározónak mondja. Felfelé hajlong, lefelé tapos. Sok víz fog még a Dunán lefolyni, mikorra társadalmunk megszabadul tőlük. Hiszen történelmileg kitenyésztett, kitenyésztődött politikai termékek. A fennálló rendszer szervilis kiszolgálói, az előző rendszer gyalázkodó mocskolói.

379 A marxizmus szótárában a szocializmus és a kommunizmus szinonim fogalmak. A két párt között az volt az óriási különbség, hogy a szociáldemokrácia a szocializmus programját a távoli jövőben látta megvalósíthatónak, Kun Béla és elvbarátai a lenini tanok jegyében azt tartották, hogy az most azonnal megvalósítható. A Szovjetunió nem csupán létrejött, hanem hét évtizeden át létezett. Második világháborús győzelme nyomán volt ereje világrendszert létrehozni. Ám koraszülött volta okán az eszmének már a húszas évek elejére meglett a thermidorja. Ezért ezek valójában szocialista igényű rendszerek voltak.

380 Valóban alaposan ellátták a baját, de a leírás túlzó. És hamarosan a polgári demokratikus rendszer olyan

Békássy Gyöngyi: *„A vizsgálat kiderítette, hogy Kun Béla Oroszországból kapott pénzen szervezkedik. Erről megbízható helyről hallottam, hogy még katonatiszteket is befontak. Egy leszerelt tiszt azt az ajánlatot tette egy másiknak, hogy nem akarna-e egy jó állást? És mikor az örömmel vállalkozott, azt ajánlotta, hogy jöjjön a kommunistákhoz, kitűnően fizetnek. – Miből? – Orosz pénzből – mondta a már beszervezett. De ez a tiszt visszautasította az ajánlatot."*[381] – Különben más hírek is vannak. Békássyékhoz a sok kétségbeesett és tettre kész alak közt jelentkezik egy, aki Krausz Simit akarja megölni, mert ő pénzeli a bolsevistákat.

A szocialisták egy pillanatnyi megtorpanás után csatlakoznak a vörös kommunizmushoz és polgári radikális zsidó lapok üdvözlik az egyesülést. Mi olyan fáradtak vagyunk, hogy vagy nem értjük, vagy nem akarjuk érteni, hogy mit jelent ez az egyesülés. Februárban csatlakozom Bethlen Nemzeti Egyesülés Pártjához, hogy a választásokon a magyarság ügyén segítsünk – talán hogy diadalra is vigyük! Bethlen jól beszél, nem mond frázisokat. Komoly, egyszerű, biztos minden szava. Olyan jól esik – asszonyi elbizakodottságom még egyszer meghatott szerénységgel akar a férfi-tudásra és -akaratra támaszkodni.

„Február 26-án szavazás a Nők Klubjában. Leszavaztuk Károlyinét! Vay jól összefoglalva elmondja az ellenforradalmi mozgalmakat, Türr Stefánia is ott van, biztat. Olasz fegyveres segítséget helyez kilátásba stb. Károlyiékat is szondírozza. Úgy látszik, az erősebbeket akarja támogatni!"[382] Ezen a gyűlésen nem voltam ott, Gyöngyi naplóját idézem. Különben sokat beszélnek angol és olasz fegyveres segítségről, de ebben már senki sem hisz.

Valamelyik szép február végi napon találkozom véletlenül az utcán Fogarasi Bélával, a vasárnapi társaság egyik tagjával. Megállít és kérdi, miért hagytam el teljesen őket? És mikor megmondom – bár kellemetlen nekem beszélni vele, valami ellenséges távolságot érzek magunk közt, jobban, mint valaha –, Fogarasi azt mondja: eljön nemsokára az idő, amikor megint együtt fogunk dolgozni és újra megértjük egymást. – Én csak a fejem ráztam meg, el sem tudtam képzelni, mire céloz. Különben is olyan idegennek érzem, hogy alig tudok szót váltani vele. Ma sem tudom, hogy csakugyan a kommunizmusra gondolt-e, mely bennünket összehozhat? Nem bírom felfogni, hogy ezeknek az embereknek annyira nem volt sejtelmük sem a mi érzéseinkről, hogy azt hihették, ott találkozhatunk![383] Pedig ezalatt az ellenforradalom is jobban szervezkedik.

❖

Márciusban már alig járok be. A villamos is sok pénzt jelent már, és nem találom meg odabent azt a biztonságot, amit keresek. Miránk idekint különben is vár a munka, a kert. Munkáskéz nincs többé, magunknak kell mindent felásni, trágyázni, veteményezni, ki tudja, mi lesz a nyáron? Bent Pesten különben is kezd minden vörössé válni, zászlók és beszédek egyaránt. Már csak a végső tett hiányzik. A tavasz idekint sürgetve várja a munkát, odabent csak a tehetetlenség zsibbadt fáradtsága; félek a lapot a kezembe venni, mit olvashatok én, vagy mit a magyarság belőle? Félek az emberekkel beszélni – mit mondhatnának, ami biztató? Csak elfoglalni magam, hogy ne is tudjak gondolkozni.

Pedig annyi ellenforradalmi szervezet van! És én idekint csak suttogott beszédből tudok róluk. A két fő szervezet a Wolffé és a Békássyéké, az utóbbi egyesül a Perényi Zsigmondéval. *„Antónia tegnap Batthyányéknál ukrán tisztektől azt hallotta, hogy az orosz vöröskereszt csupa*

---

politikai fogolyként kezelte, aki képes lett cellájából elérni – persze ehhez kellett az antant kétbalkezes politikája is az elhíresült, a kis alezredes nevéhez rögzült jegyzékével –, hogy a szociáldemokrata vezetők – Garami Ernő, Buchinger Manó és Weltner Jakab kivételével – átálljanak. Így születik meg a Magyarországi Tanácsköztársaság. Amely soha nem magyarnak, hanem magyarországinak mondotta magát. És amely természetesen nem puccsal, hanem puccsszerű módon győzedelmeskedett.

381 Ld. a 263. sz. jegyzetet.

382 A hölgy valóban ilyen volt.

383 Ld. a következő oldalon elbeszélését Balázs Béla leveléről, s az ő reakciójáról.

bolseviki agitátor és vonatszámra csempészik be a vörösöket Budapestre. Reggel Batthyány Gyulával elmentem az antantot és a hadügyminisztert informálni, persze hiába. Festetics[384] *zsidó titkárára bízta az ügyet és az persze azt mondta, hogy az egész mese. – Cseléd nélkül takarítunk, főzünk, közben hírekkel szaladgálunk. Perényi, Persián, Görgeyek, Marsovszky jönnek-mennek."*

Március 15-e egy kis félelmet hoz, hogy nem tör-e ki valami még vadabb forradalom. A Vigadóban nagy ünnepély volt, de hazafias. A napló szerint csupa ellenforradalmiak, egyetemiek, székelyek jelentek meg. – *„Kóczé gyönyörűen játszott, mindenki sírt. Lovászy beszélt, óriási ünneplés, mert az a hír, hogy a kormánytársai és a zsidók ellen fordul, átveszi a kormányt a jobboldallal kiegészítve. Az államtitkárok forradalmának az lett a vége, hogy a jobb magyarok váltak ki a kormányból és ez még jobban balra tolódott. Megint nagy tömeg, sok merész röplap, lelkes hangulat."* – *„Délután keresztényszocialista gyűlés... csupa munkás, jóképű villamoskalauzok, cselédek, igazi népgyűlés. Antónia nincs megelégedve a szónokokkal, feláll: – Addig tűrjük, ameddig akarjuk! Hát ne akarjuk tovább, elég volt! – tomboló siker, a terem felvillanyozva… Minden gyűlés után azt remélik..., hogy mindjárt felfegyverzik őket és ők mennek. Ez lett volna a legegyszerűbb módja az ellenforradalomnak. Ahogy csinálták – hetekig tárgyalva, mindenkit külön értesítve –, mindig az lett a vége, hogy előző nap már a kofák is beszélték, és mikor szegény fiúk nagy nehezen az ablakon át vagy csellel kijutottak az utcára, hiába várták az ágyújelt, addigra a vezetőség lefújta. Ilyen kísérlet után – három vagy négy volt –, mindegyik után, megint máshova kellett elrejteni a kiásott fegyvereket, és mindegyik után elfogtak néhány kávéházban vagy utcán lődöngő fiút. – Március 17. Megszűnt a központi fűtés, fázunk, nagy hideg. A jobb ismerősökkel a konyhában tárgyalunk főzés közben. Rendesen így volt eddig is: minden szobában másféle emberek, egyiket csukjuk a másik elől."*

Milyen jó, akik így dolgozhattak! Mi még a félelembe is belefáradtunk. Ebben a szörnyű zsibbadtságban kaptam Balázs Bélától levelet, melyben Pestre hív be. Nem a vasárnapi társaságba, hanem mert szeretne velem beszélni. – *„Ha semmiképp sem jöhetsz, én kimegyek Mátyásföldre... Ami most történik velünk (Gyuri, Anna, én), az már nem politika, az már etika és bennem egy rendíthetetlen hit van abban, hogy ezen a végső síkon, az abszolút célban, a hitben találkoznunk kell. Csak arra kérlek, ne felelj erre a levélre vitával, ne szegezz vele semmit szembe, csak találkozhassunk... Egy új hitbe tértünk, életünk kereső szomjúsága beteljesedett – a tied is!! Árulásnak érezném, ha tovább mennék, mielőtt veled beszéltem volna. Nem rábeszélni akarlak. Csak megmutatni magam, hogy mivé lett bennem a lélek."*

Azonnal írtam, hogy bemegyek és vállalom a találkozást. Fogalmam sem volt róla, miről lesz szó, de ez a régi hang volt – az etika, a hit hangja. Ha csakugyan találtak volna valami megoldást – ha csak teoretikusat is, amibe bele lehet kapaszkodni –, ha ebbe a sivárságba, lemondásba mégis lehetne eszmeileg legalább valami reményt belevinni. Aztán nem találkozunk többé, aminek az okát a következő napok hozták meg. Amiről sejtelmem sem volt megint, ez a fellengző hit, ez a remény a kommunizmus volt, mely néhány nap múlva a vezetésükkel megindult. *(Utólagos megjegyzés: Akkor keserűségemben nem vettem észre, hogy ezek az emberek szeretettel és becsüléssel akartak belevonni az ő eszméikbe, melyről azt hitték, hogy világmegváltó, és ebből a megváltásból engem nem akartak kihagyni. Bármennyire tévedtek és tévelygők voltak, velem szemben az ő szempontjukból csodálatos baráti érzést mutattak.)*

Addig még egy nagy megdöbbenésen kellett keresztülmenni. Március 20-ra a Bethlen-párt gyűlésére voltam meghívva. Különös halk, csendes, szinte összeesküvő gyűlés; a végén félig-meddig megbeszéljük Perényi Zsigmonddal, hogy Szalontán kellene fellépnem képviselőjelöltnek. Mégis valami frisset, felbátorítót hozunk onnan vissza és késő éjszakáig dolgoztunk Cécile-lel az asszonyok kiáltványán. Alig lehet elhinni, hogy annyira bíztunk, hogy még politikai lehe-

384 Festetics Sándor 1918. december 29-től 1919. január 19-ig volt hadügyminiszter. Akkor már a kigúnyolt Böhm Vilmos az utódja.

tőségekről is beszéltünk és kiáltványt írtunk. Ez történt március 20-án és 21-én: Kun Bélát kihozták a börtönből, hogy a magyar nemzet fejévé tegyék! – Később beszélte Jánossyné,[385] nem is sejtve milyen érzelmeket kelt bennem, hogy Lukács is azok közt volt, akik délután érte mentek és könnyezve ölelkeztek össze, hogy végre elérték azt, amit ideáljuknak tartottak. A nagy etikus, aki ölelkezik a munkáspénztár sikkasztójával és a magyar tisztek gyilkosával, hogy az ideált megvalósítsák. Őt tartom az összes zsidó intellektuelek közt, akiket ismertem, a legmegvetendőbbnek. És az ő aljassága fájt a legjobban. Pár hónappal ezelőtt még azt beszélte, hogyha Hegel volna egyetemi tanár most Németországban, akkor ő is az egyetemre kerülne, mert ez az igazi nagyság tudná méltányolni az olyan tehetséget, mint ő. És mikor érvényesülésről és hatalomról volt szó, akkor Hegel helyett Kun Bélával is megelégedett. Délután öt órakor a proletárdiktatúra megkezdődött, miután Kun Bélával együtt az összes elítélteket, gyilkosokat, tolvajokat és betörőket is szabadon bocsátották. Ami természetes is, hiszen ezek voltak az ő legmegértőbb elvtársaik. És ez volt az „abszolút sík", melyen találkoznunk kellett volna Balázs Béla szerint.

65. A mezősámsondi Bethlen-kastély. 1932 májusában a Magyar Revíziós Liga pesti Vigadóban megtartott reprezentatív nagygyűlésén Bethlen István beszédet mondott. Azért tehette meg, mert birtokáról, Mezősámsondról 1918. november 3-án szerencsésen megmenekült az őt és családját felkoncolni akaró tömeg elől. Az embereket nem a többségi helyi románok valamelyike, hanem az egyik cigány kocsisa heccelte fel.
1932 májusában Bethlen már hónapok óta bukott kormányfő. A Liga nemrégiben tiszteletbeli elnökének választotta. A volt kormányfő e rendezvényen köszönte meg a bizalmat. Beszéde a tudatos történelemhamisítások tárháza. Azzal – a külpolitikai realitásokra egyébként sem fogékony – hallgatóságának hamis történelemszemléletét tovább csontosította.
Állítása szerint „hosszú gyaloglás után egy hegyre értünk, ahonnan az éj sötétjéből még egy utolsó pillantást vetettem otthonomra […] leültem utoljára az erdélyi rögökre, s úgy éreztem, hogy otthonommal együtt Erdély is elveszett. Az volt az érzésem, hogy magam előtt látom Károlyi sötét alakját, magam előtt látom a vérző csonka országot, amelyet az ő tehetetlensége, az ő gonosz hiúsága tett tönkre."

De a másik oldalon hogy lehet bízni a férfiak politikájában, tájékozottságában[386], ha ezelőtt egy nappal Bethlen még választásokról beszélt. Nem tudta Bethlen, mi következik? De akkor hogyan mert vezető szerepet vállalni? És ha nem sejtette, akkor mi a politika – akkor csak vélet-lenek vannak a világon?

385 ld. a 389. sz. jegyzetet.
386 Az eredeti fogalmazás így szólt: „olyan férfiak politikájában, tájékozottságukban".

66. A Vix-jegyzék követelte semleges zóna.
A Vix alezredes nevével elhíresült jegyzék az antant szempontjából is szerencsétlen lépés volt. A románokat akarták vele az orosz bolsevik forradalom elleni fellépésre ösztönözni, döntően ellenben a magyar proletárdiktatúra kirobbanását mozdították elő.

Nem csak mi voltunk ilyen tájékozatlanok, az egész ellenforradalmi szervezet is. Mert a Békássy Gyöngyi naplójából olvasom: „*Március 21. Délelőtt Göncöl-gyűlés. Biztosra vesszük, hogy lesz lapunk! – Délben nyílt proletárdiktatúra... Ujjongunk, ezzel a forradalom elvesztette a játszmát. Lehetetlen, hogy a bolsevizmus két napnál tovább tartsa magát Magyarországon, ahol Károlyiékat is majdnem felrobbantották.*”

MÁSODIK KÖNYV

1919 márciusától az esztendő végéig

Ezeket a lapokat Sztankayné Ivády Antónia és Wertheimstein Sarolta emlékének adom át. Ez a két önfeláldozó asszony annyit tett a magyarságért,[387] és mi olyan kevéssé ismerjük őket, hogy utcanév és szobor helyett legalább ezek a lapok tartsák fenn nevüket…

I.

„Világ proletárjai egyesüljetek!" Minden villamoson, amely Pest felől jön ki Mátyásföldre, óriási betűkkel kiírva, a fehér papirosok messze virítanak az ablakokból. Mi idekint csak másnap reggel értesülünk a fordulatról. A lapból és a villamosokról. A lapok jelentik, hogy Kun Béla átvette a kormányt és mindenféle rendeleteket közölnek, melyeket nem is értünk egyelőre.

Különös az első pillanat hatása. Nem rémület – hiszen még nem is tudjuk, miről van szó. Inkább egy pillanatnyi megkönnyebbülés. Hála Istennek ez már a végső őrület, a fekély kifakadt, az egésznek vége lesz. Ebben egyformán éreztünk a beavatott ellenforradalmárokkal, mint utólag a Gyöngyi naplójából látom. Az ember csak később gondolkozott el azon, hogy egy tucat gazember és bolond hogyan volt képes a kommunizmust Magyarországon megcsinálni? Mert hiszen már a Károlyi-forradalom is csoda volt. Hogyan lehetett azt is pár tucat embernek megcsinálni? A másik hatás – bármennyire hihetetlen – a komikum érzése. Ezek a zsidó nevek, és ezek a nagyhangú „parancsok, rendeletek", csupa kivihetetlen őrültség. Úgysem tarthat három napnál tovább. De tovább tart, és megborzongatóan komoly félelmek fognak el. Nagyon erősnek kell lennünk, és okosnak – ezt kezdjük érezni –, hogy túléljük. De még nem tudjuk, hogy mit?

Néhány nap múlva bemegyek Pestre. Először Cécile-hez, az édesanyja fogad, leánya nincs otthon, elutazott. Szegény Hermin néni nagyon rosszul néz ki, halkan, összeborzongva, idegesen beszél. Meglepetve hallgatom. Suttogva mondja,

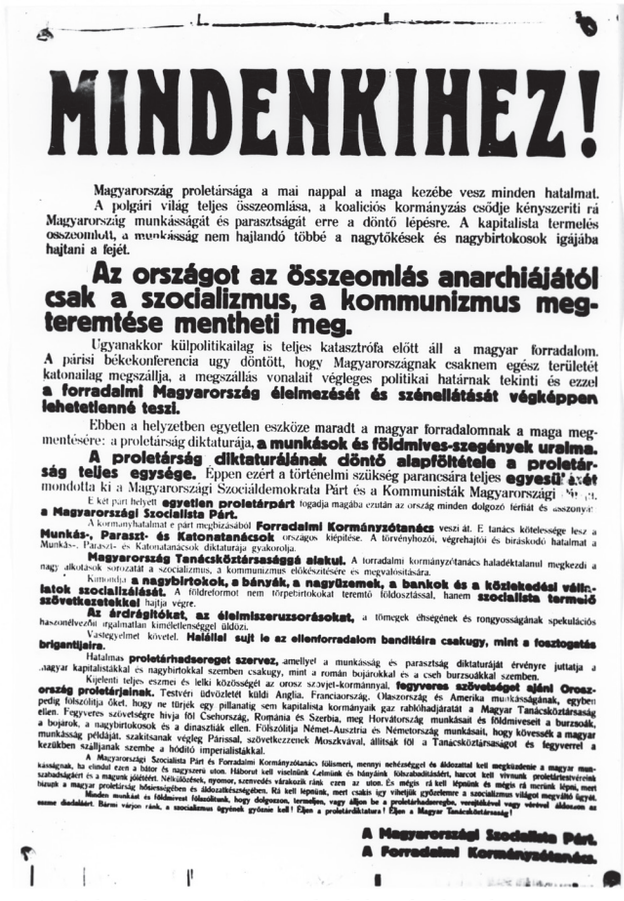

MINDENKIHEZ!

Magyarország proletársága a mai nappal a maga kezébe vesz minden hatalmat. A polgári világ teljes összeomlása, a koalíciós kormányzás csődje kényszeríti rá Magyarország munkásságát és parasztságát erre a döntő lépésre. A kapitalista termelés összeomlott, a munkásság nem hajlandó többé a nagytőkések és nagybirtokosok igájába hajtani a fejét.

Az országot az összeomlás anarchiájától csak a szocializmus, a kommunizmus megteremtése mentheti meg.

Ugyanakkor külpolitikailag is teljes katasztrófa előtt áll a magyar forradalom. A párisi békekonferencia ugy döntött, hogy Magyarországnak csaknem egész területét katonailag megszállja, a megszállás vonalait végleges politikai határnak tekinti és ezzel **a forradalmi Magyarország életlehetőségét és szénellátását végképpen lehetetlenné teszi.**

Ebben a helyzetben egyetlen eszköze maradt a magyar forradalomnak a maga megmentésére: a proletárság diktatúrája, **a munkások és földmives-szegények uralma.**

A proletárság diktatúrájának döntő alapfeltétele a proletárság teljes egysége. Éppen ezért a történelmi szükség parancsára teljes **egységet** ajánl mondotta ki a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi Szervezete. E két párt helyett **egyetlen proletárpárt** togadja magába ezután az ország minden dolgozó férfiát és asszonyát: **a Magyarországi Szocialista Párt.**

A kormányhatalmat e párt megbizásából **Forradalmi Kormányzótanács** veszi át. E tanács kötelessége lesz a **Munkás-, Paraszt- és Katonatanácsok** országos kiépítése. A törvényhozói, végrehajtói és birásközó hatalmat a Munkás-, Paraszt- és Katonatanácsok diktatúrája gyakorolja.

Magyarország Tanácsköztársasággá alakul. A forradalmi kormányzótanács haladéktalanul megkezdi a nagy alkotások sorozatát a szocializmus, a kommunizmus előkészítésére és megvalósitására.

Kimondja **a nagybirtokok, a bányák, a nagyüzemek, a bankok és a közlekedési vállalatok szocializálását.** A földreformot nem törpebirtokokat teremtő földosztással, hanem **szocialista termelő szövetkezetekkel** hajtja végre.

Az árdrágítókat, az élelmiszeruzsorásokat, a tömegek éhségének és rongyosságának spekulációs hasznonlesőit irgalmatlan kiméletlenséggel üldözi.

Vasszigorral követel. **Halállal sujt le az ellenforradalom banditáira csakugy, mint a fosztogatás brigantijaira.**

Hatalmas **proletárhadsereget szervez,** amelyet a munkásság és parasztság diktatúráját érvényre juttatja a magyar kapitalistákkal és nagybirtokkal szemben csakugy, mint a román bojárokkal és a cseh burzsoákkal szemben.

Kijelenti teljes eszmei és lelki közösségét az orosz szovjet-kormánnyal, **fegyveres szövetséget ajánl Oroszország proletárjainak.** Testvéri üdvözletét küldi Anglia, Franciaország, Olaszország és Amerika munkásságának, egyben pedig felszólítja őket, hogy ne türjek egy pillanatig sem kapitalista kormányaik gaz rablóhadjáratát a Magyar Tanácsköztársaság ellen. Fegyveres szövetségre hivja föl Csehország, Románia és Szerbia, meg Horvátország munkásait és földmiveseit a burzsoák, a bojárok, a nagybirtokosok és a dinasztiák ellen. Felszólítja Német-Ausztria és Németország munkásait, hogy kövessék a magyar munkásság példáját, szakitsanak végleg Párissal, szövetkezzenek Moszkvával, állitsák föl a Tanácsköztársaságot és fegyverrel a kezükben szálljanak szembe a hódító imperialistákkal.

A Magyarországi Szocialista Párt és Forradalmi Kormányzótanács fölismeri, mennyi nehézséggel és áldozattal kell megküzdenie a magyar munkásságnak, ha elindul ezen a bátor és nagyszerű uton. Háborut kell viselnünk Csehország és Románia hódításáért, harcot kell vívnunk proletártestvéreink szabadságáért és a magunk jólétéért. Nélkülözések, nyomor, szenvedés várakozik ránk ezen az uton. És mégis rá kell lépnünk és mégis rá merünk lépni, mert bizunk a magyar proletárság hősiességében és áldozatkészségében. Rá kell lépnünk, mert csakis így vihetjük győzelemre a szocializmus világot megváltó ügyét.

Minden munkást és földmivest felszólitunk, hogy dolgozzon, termeljen, vagy álljon be a proletárhadseregbe, vesséljével vagy vérével áldozzon az ezeréves diadalért. Harcra várjon ránk, a szocializmus ügyének győznie kell! Éljen a proletárdiktatura! Éljen a Magyar Tanácsköztársaság!

A Magyarországi Szocialista Párt.
A Forradalmi Kormányzótanács.

67. Az új hatalom vezetői mindenkihez fordultak 1919 őszén, az összeomlás után Balázs Béla azt írja Emmának, hogy „szerencsétlen torz embrió". Szélesebb pillantással találóbb lehet a korabeli korszellemnek megfelelő importterméket mondani. A centrum és perifériák, félperifériák dialektikája mozgatta történelemben messze nem az első, és minden bizonnyal nem az utolsó eset.

387 Pontosabban azon belül a keresztény középosztályért.

68. 16. századi karikatúra VI. Sándor pápáról *69. Jezsuita szerzetes farkasfejjel*

A proletárdiktatúra fékeveszett egyházellenességének mély történelmi gyökérzete volt. E gyökérzet különösen tovább terebélyesedett a 18. században, a felvilágosodás korában, majd tovább erősödött a 19. század nacionalista áramlata révén is.

hogy Cécile megszökött Pestről, ő sem tudja hova, mindenki azt tanácsolta, Batthyány Lajosné külön üzentette neki.

Hogyan? Miért? Nem merem nyíltan megmondani, hogy ez túlzás. Hiszen itt vagyunk többen is, akik éppen úgy és éppen olyan nyíltan dolgoztunk, mint ő. Magam a Magyar Nők Klubjában olyan feltűnően nacionalista szerepet játszottam, sőt puccsszerű megváltoztatásában főszerepet vittem, ami éppen azokat az eszméket buktatta meg benne, amelyek miatt Károlyiné megalakította.[388] De tudtam, hogy a Cécile családja minden szavát és tettét százszor jelentősebbnek tartotta, mint bárki másnak ugyanolyan tevékenységét. Azután rájöttem, hogy a reklámszerű szereplés mit jelent: felelősséget is, tehát veszedelem tekintetében is többet. Később Horváth Gézánétól is hallottam: miért kellett éppen Cécile-nek elmenekülni? Nem egyedül voltam hát, aki meglepetten kérdezte magában: valami titokzatosan rendkívülit éreznek itt a családban ezekből az időkből? Vagy csak imádott leányuk szereplésének szokott túlzása hitette el velük? Akkor még mindenki Pesten volt, a politikusok is. Csak később, mikor a többiek is mind menekültek, akiknek pénzük volt hozzá, láttam be, hogy helyesen tette. Mi aztán itt maradtunk a felelősséget viselni, ellenforradalmi tetteink miatt kiállni oda, ahol ők otthagyták a helyüket.

Mátyásföldön elég kellemetlen formában alakult ki a kommunizmus. A repülőgépgyár és a cinkotai gyárak munkásai komolyan vették az ügyet. Nekünk is komolyan kellett vennünk attól fogva. Elkezdődtek a házkutatások, és megkezdődött az igazi nélkülözés. Olyan, amilyenről

388 Ld. az Első könyvben a 91. lapon írottakat és a kapcsolódó magyarázó jegyzetet.

a háború alatt fogalmunk sem volt. Pedig azt hittük akkor, hogy annál rosszabb már nem is lehet. Napok alatt tűnt el minden az üzletekből, megszűnt teljesen a piac. Fásult közöny ült ránk. Most már igazán nem lehetett semmit tenni. Zsiga kijött minden héten, vigasztalt és elmondta a szokott bizakodással: még egy hétig, legfeljebb kettőig tarthat. A kertben kapálgatunk, és a kecskéinket legeltetjük. Nagy nehezen kapunk még az első héten egy vén, iszákos napszámost, hogy a még meglevő fát vágja fel. – Most már nincs többé úr meg szegény ember – mondja. Az igaz, hogy most már egyformán szegények vagyunk, neki sincs mit enni több, mint nekünk. – Ezután senki sem parancsol – folytatja –, mindenkit eltörölnek.

– Vajon az Úristent is el lehet törölni? – kérdem tőle lassan. Köszörüli a torkát, nem felel. Az egyházat még nem merték kikezdeni. Különben az öregnek fogalma sincs róla, hogy mi a kommunizmus. Egészen természetesnek tartja, hogy ő vágja a fát nekünk, és nem mi őneki, hogy a villa a miénk, és a kecskék is. De ezek miatt leghamarabb kezd baj lenni. – Négy kecske egy családnak! – üzentetik, el fogják rekvirálni. Nagy szerencsétlenség lenne ránk nézve, mert jóformán ebből élünk, tejet adunk el, és magunk is mindent ezzel pótolunk: húst, zsírt, tojást, ami mind nincsen már. Nemsokára nem lesz cukor, sőt só sem. Azt hiszem, a kecskéket az mentette meg, hogy Jánossynénak, jó ismerősünknek szüksége van tejre, pici gyermeke miatt. Nagy barátságban, mélyebb érzelmi összeköttetésben van Lukács Györggyel. Milyen különös most, hogy ezekkel az emberekkel igazán meleg közvetlenségben éltem azelőtt. Jánossyné maga is kommunista lett. Nem tudom, mi volt ebben az erősebb hatás. Zsidó eredete, vagy az, hogy mindig kicsit egzaltált természet volt. Vagy Lukács befolyása? A kommunizmus után özvegységre jutott. Lukács Bécsben feleségül vette, ami tisztességes eljárás volt tőle, mert az asszonynak már három gyermeke is volt, kettő Lukácsé.[389] Különben finom, intelligens, meleg érzésű asszonynak ismertük, akit mindenki sajnált szörnyű súlyosan beteg férje mellett. Ha voltak is benne olyan tulajdonságok, melyekből látszott, hogy mégsem olyan a származása, mint a mienk, ez nálam nem jelentett semmit, más emberi értékek mellett. Különben a mátyásföldi többi úri családokkal is jó viszonyban állott, és mind nagyon szerettük. De én már a kommunizmus előtt szakítottam vele, mélyebb okok miatt, mint a politikai meggyőződés különbsége. Etikai felfogásban nem egyeztünk meg többé, de lehet, hogy ez már a később bekövetkező kommunista világnézet hatása volt nála.

Jánossyné azonban eljött néha hozzánk most is, a kisbabájának a tejet vitte el. Talán szerette volna tudni ezen kívül is, hogy milyen hatást tett ránk a kommunizmus, melyért ő annyira lelkesedett. Neki nagyon fontos volt, hogy a kecskéink megmaradjanak, éppen úgy, mint nekünk. Azt hiszem – ismétlem –, az ő befolyásának köszönhettük, hogy mégsem rekvirálták el őket. Istenem, vajon meg lehet-e egy jobb korban érteni, hogy milyen kétségbeejtően fontos kérdés volt ez nekünk? Anyánk miatt is kecskéink elrekvirálásának híre jobban megijesztett, mint az, mikor a politikai nyomozó osztály elé rendeltek.

Mi legalább nem panaszkodhattunk éhezésről. A tavasz gyönyörű, és kertünkben annyi a zöldség, hogy öröm látni. Semmivel sem törődünk, csak a földmunkával, úgy élünk, mint a parasztasszonyok szoktak. Egy kis darab földet – fél holdat – ki is bérelünk krumplinak, tengerinek, zöldborsónak. Kapáltunk, ültettünk, gyomláltunk kint a földön a nővéremmel. Ez nem lett volna baj. Akik az idilleket szeretik, vagy a népszínműveket, talán élvezhették volna is, hogy doktori címmel és négy külföldi egyetem indexével a fiókomban vállra tett kapával hogyan sétáltam végig a falun, és hogyan izzadtam odakint. Munkást már egyáltalában nem lehetett később kapni, még ha meg is tudtuk volna fizetni; de nem tudtuk volna. Hiszen munkásuralom volt, tehát a munkások természetesnek találták, hogy ők nem dolgoznak. Nagy fáradság volt a kecskék ellátása is, mert egész nap nem győztük volna legeltetni őket. Főzni és takarítani is kellett, tehát

389 1923-ban házasodtak össze. A hölgy, Bortstieber Gertrúd Emmához hasonlóan az első női diplomázók egyike, neves matematikus lett. Az asszony előző házasságából két fiút és egy leányt hozott. A leány volt a közös gyermekük. Jánossy Lajos atomfizikus, az MTA Központi Fizikai Kutatóintézetének főigazgatója. Jánossy Ferenc neves közgazdász.

hátunkon vagy nagy kendőbe kötve hordtuk be nekik a füvet, akácgallyat és lóherét, melyet erre a célra vetettünk.

Egyszer, amikor kapával a vállamon végigmentem az akácfák alatt, vagy hat fiatal legény feküdt az árnyékban. Mellettük a fegyverük. Nevettek rajtam, és ostoba vagy disznó szavakat kiálthattak utánam, mert nagy kacagásba törtek ki. Csak egy percig öntött el a harag, aztán megbékéltem. – Szegény fiúk, ezeket is nemsokára viszik a vörös frontra, ki tudja visszakerülnek-e még valaha? Nem ők az okai, hogy megbolondították őket. – De azért mindig fájt, ha magyar fajtát láttam ezek között. Azon is sokszor csodálkoztam, hogy miből élnek ezek az emberek, akik földmunkások vagy gyári munkások voltak. Mert fehérpénzt nyomtattak ugyan mázsaszámra, és kaptak is belőle annyit, amennyit akartak, de nem adtak már érte semmit, főleg élelmi cikket nem. A parasztnak minden fenyegetés és parancs hiábavaló volt, bámulatos előrelátással és üzleti érzékkel utasította vissza. Mi tulajdonképpen csak ebből éreztük meg igazán, hogy mennyire kidobni való papíros ez az úgynevezett pénz. – Habár én eleget olvastam a papírpénz teóriáját és a híres Law-féle bukást. Amíg a boltokban egyáltalán volt valami vásárolni való, kényszerítették a tulajdonost, hogy fogadja el a fehérpénzt is.

❖

De nagyon előresietek. Bajosabban tudom az időbeli egymásutánt megtartani, mert feljegyzéseim csak utólagosak, a kommunizmus alatt nem mertem megtartani semmi írást, az örökös házkutatások miatt. Pesten, mint a Gyöngyi naplójából olvasom, ezalatt továbbfolyik az ellenforradalmi tevékenység. „*Március. 27. Megint egy reménykedő nap. Az ellenforradalom kitűzve. Egy rettenetes alak volt Antóniánál. Doktor, ellenforradalmárnak adta ki magát, pedig egyszerűen bérgyilkosnak ajánlkozott. Azt hiszem, akárkinek, aki megfizette volna. Mi nem tudtuk megfizetni. Mérgezett injekciós tűkkel ölt. Nagyon utáltuk. Eddig még önfeláldozó, becsületes gyilkos-jelölteket láttunk. Később úgy tudom, az olasz hatóságok agyonlövették, kémkedés miatt. Mi nem láttuk többet. – Március 28. Ma volt az ellenforradalmi kísérlet, úgy emlékszem, a kaszárnyában kellett találkozni, a fiúk (Gyöngyi testvérei) ott voltak. Azt mondták, pontosan eljött mindenki, de az utolsó percben megint lefújták, árulástól féltek. A bevásárlással rengeteg idő telik, kenyérért sort állunk reggeltől délig. Hát még akinek tej kell a csecsemő gyermekének! Ebben az időben már csak én voltam az összekötő Perényivel. Engem nem figyeltek. Ezekben a napokban ismerkedtünk meg Gömbössel, aki most szervezte át a MOVÉ-t.*”[390]

Szörnyű nevek. És ezek állnak az ország élén! Még a magyarosítottakat sem mondjuk ki, csak a régi zsidó-német névvel együtt. És közöttük van Lukács György is. Nézem a nevét a lapban, és a beszélgetéseinkre gondolok, a leveleire, a filozófiájára, az etikájára. Eszembe jut, hogy mindig kellemetlenül hangsúlyozta halk, előkelő mivoltát. Nagyon meglepett, sőt Ernst Bloch mulatott is rajta, mikor egyszer azt mondta (a reinkarnációról volt szó): – Meg vagyok róla győződve, hogy valaha francia márki voltam, térdnadrágban, selyemharisnyával, és a francia rokokó minden stílszerűségével. – Bloch közbeszólt: – Und in der Degenscheide mit dem Füllfederhalter.[391] – Nevetett, de azt hiszem, kissé rossz néven vette. Engem nagyon meglepett, hogy mennyire nem látják az emberek magukat, mert erősen zsidós és degenerált volt, külsőleg.

Nos, a márki most Kun Béla mellett foglalt állást. Mindent a hatalomért és érvényesülésért? Nincs igaza a Huszár Károly könyvének, hogy a „milliomos bankár fiát egy budapesti dúsgazdag ügyvéd leánya, Goszthony Mária vette rá, hogy csatlakozzék a kommunizmushoz.” A forradalmi eszméket hihetőleg az első orosz felesége befolyásának lehet tulajdonítani. Mikor abban az időben hazajött Németországból, már hátrafelé simított bolseviki frizurát viselt, és ha utólag

390 Ez a „napló” sem volt kimondottan napló. Gömbös Gyula januárban került a MOVE élére, s még a polgári demokratikus forradalom idején Bécsbe távozott, s ott az ABC-ben szervezte az ellenforradalmat, hogy azután a Magyarországi Tanácsköztársaság idején kalandos úton Szegedre érkezzen.

391 És a kardod hüvelyében töltőtollal – ném.

visszagondolok, ahhoz képest már sokat beszélt az orosz politikai viszonyokról, mint amennyire régen politika iránt érdeklődött. Fenntartotta benne ezt az irányt Balázs Béláné, akit – sohasem értettem, miért – nagyon nagyra tartott.[392] Goszthony Mária sokkal később ismerkedett meg vele. Róla olyan szörnyűségeket beszéltek el, hogy le sem írhatom. Azonban hogy a Szamuely kedvese volt, arról mindenki meg volt győződve, erről az egész kommunizmus alatt beszéltek, sőt később azt is, hogy gyermeke született. Szamuely-gyerek! A többiekről, akikről még beszéltek – nagyon is sokról – csak pletyka útján tudok. A Szamuely-ügy nyíltan ment. Hogy egy magyar úri leány hogyan aljasodhatott le ide, még hisztériája sem magyarázza. „Csakazértis!" A polgári társadalom erkölcsei ellen? Megmutatni akarás, hogy meg merem tenni? A bolsevik eszmék hatása? Talán valami nagy csalódás érhette ebben a polgári életben? Mint ahogy meg vagyok arról győződve, hogyha Lukácsnak sikerül a heidelbergi katedra elérése, sohasem jött volna vissza Magyarországra kommunistának, mert a tudományos pályán keresett volna magának érvényesülést. Hogy az egészben érvényesülés és hatalomvágy volt a legerősebb indító, az bizonyos. És a szerencsétlen éppen ezzel játszotta el örökre, hogy érvényesüljön. De csodálatos módon kitartott a bukás után is a kommunizmus mellett, mikor csaknem nyomorban élt a feleségével *(Jánossynéval)* Bécsben, holott Balázs Béla azután megtagadta a kommunizmust. *De kitartott még sokkal később is. Mert mikor Németországból a hitlerizmus elől menekülnie kellett, Oroszországba ment Balázs Bélával együtt. Lukács nagyon elégedetlen itt a helyzettel, azt mondta, hogy ő az egyetlen igazi kommunista Oroszországban. Nagyon jól mulattam rajta, de tökéletesen igaza lehetett. Ez a fanatikus teoretikus még mindig ragaszkodik a képzelgéseihez. Balázs teljesen a filmnek adta magát. Ő alkalmazkodóbb, ezért jobb dolga van. (Ezeket az adatokat 1935-ben hallottam Vedres szobrászéktól,[393] akik a Lukács család társaságával ismeretségben vannak.)*

Milyen nevek! Szörnyű és komikus hatásúak, az ember nem mer visszagondolni azokra a nevekre, amelyek régen a magyar minisztériumokban a magyar ügyek élén állottak. De fogunk még szörnyűbbeket is megtanulni. Az én szocialista barátom és megmentőm, Csizmadia Sándor is köztük volt eleinte magyar nevével. De március végén egy hazafias verset írt, mire azonnal elcsapták és letartóztatták.[394] Akkor már kezdtük azokat jó magyaroknak tartani, akiket elfogtak, és büszkék voltunk azokra, akiket ez a sors ért. A kínzások és gyilkosságok még nem kezdődtek, vagy legalábbis mi nem tudtunk róla.

Sajátságos ez a forradalmi pszichózis. Mindig a kisebbségek csinálják meg a forradalmat. De mi rántja utánuk a többséget? Az, hogy az ember mindig elégedetlen és valami jobbat vár a változástól? Én egyáltalán nem tartom igaznak azt a teóriát, amelyet Tormay Cécile is vall – mert nem az ő eredeti ideája –, hogy minden forradalom zsidók csinálmánya. Ez a zsidóságnak túlságos dicsősége volna. Ellenben ők úgy jutnak ebbe is bele, mint minden új eszmébe – irodalom, művészet, politika, tudomány vagy bármi más legyen is az –, mert

70. Magyar glóbusz
Az írónőt romantikus nemzetszemlélete akadályozta az egyébként természetesen ismert tény tudomásul vételében és a forradalmakról vallott felfogása reálissá formálásában.

392 Az első feleségről, Hajós Editről van szó.
393 Vedres Márk és felesége, Pollacsek Matild, aki szintén szobrászművész lett.
394 Csizmadia Sándor parasztszármazású költő, szociáldemokrata politikus. A polgári demokratikus forradalomban földművelésügyi államtitkár, a proletárdiktatúra egyik népbiztosa. Erős nemzeti érzületével került szembe a diktatúra vezetőivel.

egyáltalán minden új imponál nekik, és kapnak rajta, legyen az akár rossz, akár jó; míg a nemzetek arisztokráciája és polgársága – konzervativizmusuk folytán – minden újnak ellensége, akár jó, akár rossz, csak azért, mert új. A forradalmi eszmék, melyek a világ új periódusait erőszakosan megnyitják, kapóra jönnek azoknak, akik semmit sem veszíthetnek vele, akiket a tradíció nem köt lelkileg; amellett a bizonytalanságban több alkalom van az érvényesülésre, ami minden zsidó intellektuelnek is fő vágya. A hatalom az új eszme megvalósulásától függ, ebbe kapaszkodnak tehát bele. Ugyanígy volt a szabadkőművességgel is annak idején, a marxizmussal még inkább. De nem ők teremtik a forradalmi eszméket. A zsidó szocialisták Marx-szal együtt csak a kész államelméleteket használták fel. – De mi kapcsolja a többieket hozzájuk? A műveletlenebb néposztályt az, hogy jobbat ígérnek neki a múltnál. Ki lenne megelégedve a sorsával? A műveltebbek közül sokat az elméleti szépségért való lelkesedés, a fanatizmus. Hiszen magunk is lelkesedtünk eleget teóriákért, forradalmakért, míg a megvalósulás meg nem tanított minket az igazságra. A kommunizmus eszméi is ideálisak, ha egy ideális emberiség léteznék. De a fanatikusak ezt nem látják, nem látnak a teóriákon túl, és ezért ők a legveszedelmesebbek. Vajon Lukács, Balázs és a többi ismerős ezekhez tartozott? Csak Balázsnál látom ezt egészen tisztán, aki végletekig idealista volt.[395] Neki a kommunizmus nemigen jelentett többet a jobb megélhetésnél. És ő az életét mindig regénynek élte, minden közönséges eseményt benne csodának tartott. A kommunizmus is ilyen csodának látszhatott előtte. A hozzám írt levele is ezt bizonyítja.[396] Mások azonban affektált félbolondnak tartották azelőtt is. Nagyzási mániája csak olyan volt, mint a többi *szellem-kalandorai*é.[397] De nála a póz tényleg átélt, természetes volt. Csak azok vádolják őt azzal, hogy a hatalomvágy vitte bele, akik nem ilyennek tartották.

Akkor még nemigen tudtam, hogy az ismerősök – vagy legalábbis az ismert nevek – közül mások hogyan szerepeltek. Csak a kommunizmus után kezdték el őket üldözve emlegetni, közöttük Babits és Kodály érdekelt a legjobban – mint mondottam, csak a restauráció után. Kettejük közül Babits szenvedett többet, mert ő elfogadott egy egyetemi tanszéket, míg Kodály csak ott maradt a helyén. Babits el is vesztette a gimnáziumi tanári állását. Megkérdeztem tőle természetesen, hogy mi van ebben a vádban? Azt felelte, hogy tényleg kinevezték, és mivel ő nem foglalkozott politikával, és akkor csak annyit tudott a kommunizmusról, hogy egy új politikai irány, mely uralomra jutott, természetesen elfogadta a kinevezést, és magyar irodalomtörténetet tanított. (*Véleményem szerint Babitsot már Tisza alatt ki kellett volna nevezni egyetemi tanárnak, nem pedig Fogarason kínlódni hagyni évekig.*[398] *Ellenben a Kéky Lajos-féle emberek nagyszerűen eveztek előre az egyetemi tanárság felé.*) Babits annyira nem volt kommunista, hogy valamelyik vezető ember felkereste, hogy lépjen be a pártba és vegyen részt a munkájukban, és ő határozottan visszautasította, még a szakszervezetükbe sem lépett be. Ezen a téren sok-sok igazságtalanság történt utólag, melyről írni fogok.

A vörös szín állandósul; most már halál jár egy régi sapkarózsáért. Egy jelenetet, melyet *A szellem kalandorai*ban felhasználtam, Stellerné beszélt el. A fiával és vele történt meg. Csak a fia nem lőtt rá arra a kommunistára, aki rátaposott a sapkarózsára, így nem is kellett menekülnie. A Nők Klubjában találkoztam Stellernével a kommunizmus kezdetén. Alig néhányan voltunk ott utoljára. Később ezt a lakást is elrekvirálták. Akkor beszélte Révainé is – Révai Mór felesége, akik már régen kikeresztelkedtek –, hogy Lukács és Kunfi elvették az egész villájukat. Garbai az Elsner selyemkereskedő legproccosabb villájában lakott.[399]

Mátyásföldön eleinte nem sok változást okozott az új „rend". Néhány ismerősünk belépett a direktóriumba, és ennek köszönhetjük, hogy idekint a polgári osztály mégsem halt éhen. Mudrovics Elek – akit emiatt később olyan igazságtalanul vádoltak, és elzavarták a fővárosnál

395 Ld. erre az Első könyvben írottakat, valamint a kötet végén Utószavát.
396 Amit az írónő nem válaszolt meg.
397 Utalás az 1921 végén megjelent művére.
398 Fordítva történt. A költőt büntetésből helyezték Fogarasra.
399 Garbai Sándor a proletárállam – formailag – első embere volt.

az állásából – és Bokody asztalos volt a pártfogónk. Mudrovicsékkal nagyon gyakran összejöttünk a diktatúra alatt, és a legjobb érzésű magyar embernek ismertem meg a feleségével együtt. Tőle áldozat volt a saját osztályáért, hogy „ezekkel" együtt dolgozott. Az élelmiszerjegyet rendesen megkaptuk, holott Pesten csak szakszervezeti tagok kaptak, és a mi osztályunk valósággal éhezett. Mátyásföldön lakott akkor Sas Ede is, aki valami réven szintén belebonyolódott a kommunista ügyekbe, úgy utálta őket, hogy emiatt kétségbe volt esve, szörnyen félt tőlük. Azt hiszem, hogy csak újságcikkeket kívántak tőle.

Én soha semmiféle szakszervezetbe nem léptem be, csodálatos módon nem is kérdezősködtek róla odakint. Azt hiszem, fel sem tételezték, hogy ez lehetséges. Sokszor volt dolgom az itt lévő direktóriummal. Hiszen minduntalan felrendelték az embert, hogy beszámoljon róla, hány szoba van, hányan lakunk benne, mi a foglalkozásom, ki a kereső a családban, mennyi vagyonunk van, hol van elhelyezve stb. A legtöbbször elvtársnőnek szólítottak, de én szerencsésen mindig kikerültem ezt a címzést, és sohasem mondtam ki az „elvtárs" nevet. A kálvinista dac és makacsság győzött a félelmen. Ez az „elvtárs" szó is nagyon komikussá vált. Mellettünk egy zsidóasszony lakott a saját villájában. Valami okból megint rekvirálni voltak minden házban, s a kiküldött tőle jött át hozzánk. Ez a szegény asszony utána szaladt valamit kérni, már nem emlékszem, mit. És míg velünk beszélt az a nagyhatalom, a jó zsidóasszony dühösen szidta őket minden alkalommal, Dob utcai hangsúllyal mondta minden második szavában: – Kéhem elvtáhs! Elvtáhs! – El kellett fordulnom, majd kipukkantam a nevetéstől. Az bizony elvtársatok, ti csináltátok. Mátyásföldön ugyan nem láttam zsidót a direktóriumban, a repülőgépgyár munkásai voltak a parancsolók.

Gazdasági és kulturális tevékenységüket azzal kezdték meg, hogy a lóversenyteret felszántották. Mikor bejárunk, látjuk is, hogy ültetnek vagy vetnek valamit. De sohasem lett belőle semmi, mert senki sem dolgozta tovább. Pedig csodaszép nyár volt a zöldségtermesztésre. A másik volt, hogy az elrekvirált képekből kiállítást csináltak. Vágytam volna megnézni azokat, melyekhez különben sohasem jutunk el a mágnások és milliomos zsidók lakásában, de Zsiga leintett: „Csak nem mégy elrablott képek kollekcióját megnézni a rablóknál?" Igazat adtam neki, nem is néztük meg. A másik kulturális ténykedés az írói kataszter felállítása volt Lukács teóriái alapján. Ez általános mulatság tárgya lett. Különben méltó volt ahhoz, hogy a Pest megyei tanfelügyelő egy cipészlegény lett.

Közben Pesten az ellenforradalmárok mindig erősebben mozgolódnak, terveznek. Békássy Gyöngyi naplója mindig érdekesebb: *„Április 2. Reggel egy átjáróházban Perényivel találkoztam, aki ellenforradalmi pénzt adott át. Egy részét a másik utcasarkon átadtam Zachárynak, aztán Görgey Gyurihoz mentünk, hogy a többit átadjuk neki. A pénz arra kell, hogy megint kirepüljenek többen Bécsbe. Valószínűleg Görgey Józsi is megy, Bán Valér szokta őket vinni állami géppel. Röpíveket is adtam át Gyuriéknak, hogy Bécsben kinyomassák, aztán repülőgépről szórják le Pesten. Ezt már többen megígérték, de sohasem lett belőle semmi [...] Akik közben kijutottak, azokról nem hallottunk többé semmit. Ezért akart Görgey Gyuri vagy Józsi kimenni. A pénz többi részét hazavittük, és az ablak alatti faburkolat repedésébe dugtuk el, hogyha valakinek hirtelen utazni kell, odaadhassuk. – Április 4. Az újabb terv, hogy Vas megyében robbantják ki a forradalmat [sic!] először, ott a huszárokkal Lingauerrel rendben van már minden és onnan jönnek Pestre. [...] nagy öröm, antantbizottság jön, Cunningham, vagy valamelyik embere […] Perényiéknek ezen időkben az volt a tervük, hogy valamelyik tiszántúli városba vonulnak vissza, az akkor még meglévő székely sereg védelmébe (nemsokára azután oláh árulás folytán lefegyverezték őket)*[400] *repülőgépen odaszöktetünk egy munkásvezért, a nevét elfelejtettem, aki derék ember, de önként aligha jönne, ellenkormányt alakítunk, és a munkásvezért is bevesszük. A proklamációkat már megfogalmaztuk. – Április 7. Görgey Józsinál, Perényinél meg Kaasnál voltam, a búvóhelyén. Otthon már keresik a vörösek. Budán egy földszintes házban egy hölgyismerősénél bújt meg." (Ez*

400 Az írónő betoldása.

Fischerné Szilágyi Ágota volt, mint később megtudtam.)[401] *„A kövér háziasszony csak jelszóra nyit ajtót. Kaastól indultak ki a legregényesebb tervek: pl. motorcsónakkal menni el egy vidéki városba, ahol ellenkormányt lehet alakítani, meseszerű összejöveteleket tervez temetőkben stb. Később pedig egy kolostor volt kiszemelve, ahol a legzavarosabb időkben elbújhatunk, megtalálhatjuk egymást vagy híreket hagyhatunk."* Később elolvasva, végtelenül meghatott ez a tevékenysége Gyöngyinek, aki egy abszolút passzív természet, tehát még a lelki diszpozícióját is le kellett küzdenie az összeesküvésekhez, nem úgy, mint Antóniának, aki erre született, és beteg volt, ha a legvadabb terveket nem csinálhatta és nem szaladgálhatott annak a kivitelében. És dolgozott a legnagyobb bátorsággal, anélkül hogy valaki felemlítette volna, mit tett. Akik elszaladtak, azok szerepelnek a kommunizmus hősei gyanánt.[402]

II.

Lassanként mindjobban önmagába húzódott vissza minden család. Mi már a kertbe sem igen ültünk ki, halkan kellett beszélni, nehogy az ember véletlenül elszólja magát. Ez a halk, suttogó beszéd olyan jellemző lett erre az egész időre. Reggel dolgoztam a kertben, és félve néztem ki a kerítésen, hogy nem jön-e az a szörnyű ember, aki húsvétkor leverte a feszület lábát, és aki most nagyhatalom volt. Híres tolvajcsalád tagja, különben matróz volt a háborúban, s mióta hazajött, rettegtetője a mi fajtánknak, és szeretője az összes mátyásföldi cselédnek – már akinek van erre közülük hajlama, nehogy megbántsam a tisztességeseket. Ez az ember mindig beköszönt a kerítésen, ha kint voltam. Úgy láttam, hogy ezt gúnyosan és bosszúállóan teszi. Lehet, hogy csak képzeltem. A kommunizmus után több évre elítélték mindenféle gazság miatt. Legeltettük a kecskéket, lehetőleg korán, nehogy feltűnő legyen. Házimunkát végeztünk, délután pedig együtt ültünk a besötétített verandán, és lestük, ha a kertajtó nyílott, hogy nem valami rekviráló vagy más veszedelmes ember jön-e. Azok voltak az ünnepnapok, ha Zsiga kijött látogatóba, híreket és biztatásokat hozva: – Nem tarthat tovább egy-két hétnél! – A rekvirálási zaklatás reánk nézve inkább kellemetlen volt, mint veszedelmes. Végigvezettük őket az egész házon, hiszen semmink sem volt. Ruhánk, fehérneműnk már a háború alatt nagyon elfogyott, élelmiszerkészletünk jóformán semmi. Egy zsák lisztet kaptunk Virányiné Bodor Kornéliától, azt is már csak az aratás után. Óriási gazdagság és biztonság volt ez reánk nézve. Itt meg kell jegyeznem, hogy Bodor Kornélia zsidó. Ahogy mondani szokták, minden keresztyén családnak van egy zsidója, aki kivétel – ő csakugyan az volt. Az elhunyt fivérem menyasszonya volt, és miután később férjhez ment, mindig a legnagyobb szeretettel viseltetett a család és mama iránt. Kezes, szerető szívű, és teljesen keresztyéngondolkozású asszony volt. Képzelni lehet, hogy ebben a nyomorúságban milyen boldoggá tett ez a távolról jött küldemény. Kornélia már akkor a csehekkel súlyosbított helyzetű Ungváron lakott. A liszt egy utazóládában állt az ebédlőben. Ide raktunk be mindent, amit féltenünk lehetett, és az ajtót bezárva tartottuk. A másik két szobába jóformán csak éjszakára mentünk be, a verandán laktunk. Szerencse, hogy nyár volt.

Mi lett volna ebből a szerencsétlen országból, ha télen üt ki ez a borzalmas uralom? Tehát a rekvirálók megnézték a lisztet, de mi csak annyit vallottunk be, amennyit szabad volt tartani: azt hiszem, 60 kilót. Az egyik ember megemelte a ládát: – Nehezebb ez 60 kilónál – mondta. Erre elhalványodtam és majd felborultam ijedtemben. – Nehéz a láda is – védekeztem, és igyekeztem nagyon nyugodt lenni. – Az igaz – mondta a másik –, nincs ez több annál. – Lehet, hogy jószívűségből tette. Elmentek… utánuk lestünk Micával az ablakon át, de csak akkor lélegeztünk fel, amikor eltűntek a kerítés bokrai mögött. Elkezdünk nevetni: minden ezüstünk a láda aljában volt az abrosz alatt, amelybe a lisztet öntöttük. Elhatároztuk, hogy más helyet keresünk neki. Vasárnap, mikor a cselédleány elment – véletlenül kaptunk egyet házi alkalmazott néven, de

401 Az írónő betoldása.
402 Az írónő itt is sógornőjére céloz.

nem volt beszervezett kommunista –, kiszedtük az ezüstöt, és a padláson a felhalmozott széna alá rejtettük. – Nem jó! Ha ráugranak, megérzik, hogy van alatta valami. – Sorba raktuk hát egy gerenda alá, és felhalmoztuk körülötte a szénát. Naivság volt az egész, mert sokkal rejtettebb helyeket is felfedeztek már, de valamennyire mégis megnyugodtunk. Ekkor már mindenki elrejtette az értékeit, amennyire lehetett. Sokan, főleg a nagyzsidók, már régen kivitték azokat Svájcba. Zsigáék a magukét – sőt jóismerőseik ezüst- és ékszerholmiját is – éjszakánként ásták el a hűvösvölgyi villa kertjében.

Közben gondolnom kell a létfenntartásunkra is: a mama nyugdíja egyre kevesebbet ér, és ki tudja, nem fogják-e egyszer megszüntetni. Egy alkalommal felemlítettem Jánossynénak a kérdést: – Jó volna, ha gondoskodnék a hatalom arról, hogy aki dolgozni akar, az meg is tehesse. Nekem nincs semmi keresetem. – Jánossyné megkérdezte, hogy fordítást vállalnék-é? – Természetesen minden becsületes munkát, csak propagandaírásokat nem. – Pár nap múlva berendeltek Pestre, a Nemzeti és a Vígszínházhoz. Színdarabokat kaptam fordítani: Tolsztojt, Strindberget, később Hebbelt. A Nemzetinél Ambrus Zoltánnal beszéltem, de a Vígszínháznál rémes zsidó alakok voltak. (Később nagyon kellemetlen körülmények között tudtam meg, hogy az egyik Bánóczi volt.) Azok, akik megszaladtak minden baj és éhezés elől, és akiktől nyugodtan éhen halhattunk volna, ezt is a szememre vetették később. Sőt, azt is, hogy a Világosság Könyvtárnak már korábban fordítottam két regényt, tehát szocialista munkát vállaltam. Mintha a munkásoknak bűn lenne jó könyvet a kezükbe adni. Elég gyalázat, hogy a mi népünket olyan szeméttel traktálták évtizedeken át, mint amilyenek a hivatalos kiadású népkönyvek voltak. Ezek pedig a világirodalom remekeit fordíttatták le a munkásoknak. Az én színdarabfordításaim sohasem kerültek színpadra, mert a proletár publikumnak egészen más kívánsága volt. Meséket terjesztettek arról, hogy milyen előadásokat vittek ezekből színre, és milyen hallgatóság volt rajtuk jelen. Én természetesen sohasem láttam egyet sem.

A dolgok eleinte egyformán folytak tovább, eltekintve a sok kiabáló plakáttól és embertől. A pestiek gyakran jönnek ki, vagy az idekint lakók, akiknek Pesten van nappal dolguk, hazajövet beszólnak. Izgatottan várjuk a villamost, ki fog beszólni, és milyen új hírrel vagy viccel. Soha annyi bolond és keserű adoma – ha annak lehet őket nevezni – nem volt forgalomban. És egészen speciális nevetést váltott ki: volt ebben gúny, kicsinylés, de reménykedés is. Hiszen az egész rezsim gyógyíthatatlan nevetségességben szenvedett, minden borzalom ellenére. Sőt, soha Kun Béla és a többi Napóleon el nem érte, hogy a borzadás mellett a nevetség ne járjon nyomukba. Ám ez nemcsak a parvenü hatalomra jutásának nevetségessége volt, hanem a saját megadásunk nevetségessége is. Még később is, mikor a rémület már elhitette, hogy ez állandó maradhat, a megbolonduláshoz vezető gondolatok mellett mindig volt ebben az átélésben egy groteszk komikum. Különös, meg nem magyarázható érzést váltott ez ki az egész lakosságban. Még a zsidókban is. Akik, ha nem voltak benne a dologban, a legjobban féltek, és a legjobb vicceket csinálták. De ez az egész időszak átélését még szaggatottabbá változtatta. Száz meg száz adoma és élc forog közszájon. Nem a Károlyi-korszak dühös kétségbeesése uralkodik, hanem a szó szoros értelmében vett akasztófahumorral járó fogcsikorgatás. Ennek a groteszk és szörnyű komikumnak a megtestesülése volt Korvin-Klein. Nem hiszem, hogy ez a nevetségesség az orosz kommunizmussal szemben ott felébredhetett volna, de nálunk nagyon jellemző volt. Kinevettük önmagunkat is, saját félelmünket, alkalmazkodásunkat, az ideiglenes elfogadást. Dühöngtünk, féltünk és nevettünk. Csak akkor kezdett minden borzalmassá válni, amikor a gyilkosságok híre elterjedt. Mátyásföldön lakott egy katonatiszt a családjával. Természetesen belekényszerítették a Vörös Hadseregbe. Hogy mi volt ez a kényszer, nem tudom[403] – lehet, hogy csak a megélhetésé. De nem is kérdeztük, olyan természetesnek találtuk, hogy a minisztériumokban[404] és állami hivatalokban bent maradtak az emberek a helyükön, amíg ki nem dobták őket. Pedig nagyon soknál, és éppen

403 Tudta az írónő. Nem sokkal később megírja.
404 Megszűnt a minisztériumi szervezet. Népbiztosságok voltak.

71. A tavaszi hadjárat sikerét jelentős mértékben az magyarázta, hogy azok is fegyvert fogtak, akiket semmi nem fűzte a proletárállam eszméihez.

72. Az 1945-ös csőd után háborús bűnösként perbe fogott Sztójay Döme
A Sztojakovics-család gyermekeként a Vörös Hadsereg egyik főtisztje. Későbbi pályafutását e szerepvállalása nem akadályozta.

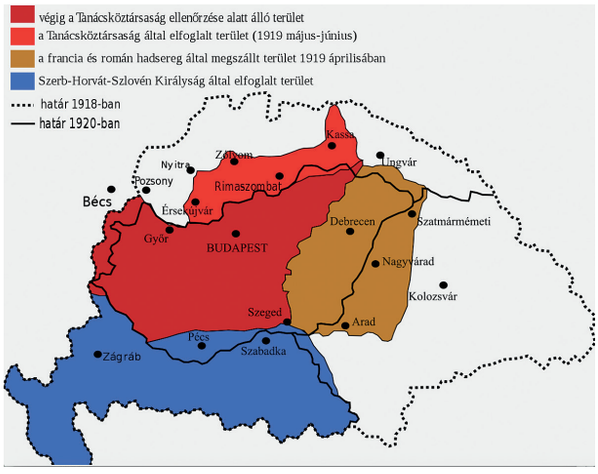

73. Térkép a tavaszi hadjárat sikeréről
Clemenceau hazug jegyzékére nem lehetett jó választ adni.

a legtehetségesebb és legexponáltabb tiszteknél ez vezetett bajra a kommunizmus bukása után. Ilyen volt a Stromfeld Aurél esete is, melyet igazságtalanságnak találok.[405] Mert a Vörös Hadsereg vezérletét ők nemzeti zászló alatt és nemzeti érdekek miatt vállalták. Stromfeld foglalta vissza a cseh-oláh hadseregtől Miskolcot, Kassát, Eperjest. Ugyanebben a hadjáratban vett részt egy gyermekkori váradi ismerősöm, Tóth Sándor, aki a Monarchia egyik legzseniálisabb és legbátrabb tisztje volt. A háborúban viselt dolgairól a tiszttársai csodákat beszéltek. Őt is – mint Stromfeldet – elbocsátották, rangjától megfosztották.[406] Ezek nem tartoztak az olyan világboldogító fanatikusok közé, amilyenek a magyarságból is csatlakoztak a kommunizmushoz. Jóérzésű magyar emberek voltak, akiknek mindegy volt, milyen lehetséges módon verik ki az ellenséget a magyar földről. A mi mátyásföldi tisztismerősünk is az utóbbiak közé tartozott. Ö volt a legfanatikusabb ellensége a kommunistáknak a saját táborukban. Naponta boldogan hozta a híreket, hogy hol verték meg a mieinket, a vörös hadsereget – hiszen a mi fiaink voltak köztük, akiket kényszerrel vittek el. Ám amikor elmesélte, hogy a tiszai harcoknál később hogyan kergették bele a tisztek saját embereiket az ellenség karjába és a Tiszába, nem tudtam, hogy etikailag hova kell állnom.[407] Az is igaz, hogy csak a kommunisták lehettek annyira ostobák, hogy a régi monarchiabeli tisztekre bízták a vörös sereg vezetését – bármennyire is kénytelenségből tették ezt. De ez sokkal későbbi időre tartozik már. Ez a tiszt egész nyáron – míg ki nem vitték őt is a vörös frontra – minden este benézett hozzánk hazamenet, a legújabb reményeket és legújabb vicceket elmondani. Este mégis ki kellett ülnünk a kertbe, nagyon meleg és száraz volt a nyár, és csak ilyenkor kaptunk egy kis hűsebb levegőt. Halkan, összebújva, felvillanó tekintettel hallgattunk, amíg a kerten túl talán egy direktóriumi ember, vagy egy repülőgépgyári munkás haladt el – és nevettünk befelé fordulva.

405 Kozma Miklós személyesen tartóztatta le a proletárdiktatúra bukása után.
406 Stromfeld július 3-án mondott le állásáról, mert nem értett egyet Clemenceau álságos jegyzékeinek az elfogadásával. Kun Bélának nem volt lehetősége a jegyzékre jó választ adni. De Stromfeldnek mégis igaza volt, mert a visszavonulással füstté váltak a vérrel kiküzdött katonai sikerek.
407 Még azon a napon, amikor július 3-án Stromfeld lemondott, Julier Ferenc lett az utóda. A románok elleni tiszai offenzíva döntően azért omlott össze, mert annak haditervét Julier átadta az ellenségnek.

Különben kezdjük megint a mindennapok gondjait intenzívebben megélni, úgy, mint a háború alatt is. Csak most minden nélkülözésnél dühösen szidjuk a kommunistákat. Valahogy ez a kivételes helyzet is kezd egy mederben folyni: megint nem a történelmi időt éljük, hanem annak hétköznapi kis nyavalyáit.

Békássy Gyöngyi:[408] *„Április 9. Az Újságírók Szövetségébe mentem vásárolni, pokoli messzeségbe mindenféléért, egy pakli gyufával tértem haza: ez volt az egész délelőtt eredménye. Délután egy detektív formájú ember keresi Antóniát – üzleti ügyben. Elküldtem a Pál utcába. (Itt volt az Antónia régi lakása, melyet a vice elrekvirált.)*[409] *Elment a marha. Közben Antónia megjött. Mondtuk neki, hogy szökjön, de ő nemigen akart. Egyet-mást mégis összepakolt, és elment Zuber Ferihez. Egy óra múlva visszajött a detektív, most már végigkutatta az egész lakást. – Április 10. (Antónia visszament a Pál utcai lakására, végül ott fogta el a nyomozó.)*[410] *A férfi igen tisztességes, viszi az Antónia táskáját, és megengedi, hogy beszéljek vele. Azt mondja, azért jött haza, mert megunta a bujkálást. Kér, hogy ne mondjam el a mamának, hogy elfogták. Otthon sok a munka, ma az influenzám is súlyosbodott. Éjjel dörömbölnek az ajtón: Antónia jött meg egy zsidó detektívvel. Volt már a forradalmi törvényszék előtt, egyelőre ide internálták. Detektív lesz a lakásban, az ebédlőben feküdt le. – Április 11. Reggel, délben, este váltják a detektíveket. Kevés köztük a zsidó. A nem zsidók nagyon tisztességesek, csak azt nem értik, miért olyan embereket őriznek, akik maguk takarítanak, főznek – és nem gazdagabbakat. Mulattatjuk és jól tartjuk őket. A szerencsétlen Zacháry becsengetett, a detektív nyitott ajtót. Antónia odaugrott, és elküldte azzal, hogy eltévesztette az emeletet. Ő aztán alighanem megadta a vészjelt a többieknek, mert ezentúl nem jött senki – csak Marsovszkyné néha, aki összeköt minket a külvilággal. – Április 12. Végigtapasztaltuk a proletárdiktatúra összes detektívjét. Ha ezek a legbolsevistább érzelmű emberek, akkor gratulálhatunk nekik! Kisebb izgalmak: az egyik muzikális és a harmóniumon akar játszani, pedig nem szól, mert benne van az ezüstünk. De eltereljük valahogy a figyelmét."*

Szegény Békássynéra és Sztankaynéra most várnak a legnehezebb napok. Az alábbiakat Gyöngyi naplójából és az anyja leveléből állítottam össze.[411]

„Április 19. Reggel megint házkutatást tartanak. Ezúttal egy borzas hajú zsidó – a négy Rabinovics testvér egyike – és egy keresztyén, aki szimpatizál velünk. Rabinovics feltúr mindent. De hiszen itt már túrhat... Házi detektívünk fel van háborodva, hogy miért zaklatnak ilyen derék embereket? Házmesternénk nagyon elégedetlen, hiszen abban reménykedett, hogy állandó irigysége tárgyát, a kis zsírkészletünket viszik majd el. De ezek csak papírokat kutatnak. Papát be akarják vinni, ám mivel ő Barokra[412] *ment, minket tartanak házifogságban. Délután azonban sajnos megjött és bevitték. – Április 20. Kora hajnalban dörömbölés. Jön két detektív, egyiknek át volt lőve a gallérja. Annak a gazembernek akarják tudni a nevét, aki rájuk lőtt. A beszédből Antónia ráismer, hogy Zachárryról van szó. De ők valami Rimanóczyról beszélnek – ez volt állítólag az igazolványa alá írva –, így Antónia nyugodtan vallhatja, hogy ilyen nevű embert nem ismer. Görgeynél fogták el, és azokat is agyonlövik, ha Antónia meg nem mondja a nevét. Minket nem vallattak ki, és Antóniát is beengedték hozzánk, hogy elmondja, mit vallott. Később tudtuk meg az egész történetet."*

Békássyné levele bővebben tartalmazza:[413] *„Férjemet a délutáni órákban elfogták, és elvitték a főkapitányságra. Ugyanazon az éjszakán, 11 óra és éjfél között, óriási robajjal a lakásunkba tört nehány detektív és vöröskatona, vagy öt-hat bőrkabátos Lenin-fiúval. Épp spanyolnáthával feküdtem. Sztankayné Iványi Antóniát akarták kihallgatni. Az ok: Gyöngyi leányom este 8 órakor pénzt vitt Görgey József lakására, ahol azt Görgey Györgynek kellett átadnia, hogy még azon az éjjelen fontos jelentésekkel Bethlen István grófhoz repülhessen. Görgey György azonnal kiment a repülő-*

408 Az írónő betoldása.
409 Az írónő betoldása.
410 Az írónő betoldása.
411 Az írónő betoldása.
412 Óbarok – község Komárom megyében.
413 Az írónő betoldása.

terepre […] Alig mentek el Görgey lakásáról, amikor 9 óra körül detektívek jelentek meg a helyszínen, és lesben állva az éppen hazatérő Görgey József huszárkapitányt elfogták és kihallgatásra elvitték. Tíz óra körül Zacháry László jelent meg a Görgey lakásán, fontos jelentésekkel a zsebében. A továbbra is lesben álló detektívek lefogták, és a budai Lánchídfőnél lévő lakásról a főkapitányságra akarták vinni, hogy ott kivizsgálják. Zacháry – tekintettel a zsebében lévő fontos iratokra – mikor a Lánchídnál a detektívekkel az alsó rakodópart felé értek, kirántotta browningját és az egyiket fejbe ütötte vele, a másikra rálőtt. Ezután leugorva a hídkarfán át az alsó rakodópartra, az éjszakában szerencsésen eltűnt. A detektívek Görgey kihallgatását követelik: »ki volt az a tiszt?« Görgey jó félórás vallatás után végre azt mondta, hogy olyan valaki lehetett, akivel olyan kevés dolga volt, hogy a nevére sem emlékszik. »De talán tudni fogja Ivády Antónia, akin keresztül megismerkedtem vele.« E vallomás után jöttek el a detektívek. Mi rögtön tudtuk, hogy csak Zachárról lehet szó, de Antónia semmit sem vallott. Két óra kihallgatás után elment a sereglet, és mi valamennyien kellemetlen meglepetéssel beszéltünk Görgey furcsa vallomásáról."

Gyöngyi a továbbiakat így írja le:[414] *„Mivel sejtettük, hogy Zachárról van szó, Antónia meghagyta, hogy juttassak hozzá pénzt, hogy elrepülhessen, esetleg más bajbajutottakkal együtt is. Nehezen vártuk ki a reggelt. Amint tisztességgel lehetett, őrző detektívünktől elkéredzkedtem templomba. Vallásos volt, eleresztett. Szerencsémre találkoztam Marsovszkynéval. Közömbös dolgokról beszélgetve átcsúsztattam kezébe a pénzt, és azt mondtam, vigye haza a kutyáját, és jöjjön el a templomba. Nemsokára jött is vissza. Átadta a családnak a pénzt. Tudták, hogy Zacháry hol rejtőzik – el fog utazni […] Sok jó magyar ember van a Vörös Hadseregben, ellenforradalmárok is. Az oláhok ellen akarnak harcolni, vagy pedig onnan akarnak Szegedre vagy Bécsbe szökni. Ezekről persze nem jött hír, mert ott tehetetlenek voltak. A franciák ellenük dolgoztak, míg mi itt az antant segítségét vártuk. Az angolok pedig azt mondták, hogy előbb döntsétek meg őket – fegyvertelenül! – »aztán majd segítünk«. Bele akartak vinni minket egy rettenetes, kilátástalan vérontásba, amit a szegény ellenforradalmi szervezetek meg is tettek volna, ám vezéreik ettől rendre visszarettentek. Apa megjött. Azt mondták a rendőrségen – miután 24 órát volt bent –, hogy tévedés történt. Miután aztán lefeküdtünk, újabb dörömbölés hallatszott az ajtón. Papát és Antóniát megint elvitték – mamát is el akarták, de a betegsége miatt végül mégis otthagyták.*

Április 21. Húsvét hétfő. – A detektívek elhurcolkodtak. Laci reggel élelmet visz apának, de nem találja meg. A Markóban voltak mindketten, csak később kerültek a Gyűjtőfogházba." Egyszer évek múlva Antóniával arra jártunk, és a Markó utcai fogház felé mutatva hangosan mondta: „ott ültem én!" – és nevetett. Valaki elképedve nézett ránk. Néhány év alatt már elfelejtették, hogy a Markó mit jelentett: hazafias mártíromságot! És Antónia úgy mondta, tréfásan, mint valami mulatságos emléket.[415]

„Április 22. – Éjjel megint dörömbölés. Ezúttal bőrkabátos terroristák voltak, és mamát betegsége dacára elvitték. Azt sem tűrték, hogy vele menjek. Éjjel nem is lehet a házból kimenni. Várni kellett reggelig. Április 23. – Reggel a Markóban. Egész csomó ismerős van ott, mind a hozzátartozóik után akarnak érdeklődni, csomagokat hoznak, melyeket az őrök elvesznek, de nem továbbítanak. Nem tudok meg semmit. Egyik minisztériumba megyek, egy Feleki nevű nem zsidó kommunistához, akivel egyszer találkoztam. Azt mondja, semmit sem tehet. Aztán nem tudom, hol, merre jártam még, csak valami csodában bíztam. Mire délután hazavetődtem, mama otthon volt. Reggelig vallatták a forradalmi törvényszék előtt, közben egy keresztyén járt arra, az kérdőre vonta, minek hozták be, az hazavitette." Békássyné elbeszélése szerint édesanyja olyan szörnyen rosszul volt és lázas, hogy reggel felé valami pamlagra fektették, és mikor ez az ember bejött, azt mondta, hogy azonnal vigyék haza, mert még ott hal meg.[416] *„Délután papáról az első megnyugtató hír. Esterházy Móric üzent, aki együtt volt vele, de kiszabadult, mert valami »termelési biztos« lett."*

414 Az írónő betoldása.
415 Az írónő betoldása.
416 Az írónő betoldása.

„Április 24. – Nagyon békés idő.(!) Persze nemigen főzünk, élelmiszerek nincsenek, nekünk csak annyiban van jobb dolgunk másnál, hogy zsírunk van még, magunk termelte mézünk és sok tojás, amit Antónia tett el az ősszel. Nem nagyon frissek, de keményre főzve, és a feketéjét kivágva nagyon jók, ezekből élünk. Barokról behozni semmit sem lehet, mert a direktórium nem engedi, itt pedig csak gerslit kapni. Április 25. – Laci kijár a Gyűjtőbe, ahol látogatás alatt a legjobb társaság látható együtt. Az arra járó villamos is nagyon előkelő. A gyűjtőfogház előszobájában működik a hírbörze. Rendesen jó híreket kolportál, csak néha-néha jön egy rémhír, hogy legyilkolják a túszokat. Jó hírekből élünk, közben még egyszer ki volt tűzve az ellenforradalom, éjjelre, de elmaradt a jeladás, az összegyűltek aztán őgyelegtek reggelig, mert kapunyitás éjjel nincs. Marsovszky Bandit egy csomó társával elfogták. Gyuri már régebben megszökött. Luzsénszkyné Antóniáról hoz hírt, akivel együtt voltak becsukva a Markóban. Már Antónia a gyűjtőben van. Akkor éjjel, mikor mama is bent volt, hallottak lövéseket, ellenforradalmárokat végeztek ki. Antónia azt hitte (Görgey)[417] *Józsit is, de őt egy bolsevista tisztelője kiszabadította. Persze akit nem látnak a gyűjtőben vagy a környékén, mindenkire azt mondják, hogy kivégezték. A hírek szerint most már alig volna ember. De azért általában egész kedélyesen megvagyunk, kedves, hogy minden magyar így összetart, és úgy tudják egymást vigasztalni. – Csak kellene a raboknak élelmet küldeni, mert csak penészes levest és káposztát kapnak – és nincs mit.*

Április 28. – Este egyszerre csak megjött Antónia, azt mondja, csoportosan elbocsátották a túszokat. A Markóban fantasztikus meséket hallott egy orosz nagyhercegről, de nem soká tartott a dicsőség, másnap érte jött egy detektív és újra elvitte."

Csodálatos, hogy az emberek mennyire megszoknak mindent. Itt ez a szörnyű bizonytalanság, mellette a megélhetés nyomorúsága, és nem esnek kétségbe! Van valami megnyugtató Gyöngyi naplójának objektivitásában – a kor más, frázisokkal felfújt naplóival és egyéb irományaival szemben. Békássyéknak igazán joguk lett volna úgy írni magukról, mint hazafias mártírokról.

Különben hogy a vezetők is mennyire tehetetlenek voltak már ekkor a tömeggel szemben, bizonyítja azt egy másik eset. Jajczay kollégámnak az apját fogták el, és ő Garbaihoz fordult, aki valamely ügyben lekötelezettje volt atyjának, de nem tehetett semmit. Ezután más hatalmaknál is szaladgált – mindhiába. Végül egy vasmunkás ismerősük, aki benne volt az akkori tanácsban vagy parlamentben – tehát különösebb hatalommal nem rendelkezett –, egyszerűen szabadon bocsáttatta.

A mi életünk odakint nem ilyen viharos, csak nyomott és fárasztó. A zöldségeskertünk nagyon szép, locsolom, mint egy napszámos, hiszen ebből élünk. Ha női vendégünk van Pestről, néhány szál karalábéval és kelkáposztával tesszük boldoggá. Sőt, mama egyszer egy idegen hölgynek is adott ki a kerítésen, aki bámulva állt meg, mint a vasárnapi pesti kirándulók szoktak, a kertünk kerítésénél. Ilyen csodát szegény sohasem lát odabent a városban, ahol vásárlási igazolványt a házbizalmi állít ki – ha volna is mit vásárolni. A hölgy még álmélkodik is: – Istenem, milyen szép karalábé! – Persze ezt csak egyszer lehet megtenni, mert egy délután valamennyit kiszedhetnénk. Még pénzért is akarnak venni, kékpénzért!

A kékpénz egyetlen vágya már csak az embernek, de egyre ritkább lesz, egyre kevesebb van belőle forgalomban. Mihelyt eltűnik, elkezdődik a cserekereskedelem. Lepedők, ruhák, fehérneműk, kendők kerülnek át a parasztok kezébe. A pestiek valóságos művészetre fejlesztik ezt, és büszkén mesélik, honnan, hogyan és mennyit cseréltek be és loptak át a vámon. Mert nem elég, hogy a holmikat a testükről adták le, még ki is kellett játszani az ellenőrzést, és csodálatos módon a munkásasszonyok, iparosnék ügyetlenebbek voltak, mint az úriasszonyok. Az előbbiektől többször hallottam sírva is, hogy a vörösőrök lefogták őket és mindent elszedtek tőlük, úriaszszonyoktól nem hallottam ilyen panaszt. Azért lehetett így, mert az előbbiek talán nem akarták elhinni azt a „képtelenséget", hogy a vörösök nem engedik meg, hogy ennivalót vigyenek a saját családjuknak, így nem vigyáztak annyira. De a „batyuzó" úriemberek és asszonyaik mindig en

417 Az írónő betoldása.

garde[418] voltak: tudták, hogy kiszámíthatatlan disznósággal és rosszakarattal állnak szemben. Az elkobzók szintén nagyon élesszeműek voltak, hiszen maguknak tartották meg az elrekvirált élelmet. Szegények, ők is nagyon rászorultak.

Ezek az elkobzások – a szesztilalommal együtt – nagyban hozzájárulták ahhoz, hogy a szegényebb néposztály meggyűlölje a kommunizmust. Egyszer átjött favágásra egy cinkotai szekeres paraszt. Csak inni kért, csak egy kis rumot! De semmink nem volt, még denaturált szeszünk sem, amit szintén elfogadott volna. És habár igazán elítélem az alkoholizmust, nem kis elégtétellel hallgattam, hogyan szidja a kommunistákat. Felfordult már saját erkölcsi világunk is – a hazugság és a csalás nem volt többé bűn, csak létfenntartó kényszer.

A szegényebb osztály a középosztályt és az iparos osztályt jelentette. Utóbbiaknak nem volt megengedve ipart űzni, mert azt is szocializálták. A munkásosztályt kitűnően fizették, de sajátságos, hogy abból a rengeteg pénzből csak ettek. Sosem hallottam, hogy a nagy bérükből bármi maradandót szereztek volna be, akár csak bútort vagy konyhaedényt is. Csak az evésben dúskáltak. Bevallom, némi irigykedéssel néztem a vasesztergályos ebédjét, aki házmester volt az egyik ismerősömnél, és akinek a felesége minden vasárnap olyan jó libapecsenyét sütött... Az ember igazán éhes volt, és olyan halálosan megunta a gerslit és a tököt! A gersli hántolatlan volt, és mikor megfőzték, rossz szaga lett. A tök pedig hegyekben állott a piacokon mindenütt. Az ember rosszul lett, ha messziről meglátta. Soha életemben nem láttam ilyen abnormis töktermést, mint akkor. Teljesen zsírtalanul megfőzve ebéd után egy órával már olyan éhes lett az ember, mintha semmit sem evett volna. Pesten még sokkal rosszabbul állottak a dolgok. Ott igazán éheztek. A kommunista viccek terjesztésén kívül az egyetlen szellemi foglalkozásuk az volt, hogy kitalálják, milyen kacskaringós úton kerítsenek maguknak élelmet. Minden falatban, amit így szereztek, benne volt a kommunizmus kijátszásának íze, és annál jobban esett. Ahol azonban elkényeztetettebb asszonyok, vagy öregek voltak, ahol a férfiak elmenekültek, ott rémes volt a helyzet, mint Kaas báróéknál, ahol az öreg báróné és a két leánya kínosan éheztek. Közben mindenki arról beszel, hogy a Hungáriában a népbiztosok és hölgyeik mi mindent esznek-isznak – folyik a pezsgő és a konyak...

Ritkán mentem be a városba. Szomorú és undorító volt. Szegény, szép Budapest! A piszkot már eddig is ismertük, már a Károlyi-uralom alatt elkezdődött. Ám most, a meleg időben minden még szörnyűbbé vált. Azok a locsolatlan és söpretlen utcák... A nap végigégeti a Rákóczi utat. Papírhulladék repül a legkisebb széllel, és az ember lába alá akad. A por csakúgy kavarog, és szörnyen undorító szag van mindenütt, izzadságra és mosogatólére emlékeztető. Az utca éppen úgy tele van szemétnépséggel, mint más szeméttel. Nem is tudom, milyen emberek voltak ezek, talán jóravalóak, de mindnyájuk olyan kiáltóan piszkos, izzadt és dologtalan volt. Szennyes ingujjú férfiak álltak csoportokban a kapuk előtt; csúnya, vad, lármás beszéd és röhögés hallatszott mindenfelől. Talán más időkben tisztábban és tisztességesebben jelentek volna meg, csak valamiféle tömegszuggesztió teszi őket ilyen egyformán közönségessé. Talán azért, mert asszonyaik is politizálni járnak, vagy mert nincs szappan…

Lassanként a boltok is bezárultak. Aki tudta, eldugta áruit. A vasroletteket leengedték, sok helyen deszkával voltak beszegezve a kirakatok. Minden fal és deszka tele volt plakáttal, vad rajzokkal, kiáltó színekkel – melyek akár a pesti nép szava. Fenyegető és hívogató plakátok mindenütt. „Be a Vörös Hadseregbe!" Hová lett a pacifizmus? A villamosokon is tolakodó, kiabáló durvaság. Az asszonyok is loncsosan, izzadtan, mintha minden fiatalság és üdeség kiveszett volna a világból. És mindezek mögött az egész polgárság és a középosztály elrejtőzve várt az otthonában. De még ha ki is jönnek, alig lehet észrevenni, hogy léteznek. Igyekszik is mindenki fel nem tűnni: különösen az asszonyok, hogy megbántásoknak ki ne tegyék magukat. A kétségbeesett suttogás, a férfiak dühe vagy keserves meghunyászkodása visszaszorult mind a falak közé. Az otthonokat feldúlták a betelepített prolik. Aztán eszembe jut, hogy Bajorországban is proletárdiktatúra van. München, a szép, régi, a legmelegebb német város ódon templomaival, művészetével, és kato-

418 Résen – fr.

licizmusával! *Csak később tudtuk meg, milyen rövid ideig tartott itt a diktatúra. Mert ezt a Vörös Újság nem közölte.*

Egyszerre mint rém áll előttem a lehetősége annak, hogy egész Európát elnyeli ez a borzalom. Mint valami járvány, melyet a középkor Isten büntetésének tartott háborúk után. Csak idekint, Mátyásföldön lélegzem fel újra. Ez talán a legszebb nyár, mióta itt lakunk. Vagy csak a lelkünk ellentétében látjuk szebbnek, mint valaha. Néha szinte fáj, hogy milyen kegyetlenül közömbös a természet. Odabent sorban állnak az emberek az ebédjegyért, melyet rossz, moslék ételre válthatnak. A Batthyány-palota előtt csak egyszer megyek el. Előtte Lenin-fiúk, nagy tömegben gépfegyverek. Azon az oldalon nem szabad járni. Piszok és kiabálás itt is. A hangok is mintha piszkos papírosok volnának, melyek az utcán beletapadnak az ember arcába. És megint az a röhögés... A boltok itt is mindenhol becsukva, a redőnyökön száradt sár és piszkos papírhulladék... Mindenütt tönkretett parkok, összetört lámpák, ismét csak piszok és ocsmány szavak... Mégis miféle emberek lehetnek ezek – kérdem magamtól újra és újra –, akik itt állanak munkátlanul, köpködve a szegleteken, a kapuk előtt, a járda közepén? Miből él ez a tömeg? Mit keres az utcán? És hol vannak a többiek, a régi lakosság? Piszkos villamosokon kopott asszonyok, komor férfiak. Hallgatnak, miközben a nép tolakszik, lökdösődik, kiabál, gorombáskodik. És ezek a szegény, hallgatag, éhes emberek a kizsákmányolók?

III.

Mint Adyt Károlyiék, most ezek is kerítettek maguknak egy nagy halottat, hogy a magukénak deklarálják – a legnagyobb hazugsággal és szemtelenséggel. Eötvös Loránd halt meg. A tudománynak és a magyarságnak élt, a vörös diktatúrának halt meg. Lukács Györgynek ez alkalom egy újabb szereplésre. Pedig csak egy ember van, aki méltó ahhoz, hogy beszéljen felette, és őt nem lett volna szabad megbélyegeznie Tormaynak, mert a többi adatának hitelességét rontja vele: Fröhlich Izidor. Aki sem kommunista, sem zsidó nem volt: egy erdélyi szász származású, kiváló tudós.

Közben megbolondulhatnánk a *Vörös Újság* ezerféle rendeletétől is, ha lassanként rá nem jönnénk, hogy úgysem tart be senki semmit belőle. Mégis járatjuk, mert néha találunk a sorok közt valamit, mikor már tudjuk olvasni a jelentéseiket, amiből reményt meríthetünk. Ha nagyon dühös kirohanás olvasható benne a burzsujok ellen, akkor tudjuk, hogy baj van idehaza, vagy odakint az uralmukkal. Ha az orosz Szovjet nagyszerű diadalairól írnak, akkor biztosan a saját bukásuktól félnek.

A polgári lapokra nézve Lukács elrendelte, hogy mindenki köteles aláírni a cikket, amelyet írt, illetőleg amelynek megírását a népbiztosság elrendelte. Jánossyné, aki a tej miatt többször eljön – de azt hiszem, egy kicsit tapogatózni is –, újságolja Lukács újabb nagyszerű rendeletét. „Mitriechen"[419] – így fejezte ki magát a „márki"[420] –, aki írásáért mindenkor vállalja a felelősséget, és ezt az undok gondolkozást, amely különös módon mégis a diktatúra bukására számított, ezt a ronda gettózsidókifejezést, mely az esetleg elkövetkező bosszúállás alkalmával ott akarja látni maga mellett az ártatlant is, közös sorsot szánva diktátornak és rabszolgának, nagyszerűnek tartotta. Hova süllyedt a híres etika?! Az újságírók, különösen a családosak, kénytelenek voltak meghajolni, és fogcsikorgatva aláírni a legvadabb dolgokat is. Különben nem soká tartott az egész, betiltották az újságok megjelenését, a vörös kivételével, és nemcsak a konzervatív újságírókat, hanem Lovászyt és Fényest is letartóztatták. Mégis voltak jó perceink, ezt a büntetést megérdemelték.[421]

419 Szó szerint: együtt szagolni – ném. Vagyis együtt vállalni a felelősséget.

420 Ld. a 178. lapon olvashatóakat.

421 Lovászy Márton és Fényes László a polgári demokratikus forradalomban való részvétele okán érdemelte ki az írónő kárörvendését. Mivel a diktatúrákat is eltérő módon gondolkodó és cselekvő emberek szokták működtetni, ezért míg Szamuely Tibor emberei azt gondolták, hogy Fényes Lászlónak az akasztófán a helye, addig a nagyobb erőt képviselő Korvin Ottó ezt – teljesen helyesen – megakadályozta. Fényes Lászlónak az eset nem homályosította el tisztánlátását. 1919 őszén a *Népszava* munkatársaként bőven

❖

Áprilisban, a román támadás elől megszaladnak a vöröskatonák, és ez megingatja a diktatúra helyzetét. Utólag hallottuk meg, hogy a május elsejét már azért rendezték meg, hogy a tömegnek fiktív hatalmukat fitogtassák. De előbb még toborzás volt. Beszélték, hogy a Nemzeti Színház művésznői szavaltak a vörös kocsikon. Különösen Fedák Sári lett hírhedté miatta. Fáy Szeréna maga beszélte el nekem egyszer az esetet, és azt is, hogy ő nem ment bele, akárhogy is fenyegették. Ugyancsak tőle hallottam a Szózat esetét, mely a legbotrányosabb volt. Balázs Béla ugyanis elrendelte, hogy a Közoktatási Népbiztosság nevében adják elő Mikes Lajos *Nem lesz bankett* című darabját. Ebben mintegy betétül volt benne Csathó Kálmán rendezésében gúnyos és szatirikus formában a vers. Később Csathó cáfolta, hogy az ő beleegyezésével történt e sértés. Maguk a színészek voltak felháborodva miatta. A diktatúra bukása után igazoló gyűlést hívott össze a színház. Csathó bocsánatot kért, annak az időnek a befolyásával mentegette magát. Később a jó magyarság úgy elfelejtette ennek a tehetségtelen senkinek[422] ezt a sértést, hogy valóságos hivatalos nemzeti író gyanánt szerepel, míg olyan sok szerencsétlent, akik kényszerből mentek bele, megbélyegeztek örökre. Vagy akik a polgárság érdekében vállaltak szerepet, hogy megkönnyítsék a sorsunkat – mint Mudrovics – kiüldöztettek mindenünnen. A dologban az is érdekes, hogy Fáy Szeréna, aki nem akart emiatt a darabban fellépni, zsidó származású, Csathó pedig bihari úri családból származik. Ismertem a rokonságát. Gyalázatos árulást követett el.

❖

74. Kun Béla gyújtó hangon hadsereget toboroz

Zsiga gyakran jön ki, hozza a vigasztaló híreket. Aztán egy vasárnap délelőtt – azt hiszem, április elején – kihív a kertbe sétálni. Nem szeretné, hogy mama meghallja, amit el akar mondani. – Tormaynét zaklatják Cécile miatt, felőled is kérdezősködtek. Meglehet, hogy beidéznek és kihallgatnak. Ne ijedj meg, de vigyázz! – Nem tettem semmit, bizony nem fogok ezeknek a gazembereknek hazudni, eb ura fakó... – Na-na! Vigyázni kell! Nincs értelme, hogy kihívd a rosszakaratot. Gondolj mamára és miránk!

Máskor azt a hírt hozza – a verandán ülünk, leeresztett függönyök mögött –, hogy Salm gróf Bécsben felpofozta Károlyit. Miért nem tették meg itt, miért nem lőtték le annak idején?[423] De a rossz híreket sem tudja már letagadni. Egymás után tartóztatják le az embereket: politikusokat, írókat vagy egész ártatlan embereket, akiket a legkisebb gyanúra, vagy csak egy feljelentésre lezárnak. Akkor még semmit sem tudtam a Békássyék ellenforradal-

kivette a részét a fehérterror bemutatásából.

422 Csathó Kálmán a keresztény középosztály köreiben is valóban sikert aratott lektűrjeivel, színdarabjaival. Ld.még a 1362. sz. jegyzetet.

423 Itt is elengedhetetlen az írónő sürgette történészi helyreigazítás. A Vix-jegyzék és következményeinek hatása alatt lelkileg és fizikailag megtört Károlyi Mihály 1919. március 28-tól reménytelen tárgyalásokra három napig Bécsbe tartózkodott. A züllött, pénzért mindenre kapható – szóval párbajképtelen – Louis Salm az inzultussal Károlyit párbajra akarta szorítani. Néhány felháborodott bécsi munkás lakásán figyelmeztette Salmot, hogy ők is ott lesznek a párbajnál. Erre a felbérelt osztálya szégyene kámforrá változott.

mári tevékenységéről. A templomokat el akarják venni, és átalakítani mozivá... Kun Béla el akarja adni a koronát. A pénzintézeteket fegyveresen megszállták... A széfeket feltörték, az ékszereket, a pénzt elvitték... De az ékszerészektől elrabolt holmikat nem tudják értékesíteni. Az úri lakásokból elhurcolják a bútorokat, a felszerelést, ezüstöt, ruhát, és a legnagyobb cinizmussal és nyíltsággal rendezkednek be vele, használják fel maguknak. Kun Béláék Habsburg-címeres ezüsttel esznek, és Kohn Béláné kegyelmes asszonynak címezteti magát. Mindezt később tudtuk csak meg. És – óh, torz komikuma a dolgoknak – mégis reményt kelt bennünk: lehetetlen, hogy ez a piszok és aljas őrültség soká tartson! Lehetetlen hogy az antant közbe ne vesse magát! Ultimátumról beszélnek, a bécsi ellenkormány akciójáról, magyar tiszti ezredek betöréséről, pesti ellenforradalomról...

Később boldogan nevetünk a bankgassei milliók esetén. Takách-Tolvay gróf megtudta, hogy május 2-án nagy értékeket szállítanak a kommunisták Bécsbe – köztük a magyar koronát. Hallatlan ügyességgel lefoglalják, Fenyő és Bolgár szovjet követeket letartóztatják. 130 milliót találnak a lakásukon, melyből 60 milliót a bécsi kommunistáknak szántak a követek. A bécsi rendőrség ugyan elveszi a pénz felét, de a többi is elég egyelőre, hogy a mi hadseregünket megszervezzék belőle. Mégiscsak vannak jó dolgok is a világon! Kezdünk egy kicsit fellélegzeni.[424]

Idekint mát kitanultuk, hogy kitől kell félni. Fecskéné – ugyanaz, aki a szocializmusnak akart bennünket megnyerni a háború végén – informál az emberekről. Ő jobban elszörnyülködve meséli a különböző híreket. A férje kissé nehézkesen, de értelmesen mondja el, hogy senki sem akar dolgozni abban a gyárban, ahol ő a munkavezető, mert mindenki valami bizalmi hivatalt visel. Az asszonyok a templomok miatt szörnyülködnek, és mert a papokat elkergetik. Mikor aztán a választások komédiája megkezdődik áprilisban, az egyik név helyén a cédulán, melyet az ember kezébe nyomnak, a Fecskéné nevét írom be. Ez ellen nem lehet kifogásuk, hiszen az ő emberük. A férje gyári munkás, és mégis tudom, hogy bízhatunk benne. Különben az egész úgyis csak komédia.

❖

Egy év óta nem tudtam folytatni az írást. Sokszor kérdezem magamtól, fogom-e egyáltalán folytatni? Annyi dolog, és annyi nyomasztó aggodalom... Még most is, pedig már régen túl vagyunk a szörnyű időkön, melyekről írok.

1919 áprilisában lehetett, hogy a politikai nyomozó bizottság elé állítottak. A pontos dátumra nem emlékszem. Sok mindennek ki voltunk téve, mi, akik itt maradtunk.[425] De még azoknak a szemrehányásait is kénytelenek voltunk aztán eltűrni, akik szépen megléptek, és akik később felkutattak és a szemünkre hánytak minden kénytelen kis engedményt, melyet elkerülhetetlenül meg kellett tennünk az akkori körülmények között. Kommunistáknak neveztek minket, és igazoló bizottság elé állítottak.[426]

Zsiga sejtelme megvalósult: berendeltek Pestre a politikai nyomozóbizottság elé. A beszélgetésünk után talán egy héttel piszkos cédulát kapok, a Zrínyi utcai rendőrségre rendelnek be. Margit testvérem bekísér, és elég izgatott állapotban válik el tőlem a kapu előtt. Meg kell vallanom, annyira kíváncsi voltam, hogy ez elnyomta bennem a félelmet. Volt bennem valami „csakazértis". Sőt

424 A szövevényes történetnek az volt a háttere, hogy az április első felében Bethlen István vezetésével Bécsben a Magyarországi Tanácsköztársaság megdöntésére alakult szervezetnek nem volt pénze. A világforradalomban gondolkodó hazai kommunista vezetők azon voltak, hogy Ausztriában is legyen győzedelmes kommunista fordulat. Az esemény első epizódja köztörvényes rablás volt, a második epizódban a Bécsbe visszaérkezett Bolgár Elek követnek és Fenyő Andor gazdasági megbízottnak a követségi épületbe behatolók által megtörtént a letartóztatása. Karl Renner szociáldemokrata kormánya kétarcúan viselkedett. Egyrészt rendőrsége kiszabadította a foglyokat, az elrabolt pénz egy részét lefoglalta, majd később a Bethlen-kormánynak átadta. Másfelől érdekelt volt abban, hogy a magyar követség ne segítsen pénzzel és szervezéssel egy esetleges ausztriai kommunista fordulatot. A Szent Korona természetesen a fantázia révén került a történetbe.

425 Az írónő megint kedvesen utal arra, hogy sógornője közben „bujdokolt". Ld. erre a 215. lapon írottakat.

426 Leginkább saját igazoltatására utal. Ld. a 222. lapon írottakat.

valami, ami azt kívánta, hogy én is kivegyem a részemet abból, amit osztálysorsosaimra róttak. Habár nagy bátorság nem kellett hozzá, hiszen tudtam, hogy nem vádolhatnak semmivel. Nem valamiféle halálra-készültségről volt tehát szó. Arra nem is gondoltam – csak egy kis elszánt örömről, vagy legalábbis az állásfoglalásra való készségről.

Bemegyek egy nagy terembe, mely mérhetetlenül piszkos. A padlója papirosokkal, köpésekkel, és megszáradt sáros talpnyomokkal van tele. – Ez volna hát a kényes Lukács György világa? – gondoltam az első percben. Egy – keresztyén – detektív megnézi a papirosomat, és azt mondja, hogy üljek le a fal mellé és várjak, amíg rám kerül a sor. Hát leülök, és várok. Eleinte mulattat a jövés-menés, a nagyhangú beszédek, az elvtársi kiabálások. Mindenki úgy rohan át a termen, mintha éppen ebben a percben kellene megmenteni az országot.

Nézelődöm és várok. Csúnya, púpos zsidóleány ül az írógép mellett. Sosem láttam még csúnyább és tipikusabb zsidókat, mint amilyenek itt jöttek-mentek. Katonaruhában néhány keresztyén ember jelent meg. A jövő[k]-menők a gépíróleány mellett gyakran meg-megállnak és nevetgélnek. Csodálkozom: dolgozik itt egyáltalán valaki? Mi ez itt tulajdonképpen? Egyszer-kétszer diktálnak valamit az írógépbe, de nem tudom kivenni, hogy mit. Várok. Ez az állandó lárma irtózatosan kifáraszt, annyira, hogy déltájban félni kezdek, eléggé világos lesz[-e] az agyam ahhoz, hogy észrevegyem, ha valamit ki akarnak belőlem húzni a keresztkérdéseikkel. Kínos álmosság telepszik rám, a fejem elnehezedik, a derekam pedig fáj a hosszú üléstől. Még szerencse, hogy amikor az emberek elmennek előttem, mind végignéznek rajtam, így a düh és a dac újra felébreszt fásultságomból.

Végre ugyanaz a detektív, aki leültetett, odahív asztalához. Kisül, hogy van még egy vádlott: egy rémült kis zsidó. A detektív elém tesz egy színes cédulát, amiről azonnal felismerem: a MANSZ egyik röplapja. Ilyeneket osztogattunk a múlt ősszel és télen, melyen céljaink között a vallásos nevelést és a magánvagyon védelmét is feltüntettük. – Ki írta ezt? – kérdezte a detektív. – Én – feleltem. Meglepetten nézett rám. Egészen más, szívélyesebb hangon folytatta tovább: – Tudott róla Tormay is? – Természetesen, hiszen együtt dolgoztunk. – És most a kihallgatás alatt újra végigfutott rajtam azoknak az éjszakáknak a hangulata, mikor ezeket a felhívásokat írtuk, és azt hittük, hogy megmentjük vele a hazát – és most itt vagyunk, itt vagyok…

– Nos, hát csak ezt akartuk tudni – mondja a detektív láthatólag megkönnyebbülve. Azonban rögtön tovább kérdezett. – Hol van most Tormay Cécile? – Nyugodtan felelhettem, hogy nem tudom, mert csakugyan fogalmam sem volt róla. Most láttam csak be, milyen okosan tették Tormayék, hogy csakugyan senkinek sem mondták meg, hová ment Cécile. Így nekünk is könnyebb dolgunk volt. Azután a további kérdésekre megmagyaráztam, hogy a cédulát még októberben nyomattuk ki, amikor ez a felfogás még nem volt tilos, és hogy a diktatúra óta az egyesület úgyis beszüntette működését stb. A kis zsidóról kiderült, hogy a röpcédulákat kinyomtató nyomda tulajdonosa. Magamban mosolyogtam, hogy a nagy antiszemita MANSZ még véletlenül sem szabadulhatott meg a zsidóktól, és hogy ez a szegény ember egy antiszemita egylet miatt került bajba. Mikor a detektív pár percre otthagyott minket – később azt gondoltam, hogy szinte alkalmat akart adni az összebeszélésre –, a nyomdász dohogva suttogott, hogy mit nem akarnak ezek, de semmi közös megbeszélnivalónk nem volt. Nem is lett semmi veszedelem, a nyomdászt hamar elengedték. Engem még ott tartott a detektív, hogy jegyzőkönyvet vegyen fel a vallomásomról, amit felolvasott, miután szigorúan megfenyegetett, hogy csak az igazat valljam. A felolvasásnál észrevettem, az egyik állításomat nem úgy interpretálta, ahogyan azt én értettem, amire figyelmeztettem is ezt a derék embert – mert valóban az volt. Azt válaszolta: – Dehogynem, jó lesz ez így – és intett nekem. Abban a percben tudtam, hogy ez egy jó ember, és ki akar húzni engem a csávából.

Meg is tette. Megnyugtatott, hogy az egész feljelentés nem aktuális, tevékenységem a múltra vonatkozik, majd barátságosan elbocsátott. Sosem tudtam meg a nevét, de nagyon hálásán gondolok rá. Később hallottam, hogy ezek a kihallgatások nem is olyan veszélytelenek. Villamoson siettem vissza Zsigához, ahol Margit testvéremmel együtt már nagy izgalomban vártak. Elmúlt egy óra, és ők egész délelőtt attól rettegtek, hogy valami történt velem azóta, és már terveket szőttek arról, hogy hogyan szabadítsanak ki.

75. Kun Béla és Garbai Sándor a tömeg előtt szónokol

76. Fővárosi utcakép a Tanácsköztársaság alatt

Mama fehérpénzben kapja a nyugdíját. A parasztok még a hamisított kékpénznek is tudják már a számát, és azt is alig lehet elsütni, de a fehérpénz értéktelen papiros. A magunk legprimitívebb eltartására elég ez a fehér is, mert köteles lenne a kereskedő élelmiszert adni érte – csakhogy az nincs. Hanem a kecskéinknek nem kapunk semmit a parasztoktól. Már arra gondolunk, hogy el kell őket adni és csak magunknak egyet megtartani, de Jánossyné, nehogy kisgyermeke tej nélkül maradjon, kerít kékpénzt. Nekik mint kommunistáknak sikerül ez is, így kékpénzzel fizetnek a tejért. A fehérpénzt pedig tovább ontják. Akiknél több volt, mint el tudták dobálni, azok egy ideig könyveket vásároltak rajta kilószámra, mert a könyvkereskedéseket nem engedték becsukni a kommunisták, és vigyáztak rájuk. Később aztán csak két könyvet adtak el egyszerre, aztán ők is bezárták a boltot.

IV.

Május elsején szigorú parancs jön: minden házat fel kell díszíteni vörössel, különben nem áll jót a direktórium a bentlakók biztonságáért. Volt egy csomó vörös papírom, amit régen a pszichológiai színlátás-vizsgálatoknál használtam kísérleteimnél. Ezt raktuk végig az alsó ablakokon, hogy be ne jöjjenek. Akik nem voltak itt, és megbotránkoznak az ilyen kénytelen engedményen, nem gondolnak arra, minek voltunk kitéve engedetlenség esetén, pedig ők is ez elől szaladtak el. Könnyű volt ellenforradalmárnak lenni – odakint.

Május harmadikán be kellett valamiért mennem. Imádságunknak, hogy bárcsak mosná el egy nagy eső ezt a sok veres papírrongyot, nem sok hatása volt; mert esett ugyan elsején, de nem tudta teljesen szétáztatni ezt a sok undokságot. Másnap jött egy bő zápor és az segített. Az ázott drapériák alól kilátszottak a favázak, mint rothadó hús alól a csontváz, és a gipszfejek, melyek komikusan, óriás módjára terpeszkedve ijesztegették a járókelőket, piszkos mésztömbökké váltak. A diktatúra majdnem belebukott pénzügyileg, annyiba került ez a szemét. Állítólag 12 millió kékpénzt – azonkívül még zsírt, lisztet, húst – küldtek Ausztriába a vörös papírszövetekért. A lebontásukhoz pedig azonnal hozzá kellett látni, hogy a prolik fejére nehogy rázuhanjon a sok „dísz".

Zala csinálta a millenniumi emlékműre a Marx-szobrot. Szamuely ráparancsolt, mondván, különben felakasztatja. Zala ezzel védi magát. Azután szemére vetik, hogy az emlékmű Ferenc József-szobrát összetörette, mert egy munkás megkérdezte, hogy „miért van ez itt?". Ő szid másokat szabadkőművességgel, pedig ő is 18 évig volt tagja a Demokrácia páholynak. *(Képzőművészeti tanács ülése, 1923. szept. 23.)*

Balázs Béla, a nagy esztétikus, és Lukács György, a misztikus klasszikus, akinek alig volt valami elég tiszta művészet, és megbotránkozott, ha valamit érzelmileg értékeltem – jóllehet az az ő szempontjából valóban nem volt tökéletes. Nos, ez a Lukács György ezt az undokságot nemcsak hogy végignézte, de meg is rendezte, hogy haldoklásukat meghosszabbítsa. Igaz, hogy ha a plakátjaikat egyszer már végignézte, ez sem volt annál sokkal rosszabb. Én nem vagyok a modernség ellensége, ezért nem abból a szempontból ítéltem egy plakát fölött, hogy az kubista-e vagy más „-ista", egyesek viszont egyszerűen rosszak voltak. De egy plakát megbosszulta magát, csakugyan megijedtem tőle; egy katona dühös mozdulattal kifelé mutat a képből, egyenesen az azt szemlélő emberre: „Te sötétben bujkáló ellenforradalmár!" Egy pillanatra szívdobogást kaptam tőle. Ez mégis jó plakát lehetett. Persze, hogy ellenforradalmár vagyok! Aztán csak nevetek rajta, és biztosan tudom, hogy egész Budapest így nevet magában befelé, miközben a plakát ujjal mutat rá. És ezek mégsem veszik észre. Ti buták, hiszen mindnyájan azok vagyunk, titkos ellenforradalmárok, még a ti embereitek közül is megannyian. Már csak azok lesznek az emberi és méltó pillanatok, mikor rá tudjuk majd szedni őket.

Békássy Gyöngyi naplójából: *„Május 1. – Iszonyú nagy vörösség, házak egészen bevonva, mindenkinek kell valami vöröset tenni az ablakába; látni huszárnadrágokat és fürdőruhákat büszkén kiteregetve. Kommunista vezérek gipszszobrai, másnapra az orrukat leverték. Minden tisztviselőt kényszerítenek a díszmenetben részvételre. A hírbörzén sok vicc fordul meg. A vöröseket verik az oláhok. Május 2. – Az a hír, hogy lemondtak a népbiztosok. Estére a régi házgondnok házgyűlést hív össze, megint őrséget csináltat, elcsapták a »bizalmiakat«, leszedték a vörösségeket, és előszedték az eldugott bort, áldomást inni. Május 4. – Nem buktak meg. Nyugtalanság. Utcai plakátok: »Reszkess, sötétben bujkáló ellenforradalmár!« Korán vigyorogtatok! A Károlyi-időben az utcán járókelőknek rendes foglalkozásuk volt a plakátletépés. Már egész gyakorlatunk volt benne, hogy lehet gyorsan lehasítani. De a kommunista plakátokat nem bántjuk, túl viccesek, különösen a képek. Ma hallottuk a bankgassei esetet. Nagyszerű!"*

Ha Zsigáékhoz kimegyek, rendszerint meglátogatom a szomszéd villában Tormaynét is. Nagy szánalommal látom, hogy mennyire összeesett. Roppant aggodalmat áll ki Cécile miatt. Mária sógornőm emberfeletti módon tesz meg mindent azért, hogy fenntartsa őt nemcsak testileg, hanem lelkileg is. Kissé hálátlannak tartom Cécile-t, amiért erről nem emlékezik meg a naplójában. A Tormay család elég nagy volt, és mégis a Ritoókék voltak azok, akik olyan nehéz körülmények között főzetnek neki, és megosztják vele, amit nagy nehezen keríteni tudnak. A sógornőmnek, Máriának így elég nehéz feladat jutott, hiszen a saját aggodalmaitól gyötörve még gyöngéd szavakat is kell találnia édesanyjához, hogy annak aggodalmait eloszlassa. Vagy legalább egy kis gyümölccsel vagy valamilyen véletlenül kerített ritkasággal örömöt okozzon neki. Vagy ő, vagy a Ritoók-gyermekek közül valaki mindig Tormayné mellett volt, akinek még szörnyűbb lehetett ez a nyár, mint nekünk. Mi azt legalább együtt, egymás mellett szenvedtük végig.

Közben kertünk mindig szebb lett. Olyan az eper, hogy ki lehetne állítani. Margit testvéremnek támadt az a jó ötlete, hogy el kellene adni Pesten. Be is megy kosárral a karján, az első napon a Duna-parti vendéglők felé veszi az irányt, mert ekkor még nem tudtuk, hogy a Hungáriát is vöröskatonák őrzik. Mikor Margit közeledett, mindjárt igényt tartottak az eperre, de megfizették. Egy koronát adtak egy szemért, de persze fehérpénzben. Ezt követően már Kovács csemegeboltjába vitte a többit, így ezek az eprek már bizonyosan eljutottak a népbiztos kegyelmes urakhoz a Hungáriába. Később remek kardvirágainkat is bevitte: a Pannónia mellett volt még nyitva egy virágkereskedés, ott adta el őket. Hogy örültünk ennek a pár koronának! Hiszen akkor már igazán mindent a magunk keze munkájával teremtettünk elő. Egy ideig volt még ugyan cselédünk, aki dolgozott is, ha kedve tartotta. De elég tisztességes volt, hogy legalább megfőzött és elmosogatott.

Egyik vasárnap délután jött egy kommunista katona, és azt mondta neki, hogy holnap délután feleségül veszi. Kati beleegyezett, magunkra hagyott minket.

Vendégünk is van néha egy-egy napra vagy délutánra, habár a villamosközlekedés rettenetesen rossz, bizonytalanná vált. Egyszer Gerlóczy Lívia van kint Breit Vincével. A fiatalok mulatnak és nevetgélnek, nekik még a kommunizmus sem tudja tönkretenni a kedélyüket. Hét óra tájban kimennek a villamoshoz, hogy idejében hazaérjenek, várnak egy fél óráig, míg kiderül, hogyan nem indul több villamos. Félig nevetve, félig rémülten jönnek vissza, mert Líviát nehezen engedték el, és nagyon rábízták Vincére, hogy vigyázzon rá. Ebben az időben lehetetlen hír nélkül hagyni a családot. Vacsora után – gyenge vacsora lehetett, két váratlan vendéget kellett ellátni – elmennek Margit testvéremmel a postára, hátha ott lehetne telefonálni. A miénk és minden magántelefon már rég le van tiltva. A posta előtt, amint közelednek, tíz puska mered eléjük: „állj!". Vince hősiesen odakiált: „orvosnak kell telefonálni!". Margit a nevünket kiáltja, végre felemelkednek a puskák és odaengedik őket. Ha a postás megengedi, hát telefonálhatnak. A postás már lefeküdt, de felkel és kapcsol. Vince telefonál: „Amit rám bíztak, csak holnap reggel vihetem be, mert hat óra óta nem jár a villamos." Megnyugodva jönnek haza, és itthon kacagnak, mint a bolondok, hogy rászedték a vörösöket.

Békássy Gyöngyi írja ezekről a hetekről: „*Május 7–14. – Ismerősök, rokonok, volt fogolytársak sokan jönnek, a fiúk járnak ki a Gyűjtőbe. 12-én repülőgép ment el felettünk, de nem tudtunk dobott cédulához jutni. Néha megint várjuk az ellenforradalom kitörését. Kint Barokon a gazdasági biztos lefoglalta az egész házat, de csak színleg, irántunk való szívességből, hogy más le ne foglalja. A kisgazdaságot, mely nincs bérben, maguk a cselédek kérték, hogy hagyják meg a mi kezelésünkben, csak éppen hogy borjút vagy mit, mikor megéheznek rá, levágat a direktórium, melynek a tanító, egy ravasz, alkalmazkodó tót az elnöke.*"

A május kezd veszedelmesebbé válni. Már mi is hallunk idekint a szörnyűségekről, Kun Béla nevét Szamuelyé kezdi felváltani. Elképedve hallom, hogy Goszthony Mária a kedvese – nyilvános a dolog, és ez az őrült hisztérika talán még büszke is rá.[427] Nemcsak kint az utcán, hanem bent a lakásokban is tönkretesznek minden nyugalmas életet. A lakásokba elhelyezett proletárokkal piszok, durvaság, kényelmetlenség, poloskák és kémkedés fészkelődik be. Az otthonnak vége – szegény magyar háziasszonyok! Felforgatva minden: a szalon parkettje, mely azelőtt ragyogott, most mosóteknő alatt ázik. A villákban, paloták legszebb termeiben vaskonyha, a pelenkák a képekre akasztva száradnak. De hiszen nekik úgysem kell a család: csak a közös nevelés, a házasság mint szerződés, a nemi felvilágosítás, a diákdirektórium, a gyermekek önállósága a szülőkkel szemben. Szerencse, hogy tőlünk semmit sem tudtak végérvényesen elvinni.

És mindebben benne vannak a nagy filozófusok: Lukácsról Jánossyné beszélte, hogy hordóra állva szónokolt katonákhoz és nagyon büszke volt rá, hogy a néphez is tudott beszélni. Láthatólag jól esett az asszonynak is, hogy hozzákapcsolhatja a régi falusi tradíciókhoz – habár elnéző mosolygással – az ideális férfi szereplését.

A katonák okozták a legnehezebb és legfájdalmasabb érzést. Hiszen magyar embereinket ellenségeink ellen vitték el, és mégis annak kellett örülni, ha megverték őket és megfutottak. Eleinte nem tudta az ember, melyik ellenségének a pártjára álljon. Később csak a kommunizmus gyűlölete dolgozott mindenkiben. Az úri fiúk nagy része menekült a katonaság elől, és csak nagy küzdelemmel tudtak átvergődni Szegedre. De voltak olyanok is, akik nem mehettek el, vagy nem tudtak megszökni.

A megrosszabbodott helyzettel a félelem is nő. Egyik délután bent voltam Téreyéknél. Katona Nándor, a festő, akit olyan nagyon régen nem láttam, szintén ott volt. Mivel mi otthon és a saját embereink körében nem nagyon fékeztük magunkat és nyíltan megmondtuk a véleményünket, itt sem nagyon fékeztem magamat. Téreyék is nyíltan beszéltek, de Katona óvatos volt. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy hozzájuk tartozott, ám mérsékelte magát. Estefelé átjött Petrovics

427 Ld. részletesebben az Első könyvben írottakat, valamint itt még a 440. jegyzetet.

Elek, a Szépművészeti Múzeum igazgatója. Ekkor lepődtem csak meg igazán, hiszen Petrovics egyetlen olyan szót sem szólt, amellyel gyanússá válhatott volna a hatalom szemében, és el is terelte a beszédet az örök témáról. Egészen világosan látszott, hogy fél nyíltan beszélni – közöttünk, a saját osztályából valók között. Ennyire megtörte már a terror az embereket.

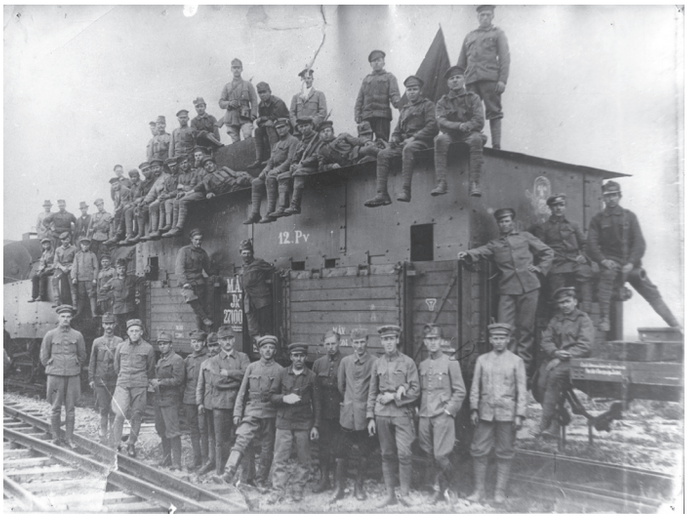

77. Szamuely Tibor páncélvonata

De ez természetes is volt. A Szamuely neve véresen kezd ismerős lenni; eleinte nem akarjuk elhinni a gyilkosságokat. Lehetetlennek tartjuk, hogy az orosz rendszert itt be merjék hozni.[428] De mindig biztosabb hírek jönnek. Egyre sűrűbbek az elfogatások, és kezdenek beszélni a Batthyány-palota és a Parlament pincéinek borzalmairól is. Ezeket hitetlenkedve fogadjuk, még azokat sem hisszük el, ami igaz. Nem csoda, hogy később, sokan azok közül, akik nem élték át ezt az időt, vagy idegenek, nem akarják elhinni a történteket, hiszen magunk sem akartuk. Pedig nagy része igaz volt. Pesten egy púpos, Lombroso-típusú szörnyeteg uralkodik, akinek a tiszta fehér autója, melyben összetöppedve ül, éppen olyan borzalmat jelent Pesten, mint a Szamuelyé vidéken. A terror napról napra szinte érezhető a levegőben. Hallgatagabbak, szinte reményvesztettek leszünk. Eddig mindenki arról beszélt, hogy már csak egy hét, már csak három nap maradt az uralmukból. Pesten úgy köszöntek egymásnak az emberek, hogy annyi ujjukat emelték fel, ahány nap szerintük hátra volt még ebből az egészből. Most viszont kezd eluralkodni az állandó ingerültség, az elharapott düh és kétségbeesés.

Először a Hollánokról hallok – szinte azt hiszem, hogy senki sem mondta, csak egyszerre a levegőből mindenki tudta, hogy mi történt. Szinte nincs is a magyarság közelmúltjából ismertté vált név, akinek az elfogatásáról ne hallana az ember. Mi mindig sokkal később értesülünk az ilyenekről. Egyrészt azért, mert távol vagyunk a központtól, és kevesebb ember jár ki, mint eleinte; másrészt azért, mert Zsiga eltitkol előlünk mindent, amit lehet. Úgy, hogy még Békássyék és a Sztankayné elfogatásáról sem tudunk. Szerencsére. Mert most már igazán felháborító hírek érkeznek: hiszen ez lehetetlen! – gondolja róluk az ember. Kínzások – ma, a huszadik században!? Bármennyire gyűlölöm őket, nem tudom elhinni. Aztán Zsiga engem titokban – hogy mama meg ne hallja – mégis felvilágosít. Tehát igaz, mind igaz.

Közben az elfogottak családjai szaladnak egyik fórumtól a másikig, főleg az idegen követségekhez – rendszerint hiába. Gyöngyiék is. Bandival, a testvérével az Orosz Vöröskeresztnél járnak. Haccius állítólag sokat kiszabadított.[429] Rajta kívül az olaszok viselkednek még tisztességesen.[430] Május 19-én Antónia végre kiszabadul. Mikor másnap Békássyt meglátogatja a gyűjtőben, mindenki nagy örömmel üdvözli, úgy megszerették odabent az őrök, népbiztosok, rab tolvajok. Az előcsarnokban nagy a forgalom. Mikes püspök ott súg-búg a látogatóival. Sok az ismerős a foglyok és látogatók között is. Egyáltalán a gyűjtő és a Markó volt akkor Magyarország legelőkelőbb társaságának gyülekezőhelye. Május 22-én egészen váratlanul Békássy is kiszabadult.

428 Nem hozták be. Aki kicsit is ismeri az oroszországi polgárháborút, annak nem kell magyarázni.
429 Rodolphe A. Haccius, a Nemzetközi Vöröskereszt tisztje.
430 A ludovikások puccskísérlete után nem volt véres megtorlás. Ebben megvolt Guido Romanellinek, a budapesti olasz misszió vezetőjének is a szerepe, aki interveniált Kun Bélánál. És megvolt a szerepe Kun Béla mentalitásának is.

Egy reggel megint eljött a tej miatt Jánossyné. Nem tudom megállani, hogy meg ne mondjam: – Ugyan mit mond a Lukács György etikája ezekhez a gyilkosságokhoz? – Az asszony elpirult és nem felelt. Néhány nap múlva viszont hozott egy kis füzetet azzal a megjegyzéssel, hogy Lukács küldi elolvasásra, benne van a válasz a múltkori kérdésemre. Meglepetten vettem át. Este el is kezdtem olvasni, de pár lap után undorral dobtam le. Ugyanaz a filozófiai nyelv, melyet Bloch megkonstruált, amely szerint ő is kialakította a magáét, és amelyet – úgy látom – olyan jól rá lehet mindenféle teóriára húzni, miszticizmusra vagy racionalizmusra, keresztyén vallásos vagy marxi gondolatokra, ahogy abban a percben jónak látszik. Most jó volt arra is, hogy aljasságaikat filozófiai ruhába öltöztesse. Nem olvastam tovább és szó nélkül adtam vissza a legközelebbi alkalommal. Ám amikor Jánossyné mégis elkezdte magyarázni ezeket az elveket, az édesanyám nem bírt tovább uralkodni magán, és azt mondta: – Bizony gazemberek ők, és nincs se Istenük, se hazájuk. – Ezzel felállt és kiment a szobából. Én rémülten néztem Jánossynéra. Becsületére legyen mondva, megnyugtatott: – Ilyen idős hölgytől nem kívánhatjuk, hogy egy új világba beleélje magát.

Mamának nem is lett semmi baja, habár hihetetlen bátor volt a véleménye kimondásában. E tekintetben csak Zsiga volt méltó hozzá: nem lépett be a szakszervezetbe, és olyan nyíltan mutatta ki megvetését, hogy állandó rettegésben voltunk miatta. Egyszer mikor Mátyásföldre jött – talán már későbbi időben történt –, egy fiatal katonatiszt ült vele szemben a villamoson a vörös sereg jelvényével a karján, mire Zsiga hangosan azt mondta: – Ilyen úri magyar ember és nem szégyelli viselni ezt a jelvényt! – A katonatiszt felállt és átült egy másik padra, ami azt mutatja, hogy nem érdemelte meg a megjegyzést, mert sokkal kevesebbért halál járt akkoriban. Igazán csak az Isten őrizte, és talán az, hogy nagy szükség volt orvosokra. Ezért a kommunizmus bukása után, mikor Grósz Emil sok támadást viselt el alkalmazkodó viselete miatt, azt mondta, hogy egyetlen ember van Pesten, akinek joga van beszélni, és az Ritoók, mert csak ő viselte úgy magát, hogy sosem alkudott meg.

Pedig nem volt igaza, hiszen az a sok áldozat, akikről lassanként tudtuk meg az igazat, bizonyosan szintén nem akart megalkudni. Mindenki ismeri a neveket, soha nem felejtheti őket a magyarság. De vannak sokan, akik vagy névtelenül maradtak, vagy alig tudunk róluk. Többen, mint amennyit eddig megállapítottak. Sohasem hallottam pl. addig arról, hogy Szamuely egy Cerrit nevű kommunistát a repülőgépgyárba felügyelőnek nevezett ki, aki úgy végzett ki három repülőtisztet, hogy felkényszerítette őket egy rossz repülőgépre, mely pár perccel a felszállása után lezuhant. A Szebeny nevű tiszt meghalt, a másik kettő súlyosan megsebesült.

A szolnoki rémtettek részleteiről Sipos Orbán, a volt Bihar megyei tanfelügyelő leányától hallottam. A szolnokiak legnagyobb szerencsétlensége az volt, hogy egy napig bent voltak a fehérek. A boldogság felujjongását kellett megfizetniük a másnap bevonuló vörösök dühével. A családok nagy része már napok óta pincékben élt a lövöldözések alatt, a férfiak szöktek, ha lehetett. A vörösök betörtek az ő lakásukba is, kihordták az öregúr egész könyvtárát, csupa régi magyar könyveket, első kiadásokat, melyeket egy szegény tisztviselő ezer lemondással gyűjtött egész életén át, és ott égették el az egészet az udvaron. Közben autók rohantak, a puskalövések egymást követték. A város egyik vezető emberének hullája még harmadnap is az utcán feküdt, nem engedték, vagy nem merték elvinni. A Gaylhoffer családból a férfi elmenekült, elfogták helyette a feleségét. Négy gyermek maradt otthon, akiket vallattak, hogy elárulják szüleiket. Még boldog lehetett az, aki csak anyagi pusztulással és rémülettel menekült meg.

Voltak fantasztikus menekülések is. Makra László orvos beszélte, hogy Miskolcon minden éjjel felverték a családját, mert a sógorát keresték, aki katonatiszt volt. Ezalatt a sógora kocsisként szolgált a saját tanyájukon. Minden paraszt tudta, hogy kicsoda, de nem árulták el. Az odavaló falusi direktórium tagjai a faluban nem mertek inni a szesztilalom miatt, ezért a tanyákra jártak ki. Ilyenkor a kocsisnak öltözött, halálra keresett katonatiszt vitte őket tanyáról tanyára. Gyakran be is rúgtak a férfiak, és a tiszt úgy rakta fel őket a kocsira. A kommunizmus utolsó két napján már a kukoricaföldön rejtőzött el, ám mivel a családot a házában őrizték, nem küldhettek neki enni. Ezért ha még pár napig tart a kommunizmus, talán éhen is hal, vagy jelentkezik. Azok a tisztek, akik Szegedre szöktek le, szintén a legképtelenebb utakon jutottak át élve. Száz meg száz eset van, így minden magyar családnak meglesz a maga kis legendája ebből az időből. És mennyi végződött

ezekből tragikusan! Sok jó magyart mentettek meg aratás előtt a búza- és a tengeriföldek. Nem csoda, ha minden család azzal a kérdéssel feküdt le, hogy mikor következünk mi?

Ellenforradalmi hírek: megint semmi sem lett belőle... Nem is lesz... Aradon ellenkormány alakult... A külföldbe vetett remények egyre halványabbak... Meddig fog ez még tartani? Lehetséges, hogy úgy lesz, mint Oroszországban? Mi lesz? Mi lesz?

Békássy Gyöngyi naplójából:

„Május 25–30. – Készülünk Barokra. Nem hiszünk már az ellenforradalom kitörésében, a mi embereink mind el vannak fogva vagy elmentek már Pestről. Perényi még talán szabadon van ebben az időben – őt később fogták el, és vitték a Parlament pincéjébe. Antónia alkoholellenes agitátornak képesítette ki magát, hogy a munkásokkal lehessen, és beszélhessen velük. Június eleje – Mégis az a hír, hogy kitör az ellenforradalom, aztán megint elhalasztják. Június 6. – Végre kimegyünk délután az állomásra, de nem férünk fel a vonatra, csak Laci a tetejére. Akkoriban ez volt a rendes utazás, a vonat teteje éppen úgy tele volt, mint a belseje, legboldogabb az volt, aki a lépcsőre került, mert ott volt levegő és kényelem. A »batyusok« is így utaztak batyukkal megrakva, ezért a külvárosok prolijai kimentek a vasúthoz, és hosszú kampós botokkal lehorgászták a batyukat, a tehetetlenül kapaszkodó emberek karjáról. A tetőn Laci Görgey Józsival találkozott, aki muzsiknak öltözve utazott el Pestről. Este mi is el tudtunk menni.

Június 7. A fiúk hajnalban beszöktek Pestre, mert megint hívták őket ellenforradalomra. De másnap Bandi megjött, nem lett semmi. A fiúknak persze jelentkezni kellene a Vörös Hadseregbe, idekint jobban el tudnak bújni, vagy szükség esetén megszökni. Az általános védkötelezettséget tulajdonképpen nem is hajtják végre, mert félnek olyan sok embert felfegyverezni.”

V.

Közben a munka, a mindennapi megélhetés nő elébünk. Milyen áldás volt ez! Tormay Cécile kevesebbet szenvedett volna, ha munkája van. A szerencsétlenségünkkel való állandó foglalkozás tette olyan elviselhetetlenné a helyzetét. Hiszen mindenki veszedelemben forgott akkoriban, sokan még nála is jobban. Mindenütt végigélték a proletariátusnak az otthonokba történő betörését és folytonos zaklatását, mindenkinek félni kellett, vagy magáért, vagy a családja tagjaiért. De azért nem volt ez a feszültség olyan állandó betegség. Voltak rettenetes pillanatok, órák; de napok már ritkán. De négy hónapon keresztül egy csomó más gond is volt. Például minden reggel az, hogy mit lehetne enni. Zsír már a háború végén is alig volt, de azért egy májusi nap eljöttek a felügyelők azzal a váddal, hogy nálunk mázsaszámra fel van halmozva és eldugva a zsír. Persze semmit sem találtak. Az egyik kedélyesen vette, és azt mondta a kamarára mutatva: „Na, itt csakugyan semmi sincs...”. De a másik egy szörnyű, farkassebes arcú ember volt, aki úgy jött be, hogy nem is köszönt, és csak a legszükségesebbekre korlátozta mondanivalóját. Dühbe is jött, de nem ránk, hanem azokra, akik így felültették. Kicsit komikus is volt, mikor a pincét, kamarát, szobákat végigjárták, mindent felnyitogattunk, de sehol semmi. Olyan sötét lett szegény arca, hogy szinte féltettem azt, aki minket beárult.

Cselédünk már nem volt, mindent magunk végeztünk. Legkellemetlenebb volt az istálló takarítása, de aztán azt is megszoktuk. Eleinte azzal igyekeztem megszépíteni az ilyen kellemetlen munkát, hogy valami távoli szépre, valami lehetetlenre gondoltam: egy előadásra a berlini egyetemen, vagy egy estére Rómában, egy régi templomra vagy Cluny-re. Aztán ez is elhagyott, tisztán a munka volt az, amibe beleéltem magam. A kertünk minden reggel ellátott valamivel, de aztán bekövetkezett az idő, mikor alig volt annyi sónk, hogy megfőzhessünk vele, és egy kis gallytűznél főztünk. Nem lehetett otthon többé kenyeret sütni. Megkértük a péket, hogy cserélje be a lisztünket kenyérre. Kenyeret nem kaphattunk, mivel lisztünk volt. Nagy kegyesen megígérte. És akkor nekünk is megkezdődött a sorbaállás. A két zacskó lisztet legtöbbnyire Margit testvérem, vagy Éva húgom vitték el, én azalatt az itthoni munkát végeztem. Ők állottak órákig a pék előtt, és velük együtt százával az asszonyok. Nemcsak mátyásföldiek, hanem cinkotaiak és sashalmiak

is. Először a gyári munkások szükségletét elégítették ki. A szép kövér pékné bálványként trónolt a boltban. Szörnyű goromba volt. Nem mintha kommunista lett volna, hanem mert nagyon érezte a fontosságát. A kenyérért be kellett menni a sütödébe, szörnyű melegben, az összezsúfolódott asszonyok közt az ájulásig várni, amíg esetleg a pék kijelentette, hogy nincs több, jöjjenek holnap. Szegény parasztasszonyok és iparosnék, akiknek gyermekeik is voltak, képzelem, micsoda kínokat állhattak ki. A pék különben az egyik leggazdagabb embere lett Mátyásföldnek. Ma telkei és villái vannak. Legalább magyar ember is meggazdagodott a sok nyomorból. Azok közé a kétlaki emberek közé tartozott, akikről a kommunisták azt hitték, hogy az ő hívük, pedig annyira nem volt az, hogy ő segített Friedrich Istvánon és családján, mikor a kommunisták internálták Mátyásföldre és a villája előtt két vöröskatona őrizte.[431] Különösen az élelmezési nehézségeiken segíthetett, mert mint jó kommunistának szabad bejárata volt hozzájuk.

Árpát pergelünk[432] kávénak, és néha egy kis faggyút is kapunk a főzéshez. Közben a munka is nehezedik, mert a kerti szerszámok elromlanak. Az udvarseprű szétesett, a konyha füstöl, mert nincs kéményseprő, a főzés legnagyobb problémája áll be, mert nincs fa – az ősszel kivágott elfogyott. De még ebben a tekintetben is könnyebben tudunk magunkon segíteni, mint a városban. Sokan az egész konyhabútorukat felvágták, mások régebbi szekrényeket és székeket daraboltak fel. Idekint a levágott füvek gyökereit még ki lehetett szedni, ami irtóztató nagy munka volt. A testvérem megszólított egy embert, aki munkátlanul ténfergett az utcán, hogy nem jönne-e el jó fizetésért kiszedni a fatönköt. (Máshol a férjek és apák végezték ezt a munkát, mellettünk egy volt katonatiszt kínlódik egy gyökér kifordításával.) Az ember azt feleli: – Vágja ki maga! Aki nem dolgozik, ne is egyék. – A maga felesége sem vágja ki a fát, ezt asszony nem bírja – felelt a testvérem. Kiderült, hogy ez a jó tanácsadó a telep legnagyobb dologkerülője és tolvaja volt.

Nagy nehezen mégis megszán minket egy cinkotai paraszt, így van friss, csaknem élő fa is a tüzeléshez. Még fel is fűrészeli, de felvágni már magunknak kell. Minden nap kétszer ez a nagy feladat vár a fiatalabb kettőre nálunk. Én ezalatt minden darabka fát, száraz gallyat, fenyőtobozt összeszedek a kertben, azután már az utcán is. Folyton nézzük a fákat, hogy nincs-e rajtuk valahol egy száraz gally, amelyet hirtelen le lehetne törni, vagy szeles nap után nem hullott-e le. Ritka szerencse, ha találunk, mert mindenki erre vadászik. Korán reggel kell kimenni, és minden gallyszedő úriasszony villámló szemmel néz végig a másikon, mintha az övét lopta volna el a másik, aki egy csomó gallyat visz a markában. Zsigáéknál az apa, a fiú és a vőlegény minden esti programja a favágás.

Természetesen a vízvezetékben olyan kicsi a nyomás, hogy locsolni sem lehet. Pedig ez is létkérdés a kert miatt. Locsolóban cipeljük a vizet le a konyhából, még mama is viszi a kis locsolóját.

Bent Pest környékén ekkor kezdődött el az erdők kiirtása. A vörösök minden korlátozás nélkül vágják ki őket, de a polgárság is kijár estenként vagy éjszaka, bár állandó veszedelemben forognak, hogy elcsípi őket valami vörösőr. De azért mégis sikerül, és asszony, férfi, gyerek, mind gallyakat és fadarabokat cipel haza. Ez az irtás aztán tovább folytatódott a diktatúra után is. A szép budai hegyeket ezzel teljesen letarolták.

A batyuzóknak néha sikerül egy pár csirkét is faluról hazamenteni.[433] A függőfolyosók korlátjaihoz kötik őket és az egész família velük foglalkozik. Persze megtörténik, hogy a lábuknál megkötött csirkék lerepülnek vagy leugranak a vasrudak között. Ilyenkor egy sor csirke függ az emeletekről riasztó csipogással a levegőben. Minden család rohan ki a sajátját menteni – rémület és komikum keveredik az ilyen jelenetekben.

Odabent a villanyfogyasztás csak kilenc óráig van megengedve, nálunk nagyon sokszor teljesen hiányzik. Így ha besötétedik, egy bűzös, ócska petróleumlámpa mellett ülünk. Gyertya egyál-

431 Vagyis lakhelyelhagyási tilalommal sújtották.
432 Vagyis: pörkölünk.
433 Míg általában a faluról jött árusasszonykat nevezték így, a szónak – bizonyság az írónő e szóhasználata is – létezett a fordított értelme is. Ti., amikor a városi ember hozta haza faluról batyuban a megélhetéshez szükségeset.

talán nincs, néha ezt a rossz petróleumot sem bírjuk beszerezni. Ilyenkor sötétben súlyosodik leginkább az emberre a kétségbeesés. Meddig tart még? Mi lesz? Mi lesz, ha a télen is...? Végig sem merjük gondolni.

Aztán a dohányínség! Szörnyű baj, hogy legjobban ezt nélkülözöm. A cukorról, zsírról, jó ételről könnyen letettem, vállaltam is mindenféle munkát, de a dohányról lemondani nem tudok. Próbáltam falevelet – egy öreg paraszt például diófalevelet szív –, de ezt lehetetlen élvezni. Egyszer kaptunk valami teapótlékot. Teának nem lehetett meginni, de megpróbáltam cigarettát csinálni belőle – nem égett. Végre egy bíró ismerősöm tejért és mézért a saját részére hivatalból kapott kis csomagját adja át. Sok tejet, még pénzt is adok a kevés dohányért. Az ismerősök kinevetnek, mondván kitűnő üzletember vagyok. Pedig Pesten a szegleteken piszkos emberek árulnak cigarettát – drágán. Hanem szeretem hallani a kiabálásukat: „Gyönge albán, gyönge szovjet cigaretta! Gyönge a szovjet!" – kiabálják később pesti csirkefogó humorral, de még ez is vigasztaló volt.

Meg kellene kapálni a tengerit. Nagy a szárazság, és nekünk ez túlságosan kemény munka. Egyik délután Zsiga unokaöcsém és Eperjesy Zoltán – aki, szegény, vöröskatona – kijönnek és elmennek kapálni. Másnap mi csináljuk meg, ami megmaradt. Nagyon nehéz munka ez a melegben. Talán a legnehezebb, amit próbáltam, de egy szép verset adott. Bérelt földünkön a borsót, zöldséget kapálni, szedni, behordani mégsem ilyen nehéz.

Minden reggel ki kell menni a kecskéknek takarmányért. Vörösherét, csalamádét cipelünk nagy kendőkbe kötve annyit, hogy alig látszunk ki a zöld közül. Nagyon áldott munka volt, segített élni lelkileg is.

Még májusban történt az is, hogy megint hoztak ki Mátyásföldre egy írást piszkos, kockás, letépett papírdarabon, amin az állt, hogy jelentkezzem Czebe Gyulánénál, a Veres Pálné utcai gimnáziumban, az angolkisasszonyok nyolcadik osztályában, mert a lélektant fogom előadni. Kellemetlennek éreztem mindjárt a dolgot. Gondoltam, ezt a kis piszkos cédulát nem muszáj komolyan venni és nem mentem be. Egy hét múlva sürgöny jött: jelentkezzék azonnal... Bevittem Zsigához. Azt mondta, itt bizony nincs mit tenni, el kell fogadni. Ezekkel az emberekkel nem lehet egyezkedni. És különben is olyan szűkös viszonyok közt vagyunk, hogy szükségem van rá. Egyik délelőtt bementem hát az iskolába. A lépcsőn Wolkenberg Ilonával találkozom. Kérdi, hogy miért jöttem? – Hát elfogadtad? – kérdi egész rémülten. – Mit csináljak? Nem okosabb, ha én fogadom el, nem pedig valami nemi felvilágosító hölgy? – Ahelyett, hogy megkérdeztem volna tőle, hogy miért ijedt meg olyan nagyon, bementem Czebénéhez, aki olyan örömmel fogadott, hogy nem tudom és nem is merem visszautasítani. Nagy hiba volt.[434] Mert ott ült egy úr abban a szobában, akiről persze fogalmam sem volt, hogy ki, és hogy nem éppen úgy kommunista, mint az asszony. Ez az ember aztán később nagy kellemetlenséget szerzett nekem, pedig talán Czebéné csak azért fogadott olyan nagy örömmel, mert azt hitte, hogy egy megnyert emberük vagyok a magyar úri osztályból. Különben én a magam ártatlanságában el sem tudtam volna képzelni, hogy hozzánk tartozó, hasonló gondolkozású ember azonnal ne lássa be, hogy miről van szó, és rólam azt hihesse, hogy kommunista vagyok. További viselkedésemet ez a naiv hit határozta meg aztán.

Délután voltak az órák. A gyermekek számomra érthetetlenül, erősen érezhető ellenséges hangulatban fogadtak. Mivel magam sosem dolgoztam tanárként, nem tudtam, mi van a behívásom mögött. A tanári szobában többen jéghidegen végigmérnek, nem tudom, hogy miért. De annyira elfoglalt egész életem rettenetes küzdelmessége, hogy bizony nem is sokat gondolkoztam rajta. Csak a diktatúra bukása után derült ki, hogy engem az angolkisasszonyok ellenére tettek oda egy paptanár helyére, akit elmozdítottak. Ez már aztán a kommunistáktól is komiszság volt, hogy engem erről fel sem világosítottak, és úgy állítottak be, mint az emberüket. Én ostoba tudatlansággal azt hittem, hogy az angolkisasszonyoknál fogok tanítani, pedig egy elkommunizált iskolába rendeltek be.

434 Az ősz folyamán igazoló eljárás alá vonták, s nem igazolták. Ld. a 222. lapon írottakat.

Mikor két hét múlva az egész iskolát átvitték az Erzsébet Intézetbe, felhasználtam az alkalmat, hogy lemondjak erről a kellemetlen pozícióról. Két délután négy órát adtam, s ennek az lett a következménye, hogy az asszonyok, akik megharagudtak rám, azt mondták, hogy kommunista voltam.

Június elején egy este megint látjuk jönni a vörös megbízottakat. Beállítanak a verandára, mama is ott van. Reszketek, hogy nehogy valami olyan igazat mondjon megint, amivel bajt okozhat magának. Szobát jöttek rekvirálni. – Na, anyám – mondja az egyik mamának –, hoztunk egy lakót. – Sosem tudtam, hogy mama olyan arisztokratikus megjelenésű tud lenni. Végignéz az emberen: – Kit? – kérdi olyan hangon, mint Erzsébet királyné kérdezhette volna, ha a királyi palotába az ő szobája mellé egy prolit akartak volna belakoltatni. Egy fiatalasszony jön fel a lépcsőn, szegényke nagyon szerényen viselkedik, láthatóan kényelmetlenül érzi magát. – Ezt a hölgyet? – kérdi megint mama, majd feláll és bemegy a szobájába. – Látja, kérem, nekem mint szellemi munkásnak olyan nagy szükségem van külön szobára és azt leszünk kénytelenek átadni – mondom én. – Mi azt nagyon jól tudjuk, elvtársnő. Éppen ezért nem háborgattuk eddig a szabály ellenére. De most már egyáltalán nincs lakás és kénytelenek vagyunk vele. – Nahát, ez egy igazán intelligens és udvarias kommunista, nem is hadakozom tehát tovább otthonunk védelmében. Különben rosszabbul is járhattunk volna. Repülőgyári munkásasszony, szerény, tisztességes viseletű, aki mindig félve kérdi meg, hogy mikor lesz már „ennek" vége? Persze mi nem beszélünk előtte nyíltan, mert sohasem tudhatja az ember, hogy ki a kém. De később is nálunk marad és mama is megbékél vele.

A június mégis hoz egy kis reményt: Szegeden megalakul az ellenforradalmi kormány és a nevek... Ó, milyen biztató megint igazi magyar neveket hallani! Ettől fogva Szeged az iránya minden gondolatunknak. Állítólag az antant ultimátumot küldött Kun Bélának. De kellenek is ezek a jobb hírek, mert borzalmas eseteket hallunk a Dunántúlról és az ellenforradalom leveréséről. Csak lassanként tudjuk meg a helyek nevét is, ahol orosz zsidó hóhérok járnak Szamuelyvel, mert a mieink ezekhez a szörnyűségekhez nem értenek. És én megint nem akarom elhinni – lehetetlen ez ma, a huszadik században. Az ember lelke a hitetlenséggel, a kétkedéssel védekezik.

De itt van azután a szegény fiatal Dobsa László esete. El kellett hinni, hiszen itt történt köztünk, nyíltan. Mikor igazolásra szólították fel, nevetett. És egyszerre érzem, mi lehetett ez a nevetés, az a groteszk mosoly, amely most lehalt az ajkunkról. Az a nevetés lehetett, mely az enyém is volt, mikor kihallgattak, mikor az elrejtett élelmiszert jöttek rekvirálni, mikor Wolkenberg Ilona azt kérdezte tőlem: „te is, Emma?" Mikor meghallom, hogy valaki kijátszotta őket, elbújt, megmenekült. Mikor meghallom, hogy Kohn Béláné a Habsburgok ezüst evőeszközeit használja, mikor a plakátjukról rám mutat a vöröskatona, a sötétben bujkáló ellenforradalmárra... A tragikomédia keserű nevetése ez, védelmi eszköz, visszautasítás. Mert ez rosszabb a tragédiánál. A tragikumnak van megoldása, a halál kiengesztelés benne. A tragikomédia az örök élet, melynek a halál, a fiatal halál nem megoldása. A „miért" kérdése örökre ott marad felette. És ő ezt nevette tudtán kívül. És meghalt miatta.

VI.

Utcabizalmit kell választani. Megválasztunk egy félénk kis zsidót, akinek villája van, és akit úgy ajánlanak, hogy nem kommunista. Jó, úgy is tudjuk, hogy komédia az egész. De a direktórium vagy átlátott a dolgon, vagy mint burzsujt nem akarta, mást jelöl ki, hogy megválasszuk: a mellettünk lakó susztert. Rendben van, ez is tisztességes ember, hozzá még keresztyén is, jól viseli magát velünk szemben, Lelkemnek titulál és nem Elvtársnőnek, már ezért is megérdemli, hogy rászavazzunk. Azonkívül megtalpalja a cipőmet tejért. Ma nagyon becsületes ember az, aki dolgozik, mert senki sem dolgozik, akinek kellene. Az iparosoknak nem is szabad, mert a kol-

lektív rendszer szerint nem szabad külön műhelyet tartani. De mivel nincs kollektív cipőtalpaló műhely, örüljünk, hogy valamiképpen sikerült.

Fecskéné jön és beszéli, hogy a június 19-ei körmenetben rálőttek a papra és egy zsidó leköpte a monstranciát. Az eset olyan felháborodást váltott ki, amilyet gyilkosságaikkal sem sikerült elérniük. Ez a zsidóságnak a politikai éretlensége, sohasem tudja, hol van a határ. Ha hatalom van a kezében, mindjárt elveszti a mértéket. Akkor még nem sejtették, hogy ez jelentette a fordulatot az uralmukban.[435] A vallást nem hagyják az asszonyok, és az asszonyok mögött férfiak vannak. A Fecskéné felhördülésében benne van a magyar keresztyénség felhördülése. Nincs olyan kálvinista, aki ne érezte volna a katolicizmusnak ebben a megszentségtelenítésében a közös keresztyénség bepiszkolását. Később észrevették, hogy ebből baj lesz és plakátokat küldtek ki a falvakba, így hozzánk is. Az egyik ilyenen a kommunista munkás a tenyerén tartott óvatosan egy templomot, mintha védené azt. De ezzel elkéstek, nem ért semmit.

Mindennap ellenforradalmi híreket hallunk. Katonatiszt ismerősünk, mikor Pestről kijön esténként, hozzánk is betér újabb híreket mondani. Felszaladunk a verandára, hogy meghallgassuk: a katonák is lázadnak, a parasztok is, a szovjet zsidók egymás közt veszekednek, minden pillanatban várni lehet az ellenforradalom kitörését.

Június 24-én délelőtt kis Zsiga unokaöcsém jön ki hozzánk, hetedikes gimnazista. Mondja, hogy valami történik a városban, de még semmi bizonyosat nem tud. Délután jön csak a biztos hír: kitört az ellenforradalom, lövöldöznek Pesten az utcákon. Szörnyen izgatottak vagyunk, reménykedünk és félünk. Még semmi bizonyosat nem tudunk, hír nem érkezik. Rossz jelnek érzem...

Zsigát estefelé nem akarjuk beengedni Pestre. Ki tudja, mi történik odabent? De ő meg nem mer idekint maradni, a szülei Hűvösvölgyben még jobban aggódnának. A telefon le van zárva, nem értesíthetjük egymást. Kis Zsiga az egész forradalmi idő alatt viselte a diákok nacionalista jelvényét: T. I. L. Azaz: Tanulók Ifjúsági Ligája. De ők maguk közt így nevezték: Tisza István lelke. Egy öregúr egyszer a villamoson megszólította: – Ez veszedelmes lehet, viselje inkább a kabátja belsején! – Én már eddig így viseltem – mondja a fiú –, ezután sem rejtem el. Mi, gyerekek, nem tehetünk mást, mint tüntetünk. Ezzel tesszük meg a kötelességünket. Ha az öregek is így tennének, akkor nem volnánk ott, ahol vagyunk.

Most is kis jelvényével indul el. De már a Keleti pályaudvarnál nem kap villamost. Kénytelen gyalog kimenni a Hűvösvölgybe, kis jelvényével a kabátján és kis táskájával a kezében, melybe mama karalábét és káposztát pakolt a menyének – a legszebb ajándék. A táska alján azonban ellenforradalmi röpcédulák lapulnak, melyeket a fiatalok villamosokon, utcai padokon hagynak ott, és a lakások levélszekrényeibe vagy ajtajai alá bedugják. A vámnál a vörösőr kinyitja a táskát, meglátja a karalábét és nem veszi el a gyerektől, aki még gyermekesebbnek látszik koránál. Igazán az Isten őrizte. És szépen végigmegy a kommunizmus és az ellenforradalom összecsapásának közepén a városon, nemzeti jelvényével és táskájában röpcédulákkal. Másnap mikor megtudtuk, mi folyt Pesten, Margit rémülten rohant be megtudni, hogyan érkezett meg a kis Zsiga. Utólag persze nagyon örültünk, hogy megint sikerült kijátszani a vörösöket, de kezdtem félteni Zsigáékat, hiszen a fiatal és az öreg egyaránt túlságosan merész. Zsiga testvéremet talán csak az mentette meg, hogy az orvosokat kímélték, mert nagyobb szükség volt rájuk, mint más burzsujra. Az iskolákat rá lehetett bízni az elvtársakra, de elvtárssal ők sem szerették volna gyógyíttatni magukat.

Másnap reggel a *Vörös Újság* őrjöngő cikkéből értesülünk a ludovikások hősiességéről és az ellenforradalom leveréséről. Békássy Gyöngyiék most pont abban nem vettek részt, amire hónapokon át készültek. Gyöngyi ezt jegyezte fel naplójában: *„Árulás történt, különben nem lehetett volna leverni… Az utcán járókelők egymás nyakába borultak, mikor a monitorok lőni kezdtek."* Ez igaz. De nem kellett hozzá árulás sem, csak a szokott szervezetlenség. Mi nem tudunk összeesküvők lenni. Napok óta mindenki beszélte, hogy itt az ellenforradalom, csak a buta kommunistákat lephette meg. Aztán meg mi mindenkinek hiszünk: a munkásoknak, akik

435 Ld. a 406. sz. jegyzetet.

cserbenhagytak; Haubrichnak, aki állítólag mellettünk volt és gyalázatosan elárult minket.[436] Aztán már annyiszor bolondították el az ellenforradalmárokat, amint az Gyöngyi naplójából is látszik, hogy éppen mikor komollyá vált a helyzet, nem vették őket elég komolyan. A fiatal Glück Frigyes beszélte, hogy a tiszteknek a Vigadó előtt kellett volna találkozniuk. Megjelent ő egy másik tiszttel az oldalán, ott bujkáltak a bokrok között, hason fekve várták a többieket, akik nem jöttek el. Sokan pusztultak el ezen a napon – olyanok is, akikről nem is tudunk. Kiss Tiborné beszélte, hogy az ellenforradalom napján Tahiból hajón jött Pestre. Amint közelednek, látják, hogy a monitorokon nemzeti színű zászló van. Tehát a hajón is felhúzzák a zászlót. Azonnal tűz alá kerülnek, három parasztasszony ott halt meg előttük a golyóktól.

A telefonközpont ostrománál sok vöröskatona is elesett a ludovikásokkal folytatott harcban. Sokkal többen, mint ahogy azt a hivatalos jelentés beismerte. Koch kollégám mondta, hogy a Rigó utcán voltak végig kirakva a holttestek, amiket azután szemetes kocsira dobáltak föl, majd a rákosi temetőben kapartak el. Egy másik ismerősöm, aki szemben lakott a telefonközponttal, látta, hogy egy katona ment odakint hátizsákkal, aki valószínűleg szabadságról jön vissza, mert két csirkét is tart a lábuknál fogva. Így találja lövés, összeesik, az agyveleje kiloccsan. Az ismerősöm még gyermekleány volt, az ájulásig megborzadva ugrik el az ablaktól. Másnap, mikor kiment az utcára, a katona holtteste még mindig ott fekszik vértócsában és agyvelőben, és a csirkék szaladgálnak rajta és csipegetik. Ez, aki megmenekült a háborúból, ilyen hiábavalóan pusztult el. Szörnyűségek. Mi lesz a fiatalok sorsa? A bátor ludovikásoké? Reszketünk, ha erre gondolunk.

Délelőtt ismerős szól be, Pestről jön. Sápadtan beszéli, hogy ácsolják az akasztófákat az Oktogon téren. Mások: még ezt a fáradtságot sem veszik, a lámpavasakra akarják felakasztani őket. Négyszázkét ellenforradalmárt állítanak törvény elé.[437] Egy rémes nap izgalmai után megtudjuk, hogy Romanelli közbeavatkozott, majd azt is, hogy sikerült neki a halálos ítéleteket megakadályozni. A börtönítéleteket már senki sem veszi komolyan: tizenöt év kényszermunka, tíz évi fegyház. Hol lesznek már akkor Kun Béláék!? De ahol nem volt akadály, ott a bosszú borzalmas módon dühöngött. Ez már a történelemé. Ezekre a lapokra csak a rettegésünk és fájdalmunk tartozik.

Berend doktor a diktatúra egyetlen zsidó származású áldozata, akit az utcán lőttek le. Sztankayné azt állítja, nem igaz, hogy a monitoroknak integetett fehér zsebkendővel. Ezzel szemben a valóság az, hogy egy vöröskatona, aki már néhány menekülő katonatisztet lelőtt, őt is lelőtte, mert az útjába akadt, és mert úgy találta, hogy elég keresztyént öltek már meg, legyen az áldozatok között egy zsidó is. Nem hiszem, hogy az a katona, aki neki ezt elbeszélte, elég hiteles forrás volna. Ebből legfeljebb annyi lehet igaz, hogy benne volt a lövöldözésben és rálőtt. Madarász Béla egy Lukács György-féle rendelet áldozata lett: a világítás megtiltásának. Mert ezt az ellenforradalmárok jelzésének tartották. Azért kellett meghalnia, mert tanulás közben, a vizsgáira készülve elfeledkezett róla, hogy figyelje az órát, így kilenc után égve maradt nála a villany. Tanár akart lenni. Filozófiájának alapköve az etika volt.

Persze azért ezt a világítási rendeletet is kijátsszák. Mennyire fogalmuk sem volt róla ezeknek a butáknak, hogy nem kellett nekünk világítással jelt adni egymásnak, hiszen mindenki ellenforradalmár volt. Hiszen már az is jel volt, ha csak egymásra néztünk. Azonkívül már olyan nyíltan beszéltek az emberek, hogy nem kellett ilyen romantikus jelekkel értekezni. Csak akkor volt szabad tovább világítani, ha beteg volt a háznál. Wallner doktor az egész Ráday utcát ellátja bizonyítvánnyal. Mikor a vörösőrök kilenc óra után felkiabálnak a kivilágított ablakokhoz, mindenhonnan Wallner doktor orvosi bizonyítványait lobogtatják az ablakokból lefelé. Persze ez sem megy a végtelenségig. Elsötétednek tehát az ablakok és az utcák is. Wallnerék a kályha szegletébe állítják a gyertyát és elébe ülve – hogy ki ne látsszék a fény – szerkesztik az ellenforradalmi felhívásokat és biztatásokat. A lakásjegyzékből kiírt nevekre címezik és este, séta közben becsúsztatják azokat a levélszekrényekbe. Veszedelmes játék volt ez mind a két félre nézve. Hányan

436 Haubrich József. Ingadozott, mint nagyon sokan mások.
437 Legendárium. Ld. az írónő további mondatait, valamint a 430. sz. jegyzetet.

játszottak így a biztonságukkal, hogy segítsenek fenntartani a hitet! Olyanok is, akikről nem is gondolnánk. Hiszen csak a véletlennek köszönhető, ha egyikről-másikról megtudja az ember.

Az ellenforradalmi szervezetek tovább is dolgoznak, mint eddig, habár folytonosan elfogják és kibocsátják őket. Egészen különös, hogy – kivéve a júniusi kísérletet követően – csupa olyanokat végeznek ki, akik teljesen ártatlanok voltak, akik pedig szervezik a dolgot, hol börtönben ülnek, hol otthon; de nagyobb bajuk nem történik.

Szeged minden reményünk. Egy odavaló ismerősöm elmondja, hogy ott is állandóak voltak a titkos gyűlések. A tisztek és feleségeik teadélutánokat rendeztek. Ők nem voltak annyira kiéheztetve, mint mi. A franciák útján mindent lehetett kapni. A cselédséget elküldték, kártya és bor mellé ültek. Az egyik szobában a tisztek tanácskoztak, a másikban az asszonyok. Ha valaki jött, csak kártyázó társaságot talált. A bolsik tudtak róla, de nem tehettek semmit a franciák alatt. Az utolsó időkben annyira felszabadultak, hogy a leányok magyar ruhában mentek a templomba. Mi pedig lessük a híreket és ragyogó szemmel beszéljük: – Hallottad már? Az antant nem tárgyal a kommunistákkal, Horthy jönni fog. Igen, már pár hét múlva, legfeljebb a hónap végén.

Hogy milyen komoly volt a politikai és katonai szervezkedés Szegeden, arról mi ideát természetesen semmi pontosat nem tudtunk. Később azt állították, hogy Szegeden csak mulattak és dorbézoltak. Lehet, hogy ilyet is tettek, mindenütt vannak könnyelmű emberek, de kellett, hogy történjen komolyabb készülődés is, ha az átmenetileg nem is hozott eredményt az antant miatt. Nekünk mindenesetre egy kis kékséget varázsolt a kommunizmus hányásig gyűlölt vörösségébe.

Újra eljöttek hozzánk is a politikai megbízottak valami rendelet miatt, már nem tudom, mit akartak. Hárman voltak a legrosszabb hírűek közül. Az egyik szobában leültettem és szokásom szerint úgy fogadtam őket és úgy beszéltem velük, mint bármely más látogatóval. Sem félelem, sem megalázkodás nem látszott rajtam. Mert persze félni bizony féltem. Ezzel eddig rendesen lefegyvereztem az elvtársakat. Most megint köztük volt az is, akinek farkassebes arcát és tekintetét sohasem felejtem el. Most sem köszönt, nem is akart leülni, alig szólt egy szót. Lefogadom, hogy ez az egy keresztüllátott rajtam. A gyűlöletnek, zárkózottságnak, „Verbissenheit"-nak[438] azt a kifejezését még nem láttam emberi arcon. Így csak az tud gyűlölni, akinek a sors bélyeget nyomott az arcára, és úgy érzi, hogy mindenkinek meg kell riadnia tőle (még ha ezt mindenki le is hazudja előtte). A diktatúra alatt azt hiszem, a megriadásnak az a kettőssége, melyet megjelenése és kommunista veszedelmességé keltett, diadalmas érzést okozhatott neki, hiszen a visszaborzadás már nemcsak a külsőnek szólt. A legsötétebb ember volt, akit életemben láttam. Nem tudom, mi lett belőle a kommunizmus után. Volt egy másik rémalakunk is, a matróz, aki leverte az útszéli keresztet a Krisztus lábát. Az egyik leghírhedtebb tolvajcsalád tagja volt Mátyásföldön, és az egyik elbocsátott cselédünk szeretője. Borzasztóan féltem tőle, mikor a kertkerítésen át beköszönt, azt hiszem, csak azért, mert észrevette a félelmünket. Barbáran szép, de durva jellemű ember volt. Hosszú börtönbüntetést kapott a bukásuk után.

A többi kommunista Mátyásföldön nem látszott olyan vadállatnak. Némelyik szegény nagyon meg volt akadva az adminisztrációs munkával. Nagyon rosszul tudtak írni és szánalmas volt látni, ahogy a megkérdezett adatokat beírták a rubrikába: kisbetűvel, ékezet nélkül írván „matyasfold"-et és más nagybetűre érdemes neveket. De bezzeg Pesten annál nagyszerűbben ment minden. A hivatalok a legszebb palotákban rendezkedtek be, nagyzási mániás zsarnokok ültek és rendelkeztek a termeikben. Így találkoztam egyszer Bresztovszkyval [Edével], aki váradi ember volt. A családjukban van egy rendkívül tehetséges és derék ember a műegyetemen, két fiú azonban fantaszta volt világéletében. Az egyikkel együtt érettségiztem, az egyetemen is kollégák voltunk[Ernő], nagyon eszes, de egzaltált fiú volt. A másikat [Ede][439] – aki most valami tanügyi vagy kultúrosztályon fogadott – onnan ismertem, hogy 1917-ben lefordíttatott velem a Világosság-Könyvtár részére két norvég regényt. Ebből is kellemetlenségem származott aztán utólag,

438 Konok elkeseredettség – ném.
439 A lényeg, hogy mindkét Bresztovszky nagyszerű férfiú volt.

mert a fordítás már a forradalom idejében jelent meg, és nem akarták megérteni, hogy semmi nemzetelleneset sem találtam abban, hogy két híres regényt lefordítottam a munkásoknak. Most is valami fordítás miatt akart velem beszélni, miközben úgy tett, mintha örök időkre szólna az uralmuk. Most, mikor mi folyton a bukásukat várjuk! Emiatt szinte elhűlve távoztam. Nem képzeltem, hogy intelligens emberek ennyire beleélhették magukat a jövő biztonságába. A vasárnapi társaságból sosem találkoztam senkivel. Alexander Magdával beszéltem néha – fogalmam sem volt róla, hogy az apja kompromittálva van –, aki szidta és gyűlölte a diktatúrát. Különben ritkán jártam be Pestre. Most már csak néha fogta el az embert a vágy, hogy beszéljen a családján kívül valakivel, aki tud valami vigasztalót mondani – vagy hazudni.

VII.

Az éhezés kegyetlen. A tök hegyekben áll a Duna-parton. Még gerslit lehet kapni, ami inkább valami tisztátalan, rossz szagú, enyves dolog. Még egyszerű emberek is nagy dühvel beszélik, hogy a Hungáriában, a Szovjet Házban milyen jó világ van: mulatnak, esznek-isznak... És mégis tudok egy emberről, egy keresztyén fanatikusról, aki a szovjethatalom hivatalnoka, és mégis velünk éhezik. Becker doktor beszélte, hogy Dienes Lajos száraz kenyeret eszik az egyetemen ebédre, elvből, hogy együtt éhezzék a szegényekkel. Feleségével, Dienes Valériával együtt jártam az egyetemre. Már akkor feltűnt rendkívüli intelligenciájával. Ha teljesen a tudománynak adta volna magát, kiváló matematikus vagy kisebbrendű filozófus lehetett volna belőle. Nem tudom, hogy ő befolyásolta-e a férjét vagy fordítva, de mindjobban belelovalták magukat valamilyen feladatba és így, óriási lelkesedéssel várták a csodás világmegváltást. Ők olyan emberek, akiket nem lehet elítélni a tetteik miatt, mert sohasem önérdekből, hanem a másokért érzett lelkesedésből cselekedtek – olykor őrültségeket is.

A diktatúra bukása után Dienesék elmenekültek. Lajos később mint kiváló matematikus kapott Angliában egyetemi katedrát, de egyszerre csak otthagyta Valit két gyermekükkel egy másik nő miatt. Legalábbis így beszélik. Valéria hazajött, majd itthon fanatikus katolikus szerepbe kezdett, de olyanba, amilyet mostanában nem is hallottam: örökmécses áll a szobájában, naponta vesz részt misén és a fiait is így neveli. Ez a teljes pálfordulása nagyon is illik ahhoz az intenzitáshoz, amivel mindent végigélt. Különben állítólag filozófiát ír, de megélhetését a tánctanítás biztosítja. Mozdulatművésznő volt már a háború alatt is. Ez a legkellemtelenebb „művészet": mikor egy hölgy kiáll a pódiumra valami estélyen, elkezdi tekergetni [magát], ide-oda nyújtózkodik és lógatja a kezét, míg egy másik Petőfit vagy Maeterlincket szaval, és mindehhez esetleg egy harmadik még zongorázik is. Ehhez nem vagyok elég modern, habár az oroszokat nagyon élveztem. Úgy látszik, ez is elég divatos ahhoz, hogy meg lehessen élni belőle. Vali különben, mint mindig, igyekszik feltűnő lenni: régen görög ruhákat és szandált viselt az utcán, most földig érő fekete gyászfátyolban jár, melyet a vállára is ráborít. Mikor feláll a villamoson, úgy megy végig a padok között, mint Jászai Mari egy Shakespeare-drámában. De nem illene gúnyolódni rajta, sokat szenvedett. Az viszont bizonyos, hogy mi elég elnézők vagyunk a kommunista nőkkel szemben: Lesznai Anna is vissza fog jönni, sőt Goszthony Mária is.[440]

440 Lesznai Anna valóban Budapesten élt egy ideig, majd a zsidótörvények elől – volt férje közbenjárására – az Amerikai Egyesült Államokban telepedhetett le, ott élt haláláig. Azért nem tanult meg rendesen angolul, nehogy az megrongálja anyanyelvét. Goszthony Máriát 1919 szeptemberében bíróság elé állították. Ott a létező kommunizmust megtagadta, Jézus (vélt) hite mellett kitartott. A súlyos ítélettől minden bizonnyal befolyásos családja mentette meg, amely aztán olasz földre, Assisiba küldte vezekelni. Hazatérte után a Kaposvár közeli Bárdibükkön, a családi kastély közelében egy kis házban élt, üvegművészettel foglalkozott. Minden vasárnap ott volt a misén. A Szamuelyvel volt kapcsolatának legendája ma is megvan. 1989-ben halt meg. Hamvai a maga tervezte, ott felépített kis kápolna padozata alatt vannak. A kápolna ma is misézőhely. A hívek a kápolna előtti szép parkban ülnek félkörívben.

A mátyásföldi üzletet elkommunizálták Vargától, a fűszerestől. Így üzletét újfent „munkás-fogyasztási szövetkezet"-nek hívatják, ahol valami goromba zsidó ad fehérpénzért néha egy kis gyufát, sót, vagy gerslit. Persze ezért is sort kell állni. Az asszonyok hangosan szitkozódnak, és én rémülten, de halkan figyelmeztetem a mellettem állót, hogy vigyázzon. – Nem bánom én, az Isten verje meg őket, az embernek még kenyere sincsen – így válaszol a proletárasszony. Mintha már nem is akarnák észrevenni az ilyen eseteket, talán mert túlságosan sok van már belőlük, vagy mert a proletárasszonyok a leglázongóbbak? Azelőtt egy parasztasszonyt elfogtak, mert meghallották, hogy azt mondta: „a régi jó világban...".

Végre mi is ráfanyalodunk arra, amit Pesten már hónapok óta űznek: átviszünk egy régi, magyar mintás nagykendőt, Évinek pár kinőtt ruháját és néhány fehérnemű-apróságot Cinkotára, hogy tojást kapjunk. Az utcán vörösőrök cirkálnak, jóképű magyar fiúk – fáj az ember szíve. Bemegyünk az ajánlott parasztházba, az asszony vállalkozik a cserére, csak a nagykendő nem kell neki: – Nem viselnek ma már ilyet. – Megörültem, hogy megtarthatom a törökös, „rucás" szövésű kendőt. – De ne tessék most a holmit elvinni, mert a vörösőrök elveszik. Semmit sem szabad elvinni az engedélyük nélkül. Majd én este átviszem a holmit, miután besötétedik. – Mikor kijövünk, két fiatal katona már csakugyan ott áll és vár a ház előtt. Néznek a kezünkre, és mivel üres, továbbengednek. Csak otthon jut eszembe, hogy nem csal-e meg az asszony. Nem – kilenc óra tájban jön és hozza a tojást.

Eljön a július. Még mindig szörnyű híreket hallani. És mégis mindenütt érezzük, hogy van valami a levegőben, ami ellen minden terror hiábavaló. A várakozás hónapja volt ez. Az ellenállás, a gyűlölet, a lázadás nyíltabbá vált, különösen a nép között. Szeged! Ott virágzik a mi fánk. Jönni fog Horthy a szegediekkel és letöri ezeket. Ó, hogy tajtékoznak már vörös lapjukban a bolsik, de mi éppen ebből tudjuk meg, hogy milyen veszedelem vár rájuk. Szeged! Akármit írtak és beszéltek később róluk, nekünk minden gondolatunk, minden reményünk oda összpontosul. Szeged! Horthy![441]

Régi gyermekkori ismerősöm érkezik meg, Szlávy Sarolta, Gruberné Orsováról. Szeretnének valahogy Pestre költözni, mert az élet az oláhok közt tűrhetetlen. Visszahozza sok gyermekkori emlékemet; öreg, francia születésű nagyanyját, aki nevelte. Szinte magam előtt látom, ahogy franciás kiejtésével azon szörnyülködik, hogy annak a nagyszerű Ritoóknak milyen pajkos gyermekei vannak, akik szerelmes parasztnótákat énekelnek az udvaron a „babámról" meg a „galambomról". A nagy udvar, a játékok, a fásszín, ahol színházat játszottunk, és a nagy, sötét pince. A kis szőke Sarolta azóta már nagymama lett, nagyon praktikus asszony. Megtanít minket gyorsan és takarékosan mosogatni, segít mindenben. Együtt tépjük fel a csicseriborsó száraz töveit a földünkön, és mindezt együtt cipeljük haza nagy kendőkbe kötve. Pesten már minden szovjet hivatalt ismer, minden kommunistaellenes pletykát tud. Olyan biztosan beszél a bukásukról, mintha már itt sem volnának.

Mátyásföldi tiszt-ismerősöm kénytelen volt elmenni a tiszai csapatokhoz. Julierről azt beszélik, hogy csak azért ment velük, hogy a hadsereget átszervezze nemzetivé. De már Tokajnál megfutnak a vöröskatonák és az oláhok ellenállás nélkül nyomulnak előre, úgyhogy a sereg és a románok egyformán végigrabolják a vidéket. A július 26-ai szolnoki visszavonulásról már tudjuk, hogy rendetlen, nyomorult futás volt. A Tisza-hidat felrobbantották. Megérkezik tiszt-ismerősünk és elmondja, hogy offenzíva előtt összeültek a tisztek tanácskozásra. A katonaság megbízhatatlan, ők nem is akarják a vörösök győzelmét, mert ez egy időre megint megszilárdítaná az uralmukat, mely így utolsót lélegzik már. Engedik a támadást, bár tudják, hogy a románok bele fogják hajszolni őket a Tiszába. Tízezer ember fulladt állítólag a folyóba, ami alig hihető.[442] A tiszt nyugodtan beszél az elhatározásról. Kellett ez az áldozat, enélkül sosem lehetett volna rendet teremteni. A katonaság már rablóbanda volt, melyet nem lehetett fegyelmezni, belőlük úgysem

441 Ld. a 479. sz. jegyzetet.
442 Így igaz. Ti. az alig hihetőség.

lett volna soha többé becsületes munkásember. Ezek is a diktatúra áldozatai, de magyar emberek, így mégis fáj értük a szívem, miközben egyúttal örülök is az elviselhetetlen világ romba dőltén.

Keleti Kornél jön át másnap vagy harmadnap este. Bellovics Médit vette feleségül, jóbarátok vagyunk vele is. Margit testvéremmel beszél: a Tiszától visszaözönlő katonák jönnek és mindenütt rabolnak. Félő, hogy Mátyásföld is ki lesz téve az átözönlésüknek. Javasolja, hogy legalább mamát küldjük át hozzájuk éjszakára, hogy valami meglepetés esetén olyan helyen legyen, ahol férfi is van a háznál. Mi, fiatalabbak könnyebben szaladhatunk, ha baj van. Még ez a szörnyűség is várna ránk? Mica remegő szájjal jön be hozzám: – Hogyan mondjuk meg mamának? Már nyugodtan fekszik az ágyában, most zavarjuk meg ezzel az újabb rossz hírrel? – Úgy határozunk, hogy mivel a mi kerítésünk úgyis rossz, még jobban meglazítjuk, hogy könnyen át lehessen rajta menni, a szomszédi telken átfutunk, ők is kiszednek egy csomó lécet a kerítésből. Így a legelső jelre valamennyien átmenekülhetünk hozzájuk. Későn és nyugtalanul fekszünk le. Arra nem is gondolhatunk, hogy elrejtsünk valamit, vagy összecsomagoljunk, hogy magunkkal vihessük. De bármilyen nyugtalan vagyok, mégsem félek igazán. Lehetetlen, hogy most jöjjön valami, mikor minden nap várjuk a felszabadulást. Az éjszaka minden baj nélkül telt el.

Ugyanezekben a napokban híre jön, hogy Szamuely, mielőtt el kell tűnniük, bosszút akar állni, és egy kétezer névből álló feketelista készen áll már a Pesten kivégzendők neveivel. Mátyásföldön pedig elveszik a burzsujok villáit, sőt állítólag itt is van feketelistás. Az utóbbit nemigen hittem, de az előbbire nézve meglehetősen bizonyító ereje volt annak, hogy megint megjelent a három emberből álló bizottság, köztük az ijesztő arcúval. Mintha a többi udvariasabb lett volna, mint régen, de ez az egy most is borzalmas komorsággal néz körül és hallgat, mintha már azt vizsgálná, hogy rendezkedjék be. A másik kettő kikérdezi, hogy miért lakunk mi Mátyásföldön, mert mindenkit ki fognak utasítani, aki csak fényűzésből tartózkodik itt. Mégis csak erős bizakodás volt bennünk. Nem ijedtünk meg, pedig a szomszéd suszter már elárulta, hogy a mi villánk is rajta van az elvételi listán. Nem a fenyegetéstől, csak ettől a szörnyen komor embertől borzadtam össze. Ez az alak volt előttem a kommunizmus szimbóluma – mi lesz ebből, ha vége szakad ennek a pokolnak?

Az oláhok jönnek feltartóztatás nélkül; nem a Nemzeti Hadsereg fogja Pestet felmenteni, hanem ezek! A franciák még ezt az utolsó megaláztatást szánják nekünk, a rablást meg nekik. Később azoktól, akik nem voltak itt ezen a nyáron, sok szemrehányást kaptunk mi, magyarok. Például Wertheimstein Saroltától is, amiért vártuk az oláhokat. Ha magam keresztül nem mentem volna rajta, én sem tudnám megérteni. De úgy tudtuk, hogy csak három napra jöttek – ez egészen biztos hír volt.[443] Az a tehetetlen szenvedés, amelyen keresztülmentünk, a megmenekülés boldogsága, a végső kifáradás: lehetett-e mindezek figyelembevétele mellett csodálkozni ezen a magatartáson?

Augusztus elseje. Kun Béla lemondott és az egész „kormány" menekül. A szocialisták, sőt Romanelli is segíti őket a futásban. Mesék keringenek arról, hogy mennyi pénzt, ékszert, ezüstöt visznek magukkal. Szocialista kormány jön, belenyugszunk, vagy csak kevéssé lázongunk ellene, hiszen akármi jön, az jobb lesz annál, mint ami volt. Habár mindennap vártuk ezt a hírt, mégis meglepett minket – ó, boldog meglepetés! Békássyék Barokon felhúzták a magyar zászlót. Két vöröskatona ment az úton, csodálkozva kérdezték a kint álló leánytól, hogy mit jelent ez? Csak 11-én érkeztek az oláhok Bicskére. Hozzánk sokkal hamarabb.

Mátyásföldön elsején este még gyűlést hívtak össze a kommunista vezetők a parkba, hogy „felvilágosítást adjanak a népnek". Elmegyünk mi is, olyan magabiztosak vagyunk most már, és tudni akarjuk, mit akarnak még mondani. Minden ismerősünk ott van. A kommunista tanács feje elkezd beszélni – mi egymásra nézünk a férfiakkal: még mindig így mernek...? Körülbelül azt kiabálja, hogy ne higgye a burzsuj, hogy most ők jutnak uralomra, jól vigyázzanak, a proletariátus biztos lábakon áll, stb. Dühöngő hang, ordító száj, fenyegető szavak özöne. Így még nem is hallottam őket beszélni. – Mi ez? – kérdem Keletitől, aki mellettem áll. Komoran mondja:

443 Újabb szomorú látlelete a keresztény középosztály külpolitikai vakságának. Ld. még a 447., 494. és a 496. jegyzetet.

– Ez képtelenség, hogy így mernek még most is beszélni! – Másnap sem ez, sem a többiek nem voltak már Mátyásföldön, csak utolsó fenyegetésüket üvöltöttek még felénk: ezzel vége is. Pesten Peidl, Peyer, Garamiék próbálják menteni a menthetőt. A diktatúra fut Bécs felé. Azt mondják, Albertfalván még most is megvan az a nagy repülőgép, melyet Kun Béláék nagy luxussal előre el akartak készíttetni bukásuk esetére, de a munkások Amerikába történő kivándorlása miatt az már nem készült el. Saját vermükbe estek, hiszen munkás híveik mind amerikáztak a kommunizmus alatt. Így is megmenekültek, főleg a vezetők. A kisebb embereiket itthagyták, mit sem törődve velük. Ezek is igyekeztek megszedni magukat. Kenzler művészettörténész – akit a Szépművészeti Múzeumban alkalmaztak – a bukás napján a múzeum Rembrandt-képét vitte magával a kabátja alatt, ha már aranyhoz és gyöngyökhöz nem jutott. Ám végül elfogták vele.

Augusztus 2-án reggel. Ó, gyönyörű magyar, szinte már őszies reggel! Az első ember, akit meglátok, egy kisleány, szőke hajában nemzeti színű szalaggal. Elkezdek zokogni. Délelőtt ismerősök jönnek, híreket hoznak. Egyszerre észreveszem, hogy a kertben hangosan beszélünk, nevetünk. Senki sem értheti meg, aki keresztül nem ment rajta, hogy a felszabadulásnak milyen érzése rohanta meg az embert. Az undorító, nyomasztó börtönérzésnek vége, eljön a felszabadulás nagy fellélegzése: hónapok óta az első hangos beszéd és egészséges nevetés. Az utolsó nagy csomó fehérpénzünkön megvesszük, amit még lehetett kapni, majd büszkén viszünk haza két darab négyszázkoronás tököt.

Másnap délután Cinkotára mentünk át, hogy valami élelmiszert hozzunk. Ez a gond megmarad örömben, bánatban egyaránt. Egyszerre nagy port ver fel egy csapat. Parasztasszonyok állnak a kapukban, férfiak húzódnak félre, valaki mondja: – Az oláhok! – Meghűl bennem a vér, dermedten állunk meg a nővéremmel. Hát csakugyan igaz! Elfussunk, végignézzük, elszenvedjük? Már itt is vannak. Fullasztó meleg, torkomban görcsöt érzek, szívem nagyokat dobol, aztán kimarad a verése. Kegyetlen, dühös dac kerekedik felül. Néhány piszkos, rongyos ember jön, porosak, bocskor felett összekötött nadrágot hordanak: ismerős a látvány, hiszen a bihari mócok járnak így. Nagyon fáradtak, húzzák a lábukat. Rendetlen csapatban jönnek a többiek. Egy szekér, majd másik csapat, megint szekér. 30-40 ember. Ezek? Ezek vonulnak be Budapestre?! Szeretnék felnevetni, és összeszorítom a fogamat, hogy ne sírjak. Egy tiszt lovon jön, az övé az első rendes katonaruha, melyet látok. Rosszul lovagol, lógva, de fél keze a csípőjén. Végignéz rajtunk, szinte érzem a gondolatát és összeroskad bennem minden öröm a megszabadulás egynapi boldogsága után. Ó, boldog nemzetek, kiknek fővárosába egy Napóleon vonult be győztesen! Ezt a szégyent!

Estefelé azt beszélik, hogy az itt maradt kommunisták fel akarják robbantani a repülőgépgyárat, és mivel még van fegyverük, nem adják át vérengzés nélkül a hatalmat. Mit tegyünk? A férfiak a következőket mondják: – Értesíteni kellene a román tiszteket, akik itt vannak a szállóban! – Hozzájuk folyamodni? Vita alakul ki, pro és kontra érvek hangzanak. Ki a nagyobb ellenség? Nem tudom, hogyan döntöttek, de a kommunisták terve – létezett vagy sem – végül nem valósult meg.

Még néhány nap és szabadok leszünk teljesen. Még háromnapi oláh uralom... De ha még tovább ülnének is itt, csinálhatnak, amit tetszik – magyarok vagyunk újra!

(Eme rész második példányát[444] *1940. július 24-én írtam le. Éppen mikor a Magyarország felszabadítása dolgában lezajlott német–román megbeszélések híre megérkezik. Mégis van igazság a Földön! Csak az a szomorú, hogy az igazságnak is fegyvert kell viselnie és erőszakkal érvényesülnie. Boldog remegéssel várjuk a győzelmét. Erdély! Erdély!)*[445]

444 Vagyis arról van szó, hogy a korábban megírt visszaemlékezését az írónő 1940-ben tisztázta le, véglegesítette. Tette ezt úgy, hogy a tisztázat írása közben, vagy annak átolvasása során újabb és újabb javításokat, kiegészítéseket eszközölt.

445 Ismét szomorú látlelete a keresztény középosztály – hiszen az írónő osztálya kollektív véleményét veti papírra – külpolitikai vakságának. „Magyarország felszabadítása dolgában" – olvassuk. Valójában arról volt szó, hogy az 1938. novemberi első bécsi döntés, majd a nemzetiszocialista Németország jóváhagyásával 1939 márciusában végrehajtott, Kárpátalját bekebelező akció tapasztalata alapján a Teleki-kormány önálló akció keretében akarta (vagyis az újabb német, messze nem önzetlen kegyosztást elkerülendő) Erdélyt vagy annak mennél nagyobb részét visszafoglalni. A Szovjetunió megtámadására készülő német kormány ezt

VIII.

78. A román hadsereg bevonulása Budapestre a tavaszi hadjárat összeomlása után

A legnagyobb izgalommal rohanok be Pestre, mikor meghallom, hogy a Peidl-kormány már meg is bukott – három[446] nap alatt. Friedrich, Csilléry, Schnetzer tartóztatták le Peidlt. Az igazi dicsőség azonban Friedriché, mert az ő bátorsága mentett meg minket ezektől végre. Nem is gondolunk rá, hogy valamikor, még egy esztendeje sincs, hogy a lánchídi csatát vezette, és Károlyit segítette hatalomra. Részegek vagyunk a boldogságtól, és sem múltra, sem jövőre nem gondolunk még, végre csak a pillanatnak örülhetünk. És ez az öröm, nevető, könnyelmű, megbocsátó öröm ebben az órában. Nem sokáig. Annyi bizonyos, hogy ha ez a pár merész ember nincs, ki tudja, nem élünk-e még évekig szocialista uralom alatt? Hallatlan merészség volt ez a puccs. Ekkor ismertük meg gyakorlatilag ezt a szót. Hiszen az emberek már belenyugodtak abba, hogy egy ideig, remélhetőleg csak átmenetileg, mégis el kell tűrjék a szocialista kormányt. Örülnünk kell, hogy a kommunistáktól megszabadultunk![447]

Habár ez nem olyan gyorsan történt, mint azt Békássyék remélték. Gyöngyi március 23-ai naplóbejegyzése: *„Meg vagyunk győződve, hogyha a proletárdiktatúra elhatalmasodnék itt, az angol fegyverezne fel bennünket. Erről naponta újabb hírek. Tudnak jegyzékváltásokról, angol megállapodásokról vezéreinkkel. Hogyne hinnénk, hiszen a józan ész is ezt mondja."*

A legnagyobb csoda azonban az volt, hogy Peidl elfogadása[448] után azok a zsidó fiúk, akik a kommunizmusnak köszönhették pozícióikat, bementek a minisztériumba, a hivatalokba,

---

nem hagyhatta. A nagyon szorult helyzetbe jutott Románia pedig belátta: veszteségei minimalizálására a Magyarországgal való viszályában német döntőbíróságot kell kérnie. Ez augusztus 30-án következett be. „Csupán" Észak-Erdélyt kellett átadnia. Mégis lelkileg majdnem belerokkant. Valójában a térségben mindenki vesztett. Vesztett maga Németország is. Hiszen olyan szövetségesei voltak, akik egymás torkát szorongatták. Következőleg amikor Bukarest számára 1944 augusztusában ütött az óra, akkor szemrebbenés nélkül átállt a szövetségesek oldalára. Ezzel elérte, hogy – jóllehet a háború során a magyaroknál sokkal nagyobb véráldozatokat hozott Berlin remélt győzelme oltárán – a háború után visszakapta Észak-Erdélyt. A magyarok egyfelől lagymatagon vettek részt a háborúban – ezt a szörnyű voronyezsi veszteség ugyan takarja, ám felül nem írja –, másfelől ellenben szinte végig kénytelenek voltak a náci Németországhoz tapadni. Messze nem – hiába duruzsolják a rabonbánok – ideológiai okokból. Egyszerűen a logika mentén. Ha Németország bukik, akkor mindent vissza kell adni. A közgondolkodás által megszállásként rögzített 1944. március 19-i német bevonulás valójában „csupán" azt szolgálta, hogy Berlin az országot szövetségesi kötelezettsége betartására ösztökélje. Megtörtént. Ám nem csupán ez, hanem az új helyzet folyományaként a hazai zsidóság pusztulása is bekövetkezett. Mivel ezt a németek minimális erővel, döntően a magyar állam erejével hajtották végre, ezért a magyar történelemre rászáradt e szörnyű valóság. És közben Emma asszony „igazságot" vizionál. Miközben ez az igazság merőben más igazság. Olyan igazság, amely az ő igazságát oly mértékben betakarja, hogy aki megkísérli – mint most e sorok írója – szétszálazni a múlt valóságát, az nagyon kevesek helyeslésére számíthat. Mert ezt az igazságot rögzült féligazságok csatazajában mondja. De mondani kell…

446 Hat napig húzta.

447 Vakság, vakság, vakság. Az írónő nem látja, nem akarja látni az antant erejét, s nem akarja látni, hogy a románok annak – jó adag önmozgással rendelkező – segédcsapataként vannak itt, s adtak hátteret a Friedrich vezette puccs sikere érdekében.

448 Semmiféle csoda nem történt. Az történt „csupán", hogy az a szociáldemokrácia, amely a Magyarországi Tanácsköztársaságot egy ideig bolsevik módon működtette, miután látta a csőd elkerülhetetlenségét, visszaalakult szociáldemokratává. Ennek jegyében rohamtempóban maga számolja fel a diktatúra hatalmát. Ám tempója nem lehetett olyan sebes, hogy az megfeleljen az ellenforradalom igényeinek. Az inga, amely 1919. március 21-én sírba tette a polgári demokratikus forradalmat, nem állhatott

79. A szekszárdi direktórium tagjai kivégzésük előtt 1919 augusztusában. A megtorlást a Prónay-különítményhez tartozó Gömbös János főhadnagy vezette

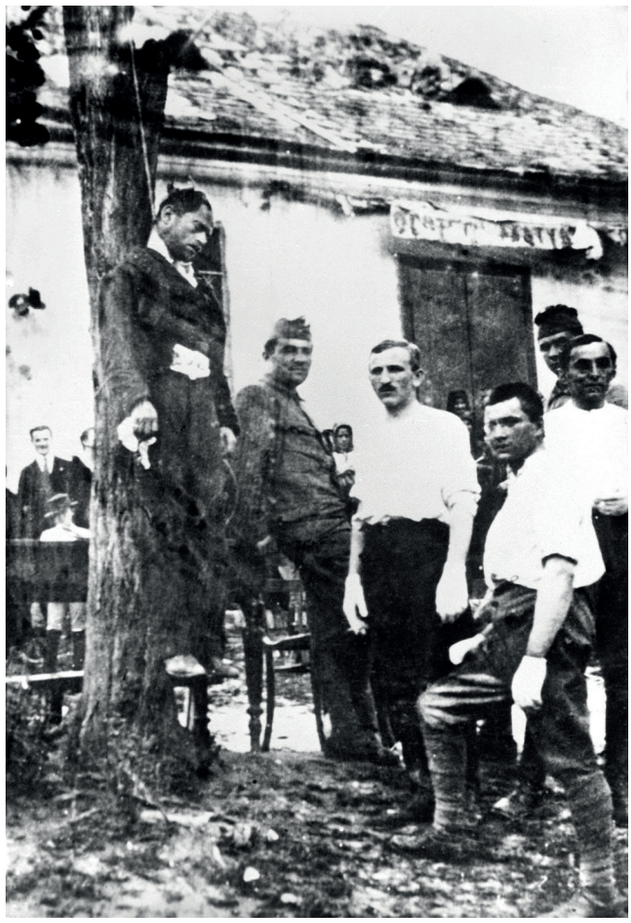

80. A Nemzeti Hadsereg tiszti különítményesei akasztanak Tabon

mintha még odatartoznának. Annyira elbizakodottak lettek volna? Vagy fogalmuk sem volt arról, hogy milyen változásnak kell jönnie? Nem érezték a nemzet ellen elkövetett saját bűneik súlyát? Hiszen akciójuk esetleg az életükbe is kerülhetett volna! Az oláhok tudniillik vad antiszemitizmussal kezdték meg működésüket, nem bízhattak az ő védelmükben. De még saját történetfilozófiai műveltségük is jobb belátásra bírhatta volna őket. De nem. Bementek a hivatalokba. Érthetetlen! Látták, hogy a vezetők megszöktek. Látták, hogy az egész őrültségük megbukott. És ezek az emberek be mertek menni aznap reggel a hivatalokba, mikor már mindent Friedrichék tartottak a kezükben.[449] Ezek, akik a régieket kilökték a helyeikből, hogy azokba a magas pozíciókba beülhessenek, ahonnan azt a múltban még oly közeli borzalmat terjesztették szerte az országban. Ez nem bátorság volt, mert ezek az emberek nem is tagadták, hogy gyávák. Sőt! Filozófiai magaslatról bizonyították a gyávaság bátorság feletti intelligens felsőbbségét a háború alatt mindvégig. De nemcsak mérhetetlen elbizakodottság volt ez részükről, hanem a politikai belátás teljes hiányának bizonyítványa is. Utóbbi

meg a középutas szociáldemokrata világban. Eljött az ellenforradalmárok, köztük az írónő világa. Ám az írónő (is) remélte paradicsom helyett most az a nemes küzdelem vette kezdetét, hogy miként is fessen az ellenforradalmi Magyarország berendezkedése. Az a Ritoók Emma, aki még azt sem tudta felmérni, hogy a MANSZ élén nem rá, hanem sógornőjére van szükség, képtelen volt eligazodni e gyilkos küzdelemben. Egyszerre lelkesedett Horthy Miklósért és Friedrich Istvánért. Holott ők egymást gyilkolták. Miközben rajtuk volt a feudális eredetű nagybirtok és a vele szövetséges, döntően zsidó kézben lévő finánctőke nyomása. És míg e küzdelem zajlott, az egyre nagyobb nyomor azt az írónőt sem kíméli, aki a korábbi évek mind nagyobb nélkülözései után azt remélte, hogy itt lesz ismét a ködbe veszett régi aranykor.

449 Nagy túlzás. Az igazi belpolitikai erőt Horthy jelentette Siófokon. Azt, hogy a román megszállók mit műveltek, az emlékirat is élénken örökíti meg. Dúlt a harc az ellenforradalom táborában. És természetesen mindezen körülmények egy vesztett ország viszonyai, mely fölé a győztes nagyhatalmak magasodtak. Részletesebben ld. a 479. jegyzetet.

81. Román katonák a Parlament épülete előtt
Volt, amikor azzal fenyegették meg a lakosságot, ha kell, kartácstüzzel tartják fenn a rendet. Ám volt, amikor emberéletet védtek a fehérterrorral szemben.

a zsidóságot különben is jellemzi. Mihelyt hatalomra jutnak, elvakulttá lesznek. Elvesztik a mértéket, túllőnek a célon. Ezt később is tapasztaltam velük kapcsolatban.[450]

De majdnem érthetetlen a magyarság is, akik egyszerűen csak elkergették, esetleg néhol elverték őket. Akik a fehérterrorról rémtörténeteket beszéltek és szörnyülködtek a pofozások láttán, nem gondoltak arra, hogy agyon is üthették volna, de legalábbis elfoghatták volna őket.[451] Hogy a Markó utcai börtönt velük töltsék meg azok a hivatalnokok, akik ha a helyükön maradtak a proletárdiktatúra idején, állandóan tűrniük kellett a kommunista pimaszkodásokat. Akik szenvedtek lelkükben is az országért. Akik élete állandóan veszélyben forgott. A düh és a gyűlölet akkor még valami humoros megvetésnek adta át a helyét. Talán túlságosan boldogok voltunk még friss felszabadultságunkban. Igaz, hogy később a bosszú sok visszatorlást okozott. De mi volt ez a francia kommün utáni időszakhoz képest?[452] Vagy ahhoz képest, amit egy finn férfitól hallottam, miszerint végigsöpörték az utcákat gépfegyverekkel, mikor a kommunizmus részéről ellenállással találkoztak, és százával irtottak ki így bűnöst és ártatlant egyaránt. De

450 Az írónő joggal veti fel a szociáldemokraták kívánsággondolkodás vezette vakságát. Ám az ő igazsága is – ld. az előző lábjegyzeteket – nagyon ingatag lábakon állt. Nem beszélve arról, hogy az ő oly annyira sziklaszilárdnak gondolt zsidóságképe mind a magyar zsidóságról, mind a történelmi nemzetről ugyancsak nem volt fedésben a valósággal.

451 Megtették. Lényegesen többször és számos ízben jóval kegyetlenebbül, mint a vörösterror szereplői.

452 Erős párhuzam van a kettő között.

az a pár pofon, amit a mi kommunistáink kaptak, nagyobb zajt csapott odakint, mint azok a finn gépfegyverek. A vidéki bosszúállások csak később jutottak tudomásunkra.[453]

Akkor átéltünk még pár szép napot, habár sok keserűség is vegyült beléjük. Az oláhok bent vannak, mindennapos a megalázás és a düh, de tele vagyunk reménnyel, hiszen minden előttünk van. Az oláhoknak pár nap múlva ki kell vonulniuk.[454] A külvárosi kerítéseken néhol még ott lógnak a proletárdiktatúra hirdetményeinek papírrongyai. Szörnyű, hogy ezen is át kellett mennünk, de átéltük, és most már csak jobb jöhet. Egy házon meglátok egy nemzeti színű lobogót, könny önti el a szememet. Aztán kifestett román tiszteket látok meg. A lap, melyet megveszek, román cenzúrával jelenik meg: „Censurat Monteoru". Román katonák masíroznak recsegő muzsika mellett. Egy román tiszt kiabál és komiszkodik a villamoson. És mégis: minden mindegy. Ez az utolsó jelenet a megszabadulás előtt, csak még egy kicsit kell tűrni!

Mindenhol lobogók, nemzetiszín a kirakatokban.[455] Ott, ahol ezelőtt pár hónappal éppen ilyen gyorsan jelent meg a vörös szín és a proletárdiktatúra éltetése. De ez eszembe sem jut akkor. A szemem folyton könnyes a boldogságtól és a szégyentől. Az emberek összeverődnek az utcán és a Himnuszt éneklik. Mama mondja, hogy így volt a hatvanas években is: magyarok megöleljük egymást, ahol találkozunk.[456] A családok előszedik elrejtett ezüstjeiket és ékszereiket. Zsigáék is kiássák a hűvösvölgyi kertben az ismerőseik részére eldugott értéktárgyakat. Még mindig van az életnek romantikája, kedves és vigasztaló. És felemlítjük együtt az átélt szörnyű napokat.

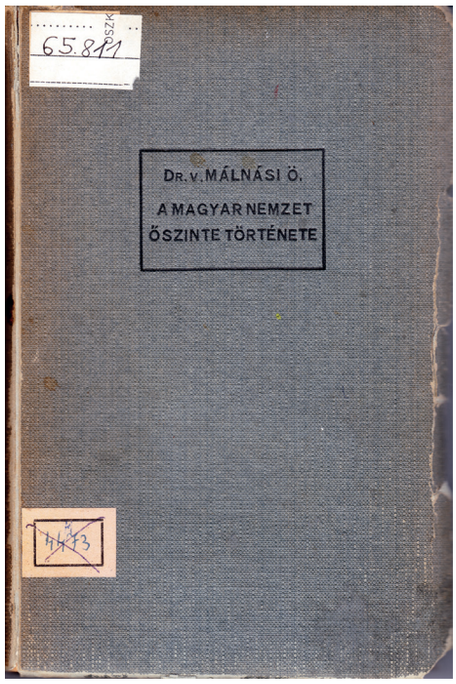

82. kép Málnási Ödön nevezetes könyve „A nemzettudatos magyar harcos lelkét a világháború minden szenvedésénél nagyobb fájdalmak érik, midőn azt látja, hogy fényes berendezésű paloták kitárt ablakaiból munkátlanságban elpuhult, zsírpárnás női kezek fehér csipkezsebkendőknek lobogtatásával üdvözlik a »felszabadítókat«." (195. o.)

Augusztus 2-án a Ritz előtt egy csodálatosan szép, Romanelli melletti tüntetésen vagyok. Ő az, aki annyi embert megvédett a kommün alatt. Sok száz asszony kezében kis nemzeti színű zászlóval vonul el az erkély előtt hangtalanul, csak a zászlókat lebegtetve az olasz követ felé. Később azt mondták, hogy az olaszok mentették ki a vörös diktátorokat is családjaikkal együtt. De ezt is inkább elfogadtuk, hiszen a mi ludovikásainkat is az ő közbenjárásuk miatt nem akasztották fel az Oktogonon.

A MANSZ-ban titokban jövünk össze, mert az oláhok megtiltják a gyűléseket. Tilos a magántelefonálás is. Ám mindezt könnyen ki lehet játszani. Nekik most legfőbb gondjuk a rablás és erre a rövid időre nem sokat törődnek azzal, hogy mi történik a politikában. Rövid időre és csak lassanként kezdjük belátni, hogy az itt tartózkodásuk nagyon megnyúlik, és hogy mint hódítók járnak közöttünk! A franciák ellen nő a gyűlölet: ők nem engedik, hogy Horthy jöjjön

453 És az annyi hallomásból elbeszélést formáló írónő ezekről vajon miért nem jegyez le semmi?

454 Nem így történt.

455 A meggyőzhetőeknek, a tényeket tisztelőknek mondjuk: innen is látható, hogy a nemzet jelentős mértékben – mint sokszor hangsúlyozzuk – „csupán" elképzelt közösség. Messze nem azonos az etnikai populációval. Minden indokolt árnyalás sem kérdőjelezheti meg a hármas, illetve kettős szerkezet valóságosságát. A proletárdiktatúra bukásán örvendőek örömének a kifejeződése a nemzetiszín. A fennlévők kettős szerkezetén belül a „nemzeti" oldal felülkerekedését jelképezte. Ám még teljesen nyitott a kérdés, hogy milyen legyen a politikai intézményrendszer. Győzedelmeskedik-e (a belülről szintén megosztott) keresztény középosztály, vagy visszajön-e (és ha igen, milyen alakzatban) a feudális eredetű nagybirtok, s a döntően zsidó kézben lévő finánctőke uralma. A küzdelem 1923-ra, Gömbös Gyula és hívei ellenzékbe szorításával zárul, s a Tisza István-i Magyarország modernizált alakzatban történő hatalmát hozza meg. Közszájon forgó elnevezéssel ez a bethleni konszolidáció.

456 Az írónő ismét a keresztény középosztállyal azonosítja a nemzetet.

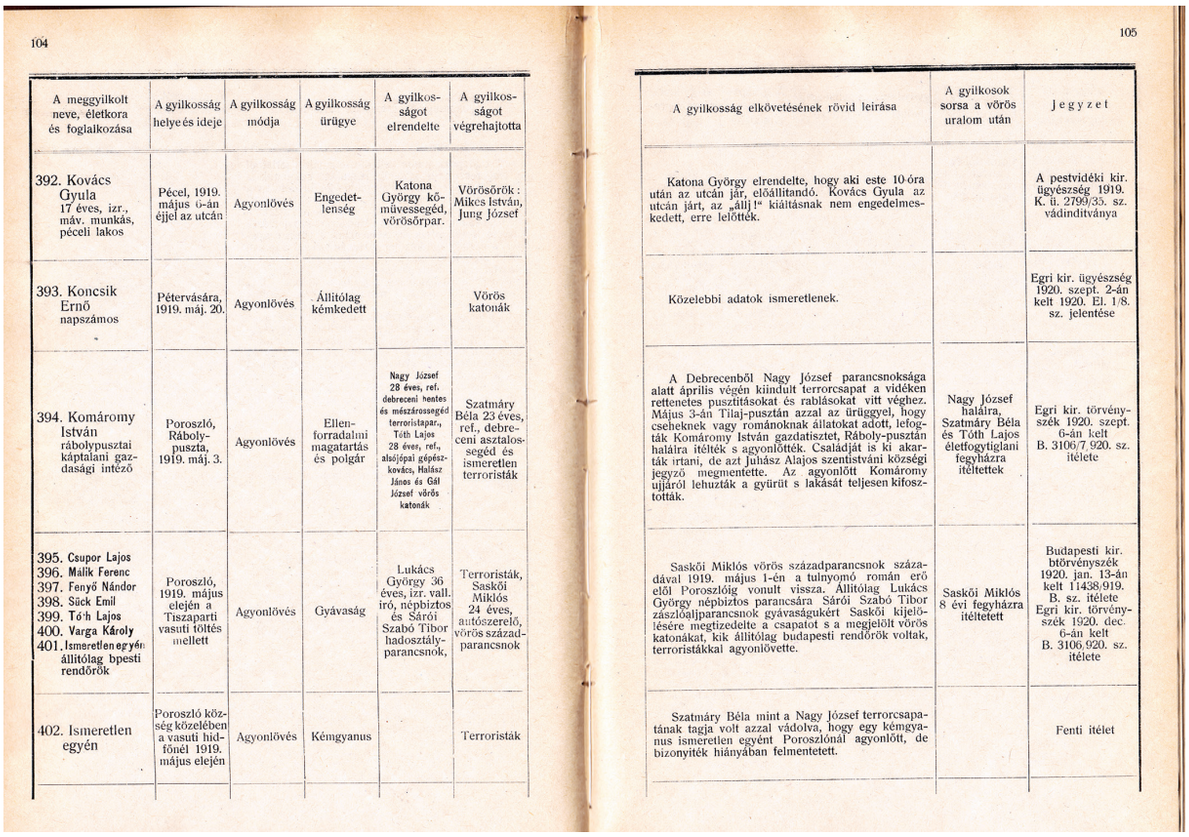

104

A meggyilkolt neve, életkora és foglalkozása	A gyilkosság helye és ideje	A gyilkosság módja	A gyilkosság ürügye	A gyilkosságot elrendelte	A gyilkosságot végrehajtotta
392. Kovács Gyula 17 éves, izr., máv. munkás, pécseli lakos	Pécel, 1919. május 6-án éjjel az utcán	Agyonlövés	Engedetlenség	Katona György kőművessegéd, vörösőrpar.	Vörösőrök: Mikes István, Jung József
393. Koncsik Ernő napszámos	Pétervására, 1919. máj. 20.	Agyonlövés	Állitólag kémkedett		Vörös katonák
394. Komáromy István rábolypusztai káptalani gazdasági intéző	Poroszló, Ráboly-puszta, 1919. máj. 3.	Agyonlövés	Ellenforradalmi magatartás és polgár	Nagy József 28 éves, ref. debreceni hentes és mészárossegéd terroristapar., Tóth Lajos 28 éves, ref., alsójépai gépészkovács, Halász János és Gál József vörös katonák	Szatmáry Béla 23 éves, ref., debreceni asztalossegéd és ismeretlen terroristák
395. Csupor Lajos 396. Málik Ferenc 397. Fenyő Nándor 398. Sück Emil 399. Tóth Lajos 400. Varga Károly 401. Ismeretlen egyén állitólag bpesti rendőrök	Poroszló, 1919. május elején a Tiszaparti vasuti töltés mellett	Agyonlövés	Gyávaság	Lukács György 36 éves, izr. vall. iró, népbiztos és Sárói Szabó Tibor hadosztály-parancsnok,	Terroristák, Saskői Miklós 24 éves, autószerelő, vörös század-parancsnok
402. Ismeretlen egyén	Poroszló község közelében a vasuti hidfőnél 1919. május elején	Agyonlövés	Kémgyanus		Terroristák

105

A gyilkosság elkövetésének rövid leirása	A gyilkosok sorsa a vörös uralom után	Jegyzet
Katona György elrendelte, hogy aki este 10 óra után az utcán jár, előállitandó. Kovács Gyula az utcán járt, az „állj!“ kiáltásnak nem engedelmeskedett, erre lelőtték.		A pestvidéki kir. ügyészség 1919. K. ü. 2799/35. sz. vádindítványa
Közelebbi adatok ismeretlenek.		Egri kir. ügyészség 1920. szept. 2-án kelt 1920. El. 1/8. sz. jelentése
A Debrecenből Nagy József parancsnoksága alatt április végén kiindult terrorcsapat a vidéken rettenetes pusztitásokat és rablásokat vitt véghez. Május 3-án Tilaj-pusztán azzal az ürüggyel, hogy cseheknek vagy románoknak állatokat adott, lefogták Komáromy István gazdatisztet, Ráboly-pusztán halálra itélték s agyonlőtték. Családját is ki akarták irtani, de azt Juhász Alajos szentistváni községi jegyző megmentette. Az agyonlőtt Komáromy ujjáról lehuzták a gyürüt s lakását teljesen kifosztották.	Nagy József halálra, Szatmáry Béla és Tóth Lajos életfogytiglani fegyházra itéltettek	Egri kir. törvényszék 1920. szept. 6-án kelt B. 3106/7. 920. sz. itélete
Saskői Miklós vörös századparancsnok századával 1919. május 1-én a tulnyomó román erő elől Poroszlóig vonult vissza. Állitólag Lukács György népbiztos parancsára Sárói Szabó Tibor zászlóaljparancsnok gyávaságukért Saskői kijelölésére megtizedelte a csapatot s a megjelölt vörös katonákat, kik állitólag budapesti rendőrök voltak, terroristákkal agyonlövette.	Saskői Miklós 8 évi fegyházra itéltetett	Budapesti kir. törvényszék 1920. jan. 13-án kelt 11438/919. B. sz. itélete Egri kir. törvényszék 1920. dec. 6-án kelt B. 3106/920. sz. itélete
Szatmáry Béla mint a Nagy József terrorcsapatának tagja volt azzal vádolva, hogy egy kémgyanus ismeretlen egyént Poroszlónál agyonlőtt, de bizonyiték hiányában felmentetett.		Fenti itélet

83. Váry Albert királyi főügyész A vörös uralom áldozatai Magyarországon című nevezetes művének (Budapest, 1922.) 104-105. oldala
Biztos cáfolata a irónő vörös terrort eltúlzó elbeszélésének

végre a szegedi kormánnyal felszabadítani az országot. Az oláh napiparancsokat Mărdărescu és Diamandi miniszterek írják alá. Ez a Diamandi nagyváradi ember. Kisfiú korában együtt járt iskolába a bátyámmal. Az anyja néha meglátogatta mamát is akkoriban, és mi, gyerekek, nem tudtuk kimondani a nevét, ezért Dimandinénak hívtuk. Szerény, egyszerű asszony volt. A fiú ellenben nagyon haszontalan, rossz tanuló volt és apa sem szerette, ha a mi fiaink barátkoztak vele. Nem is nagyon búsultak emiatt, mert buta gyereknek tartották. Az egész családjuk nagyon egyszerű és alantas viszonyok között élt. Ha valaki akkoriban azt mondta volna, hogy Miki valaha miniszter lesz, kinevették volna. Pedig azt hiszem, ez a „censurat” nem lehet más, mint ő. A váradi románok különben sem nagyon tűntek ki intelligenciájukkal, talán az egy Lázár Aurélt kivéve, akinek atyja még tiszta magyarnak tartotta magát. Zigre másodrendű ügyvéd volt. Róla tudtuk, hogy nagy román, de különben a legtöbbjük szülei még magyarnak vallották magukat. A fiatalabb nemzedéket később román agitátoroknak nevelték; az apák még csak görög katolikusoknak számítottak. Legkomikusabb alak volt köztük Vulcan József, a bukaresti akadémia tagja és a szépasszony férje. Gyenge intelligenciája mellett rémesen rossz verseket is írt – magyarul legalábbis. Hihető, hogy kémként alkalmazták újságírói tevékenysége mellett, mert senki sem tudta, mit keresnek Váradon és miből élnek olyan fényesen. De ha gondolt esetleg valaki kémkedésre a részükről, mindenki csak nevetett ezen. Más veszedelmet világosabban láttunk. A román internátusok és gimnáziumok szegény tanulóiról nyíltan beszélték, hogy agitátoroknak nevelik őket. Apa is sokszor aggodalommal említette fel, hogyan engedhették ott, a tiszta magyarság közepén, Váradon, ezt a dákoromán fészket megerősödni. Bizony ebből a fészekből sokan repültek ki, kiknek nevét most România Mare legfontosabb közszereplői között olvassuk mint ellenségeinkét. Mit érezhetnek most, mikor álmaik beteljesültek és Pesten parancsolhatnak? De mit érzünk mi?!

Egyelőre az oláhok egyre bátrabban és vakmerőbben rabolnak. Csak később szerzünk tudomást arról, hogy összességében mekkora kárt okoztak, mikor a békekötés alkalmával a hivatalos megállapítás nyilvánosságra került. Rabolnak gyári gépektől és mozdonyoktól kezdve magántelefonokig mindent. Szénásszekér, liba, csirke: mind az ő kezükbe vándorol. A parasztság dühös és elkeseredett. Természetesen ez a helyzet csak tovább növeli a drágaságot. Egyszer, mikor szegény kecskéinknek már régen nem tudtunk füvön kívül egyebet adni, látom, hogy a mátyásföldi országúton óriási szénásszekerek vonulnak. De olyan magasra megrakodva, amilyet még nem is láttam errefelé, csak Biharban. Felkiáltok a kocsisnak: – Honnan hordják ezt a remek szénát? Nem lehetne ott kapni belőle? – A kocsis az ostora nyelével hátrabök. Akkor látom, hogy oláh katonák kísérik.

Cinkotáról már minden aprójószágot elhordtak, de én elhatározom, hogy nem fogom engedni a mieinket. Persze az oláh tekergő katonák viszik el a legtöbbet. Ezért a vezetőségük rendeletet adott ki, miszerint csak írással ellátott katona „rekvirálhat". Egy délelőtt csakugyan bejön egy oláh katona és tört magyarsággal mondja, hogy egy pár tyúkot el fog vinni. – Nem adom! – felelem nagy bátran. – Csak ideadni, mert baj lesz! – mondja az oláh, aki éppen olyan, mint a bihari hegyek közt élő mócok. Csak félig katonaruha a mundérja: zsáknadrág, bocskor a lábán, az arca nem valami barátságos. – Jöjjön a csendőrséghez, és ha van írása, megkapja – mondom szigorúan. Az én oláhom iszkol kifelé, én utána. A kapun túl elkezd nagyon sietni. Ez felbátorít. Asszonyok jönnek az úton, elkezdek hangosan kiabálni: – Ez a katona el akarja vinni a tyúkjainkat! De nem adom! – Ne adja naccsága! – Az izgalomtól sírni kezdek az utcán, magam sem tudom miért. Bizonyítgatom az asszonyoknak, hogy a csendőrökhöz megyek, de nem engedek. Akkorra már az állomásnál voltunk. Az oláh hamar felült az éppen akkor érkező villamosra és eltűnt. Tőlem mégsem vitt el az oláh semmit, megnyertem a csatát.

A Békássy Gyöngyi naplójának utolsó fejezetei erre az időre vonatkoznak:

„Augusztus 17. – Oláh járőr jön a faluba a kommunisták puskáit elszedni. A hadnagy bejön hozzánk, később az ezredesük is. Gyönyörű lova van, ezt már rekvirálta valahol. Augusztus 23. – Pestre mentünk, a vonat zsúfolt. Az a hír járja, hogy Vázsonyi lesz a miniszterelnök! Nagy tüntetés a zsidók ellen – ilyen könnyen mégsem felejtünk! Este az a hír, hogy Perényi lesz. Perényi szomorú az oláhok miatt: – Inkább még egy kicsit tovább tartott volna – mondja. Perényi nem vállalja a miniszterelnökséget. Friedrich marad. Pesten nagyszerű röpívek vannak. A Reggeli Hírek az egyetlen lap, diákok szedik. Újrakezdődnek a tervelések. A pestiek közben rájönnek, hogy az oláh tisztek szívesebben esznek lipótvárosi vacsorákat, mint zsidókat. A Nemzeti Hadsereg megszállta a Dunántúlt Lébényig, Törökbálinttól pedig az oláhok, közben egy semleges zóna. A vonat itt órákig áll, míg az oláhok átvizsgálják a passzust. Utánzott stencilekben nagy a választék. Az állomásokon tereli egy oláh a korbácsával a közönséget és mindenkit visszaszorít, aki szerény borravalóját sajnálja megadni. Lébénynél kezdődik a lelkes, bizakodó, magyar világ. Horthy fővezér egy szobában lakik, a többiek összezsúfolva. Mindenki megfordul Siófokon, aki Magyarország jövőjében hisz, itt van az ország központja. Még mind kétségtelenül hittük, hogy a siófoki szellem végig fogja söpörni egész Magyarországot és ellenállhatatlanul birtokába veszi."

A tyúkjaimat nem adtam az oláhnak, de aztán nemsokára oda kell adnom magamtól sokkal értékesebb dolgokat. A zongorámat adom el először. Meg sem siratom, hiszen majd veszek helyette másikat. Pedig ez csak bevezetés a továbbiakhoz, az első lépés a tönkremenés felé, melyet eddig csak háborús ideiglenességnek gondoltunk. A szegénység lassanként kikezdi az egész középosztály életét. A szovjet fehérpénze eltűnt, de még mindig kétféle pénz van forgalomban. A postatakarék pénztári jegyeit kevesebbre értékelik, 50 koronáért 47 korona kékpénzt adnak. A hús kilója 50 korona október elején, de már baromfit is kapni, és tojás is bőven: darabja 3,60 korona. Gyümölcs egész ősszel alig volt, dohány nincs. Októberre dohányjegyet ígérnek, mert persze a jegyrendszert fent kell tartani, különben a szegény ember nem jutna semmihez. De majd csak rendbe jövünk, ez csak átmenet! Mindennek rendbe kell jönnie, mihelyt az oláhok kimennek. Honnan volt bennünk ez a határtalan bizakodás a jövőben?

Mindenre vállalkozunk, ha a keresztény-nemzeti irány kívánja. Új jelszó ez, meg lehet benne kapaszkodni, sőt hinni, bízni is lehet benne. Agitálunk a keresztyén lapok mellett, úriasszonyok árulják

az utcán az újságokat minden magyar képű embert megszólítva, hogy zsidó ne vegyen lapot. A *Szózat* szerződtet. Hetente egy cikket kell írnom, tárcát vagy mást. Boldog vagyok, megint van helyem. Különben egészen meglepő, mennyire eltűnik a zsidóság Pest utcáiról. Alig lát az ember itt-ott egy tipikus arcot és azt hisszük, hogy ez már végleges állapot. Nagyon csúnya híreket kapunk az oláhokkal való barátkozásukról, zsidóasszonyok befűzött, kifestett román tisztekkel való kedveskedéseiről. Ha túloztak is ezek a hírek, az bizonyos, hogy ezeknél pénzzel mindent el lehet érni. Pénzük pedig még most is a zsidóknak van. Bizonyos, hogy oláh részről vége a zsidókkal szembeni ellenségeskedésnek. Sőt, mintha a kommunista ügyeket is lanyhábban kezelnék: sok kommunista maradt még Pesten az ő uralmuk alatt, majd lépett meg csak az ő elvonulásuk előtt. Jánossyné, Lukács György kedvese, mint hallom, még mindig Mátyásföldön van. Szerencsére nem találkozom vele. Rendkívül kellemetlen helyzet adódna abból, ha egy régi, bizalmas ismerősömnek hátat kellene fordítanom – ahogy azt az egyik ismerősöm, egy magyar asszony megtette. Ez igazán a legkevesebb, amit várhatott. Ám, hogy mást várt, az abból látszik, hogy az anyósa – nagy katolikus asszony, aki gyűlölte a menyét a kommunizmus óta – elmondta, hogy a társadalom megvetése nagyon lesújtotta, és hogy zokogott emiatt. Csodálatosak az emberek. Csak nem képzelte, hogy azok után, amiket elszenvedtünk, majd újra visszaállhat a régi helyzete?! A kommunizmus után nagybeteg férje meghalt, majd ő is kiment Bécsbe. Pár nappal azelőtt, hogy elfogták volna. Lukács ott aztán feleségül vette. Úgy hallottam később, hogy odakint eleinte nagy nyomorban éltek, mert a bankár apa nem tudta megbocsátani a fiának kommunista szereplését, így nem segítette.[457] Azután hosszú ideig nem hallottam róluk. Egészen addig, amíg a Kun Béla-féle bécsi kommunista puccsban újra fel nem merült Lukács neve.

Cécile hazaérkezett „bujdosásából". Felkeresem, hogy a MANSZ ügyeiről beszéljek vele. Végre, végre szabadon dolgozhatunk! Szinte azonnal azzal rontok be hozzá, hogy meg akarom csinálni a MANSZ kultúrosztályát.– Kérlek, a legnagyobb örömmel hozzájárulok. – De ezt én csinálom meg, Cécile! – Természetesen! – Akkor már voltak tapasztalataim, hogy az eszméimet hogyan szokták felhasználni nélkülem és elrontani. Féltem Kiss Károlynak az intrikáitól és a grófnéktól, hogy megzavarják azt, amit tervezek.

Mindjárt kifejtettem hamarjában Cécile-nek tervemet, melyet később pontosabban kidolgoztam. Két fő pontja volt: a magyar közönséget megnevelni[458] az irodalom és művészet tudatos szeretetére és értékelésére, hogy ne a zsidó közönség ismerje el és támogassa új íróinkat (Ady) és – régi vágyam és ábrándom – egy magyar revü. Be kell hozni a legjobb magyar tehetségeket, el kell hódítani a régieket a *Nyugat*tól és a fiatalokat nem szabad zsidó kézbe átengedni. Összpontosítani a magyar tehetségeket és a magyar közönséget. Persze fokról-fokra kell eredményt várni...

Cécile természetesen nagyon el van ragadtatva az eszmétől. Még mindig naiv szamár voltam. Megint odalöktem neki azt, ami lelkemből lelkedzett, amit annyi keserves tapasztalat után láttam be. Nemcsak a háború után, hanem jóval azelőtt, kint külföldön is tanulmányoztam már ezt az eszmét, főleg azt, hogyan lehetne szerkeszteni, hogy a magyar közönség érdeklődését felkeltsük. Mert érdeklődésünk hiánya az egész zsidó-magyar irodalom kulcsa. Nekünk kell olvasni és fizetni íróinkat, akkor nem fognak elpusztulni vagy zsidó mecénások kezébe jutni.[459]

Nagyon antiszemitának érzik, amit itt leírok. Pedig nem vagyok az olyan értelemben, mint látszik. Ma is ismerek zsidókat, akiket a legnagyobb elfogultság volna közös nevező alá hozni. Nálam, aki sokat voltam velük együtt, barátaim voltak közöttük, amellett nagyváradi vagyok, ahol sohasem volt antiszemitizmus a mai értelemben, ez a kérdés sokszor zavart és összeütközést okoz most lelkileg. Atyám egyenesen műveletlenségnek tartotta az antiszemitizmust, anélkül, hogy teljesen az ő pártjukon lett volna. Nagyon jól ismerte a hibáikat. Tudta, hogy sok tekintetben

457 Ez nincs így. Hatalmas összegű kenőpénzzel érte el, hogy Lukács György illegálisan Bécsbe emigrálhatott. Később pedig maga az írónő beszéli el megbotránkozva Thomas Mann 1922-es magyarországi útját, melyre az apa szervezésében, s azért került sor, hogy fia hazatérhessen. Ld. a 359-360. lapon írottakat.

458 Az írónő aláhúzása.

459 A következő elbeszélés kapcsán majd ismét visszatér a témára. Ld. Negyedik könyvben írottakat.

veszedelmet jelentenek a magyarságra nézve. Ő a nemzetiségektől félt jobban. Onnan tudom, hogy nem volt elfogult a zsidókkal szemben, hogy amikor Egannak[460] a könyve megjelent a ruténkérdésről, felháborodva tört ki ellenük. Éppen így elítélte, hogy a galíciai bevándorlást nem korlátozzák. Csak azt hitte, hogy a beolvadással meg lehet oldani a zsidókérdést. De becsülte bennük, amit lehetett. Különösen szellemi érdeklődésük frissességét. Hogy azok után, amit átéltünk, ő is másként gondolkozott volna és szigorúbb lett volna, arról meg vagyok győződve.

Én Jászi Oszkár felkérésére a *Huszadik Század*ba írtam erről egy cikket, még talán a háború előtt.[461] Az a szám teljesen a zsidókérdést tárgyalta. Cikkemet akkor szörnyű antiszemitának tartották és Fehér Lipót, a híres matematikus, valósággal megbotránkozással tört ki ellenem. Pedig hol volt még akkor bennem a mai érzés! A zsidóság azt hiszi, hogyha az ember nem szidja őket, és nem tartja magát távol tőlük, akkor már teljesen velük érez és mindent helyesnek tart, amit tesznek vagy gondolnak faji szokásaikból vagy velük született tendenciáikból kifolyólag. Bizonyos az, hogy zsidó ismerőseimmel szemben mindig megvolt a határ, Wertheimsteinéket kivéve, ahol már nem értettük meg egymást. Még a legközelebb állóknál is rendesen finom kis etikai kérdések voltak ezek, melyeken vitázni sem lehetett velük, mert egyszerűen idegen nyelven – egy más fajta lelkének a nyelvén – volt mondva az érv. Ennélfogva fel sem fogták, vagy valami belénk nevelt ósdi felfogásnak tartották. Szerelmi élet, házassági hűség, bátorság, nemzeti érzés tekintetében volt ez a legfeltűnőbb, de sok szubtilisabb esetben is összeütközést okozott. Bloch Ernstnél is tapasztaltam ezt a különbséget.[462] A legfeltűnőbben Lukácsnál azonban csak akkor, mikor a forradalom felvilágosított.

Wertheimsteinéken kívül talán csak Bodor Kornéliával szemben nem éreztem ezt a határérzést.[463] Ha nem lehettem igazán antiszemita, csak nekik köszönhetem. De most már ott, ahol fajvédő vagyok, ott nem engedek, ha a zsidóság az én fajtámmal ütközik össze. Sajnos ez a háború óta gyakori eset. Talán azért nem fogadnám el most már fentebb említett saját cikkemet sem, mert nem hiszem, hogy a beolvadás megoldaná a kérdést. Hiszen minden országban fellépett ez a probléma a háború után, sőt jóval előbb is. Nagyon jól emlékszem, hogy mikor Olaszországban jártunk Margit testvéremmel 1907-ben [1904-ben], mennyire meglepett egy nagyon kedves fiatal amerikai orvos Bostonból. Ő egyenesen azt mondta, a régi Amerikát tönkreteszik a zsidók, New York teljesen elzsidósodott, és ők uralkodnak ott. Azokat az érveket hangoztatta ellenük, amelyiket mi csak most ismerünk: mindent elfoglalnak, pénzéhesek, etikájuk csak a materiális javakat ismeri, nincs számukra piszkos üzlet stb. Ezeket és hasonlókat mondott egy „amerikai", nekünk, gyakorlatiatlan magyaroknak.

Azt hiszem, azért van mindenütt antiszemitizmus, mert a zsidóságnak nincs tradícióérzése, és nem is érti meg másoknál. Nemcsak a fajta veleszületett tulajdonságait értem, még csak nem is a történelmi múltját, hanem az élő és átélt hagyományt. Persze modern zsidókról beszélek, mert a többinek megvan a hagyománya a Talmud betűjében. Élő hagyomány csak ott lehet, ahol hazához, földhöz, történelemhez, nyelvhez van az kötve. Egy zsidóasszony mondta, egy „magyar" író (*Ignotus*) testvére, persze nem 1919-ben, hanem 1927-ben, amikor a Kossuth-szobor mellett elmentek: „Mit jelentenek nekem, pesti zsidóasszonynak ezek a történelmi szobrok!" (*hozzá kell hallani a kérdő hangsúlyt*) Egy magyar asszony azt válaszolta neki: – Azt, hogy most nyugodtan lehet pesti zsidóasszony, mert ezeknek köszönheti, hogy a nagyapját akceptálta a magyar nemzet. – Nagyon jellemzően fejezte ki magát: ő nem magyar, még csak nem is magyar zsidó, hanem pesti zsidóasszony. Hát jó, én még csak nem is haragszom érte, de viseljék a következményeket is.

A mai zsidóság gondolkozása nem gyökerezik az Ótestamentumban, sem a középkori zsidó filozófiában, mely különben is arab. Ez a hagyománytalanság, mely egyrészt szabadság, másrészt

460 Egán Edéről van szó.

461 A *Huszadik Század* nevezetes 1917-es körkérdéséről van szó. Amikor a felkértek mintegy kétharmada nem volt hajlandó válaszolni. Mert akkor már oly mértékben forrt az antiszemitizmus, hogy a kérdés felvetését is sokan – természetesen zsidó oldalról – helytelenítették. A következő év elbeszélése keretében ismét ír róla. Ld. a Negyedik könyvben a 302. oldalon írottakat.

462 Részletesebben ld. a Harmadik könyv vonatkozó részét, valamint a kötetet záró tanulmányt.

463 Elhalt fivére menyasszonya.

gyökértelenség, képesíti arra, hogy mindent felvehessen. Ez az oka a szellemi receptivitásnak. Azért modernek mindig. Minden skálát átfutnak a legnagyobb könnyedséggel helyi és időbeli hatás szerint. Ezért tudnak még nemzeti eszmékért is lelkesülni, és ezt is igaznak érzik magukban, éppen úgy, mint esetleg egy fél év múlva az internacionalizmust is igaznak érzik, mint például Balázs Béla. De semmi hatás nem tud gyökérré, hagyománnyá válni náluk. Eszméik sem, tehát végeredményében erőtlenek, színes fogalmakkal játszók, rendszerbe nem kristályosodnak. Meglepők ugyan, de legtöbbször blöffszerűek. Simmel, Bergson, Bloch, Lukács. Vagy egyenesen blöffre számítanak: Freud. Eredetiségük rendesen abban áll, hogy más által megütött, de még ki nem fejtett eszmét egyoldalúan új nyelvi vagy más külsőleges eszközzel feltűnő világításba helyezik. Freud tudatalatti, Einstein relativitási teóriája is ilyen. Az előbbi régi problémája a pszichológiának, melyet Freud igazi sémi érzékiséggel tisztán erotikára vitt át, persze fajának nagy elragadtatására.[464] Einstein egy lépéssel továbbvitt egy olyan elméletet, melyen évtizedek óta dolgoznak nagy tudósok. De ki ismeri ezeknek a nevét? A zsidó szolidaritás és reklám olyan hírnevet teremtett a fajtájukbelinek, mintha más soha nem gondolkozott volna. Nagyszerűen sajátítanak el külső stílussajátságokat. Ezt is túlozzák az érthetetlenségig, a keresettségig (*Proust*). De ez nem mélység, nem a küzdő gondolat érthetetlensége (*mint a filozófiában Kantnál, HegeInél*), és a költészetben a küzdő érzés közvetlensége, mint Adynál. Éppen az Adyval szemben elfoglalt álláspontjuk az egyik legjellemzőbb esetük. Hamarabb elfogadják verseit, mint a magyarság (*hagyományhiány)*, de sohasem fogják úgy megérteni, mint mi (*nemzeti érzés hiánya*). Még utánozzák is költőik, de hol az eredetiség?

IX.

Egyik nap Mátyásföldön óriási meglepetésemre levelet kapok Balázs Béla írásával. Pillanatig haboztam, felbontsam-e, ne küldjem-e vissza olvasatlanul. Azután eszembe jut, talán fontos értesítések vannak benne. Persze a kíváncsiság is hozzájárul és valami érthetetlen szánalom. A levélből csak néhány részletet közlök: a fordításokról is ír, hogy azt nem tőlük, hanem a Vígszínháztól kaptam – ami rém tisztességes gondosság volt tőle. Íme: „*Most végre csönd van körülöttem is (Bennem is régóta.) Van olyan hét, hogy a számat se nyitom ki szóra, hát ráérek újra összeszedni magamat, „értelmemet" és életemet: a múltat, mely tudod, nékem mindig szent volt, mint az a hieroglif, amely annak, aki olvasni tudná, bizonyosan Istent jelentené. Én csak nézem a képeit és érzem, tudom benne […] Bizonyosan […] nem is hiszed rólam, hogy rablógyilkos voltam, sem azt, hogy nemzetietlen hazaáruló […] Azóta még egyszer oda voltam a csehek és románok ellen magyar földet védeni […] A székely hadosztályban voltam. […] Ott a mezőn táborozva a székely fiúkkal újra megrendülten éltem át, hogy én ehhez a fajtához tartozom. És ezt, minden primitívségük mellett ők is érezték. Sajnos ez nem változtat azon, hogy a kapitalizmust rossznak tartom, erkölcstelennek és kártékonynak és a magánvagyonhoz való ragaszkodást a Szentlélek elleni bűnnek, a kommunizmust pedig az emberi spiritualizálódás egyetlen útjának. […] Talán most sajog fel bennem a tragédiája, hogy legjobb esetben el kell hagynom [ezt az országot, mert kivernek belőle, mikor olyan mélyen átéltem hozzátartozásomat.*" stb.

Ma már nem ítélem olyan szigorúan meg ezt a levelet, de akkor szörnyű dühbe jöttem miatta, hogy így mer írni azok után, amit végigszenvedtünk és felelni akartam neki, hogy minden szemrehányást és keserűséget a szemébe dobjak.[465] Hogy ez a „magyar kommunizmus" az ő felelősségük

464 Ld. még az 591. sz. jegyzetet.

465 A levelet teljes terjedelemben közli VÖRÖS 2000. A levél a 161–163. lapon olvasható. Az írónő enyhébb megítélésébe sem fért bele, hogy a levelet újraolvassa, s annak nyomán az idézett szöveget kiegészítse, mondjuk azzal a passzussal, ahol Balázs Béla a proletárdiktatúrát „szerencsétlen torz embrió"-nak mondja. Amelyet a történész két okból is túlzónak talál. Mert szélesebb pillantással találóbb lehet a korabeli korszellemnek megfelelő importterméket mondani. A centrum és perifériák, félperifériák dialektikája mozgatta történelemben messze nem az első, és minden bizonnyal nem az utolsó eset. A másik ok pedig, hogy a történelem nem laboratórium, ahol addig folyik a kísérletezés, amíg nem

mellett hogyan végeztette ki a magyar parasztokat – ha már a dzsentrit nem sajnálták, habár a legrosszabb magyar dzsentri még ezerszer különb lelki szempontból is, mint Szamuely és társai –, és hogy raboltak és gyilkoltak, és hogy a kapitalista megvetés mellett hogyan halmozták fel a pénzt és ékszereket bukás esetére maguknak, és hogy ezt a szeretett országot elvesztegették ellenségeinknek és mi mindent még![466] De Zsiga testvérem lebeszélt válaszom megírásáról. Mindenképpen okosabb volt. Akkor már szellemi bosszút állani gyengeség lett volna. Hanem mikor később meghallottam, hogyan tartóztatták le a Szamuely öccsét, újra eszembe jutott ez a kapitalista gyűlölet. Valahol vidéken fogták el, persze álnév alatt. Semmiről sem akart tudni. Akkor a vizsgálatnál nyugodtan beszélgettek vele mindenféléről és egyszerre az egyik tiszt azt kérdi: – Hát Tibor mit csinál? – Azt hiszem, Bécsben van – feleli a szerencsétlen. Persze azonnal rajtafogták. Csomagjai átkutatásánál marokkal találják a gyöngyöt és foglalatból kitördelt drágaköveket, pénzt elrejtve.

Nagyon csodálkoztam azon is, hogy sokan még itt mertek maradni: akkor tudtam meg, hogy az oláhok most már védik a zsidóságot. Hogy ez a barátkozás az oláhok kivonulása után még növeli az antiszemitizmust, az természetes.[467] Magyar asszonyok, családok csak kényszerűségből állottak szóba oláh tisztekkel, főleg vidéken, habár megtörtént, hogy azok ki akarták erőszakolni a társaságba bejutást. Részint a zsidóüldözéstől való félelem miatt, részint mert szégyellik, hogy azok közé számítják őket, akik a bolsevizmust csinálták, pánikszerű a zsidók áttérése. Persze a zsidók csinálják a legjobb vicceket erre is. De később sokan visszatértek, talán szégyenből, hogy a fajtájukat a veszedelemben elhagyták. Én csak október elején hallom a „fehérterror" kifejezést és nem is tudunk pozitív adatokat róla.[468] Mondják, hogy vidéken nagyon erős a visszahatás, különösen ott, ahol Szamuely garázdálkodott. Pesten sok verekedés van, főleg a külvárosokban, az emberek gumibottal, boxerrel járnak és az egész közbiztonság még nagyon gyenge lábon áll, de ez nem csoda annyi fékevesztettség után[469] – de hivatalos terror olyan értelemben, mint a kommunizmus alatt, sohasem volt.

Nagy nehézséget okoz a kommunizmus alatt a lakásokba behelyezett proletárok kilakoltatása is. Azokat, akik tényleges részt vettek az elmúlt dolgokban, könnyebben ki lehet tenni, mert becsukták őket, de volt egy sereg szegény család, akiket nem tudtak hova elhelyezni. Szörnyű piszok maradt utánuk mindenütt. A palotákban, ahol márványtermekben mostak és főztek és a gobelineket felvagdalták kapcának, nagyobb volt a kár. A polgári lakások piszka talán még végzetesebb volt, mert az elszegényedett középosztály nem tudott magán segíteni. A poloskák kiirthatatlanul elszaporodtak. Habár kitalálták, hogy a háborús ciángázt erre a pusztításra is fel lehet használni, nem volt elég pénz erre az irtásra. Zsigánál évekig küzdöttek, míg a ciánozással megszabadultak tőlük. Kisleányuk az örökös takarításba súlyosan megbetegedett. Ilyen családi bajok kicsiknek látszanak a nagyok mellett, de ezek az egyéni bajok voltak, melyek tönkretették a keresők és dolgozók idegeit. Végeredményben ezek a mindennapos kis küzdelmek: a piszok, a múltból itt maradt bajok, a pénztelenség, a családtagok elvesztése és a folyton növekvő drágaság összességében majdnem jelentett annyit az országra nézve, mint a politikai és nemzeti szerencsétlenségünk.

Itt van a téli ellátás fenyegető bizonytalansága egy kirabolt országban. Liszt nincs – Magyarországon! Főleg nincs tüzelő, sem fa, sem szén. Még mindig folyik az erdők kiirtása a budai hegyekben, lehetetlen megakadályozni. Mert ki adhat fát, szenet a főzéshez, fűtéshez? Aztán

születik jó eredmény. A történelemben bizony így mentek, mennek és menni is fognak az idők végtelenségéig a dolgok. Holisztikus nézőpontból pedig azt is érdemes hozzáfűzni, hogy az emberi társadalom még így is sokkal különb a sokak által egyoldalúan ajnározott természetnél. Ott sokkal, sokkal nagyobb pusztítással mennek a dolgok.

466 Messze nem egyéni nézet. A proletárállam lejáratására unos-untig idézett propagandaszólamok.

467 A másik oldalon pedig az ellenforradalommal szembeni ellenszenvet. Ezért is kell majd kemény propagandát kifejteni a soproni népszavazásnál, hogy a város magyar oldalon maradjon. A történelmet horizontális és vertikális ellentétek szabdalják.

468 Vö. az írónő nem sokkal fentebbi leírását: „már mindent Friedrichék tartottak a kezükben", valamint a kapcsolódó 479. jegyzetet.

469 Az írónő itt saját fenti sorait cáfolja.

a foglyok hazaszállításának kérdése, melyre gondolni is szívszorulás. A menekült tisztviselők szörnyű helyzetének megoldása. Szinte felbőszített a gondolat is, hogy azok ott letegyék az esküt a románoknak. Nem jutott eszünkbe, hogy ha mindenki eljön, akkor a békekötésig csakugyan nem lesz magyar Erdélyben. És ahelyett, hogy a kormány okosabb lett volna, mint az egyének, és arra utasította volna őket – csupa hazafias frázisokat hallottak és természetes, hogy kiözönlöttek a maradék Magyarországba.[470] Igaz, hogy később az oláhok úgyis kiűzték volna nagy részüket, de lassabban folyt volna le a megrázkódtatás. Özönlöttek ki ezernyi szenvedés és vagyoni veszteség mellett. Itt semmit sem kaphattak. Sem lakást, sem fizetést, sem munkát vagy állást, hiszen magunk is nyomorúságban voltunk. Végül a fenyegető béke! Csoda, hogy ilyen rettenetes válság közepette még remélni merjük, hogy nem lesz olyan rossz a béke. Amit elvesznek tőlünk, azt egykettőre visszaszerezzük. Már akkor suttognak titokban elrejtett fegyverekről, munícióról. Azóta is állandó hír maradt. Titokban beszélik, hogy hol vannak repülőgép-alkatrészek. Csak össze kell állítani. Katonatisztek jelentős hunyorgatással biztatnak. Hogyne hittünk volna! Még most is azt gondolom, akkor könnyebb lett volna ellenállani.

Aztán hisszük, hogy itt nem lesz többé zsidó az úr, sem a hivatalokban, sem a gazdasági életben. Ez nagyon fontos kérdés. Hiszen húszezer galíciai és néhány ezer felvidéki kazár van Pesten. Mind menekültek, különben pedig uzsorások és árdrágítók. Később valami rendelettel kiutasították a piszkosabbakat. Akik a háború alatt megszedték magukat, azok persze itt maradtak „magyaroknak". Mint mondják, a harmadik állomásnál már egynehány eltűnt a vonatról, azután mindig több. Mire a határra értek, üres lett a vonat, ők pedig visszaszállingóztak.

De ilyen még eszünkbe sem jutott. Kiutasítják őket, magyar emberek foglalják el a helyüket. Új, friss gondolkozású, üzleti érzékű magyarok, akikkel nem bír meg többé a zsidóság. Olyan biztos minden, csak akarni kell és főleg lelkesedni! Mert ehhez értünk a legjobban. Mint ahogy a háború után értettük meg a múlt nagy szenvedéseit, most értjük meg igazán a nagy felszabadulási idők lelkesedését is. Főleg a hatvanas évekre hivatkoznak. Hiszen szüleink azt még át is élték. Ki szégyellné a „haza" szót ma kimondani? Inkább az a baj, hogy nagyon sokszor mondják. Azelőtt legfeljebb a 48-as képviselők ízetlenkedtek vele. És énekeljük a Himnuszt mindenütt. Lélekből, szívvel, hittel, könnyekkel a szemünkben.

A MANSZ-ban minden héten összejövünk. A kisterem a Mária utcában rendesen tele van. Beszélünk, titokzatos politikai jövőt festünk ki. Magunk is hiszünk benne. A román megszállás minden gyalázatosságát kifejtjük és a felszabadulás minden ráíró szépségét megcsillogtatjuk. A hallgatóink is hisznek nekünk. Mi vagyunk a beavatottak, akik titokzatos forrásokból kapjuk a híreket. És ez nem volt hazugság a részünkről. Csakugyan voltak összeköttetéseink. Legalábbis közvetve hallunk híreket. Nemcsak magunknak, hanem a többieknek. Sok száz asszonynak még nagyobb szüksége volt a hitre, bizalomra a jövőben, mint az elmúlt években. Soha annyit nem szónokoltam, mint akkor. Előkészülés, gondolkozás nélkül, a lelkesedés soha nem fogyott el. Kezdjük Tormay Cécile neve körül a glóriát szőni, mely nemcsak az ügynek, hanem neki magának is megártott. Cécile tudja a legcsodálatosabb politikai titkokat, ő a legbeavatottabb. Ezt nemcsak a hallgatóság, magam is elhiszem. Akit sógornőként körülbelül ismerem. Később fáradt lesz, megbetegszik. A vállamra szakad az egész teher. Minden héten kell valami újat kitalálni, amivel betöltjük a várakozó, követelőző lelkeket. És mindehhez Mátyásföldről bejárni.

Ekkor Wallner Ödön felesége ajánl fel egy kis hónapos szobát a lakásából és ellátást. Amennyire a mai világban ellátásról szó lehet. Boldogan fogadom el, októberben már náluk lakom. Pár napi nehézség után egymáshoz melegszünk. Sokat beszélgetünk a háborús időkről, de főleg a kommunizmusról. Persze ők is sok bajjal küzdenek, főleg anyagiakkal. Két gyermekük Váradon a nagyanyánál van, mert idefent nem tudták tisztességesen táplálni őket. A nagymamát leánykorából ismerem. Wallner apja táncosom volt. A közeledés így meg van könnyítve. A szép fiatalasszony Marosvásárhelyről1 való, tehát mindannyian megszállt területről valók vagyunk.

470 A következő év elbeszélése kapcsán ismét beszél a kérdésről. Ld. a Negyedik könyvben írottakat.

Nem egyformán várjuk-e Horthyt és a Nemzeti Hadsereget, és nem egyformán hisszük-e, hogy szegény megnyomorított szülőföldünk felszabadul? Horthy neve! Magyar messiásnak mondták. Ő volt minden remény foglalata, minden várakozás beteljesülése.

Szónokolunk és szavalunk hazafias verseket. Csak télen soha. A gyűlések végén egy tábor Cécile körül, hízelgések, hozsánnák. Néhányan megszólítanak, ismeretlenek is. – Miért vonul félre? Ez magát illetné meg, vagy legalább annyira, mint őt. Máskor: – Azért tudjuk, kié itt az igazi érdem. – Lehet, hogy csak ízléstelennek találták ezeket a túlzásokat. Mindenesetre jól esett, hogy vannak, akik elismerik, amit tettem. Különben nem bántam Cécile ünnepeltetését. Hozzájárult, hogy fenntartsuk a tüzet. Az embereknek mindig szükségük van fétisre. Mindegy, hogy kit vagy mit választanak ki rá. Csak engedje magát imádtatni! De soha nem használtak ilyen rosszul lelkesedést, mint ezt. Mit lehetett volna ezekkel a lelkesülő asszonyokkal elérni! Nőegyletesdi lett belőle.

❖

Végre ezeket a kegyetlen hónapokat is átéltük. Bizonyossá vált az oláhok kivonulásának ideje és Horthy fog jönni! November 14-én olvassuk az utolsó cenzúrát a lapokon és 15-én Lehár [Antal] bevonul a Nemzeti Hadsereggel. Kis félelem, hogy összeütközések lehetnek. Főleg a zsidók félnek valami pogromtól. De minden simán folyik le, meglátjuk első katonáinkat az utcán. Újra fellélkesülünk. Nincs többé az a szörnyű recsegő trombitaszó, a kis román katonák nem masíroznak többé, mint „hódítók" a magyar főváros utcáin. Ezek magyarok, drága, aranyos magyar fiúk, komoly arccal. A felelősség komolyságával. Magyar tisztek. Végre, végre!

Természetesen mi is hetek óta készülődünk Horthy fogadására. Ezzel kezdődött el nálunk a MANSZ-ban az első nőegyletesdi hiúskodás, és talán ezzel a legkomolyabb célok alárendelése a külsőségeknek és szereplésnek. A MANSZ egyszerre olyan lett, mint mikor Váradon nőegyleti bált akartak rendezni, csak nagyobb méretekben. Ki fog szerepelni, milyen ruha, milyen bokréta. Cécile beszéde, ki fog mellette menni, távolabb állni, a zászló milyen lesz és ezer más ilyen izgató kérdés. A megszállt vármegyéket képviselő asszonyok voltak most a legfontosabbak. Kicsit lehangolónak találom. De hiszen minden külsőséggel járó ünnepség, még a férfiak közt is, ilyen hatást tesz a résztvevőre. Nálunk, magyaroknál talán mindig túlságosan fontos volt a külsőség. Majd elmúlik az ünnep és megkomolyodnak.

A bevonulás napja szürke. Korán reggel kelünk. Hatra a MANSZ-nál kell lenni. Boldog izgatottság. Virágvasárnapi hangulat. Jön a megmentőnk a magyar hadsereggel. Elindulunk a Ráday utcából Wallner doktorékkal. Az asszony valamelyik erdélyi vármegyét képviseli. Az ég veszedelmesen csúnyán felhős. Csak ne essék, míg a fogadás le nem folyik. Azután az egész csoport asszony megindul Cécile-lel az élén az Országház térre. Az eső szemerkélni kezd, majd a legkitartóbb, hideg novemberi esővé válik. Regényes barna estélyi köpenyegemben a kagylószínű selyembéléssel kezdek ugyancsak fázni. Ernyőt később a tolongás miatt sem lehet tartani. Elől a zászlót becsavarják, kezd a selymen a hímzés színe összefolyni. Soká megyünk. Végtelen hosszúnak látszik az út a lassú haladás miatt. Nem mintha a közönség lett volna sok. A korai órákban alig vannak kíváncsiak. Az egylet sok asszonya lassan halad tovább. Cécile hátraüzen, hogy menjek előre, mert a rendezésnél valahol hátul kaptam helyet. Első és utolsó eset! Meghatottan megyek a zászló mellé. Hiszen megérdemlem. Mégiscsak az én eszmém volt, amely ezt a sok asszonyt összehozta.

Megérkezünk. A szereplő asszonyokat elhelyezik, a többinek nincs határozott hely kijelölve. Ideoda küldözgetnek, köztünk olyan idős és előkelő asszonyt is, mint Szilassyné. Fáradtak vagyunk a koránkeléstől, a hidegtől, az esőtől, a hosszú gyaloglástól, a bizonytalanságtól és izgatottságtól. Lassankint valami titkos lehangoltság kezd hozzánk férkőzni. Addig taszigálnak, míg egyszerre látom, hogy teljesen elszakadtam a többiektől. Egy baka oldalba üt a puskatusával, hogy menjek odébb. Ejnye – gondoltam – te kis baka, nem tudhatod, hogy akik főhelyen vannak, nem volnának ott, ha nem dolgoztam volna meg érte, hogy az asszonyok együtt legyenek.

84. kép Esztendővel korábban ugyanezen a napon tömegnyomásra kiáltották ki a népköztársaságot.
Horthy Miklós a Gellért Szálló előtt – ahogyan az számtalan könyvben látható – a főváros polgármesterét, Bódy Tivadart hallgatja, majd megdorgálja a „vörös rongyokba" öltözött bűnös várost.

A tolongás mind kellemetlenebb. Kiverekszem magam a Kúria elé. Horváth Gézánéval találkozom, az egész MANSZ szétszóródott a szereplőkön kívül. Belátom, semmit sem fogok látni, még Horthyt sem. Elhatároztam, inkább valahol az utcán várom meg, legalább lelkemben üdvözölhessem. A bevonulásra meghatározott úton igyekszem visszafelé. Egy-két utcán túl már alig van közönség. Meglep. Megállok egy kapu alatt, félóráig várok. Némi zaj, meglátom az első katonákat. Érzem, mindjárt felzokogok. Néhány éljen, aztán csendben vonulnak el, míg Horthy fehér lova a szürke ködös levegőből ki nem válik. Nagyszerű alak így lovon. Mindjárt bronzba lehetne önteni. Az arca szigorú, csaknem komor. Pompás profilját élesen egyenesen tartja előre. Nem néz szét, nincs benne semmi színészi. Lovagol felém. Gyér éljen, csaknem teljes csend. Elkiáltom az éljent, nehányan utánam. De hol van az általános lelkesedés, melyet vártam? Később hallom, a téren óriási volt a tüntetés. De a bevonulást meglepő közönyösen fogadták. Régen, amikor a király Pestre jött, zsúfolt utcákon hajtatott végig. Ez roppantul lehangol. Hazaindulok, a nap kezd kisütni, a víztócsák ragyognak. De az emberek hétköznapi járása-kelése az utcákon megint bánt. Miért nem ragyog minden ember arcán a történelem? Felnézek a nemzeti színű zászlókra, hogy megvigasztaljanak a közömbös emberek között. Mire hazaérek, olyan fáradt vagyok, hogy gondolkozni sem tudok. Fáradt a járástól és csalódástól. Alig várom Wallnernét, hogy elmondja, mi történt a téren. Végre megérkezik. Itt is csalódás. Ugyanolyan lehangolt, éppen az ellenkező benyomások miatt. „Olyan nagyszerű volt, annyira ünnepeltük, hogy félek és lehangolt vagyok; nem lehet azt mind beteljesíteni, amit tőle várunk." Sokkal kevesebbet sem teljesített be, sem ő, sem az idő.[471]

X.

Novemberben megkezdődött a Tisza-gyilkosság bűnpöre és ez a szörnyűség csak most kezd teljes aljasságában megvilágosodni. Szó sem lehet róla, hogy naiv katonák bosszúja volt. Vagy talán minden történelmi tragédia csak ilyen? Ki hisz ma már történelmi nagyszerűségekben a világháború után? Talán Caesar megöletése is csak ilyen kicsi aljas tett volt. Csak a költők

471 A leírás pontosan tükrözi azt a csalódottságot, amelynek a valósággal nem egyező, romantikus nemzetszemlélet a gyökérzete.

teremtik meg a világtörténelem nagy eseményeit? Ma is úgy érzem, hogy teljes világosság soha nem derül a gyilkosságra. Marad benne valami misztikus, meg nem magyarázott. Főleg Tisza viselkedésében. Akarta a halált? Mit látott előre a szörnyű következményekből?

A kommunista bűnpörök éppen ilyen érdeklődést keltenek. Bár tisztában vagyunk vele, hogy mit követtek el és mi lehet a sorsuk. Az ismerős nevek közül Ágoston Pétert és Gellért Oszkárt Hajmáskérre internálják. Ágoston a szomszédságunkban lakott Nagyváradon. Nagyon meglepett, hogy ennyire belekeveredett a kommunizmusba. Művelt úriembernek tartották. A váradi társaságban szívesen látottak voltak feleségével együtt. A radikális jogakadémiai tanárok közé tartozott. A nem radikálisak olyan elmaradt, sőt ostoba emberek voltak, hogy ez nem ártott a nevének. A Somló Bódog- és Berkovits-féle szabadkőműves társaságnak egyik tagja volt. Várady Zsigmond, a jóbarátunk is oda tartozott. Mikor később halálra ítélték, összeborzadtam, hogyan tehette így tönkre az életét. Különben nem hiszem, hogy annyira bele lett volna keverve a kommunizmus gazságaiba. Talán csak nem tudott kimenekülni közülük, mikor már egyszer belement. Nem az az ember volt, mint Lukács, akit teoretikus őrültségek vagy nagyravágyás vitt bele ezekbe az ügyekbe. Talán szabadkőműves esküje vitte ilyen tévútra?

Azt aztán csakugyan nem hittem, hogy én is bajba keveredhetem. A kommunizmus alatt berendeltek az Angolkisasszonyok Intézetébe előadni. Azt hiszem, novemberben volt, amikor igazoló bizottság elé citáltak, miután már a MANSZ-ban, a Keresztyén Párt női bizottságában is felmerült ez a kérdés. Az Angolkisasszonyok tanári karának semmi joga sem volt erre. Azt hittem, egyetlen szavammal felvilágosítom őket. Abszurdumnak tartottam az egészet. Egy óráig kérdezgettek. Mondhatom, komiszabbul, mint a kommunista detektív májusban. Nem mentettek fel, hivatalos írásban értesítettek. Soha szemtelenebb eljárást nem éltem meg. Aki annyit dolgoztam a nemzeti eszméért, akit majdnem lecsuktak a kommunizmus alatt, azzal mertek így elbánni. Nagy gyanúm szerint reformátusságom nagyobb szálka volt a szemükben, mint a képzelt kommunizmusom. Hiába beszéltem, hogy soha szakszervezetbe be nem léptem, hogy már a Károlyi-forradalom alatt aktív ellenforradalmár voltam. Soha el nem felejtem. Persze őrült dühben voltam pár napig. Aztán nem foglalkoztam tovább a dologgal. Az a tanár, aki a kellemetlenséget okozta, később gyakran megfordult Zsigáéknál, mint a fiuk gimnáziumi tanára.

Aki azt gondolja, hogy nem kellett volna elfogadnom a behívást, annak azt felelhetem, aki nem élt kommunizmusban, az ne ítélkezzék. Később Tormay Cécile titkára és lakája, Kiss Károly, mikor otthagytam a MANSZ-ot, anélkül hogy megmondtam volna véleményem róluk, szintén ezzel a kommunista váddal védte magukat, mikor a velem szemben követett eljárás miatt kérdőre vonták. Persze csak suttogva beszélt ellenem szokásuk szerint. Cécile sem érthette meg helyzetünket, aki jól elrejtve „bujdosásában" egészen jól élt falun, míg itthon családja éhezett.

Általában nagyon sok igazságtalanság történt a kommunizmus után. Részint azonnal befogadtak olyan vöröseket, akik azonnal átfehéredtek, amikor baj volt. Részint olyanokat, akik kényszer folytán voltak szolgálatukban, vagy mert nem is tudták, mi az a kommunizmus, igazoló eljárások során megbélyegeztek. Köztük nagy magyar tehetségeket. Ezzel kikapcsolták őket a regeneráció munkájából és tehetségteleneket tettek a helyükre. Ilyen igazságtalanság történt a művészek közül Babits-csal, Kodállyal, Bartókkal, Móricz-cal. A tanárok közül Juvancz, Czebe, Király György járt így. Ők nem tettek egyebet, mint elfogadtak egy megbízást vagy állást, vagy folytatták azt, amivel addig is foglalkoztak. Legnagyobb baj ott volt, ahol egyetemi tanárságot fogadtak el olyanok, akiket már Tisza István idejében ki kellett volna nevezni vén salabakterek helyett.

Ezek sohasem voltak kommunisták. Csupa jó magyar. Azt hitték, így tehetnek hasznot az országnak, vagy nem tudtak kibújni a megbízás alól, mint én.

Sokkal kevésbé volt tiszta Vámbéry, Szladits, Kmetty, Plósz, Magyary, Grosschmid jogtanár[ok] szerepe. Nekik megbocsátottak, sőt csakhamar teljesen elfelejtették a kommunizmus alatti szereplésüket. Pedig – például – Szladitsot a kommunizmus magánjoga törvényének elkészítésével bízták meg. Ebbe az új rendbe – mondta egyik kollégájának – bele kell nyugodni. El is hittem, hiszen legjobb barátja volt Jászinak. Még több újságíró úszta meg átpártolását baj nélkül. Miklós Jenő a *Magyarság* egyik szerkesztője lesz, Szabó László *Az Est* volt helyettes szerkesztője a katoli-

kus sajtóvállalat lapjához, az *Új Nemzedék*hez kerül. Apropó Sajtóvállalat. 1920-ban könyvem (*A szellem kalandorai*) kiadása dolgában egy nagyfülű zsidó fogadott az igazgatóságban és utasította vissza a regényt. Elképedve mentem el az irodából.

Legjellemzőbb és legszomorúbb Király György esete. A tanárok igazolását egy másik tanár vezette, aki már átfehéredett azonnal. Király György nála sokkal többet ért és ezt természetesen érezte is. (*Nevét nem írom ide, mert nem vagyok bizonyos benne, kettő közül melyik volt.)* Király tudta az elnökről, mert együtt dolgozott vele a Közoktatási Népbiztosságnál, hogy éppen úgy benne volt a kommunizmusban, mint a zsűri elé állítottak, de a bukás után minden ellene szóló iratot eltüntetett. Amikor Király meglátta maga előtt ezt az elnököt, olyan dühbe jött, hogy azért is kommunistának vallotta magát. Később Zsiga kezelte betegségében és nagyon megszerették egymást. Sebestyén Károly mélyen benne volt a diktatúrában. Mikor Bécsben a fehér *Pester Lloyd* megjelent, itt a vörös *Pester Lloyd*nak ő is aláírta a nyilatkozatot, hogy ez az igazi régi lap. Most főkritikus, és a Nemzeti Színháznál bennfentes. Idetartozik Mahler professzor esete is. Ő annak a kommunista könyvsorozatnak volt a szerkesztője, melynek az ókori történelmet proletárszempontból kellett feltüntetni vagy meghamisítani. A kommunizmus bukása után persze eltüntették a föld kerekéről ezeket a kéziratokat. Dávid Antalt akarták megbízni Elő-Ázsia történetével, de nem fogadta el.

Nagyon meglepett, hogy Alexander Bernát is köztük volt. Alexander Magdával gyakran találkoztam a kommunizmus alatt, soha semmiből nem vettem észre, hogy oda tartoznának. Magda minden alkalommal keserűen kifakadt a kommunizmus ellen. Különben sem szerette a Lukács-társaságot, ezt már régebben megmondta nekem. Az öreg Alexander a legbékésebb burzsuj volt, akit csak el lehet képzelni hét gyerekével és feleségével együtt. Mint tanár az egyetlen ember az egyetemen, aki tanítványaival személyesen törődött. Habár szörnyű zsidós kiejtéssel, de jól adott elő, fel tudta kelteni az érdeklődést a problémák iránt. A kommunizmus alatt csak egyszer találkoztam vele az utcán. Kérdeztem, hogyan él ezekben a szörnyű időkben. Mosolygott, hümmögött, másra vitte a szót. Magdáról csak később tudtam meg, hogy benne volt a képzőművészeti direktóriumban. Azzal a hírhedt Kentzlerrel együtt, aki a kabátja alatt akart Rembrandt-képet a bukásuk napján kilopni a Szépművészeti Múzeumból, de az Andrássy úton elfogták. Magda férjével, Révész Gézával Hollandiába ment. Nagyon nehezen akklimatizálódtak. Később egyik itthoni látogatása alkalmával mondta el nekem. Az öreg Alexander bizonyosan a kereset miatt vállalt állást. Nem volt soha még idealista kommunista sem. Nagy családot kellett eltartania. Sajnáltam szegényt, bár etikai szempontból elég gyönge volt. Nem úgy, mint ideálja, Spinoza. El kellett mennie az egyetemről, még akadémiai tagságától is megfosztották.

Sok zsidónak az volt a baja, hogy gyávaságból nem mert ellenállani. Beregi például nem vett részt a híres május elsejei menetben, amelyben Fedák Sári és Paulay Erzsi vörös kocsikon vörös ruhában szavaltak a népnek. De biztonság okából az ajtajára egy névjegyet tett ki: szovjetművész. Ellenben azt hallom, Nagy Aladár [Adorján], aki kisebb híressége volt a Nemzetinek, mint Beregi, akinek felesége Szabados Piroska, a népbiztos testvére, ma sem tagadja meg a kommunizmust, az egyetemen az előadóművészet tanára lett a keresztény nemzeti világban. (*Hevesi Mária információja*) Bereginek külföldre kellett menni, annyira üldözték a színháznál. Persze sokat tett az ellenszenvre nézve zsidós megjelenése, viszont azt sem lehetett csodálni, hogy minden zsidó gyanúsabb volt, mint másfajta ember.

Fülep Lajosé volt a legfurcsább eset. Megtudtam – ez talán már 1920-ban volt –, hogy hivatalos politikai megbízással ki akarják küldeni Olaszországba. Rémülten tiltakoztam, mikor legközelebb Wolffal beszéltem. Megmondtam neki, hogy nem tartom megbízható embernek. Jó lesz tudakozódni, mert úgy tudom, hogy a művészeti direktóriumban működött. Tekintve, hogy legutoljára Lukácsék társaságának bennfentes tagjaként találkoztam vele a Károlyi-forradalom alatt, nem tartottam lehetetlennek, hogy tovább is velük ment. Wolff tudakozódott is és később elmondta, hogy lehetetlen a kiküldetése ellen tenni valamit, úgy látszik, nagyon hatalmas pártfogói vannak. Azután Sztankaynénak, aki mint fő ellenforradalmár most nagy szerephez jutott, említettem fel a kételyemet. Erre ő felvilágosít, hogy hiszen Fülep volt a fő

kémjük a kommunizmus alatt, ők feltétlenül bíztak benne. Elnevettem magam. Azt hiszem, titokban kétfelé kémkedett, akármelyik kerül a végén uralomra, minden eshetőségre biztosította magát. Persze nem szóltam.

Szabó Dezső is egyetlen jelenség. A kommunizmusban ténylegesen részt vett mint valami kataszteri megbízott. De már akkori időben csakhamar fellépett ellenük. Úgyhogy amikor mint nagy antiszemita és fehér nemzeti hős fellépett, eleinte senki nem szólt ellene. Csak később kezdték emlegetni régi szereplését. Mikor a Magyar Írók Szövetségét megalapította – amely aztán rövid idő után teljesen feloszlott –, minden kétkedés nélkül mentünk el hozzá. Bangha [Béla] páter, Lendvai [István][472] és más megbízható főemberek is elfogadták meghívását.

Ez az örök elégedetlen, örök forradalmár Szabó Dezső a legtehetségesebb bolondja ennek a kornak. A legkülönösebb lélek, akinek vad idealizmusát és durva materializmusát nehéz egyszerre megérteni. Nagyzása és elbizakodottsága minden fogalmat felülmúl. Mivel soha nem lehetett az, amit ez a nagyzás megkívánt, örökösen hánykolódott a legkülönbözőbb irányok között. Kétszer volt nagy népszerűsége. Mindjárt a kommunizmus után, és amikor először fordította meg meggyőződését. Talán '25-ben. Ez az új ellenzékieskedés, azután az előadásai, kávéházi prófétasága rengeteg fiatalembert vont a körébe. Ennek is elég gyorsan vége lett. Teljesen magára maradt.

Amilyen vad antiszemita volt a kommunizmus után, éppen olyan vadul támadta saját vallását, a kálvinizmust. Miután teljesen katolikus szelleműnek látszott, egyszer csak a katolicizmus ellen fordult. Végre elhatározta, itt hagyja a hálátlan, őt meg nem értő magyarságot és kivándorol Olaszországba. Eladta lakását, könyvtárát és megfelelő hangossággal játszotta el corioláni szerepét. Olaszországban azonban, amint egy követségi embertől hallottam, nem szívesen látták politikai okból. Erre visszajött. Vidéken turbulenskedett egy ideig. Lapot, folyóiratot szerkesztett. Örök elégedetlenséggel, szellemességgel, sok igazmondással és durvasággal írt, előadott, követelőzött és szitkozódott. Bizonyos, hogy sok igazat is írt. Az ember hol dühöngött, hol nevetett, hol igazat adott neki. Mindig érdekes volt és eredeti. Nem tudom, eléggé teremtő lélek volt-e ahhoz, hogyha temperamentuma túlzásait le tudta volna küzdeni, igazán nagy író legyen belőle. Mert minden írásában nagy tehetség és ugyanannyi kisiklás van. Azt hiszem, az „ego" centrális, abszolút fontossága életében és gondolkodásában nem engedte volna igazi művésszé lenni.

Akkor, mikor most megismertem, elég harmonikus volt. Ha lehet ezt a szót egyáltalában egy ilyen vérmes, békétlen, szélsőséges emberre alkalmazni. Zömök, furcsa vastagnyakú alakja, kemény, csaknem vad arca van. Ez az első benyomásom az írói kör megalakulása közben. Akkor még nem követelte magának azt az imádatot, mint később. Ha Adyra gondolok, látom a különbséget a zseni és Szabó Dezső között. Igaz, egy lírikusnál inkább elfogadja az ember, hogy örökös extázisban, viharban él. *Az elsodort falu* kétségkívül rendkívül tehetséget mutat, de írója csak ígéret maradt. Nyelve gazdagságának túlhalmozása, később keresettsége, nagy ereje, az én affektáltsága a természetes és a keresett között éppen úgy inog, mint ő maga lelkileg. Nála a stílus igazán az ember. Éppen olyan jellemző rá, mint gondolatai és meggyőződései. Ezek annyira változtak, hogy alig lehet meggyőződéseknek nevezni. Személyes érintkezésben nagyon kedves. Veleszületett magyar kedvesség ez, amelyet vidékről ismerünk. Nem udvariasság, melyet bizonyára megvetett. De, mondják, éppen olyan durva tudott lenni személyes összeköttetéseiben, mint írásaiban. Amilyen különös rút, olyan büszke hódításaira, melyekről sokat beszél. Nem tudom, mindig igazat-e. A nők csak mint nemi lények léteznek számára. Ezért ha róluk beszél, durvának hangzik, amit mond, anélkül, hogy durva akarna lenni. Négyszer vagy ötször találkoztam vele, és mindig érdekes volt. De barátomnak nem szerettem volna.

472 Bangha Béla, Szekfű Gyula és Szabó Dezső mellett az ellenforradalmi rendszer egyik ideológiai alapvetője Lendvai István fajvédő politikus, publicista.

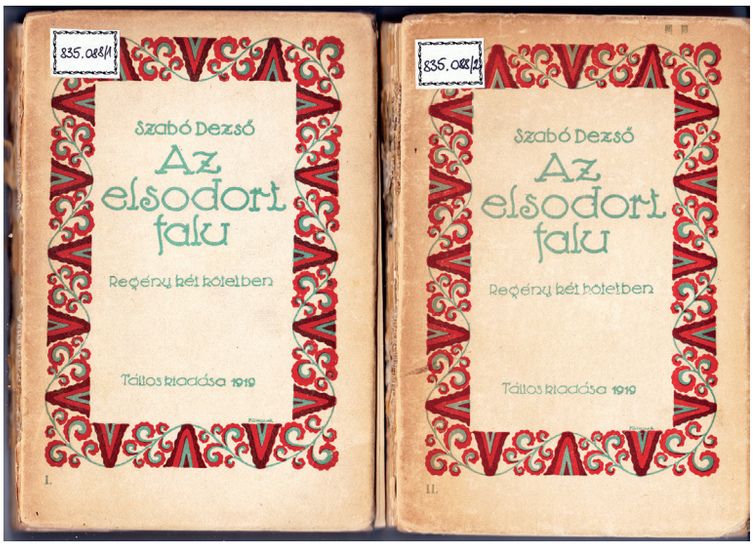

85.

86.

Bár Szabó Dezső legismertebb műve az ellenforradalmi Magyarország egyik ideológiai alapvetése, mégis a proletárállam időszakában jelent meg. Ahol a meggyőződéses Kassák Lajos folyóirata számára nem volt papír, Szabó Dezső számára ellenben akadt…

Az írói egyesület nem sikerült, mert elkezdték támadni. A Nemzeti Szövetség egyenesen tiltakozott ellene, hogy keresztény-nemzeti alapon mer ilyen szövetséget alapítani. A dolog annyira elmérgesedett, hogy 1920 nyarán Szabó Dezső egy zsűrit hívott össze, ahol a nemzeti egyesületeket kérte fel, hogy elítéljék vagy felmentsék. A MANSZ először engem küldött ki. Mivel a zsűri napját elhalasztották, én Mátyásföldön voltam, helyettem Perczelné Kozma Flóra ment el, aki a *Budapesti Hírlap*ban tiltakozott a felmentés ellen. Perczelné nagyon kedves, derék magyar asszony, de távol van attól, hogy művészi kérdésekben ítélkezni tudjon. Mivel ha én képviseltem volna a MANSZ-ot, nem ilyen véleményt adtam volna, feleltem neki az egyik keresztény lapban.[473] Ezt a választ, mivel elvi szempontokat szegeztem le benne, elég érdekesnek tartom, hogy kivonatosan itt is leírjam:

„A tiltakozó megbízást nem fogadtam volna el. […] Elsősorban, mert jogosulatlannak érzem, hogy olyan kérdésben, vajon egy író művészi tehetségének kifejezése a keresztyénség és magyarság jellegével bír-e, zsűritagok véleménye döntsön. Ez az irodalomtörténet kérdése. Amellett nemcsak jogosulatlannak, hanem hiábavalónak is érzem, ha zsűri-ítélettel akarjuk eldönteni, hogy az ifjúság kit válasszon magának vezetőül. […] Ha helytelenül választottak […], egy-két könyvnek indexre tétele nem fog segíteni rajta; ha pedig keresztyén és magyar a mai ifjúság, mint ahogy hisszük, akkor nekik van igazuk, nem pedig nekünk, akik esetleg nem tudjuk megérteni őket és választásukat. – Végül egyenesen nemzeti kultúrszerencsétlenségnek tartanám, ha az utolsó két évtized igazságtalan hajszáját folytatnánk éppen magyar tehetségeink ellen, mihelyt más hangot mernek megütni, mint amit a hivatalos kritika álláspontja megengedhetőnek tart. Ez üldözte bele nem egy tiszta magyar érzésű írónkat a zsidó Nyugat karjaiba, ahol ugyancsak fel tudták használni a bojkottált magyar tehetségeket – ez kergette bele olyan befolyások elfogadásába, melyek a magyar közönség komoly elismerése mellett nem érvényesülhettek volna, és ez magyarázza bizonyosan Szabó Dezső némely eltévelyedését is. […] Írói működéssel szemben csak irodalmi kritikának van helye, nem pedig igazolásnak, bojkottnak, kigolyózásnak vagy más klubeljárásnak. […] A kritika vonatkozhatik Szabó Dezső műveinek irányára, tárgyára, kompozíciójára, stílusára – s könyvének nagy kvalitásai mellett nekem is megvannak e részben kritikai szempontjaim –, de semmi joga sincs arra, hogy

473 *Új Nemzedék* 1920. június 9. – *EőÁ*

a magyarság életéből ki akarjon zárni egy írót, akinek magyarságában sem Az elsodort falu, sem közéleti szereplése után nincs okunk kétkedni."

Az utóbbiban keservesen csalódtam. Szabó Dezső, miután először Olaszországba ment corioláni allűrjeivel, azután visszajött. Még egy kicsit forradalmárkodott, írt szellemes és jó, de írt durva és képtelenül támadó cikkeket is, folyóiratot szerkesztett. Egyszerre csak kitalálta, hogy ő román[474] és általános felháborodás közepette még a nevét is elváltoztatta. Valakitől azt hallottam, hogy amikor egyik híve megkérdezte tőle a miértet, ő cinikusan pénzszámláló mozdulatot tett. Lassan elmaradt a fiatalság is mellőle. Beszélik, hogy egyedül ül szokott kávéháza híres sarkában, ahol régen tanítványai vették körül és hallgatták áhítattal kijelentéseit. (*Itt utólag betoldom, habár a harmincas években alig hallottam róla, úgy látszik, a legifjabb nemzedék újra felfedezte. 50 éves jubileumát olyan tüntetéssel ülték meg, ami új meglepetés volt nekem. Katona Jenő dicshimnusza elég lett volna egy Széchenyi értékű ember méltatásához a Magyar Nemzet című lapban. Ugyanakkor a lap egész sorozat arcképet hozott róla és ezek nagyon ellentmondtak annak a tiszta magyarvérűségnek, amelyet hívei, mint mai legnagyobb magyarnak neki tulajdonítanak.)*

Visszatérve az írói egyesülethez. Itt találkoztam Fabinyi Lilivel, amit csak azért írok ide, mert jellemző alakja volt annak az időnek és nem egyedülálló. Szép, szörnyen kifestve. Akkor ez még feltűnő volt. Az ember nem tudja hova tegye: kokott vagy színésznő, bolond vagy számító? Később sokat beszélnek róla az Odescalchi-üggyel kapcsolatban és elég kétes módon. Az egyik Fabinyi-leány férje állítólag elsikkasztotta az Odescalchi-ékszereket, melyeket rábíztak, hogy rejtse el a kommunizmus alatt. A két leányt is gyanúsították. Olyan furcsa felfordult világ van, hogy az ember sohasem tudja, kivel fog kezet. Mindenki, aki kér, nemzeti jelszóval jött, egyszerre bent lehetett sok olyan helyen, ahova különben sohasem juthatott volna be. És hogy ez a bizonytalanság megszűnjék, hogy tudjuk, miként kell megtalálni azokat, akikhez fordulni lehet, akik változatlanul a mi ideáljainkért küzdenek, hogy az ellenség minden titkos mozdulatát megtudjuk, hogy politikailag a nem nyilvános ügyekről is tájékozódhassunk, azért alakultak a „titkos egyesületek". Természetesen én is mindjárt benne vagyok az egyikben.

Nagyon sok nem titkos egyesület alakul. Elsősorban a Keresztény Egyesült Nemzeti Liga. Itt ismertem meg Wolff Károlyt először. Első benyomásra valami elbizakodottság látszik rajta, de kellemes csalódást okoz. Rendkívül kedves ember. Fanatikus meggyőződéssel az elvei iránt – emiatt egyoldalú is –, kitűnő szónok és nála mindaz, ami frázisnak látszik, igazi meggyőződés. Talán jobb lett volna, ha nem megy bele a politikába, és ha már belement, megmaradt volna ellenzékinek. A Ligán kívül egy sereg nemzeti szövetség alakul. Képzőművészek, írók, orvosok. Tulajdonképpen a MANSZ mintájára, az első eszmém nyomán. A Területvédő Liga még a Károlyi-időben alakult, de fő működése most van a béketárgyalások előtt. Akkor még azt hittük, hogy ennek is lehet valami eredménye. Alig emlékszem másra ebből az időből, mint hogy szaladgáltam gyűlésekre, megbeszélésekre, magam is beszéltem rengeteget, biztattam, rendelkeztem, ahol kellett. Izgatódtam, keseregtem és újra lelkesedtem. Vasárnaponként szaladtam ki mamához, ahol fájt látni a nagy leszegényedést, mely miatt öregkorára nem tudtuk biztosítani neki azt a kényelmet, amit megkívánhatott volna. De sohasem kívánt, sohasem látszott lemondónak. Én ellenben először láttam meg, hogy mennyire kezd öregedni és összeesni.

❖

Erre az időre esik első politikai szereplésem is. Ma már alig tudom megérteni, mi lelkesített annyira ebbe az irányba – vagy inkább azt kell mondanom, hogy minden lelkesített, ahol azt hittem, hogy lehet valamit tenni. (*Talán volt ebben öntudatlan érvényesülési vágy is, amely a politika terén a legbiztosabbnak látszik.*) De mindenen túl a politikában láttuk egyelőre a magyar megváltást. Attól, hogy milyen irány jut uralomra, attól vártuk a magyarság jövőjét. És én a Keresztény

474 Édesanyja román származású volt.

Nemzeti Pártnak egyik fő alakja lettem a nők között.[475] Nem egészen magamtól. Legelőször meghívást kaptam, hogy beszédet tartsak – politikai beszédet! – a Gólyavárban. Ez volt az első beszédem zsúfolt terem előtt és nagyszerűen sikerült. Magam sem hittem, hogy ilyen hatalmas hangom van – ez később még fejlődik és hajlékonyabbá válik. Természetesen készültem a beszédre. Nem mertem volna első alkalommal csak úgy kiállani, később egészen jól tudtam rögtönözni is.

Ez az első siker vitt bele mélyebben a politikába. Szükség volt női szónokokra, hiszen most már a női szavazatjog a levegőben van.[476] Meg kell erre nevelni és szervezni a nőket. A nők még nem tudtak szónokolni akkor. Pár év alatt nagyszerűen megtanulják az intelligensebbek. Egész sereg jól beszélő asszonyunk nevelkedik fel. Később, sajnos, a szónokló asszonyok valóságos csapássá válnak a közéletben. De akkor Friedrich, Csilléry bennem látta azt a vezetőt, aki a nőket a politikába bekapcsolhatja. A MANSZ-ban megalakítom a keresztény politikai pártot. Jelentkezünk a Friedrich-párt irodájában, később a kisgazdapártba is a vidék miatt. Akkor még Cécile velem jön a Friedrich-pártba, hogy csatlakozásunkat bejelentsük. Az ellenem irányuló későbbi támadásoknál e tényt igyekezett elfelejteni. Mert a MANSZ-ban nemsokára nem szívesen látják ezt a működést. A Katolikus Nőszövetség szólal fel ellene először. Nem tudom pontosan, miért. Haller Katolikus Néppártja[477] állhatott a háttérben. Azonkívül én református vagyok.[478] Így a politikai szervezet kivonul a MANSZ-ból és mint a Keresztény Női Tábor szervezete indul meg az elnökségem alatt. A mátyásföldi pártot is megalakítom, a férfiakat is én bizgatom fel [sic!] itten. Ettől fogva politikai életet viszek, előkészülünk a választásokra.

De a kormány sorsa s vele a Friedriché meg volt pecsételve, mikor Clerk az országba jött. Az antant nem tűrhette Friedrichet. A fehérterrorról szóló hazugságok vagy a keresztyén irány miatt? Ki tudja, milyen befolyások érvényesültek? Mi is tudtuk, hogy Friedrichnek menni kell, de reméltük, hogy a párt megmarad. Akkoriban már Bethlent emlegették miniszterelnökjelöltnek, de azt hiszem, ez a nagy ravasz politikus a zavaros időkbe nem akart belemenni. Megvárta a maga idejét nagy okosan. Huszár lett a miniszterelnök.[479] Sohasem tudta levetkezni a tanítós gondolko-

475 A Friedrich István vezette pártról van szó.

476 Már augusztusban megszületett a Friedrich-kormány választójogi rendelete, amely – kimondatlanul elfogadva a forradalmak vívmányát – jogot ad (igaz, számos megszorítással) a nőknek a parlamenti választáson való részvételre.

477 E párt eredeti formájában akkorra már elsüllyedt a történelemben. – *EőÁ*

478 Természetesen ez volt a döntő ok. Annak idején a katolikus és a protestáns egyházak közötti őseredeti ellentét ismét tarajos hullámokat vetett. Középpontjában e küzdelemnek az állt, hogy melyik egyház a nemzetibb. Történelmi gyökérzete okán a reformátusok akarták a pálmát elvinni, ám a 16. század végétől kibontakozó ellenreformáció visszahozta a katolikus egyház behozhatatlan fölényét. Amikor majd nem sokkal később az Angolkisasszonyok keretében igazoló eljárás alá vonják, nem igazolják, akkor maga az írónő is kálvinista hitében látja meg az elképesztő eljárás rugóját. Ld. a 222. lapon írottakat.

479 Valóban roppant nehéz volt azokban az időkben a politikai viszonyokban kiigazodni. A memoár azt mutatja, hogy bár néhány év múlva a kiábrándult, a politikának hátat fordító írónő sok mindent jobban látott, ám az alapvonalakban akkor sem tudott eligazodni. Egyetlenegy komoly belpolitikai erő akkor Horthy Miklós volt a maga Nemzeti Hadseregével. Ám e hadsereg alaposan gyakorolta a terrort. Clerk missziója tette lehetővé, az ő asztalánál született megállapodás arról, hogy milyen feltétellel vonulhat be hadserege élén a fővezér a fővárosba. Ígéretet kellett tennie, hogy nem lesz terror. Ő ezt azzal ígérte meg, hogy azért „néhányan fürödni fognak". És a terror dolgairól meglehetősen részletesen beszámoló *Népszava* főszerkesztőjét, Somogyi Bélát és egyik munkatársát, a szintén derék Bacsó Bélát valóban a november 16-i bevonulás után hónapokkal, éppen a kormányzóválasztás előtt, tehát 1920 februárjában meggyilkolták. A Clerknél megszületett megállapodás értelmében koalíciós – ahogy akkor nevezték: koncentrációs – kormány alakult Huszár Károly vezetésével. A kormányfő valóban olyan volt, amilyennek az írónő plasztikusan ábrázolja. Nála bizonyosan komolyabb kaliber az írónő által alaposan túldicsért Friedrich István. Neki azonban nem csupán a szélkakas múltja volt a számláján, attól még lehetett volna tartósan sikeresebb. Ám (nem kevesekhez hasonlóan) a legitimista kártyára tett, amit az antant a kisantant miatt nem tűrhetett. Bethlen István valóban hasonlított arra, amit az írónő róla ír. De akkor még az arisztokrácia nem állhatott az ország élére. Legalább két okból. 1. A keresztény középosztálynak elege volt a Tisza István fémjelezte, leszerepelt múltból. A maga uralmát akarta, amit katonai diktatúrával törekedett megvalósítani Horthy Miklós vezetésével. A fővezér vállalta volna a rá osztott szerepet, de az antant olyan mérsékelten polgári demokratikus berendezkedést akart, amelyben az MSZDP-nek is jut hely. Így kerül be Huszár kormányába Peyer Károly és Miákits Ferenc. Erről

87. Sir George Clerk, az antant által Budapestre küldött moderátor „Az antant nem tűrhette Friedrichet.” Valóban.

dást és megjelenést. De annál ügyesebben vetette meg az ágyát. Lassacskán nagy vagyonhoz és más pozíciókhoz is jutott. Nagyon jó lett volna, ha ezek az emberek, akik most feljutottak, csakugyan a tehetség útján lettek volna valamivé és valakikké. De Huszár! Szűklátókörű kis emberek ezek most körülöttünk. Talán csak arra voltak jók, hogy a jobbakat ne koptassa el addig a politika, míg rájuk szükség lesz. Friedrich ezekhez képest tehetség. Legerősebb benne az a szuggesztív erő, amivel le tudja kötni az embereket. Azt mondták, hogy az asszonyok mind szerelmesek belé. Bizonyos, hogy hat rájuk, ha nem is ilyen módon. Eredeti és közvetlen. Némelyek kalandornak nevezik, talán annyi igaz belőle, hogy a kalandor gyors felfogásából és alkalmazkodni tudásából van benne valami. Éppen olyan ügyes és rokonszenves, mint a kalandorok szoktak lenni. De több is ennél. Még ma is azt mondom, mikor sokkal józanabbul kell látnom a világot és főleg a politikát. Aztán bátor és szókimondó. Ha nem nagy politikus is, de egyszerű egyenessége és biztonsága több értéket mutatott, mint ezek a félénk, tapogatózó tanítócska politikusok. Ezek ugyan nem fognak bajt csinálni, de egyebet sem. Friedrich ugyan csinál bajt is, de jót is.

Azt, hogy szabadkőműves volt – akkor a legnagyobb bűn –, azt tudtuk. Később azt állították, hogy az is maradt, és hogy árulója volt az ügyünknek. Gyömörey katolikus pap szemtanúként beszélte egyik ismerősömnek, mikor papok és katonatisztek nyomultak be a szabadkőműves páholyba, Friedrich ott volt a főhelyen kötővel előtte és vakolókanállal a kezében. A volt keresztény miniszterelnök – és ott tárgyalt a többi testvérrel. Majdnem megverték a tisztek. Ezt én csak 1922-ben hallottam, és elképedtem rajta. Ha valaha embert nyíltnak és őszintének ismertem, akkor az ő volt. Ha ez igaz, akkor minden emberismeretem csődöt mond. De hogyan lehet az, hogy ezt ellene sohasem hozták nyilvánosságra, mikor a gyűlölet legjobban tombolt ellene már a Tisza-ügy miatt is?! Képtelenségnek tartom! Éppen úgy, mint ma sem tudom elhinni, hogy Tisza meggyilkoltatásában része lett volna. Nem az a jellem, aki mást fogad fel, hogy maga helyett bűnt kövessen el. Akkor pláne magunkon kívül voltunk a megbotránkozástól a vád miatt. Hogy Almássy Denise miért volt a legnagyobb ellensége, nem tudom.

Az egész ügy misztikusságát még növelte Kovács vizsgálóbíró[480] öngyilkossága. Természetesen mindjárt azt mondták, hogy ez a szegény ember látta az igazat és olyat látott, amit nem mondhatott el. Mivel Friedrich pár nappal azelőtt nála volt kihallgatáson, hogy tisztázza szerepét ebben az ügyben, [e tény] nagyon súlyosan esett latba Friedrich ellen, mert az öngyilkosságot az ő fellépésével hozták kapcsolatba. Bírói lelkiismerete űzte volna halálba?! Később is hivatkoztak rá, hogy Kovács azt mondta: én vizsgálóbíró vagyok, nem bérenc! Ez a mondás azzal az állítólagos ténnyel

---

az írónő is ír, csak nem éppen megfelelő optikával. Ezt azonban a fővezér körüliek nehezen viselték, s ők győztek átmenetileg. 2. A feudális eredetű nagybirtokos osztály reprezentánsai, Bethlen István, Teleki Pál, Bánffy Miklós stb. tudták, hogy Magyarországon kapitalizmus van. Az pedig tőke nélkül nem működik. A finánctőke ellenben döntően zsidó születésűek kezében volt. Az antiszemitizmus tarajos hullámai erősen verték a partokat. Horthy Miklós beletörődik, hogy „csak” kormányzó lehet. Még azt is – bár nehezen és jövőbeni változtatási ígéretet kicsikarva – elviseli, hogy jogköre egy gyenge köztársasági elnökénél kezdetben nem nagyobb. A konszolidáció első jele 1920 tavaszán Teleki Pál miniszterelnöksége. Valóban, a piszkos munkát ő végzi el. Amikor 1921 tavaszán Bethlen már vállalhatja a kormányfőséget, még akkor is sok mindent kell tennie, amíg végre a keresztény középosztály vezető személyiségeit eltávolíthatja a hatalomból. Ez 1923 nyarán történik meg. Horthy Miklós átáll. Csalódott hívei ezt úgy élik meg, hogy fővezérükből, a Manno Miltiades által sugallt kormányos-izomkolosszusból narkotizált bábu lett. Nem egészen jól látták.

480 Kovács Lajos.

állott kapcsolatban, hogy óriási pénzekkel akarták megvesztegetni, neki pedig 800 korona fizetése és öt gyermeke volt. Mások ismét sokkal egyszerűbb okot hoznak fel: a szörnyű per tönkretette az idegeit. Kisember volt ahhoz, hogy ilyen ügyet vihessen, és ő ezt érezte. Elvesztette egyensúlyát a teher alatt. Inkább meghalt, minthogy egy országos ügynek ne tudjon megfelelni.

Óriási izgalom volt a pártkörben, mert senki sem hitt közülünk a vádban. Csak rá kellett nézni Friedrichre, olyan természetes, nyílt, egyszerű – ez az ember képtelen lett volna ilyen tettre. Mi tehát kitartottunk mellette és tüntettünk a beléje vetett hitünkkel. Mint szónok is ezzel a közvetlenségével hatott, mert nem volt igazi művésze a beszédnek. Jó humora volt, erős iróniája. Az ember mindig azt érezte, ha beszélt, hogy ez az ember azt mondja, amit igazán hisz. Az ellenségei persze ezt is nagyszerű alakoskodó tehetségének tartják. Nekem ebből a Friedrich-Ulain-ügyből (*Ulain volt Almássy Denise ügyvédje, a legvadabb vádló és legelkeseredettebb ellenség*) az a kellemetlenségem lett, hogy a *Szózat*, Ulain lapja, nem közölte többé a cikkeimet, tárcáimat és én éppen a legnehezebb időben estem el ettől a kis jövedelemtől. Különben Ulain is azok közé tartozott, akikről nem tudta az ember, hogy egyszerre hogyan kerültek fel. Azt mondták, erdélyi menekült, és hirtelen csak hatalom lett. Mindenben benne volt, holott teljesen középszerű, vagy még annyi tehetségnek sem mutatkozott. Így kicsit hasonlított még ez az idő az első forradalmi napokhoz, mikor Heltai[481] egyszerre városparancsnok lett és más hasonló, soha nem hallott emberek vezetőkké váltak. Hiszen ha megérdemelték volna a sötétségből felbukkant tehetségek! De bizony ezek a mieink közt is csak a frázisokkal hatottak éppen úgy, mint a forradalmárok. Ulain is visszasüllyedt később az ismeretlenségbe. Én legalábbis azt sem hallom, hogy a világon van.

88. A három falurossza (Eckhardt Tibor, Ulain Ferenc és Gömbös Gyula)
Az írónő romantikus nemzet- és történelemszemléletében nem volt magyarázat arra, miként is emelkedett fel Ulain Ferenc. Nos, a keresztény magyar köztéposztály tagjaként tehetsége és barátai emelték fel arra a csatára, amelyben a hagyományos elit helyére aspiráltak. Ő esett ki a leghamarabb. Eckhardt az egész korszakban lényegében az örök ígéret maradt. Gömbös pedig – az írónő által is üdvözölten – 1932-ben a kormányrúdhoz jutott.

❖

A Huszár-kabinetbe az antant kívánságára szocialistákat is be kellett venni. Így lett Peyer [Károly] miniszter (egész életére megtartotta a kegyelmes címet a jó demokrata), Miákits [Ferenc] pedig államtitkár. Ezt le kellett nyelni. Még az a keserűség is ér novemberben, hogy Vix leleplezi Károlyiékat,[482] és a Diaz-féle szerződés valódi lefolyását pedig Bartha volt miniszter mondja el. Mindaz, amit beszéltek, amit hallomásból tudni véltünk, teljes valóságával és meg nem változtatható következményeivel áll előttünk. Ilyen hazaáruló gazemberek miatt kellett elveszíteni Magyarország nagy részét.

A keserűség még nő, mikor Erdélyből biztos híreket kapunk. Wertheimstein Sarolta nagyváradi lapokat hoz magával. Román, magyarul írt lapok. Ha ez így maradna, minden reménykedésünk ellenére! De jönnek szörnyű hírek is, kínzásokról, elfogatásokról. Mikor a kolozsvári

481 Heltai Viktor.

482 Nem volt mit lelepleznie. Annyi hónap után helyesebb lett volna, ha márciusi hírhedt jegyzéke átadásáról, arról beszél, hogy az az antant érdeke szempontjából is szerencsétlen cselekedet volt.

egyetemünket elvették májusban, a tanárok mind megtagadták a hűségesküt. (*Itt is nagy hibákat követtünk el. Maga a kormányunk kívánta a megtagadást, mi, közönség tapsoltunk a hazafias magatartásnak. Csak később jöttünk rá, hogy ez a kevéssé diplomatikus, de mutatós eljárás tönkretette a magyarság erőit odaát. Ha akkor a kormány azt mondja, mindenkinek a helyén kell maradni – itt nálunk is kevesebb volna a nyomor és ott is erősebb volna a magyarság. De milyen szörnyű áldozat ez a hűségeskü.*) Pedig állítólag az egyik egyetemi tanárt deresre húzással fenyegették meg. Most november elején 24 óra alatt távozni kellett nekik Erdélyből marhavagonokban. Csaknem mindenük odaveszett. De hány és hány ember járt ugyanígy! Hiszen még évek múlva is, ha ismeretlenekkel találkozom társaságban, legalább egy van köztük, aki úgy jött ki az oláhok, szerbek vagy csehek megszállásából, hogy mindene ott maradt. A régi jólétből nyomorúságba került, vagonlakásra szorult. Kosáryné Réz Lola írónő a felsővidékről menekült a csehek bejövetele után. Hegedűművész férje megtette azt, hogy mikor az odavaló magyar hivatalnokok már hónapok óta nem kaptak fizetést, mert a csehek nem engedték meg az átutalást Magyarországból, ők pedig azért nem adtak, hogy ezzel megtörjék a magyar hivatalnokokat, átlopózott Pestre, felvette a fizetéseket és kiosztotta nekik titokban. Természetesen a cselákok[483] hamar megtudták, és 48 óra alatt kiutasították őket gyerekestől, mindenestől. Ezek legalább elmenekültek, de azok, akik ott maradtak börtönben, gyalázatos bánásmódban, ha pisszenni mertek! De hiszen ez lehetetlen, hogy soká tartson! Hogyan kiáltsuk ki az igazságunkat az antant felé? Meg kell értetni velük, hogy a kultúránk az, amit ők most elszednek, magyar fejedelmeinknek, mágnásainknak, polgárainknak akaratából, pénzéből fennálló egyetemek, könyvtárak, levéltárak, történelmi műkincseink a múzeumokban. Azután megtudjuk, hogy még azt is vissza kell adni, amit derék emberek megmentettek. Például a brassói múzeum gyönyörű erdélyi szőnyegjeit. De bécsi kincseink visszaadásáról az osztrákok hallani sem akarnak.[484] Később majd látjuk külföldi lapokban az erdélyi és felsővidéki magyar népművészetet mint oláht és csehet fotografálva, kommentálva olyan könyvekben, amilyeneket mi sohasem adtunk ki róluk nyugati nyelveken. Akkor most tudnák odakint, hogy ez hamisítás. És még van ember, aki azt hiszi, mint Babits, hogy az igazság útján lehet hatalmi igazságtalanságot reparálni. Egyedül a hatalom igazság ma, és az a fegyverektől függ.

89. Peyer Károly a vádlottak padján
A korszak címkórságos világában könnyen meglehet, hogy valóban megtartotta a kegyelmes címet. Ám ennél sokkal lényegesebb, hogy valóban jó demokrata volt. Bár 1945 után évtizedekig gyalázták a Bethlen-rendszer kiépüléséhez érdemben hozzájáruló, Bethlennel kötött paktuma miatt, az sem mentesítette őt attól, hogy fülsértő parlamenti felszólalásai miatt számos alkalommal bíró elé ne citálják.

De akkor még abban a különös kettősségben éltünk, hogy kétségbeesésünket egy név, egy biztatás, egy hír képes volt valami babonás bizakodássá változtatni. Ezért tartjuk olyan életbevágóan fontosnak, hogy ki lesz a miniszterelnök, mintha minden megszabadulás ettől függene.

483 A csehek gúnyneve.

484 1926-ban az ausztriai Badenben születik egyezmény a két ország között a megszűnt Monarchia levéltári, szellemi, kulturális javainak felosztásáról.

Minden hírbe belekapaszkodunk. Hogy a regáti románság ellen fellázadtak maguk az erdélyi oláhok, hogy Erdély önálló köztársaság akar lenni, hogy Gyenyikin óriási győzelme az orosz szovjet felett nekünk is segíteni fog. Később majd azt várjuk, hogy a Szovjet Besszarábia miatt hadat üzen Romániának, hogy angol herceget kell királynak hozni. Honnan jöttek ezek a hírek? Ahonnan előbb a háborús győzelmi hírek, ahonnan a forradalmak alatt a vigasztaló hírek. Sehonnan és mindenünnen.

❖

Közben a nyomor kezd fenyegetővé válni. Margit testvérem egy nap két perzsaszőnyeget hoz be hozzám Wallnerné hoz, hogy el kell adni. Csúnya, leverő érzés. Előbb a zongora, most a szőnyegek – lesz még az ezüst is. Novemberben újra fázni kezdek legendás estélyi köpenyegemben a kagylószínű selyembéléssel. Egy gyűlésre megyek egyszer Budára és villamosra várok a Duna-parton. Odajön egy ismerősöm is, a Protestáns Nőszövetség alelnöke. Didergek a dunai szélben. – Miért nem veszel melegebb köpenyeget? – kérdi. – Mert nincs – nevetem el magam. Már megszoktuk, hogy nem restelljük az apró nyomorúságokat. Az ismerősöm pár pillanatig hallgat, látszik, hogy nem könnyű neki kimondani, amit mégis megkérdez: – Nem fogadnál el egy télikabátot a holland jótékonysági akcióból? – Pillanatnyi hallgatás után: – De igen... – Mikor harmadnap elmegyek a jótékonysági raktárba, már félre van téve nekem egy jó perzsa-utánzatú télikabát. Felveszem, és míg hazamegyek, örülök a melegének. Csak valami mégis fáj. Aztán otthon nagy könnycseppek. Ritoók Zsigmond leánya, apám gyermeke, a nagy jellem, a tiszta magyar ész, az önfeláldozó lélek, a közért örökké dolgozó ember, akit úgy tiszteltek, mint egy új Deák Ferencet – és én most egy idegen ország alamizsnájába öltözöm. De szerencsére nincs időm szentimentálisnak lenni, a meleg kabát olyan szörnyen fontos életszükséglet. Három télen járok benne, elfelejtve, hogy alamizsna. Hiszen máskor is kell még elfogadnunk...

Az élelmezési gondok sem szűnnek. A közélelmezés olyan rosszul megy, hogy rekvirálni kell a Dunántúlról. Azt mondják, hogy a parasztok eldugnak minden élelmet, a lisztet 400 korona árban Bécsbe csempészik ki. Szárszón a parasztok a tejet a keresztyéneknek drágábban adják, mint a zsidóknak. Miért?[485] Még krumplihiány is van, jegyre árulnak négy kilót személyenként sorállás szerint. Most már öt éve, hogy sort állnak az asszonyok, kimerülten, fáradtan, reménytelenül, hogy mikor javul a helyzet. Az áruuzsora tombol – írják a lapok, de mi nem a tombolást látjuk, csak a nagy ürességet. Teljes szénhiány – mi lesz itt a télen?

A világítás korlátozva van, a villamosforgalom novemberben napokra megáll, ami van is, szinte komikus. Betört ablakok, piszkos ülések, minduntalan elakadás. Ilyenkor aztán leszól a kalauz valami jóembernek az ácsorgók közül: – Rúgjon csak bele abba a hajóba, barátom! – Már mindenki tudja, hogy a kerekek mellett miféle részbe kell belerúgni. Ha nem sikerül idegen rúgással megindítani, akkor leszáll a vezető vagy a kalauz, esetleg egy pár utas is és mind káromkodva rúgják, rángatják azt a szegény szerszámot, míg vagy megindul vagy nem. Persze közben viccek. A vonatokat nem fűtik, úgy van minden rajtuk, ahogy a kommunizmus hagyta. Betört ablakokkal, lenyúzott ülésekkel, piszkosan. Akinek muszáj utazni, az számoljon az egészségével. Ha most (1923) erre visszagondolok, még azt is csodálom, hogy ennyire ki tudtunk tisztálkodni abból a piszokból és ennyire rendbe jöttünk. De a legrosszabb dolguk mégis a menekült tisztviselőknek van. Teljesen bizonytalan helyzetben. Otthon, fizetés, lakás nélkül.

❖

485 Elég egyszerű a magyarázat: szolidaritásból. Biztos nem a zsidó születésű gazdagokról, hanem a zsidó eredetűek többségét kitevő szegényről van szó.

Ezen az őszön érkezik meg először a háború óta Rothschildné a régi hazájába. Wertheimstein Sarolta[486] már előbb beszélt róla, hogy kétségbe volt esve miattunk, hogy szegény Berta néni (*az édesanyám*) bizonyosan éhezett, azután pedig, amikor vége lett a bolseviki uralomnak, rosszul esett neki, hogy nem írtunk. Persze fogalmam se volt róla, hogy már lehet postát küldeni. Az itthoni bajok, gondok pedig annyira elfoglaltak, hogy nemigen járhattam utána, milyen Nyugat felé a postaközlekedés. Öt év alatt egészen elszoktam attól a gondolattól, hogy Angliába írni is lehet. De most persze azonnal írtam Rózsikának. Megvigasztaltam, hogy bár nem éheztünk, de nagyon sokat szenvedtünk. Most már minden jó lesz, csak fogkefét nem lehet kapni.

Rózsika délelőtt autón érkezik Mátyásföldre egy idegen férfival, aki gróf Bánffy, későbbi külügyminiszter. Kicsit meglep, és szinte zseníroz.[487] Az első kitörő örömfogadtatást letompítja. De kiderül, hogy csak kikísérte Rózsikát. Megtudtam, hogy féltette a bizonytalan viszonyok között, nem akarta engedni, hogy egyedül jöjjön ki. Mitől féltette? Valami megtámadástól? Igazán Rózsika volt az okosabb és a magyarabb érzésű is. Feleslegesnek tartotta ezt a kíséretet. Ha teljesen idegen angol lett volna, még talán elhiteti vele, hogy nálunk nappal az országút is bizonytalan a főváros környékén.

Végre tehát egyedül maradtunk. Azt sem tudjuk, hol kezdjük a beszélgetést. Megtudjuk, hogy már kezdetben kétségbe volt esve a magyarság sorsa felett. Angliában tudták, hogy a háború nem végződhet kedvezően reánk nézve. (*Utólag azt találom, hogy a meggyőződésük éppen olyan labilis alapon állott, mint a mienk az ellenkezőjéről. Mióta olvasom a diplomaták és hadvezérek memoárjait. Bizony voltak idők, melyek rájuk nézve katasztrofálisak lehettek volna, ha a mi diplomatáink és hadvezéreink beleláthattak volna az ellenség helyzetébe.*)[488] Szerintük óriási hatalom volt az, amely összefogott a német hegemónia ellen és látták előre a békekötés következményeit is. Férjét, Rothschild Charles-t nemcsak megrendítette, hanem idegeit teljesen felőrölte a háború. Évekig tartó melankóliája akkor kezdődött ott. Azoknak írom ezt ide, akik azt állítják, hogy a háborút a Rothschildok csinálták. Különösen Magyarországot sajnálta, és azt, hogy ellenségnek fogják ott mindig tekinteni, ahol a legjobban szeretett élni. Ez annyira igaz, hogy mikor a háború előtt Máriabesnyőn nyaraltunk, kijött meglátogatni minket, és a kis bérelt házat, egész magyaros háztartásunkat, az egyszerű magyar vendégszeretetet elragadónak találta. Az öreg Wertheimstein birtokán, Cséhteleken kastélyt építtet, mert minden szabad idejét ott akarta tölteni.[489] Menten inasok, komornák jelenlététől egy kis parasztleány szolgálta ki őket, és boldog volt, hogy természetesen élhetett. Mire a kastély egészen elkészült, kitört a háború és ő már azután betegen sohasem jöhetett többé Magyarországba. Az egész Rothschild családot összezilálta a háború. Az öreg Rothschildné frankfurti leány volt, és egy csomó rokon Bécsben, Párizsban ellenség, hadibarát összevissza.

Rózsika rengeteget tett a foglyokért, és most is azért jött főleg, hogy a Save the Children Fund-ot nálunk is megalapítsa. Szegény gyermekek részére indította ezt az akciót angol pénzen, és azután is az angol központ segítségével tartotta fenn. Azonkívül a sajátjából nagyobb összeget hagyott itt Teleszky Stefinél a szegénységbe jutott középosztálybeli családok támogatására. Ezt a segítséget is éveken át fenntartotta. Én magam több, nyomorral küzdő családnak és később egy fiatal kollégám részére kaptam belőle segélyt. Most, mikor először jött, nekünk is hozott főleg élelmiszert, konzerveket, mamának kekszet, csupa praktikus dolgot, és – fogkeféket. Később küldött posztót téli ruhákra. Úgy tudott ajándékozni, hogy sohasem volt az embernek az az érzése, mint a téli kabát elfogadásakor, hogy alamizsnát kap. Mintha a testvéremtől kaptam volna. Sohasem éreztem őket másnak, mint mi magunk.

---

486 Tehát Rózsika testvére.

487 A sorokból árad az írónő arisztokrata-ellenessége, amit még megtetézett a Bánffy Miklós iránti ellenszenve.

488 Az USA hadba lépésével minden esély elveszett a győzelemre. Ld. még a 815. sz. jegyzetet.

489 Ld. az Első könyvben a 19. oldalon írottakat és a vonatkozó jegyzetet.

Ha az antiszemitizmusom ellen saját magamnak fel tudtam valamit hozni, legfőképp az ő családjuk volt, akikben minden megvolt a zsidóságból, ami a legjobb bennük: jótékonyság, szellemi érdeklődés, és a többi fajtából a nemes gondolkozás, a bosszú minden árnyalatának hiánya, ragaszkodás – a magyar fajtának még az úri mivolta is. Most is tudták, hogy milyen irányba hajolt el a gondolkozásunk. De sohasem haragudtak érte. Egyszer-kétszer ha fájón céloztak is rá, az még a szemrehányásnál is kevesebb volt. De én sem tagadtam le előttük, hogy reánk milyen szerencsétlenséget hozott a zsidóság, és hogy ez változtatta meg véleményünket felőlük.

Úgy ültünk most megint együtt, mint Nagyváradon. Mamával szemben Rózsika talán még kedvesebb, mint régen. De azokat a régi időket rá sem érünk emlegetni, annyi megbeszélni valónk van arról, mióta nem láttuk egymást. Lassan megyünk bele a világpolitikai helyzet megbeszélésébe. Nem bízik a békekötés jó kimenetelében. Ő érttette meg először velünk, hogy ezeknek a nagy nemzeteknek milyen kicsi és csekély a mi ügyünk, hogy Angliának a gyarmataival folyó baja fontosabb, mint egész Magyarország, hogy Franciaország őrjöng a háborús bosszútól.[490] Aztán családi ügyek megbeszélése jön, ebéd után megnézi a kecskéket, kacsákat, aztán megérkezik az autó. Nagy hatást tett rám ez a viszontlátás, úgy éreztük magunkat ezen a napon, mintha magyar háborús elzártságunk most először szakadt volna meg és nyílt meg kilátásunk megint Nyugat felé – szomorú kilátás.

XI.

Mégis a mi kis politikánk válik megint nekünk a legfontosabbá. Huszár miniszterelnöksége jól kezdődött; megjelent az *Otthon Klub* hivatalos vacsoráján és megdicsérte az *Otthon* bolsevik-ellenes működését. Pedig nagyon jól tudjuk, hogy nagy bolsevik központ volt az *Otthon*. Onnan kerültek ki a Nádas Sándorok és Göndör Ferencek. Persze ott is voltak olyanok, akik kényszerből ordítottak együtt a farkasokkal, de a dicséret mégis sok volt egy kicsit. Különben a *Népszava* és *Az Est* éppen úgy megjelennek, mintha nem ezek lettek volna a legarcátlanabb előkészítői annak, aminek a nyomorúságát most szenvedjük. Pedig ez lett volna az egyedül alkalmas idő rá, hogy megtörjék ezt a szellemet. Nem mertek hozzányúlni az internacionális zsidó sajtó miatt? Lehetett-e csodálkozni, hogy az antiszemita tüntetések éppen ezek ellen irányultak? December elején feldúlták a *Népszava* és *Az Est* nyomdáját. Persze lövöldözések és sebesülések. Peyer és Miákits le is mondanak miatta, nem okozva nekünk nagy bánatot.[491] De mintha az elmaradt pogromok helyett most gyűlt volna fel az üldözés dühe. December közepén már mindenünnen antiszemita közhangulat és zsidóüldözések híre jön a vidékről.

Tószegi Freundot már régebben megölték a parasztok. [Megölették a parasztokkal - a szerk.] Ez okozza az első *nagy*[492] elkeseredést a zsidóság között, mert azt állítják, hogy soha nem vett részt a kommunizmusban. Később azonban közölték a keresztény lapok egy levelét, mikor Biermann Istvánt, a Központi Munkás és Katona Tanács elnökét lefogták, aki mint ilyen a Kereskedelmi Banktól húszmillió koronát sikkasztott el. A városházán ő volt az uralkodó, ezt a levelet találták a hivatalában: „Biermann István elvtársnak, Budapest, Városháza. Schürzt Mayer bécsi elvtárstól fontos üzenetet hoztam. Kérem engem 60–12 alá értesíteni, mikor tehetem tiszteletemet. Elvtársi üdvözlettel Tószegi Freund Albert." – Azért írom ilyen pontosan le, mert még komoly, tisztessé-

490 Éppen fordítva volt. Az Osztrák–Magyar Monarchia a korabeli Európa egyik nagyhatalma. Túlélt képződmény. Az 1848–1849-es szabadságharc bukásában az angol akarat fontos tényező. A balance of power, a continental balance elve jegyében hatnak oda, hogy akkor megmaradjon a Habsburgok birodalma. Ám a mind hatalmasabb Németországgal szemben már nem képes e szerepét betölteni. Ezért döntenek legkésőbb 1918 nyarán Londonban, Párizsban, Washingtonban a Monarchia, s benne természetesen a történelmi Magyarország felszámolása mellett. Az indulati tényező természetesen megvolt, mégis itt döntően e szempont a meghatározó.

491 Ők képviselték Huszár Károly ún. koncentrációs kormányában az MSZDP-t. Mindennek nyomán a párt bojkottálta az 1920. januári választásokat.

492 Eredetileg: „szörnyű".

ges gondolkozású zsidók is ezt az esetet hozzák fel, mint legjellemzőbbet a fehérterrorra nézve. Pedig nem is a katonai különítmények tette volt. Úgy látszik, nagyon elkeseríthette a parasztokat a kommunizmus alatt. A többi esetekben bizonyos, hogy a katonai különítmények is részt vettek. Rendesen olyan vezette őket, aki valami szörnyűséget élt át a nyáron. Nem védelmül mondom,- hogy Kecskemét, Izsák, Lajosmizse egyszerre híresekké lesznek és velük együtt Héjjas Iványék neve ártott nekünk a legtöbbet.

Héjjasék földbirtokosok voltak és a Héjjas-fiúk ellenforradalmi tevékenységéről legendákat beszélnek. Mindig csak az utolsó pillanatban szöktek és szabadultak meg Szamuely kezéből és bitófájától. Augusztusban az oláh megszálláskor rongyokba öltözve kerültek haza az apjukkal együtt. Házukat, ahol 30 Lenin-fiú szállása volt, kirabolva találták. Iván menyasszonyát Szamuely utcaleányok közé csukatta be. (*Ez úgy látszik, speciális eljárás volt, mert Sztankaynéval is ezt tették.*) Amikor Iván hazajött, megszervezte a karhatalmat, hogy ha az oláhok kimennek, a rendet fenn lehessen tartani. A zsidók ellen volt *a legnagyobb*[493] az elkeseredés Kecskeméten, mert az oláhokat a radikálisok vették körül – mint Pesten is – és a zsidó nők virággal fogadták őket, mikor bevonultak.[494] Egy oláh tiszt állítólag rátaposott a bokrétára, melyet kapott, megvetésül a „magyarok" ellen. Azt is beszélték, hogy kémkedtek és árulkodtak az oláhok javára és figyelmeztették őket az elrejtett gabonára és más holmira. Azok, akiket Kecskeméten megöltek, kommunisták voltak és az oláhok bocsátották ki őket a fogságból hitsorsosaik kívánságára. Állítólag nem is a karhatalom, hanem a parasztok ölték meg őket, de ezt sohasem lehetett elhitetni a zsidósággal. Héjjasék gyilkos neve mint zsiványoké szerepel a képzeletükben, bár nem merném én sem a tűzbe tenni a kezemet értük. Később még 34 kommunista zsidót hurcoltak ki Francia Kis Mihály vezetése alatt és megölték őket. Persze, hogy *védhetetlenek*[495] az ilyen esetek. Ha mindez mindjárt a kommunizmus után történik, nem lett volna olyan vészes a felháborodás. A bosszúérzés csak el volt nyomva az oláh megszállás alatt.[496] Lajosmizsén, Izsákon *tisztán*[497] paraszt visszahatás volt a vérengzés. Csoda volt ez? Hiszen Szamuelytől tanulták, ugyanilyeneket éltek ők is végig.[498] Persze az internacionális sajtó felhördül és rágalmaz – szegény Magyarország valósággal fürdik a zsidók vérében. Mi magunk vagyunk a legjobban megdöbbenve miatta, de nem csodálkozunk. A mi antiszemitizmusunk nem gyűlölet, hanem fajvédelem. *Nagyon jellemző erre nézve, hogy mikor Zsiga a Magyar Orvosok Nemzeti Szövetségét megalakította, egy tekintélyes zsidó orvos elment hozzá azzal a kívánsággal, hogy ne váljanak szét és ne szakítsák ketté az orvosi kart, Zsiga azt felelte: „Ez csak tőletek függ. Dobjatok ki mindenkit közületek, aki hazafiatlanul viselkedett, részt vett a forradalomban, mint ahogy mi sem fogadunk el még csak gyanús kereszté-*

90. Ritoók Zsigmond
Az MONSZ elnöke

493 Eredetileg: „szörnyű".
494 A – finoman szólva – túlzott filoszemitizmussal aligha vádolható Málnási Ödön ismert könyvében a románok budapesti bevonulása kapcsán munkátlanságtól elhízott, integető női kezekről ír. Szóval a bejövő románokat azok üdvözölték megkönnyebbülten, akiket a proletárdiktatúra messze nem kedvezményezett. Az írónő által oly sokra tartott Friedrich István is természetesnek vette, hogy a szakszervezeti kormányt augusztus 6-án román támogatással puccsolja meg. Mert így működik a történelem.
495 Eredetileg: „szörnyűek".
496 Nem. A románok több esetben védték a fehérterror áldozatait a túlkapások ellen. Siófokon Beniczky Ödön vezetésével grófok, köztük Andrássy Gyula, Bethlen István, keresik fel Horthy Miklóst s kérik, hogy az ország külföldi neve védelme okán is fékezze meg tisztjei garázdálkodását.
497 Eredetileg: „pusztán".
498 Az első világháború szörnyűségei értékelték le a végletekig az emberéletet.

nyeket sem." A zsidó orvos lesújtottan, mentegetődzve jelentette ki, hogy ez lehetetlen nehézségeket okozna. A szövetség csakugyan mint keresztény egyesület alakult meg.[499]

A közönséget különben is izgatta a kommunista gyilkosok pöre, mely még a „magyar köztársaság" nevében folyik le 14 halálos ítélettel. Minden újra felkeveredett, az összes szörnyűségeket újra végig kellett gondolni. Csak az a csodálatos, hogy ezek az emberek nem menekültek el. Vagy nem tudtak elmenekülni? Hiszen az első napokban olyan bizonytalan világ volt, hogy nyugodtan eltűnhettek volna, mint annyian mások. Azt hiszem, ezeknek a szerencsétleneknek, akik talán csak degenerált eszközei voltak a borzalmasságoknak, nem volt meg a tiszta belátásuk, hogy tulajdonképpen mit követtek el. Itt van például Berkovits René esete. Jól ismertük a családot Váradon, szabadkőműves társaság. Ő maga egyike a zsidó főintellektueleknek. Ő szervezte meg a váradi kommunizmust. Hát nem itt sétál fényes délben Pesten a körúton? Wallner hadnagy lefogatja és beviteti. Nem történt nagyobb baja a kihallgatás után, mert nem lehetett pontosan bizonyítani ellene. Akkor *nagyon*[500] hatott rám, hogy ezt az intelligens embert, akit ismertem, felpofozták és megrugdosták. De zsidó elbizakodottság kellett hozzá, hogy mutatkozni merjen, és azt higgye, hogy semmi baja sem történhetik. De a gyűlölet is borzalmas és – utálatos...[501]

A zsidó-kommunista foglyok közt Korvin-Klein Ottót félti legjobban a zsidóság. (*Jellemző a magyarokra, hogy ennek a kis nyomorék szörnyetegnek megengedték a Corvin név felvételét annak idején.*) Pedig már a kommunizmus alatt őróla beszélték a legborzalmasabb dolgokat. Ő találta ki a legrafináltabb kínzásokat, hihetőleg beteg perverzitással, ő rémítgette a foglyokat a legkiszámítottabban. Szamuely mellett az ő neve volt a leghírhedtebb és éppen ezt akarták a zsidók kimenteni. Azt hallottam, hogy nagyon művelt és intelligens ember volt és hihetőleg nagy zsidókkal volt rokoni összeköttetésben. Sztankayné beszélte, hogy mikor a kommunisták elfogták, Klein éjszakai kihallgatásokat tartott. Antónia azzal fegyverezte le minden kihallgatását, hogy teoretikus vitába bonyolította bele, mely Kleint érdekelte és ezzel halasztotta a komolyabb eljárást. (Seherezádé kommunista öltözetben.)[502]

Egyik vasárnap, mikor kint voltam Mátyásföldön, reggel levelet kapok, melyet egy fiatalember hozott ki Pestről, aki az előszobában válaszra vár. Mikor felnyitottam, óriási meglepetésemre Jásziné[503] neve volt aláírva. De a meglepetés megbotránkozássá változott, mikor elolvastam. Arra kér benne a „keresztyén szeretet" nevében, hogy használjam fel minden befolyásomat Korvin-Klein életének megmentésére, aki nem volt bűnös azokban a tettekben, amelyekért el akarják ítélni.[504] A keresztyén szeretet nevében! Le merik ezt a szót írni, akik a legszörnyűbb tettektől sem riadtak vissza öt hónapon keresztül, hogy mindent, ami keresztyén, elpusztítsanak. Papírt és ceruzát kaptam elő. Nem volt rendes íróhelyem, a mama hálószobájában voltunk mind, a többi szobát

499 A dőlt betűs betoldás helyén eredetileg a következő mondat szerepelt: „Ennek pedig csak ártott hosszú időre ez a visszaütés."

500 Eredetileg: „szörnyen".

501 Az írónő itt is – jóllehet a forradalmak aránytévesztő elbeszélésével ellenszenve vezette módon számos aránytalanságot követ el – középre pozícionálja magát. Ld. erre részletesebben a Függelék végén olvasható tanulmányt.

502 Az írónő elbeszélésével, pontosabban Ivády Antónia visszaemlékezése átvételével akaratlanul maga mondja az Olvasónak: a vörösterror szörnyűségei (természetesen azok voltak, de mégis az utána következővel egybevetve) nem is voltak annyira szörnyűek. Aligha lehet elképzelni akár Prónay Pált vagy Héjjas Iván Korvin Ottó meditáló szerepében. Akiknek erősek az idegei, olvassák el Prónay Pál naplójának azokat a passzusait, amelyeket a sajtó alá rendező Pamlényi Ervin és Szabó Ágnes kéziratban hagyott. Hiszen tárgyilagos szemnek a kiadott szöveg is pontos eligazítást nyújt a vörös- és fehérterror egybevetése dolgában. Történt ez (ti. a Prónay-napló kiadásra való előkészítése) akkor, amikor a Kádár-rendszer még nem fejezte be az 1956-os elemi erejű népfelkelés és szabadságharc „bűnöseivel" szembeni megtorlást. Természetesen azok között szinte alig akadt olyan, aki az 1945 előtti magyar világ haszonélvezője volt. Ezekben ugyanis megvolt az ösztönös politikai rutin, hogy nem okos dolog eleve bukásra ítélt küzdelembe belemenni.

503 Bizonyosan nem ez a név szerepelt ott. Ld. még a 233. sz. jegyzetet.

504 Lesznai Anna mélyen Istenhívő volt. Naplójának számtalan bejegyzése is bizonyság erre. Ld. LESZNAI 2010.

már nem tudtuk fűteni. És elkezdtem írni. A fiatalember azonban beüzent, hogy nem kér írást, csak szóbeli választ. Az anyám ágya elé nagy spanyolfalat állítunk, és a követ bejöhet. Nagyon elegáns zsidó fiatalember, nem mutatja be magát. Elmondja, hogy nemcsak írásbeli választ nem kér, hanem Máli levelét is visszaviszi.

– Nem értem Málit – kezdtem –, hogyan írhat éppen nekem, mikor jól tudhatja, hogyan vélekedem a kommunizmusról. Különben is a magyar független bíróság[505] ítéletébe nem avatkozhatom bele, még ha volna is annyi befolyásom, hogy szólhassak. – Nem hallgatták ki Korvin mentőtanúit – mondja a fiatalember. – Nem tudok róla, de azt hallottam, hogy szörnyű dolgokat követett el és Máli téved, mikor ártatlannak állítja. – Ráfogások! – Kérem, ne mondjon ilyet. Nekem mint ellenforradalmárnak vannak ismerőseim, akik maguk is végigszenvedték a bebörtönzést és ilyeneket nem lehet ráfogni valakire. Ő ott volt, ahol kínzások és halálra ítélések történtek. – Állunk mind a ketten, nem felel, sápadt és nagyon izgatott. De én keserű visszaemlékezéseimben nem tudom sajnálni. – Még ha volna is olyan befolyásom, mint Máli hiszi, akkor sem tehetnék semmit. Akik azokat a borzalmas időket ránk hozták, számolniuk is kell róla. – A fiatalember átveszi Máli levelét, köszön és megy. Amikor elment, akkor sajnálom meg. Talán rokona ennek a szörnyetegnek és én voltam az utolsó reményük. Mama magához int: – Nagyon erősen megmondta neki. – Nem tehettem mást. – Tudom...

Nem én voltam az utolsó reményük. A bécsi kommunisták fenyegetőznek, hogy fel fogják robbantani a bécsi magyar követséget. Lenin a magyar hadifoglyok kivégzésével ijeszt. Közben elfognak egy Mautner nevű kommunistát, aki kivallja, hogy Horthy ellen merénylet van készülőben, a miniszterelnökséget és a Gellért szállót fel akarják robbantani. Állítólag Lukács György, Hamburger és valami Hevesi[506] készítették elő. Hajós Edit is benne van, vagyis az egész bécsi kommunista központ, melyet a mi odamenekült kommunistáink vezetnek, akik csak látszólag vannak internálva, de külön futárszolgálatuk van Európa és Oroszország felé. Innen kapnak pénzt a céljaikra, főleg Magyarország újrabolsevizálására. És mindez egy ember miatt! Kijük lehetett ez a szörnyű Korvin-Klein? Óriási a felháborodás és Peyer tiltakozik, hogy a szocialisták tudnának róla.

Mikor kimondták a halálos ítéletet, Antónia meglátogatta a börtönben. Persze Klein nem ismerte fel. Mikor Antónia emlékeztette a beszélgetéseikre, akkor úgy tett, mintha eszébe jutna. Este volt, a cella félsötét. Antónia megpróbálta a lelkiismeretét felébreszteni és bűnbánatra rábeszélni. Persze nem paposan, hanem etikai szempontból. Elzárkózott maradt. Ma sem értem, hogy mikor annyi kisebb embert kimentettek magukkal a fő embereik, akkor ezt, aki pedig úgy látszik, rendkívül fontos személy volt, annak idejében nem mentették meg.[507]

---

505 A liberalizmus, a polgári demokrácia intézményrendszerében léteznek, létezhetnek. – Fontos lélektani mozzanat, hogy a helyzet súlya alatt az írónő Málit mond. Tehát nem használja szokásos fondorlatát – Jásziné – vele szemben.

506 Hamburger Jenőről, Hevesi Gyuláról lehet szó.

507 Az írónő számos ízben megírja ezen értetlenkedését. Amelynek az a döntő alapja, hogy szinte semmit sem tudott, nem is akart tudni a Magyarországi Tanácsköztársaság működéséről. Amelyet legtöbb helyen nem kommunisták, hanem – ismételjük – a korszellem hatására átmenetileg kommunistává vált szociáldemokraták működtettek. Akik vallásos hittel hittek abban, hogy a szocializmus lesz az emberiség jövője. Ám azt csak a fejlett kapitalizmus, az általános választójog nyomán tartották valamikor – egyébként törvényes úton – megvalósíthatónak. A bolsevizmus akkor hatalmas erejű korszellem volt, hatása Magyarországon is erősen megmutatkozott. A március 21-i fordulatot is (az antant balfogása mellett) ez magyarázza. Amikor azonban a proletárdiktatúra a csőd felé tartott, akkor e szociáldemokraták mindinkább ismét szociáldemokratákká váltak, maguk is azon voltak, hogy Kun Béla és elvtársai megbukjanak. A szakszervezeti kormány hat napja zömmel a proletárdiktatúra rendeleteinek visszavonásával telt el. Hitték, hogy ez honoráltatik. Elfelejtették, nem akarták tudni a történelem kegyetlen természetét. Tudhattak a történelemből az ingaeffektusról, de nem akarták elhinni – mindig nagy ereje van a kívánsággondolkodásnak –, hogy megint az következik. Azonkívül szakadékos különbség támadt a szociáldemokrácia táborán belül is. Amikor Horthy Miklós kormányzó lesz, akkor a *Népszavá*ban a munkásság kérges tenyerét nyújtják feléje békülésül. A békülés jóval később, Bethlen István Peyer Károllyal 1921 végén kötött paktumával, döntően a szociáldemokrácia súlyos engedményeivel történt meg. – Ld. még a 988. jegyzetet.

Ennek a két forradalomnak azonban az a sajátságos hatása marad, hogy minden forradalommal szemben a kétkedés álláspontjára helyezkedünk. Nemcsak a francia forradalom ideális felmagasztalása bukik meg a szemünkben, hanem még 48 is egészen más színt nyer. Sokan éppen úgy elítélik, mint a Károlyi-forradalmat és az egész magyar intelligencia revideálni kezdi a sok hazafias szólamot, mely 48-hoz fűződik. Kossuth neve értékben nagyon alászáll, ugyanakkor Széchenyi sugárzóan tisztább fénybe kerül. Nekem ez nem túlságosan meglepő, mert atyám sohasem volt Kossuth rajongója.[508] *(Ivády Antónia ezen az őszön ment ki Amerikába, magyar propagandát csinálni.*[509] *Az útiköltségre minden ékszerét és szép ruháját eladta. Rengeteg helyen tartott előadást, de úgy látszik, elégedetlen volt az eredménnyel, mert gyűlölettel beszélt az amerikai szellemről. Azt is beszélte, hogy nagy zsidó gyűjtés volt kint, milliókat hoztak össze és Magyarországon ki is osztották propagandacélra maguknak. Állítólag Lengyelországban lefogtak közülük két zsidót, a pénzüket elvették és őket megölték. De azért nálunk van fehérterror!*)

❖

A Tiszántúlon az oláhok még mindig uralkodnak. A román hadsereg a Tisza bal partján elsáncolta magát. Tudjuk, hogy nem a Tisza lesz a végleges határ, de szörnyen izgató, mikor már nincsenek meg a régi reményeink, hogy milyenek lesznek a békefeltételek. De annyit még mindig remélünk, hogy nem lesznek elfogadhatatlanok, vagy legalábbis nem olyanok, melyek az országot tönkretehetnék. Azt tudjuk, hogy katonai erőnkkel semmit sem kezdhetünk. Hogy már is meg vagyunk mindenfelé kötözve. Szegeden is ott vannak még mindig a franciák. Úgy számítják, hogy karácsony utánra meg kell lenni a békealáírásnak.[510] És ebben a békében Nyugat-Magyarország is fenyegetve van. Ez a leggyalázatosabb. Hogy az ellenség szét akar darabolni, ez szörnyű, de természetes. Hanem a fegyvertárs![511] Ma már tudjuk, hogy az orosz haditerv Bécs ellen irányult. Felső-magyarországi harcaink, a borzalmas galíciai hiábavaló emberáldozat, az egész orosz betörés mind Bécs miatt. A tiroli harcok Ausztriát és nem saját országunkat védték. Ezt nem lehet az osztrákoknak megbocsátani.

Mindehhez december végére a nyomorúság növekszik, a téllel és hideggel együtt. Wallnerékkal együtt didergünk a ritkán befűtött lakásban. Most már alig vagyok az én kis szobámban, mert azt egyáltalában nem lehet fűteni. Elfogyott az a kis fám, amit novemberben kerítettem, amikor az Egyetem utcán megláttam egy kis parasztszekeret vékony fahasábokkal megrakva. Egészen kicsi szekér, olyan dunántúli kis paraszt mellette, kis lovat hajt és kicsi a fa is rajta. – Nem eladó? – kérdem. – De igen. – Megegyezünk, és futok a járdán a szekér mellett a Ráday utcába. De hol van már ez a fa? Vizes, sistergő lángjánál még vissza lehetett álmodni a régi jó meleg szobákat.

---

508 Nem volt egyedül e nézetével. Ám a szabadságharcot nem Széchenyi, hanem Kossuth vitte végig. És bár a bukás elkerülhetetlen volt, e küzdelem tette lehetővé azt az 1867-es kiegyezést, amely megnyitotta a dualizmus, a jelentős felzárkózás korszakát.

509 Pontosabban ellenpropagandát csinálni. Volt ott már propaganda, azt akarta ellensúlyozni. Szitkozódása szerint nem sok eredménnyel. Mert a nemzet, bizony, ismételjük itt is, jelentős mértékben nem objektiváció, hanem elképzelt közösség. Az objektíve létező nemzetnek pedig mindig a regnáló hatalom ad túlsúlyos jelleget. Ilyen egyszerű az egész.

510 Újabb jele, bizonyítéka a szokásos kívánsággondolkodásnak. Az Apponyi Albert vezette békedelegáció – ismert módon – a következő esztendő januárjában utazhatott Párizsba, és a béke – szintén nagyon ismert módon – június 4-én íratott alá. Az aláírók személyéről, arról, hogy miért hiányoztak a nagy nevek, már ne is beszéljünk.

511 Ausztria életképtelen volt jelentős mértékben. Megvolt így az esélye ott is 1919-ben egy kommunista fordulatnak. Kun Béla elvtársai, köztük az emlékiratban is többször felbukkanó Goszthony Mária mint a bécsi magyar követség munkatársa, ezt igyekeznek elősegíteni. Az Anschluss-gondolatnak e helyzet újabb impulzust adott. Ausztriának a békeszerződésben vállalnia kellett, hogy nem mond le függetlenségéről. Vállalását segítendő születik meg a döntés Párizsban, hogy Nyugat-Magyarország kerüljön Ausztriához. E terület lesz az ország éléskamrája; neve ekkortájtól lesz Burgenland. Jó ideje már mi is ezen a néven emlegetjük.

Az élelmiszeruzsora is folyik, nem tudnak komoly rendszabályokat hozni, mihelyt zsidó érdekeket sért. Lakásrekvirálásokat rendelnek el, mert az 1914 óta beköltözött és a mi nyomorunkon felgazdagodott zsidóság, galíciaiak laknak a nagy lakásokban, mikor a mieink nem tudják már fizetni a kis háromszobás lakásokat sem.[512] És a galíciai vándorlás most sem szakad meg. Kikutathatatlan réseken ömlik be mindig újabb és újabb raj. A nyomozók a Lipótváros kamráiban mázsaszámra találják a lisztet, zsírt, cukrot. De vajon komolyan elkobozzák-e? Mert bizony nekünk, szegény középosztálynak nem jut belőle. A valutakereskedésről mindenki tud. Zugbörze vagy egyszerűen zug a neve a kávéházakban, utcasarkon, pályaudvarokon. A pénzünk mindig jobban romlik. Már a parasztok is valutában számítanak és kereskednek, a karácsonyfa ára 100 korona lesz. Hiába van világítási rendelet, a Lipótváros fényben úszik, mint mondják. Én nem is járok arra. Pedig karácsonyra a vasúti forgalmat is redukálni kell szénhiány miatt. A déli vasúton[513] nyolc napig állott a forgalom.

Csak a mulatságok, a bálok, a táncőrjöngés nő még mindig. Hiába szólalnak fel ellene. Mama emlegeti, hogy az ötvenes években[514] úgy maradt fenn a híre, mintha csupa hazafias bánat és gyász lett volna. Valójában éppen így táncoltak és báloztak. Visszaemlékszik Sárosy Gyula versére: *Táncoljatok, magyar hon leányai!* Most még Sárosy sincs, aki ellene szóljon. Az ember sajnálja a fiatalságot, háború alatt nőtt fel. Mindent engedne neki kárpótlásul. Ez a női nemzedék, még a legkomolyabbja is, a kereső nőket sem véve egészen ki, abban nőtt fel, hogy mulatni a legfontosabb. Minden más keserves kötelesség csak. És mivel a nyomorúság éveken keresztül folytatódik tovább, mi is tovább sajnáljuk őket és engedjük ezen az úton haladni.

❖

Karácsony előtt a MANSZ első nyilvános nyomtatványa, a Naptára megjelent. Már akkor sok vidéki egyletünk is van és ezek kedvéért népies modorban kellett megcsinálni. A Kállay-leányok szerkesztik. Különös, ha Cécile nem akarta maga szerkeszteni, ott voltam én mint író, de ebben az ügyben meg sem kérdeztek. Csak egy verset kértek tőlem. Mivel tudtam, hogy erősen vallásos, sőt katolikus jellegű lesz, az *És Jézus újra elindult a Golgotán* című versemet adtam oda. (*Akkor írtam, mikor az a kommunista gazember, akitől mindig úgy féltem, Mátyásföldön leverte az útszéli feszület lábát.*[515] *Ezt az embert is elítélték különböző bűnök miatt négy évre.*) Azt hittem, ez a vers minden szempontból meg fog felelni a népies naptárnak. Egy idő múlva Kállay Lenke azt mondja, hogy ezt a verset nem lehet közölni, mert katolikus dogmába ütközik. Természetesen azonnal beláttam, hogy így igaza van, és minden versemet odaadtam kiválasztásra. A Naptár megjelent, de a verseim közül egyik sem volt benne. Kicsit megcsóváltam a fejemet. De nem szóltam semmit. Valaki más figyelmeztette Cécile-t, aki úgy látszik, észre sem vette, hogy nem szerepelek az én MANSZ-om első könyvében. Akkor azzal exkuzálta magát, hogy rémesen sajnálja, de véletlenül kimaradt. Ma már kicsit komikusnak találom, hogy akkor ez az eset hatott rám, de abban az irodalmilag elárvult időben csoda volt, ha az ember valahol megjelenhetett. Amikor láttam, hogy a Naptár milyen nívójú, egészen megvigasztalódtam.

Azután az is megvigasztalt, hogy a könyvem, az első verskötetem 51 éves koromban – ami magában is elég érdekes egy írónál – karácsonyra ki lesz nyomtatva. Sok nyomdai hibával ugyan, de alig szerettem könyvemet jobban, mint ezt a kis füzetet. Talán mert éreztem, hogy ha vannak is nagy gyöngeségei – eredetileg nem is közönség elé szántam –, de azt is tudtam, hogy szépségei is vannak, amire később rájöttek azok is, akik egyáltalában törődtek vele. És volt formai eredetiség

512 Bizonyosan akadtak szép számmal, de a zömük szintén nyomorgott, majd továbbment a boldogabb világba. Már a két háború között az egyébként keményen antiszemita Kovács Alajos is bebizonyította, azóta újabb tanulmányok dokumentálják, ám a legendákat észérvekkel szinte teljesen reménytelen kiirtani.

513 A főváros Déli pályaudvaráról kiinduló vonal.

514 Ti. a szabadságharc leverése után, az abszolutizmus korában.

515 Ld. a 182. lapon írottakat.

is benne, habár nem gondoltam arra, hogy szabadverset írok a divat és új irányok értelmében. Régóta nem is foglalkoztam irodalmi kérdésekkel.

Tehát az első verskötetem és az első kötet az irodalomban, mely a kommunizmus idejéről szól. Nagy reményeket fűzök hozzá. Január első napjaiban jelenik meg karácsony helyett. Állandó üldöző baj nálam. Kétkötetes regényem, *A szellem kalandorai* ott fekszik a fiókomban, most gondolni sem lehet rá. De ez a kis olcsó kötet, ha nem is mint versek, de mint átélt közös érzés, mégiscsak hatni fog. A MANSZ és a Misszió Társulat megígéri a terjesztését – hiszen magyar és hazafias asszonybánatról beszél. Míg a korrektúrát csinálom, megkönnyezem a visszaemlékezést azokra az éjszakákra és reggelekre, mikor írtam, a kétségbeesésre és lázra, a reménykedésre, gyűlöletre és fájdalomra, mely egy asszony[516] szívén és líráján keresztül akarta azt mondani, hogy ne feledjük el mi, asszonyok...

Elmúlik a karácsony és Szilveszter és Zsigáéknál senki sem meri felemlíteni, hogy nézzük meg azt az írást, amelyet egy évvel ezelőtt írtunk arról, hogy ki mint látta akkor a jövőt.

516 Ne feledjük, a „vénkisasszony" azért is asszonynak érezte, tekintette magát, mert a kor nyelvhasználati szokása szerint az „asszony" nemcsak a férjezettel, hanem a „nő"-vel is azonos volt.

HARMADIK KÖNYV

A családom és én

Mintha a folyó időben is volnának cezúrák. Mintha emlékeimben is ilyenhez érnék. A háborúnak vége, a forradalmaknak is. Kezdjük mélyebben megérteni, hogy háború volt, hogy forradalmak voltak, és hogy ez olyan jelentőségű, amit éppen úgy nem lehet kitörölni az egyéni életből, mint a családokéból, vagy a történelemből. Nem mintha éppen 1920. január elsején jöttünk volna erre rá, de az évtized fordulója egy nagy meggondolás kezdete lesz. Nem a reménytelenségé, hanem a tudaté, hogy úgy nem élhetünk többé, sem mint egyén, sem mint nemzet, mint a béke idejében éltünk, hogy még mindig nagy küzdelem előtt állunk. Itt én is meg akarok állani, hogy valamit beszéljek a családomról és magamról is. Ha másnak nem, jó lesz majd valakinek regénytémául.

❖

A családok hagyományában rendesen vannak olyan régi történetek, melyek, ha nem is hitelesek, érdekesek éppen, mint hagyományok. Az egyiket Kállay Ferenc egyik könyvében[517] véletlenül találtam meg. Erre még visszatérek. A másikat az öreg Szilágyiné – Ritoók leány, apám mostohatestvére volt az anyja – nagyon öreg korában mondta el ekképpen: Ritoók őseink Gálszécsről származtak, ott volt nekik nagy birtokuk gyönyörű kastéllyal. Mivel a katolikusokkal nem egyeztek a Ritoók-fiúk – heten voltak –, muszáj volt a családnak Gálszécsről eljönni. Eladtak mindent, jószágaikat is. A sok aranyat ökrös szekerekkel szállították Hajdú megyébe, ahol is letelepedtek. Debrecen városától 10.000 kataszteri hold birtokot vásároltak meg. Ezen birtokok nevei: Ebes, Szepes, Köteles, ami még ma is fennáll. Ezekért őseink vékával mérték az aranyat. Ezek után még volt Földesen is birtokuk, egy részére a református templomot építették, ma is megvan a katedrán, hogy nemes Ritoók István készíttette. Aztán a Csifi-pusztán is volt néhány száz holdjuk. Igen, de a debreceni birtoknak Marosi[518] elperelte egy részét, egy részét meg Debrecen városa vette vissza. Így pár száz hold maradt egy kastéllyal, ami most Simayné Ritoók Ilona tulajdona, sokszor látom magam is a szép kastélyt, mikor Debrecenbe megyek, mert éppen az országútfélen van.

Ebben az elbeszélésben érdekes magyar mesehagyományokat érzek. A hét fiú csakugyan megvolt, de sokkal később élt, a helynevek is pontosak, valamint a birtok elvesztése. De sajnos a vékával mért arany – azt hiszem – már akkor is csak mese volt, a kastélyokról sem hallottam beszélni az atyámtól.

A családom igazi történetét Zsigmond testvérem nagyszerű feljegyzései nyomán írom meg. Csodálatos, hogyan szedte össze ezt a rengeteg anyagot, a családfák hiteles megállapításait – persze levéltárak nyomán. Nem is tudtunk róla, hogy rengeteg[519] orvosi munkája mellett még erre is ráért. Sajnos halála megakadályozta, hogy talán legérdekesebb részét, a nagyatyánkra és atyánkra vonatkozó életrajzi adatok megírásában.[520]

Most, mikor ezeket a feljegyzéseket olvasom, még jobban sajnálom, hogy én pedig nem írhattam meg azt a regényt, mely a családom története lett volna. És szélesebb keretben annak a középne-

517 *A pogány magyarok vallása.* Pest 1861.
518 Később következetesen Marossy olvasható.
519 Ezt a szót ceruzával kisatírozta.
520 1938-ban gyógyíthatatlan betegsége miatt ment a maga választotta halálba. A hírt először október elsején írta meg a sajtó. – *EőÁ*

mességnek a története, melyből a középosztály kifejlődött, és amelyről a zsidó irodalom nyomán annyi ostoba hazugság került a köztudatba. Különben a svábok segítségével is (Herczeg Ferenc). Hogy Szekfű miért üldözi ezt a remek[521] *magyar osztályt, annak talán az az oka, hogy nem ismeri, mert Bécsben a bécsi levéltár adatai szerint képzeli el a múltat.*[522]

Adataink közt remek regényes történetek és eredeti alakok vannak, azonmódon le lehetne őket írni. Hiszen még most is hozzá lehetne fogni, ha nem történeti miliő kellene hozzá, ennélfogva könyvtári és levéltári kutatás. Ez még egy korra nézve is óriási munka, hát még nemzedékeken keresztül. És az én tehetetlen lábam, mely nem tud szaladgálni és lépcsőn járni![523] *Egyelőre megpróbálom befejezni az emlékirataimat. Habár most (1940) megtörténhetik, hogy egy román repülőgép felgyújtja a házat, és elég még az eddigi munkám is. Mikor lesz már ennek a pusztításnak is vége?*[524]

❖

Zsigmond testvérem gyűjteményének címe: *A gálszécsi Ritthoch (Ritoók) család nemesi okiratai és azok összefoglalása 1615-től a XIX. századig. Készült Tek. Zemplén vm. levéltárában 1930. év folyamán*. A kézirat teljesen testvérem kézírása. 20 lap ívnagyságban és 102 családfa, jegyzetekkel, a Ritoók és Tormay család rokonsági és származási táblájával. Tormay Mária Zsigmond felesége volt. A rendkívül finom gyöngyírással megörökített családtörténetből én csak a Ritoók családot veszem tekintetbe s az egészből csak kivonatot közlök.[525]

Testvérem nagyon sokat foglalkozott az átöröklés kérdésével, nagyon jól ismerte az irodalmát. Rendkívül érdekelte minden erre vonatkozó tapasztalat. Azonkívül Ritoók Dániel nagyatyánk a család eredetéről és a családfánkról már bőséges adatokat gyűjtött össze, melyek nemegyszer felülmúlják Nagy Iványt.[526] Úgy látszik, a nagyapa érdeklődése öröklődött az unokára, mert atyám csak szóhagyományról beszélt nekünk. Igaz, hogy atyám kora a liberalizmusé és demokratizmusé volt, úgyhogy akkor mindenki letett nemesi rangja mutogatásáról is, elhagyták az y-os névírást és más tradíciósértést követték el, a legnagyobbnak tartott eszme, az egyenlőség nevében.[527] Jó lesz azonban megjegyezni, hogy az a liberalizmus, amelyet atyáink éltek át a múlt század második felében, egészen más volt, mint az a zsidó liberalizmus, melyet sajnos létrehozott. Ma, amikor a legnagyobb sértés valakit liberálisnak nevezni, ne felejtsük el, hogy a régi, ideális liberalizmus volt legnagyobb nagyjainknak eszménye, és hogy egyáltalában nem zárta ki a legtisztább és legerősebb nacionalizmust.[528]

---

521 Ez a szót is kisatírozta ceruzával.

522 A magyar történetpolitikai gondolkodás egyik osztóvonala a kuruc–labanc ellentét. Az írónő az előbbi, Szekfű Gyula az utóbbi markáns képviselője. Szekfű hatalmas tudása természetesen messze nem csupán a bécsi forrásokon alapult.

523 Elesett, eltörte a lábát. Felgyógyulása után bottal közlekedett.

524 Teleki Pál és köre tisztában volt azzal, hogy hosszabb távon csak a saját erőből végrehajtott területi változás eredményezhet biztos jövőt. Ezért magyar–román háborúra készültek. Hitler már ekkor döntött a Szovjetunió megtámadásáról. A sikerhez a Balkánon nyugalom kellett. A német érdek és akarat felülírta a magyar szándékot. 1940. augusztus 30-án a második bécsi döntés ugyan országnyi területhez juttatja Magyarországot – ám a német-olasz döntőbíróság elfogadása árán. És az 1947. évi párizsi békeszerződés visszaállította a trianoni magyar-román határt.

525 Ezeket, hasonlóan az írónő betoldásaihoz, kurziváljuk.

526 A hazai családfakutatás klasszikusa.

527 A liberalizmus kora volt valóban, de minden más fejtegetésben jó adag túlzás lakozik.

528 Eszmék interferenciája: hogy a mai neoliberalizmus élesen szemben áll mindenféle nacionalizmussal, míg a 19. századi még elszakíthatatlanul összenőtt a nemzetivel, ha úgy tetszik, a nacionalistával. Az asszimilálódó zsidóság zöme jelentős mértékben átvette a nemesség szokásait, mentalitását, ám a gazdasági, ipari, bankügyi fejlődés motorja, s egyben fő haszonélvezője, míg a dzsentri zömmel minden ilyesmitől távol tartotta magát. (Más helyütt az írónő is a lehető legtermészetesebb módon ír arról, hogy egy keresztény középosztálybelinek miért kellene tisztában lennie a bank és tőzsde világával.) Az ebből következő törvényszerű „elszegényedéssel" szemben a mind terebélyesebb államéletben kreált állások nyújtanak számára egzisztenciát. Az ugyan adhatott a kor színvonalán tisztes megélhetésre alapot, ám sokszor elmaradt az előbbi – nemritkán korrupcióval átszőtt – világának nagyobb lehetőségeitől.

De visszatérek munkájának rövid kivonatolásához: „*Egész életünkben kísérnek elődeink, s mi velük együtt fogjuk kísérni utódainkat. [...] Az öröklött tulajdonságok múltja és jövője az emberöltők sorában szinte végtelen s csak a törzs fi- és leányági kihalásával szűnnek meg. Az élet folyamán szerzett tradíciók csak olyanok lehetnek, melyek az örökléssel harmonizálnak. [...] A környezet és a környezetben eltöltött (történelmi) sors által kifejlesztett szellemi tulajdonságokat nevezem tehát tradícióknak. [...] – Ha tehát ilyen nagy szerep jut életünkben, s ami még fontosabb, utódaink életében az elődöknek, nemcsak a kegyelet szempontjából illő, hanem életfolyásunk irányítására is fontos volna, hogyha elődeink öröklött és szerzett tulajdonságaik által meghatározott életét is megismerhetnők. [...]*

A családok őstábláin (Ahnentafel) természetesen a nevezetesebb, gazdagabb vagy történelmi családok felmenői sokkal inkább ismeretesek, mert ezekre az elődökre a családok büszkék voltak. [...] Az ilyen őstábla egy egyén vagy több testvér őseit tartalmazza, tehát látszólag a jelenkorból a múltba fejlődik. [...] Az őstáblával szemben a leszármazási tábla a múltból indul ki, egy önkényesen felvett egyéntől – rendszerint attól, aki a nemességet kapta – s elágazik a jelen irányában, a ma élők képezik végső tagjait s a család szaporodása szerint folytatódik, vagy kihal. (Nem is a család hal ki, hanem csak a név.) Leányágon rendesen folytatódik, de a leány utódai anyai nagyapjuk nevét nem vivén tovább, még a rokoni kapcsolat tudata is elvész 3-4 nemzedék után. [...] Azokban a családokban, melyek a Ritoók családdal vérrokonságba kerültek, de régen kihaltak (Upor, Pázmány, Drugeth, Paksy, Parlaghy, Maágh, Ártándy, Zembery, Magyarvéggyantai, Boross, Csiffi) látjuk, hogy leányágon a Ritoók (és bizonyára még sok más) családban tovább élnek.

[...] Nem lehet – azonban – az öröklést úgy felfogni, hogy minden egyén tulajdonságainak felét apai, másik felét anyai oldalról örökli, mert az örökség minden egyes tulajdonságra nézve külön-külön, egymástól függetlenül a Mendel-féle törvények szerint történik. (*Itt magyarázat következik.*[529])

Tehát mindkét szülő minden tulajdonsága nem jelenhet meg az utódokon, bizonyos tulajdonságok 10-20 nemzedéken át sem jelennek meg (recesszívek), hogy egyszer csak feltűnve dominálókká váljanak. (Atavisztikus tulajdonságok.)

[...] Minél erősebb bizonyos családok csoportjában a beltenyésztés – tehát a vérrokon házasságok száma –, annál több ezekben a családra jellegzetes domináló tulajdonság; az ilyen családok vérszilárdabbak – vagyis, ha tagjaik kevertebb vérű családok csoportjának tagjaival házasodnak össze, saját kitenyésztett tulajdonságaikat örökítik át esetleg több emberöltőn át az utódokra. (Más fajtával való keveredés esetén a vérszilárdabb, tisztábban kitenyésztett fajta képe lesz uralkodó az utódokban, pld. zsidó és árja-turáni keverékben a zsidó.)

Az öröklött tulajdonságokra nézve egyenlő értékűek az anyák tulajdonságai az apaiakkal – de a tradíciók tekintetében az anyák a befolyásosabbak, mert azokat az anyák hívebben és tartósabban őrzik. (*Családunkra nézve a női ágon vérrokonságba került családokat felsorolja 108 családnév. Persze az egész hiányos, mert hiszen tíz felmenő emberöltőben 8046 ősnek – fi és nő – kellene szerepelni.*)

Ezek a nevek magukban véve nem sokat jelentenek... azonban mégsem teljesen meddő a felsorolt családnevek ismerete, mert egy jó csoport olyan nevet tüntet fel, amelyeknek tulajdonosai hazafiság, harci erények, kitartás, kötelességvállalás tekintetében nehéz viszonyok közt is kitüntették magukat, vagy vagyonszerzés, tudományos, irodalmi, egyházi téren excelláltak. Ha ezeknek a tulajdonosai nemcsak a közös vér, a leszármazás tudatát hagyták ránk, utódaikra, hanem nemes tulajdonságaik egyikét másikát, vagy azoknak egy csoportját, ami más oldalról eredő öröklési lelki javakkal egyesülten vagy már egyedül is olyan kiválóságot produkálhatnak, ami dicsőségére válhat nemcsak családunknak, hanem a magyar nemzetnek is. – Erre a kérdésre vissza fogok térni I. Ritoók Zsigmonddal kapcsolatban." *(Sajnos ez nem készült el. Úgy látszik, hogy az egész óriási munka*

Ráadásul az urizálás nemegyszer meghaladta a dzsentri lehetőségeit. Eladósodott, aminek okát hajlamos volt nem magában, hanem az „idegenek"-ben, köztük is leggyakrabban a gyarapodó zsidó születésűekben meglátni.

529 Az írónő betoldása.

Zsigmond testvéremnek – II. Zsigmond – csak bevezető tanulmánya és adatgyűjtése volt, melyet ki kellett volna egészíteni a család kiválóbb tagjainak jellemrajzának.[530])

„Nem tartom elfogadhatónak azt az ellenvetést, hogy 500-600 éves tulajdonságok az öröklés hosszú folyamata alatt annyira felhígulnak, hogy azok már az utódokon a 15–20. generációban nem érvényesülnek. Mert bármilyen soká maradnak is lappangva [...] egyszerre teljes érvényükben megjelenhetnek, úgy a lelki, mint a testi tulajdonságokban. A testi tulajdonságokra nézve van éppen a mi családunkban egy jellemző példa. I. Ritoók Zsigmondné Unghváry Bertának mongoloid (avar eredet?) szemöldöke van; Géza fiánál ez annyira kifejezett, hogy szinte japán vonásai vannak."

(*Kiegészítés: Igen erős ugyanez az arctípus Géza leányánál, Évá*nál, akivel sokat tréfálnak „japáni arca" *miatt; Géza másik leánya, Ella semmit sem mutat ebből, azonban – különösen gyermekkorában – Berta nagynénjére hasonlít, aki egészen a Ritoók férfiágra ütött vissza. Úgyhogy a két testvér leány külseje teljesen más jellegű.*[531])

„Megvan ez a szemöldökállás a Ritoókné egyik unokájában, III. Zsigmondban is, kinek mindkét fia, Zsigmond és Pál – bár előbbi kékszemű – epicanthus-szal: mongol ránccal született; ez a belső szemzugban a felső szemhéjról az alsó szemhéjra húzódó bőrránc, mely a tulajdonképpeni belső szemzugot fedi.

(Ezt II. Zsigmond, a nagyapa, e jegyzetek írója, nagy érdeklődéssel konstatálta a fiúk születése után.[532]*)*

Ezeket a mongoloid vonásokat, melyek talán hosszú századokon át recesszívek (lappangók) voltak, talán még a kínai fal mellékéről hozta a család magával mint hun hagyományt, melyek íme vagy 2000 esztendő után, mint a család ősi magyarságának mindennél döntőbb bizonyítéka a késő-késői utódokban újra megjelentek."

(*II. Zsigmond itt nem említi fel saját magának rendkívül sajátságos koponyaalkatát, azt a tökéletesen gömb alakú tatár koponyát, mely sokkal feltűnőbb volt, mint Géza testvérének szemöldöke, és melyet hihetőleg szintén anyai oldalról, Unghváry nagyapjától örökölt.*[533])

„Semmi ok sincs rá, hogy a szellemi tulajdonságok tekintetében az atavizmus hasonló formáját el ne fogadjuk."

„A Ritoók családról 1615-öt megelőzően semmit sem tudunk. A név maga egészen szokatlan, szinte egyedülálló a magyar nevek között. A nemesi levél Ryttoókh-nak írja; ez az írásmód annyira nehézkes, hogy a család tagjai más- és másféleképpen írják. A 19. század közepe óta azonban az egész család egységesen a Ritoók írásformát használja, amelyet már egyes okmányokban a 17. században is megtalálni, így: Rytoók."

Kállay Ferenc: A pogány magyarok vallása. Pest 1861. 319. lap. – A lappok éj- vagy pokol isten Rota, ki Leem szerint emberekre és állatokra betegséget áraszt, kinek lóval áldoznak, s utoljára is ahhoz könyörögnek, ha más isteneket bosszúállásért hiába kértek fel.

Possart Rätte Rätta(r)ka néven említi az utolsó Räti (röt) és aka (ük) szókból összetéve. Genus Ratha a ritus expl.verit is említi magyar földön; s a Rytók magyar családnév a lapp Rättaka – e család a 16. században címeres nemes levelet nyert.[534]

Szinnyei: A finnugor nyelvcsalád nyelveinek szétválása Kr. előtt 1, 1 ½ évre tehető. „A lappok olyan finnugor nyelven beszélnek, amely legközelebbi rokona a finn nyelvnek, de antropológiai tekintetben annyira eltérnek a finnektől, hogy lehetetlen őket ezekkel azonos fajúaknak tartani, hanem azt kell feltenni, hogy a lapp nyelv nekik nem eredeti, hanem felvett nyelvük."

„A Ritoók név tehát jelentésben Rőt-ük volna. Arra lehetne gondolni, hogy ez a Rytoókká változott Rattaka valami sámán-félét jelenthetett, aki Rota istennek áldozott. – A lappok ősi pogány rítusában

530 Az írónő betoldása.
531 Az írónő betoldása.
532 Az írónő betoldása.
533 Az írónő betoldása.
534 A vonatkozó Kállay-könyvből betűről-betűre ellenőrizhető a fenti két bekezdés a 319. lapon: https://mek.oszk.hu/09900/09900/09900.pdf – *EőÁ*

tehát megmaradhatott a Rattaka szó, melyet a pogány istennel együtt átvettek a finnugor népektől. A keresztény finneknél és magyaroknál a szó kiveszett, legfeljebb egy tulajdonnévben maradhatott meg, az idők folyamán átváltozva és teljesen érthetetlenné válva. De annyit mégis bizonyít – ha Kállay felvétele igaz –, hogy a család ősei a honfoglalókkal vándoroltak be, mert azóta finnugor népekkel a magyarságnak semmi összeköttetése nem volt, s a hun-ugorok közt inkább az ugornak voltak rokonai (tehát kelet-balti fajúak voltak)[535]*, mint a török hunok. – A név szokatlansága okozhatta, hogy a család egyes tagjai más nevet is használtak [...] így 1650-ben nemes Literatus, János de Gálszécs vagy Gálszécsi János nevet használ egy Ritoók.*

A nevek ilyen zavaros használata folytán érthető, hogy nem a Ritoók nevet használta az a Gálszéchy István sem, akiről Szathmár-Némethy Mihály 1675-ben a következőket írta: Anno 1531 Cyriáky Márton Lőcséről Wittenbergába Luther Mártonhoz indul, ahol már annak előtte Gálzéchy István (Zemplén vármegyei) tanul vala. Mert ez ment először is a magyarok közül Lutherhez tanulni. – Hogy később 1615-ig a család reformátussá lett, az érthető abból, hogy Gálszécsen a ref. vallás lett uralkodó. – (NB. Élt Gálszécsen egy sokkal régebbi Gálszéchy, eredetileg Gaál de Zech nevű család, melyet Széchynek is neveztek, nyilván Gálszécs első települői. Ez a család jóval régebben kihalt.)[536]

A Ritoók családdal azonos Gálszéchy családnak sehol nyoma sincs, nyilvánvaló, hogy a Gálszéchy nevet csak egy-egy tag használta, s utódaik visszatértek az eredeti névhez, mellyel 1615 után a nemességet is igazolni lehetett.

A 16-17. század fordulóján rettenetes állapotok uralkodtak az országban. […] az egész alföld török kézben [...] vallásháborúk […] rablásra utalt zsoldos katonák […] – Gálszécs maga ezekben a zavaros időkben úgy látszik, elég jó helyzetben volt, kívül esett a hadak útján és valószínű, hogy meggazdagodott [...] az akkori okmányokban használt Aranylábú Gálszécs nevezet [...] a vagyonos polgárság igyekezett megszerezni a nemességet...

A nemesi levél kifejezetten és szokatlanul megemlíti, hogy <u>Ritoók Antal</u> e statu e conditione civili ac ignobili[537] *emeltetik nemességre. [...] A nemesi levelet Lépes Bálint, a nyitrai katolikus püspök mint kancellár írja alá a református Ritoók család számára. Különben Lépes Bálint nyílván jó politikai látás alapján és faji magyar öntudattal [...] meglehetősen türelmesnek mutatkozott a vallási harcok közepette.*

Hogy Ritoók Antal milyen foglalkozást és helyet töltött be a városban, arról semmit sem tudunk, de kétségtelen, hogy közvetve vagy közvetlenül a királynak (II. Mátyás) szolgálatokat tett. A címerben róka van [...], melyet okosság ábrázolására szoktak használni: ez a Ritoók címerben olyan politikai szolgálatra mutatna, amihez különösebb szellemi képesség kívántatott.

A nemesi levél 1615. február 9-én kelt. (222 évvel utóbb ugyanezen napon született I. Ritoók Zsigmond, a családnak eddig legkiválóbb tagja, aki országszerte ismertté tette a család nevét.) A címer: fehér (ezüst) színű katonai pajzs, melynek alapjából teljes nagyságú róka egyenesen felemelkedni látszik, első jobb lábában csillagot tartván. A pajzsra fekvő zárt katonai sisakot királyi koronából övből kiemelkedő róka ékesíti.

A nemesi levélről már 1676-ban Gálszécs főbírája azt írja, hogy megázás miatt megromlott; 1732-ben a pergament romlásáról egy újabb bizonyítvány »az idők által megviseltnek« mondja, de a név még jól olvasható benne. 1900 körül sokat ki lehetett betűzni belőle, azóta, bár üveg alatt áll, az írásos pergament vastag papírlapjáról, melyre valamikor ráragasztották, lassan leporlik s ma, 1937-ben már a címeren, a bevezetésen s néhány töredék soron kívül, melyekben a Ryttoch név aranyos betűi még kivehetők, legnagyobb részben eltűnt. Dr. Metzner Tivadar, Zemplén vm. főlevéltárnoka, kérésemre leírta az 1647-i közgyűlésből kiadott bizonyságlevelet [...] és ezt a szöveget írta le pergamentre az eredeti betűformáival és ortográfiájával Ritoók Éva. (Ez a nemesi levél kiegészítése.)[538]

535 Az írónő betoldása.
536 Az írónő betoldása.
537 A polgári és hitvány állapotából – lat.
538 A bekezdés vége – vélhetőleg „Dr. Metzner”-től – bizonyosan az írónő kiegészítése.

A család már a nemesség megszerzésekor vagyonos lehetett s bármi volt is előbbi foglalkozása, ez után teljesen a gazdálkodásra tért át. 1676-ban Ritoók Miklós szőlőt vesz Bánóczy Gáspár feleségétől, Borbélly Judittól."

„Ennek a szőlővevő Miklósnak két fia volt: János és István [...] Miklósnak és lévai Borbély Katának idősebb fia János elköltözött Gálszécsről 1745-ben Földesre, Szabolcs vm.-be fiához Györgyhöz, akiről tudjuk, hogy 1759-ben még élt ugyanott és felesége Magyar-véggyantai Boross Mária volt, aki Földesen 1768-ban halt meg. – Ez a György az, akitől a Szabolcs-Bihar vm.-i ág leszármazik, de a gálszécsi eredet tudata és a gálszécsi predikátum fennmaradt ezután is, annyival is inkább, mert a földesieknek még Dániel idejében, tehát 1777. után is voltak földjeik Gálszécsen és a szomszédos Kohányon."

(Ennek a Györgynek és Magyar-véggyantai Boross Máriának a fia Imre – aki Földesen 1740–83[-ig] lakott – volt az, akinek hét fia volt és a fentebb említett legendára okot adott. A hét fiú közt az egyik: Mihály †1785 és csifi Csiffy Rebeka gyermekei a legközelebbi őseink.) (Ld. a legközelebbi leszármazási táblát)

„Az édesanyám: nyeviczkei Unghváry Berta családja: Unghváry de genere Kaskantyu de Nyeviczke. A hagyomány szerint (l. Unghváry Vilmos: Az Unghváry nemzetség; Pallas lexikon, II. pótkötet) a honfoglalás idejében az Unghváryak őseit a honfoglalók már az erdélyi székelyek közt találják, mint az ott letelepedett avar-maradék nép tagjait – székelyeket. Ezek egyik sarja volt Torda, székely hadbíró. (A Marczali-féle zsidó történetíró[539] is a mesék közé sorozza ugyan ezt az avar-székely hagyományt, mint sok más magyar hagyományt is, a Hóman-Szekfű történelem[540] azonban bebizonyítottnak veszi.) IV. László idejében a család egyik leányát, Piroskát feleségül vette Mois nádornak egyik unokája, László, aki Moisfalvát bírta. – A család hitelesen bizonyítható története azonban csak a 16. században kezdődik. Miksa 1569-ben a nyeviczkei Unghváryaknak adott nemességet. [...] (Több ág volt más-más előnévvel birtokaik után.) Ez a nyeviczkei ág azonos a de genere Kaskantyu ággal. Ennek nemesi levelét Ung vm.-ben 1726-ban hirdették ki.

[...] Egyik ágból származik rettegi U. János (1763–1807) mérnök és lelkes irodalom- és művészetbarát. Első, aki egy Pesten építendő állandó magyar színház tervét felvetette: Szózat a magyar hazához ajánlva a magyar nemességnek 1779 c. munkájában, mely németül és latinul is megjelent. 1790-ben Kazinczyval és gr. Ráday Pállal az »első magyar színjátszó társaságot« alapította. Az 1858-ban született nyeviczkey Unghváry Ede is író volt és számos mérnöki, vízszabályozási munkát írt."

„Unghváry István de Nyeviczke a sárospataki kollégium elvégzése után ugyanott ref. teológus lett, pap is volt egy ideig Nagy Szöllösön; igen tehetséges embernek tartották, de semmiféle próbálkozásában nem volt kitartó. 1848–49-ben Görgey alatt szolgált. Mikor 1849-ben a Görgey tiszántúli visszavonulásakor Kossuth elrendelte, hogy a győzelemért a hadseregben isteni tiszteletet tartsanak, nagy nyíltan kijelentette, hogy úgy látszik, ezt az ügyet már csak az imádság tartja, ami ugyan jó kritikai képességét bizonyítja, de amit nagyon rossz néven vettek akkor, s kellemetlenségei is voltak a hadseregben miatta – de Világos igazolta csakhamar. Első felesége Csányi Erzsébet nagyanyám volt. [...] Később jogi vizsgát tett és a telekkönyvnél volt alkalmazva."

(Az én emlékem róla: Unghváry nagyapára mint kis termetű élénk fekete szemű, ősz emberre emlékszem. Éppen olyan kerek tatár feje volt, mint Zsigmond testvéremnek. Persze ezt csak utólag állapítom meg, de a gömbölyű ősz fejére emlékszem. Mama később, mikor Zsigmond testvérem nőni kezdett, aggodalmaskodott, hogy »tökéletesen olyan, mint az ő apja«, és féltette, hogy az ő jellemét is örökölte, a kitartáshiány, a mindig újra kezdés hibáit. Ez a félelem nem vált be, éppen ellenkezőleg. Emlékszem, hogy nagyon szeretett minket, gyermekeket. Akkor Belényesen lakott második feleségével és bejött néha Váradra. Egy jelenetre világosan emlékezem: 7-8 éves lehettem, a tanuló gyermekszobában egymással szemben ültünk, a sötétbarna, nagyon finom

539 Marczali Henrik – az egyik legnagyobb magyar historikus.
540 Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet.*

8/a

Legközelebbi leágazás 1941-ig.

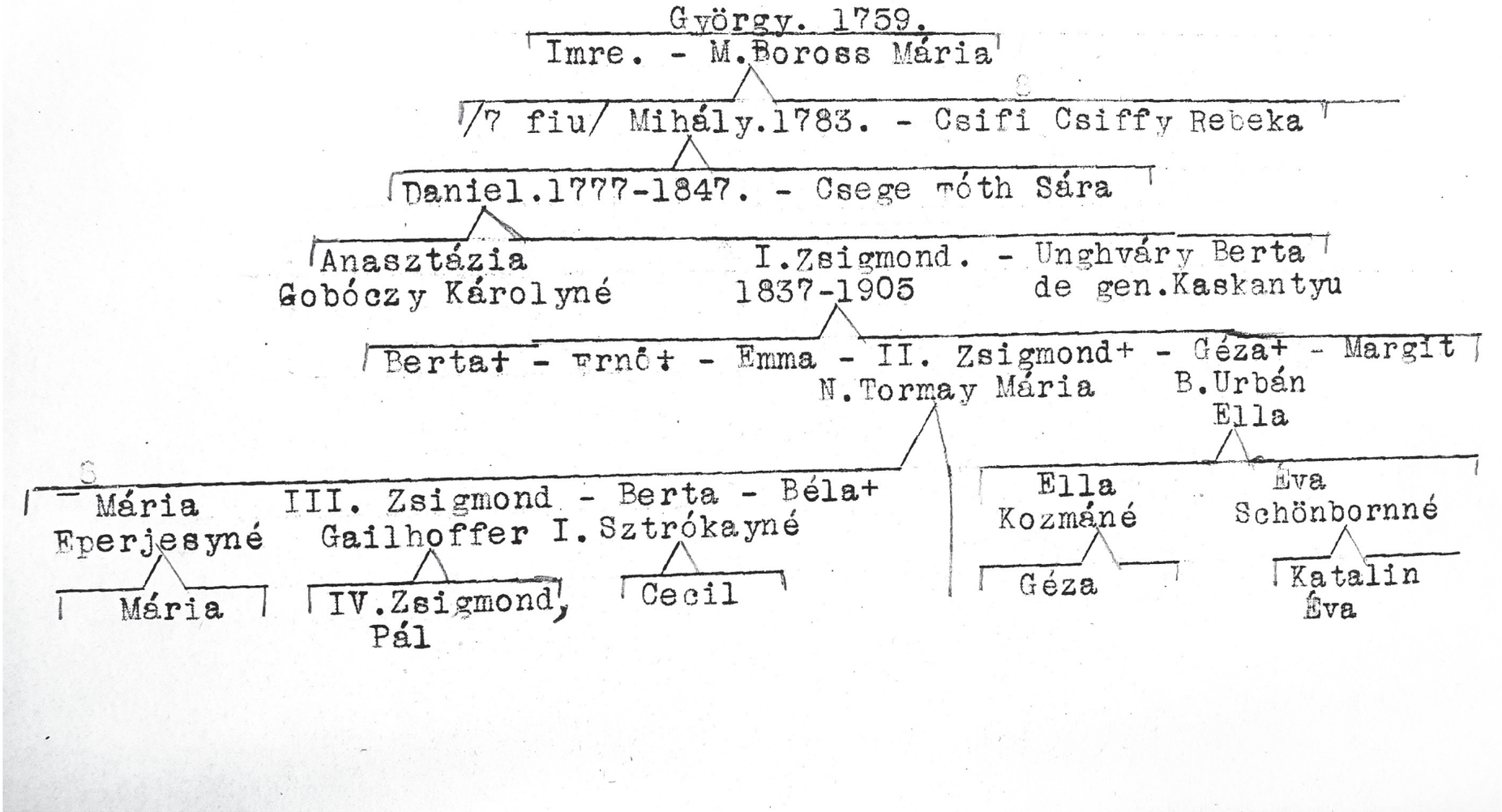

formájú biedermeier asztalnál, amely kiment a divatból és a szalonból a gyerekszobába került. Én valami feladványt írhattam, nagyapa pedig parányi finom betűkkel, ami már akkor feltűnt nekem, elmélyedve írt valamit egy félív papírra. Köztünk közös használatra a „kutyás" fehér porcelán tintatartó, tinta- és porzótartóval. Egyszerre nagyapám kiegyenesedett, megkönnyebbülten felsóhajtott, kikapta az egyik tartót és porzó helyett tintával leöntötte az írását. Elképedve, szomorúan, de nem haragosan nézett rám. – Ejnye, kislányom, miért cserélted ki a porzó- és tintatartót? – mondta szemrehányón. Belém akadt a lélegzet, nem tudtam szólni, csak lehajtottam a fejem. Tudtommal nem cseréltem ki, de olyan szörnyű lelkiismeretkínzás vett erőt rajtam – először életemben –, hogy talán mégis megtettem és hogy nagyapa még csak nem is haragszik, hogy szólni, védekezni sem mertem. Egész életemben nyoma maradt ennek az első, keserves, bizonytalan bűntudatnak.)[541]

Másik kiváló család, anyai ágon a Csányi család.[542]

„Csányi de Csány vagy Goricsány – most Zalacsány – a Buzáth-Haloth nemzetségből származó család, első ismert őse Búzád bán, kinek egyik fia Csák (1234–1269) nyitrai főispán, majd V. István pohárnoka és tárnokmester [...] Mátyás 1475-ben adománylevéllel erősíti meg a családot birtokaiban. [...] A család legnevezetesebb tagja Csányi László 1848-49 kormánybiztos, közlekedésügyi miniszter, Haynau kivégeztette 1849. X. 10-én. A szabadságharc alatt Görgey diktatúrája[543] *mellett volt.*

A velünk közelebbi összeköttetésben levő Csányi Dániel (anyám nagybátyja) 1820–1867. 1843-ban a pozsonyi országgyűlésen Széchenyi titkára. A forradalom alatt Klapka felszólítására a komáromi védműveken dolgozott, mint mérnökkari százados, Komárom feladása után a többi ott szolgálttal együtt amnesztiában részesült, s a debreceni kollégiumban mint a fizika tanára kapott állást. 1851-ben nevét belekeverték a Noszlopy-féle összeesküvésbe, amelyben azonban semmi része sem volt. [...] Az összeesküvők írtak ugyan neki egy levelet, melyben kérték a közreműködését, ha Komárom visszavétele esedékes lesz, ő azonban az egészet ostobaságnak nyilvánította, s a levelet az asztalfiókba dobta. Az íróasztalt később javítás végett asztaloshoz küldték a fiókban véletlenül benne maradt levéllel. Az akasztófára való asztalos pedig nyilván érdemeket akarván szerezni – átadta azt a políciának..."

(Mama elbeszélése az esetről: Egy este idegen férfi jött Dani bácsihoz és izgatottan beszélgettek Dani bácsi szobájában. Éjszakára is ott maradt és másnap reggel ment el, otthagyván az említett levelet (vagy más írásokat is?). Mikor Dani bácsit elfogták, házkutatást rendeltek el – ez volt az, amiről mama a Károlyi-forradalom idején megemlékezett, hogy még a szalmazsákokat is kiborították.[544] *Dani bácsi annál kevésbé vett volna részt az egész tervben, mert nem volt forradalompárti, hanem Széchenyivel tartott.)*[545]

„Hogy Csányit azután 12 évi sáncmunkára ítélték, kegyelemből »könnyű vasban«, az egészen természetes. Az ítélet 1853. III. 31-én kelt. 1851-től elítéltetéséig Pesten a Neugebäude-ban[546] *volt fogoly, azután Josephstadtban.*[547] *Itt Römer Flórissal, a későbbi váradi kanonokkal és neves archeológussal és másokkal volt együtt bezárva. (Sokkal később Dani bácsi leánya, Csányi Gizella, Römert lefestette, a kép a történelmi arcképcsarnokban van.) Römer a forradalomban honvéd volt, a fegyverletétel után civilben és lehetőleg ismeretlenné téve haza: Pozsonyba bujdosott. Itt felismerte egy ember, akit a Römer családja mint szegény gyereket támogatott és taníttatott, aki*

541 Az írónő betoldása.
542 Az írónő betoldása.
543 Annak a széles körben elterjedt, valótlan nézetnek az újrafogalmazása, mely szerint Görgei teljhatalomra tört volna. Kossuth és Görgei között sokszor támadt erős feszültség, de mindketten tudták, hogy egymásra egyaránt szükségük van. (A család neve Görgey, Artúr demokratikus érzülete jegyében írta nevét idővel Görgeinek.)
544 Ld. az Első könyvben a 145. oldalon írottakat.
545 Az írónő betoldása.
546 Az ún. Újépületben.
547 Bécs egyik városrésze.

hálából feljelentette Rómert a rendőrségnek. Josephstadtban a sáncmunkát nem vették komolyan, a könnyű vasat is csak inspectio alkalmával vétette fel a porkoláb. De a börtönablakkal szemben lakó tiszti hölgyek a szép magyar foglyokkal állandóan kokettíroztak, sőt levelezés is előfordult, mire az ablakok elé a parancsnok fakorlátokat csináltatott – de nem elég korán, mert a parancsnok szép leánya már olyan szerelmes lett Sántha László Bihar megyei fiatal honvéd földesúr fogolyba az ablakon át, hogy megmondta az apjának, hozzá akar menni a rebellis honvédtiszthez. A parancsnok megtudván, hogy ennek a fogolynak ezer hold földje van Szalonta környékén, Bécsbe ment, hozta az amnesztiát és csakhamar megtörtént az esküvő, a német várparancsnok kisasszonyból kedves magyar asszony lett Biharban."

*(Még jól emlékszem Sántha Laci bácsira. Elhízott, nagyhangú ember volt, az ember el se hitte volna, hogy valaha a legszebb honvédtiszt lehetett, és hogy egy olyan finom teremtés, mint a felesége, beleszerethetett. Sőt egész életében kimondhatatlanul szerette. Férje kis modortalanságait azzal védte, hogy „az én bámulatra m*éltó, nyíltszívű igazmondó uram".*)*[548]

– Visszatérve Josephstadtba; a fakorlátokat nem távolították el azután sem, ami úgy besötétítette a cellákat, hogy Csányi súlyos szembajt kapott, mely halálig sem hagyta el s majd megvakította. – A börtönben élénk szellemi élet folyt; a rabok egymást tanították nyelvekre s ki mit tudott, arra; Csányi Rómert matematikára, Rómer őt történelemre, nyelvekre; foglalkoztak fafaragással, lombfűrészeléssel; egy ott készült levél alakú melltű most Sztrókayné Ritoók Berta (II. Zsigmond leányának) birtokában van. A foglyoknak hazulról ruhaneműt, élelmiszert szabad volt küldeni, leveleiket azonban szigorúan ellenőrizték. Egy alkalommal Csányinak feltűnt, hogy a neki küldött ládában keresztben egy vastagabb deszka van, mintegy a küldeményeket elválasztva, beillesztve. A deszkát óvatosan elfűrészelve lombfűrésszel, kitűnt, hogy a deszka élébe óvatosan hosszú lyuk volt fúrva, melybe vékony papíron összesodorva levél volt írva, a lyuk nyílása pedig ügyesen fadugóval eltüntetve. Ezután a jó ládákat üresen a többiek is hazaküldték, elhelyezve benne a titkos leveleket s így sikerült a polícia által ellen nem őrizett [sic] tudósításokat küldeni a családnak.

Rómer már 1854-ben kiszabadult, de Csányi csak az általános amnesztia alkalmával kapott kegyelmet 1857-ben, bár édesanyja, Csányi Józsefné Asbóth Krisztina – (a mi szépanyánk) – mindent elkövetett érdekében. Mikor Ferenc József [...] körútján Debrecenben járt, alkalmat talált arra is, hogy a császár fogadja: térdre borulva nyújtotta át kérvényét." (Erről anyánk sokszor beszélt, látszik, hogy a családban nagy hatást tett.)[549] *„A császár maga felemelte, megnyugtatta (gyászruhában volt a még mindig szép asszony), de Csányi Dániel továbbra is fogságban maradt. – Nagy megbotránkozással emlegették a családban, hogy felesége, pécsújfalusi Péchy Ágnes nagyon hamar vigasztalódott a férje elfogatása fölött; pár év múlva Debrecenben már bálokba járt és – horrendum dictu*[550] *– dragonyos tisztekkel táncolt. Péchy Ágnes azonban már akkor is elmebeteg lehetett, mert elmegyógyintézetben halt meg.*

Csányi a fogság után újra elfoglalta állását Debrecenben. 1861-ben országgyűlési képviselő lett, 1863-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Ritoók Zsigmondné Unghváry Berta, édesanyjának Unghváry Istvánné Csányi Erzsébetnek halála után nagyanyjánál, Csányi Józsefnénál nevelkedett s Dániel nagybátyját rendkívül szerette. Mikor Csányi Dániel meghalt, Ritoók Zsigmondné nagybetegen feküdt Nagyváradon. Férje nem akarta közölni vele a halálesetet, azonban ő azzal lepte meg, hogy tudja, hogy Dani bácsi meghalt, mert álmában látta őt a Csányi Dániel anyja és édesanyja társaságában." (Nem ez volt az egyetlen eset édesanyám különös, telepatikus álmaira nézve, úgyhogy atyám egyszer azt mondta: jaj, csak ne álmodjon semmit!)[551]

„Csányi Dániel egyik nővére: Mária hosszú időn át lakott nálunk Nagyváradon s mikor a család Pestre költözött, unokahúgához, özv. Barkóczy Jánosnéhoz költözött Hajdúböszörménybe, és ott is halt meg 1920-ban 99 éves korában. Minden nehéz természete és vénkisasszonyos furcsaságai

548 Az írónő betoldása.
549 Az írónő betoldása.
550 Kimondani is borzasztó – lat.
551 Az írónő betoldása.

mellett igen érdekes egyéniség a 19. század elejéről való ízléssel és modorral. Az irodalomnak nagy rajongója, »élő irodalomtörténet«. 1916-ban láttam utoljára, már alig hallott és látott, de a háborúval kapcsolatban beszélt az oroszok debreceni bevonulásáról 1849-ben; rajongott az elegáns és finom orosz tisztekért; a náluk elszállásolt tiszt végtelenül figyelmes volt és óvakodott észrevenni, hogy ugyanazon időben egy honvédtiszt volt elrejtve a házban." (Sajnos ezt az eleven művelődéstörténetet nem használtam ki, nem szerettem az öreg nő képtelen affektálását, bájoskodását hetvenéves korában a férfiakkal szemben, szentimentalizmusát, mikor ugyanakkor mindent elkövetett, hogy borsot törjön az iránta jó Ritoók család orra alá és mamát megbosszantsa. Persze az ember 17 éves korában nem hiszi, hogy maga is hetven esztendős lehet.[552])

„Csányi Dánielnél két leánya maradt: az idősebb Cornélia, férje után Schmittné, operaénekesnő Weimarban, még a háború előtt meghalt. A másik leány Gizella tehetséges festőnő volt. (Sok nyarat töltött nálunk, apát, mamát lefestette és Margit testvéremet kisleány korában. Rendkívül kedves és bájos, de excentrikus teremtés volt; mondták, hogy 16 éves korában Berzeviczy Albert,[553] aki rokonságban is volt vele a Péchiek útján, megkérte feleségül, de ő nem ment hozzá. Nem lett kegyelmes asszony, de nagy szegénységben halt meg. Képeiről s róla megemlékezik Bíró Ágnes, A XIX. század magyar festőnői (1938). Rómerrel is nálunk ismerkedett meg, persze Rómer az atyja, Dániel miatt is rendkívül érdeklődött iránta. Gizella azután kitűnő arcképet festett Rómerről, kettőt is, az egyik a Történelmi arcképcsarnokban van. Sajnos örökölte anyja elmebetegségét és öreg korában mint beszámíthatatlan halt meg 1940-ben, 83 éves korában – miután évek hosszú során át jóslásokkal és teljesen zavaros irodalmi kísérletezésekkel foglalkozott.

Itt még meg kell emlékeznem Rómerről, aki egyike volt a legkedvesebb és legfelvilágosodottabb katolikus papoknak. Nagyon eszes, kitűnő humorú nagy tudású ember, persze rajongó magyar. Anyámat, akivel még beszélhetett régi bajtársáról, Csányi Dánielről, rendkívül szerette."[554]

(Egy sajátságos esetet Zsigmond testvérem még nem jegyzett fel: Csányi Dániel valami rendkívüli értékes matematikai művet írt, melyet önmaga is sokra tartott. Mikor készen volt, az egész kéziratot átadta valakinek, hogy vigye fel Pesten az akadémiára. Mintha mama Kuthyt mondta volna, de nem vagyok bizonyos, ki volt. Bár mama tudta, olyan felületesek voltunk, hogy sohasem tudtuk meg tőle bizonyosan. Az egész kézirat eltűnt, soha nyomára sem jöttek, hova lett, ami nagy keserűsége volt Dani bácsinak élete végén. Leánya, Gizella még betegsége idején is mindig emlegette és meg akarta keresni.)[555]

Az itt következő családi krónika egyes esetei II. Zsigmond kéziratában teljes családfa-bizonyítékokkal vannak felsorolva. Én csak az érdekesebbeket közlöm.[556]

„Apai ág:

Csiffy de Csiff (Chephy, Cséffy.) Kihalt. Református család. 1405-ben »Cheffen« Péternek van birtoka, 1552-ben Sarkadon, Kötegyánban, Remetén Csiffi Ferencnek van birtoka. (A családról több birtokjogi egyezkedés maradt fenn.) Csiffi Borbálát 1660-ban, mikor a törökök Csiffet elpusztították, Hasszán váradi aga elrabolta s mivel a család a 700 tallér váltságdíjat megfizetni nem tudta, a leány Hasszán felesége lett – nem is igen tehetett egyebet. Konstantinápolyba került, gyermekei is voltak, amint azt Csiffi Péter testvérének Konstantinápolyból írta. [...] A 18. században Csiffi Ferenc [...] újabb nemesi levelet kap. Ugyanő Pálffy Miklós nádortól palatinális donatiót kapott Csiff pusztai jószágára [...] és *Herpály pusztán bírt telkeire. [...] Nagy vagyonszerző volt, a debreceni kollégium részére nagy adományt hagyott és 1720-ban Berettyóújfalunak nagy pénzsegélyt. [...] István nevű fiának leszármazói közt van Rebeka, Ritoók Mihályné, a mi szépanyánk. Ennek a Rebekának fivére volt Ferenc, Rebeka fiának, Ritoók Dánielnek (nagyatyánknak)[557] tutora. Különc agglegény*

552 Az írónő betoldása.
553 Az MTA elnöke
554 Az írónő betoldása.
555 Az írónő betoldása.
556 Az írónő betoldása.
557 Az írónő betoldása.

– bizonyára csak öregebb korában nőgyűlölő ember, akinek portájára asszonynak nem volt szabad betenni a lábát. Szép vagyona lehetett, s azt mondogatták róla, hogy az ördöggel címborált, úgy szerezte. Ezért mikor az ördög akarta, táncolnia kellett. Egyszer mikor télen szekéren utazott haza Debrecenből Csiffre (valószínűleg melegedni akarván)[558], leszállt és a saroglyába kapaszkodva futott a kocsi után jó darabon. Ezzel a táncos mendemondát a nép megerősítve látta. Vagyona nagy részét a debreceni kollégiumra hagyta.

Csiffi István és Boldizsár Sára gyermekei ellen folyt a 19. század elején a Marossy által indított per (tehát nagyatyám, Ritoók Dániel ellen)[559] – Herpály, Szent Kozma és Andaháza puszták képezték a per tárgyát, összesen mintegy 8000 hold terület. – A Csiffi család elvesztette a pert, és ezzel Ritoók Dániel 2000 hold anyai örökségétől esett el, s a Földesen levő néhány száz hold Ritoók-öröksége maradt. (Lányi József udvari tanácsos, a per egyik bírája azonban megvette a szántói uradalmat Nagyvárad mellett – miből? Mindig rajta maradt a kétes hír, hogy megfizettette magát a bírói tisztben.)[560] – Nevezett Marossy György a Csiffi és Ritoók kúriákon mint szegény rokon élt évekig, állandóan az ő irataink kiadatását követelve. Végre megunták a famíliában a dolgot, odaadták neki az iratokat és valamelyes pénzt is azzal, hogy többé ne lássák. Eltávozása után röviddel jött a házhoz Csiffi Ferenc, ki megtudván a történteket, nagy patáliát csapott, hogy ebből baj lesz és rögtön utána küldetett egy lovas embert, hogy Marossytól vegye el az iratokat, őt magát pedig engedje útjára. A küldött utol is érte Marossyt, azonban a pénzt vette el tőle, az iratokat hagyta nála, aki azokkal eljutván Váradra, a káptalannál deponálta, velük a nagy pert megindította és Lányi segélyével meg is nyerte. A Marossyak így meggazdagodván fő vágya volt, hogy fia legyen, de csak lányai születtek, akikkel nem törődött, nevelésüket elhanyagolta, míg végre megjött a fiú. Ezt pedig mint csecsemőt bepólyázva letették egy asztalra. Mivel csendesen elaludt, szerencsétlen tévedésből a dunnákat reádobálták, mire a fiúcska megfulladt. (Édesanyám beszélte, hogy a kisfiú anyja megrémült, hogy a vétkes dajkát agyonlövi az őrjöngő apa. Ő maga szöktette meg hátul a kerten át.)[561] Marossy puskát kapván fel, bosszúját nem tudta kielégíteni, kirohant az udvarra és „meglőlek, Isten!"-kiáltással az égbe lőtt. – (Hasonló esetet, úgy emlékszem, Jókai is leír egyik regényében.)[562] A Csiffi-Ritoók családban persze az Isten büntetését emlegették s a nagy vagyon a Marossy-leányokra maradt. [...] Egyik leánya, Stephanie sohasem ment férjhez, mint fiatal leány az apja juhászbojtárjába szeretett bele (vagy gulyásába), és róla énekelték Biharban:

Szépen legel a Marossy gulyája
a kisasszony maga sétál utána
már messziről kiáltja a gulyásnak:
szívem, Jancsi terítsd le a subádat.
Jányom, jányom, jányomnak se mondalak,
hogy én téged egy gulyásnak adjalak!
Nem bánom én édesanyám, tagadj meg,
de a szívem a Jancsiért hasad meg."

(Ezt a dalt a Szegedi kis kalendárium egyik évfolyama (1936) mint Szeged vidéki gyűjtést közölte helytelenül, de egy középső strófával bővebben. Figyelmeztettem erre a tévedésre Ortutay Gyulát)[563] – (Erről a Marossyról Szárazberky Nagy József emlékjegyzeteiben (1931) azt írja, hogy: „homályos eredetből per útján gazdag ember lett, de Beöthy László {Beöthy Ödön testvére}" nem akart írni neki, mert *„nem akart leereszkedni hozzá, hogy barátjának szólítsa, és nem akarta túlbecsülni, hogy Tekintetes úrnak címezze.")[564]

558 Az írónő betoldása.
559 Az írónő betoldása.
560 Az írónő betoldása.
561 Az írónő betoldása.
562 Az írónő betoldása.
563 Az írónő betoldása.
564 Az írónő betoldása.

„Az 1814-től 1873-ig élt Csiffy László jegyezte fel a családra vonatkozó adatokat." (A mi adataink bővebbek, Zsigmond testvérem kutatása nyomán!)[565] *„Ugyanez a László adományozta a Nemzeti Múzeumnak a Herpályon 1853-ban széthányt halomból kikerült, aranylemezzel bevont ezüst sisakot; a lelet a III. sz. első feléből való kelta munka. (Pulszky: Magyarország archeologiája)"*

(A Marossy-féle per nagy hatású lehetett Földesen, mert mikor Margit testvérem most 1940-ben gyermekvédelmi ügyben ott járt, még mindig voltak, akik emlékeztek a Ritoók családra vagy névre és beszélték, hogy gazdagok voltak és egy pert vesztettek el.)[566]

„Tóth-Szőts család. 1651-ben kapott István nemességet. Harmadik leszármazója Elóna, a nagyapám, Ritoók Dániel nagyanyja. Az apjáról írja Dániel nagyatyám: »Szőcs-Tóth Mihály, aki feleségével Kárándy Katalinnal Zsákán lakott, ahol neki volt egy szabad udvara (curia) hozzá tartozóival edjütt, ki a Rhédey família plenipotentiarusa is volt, az ő idejében az Alföld comissariusa. Ennek házára némely bosszús kurucok, akikkel ő hivatalánál fogva rosszul bánt, jószágára, házára rárontottak, akik elől a comissarius kevéssel hírt hallván egész háza népével elszaladt, a házba, mezőire, udvarba talált javait elprédálták, akkor vitték el leveleit is az armálison kívül melyet a Zsákai levelekkel edjütt valamely ruháik közt magukkal elvittek.«"

Zembery de felső Szud. A szász Schönberg családból, melynek egy tagja Csehországba s onnan a protestánsüldözések miatt Magyarországba vándorolt. Sámuel 1651–1736-ig még Semberynek írta magát. Bernát fia, János 1604-ben vette fel a Zembery nevet. (Nem rokon a sokkal régebbi Zsembery családdal) Zembery Anna, Ritoók János felesége az egyik ősanya.

Pérchy de Mike Pérch. II. Andrástól 1225-ben kap donatiót. 1440-ben Ulászló király meghagyja a váradi káptalannak, hogy Miklóst, Pérchy Mike fiát Pérch, Kisfalu, Köteles, a Bihar megyei birtokokba, a kézdivásárhelyi birtokrészekbe – királlyá választatása után és megkoronáztatása idejében neki tett szolgálatai jutalmául – megerősítse. (A Ritoók Dániel anyjának, Cs. Tóth Sárának ősei.)

Paksy (Paxy), eredetileg Apostaghy de Pakos. Emerének [sic!] Nagy Lajos adományozta 1345-ben Tolnában Paks községet. Kihalt. Csiffy Rebeka ága. Mihály, szörényi bán 1515-ben Zsarnócánál elesett a török ellen. II. János tolnai főispán s fivére, Balázs győri püspök 1526-ban elesett Mohácsnál.

Kende de Kölcse. Béla király névtelen jegyzője szerint a hét vezér egyikétől, Ondtól, az Ete atyjától származik. Csiffy Rebeka ősei.

Drugeth de Homonna, francia eredetű nápolyi család, eredeti neve Drugo. Első magyar őse Fülöp, Róbert Károly királlyal jött be Magyarországba 1301-ben. Kihalt. Mint Szepes és Újvár vármegyék főispánja Csák Máté ellen harcolt. – János 1312-ben Szicíliából jött Magyarországba, Miklós 1330-ban Zách merényleténél a király egyik megmentője. György zempléni főispán Bocskai híve, református, Pázmány téríti meg. – Bálint 1577-ben Zemplénben főispán Bocskai fővezére. Bocskai halála után erdélyi fejedelemségre aspirál. 1608-ban országbíró. Magyar nyelvű történelmi naplója. (Csiffy Rebeka ága.)

Pázmán de genere, Hunt-Pázmány. Hunt és Pázmán testvérek mint német lovagok Kézai szerint sváb földről Szicíliába indultak harcolni a szaracénok ellen. Géza fejedelem azonban visszatartotta őket. Az első: Tamás, nyitrai comes, †1216. IV. Péter bíbornok Miklósnak? fia. Atyjának, Miklósnak testvére Farkas, egyik őse Csiffy Rebekának.

Varkocs Varkócs (Warkoch, Warkots) de Nopsitz, kihalt sziléziai származású család. Őse Christoph Warkoch da von Nobschütz, Szapolyai Istvánné tescheni Hedvig kíséretében került Magyarországba. Kristóf leánya Borbála és ennek leánya Drugeth Margit ősei Csiffy Rebekának. – György 1541-ben a Szapolyai-féle támogatás dacára Buda ostroma alkalmával a török párttal, Izabella királyné és Fráter György pártjával szemben, a német párttal, a Ferdinándéval harcol; mint a lovasság parancsnoka Pestet védte a török és a barát csapatai ellen s a törököt vissza is verte. 1543-ban Székesfehérvár védelmében elesett. Ott temették el a királyi temetőben. De már unokája, Tamás az Izabella pártján volt, mint bihari főispán 1552-ben a királynétől a székelyhídi uradalmat kapta.

565 Az írónő betoldása.
566 Az írónő betoldása.

Varkoch Tamás és Báthory György ostromolták a Forgách Simon által tartott Ferdinánd párti Váradot, melyet Forgách hét havi ostrom után kénytelen volt feladni. Varkoch Tamás Fráter Györgynek nagyon bizalmas embere lehetett, mert pl. Lippa ostroma közben egy nap hajnalán a bíbornok az ő [...] kíséretében a várárkon keresztül hatolván a falhoz közeledett és a reá ott váró basával hosszan beszélgetett a vár feladási feltételeiről. Fiának, Miklósnak özvegyét, Hagymássy Katalint Bocskai fejedelem vette el. Említett Miklósról Kakas István, mielőtt perzsiai útjára indult, úgy emlékszik meg, hogy mint Rudolf császár követe háromszor járt Moszkvában.

Bethlen de Iktár. Régi tiszántúli család, nem erdélyi. B. Gábor fejedelem atyja, B. Farkas a török foglalások elől menekült Erdélybe. Ez a Farkas kapta Báthory Istvántól Maros-illyét, ahol B. Gábor is született. Családunkkal kapcsolatba került György, még a magyarországi tartózkodás idejéből. Az iktári Bethlenek rokonsága a bethleni Bethlenekkel történelmileg eddig nem bizonyítható, az iktáriak gr. Bethlen Domokossal 1866-ban ki is haltak. Különben a Bethlen Gábor ideje előtt is már gazdag és tekintélyes bethleni B.-ek mint szegény köznemes famíliát a fejedelem kora előtt le is nézték, és atyafiságát nem is vállalták. Azután természetesen siettek megtalálni az összeköttetést, melyet Nagy Iván a hagyomány alapján közöl. Az ős: Marhard, aki fia Aba Sámuel özvegyének, Saroltának, ki másodszor egy gr. Cornes Vilmos francia bevándorolthoz ment nőül. Bethlen Margit, Balajthy Boldizsárné (1586), kitől leányágon a Ritoók családba Bethlen vér került, Csiffy Rebeka ősei.

Szapolyai de Szepes. A család eredete ismeretlen. Szerény kisnemes család volt Mátyás uralkodásáig. Imre (Literatus) fiatalon Hunyadi János alatt szolgált. 1459-ben még csak vitézlő, 1485-ben már nádor. István nádor Drugeth leány első feleségétől származó Krisztina leánya Csiffy Rebeka egyik ősanyja.

A Csáky család ugyancsak Csiffy Rebeka és a Pázmán rokonság révén tartozik az elődökhöz.

Ártándy de eadem. Tamás az 1505-i országgyűlésen Bihar vm. követe volt. Pál a Dózsa lázadói ellen harcol, részt vesz a mohácsi ütközetben, azután testvérével Szapolyai híve. Gritti kormányzósága ellen foglalnak állást, ezért Gritti lefejeztette őket. A két testvért János király fogatta el. Gritti, mikor a király vadászaton volt – hajnalban, előzetes ítélethozatal nélkül végeztette ki őket. Csiffy Rebeka őse Ártándy Katalin, panaszi Pázmán Jánosné útján van meg a családi összeköttetés." (Gritti előbb János Zsigmond híve, majd Ferdinándhoz pártol, János Magyarország kormányzójává tette a hívei nagy ellenzése dacára. A békekötés után Erdélybe megy török és oláh sereggel és Brassó alá száll, a népszerű Czibak Imrét megölette, mire a magyarok sereggel ostromolják Medgyesen, ahova visszavonult. Majd a moldvai vajdához menekül, de az kiadja a magyaroknak és ezek 1534-ben lefejezték.)[567]

„Anyai ág:

Asbóth család, a hagyomány szerint Angliából származott, Godefroy protestáns vitéztől, ki a XVI. sz. második felében a török háborúban részvétel végett került Magyarországba. Első ismert ősük Gergely azonban a Draskovich grófok jobbágya volt, kinek fia János, gr. Draskovich János országbíró tanácsosa és Faludy Miklós Vas vm.-i alispán íródeákja volt, akit a gróf a jobbágyságból felszabadított – így kapták a nemességet 1715[-ben]. Tőle származik a család veszprémi ága. Ehhez az ághoz tartozik Mihály, akit a család luteránus papi pályára szánt, amire ő nem vállalkozván, családjával meghasonlott – az Asbóth nevet is elhagyva, magát születése helyéről, Várpalotáról Palotaynak nevezte. Így került Nagybányára, ahol ügyvéd volt; mind az öt leánya szépség volt, úgyhogy mikor a legfiatalabb is férjhez ment, Nagybányán azt mondták róluk, »kár, hogy nincs belőlük több is«." (Az ő leánya, Krisztina szépanyánk, aki mama szerint – akit ő neveltetett – magát mindig Palotay-Ásbóthnak nevezte felhangú Á-val; még öreg korában is olyan szép volt, hogy Debrecenben beszéltek róla. Különösen gyönyörű kezét emlegette mama öreg korában is.[568] *A hímzéseket maga rajzolta és gyönyörűen kézimunkázott, de különben előkelő szokások szerint élt. Háztartással nem foglalkozott. Egy kézimunkája, keresztelő párnahuzat, még megvan a családban. A család rajzoló*

567 Az írónő betoldása.
568 Az írónő betoldása.

és festői tehetsége ebből az ágból származik. Fia, Csányi Dániel nagyon finom miniatűröket festett. Csányi Gizella, az unoka: festőnő. A Ritoók gyerekek közt én festő akartam lenni és mindig legnagyobb érdeklődésem a festészet iránt volt, Zsigmond testvérem kitűnő karikatúrákat rajzolt, Margit az iparművészeti iskolát végezte és a képzőművészeti iskolába is járt szép eredménnyel; unokahúgom, Éva Jaschik Álmos tanítványa, elragadó finom színes rajzokat és illusztrációkat készített mesékhez, melyeknek szövegét művészi betűkkel maga írta, de nem folytatta tanulmányait, mert azt tartotta, hogy éppen elég nő van, aki jelentéktelen kis „bilderliket"[569] festeget, s nem tartotta magát elég tehetségesnek, hogy többre vihetné. Ez a szerénység vagy önbizalomhiány már nem Csányi, hanem Ritoók családból való örökség.)[570]

„Inczédy de Várad. Dalmatiai eredetű család, első ismert őse Icsevics Márk, ki 1480-ban a török ellen vitézül harcolt. Mátyás király alatt Magyarországba került s Bihar vm.-ben a királytól adományt kapott. A Csányi család egyik őse.

Szirmay de eadem és Szirma-Bessenyő. Első ismert ős Raák, aki 1241-ben a sajói csatában a király védelmében elesett. (Nevek: Ottobor, Cheburka, Kozma, Mikó – keresztnevek) Unghváry ős.

Both de Bajna és Bothfalva. Both András Mátyás király hadvezére, majd horvát bán. Reánk nézve érdekes, hogy az apai és anyai ág egyaránt kimutathatóan összeköttetésben áll a Both családdal. B. Zsófia (1627), férjezett Unghváry Gáspárné egyenes leszármazója Unghváry Berta édesanyám. Míg B. András horvát bán leányától, Katalintól származik az ősök során át Csiffy Rebeka, Ritoók Mihály felesége, a szépanyánk."

Mivel Zsigmond testvérem nem fejezhette be a családtörténetet, megkísérlem azt, amit tudok, még hozzátenni. Nagy baj, hogy az embert fiatal korában csak a jövő érdekli, s így sokat elmulasztottam, amit atyámtól még megtudhattam volna. Például soha sem kérdeztem ki, milyen volt a ház, ahol Csiffen és azután ahol Földesen laktak, hogyan voltak berendezve, milyen nagy volt a birtokuk, milyen udvaron és kertben játszott mint gyermek. Csak azt tudom, amit atyám magától elbeszélt.

Ritoók Dániel nagyatyám rendkívül vallásos református volt. Minden reggel be kellett gyűlni a házi cselédségnek, és a bibliának aznapra szóló részét felolvasta nekik. Nem tudom, hogy korán reggel télen, mielőtt munkához fogtak, milyen világításnál volt ez a felolvasás. Csak sejtem, hogy mécsnél vagy legjobb esetben faggyúgyertyánál lehetett. Az udvarházában nem volt szabad káromkodni, Isten nevét hiába felvenni. Mint a biblia mondja, bűn volt. – Erre nézve egy érdekes epizódot mondott el atyám (mely ma annyira hasonlít valami vasárnapi iskolás olvasókönyv történetéhez, hogy szinte félek, a jövő félreérthetné).[571] A kerítésnél állott és meghallotta, hogy egy fiatal, még gyerek legény irgalmatlan cifrán káromkodik. Nagyapám kiment és elverte a gyereket, megmagyarázván, hogy milyen bűnt követett el Isten ellen. Sok-sok év múlva egy parasztember állított be hozzá: – Nem ismer tekintetes uram? – Nem én, jó ember, mivel szolgálhatnék? – Én vagyok az a fiú, akit egyszer a tekintetes úr káromkodásért elvert. – Na és még most is haragszol érte? – Dehogy haragszom! Eljöttem megköszönni a tekintetes úrnak, hogy megnevelt. Mert soha többé nem felejtettem el, mit mondott az Isten nevéről, és mindig ahhoz tartottam magam. De meg is segített az Isten, mert minden, amibe belefogtam, jól ment és ezt a tekintetes úrnak köszönhetem.

Ritoók nagyatyám 70 éves korában halt meg, éppen a születése napján. Atyám beszélte egy reggel, hogy milyen különös álma volt. Ugyanaz, ami az ő atyjáé: lemenőben volt a nap és ő szemben állott vele, csak egy karéja volt még látható. Az apja ebből kiszámította, hogy meddig fog még élni. Ő azonban nem fogja megtenni. Nagyon különös és szokatlan dolog a református józan gondolkozású embernél ez a misztikus hajlandóság. Hogy csakugyan addig élt-e, mint ahogy kiszámította, azt nem tudom. De a 70. születésnapja előtt este elbúcsúzott a családjától és másnap reggel halva találták.

569 Képecskéket – deformált német.
570 „Az ő leánya, Krisztinától" az írónő saját szövegébe írott későbbi betoldása.
571 Az írónő saját szövegébe írott későbbi betoldása.

Azt hiszem, a faluban az öregúrnak nagy tekintélye lehetett, és bizonyára egyházi téren is. Mindezt azonban nem tudom bizonyosan.

Későn házasodott, és így atyám késői gyermek volt, a hetedik, mostoha testvéreivel együtt számlálva. Kiskorában maradt árván. Egyetlen édes testvérének, Anasztáziának férje, Gobóczy Károly volt a gyámja. Úgy látszik, nem kifogástalanul teljesítette kötelességét, bár apa nyíltan sohasem panaszkodott. Ez a Gobóczy nem hagyott vagyont és apa a gyermekeit is sokszor segítette. *(Az egyik, Mór, kiment Amerikába mint egészen fiatalember és évtizedekig nem hallottam róla. Alig nyolc-tíz évvel ezelőtt kaptam levelet tőle, melyben megírta, hogy családja van, fia Clevelandban városi tanácsos – egyszóval keresztül küzdötte magát és kitűnő gyermekeket nevelt. Ezt a tehetséget bizonyosan nem az apjától örökölte, aki elég könnyelmű ember lehetett, hanem a Ritoók anyai ágról. Különben az amerikai vallásos szektárius élet befolyásolhatta gondolkodásában, mert különös hipnotikus gyógyításairól írt és még egészen öreg korában is újabb és újabb eszméket akart keresztül vinni. Mind vallásos alapon, és nagyon el volt keseredve, hogy az emberiség nem hallgatott rá. Leveleiben megható ragaszkodást mutatott az óhazához, kétségbe volt esve sorsunk felett, nem bízott a magyar újjászületésben és nagyon sajnáltam, hogy nem érte meg Erdély egy részének visszatérését.*[572]*)*

Sokkal nehezebben tudok atyámról írni. Mindig irigyeltem azokat, akik olyan kitűnően és elfogulatlanul tudtak a szüleikre visszaemlékezni, mint Illyés Gyula, vagy Móricz Zsigmond vagy Kodolányi János.

Atyámat Nagyvárad Catójának nevezték rendkívül szigorú kötelesség- és becsületbeli felfogása miatt. Nagyon jellemző két eset ügyvédi foglalkozása elejéről és végéről. Mint fiatal és már neves ügyvédnek neki juttatták valami nagy birtokperben a csődtömeg-gondnokságot. Kitüntetés, és nagy előny anyagi szempontból is. Nem fogadta el, mert mint mondta, itt olyan nagy mezőgazdasági tudásra lenne szüksége, melynek nem felelhet meg. Hiába volt jogász és barátai elképedt unszolása. Megkapta az ügyet Sonnenfeld fiatal zsidó ügyvéd, aki persze elfogadta, habár képzelni lehet, hogy ő még kevésbé értett a mezőgazdasághoz, mint atyám, aki mégis csak falun és birtokon nőtt fel. Sonnenfeld felesége és leányai felnőtt korukban öklömnyi buttonokkal[573] jártak fényes délben az utcán. Megjegyzem, sohasem irigykedtünk vagy ítéltünk apám ilyen tettei felett, mert ez ő volt, és amit tett, az csak helyes lehet.

A másik érdekes eset, hogy mikor elfogadta Szilágyi Dezső[574] ajánlatát, hogy a királyi táblához menjen, még nem volt nyilvános a változás, még távol volt a kinevezés, és az iroda[575] sem volt felosztva, de apa értesítette az állandó klienseket, hogy nem fog tovább ügyvédi gyakorlatot folytatni. Erre az öreg Korniss gróf, akinek évtizedek óta vezette az ügyeit és megmentette a vagyonát, emlékül két remek ezüst girandolt[576] küldött, több volt egy méternél, ahogy emlékszem és impozáns két darab. Apa el volt keseredve; behívott minket: – Lehetetlen elfogadnom. Én ma már jóformán nem vagyok ügyvéd. – De még nem is bíró, apa – vetettük ellen. – De én már tudom, hogy bíró leszek és nem fogadhatok el ajándékot; ez nem is kérdés. Csak attól félek nagyon, ha visszaküldöm, megbántom vele ezt a beteg, öreg, jóakaratú embert. – Nem is vitatkoztunk tovább. A két remek darab visszament és szegény öreg gróf jobban megharagudott, mint képzeltük. – Csak nem gondolja „Rítoók", hogy vesztegetni akarok – fakadt ki egy ismerősünk előtt.

Az iroda feloszlatásakor a fiatal ügyvédeket személyenként ajánlotta klienseinek. Sok fiatalember ennek köszönhette egész szerencséjét. Egyik pesti jó ügyvéd ismerősünk el volt képedve. – Hiszen ebből egy vagyont lehetett volna megkapni, vagy legalább valamelyik leánynak adni

572 Az írónő betoldása.
573 Ld a 126. jegyzetet.
574 1889-től 1895-ig igazságügyminiszter.
575 Ti. édesapja ügyvédi irodája, amelyet az összeférhetetlenség miatt kellett megszüntetni. Manapság az a szokás, hogy a tisztség viselése idejére más nevén megy tovább az iroda.
576 Zsirandol, gyertyatartó – fr.

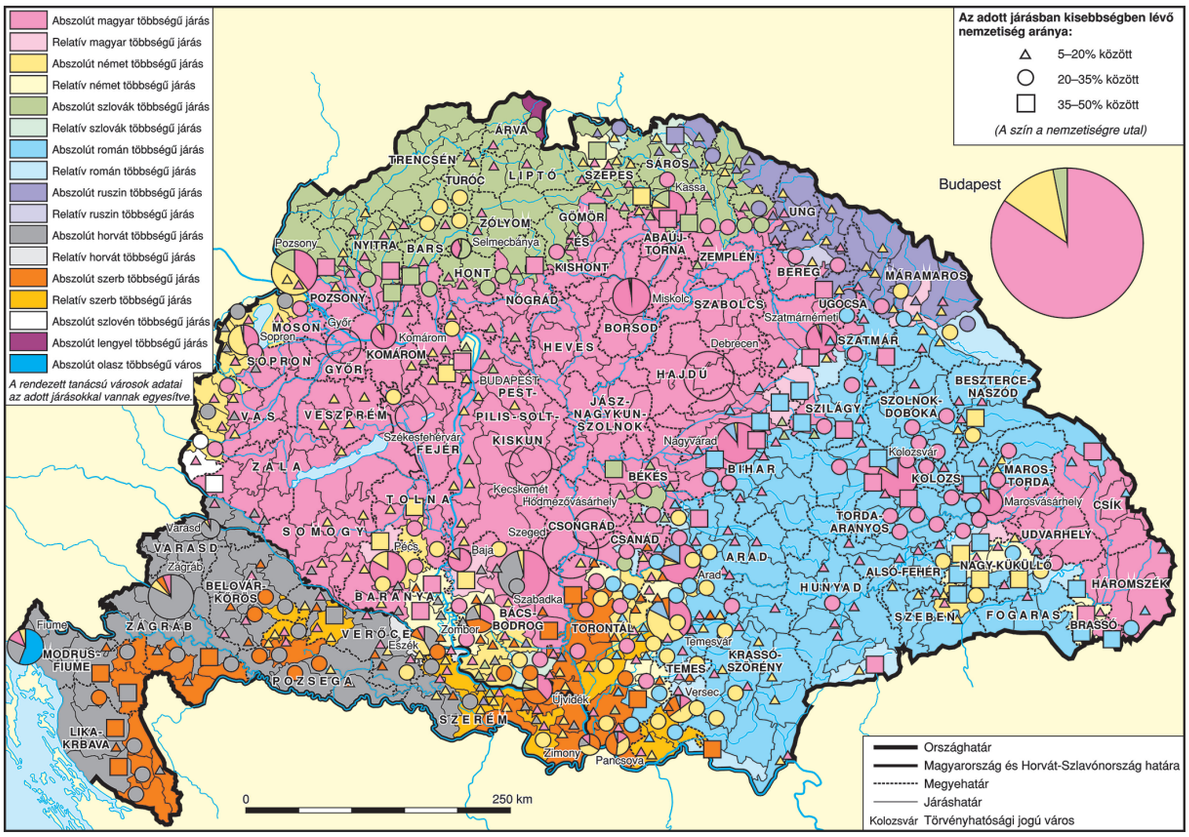

91. Magyarország etnikai térképe az 1910-es népszámlálás adatai alapján
Az írónő édesapja ritka kivételként kétségbeesetten látta a jövőt: a történelmi Magyarország szétesését. – Nagy-Britannia, Franciaország már 1918 nyarán elismerte a Cseh Nemzeti Tanácsot hadviselő félként.

hozományul egy fiatal ügyvéddel való házasság esetére. – Nagyon praktikus gondolat, de még ha apának eszébe jutott volna is..., dehogy jutott volna!

Ez a „catói” jelleg nagyon keveset mond a lelkéről, bármilyen fontos és életvezető jellemtartás volt nála. Mert a rendkívül jó catói szigorúság inkább a saját tetteivel, mint mások ellenében volt meg. Minden igazságtalan ítélet ellen a végletekig harcolt mint védőügyvéd. Különösen paraszt kliensei foglalták le és izgatták igazságérzetét. Persze ezek mind ingyen szeretetet és pártfogást élveztek. Annyira ismerték Biharban a parasztok, hogy jóformán állandó védője volt az ügyeiknek. Akár polgári, akár bűnügyben.

(*Ezt Zsigmond testvérem is örökölte, mert mint orvos éppen olyan szeretettel fordult a parasztok felé. Különösen a világháború alatt képes volt egy derék fiú miatt nemcsak minden orvosi tudását, hanem minden emberi szeretetét is latba vetni. Csak az, aki látta, hogy a papírtalpú bakancsok milyen borzalmas vészt okoztak a sorkatonaság között, lehetett olyan engesztelhetetlen elítélője nemcsak a zsidó szállítóknak, hanem azoknak a tiszteknek is, akik ezeket elfogadták.*)

Atyám kitűnő szónok volt. Ez nemcsak ügyvédi pályáján, politikai tevékenységében is nagy nevet biztosított neki. A szabadelvű párt elnöke volt Váradon, és remek beszédekkel üdvözölte Tisza Kálmánt a Sas vendéglő nagytermében. De sohasem volt „mameluk”. Minden alkalommal beszélt azokról az újításokról, melyeket fontosaknak tartott a magyarság érdekében. Elítélte a túlzott centralizációt Pestre, és a vidék és falu elhanyagolását. A birtokviszonyok rendezését kívánta. Ez a kérdés csak most jutott annyira, amennyire megoldáshoz.[577] A nemzetiségi kérdés

577 Ritoók Emma nagyon jól látta a Nagyatádi-féle földreformnak nevezett, valójában Bethlen István megszabta „rendezés” szerény voltát.

rendezését is, főleg Erdély szempontjából. Mennyit lehetett volna akkor még tenni! Talán megelőzhettük volna azt a szörnyűséget, amit bekövetkezett.[578] Amiről atyám kétségbeesetten látta előre, hogy be fog következni. Egyes jogi terveket is felvetett, úgyhogy Gyulai Pál, akivel egyszer erről beszélgetett, megkérdezte, hogy miért nem írja meg ezt a *Budapesti Szemle* részére? Nagy örömmel fogadnák. De neki sohasem volt ideje rengeteg munkája mellett tudományosan kifejteni a nézeteit. *Szellemi érdeklődése a jogi szakon kívül főleg történelmi volt. Könyvtára is ennek felelt meg. Néhány klasszikus regény, magyarok, volt még benne, különben szépirodalmat nem olvasott sokat. Jókait nem szerette túlzott fantáziája miatt, Mikszáthot inkább.*[579] *Nagyon meglepett, hogy késői korában úgy megértette Dosztojevszkijt. A költők közül Arany állott hasonlíthatatlan magasan előtte, bár ismerte a többi klasszikus költőt is. A külföldiek közül Goethét olvasta. Képzőművészet tekintetében nem volt képzett, hiszen akkor egy vidéki városban semmit sem lehetett látni. A bécsi múzeumokra emlékezett, ha szépről beszélt és elragadtatással emlegette Pattit és Lind Jennyt.*

Nagyvárad érdekében éppen annyit dolgozott, mint az egyénekért. Mikor Szilágyi Dezső miniszter lett, felhívta, jöjjön mellé államtitkárnak, de nem akart Pestre menni. Nem szerette ezt a zajos, tülekedő várost. Mit mondana most hozzá? A királyi táblák felállítása alkalmával ugyancsak Szilágyi beszélte rá, hogy fogadja el előbb az alelnökséget, majd az elnökséget. Csak azért tette meg, mert Szilágyi arra is figyelmeztette, hogy öreg korára biztosítsa magát és a családját. Különben nem szerette azt a már akkor kezdődő irányt, hogy mindenki közhivatali pályára akart menni. A szabad foglalkozás volt az ideálja. Különben országos hírű nevezetesség volt. Az is mutatja, hogy az Országos Jogászgyűlés elnökévé választották, habár vidéki ügyvéd volt. Jogi kérdésekben véleményét mindig döntőnek fogadták el.

Komoly református vallásossága is befolyásolta jelleme alakulását. Csak nála ez a vallásosság erősen kapcsolódott nemcsak a családi hagyományokhoz, hanem a történelmiekhez is. Magyarsága idealista és „törzsökös" volt, mint most neveznék.[580] De azért nálunk nem volt semmiféle kiabálós magyar érzés, olyan volt ez a gyermekek előtt, mint a levegő vagy a föld, az ember nem is beszél róla, mégis belélegzi és él rajta. Később Pesten Tormayéknál, az asszimiláltaknál ellenkezőleg, állandóan hallottam magyarságuk hangoztatását.

Atyám nem gyűjtött vagyont, de nem is igen értett a pénzkérdésekhez, még az otthonában sem. Egészen természetesnek találta volna, hogy ugyanannyiból kell kijönni a konyha és ház szükségleteinek, mint kezdetben, holott lassú, de folytonos emelkedés volt az árakban. Csak ő nem emelte állandó klienseinél a honoráriumot. Még jobban megérzett ez az ismeretlensége a szükségletek terén, mikor mi lányok nőni kezdtünk és a ruházati költségekről volt szó. Négy nő – anyám és három leány részére –, nem is beszélve az óriási háztartás fehérnemű-szükségleteiről. E miatt nem egyszer kifakadt, de azért megkaptuk, amire szükségünk volt.

Egészen elmerülve idealista világnézetébe, a pénzt nem tartotta fontosnak és a pénzhajszát különösen megvetette. Annál jobban meghatott, sőt megdöbbentett, amikor egyszer már öreg korában azt mondta nekem: – Úgy látom, mégis eltévesztettem az életemet, vagyont kellett volna gyűjtenem. – Ez a keserű, kiábrándult megállapítás többet mondott nekem a megváltozott időkről, melyben nem volt többé helye olyan jellemnek, mint az övé. A Széchenyi téri házat azonban, mely Lázár Mihályé volt, megvette. Gyönyörű kertté varázsolták át szüleim az udvart, középen a nagy hársfával, mely állítólag velem egyidős. Ma is megvan, beterítve lombjával az egész udvart. A rózsák tengerével, a vadszőlővel felfuttatott tornáccal, a nyári virágokkal és azzal a renddel kint és bent, mely már az anyám érdeme volt. Később apa szőlőt is vett a váradi hegyen. De ezzel sem

578 Tipikus kontrafaktuális kérdés. Nincs rá pontos felelet, ám bizonyosan megkockáztatható, hosszabb történelmi távon lett volna lenne kedvező hozadéka.

579 Nem csekély történelemszemléleti eltérés apa és leánya között. Hiszen míg az írónő – mondjuk itt is – számtalanszor Jókait, az ő regényeit említi fel, addig Mikszáth az egész betűtengerben csupán egyszer bukkan elő.

580 Utalás az 1938. november 20-án indult Sárkányos Mozgalomra. Tagjai nem csupán a zsidók, hanem az „árják" társadalmi térfoglalásának visszaszorítását szorgalmazták.

volt szerencséje. Mert óriási befektetést csinált a rigolírozással és újraültetéssel, és mire termett volna, a filoxéra elpusztította az egész váradi hegyet.

Emberként rendkívül kedves és udvarias volt az idegenekkel szemben is. Barátai és kartársai kimondhatatlanul szerették. Velünk, gyerekekkel, mikor már nőttünk, sokat foglalkozott estén-ként. Vacsora után felolvasott, leginkább Aranyt. Remekül olvasott fel, gyönyörű hangja volt. Olvasmányait is idealizmusa választotta ki. Madáchot is nagyon szerette. Modern, vagyis akkori szépirodalmat nemigen olvasott. Nem volt ideje rá. De tudom, hogy Dosztojevszkijt elolvasta és bámulatosnak tartotta. Tolsztojt is. A nők megítélésében az örök tisztelet vezette, nálunk sohasem hallottam kényes természetű pletykákról. Még Petőfinét és Madáchnét is védelmébe vette. Ez még anyámat is befolyásolta, mert ha később is, amikor a „mai" asszonyokról rosszat beszéltek, mindig azt mondta, hogy régen is voltak ilyen asszonyok. Nem hitte, hogy „romlik a világ".

Atyám társadalmi kérdések tekintetében sem volt szigorú ítélőbíró. Velünk szemben pedig nem is kellett szigorúnak lennie, mert megfeleltünk annak, amit leginkább kívánt a szellemi törekvé-seknek. Minden gyerek kitűnő tanuló volt. Bár nem szokott dicsekedni, hallottam, amikor egyszer a másik szobában valakinek elmondta, mind a hat gyermeke tiszta kitűnő bizonyítványt hozott haza. Mikor felnőttünk és megokosodtunk, úgy beszélt velünk, mint egyenrangú egyénekkel, elmondta terveit és a mieinket is elősegítette. Neki köszönhetem, hogy egyetemre mentem, habár ez akkor még tisztán tudományos cél volt mindkettőnk előtt. Ennek köszönhetem, hogy később fenn tudtam magamat tartani, mikor már semmi sem maradt a kis vagyonból és anyám nyugdíja nem volt elég az élethez, mint azelőtt. Miután a háború és a forradalmak kegyetlen megpróbáltatásai anyagilag is tönkretették velünk együtt a középosztályt, még segíteni is tudtam az enyéimen.

Atyám mint férj is ezt az életformát tartotta fenn. Nagyon komoly és szeretettel tele volt a szü-lők egymás közötti élete. Magázták egymást, mint mi is a szüleinket. Néhány alkalmat kivéve alig emlékszem, hogy zajosabb jelenet lett volna köztük. Akkor sem ők voltak az okai, hanem valami cselédkérdés, vagy kívülről jött befolyás, idegen beavatkozás. A viccelődés és heccelődés a házastársak között, amit később Pesten egyes családokban megismertem, nálunk teljesen ide-gen forma volt.

Gyermekei halála rendkívül megtörte. Hármat vesztett el, már felnőtt korukban. Ez a vesz-teség valósággal ijesztő hatású volt mindkét szülőre. Sohasem gyógyultak ki belőle. Ernő után, aki büszkesége volt a családnak, azt hittem, soha nem lesz többé rendes élet nálunk, apa annyira megtört. Később azután, mikor én a gimnáziumot és az egyetemet végeztem és csupa kitűnő vizsgákat tettem, azután első regényem pályadíjat is nyert, egy kis halvány pótlást kapott bennem elvesztéséért. Zsigmond testvérem haladása és kiválósága felülmúlta azt, amit tőle várt. Olyan büszke volt sikereinkre, hogy nagyon fájlaltam, hogy legalább doktorátusomat nem érhette meg.

Külső megjelenésében (*csak később vettem észre, kiskoromban olyan természetesnek találtam, hogy ilyen, ilyennek kell lennie*) magas, elegáns alakja volt. Bár az eleganciára nem sokat adott. Arca, különösen fiatal korában nagyon kifejező és szeme rendkívül szép. Ha magyarázott vagy vitázott, szinte ragyogóvá, tüzessé vált ez a barna szem; orra, a Ritoók orr, nála csak jellegzetes-séget jelentett. Nálam már a női arcban túl nagy és nem szép volt. Apa fiatal korában tehát szép és főleg érdekes ember. Öreg korában nagyon méltóságos, majdnem hatásosnak mondanám, ha nála minden, ami hatásosnak látszott, nem lett volna természetes. Díszmagyarban a faj olyan nagyszerűen ütött át, mintha Bethlen Gábor udvarából jött volna elő.

Anyánk határozottan szépasszony volt. Kitűnő alakja, sápadt barna arcbőre, különös vágású szeme kissé egzotikusnak mutatták. Szája is kifejező, álla kicsi, kissé csapott (*ezt örököltem*). Ő volt tulajdonképpeni nevelőnk és akkoriban elég szigorúnak találtam. Persze, mert én meg min-dig forradalmár természet voltam, már kiskoromban is. Inkább arckifejezése volt szigorú, mint bánásmódja. Ennek a kifejezésnek különös ferde szemöldöke volt az oka. Különben a legnagyobb szabadságban nőttünk fel. Még olvasmányainkat sem ellenőrizték, a nagy udvar a legvadabb játé-koknak színtere volt. Később anyám is, éppen úgy, mint apa, baráti volt a gyermekekkel szemben. Öreg korában, mikor már fent laktunk Pesten, valósággal hálával fogadott minden kedvességet, gyermeki szeretetnyilvánítást, különösen Zsigától, egyetlen megmaradt fiától, aki meg is érdemelte

önfeláldozó nagy szeretetéért. Egyáltalában akkor minden tettünknek két rugója volt: mi fontos mamának és Évának, Géza árván maradt kisleányának, akit mi neveltünk. Miattuk mentünk öt-hat hónapos nyaralásra Pestről falura vagy fürdőre. Ez akkor kitelt a mama nyugdíjából és néhány részvényünk jövedelméből.

Nagyszerű háziasszony volt, hozzá hasonlót nem ismertem soha. Nemcsak a főzés mesterségében egyetlen, hanem az egész ház vitelének rendszerében és bámulatos rendjében. Váradon gyermekkorunkban csak a család nyolc tagja elég lett volna a házvezetés nehézségére. De azonkívül nevelő, nevelőnő, és mindig egy-egy szegény rokon. Nyáron pedig még rendesen valaki ismerős gyermek vagy ifjú, akinek nem volt hova menni. Ennyi emberre főzetni, mindent rendben tartani, nyolc szobát, udvart, kertet. Pontosan percre kellett forogni a háztartásnak, mert apa és gyermekek életbeosztása ezt megkívánta. Csak később, érett ésszel láttam be, micsoda rendkívüli teljesítés volt ez. Sohasem láttam anyámat munka és foglalkozás, szaladgálás nélkül. Hányszor tört rá egy rokon család napokra vendégül vidékről. Amikor már helye sem volt ágyat hova vetni. Vagy ebédre, vacsorára váratlanul jelentkező vendégek adtak új munkát. Soha fennakadás nem volt. Engem jól megtanított főzni, úgyhogy sokban segítségére lehettem, mint fiatal leány. Éppen olyan szépen beszélt magyarán, mint apa, aki pedig úgy beszélt, mint ahogy Arany János írt.

Anyám nem végzett iskolákat és csak magyarul tudott, de egészen csodálatos intelligenciája ezt elfelejttette. Sohasem ismertem még férfinál sem objektívabb gondolkozást és felfogást az emberekről. Még minket, gyermekeit is így ítélt meg, ami az anyai szeretet mellett ritka dolog. Tudta mindegyiknek a hibáját, az egyik neuraszténiás természetét, a másik lázongó okosságát. Jót és rosszat egyformán tudott rólunk és sohasem bolondította magát, hogy csodagyermekei vannak, habár sokszor tehette volna. De ez nem változtatott szeretetén.

Miután 1904-ben Pestre felköltöztünk, már nem foglalta le annyira a háztartás. Főleg miután mátyásföldi házunkat felépíttettük és a háztartást Margit vette át. Úgyhogy többet lehettünk együtt. Sokszor bámultam ítéleteinek tisztaságát és mélyre látását. Most volt ideje rá, sokat olvasott. Inkább történelmi könyveket, mint regényeket. A modern regényeket nem szerette, a sok lélektani áskálást nem élvezte, hamisnak érezte. Nagy szerencse volt Zsigának a családja, mely gyakran vette őt körül. Zsiga feleségét[581] nagyon szerette, habár az egész Tormay családdal nem rokonszenvezett. Az unokák sok örömet okoztak hanyatló életének.

Mikor 80 éves korában elvesztettük, egyszerre a család összetartó központja esett ki közülünk. Míg élt, nem is tudtuk, mennyire ő volt a közös anya. Nemcsak mint szülő, hanem mint életünk közös összekapcsolója is. Minden sikerünket személyes sikerének érezte, és minden akadályunkat az életben mint az életébe beledobott követ viselte.

A gyermekek közül hárman haltak meg már felnőtt korukban. Zsigmond és Margit velem együtt öregedett meg. Zsigmond örökölte apa éles judíciumát, ami az orvosi pályán is fontos. Bár sokszor azt gondolom, volt valami intuitív, talán valami anyánktól örökölt „belelátása", ami az ő távollátásának felelne meg. Mert rendkívüli pontos diagnoszta volt. Paciensei éppen úgy szerették ezt a különös, tatáros arcú, de finom, európai műveltségű és modorú orvost, mint apát a kliensei. *Különös ellentétnek látszik, hogy míg apa liberális volt, Zsigmond a legerősebb konzervatív. De ez csak látszólagos ellentét. Először is az a liberalizmus, melyhez apa ragaszkodott, nem a mai zsidó liberalizmus. Azután meg apának is a magyar sors volt a legfontosabb, és ha ez összeütközött a liberális elvekkel, ő is csak magyar volt. Zsiga azonban már átélte a katasztrofális időket, mely a háború előtt a magyarságot megingatta, azután a háborút és a forradalmakat. Ő a liberalizmusban világosan látta a nacionalizmus ellenségét.*[582] *De mikor a magyar sorsról volt szó, akkor*

581 Tehát Tormay Máriát, Cécile testvérét.

582 Tehát az elsimított különbség nem volt elsimítható. Az írónő édesapja nem volt antiszemita, testvére élesen az lett. Ld. erre felesége kifakadását a húszas évek végén. Amikor a kormányzó felesége adta kerti partin, „mindenki", még Az *Est*-lapok tulajdonosa, Miklós Andor is ott volt színésznő feleségével, ellenben a Magyar Orvosok Nemzeti Szövetségét életre hívó férje nem kapott meghívást. A rendszer konszolidációjának, amelyben oly hatékony szerepet vitt a zsidó eredetű finánctőke is, következménye volt testvére mellőzése. 1928-ban történik meg a numerus clausus jelentős mértékű enyhítése is. Amelynél

nem volt más, csak magyar. Ezért az ő felfogásában a földbirtokrendezés kérdése szélsőségesebb megoldást követelt, mint a mai és olyan elgondolása volt, melyet ma nem mernének még javasolni sem. A magyar nép szeretete nemcsak hogy konzervativizmusát bontotta meg, hanem egyenesen szélsőséges megoldásba vitte.[583] Gyermeki és testvéri szeretete megható volt. Lehetetlen mélyebben érezni a vér kötelékeit, mint közöttünk, a megmaradottak között éreztük. Róla még sok szó lesz emlékeimben is. Ugyanaz az elzárkózás minden külső hiúságtól jellemezte, mint apát. Meghagyta, hogy gyászjelentésébe még csak azt se írják ki, hogy dr., és csak a család legyen a temetésen. Ez utóbbi persze lehetetlen volt, bármennyire hálátlan a magyar társadalom legtisztább magyar vérű gyermekei iránt. Őt mégsem lehetett elfelejteni, hiszen még háborús betegei is felejthetetlen emléket őriztek meg róla. Azonkívül az egyetem (rendkívüli tanár volt) és a kórházi orvosok (a főváros kórházainak igazgató orvosa volt)[584] nem engedték szó nélkül el az életből. Még ha hamar el is fogják felejteni. Ritoók-sors, a Ritoók-jellemből származik.[585] Sok kitüntetését és rendjeleit sohasem viselte és mi is csak halála után tudtuk meg a legtöbbről, hogy megkapta.

Én már nem fogok így elmenni akarni – hangtalanul.[586] De nem is vagyok abszolút Ritoók, éppen legkevésbé az ambíció kérdésében. Mert örök célom volt, hogy „valaki" legyek. Ezen kívül egy másik tulajdonság, ami talán Unghváry nagyapától került hozzám, a nyugtalan lélek, a mindenfele való érdeklődés, ami az életemet megosztotta, tanulmányaimat és írói tehetségemet is. Sohasem tudtam ellenállani, hogy mikor író voltam, ne izgassanak a filozófia kérdései. Mikor pedig esztétikát írtam, már a jövő regényem megírásával küszködtem. De hiszen ezekben a lapokban, az emlékeimben benne leszek eléggé. Csak annyit még, hogy az arcom felső része Ritoók. A homlok, a szem, az orr, aztán a száj, a gyönge áll már anyai örökség, s a koponyaforma is Unghváry.

Margit (mindannyiunknak Mica) testvérem volt fiatalon talán a legszebb a családban. Ha akkor a mai divat lett volna, akkor tökéletesnek tartották volna a termetét is. Mert nagyon magas, karcsú, olyan, mintha egy mai francia divatképből lépett volna ki. Akkor túlságosan soványnak találtuk. Éppen olyan eszes, mint valamennyien, de érzelmileg érzékenyebb, és leginkább hajlott a művészi irány felé, mihelyt alkalma volt rá. A család minden súlyos idején ő állott helyt. Az ő jósága nem olyan, mint az enyém. Én mindig fellázadok, hogy jónak is kell lenni, mikor annyi más dolga van az embernek, de persze azért megmaradok a jóságnál. Micánál ez olyan, mintha éppen úgy az élete volna, mint nekem az írás. Minden betegség, minden elhagyatottság reá hárult a családban, egészen fiatal kora óta. (*Amit Éváért tett, mint kis elhagyatott árva gyermekért, az nem egy fiatal lánynak, hanem egy arra nevelt szerető szívű ápolónőnek és anyának is egy személyben sok lett volna. Míg Éva felnőtt és férjhez ment, nem volt szabad kifogást emelni vele szemben semmi miatt, mert Micát sokkal jobban megbántottuk vele, mint Évát.*)

Nincs mit tovább beszélni róla, mert lehetetlen volna minden tettét felhozni. És amilyen hálátlan az ember, bizonyosan sokat el is felejtettem. Mikor Éva rám maradt, már tudtam, hogy Mica nem fog férjhez menni. Mert ez a gyermek, azt lehet mondani, több volt neki, mintha a saját gyermeke lett volna. Az apát, Géza testvérünket is szerette benne, aki reánk hagyta ezt a kisleányt. Most együtt lakunk Budán egy kétszobás kis, de kedves lakásban.[587] Szerencsétlen lábtörésem óta bekövetkezett mozgási nehézségem miatt helyettem is mozog, jár minden után, küzd a pénzbeli nehézségekkel. És az én idegességemmel is, mely tehetetlenségem miatt kínoz. Éva ugyanebben

---

annak idején a keresztény középosztály – benne az írónő testvére – jóval keményebb szabályozást követelt.

583 A korábbi verzióban is megvolt már e betoldás, de ott ezen a ponton ez olvasható: „amire egy ismerősöm azt mondta rémülten: de hiszen ez kommunizmus! Pedig nem volt az, csak a magyar népnek olyan szeretete, amilyet igaz lélekből a szélsők sem mernek elgondolni." 473. fond, 4. doboz *Változatok* nevű pallium 22.

584 1933-tól.

585 Aligha egyéni sors, sokkal inkább ez a tipikus. Amint a népnyelv mondja: sikeres embernek sok, sikertelennek kevés a barátja. Ilyen egyszerű…

586 Tévedett. 1945. április 3-án hunyt el. Minek is magyarázzuk…

587 Ma Kiss János altábornagy utca 55. – A nyolcszobás nagyváradi ház, a mátyásföldi villa után érezhette az írónő 80 négyzetméteres lakását kicsinek.

a házban lakik a férjével és csöpp kis lányával, egy bájos, elragadó kis unokával.[588] Ez talán mégis a sors ajándéka nekem is, de főleg Micának, aki legjobban megérdemli.

(1940)

❖

Hogy saját magamról többet is írjak: *Legrégibb gyermekkori emlékem négyéves koromból maradt meg. Szüleim a bécsi világkiállításról jöttek haza és mi vártuk őket. Emlékszem, hogy a négyfiókos komód előtt álltam, melynek nem értem el a tetejét, és a nagy faliórára bámultam a szekrény felett – habár egészen bizonyosan fogalmam sem volt, hogy a várakozásnál órát kell nézni. Még arra is emlékszem, az ebédlő melyik szegletében állott a szekrény, és ma is szinte érzem magamat, amint ott állok. Azután megfordultam, mert mama szólított, és egy gyönyörű nagy babát adott ide. Ezen túl is jól emlékszem gyermekkoromra, mely olyan szép*[589] volt a nagyváradi Ritoók ház udvarán és kertjében, hat testvér közül a négy fiatalabb örökös és izgató játékaival Verne-regények és látott színdarabok alapján. Azóta sokszor megfigyeltem a gyermekek játékait, és azt találom, hogy sohasem játszanak olyan érdekes és izgalmas módon, mint mi akkoriban. Apám mint nagy demokrata, hogy életre nevelje gyermekeit – ő maga nagyon híres ügyvéd volt, később királyi táblai elnök –, a községi iskolába járatott mindnyájunkat, amilyenbe ma még egy proli se adná gyermekeit higiénikus szempontból. Én azonban, úgy látszik, természettől arisztokrata voltam, mert mindjárt kijelentettem, olyan lánnyal, aki mezítláb jár, nem barátkozom. Különben semmit sem tanultunk írás-olvasáson kívül. Az első osztály szobája földes volt, a tanítónők közül legjobban Papp Emerenciára emlékezem, akit ma hisztériás bolondnak titulálnának, de különben ő sem csinált semmi bajt. Mindig nagy kendőkbe volt burkolózva és azt hiszem, saját maga által írt verseket tanított nekünk, mert olyan értelmetlen ostobaságok voltak, hogy azt józan ember nem írhatta. Ez sem ártott meg és tíz órakor nagyon jól mulattunk az udvaron. Nem a mai gyerekkörtáncok nótái mellett, hanem amiket ma már nem is hallani (*Hajlik a meggyfa…*).[590] Később a Recht néni józanabb fegyelme alá kerültem és Adél néni kínzott a harisnyakötéssel. Az iskola közel volt, szemben a Jakab Mihály utcán kellett végigmenni, melynek szegletén a kis boltban vettük egy krajcárért az angol cukrot. Álmomban gyakran járok ezen az utcán. Sohasem az iskolába jutok el, hanem valami csodálatos, rejtélyes útra a Körös-parton, melyről álmomban tudom, hogy már jártam arra, és hogy most is el fogok tévedni, mint mindig.

Ezek az álmok nagyon különösek voltak. (Tudom, hogy ma veszedelmes álmokról beszélni; de mivel én nem vagyok zsidóasszony, nem szükséges, hogy védjem magam a freudi ostoba, ízléstelen, erotikus álommagyarázatok ellen.[591] *Természetes, hogy az embernek vannak erotikus jellegű álmai, mint ahogy erotikus jellegű élményei is vannak. De Zsigának igaza volt abban, hogy nagyanyánk szakácsnőjének az álmoskönyve volt olyan igaz és érdekes, mint Freudé.)*[592] *Kisgyermekkoromban nem is tudtam jól megkülönböztetni az álmokat a mindennapi élettől és sokat szenvedtem amiatt, hogy „rosszat álmodtam". Felkeltem éjjel a kis zöldrácsos ágyamból, hogy megnézzen, nem vágták-e le a rablók a mama fejét csakugyan. Később is sokat kínoztak a rossz álmok, de akár jók, akár rosszak voltak, mindig olyan élénkek, hogy gyakran azt mondtam, az álomélet csak annyiban különbözik az ébrenléttől, hogy amaz nem folytatásos. Tökéletesen megértem, hogy mikor Csuang*

588 Nagy Lajosné Schönborn Katalin, aki testvérével megörökölte Édesanyjuktól, Évától az OSZKK-ban elhelyezett hagyaték feletti kurátorságot. Ld. még a 885. jegyzetet.

589 A dőlt betűs, 1940-ből való betoldás helyén eredetileg „Nagyon szép gyermekkorom"-kitétel szerepelt, azt az írónő áthúzta, s helyére tette a dőlt betűs részt.

590 Ma sem ismeretlen – igaz, ritkán énekeljük.

591 Az írónő által az emlékiratokban erősen leszólt Jászi Oszkár hozzá hasonlóan vélekedett Freud tanításáról. Vélhetőleg mindketten elrugaszkodtak a valóságtól. Freud életműve – vitatható, túlzó állításai ellenére is – rengeteget segített abban, hogy a modern ember jobban megismerje önmagát.

592 A zárójelen belüli rész a későbbi betoldáson belül újabb betoldás.

Ce[593] *pillangónak álmodta magát, eltűnődött, hogy a kettő közül melyik a valódi: igazán Csuang Ce ő, aki pillangónak álmodja magát, vagy pillangó, aki azt álmodja, hogy Csuang Ce. Legkülönösebbek visszatérő álmaim, melyekben ismert váradi utcákról ismeretlen különös utakra jutok, tudom, hogy ebben az eltévedésben valami rejtett cél van. De hogy mi? Ismerek álmomból tájakat és mezőket, melyeket soha sem láttam. A szürke törpék álmát meg is írtam, éppen úgy, mint a Zalai Elzával töltött álmomat, melyet akkor azonnal leírtam. Jártam a levegőben „mint ki vizet lábol", de például még álmomban sem sportoltam soha. Mindig azt hittem, hogy mindenki ilyen élénk álmú, és ma sem hiszem, hogy vannak emberek, akik sohasem álmodnak. Ha én öt percig alszom délután, már jelentkezik az álom.*

Később gyermekkoromban sok különös embert is ismertem, akiket majd a soha meg nem írandó történelmi regényemben fel akartam használni. Elsősorban az aranyos Szidi nénit, aki még akkor mérsékelt krinolinban járt, aztán azt a sok bolond embert, Zuzette kisasszonyt, aki az udvaron kiabált, a bolondos grófnét, aki egy cseppet sem volt bolond, a Csicsónénak elnevezett hóbortos hisztérikát, az én bolond gráci nevelőnőmet, szegény Gizella rokonomat, a legbájosabb bolondot. Ezek annyira érdekeltek, hogy csoda, hogy én is nem lettem egy kicsit bolondos. De a család és nevelésem józansága megmentett.

Később a felső leányiskola nagyon jó intézmény volt, akkor tudtam meg nagy meglepetésemre, hogy az iskolában tanulni is kell. Itt kezdtem írói pályámat 13 éves koromban, mert a magyar feladványokat saját fantáziám szerint novellákká dolgoztam fel. Első versem és első színdarabom is erre az időre esik. Első szerelmem pedig Tauber Joszkó volt. Szintén 13 éves koromban. Akkor már regényeket is olvastam, tehát tisztában voltam a szerelemmel. Tauber Jóska a házban lakóknál volt kosztos diák, irgalmatlan rossz kölyök, aki semmit sem akart tanulni. De egy este, a nagyok részére készített korcsolyapályán holdvilágnál az udvaron sikankodtam[sic!]. Tauber Jóska jött, megfogta a kezem és együtt repültünk a jégen. Aztán keresztbe fogott karral, mint a nagyokat láttuk a korcsolyázásnál, sikankóztunk tovább le-fel. Mint mondtam, sütött a hold, és olyan nagyszerű érzés volt így siklani egy fiúval együtt, hogy mindjárt tudtam, ez nem lehet más, mint a szerelem. Nagyon soká tartott ez a boldogság. Egészen addig, míg vacsorálni nem hívtak. Nem emlékszem, hogy azután Joszkóval beszéltem volna, el is vitték a szülei, gondolom már karácsony után, mert további gyermekemlékeimből teljesen hiányzik az alakja.

Persze kitűnő tanulók voltunk, Ritoók-gyerekek, mind. A felső leányiskola után nevelőnők jöttek, hogy nyelveket tanuljunk. De ez nem sikerült, mert a nevelőnők a szerelmeikkel voltak elfoglalva, nem velünk. Én is hibás voltam, és utólag ezerszer megbántam, hogy nem tanultam meg jól franciául beszélni. Különben izgatottan vártam, hogy 16 éves legyek. Mert nem tudom, milyen alapon, azt tartottam, akkor azonnal nagyleány leszek, túl a gyűlölt bakfis koron. Ernő testvéremnek két barátja, Grósz Emil és Fodor Gyula mindennaposak nálunk (*tisztán baráti alapon*), Némethy Géza is gyakran jött. Ezek szellemi irányban jól befolyásolták olvasmányaimat. Grósz Emil híres orvostanár lett a pesti egyetemen, Némethy Géza klasszika-filológia tanár ugyanott. Fodor Gyula gimnáziumi igazgató volt. Fiatal korában verseket is írt, hozzám is egy tréfás köszöntőt, de mint poéta nem szerepelt később. A korán elhunyt Szász Zoltán egyik legkedvesebb barátom. Ma ezt flörtnek neveznék. Rövid ideig tartó meleg rokonszenvét sem szabad elfelejtenem. Sokat mulattam, nyáron krokett járta az udvaron. Akkor már a Wertheimstein-lányokkal is elkezdődött a barátságunk.[594] Télen mulatságok és tánc, bár nem olyan mértékben, mint ma divat. És sok kézimunka és olvasás. A bálok változó szerencsével, de legtöbbször jól mulattam. Udvarlóm is akadt, de sohasem lett komoly ügy a dologból. Mindig a legintelligensebb emberek tetszettek nekem, dacára annak, hogy szörnyen szerettem táncolni. Kitűnő csárdás-táncosnő voltam. Rokonommal, Gyalókay Sándorral táncoltuk csaknem mindig együtt a szupé-csár-

593 A taoizmus atyja.
594 Részletesebben ld. az emlékirat számos helyét.

dást. Olyan fáradhatatlanul, hogy a végén magunk maradtunk a cigány előtt, körülöttünk a bál fele-publikuma néző[k] gyanánt.

Később meguntam a bálokat, új férfiismerőseim voltak, köztük a legintimebb Várady Zsigmond. Intellektuális érdeklődésem mélyebbé és rendszeresebbé vált. Már nagyon korán kezdett a filozófia érdekelni. Pestről az Egyetemi Könyvtárból kértem könyveket, még meglehetősen zavaros szakok szerint. A szocializmust szerettem volna közelebbről megismerni, a francia forradalom lelkesített. Az apa könyvtárának minden könyvét áttanulmányoztam, a jogiakat kivéve. Spencert Hoványi Gyulától kaptam meg elolvasásra. Mivel atyám minden tekintetben mellettem volt, semmit sem nélkülöztem szellemi érdeklődésem terén. Azonkívül ambíciómat is kielégítette, hogy annyival magasabb szellemi szinten állok, mint a legtöbben a társaságban. Egy-két pesti látogatónk meglepetéssel vette tudomásul, hogy mit olvasok és ez büszkévé tett.

Mert az ambíció, mióta csak emlékszem, vezető indulatom volt tudatos életemben. Fodor Gyulának 17 éves koromban kijelentettem, hogy 20 éves koromra híres akarok lenni. Miképpen? Az nagyon homályos volt előttem. Valami ködös tervek jártak az eszemben arról, hogy Svájcba megyek orvostanhallgatónak. De hogyan lehetne ezt kivinni, komolyan el sem tudtam képzelni. Legalább amihez itthon hozzákezdek, abban kiváló akartam lenni. Sohasem sportoltam komolyan, mert testileg gyenge voltam hozzá, de intellektuális téren senkinek sem engedtem át az elsőséget, már az iskolában sem tizenkétéves korom óta. Dicsőségvágyam olyan erős volt, hogy a kisebb elismeréseket sohasem tartottam nagyra, csak az igazi győzelmet. Az, hogy iskoláimat, később az egyetemet is mindig kitűnően kellett végeznem, az csak természetes volt. De odakint külföldön is jól megállottam helyemet. Öregebb koromban a tetteimnek harmonikusabb öntudatossága fejlődött ki, de a dicsőség – az igazi – mint valami csodálatos elérhetetlen szépség sugárzott át az életemen örök vágyat élesztve. Annyival, mint átlagíróink sohasem elégedtem volna meg – habár ezt sem értem el. Tudtam, hogy nem vagyok zseni (*hiszen asszonynak születtem*), de a legtöbb magyar íróval, főleg a nőkkel, úgy éreztem mindig, felvehetem a versenyt. Minden kritika vagy észre sem vevés sem változtatott ezen a meggyőződésemen.

Ebből az ambícióból származott a legtöbb összeütközésem és bánatom az életben. Azt, hogy asszonyos nagyratörő vágyaim nem lehettek, beláttam, mihelyt felnőttem. Ha nem is voltam rút – a szemem, homlokom nagyon szép, de nagy orrom és kis állam elrontotta az arcformámat –, görbe tartásom miatt gyermekkorom óta szenvedtem mindenféle egyenestartó kínzásától, de szép kezem, karom, lábam elárulta a jó race-t. A szépségre való hiábavaló vágy azért nem rontotta meg a fiatalságomat, bár sokszor gondoltam rá, milyen lett volna az életem, ha szép vagyok.[595] Olyan nagy ajándéknak tartottam, hogy azt hiszem, a szép asszonyok nem is tudják igazán, milyen kincs ez reájuk nézve, mert csak az erotika körében érzik az értékét. Ha saját magamat gondoltam el szépnek, mindig a magam barna fehérbőrű fajtáját, vagyis saját magamat képzeltem el, ilyen kívántam volna lenni. De talán akkor már férjhez mentem volna Váradon, gyermekeim lettek volna. Mégsem cserélném el a sorsomat. Mennyi szép és komoly élményt éltem át! Tulajdonképpen csak a gyermek hiányzott, legalább egy fiú! Később „közéleti szereplésem" idején jöttem rá, hogy ebben a sikerben is óriási előny a szépség. Az ellenkező olyan hendikep, aminek legyőzése talán büszkévé tehet, de óriási energiát vesz igénybe. (*Ez áll a férfiakra nézve is, ha nem is a szépség tekintetében, de a megjelenés és hatás dolgában.*) És milyen kényelmes szépnek lenni! Nem kell állandóan vigyázni, hogy lehető előnyösen jelenjünk meg, és elfelejtessük, ami nem előnyös rajtunk. Minden nyilvános szereplésben milyen segítség! Igen, szépnek lenni jó lett volna, de nem szerettem volna másforma életet és célt, mint ami volt. Úgy látszik, mégis elbizakodott vagyok.

De nem is panaszkodhatom különösen. Nekem is voltak udvarlóim, sok táncosom, mert jól táncoltam, jól tudtam beszélni és hallgatni férfiakkal, volt néhány szerelmi históriám, még 40 éves koromban is. Csak egy komoly kérőm volt, akinek az utcán tetszettem meg és a háziorvo-

595 Ez a mondat és az utána következő fejtegetések az eredeti(?) verzióban nem szerepeltek, azok a vélhetőleg a húszas évek végén történt átdolgozás során fülként illeszkedtek a szövegbe. 473. fond 4. doboz *Változatok* elnevezésű palliumon belül a (ceruzásan) 26. oldalhoz ragasztott fül.

sunk útján azonnal megkéretett. Egy kérő, akit sohasem láttam és sohasem beszéltem vele. Nem volt egészen fiatalember. Mondták, nagyon jó megjelenésű, roppant tisztességes, derék ember. Vidéken, Tenkén főszolgabíró volt. De én már akkor arról álmodoztam, hogy Svájcba megyek egyetemre, híres leszek, csodás dolgokat fogok írni. Én leszek az első filozófus nője a magyaroknak és a kornak. – És akkor menjek a bihari hegyek közé – mondják, csodaszép vidék –, ahova még vasút sem járt akkor? Csodáltam, hogy szüleim sajnálták visszautasító határozatomat, melyet azzal indokoltam, hogy előbb meg akarom ismerni a kérőt.

A filozófia iránt érzett vonzalom, azt hiszem, velem született. Honnan vettem volna, fogalmam sincs róla, mert természetesen az iskolában még a nevét sem hallottam. Ernő bátyám foglalkozott inkább történelmi és jogi szempontból ilyes problémákkal, de akkor én még gyerek voltam. Apa könyvtárában volt néhány munka, mely a *Filozófiai írók tárá*ban jelent meg, de ez csekély hatás lett volna ahhoz képest, hogy 17 éves koromban nekifeküdtem Schopenhauernek. Ez ma nem volna valami nagy csoda, azonban Váradon 1885-ben olyan képtelenség volt, hogy egy kedves öreg orvos rokonunk elképedve kiáltott fel, mikor megtudta – Az idők jele!

Azóta mindig a filozófia maradt az életem szerelme. (*Az irodalom más, azt nem kellett szeretnem, mert egynek éreztem magam vele, mióta kiskoromban Margit testvéremnek meséket mondtam és passzióval írtam a magyar gyakorlatok helyett kis novellákat.*) – Schopenhauer után Kant következett, teljes meg nem értéssel. Még ma sem tudom elképzelni, hogyan bírtam minden előismeret nélkül a *Prolegomená*t elolvasni és csodálkozni, csodálkozni! Nem tudom másnak nevezni azt az elragadtatást, hogy ilyen gondolatok és problémák vannak a világon, míg mi eszünk, alszunk és sétálunk olyan nyugodtan, mintha minden, ami kívül van, megingathatatlan biztonság volna. Nemsokára Stuart Mill útján megismerkedtem a pozitív filozófiával, mely még nekem is érthető volt. Herbert Spencer sokáig az első szellemi nagyságnak látszott előttem. Csak egyetemi tanulmányaim után értettem meg, mi a metafizika. Hiszen az egyetemre is tulajdonképpen a filozófiai tanulmányok vonzottak. *Még most nem régen találtam egy kis feljegyzésemet: „a lipcsei egyetemi Lesehalle egyik ajtaján fel van írva: Fachwissenschaften*[596] *– és én itt ülök bent, olyan természetesen, mintha nem is lehetne másként. Tíz évvel ezelőtt (1894) mit gondoltam volna erről a boldogságról. Nem szabad háládatlannak lenni a sors iránt." (1904)*

Azóta is a legnagyobb szellemi megrázkódtatást érzem, ha egy új gondolat, új problémamegoldás áll elém. James Jeans és Eddington könyveit olvasva, természettudományi megállapításaikból egy csodálatos filozófiai fejlődést gondoltam előrelátni, mely a régi természettudományi filozófiát a metafizikához kapcsolja az új törvények felfedezése útján. Legutoljára az egzisztenciális filozófia ragadott meg. Ugyanaz az elrévülés, melyet a Kant olvasása okozott egy fél századdal az előtt. Az, hogy itt valami csodálatos és titokzatos mélység van elrejtve, amit meg kellene fejteni, újra elhódított. Ugyanaz a villámcsapás ez a gondolat, mint mikor a Louvre lépcsőjén egyszerre szemben álltam Nikével. Hogy ez több mint amennyit az érzékeimnek ad, hogy e mögött el van rejtve az a mélység, amit keresek. Így a művészet és filozófia egyesül, hogy esztétikai problémává legyen, és keresésem végleges útját kijelölje. Sajnos az élet gondjai rám szakadtak, öregszem is, ha nem is érzem – és pénzt kell keresni. Azért szeretnék hinni a reinkarnációban. Olyan vigasztaló volna tudni, hogy újra tanulhatok egy új életben és megélhetem megint azokat a nagy gondolati izgalmakat továbbfejlődésükben. – Mikor ezt leírom, úgy érzem, talán hencegésnek látszhatik. Pedig szóról szóra igaz. Sőt megadták ezt az izgalmat a saját gondolataim is. Mert, habár természettől művésznek érzem magam, vagy talán éppen azért, az írás is sok szenvedést, örömet, izgalmat hozott nekem. De soha azt a meglepetés-érzést, azt az elcsodálkozást, mikor egy filozófiai probléma kezdte előttem kitárni magát a megfejtés felé, azt a szinte megrettenést, mikor azt kellett kérdeznem: lehetséges-e, hogy ez nekem jutott elsőként az eszembe? Azt a sejtelmet, hogy a rendes énemtől az, aki ezt gondolta, végtelen távolságra van, valaki idegen, aki gondolkozik. Ez a nagy csodálkozás a gondolat élő mivolta iránt nagyon jellemző reám. Bár lehet, hogy minden ember-

596 Olvasóterem, Szaktudományok

nek van valami, amin állandóan csodálkozik az életében. Az egyiknek az asszony, a másiknak a művészet vagy ezzel rokon gondolat, az egocentrikusoknak a saját életük érthetetlen miértje, az önzetleneknek a többi ember élete és az idegen lélek ismeretlensége. Nálam egocentrikus vonásra mutat az, hogy annyira foglalkoztatott a saját tehetségem.

Az intelligenciámon kívül a jellememre voltam büszke. Közös Ritoók-tulajdonság az előbbivel. Családunk hagyományos kálvinizmusa volt az alapja a jellemfejlődésnek, habár sohasem kaptunk e tekintetben holmi morális leckéket. Ehhez tartozott az akaratkitartás fejlesztése. Amihez hozzáfogtam, annak menni kellett, amennyire tőlem függött. Ez a jellememnek bizonyos férfiasságát fejlesztette ki, de ambíciómnak is szolgálatába állítottam. Mikor egyszer Grósz Emil azt mondta, Berta nővérem nyelvtehetségére célozva, hogy büszke lehetek testvéremre, megdöbbenés, sőt talán irigység is elfogott. Csak magamra akartam büszke lenni. Azonnal elkezdtem magamban angolul tanulni, mégpedig saját módszerem szerint, melyet későbbi nyelvtanulásaimnál is alkalmaztam. Elővettem Henry Thomas Buckle *History of Civilization [in England]* című könyvét és elkezdtem olvasni szótárral. Minden szót külön kikeresve. Naponkint 40 szót adtam fel magamnak betanulásra és mellé egy kis grammatikát. Egy év múlva az utolsó kötetnél teljesen jól értettem. Persze beszélni sohasem tanultam meg. Így tanultam később olaszul és norvégul is. Azután megszerettem a tudás mellett a tanulást is. Nem dicsekedtem vele, csak apának beszéltem róla. Persze mindez sokkal könnyebben és tökéletesebben sikerült volna például Pesten, ahol lett volna elég alkalom a tanulásra.

Még fiatalon egy polgári fejlődésű városban, ahol a családunk volt talán a legkiválóbb szellemi téren, művészetről alig tudtam valamit (*az irodalmat kivéve*), és semmit sem láttam, a zene pedig egyáltalában hiányzott. Kivéve, hogy amint illik, nyolc évig tanultam klimpírozni zongorán eredmény nélkül. Ehhez hasonló volt a város zenei műveltsége is. Operettek a kedves kis nyári fa-színházban, nagyon jó előadásokban. Eddig terjedt zenei műveltségem és persze cigányzene, mint minden mulatság kísérője.

Igaz, hogy Beethovent, Chopint játszottam, de ez soha tudatos művészi hatássá nem vált bennem. Habár lehet, hogy évtizedek múlva, mikor már sok alkalmam volt zenét hallani, mégis ez a labilis kis alap volt, amin zenei érzékem valamivel továbbfejlődött. A drámai előadások a színházban kitűnőek voltak. Legtöbbször a kolozsvári téli társulat játszott, azonkívül a *Nemzeti* legkiválóbb művészei jöttek le gyakori vendégszereplésre: Halmi, első ideálom Újházi, Vízvári, Márkus, Jászai. De a képzőművészet csak az olajnyomatig haladt. Tulajdonképpen felnőtt koromig alig tudtam ezekről a művészetekről, az egyetlen, de nagyon pontosan áttanulmányozott könyv Pasteiner kis *Művészetek története* volt, rémes illusztrációival. Később járattam folyóiratokat, hozattam fényképeket, reprodukciókat, de eredeti műveket csak akkor láttam, ha később egyszer-egyszer Pestre jöttünk.

A művészeteknek ezt a nagy szeretetét minden tárgyi alap nélkül az is bizonyítja, hogy 15 éves koromban, mikor elvégeztem az iskolákat, festő akartam lenni, tanultam is egy vidéki rajztanártól gipszfejeket rajzolni. Sokkal okosabb voltam, semhogy be ne lássam, ez nem az, ami után törekedtem. Annál jobban érdekelt most már minden, ami a szépre vonatkozott: az új iparművészet, melyről a *Stúdió*ban olvastam, szobaberendezések stb. El tudtam magam képzelni egy ilyen gyönyörű életben. Gobelinek, szőnyegek, képek, faburkolatú könyvtár és remekbe kötött könyvek között – amilyeneket sohasem láttam. Szép ruhák és nagy társaság is hozzátartozott gyerekes ábrándképeimhez, melyekről tudtam, hogy sohasem teljesednek be. Húszéves korom után a régi leányok férjhez menési ábrándjait ezek tolták félre. Mikor először külföldre mehettem, Münchenbe, az volt a boldogság, hogy látni fogok. Olyan csodákat, amilyenekről eddig csak olvastam, és három napig csakugyan valósággal betegre néztem magam.

Nagy intellektuális érdeklődésem keserűséggé vált, amikor olvastam, hogy Wlassics megnyitotta a nőknek az egyetemet.[597] Nem tudom, miféle téves gondolat volt az, hogy már elkéstem. Harminc-

597 A rendelet 1895. december 19-én kelt, de ténylegesen a következő naptári évvel, 1896-tal kezdődően adatik meg a részleges, nem maradéktalan lehetőség: „1926 előtt a lányok […] a leánygimnáziumokban juthattak el az érettségiig, illetve az úgynevezett gimnáziumi tanfolyamokon nyerhettek képesítést

éves voltam. Lehet, hogy egy félig fejlett szerelmi história is vetett gátat először az akaratomnak. Így elvesztettem egy évet, míg egyszer egy este a kertben a hintaágyban elgondolkoztam magamról és jövőmről, az életemről itt örökké Nagyváradon. És nagyon objektíve, minden keserűség nélkül, sőt egyszerre felvillanyozva elhatároztam, leteszem az érettségi vizsgát és egyetemre megyek. Csak sokkal-sokkal később tudtam meg, milyen áldás volt atyámnak a nagylátkörűsége – mi lett volna az életem, ha ezt meg nem teszem? –, aki azonnal örömmel fogadta tervemet. A premontrei tanárok készítettek elő, és 1900-ban letettem az érettségi vizsgát kitűnően. Kétévi megfeszített, kitartó munka után. Hiszen csak régimódi felsőiskolás bizonyítványom volt. Ott az utolsó vizsgát 16 évvel azelőtt tettem le. Matematikában és természettudományokban gyenge voltam, de nyelvekben brillíroztam. Ez volt az oka téves szakválasztásomnak is, hogy latin szakra mentem – miután elkeseredve hallottam, hogy külön filozófiai szak nincsen. Az egyetemen megint ugyanaz az ambiciózus tanulás, kitüntetéses vizsgák és doktorátus, melyet már első külföldi utam után tettem le 1906-ban. Atyám már nem érte meg. Ez nagyon fájt, olyan boldoggá tették tanulásom és sikereim.

Tudományos pályám így folyt tovább. Úgy külföldön – például Würzburgban, ahol önállóan dolgoztam Külpe professzor mellett –, mint itthon is elismerés volt a részem. *Talán legérdekesebb – vagy talán legegzotikusabb külföldi ismeretségem a japán dr. Kenzaburo Ando volt, aki Váradon is meglátogatott. A látogatás következtében csakhamar megkérdezték az ismerősök, hogy csak nem fogok Japánba férjhez menni? – Persze a jó japánnak vagy nekem eszembe sem volt ilyen terv. Lipcsében a panzióban ismerkedtünk meg. Kitűnően beszélt németül, akárcsak én(!), és sokat tartott a japán–magyar rokonságról. Azt hiszem, ennek a tiszteletére jött el Magyarországba is.* Az intelligenciámnak ez a nagy frissessége segített hozzá, hogy a fiatalabb nemzedékkel, én az elkésett tanítvány, együtt dolgoztam, jó barátságban tudtam lenni és ma, hatvan éves[598] koromban jóformán csak fiatal barátaim vannak. Ez az intelligencia tartott meg olyan fiatalon, hogy még 40 éves koromban is elég komoly szerelmi ügyben volt részem, természetesen egy nálam 17 évvel fiatalabb emberrel.

92. Kenzaburo Ando
Az írónő talán legegzotikusabb ismeretsége

Würzburgban esztétikai kísérleteket csináltam: Ez maradt egyetlen ilyen módszerrel kivitt munkám, mert éppen ennek az eredményéből láttam be, hogy igazi megoldáshoz nem vezet. Későbbi tudományos munkáimban már művészetfilozófiának tekintettem az esztétikát, de a háborús idők, a pénzkeresési gondok rendszeres kifejtését megakadályozták. Németül azért három esszém megjelent, és magyarul is egynéhány. Fáj, hogy nem fogom tudni kidolgozni. Ha nem is a szisztémát, de legalább a gondolataimat. Miért is nem lehet a tudást, a gondolatot éppen úgy átörökíteni, mint a vagyont, vagy legalább is a testi tulajdonságokat?

---

a felsőfokú tanulmányok végzésére. […] Az első leánygimnázium 1896-ban nyílt meg, és ugyanekkortól számítjuk a kiegészítő gimnáziumi tanfolyamok megindulását. A tanfolyamokat elsősorban a hét évfolyamos felsőbb leányiskolák végzett hallgatói látogatták. […] Wlassics Gyula miniszterségéhez köthető a nők felsőfokú képzésének engedélyezése: a 67.719./1895. VKM-rendelete értelmében az egyetemek bölcsész, orvosi és gyógyszerész karára (szakára) iratkozhattak." PAPP–SIPOS 2017, 96. és 98. – *EőÁ*

598 1928-ban töltötte be az írónő a 60. esztendejét, 1928-ban, annak környékén megtörtént az addig leírtak átjavítása, de a végső egybedolgozásra számos jel szerint 1940-ben került sor.

Akkor Würzburgban még egy hosszú élet munkáját éreztem magam előtt, mintha az eddigi csak előkészület lett volna hozzá.[599] Itt ismerkedtem Ernst Bloch-hal, aki sok tekintetben befolyásolt, mert 25 éves korában már ott volt a spirituális filozófia magaslatán, ahova én csak most jutottam el, hiszen a kezdet már Kant volt. Erősen zsidós megjelenés. Hallatlan elbizakodottság, társadalmi formáknak teljes hiánya. Mindez kezdetben nem valami vonzónak mutatta. Szellemi eredetisége és nagyratörése nyert meg. Filozófiai gondolkozása laza eszmékben, nagyszerű felvillanó ötletekben és zsarnoki szuggesztivitásban jelentkezett. Évekig leveleztünk – inkább filozófiai, mint baráti vagy szerelmi levelezés volt ez. Különben Würzburgban még néhány más külföldi szemináriumi hallgatóval is jó viszonyban voltam. Nálam ismerkedett meg Lukács György Bloch Ernst-tel, elhatározó befolyással Lukácsra. Éveken át olyan filozófiai hármast alkottunk, hol itthon, hol külföldön, mely ritka és értékes volt mind a hármunknak. (*Csak a forradalmak bontották meg.*) Egyszer Berlinben Simmel előadása után megvártuk a professzort az egyetem előtt. Nagyon kedvesen mondta, jól esett neki ilyen szellemileg előkelő társaság előtt beszélni: ein Parterre von Königen.[600] Bloch etikai megbízhatatlansága volt csak, ami zavarta a többieket. Engemet különösen, bár Lukács mindent elkövetett, hogy mérsékelje.

*A szellem kalandorai*ban Ervin alakja a regényesített Ernst Bloch. Már akkor kommunistának írtam meg, mikor még fogalmam sem volt róla, hogy csakugyan az lesz, mert ebben az időben teljesen elszakadtunk egymástól. A fiatal Németország (*a weimari*) előtt jó neve van, de inkább a forradalmi, mint a tudományos filozófia világában. Szisztémájából nem írt meg semmit. Könyveit ugyanaz a fellobbanó, szellemes, de rendszertelen gondolkodás jellemzi, mint fiatalkorában is. Minden hibája mellett meggyőződésem, hogy természettől jószívű ember. Ez csak azért van elnyomva benne, mert mérhetetlen hiúsága vagy önérzete mindig résen áll, hogy ezt meg ne sértse valaki. Szinte meglepően és meghatóan nyilvánult meg jó hajlama, mikor sok év múlva itt járt Pesten, anélkül, hogy tudtam volna róla, és egy nagyon meleghangú levélben búcsúzott, melyben megköszönte azt a sok jót, amit barátságom adott neki. Én mindenesetre sok megbántás és inkább emberi, mint asszonyi csalódás dacára, sokat köszönök neki szellemileg (*mint a többi fiatal barátomnak is*). Csakis intelligenciámnak köszönhetem, hogy mindebből badarság nem lett, mint annyi idősebb asszonynál megtörtént az ilyen viszonynál és nem kompromittáltam női mivoltomat, mely mégis csak 40 éves volt és könnyen nevetségessé lehetett volna.[601] Igaz ugyan, hogy csak akkor éreztem koromat, ha

599 Ez a rész is a korábbi megfogalmazáshoz képest erős, a lényeget nem érintő, de nem lényegtelen kérdésekben módosító, szikárabb átfogalmazást nyert. „De Würzburgban még hittel dolgoztam a kísérleti módszer szerint, anélkül, hogy attól féltem volna, hogy irodalmi munkámban a tudomány megrövidíthet. Még negyvenéves koromban egy egész hosszú élet munkáját éreztem magam előtt, hiszen az eddigi csak előkészület volt hozzá. Mikor Bloch-hal megismerkedtem, eleinte nagyon antipatikus volt; ő maga első perctől fogva csatlakozott hozzám, és más senkivel nem beszélt a laboratóriumban. Erősen zsidós megjelenése […]" 373. fond 4. doboz *Változatok* elnevezésű palliumon belül 8. (ceruzásan a 30.) oldal.

600 Itt: Királyok szintje – ném.

601 1940(?)-ben az írónő beleírta: „1931"?, de ceruzával aztán vastagon kisatírozta. Az évszám a kérdőjellel együtt a satírozás alatt félreérthetetlenül látszik. Az írónő joggal tett kérdőjelet az 1931-es évszámhoz, a satírozás pedig azért indokolt, mert az 1930. esztendő elbeszélésébe illesztve idézi Bloch levelének a velejét. (Ld. a 388. lapot és a kapcsolódó 1093. sz. jegyzetet.) Mielőtt gondolatmenetünket folytatnánk, illeszkedjünk bele a megírás mostoha körülményeibe. Nem volt számítógép, s nem volt, aki a memoár írásánál segített volna neki. Nézegethette ő ugyan a leírt oldalakat, a mind nagyobb papírhegyet, de sok egyéb elfoglaltsága közepette nem tudott oly mértékben kiigazódni, hogy egy feszes szöveget alkosson. Ezért van a sok ismétlés, amelyet az 1940(?)-ben történt „letisztázás" keretében sem húzott ki, hanem a leírtakat bővítésekkel gazdagította, árnyalta. Így történt meg az is,hogy az 1930-as elbeszélésből hiányzik az 1923-ban általa keresztülvitt végleges szakítás. És mivel az a teljes szakítás volt, s mégis Bloch 1930-ban nemcsak, hogy írt, de oly szépen írt hozzá, s mivel semmi okunk, hogy kétségbe vonjuk Bloch karakterének Balázs Béla adta rajzának hitelét, ezért itt is azt kell mondanunk, hogy Ritoók Emma lényének bizonyosan volt egy olyan kisugárzása, ami fizikai adottságai előnytelen vonásait messze feledtetni volt képes. Nos, Balázs Béla szerint: „A legtisztább zsidó típus, és mégis vad, erős, kemény, híjával minden érzelmi szentimentális bizonytalanságnak. Makkabeus-arc és mozdulatok. A haja fekete néger haj, mint egy homlokba húzott, betörhetetlen sisak, a szeme szúró, a szája nagy és durva, a termete karcsú, egyenes, szikár. […] Azon kívül lelkiismeretlen és rossz ember, aki kihasználta Ritoók Emmát, és kihasználja anyagilag Gyurit [Lukács Györgyöt – a szerk.] is. (Most gazdagon nősült, és egyelőre rend

erőszakkal rágondoltam. Tulajdonképpen legalább húsz évvel később kellett volna születnem. Csak az vigasztal, hogy akkor nem lehetett volna ugyanaz az apám és anyám, akikről pedig ezért a 20 év nyereségért sem mondtam volna le. Anyám mindig azt tartotta, hogy csak tévedésből születtem leánynak. Fiúnak kellett volna lennem, és apa is sokszor mondta, hogy férfitulajdonságaim vannak. Bátorság, akaraterő, önuralom. De alapjában, főleg értelmi tekintetben mélységesen asszonyos voltam, minden hiúsági és kicsinyességi hibával. És sok jó asszonytulajdonsággal is: mások iránti érdeklődés és hallgatni és meghallgatni tudás tekintetében.[602]

Ha ma visszatekintek hatvanéves életemre, melyet azonban korántsem tartok lezártnak, legtöbb bánatot, letörést és dacot irodalmi sikertelenségem okozta.[603] Általános sikert értve. Mindig küzdelem volt a könyveimet kiadni. Ha irodalomból kellett volna megélnem, éhen halhattam volna. A nagyközönség nem ismeri munkáimat. A nevemet igen, ami elég meglepő. Sokszor dühösködtem miatta, hogy a legtöbben, ha velem beszéltek, az első regényemre hivatkoztak. Mintha azóta semmit sem csináltam volna. *Eszükbe sem jutott megkérdezni, hogy vagy 30 év óta mit írtam.*[604] Tudom, hogy értékesek a dolgaim, hogy sok gondolat, világnézet van bennük, hogy a novelláim bátran versenyezhetnek a férfi írókéval, hogy sohasem csinálok papiros-alakokat, hogy átélt minden mondatom, hogy sohasem hazug a stílusom.[605] De hiába, nagyon komoly vagyok a közönségnek.[606]

És itt meg kell vallanom, habár fanatikusan nacionalista vagyok, mégis régóta[607] izgat egy gondolat: vajon nem hiba-e az emberiséggel szemben, hogy mi annyira ragaszkodunk[608] a nyelvünkhöz? Ez, ami a magyar kultúrát elzárja Európától. Persze nem a magyar nyelven írt zsidó kultúrára gondolok, Molnár Ferencre és társaira. Olyan tehetségeink vannak, akik csak európai viszonylatban lehetnének általános emberi értékekké. De a magyar vidék környezete, mely olyan kevéssé kedvez a tehetségek kifejlődésének. Mennyi töredék a művekben és mennyi elvetélt tehetség! Ha Arany Weimarban él és Goethe Nagyszalontán, Ady Párizsban, Madách Münchenben... Ha II. József németesítési tervei sikerülnek akkor, mikor még nálunk aludt a nemzeti kultúra, és most például egy nyolcvanmilliós nemzet nyelvén mondhatnánk el sokkal teljesebbre érve,

van.) Egy szellemi condottieri, akit csak az tesz szimpatikussá, hogy egyúttal Don Quijote is és gyerek. Lehet, hogy üres álmodozás az egész, de az is lehet és lejegyzendő, hogy nagy, legnagyobb ember lesz belőle." BALÁZS 1982 I, 596–597.

602 A korábbi változat a kettőspont helyett ponttal záródik. 473. fond 4. doboz *Változatok* elnevezésű palliumon belül 10. (ceruzával 32.) oldal.

603 Tehát 1928-ban járunk, s az írónő 17 esztendővel később, 1945-ben halt meg. Az igazán jelentős időszaka – minden bánata, letörése mellett is – már mögötte volt. Nem tudta, nem tudhatta, mint ahogy a történész sem lát előre. Ám amit itt ír, azt az írónő egész élete tükrében mondja.

604 Az első, pályadíjjal jutalmazott regénye, az *Egyenes úton* – egyedül három évtizednél korábban jelent meg. 1938–1940-hez képest három évtizeddel *A nagy véletlen* jelent meg. Amely minőségileg magasabb színvonalú munka. Amelyről a *Huszadik Század*ban Ady Endre, a *Nyugat*ban Balázs Béla írt elismerően. – Ld. részletesebben a Függelékben a *Ritoók Emma világai* c. írást.

605 Minden szava Tormay Cécile-re van kihegyezve.

606 A korábbi változatban még: „Ha az Írónők Klubjában nézem azokat, akik ma is kiadót kapnak, sőt jövedelmük van szegényes regényeikből, szentimentális, elcsépelt históriáikból, nem tudom megérteni. Egyszer rájöttem, hogy Ricarda Huch-hal vagyok rokon tehetség, vajon ha ő magyarnak született volna, vagy én németnek…" 473. fond 4. doboz *Változatok* elnevezésű palliumon belül 10. (ceruzásan a 32.) oldal.

607 „bánt és" olvasható a korábbi változatban.

608 innen így folytatódik a korábbi változat: „a mi külön magyar kultúránkhoz? A nyelvünk teljesen elzár Európától – most nem a Molnár Ferenc és hasonló zsidó tehetségekre gondolok, akik bármilyen nemzeten belül születtek volna, ugyanolyan tehetségű és mentalitású írókká lettek volna – és a nyelvvel együtt a speciális magyar gondolkozásunk. És mégis kitenyésztünk olyan tehetségeket, amelyek csak európai környezetben lehettek volna általános emberi értékekké. Nem magamra gondoltam ilyenkor, vagy nemcsak magamra, hanem a sokkal nagyobbakra. Hiszen a legkisebb német városban több a szellemi érdeklődés, mint a mi vidéki városainkban, és egy nagy nemzet kultúrtradíciójában felnőni kis gyermekkortól kezdve … milyen könnyebbség a további fejlődésre! Vajon nem azért van, hogy egyetlen tehetségünk sem fejlődik teljessé? És hogy annyi töredék van műveikben? Ha Arany […]" 473. fond 4. doboz *Változatok* palliumon belül 10–11. (ceruzásan 32–33.) oldal.

ami mondanivalónk van nekünk, magyaroknak az emberiség keretén belül. Vagy a nyelv olyan életerő, hogy csak ezen az úton juthat kifejezésre egy faj élete?[609]

Szörnyen összeütközik ez a gondolat magyar érzésemmel.[610] Ha II. József korában éltem volna, bizonyára én lettem volna a leghevesebb ellenzéke.[611] Úgyhogy mikor egyszer Szabó Lőrinc némileg hasonló gondolatot kezdett előttem fejtegetni, nem mertem letorkolni. Csak arra hivatkoztam, hogy az ilyen kiagyalt teóriákat maga a történelem sepri el.[612] – Nagyon nehéz magyarnak születni és magyarul élni. Egy tragikus történelmi tradícióval mögöttünk, a perc megtörtségével és zaklatottságával a jelenben és közömbös nagyközönséggel előttünk,[613] örökké csak a jövőbe bizakodással lélegzeni.

A siker hiánya nálam bizonyos meg nem alkuvási dacból is származhatott. De abból is, hogy nem voltam teljesen egyirányú a munkámban. Mikor írni kezdtem, félbeszakították az egyetemi tanulás évei, nem volt írói köröm. Később, mikor a nyugatosokkal már megismerkedtem, az már egy erősen zárt tábor volt, melyben egy speciális naturalista-erotikus stílus fejlődött ki. Az *Új Idők* szóba sem jöhetett. Singer és Wolfnerék nagyon haragudtak a Ritoók névre antiszemita híre miatt, a többi kiadó is körülbelül ebből az okból húzódozott tőlem. A katolikus vállalatoknak pedig református voltam. Hogy a Tormay lapjától[614] visszahúzódtam, az dac volt, melynek megadtam az árát. De sohasem bántam meg. Így maradtam mint író egyedül, ugyanakkor, mikor a legtöbb és legjobb barátaim fiatal írók voltak.[615]

---

609 Az utolsó mondat csak ebben a „végső" változatban van.

610 Tegyük helyükre a dolgokat. Bármennyire is mély e gondolatmenet, valójában egészen bizonyos, hogy Ritoók Emma életében, cselekedeteiben ennek a „szörnyű" összeütközésnek minimális volt a jelentősége. Emma asszony bizony annyira kuruc volt, hogy nem csupán a Habsburgokat utálta, hanem a dinasztiával szembeni ellenszenvét – amint az több ponton jegyzeteljük – az osztrákokra, a még nemzettté sem szerveződött szomszédainkra is rávetítette. Erős kálvinista hite bizony a katolicizmussal szembeni impulzív szükkeblűségét is magával vonta. Majd az 1931-es Szent Imre-év kapcsán támad neki nagy királyunknak, s olyan vad nézeteket fejt ki (ld. a 528-529. oldalon olvashatóakat), amelyeket – megkockáztatjuk – már annak a biztos tudatában vetett papírra, hogy memoárja életében aligha lát nyomdafestéket. Mint maga mondja, ezekért bizonyosan lefejeznék. E gondolatmenet a keleti gondolat vegytiszta megnyilvánulása. Szelektív antiszemitizmusával természetesen szervesen összefügg. Most is biztosan fogalmazhazunk így, hiszen ott van Rózsika és Sarolta, akik a Bethlen-kurzussal, mondjuk Bánffy Miklós külügyminiszterrel Emma asszony legnagyobb megelégedésére állnak szemben. A keleti gondolatnak pedig – szaktörténeti tény – széles társadalmi támogatottsága volt e korszakban. Olyan jó talajt produkáltak, amelyre napjainkban is lehet magabiztosan építkezni…

611 Ez a mondat az „eredetiben" így szól: „Ha annak idején éltem volna, bizonyosan a leghevesebb ellenzéke lettem volna II. Józsefnek." Uo. 4. doboz *Változatok* nevű palliumon belül 11. (ceruzásan 33.) oldal.

612 A mondat második fele az „eredetiben": „hiába, ez ellen a nemzeti érzés ellen nem lehet küzdeni, mi magunk is ennek vagyunk a képviselői, és ez a gondolat, mely ellene szól, csak kiagyalt teória, melyet nem lehet megvalósítani." Uo.

613 Innen a szöveg jelentősen bővebb az „eredetiben". Egészen, amíg nem torkoll a „Később, mikor már a nyugatosokkal megismerkedtem" szövegbe. Tehát „az író vagy Ady Endre lesz, vagy megalkuszik. De furcsa, hogy nálam ez a megalkuvás, mely kétszer, háromszor fordult elő az életemben, nem sikerült. Nagy baj volt kezdettől, hogy nem tartoztam klikkbe. Mikor a *Nyugat* alakult, én még ismeretlen kis ember voltam Váradon [ám a családja nem. Ady rendszeresen köszön neki a sétányon, Ld. az Első könyvben a … lapon írottakat. – a szerk.], azután a legvadabb tanulás évei jöttek, és senki írói ismeretségem nem volt. Később[…]" Uo.

614 Az 1923-ban indult *Napkelet*ről van szó.

615 Az „az már egy erősen zárt tábor volt" kitétel sokkal, messze nem érdektelenül bővebb. „Én egyszer mentem el hozzájuk egy novellámmal, de azt nem fogadták el – ott már egy egészen speciális stílus és mentalitás fejlődött ki, naturalista-erotikus, mely sokakat el is rontott, mint Kaffkát. Mert mindenki ehhez alkalmazkodott, mint modorhoz. Többé azután nem próbáltam meg. Sokkal később, 1927-ben Babits-csal jó viszonyban voltam, és esetleg lehetett volna szó róla, hogy néha közöljenek valamit tőlem is, de akkor meg éppen a barátsága révén kerüljek be…? Ez derogált. Hogy a Tormay lapjába nem írhattam, az természetes. A büszkeségem fellázadt volna ellene. Különben akkor a *Napkelet* nívója nem felelt meg. Később sok minden megváltozott. [Ezt a mondatot az írónő ceruzával alaposan kisatírozta. Pedig tény, hogy ekkortájt már jelennek meg írásai a lapban. Ami igazán nem lehetett megalkuvás, lévén, hogy az már Németh László és más jeles írók orgánuma is. – a szerk.] Az *Új Idők* szóba sem jöhetett – különben is Singer és Wolfnerék nagyon megharagudtak a Ritoók névre a háború után. Antiszemita híre volt, és még könyvet sem adtak volna ki tőlem. Ezt valakitől hallottam, aki tudtom nélkül kérdezte meg a vállalatot, mikor regényt kerestek." 4. doboz *Változatok* nevű palliumon belül 11. (ceruzásan 33.) oldal.

A régi időkből, még Váradról is sok, ma már csak emlékárnyakká vált fiatalság vonul el előttem, akikkel többször találkoztam. Berkovits Miklós orvos, Gyalókay Sándor, Várady Zsigmond, Huzelláék, a Hoványiak, Teleki Sándorék. De elsősorban csaknem mindennapos együttlétben szomszédjaink Wertheimsteinék, akikkel el nem halványuló barátságban maradtunk, bármilyen messze vetett egymástól az élet.

❖

93. A Hoffmann-lányok. Edit és Mici (Mici Rédey Tivadar felesége, Edit másolja le Pátzay Pálné tenyérjóslatát)

Érdekesnek találtam azt a jellemfestést, melyet Pátzay Pálné, a szobrász felesége mondott rólam tenyérvonalak alapján. Egy kicsit hitetlenül, talán gúnyosan is fogadtam, mikor beszélt róla. Ő azután egymás után megnézve mindkét kezemet olyan folyékonyan, mintha egy szőnyegben a színeket sorolta volna fel, mondta el a következő jellemzést, melyet Hoffmann Edit azonnal le is írt. (*Kissé kivonatolva közlöm.*)[616]

„1927. IV. 14. BALKÉZ: Temperamentumos kéz. Nagyon jó arányban cselekvőképes és ösztönös, de animális ösztönei másodrendűek. Finom, kitűnő intuíció. Sokfélét tud felérezni, roppant differenciált, de szétszóródásra hajlamos. Feltétlenül igen szellemes. Szereti maga körül a rendszerességet […][617] Nyílt, őszinte, szándékaiban roppant idealista. Ha ezek keresztülviteléről van szó, roppant energikus, egy hajszál választja el az erőszakosságtól. Kicsit dekadens vagy elfinomodott, fáradt. [...][618] Dacára annak, hogy entuziaszta, mégis hűvös természet. Lelkesedésre hajló, nagy svunggal[619] élő lény. Elsősorban intuitív,[620] intellektuális izgalmakra[621] talán túl ingerlékeny. Roppant nyughatatlan szellemileg [...][622] morálja meggondolásból származik. [...][623] Ha nem volna morális álláspontja, ha elengedné

616 Az „eredeti" szövegben részletesebb, informatívabb a leírása. „Ugyancsak érdekesnek találtam azt a jellemfejtést, melyet Pátzay Pálné, a szobrász felesége mondott rólam tenyérvonalak alapján. Én nem nagyon hiszek az ilyenekben, és egy kicsit hitetlenül, talán gúnyosan is beszéltem róla. Ő aztán megnézte mindkét kezemet, olyan folyékonyan, mintha csak arról beszélne, hogy egy szőnyegben milyen színek vannak, mondta el a következő jellemzést, melyet Hoffmann Edit azonnal le is írt. Meglepett néhány nagyon érdekes megjegyzése, mely szinte a tudatalattiból hozta fel saját megismerésemet." Uo. 13. (ceruzával a 35.) oldal. Itt szóval sem említi, hogy kivonatolná Hoffmann Edit leírását, amely azonnali volt. Tehát megvan az eredeti, s így aki türelemmel egybeolvassa a jegyzetekkel a főszöveget, az az egész birtokába jut.

617 A kihagyott rész: „Külön tehetség az improvizálásra, de a praktikus dolgokban végig rendszeres, következetes és módszeres. Nem naiv, bár van rá hajlama." Nincs géppel írt oldalszám. Ceruzával ellenben három is akad: 14., 36. és 39/b. – ez utóbbi többszörösen áthúzva.

618 „Animális élete szekunder. Sokféle, sokrétű különféle képességek." Uo.

619 Lendület – ném.

620 Itt nincs kipontozva, hogy hiányzik négy szó: „de mégis gondolkodásra való". Uo.

621 Kimaradt: „iszonyúan,"

622 „és értelmileg. Állandó érzelmi feszültség van benne. Olyan ember, akinek"

623 „Etikai, de nem szentimentális. A svungjában romantikus, egyébként nem az."

magát, igen önző és nem jó tudna lenni. [...][624] A fantáziája egyáltalában nem romantikus [...][625] idegrendszere roppant érzékeny. [...][626] Dacára annak, hogy komoly baja nincs, állandóan kisebb, nagyobb akadályai vannak, fáradt stb. [...][627] Nagyon logikus, sőt szőrszálhasogatásra is hajlamos. Határozott és cselekvőképes, de főleg elméleti kérdésekben, nem praktikusakban. Nagyon érzékeny, egy csomó rejtett melankóliával és egy kis jószívűségi rejtett szentimentalizmussal. Evvel függ össze egy kis rejtett szomorúsága.[628]

JOBBKÉZ: Még cselekvőképesebb[629], mint volt. Teljes elernyedésre és teljes nekifeszülésre képes. Kitűnő apparátus, se nem görcsös, se nem puha. Ebből szellemi frissesség származik. Egy kis hisztériára hajlam nőtt, de nagyon kicsi. Csökönyösebb lett.[630] Befele indulatos, de roppant hamar kirobban és elmúlik.[631] Tulajdonképpen hűvösebb lett, de[632] játékosabb. Igen nagyszerű és kitűnő nívójú kokettéria. Állandó harcban áll játékosságával és kokettériájával, és állandóan megfigyeli magát. A kettős indulati élet következménye, hogy értelmi élete is kétféle [...][633] Olyan svunggal cselekszik, és olyan biztos cselekvő ösztönű, hogy csak felét tudja kiélni (*magának*), úgyhogy ettől válik ketté értelmi élete. [...][634] Sok gátlás, sok melankóliára való hajlam. Érzelmi életénél fogva abszolúte nem hű, csak meggyőződés szerint hű. [...][635] A hűvösség erotikus térre is áll. Gyomra igen pici. (*Magyarázatot kértem. Nevetve mondja:[636] az erotikus éhség nagy, de érdekesség és élménykeresés az alapja; játék – nem ösztön. Ez lepett meg legjobban. Mert habár eddig csak néhányszor találkoztunk, intellektuális életemről[637] tudhatott, de ez szinte[638] megdöbbentően igaz volt[639]. A Bloch-viszony tisztán regényátélési, sőt irodalmi érzés volt, szükségem volt erre az élményre, mert pompás regénytárgynak éreztem. Ezt a férfi észre is vette és szemrehányást tett miatta.[640]*)

Erotikus érdeklődése csak játék, ugyanakkor sok családi érzéke van. Hallatlan szívósság és kitartás. Szláv keveredés kell, hogy legyen […][641] talán lengyel. Katolikus érzelmi apparátus, kálvinista morál. [...][642] Hiúsága természetes és ösztönös, ugyanakkor derogál neki ez, és erre is hiú. Áskálódásra való tehetség[643], de ez nem igen sok. Igen sok női tehetség. Bosszúállás kevés. [...][644] Nem tud felejteni, kemény ember. […][645] Általában az intellektuális életén van a hangsúly, de amellett dogmákat csinál magának, és ezek mellett, míg hisz bennük, addig kitart."

---

624 „Volna ereje is hozzá, hogy keresztülhajtsa az önzését. Hogy nem teszi, az részben ízlésből, részben meggyőződésből származik."
625 Itt semmi sem hiányzik, de a gépelésben van kb. 15 leütésnyi üres hely.
626 „Anyagában roppant kifinomodott és differenciált. Nagyon cselekvőképes és"
627 „Rendkívül értelmes. Van egy rendes, folytatólagos, egyenletes munkára való készség, aztán egy romantikus svung és újra visszatér az egyenletes metódushoz."
628 „és a svung másik fele. Ami a svungból ki nem élődik, az, mint szomorúság marad meg benne."
629 „lett"
630 Jelzés nélkül kimaradt: „Bizonyos tekintetben gyerekes. Csökönyössége gyerekes módon nyilvánul, gyerekes indokokból."
631 Jelzés nélkül kimaradt: „Még hűvösebb lett. Gyakorlati és elméleti dolgokban egyformán van tehetsége." Uo. 36. és 37. oldal. Másik számozással a 37. az 15. oldal.
632 „sokkal"
633 „1) logikus és szőrszálhasogató, 2) lendületes, idealista. Egyszerre indul a kettő, de a második hamar elfárad és a következetesség marad meg. Spekulatív skrupulizáció, csökönyös".
634 „Így különös kettős svungot"
635 „Feltétlen tisztességes szándékú, ha valamit kimond, azt állja is."
636 Az „eredetiben": „Ezt nevetve így magyarázta"
637 Az „eredetiben": „mégis" szó ceruzával áthúzva és kézzel helyette: „csak".
638 Az „eredetiben": a „szinte" szó helyett: „de ez, amit itt mondott".
639 Az „eredetiben": „megdöbbentett igazságával".
640 Az „eredetiben": „Az egész Bloch-história pl., habár nem én kezdtem, később tisztán regényátélési, sőt feldolgozási irodalmi érzés volt, szükségem volt erre az élményre, mert pompás regénytárgynak éreztem. Ezt B. észre is vette és szemrehányást tett miatta".
641 „tót is lehet, de inkább lengyel"
642 „Nagyon jól fegyelmezett, koncentrációra kitűnően alkalmas."
643 Az „eredetiben": „képesség" a tehetség helyett.
644 „Komisz lenni csak pillanatnyi indulatból tud."
645 „A bántást nagyon megbánja hirtelen. Határozottan céltudatos."

A legtöbb tekintetben, amennyire magamat ismerem, aláírhatom ezt a jellemzést, mely nagyon sokat eloszlatott kezdeti kétkedésemből.[646]

❖

Akit érdekel, annak még ideírok egy kis életrajzot, mely nem ment némi irodalmi negélyezéstől, de azért igaz. Egy irodalmi vállalat részére írtam a háború valamelyik esztendejében.[647]

– Születtem... melyik születésem a legrejtélyesebb csoda magamra nézve? Mert bizonyosan minden egyes emberi életnek megvan a maga csodája, napjainak logikus külső egymásutánjában logikátlan véletlenek, kölcsönös egymásra találások vagy elkerülések, sorsszerűségek vagy saját lelkének ismeretlenségéből felbukkanó váratlanok... az én csodálkozásom, hogy hányszor születik az ember életében. Legutoljára nemrégen Rómában, nem tudom a napját, talán egy délelőtt szemben a Colosseummal a füvön fekve, vagy egy másik délelőtt a S. Cosma e Damiano-ban jött újra, hogy a világ más és én is más vagyok, mint eddig. Azelőtt egy német egyetemi városban, még régebben, mikor először mentem külföldre, aztán mikor elszakadtam az otthonomtól [...] nagyon régen, mikor először éreztem a hivatottságomat és tizenhét éves koromban, mikor először éreztem meg tudatosan a fiatalságomat. És legkezdeten az öntudatlan testi születésem.

De vajon ez volt-e az első? Nem kell-e még távolabb keresnünk magyarázatát a megéltnek – elég magyarázata-e ez annak a zavaros, homályos, soha ki nem fejlő életnek, melyet nehéz álomba merülve színesen vagy sötéten hurcolunk a lelkünkben? És messze időben keresem az életem kezdetét legrégibb anyáimban, akikről elképzelve tudok.

Az egyik szépanyám Csiffy Rebeka az utolsó Csiffy*(?)*. Róla mint élőről már nem beszélt élő nekem. De úgy képzelem el, mint kemény, erős akaratú asszonyt. Nem az elgyengült, kimerült utolsó tagja a családnak, hanem aki az egész sornak energiáját fogta össze magában utoljára (*késő asszony-unokáinak is hagyott belőle*). Három bihari puszta volt a hozománya: Csiff, Szentkozma, Andaháza. (*Mintha Jókai-regényben olvasnám*). Aztán jött a magyar százados pör és minden elveszett. Nagyatyám már Darvason lakott.

A másik szépanyámról, Palotai-Asbóth Krisztináról sokat hallottam. Milyen ellentéte lehetett annak a másik elképzelt szépanyának előkelő, finom szépségével. Különösen a kezéről beszéltek, amint hímzésén dolgozott, melyhez maga rajzolta a mintát. Azóta anyai ágon az egész családban megvolt a festői tehetség és művészi érzék. Én is festőnek készültem fiatal koromban, s ki tudja nem ez lett volna-e az igazi? És így, ahogy szépanyáimon át saját magamat keresem, van valami, ami nem volt meg a családban eddig, ami egészen az enyém: a nyugtalanság-keresés, az elkívánkozás érzése, a nemidevalóság érzése, az utazásnak nemcsak az újat látásban talált élvezete, hanem valami sokkal mélyebb: a váratlan várása, hogy egyszer meg fogom érezni egy új születésben: ide való vagyok. [...] De lehet, hogy ez sem egészen az enyém. Talán valahol egy Szatmár megyei községben vagy Zemplénben, ahonnan elszakadt a kálvinista család, arról is beszélnek, hogy szláv vér is van bennünk – talán élt már nagyon régen egy asszony, aki mikor este a mécsesnél fontak, a bolthajtásos kúria szobájából, a régi bútorok közül bizonytalan, homályos elvágyását hagyta rám. Mennyi regénytárgy van még meg nem született életünkben is és a magunk élete milyen rövid hozzá, hogy megírjuk...(*stb.*)[648]

De talán már sokat is beszélek magamról. Lehet, hogy ez egyáltalában nem fogja érdekelni a jövőt – vagy talán legjobban? Az „ember" végeredményében mindig legérdekesebb probléma.

646 Az „eredetiben" ez az összegző mondat még nem szerepel.
647 Az „eredetiben" ez a rész rövidebben a tenyérjós-történet előtt van.
648 A szöveg Az *Érdekes Újság Dekameronja* 7. kötetében jelent meg először 1915-ben. Az írónő a szöveget egyes pontokon módosította. – *EőÁ*

NEGYEDIK KÖNYV

1920

I.

Egy új évtized kezdete és új reményeké is, mert az elmúlt a világ egyik legnagyobb és legszörnyűbb periódusa volt. Most a kis államok, a legyőzöttek, sőt a győzők is, még mindig ott tartanak, hogyan szedjék össze magukat a vereség és a győzelem után. Mi is. Ez is történelem még, tehát folytassuk. *(1927-ben, mikor befejezem e háborús és forradalmi évek emlékeinek végső rendezését és leírását, kezembe kerül Brunszvik Teréz naplójának kézirata, melyet Margit testvérem Czeke Marianne részére másol. A '48-49-es éveket nézem át és elképedve döbbenek rá, mennyire nincs fogalma az embernek arról, hogy mi érdekli az utókort. A maga korában annyira művelt asszony prédikáció-kivonatokkal és újságidézetekkel tömi tele a naplóját, verseket, erkölcsi aforizmákat, hazafias szólamokat ír fel, ahelyett, hogy azt írná meg, hogyan érzett ő és a többiek, mit beszéltek, hogyan éltek: oázis benne, ha néha leszáll a magas pátoszról és azt mondja el, mit hallott egy parasztttól vagy mit beszéltek az utcán. Annyi nagy emberrel jött össze, de nem írt le egy beszélgetést vagy miliőt. Ebből a rengeteg füzetből nem lehet látni úgyszólván semmit a korból. Beethovenről alig tesz néhány megjegyzést. Úgy látszik, mégsem ő volt az „unsterbliche geliebte"*[649]*. Vajon nem estem-e ugyanilyen vagy hasonló tévedésbe?)*

Az első hónap az első titkos választás izgalmaival telt el. A IX. kerületben, ahol lakom, Buday és Haller küzd egymással. *(Ezek a nevek később olyan jelentéktelenekké váltak, és mégis írni kell róluk, akkori jelentőségüknek megfelelően.)* Haller a Keresztény Szocialista Párt embere, erősen katolikus papi befolyás alatt, Buday régen ismert alak a kerületben, Friedrich-párti.[650] Most Friedrich hadügyminiszter (persze viccelnek, hogy talán a lánchídi csata miatt). Állandóan felhozzák forradalmi szereplését. Mi azzal védjük, hogy neki köszönhetjük a forradalmi szocialista minisztérium[651] bukását.[652] Az asszonyok legnagyobb része az ő pártján van, az ellenzék szerint mind szerelmesek bele. Bizonyos, hogy nemcsak szép és férfias ember, hanem rendkívül közvetlen és meleg modora van; szónoklatainak is az a legnagyobb hatása, hogy minden szónoki cikornya nélkül úgy beszél, mintha abban a percben jutott volna eszébe, amit mondani akar.

A nők befolyása különben mindenütt nagyon érzik, a női szavazatok rendkívül fontosak minden pártra nézve és így mindenütt udvarolnak nekik. Pártunk, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja[653] kevés szónok-asszonnyal, még nem jöttek bele a közéleti szereplésbe; azonkívül minden pártban *nagy* az intelligenciahiány az asszonyok között. Sok a lelkesülő nő, főleg olyanok, akik most érvényesülési lehetőséget keresnek. Ezek aztán túlzók, modortalanok, mindig készek heccre, kiabálásra – egy kicsit

649 A halhatatlan kedves – ném.

650 Vagyis a Keresztény Nemzeti Párt híve.

651 1945-ig a minisztérium magát a kormányt jelentette. A proletárállam megszüntette, népbiztosságokat hozott létre.

652 Áthúzva: „Sokkal később azt hallottam, fogalmam sincs róla, mi igaz van benne, hogy Friedrich, aki régi szabadkőműves volt, még 1920 végén, mikor a kadétok behatoltak a szabadkőműves palotába, ott volt előírás szerint felöltözve, vakolókanállal a kezében. Majdnem agyonverték, egy katolikus pap mentette meg, aki ezt az esetet Koch kollégámnak beszélte el. Mivel a szabadkőművesség akkor éppen olyan gyűlölt eszme volt, akár a kommunizmus, ha ezt akkor a közönség tudja, Friedrich sohasem tudott volna pártot alakítani. De másrészt olyan gyűlölködés folyt ellene a másik párt felől, hogy kérdés, igaz-e ez az egész történet."

653 KNEP – ez volt a párt közszájon forgó neve. 1919. október 25-én alakult meg a Haller István és a Friedrich által vezetett pártok egyesülésével.

lehangolónak érzem néha. Nemsokára én leszek a politikai vezetőjük és a lelkesülésüket és hitüket a jövőre nézve mégis értékelnem kell. Meg kell menteni a hazát, és ez tőlünk is függ! *(Nem szabad nevetni ezen a lelkes elbizakodottságon, aki ilyen napokat át nem élt, nem tudhatja, mi volt jelentős és mi nem.)* Én tehát mint politikai tényező szónokolok, kiderül, hogy jól tudok beszélni, a politikusok segítenek az asztal tetejére állani. Legnagyobb diadalomat Budán a Vigadó nagytermében aratom.[654] A férfi nagy politikusok már mind beszéltek, elég hosszadalmasan. Mire rám kerül a sor, a közönség a hátsó ajtókon kezd kiözönleni. A rendezőség kicsit izgatott, hogy kiürül a terem, míg én beszélek, de Friedrich bíztat, hogy csak kezdjek hozzá. Megeresztem a hangom, melynek erejét már akkor kitapasztaltam. Az emberek megállnak az ajtókban, visszafordulnak, végighallgatnak. Nagy taps. A pártemberek nevetve gratulálnak. Jól esett.

Csak egyszer nem sikerült. Rákosszentmihályon voltunk kint Wein Dezsővel, már a pótválasztások[655] előtt. Parasztasszonyoknak kellett beszélnem, ezt nem tudtam előre, rendes nívójú és formájú beszédet tartottam. Azonnal éreztem, hogy nem kaptam meg velük a kontaktust, ami, mint minden szónok tudja, megadja az erőt a folytatáshoz, taps nélkül is lelkesíti. Csak a hazajövetel későn este, nyitott autón volt szép az egészben. A szél süvített szembe, repültünk és minden politika és földi izgalom eltűnt a rohanás testi érzésében. Később vers lett belőle. Ez az elpusztíthatatlan megnyilatkozása a lélek mélységének.

Persze a megoszlás árt a keresztény ügynek.[656] Cécile-lel megyünk a Friedrich-párt helyiségébe, hogy ne forgácsolják szét a keresztyén politika erejét. Együttműködést kérünk a kisgazda párttal. Nem lehet tőlünk, asszonyoktól rossz néven venni, akiknek eddig hallgass volt a neve a politikában, ha ragyogó örömmel és elégtétellel érezzük fontosságunkat, mikor a politikusok kitüntető szívességgel fogadnak és komolyan hallgatnak ránk. *(Később a kiábrándulás megtanít, hogy ezek a politikusok olyan kicsi szellemi erők, hogy egyáltalában nem állanak felettünk. Sőt.)* Másnap magam megyek ugyanebből a célból a kisgazda pártba, ahol Korányi Frigyessel beszéltem és felemlítettem neki, hogy valamikor régen milyen érdeklődéssel olvastuk regényét a *Budapesti Szemlé*ben. – Jaj, ne emlegesse ezeket a régi bűnöket! – nevet Korányi. *(Csak később, pénzügyminiszter korában ne követett volna el nagyobbakat!)* Hogy milyen fontosnak érezték csatlakozásunkat, az is mutatja, hogy a kisgazdapártiak dicsekedtek a többi párt előtt: velük dolgozunk. A többiek irigykedve vették rossz néven lépésünket.

A választások napja roppant izgalomban telik el. A szavazatszedő bizottság egyik bizalmija vagyok. Szörnyen fontosnak érzem hivatásomat. Lessük a szavazókat és találgatjuk, ki kire adhatta a szavazatát. Második nap már unalmassá és fárasztóvá válik az egész. Este, míg a szavazatolvasás folyik, az Üllői úti párthelyiségben várjuk a híreket. Már éjfélre jár, és még mindig semmi biztos hír. Az emberek lehangoltak. Végre éjfél után: – jelöltünk megbukott. Mintha a múlt hetek izgalma belehullana valami megbántódott fáradtságba, pedig a másik jelölt is ugyanazokért az elvekért küzd. Rájövök a politikában a személyes kérdések felesleges fontosságára. Lassanként az egész politikai agitációt feleslegesen felfújtnak érzem, a személyes intrigák [sic!] terének és ez nagyon elkedvetlenít. Látom, milyen kevés intelligencia és műveltség kell ahhoz, hogy emberek egy ország sorsának vezetőivé legyenek. De akkor még olyan erő a megújhodásba vetett hit, hogy egész lelkemet elfoglalja. Később szavazni is unok elmenni.

Ennél a választásnál még nagy port vert fel a pótválasztáson Csilléry [András] és Slachta Margit küzdelme, akit a Szociális Misszió Társulat mint első nőképviselőt akar behozni. Mi Csilléry pártiak vagyunk. Nem tartottam Slachtát elégnek ahhoz, hogy első nőképviselő legyen. Később

654 A közszáj budai Vigadónak mondta, mondja. Hiszen a Vigadó a pesti Duna-parton van.

655 Az elbeszélt eset 1920. március 27-e és április 7-e között játszódhatott le Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyének Cinkota egyéni választókerületében. Minthogy itt az év elején tartott rendes választáson győztes Friedrich István a cinkotai helyett egy másik mandátumát tartotta meg, helyébe másnak kellett lépnie. Az emiatt rövidesen kiírt időközi választás mindent eldöntő második fordulójára (a „pótválasztásra") készültek ekkor az elsőre ún. „általános többséget" szerezni nem tudó, de legtöbb voksot kapó két jelölt között. Két dátumunk a két szavazási forduló közé eső (kortes) időszakot jelzi. – *EőÁ*

656 Keresztényt írunk, amikor az írónő csak azt írja, hogy „ker". Ha kiírja a szót, akkor a protestáns írásmódot használja. Tehát: keresztyén. (Ld. még az Utószóban a szövegközlés szempontjairól írottakat.)

ebből a magas követelményből is kiábrándultam. Mindkét részről féktelen agitáció folyik. Slachta mellett természetesen a katolikus asszonyok nagy tömege. Slachtát akkor személyesen nem szerettem, habár be kellett ismernem, hogy szociális téren az egyletében okosan és nagyon erélyesen dolgozott. De lapjukban a kommunizmus kezdetén csatlakozást jelentett be, amit a legtöbben nem tudtunk megbocsátani neki. Igaz, azt mondja, azért tette, hogy amit lehet, megmentsen az egyletüknek. De azért nyomtatásban mindjárt az első napokban egy katolikus missziós nővér ilyen cikke nem volt fair eljárás. Akkor is, ha lélekben bizonyosan nem volt kommunista. Azután van valami bántó, hízelgő, kétszínű a modorában. Sohasem tudja az ember, kire néz. Édes és bizonytalan hatású. A mozdulatai a régimódi szégyellős kacérkodás és az önálló nő bizonytalan hepciáskodása között, különösen, ha férfiakkal beszél. A rossz nyelvek szerint amilyen csinos, olyan túlságosan sokat foglalkozik férfiakkal. Ez alighanem rágalom.

Persze ismét beszédet tartok Csilléry mellett. Mikor felállok az asztalra, Csilléry hirtelen felszól: – Azt a cikket ne említse. – Hagyd csak – mondja a mellette álló –, R. Emma tudja a legjobban, mit kell mondani. – Hát persze, erre nagy politikusnak tartottam magam. De Csilléry megbukott és Slachta mint első nőképviselő bejött. A parlamentben elég gyenge szerepet játszott, igazán nem dicsekedhettünk nőképviselőnkkel. A következő választáson főnökasszonya, Farkas Edit nem engedte fellépni. Nem tartotta összeegyeztethetőnek a politikai agitációt missziós nővéri feladatával. De talán azért [sem], mert Slachta túlságos hatalomra tett szert vele szemben is, aki királynőként viselkedett a társulatban. A tilalom miatt Slachta a nővérek egyik részével kilépett, másik hasonló társulatot alakított. Tagjaik szürke fátyollal járnak kék helyett, vad feministák és politizálnak. De nem nagyon sokáig, később alig hallok róluk, míg a Farkas Edit hatalma és befolyása óriásira nőtt, mikor a kormányzóné az ő munkájukat kéri minden tervéhez. *(Ezt a kapcsolatot, elég ügyetlenül, a MANSZ elvesztette.)*

Csilléry melletti szereplésem nagyon ártott népszerűségemnek a Missziós Társulatban. Félbemaradtak ott tartott előadásaim, de a verskötetemre megkaptam az ígért ötven előfizetőt. Sokkal furcsábban járt el a MANSZ. Náluk volt száz példányom, de senki sem tett érte semmit, én pedig restelltem, hogy szóljak. Még mindig tartottak a gyűlések, hazafias előadások és szavalások, de kötetemről nem volt szó. Arra sem kértek fel, hogy olvassak belőle valamit. Bertha Ilona édeskés affektált szavalatait hallgattuk (úgy emlékszem saját verseit is). Én csak vártam, hogy sok munkám után ezt a kis propagandát magukra vegyék. Egyszer már tavasz felé, mikor bent voltam a helyiségben, a Mária utcai kis szobában, Kiss Károly titkár éppen vidékre indult. Megkérdeztem: – Nem vinne magával pár kötetet? – Hogyne kérem – mondja a legédesebb és legszolgálatkészebb hangján. Kivesz egy füzetet és a kabátja külső zsebébe teszi. Ez a mozdulat volt az egyetlen, amit a MANSZ értem tett. A könny szemembe szökött a düh és megalázás érzésétől.

Nálunk nagyszerűen ki tudják az embereket használni. Ahol munkára volt szükség, mindig megtaláltak. De egyetlen ember sem volt a politikusok közt, akikért szaladgáltam, aki megvette volna a könyvemet. A keresztyén lapok sem emlékeztek meg róla, úgyhogy szokásom és meggyőződésem ellenére, megkértem Lendvait,[657] írjon róla. Néhány sort írt. A példányok nagyrésze ott maradt a kiadónál.

❖

Furcsa világ kezdődik keresztyén nemzeti jelszó alatt. Huszár miniszterelnök![658] (Úristen, mégiscsak voltak nagy politikusaink ezen a helyen, és most ez a szűklátókörű, szürke kis tanító!) Az exponáltan zsidó *Otthon* vacsoráján szerepel és Herczeg Gézát sajtótudósítónak nevezi ki. Ő

657 Valóban nem volt szokása, s amikor mégis megtette, kudarc lett belőle. 1929-ben, amikor hét esztendő után végre megjelent a *Pan megváltása,* s arról a *Nyugat* 13. számában Schöpflin Aladár lesújtó kritikát közölt, akkor hiába kérte meg Babits Mihályon keresztül feleségét a csorba kiköszörülésére. Török Sophie azzal hárított, hogy nem ért hozzá. Ld. erre az Ötödik könyv második részében írottakat.

658 Az írónő lesújtó véleményére ld. a Második könyvben írottakat.

Károlyiék kreatúrája volt,[659] a bolsik alatt is szerepelt, úgyhogy vizsgálat folyt ellene. De azért mégsem képzeltük, hogy már akkor kezd megfordulni az irány; mi még akkor vak lelkesedéssel hittük, hogy csak a keresztény nemzeti gondolat lehet a vezető eszme.

Csoda, hogy bírtuk a lelkesedést. Otthon dermesztő a hideg. Nincs szén, az élelmiszer mindig szűkebben. Egy hónapi zsírjegyre 30 dekát kap egy személy. Hiába rekvirálnak. Hová lett az összeszedett sok száz mázsa? Vajon nem odajutott, ahova a háború alatt rekvirált réz: a Dob utcába? A vagonlakásokban szörnyű nyomorban élnek a menekültek. Én csak a tavasszal láttam őket, akkor nem volt olyan nyomorúságos, csak olyan meghatóan szomorú. A vagonok ablakába még virágokat is raktak. Körül kiskerteket csináltak, mint a gyermekek szokták. A füst – ahol főztek – a vagonablakon kidugott kis kéményen szállt ki. A gyermekek kint a porban hancúroztak. Fiatal asszonyok és leányok rendes, csinos városi ruhában tartottak a város felé. Menekült tisztviselők szabóságot, suszterséget tanulnak. Később a nem menekült tisztviselők is, hogy lyukas talpú cipőben ne kellessék járni. Bírák maguk talpalták a család cipőit és a miniszter még meg is dicsérte őket érte![660] A sok hivatalos autó tartásából többet kellett volna ezeknek juttatni. Dicséret helyett. *(Az autóluxust a hivatalokban csak a Gömbös idejében tiltották le.)*[661]

Akiknek még volt mit eladni, azok az otthonukat szedték széjjel. Néhány szőnyegünk és a zongoránk is elment. Amikor abból sem maradt semmi, akkor kezdődött az igazi tisztviselő-nyomorúság. A vagyonmentő vásár árverésein díszmagyarok, régi fegyverek, zongora, báliruhák, bútorok, asztalnemű, ágynemű, szőnyeg, ezüst, ékszer, legyező, képek stb. mennek át a galíciaiak kezébe. A kiüresedett magyar otthonok, a régi középosztály szeretettel, lassú takarékoskodással gyűjtött otthona volt ott kiteregetve, nem vagyonmentésért, hanem nyomorult kis pénzekért, mindennapi kenyérért. A Lipótvárosban bálok, mulatás a vendéglőkben és bárokban, a cigányok tízezer koronásokat kapnak. *(Persze rossz papírpénzt, de mi sem kapnánk jobbat.)* A színházak közönsége elképesztő. Az Operában páholyban papírból eszik a szalámit a hadimilliomosok. – Beszélik, mert mi nem láttuk, mi nem járhatunk színházba.

A valutacsempészés óriási mértékben folyik. Százmillió értékű valuta és kétmillió értékű ékszercsempészésen rajta fogják, természetesen, Schlesingert és Nussbaumot. A kisebb gazemberekről nem tudunk. Júniusban már egy félmilliárdos valutacsempészésen kapnak rajta hasonló nevűt. Megkezdődött a bunda-divat. Vastag asszonyok libás kofa-arckifejezéssel, tetőtől talpig prémben feszítenek az utcán. De milyen nyomorúságos ruhában járnak olyanok, akiken látszik, hogy ez a kopottság valami jobb múltnak a maradványa. Soha olyan szomorúan szegényes nem volt ez a város, mint most, és még azután is évekig. A szanatóriumokban méregdrágán zsidók üdülnek, a szegényházba régi úri családok tagjai kerülnek be. Ez is neveli az antiszemitizmust. A Nyugati pályaudvar mellett 17 ezer ember lakik vagonokban *(a menekült zsidóknak mindig jutott lakás)*.[662] Van tisztviselő, akinek 900 korona a fizetése. Ez csak nagy általánosság. Amit egyénenként kínlódnak az emberek, arról csak magunk közt beszélünk. 1914-től 1930. májusig a burgonya 2400 %[-ot], marhahús 5700 %[-ot], zsír 10.500 %[-ot], cukor 58.000 %[-ot], tojás 4000 %[-ot], sertés 7700 %[-ot], kenyér 1066 %[-ot], só 3500 %[-ot], női ruha 10.000 %[-ot], férfiing 13.614 %-ot drágult. Ezzel szemben a tisztviselői fizetés legnagyobb emelkedése 735 %, tehát még a kenyér áremelkedésének sem felel meg. A parasztság gazdagszik, de nem tud mit csinálni a pénzével. Vicceket beszélnek róla, hogy vesz a paraszt minden lányának külön zongorát és az asszony nemcsak kabátot, hanem szoknyát is perzsából csináltat.

---

659 Mint ahogy az volt az írónő által nagy rokonszenvvel övezett Friedrich István is. Ezért nála a tényt nem rója fel. A számára nem rokonszenves politikus ember ellenben Károlyi kreatúrája volt. Messze nem egyéni, s távolról sem az adott korhoz kötődő eljárás. Előtte, utána, a mában is űzött gyakorlat. Természetesen a belátható jövőben is így lesz.

660 Így volt ez már a háború alatt is.

661 Károlyi Gyula kormánya alatt történt.

662 Hiszen ők is magyar emberek voltak. Ők ráadásul a kettős elnyomás elől jöttek az anyaországba. Hiszen magyarként, zsidóként is elnyomták őket. Aligha kaptak mindig lakást. Ha igen, kijárták, elintézték. A korrupció nem mai találmány.

Hollandia gyermekakciója kezd segíteni a gyermekeken, de a fiatalság nem tud elhelyezkedni. A háborúból hazatértek előtt minden hely foglalt volt. Javában folyik az intelligencia proletarizálódása. Az egyetemi numerus clausus nemcsak antiszemitizmus, hanem ennek a gazdasági kérdésnek a megoldására is irányul. Akik annyira kiabálnak ellene, nem veszik figyelembe, hogy a nőket sokkal szigorúbb numerus clausus-szal sújtották. Míg a zsidó lakosság teljes százaléka arányában, sőt azon felül is bekerül az egyetemre, a magyar fiatalság egy részét szintén visszautasítják, tehát náluk a numerus clausus jóval túlmegy az arányszámon. Ez a kérdés évtizedeken át izgalom tárgya maradt, még akkor is, mikor már mindenütt pozíciót foglalt a zsidóság. Az egész keresztény nemzeti irányból ez az egyetlen törvény maradt meg védelmünkre és ez is úgy, hogy már elején kikezdték azok, akiknek kellő ismeretségük volt. Egy tanárnak nagy pénzt ajánl fel egy zsidó apa, ha a fia a gimnáziumi felvételi vizsgán átmegy, méghozzá olyan elfogadható módon, hogy korrepetálást ajánl fel. A tanár meggyőződéses ember és becsületes, bár szegény, visszautasítja, mert elég sok keresztény tanuló van, akiknek a jogos helyét nem akarja elvenni. Egy hét múlva a zsidó papa Pekár Gyula államtitkártól hoz levelet – attól, aki a zsidók szerint a „kurzus" legerősebb oszlopa és aki a rendeletet kiadta –, hogy az ifjút feltétlenül át kell engedni. Természetesen Pekárnál szó sem lehet megvesztegetésről, hanem vagy régi ismeretség, vagy olyan pénzügyi hatalom az illető apa, hogy nem lehet vele szembeszállani. De így az elvnek befellegzett és szegény tanárnak ingyen kellett megtennie azt, amit pénzért sem akart megtenni. „Hát érdemes becsületesnek lenni?" – kérdezték az emberek. És így nevelték a panamistákat a gyenge jellemű emberekből.

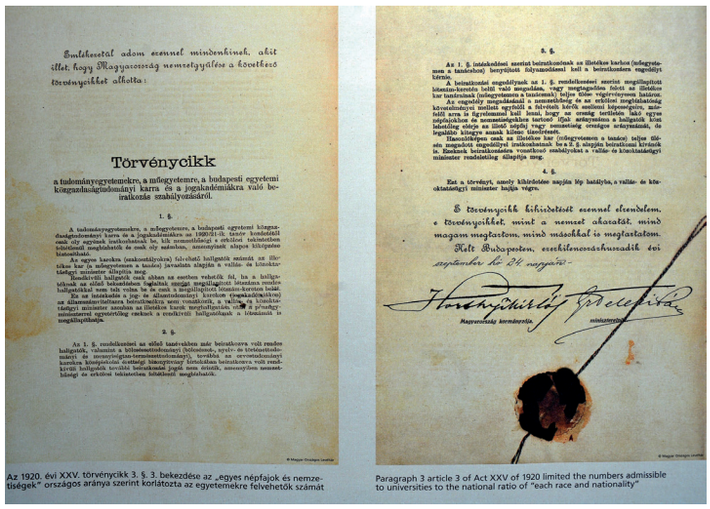
Törvénycikk
a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról.
Az 1920. évi XXV. törvénycikk 3. §. 3. bekezdése az „egyes népfajok és nemzetiségek" országos aránya szerint korlátozta az egyetemekre felvehetők számát
Paragraph 3 article 3 of Act XXV of 1920 limited the numbers admissible to universities to the national ratio of "each race and nationality"

94. Az 1920:XXV. tc., közismert nevén a numerus clausus törvény a társadalom jelentős részének erős nyomása alatt jött létre. A törvény a kormány, az oldalán lévő törvényhozás és a társadalmi erők közötti kompromisszum eredménye volt.

Súlyos helyzetet teremt a szerencsétlen hajsza is a magyar tehetségek ellen. A Kisfaludy Társaság kizárja Babitsot és Móricz Zsigmondot, ugyanakkor Pekár-darabot adnak a Nemzetiben. A Nemzeti Szövetség pedig Szabó Dezsőt kezdi ki. Ebbe én is belekeveredtem, mert a Nemzeti Szövetség a MANSZ-ra is hivatkozott, Szabó Dezső pedig elég oktalanul egy zsűri összehívását kívánta a hazafisága kérdésében. A MANSZ engem küldött ki, de én nem mehettem el és ebből összeütközés támadt a helyettesemmel, aki nem értett az irodalomhoz. Én egy kis cikkben hárítottam el a felelősséget, ha megtalálom a jegyzeteim közt, majd leírom azt is.[663]

Babitscsal később egyszer beszéltem erről a dologról, mert azt mondták, hogy az a kizárás és az e körül lezajló támadások szörnyen elkeserítették. A versein is érzett, hogy milyen sebet ütött rajta. De ő csak annyit mondott, hogy nagy igazságtalanságnak tartotta, mert ő a kommunizmus alatt sem lépett be a pártba, magyar irodalmat tanított éppen úgy, mint Tisza István alatt is tanított volna, ha kinevezik az egyetemre. Jobb volt, mintha valamelyik internacionalista zsidó kiabálta volna el kommunista frázisait. Ez a véleményem. Én mindig azt hoztam fel védelmére, hogy már régen az egyetemen kellett volna lennie Babitsnak a Kéky Lajosok és Császár Elemérek[664] helyett és éppen ez volt a régi rezsim szörnyű hibája, hogy tehetségeinket engedte a zsidók

663 Az írónő elfelejtette, hogy az ügyet már megírta az előző esztendő elbeszélése során.

664 Az írónő számára e két úrnak jelképes jelentősége van. Többször a kontraszelekció példájaként említi nevüket. Azért is, hogy ne folyton sógornője hibáit, a vele szemben alkalmazott cselvetéseit emlegesse. Aki tönkretette az életét. A történész ellenben azt mondja, hogy többről, mélyebbről is

környezetébe átcsúszni és elégedetlenségükben a mi közönyünk miatt baloldalra menni. Persze Babits ellen szólt, hogy a *Nyugat*nak, ennek a radikális és bizony erősen internacionális zsidó hatás alatt álló lapnak a szerkesztője – ezt a revüt minden tehetséges munkatársa sem mentette meg a magyar középosztály gyűlöletétől, pedig az olvasó magyar közönség ez az osztály volt. Gyönyörű háborús verse is súlyosbította abban az időben az ellenszenvet Babits ellen, pedig ki nem kívánta a háború folyamán, hogy „legyen már vége, vége!" De hogy Babitsnak fájt ez a kizárás, az is mutatja, hogy mennyire óhajtotta rehabilitáltatni magát és mikor a Kisfaludy Társaság évek múlva újra beválasztotta, örömmel fogadta el.[665]

Nagy izgalmat okozott a Somogyi-Bacsó-féle [sic!] gyilkosság februárban. Szó sincs róla, hogy hivatalos emberek lettek volna a tettesek, talán nem is katonatisztek, hanem elkeseredett magyar fiatalok, akik nem bírták el, hogy pár hónapra a kommunizmus után megint úgy írt a *Népszava*, mintha az ő részükről semmi bűn nem történt volna. Ezért nagyon sokan nem is tartották az *ilyen* tettet sem bűnnek. Lehetetlen később, nyugodtabb időkben beleélni az embereknek magukat egy ilyen kor mentalitásába, keserűségébe, úgyhogy az akkori idők felett nem mondhat ítéletet az, aki nem élte át. Természetesen nagy politikai ostobaság volt a béketárgyalások legforróbb idejében ez a tett, melyet az internacionális sajtó világgá is kürtölt. De mikor a mieinket ölték, akkor az a sajtó egy tollvonást sem tett értünk. Még hozzá később Hlatky Endrétől hallottuk, hogy a külügyminisztériumban azért is dühösek voltak miatta, mert Somogyi nekik fizetett kémjük volt a szocialisták felé és nem tudták, hogy most már hol vegyenek hamarjában egy másik ilyen ügyes gazembert.[666] Mikor később Apponyi mint a békedelegáció elnöke hírhedt levelét megírta, melyben a kormányt az atrocitások elleni fellépésre kéri, mert a béke ügyét rontják, a külföldön ezek az eltorzított és kiszínezett hírek jártak; ez volt a szocialisták és főleg a zsidók bosszúja két emberükért.[667]

II.

Apponyi átveszi a békeszerződést,[668] a lapok gyászkeretben jelennek meg és végre mi is rádöbbenünk, hogy nincs menekvés. Alá kellett nekünk csakugyan írni ezt a békét? Ne írjuk alá! – volt az utolsó fellázadás. De már tudjuk, hogy minden szép tiltakozásunk süketen hangzik szét a külföldön. Minden hiába. Hacsaknem az orosz bolsevista offenzíva Románia ellen. Az Ördöggel is szövetkezünk, hogyha kell![669]

---

szó van. És nem is csupán arról, hogy a társadalmaknak, a rendszereknek Tormay Cécile-ekre és nem Ritoók Emmákra van szükségük. Hanem arról is, hogy a Cécile-ek tisztában voltak, vannak és lesznek az adott társadalom, az adott rendszer igényével. És aszerint cselekedtek, cselekednek, fognak cselekedni a jövőben is. Míg Ritoók Emma a maga erkölcsi elvei szerint élt, s feleslegesen várta, hogy a társadalom, a rendszer annak feleljen meg. Magas elvárásai közepette pedig nem ügyelt arra, hogy megszerzett tudását kamatoztassa, védje magát elkerülhető sérelmektől. Például pontosan tudta, hogy a MANSZ titkára egy felfelé hajlongó, lefelé taposó figura. Aki nyilván jól látta a sógornők viszonyát. Következőleg nagy hiba volt Emma részéről verseskönyve terjesztése végett szívességre kérni Kiss urat.

665 Babits Mihály *Húsvét előtt* című verséről van szó. A költőről pedig korábban a Második, majd az Ötödik könyvben ír sokkal részletesebben.

666 Somogyi Béla természetesen nagyszerű ember volt. Teljes képtelenség, semmi forrás nem igazolja Hlatky állítását. Az ellenben nem zárható ki, hogy volt együttműködése a Külügyminisztériummal. Hiszen a különítmények megfékezése, másfelől az országról valótlanul terjesztett hírek fékezése eredőjében volt érdekazonosság.

667 A téma szélesebb összefüggéseire ld. a Második könyv 479. sz. jegyzetét. A gyilkosságot a Horthy Miklóshoz közel álló Ostenburg-különítmény tagjai követték el. Valóban nagy nemzetközi visszhangja volt, de a hazai méretére is jellemző, hogy a meggyilkoltakat mintegy százezer ember kísérte el végső útjukra. Az írónő messze nem egyéni véleményt fogalmaz újra. Annak arányai nincsenek összhangban az alaposan kikutatott tényekkel.

668 Annak tervezetét.

669 A béke aláírása volt a rendszer elismerésének az ára. Az aláírás megtagadásának gondolata szintén messze nem csupán az írónő gondolata. A penetráció súlyát jelzi Barcza György esete is. Ő köztudottan a korszak

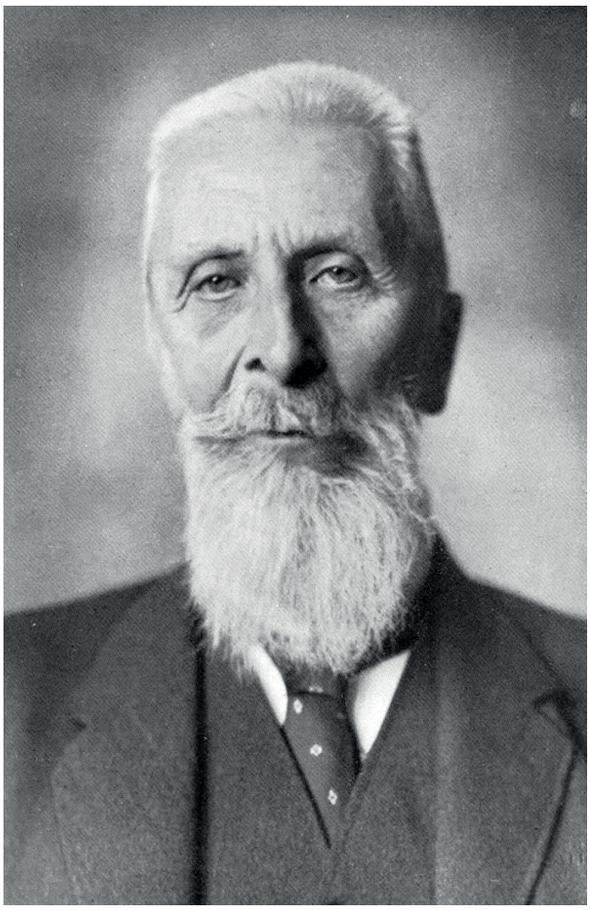

95. Apponyi Albert gróf
Bár aligha volt államférfiú, de az írónő véleményénél jobb osztályzatot érdemel.

96. Barcza György
Bár kitűnő diplomatává nőtte ki magát, 1920-ban ő is osztotta azt az elképesztő véleményt, hogy nem szabad a békeszerződést aláírni.

Berlinben kétféle puccs, először a Spartacusoké, azután ellenforradalmi monarchista. Mindkettő megbukik, nem érdekel, hogy miért; csak az a külföldi esemény érdekel, amelyről azt hisszük, hogy hozhat nekünk valami jót vagy rosszat.

❖

Februárban nagy szomorúság éri a Tormay családot és vele kedves sógornőmet, Máriát. Meghalt édesanyjuk, akit én is nagyon szerettem. Különösen az utolsó években, mikor sajátságos ingerlékeny, zsarnoki természete lehiggadt és annyira sajnáltam a Cécile miatt kiállott aggodalmakért. Régen rossz néven vettem tőle, hogy a családban uralkodó hangot nem mérsékelte, sőt saját ingerlékenységével még növelte. Nálunk is voltak a családban összeütközések, mint mindenütt – én különösen kemény, kevéssé engedékeny voltam meggyőződéseimben –, de olyan kiabálós viszonyt, mint itt volt a családban, sohasem ismertem. Igaz, hogy a hang nagyobb volt, mint az izgalom. A fiatalok állandóan ugratták, heccelték egymást, ironizáltak és gúnyolódtak, az győzött, aki a legszellemesebben tudta a másikat nevetségessé tenni. De alapjában nagyon szerették egymást. Különösen a sikerért mindent megtettek egymásért. Ebből a nekem majdnem tűrhetetlen családi szellemességből azután jutott ki, mikor sógorsági viszonyba jöttünk. Hermin

magyar diplomáciájának egyik kitűnősége lesz majd. És mégis memoárjában az aláírás megtagadása mellett kardoskodott.

néni zsarnoksága azonban intelligens volt és csaknem mindig neki volt igaza. Természetes, hogy leánya, Cécile iránt az anya szélsőig menő elfogultságával érzett. Cécile olyan szép volt, olyan szellemes és olyan sikereket ért el, hogy büszke lehetett rá. Ő volt az egyedüli, aki Cécile nagyzási mániáját fékezni tudta nagy intelligenciájával és akaraterejével. Velem szemben – talán két alkalmat kivéve – mindig nagyon kedves és elismerő volt. A kommunizmus nyarán nagyon megtört és hallgatag öreg dáma lett, teljesen azzal a finomsággal, mely az idős magyar asszonyokat mindig jellemezte. Hiszen ő volt a magyar vér a családban, amit talán csak Mária sógorném örökölt. Nagyon erősnek igyekezett mutatkozni, hogy a Cécile-ért való aggodalom ne lássék meg rajta. Ez még meghatóbbá tette. Sokkal tisztábban van előttem ez a megjelenése, mint régi harcias magyar háziasszony és feleség alakja. Mélyen és komolyan éreztem a gyászt velük együtt, mely különösen a leányokat sújtotta le.

E haláleset is hozzájárult, hogy míg kitavaszodott, a MANSZ-ban is lassan és vontatottan ment a munka. Cécile ritkán jött be és senki sem volt, aki rendelkezzék. Persze legegyszerűbb lett volna engem megbízni, hogy vezessem az ügyeket tovább, de nem tudom, miért, féltek talán, hogy túlságos befolyást találok nyerni, vagy csak Kiss Károly rejtett féltékenysége befolyásolta Cécile-t, hogy önálló tevékenységet ne engedjen nekem. Bizonyos, hogy minden megakadt. Kezdték mondani, hogy a MANSZ haldoklik. A mindig növekedő drágaság reám nézve is akadállyá kezd lenni. Megmondtam néhány vezető asszonynak, hogy nem bírom tovább pénzzel a külön életet, ki kell mennem Mátyásföldre az anyámhoz. Akkor az öreg Szilassyné kijelentette, nem lehet engem nélkülözni. Itt kell tartani bármily áldozatba kerül is, inkább ő maga is hozzájárul. Mindezt én csak később tudtam meg. Mindössze három vezető egyéniséget avattak be, hogy nekem fizetést adjanak, havonként ezer koronát és az elmúlt tíz hónapra mindjárt ki is fizették. *(Később gyanakodtam, hogy Szilassyné a saját zsebéből.)* Óriási segítség volt ez nekem, ki tudtam fizetni Wallneréknak az adósságomat, az anyámat is segíthettem és magamat is elláthattam a legszükségesebb ruhaneművel.

Mert a drágulás minden ellenőrzés dacára tovább emelkedik, a pénz lebélyegzése sem segít rajta. Mi reszketünk, hogy meddig tart még a ruhánk, míg a divatszalonokban a legnagyobb luxust mutogatják a pénzeseknek, és a próbakisasszonyoknak nagyobb fizetése van, mint egy egyetemi tanárnak.

❖

A kormányzóválasztás pletykája: Megválasztják Horthy Miklóst kormányzónak a képviselőházban, de Huszár miniszterelnök, akinek fogalma sincs a legelemibb udvariassági formákról, annál kevésbé a politikai és diplomáciai udvariasságról, még csak be sem jelentette a fővezérnek, hogy meg akarják választani és meg sem kérdezte, hogy el fogja-e fogadni. Egyszóval a legnagyobb baklövést csinálta. Mikor aztán a nemzetgyűlésből küldöttség ment érte, Horthy nem volt felöltözve és úgy tett mintha semmit sem tudna a dologról, aztán pedig megmondta a miniszterelnöknek a véleményét, hogy „rólam-nélkülemet" nem fogad el. Óriási konsternáció, végre ráveszik azzal, hogy ne dobja bele az országot ilyen váratlan[670] zavarba. Erre felöltözött és elment letenni az esküt. A gyűlést előbb tíz percre felfüggesztették, de egy óráig tartott a purparlé, a Házban nem tudták elképzelni, mi történt és szörnyű izgalom volt. A tetejébe Ostenburg katonasága vette körül a parlament épületét és több képviselőt nem engedett be a házba. Később elsimították a dolgokat és egyes katonák ügyetlenségének nyilvánították, de egészen bizonyos, hogy volt valami „egyéni akció" e mögött – mint ahogy a katonai különítmények túlkapásait nevezték. Ostenburg nagy legitimista, talán azt hitte, megakadályozhatja a szavazást? Tudtommal sohasem derült ki az ügy.[671]

670 Eredetileg: „óriási".

671 Bizonyára szélesebb körben terjesztett valótlanságokat ír le az írónő. Ld. részletesebben a Második könyv 479. sz. jegyzetét.

Reám a kommunizmus bukása óta a legnagyobb hatást a Tiszántúl felszabadítása tette. Várad ugyan még oláh kézen van, de március 11-én bevonulunk Debrecenbe és akkor azt hittem, nemsokára Váradra is. A Keresztény Nemzeti Liga mindjárt kiküldött Debrecenbe, hogy a Liga ottani szervezete megalakításában segítsek. Azonnal nem lehetett lemenni, mert a szolnoki Tisza-híd még nem volt kijavítva a robbantás után. Várni kellett még egy hétig vagy tíz napig. Ez a debreceni út megint a sikereim közé számított, habár ügyetlenül, sőt sehogy sem volt megszervezve s így nem lett meg a várt eredmény. De reám nézve mélyen megható volt olyan emberekkel összejönni, akik évekkel ezelőtt apával együtt dolgoztak a kálvinista ügyekben, vagy ha fiatalabbak voltak, jól ismerték a nevét és rajongva emlékeztek meg róla. A MANSZ debreceni csoportjának megalakítását is megkezdtem, de ezzel nem voltam megelégedve. A dolog nem ment olyan egyszerűen. Ez a kálvinista város meglehetősen liberális szellemű és a Baltazár püspök befolyása erősen érezhető. Baltazár gyalázatos szereplése az oláh megszállás alatt, mikor a hatalom előtt meghajolva fogadta az oláhokat, gyűlöletessé tette a nevét különösen a katolikusok előtt, akik nagyon szemére is vetették az eljárását. *(Egészen különös, hogy később ezt teljesen elfelejtették neki.)* El sem tudtam képzelni, hogy a hazafias reformátusok előtt teljesen le nem járta magát, de bizonyos, hogy előttük fenn tudta tartani a tekintélyét. Hozzá mint nagy liberális emberhez nem is fordulhattam volna a Liga megalakítása ügyében, a katolikusokra kellett tehát támaszkodnom, holott éppen azért küldtek engem a nagy református városba, mert éppen tradicionális összeköttetéseimben bíztak. Ebben az antiszemita társaságban azt is felhozták a zsidóbarát kálvinisták ellen, hogy zsidóasszonyok barátságba keveredtek az oláh tisztekkel és utánuk is mentek, mikor az oláhok kivonultak, de ezeket a demarkációs vonaltól visszazsuppoltatták Debrecenbe. Persze képzelni lehet, hogy milyen társaságbeli asszonyok voltak ezek – de ez a szégyen rajta maradt a zsidó társaságon általában.[672]

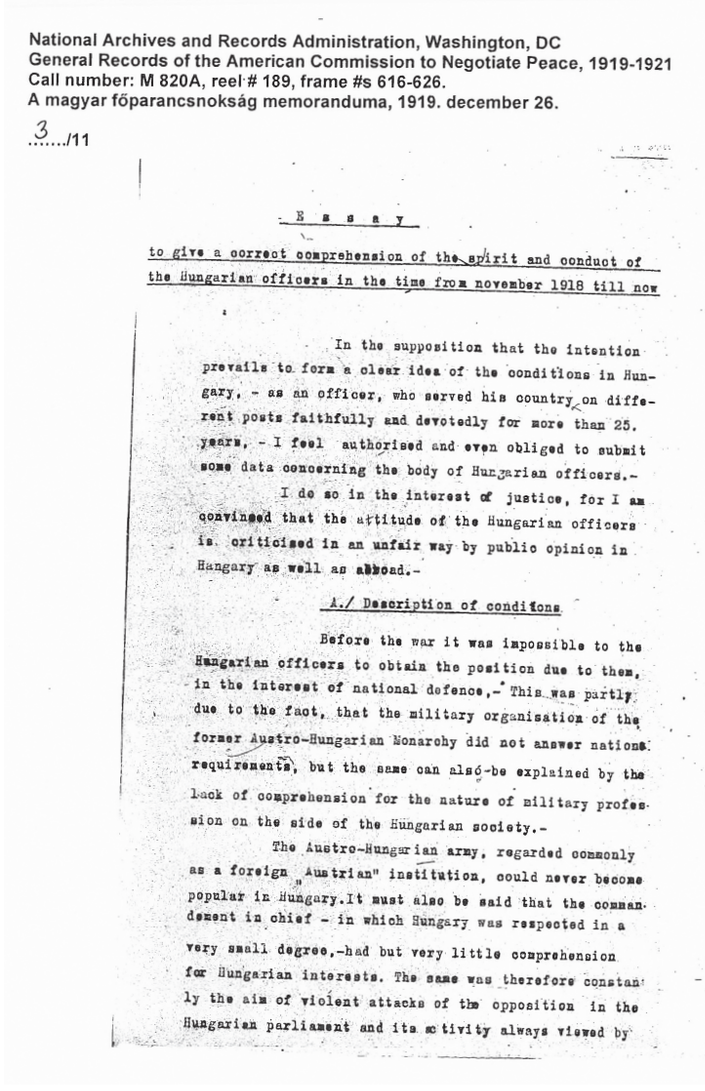
National Archives and Records Administration, Washington, DC
General Records of the American Commission to Negotiate Peace, 1919-1921
Call number: M 820A, reel # 189, frame #s 616-626.
A magyar főparancsnokság memoranduma, 1919. december 26.

3 ...../11

E s s a y

to give a correct comprehension of the spirit and conduct of the Hungarian officers in the time from november 1918 till now

In the supposition that the intention prevails to form a clear idea of the conditions in Hungary, - as an officer, who served his country on different posts faithfully and devotedly for more than 25. years, - I feel authorised and even obliged to submit some data concerning the body of Hungarian officers.-

I do so in the interest of justice, for I am convinced that the attitude of the Hungarian officers is criticised in an unfair way by public opinion in Hungary as well as abroad.-

A./ Description of conditons

Before the war it was impossible to the Hungarian officers to obtain the position due to them, in the interest of national defence.- This was partly due to the fact, that the military organisation of the former Austro-Hungarian Monarchy did not answer nations requirements, but the same can also be explained by the lack of comprehension for the nature of military profession on the side of the Hungarian society.-

The Austro-Hungarian army, regarded commonly as a foreign „Austrian" institution, could never become popular in Hungary. It must also be said that the commandement in chief - in which Hungary was respected in a very small degree,-had but very little comprehension for Hungarian interests. The same was therefore constantly the aim of violent attacks of the opposition in the Hungarian parliament and its activity always viewed by

97. Horthy Miklós memoranduma a budapesti amerikai katonai misszióhoz 1919. december 26-án.
A Nemzeti Hadsereg főparancsnoka 1920. január elején az angol katonai misszió vezetőjénél is ugyanazért érvet: a kilátástalanul zavaros helyzetből katonai diktatúra jelenti a kivezető utat.

Erős ellentétekre találtam nemcsak a két felekezet között, hanem társadalmilag is, nagy a széthúzás különösen az asszonyok között; hiúság, szereplési vágy, elsőségi kérdés okából – kicsit elkedvetlenedve jöttem haza. Különben mindenütt kezd érezhetővé válni a katolikus–protestáns ellentét,[673] melyet állítólag a zsidók is szítanak. A reverzálisok feléledő követelése ezt az ellentétet

672 Baltazár Dezső nagy tekintélyű református püspök liberális nézetei miatt oly ellenszenves az antiliberális írónőnek.

673 Ez az ellentét a reformációval, majd ellenreformációval egyidős. Ám valós tény, hogy az első világháború

még erősíti is. Legszebb volt Debrecenben, hogy régi kedves leánypajtásommal, Sipos Margittal találkoztam, akinek felnőtt fiai vannak azóta. Azonnal elvitt a Bika szállóból magához vendégnek és ő beszélte el apjának és nővérének borzalmas napjait a szolnoki kommunista uralom idejében.

Ugyancsak a MANSZ megszervezése miatt megyek el Székesfehérvárra két másik hölggyel, ahol Károlyiék fogadnak.[674] Úgy látszik, nem jól értesítették őket. Cécile-t várták, nagyon ügyetlenül leplezték csalódásukat. Olyan bizonytalanul hívnak magukhoz, hogy nem tudtam, tulajdonképpen meghívás-e ez? Csak másnap, mikor ebéden vagyunk náluk, tesz a gróf szemrehányást, hogy nem fogadtam el meghívásukat. Akkor már nagyon kedvesek voltak, különösen a férfi, és segítettek a megalakításban. Legérdekesebb látogatásunk a püspöknél, Prohászkánál. Nagyon szíves, megnyerő, egyszerű ember. Mivel mint szónokot és papot nem ismerem, nem tudom, mi volt az a hatalmas szuggesztív erő, amely híveit hozzákapcsolta.[675] A MANSZ-gyűlést ő maga nyitotta meg.

❖

Közben özönlenek a menekültek Erdélyből, hetekig tart, míg elvergődnek Pestre és mit adhatunk nekik? A menekülők hozzák Hoványi Gyuláról a hírt, hogy Váradon Hovanescu néven oláh jogakadémiai igazgató lett és oláh üdvözlőbeszéddel fogadta a megszállókat. Nem lepett meg. A magyar családok teljesen bojkottálták és saját gyermekei is megszöktek a köréből. Mondják, hogy a leánya gyalog szökött át a határon éjszakának idején, annyira szégyellte az apját. *(Felhasználtam egy irredenta darabba, melyet sohase adtak elő: egy zsidó íróét adták.)* Jól ismertem a Hoványi családot, Géza, aki polgármester volt, nagyon derék úriember, Pestre menekült, de Gyula mindig az volt, akinek a hatalom és pénz imponált egyedül. Senki sem szerette Váradon, különben gyűlölködően ultramontán katolikus volt. Fiatalkoromban sokat járt hozzánk mindegyik Hoványi, Gyulával sokat vitáztam. Legyen boldog mint oláh, a magyarok semmit sem vesztettek vele. Különben nem ő az egyetlen, aki így viselte magát. Jombart Alice beszélte, hogy egy Zichy gróf[676] Pozsonyban azonnal csatlakozott a cseh uralomhoz, mert mint mondta, minden hatalom Istentől jön. Pécsett a kommunisták közt, akik nem akarják kiengedni a szerbeket, szintén vannak magyarok, mint Doktor Sándor, akit teoretikus modern intellektuelnek ismertünk, de hogy idáig menjen, mégsem hittem volna.[677]

Jönnek a menekültek, és nem tudjuk elhelyezni őket *(csak később jöttünk rá, hogy nem lett volna szabad az otthonuk elhagyására biztatni szegényeket. Mert ezáltal a megszállt területén mindinkább gyengült a magyarság száma és befolyása, bár az is bizonyos, hogy szörnyű helyzetükben nem lehetett feltétlenül ilyen önfeláldozást kívánni tőlük.)*[678] Nincs pénz a hadifoglyok hazaszállítására sem, de mikor a Komárnóból menekült csodarabbit Debrecenből kiutasítják, pénzt, ezüstöt, drágaköveket találnak nála. *A hajdúdorogi zsinagógában mázsaszámra* rekvirálták el a dohányt, lisztet, ládákban aranyat, ezüstöt, kilószámra lebélyegezetlen képpénzt találtak. Azt mondják, Pesten éppen úgy rejtegetik ezek a vagyonosak az árukat, mint a háború alatt, mi a kenyeret is jegyre kapjuk, és ha kis unokaöcsémnek ajándékot akarok vinni, zsemlét veszek neki, mint ritkaságot és drágaságot. Mindez növeli a keserűséget a zsidóság iránt. Mikor Löw Immánuel szegedi rabbi ügye felmerül,

után ismét tarajos hullámokat vetett, mert az egyházak egymás elleni küzdelmét az a téma is hevítette, hogy melyikük „inkább magyar".

674 Károlyi József grófról van szó.

675 E sorok meglepő látleletét adják az írónő e téren megvolt tájékozatlanságának.

676 Zichy József volt pozsonyi és trencséni főispán. Már az Első könyvben is felhánytorgatja esetét. Ld. ott a 151. lapon írottakat és a kapcsolódó 354. jegyzetet.

677 Újból és újból előbukkan a memoárban annak a ténye, hogy az írónő – minden bizonnyal romantikus nemzetszemléletéből következően – nem (megengedőbben szólva: messze nem súlyának megfelelően) mérlegelte a történelem vertikális összetevőjét. Amelyből következően a Baranyai Köztársaságnak nem csupán Linder Béla, Doktor Sándor volt a működtetője. Sokan mások is hívei voltak.

678 Ez a gondolatot is többször leírta az írónő. A Második könyvben kihegyezetten kormányellenes éllel.

aki Nypels hollandi újságíró előtt a magyarokat gyalázva kijelenti, hogy Magyarországnak nincs létjogosultsága, magyar nemzet nem is létezik, mert csupa keverék nép, Magyarország földrajzi egysége hazugság és az egész országot úgyis fel fogják oszlatni, általános düh tör ki ellene. *(Annál csodálatosabb, hogy magyar emberek mégis mennyire védik, pl. Móra Ferenc; sőt hogy sokkal később, mintha semmi sem történt volna, felsőházi taggá nevezik ki.)* Akkor kevésnek találtuk, hogy csak letartóztatták, abban a kétségbeesett és meggyötört lelkiállapotban, mely a békekötés körül az egész országot elfogta. A külföldi lapokban megjelenő gyalázkodásokat, szörnyűségeket és hazugságokat a fehérterrorról szintén a zsidóknak tulajdonítják, akik internacionális sajtó-összeköttetésük útján így informálják *külföldi* fajtestvéreiket. Igaz, hogy még mindig vannak éjszakai pofozkodások, egy-egy kávéházban berúgott alakok kiparancsolják a zsidókat; de most már ők is visszaadják, ha igaz. Úgy hangzik, mint valami buta detektívregényben, de vad antiszemiták esküsznek rá, hogy a zsidók mérgezett tűvel szúrják meg az embereket az utcán, villamoson. Én soha egy szót sem hittem el belőle, nem is hallottam olyan ember nevét, aki *ellen* ez a támadás megtörtént volna. De mindez hozzájárult ahhoz, hogy a kétségbeesett, szegénységben tántorgó magyarság körében újra és újra fellobbant az antiszemitizmus.

❖

Márciusban mindenki elképedésére Simonyi-Semadam Sándor lesz a miniszterelnök. Csak később jövünk rá, hogy ilyen senki kellett, akinek a miniszterelnöksége alatt aláírják ezt a békét.[679] Közben a mi pártunkban is nagy zavarok vannak. A Friedrich- és Haller-párt egyesülése nem sokáig tartott, Friedrich pártjával kilépett a kormánypártból. Végül már csak arról volt szó, hogy az „ősi" helyiséget a Wenckheim-palotában ki tartsa meg, és ezzel a klub vezetése melyik párt kezében maradjon. A Friedrich párti asszonyok teljes számban vannak jelen. Izgalmas viták, hosszú beszédek, izgatott közbeszólások, a levegő telve robbanó ellentétekkel és gyűlölködéssel – és mindkét pártnak tulajdonképpen azonos programja van.[680] Ma már alig tudom megérteni, hogy ez a személyi ellentét hogyan izgathatott olyan sok embert, talán mégis éreztünk eszmei ellentétet is mögötte. A szavazáson mi, a Friedrich-párt marad győztes, Hallerék kivonulnak, és új klubot alapítanak. De már nagyon is kezdem látni a politika személyi oldalának nívótlanságát. A gyűlölködések, a nők hisztériás lelkesedése, erőszakossága, ízléstelen hangossága – mintha a jó középosztály asszonyai belefáradtak volna a politikai küzdelembe. Egy előttem ismeretlen osztály kissé rendetlen és formátlanul előretörő, rikácsoló hangú nőalakjai foglalják el az agitáció terét, de akikben nincs meg a szocialista munkásasszonyok biztonsága *sem*.[681]

A politikába a legitimizmus kérdése is kezd belejátszani, habár még nem nyíltan.[682] A szabadkirályválasztók nagy hátránya, hogy nincs tulajdonképpeni jelöltjük. Egyszer még a múlt évben Pekár

679 Személyi szerint Simonyi-Semadam Sándor messze nem volt egy senki, de kétségtelenül egy „senki" volt azokhoz az arisztokratákhoz mérten, akikről az írónő nem kevés ellenszenvvel, következőleg nem kimondottan tárgyilagosan ír. Elbeszélésének fonáksága, hogy e néhány hónapig hivatalt viselő, igazgató kormányfő éppen annak a középosztálynak az egyik reprezentánsa, amely erő tartós országlásáért az írónő az ellenforradalmi világ első hónapjaiban olyan lelkesen agitált. Igaz, mint éppen a memoár következő sorai ábrázolják, alaposan megosztott volt, s e megosztottság is segíti majd a feudális eredetű nagybirtok reprezentánsait, hogy ismét az ország élére jussanak. Politikai rutinjuk megmutatkozott abban a tényben is, ahogyan a június 4-i parafálást rátestálták a középosztályhoz tartozó személyekre. És még egy szóra: Simonyi-Semadam az akkor még csak két hete hivatalban lévő Horthy Miklós első miniszterelnöke. Természetesen nem „mindenki elképedésére", saját kóbor ötletétől vezérelve, hanem kollektív akaratot megtestesítve írja alá a kinevezési okmányt.

680 Teljesen pontos megállapítás. Messze nem az egyedüli. „Csak" az a baj, hogy az írónő nem tudja a fragmentumokat abba a szerkezetbe illeszteni, amely mentén a dolgok akkor kavarogtak, alakultak. Annak szélesebb világát az előző jegyzet világítja meg. Amelyet jelen sorok írója az évtizedek során, generációk kutatómunkájára támaszkodva fogalmazott meg. Tehát tollunkat ez a tudás vezérli.

681 Mélyen igaz, ráadásul a szokásos elfogultságán felülemelkedő megállapítás.

682 Nagy, nagy tévedés. Attól a pillanattól felbukkant, amikor a Magyarországi Tanácsköztársaság megbukott. Friedrich István felemelkedése a Habsburg Józseffel történt szövetségével vette kezdetét.

1920. ÉVI

I. TÖRVÉNYCIKK

az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről.

Emlékezetül adjuk mindenkinek, akit illet, hogy Magyarország nemzetgyűlése a következő törvénycikket alkotta:

A nemzetgyűlés, mint a nemzeti szuverénitás kizárólagos törvényes képviselete, megállapítja, hogy a királyi hatalom gyakorlása 1918. évi november hó 13. napján megszünt. Megállapítja továbbá, hogy Magyarországnak és társországainak a volt osztrák birodalmi tanácsban képviselt királyságokkal és országokkal fennállott felosztathatlan és elválaszthatatlan együttbirtoklása a bekövetkezett események folytán megszünt. A nemzetgyűlés mindezekből a tényekből folyó következmények megállapítását a békekötés utáni időre tartja fenn magának.

Rakovszky István
a nemzetgyűlés elnöke.

miniszterelnök.

a nemzetgyűlés jegyzője.

98. A kormányzóválasztást az 1920: I. tc. megalkotása előzte meg. Amely az 1918-1919-es forradalmakról semmi, de semmi jót nem volt hajlandó elismerni, a kormányzói jogkört pedig olyan szükre szabta, hogy Horthy Miklós vonakodott megválasztását elfogadni.

99. Miután kötelező ígéretet kapott jogköre kibővítésére, letette a hűségesküt.

Gyulánál volt egy gyűlés, ahova főleg MANSZ-tagokat hívtak meg a királyválasztás kérdésében. Pekár József főherceget említi fel, hivatkozik a család hagyományos jó magyarságára, a főherceg háborús érdemeire. Mind beleegyezünk, nincs is más, akire gondolni lehetne. A kormányzóválasztás elodázta a kérdést. De most a magyar fantázia más irányba kezd működni: olyan király kell, aki külpolitikai összeköttetést hoz, hatalmat és vagyont. Angol. Az angol király második fia. Egyszerre mindenki az angol királyi ház iránt kezd érdeklődni, megtanuljuk a neveiket, a házi törvényeiket és főleg a Rhédey családdal való rokonságukat. Mikor állítólag a *[The] Westminster Gazette*-ben szintén felmerül ez a terv, örök magyar ábrándozásunk máris elérhetőnek látja. Mikor Rothschildné itt volt, említettem is neki, de ő nagyon kétkedve nyilatkozott a lehetőségéről.[683]

III.

Mindenki tudta, hogy a szörnyű béke kikerülhetetlen, és mégis minden erőnkkel tiltakozni akarunk – még utoljára. De már nem hiszünk a tiltakozásunk erejében, mint ezelőtt egy évvel. Csak egy[et] lehetne: nem írni alá ezt a békekötést. Így zárt ülésen, úgy emlékszem a Terület-

Szinte olyan volt az egész, mint az ősnemzés. Egymást elismerve, egymás vállán lépkedtek előre. Azzal a súlyos születési hibával, hogy a magát 1918 novemberében Alcsútinak átneveztetni akaró makulátlan jellem már ismét büszkén Habsburgként mutatkozott. Nem mérlegelve annak a ténynek a mázsányi súlyát, hogy az antant – még ha akarta volna is – nem negligálhatta a szomszédok érdekeit. Abban a még sok szempontból képlékeny világban, ha esélytelenek is voltak a térnyerésre, nagy történelmi múltuk okán hatalmas mumusok voltak. Erről pedig nagy baklövés lett volna megfeledkezni. Hiszen nekik Berlin, a potenciálisan nagyhatalomként megmaradt német birodalom féken tartására volt szükségük.

683 Szemmel láthatóan a Rózsikával való kapcsolat révén lesz az írónő e kérdésben okosabb, következőleg az örök magyar ábrándozást ostorozó.

100. Trianon elleni tüntetés Szegeden
Németh László is ostorozta, ő is hatástalanul ostorozta a sehová nem vezető „bömbölő honfibút”.

védő Ligában Teleki Pál előadja a kérdést és megmondja, hogy minden hiába. Én mellette ültem és azt kérdeztem: – De hát alá kell nekünk írni ezt a békét? – Nem értette meg mindjárt, miért kérdem, azután: – Nem kell, de ha alá nem írjuk, még rosszabb lehet. A csehek és románok bevonulhatnak, és mi tehetetlenek vagyunk. – Pedig ma is azt hiszem, ez lett volna az egyetlen mentség. A törökök mégis megpróbálták és sikerült is nekik. Igaz, hogy nekik volt Kemáljuk, nekünk nincs, és ők nem voltak ellenséges gyűrűbe beszorítva.[684] Hirdethetik tehát a lapok, hogy „Erdélyt pedig nem adjuk”, és tiltakozhatunk nyomtatásban és szóban – a mi röpiratunk is megjelent a világ asszonyaihoz, melyet még a Károlyi-időben szerkesztettünk[685]– és lehet jelszavunk a „nem, nem, soha” kétségbeesett kiáltása, már tudjuk, hogy nincs menekvés.

Még utoljára a Területvédő Liga rendez egy nagy tiltakozó gyűlést május végén a Vigadóban, zsúfolt terem előtt. A MANSZ képviseletében az elnök mellett jobbra ülök *(Cécile beteg, őt helyettesítem)*, és szomorúan látom a hiúság, a szereplési és szónoklási mánia kitörését még ilyenkor is. Minden egyesület és testület szónokát felkérték, hogy csak néhány szóval tiltakozzék. Mennyivel szebb lett volna hazafias frázisok nélkül egymás után felállani, és egyszerűen néhány markáns szót mondani. De nem! Mindenki szónokol és mindenki meg akarja mutatni, hogy ő is szerepel. Az emberek fáradtan, unottan hallgatják az órák hosszán át folyó szóáradatot. Az elnöknek majdnem kínos incidense támad Ballagival, aki az egész magyar történelmet elszónokolja.[686] Odaszólt halkan neki, hogy rövidebben kéri, mire Ballagi a mondat közepén dühösen leült. Az elnök ijedten kéri a folytatást, de beletelik pár pillanat, míg Ballagi újra feláll, tovább beszél, és a világért sem rövidítené meg mondókáját. A gyűlést kénytelenek másnapra is átvinni, hogy mindenki szóhoz juthasson, aki akar, de azért ez sem sikerül másnap sem, sokan kimaradunk, mi is. Az egész demonstráció fáradt unalomba süllyed.

Június 4-én délben megszólalnak az összes harangok és minden közlekedés megáll egy percre. Ez a harangszó volt a leghatalmasabb hatás. Egyetlen frázis sem szorította úgy össze a szívemet, mint ez a temetési harangszó. Hát csakugyan megtörténhetett. Versailles-ban pedig délután 4 óra 30 perckor aláírták, csoda, hogy a kezük megbirkózott ezzel a feladattal. Versailles...! Visszaemlékeztem egy meleg tavaszi napra, mikor egyedül jártam a parkban, márvány nimfák és tritonok között és a Kis-Trianon kedves, természetesnek hagyott kertjében pihentem ki magam. Az akkori történelmi emlékek örökre elmosódnak, ez a szó nekünk már csak a mi Trianonunk, a mi megalázásunk, tönkretételünk neve. Nagy kérdés volt, hogy kiket küldjenek ki az aláírásra, szürke neveket választottak ki erre az áldozatra, hogy történelmi neveket ne kompromittáljon ez a gyászos aktus.

Az ezt követő szörnyű elkeseredett napokban egyáltalában nem hatott ránk a szakszervezetek internacionális bojkottja. Különb bajokat is állottunk mi már ki és mégis megéltünk. Nem lett általánossá, csak Ausztria vicsorgatta ránk a fogát, vagyis az osztrák szocialisták a menekült

684 Semmit se levonva Kemál pasa nagyságából, s az ellenséges gyűrű megléte, meg nem léte szempontja felvetésének fontosságát elismerve, e – szintén messze nem egyéni, ma is nemritkán felhangzó – nézet kiegészítésként az ezeknél sokkal fontosabbra, a két ország területe közötti irgalmatlanul nagy különbségre kell a figyelmet felhívni.

685 Ld. erre az Első könyv 152. oldalán írottakat, valamint a kapcsolódó 355. sz. jegyzetet.

686 Ballagi Aladár. A nagy jellem, ügyes helyezkedő, hervadhatatlan érdemeket szerzett Szekfű Gyula 1913-ban megjelent könyve hitelét rontó, országos hadjáratban.

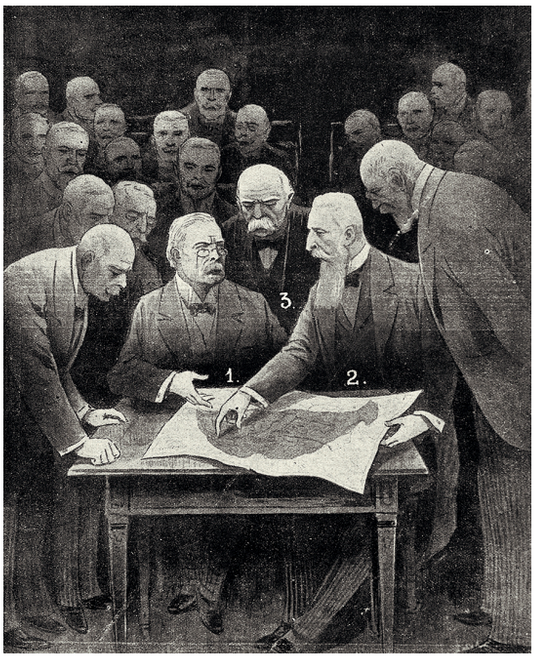

101. Apponyi Albert gróf beszél 1920. január 16-án a békekonferencián Versailles-ben (fantáziarajz)

102. A Párizsba utazó magyar küldöttség búcsúztatása a Nyugati pályaudvaron. Útját az országban állandóan csodaváró ceremóniák lassították

103. A trianoni békeszerződés. Ott van a képen nyitva, ahol az aláíró Bénárd Ágoston és Drasche-Lázár Alfréd kézjegye látható. A jobb oldalon összehajtogatva az ország térképe. A memoárban olvasható sok értetlenkedés okán itt is el kell mondani: a tűhegyes toll is 200 méteres sávot jelölt a valóságban. Ezért és „csak" ezért dolgoznak majd évekig a helyszínen határkijelölő bizottságok.

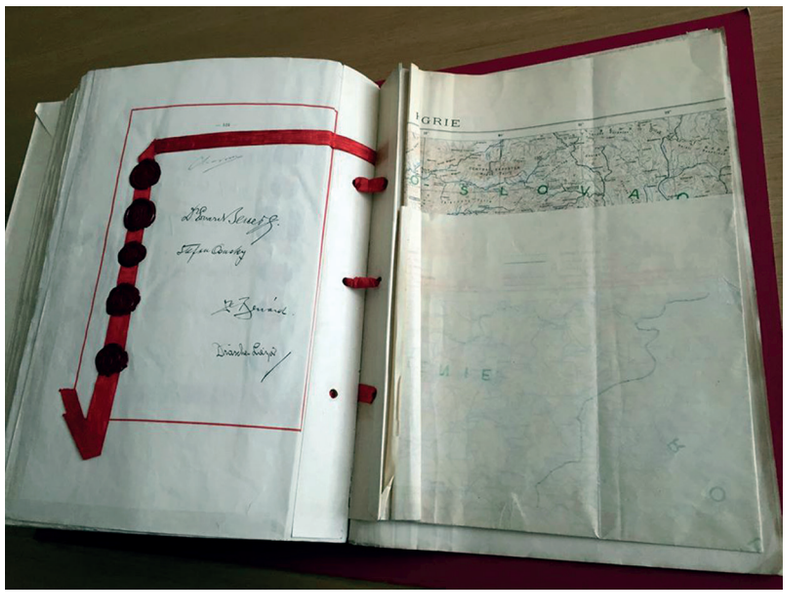

104. Az Apponyi Albert tér a húszas években (később Felszabadulás tér, ma ismét Ferenciek tere). Ritka kivétel volt, hogy a két háború között élő személyről utcát, teret neveztek el.

magyarországi kommunisták hatása alatt. A mi erélyes határzárunk mint válasz az egyetlen okos intézkedés rég idő óta. Megáll a személy- és áruforgalom. Bécsben nagy bajok keletkeznek. Mert [Karl] Renner [kancellár] fehér kenyeret adat ugyan tüntetésből a bécsi vendéglősöknek a gyermekeknek szánt amerikai lisztből, de Bécs újra éhes, a piacok üresek. Az emberek dühösek a bojkott és a koplalás miatt. Az a hír jön, hogy várják a magyar csapatok bevonulását – boldogan várnák. Bruck és a határ menti lakosság komolyan éhezik. Aki a határon át akar menni, átúszik a Lajtán. Nyár van – és így csempésznek valamit. A bécsiek elkeseredetten érzik, hogy csak Ausztria ugrott be az Alliance Israélite parancsának – mint nálunk beszélik. Az egész színház baj nélkül múlt el felettünk és augusztusra, mire hivatalosan vége volt a bojkottnak, már el is felejtettük, hogy volt valamikor. De annyi bizonyos, hogy az erélyesség és akarat most is sikerrel járt. Bárcsak máskor is többet mutatnánk.[687]

❖

105. A Fővárosi Könyvtár munkatársai között

Ezen a nyáron személyes életembe nagy változás áll be azáltal, hogy – eddigi szabad és független életem után – hivatalba megyek. Még a múlt télen biztatott először Térey Gábor, a Szépművészeti Múzeum aligazgatója, hogy pályázzam a múzeum könyvtárosi állására, mert a mostani könyvtárost, aki kommunista volt, ki fogják tenni. Később kiderült, hogy ennek a vádnak semmi alapja sem volt, de mindenesetre ez az indítvány juttatta eszembe, hogy hiszen a diplomám alapján tisztviselő is lehetek. Biztos jövedelemmel. Eleinte kicsit visszadöbbenek, hogy majdnem 52 évesen, amikor a férfiak már nyugdíjba menetelre gondolnak, új munkakört vállaljak. Esetleg újabb tanulást. Hiszen fogalmam sincs, hogy mit kell egy könyvtárosnak tudnia. Másrészt a biztos fizetés, mellyel a családomon is segíthetek, a nyugdíj reménye nagyon csábító. A terv nem sikerül, de már beleéltem magam abba, hogy állandó alkalmazással pénzt kereshetnék. Ezért a Nemzeti Múzeum könyvtára igazgatójához megyek tájékozódni. Arra biztat, hogy a Fővárosi Könyvtárhoz folyamodjam, ahol most sok hely van, mert a kommunista tisztviselőket eltávolították.

E könyvtár volt régen a baloldali radikálisok és szocialisták fő tudományos tanyája.[688] A kommunizmus alatt a tisztviselők háromnegyed része egyebet sem csinált, mint agitátorkodott. Tehát még egy utolsó próba. Új izgatottság, megint új, ismeretlen emberrel kell beszélnem. Hiába

687 Az elbeszélésnél az írónőt az ellenszenve vezérli. Következőleg elrajzolja az arányokat. A szállítómunkások bojkottja valóban nem buktatta meg az ellenforradalmi rendszert, de tovább erősítette azt az ellenszenvet az ország körül, amelyet a fehérterror már amúgy is okozott. (Való igaz, hogy annak arányait elrajzolták, a százezer áldozatról szóló, ma sem teljesen kipusztult legenda teljesen alaptalan. A Böhm Vilmos reánk hagyományozta ötezres szám is erős túlzás. Az ezer körüli fedi a valóságot. Az is legalább háromszorosa az írónő által is élénk színekkel ecsetelt vörösterror rémtetteinek.) A bécsi magyar emigrációt – mint általában az emigrációkat – számtalan ellentét szabdalta. Messze nem csupán kommunista volt. Lényegesen többen voltak a szociáldemokraták. Ezek egy része már a proletárdiktatúra alatt kommunistává vált, majd visszaváltozott annak. Amikor a konszolidáció megtörtént, akkor – késéssel – sokan hazatértek. Egyesek, mint Garami Ernő, majd ismét visszamennek.

688 Szabó Ervin vezette egy idő után. Ma is az ő nevét viseli a hálózat. Az 1989-1990-es rendszerváltás után egy időben nem kevesen elérkezettnek látták a hazai új korszellemet nevének a hálózat éléről való levételére. Nemes hadjáratuk ez alkalommal kudarcba fulladt.

106. Szabó Ervin (1877-1918) a Fővárosi Könyvtárat modern társadalomtudományi könyvtárrá fejlesztő igazgatója. Radikális forradalmi gondolkodó, a Társadalomtudományi Társaság alelnöke. Nevéhez fűződik Marx és Engels válogatott műveinek magyarra fordítása, kiadása. A háború alatt az antimilitarista mozgalom szellemi vezérévé vált.

vagyok önálló nő, sohasem tudtam megszokni, hogy hivatalos ügyekben eljárjak a magam érdekében. Mindig a legostobább szívdobogással megyek be egy ilyen bezárt ajtón, akár egy szerkesztőség, akár egy miniszteri szoba van túl rajta. De Kremmer igazgató[689] nagyon szívesen fogad, néhány hét múlva megkapom kinevezésemet. Vele azután a legjobb, baráti viszonyban vagyok, nagyon hálás, hogy lelkiismeretesen dolgozom. Mint később mondta, meg volt róla győződve, hogy Ritoók Emmának ez csak olyan tiszteletbeli állás lesz. *(Komoly munkásságom később precedenssé válik, hogy ne tekinthessék szinekúrának a könyvtári állásokat. Amikor Gulácsy Irén Nagyváradról a harmincas években feljön Pestre, azzal a kívánsággal lép fel, hogy a Könyvtárban tiszteletbeli állást adjanak neki, reám hivatkoztak. Ilyen állást nem lehet teremteni, Ritoók is kezdő hivatalnokként lépett be. Ezt Gulácsy megvetően nem fogadta el. Nem is volt szüksége rá, hiszen rossz regényeivel*[690] *többet keres, mintha tisztviselő lenne.)*

Kremmer rendkívül érdeklődik minden tudományos és irodalmi munkám iránt és minden segítségre hajlandó. Neki köszönhetem, hogy az első hetek nehézségein könnyen átmentem. Olyan könnyen, mintha nem is hivatalban volnék. Később, még mielőtt könyvtári tisztem erre feljogosítana, hivatalos ügyeket, könyvtári terveket beszél meg velem. Különben csakhamar hivatali állásom is feljogosít erre, mert négy év alatt főkönyvtáros lettem. Ezt nemcsak munkámnak köszönhettem, hanem annak is, hogy előttem nem volt senki. A legjobb percben léptem be egy tisztviselőktől teljesen megfosztott rangsorba. Nagyon melegen emlékszem vissza Kremmerre, akinek talán csak a jószívűség volt a hibája. Túlságosan sok tervet akart megvalósítani optimista jóakarattal. Nem érhette meg, hogy az új könyvtárépületbe, a Wenckheim-palotába ő költöztesse át és helyezze el a könyvtárt. Mert addig a Károlyi utcában szörnyű helyiség volt. Rosszul fűthető, nem volt hely, a tisztviselők egy része – én is – a raktárban dolgozik, minden túl van zsúfolva, még a könyveknek sincs hely. A könyvtári munka eleinte nagy csalódás volt. Sokkal mechanikusabb, mint képzeltem, inkább rendszerező, mint intellektuális. Később természetesen beláttam, hogy ehhez is a legáltalánosabb tudásra van szükség, ha vezető állásba jut az ember. Hivatalnokként és emberként a legjobb helyzetben vagyok. A kartársaim szeretnek. Enyvvári Jenő, a második igazgatóm, habár egészen más fából faragták, mint Kremmert, nagyobb képzettségű. Különösen filozófiai téren. Erősebb akaratú, nem olyan lágy jóságú, inkább igazságos, csak nagyon ideges. Éppen olyan elismeréssel van irántam. Szinte zavarba hoz, mikor egyetlen támaszának nevez. Egyszer nyíltan azt mondta rólam, hogy Magyarország legkiválóbb asszonya vagyok. Nem tudom elhallgatni, ha dicsekvésnek is látszik, olyan ritkán kap

689 Kremmer Dezső.
690 Lektűröket írt, s a műfaj javát produkálta. Ma sem olvasatlanok.

az ember elismerést. *(Hatvanöt éves koromban, nyugdíjaztatásom előtt, mindent elkövet, hogy ezt megakadályozza. Persze nem lehet. Szigorúan vették a törvényes kort. Azért, hogy a fiataloknak helyet juttassanak. De ez sokkal későbbi idő.)*

Természetesen egész időbeosztásom megváltozik attól fogva, hogy hivatalba kell járnom. Eleinte nagyon fáraszt a ki- és bejárás Mátyásföldről. A villamoson iszonyú a tolakodás ebben az órában. Egyszer ellopták a táskámat. Rengeteg a zsebtolvajlás ebben a rendezetlen forgalomban. Margit testvéremnek fényes nappal az utca közepén kiragadták a karjáról a kis táskáját nagyobb összeggel. Amire kiáltott és utána futottak a tolvajnak, az már örökre eltűnt. Az ilyen veszteségek szörnyű hiányt okoznak a havi büdzsében. Hiszen így is kétségbeesésig vagyunk a megélhetés miatt. De hogyan lesz majd télen a ki- és bejárás rossz időben, korán reggel? És tudok-e majd fáradt fejjel a rövid délutánokon mást dolgozni? De milyen boldogság és büszkeség, mikor az első fizetésemet megkapom és tudom, hogy minden hónapban biztosan odaadhatom nagy részét az anyámnak.

Ez a munka a politikától is elvon, nincs időm pártkörbe szaladgálni és au fait[691] lenni minden személyes kérdésben. Csak a MANSZ-ban dolgozom tovább, meg akarom alakítani a főiskolai csoportot. Nem sikerül érdeklődés hiány miatt és talán[692] mert az egyetemet végzettek közt sokkal több a zsidó leány, semhogy az antiszemita jellegű MANSZ eleget magához vonzhatna. Minden ellanyhul a folytonos izgató megélhetési kérdések mellett. A tavasz gyönyörű volt. Olyan csodálatos terméskilátások mutatkoztak, hogy az emberek komolyan kétszeri aratásról beszéltek az idén. A föld megmenti a nemzetet. De bizony semmi sem következett be a reményekből. A jó aratás mellett a pénzünk mindig romlik, minden drága és drágább lesz, még a sok gyümölcsből sem tudunk vásárolni. Régi nagyváradi cseresznye- és barackszüretek, csoda dinnyék – már az ízüknek is csak az emléke maradt.

Emlékeket kelt fel, mégpedig különös, érzelmileg színezett emlékeket, két külföldi haláleset híre. Az egyik Klinger[693] szobrászé. Lipcsében voltam az egyetemen, mikor ő ott a hírnév tetőpontján élt, a múzsáját és *Salome* modelljét: Elsa Asenijeff-et is láttam egyszer az utcán. Olyan régi emléknek érzem ezt a tizenöt évvel ezelőtt volt időt, mikor én is meghatottan álltam az akkori modernség netovábbja: a Salome- és a Beethoven-szobrok előtt, hogy alig van érzésben távolabb tőlem az a másik emlék, mely Eugénia császárné[694] halálával ébredt fel bennem. Egészen fiatal leány voltam még, mikor mama sokat beszélt róla, a krinolin-világ legbájosabb és leghatalmasabb asszonyáról, a hatalmat politikai és asszonyi szempontból értve. Úgy látszik, ideálja volt a kora asszonyainak, az ő női lelkük és külsőségeik császárnői képviselője és a legtragikusabb életre szánt asszony lett belőle. Mindent elvesztett és ezt a veszteséget 94 éves koráig kellett éreznie, míg megnyugodhatott. Nekem fiatal gyermekkori napjaimmal van összekapcsolva a neve az anyám szavai nyomán kelt szeretet és érdeklődés által. Csaknem annyira, mint saját korának asszonyai érezhették. Ez független történelmi szereplésétől.

❖

A hadifogolykérdés is rendeződik lassankint. Állítólag Amerikában is gyűjtenek rá, hogy hazajöhessenek. Szibériából tízezer fogoly indulásáról beszélnek, de még késő ősszel is csak ezret fogadunk; lassankint szállingóznak csak haza. Eleinte ünnepélyesen fogadják őket, de azután ezt a lelkesedést is megöli az itthoni nyomorúsággal való küzdelem. Asszonyok járnak ki majdnem naponta, hogy segítsenek rajtuk, de azt a sok tragédiát, melyről a hazatérőktől hallunk, nem is sejtettük. Sajnos az asszonybizottságokban itt is sok összeütközés van, az egyletek eleinte féltékenyek egymásra, azután pedig lassankint belefáradnak. Mikor hazatértekkel beszélek, mindig tragikus hátteret érzek szavaik mögött *(bár éppen olyan kevéssé szeretnek beszélni róla, mint*

691 Tájékozott – fr.
692 Biztosan.
693 Max Klinger.
694 Eugenia de Montijo. III. Napóleon 1920-ban elhunyt özvegye. Kora divatjának meghatározója.

háborús tetteikről). Még ott is, ahol nem nyílt ez a tragikus átélés, mint az újra férjhez ment asszonyok esetében, vagy azoknál, akik nem tudják magukat beletalálni ebbe az életbe, vagy akik itt boldogságot és nyugalmat vártak, és nyomorúságra és újabb küzdelemre jöttek haza. Már érik bennem egy későbbi regényem és egy kis színdarabom tárgya.

Jellemző a lassú kifáradásra, hogy mikor Móra Lászlóék hazajönnek, akik a háború utolsó napjaiban kerültek olasz földön a franciák fogságába – ő is végigtapasztalta a franciák lelketlenségét –, senki sem fogadja őket. Mikor a vágyva vágyott hazába megérkeztek, a csóti táborba helyeztek el ötszáz embert. Nemhogy senki sem fogadja őket – beszéli keserűen –, de még azt sem kérdezték meg, honnan jönnek, mit akarnak. Négy napig feküsznek földre tett szalmán a barakkban. Akik megszállt területre valók voltak, egy fillért sem kaptak hazautazásra. Hiszen nem magyar állampolgárok. Ez annyival szörnyűbb igazságtalanság volt lelki szempontból is, mert hónapokkal elébb hazajuthattak volna francia fogságból, ha cseheknek vagy oláhoknak vallják magukat, nem pedig magyaroknak. El lehet képzelni, hogy ez, különösen egyszerűbb embereknél, milyen hatást tett. Kérdés, hogy később is szívesen fogják-e magukat magyaroknak vallani.[695]

A nagy hiba ezeknél a fogoly-fogadásoknál az volt, hogy a Pestre érkezőknél lehetett ünnepélyeskedni, szerepelni, hát szívesen megtették a nők. Akik távolabbra valók voltak, azoknál már nem volt érdekes az önkéntes jótékonykodás, a hivatalos pedig rendszertelen, felületes, slendrián volt.[696]

❖

Két nagy izgalmas pör, a legrosszabb idők pörei izgatnak. Azt találom, hogy a nagyközönséget nem izgatják eléggé: a Tisza-pör és kommunisták pöre. Bár a Tisza-gyilkosság titokzatossága lassankint oszlik, még ebben is a politikai szenzáció erősebb, mint a bűnösség kérdése.

Ma már minden hiába. A legtöbben azt tartják, ha Tisza élne, minden másként fordult volna. Nem hiszem. Tisza nem tudott alkalmazkodni és inkább aulikusnak látszott, mint nacionalistának. Nem mintha nem lett volna azért jó magyar, de abból az időből való volt, mikor még azt hitték, hogy Ausztria nélkül Magyarország nem állhat fenn.[697] Nem hiszem, hogy olyan akaraterő volt, mint amilyennek tartották, mert ha ő csakugyan azt mondta és hitte, hogy Magyarország a háborúban semmit sem nyerhet, csak veszthet, akkor miért nem ellenezte a végsőkig?[698] Miért nem tette ki magát, az állását, miért nem áldozott fel mindent, hogy megakadályozza ezért

695 Íme, a történelem kegyetlen természete. A Veszprém megye pápai járásában lévő csóti tábor egyszerre volt internáló-, s egyben szűrő tábor is. Akár az elmondottakból is következően a honi hatalom nem lehetett biztos a hazatértek „nemzethűségében". Amin természetesen a regnáló hatalom iránti hűség, avagy annak a hiánya volt értendő.

696 Számos – ilyen és sok hasonló – elemből tevődött össze az írónőnek az ellenforradalmi rendszerrel szemben folyamatosan kialakult kritikája, ellenszenve. És mivel a másik oldalra – döntően romantikus nemzetfelfogása, s azzal szorosan egybefüggő szelektív antiszemitizmusa miatt – továbbra sem volt kedve átállni, ezért idővel a senki földjén érezte, találta magát.

697 Természetesen – a történelem bebizonyította – Magyarország meglehet Ausztria nélkül is. És Tisza István természetesen nacionalista, vagyis nemzeti paradigmában gondolkodó magyar ember volt. Ám ő azt is tudta, amit az írónő később sem értett meg. Azt, hogy a dualista berendezkedés volt a támasza a magyar birodalomnak. Amely – a balgákkal szemben mondjuk – természetesen Bécsújhelytől Fogarasig, a Szepességtől le a déli végekig bizony birodalom volt. Akkor lett vége – folyvást ismételjük –, amikor Németország legyőzött állapotában is veszedelmes maradt. Következőleg alárendelt szövetségesét, a Monarchiát, benne a Szent István-i Magyarországot fel kellett számolni. Megtették.

698 A kérdést a romantikus nemzetképéből kilátni képtelen teszi fel. Azért kellett Tisza Istvánnak álláspontját megváltoztatnia, mert arra Berlin kényszerítette a Monarchiát. (Cserében teljes támogatást ígérve arra a kedves esetre, amikor majd Románia megszegi szövetségesi hűségét az elképzelt Nagy-Románia érdekében. És így lőn.) Berlin a trónörökös meggyilkolása teremtette pillanatot látta elhalaszthatatlannak arra, hogy Európában hegemóniára, a nagyvilágban pedig a megkerülhetetlen pozícióra tegyenek szert. Vagyis azt akarták, amit majd Adolf Hitler akar. Az eltérés (itt is aláhúzzuk) a liberálimperializmus és a nemzetszocializmus közötti orbitális különbségben lakozott.

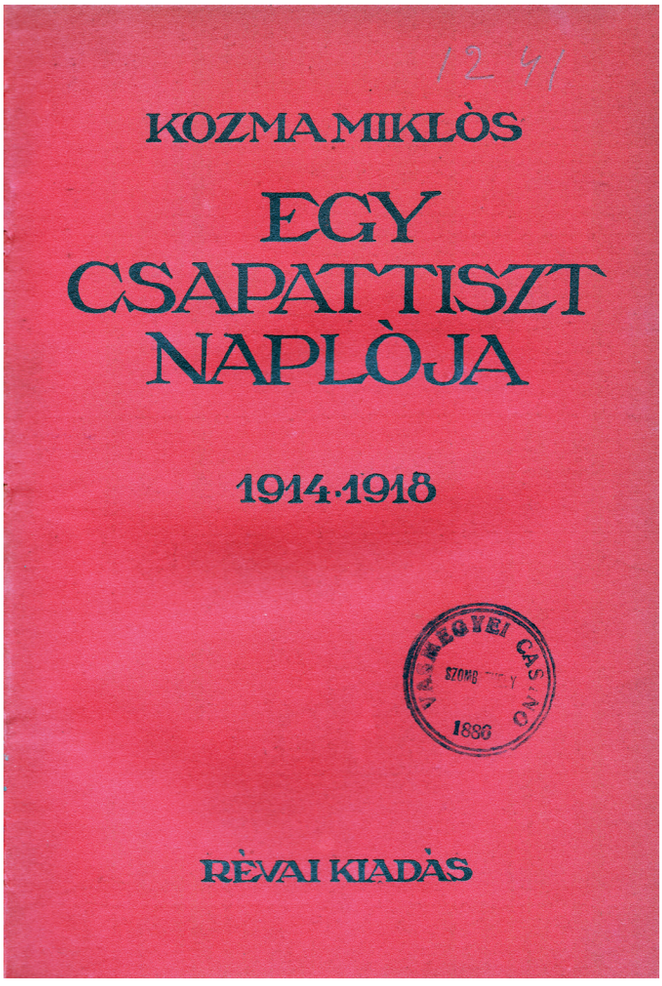

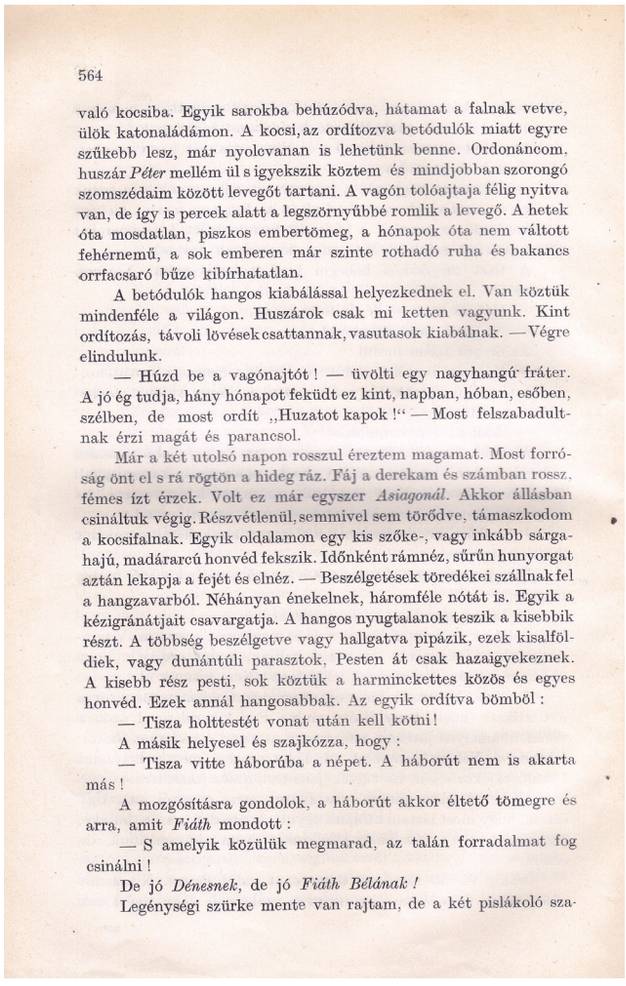
564

való kocsiba. Egyik sarokba behúzódva, hátamat a falnak vetve, ülök katonaládámon. A kocsi, az ordítozva betódulók miatt egyre szűkebb lesz, már nyolcvanan is lehetünk benne. Ordonáncom, huszár *Péter* mellém ül s igyekszik köztem és mindjobban szorongó szomszédaim között levegőt tartani. A vagón tolóajtaja félig nyitva van, de így is percek alatt a legszörnyűbbé romlik a levegő. A hetek óta mosdatlan, piszkos embertömeg, a hónapok óta nem váltott fehérnemű, a sok emberen már szinte rothadó ruha és bakancs orrfacsaró bűze kibírhatatlan.

A betódulók hangos kiabálással helyezkednek el. Van köztük mindenféle a világon. Huszárok csak mi ketten vagyunk. Kint ordítozás, távoli lövések csattannak, vasutasok kiabálnak. — Végre elindulunk.

— Húzd be a vagónajtót! — üvölti egy nagyhangú fráter. A jó ég tudja, hány hónapot feküdt ez kint, napban, hóban, esőben, szélben, de most ordít „Huzatot kapok!" — Most felszabadultnak érzi magát és parancsol.

Már a két utolsó napon rosszul éreztem magamat. Most forróság önt el s rá rögtön a hideg ráz. Fáj a derekam és számban rossz, fémes ízt érzek. Volt ez már egyszer *Asiagonál*. Akkor állásban csináltuk végig. Részvétlenül, semmivel sem törődve, támaszkodom a kocsifalnak. Egyik oldalamon egy kis szőke-, vagy inkább sárgahajú, madárarcú honvéd fekszik. Időnként rámnéz, sűrűn hunyorgat aztán lekapja a fejét és elnéz. — Beszélgetések töredékei szállnak fel a hangzavarból. Néhányan énekelnek, háromféle nótát is. Egyik a kézigránátjait csavargatja. A hangos nyugtalanok teszik a kisebbik részt. A többség beszélgetve vagy hallgatva pipázik, ezek kisalföldiek, vagy dunántúli parasztok. Pesten át csak hazaigyekeznek. A kisebb rész pesti, sok köztük a harminckettes közös és egyes honvéd. Ezek annál hangosabbak. Az egyik ordítva bömböl:

— Tisza holttestét vonat után kell kötni!

A másik helyesel és szajkózza, hogy:

— Tisza vitte háborúba a népet. A háborút nem is akarta más!

A mozgósításra gondolok, a háborút akkor éltető tömegre és arra, amit *Fiáth* mondott:

— S amelyik közülük megmarad, az talán forradalmat fog csinálni!

De jó *Dénesnek*, de jó *Fiáth Bélának!*

Legénységi szürke mente van rajtam, de a két pislákoló sza-

107. Kozma Miklós naplója
A sok értetlenkedéssel szemben „csupán" az emlékezetet kellett volna tisztán tartani. „Tisza holttestét a vonat után kell kötni" – követelték a katonák a Keleti pályaudvaron, amikor megtudták, hogy az egyik vonaton van a megölt miniszterelnök teteme.

a semmiért való vérontást?[699] Talán csak valamivel még erősebb ellenállás és megmenthetett volna minket is. Hogyan bírt volna meg a bekövetkező körülményekkel, mikor nem bírt meg Károlyival és a lázongásokkal?[700] Ha olyan erő lett volna, akkor a háború alatt is meg tudta volna kötni a különbékét, mikor mi már nem bírtuk tovább.[701] Ha olyan nagy politikus volt, akkor nem az úri becsület kérdése lett volna neki a legfontosabb a németekkel szemben, a szótartás és a normális etikai felfogás, mikor világfelfordulás és az ország jövője forgott kockán, hanem a magyarság sorsa.[702] Neki akkor már tudni kellett, hogy győzelemre nincs kilátás, még ha nem is képzelte, hogy ilyen nagy lesz a veszteség.[703] Igaz, hogy szörnyű időkben kellett helyt állania, de mikor minden háborús ország lecsukatta a pacifistáit, miért nem csukatta le ő Károlyit annak

699 Mert reálpolitikus volt.
700 Károlyi Mihályt és Jászi Oszkárt – akik különben, ismételjük, nem voltak forradalmárok – a forradalom emelte magasba. Az a forradalom, amelynek természetéről mély ellenszenve okán az írónő, sajnos, semmit nem értett meg.
701 Sem IV. Károlynak, sem birodalmának nem volt ereje a különbékére. Szánalmas politikájának kudarca nyomán 1918 májusában Berlin vámszövetségre kényszeríti. Nem az a lényeg, hogy nem valósult meg. A lényeg az, hogy az antant végleg eldönti: szét kell törni a Habsburgok államát, s vele együtt természetesen a Szent István-i Magyarországot is.
702 Líra.
703 Látogatása Szarajevóban, ottani viselkedése kristálytisztán mutatta, az utolsó pillanatig nem látta be a háború elvesztésének a tényét. Amikor belátta, akkor férfiasan beismerte.

idején, mikor veszélyessége kitűnt és sejtették vagy tudták, hogy egyenesen francia összeköttetések miatt pacifista?[704]

Énrám személyesen szörnyen hatott, hogy nem a háború volt a tragédiája, mint akkor hittem, hanem közönséges gazemberek kiszámított tette. Valahogy az élet és halál borzalmában a szépség, vagy nagyság teljesen elsüllyedt, csak a piszkos aljasság maradt meg. Hogy Pogánynak vagy Sanyovicsnak, vagy Dobónak és Hüttnernek hívták a gazokat, olyan mindegy – a tragédiából rossz gyilkosság lett.[705] A Friedrich szerepe azonban gyanúsan tisztázatlan és mai véleményem szerint az is maradt.[706] Akkor szörnyen fel voltunk háborodva, hogyan lehet ilyen aljas rágalmat kitalálni. A Friedrich presztízse nagyon erős és az Ulain-féle támadás megszervezettségéből is látszik, mennyire tudják, hogy eleven hatalmat kell megdönteni. De mai higgadtabb belátásommal nem tartom kizártnak, hogy ha nem is volt „felbujtó" – akkor Tisza ellen a gyűlölet a levegőben volt –, de mint forradalmár szellemű,[707] szenvedélyes és hirtelen természetű ember, mondhatott valami olyat, hogy ha Tisza nincs, akkor a forradalom győzedelmeskedhet. Most már teljesen elfelejtik azt a gyűlöletet, mely Tisza ellen az egész országban dühöngött – *Az Est* cikkei hogy szították! – még az intelligencia is elégedetlen volt vele, a szélsők a forradalomellenessége miatt, a konzervatívak mert nem volt elég erélyes a forradalom előkészítésével szemben.

Hogy a gyilkosok Friedrich ellen vallanak, mit sem jelent. Azt hihették, hogy ezzel magukat mentik, lehet, hogy biztatták is őket rá.[708] A zsidóságnak óriási elégtétel lett volna, ha a nagy antiszemitáról és a keresztyén kurzus előkészítőjéről kiderül, hogy gyilkosságra bujtott. Különben Isten tudja, milyen volt az ő antiszemitizmusa. A Friedrichet támadó *Szózat*ban[709] azt is olvastam, hogy az ügyvédje Baksai Miklós eredetileg Schwarz Mór; Potok Izidor pedig mint miniszterelnöknek volt a személyi futárja és több százmillió szénaüzletet bízott rá. 1919 végén Schubert Ágostonnak, aki a Csernyák százados titkárja volt a belgrádi „békeúton", szintén több százmilliós közszállítást engedélyez. A gyárában Hoffmann Jakab és Kovács Kupferstein Salamon az üzletvezetője. Hozzáadva ehhez aktív szabadkőmíves szereplését, melyről már beszéltem – okosodjék ki az ember egy ilyen lélekből, ha igaz... Szerencse, hogy minderről akkor semmit sem hallunk.[710]

Hogy Friedrich ellen milyen erős a gyanú, sőt a meggyőződés, mutatja a Heltai-ügy. Ez a Heltai ugyanaz, aki a Károlyi-időben egyszerre megjelent és hirtelen városparancsnok lett, holott senki sem tudta, még Károlyiék sem, hogy kicsoda. Beszélik, hogy most szeptemberben egészen különböző oldalról felbérelték, hogy a Tisza-ügyben tanúkat szerezzen Friedrich ellen is, mivel azt állította, hogy csak ő tud biztos adatokat hozni. Károlyi Imrétől, Lengyel Zoltántól, Sándor Páltól, Krausz Simontól több mint tízmilliót kapott, mellyel persze megszökött Bécsbe. A pénzt mindig a rossz papírkorona értékben kell érteni. A két zsidót még értem, hogy hittek neki, de a másik kettő hogyan bízhatott egy ilyen gazemberben – és ha nem is szökött volna meg, hogyan bízhatott abban, hogy ilyen ember igaz tanúkat fog hozni, ez érthetetlen – ha igaz.

Végeredményében, hogy az ügyészség mégis kikérte a Háztól és a Ház, ha feltételesen is, a mentelmi jogát felfüggesztette, ez súlyos hátrány lehet politikai karrierjére. Nem hittem ugyan a Friedrich bűnösségében, de már nem is érdekelt annyira, mert ősszel kikapcsolódtam a politikából, sőt később le is mondtam a női szervezet elnökségéről. Tomcsányi igazságügyminiszter

704 Mert, ha nehezen is, de belátta: Károlyi mögött ott van az újat akaró másik Magyarország.

705 Nehéz szívvel olvassa az, aki látja az írónő élete egészét, annak értékeit – sógornőjénél messze különb voltát –, s annak elismeréséért perlekedik.

706 A per szálait annak idején – politikai számításból – annyira összekuszálták, hogy emberfia abban már ki nem igazodhat. Ám megalapozottan feltételezhető, hogy Friedrich István volt a volt miniszterelnök életét kioltók felbujtója.

707 Szélkakas szellemű volt. Tegnap, ma, holnap meglévő típust képviselt.

708 Friedrichnek akkor számottevő ereje volt. A per jó eszköz volt ereje csökkentésére. A politikai élet középpontjából kiszorult, de még jó ideig krakélerkedett.

709 A fajvédők napilapja.

710 Személyének jellemzőjét az 285. jegyzet adja meg.

nyilatkozata, hogy Kovács Lajos bíró öngyilkossága semmi összefüggésben nem állott a Friedrich-üggyel, engem kielégített. Kiderül-e valaha az igazság?

Reám nézve kissé komikus következése volt az Ulain–Friedrich-összeütközésnek, mert a *Szózat* munkatársa voltam. Ebben az időben olyan hidegen és visszautasítóan fogadtak a szerkesztőségben, hogy kénytelen voltam otthagyni őket. Ulain [Ferenc] volt a szerkesztő.

A másik pör még júliusban folyt – a népbiztosok pöre. Engem Stromfeld érdekelt, mert az ellenforradalomkor azt beszélték, hogy ő is segíti a mieinket. Úgy látszik, nem volt elég határozott akaratú ember; lehet, hogy ezekkel érzett és szeretett volna segíteni, de nem mert. Mint katona pedig megfelelő lett volna, mert fegyelmet tudott teremteni a Vörös Hadseregben. De ha a katonai tehetség csak egy picit napóleoni, ezzel a sereggel Kun Béláék ellen fordul és katonai diktatúrát teremt.[711] Ha... Azóta Kun Béla Oroszországot boldogítja, miután előbb az osztrák, azután a német kormány tovább engedte szökni.

Különben újra és újra a Szovjet bukását jósolják. A lengyel győzelmek egyrészt, másrészt Vrangel előhaladása jót jelent, habár Vrangelnek a franciák nem adnak sem embert, sem pénzt, szokás szerint megszegve ígéretüket. Megérdemlik a franciák és az angolok, hogy azóta kínlódnak kommunistáikkal, akkor az egészet megsemmisíthették volna. De még nálunk is van közel kommunizmus, a Pécs-baranyai köztársaság. Az ember nevetni szeretne ilyen butaság felett, képesek elhinni, hogy szerb protektorátus mellett itt egy megyére való bolsi államot fenntarthatnak. De akik végigélték a bolsevizmussal vegyes szerb komiszságokat és kínzásokat, azoknak nem volt ilyen nevetséges.[712]

Szegény Váradomról is rossz hírek jönnek. A Csécsi-Nagy Imre, Csapó Pál, Fényes Loránd, Örley György halálra ítélése a román hadbíróság által a lélegzetemet veszi el az indulattól; csupa jól ismert bihari családok tagjai, akiket vagy ismertem személyesen vagy a családjuk tagjait. Ezt a nehéz nyomást novemberig viseljük, mikor az elítéltek Pestre érkeznek. A románok kénytelenek voltak felmenteni őket, mert az angolok beavatkoztak, – jó forrásból tudom – Rothschildné keze is benne volt a szerencsés fordulatban. Aztán legyen az ember antiszemita![713]

Különben megint kormányválság. Bethlen még mindig nem találja alkalmasnak az időt. Persze ezt csak utólag gondolom, mert mindig egy újabb pártalakítással áll elő és mikor nem sikerül, azonnal mindentől visszalép. Telekitől ellenben sokat várunk. Nagyon intelligens ember, jó magyar, tisztességes úriember, de vajon politikus-e? És fog-e valamit – tud-e valamit tenni az integritásért?[714]

Júliusban a numerus clausus törvénnyé lesz. Olyan természetesnek találtuk akkor, hogy igazán nem izgatott az a kérdés, igazságtalan-e vagy nem. Ha az én zsidó ismerőseimre gondoltam, akik a bolsevizmusban részt vettek, az igazságtalanságnak árnyát sem láttam benne. Mi a saját egyetemünkön, a saját pénzünkön *(Balázs Béla Eötvös-kollégista volt)* készítettük elő a saját romlásunkat. Természetesnek és igazságosnak találtuk, hogy ezután a mi fiaink legyenek az elsők. De az atrocitások annyira nem a mi keresztyén politikánk és gondolkodásunk szerint történnek, hogy arról beszélnek: a zsidó baloldal provokálja ki vagy pláne meg is fizeti a tüntetőket, hogy külföldön saját szenvedéseiket így mutassák be. Azt, hogy a botbüntetést a Nemzetgyűlés megszavazza, ezt később nem érthetik meg az emberek éppen úgy, mint ennek a kornak az antiszemitizmusát.[715] Csak azok érthetik meg, akik végigszenvedték azt a sok bajt[716], amit árdrágítással, elrejtésekkel

711 Stromfeldre ld. a Második könyvben írottakat, valamint a kapcsolódó jegyzeteket.

712 Sajnos e fejtegetések színvonala sem veri az egeket. Vélhetőleg elegendő utalnunk a Szovjetunió évtizedekig vitt világpolitikai szerepére. Nélküle a nemzetiszocialista Németország legyőzhetetlen volt. A franciákat sem vélt jellemtelenségük, hanem érdekeik zömmel sikeres érvényesítése mentén lehet reálisan szemlélni. A Francia Nemzetközösség ma is létezik, az Európai Uniónak Berlin mellett Párizs a másik vezető ereje…

713 Szelektív antiszemita voltának tényét ez sem gyengíti.

714 Természetesen Bethlen István intelligenciája sem volt Telekiénél satnyább. „Csupán" míg ő mérsékelten liberális volt, Telekit e világnézet ekkor már mérsékelten sem jellemezte.

715 Meg lehet érteni, amiből természetesen még egyáltalán nem következik az egyetértés. Különben az egész emlékirat a megértést szolgálja. A megjelentetését is jelentős mértékben ez indokolja.

716 Eredetileg: „szenvedést".

okoztak és semmiféle pénz- vagy börtönbüntetés nem segített, mert ezek a nyereségért szívesen elviseltek egy pár havi börtönt. Különben úgy tudom, nem is alkalmazták gyakorlatilag. Vannak gondolatok és érzelmek, melyeket csak az foghat fel, aki átélte.[717] Hiszen már ma is vannak olyanok, akik nem voltak itthon, vagy külföldiek, akik nem hiszik el, ha a kommunizmus idejéről beszélünk, külföldi újságírók hitetlenül csóválják a fejüket. – Hát még, akiket az idő is el fog választani tőlünk, hogyan fogják megérthetni, hogy a piszkot csak seprűvel lehet eltakarítani![718] Külpolitikai kérdések most már csak távolabbról érintenek, csak akkor figyelek fel, ha a megszállt területekről esik szó, vagy a mi sorsunkra képzelünk valami jobb reményt kiverni belőle.

❖

Csöndesen vagyunk Mátyásföldön a nehéz és meleg nyáron. A kínzó melegben minden nap három óra után érek haza a hivatalból. Félek, hogy nem fogom bírni ezt a munkát, pedig csak így tudok a családomon segíteni. Mi lesz a télen? Bírni fogom-e a ki- és bejárást, mikor a fűtött villamos most már csak emléke a békeidőknek? Régi jó világ, mondják a parasztok, pedig csak hat éve és egy világ lett mássá. Számítani sem lehet rá, hogy ilyen kényelmi berendezések újra visszajöjjenek, hiszen még a vasutak sincsenek rendben, még most is utaznak a kocsik tetején, habár a sok szerencsétlenség miatt szigorúbban veszik, mint régen.

A kertünk teljesen elhanyagolt, nincs pénz a rendben tartásra. Szobákat adunk ki nyaralóknak, akik most mind Pest környékén keresnek nyárra lakást, mióta nem lehet külföldre járni. Szerencsére lakóink intelligens emberek, sőt egy kellemes ismeretséget is köszönök ennek a ferde helyzetnek. Szerb Antalét, aki akkor mint egészen fiatalember már feltűnik nekem nagy olvasottságával és komoly gondolataival. Húgommal (*a lányunkkal*), Évával egész fiatalos kedvességgel filozofálnak az életről és flörtölnek. Később megtudom, hogy a család kikeresztelkedett zsidó. Itt van megint: ha egy fiú eszes, komoly, nemcsak a saját szakmáját duruzsolja, ha annyit olvasott, hogy az ember nem érti, honnan vette rá az időt ebben a rövid életében, kiderül, hogy nem magyar.[719]

Azért kényelmetlen az idegen emberekkel együttlakás, a szép manzárdszobámat is feláldoztam kis könyvtárammal együtt. Mama, mint mindent ebben a nehéz időben, úgy ezt is nyugodtan viseli el. Közben gyönyörű kézimunkáit, leheletfinom csipkéit készíti. Hallunk ugyan furcsa dolgokat a mulató Budapestről, hogy soha annyi zene nem szólt, de hát ez nem a mi fajta emberek mulatozása. Halljuk, hogy a ruha- és cipőárak szörnyen emelkednek, mi úgysem veszünk. A strandon félmeztelen férfiak és nők mulatoznak, ami akkor reánk nézve képtelen és elképzelhetetlen volt, pedig nemsokára a mieink is így fognak a homokban heverni és mi öregek semmit sem tehetünk ellene. A világáramlat kikapcsolta a nők érzéséből azt, amit mi szeméremnek neveztünk és a szégyenlősség érzése annyira eltűnik lassankint a női lélekből, hogy mi is úgy idézzük a régi jó időket, mintha századok választanának el tőle. Csak az a kérdés, hogy az asszonyi lélek gazdagsága megmarad-e, hogy nem lesz-e nagy veszteség ez a „természetességnek” nevezett nagy szabadosság reá nézve.[720]

IV.

A királykérdés komoly formát kezd ölteni. Szeptemberben azt beszélik, hogy Beniczky Ödön Svájcban járt. Rá akarta venni a királyt, hogy jöjjön Magyarországba, ha repülőgépen is. Másrészt megalakul a független nemzeti királyság pártja, hihetőleg ugyanaz, amely miatt Pekárnál

717 Az átélés természetesen sokat segít a megértésben, ám az értelem erejét nem szabad ennyire semmibe venni.

718 Az értelem a differenciálásban is segíthet. Annak meglátásában, hogy ami itt piszoknak mondatott, az éppen nem volt piszok. Vö. erre például az Első és a Második könyvben Balázs Bélának az írónőhöz intézett 1919. márciusi, illetve 1919 őszi levelét, az írónő reflexióit, s az egészhez fűzött jegyzeteket.

719 Természetesen minden ízében magyar volt. Elpusztítása a magyar kultúra egyik fájdalmas vesztesége.

720 Az írónő itt semmi különbséget nem tesz prüdéria és szemérem között. Később belátóbbá válik.

108. Beniczky Ödön - itt a Huszár-kormány tagjaként az ülő sorban jobbról a harmadik - az írónő által igen kedvező színben ábrázolt Friedrich István kormányának volt a belügyminisztere. 1919 szeptemberében grófokból álló küldöttséget vezetett – ott volt közöttük, dicséretére említjük Bethlen István is – Siófokra Horthy Miklóshoz. A terror megzabolázását sürgették. Az írónő számára nem rokonszenves legitimizmussal sokan azért szimpatizáltak, mert attól a fehérterror megzabolázását remélték. Szóval a két osztatú középosztályban is szép számmal voltak hívei.

az a gyűlés volt, mert a jelölt József főherceg. Ezekben az ügyekben nem vettem részt, csak hallok róluk. Azután a nemzetgyűlésen van nagy zaj a királykérdés miatt. A háttérben készül, forr valami. A későbbi legitimisták közül Szmrecsányi már a koronás királyt kívánja, mire először mondja ki Rubinek[721] nyilvánosan azt, amit annyiszor szemére vetettünk a királynak magunkban, hogy megszökött a legnehezebb időben. Készülő puccsról suttognak, mások azt az aggodalmat hangoztatják, hogy a király nem mondott le az osztrák koronáról; Bethlen állítólag kijelentette, hogy csak az lehet magyar király, aki minden más koronáról lemond. Nahát, csak azt lessék, hogy egy Habsburg lemondjon Ausztriáról![722] Majd a mi fiainkat fogják oda vezényelni, hogy a Habsburgoknak visszavegyék a koronát a vörös Bécstől – a mi *Habsburg* királyunknak! Végre a később állandósult formában Teleki kijelenti, hogy a királykérdéssel nem időszerű foglalkozni. A legmulatságosabb, mikor a nemzeti királyság pártja Lukachich elnökségével alakul meg. Azzal az emberével, aki nem mert a Károlyi-forradalom idején a kommunista mobra lövetni, mert a király parancsa nélkül a legegyszerűbb katonai ellenállást sem merte megkezdeni, aki talán magyarul sem tudott, aki bizonyára a Habsburgoknak köszönhette az egész katonai karrierjét és akit a tetejében Lukachichnak hívtak. Ilyet is csak nálunk lehet kieszelni.[723]

721 Szmrecsányi György, illetve Rubinek Gyula.

722 Mivel az egész társadalmat áthatotta a kuruc–labanc ellentét, ezért nem kellett semmi leselkedés. A legitimizmusnak jóval nagyobb a társadalmi bázisa a két háború közötti Magyarországon, mint Ausztriában. Azt is illik tudni, hogy Ausztriában az Anschlussnak, vagyis a Németországhoz való csatlakozásnak már az 1867-es kiegyezés óta jelentős tábora volt. A húszas években, amikor Ausztriában a szociáldemokrata párt kormányoz, majd ellenzékben is jelentős erő, akkor az Anschlussnak ezen az égtájon vannak a hívei. A nemzetiszocializmus megerősödése, majd hatalomra jutása megcseréli a társadalmi bázist. Amikor Hitler 1938 márciusában bevonul Bécsbe, akkor a Heldenplatz-on akkora tömeg üdvözli, hogy a fák ágain verébnél is több lelkendező ücsörög. Akiknek pedig a fordulat nagyon nem kedvez, azok az emigrációjukat készítik elő. Sokan tragikusan elkéstek.

723 Epéjét az írónő már az Első könyvben kiöntötte. Ld. ott a 114-115. lapon írottakat és a kapcsolódó jegyzetet.

109. Ritoók Zsigmond orvos a családjával

A legitimisták azzal is érvelnek, hogy a királyellenesek, vagyis szabadkirályválasztók mind forradalmárok, vagy zsidók vagy szabadkőmívesek.[724] Mert összezavarják a köztársasági érzelmet a szabad királysággal. És elfelejtik azt a sok bántó epizódot, mely a koronázáskor történt és hogy mindez azért történt, mert a magyar történelmi tradíciót képtelenek voltak megérteni. De elfelejtik azt is, hogy a Habsburgok sokkal inkább ellenségeink voltak, mint királyaink. Vannak olyan gyenge érvek is, hogy „lám milyen jó dolgunk volt ezelőtt, bezzeg volt pénz, enni-innivaló, míg Ausztriával voltunk együtt."[725]

Igaz, hogy a zsidóság radikális része, mely forradalmi alapon áll, nem legitimista, de csak azért, mert köztársasági.[726] A nagyzsidók pedig, mint később a legitimista liga megalakulása után kiderült, mind Habsburg pártiak, ami nem csoda, hiszen ők voltak a királyi házak pénzemberei mindenütt és a Habsburgok ebből a szempontból sohasem is voltak antiszemiták. Legfeltűnőbb a szétválás a katolikus és a protestáns lakosság között. A katolikus papság éppen olyan türelmetlen legitimista, mint amilyen fanatikus mindenben.[727] De ez is érthető a katolikus Habsburgok és Zita fanatikus vallásossága mellett. A protestánsoknál a történelmi tradíció hat erősen, mindig a nemzeti királyság hívei voltak. Azonkívül a katolikusságnak az a megerősödése, mely a Habsburg és Zita visszatérésével járna, nekik megnehezítené a helyzetüket. Azt is szívesen felemlegetjük, hogy Zitával nemcsak 80 elkergetett Habsburg főherceg jönne hozzánk, akiket mind nekünk kellene eltartani és előkelő rangot adni nekik, hanem a Zita egész családja összes hülye hercegeivel.[728]

Érdekes, hogy Zsiga testvérem nem foglal állást a király visszatérése ellen, de nem legitimista, hanem elvi[729] történelmi okból, melyet csak tőle hallottam: minden legitim király végeredményében azért fontos, mert kizár más trónkövetelőt. Ha választott király van, az előbbi királyok minden maradéka örökös trónkövetelő marad, minden elégedetlen elem benne fogja találni támaszát. Az Árpádok örökösödési törvényének is ez volt a szerencsétlen következménye. Ma ugyanezt a helyzetet teremtené egy legitim király utódja a választottakkal szemben. Ez mind nagyon okos, de azért én és sok magyar mégsem akar Habsburgot. Az angolok is azt mondták, hogy miféle nép ez a magyar, eddig mindig ellenük küzdöttek, minden bajuknak bennük találták a forrását és most mikor annyi szerencsétlenség útján ez az egy jó is érte őket, hogy megszabadultak

724 A két tábort valóban világ választotta el. A legitimisták programjuk sikerétől valami olyasmit reméltek, mint ami a dualizmus korában volt. A szabadkirályválasztók a függetlenség káprázatában éltek, attól remélték – nem kimondottan reálisan – a napfényes jövőt. Nem jutottak eredményre, mert nem találtak olyan személyt, akiben megegyezhettek volna, akinek a megválasztására lett volna reális esély. Közben a kormányzó mind népszerűbb lett. A harmincas évek derekára a magyarság szimbólumává vált. E tábor csődjének az egyik jele az volt, hogy nem kevesen Habsburg Albrecht főhercegnek udvaroltak. Ő ellenben idővel Hitler birodalma titkosszolgálatának lesz az ügynöke. Sic transit gloria mundi…

725 A dualizmus évtizedeiben Magyarország nagyon sokat ledolgozott évszázados elmaradásából, Budapest magyarnyelvű világvárossá válik és így tovább.

726 Nem az államforma izgatta, hanem a fehérterrortól tartott, ha biztonságban volt, akkor „csak" ingerelte.

727 Az írónőt itt is a két vallás közötti ősi ellentét vakítja el.

728 E gondolatmenet is látlelete az egyházak közötti korabeli viaskodásnak. Ld. még a 724. jegyzetet, főleg annak az Albrechtre vonatkozó részét.

729 Az „elvi" szó utólagos beszúrás.

a Habsburgoktól és Ausztriától, vissza akarják hozni őket! Ezt Rózsika beszélte el. Az bizonyos, hogy Ausztriát nem felejtenék el, minden hagyományuk Bécshez köti őket. Ezt a Bécset pedig ki foglalhatná vissza nekik, ha nem a mi fiaink? Mikor az osztrák legitimisták ugyanazt kívánják Zitától, amit mi magyarok, hogy mondja meg, melyik koronát választja a fiának, mert ők sem akarnak közös uralkodót többé, Zita nem nyilatkozik. 1920-ban még Andrássyék sem merték a közös monarchiát hangoztatni; csak később álltak újra a perszonálunió mellé. De ez már távolabbi időkre vezet. Ekkor már felléptek a politikai legitimizmus fő vezetői: Andrássy, Friedrich, Szterényi, Vázsonyi (*zsidók és zsidóbarátok*), Beniczky Ödön, a pozsonyi zsidó milliomos veje, a lapok közül a *Pester Lloyd*, *Az Újság*, *Új Nemzedék*. A tisztán legitimista *Magyarság*ot csak később alapították.

A komoly elvi antiszemitizmus, mely nem a támadásban, hanem a keresztyénség munkájában és ennek a munkának az elősegítésében látja a célt, határozottan kezd veszíteni erőben, de nem csak a legitimizmus miatt. Egy társaság van, mely a titkosaktól eltekintve komolyan működik, és komolyan keresztülviszi ezt az elvet, a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete, melyet Zsigmond testvérem alapított, melynek első elnöke lett és minden a zsidók által véghezvitt bojkott, személyes üldözés ellenére is fenntartott. Később Csilléry András magának vindikálta ezt az érdemet, pedig a társulat megalapítása még a kommunizmus alatt a fivéremnél tartott összejöveteleken történt meg. Csilléry nagyon sokszor dobott akadályt fivérem útjába. Mária sógornőm mindig keserűen ejtette ki a nevét. Miért volt ez a visszásság, mely ellen Zsiga soha egyetlen lépést sem tett, nem tudom, nem értem.[730]

Az egyesület megalakításnak nagyon komoly okai voltak. A zsidóság az orvosi karban foglalt legnagyobb helyet. Hogy ez már évekkel ezelőtt így volt, mutatja az a tréfás eset, hogy mikor Zsiga a Korányi-klinikáról kilépett, ahol évekig asszisztens volt, a többi fiatal orvos fényképet készíttetett róla és ezzel az ajánlással látta el: *Az utolsó keresztyén*. Merthogy a többi mind zsidó volt. Ők maguk tréfás módon gondolták ezt ki, és Zsiga is tréfásan fogta fel. De akkor még olyan világ volt, hogy mindenki megélhetett egymás mellett. A háború után, mikor a fiatal medikusok a harctérről hazajöttek és látták, hogy ezalatt a zsidó kollégák, akik itthon maradtak, minden helyet elfoglaltak és a megkisebbedett, nyomorékká lett országban nekik nincs helyük, egészen másként fogták fel ezt a kérdést. A klinikákon 90 % zsidó orvos, a kinevezett orvosok között a városnál, államnál 80 %, egyetemi magántanárok serege zsidó, egyszerre észrevették, hogy mégiscsak talán Magyarországon a magyaroknak is kellene helyüknek lenni. Amint ezt a kérdést kezdik vizsgálni, mindenki felfedezi magában a titkos antiszemitát. Így alakulnak ki egymás után a keresztyén egyesületek és titkos társaságok is. Ezeknek a titkait ugyan annyira ismerték, hogy még a lapok is írtak róla. Mi nem tudunk titkosak lenni.

Sokszor gondolkoztam már az antiszemitizmus lényegén. Azt tapasztaltam, hogy nincs keresztyén ember, aki titokban vagy legalább részben ne volna antiszemita, ha ezt politikailag el is ítéli. Néha egy-egy felkiáltás, mely óvatlan vagy felindult pillanatban tör ki a legliberálisabb emberből is, megmutatja az igazat. És másrészt abszolút antiszemita embert is keveset[731] ismertem, akik aztán azt vetik a többiek szemére, hogy az a baj, hogy mindenkinek van valakije, akit kivételnek tart a zsidók között. Úgy látszik, az antiszemitizmus gazdasági válságokkal jár együtt. Vajon a spanyol zsidóüldözésnek nem volt-e a vallásin kívül hasonló oka? Én magam nem vagyok szigorú értelemben vett antiszemita. Először is sok derék zsidót ismertem – Wertheimsteinékről nem is beszélve –, azután el kell ismernem, a magyar természettel ellenkezően, annak a nagy érdeklődésnek és lázasságnak az értékét, mely őket minden intellektuális kérdéssel szemben fűti, amely aztán veszedelmessé is válik a társadalom nyugodt fejlődésére nézve. De ahol a magyarságomról van szó, ahol ők ennek akár gazdaságilag, akár egyénileg vagy kultúrában ártanak – tönkretették a magyar nyelvet, de ebben a sváb beolvadók is segítettek –, ott antiszemita vagyok. Azután az is

730 Csilléry Andrásnak sokkal nagyobb volt a neve. Ő ott volt már 1919. augusztus 6-án a Peidl-kormányt a Sándor-palotából kitessékelők között. Minden bizonnyal személyi vetélkedés zajlott közöttük.

731 Eredetileg: „nemigen".

bizonyos, hogy ez faji kérdés. Butaság, ha a zsidók ez ellen handabandáznak. Tagadhatatlan, hogy az erősen kifejezett zsidó típus fizikailag[732] kellemetlenül hat ránk. Ők ezt nem is[733] veszik észre, mint mi sem a saját fajtánk pregnáns egyéneit. Valamint az a lágy, szentimentális szemű, „szép" zsidó egyéniség, melyért a zsidóasszonyok mint bájos emberért rajonganak. Ki mondta volna közülünk valaha például Szunyogh Péterre, hogy bájos? A kínai és még inkább a néger ugyanezt a kissé visszalökő, meghökkentő, szinte elfordulásra késztető hatást tette rám. Aki ezen nem tud uralkodni, és ezt a fizikai visszahatást érzelmivé engedi lenni, az vad antiszemita lesz. Láttam Rómában amerikai asszonyokat felállani ebédközben az asztaluktól a panzióban, mert a mellettük levő asztalnál négerek ültek le. Feltűnően és undorral tették ezt, nagy megbotránkozásomra. Én sem néztem rájuk, míg ettem, mert kellemetlen volt látni a nagy, tiszta fekete kezet a fehér tányér felett. A zsidókérdésben ma már nem egészen írnám alá azt a cikkemet, melyet a Szabó Ervin felkérésére a *Huszadik Század*ba írtam, pedig akkor zsidó ismerősök megbotránkoztak még ezen is.[734]

A titkos egyesületek mind antiszemiták voltak, mégpedig hihetetlen szigorral vették ezt a kérdést. Esküt kellett tenni, aki belépett, hogy küzd a zsidóság ellen, megvizsgálták az ősei vallását, a rokonai házasodását, mielőtt bevették, tehát kikeresztelkedett nem léphetett be, ellentétben a nyílt egyesületekkel, mint a MANSZ, ahol sok kikeresztelkedett zsidóasszony volt. Ezek a titkos egyesületek nem sokat ártottak a zsidóknak, de segítettek a keresztény magyarságon, amennyire lehetett. Mindegyik a szabadkőmívességet vette mintának és igyekezett internacionális összeköttetést fenntartani, de soha olyan hatalommá nem nőtte ki magát, mint amaz. A szabadkőmívességnek a történelmi tradíció nagy ereje, habár az újkorban éppen azáltal, hogy csaknem teljesen zsidó internacionalizmussá vált, elszakadt minden tradíciótól. Csak akkor hivatkozott rá, ha dicsekedni akart vele, hogy hány nagy ember volt tagja régen. A mi titkos társaságaink nagyon hamar, úgy tíz év múlva, közönybe fulladtak vagy pedig a vezető magas kormánypozícióba jutva lemondott a nyílt antiszemitizmusról és így magától összedőlt minden. Még később már nem volt szükség a titkosságra.

Én magam kettőben is benne voltam; miután az első *(Wolff)* feloszlatta a női táborát, mert az egyik hölgy indiszkréciót követett el, holott ezt az eskü tiltotta, egy másodikba csábítottak bele *(Gömbös.)*. Egy kicsit erőszakosan ment a dolog, rábeszéléssel és baráti kényszerrel. Az ember nem is tudta előre, mire fog megesküdni, mert ennek a második társaságnak olyan lehetetlenül szigorú engedelmességi fogadalma volt, hogy ha előre tudom, be nem vihetnek.

Az első társaság volt az érdekesebb, ott a férfi elnök (*Wolff*) vezette a nők összejövetelét is. Leginkább tájékoztatást adott bel- és külpolitikáról, a zsidók előretöréséről és külföldi, főleg német, hasonló alakulatokról. A második *(melynek titkos feje Gömbös volt)* egészen nívótlan szellemileg. Csupa nő, akik apró pletykákat mondtak el zsidókról és hazafiatlanságokról, amellett női összeütközések elsőbbségi kérdések dolgában mindig kellemetlenebbé tették az együttlétet. Mikor be akarták szervezni a nőket forradalom vagy háború esetére, hogy hadi szolgálatot is tegyenek, és erre készüljenek, mindenki megrémült. Ivády Antónia, ez a remek asszony, szokott túlzásával beszédet tartott. Meg kell tanulni lőni és gépfegyvert kezelni, hogy mint a szerb asszonyok tették a háborúban, mi is a férfiakkal együtt harcoljunk. Majdnem szétszaladt az egész társaság. Persze Antónia magáról ítélt, ő megtette volna, amiről beszélt. De az asszonyok... most már béke volt, olyan amilyen, de mégis csak nem folyt vér és nem akartak róla hallani. Sokan be is látták a gyakorlati lehetetlenséget. Ez a társaság lassankint oszlott fel, főleg mikor az elnök miniszter lett és titkos társaság nélkül is elég hatalma volt. Akik még összejöttek, igyekeztek fenntartani az eszmét, de én már akkor kiváltam közülük. Lassankint a megélhetési kérdések annyira előtérbe

732 E szó utólagos betoldás.
733 Az „is" szó utólagos betoldás.
734 Az írónő az 1919-es esztendő második fele elbeszélése kapcsán ír először erről a Második könyvben a 216. oldalon. Ott Jászi Oszkár a felkérő. Szabó Ervin vagy közvetítő volt, vagy tévesen szerepel itt a neve.

jutottak, hogy az a fanatikus lelkesedés, mely eleinte valamennyiünket fűtött, lelohadt a valósággal szemben. Annyi maradt meg, hogy pártoljuk a magyar ipart.

1920-ban ezek az egyesületek nagyban működtek, és volt is eredményük. Annál csendesebb a MANSZ. Újra és újra régi eszmémre gondolok, hogy a magyar kultúrát csak úgy lehet kivenni a zsidók befolyása alól, ha a magyar társadalom jobban törődik vele, ha nem engedi minden tehetségünket zsidó felfedezőre és menedzserre, zsidó kritikusra és rajongóra.[735] Milyen szép feladat volna most az asszonyi megértés útján minden magyar tehetséget magunkhoz kötni: folyóirat... könyvkiadás... A *Nyugat* akkor nagyon rosszul állt és igazi tehetségeit be lehetett volna vonni.

Az ősz egyik szép délutánján kimentem a Hűvösvölgybe Szegedy-Maszák Elemérnéhez, Tormay Verához, Cécile testvéréhez. Ő nem volt otthon. Vera szintén sokat dolgozott az egyletben és szintén félt attól a tespedéstől, mely lassankint terjed benne. Vera is nagy örömmel fogadja az eszmét és meghívja Kiss Károlyt is egy megbeszélésre. Ennek nem nagyon örültem, mert a titkár nem eléggé művelt ahhoz, hogy ilyen kérdésben szava lehetne, de mivel Cécile-nek mindenben ő volt a megbízottja és intimusa, el kellett fogadnom. Írásban fektettem le a megszervezésre vonatkozó terveket, amit ők nagy lelkesedéssel fogadnak. Megint tele energiával és nagy akarattal, már színezem ki a nagyszerű működést, mely megint egy táborba fogja hozni a magyar tehetségeket és felrázza a mi közönyös középosztályunkat – az arisztokráciára megint nem számítok –, hogy többet törődjék a saját kultúrájával.

Pár nap múlva a napilapokban olvasom, hogy a MANSZ kultúrosztálya megalakult és gróf Klebelsberg Kunonét kérték fel a vezetésre. Elképedve olvasom el újra és újra. Engem, akit mindig elővettek, ha szükségük volt rám, meg sem hívtak arra a gyűlésre, nélkülem határoztak arról a tervről, melyet hónapok óta sürgettem, *melyről három nappal ezelőtt még mint* az én tervemről tanácskoztunk, melyet különben már egy évvel ezelőtt azzal a határozott kéréssel közöltem Cécile-lel, hogy én akarom megvalósítani.[736] Jól tudtam, miért akartam ezt kikötni. Ez az árulás csak Kiss Károly műve lehetett, aki kis félművelt falusi *tanítóságában* egy grófné előtt térdre hullott, és aki előtt a gróf már nem is ember, hanem valami félisten volt. De ez nem menti Cécile-t, mert az ő tudta nélkül nem merte volna mellőzésemet keresztülvinni. Tudtam, ha visszavonulok, elrontják az egészet. Nagyot nyeltem és másnap reggel bementem a MANSZ irodájába. – Na, engem ugyan szépen kijátszottak – mondom Kiss Károlynak félig tréfásan. – Kérem szépen, nem én vagyok az oka, valaki mindjárt felszólalt, hogy Klebelsbergnét kell elnöknek megválasztani, és akkor már nem lehetett ellene szólani. – Nem válaszoltam. Világos, hogy engem kellett volna elsősorban meghívni a gyűlésre és alakulásra, nekem kellett volna előadni a tervezetet. Csak azt mondtam, legalább az osztály munkájából ne hagyjanak ki. Menteni akartam, ami még menthető. Klebelsbergné hogyan ismerte volna a körülményeket és embereket, honnan tudhatta volna, miről van szó, hiszen kifelé egyebet, mint frázisokat nem lehetett hallani. Csak aki benne élt az irodalomban, aki szenvedett amiatt, hogy legjobb tehetségeinket hogyan zsákmányolja ki a zsurnalizmus, aki látja, ha valaki nincs benne a zsidó klikkben, hiába tehetség – csak az tudja, miről lehet szó. Persze a munkámat, fáradozásomat szívesen elfogadták. Csak a nevem ne szerepeljen, pozíciót ne kapjak. A MANSZ akkori gyengesége és tehetetlensége mellett félő volt, ha egy tehetségesebb ember kellő aktivitással lép fel, esetleg a kezébe jut a vezetés vagy annak egy része – esetleg észreveszik, hogy Cécile-en kívül is van „valaki" köztük.

Felkerestem Klebelsbergnét, hogy megbeszéljem vele az ügyet. Az első gyűlésen, melyet ő nyit meg, én ismertetem a célt és a kultúrosztály fontosságát. Gerevich Tibor felel rá. Később tartunk egy előadóestet, úgy emlékszem Gerevich beszél a reneszánszról – aztán nyugszik minden. Hol van ez az élő tervemtől! Hiába beszélek és bíztatok, az asszonyok nem érdeklődnek, és főleg Cécile nem érdeklődik. Kedvemet veszítve hallgatok el.

735 Ld. a Második könyvben a 215. oldalon írottakat.
736 Uo.

Azután a [Magyar] Filozófiai Társaságban kérnek fel, hogy adjak elő, ami megvigasztal. Míg esztétikai témámon dolgozom, veszem észre, hogy a hivatal mennyi áldozatot kíván szellemileg is. Fáradtabban dolgozom és lassabban az előadáson, habár nem kevesebb lelkesültséggel. Csaknem teljesen szabadon tartom meg az előadást, nagyon jól sikerül, öregebb akadémikusok gratulálnak, de a fiatalabb filozófusnemzedék is érdeklődő. Megvallom, nagyon jól esett. Az előadás az *Athenaeum*ban jelent meg. De milyen ez a füzet! Ha most a kezembe veszem: barna fapapíroson három hónapról három ív. Szörnyű szegények vagyunk!

❖

110. Gáspár Antal lényeget megragadó karikatúráinak egyike.
Bethlen István az ablakból a terhek alatt görnyedő Teleki Pálon sajnálkozik. – Szegény Pali, ha majd ezt a sok kacatot eltakarítottad, szívesen átveszem a kormányzás súlyos terheit.

1920 őszén Bodor Kornél[ia] jön meg Ungvárról és elkeseredetten mondja: – Miért nem jöttetek visszafoglalni a Felsővidéket? – Nem értelek. – Kiderül, hogy mi nem is tudtunk róla, de odaát valami ismeretlen úton sajátságosan az a hír terjedt el, hogy jönnek a magyarok. Annyira elterjedt, hogy nemcsak Ungváron intelligens emberek, hanem a nép is biztosan várta, egymás között suttogva adták tovább a híreket. Még azt is, hogy mikor jövünk. Mi itt semmit sem tudtunk erről a reménykedésről. Ismerem ezt a lelkiállapotot a kommunizmus idejéből. Milyen szörnyű keserves volt a kiábrándulás és a csalódás a magyarokban. Minden házban el volt dugva a magyar zászló, hogy mihelyt a katonáink bevonulnak, azonnal kitűzhessék. Kornél állítja, komoly alapja volt a hírnek, de a végén Teleki Pál nem merte megkísérelni. Pedig azt is állítja, feltétlenül sikerült volna, az emberek, a nép annyira fel volt készülve és még a cseh uralom nem törte meg őket annyira, mint később. Egy[737] zendülés lett volna az egész Felső-Magyarország. Istenem, ha itt megint tévedést, ostobaságot, gyávaságot követtünk el!

❖

A hivatalba járás nemcsak szellemileg[738] fárasztó, testileg is mindig nagyobb akadályokba ütközik. Kezdődnek a rossz idők és esőben, sárban, ködben, hidegben reggel korán kell indulni, hogy fél kilencre bent legyek a könyvtárban. Zsiga is aggodalmaskodik az egészségem miatt, mégis már 52 éves vagyok és a szervezetem sohasem volt valami erős, ha nem is volt beteg. Ekkor váratlanul felmerül, hogy Barkassy Géza, sógornőmnek, Cécile-nek nagybátyja ki akarja adni az egyik szobáját, mert már ő sem tudja fenntartani négyszobás lakását és öregkorban elköltözködni nagy könyvtárával, sok szép régi bútorával a megszokott helyről. Még ha kapna is lakást, nagyon keservesen esnék. Én mint tisztviselő kaphatok lakásjogosultságot. Akkor nem lehetett csak úgy könnyedén beköltözni vidékről Pestre, hiszen a lakáskérdés volt egyik nagy mizériánk a háború után. Csakhamar megegyeztünk Géza bácsival. Nagyon keveset fizetek a kis szobáért,

737 Eredeti aláhúzás.
738 Eredetileg: „testileg”.

mely különben nagyon kedvesen van bútorozva régi bútorokkal s kitűnő helyen van a Fehérvári úton, mely csak később lesz Horthy Miklós úttá.

Féltem Géza bácsit, megfelelő lakó leszek-e neki? Rendkívül finom, végtelenül pedáns és különösen társadalmi formák tekintetében követelően etikettes volt, bizonyos mértékig különc ember, akit a fiatalok itt-ott komikusnak találtak. Mint miniszteri tanácsos Tisza Kálmánnak belső embere és a millenniumi kiállítás egyik főrendezője volt. Mivel nagyon sokat adott minden külsőségre, a lakás, az asztal, a terítés és ültetés, alkalmi öltözködés stb. mind bizonyos törvényszerű rendet jelentett nála. Most viszontlátom megöregedve, lemondva jóformán minden kényelemről és külsőségről, a lehető legegyszerűbben élve, maga jár ebédre bevásárolni, pedantériája csak a lakása örökös újrarendezéséből áll, de különcködései megnövekedtek. Mióta az anyja meghalt, feketepaplanos ágyban alszik és csak halottakkal foglalkozik, de nem valami spiritiszta értelemben, hanem azoknak évfordulói neki az ünnepek. Rendszeresen jár a temetőbe, könyv nélkül tudja nemcsak a családja, hanem az ismerősei halottainak a halálozási dátumát és azokat is szinte ünnepélyesen megüli. Azonkívül pontos naplót vezet minden percéről, de csak statisztikailag. Hány órakor kelt, mikor reggelizett és ebédelt és mit, hány szivart szítt el, mennyit adott ki, ki volt nála, ő hova ment, mégpedig hány óra hány perckor, merre sétált, *(ilyenkor lépésmérővel állapította meg a lépései számát)*, milyen könyvet olvasott, rendesen komoly könyveket vagy magyar klasszikusokat. Különben is hajlamos agglegényes különcségre, az anyján kívül testvére, Tormayné halála nagyon hatott rá lelkileg, szinte patologikusan. Hozzájárult még ehhez, hogy unokaöccsei, a két Barkassy-fiú, elestek a háborúban. Igazságtalanságra és részrehajlásra csak a családi név érdekében hajolt – persze öntudatlanul – és mikor a két fiú, a név fenntartója elesett, teljesen összetört. Ami az életéből fennmaradt, az a háború romja volt.

Egyszer mikor láttam ezt a naplóvezetési mániáját, megkérdeztem, hogy miért nem írja meg a memoárját? Sok érdekes emléke lehet politikai szempontból is. De úgy látszik, arra már nem volt képes. Kis családi körben mozgott minden érdeklődése és – amit olyan bámulva tapasztaltam a kor öreg embereinél – nagyszerűen viselte etikailag és testileg azt a szörnyű terhet, melyet a háború és a forradalmak a vállaira róttak. Csak szellemileg tört meg teljesen.

Mikor odaköltöztem, csak az volt az aggodalmam, hogyan fogok kissé bohémes, szórakozott természetemmel kijönni az ő pedánsságával szemben. De sohasem volt összeütközés köztünk. Egyáltalában – jut eszembe – elég jól ki tudok jönni emberekkel. Alig van, akivel komoly személyes összeütközésem lett volna. Akkor is leginkább azért, ha magam vagy eszméim iránt hűtlenséget tapasztalok, amit hálátlanságnak érzek. Igaz, vitatkozom és veszekszem hevesen, talán a kor belátásával kevésbé hevesen most már, mert úgysem lehet senkit sem meggyőzni. De akivel nem tudok kijönni, attól lassankint elszakadok minden dráma nélkül, ha ezt a saját javamra könyvelhetem el. Másrészt nagy hibám, hogy nem tudok felejteni és megbocsátani. Akivel egyszer szakítottam, azzal többé sohasem tudok kapcsolatot találni.

Tehát pesti lakos vagyok újra, és ennek örülök. Mindig szerettem Pestet, s a kiköltözés Mátyásföldre lemondást jelentett. Csak az vigasztalt, hogy a magunkéban, saját otthonos házunkban fogunk lakni, ami lelkileg is valami jó, meleg biztonságot adó érzés. Akkor magam terveztem meg a villánkat, melyben nekem magamnak két szobám volt. Hogy ez másként is lehet, nem, ezt képtelen lettem volna elgondolni 1913-ban. Milyen hamar eljött a másként!

Most is a megélhetési kérdés volt a legfontosabb. De ha már annyit kell dolgoznom, legalább Pesten vagyok, ha nem lehetek Berlinben vagy Párizsban. Ebédelni kisvendéglőkbe járok – ez is szenzáció egy ideig –, este teát iszom és hideg felvágottat eszem. Egyszóval amit itthon sohasem próbáltam, mert még egyetemi hallgató koromban is kétszobás lakásom volt és cselédem is, most véglegesen hónapos szobás, gyökértelen lakó lettem. Külföldön persze volt hasonló életben részem, de nem egészen, mert rendesen panzióban laktam. Mindenképpen más volt az. Ami ott kedves és érdekes különösség volt, azt itt rendnek kellett elfogadnom. A furcsa kis idegen szobák külföldön hozzátartoztak a *nem-otthon* érzéshez. Mindahhoz, ami azt jelentette, hogy beteljesedett örök sóvárgásom, hogy külföldön vagyok. Itthon szobámat állandó gondoskodással rendezgettem már Váradon is. Minden új, amit vettem vagy készítettem, új öröm volt. Minden

aprósághoz ezer emlék fűzött, külföldről is mindig hoztam valamit magammal. Nem értékes, csak nekem kedves dolgokat. Lemondtam egy új blúzról, hogy a szobámba vehessek valamit, a könyveimre úgy tekintettem, mint más asszony a gyermekeire és nagyon büszke voltam, ha valaki megdicsérte vagy szerette a szobámat. Ezzel mindjárt meg lehetett a szívemet nyerni. Hát nem baj, ennek most már vége. Sok másnak is vége lett. Akik úgy hagyták ott az ilyen szeretett otthont, hogy kikergették belőle idegenek, ellenségek. Azzal a tudattal, hogy az a föld sem a mienk többé, ahol az a ház vagy szoba állott. És mégis van vigasztaló az én fázós természetemnek ebben az új kis szobámban. A központi fűtés.

Csalfább remény, mint egy vak szerelmesé. Mert a telek kezdtek fenyegetővé válni a fűtés miatt. Nem tudom, ki találta ki a kis pléh pótkályhákat, melyeket a cserépkályha ajtaja elé szereltek fel. Egy méteres kis pléhdoboz, kisebb, mint a régi kalapskatulyám. Bizony kínlódás ez csak. Látjuk, mikor egyet felszereltünk a mama szobájában Mátyásföldön, de legalább kevés fával és szénnel kis meleget lehet csinálni. De milyen csúnyán proletáros helyzet ez. A pléhláda tetején reggelit főzünk, vacsorát melegítünk. Ha vasárnap kimegyek Mátyásföldre, fáj a szívem mamáért. A nyolcszobás váradi ház, három cseléddel és megfelelő külső segítséggel, hol van mindez? Pedig nem ittuk és táncoltuk el, mint a mi kedves magyar íróink szokták regényeikben a magyarság *leszegényedését* beállítani. *(De most mégiscsak otthon ez, lesz még rosszabb is.)* Még a magunk otthona. Habár egy szobában élnek, esznek és alusznak, a szép veranda persze fűtetlen – olyan volt, mint egy szép télikert a pálmáival és krizantémjaival régen. Még négy évvel ezelőtt is. A virágokat be kellett hozni a szobába, a fűtetlenbe is, hogy elférjen. A mama egyik nagy pálmája tönkremegy, a többiek sárgán, fázósan várják a tavaszt. Kecskéink közül kettő elpusztult a tavasszal a múlt téli rossz táplálkozás miatt. Az oláh rablás után nem lehetett semmi *takarmányt* sem kapni a parasztoktól. Az egész ház hideg, takarítatlan, lakatlan szobáival olyan szomorú, amilyen barátságos és szép volt az első években. Szobám lomtár, könyvtáram poros és halott. Az íróasztalomon üres dobozok, üvegek, szövetdarabok. A szürke ablaküvegen át a sivár ködös őszi tájképben a Fudzsi – mint a barátaim nevezték a szemben levő japános hegyet – a barátaim, akik közül az egyik a háború halottja, a másik sohasem akar beszélni a fogságáról, csak elfelejteni. *(Később tudjuk meg, mit szenvedtek, Kuncz Aladár Fekete kolostor című visszaemlékezéseiből.)*

V.

Élelmezési jegyet kap mindenki, különböző kis színes szelvényekkel, melyekre élelmiszert lehet kapni – ha van. Sohasem tudtam belőle kiokosodni, miért A-szelvény és H-szelvény, mire való a sárga meg a kék. Ezek jelentik a zsírt, lisztet, babot meg a sót, meg isten tudja még mi mindent, ilyenformán: fejenkint 10 deka liszt november 1–10-ig, de már 11–20-ig 20 deka liszt. Sót kapunk legtöbbet, azt sem tudjuk, mit csináljunk vele. De nem baj, eszünkbe jut a kommunizmus nyara, mikor még só sem volt, és félrerakjuk, ami megmarad, ki tudja, mi lesz. Mint tisztviselő „természetbeni ellátást" kapok. Megint zsír, bab, liszt, só, amit haza kell cipelni Mátyásföldre. Mert persze mamáéknak adom. Mivel cseléd nincs, Mica testvérem hordja ki a csomagokat Pestről. Télen még megjárja, de nyáron, mikor a zsír olvadozni kezd a villamoson, kevésbé kellemes. Odakint boldogok, hogy többet kapnak a szokott fejadagon kívül. Én is boldog vagyok, ha kimegyek házi kosztot enni vasárnaponkint. A kis vendéglő a Horthy Miklós úton vagy az Erdélyi vendéglő a Baross utcában nagyon unalmas ízű. Csak elseje táján merem megtenni, hogy jobb ebédre bemenjek egy igazi étterembe.

Wallnerék, akiknél tavaly laktam, ki akarnak menni Amerikába. A férfi már volt kint mint fiatal hajóorvos és némileg tájékozott. Mentegetőznek – hiszen Wallnerné a múlt évben még keményen idézte Végvári[739] *Eredj, ha tudsz* című versét. De úgy látják, itthon lehetetlen meg-

739 Reményik Sándorról van szó, aki Végvári álnéven publikálta irredenta verseit.

élni egy fiatal orvosnak. A gyermekeik jövője is bizonytalan. Nagyon sok szép régi bútoruk és porcelánjuk van, mindent eladnak, az újgazdagok kitűnően fizetik az ilyen holmit. Ahányszor meglátogatom őket, mindig üresebb a lakás. Sok baj után jutnak ki, a férj előbb elment, hogy keresetet biztosítson magának. Az asszony egy év múlva tud utána menni. Az asszony bátyja, aki Marosvásárhelyen polgármester volt, biztatta fel őket is a kivándorlásra. Két bennszülött polgári család utódai egyszerre itt hagyják a „magyar jövőt" és elmennek egy ismeretlen új világba, mert ott, ha szenvedésekkel kell is kezdeni, de van jövő. *(Ha a parasztság kivándorolt, nem olyan csodálatos, mert nem tudják, mi vár rájuk. De a művelt ember elszakadása, különösen már nem egészen fiatal korban, nálunk még ritkább.)* Wallneréknek sok küzdelem után sikerül a jövőt megteremteni maguknak. Már két autójuk van, külön villájuk a szanatórium mellett. Az asszony mégis mindig arról beszél, hogy vissza akar jönni Magyarországra.

Végvári... az irredenta versek...! Vajon el lehet hinni, hogy mindig zokogásra fakasztott, ha irredenta verset szavaltak, pedig mennyi szörnyű frázis került forgalomba és milyen szörnyű rossz versek! És én, a szigorú kritikus zokogtam. De lassankint ezek a tehetségtelen versek teljesen hitelét vették a hazafias költészetnek. Szörnyű áradata volt a tehetségtelenségnek. Érzelmi hatást ugyan elértek, de nem a művészettel, hanem kétségbeesésünkkel. Ez az árvíz aztán elvette a kedvét az igazi költőknek attól, hogy közös bánatunkat kifejezzék. Vagy általános módon, nem „hazafiasan" írnak róla; Babitsnak, Sárközinek van ilyen verse. Mikor később megismerkedtem Szabó Lőrinccel, szemrehányást is tettem neki: – Maguknak nem fáj az, ami nekünk? Miért csak tehetségtelenek verseit kell olvasnunk, ha azt akarjuk, hogy még jobban fájjon? – Azért, mert igazi költő szégyellné leírni azt, hogy Pozsony, Kassa, Kolozsvár. Úgy agyonnyúzták a versfaragók és a közönség, mely ilyen verseken lelkesedett. – Ilyenformán felelte, amit szintén meg lehetett érteni. De mégsem volt igaza, nekik kellett volna új hangot, igazi költői hangot adni ennek az érzésnek is.

1920-ban minden irredenta vers hatás is volt egyszersmind. Később már a hideg borzongatta az ember hátát, ha valamelyik dilettáns hölgy kiállott a pódiumra vele. Olyan ez, mint a négy irredenta szobor. Rossz művészet, de mindig hat az emberre az asszociáció útján. Ez volt Papp-Váry Elemérné sikerének is a titka. Ma már nem tudjuk nacionalista érzelmeinktől elválasztani a *Magyar Hiszekegy*et, melynek néhány első sora csakugyan nagyon megfelelt a kor hangulatának. Egyszerű, komoly és könnyen betanulható volt. Közben az egész vers csak olyan, mint a kor többi érzelmes kitörése. Őt magát nem ismertem, mondják, hogy rendkívül lelkes és kedves asszony volt.

Magam is ilyen bűnbe estem, ilyen hatásra számíthattam, mikor a MOVE egyik gyűlésén Békássyék unszolására a *Nagyvárad* című versemet elszavaltam. *(Azt hallottam, hogy átlopták a demarkációs határon és ismerik odaát is.)* Egyszer pedig a Bihar megyeiek ünnepén Aranyról szóló versemet szavaltam. Az előadás ingyenes volt. Zsúfolt ház a Vígszínházban. Akkor láttam Beöthy Zsoltot utoljára. Felolvasott; a hangja, tartása megöregedett, mióta az egyetemen láttam szép koponyája reszketős fejét, sovány szikkadt magyar alakját. A régi emlékek felkeltek abból az időből, mikor a nőhallgatóknak legfőbb támasza és bámulatuk tárgya volt. Mondták, főleg neki lehetett köszönni, hogy a nők bejutottak az egyetemre. Az öregúrnak erős érzéke volt a női szépség iránt. Ennélfogva a csinos lányoknak mindig előnyös helyzetük volt az egyetemen. Azért a többiekkel sem igazságtalan. Hálátlan volnék, ha el nem ismerném, hogy mindig kitüntetett. Milyen zsúfolt volt a nagy terem és milyen szörnyű rossz levegő volt az Egyetem téri első emeleten. És mi, első *idők nőhallgatói* még kevesen, milyen vad szorgalommal írtuk le a szép mondásokat. Valósággal ünnepélyes hangulat fogott el, valahányszor a terembe lépett. Legalább fél évig fenntartotta ezt a hitet és rajongást bennünk. Én, aki sokkal érettebb ésszel és több olvasottsággal mentem az egyetemre, mint a többi fiatal leány, akiknek nagy része nála is érettségizett és 10 esztendős koruk óta ideáljuk volt, kezdtem átlátni azt az ürességet. Megkezdődött a kiábrándulás. Különösen esztétikai előadásain, melyeket elavult teóriák alapján, minden szisztematikus összefüggés nélkül tartott.

Milyen soká jöttem rá, hogy olvasni is lehet ezekről a kérdésekről! A tanárok különben sem foglalkoztak egyénenként a hallgatókkal, alig adtak bibliográfiát. Beöthy bizonyosan nem olvasott Fechneren és Volkelten kívül újabb könyvet. Ez volt az egyetemi nívó a leghíresebb profesz-

szornál. Különben magyar irodalmi előadásai sokkal jobbak voltak. Érdekes, habár kétséges összefoglalásokat adott, de legalább eredeti volt. Tulajdonképpen csak Németországban, későbbi férfibarátaimtól tanultam meg, hogyan kell tudományosan gondolkozni és dolgozni. Itt állandóan kollokviumokra, vizsgákra készültünk, jegyzeteket írtunk és kölcsönöztünk, az egyetem tanárképző intézet volt. Beöthy egyike volt a leglelkesebb magyar embereknek, de alapjában véve, tudósként dilettáns volt.

❖

Tormay Cécile a *Bujdosó könyv*et készíti elő, mely karácsonyra fog megjelenni. Néhány szép részletet felolvas belőle, azután azt mondja tréfásan: – Ha tudsz még valami szellemeset, mondd meg, beleírhatom. – Szellemeset ugyan nem tudok, de pár epizódot mondhatok. – Ezeket bele is vette a nevemmel. De sok olyat is írt bele, amit nem élt át. Teleki Sándorné egyenesen azt állítja, hogy a Zilahy Lajos memoárját is elkérte elolvasásra. Kiírta belőle az érdekes dolgokat, mintha saját átélése lett volna. Zilahy nagyon haragudott érte, mert ő is ki akarta adni a naplóját. Így a legérdekesebb részek elvesztették újdonságukat. De én ezt nem hiszem. Telekiné nagyon haragszik Cécile-re, ezért fenntartással kell fogadni, amit róla mond. *(Lehet, hogy lesznek, akik rólam is ezt gondolják, de nem tiltakozom ellene. Nem történelmet írok, hanem memoárt. Saját érzelmeim és gyengeségeim tehát benne maradhatnak, igazítsa helyre más.)*[740] Telekiné haragja onnan ered, hogy miután eleinte meleg barátságban voltak, éppen akkor hagyta ott őket, mikor a legnagyobb szükség lett volna rá, mikor a kommunizmus alatt a férje halálos beteg volt – holott ők Cécile-t annyira szerették. Persze akkor mindenki csak a maga bajával volt elfoglalva, Cécile itthon sem volt. De azután barátiatlanná vált ez a viszony és megszakadt. Igaz, hogy Telekiék azelőtt valóságos kultuszt űztek Cécile szépsége és szellemessége körül. Az arisztokráciába való bejuthatását ez nagyon elősegítette. Sok-sok panaszt mondott el még rá Telekiné. Többek közt, hogy azt állította róluk, kommunisták voltak. Nem tudom, mennyire túlozta a dolgokat Telekiné, de bizonyos, Cécile könnyen otthagyja az embereket, mihelyt nincs szüksége rájuk többé. Telekinével is így állott a helyzet.

A *Bujdosó könyv* semmi esetre sem történelmi hitelességű. Cécile saját szerepét túlságosan kiemeli benne. Szó sem lehet róla, hogy mindenütt jelen volt véletlenül, ahol érdekes fordulat történt. De mint regényes korrajz, melynek ő a hőse, érdekes. Nekünk sokat segített külföldön megértetni magunkat. – Édesanyám azonban nem így látta. Nekem is rosszul esett, hogy olyan csekély szerepet adott nekem abban, amit együtt dolgoztunk, de anyám[741] – hiszen a lányáról volt szó – egyenesen rosszakaratnak érezte. Ő sokkal finomabb és kevésbé heves volt, mint én. Mikor a könyvet elolvasta, félretolta az asztalon, hogy vigyem el onnét, és csak annyit mondott: „Nem óhajtom az életben többet Tormay Cécile-t látni." Nem is találkozott vele többé. Nem beszélt a dologról, engem nem befolyásolt, hogy ne dolgozzam tovább a MANSZ-ban, de hihetőleg látta, hogy nem fog az együttműködés soká tartani. Mi ketten nem maradhattunk meg együtt. Nem azért, mert mint valaki mondta, két kard egy hüvelyben nem fér meg, hanem mert az ő növekvő nagyzási mániája mindenkit elriasztott mellőle, aki önérzetes, tehát értékes ember volt.

A könyvben sok olyan esemény van, ami nem egészen úgy történt. Kiszínezett regény ez, de talán minden eddigi regénye közt a legjobban megírt. Mama, aki tudta, hogy az egész MANSZ-eszme az enyém volt, tudta, hogy mennyit dolgoztam, míg létrejött, és hány mellőzést kellett végigélnem, persze sohasem bocsátotta meg, hogy a könyv elhallgatta „érdemeimet". Én ma már csak azt nem tudom megbocsátani, hogy nem tudta megcsinálni azt, amit meg lehetett volna akkor, azzal a befolyással, mely tagadhatatlanul az ő oldalán volt. Azzal a kormány- és pénztámogatással, melyet ki tudott vinni és azzal az odaadással, amelyet az ő részéről, különösen eleinte, nem

740 A magyarázó jegyzetekre tehát az írónő adott passzust. Ld. még az Invokációt a 7. oldalon.
741 Eredetileg: „ő"

lehet letagadni. Rövidlátó volt, rossz politikus és annyira egocentrikus, hogy senkit nem tűrt meg maga mellett, akinek önálló gondolatai voltak, vagy akinek iniciatívája is volt. Csak azokat tűrte, akik abszolúte alárendelték magukat minden szeszélyének és legutolsó hízelgéssel vették körül.

Lassankint mindent magára vonatkoztatott és önmagában látta a magyar sors megmentőjét. Kis adat erre nézve: a *Bujdosó könyv*ben van egy megjegyzés, hogy Károlyi azt mondta volna: „csak a MANSZ-tól fél". Akkorában Cécile mindent elmondott nekem, pláne ami közös munkánkra, tehát a MANSZ-ra vonatkozott, és[742] ezt akkor sohasem hallottam tőle. De végre is meglehet. Később e kijelentés már úgy jelent meg interjúkban, külföldön is, hogy azt mondta: „csak Tormay Cécile-től fél". Egészen bizonyos, hogy Cécile ma saját maga is azt hiszi, hogy Károlyi ezt mondta és jogosan félt tőle.[743] De én nem hiszem. A Károlyi-időben Cécile mint politikai szereplő alig volt ismert, a háború alatt sohasem szerepelt sehol, a MANSZ pedig még olyan kis alakulat volt, kezdő munkájában, hogy én, aki találkoztam Károlyi párti[744] asszonyokkal, sohasem hallottam, hogy emlegették volna mint veszélyes ellenséget. Engem akartak volna megnyerni, de akkor sem beszéltek soha Cécile-ről. *(Ha valaki elfogultnak találná, amit itt írok, vonja le belőle a személyes élményeimre vonatkozó megjegyzéseket.)*[745]

Nem csak saját szerepem mellőzése bántott. Az is, hogy osztályunk[746] szerepe teljesen háttérbe van szorítva a grófnék mellett. És ezt nagyon sok középosztálybeli asszony vette még rossz néven. Akik pedig az ellenforradalomban szerepeltek életveszéllyel és önfeláldozással. Mint Sztankayné, keserű tréfával mondták el, hogy a kommunizmus alatt, mikor meg kellett volna mutatni azt a nagy bátorságot és ellenforradalmárságot, egyetlen grófnéról sem hallották, hogy be lett volna zárva, ellenben ők voltak az elsők Cécile-lel együtt, akik megszaladtak. Nem is állottam meg, hogy le ne írjam ezt a fájdalmas érzésemet. Később Cécile-nek is megmutattam. *(Ennek a következményeiről még később is lesz szó.)* Ezek a megjegyzések a következők voltak:

„Minden memoár történelmi okmánnyá válik a jövő kezében. Amikor ezt a könyvet olvasni kezdtem, azt hittem, hogy a magyar középosztály lelkesedésének, szenvedésének, munkájának elismerését fogom olvasni az író színes nyelvén – elismerést, mely hogy történelemmé váljék, soha asszonynemzedék jobban meg nem érdemelte, mint azé a szerencsétlen koré, melyről a *Bujdosó könyv* szól. Itt-ott egy név, mely üresen hat, egy általános mondás a csatlakozásról a szervezkedéshez, melyet az arisztokrácia irányít – általánosságok – semmi több? Semmi? Magam is bőven kivettem részemet az ellenforradalmi szervezkedésből, melyet jobban szeretnék nemzetinek nevezni.[747] Tudom, mit tettek azok az asszonyok, akik nem járhattak kocsin, és közvetlenül élték át villamoson és gyalog a mob durvaságait a kalapos naccságák ellen. Akik napról napra hősies türelemmel, eszük és energiájuk minden erejével igyekeztek otthonuk, kis, maguk berendezte, mindennapos apró lemondásokkal széppé tett otthonuk összeomlását megakadályozni. S mikor nem lehetett többé, könnyel szemükben, de hősiesen hozták meg azt az áldozatot, amit a gazdaságilag is összetört élet megkövetelt tőlük. Akik rossz cipőben esőben, a csatakos úton bekötött fejjel állottak sort fél kiló kenyérért, pár deka szalonnáért, hogy maguk főzzék meg az asszony intuitív tudásával jóformán semmiből az ebédet, mely legalább hasonlított a régihez. Akik mostak,

742 Eredetileg: „de".
743 Általános – bár nem feltétlenül bekövetkező – lélektani fordulat.
744 Tehát Károlyit pártoló.
745 Ld. az Első könyvben írottakat és a kapcsolódó jegyzeteket.
746 Messze nem véletlen szóhasználat. Lefelé nem látja azt, amit felfelé tekintve megszenved. Nem elszólás. A következő sorban a középosztálybeli asszonyokról értekezik. És még sokszor használja az *osztály* terminus technicust.
747 Teljesen joggal. Természetesen abban az értelemben, hogy a nemzet jelentős mértékben – ismételjük – elképzelt közösség. Akkor és addig válik annál többé, amikor hatalmi erő áll mögéje, s szertefoszlik, amint a hatalom is elpárolog. A nép pedig alatta éli a maga életét. Annyira külön, hogy amikor a paraszt szolidaritásból „olcsóbban" adja áruját a szintén szegény magyar zsidónak, mint az úriasszonyoknak, akkor a magát bizonyos értelemben demokratikusnak valló és gondoló írónő hüledezve értetlenkedik. Vagy amikor a második világháborúban keservesen éli meg az élelmiszerek, mondjuk a tojás szemet csípő drágulását, akkor azt mondja a parasztra, hogy az „rosszabb a zsidónál". 473. fond. 4. doboz. Rendezetlen.

vasaltak és végeztek minden munkát, melyre sohasem nevelték őket, és mégis ráértek lelkesedni is – biztatni, szeretni, férjet *vigasztalni*, gyermekeket nevelni. Voltak közöttük öregebb asszonyok, sőt fehérhajú matrónák is, akik egész életüket kényelemben és szépségben élték le, fiatal asszonyok, akiknek gyermekkora a Jahrhundert des Kindes[748] idejébe esett. Ők voltak a család központjai. Úgy nevelték őket, hogy a tudás, szépség és kultúra polgárai lesznek. Voltak fiatal leányok, akiket megrabolt az élet attól a fiatalságtól, amely nekünk, régieknek kijutott, és akik mégsem vesztették el mosolygásukat, és méltóak voltak anyáikhoz.

Ezeknek az életéről, küzdelméről szerettem volna olvasni. Hiszen minden tettük tudatosan vagy tudattalanul a hazájukért hozott áldozat volt. Ők kitartottak és hittek az asszonyi hit soha nem gyengülő erejével, mikor a férfiak már kezdték hitüket veszteni. Komoly meggyőződésem, hogy a proletárdiktatúra megbuktatása nem sikerült volna olyan feltétlenül, ha a középosztály[749] asszonyai hitének ereje, hazaszeretete és összetartása nem állott volna a férfiak ellenforradalma mögött.[750] Nem akarom kicsinyelni az arisztokrata asszonyok hazafias magatartását, de menynyivel könnyebb volt az ő helyzetük! Szerettem volna többet hallani azokról az asszonyokról, akik a megszervezésben fele munkát végezték, anélkül, hogy a dicsőségben részük lett volna. Akik mert nem mehettek el, emiatt később a proletárdiktatúra nyomozó osztálya előtt állottak és csak a véletlennek köszönhették, ha megmenekültek. Azokról, akik mikor otthonaikat titkos gyűlésekre megnyitották, tudták, hogy mind ki vannak téve az üldözésnek, mint az a társuk, aki vidéken szervezett és házát dühös proletártömeg állotta körül fenyegetően.[751] Szerettem volna annak az öreg hölgynek a nevét olvasni, aki nem törődve családja ellenzésével, elrejtette a MANSZ iratait márciusban, mert mint mondta: »én olyan öreg és beteg vagyok, hogy úgysem tehetek mást a hazámért« *(Keresztszeghy Lajosné)*. Szerettem volna azokról is olvasni, akikről magam sem tudok, de tudom azt, hogy ott kellett lenniük, mert nélkülük nem nőhetett volna olyan hatalmassá ez az áradat. És talán jó volna tudni azokról is, akik nem voltak ott, pedig ott lehettek volna. – A középosztály tönkrement a szenvedés és nélkülözések alatt, asszonyai nemcsak egyéni szenvedést viseltek, hanem családjukét és otthonukét is és a férfiakkal együtt viselték a nemzet szenvedését. Az elmúlt évek történetét az ő önfeláldozásuk fénye világítja meg. És ha igaz, hogy a magyar középosztály menthetetlenül elveszett, mint némelyek tartják, mi asszonyok, akik tollunkkal a jövőt is[752] informáljuk, ne felejtsük el, hogy annyi szép szó között, legalább egy dicsérő sírverset ők is megérdemelnek."

Megírtam tehát véleményemet a *Bujdosó könyv*ről, habár még mindig szelíden. Hiszen jogosan kifogásolhattam volna azt is, hogy valaki – aki nem volt benne a kommunizmus szörnyűségeiben, hanem nyugodtan rejtezett vidéken, volt ennivalója és dolgozhatott, de nem tudhatott közvetlenül az itthoni szörnyűségekről, aki az anyját itt hagyta a család többi tagjaira és még csak meg sem említette a könyvében, hogy azoknak is némi köszönettel tartozik – hogyan írhatta meg ezt a kort igazán, és hogyan állíthatta oda magát mint szenvedőjét ennek a szörnyű időnek? Mi állottunk itt a politikai nyomozóbizottság elé helyette is. Sőt az ellenforradalom asszonyai még sokkal szörnyűbb tapasztalatokon mentek át (Sztankayné, Békássyné). És mi, ha nem is voltunk *mint ők*, bezárva utcalányok közé és kitéve durvaságoknak a Markó utcában, de minden elnyomatását és nyomorúságát viseltük ennek az életnek, mi nem voltunk mártírok? Csak Cécile-nek volt joga ezt a nagyszerű szerepet felvenni, mikor baj nélkül hazajutott és veres embert talán nem is látott?

❖

748 A gyermek évszázada – ném.

749 Az írónő keserűsége e passzusban következetessé teszi az osztályszemléletben. Gyógyírként is hathat azokra, akik nehezen olvassák a forradalmakról írott egyoldalúságait.

750 A proletárdiktatúrát döntően az antant túlereje, Clemenceau álnok jegyzékeire adott válasz, vagyis a visszahódított területekről történt kivonulás, s magának a diktatúrának számos rossz döntése, röviden a voluntarista politikája buktatta meg.

751 Az írónő magáról beszél. Ld. az Első könyvben írottakat.

752 Az „is" szócska utólagos beszúrás.

Milyen szomorúak az utcák! A november nagy hideggel jön, öt órakor be kell zárni a boltokat, a világítás megtakarítása végett, és az utcai világítás is nagyon gyenge. Olyan szomorú és leverő ez az egész város, nemcsak az emberek járnak kopottan és fáradtan, hanem mintha a levegőben, a házakon, a járdán, a kapukon, a lezárt kirakatokon át is a tönkretett ország nyomorúsága kongana.

Méghozzá nem szűnnek a képtelen zsidóellenes támadások. A Britannia nevét szállóigévé teszi néhány vadul és ostobán antiszemita ember.[753] Úgy látszott, egy kisebb Batthyány-palotát akartak ott megvalósítani ezek az őrültek.[754] De legalább a tiszti különítményeket feloszlatták. Ugyancsak most született meg az „egyéni akció" kifejezés, amelyet aztán pestiesen mindenféle vicc alakban felhasználtak a zsidók és keresztyének egyaránt. Az Ehmann-telepen is voltak ilyen zavargások szintén ilyen különítményi alapon. Ezt a telepet jól ismertük Mátyásföld mellett, fogolytábor volt, azután az összes Pest környéki[755] csirkefogók fészke, kommunista telep; a legtöbb rablott kincstári holmit itt szedték össze. Különben a zsidók nem panaszkodhatnak, hogy nem vagyunk igazságosak, mert Soltra rendőr gyilkosát halálra ítélték és Rumboldt Attilát is, az utóbbi 15 évi fegyházzal kegyelmet kapott.

A bolsevizmus utóhangjai között nagyon megráz Ágoston Péter halálra ítélése. Váradról ismertük, ahol jogakadémiai tanár volt. Úgy érzem, hogy ez az ember mégsem lehetett az igazi kommunisták közül való[756] és félek, hogy helyrehozhatatlan igazságtalanság történik vele. De az ítéletet nem hajtották végre. Teleki Pál bejelentette, hogy a kormány tárgyalásokba bocsátkozott a Szovjettel a hadifogoly túszok és az elítélt budapesti népbiztosok kicserélése végett. Több ezer hadifoglyot lehetne így megmenteni és a moszkvai kormány hajlandó a tárgyalásra. Azt hiszem, a legtöbben úgy éreztek, mint én. Nemcsak a hadifoglyok miatt örültünk ennek a megoldásnak, hanem a népbiztosok és a magyarság szempontjából is. Ezek a halálra ítélések, még ha megérdemeltek is, szörnyűek és megrázók reánk nézve is, hát még az elvtársakra. Jobb, ha nem kell végrehajtani, menjenek oda, ahol az ideáljaikat megvalósították. A négy halálraítéltet (Vántus, Bokányi, Haubrich, Ágoston) tehát a Szovjet ki fogja cserélni és kommunistáink a saját elveik paradicsomába juthatnak. Vajon megtalálják-e, amit keresnek? És Ágoston, a finom intellektuel és felesége, az elkényeztetett szépasszony, hogyan érzik majd magukat odakint, hazátlanul, idegenül? Hiába, mégis sajnálom őket. Pedig nagy okunk van gyűlöletre most is. A baranyai kommunisták mindent elkövetnek, hogy a szerb megszállást Pécsen tarthassák – ellenünk. A gyűlölet inkább egy idegen polgári rendet is elfogad, csak magyar ne legyen![757]

Decemberben újra komolyan fellép az osztrákok komisz kapzsisága miatt a felháborodás: kormányuk el akarja adatni a velünk közös műkincseket is. A saját gobelinjeik eladása ellen már tiltakozott a bécsi egyetem és a múzeumok. A közösek miatt interpellálnak a Házban. Teleki azt válaszolja, hogy már sok mindent eladtak, ami közös vagyon volt. Például a közös hadügyi valutát, értékeket felhasználtak a békekötés megállapításai ellenére. Jegyzéket is adtunk már át emiatt. Ó ezek a jegyzékeink! Csak mi vagyunk azok a jó bolondok, akik mindent szó szerint veszünk és teljesítünk.

Teleki minisztériuma[758] különben átalakult és benne Hegedűs Lóránt egyszerre feltűnően megragadja az emberek bizalmát és hitét – vagy csak fantáziáját? Egy pénzügyminiszter, aki

753 A ma Radisson Blue Béke nevet viselő szálloda a Szent István körúton különítményesek tanyája volt. Teleki Pál rendeletére füstölik ki őket. Maga is jelen volt az akciónál.

754 A Teréz körúton, az Oktogon melletti palotában vertek tanyát a „Lenin-fiúk".

755 Eredetileg: „pesti csirkefogók"

756 Ez mint tisztséget vállaló és a rezsimet felvállaló szereplőre igaz volt, világnézetére, pláne belső alkatára legkevésbé – és ezt életútja ismeretében nem pusztán abból kell kikövetkeztessük, hogy az 1920-as népbiztosperben olyanokat nyilatkozott, hogy „mindig a szociáldemokrata elveket" vallotta és célja „a diktatúra megdöntése volt", valamint hogy ő „gyakorlati radikális szocialista", egyidejűleg pedig naplójába írta azt, hogy „nem szűntem meg szociáldemokratának lenni, és nem is szűnök meg". – *EőA*

757 Ld. a Második könyv 286. oldalán írottakat és a vonatkozó jegyzeteket.

758 Kormánya. Ld. a 213. sz. jegyzetet.

határozott ígéretekkel köti le magát, hogy rendbe hozza a pénzügyeket és a pénz értékének folytonos zuhanását meg fogja akadályozni.

Érdekes Fiume ügye emberi szempontból is. A harc a Quarneroért nem magyar ügy többé, hanem olasz. D'Annunziot eleinte nevetjük, aki annyi sokféle szerep után most hadvezért játszik és király akar lenni. Mit akar Olaszország ellen egy olasz? De mióta kiderül, hogy a szerbek ellen megy az akció, felfigyelünk. A bolgárok is szervezkednek a szerbek ellen és Radić járt máris D'Annunzionál, hogy segítse előre Horvátország különállását. Mégis az egésznek valami operettszerű jellege van. Újesztendőre az olasz seregek már ki is csikarták a fegyverszünetet tőle. Reánk nézve olyan mindegy már. Fiume is elveszett.[759]

Közben a megélhetés kérdése mindig súlyosodik, annyira, hogy kezdi háttérbe szorítani az összes bel- és külpolitikai kérdést. A tél teljes erejével beállt, a havat nem tudják eltakarítani, minden utca locspocs. Szükségmunkásokat is vesznek fel és ezek közt megkezdődik az intelligens osztály alkalmazása. Amerikai szeretetadományokból állítólag 50 vagon érkezett. Vanderbilt Gladys (Széchenyi Lászlóné) 36 milliót küld a Gyermekvédő Ligának. De úgy látszik, mindez kevés. *(Persze a milliók rossz papírpénzt jelentenek.)* Az amerikai pamutból mindenki kap, aki kér és most újra éppen úgy, mint a háború alatt, mindenki köt, csakhogy most magának és a gyerekeinek. Természetesen mi is ezt dolgozzuk fel, különösen mama az ő rendkívüli kitartásával és ügyességével a legszebben. A csodálatos finomságú csipkéket, amilyeneket a háború előtt horgolt, úgysem folytathatja, már régen nem lehet cérnát kapni hozzá. Azonkívül minden megy tönkre, foltozni, stoppolni kell, mert miből vegyen az ember újat? Jó, hogy még mindig vannak félretett ruhák és fehérneműek, melyeket annak idején nem ajándékoztunk el, hihetőleg túlságosan rossznak tartottuk a szegény emberek részére is. Most elő lehet azt is szedni, amit még a háború idejében használhatatlannak tartottunk. Csak az a baj, hogy még a folt is hiányzik hozzá.

Rózsika december 28-áról ezt írja: *„Miután Bécsben nyolc napon át végtelen nyomort láttam (azt hiszem, még a pestinél is jóval rosszabb ott a helyzet)[760] […], tíz napot Zürichben töltöttem […] azután elmentem Genfbe és az Assemblée des Nations[761] néhány nagyfejűjénél referáltam a magyar és erdélyi viszonyokról. Sok szimpátiával találkoztam, bár lenne praktikus eredménye is! Félek, hogy a tél rémes lesz Budapesten, a korona állásából látom, hogy mind rosszabb a gazdasági helyzet. […] írjál valamit a politikai helyzetről – az új kormány milyen? lord Robert Cecil azt kérdezte tőlem, hová lettek a régi magyar politikusok? Mondtam neki: egy volt, azt megölték. Bánffyról nem hallottam, amióta Pesten voltam – az utolsó estét vele, Teleki Pállal és Bethlenékkel töltöttem." (Igen, Bánffyról sohasem lehetett hallani, mikor szükség lett volna rá.)*[762]

Pedlow, az amerikai Vereskereszt [sic!] megbízottja akciót indít a gyermeknyomor ellen. Szénhiány miatt az egyetemi és akadémiai könyvtár be van zárva. A mi Fővárosi Könyvtárunk még nyitva van, és erre nagyon büszkék vagyunk, habár a fűtés nyomorúságos, különösen a hátsó munkahelyiségekben. Beburkolózva ülünk és egyik szobából a másikba vándorlunk, hogy ahol füstöl a kályha, ki lehessen szellőztetni. A vagonlakóknak csak egy részét tudják átköltöztetni a barakktelepeken szükséglakásokba, ahol befolyik az eső és nem lehet fűteni. A középosztály karácsonya a vagyonmentő vásáron folyik le, ahol képek, fehérnemű, porcelán, ezüst, zongora,

759 Olaszországot az antant az Adriai-tenger keleti partja majdani birtoklásának ígéretével fordította szembe volt szövetségesével, az Osztrák–Magyar Monarchiával. Majd idővel a Szerbia csatlakozása nyomán megszülető délszláv államnak is hasonlót ígért. Fiumét a háború után Belgrád kapta meg. Gabriele D'Annunzio a megsebzett olasz nacionalizmus erejével cselekedett, amikor 1919 szeptemberében szabadcsapatai élén megszállta a várost, s önálló miniállamot proklamált. Végül 1924-tól a második világháború végéig Fiume Olaszországhoz tartozott. Stjepan Radić azért került az írónő által festett képbe, mert ígéretükkel szemben a szerbek nem föderalizált, hanem centralizált államot hoztak létre. Az önálló Horvátországért küzdő Horvát Parasztpárt vezetője a költővel való megegyezés reményében tárgyalt vele.

760 Az írónő kommentárja.

761 Nemzetek Szövetsége – közszájon forgó néven Népszövetség.

762 Az írónő ez alkalommal sem rejti véka alá arisztokrataellenességét. Tisza István nem kifejezetten kivétel. Hiszen a család grófi rangja egészen friss volt.

111. Vagonlakók – korábbi jólétből zuhantak ide, s vele együtt a reménytelenségbe…

üveg, bútor, legyező, kézimunka, vadászfegyverek, konyhaedény, gukker,[763] blúzok, tintatartók, szőnyegek, könyvtárak kerülnek megint a galíciaiak kezébe. Talán az utolsó romok. Nekünk már nincs mit eladni. Azt a kevés ezüstöt, ami még megmaradt, próbáljuk megtartani. Mégis nagy könnyebbség az én keresetem, mellyel a mama most már csekély értékűvé vált nyugdíját tudom pótolni. De hát úgy hallik, Oroszországban még rémesebb a helyzet. Szörnyű éhínségről jönnek hírek és arról, hogy a Lenin uralma összeomlás előtt áll. De már ez sem érdekel. Legfeljebb még az oláhok és a többiek aljassága tud felháborítani. Tisza Kálmánné halálos ágyához az oláhok nem adtak engedélyt, hogy a fia átlépje a határt, Gesztről Csegődre csak parasztszekéren, kíséret nélkül volt szabad átvinni a koporsót. Abban a vármegyében, ahol a Tiszák kiskirályok voltak.[764] Ha valaki egyszer kivilágosítja [sic!], hogy a család politikája mennyiben volt felelős azért, amit a fiak és unokák szenvednek, és hogy hazátlanokká lettek a saját földjükön, az érdekes lesz. De történelmileg csak akkor, ha azt is kimutatja, mi volt benne a politikai és sorsszerű kikerülhetetlen kényszerűség. Lehetett volna-e másként is?[765]

Karácsonyra a szénválság tetőpontjára ér és az ünnepek alatt beszüntetik a villamosközlekedést. Mátyásföldön szörnyű idegesek vagyunk az összezsúfoltságban és minden órában felmerülő aggodalmas kérdések miatt. Még édesanyámmal is összeütközésbe jövök. Mindenki keserű, békétlen, türelmetlen, minden haszontalanság felizgatja. A szervezet, mely a nagy bajokban elég ellenállónak mutatkozott, felmondja a szolgálatot a mindennapi őrlő gondok közepette.

763 A látcsövet nevezték így.
764 Sic transit gloria mundi – ahogy már a latinok is mondották volt.
765 Bizonyosan. Ám arra, hogy mennyire, nincs és nem is lehet hiteles válasz.

1921

I.

A szomorú új esztendőben felébredve azt olvashattuk, hogy Szilveszterkor 10 milliót költöttek el a mulatóhelyeken, vendéglőkben, bárokban. Hogy a Lipótvárosban reggelig mulattak. Ezt tartom csodálatosnak a zsidóságnál.[766] Nem azt, hogy nem érzik meg,[767] ezzel saját maguk növelik az antiszemita ellenszenvet. Másodikán pedig azt olvassuk, hogy a Nagykövetek Tanácsa[768] átveszi Nyugat-Magyarországot és átadja Ausztriának.

Ez újra gyökeréből felizgatja az országot.[769] Képtelenség, amit a fegyverbarát tesz. A gyűlölet minden irányban terjeszkedik. Pécsen még mindig szerb uralom van, de kommunista címmel. Linder vezetése alatt aljasabbul viselkednek a magyar kommunisták, mint a szerbek.[770] Pozsonyban Esterházy *Károly* grófot magyarnóta játszatása miatt a csehek összeverték, letartóztatták, rabkórházba szállították. Különben Ferenc Ferdinánd gyermekeitől minden birtokukat elvették. A trónörökös, aki gyűlölt minket és előre csinálta a terveket a Gesammtmonarchie megvalósítására, aki örökösen a csehekkel barátkozott, jól elhelyezte a gyermekeit![771] Most persze a Habsburg-ház a „hűséges magyarokra" akar támaszkodni és mi megint elég ostobák leszünk – támasznak.[772]

Tehetetlenebbek vagyunk, mint valaha. Január közepén leleplezik az irredenta szobrokat. Csoda, hogy nem kellett hozzá valami külföldi jóváhagyás. Gyenge alkotások. Művészeink nem tudnak az utánzástól menekülni. Reneszánsz-barokk hatás, akár a múlt század közepén csinálta volna a négy hírneves művész. (Odakint mindenki új stílust keres…) Nagy gesztusok, kezek-lábak kiszaladnak a szobor teréből. Ha hátat fordít az ember, már elfelejtette, mit látott. Annyi ilyenfajtát látott már. Hát még amikor elkövetkezik a hősi *emlék*szobrok áradata! Lehet, hogy a nagyközönségnek ez kell. Ha elmennek mellette, legalább eszükbe jut, hogy van még más is, mint kenyér és pártpolitika.

Az orosz menekültekről is kezdünk tudomást venni.[773] Mátyásföldön már több család lakik közülük. Az állomásnál szép, magas asszony beszélget egy bájos kisfiúval teljesen ismeretlen nyelven, az orosz foglyok nyelvén.[774] Abban a pillanatban beleképzelem magam a helyzetébe – nem sok hija volt, hogy mi is így járjunk. Mi mindent hagyhatott ott, mi mindenre gondolhat, mikor egyedül van a mátyásföldi villában. Hazájára, otthonára, kastélyára, elvesztett társaságára, hozzátartozóira, a nyelvre, mely itt olyan idegen, mindenre, ami elveszett. Bízik-e a jövőben, hiszi-e, hogy valaha még visszajut, mit képzel a kisfia jövőjéről? Finoman, elegánsan áll ott a primitív

766 A zsidó származású tehetősekről, azoknak is egyik részéről van valójában szó.
767 Az írónő kiemelései.
768 A békekonferencia utódszervezete.
769 Ld. a 511. számú jegyzetet.
770 Ld. a 677. számú jegyzetet.
771 Ld. az első könyv 17 oldalán írottakat és ott a 24. sz. jegyzetet.
772 Ld. a 722. számú jegyzetet.
773 A polgárháború fehér vesztesei.
774 A háború során – az emlékirat is rögzíti – nagyon sok orosz szó hallatszott itthon. Mert rengeteg hadifogoly dolgozott szerte a családoknál. Lett is belőle helyenként dráma, amikor a hazatérő férj asszonya ágyában találta egyikét, másikát.

állomáson, és velem együtt vár a villamosra. Többet vesztett, mint mi. Sajnálom szegényt, pedig nekem is van elég sajnálni valóm. Ők még elég vagyonosak, később jönnek olyanok, akik puszta életükkel szabadultak. Mindenféle állást elvállalnak, csakhogy élhessenek. Hányan lehetnek, akiknek a családjuk is ott veszett!

Kialakul az orosz menekültek romantikája. Sokkal szomorúbb, mint annak idején a lengyeleké, a tánc- és énekmester lengyeleké vagy a régi földesurak mulattató- és kártyakompanistáié[775] – mert hiszen minden úrnak megvolt a maga lengyele, mint azt az öregektől hallottuk. Az orosz hercegek pincérek, gyári munkások lesznek, zsákot hordanak. Hallottam egy öreg hercegről vagy tábornokról, aki a szemetes kocsi előtt csenget minden reggel hat órakor, mert más munkát nem bír. Hallottam, hogy van egy klubjuk. Este hazamennek, átöltöznek, felteszik a rendjeleiket és a klubban a régi világban élnek. Újra hercegek, tábornokok. Kimondhatatlanul megható. Állítólag nálunk 8000 menekült van, Németországban félmillió, Franciaországban még több, ott is ilyen a sorsuk. A nagy fegyvertárs menekültjeiért ők sem tudnak semmit sem tenni.

Elég a magunk gondja, elsősorban a fűtés. A Cséry-szeméttelepen felfedezték a már egyszer felhasznált szenet vagy kokszot. Szemétre került hegyeket, amit mint használhatatlant kihordtak a városból.[776] Ezt most újra feltúrják, a „Cséry-koksz" a fűtőanyagunk. Mikor a szobámat kivettem, nagyon örültem, hogy központi fűtés van. Amint mélyebben megyünk a télbe, mindig kevesebbet fűtenek, lassankint egész napok maradnak fűtetlenül. Visszaemlékszem a tavalyi télre, kicsit beleborzongok. Mi lesz, ha elmarad a fűtés? Itt se kályha, se kémény. Megnyugtatom magam. Egy nagy házat nem lehet egész télen át teljesen fűtés nélkül hagyni. *(Azután kiderült, mennyire optimista voltam.)*

A szomszéd házban laknak Békássyék, és náluk Sztankayné, aki máig sem kapta vissza a lakását. A szobájában kis vaskályha, jól befűtve! Meleg van! Sztankayné sohasem szomorú, mindig tele van tervvel, reménnyel. Nem holmi kis pártpolitikai, hanem országos, nagy, csodálatos tervekkel. Nagyon eszes, mondhatnám zseniális asszony. Kár, hogy műveltsége nem elég alapos. De műveltségét elképesztően képes intuíciójával pótolni. Eleinte az ember ábrándnak tartja az egészet. De lelkességének szuggesztív hatása alatt szinte látni vélem a jövőt. Úgy vágyik hinni az ember. Egész télen a benzinpótló feltalálása és annak értékesítése a kérdés.

Már megírtam, hogy a háború után minden ékszerét és ingótulajdonát eladta. Így jutott Amerikába, ahol a magyarság ügye mellett agitált.[777] Odakint hallotta, hogy egy gyárban ilyen benzinpótlót készítenek. Beállt munkásasszonynak, majd itthon, minden vegytani ismeret nélkül tovább kutatott. Később tudományos segítséggel egy műegyetemi tanárral dolgozik együtt, és sikerül egyszerűsíteni az eljárást. Szeszből szagtalan pótlóanyagot készítenek. Mivel nálunk a szesztermelés olcsó, a benzinnél kevesebbe kerülne, melyről azt beszélték, hogy a petróleumforrások kimerülésével fogytán van a világpiacon. Úgy látszott, világviszonylatban is nagyon fontos találmány birtokába jutott. Nekünk, magyaroknak pedig, akik el vagyunk zárva mindenfelől, és újabb háború esetén ki lettünk volna szolgáltatva, óriási reményeket nyújtott.[778]

Mégsem mert volna az ember teljesen bízni a dologban, ha nem mutatnak egyszerre az angolok is érdeklődést. El lehet képzelni, hogy a szürkeség kétségbeesésében, amelybe jutottunk, a béke nyomorában, elzártságunk tudatában, fenyegető szomszédoktól körülvéve, milyen ábrándképet lehetett ebből szőni. Saját életünk rendkívüli megváltozása és a magyarságért hozható nagy áldozatok képe lassankint szavakban vált tervekké. Antónia fantáziája határtalan volt. Békássyékkal együtt turáni ábrándozók, akik a sumir ősöktől kezdve a jövő japán világbirodalmáig nemcsak mindenben hittek, hanem a magyar jövőt is erre akarták építeni. Hallgatagon ugyan, de sohasem

775 Kártyapartnereié.

776 Cséry Lajos kötött az 1890-es években szerződést a fővárossal, hogy az akkor még a fővárostól távoli uradalma egy részén elhelyezi a rengeteg szemetet. Később a hulladékhegyek jelentős részét leleményesen újrahasznosította. 1913-tól a főváros tulajdonában van. A mai XVIII. kerületben található.

777 Ld. a 237. oldalon írottakat és a kapcsolódó jegyzetet.

778 Szövevényes nemzetközi történet, melynek van hazai összetevője is.

tudtam elfogadni. Sem a Nyugat gyűlöletét nem olthatták belém, hiszen az egész műveltségem nyugati, sem a nyelvészeti ábrándozást, melyet ők komoly tudománynak tartottak.[779] De a benzinpótló csakugyan komoly találmánynak látszik, Sztankayné megkapja rá a szabadalmat, és vegyészeink, akiket Antónia beavatott, szintén komolyan foglalkoznak vele. *(Később még sokkal komolyabb biztatást kapunk.)* Engem is kivittek egyszer egy próbaútra Mátyásföldön ilyen benzinpótlóval fűtött autón.[780]

Ezeken a szörnyű sötét, lelkileg is sötét téli estéken átmentem Békássyékhoz és terveket csináltunk. Antónia Angliának akarja eladni a jogot, óriási pénzért, melyen megmenthettük volna egész Magyarországot és magunkat is. Istenem, elgondolni, hogy nem kellene hivatalba járni, hideg reggeleken vacogva felkelni, írhatnék, dolgozhatnék tovább. Katalóguscédulák helyett okos, szép írásokat teremteni, a rég vágyott revüt, azt a magyar tökéletes folyóiratot megcsinálni, melyben minden magyar tehetség helyet találna. Igazságot teremteni és a tehetségeknek alkalmat és gondtalanságot. Aztán visszaállítani Nagymagyarországot. Ha pénz van, rengeteg pénz, akkor minden lehetséges.[781] A háború problémája mindenesetre megoldódik. Repülőgépeink lesznek, titkos fegyvergyáraink. Mindent elérhetünk, ha pénz és fegyveres hatalom van. Lehet-e ennyi gyönyörű tervnek ellenállani? Ma már magam is alig hiszem el, hogy mennyire bíztunk benne, legalábbis ameddig beszéltünk róla. Ülünk az asztal körül és ábrándozunk, a kis vaskályha izzik, mint a mi fantáziánk. Minden okoskodó kétségemet otthon hagyom a hideg szobában. Csak az a baj, hogy pénz kell ahhoz is, hogy a benzinpótló gyártását megkezdhessék nagyban, mert azzal a pár literrel, mely a laboratóriumban készül, nem lehet komoly munkához fogni.

A napok telnek, és mi nem csüggedünk. Antónia kártyát vet, mely természetesen sok pénzt, felszabadulást és minden jót ígér. Nevetünk, és az is jó, hogy *nevethetünk*. Angliának akarjuk eladni a szabadalmat, angol pénzen hozzuk helyre, amit az angolok elrontottak. Bármilyen fantasztikusnak látszik az egész, elég közel jártunk hozzá nemsokára, hogy megvalósuljon.

Antilegitimisták vagyunk, rendkívül bízunk a kormányzóban. Még a februári zavaros kormányhelyzet sem ingat meg bennünket: a pragmatica sanctio megszűnését a kormányzópárt elfogadja, mi is és a magyarság nagy többsége. Teleki, Vass és többen kilépnek a kormányzópártból e miatt. Mindegy, a kormányzópárt határozott, nem is értjük, mi mást lehetne elfogadni, mire gondolnak a kilépők?[782] Vagy vajon tudták már, hogy milyen titkos tervek vannak a háttérben? Különben a Hegedüs pénzügyi tervei mindenkit jobban érdekelnek, mint a királykérdés, a szimfónia szó, melyet felvetett, félig-meddig viccé alakul ugyan át, de az bizonyos, hogy tavaszig némi csökkenés áll be az árakban; a korona értéke márciusban egy nap alatt 25 ponttal emelkedett – hogyne bíztunk volna![783]

❖

Mindig azt hittem, hogy a háború után, ha egy kis rend lesz végre, az emberek boldogan fognak az otthonaikba húzódni és rendes életet élni. Lesz egy biedermeier, mint a napóleoni háborúk után. De úgy látszik, ez a háború minden emberi bolondságot és vadságot felszabadított. Vagy azért kívánják annyira a mulatást, a szélső örömet, mert sokáig nélkülözték, vagy mert egy olyan osztály kapcsolódott bele pénzlehetőséggel a társadalmi életbe, melynek viselete elé

779 Sereges utódaik ma is megvannak.

780 1929-től kötelező volt alkohollal kevert benzint árusítani. Ez volt a motalko. Sok baj származott belőle. – A magyar benzinpótló világsikeréhez fűzött felfűtött reményekre Wertheimstein Sarolta 1922. március 9-i levele mért – az írónő szavával élve – megsemmisítő csapást. Ld. az 1922. év eseményei elbeszélése kapcsán a 365. oldalon,

781 Íme, itt van a későbbi frankhamisítási akció mentális háttérországának egyik szeglete.

782 IV. Károly második visszatérési kísérlete kudarca után kényszerült rá az ország. Teleki Pál már első miniszterelnökségétől 1921 áprilisában azért volt kénytelen megválni, mert segítette a volt uralkodót.

783 Hegedüs Lóránt valóban megkísérelte – ráadásul vagyonadóval – az ország gazdasági talpra állítását, de az majd csak 1924-ben, a népszövetségi kölcsön felvételével sikerült.

a tradíció semmiféle gátat nem emel? Ez a féktelen élet szembeállítja egymással a szenvedőket és pénzteleneket a mulatókkal és pazarlókkal. Sokkal élesebben, mint valaha. Eddig csak a munkásosztály proletárgyűlölete állt szemben minden úrfélével. Most kezd proletárrá válni a régi úr is és benne kettős gyűlölet van.[784] Nem ez[en] osztály elleni, hanem a megfosztott gyűlölete a meggazdagodottak ellen. Ismeri ezeknek a vagyonoknak az eredetét és úgy érzi, hogy a saját jólétét pusztította el ennek a növekedése. Ez a gyűlölet azután átterjed azokra a vagyonokra is, melyek nem hadseregszállításokból erednek, mindenkire, aki sokat költ, míg ő szegényedik. De amellett mégis fenn akarja tartani az úri nívót, és lassankint kezd mindenki többet költeni, mint amennyit elbírna.[785] A fiatalság nem látja, hogy lehetetlenséget követel, ha versenyre akar kelni azokkal, akik bírják. Most ez még nem látszik kiáltóan, de lassankint a legnagyobb panasz mellett sem látszik ez a szegénység többé. Az otthonokban inkább nem esznek, csak az asszonynak, a leánynak meglegyen az elegáns ruhája, mulatsága, társasága. Miből telik mindez? – kérdezik az emberek egymástól csodálkozva. Lassankint mindenki, magunk is belesodródunk.

1921-ben még botránkozom, mert az erkölcsi nívó süllyedése is velejár. A táncőrület még mindig növekszik. Ez önmagában még nem olyan nagy baj, de olyan eseteket hall az ember, méghozzá társaságbeli dámákról, hogy elképed. A hang szabadossága még a legjobb társaságban is megdöbbentő. Nem az a baj, hogy a nemi kérdéseket nem burkolják, nem hallgatják el. Reám kellemetlenül hat, hogy társaságban a fiatalok is mindenről nyíltan beszélnek. Nekem az sem tetszik, míg meg nem szokom, hogy a fiatalok egymást első látásra keresztnevükön szólítják. Ez az intimitás csakhamar továbbvisz. Nyakra-főre lányok és fiúk tegeződnek egymással. Igaz, ez csak külsőség, de szükségtelen közeledéshez vezet idegenek között.

Leányok érdekes témaként beszélnek a kokottokról. Nagy feltűnést keltett Becker Bébi albuma, bírósági ügy is lett belőle. Az albumban különböző állásokban felvett meztelen fotográfiái voltak, melyet két tehetős úrnak küldött szét. De beszélnek, nem nagyon nyíltan, tisztességes úri asszonyokról, akik, hogy az életstandardot fenntarthassák, a kokottokkal versenyeznek. Később nagy divattá lett a bárok és mulatóhelyek látogatása, arisztokrata asszonyok hivatásos hölgyekkel táncolnak egymás mellett. A pénz persze számolatlanul folyik.

Az igazi úri magyar osztály asszonyai annál inkább elzárkóznak. Nemcsak pénzhiány miatt, hanem mert még a vagyonosak is erősebben érzik a kor szenvedéseivel a kapcsolatot. Már kétszázezer menekült van Csonka-Magyarországon. Barakkok és iskolák vannak velük tele. *(Az iskolákban szénhiány miatt szünet van.)* Amerikai pamutba és hollandi szeretetadományba

784 A dzsentri lecsúszása már a dualizmus idején zajlott, bár kétségtelenül a háborút vesztett, bukott forradalmak utáni országban méretei az addiginál sokkal markánsabbak, hogy ne mondjuk: durvábbak lesznek. Az antiszemitizmus eldurvulásának is ez a legdöntőbb tényezője. Azért kell ezt ilyen világosan leszögezni, mert a témát erősen a történetietlenség, az 1944 poklából való – tehát nyilvánvalóan történetietlen – visszanézés uralja. 1944 poklának pedig nem Magyarország, hanem Németország a főszereplője. Részben a fájdalom olyan nagy, hogy a tisztánlátás követelményét alaposan bekorlátozza, részben pedig a téma történeti korrekt elbeszélését a mai valóság is vastagon befolyásolja. Izraelben ideológiavezérelten történetietlenül nagyra növelték a cionizmus atyja, a Budapestről elszármazott, már 18 éves kora óta Bécsben élt Theodor Herzl nagyságát, történelmi szerepét. Eszünk ágában nincs Sebastian Haffner tollával ékeskednünk. Ezért nem magunk leleményeként, hanem tőle indítva jelezzük: az ő *Anmerkungen zu Hitler* című, két kiadást, a második esetében pedig máig harmincnál több utánnyomást megélt munkája tézisét fogalmazzuk újra, amikor azt mondjuk, hogy az önálló Izrael államot – a brit birodalom minden gáncsoskodását lenullázva – kontraproduktív módon a nemzetiszocialista Németország rémtettei szülték meg. Az eredmény pedig a világpolitikai nagysággá vált önálló Izrael. Amely közben – nem túlzás, újabb csavar e szövevényben – élethalálharcát folytatja az arab világ militáns erőivel. Közhelyes igazság, hogy a miniállamot az arab tömegek erejével betolnák a határos tenger hullámsírjába. Melyből következően – mondjuk – Szabó István *A napfény íze* című filmje (is) ott indexen van. Mert filoszemita propagandafilmnek tartják. Bár Szabó természetesen nem élesre köszörült propagandaeszközt alkotott, ám bizonyos, hogy munkáját ugyancsak áthatja bizonyos filoszemita, s ebből következően a történeti tényekkel bizony több ponton szembemenő ábrázolásmód. Gondolunk például az ÁVH-ban munkálkodó Sors Ádámra. Miközben a zsidó születésű etablírozottak gyermekeinek eszük ágában nem volt e terrorszervezetbe elegyedni.

785 Ennek is a dualizmus idejébe nyúlt a gyökérzete.

öltözünk. Félő, hogy a burgonyaellátás is elakad. A családok mindent eladnak, még a márványkeresztet is halottaik felől. A pályaudvarokon képtelenek a lopást ellenőrizni. Emberek bújnak el a fővároshoz közel bokros helyeken, és mikor a híd előtt lassít a vonat, felugrálnak rá, a töltésre eresztik ki a szenet, azután elhordják. A többi tehervonatot is megdézsmálják, bort, szövetet, fehérneműt lopnak róluk, a rézalkatrészeket lefeszegetik. A hiányos világítás is segítsége a tolvajoknak.

Mi lesz ebből a zűrzavarból? Csak élünk tovább, hírből ismerve a dorbézoló, fényűző életet, mely jóformán mellettünk folyik el, és rettegünk a következő naptól.

❖

Wertheimstein Sarolta levele Zürichből januárban: „*A füzetek (irredenta-kérdésről küldettem Saroltának)*[786] *mai napig sem érkeztek meg [...] kár, mert azt hiszem, jó hasznát vettem volna. Miért is bíztad másra? Tudod, milyenek az emberek. Nem hinnéd el, ha elmondanám neked, hogy milyen hallatlan indolensek és »buták« a nagy hazafiak. Kár minden kínlódásért. Borzasztón sajnálom, hogy nem írhatok neked olyan levelet, amilyet szeretnék és gondolom, érdekelne, de eltekintve egyébtől, nem kellemes gondolat, hogy nem csak te olvasod, ami csak neked van szánva, és sajna háború alatti tapasztalat, hogy nem minden cenzor megbízható [...] gondolhatod, hogy mire gondolok. Én többször cenzúrázva kapom a magyarországi leveleket […].*" *Azután a zsidókérdésről is ír, nem védi a magyar zsidóságot, de tiltakozik az általánosítás ellen:*[787] „*Nekem a háborúban, hiszen örülök neki, egyetlen dzsentri ismerősöm sem esett el. [...] Ellenben elesett Bibi unokaöcsém és Váradról négy zsidó ismerősöm. A dernai Jakab Mihály görbeorrú, csenevész fia közlegény volt, és kezdve a nagy aranyéremtől az összes kitüntetéseket megkapta. [...] Váradon a keresztyén boltosok éppen úgy meggazdagodtak, mint a zsidók. Mikor a kórházban voltam, nemcsak a gazdag zsidók adtak mindent (a betegeknek)*[788]*, de a kolozsvári utcai koldus zsidóasszonyok hozták a holmikat. Gy.-né, M. E., P. M. (Sarolta a neveket is kiírta, de én nem teszem, szégyellem)*[789] *keresztyén gazdag emberektől egy cigarettát nem tudtam kisrófolni […] Nekem régen összedőlt a világ és kisebb gondom is nagyobb, mint a pesti antiszemitizmus, talán kár is ezt a levelet elküldeni, de ahányszor rátok gondolok, mindig egy nagy kérdőjelet látok. Annyi bizonyos, hogy felfordult a világ, mennyivel jobb volt mikor a kertetekben disputáltunk. [...] Te mit gondolsz, mi lesz? Egyre figyelmeztetlek: az angoloktól nincs mit várni, beszéltem számottevő diplomatákkal; azt mondják: My dear Miss W. we have so much trouble in our own country that we really can't worry about Hungary.*[790] *Vagy: After all, the Hungarians have fought five years against us."*[791] *Rózsika a lelkét is kiteszi és apróságokat el is ért.*[792] „*A franciák állítólag Ausztriát és Magyarországot pártolnák, de azokban meg nem lehet bízni és ők is rosszul állnak. Szóval nekünk csak saját magunkra kell támaszkodni."*

Igen, mennyivel szebb volt a váradi Ritoók-kertben a rózsafák közt. De azért a jó viszony nem változott meg köztünk. Azt én is sokszor tapasztaltam, hogy a zsidó jótékonyság egészen páratlan és hogy a keresztyén családok nagyon közömbösek – és..., hiszen az egész írásom tele lesz azzal, hogy egymás iránt mennyire nem megértők, nem összetartók. De hiszen éppen azért veszedelmes nálunk a zsidók szupremáciája, mert a mi hibáink is az ő előnyükre válnak.

786 Az írónő betoldása.
787 Az írónő betoldása.
788 Az írónő betoldása.
789 Az írónő betoldása.
790 Drága W. asszonyom, annyi bajunk van a saját hazánkban, hogy Magyarországért nem tudunk aggódni – ang.
791 A magyarok végtére is öt évig harcoltak ellenünk – ang.
792 Az írónő betoldása.

II.

A MANSZ már régen csak vegetált. Nagyon fájt ez nekem, hiszen annyi munkát, hitet, jövő-reményt fektettem bele kezdet óta. *(Később talán mindaz, amit itt leírok, nem látszik olyan fontosnak. Végre is azt mondhatná valaki, hogy nőegyleti perelések, nem országos érdekű dolgok. Csak éppen az a különbség, hogy én nem nőegyletnek szántam ezt a szövetséget, hanem olyan nagy szervezetnek, mely mindenben befolyásolhatja a dolgok menetét, a politikát és kultúrát sem véve ki. És akkor még mindig azt hittem, hogy meg lehet úgy szervezni, hogy döntő befolyása lehessen.)*[793] Az irodában alig lézengenek, a heti intézőbizottsági ülésekre nem jön el senki, és semmi sem történik. Ha visszagondolok múlt évi gyűléseinkre vagy éppen az oláh megszállás alattiakra, mikor zsúfolva volt a terem, és a magyar középosztály legintelligensebb asszonyai érdeklődtek és akartak dolgozni, nem értem, hogy mi történt velünk. Tormay Cécile-t betegsége gátolta egy ideig, de miért nem bízott meg másokat? A kultúrszakosztály, melytől annyit vártam, alszik, és Klebelsbergnét hónapok óta nem is láttam. Sehol egyetlen terv, egyetlen gondolat.

– Ezt lehetetlen így hagyni – mondom egyik délelőtt az egyik bizottsági tagnak, Ágoston Gézánénak. – Mégis kellene valamit tenni, különben meghal az egyesület. – Ágostonné azonnal magáévá teszi a gondolatot: – Neked kellene fellépni, hiszen te az alapítók közé tartozol, te dolgoztál a legtöbbet. – Tudod, hogy egy kicsit nehéz Cécile-lel... – Ágostonné kitör: – Bármit csinálunk, mindenért T. Cécile szedi le a babért! – És elkezdi elszámolni, hol mindenütt volt vidéken, Pesten, szónokolt, propagandát csinált, és egy köszönőszó nem sok, annyiban sem volt része. A lapok csak a Cécile nevét hozzák, ha Cécile nem dolgozik, akkor a közönségnek nem szabad hallania sem az egyletről, nehogy más ember neve szóba kerülhessen. Teljes elkeseredését kiönti. Megígéri, mellém áll, ha tudok valamit tenni a tespedés ellen.

Nem akarom Cécile-t támadni, de vannak nagy objektív hibák, melyeket minden személyes megbántás nélkül fel lehet említeni. Az alapszabályokat már kinyomatták, de sem választmányi gyűlés, sem közgyűlés nem volt, hogy elfogadja. Egyáltalában az egylet nincs megszervezve, nincs tisztikar, sem választmány, munkafelosztást kell kívánni, hogy akiknek idejük és tehetségük van, dolgozhassanak akkor is, ha a vezetőség nincs jelen. Néhány javaslatot hamarjában elmondok. Ágostonné el van ragadtatva – én pedig beugrom, és egy átiratot szerkesztek az intézőbizottsághoz, melyben részletezem a hibákat, teljesen objektíve és higgadtan, elmondva, hogy ezek miatt áll az egylet szinte a megszűnés előtt.

Megmondom Kiss titkárnak, hogy a legközelebbi összejövetelen egy beadványt akarok felolvasni; de a gyűlés előtt még felolvasom Ágostonnénak is egy külön szobában. Persze magunk közt ott néhány erősebb kommentárt is fűztünk hozzá. Egyszerre észrevesszük, hogy Kiss a másik szobában hallgatózik. Ez annyira megfelelt a jellemének, hogy habár Ágostonné kellemetlenül volt meglepve, mégis nevettünk rajta. A gyűlés napján, mikor bemegyek, látom, hogy Kiss állandóan telefonál... Várok... Jön Ágostonné, Horváth Gézáné, Szegedy-Maszák Aladárné és újra várunk... várunk... Nem jön senki. Azután jutott eszembe, hogy senki sem jött el, akinek még telefonálni lehetett. Kiss elintézte, hogy a beadvány felolvasásán senki se legyen jelen. A gyűlést nem lehetett megtartani, de az írást felolvastam. Mindegyik tag el van ragadtatva – végre egy komoly szó ennek a szerencsétlenné vált egyletnek az életében. „Ki kellene nyomatni" – mondja Horváth Gézáné. „Így nem lehet egyletet vezetni tovább" – mondja Szegedy-Maszákné, aki évek óta vezeti a Katolikus Nőegyletet. Boldog vagyok, hogy sikerült megnyerni az embereimet. Elhatározzuk, a beadványt az intézőbizottsághoz címezve elküldöm és megvárom, hogy milyen határozatot hoznak és milyen „hálásak" lesznek, mint ahogy Ágostonné mondja, hogy a kivezető utat megmutattam.

793 Az írónő ma is megoldatlan, mély társadalmi problémáról ír. Nem átok ver minket. „Csupán" az 1945 előtti és az 1990 után polgári fejlődés ficamai következményéről van szó. Arra a kérdésre, hogy a szocialistának mondott évtizedekben e téren pontosan mi történt, érdemi kutatások hiányában egyelőre nincs hiteles válasz.

Rövid idő múlva hallom, hogy Cécile borzasztóan meg van sértve a beadványom miatt. El sem akartam hinni.[794] De csakhamar kiderült, hogy ahelyett, hogy mint reméltem, felvilágosító és rendező hatású lett volna, nagy zűrzavart csinált. Mivel nem akartam személyesen bemenni, nehogy *még* személyes üggyé váljék a dolog *(megint egy Ritoók-ügyetlenség csupa tapintatosságból)*, csak hallottam, hogy a helyzet mind jobban elmérgesedik, aminek a következménye volt, hogy egy olyan választ kaptam a beadványra, amilyet még Cécile-től sem vártam. Ezt a választ a Protestáns Nőszövetség elkérte tőlem, úgyhogy most már csak a saját válaszomból tudom, hogy milyen vádak voltak benne. De nagyon jól emlékszem, hogy míg ezt a választ írtam, potyogtak a könnyeim kis hideg szobámban, ahol télikabátban ülve fújkáltam a körmömet és szomorúan gondoltam vissza azokra az időkre, mikor olyan lelkesülten és annyi reménnyel mentem el Cécile-hez, hogy mi asszonyok „mentsük meg a hazát"!

Utólag olvasva: elég szigorú, sőt talán kihívó volt az írásom. *Felhoztam, hogy a MANSZ teljes letargiában van a központban. A tagok részéről minden érdeklődés megszűnt. A vidéki központok nem Budapesttől kapják erejüket, hanem ha megfelelő, önálló vezetőjük van. A tagok óriási száma csak papiroson létezik. Minden eljárásunk szabályellenes, választmány nincs, közgyűlés sohasem volt. – Ma a MANSZ személyi kultuszon alapszik, annak minden veszedelmével. (…) Tormay Cécile mindig közkatonának mondja magát, de abszolútabb uralkodó, mintha elnök volna. Mert annak jogait az alapszabály korlátozza. Semmi sem történhet nélküle. A legkisebb kérdéssel is hozzá kell menni. (…) Egy óriási szervezet működése nem függhet egyetlen ember életviszonyaitól. A személyes kultusz nemegyszer ízléstelenségbe csapott át. Sokan el is maradtak a szerdai gyűlésekről. A legjobb munkaerőinket veszítjük el, önérzetes ember nem fogadhatja el, hogy zárt ajtók mögött udvarias frázisokat mondanak neki, de munkájának igazi érvényesülését megtagadják.(…) Így halványodott el az én külső szereplésem is (éppen úgy, mint az Ágostonnéé). (…) A diktatúra bukása után azonnal bent voltam. Beszéltem mindenütt, ahova kirendeltek. Írtam, szaladgáltam, helyettesítettem számtalanszor Tormayt, bár egyéniségemmel nem fér meg a helyettesítés. Csak ott nem voltam jelen, ahol elismerésről volt szó. (Kértem, hogy verses kötetemet propagálják, semmi sem történt.)*[795] *A <u>Bujdosó könyv</u> azt mondja, hogy különböző oldalról kapott felszólítást a szervezésre Tormay. Tudásom szerint egyedül én voltam az, aki biztattam, hogy fogjunk ketten a szervezéshez, ő még félt belemenni és habozott, tehát nemigen látszott, hogy mások is biztatták.*[796] *Én úgy dolgoztam, mint kettőnk közös eszméjén. (…) Tudtommal nem csatlakoztam a mozgalomhoz, azt mi teremtettük. Ne vegyék személyesnek felszólalásomat, de meg kell mondanom, hogy a velem szemben tanúsított közöny a MANSZ-nak is ártott. (Így kivonatolva még személyesebbnek és élesebbnek látszik.)*[797]

Micsoda igazságtalan vádaskodásokkal halmoznak el, elfelejtettek mindent, amit dolgoztam! Menyire jellemző a magyar viszonyokra. Többek közt szememre vetették, hogy a vidéki szervezésben nem vettem részt *(az én kenyérkereső hivatalom mellett!)*, hogy a szerdai üléseket nem vezettem *(soha megbízást nem kaptam rá)*, hogy én személyes érvényesülést keresek *(holott erről egy szót sem szóltam, csak arról, hogy így nem lehet dolgozni. És utólagos megjegyzés: ha kerestem volna is, ezt éppen Cécile meri a szememre hányni?)*, hogy elkésetten szólok a hibákról *(már egy évvel ezelőtt kértem, hogy hívjanak össze gyűlést ennek a megbeszélése végett, de sohasem tették meg)*, hogy én vállaltam a felelősséget az alapszabályokért és most félre akarok állani *(nem is tudtam az alapszabályokról, míg nyomtatásban meg nem jelent belügyminiszteri jóváhagyással, akkor került a kezembe)*, semmit sem csináltam, míg Tormay Cécile beteg volt *(sohasem bíztak meg semmivel, csak ha bementem, utolsó pillanatban rántottak elő beszéd tartására, vagy annak a kitalálására, hogy mit csináljunk a mai gyűlésen)*, hogy a politikai szakosztály azért oszlott fel, mert én a Friedrich-pártot szerveztem ilyen név alatt *(Cécile maga volt velem a párthelyiségben*

794 Bizonyára nem volt ennyire naiv.
795 A hosszú betoldáson belül a zárójelen belüli rész újabb betoldás.
796 Ld. az Első könyv 140. oldalán írottakat és a kapcsolodó jegyzeteket.
797 A hosszú betoldáson belül a zárójelen belüli rész újabb betoldás.

a politikai csatlakozás végett), egyszóval mindenféle személyes támadás volt a válasz, de egy szó sem arról, hogy igaz-é, amit írtam.

A válaszom után a Protestáns Nőszövetség annyit megtett, hogy a gyűlésen kívánta a jegyzőkönyvek megtekintését, vajon csakugyan meg voltam-e bízva valamivel. A jegyzőkönyvekből kiderült, hogy nekem volt igazam. De sohasem kaptam sem igazolást, sem más választ erre nézve. Cécile a legnagyobb dühvel fordult ellenem, és nem akart többé látni. Ezért különben én sem nagyon lelkesültem. Azután hallottam az unokahúgomtól, hogy Ágostonnéról azt beszélte el Cécile, hogy térden állva kért tőle bocsánatot és megcsókolta a cipőjét. Ezt nagy triumfussal úgy beszélte el, hogy ugyancsak megjártam a híveimmel. Nos, igazán nem irigylem az ilyen megalázkodó híveket. Habár egy szót sem hiszek el belőle, csak annyit, hogy Ágostonné csakugyan bocsánatot kért, mert bent maradt a MANSZ-ban és később alelnök lett. Egy kicsit csodálkozom az emberi jellemek furcsaságán, anélkül, hogy nagyon megbotránkoztam volna az eseten. De azután a MANSZ-ban a leggyalázatosabb pletyka kezdődik ellenem, melyben Kiss tüntette ki magát. A legteteje az volt, mikor azt mondta el az irodában, hogy én fizetést vettem fel a MANSZ-tól, anélkül, hogy megdolgoztam volna érte, hogy zsidó szeretőm volt Németországban[798], és hogy kommunista voltam.[799] Keresztény nemzeti összetartás és megbecsülés! Megkérdeztem családom férfitagjaitól, mit tegyek? Mivel családi ügy kerekedett volna belőle, ők sem biztattak, hogy felvegyem a harcot ellene. Amikor az első dühöm elmúlt, olyan sajnálatraméltóan aljasnak tartottam az egész rágalomhadjáratot, hogy hallgattam. Persze a MANSZ-ba soha többé nem tettem be a lábamat.

(Minél távolabb vagyok ezektől az időktől, annál jobban csodálkozom, hogyan járhatott így el velem Cécile – hiszen mindez <u>a pletyka csak</u>[800] az ő útján kerekedhetett –, hogy nem akadt odabent senki, aki erélyesen fellépjen mellettem, és hogy én így tűrtem „előkelő" megvetéssel a hátam megetti támadásokat. Ez az előkelőség azonban nagy káromra volt praktikus szempontból.)

Klebelsbergné néhány sorral fejezi ki sajnálatát a kilépésem felett. „*Egész váratlanul ért ez a hír, miután az előző bizottsági ülésről még nem voltak értesüléseim. Ki sem mondhatom, mennyire sajnálom, hogy így közös munkánknak jóformán még a megindulása előtt vége szakadt s hogy a MANSZ-nak ilyen értékes erőt kellett elveszíteni. Éppen most, mikor annyira szükség lett volna a közös együttműködésre, s mikor az új kultúrakció keretén belül is oly nagy tér nyílott volna a Tőled felhozott bajok orvoslására, enyhítésére.*" Persze Klebelsbergné nem tudta, hogyan viselkedtek éppen ebben a kultúrakció-kérdésben velem szemben. De ezek a hölgyek, akik most sajnálkoznak, tehettek volna előbb valamit, hogy a Cécile lehetetlen önzését és elfogultságát enyhítsék.

Utólag megpróbálta Zichy Rafaelné az ügyet elsimítani. Egyszer vagy fél év múlva találkoztam vele Wolffnál egy gyűlésen. A legnagyobb eréllyel kijelentette, nem engedi, hogy két ilyen értékes ember mindenféle intrikák és tévedések miatt egymásnak ellensége legyen. Azonnal elvisz magához, nála van Cécile és ki kell békülnünk! Erősen ellenkeztem, de olyan erélyes dáma, mint ő, nem *engedhet*[801]. Beláttam: a családomon belül végtelen sok kellemetlenséget okoz, ha mi ketten kerüljük egymást – Isten neki, essünk túl rajta. A szép Zichy-palotában a másik szobából hallom Cécile hangját. Nagyon felindultan beszél. – Na, gondoltam, mégis bolondság volt engedni, az lesz a vége, hogy újra megsért. Aztán kijön Cécile és azt mondja, nem is tudja, hogyan találkozzék velem, annyira megsértettem őt. Én őt! Hát majdnem elkezdtem nevetni... vagy sírni. A torkom összeszorult, mikor azt feleltem, úgy látszik, mindkettőnknek van oka ezt gondolni, de nem ezért jöttem el – vagyis hozott el [Zichyné]... Hagyjuk ennek a kérdésnek a további feszegetését. – Erre szépen leült és nyugodtan tovább beszélgettünk. Persze soha többé nem állott helyre igazi megbékélés közöttünk és Cécile még sokszor keservesen megbántott. De megpróbáltam túltenni

798 Utalás az Ernst Blochhoz fűződött rövid viszonyára.
799 Való igaz, hogy igazoló eljárás alá vonták, és – teljesen alaptalanul – nem igazolták. Ld. erre a Második könyvben a 222. lapon írottakat.
800 Az aláhúzott három szó utólagos betoldás.
801 Eredetileg: „engedett".

magamat rajta, míg csak bírtam... Így végződött a nagy tervem és benne a szerepem. A MANSZ azután mindazokat a hibákat, melyeket megírtam, szépen helyrehozta, de nem lett belőle az, amit én gondoltam, vagyis eszmém és tervem sohasem valósult meg.

❖

Ezen a tavaszon, már nem emlékszem milyen időközben – két darabot vittem el a Nemzeti Színház igazgatójához, Ambrus Zoltánhoz. Nemcsak rendkívül művelt, hanem igazi úri magyar ember. Szívesen fogad, az első darabot átdolgoztatja jótanácsaival, mielőtt a Színügyi Bizottság elé terjesztené. A másik egy irredenta darab, annyiban jobb sorsa van, hogy a bizottság csak egy szavazattal utasítja vissza. Az a szavazat azt kifogásolja, hogy irredenta darabot külpolitikai okokból nem lehet előadni *(pár évvel később egy zsidó író irredenta darabját nyugodtan és nagy sikerrel adták egy másik színházban)*. Ezzel ellentétben egy másik bíráló éppen azt emeli ki, hogy ilyen hazafias és tiszta szellemű darabok volnának valók az ország első színpadára. *(Mintha nyolcvan évvel ezelőttről szólalna meg egy hang.)* Később, mikor Ambrus [Zoltán] visszalépett és Hevesi [Sándor] lett igazgató, a darab az ő kezébe kerül. Itt láttam megint a nagy, a leírhatatlan különbséget a zsidó ember és a keresztyén modora között. Hevesi pöffeszkedően fogad, le sem ültet, három szót beszél velem és a titkárhoz utasít. *(A darabot különben a lektor nem fogadta el, a szintén zsidó Bálint.[802])* Érdekes, hogy a nagy műveltségű kritikus Ambrus mellé színházi tanácsot[803] tettek, a zsidó színházigazgató önálló volt. Keresztyén nemzeti irány!

Az ilyen szellem mellett nem sokat ért a törekvésünk. Hiába bojkottálja a Keresztyén Nemzeti Liga *Az Est*-lapokat, ha ezekbe írnak a legjobb magyar írók,[804] hiába tartanak nagygyűlést a destruktív sajtó ellen azzal, amit annak idején elmulasztottak, hogy ezeknek a lapoknak a megjelenését betiltsák: már elkéstek vele, a zsidóság megerősödése és hiába, gazdasági ereje, internacionális összeköttetései ma már nem engedik meg azt, amit a forradalom után jogosan megtehettünk volna.

De úgy látszik, máshol sem szeretik a forradalmárokat. Jajczay János kollégám beszéli, hogy Berlinben a Christliches-Heimban[805] lakott, ahol antiszemita szervezkedés folyik, a szemben levő Heim-ban titkos üléseket tartanak. A volt császár leányát, a brandenburgi hercegnőt néptömeg várja reggeltől délutánig az Eitel Fritz Stadion előtt. Felvonulás déltől estig, és azután fáklyákkal kísérik ki Berlin határáig óriási lelkesedéssel – a szocialista uralom alatt.[806] Károlyi Mihályt kiutasítják Olaszországból is. Ez a meglepetés általános örömet okoz nálunk, mintha egy ellenséges állam igazolna bennünket.[807] Nálunk pedig megtörténik az a felháborító dolog, hogy a kisfaludysták[808] olyan kiváló írókat, mint Babits, kizártak, Csathó Kálmánt, a rossz regényírót, a hírhedt kommunista ügyben szerepelt színházi rendezőt, a *Szózat* kigúnyolóját megválasztják tagnak.[809] Az embernek megállana az esze, ha sok hasonló dolog nem történt volna már. Az Akadémia az idei Teleki-díjat a *Világhódító* c. történelmi tragédiának ítélte oda, *Gyomlay Gyulának*, aki meglehet, hogy jó filológus, de mint íróról sohasem hallottunk. Így adminisztrálják az irodalmi társaságok magukat maguk közt, míg teljesen el nem szakadnak az élő irodalomtól – és az élő közönségtől is.

Örülünk, hogy Oroszországból is újabb ellenforradalmi sikerek híre jön – szinte történelmi pontossággal, gondoljuk nagy büszkén –, sajnos nem úgy folytatódott, és a történelem újra

802 Minden bizonnyal Lajos (Lulu) – Heltai Gyöngyi szíves közlése. – *EőÁ*
803 Színügyi Bizottságot, mint fentebb olvasható.
804 Innen is látszik, az írónő pontosan tudta: bár a laptulajdonosok zsidó származású magyarok, mégsem helytálló – mint teszi október 22-én – „zsidó lapok"-ról írnia. Ld. a 335. lapon írottakat és a kapcsolódó 880. jegyzetet.
805 Keresztény Otthon – ném.
806 A weimari Németországban több ízben szociáldemokraták kormányoztak.
807 A fasizálódó Olaszországban történt.
808 A Kisfaludy Társaság tagjai.
809 Ld. 422. sz. jegyzetet.

megcáfolja önmagát. Közben a franciák fekete csapatai bevonulnak a német megszállt területre, a színes franciák,[810] mint a németek gunyorosan nevezik őket, és a szifilisz terjesztőivé lesznek, amire a franciák állítólag számítottak is.[811] Háborús etika! Mi jobbat várhatunk az oláhoktól? Március 15-én éjjel két fiatal leány a Kossuth-szoborra gyászfátyolos nemzeti színű szalagot tett. Az emlékművet az oláhok felrobbantották, a két leányt elfogták, megkínozták, az egyik belehalt, a másik haldoklik. És ez Nagyszalontán, ahol eddig oláhot nem is láttak. Ha ilyet hallunk, reszketünk a tehetetlen dühtől és inkább elkerüljük, hogy beszéljünk róla. És mi még azért panaszkodunk, hogy nem lehet locsolni, mert a vízművek gépei annyira el vannak romolva, hogy az ehhez szükséges nagy nyomást nem bírják el.

❖

Ebből az időből való Rózsikának és Saroltának néhány érdekes levele. Rózsika írja január 22-én: *válaszolva arra, hogy milyen nehéz a középosztály helyzete*: *„Leveled éppen apropó jött és Kelety Dénesnek 400 font ellenértéket juttattam a közszolgálati alkalmazottak segélyezésére (hivatkozva az én R. E. levelemre). Csak arra kértem, hogy ne hozza nyilvánosságra, mert úgy hallom, nevemet így is nagyon sokat emlegetik mindenféle ostoba politikai összeköttetésben, pedig Isten látja lelkemet, soha egy percig sem érdeklődtem, milyen vallású vagy milyen politikai irányzatú emberek kapnak a segélyekből. A középosztály-segély kitűnően megy és most olyan szerencsém volt, mint még soha. Váratlanul, kérés nélkül[812] kaptam erre a célra 4000 fontot... A dolog így történt: a család – Charles, én, az anyósom és egy párisi cousin[813] – összeadtunk 4000 fontot Budapest segélyezésére. Az angol relief missio [sic!] által azonnal folyamodtam az angol kormányhoz, hogy erre adják meg a »font fontért« segélyt, de két napra rá a képviselőházban be lett jelentve, hogy ez az alap már kimerült. Így nem is gondoltam többet ezzel, annál kellemesebb volt a meglepetés, mikor hazatérve itt találtam a hivatalos értesítést, hogy lezárás előtt még megkaptam a 4000 fontot. [...] Pesten létemkor voltam az Erzsébet Szanatóriumban, mintaintézmény – sajnos anyagi léte nagyon rossz; egymillió koronát adtam saját zsebemből, hogy fennakadás esetén legyen egy kis rezerva; most azon dolgozom, hogy a Save the Children Fund segítségével egy üresen álló teljesen berendezett pavilont 300 tüdőbeteg gyermek részére nyithassunk meg. Mindez csak nektek szól, fentemlített okoknál fogva. Mióta hazajöttem se nyugodtam, és kivittem, hogy a külügyminisztérium legbefolyásosabb embere másfél órán át meghallgatott – térképekkel, statisztikákkal voltam felfegyverkezve, na és közvetlen tapasztalatokkal utazásomról. Én is azt gondolom néha, mit ér mindez?, de az ember sohasem tudhatja és genfi látogatásomnak volt egy nagyon – reánk, bihariakra nézve különösen – fontos eredménye. Mindig próbálok »hangulatot« csinálni, mert az is fontos, de hidd el, gyakran elmegy a kedvem mindentől, ha látom és hallom, hogy ezalatt otthon milyen kis intrikák játsszák a főszerepet. [...] De aztán jön egy levél Saroltától és újból nekibuzdulok. Sohse fogjátok tudni, mit csinált ő propaganda dolgában. [...] Bánffyt nem értem. Pesten alig tágított mellőlem és most két fontos levelemre dec. óta nem felelt. Boér Elek ismét itt van, ő nagyon agilis és ügyes, Bethlen persze leszidta Pesten, egyáltalában mindenki szidja a másikat, senki sem tart össze... Tépd el!”*

Nem téptem el, mert fenn akartam tartani legalább egy esetben a hírét, hogy mi mindent tett értünk Rózsika. Mert ez csak egy része annak a jótékonyságnak, melyet olyan szeretettel végez a hazája iránt. Magánemberek sem fordulnak hiába hozzá, kivéve, ha képtelen kívánságokkal állanak elő, amiről néhány mulatságos esetet írt meg a testvére. Mi is tudtuk, hogy nagy baj esetén mindig megértő lélekre és jóságra találunk nála.

---

810 A gyarmatokról besorozott katonák voltak.

811 A Rajna-vidék megszállásáról van szó. Ekkortól e terület demilitarizált zóna. Ennek birtokában Franciaország hegemón szerepet visz a kontinentális Európában. 1936. március 7-én vonulnak be a német csapatok e területre. Ekkortól Franciaország semmi érdemit nem tud tenni a békerendszer fenntartására. Lengyelország 1939. szeptember elsején történt lerohanása a második világháború nyitánya.

812 Eredetileg: „kéretlenül”.

813 Unokatestvér – fr.

Sarolta írja február 21-én: „*Nem csodálom, ha a küzdelem felemészti a pestiek erejét, de sajnos azok is, akik tudtommal nem küzdenek a mindennapi kenyérért és fűtőanyagért, elfáradtak és lelkiismeretlenek – tisztelet a kivételeknek. Mindinkább jobban beigazolódik, hogy »meghalt Tisza István – meghalt az ország«, mert te nem is képzeled, milyen mulasztások történnek. [...] Azt, hogy miért kellett nekünk ilyen békét kötni, én tudom jobban. Tudd meg, hogy az oláhok egyáltalában nem akartak a háborúba belemenni és a leglehetetlenebb feltételekhez kötötték,*[814] *azonban ha a németeknek nem kellett volna őellenük is harcolni, a francia fronton agyonzúzták volna az antantot – akkor még Amerika sehol sem volt*[815] *– s ezért az antant vakon megígért nekik mindent – nem is tagadják, sőt Szolnokig*[816] *ígérték nekik Magyarországot és alig tudták a mostani határokra szorítani őket. Tudod-e, hogy Lloyd George kijelentette, hogy teljesen tisztában van azzal, hogy mit jelent az oláh uralom a civilizációra nézve, de ők mégis hálával tartoznak nekik, hogy segítségükre jöttek?*[817] *Ez a szomorú tény. Én bízom Magyarország feltámadásában, de nem önerejünkből [sic!], mert csak nem hihető, hogy a mostani hadseregünkkel leverjük a románokat, cseheket és szerbeket, akiket folyton fog támogatni az antant. Azt hiszem, rajtunk csak egy csoda, vagy a német segíthet. Én nem bánom, akármi lesz a zsidókérdéssel, csak az elvett területeket kapjuk vissza*[818] *– ez a fő –, habár úgy hallom, a »bölcsek« azt mondják, hogy most főképpen a kisebbségek jogainak respektálását kell szorgalmazni – nahát, szegény Erdély! Hogy van még ember, aki azt hiszi, hogy magyarnak lesz maradása ott, ahol a román az úr – éppen ők fogják betartani, amit a zöld asztalnál diktálnak?! – Igaz, hogy az egyéni dolgok most eltörpülnek, de idestova gondolkozni fog kelleni felőle, hogy Aranka és én hol hajtsuk le vén éveinkre a fejünket. Cséhteleket már jóformán elszedték, […] még az arató gépszíjakat is elvették már, és mindamellett minket még pártolnak! Ami azonban nem tartotta vissza őket, hogy a Rózsika házába be ne törjenek és nem tudni még, mi mindent elraboljanak – pedig ő angol alattvaló. Képzelheted, hogyha mi, pártoltak így állunk, hogy fog állni, azaz hogy áll, pl. az olyan ember, mint Medvigy Gábor vagy Rinler Károly. [...] Nem panaszképp mondom ezeket, mert ez igazán bűn volna, tekintve, hogy hány millió embernek még rosszabbak a kilátásai. [...] Azt hallom, hogy Váradon eladták a volt főispánok portréit – meg kellene valakit ügyesen bízni, hogy ha a Táblán levőket is eladják, én okvetlenül reflektálok a Zsiga bácsi képére – én erről nem írhatok a cenzúra miatt, de a Pesten levő váradiaknak mindig van összeköttetésük, nektek nem kell félni tőlük és természetes lenne, ha megvennétek.” (Zsigának csakugyan sikerült megvenni.)*[819]

Sarolta 1921. március 4-én írja St. Raphaelből: „*[…] hogy most kiderült, hogy Rózsika a pesti medikusoknak 400 fontot küldött, a Bécsi Magyar Újság kikezdte őket (Rothschildékat) és rögtön utána Dirsztay és Herzog urak felhasználták az esetet. Megírtam neked, hogy én hogy gondolkozom a zsidókérdésben – nagyon kis eltérés van közöttünk. [...] Fiam, csak azt ne képzeld, hogy magyar ember »Oláhországban« maradhasson, nem tudok semmit Telekiről, de hogy mit akar a kisebbség védelmével, az talány. Talán azt hiszi, hogy az antantnak nem lesz fontosabb dolga, mint pl. azzal törődni, hogy a nagyváradi publikummal mit csinálnak az oláhok. [...] Azt szeretném tudni, hogy ki csinálja a magyar propagandát két nőn kívül a külföldön. [...] Erre azt fogod mondani, hogy ehhez*

814 Minden alapot nélkülöző legenda.

815 Utalás arra, hogy az Amerikai Egyesült Államok csak a Lusitania elsüllyesztése után, 1917-ben lépett be a Nagy Háborúba.

816 Szegedig.

817 Való igaz, hogy a világháborúban nagyon meggyengült, belpolitikai felfordulástól tartó francia kormányzatnak nagy szüksége volt Románia fegyveres szerepére. A románok pedig igen ügyesen politizáltak.

818 Aki esetleg kételkedne abban, hogy Ritoók Emma szelektív antiszemita volt, az innen (is) megértheti – ha képes a történeti látásmódra, nem 1944 poklából visszanézve gondolkodik – tévedését. És persze azt is tekintetbe veszi, ha már a Holokausztot hozza szóba a történész, hogy a nyilas randalírozású fővárosban lakása az írónő tudtával menedéke egy származása okán üldözött kisleánynak. No, meg arra is gondol, hogy édesapja olyan szellemben nevelte, amelyben az antiszemitizmus szánalmas, ugyancsak elítélt dolognak számított.

819 A zárójelen belüli mondat az írónő betoldása.

pénz kell – nahát, én tudok olyan esetről, ahol egy fillérbe sem került volna négy országban cikkeket közölni, de az illetők, kiktől csak az adatokat kérték, mai napig sem válaszoltak. [...] Most persze a kutya sem törődik velünk, őrült villanyos a levegő, [...] bezzeg a németek összetartanak és nem marják egymást a sajtóban. Dacára mindezeknek, habár ezért ki szoktak nevetni, én rendületlenül bízom Magyarország feltámadásában és nem tudom elhinni, hogy pl. Nagyvárad oláh maradhasson sokáig. [...] Vigyázz kérlek, el ne veszítsd a villamoson (a levelet)[820] *– mindenütt vannak kémek." (Nem csoda, hogy Sarolta mindig kémektől félt. Az igaz, hogy ha az oláhok megsejtették volna, mit működik odakint a magyar ügyért, nagy bajba került volna.)*[821] *– Tovább azt írja, hogy Heinrich testvérét az oláhok elűzték Váradról, most pedig Bécsben nem bírja, hogy állandóan „emigránsokkal"*[822] *találkozik az utcán. – „Az ősszel St. Maurice-ban Charlest és engemet meghívtak egy ebédre [...] velem szemben egy berlini zsidó doktor ült. [...] Valaki elkezdi mondani, hogy minden közt mégis az oroszországi bolsevisták a legrémesebbek. Erre hallom, mikor a szemben ülő doktor azt mondja: – Csak hagyja, azok sem rosszabbak, mint a lengyelek vagy más emberek. – Éppen folytatni akarta, de én akkor egy kicsit felemelkedve székemről farkasszemet néztem a doktorral és azt mondtam nagy hangon: – Volt ön bolseviki kormány alatt? Mert én voltam! – és lesújtó pillantással leültem. A zsidó bácsi úgy megijedt, hogy egy hangot nem szólt egész ebéd alatt, én pedig híztam. Charles most is emlegeti, azt állítja, hogy egy hajszálon függött, hogy a kést bele nem döftem. Hát ez pl. »olyan« zsidó volt, aki instinktből húzott a bolsikhoz. [...] A legnagyobb bajok egyike, hogy az emigránsok Bécsből elárasztják a külföldi sajtót, pl. Londonban állandóan jelennek meg magyargyalázó cikkek, persze ezeket a bécsi zsidók el tudják helyezni, de senki sincsen, aki válaszoljon rá vagy törődne*[823] *vele magyar részről. [...] Sertésvészben 319 darab eldöglött, képzelheted, milyen kár ez nekünk, az egyetlen vigasz benne azonban az, hogy inkább meghaltak, minthogy oláh kézre kerüljenek, mert a vége úgyis ez lett volna.*[824] *Te, gondolom, nem vagy a »táncoló Budapest« között. [...] Telekiné azt írta Rózsikának: – Ma nálam volt Emma, nagyon élveztem, mégis ő a legeszesebb nő Magyarországon. [...] Vajon miért ez az elismerés?"*

Ezt az utolsó megjegyzést illett volna kihagyni szerénységből, de nem teszem, mert először, nem is vagyok szerény, másodszor a csoda miatt, hogy mindig olyankor mondanak ilyet, mikor fogalmam sincs róla, hogy mivel érdemeltem ki ezt az elismerést.[825]

Sarolta levele: „*Nice 1921. ápr. 25. [...] Ha esetleg találkozni fogsz Krüger Aladárral, [...] megmondhatnád neki, hogy nagyon csodálkozom, hogy nem vett tudomást számtalan híremről, azaz*

820 Az írónő betoldása.

821 A zárójelen belüli mondat az írónő betoldása.

822 Valóban azok voltak. Feleslegesen tette az írónő idézőjelbe a szót.

823 Eredetileg: „válaszoljan rá vagy törödjön" – az első hiba bizonyosan elütés, de a második ugyanúgy lehet a levélíró, mint a levelet memoárjába másoló írónő szava.

824 A sertések aligha döntöttek sorsukról.

825 Mivel nem sokkal korábban Cécile úgy küldte sógornőjét a padlóra, hogy ő a családjától sem kapott támogatást, majd rákényszerült arra, hogy letiprójával ismét szóba álljon, melyből következően – mint olvashatjuk – később további sértéseket kellett elviselnie tőle, s az egész élete nem volt egy diadalmenet, ezért Telekiné elismerése. Ezért hozzák azt Emma tudomására. Ezért írja ő bele az egészet memoárjába. Tehát lelki vigasz a rászorulónak. – Különben az írónő bizonyosan messze nem volt a legeszesebb nő hazánkban. Csak néhány tényt bizonyságul. Nem látja meg, hogy mi zajlik a Vasárnapi Körben. Nem látja át a polgári demokratikus forradalom értelmét, jellegét. Nem látja meg a fehérterror tényleges dimenzióját. Nem látja át, hogy micsoda kaméleon Friedrich István. Az arisztokratákat általában rühellve kiváltképpen lebecsüli Andrássy Gyulát, Bánffy Miklóst, nem látja Bethlen István – tévedéseivel együtt is megvolt – államférfiúi nagyságát. Nem látja át, Tormay Cécile bizony valót állított, hogy többen keresték meg a MANSZ létrehozása dolgában. Amint arra már az Első könyv 344. sz. jegyzetében utaltunk, Emma túlbecsüli saját szerepét a nőszövetség, avagy az ő szavajárása szerint: nőegylet – létrehozásában. Nem látja meg, hogy sógornője olyan fullasztó erőfölényre tett szert meglehetősen gyorsan vele szemben, melyből következően öngyilkos tett volt beadványa megszerkesztése, annak harcba vetése. Lelkének bizonyára kellett, hogy ne higgye el, volt híve bocsánatkérésként csókolgatta sógornője cipőjét, ám a történész bizonyos a jelenet valós voltában. A memoár későbbi fejezetében olvashatjuk azt a hasonló jelenetet, amikor a MANSZ magát vidéken méltóságosúraztató titkára, a sokat emlegetett Kiss úr, az előszobázó Tormay Cécile sárcipőjét veszi le, előtte térdre ereszkedve. Tovább is van, mondjuk még?

semmire sem válaszolt – sem levélre, sem sürgönyre, melyet közös ügyünkben küldtem." (Ez az ügy mindig a megszállt Erdély kérdése.)[826] *„[...] hogy te nem érvényesülsz, az éppen olyan, mint az, hogy más ember az atyád eszével és karakterével és tudásával milliomos és vezető szereplő lett volna. Meg vagyok győződve, hogy most is vannak emberek, kik sokkal jobban betöltenék nálunk a vezető szerepeket, de azokat mellőzik. [...] Egyik fő baj az, hogy a magyarok folyton egymást szidják. [...] Hát, ha egy új miniszterelnök programbeszédében úgy nyilatkozik a magyarokról – tudva, hogy beszéde külföldi sajtóba kerül, – mint a mienk – hát mit akarsz? […] Külön borítékban küldöm neked a hivatalos kiadást a magyar békeratifikálásról, [...] jól eltedd, mert Pesten szükségem lesz rá. El ne veszítsd, mert nem tudom, kaphatok-e még egyet, ugyanis csak képviselők kapják. [...] Hogy (a magyarkérdéshez hozzászólók)*[827] *mily pimaszok – részben még, akik pártolnák is, mily gyengék –, annak az az oka, hogy nincs információjuk. Én tudok több esetet, mikor tűzzel-vassal kerestek embert Londonba felvilágosításért […] és nem volt senki, aki megadhatta volna. Nem állhat fel az a jóakarónk, hogy megcáfolja azt, amit az államtitkár Nagyváradot, Aradot, Szatmárt illetőleg hazudozik, mert egyszerűen nem tudja, hogy is áll a vasúti vonal. Óriási hiba, hogy nem küldtek* <u>megfelelő</u>[828] *embert Londonba, aki ott ül és informál – erre muszáj lett volna pénznek lenni. [...] Bezzeg az ellenségeinknek ott ülnek a privát emberei. Azt mondta egy jelenlegi*[829] *magyar főember, hogy elég nekünk ott a Mica barátnője (Rózsika).*[830] *Nahát, ez szép bóknak, de elvégre mégis naiv dolog ezzel megelégedni, aminek az volt a következménye, hogy az Emma barátnője (Sarolta)*[831] *rajzolta ki a térképen az egyes dolgokat, hát erre igazán nincsen tehetsége egyikünknek sem. [...] Csak ne lennének olyan komikusan naivak, hogy mindig a kisebbségek védelmét firtatják, azt hiszik, hogy álmukban is eszükbe fog jutni másnak, mint a magyarnak azzal törődni, hogy Szalontán pl. mi történik? Majd éppen Lloyd George-ok fogják bánni, hogy az én földemet elveszik, vagy a Medvigy Gábor irodáját bezárják [...] szóval ez hiábavaló erőlködés – de én, még ha akármilyen sikere volna, sem elégednék meg vele. Nekem az* <u>Egész</u>[832] *Magyarország kell – mert minden egyéb irónia! Azt beszélik, hogy Kunfi rendszeresen megjelen[ik] a bécsi magyar követségen, hogy a* <u>Jövő</u> *és* <u>Az Ember</u> *című magyargyűlölő lapok cikkeihez utasításokat kapjon. A román kormány pénzeli a lapokat és embereit; nem tudom íróknak nevezni őket.*[833]*"*

826 Az írónő betoldása a zárójelen belüli mondat.
827 Az írónő betoldása a zárójelen belüli mondat.
828 A levélíró aláhúzása.
829 Betoldás a „jelenlegi" szó. Vélhetőleg az írónőtől.
830 Bizonyosan az írónő betoldása.
831 Bizonyosan az írónő betoldása.
832 A levélíró húzza alá a szót. Ismét kemény bizonyság azon felismerés mellett, hogy az írónő idővel megkeseredett, fülsértő antiszemitizmusa is szelektív volt. Ellenszenve bizonyosan kisebb, mint mondjuk Horthy Miklósé. Nem csupán a vészkorszakban, amikor tudtával, életüket kockáztatva üldözött menedéke az otthonuk. Való igaz, hogy Ritoók Emma ellenszenve is számos ízben erősen differenciálatlan. Tegyük rögvest ismételten hozzá: nem a szülői házból, nem is külföldi tartózkodásaiból eredően. Hanem döntően az első világháborús szörnyűségek hatására lesz ilyen. Azután majd a forradalmakkal szembeni mély ellenszenve is ebbe az irányba hajtja. Így lesz erős hajlama arra, hogy – a teljesen asszimiláltakat kivéve – minden zsidó honfitársunkat egy kalap alá vegyen. Ám míg a kormányzó – kedvenc szavajárásával – söpredékzsidóságnak nevezte azokat, akiknek valójában egyetlen nagy bűnük volt: az, hogy a korabeli társadalmi berendezkedés vastörvénye nyomása alatt nemhogy a kiemelkedésre nem voltak képesek, még a tisztes megélhetésre sem tudtak elvergődni. Az írónő ellenben – tudomásunk szerint – nem beszélt, nem írt így.
833 Természetesen írók voltak. „Csak" más szellemi égtájtól nézték a világot, küzdöttek egy jobb jövőért. Való igaz, hogy az egyébként meglehetősen tarka, egymással sokszor gyűlölködő felekre szabdalt emigráció nagyot tévedett, amikor a kisantant-országoktól támaszt remélt az ellenforradalmi magyar rendszer megdöntésére. Hiszen a történelem kegyetlen természetéből az következett, hogy számukra egy szalonképtelen Magyarország kívánatosabb volt, mint a szalonképes. Az egészében nagyon is rokonszenves Kunfi Zsigmond – kizárólag demokratikus értéktételezőknek mondjuk – önkezével vetett véget életének. Sapienti sat.

III.

Minden belső és külső izgalmat elfeledtet egy nem várt, nem képzelt és hihetetlen szenzáció. A király egyszerre csak húsvétkor itt van Pesten. Mi már csak akkor hallottuk meg, mikor azt írták: itt volt! Április 27-én, húsvét vasárnapján reggel megjelent Horthynál és csakhamar el is utazott a Horthy kívánságára.

Azután tudtuk meg a részleteket. Nagyszombaton a király megjelent Szombathelyen s a püspöki palotába szállt. Telekit, Vass minisztert és Sigrayt magához kérette. Teleki a legszörnyűbb zavarban és megdöbbenésben, nem akarta hinni, mikor értesítették róla. Legalább arra rávették a királyt, hogy ők indulhassanak hamarabb Pestre és így értesíthessék előre Horthyt. Fél hétkor reggel el is indultak, de az autójuk defektet kapott[834] és nem tudtak idejére beérni, úgyhogy a király teljesen ismeretlenül érkezett meg a Várba. Sok mindent beszélnek erről az érkezésről. József főherceg a palotája balkonján állott, mikor egy autó a királyi palota elé gördült és abból a király, aki ezredesi egyenruhában volt, intett neki a kezével. József főherceg, aki persze nem is álmodta, hogy ez a király lehet, bosszankodva és meglepetten elfordult a vakmerő katonatiszttől és bement. Ezt a király sohasem bocsátotta meg neki. Ezt egy volt katonatiszt beszélte el, aki egy évig volt a főherceg mellett és most is összeköttetésben áll vele.[835]

Ugyanilyen zavarok fordultak elő Horthynál is. A királyt senki sem ismerte fel, annyira távol állott mindenkitől még csak a gondolata is egy ilyen látogatásnak, úgyhogy hosszabb ideig kellett az előszobában várakoznia. *(Ez különben jellemző az emberre is. Egy igazi király nem várakozik, úgy megy be, ahova akar, mint király.) Végre Görgey, az adjutáns izgatottan jelentette Horthynak, hogy a király van itt. A kormányzó megijedt, azt hitte, hogy az adjutáns beteg és lázában félrebeszél és igyekezett megnyugtatni, csillapítani – míg végre kiderült, hogy a bejelentés nem lázálom.*[836] Hogy azután *a király* Horthyval mit beszélt, senki sem tudta, de azért legitimista könyvekben és körökben szörnyű komisz dolgokat beszélnek a *találkozásról*, amiből egy szót sem hiszek.[837] Horthy tényleg nagy bajba került és óriási felelősség előtt állott. Nem a hatalom átadásáról volt itt szó,[838] hanem arról, hogy elképzelhetetlen megrendülésnek lehetett az ország kitéve bel- és külpolitikai tekintetben egyaránt. A kormányzatban legerősebb a kisgazdapárt, mely antilegitimista, éppen úgy, mint az ország nagyobb része; a másik párt bizonytalan, csak az arisztokrácia és a katolikus papság nyíltan legitimista. Igaz, hogy egy fait accompli sokat jelent és az ingadozókat magához vonzhatta volna. De közjogilag is szörnyű nehéz még elgondolni is, miképp és mi módon adhatta volna át a kormányzó az uralmat. Maga a Nemzetgyűlés nem országgyűlés, tehát nem egészen törvényes,[839] csak áthidaló szervezet, mely már le is szavazott a Habsburgok ellen. De még nehezebb volt a külpolitikai kérdés. Nem is beszélve a kisantantról, ott volt a békekötés határozott kikötése a Habsburgok ellen.[840] És különben is, ez a félájult nemzet egyszerre ilyen váratlanság elé állítva…!

Nem tehetett itt Horthy mást, mint amit tett, és a fentebb írtak nemcsak az én véleményem, hanem a legtöbb komoly emberé.[841] Hogy Horthy nem hatalomvágyból intézkedett így, az bizonyos. Az ő helyzete egyáltalában nem valami rózsás. Egészen más katonai parancsnoknak lenni és más alkotmányosan és mégis felelősséggel kormányozni. Azért is nem tudott vezetni soha.

834 Valóban az volt a magyarázat. A kormányfő természetesen tisztában volt a volt uralkodó lépése szerencsétlen voltával. Jobb volt a kormányzóval való találkozójától távol maradni. És meglett a defekt…

835 A volt király hazatérési készülődése szűk legitimista körökben ismert volt. Adott a párhuzam a defekttel.

836 Legenda. A kormányzó éppen ebédezett, amikor jelentették a volt uralkodó megérkeztét. Letette a kanalat és fogadta őt.

837 Egy kemény kuruc így gondolkodik.

838 Természetesen arról volt szó.

839 A történelemben semmi sem örök, a törvények sem. Az akkori törvényességet az 1921:I. tc. alapozta meg.

840 Alapjában így volt. Ám a román trónon egy rokon ült. Ez megmutatkozott Románia magatartásán.

841 A kormányzó megtehette volna, hogy esküje szerint jár el. Ám helyesen döntött, amikor arra kérte a volt uralkodót, hogy térjen vissza Svájcba.

Teljesen elhiszem, hogy azt mondta, szívesebben lenne Kenderesen úr, mint így, hogy mindenkinek ki van szolgáltatva és akárki hozzátörölheti a sáros csizmáját.[842] A zsidók és liberális-radikálisok nagyon sok durva, hazug beszédet engednek meg maguknak ellene. *(Később az antiszemiták haragudtak rá, hogy zsidóbarát!)*[843]

Annyi bizonyos, hogy napokig tart a szörnyű nyugtalanság. Mindenféle ellentétes híreket hallunk: a király Briandtól hozott levelet, tehát nincs veszedelem a kisantant részéről.[844] A király azt mondta, hogy élve el nem megy Magyarországból. A kommunisták puccsa az egész – mondja a másik rész –, akik a zavarosban be akarnak törni a csehekkel és osztrákokkal. Szmrecsányit Szombathelyen letartóztatták, rémüldöz az egyik legitimista. A kormány megalakult Szombathelyen, vigasztalódik a másik, tagjai Bethlen, Apponyi, Vázsonyi, Andrássy; az április elsejére összehívott Nemzetgyűlésen kikiáltják a királyságot. Egyszóval mindenki új hírt hoz.[845]

Összehívják a Nemzetgyűlést, melyen a kigazdapárt ragaszkodik a detronizációhoz, melyet 1920-ban a ház elfogadott, mégpedig egyhangúan.[846] A Nagykövetek Tanácsa[847] kijelentette, hogy restaurációs törekvéseket nem tűr el,[848] mert a békét veszélyeztetné. Azt hittük, ez a kijelentés minden további legitimista akciónak véget vet belátható időre. A későbbi események megint a tájékozatlanságunkat mutatták, mert ettől fogva nem szünetelt a titkos működés, mely a királyt vissza akarta hozni. Ha politikai körökben hall is az ember valamit róla, azt hiszi, hogy ez már ezután képtelen romantika. Telekit mindenesetre megbuktatta a királypuccs[849] és most már Bethlen veszi át a vezetést, úgy látszik, örökké tartó uralmát megalapítva.[850] Akkor még alig tartottuk többre, mint akármelyik másik politikust[851] és személyesen még annyira sem volt rokonszenves, mint Teleki, akit nagyszerű irredenta propagandája, térképei és könyvei után nagyra becsült az egész ország. Teleki nem is látszott exponált karlistának,[852] sajnáltuk, hogy a király visszatérése kettétörte politikai munkáját. Azonban azt hallottam, hogy ő maga nagyon örült, hogy megmenekül a politikától és visszatérhet a tudományhoz. Később gyakran találkoztam vele a Fővárosi Könyvtárban, ahol könyveket keresett vagy rendelt, de nem emlékezett reám és én nem is kerestem, hogy észrevegyen.

Nagy ellenszenvet keltett Bánffy külügyminiszteri kinevezése. Valamikor az opera igazgatója, arisztokrata dilettáns író, sohasem hallottuk, hogy mint erdélyi mágnás tett volna valamit az irredenta eszmékért, nem bíztunk benne és hogy ez helyes előérzet volt, később bebizonyoso-

842 A kormányzósértést jogilag szankcionálhatták, szankcionálták. Horthy pedig mindinkább kikövetelte ezt magának.

843 Delikát eset volt ez a szelektíven antiszemita írónő számára. Ld. az Ötödik könyvben annak a történetnek az elbeszélését, amikor a kormányzóné kerti partijára az engesztelhetetlen antiszemita testvére nem kapott meghívást, ám mindenki más, aki – úgymond – számított, s számított persze (az írónő által felhánytorgatott) Miklós Andor és színésznő felesége is, ellenben igen.

844 Francia legitimista körök valóban pártolták a visszatérési kísérletet, ám döntő a hivatalos francia vonal volt. És az természetesen nemet mondott.

845 Bizonyára hűen jegyzi fel az írónő az akkor keringett sok valótlanságot.

846 Téves állítás. A trónfosztást majd a második visszatérési kísérlet nyomán mondják ki.

847 Ld. a 768. sz. jegyzetet.

848 Eredetileg: „nem fogad el".

849 Ez a szó rögzült a köztudatban. Pontosabb visszatérési kísérletről, kísérletekről szólni. Az írónő is következetesen puccsnak mondja mindkét visszatérési kísérletet. Innen nézve is minden bizonnyal megalapozottan mondhatjuk, hogy a köztudatban a többségi kurucos mentalitás okán reménytelen sikerre vergődni a pontosabb szóhasználat érdekében.

850 Már 1928-ban is így érezte ezt a Bethlennel nem rokonszenvező írónő.

851 Az írónő a keresztény középosztály képviselőjeként beszél, amely valóban nem akarta – még modernizált változatban sem – a feudális eredetű nagybirtok, s a döntően zsidó születésű pénzemberek kézében lévő nagytőke szövetsége vezette berendezkedést. Bethlen ellenben annak képviselőjeként már 1918-1919-ben is vezető politikus. Ez tükröződött abban is, hogy november 11-én ott ül Károlyi Mihály asztalánál, amikor kialakítják a magyar álláspontot a román követeléssel kapcsolatban, majd márciusban a Vix-jegyzékre adandó válaszadás dolgában is kikéri véleményét az államfő. Az, hogy Bethlen egyértelműen vezető tényező, a memoár azon passzusában is tükröződik, ahol az írónő ellenszenvvel említi, a gróf még nem látja elérkezettnek az időt kormányfőségére.

852 Így pontos.

dott.[853] A férfiak sem tartották elég komoly embernek ahhoz, hogy ilyen szörnyű nehéz időkben komplikált politikai kérdéseket megoldjon, vagy csak vezessen is a megoldás felé. Ez volt a Bethlen első nagy személyi tévedése.

Azután hónapokig veszekednek a házban a Beniczky mentelmi ügye felett, akit Szmrecsányival együtt letartóztattak és nem engedtek a királyhoz. Ezért a kormányzót támadja. Júliusban újra elfogatási rendelet ellene és Friedrich ellen is. Prónay is belekerül az ügybe mint szintén megtámadott és újra kormányzósértést követ el.[854] Rakovszky nem akarja rendre utasítani, még a Bethlen kívánságára sem. *(Mit mondott volna ilyen pártfegyelemhez az öreg Tisza Kálmán!)*[855] Azután a Rakovszky mentelmi joga is megsértődik, és olyan összevisszaságban veszekednek a mentelmi és kormányzósértés felett és olyan izgalom van a házban, hogy az ember nem érti, mit fecsegnek annyit ebben a melegben. A Prónay-ügy legfeljebb azt leplezte le, hogy mennyire különbözően vélekednek a királykérdésről még ugyanabban a pártban is. Persze később megértettük ezt a nagy hevet. Mindebben az újabb királylátogatás veti előre az árnyékát.

IV.

Apponyi ünneplésében május végén[856] még lélekben sem vettem részt. Ez az ellenszenv az atyámtól öröklődött át. Akkoriban Apponyi nagy ultramontánnak[857] számított és mindig felemlegették, hogy meglátszik rajta a kalksburgi jezsuita nevelés. Most nagyon hajlik a liberálisok felé, legalábbis azok ünneplik, de az ember nem tudja tulajdonképpen hogyan gondolkozik, kivéve, hogy legitimista. Valami megbízhatatlant érzünk benne és nagyszerű beszédeiben, melyeket a régi hatással és szíveket rezegtető hangon ad elő, de nekem ez is ellenszenves; minden jó szónokot demagógnak érzek és egyenesen szerencsétlenségnek a magyarság szónoki tehetségét, mellyel mindent megoldani képzel. Különben nem én vagyok az egyetlen, aki nem tartja a legnagyobb magyarnak, mint ahogy most ünneplik. Ezek az ünneplések is a kor hazugságaihoz tartoznak, annyira nem fejezik ki az általános meggyőződést. *Legjellemzőbb ebben az ünneplésben a zsidóság szerepe. Régen gyűlölték, most magasztalják, régen a fekete gróf volt, most a liberalizmus megmentője. Hiszen ez érthető zsidó részről. De Apponyi részéről? Míg a magyarság liberális volt, addig ő antiszemita, vagy legalábbis antiliberális; mióta a magyarság antiszemita, azóta ő lett liberális?*[858] Később megbocsátok neki, mikor a Népszövetségben szerepléséről elragadtatással

853 A sokoldalúan tehetséges férfiú az Operaház intendánsaként Bartók Béla műveit mutattatja be. Igen rokonszenves tette, amikor az utolsó koronázási ceremónián a Mátyás-templomban mankójukkal a padlatot verő hadirokkantakat vonultatja fel. Szerepet vállal Károlyi Mihály diplomáciájában a forradalomban. Külügyminisztersége idején a korabeli Európába való beilleszkedésért dolgozik. Később – minden bizonnyal Bethlen Istvánnal egyeztetve – Románia javára optál. Való igaz, hogy nem az irredenta eszme bajnoka. Reálpolitikusként a győztes román féllel való együttműködést keresi. Azért, hogy a kisebbségi magyarságnak élhetőbb körülményei legyenek.

854 Különbség teendő Beniczky és Friedrich között. Prónayra – a tényeket elismerőknek mondjuk – nem érdemes szót vesztegetni.

855 Tipikusan történetietlen kérdésfelvetés.

856 75. születésnapját ünnepelte az ország.

857 Szélső katolikus.

858 Esetenként mindig ugyanazt kell mondanunk, mert bizonyos dolgokban az írónő ismétli önmagát. Magyarságról beszél, holott a keresztény középosztályról van szó. Melynek a gróf úr soha nem volt a reprezentánsa. Ő a magyarországi arisztokrácia reprezentánsa. Melynek – minden mínuszával együtt is – bizonyosan jobb a bizonyítványa, mint az írónő osztályának. A magyarság ugyanúgy nem volt egészében liberális, mint ahogy nem is lett egészében antiszemita. A sors fintora, hogy merőben más égtájakról is lehetett, ma is lehet olyasmit hallani, hogy a magyarság antiszemita lett volna, lenne. Ne higgyünk nekik. Egészében és főleg így Magyarországon soha nem létezett zsidóság. Voltak zsidók, s azok zöme meglehetősen gyorsan, sokszor túl gyorsan (mert a gyorsaságnak, mint a hirtelen evésnek is, számos rossz velejárója van) asszimilálódott. Szóval megindultak a beolvadás útján. Aztán voltak nagyon sokan zsidók – őket galicíánereknek szokták jó nagy adag leegyszerűsítéssel nevezni –, akik jelentős része tranzitországnak látta hazánkat. Ezért továbbmentek a boldogabb Occidens felé. Konkrétan Ausztriába,

írnak a lapok... Azonban... Breit Vince később elmondja, hogy ott volt a Népszövetség ülésén, mikor Apponyi egyik híres beszédét elmondta. Remekül beszélt, egymás után három nyelven egyformán tökéletesen, klasszikus szónokisággal. Mindenki bámulta és senki sem hallgatta, lassankint látszott az egész társaságon, hogy kezdi unni magát. De mikor Titulescu, ez a majomképű ember zsonglőr majom-mozdulataival[859] elkezdett beszélni, mindenki felvillanyozódott, érdeklődött, közbeszóltak, egyszóval életté vált a gyűlés. – Mi még mindig hiszünk a szép szavak hatásában, habár Rothschildné többször megírta,[860] hogy semmi frázist, az senkinek sem kell: tények, adatok, mégpedig pontos idő- és helyjelöléssel, ez, ami hat. Vagy pedig élőszó, de úgy, hogy az életet éreztesse, ne pedig a klasszikus stílustörvényeket.

A trianoni béke ratifikálásánál júniusban az a nagy csalódás ér, hogy a Millerand-féle kísérőlevélről kijelenti a francia előadó, hogy csak a helyszínen megállapítandó egyes pontokra vonatkozik a határkiigazító bizottság munkájában, de a trianoni szerződés nagyobb mérvű megváltoztatásáról nem lehet szó! Pedig mi volt nekünk ez a két szó: Millerand-féle kísérőlevél! Tulajdonképpen senki sem tudta róla, hogy mi van benne; de hittünk, hittünk, mert valamiben csak kellett hinni.[861] De azért Wertheimstein Sarolta már nagyban működik és keresi az összeköttetéseket, hogy ha a bizottság[862] Biharban megjelenik, elérhessen valamit. Minden kerítés, minden talpalatnyi föld fontos!... De hogy miként dolgoznak a mi embereink, arra nézve jellemző, amit Rothschildné elmondott. Mikor Teleki Londonban volt, megkérte Rózsikát, hogy hozza össze őt politikusokkal. Rózsika mindent elkövet, és végre eléri, hogy valamelyik nagyfejű *(Lloyd George vagy Robert Cecil, már nem tudom bizonyosan)* meghívja magához a birtokára víkendre és megígéri, hogy más politikusokat is meg fog hívni. Rózsika értesíti Telekit a meghívásról, és akkor ő azzal utasítja vissza ezt az egyetlen lehetőséget, hogy vasárnap lesznek az ascoti futtatások, ezt ő sohasem látta, és oda szeretne inkább menni. Rózsika fel volt háborodva!

Hegedüs a tavasszal még jól viszi az ügyeket. A hadikölcsön kamatozó állampapírrá becserélésének ígérete végre valami komoly lépést jelentett ebben a szörnyű igazságtalan ügyben. Családok teljes nyomora következett be a hadikölcsön aláírásából, de ezrével, és azt hiszem, soká meg fog még a jövő nemzedékekben is maradni a híre, hogy a vagyonuk így veszett el; pedig akkor Teleszky azt mondta, hogy a magyar állam becsületének kérdése lesz mindig ennek a hadikölcsönnek a beváltása. Most[863] reménykedni kezdtünk annál is inkább, mert májusra a korona értéke 20 ponttal emelkedett. Akkor kezdtük meg a pénz kurzusának figyelését és a lapok börzei *híreinek* olvasását. A bankjegyek kicserélése is örömet okoz, nem kell minden este bankókat ragasztani, mikor az ember fáradtan hazajön, és nem kell félni, hogy a bankó, amit kap, rosszul van összeragasztva. Például két ugyanazon fél van egy bankónak összekomponálva, a bélyegek perforált szélével, melyet könnyebben lehetett használni, mintha az ember külön papírszalaggal

azon belül is túlnyomórészt Bécsbe. A 19. századi liberalizmus a nacionalizmus édestestvére. Jelentős mértékben tettestárs az első nagy háború kirobbantásában. E szerepe évtizedekre szinte lenullázta, hogy azután majd az 1970-es években már teljesen szupranacionális természetűként szülessen újjá, s tegye azt, amit tesz. A keresztény középosztálynak már a dualizmus időszakában megváltozóban van a liberalizmushoz való viszonya. A vesztes háború után pedig döntően – ezt az írónő helyesen látja – antiliberálissá válik. Reprezentánsát nem kormányzónak, hanem diktátornak szeretné látni. Az antant ezt nem engedte, a kormányzóságát igenelte. Az ellenerők Apponyit akarták, de nem győzték. Ld. még a Második könyv 479. sz. jegyzetét.

859 Aligha volt ilyen. A mély ellenszenv oka, hogy a korabeli Románia egyik igen sikeres, nemzetközileg – mint az írónő elbeszélése is egyébként rögzíti – méltányolt külügyminisztere.

860 Az írónő itt sem mérlegel reálisan. Abban a korszakban akinek ellenszenves volt a zsidóság, az többnyire a teljesen asszimiláltakat is ellenszenvvel kezelte.

861 Való igaz. Ez a gyökere a kísérőlevél körüli legendának.

862 Abban a korszakban nem volt GPS. A térképeken tűhegyes ceruzával meghúzott határvonal mintegy 200 méteres sávot jelentett. Az ország új határait ezért – más és más összetételű vegyesbizottságok munkájával – évek múlva rögzítették pontosan. Családi drámák és örömök forrása lett. Falvak kerültek el, s maradtak az anyaországban. Ám a számottevő területi revízióban teljesen alaptalanul reménykedett a közvélemény.

863 Eredetileg: „akkor”.

és rossz szindetikonnal[864] próbálta a piszoktól ragacsos papírpénzt használhatóvá tenni. Néha akkora darabok hiányoztak, hogy egyik bankót fel kellett áldozni foltnak, mint ahogy az ember két rongyos fehérneműből állított össze egy használhatót.

Az árak lemennek, itt az „olcsósági hullám". Ezt az új szót a hőhullám mintájára csinálták a pestiek. Az igaz, hogy a hőhullám még erősebb, mint az olcsóság. Az áprilisi szárazság után szörnyen ijesztgettek, hogyha nem lesz jó termés, a Hegedüs-terveknek vége... Ez a termésért való aggódás nemcsak a gazdáknál, hanem a nagyközönségnél is a háborús mentalitáshoz tartozott. A mi értünkre[865] azelőtt mindig termett annyi, amennyi az országnak elég volt. Májusban még a tisztviselőfizetéseket is felemelik, ami annyit jelent, hogy nem 10-ére, hanem 15-ére fogy el a pénzünk; de egyszersmind a B-lista híre is először kezd kísérteni.

Az árak lesüllyedésével a kereskedők egyszerre kezdik az embert a régi udvariassággal kiszolgálni. Mert ez bizony nagyon megcsappant mostanában, nem is beszélve a kofákról, akik mind királynői allűrökkel, de kevésbé királynői gorombaságokkal fogadták a vásárló asszonyokat, akik rémülten szorongatták a piszkos ezreseket a kezükben. A tisztviselők helyzete rémes, már jóformán senkinek sincs mit eladni. A népjóléti miniszter felszólítására, hogy a nagybirtokosok fogadjanak el szegény tisztviselőcsaládokat nyaralásra, két kisgazda és egy nagybirtokos jelentkezik. A gyermeknyaraltatás jobban sikerül, 5000 kisgazda kér gyermeket. Félek, dolgoztatásra. A svájci és hollandi gyermekakció a legtökéletesebb, boldog mamák hozzák a gyermekeik levelét mutatni. Érettségizett hordárok vannak a pályaudvarokon, és utcaseprők, viceházmesterek, omnibusz-kocsisok és -kalauzok is. Annak a híre hat rám legszörnyebben, hogy családasszonyok hivatásos nőkkel versenyeznek. Emelkedik a prostitúció, a kórházakban a női osztályokon ismeretlen nemi betegségeket kezelnek.

Az olcsósági hullám rövid ideig tart. A korona július végétől fogva állandóan zuhan, az árak nőnek, a gyárakban üzemredukciók, munkáselbocsátások, csak a valutaüzlet virágzik a pályaudvarok zugbörzéin. A zsidóság erősen érzi hatalmának megnövekedését. Vázsonyi az arisztokratákkal paktál és a destruktív lapok igyekeznek mindenkit bemártani, aki a keresztyén irány vezetői közé tartozik. Ben Blumental megjelenik és megveszi a színházakat. A kommunista propaganda Bécs útján folyik tovább és Bethlen a Nemzetgyűlésen olvassa fel Kun Béla párthíveihez intézett levelét. A nemrégen alakult Munkások és Polgárok Blokkja bécsi emigránsokkal van összeköttetésben, a bécsi magyarfaló lapoknak innen szállítják a cikkeket és tudósításokat. Bánóczit és Szász Zoltánt letartóztatják emiatt. Mindez később úgy elfelejtődik, hogy én is csak a jegyzeteimből eszmélek rá. Windischgrätz leleplezte a nemzetgyűlésen a Károlyiék árulását, hogy lemondtak Magyarország integritásáról, hadititkokat árultak el és pénzt kaptak a franciáktól, téphetik most már a hajukat azok, akik akkor ölelkeztek velük az őszirózsás forradalom napján, becsületes magyar polgárok, rövidlátó bolondok!

Akkoriban olvasom először az olasz fasiszta párt nevét, akik a nemzetköziek ellen harcolnak a választásokon. Alig vesszük észre, hiszen nekünk is annyi efféle pártunk van.

Évek óta azt írják, hogy közel a bolsevizmus bukása, most már az éhínség és a korrupció buktatja meg. De azért csak tovább él. Ha Vrangelt a franciák nem hagyták volna cserben, talán sikerült volna a megbuktatásuk. Hadifoglyaink állandóan érkeznek haza. Soknak a felesége már férjhez ment, mások orosz feleséggel jöttek haza. Romantikus tragédiák. Tíz évvel ezelőtt kinevettünk volna az ilyen novellát.

A háború, romantikája... a fiatalok szívében. Éva, a nevelt kislányunk[866] már a háború alatt levelez egy repülőtiszttel, amit mama már akkor sem szeret. Lányunk azzal védi magát, hogy mindenki így tesz, szegényeknek olyan jól esik, ha itthonról kapnak levelet. Igaza van – nem szólunk tovább bele, ki tudja, mi vár valamelyik percben odakint szegényre. De hazajön és folytatja itthon is az udvarlást. Mikor nagy meglepetésünkre váratlanul megkéri a lányunkat, mama beleegyezik.

---

864 Halenyv-ragasztó – ol.
865 Vélhetőleg a fohászkodásra utalás.
866 Elhalt Géza testvérük lányát – ismételjük – vették magukhoz. Ld. a Harmadik könyvet.

Én ellene vagyok. A koponyáján súlyosan sebesült ember, műveletlen, akaratbetegnek is látszik. Minden pillanatban változó tervekkel áll elő, de a mellén csörögnek a kitüntetések. Beszélni sem tudunk vele, annyira nem közénk való. Feláldozzuk-e ezt a nagyon is fiatal beteg teremtést egy beteg embernek, mert a háborúban hős volt? Persze a leány azt hiszi, hogy ő is szereti. Esztendeig tartó huzavona, sok szomorú jelenet után minden rendbe jött. Később a férfi megházasodott. Azt hiszem, Éva örül a legjobban, hogy nem ment hozzá.

E tisztán családi ügyet azért írom le, mert meg vagyok győződve, hogy a sok fiatal elválás azért következett be, mert hasonló romantikus házasságot kötött a háborús fiatalság. Minden hadból visszatért férfi a hősiesség szépítőszerével volt álcázva, a lányok bolondabbul szerelmesek, mint régen. Az a nagy erotikus hulláma az életnek, mely a háborút követő években mindig magasabbra hágott, talán ebből az első romantikából indult ki. Más oldalról nagy változás áll be amiatt, hogy a férfi megritkult, a házasság lehetősége megnehezedett. A nők rémülten látták közeledni magukhoz az elhagyatott vénlányságot. Nem akartak többé kereső, önálló asszonyok lenni, mindenáron férjhez mentek.

❖

Végre a Friedrich-ügy is eldőlt a felmentésével. Sokakat megnyert vallomásával, hogy már november 3-án ellenforradalmár volt,[867] később a gyárát kommunizálták és Hüttner elfogatta. Magam is tudom, Mátyásföldön sokat beszélték, villájába internálták, vöröskatonák őrködtek a kapuja előtt. Ő magyarázta meg azt is, hogy József főherceg hogyan tehette le az esküt a Nemzeti Tanácsnak. Károlyi megesküdött neki, hogy ebben az esetben a hadsereg az ő kezében marad. Persze megcsalták, amit gondolhatott volna előre. Felmentése alkalmából nagy vacsora volt a pártban a Wenckheim-palotában. Júliusi forróság, mindenkiről szakad a víz a zsúfolt teremben, de mindenki éljenez, és nem mozdul a helyéről. Az asszonyok rengeteg virágot hoznak. Utoljára vagyok a Friedrich-pártban, utoljára beszélek. Nagyon röviden, hiszen mindenki beszélni akar. Friedrich régi kedvességével ragadja el az embereket, engem különösen kitüntet. Valósággal meg vagyok hatva a tömeg és az ő egyéni szuggesztiójától. Hogyan lehet az, hogy ez az ember nem tudja ezt a politikai befolyást megtartani? Túlságosan könnyű mégis, vagy a legitimizmusa árt neki?[868]

Egy jó hírt is megtudok. Esterházy Marietta hercegnő megalakítja a Budavári Tudományos Társaságot. Szegény teljes mozdulatlanságra van kárhoztatva a betegsége folytán, panaszkodott, hogy az életének semmi célja nincs. Pauler Ákos tanácsolta neki, hogy nagy vagyonával tegyen a tudományért valamit. Erre még nehány kiváló emberünkkel megbeszélte a dolgot, tudományos műveket adnak ki.

Augusztusban meghalt Riedl Frigyes. Régifajtájú magyar tudós. Nem a tudományos elveiben, hanem mint ember, magyar különc. Már nem hallgattam az egyetemen, de nála tettem doktorátust magyarból. Igazi nagy érték, akit, úgy látom, akkor fedeznek fel szokás szerint, mikor meghalt. Mert az, hogy egyetemi tanár lett, nem felfedezés. Most a Kéky Lajosok lesznek egyetemi tanárok. Nívóját nagyon jól ismerem, együtt végeztünk, Beöthynek a famulusa volt. Nélküle valahol vidéken lenne középiskolai tanár. Remekül tudta „magát adminisztrálni". Riedl teljesen visszavonultan élt. Nemcsak nagyothallása okán, mint állították. Gyűlölte a reklámot, a nyilvánosságot, amit apámról és Zsiga testvéremről jól ismerek.

Angliából jó hírek jönnek, reménykedést keltenek újra. lord Curzon, Phillimore és főbarátunk, lord Newton a Lordok Házában beszédet tartanak a Magyarország ellen elkövetett igazságtalanságról. lord Curzon a határkiigazító bizottság részére szélesebb hatáskört akar biztosítani. Már látjuk Váradot újra a magyar határon belül. Persze Rothschildné sokat tesz felvilágosítás dolgában. Egyik levele ebből az időből: „*Ashton Wold 1921. aug. 5. Teljesen igazad van a reklámot illetőleg*

867 Szemenszedett hazugság.
868 Ld. a Negyedik könyv 682. sz. jegyzetét.

[...], a mai világban minden reklám és propaganda. Nem tudom ezt megértetni a magyar kormánynyal, sajnos! Fogalmad nincs milyen reklámot, propagandát csinálnak pl. a csehek és mégpedig 30 év óta[869] *következetesen, és mikor 14 év előtt figyelmeztettem a magyar kormányt, hogy tegyenek valamit ők is, kinevettek.*[870] *A mai kormány pedig azt hiszi, hogy ez a propagandakérdés nekem rögeszmém. Még ki is küldtem valakit, hogy ezt B.(ethlen)nel*[871] *megbeszélje. De semmi eredmény nem volt [...] Mikesné [...] meghívta magához lord Newtont, amihez nagy*[872] *bátorság szükséges. Megy is le a Brassó melletti Zabolára*[873] *szeptemberben. Ez csak magunk közt maradjon. lord Newton vörös posztó az oláhoknak, mert állandóan magyar érdekek mellett szólal fel és vitákat provokál, múlt hét kedden is reparációellenes beszédet tartott és interpellált a Lordok Házában, egész nekivadítottam az öreget."*

Wertheimstein Sarolta pedig, aki szintén Londonban van, az utcán meg a Hyde Parkban tartott beszédet. Mint mondta, itt egyszerűen feláll az ember egy székre valamelyik utcaszegleten és elkezd beszélni. Két perc múlva nagy tömeg hallgatja, akár vallásos próféta, akár csodadoktor, akár politikus az illető. lord Newton pedig csakugyan járt Erdélyben, nem csak úgy, mint ilyen előkelő idegenek szoktak. A falvakba is kijárt és el volt szörnyülködve, hogy milyen piszok népeket tettek be mindenütt a helyünkre. Persze Sarolta titokban sok mindenre felhívta a figyelmét, de kezdték az oláhok gyanúba venni és még jobban kell vigyáznia. *De az a dühítő hír is jön, hogy az oláhok kiselejtezték a biharmegyei levéltárat és az Arany kéziratait sajtpapírnak adták el a többi hivatalos papírossal együtt. Különben azt is beszélik, hogy az erdélyi románok fellázadtak a Regátbeliek ellen. – Ha igaz, akkor sem sokat ér!*

Augusztus végén a határkijelölő bizottság megjelenik Nagyváradon. Az angol és a japán mi mellettünk van, a japán megbízott jó barátja Ishi párizsi követnek. Ez is jó nekünk. De ilyen bajokkal kell megküzdeni, mint Sarolta beszéli: Szano kérte Nagyvárad, Arad, Szatmár kereskedelmi kamaráinak kimutatását a mostani és a megszállás előtti időkből. Mivel nagy általánosságokat tudtak csak neki mondani – ez a legnagyobb átkunk, hogy hazafias mondásokkal és általánosságokkal állunk elő, ha adatokat kérnek –, Markovitsot [Moskovitsot], a Nagyváradi Kereskedelmi és Iparkamara elnökét kérték meg, hogy adjon felvilágositást. Ő még névtelenül sem vállalta. Fél az oláhoktól. Sarolta folyton azon kesereg, hogy a bihari magyarság teljesen ellanyhult. Mintha mindenbe belenyugodott volna.

Nagy vita tárgya magunk közt, hogy belépjünk-e a Népszövetségbe. Az olyan karakán magyarok, mint Zsiga, ellene vannak. De úgy látszik, hogyha valamit el akarunk érni, kikerülhetetlen.

Nekem is meggyűlik a bajom a demarkációs[874] vonal miatt. Egy kis gyermek-képeskönyvhöz kell verseket írnom. Természetesen megpróbálok egy kis irredentizmust a négysoros versekbe csempészni. A kiadó ijedten telefonál, hogy ez lehetetlen, mert akkor nem küldheti a könyvet a határon túlra, másrészt nekünk is érdekünk, hogy az ottani magyar gyerekek magyar ábécét kapjanak a kezükbe. Hát persze... még jó, ha indexre nem tesznek az oláhok, a váradiak elég jól ismernek hozzá. Még szép tőlük, hogy az atyámról nevezett utcát Calvin utcának nevezték el, nem pedig Janku utcának. *(Később ezt a nevet is megváltoztatták, de érdekes, hogy mikor Margit testvérem sokkal később Váradot meglátogatta, mindenki a 20 év előtti nevén nevezte Ritoók Zsigmond utcának.)* Egy bihari ember beszélte, hogy a *Nagyvárad* című versemet valahogy mégis átlopták és titokban szavalják.

Végre augusztusban Soós tábornok mégis bevonul Pécsre; ezzel szemben az osztrákok megkezdik Nyugat-Magyarország átvételét. Alávalóság![875] De a lakosság ellenáll és fegyveresen kiverik az osztrákokat, Ágfalván száz magyar felkelő ötszáz osztrák csendőrt futamít meg. A mieink

869 Eredeti aláhúzás.
870 Eredeti aláhúzás.
871 Az írónő oldja fel a rejtélyt.
872 Eredeti aláhúzás.
873 Mikes-birtok.
874 Vagyis a magyar–román állami határ miatt.
875 Ld. a következő jegyzetet.

persze agitálnak és az antantbizottság kifogásolja, hogy Friedrich, aki az irredenta mozgalom vezetője, Nyugat-Magyarországon tartózkodik. De mit ér mindez! Októberben át kell adni ezeket a részeket is az antantnak. Népszavazást csak Sopronra nézve engednek meg.[876]

A Tisza-pör befejezése már csak fáradt érdeklődést kelt. Olyan szörnyű nehéz helyzetben élünk, hogy nagy dolognak kell történni, ami felráz. Jön ilyen is. Már régen beszélnek mindenütt elterjedt panamákról. Mielőtt az Esküdt-ügy kipattant volna, már nagyon emlegették a kisgazdapártot. Szeptemberre aztán ez a parlamenti szenzáció. A kiviteli engedélyeket pénzért adták, ez bizonyos, de a minisztert meg kellett menteni, tehát Esküdt, a miniszter jobb keze, maradt benne. *Esküdt végre kijelentette, hogy most már ő nem engedi eltussolni a kiviteli engedélyek botrányát. Nem négy, hanem hatvan képviselőről van szó állítólag. „Előszobámban tolakodtak a nagyméltóságú és méltóságos urak, a grófok és a bárók", mondja Esküdt.* Csúnya pletykák keringenek, valamit mindenki elhisz belőle.[877] De mit érdekel ez bennünket, szegény magyarokat, akik a gazdasági válság megoldását Hegedüstől vártuk. Egyszerre csak azt halljuk, hogy lemondott, szanatóriumba kellett vinni. *A hitelműveletek sem itthon, sem külföldön nem sikerültek, az ingatlanvagyonváltságot lefaragták. Még utoljára javaslatot tett a tisztviselők segélyezésére.* Némelyek azt mondják, akkor is bolond volt már, mikor a szanálásba olyan merészen és elbizakodottan belefogott. Mások – sőt később még inkább – azt mondják, pénzügyi emberek is, ha engedték volna keresztülvinni, amit akart, sikerült is volna a terve. Egy százszázalékos háborús vagyonváltság, akármilyen merész gondolat volt is, sokat jelentett volna. Azok, akik ma tobzódnak a nyomorúságunkon való meggazdagodással, fizessék ennek a nyomorúságnak a terheit. Úgy látszik, nem lehetett keresztülvinni – a zsidók miatt?[878] Vagy más akadály volt? Hegedüs ment és a szimfóniának vége lett. Azután jött Kállay, hogy teljesen tönkretegyen. Annyi átkot kevés ember visel a fején, mint amennyit ő azután kapott.[879] A Nemzetgyűlésen különben tovább veszekesznek[sic!]. Valami bolond belelőtt a terembe ötször. Bárcsak szétlőtte volna az egész gyűlést. Nem az embereket gondolom, hanem ezt az egész handabandázó, szónokló társaságot szétriasztotta volna.

---

876 Az Olaszország közvetítésével megvalósult velencei tárgyaláson állapodott meg Magyarország és Ausztria abban, hogy Magyarország azzal veszi tudomásul az antant Nyugat-Magyarországot Ausztriának ítélő döntését, hogy Sopron és környéke hovatartozásáról viszont népszavazást tarthat. Annak kimenetelét befolyásolhatta, hogy ezen a vidéken magas volt a német lakosság aránya, s a magyarországi belpolitikai helyzet sem volt magyar szempontból kedvező. Ezért a Bethlen-kormány hallgatólagos támogatásával a Prónay Pál vezette szabadcsapatok beszivárogtak a területre, majd vezetőjük kikiáltotta az ún. Lajtabánságot. A népszavazás kedvező kimenetele érdekében a lakosságot erősen befolyásolták. Az ismert eredmény megszületése nyomán Sopron a „leghűségesebb város" lett. A cím sokkal inkább illethetné Balassagyarmatot, mert az ottani lakosság saját erőből verte ki a csehszlováknak mondott betolakodókat. A „Lajtabánságból" kiparancsolt Prónay azután sokáig dúvadkodott. Soha nem ment a fejébe a mórról szóló történelmi mese igazsága. A második világháború után rögzült legenda szerint áldozatainak egyes hozzátartózói fellelték, agyonverték. Valójában fogolyként a Szovjetunióba vitték, annak szétesése nyomán irat született „ártatlanságáról".

877 Az írónő itt alaposan alulinfomált. A kiviteli engedélyekkel széles körben panamáztak, még a miniszterelnök egyik gyermeke is besározódott. Az elszegényedett írónő számára szinte az egész parasztság, vele a Kisgazdapárt is ellenszenves. Semmit nem lát abból a küzdelemből, amelynek az volt a tétje, hogy sikerül-e az országban parasztdemokráciát megteremteni. Amelyet Bethlen István – aki csak a távoli jövőben tartotta indokoltnak a demokráciát – az alkotmányellenesen keresztülvitt, a választójogot alaposan visszavágó 1922. évi miniszterelnöki választójogi rendelettel jégre vitt. Esküdtre a bűnbak-szerepet osztották rá. Nagyon sokat tudott, börtönnel hallgattatták el. Pszichiátert is bevetettek ellene. Egyébként az 1920. évi nemzetgyűlési választásokat a Friedrich István nevéhez fűződő miniszterelnöki rendelet alapján tartották meg. 1945-ig ez volt az ellenforradalmi korszakban a legszélesebb választójog. E tényt az általa alaposan túlbecsült Friedrich méltatásában az írónő sehol sem említi. Friedrich számára a széles választójog harci eszköz volt hatalma megőrzéséhez. Az írónő ebből sem látott meg semmit. A legitimizmusra legkésőbb 1919. augusztus elején átnyergelt szélkakas kalkulációjában nem alaptalanul szerepelt a széles választójog. Mert az a nőket is széles körben kedvezményezte. Jelentős részük falusi, templomjáró katolikus. A kálvinista írónő a legitimizmus támogatói közé éllel sorolja a katolikus papokat. Ám érvelésébe a szószék erejét nem veti be. Megtehette volna.

878 Az érintettek önzése miatt nem ment. Ilyen egyszerű az egész.

879 Az ő pénzügyminisztersége alatt történt az államháztartás egyensúlyba hozása, amely nagyon sokak állásvesztését és egyéb nyomorúságát jelentette.

Október 21. nevezetes nap lett. A kisgazdapárt már előzően azt jelentette ki, hogy Bethlent csak a szabadkirályválasztás kimondása mellett támogatja. Bethlen a Keresztyén Nemzeti Párt határozatát fogadja el, hogy kikapcsolja a királykérdést, és a koronás király jogait nem engedi érinteni. Az újonnan visszanyert Pécsett ugyanezt fejtegeti, nem akar detronizálni. Két hét múlva a detronizálást törvénybe kellett iktatni. *(Talán ebből tanulta meg, hogy később semmiről sem nyilatkozik.)* Nekem azonban eszembe jut az az este, mikor a kommunizmus kitörése előtti napon, este a választásokat beszéltük meg a pártjában vele és nem sejtette, hogy holnap már mindenki szét fog szaladni Kun Béláék előtt. Most sem sejtette, hogy holnap mi fog történni. Másnap a király újra Magyarországon volt. – *(Akkor egy hónapig naplót vezettem. Sajnos nem értem rá, hogy rendszeresen tovább is folytassam.)*

V.

1921. október 22. Délben fél kettőkor a hivatalból jövet a Kossuth Lajos utca szegletén óriási tolongás, a *Magyar Hírlapot* árulják. Nem szoktam zsidó újságot venni,[880] de megláttam az egyik ember kezében a nagybetűs címet: *A király Sopronban.* Hihetetlenkedő megdöbbenéssel vásárolok egy példányt, elolvasom és nyugodtabb leszek. Újabb kísérlet, újabb kudarc lesz. Még nem láttam, hogy mélyebb bonyodalom jöhet, hogy a magyar királyság kérdése foroghat veszedelemben, csak az bosszant, hogy a királykérdést diszkreditálják ezzel a tehetetlen emberrel.[881] Délután a szokott gyűlés a Várban. Titkos. A kapunál igazolást kíván a katonai őr, ami még sohasem történt. Az asszonyok mind nyugtalanok lesznek. Az egyik szerint francia tisztek kísérik a királyt. Mi ez? Újabb kijátszásunk? Óra hosszáig várunk, Wolff Károly nem jön. A később érkezett asszonyok mondják, hogy milyen mozgalmas a Vár környéke és a csendes Buda mindenütt. A Vár másik szárnyán egymás után gyúlnak fel a kivilágított ablakok. Egy kapitány hozzánk lépett és igen udvariasan megkérdezi, mire várunk. – A Keresztény Nemzeti Liga női gyűlésére jöttünk *(ez a külső, nyílt név).* – A tiszt egy kicsit habozott, azután szalutált és nem kifogásolta, hogy maradjunk. Végre egy hivatalnok telefonon megkérdezte Wolff Károlyt, hogy várjunk-e rá. Negyedóra múlva megérkezett. Elmondta, hogy neki két órakor délután tudtára adták, hogy senkit sem engednek be a királyi palotába, s azt hitte, mi sem juthattunk be. Mondja, hogy a király Sopronban van, körülötte Ostenburg serege. Zitával repülőn jött, tehát biztos számítással, mert különben nem tette volna ki a királynét veszedelemnek. A csehek betörtek Pozsonynál és Komáromnál, mint titkos kormányjelentés mondja, nem tudjuk, mi lesz holnap, a király lesz-e Pesten vagy a csehek? – Kimeredt szemmel elképedve nézek rá, a lehetetlennek azzal az érzésével, amin annyiszor keresztülmentem, mióta az úgynevezett történelmet éljük. A többi asszonyom ugyanezt láttam. – Van-e védelem a határon? – kérdem. – Ostenburg. – Tehát megint nem láttunk előre semmit.

Az egyik asszony biztos forrásból, titkos kormányértesítést mond: – A király Foch marsall kíséretében érkezett – tehát csakugyan francia puccs? De miért? A németek ellen akarják újra egyesíteni Ausztriát Magyarországgal, miután kifosztottak, szétdaraboltak? Ezt a kis megmaradt

880 Végtelenül fontos vallomás. Mivel ezen az egész baloldali, polgári liberális szellemiségű sajtót értette, így lehet megérteni, hogy miért nem tud – például – nemhogy a maga idejében, hanem sok esztendő múltával sem Károlyi Mihály 1918. novemberi belgrádi útjáról, annak szükségességéről valós képet nyerni. Saját magának és remélt olvasóinak. Nem tudjuk, pontosan mikor, de minden bizonnyal 1926-ban vagy 1927-ben írja Szabó Lőrincnek: „A Diaz-egyezményt vagy szerződést nov. 3.-án d.u. 3 órakor irták alá Badenben. Tehát igenis létezett, sőt Károlyi tudott róla, mert hivatalosan értesitették." Vagyis még közel évtizeddel később is számára Károlyi Mihály – úgymond – hazaárulására perdöntő bizonyíték a Padovában november 3-án aláírt fegyverszüneti megállapodás. Természetesen onnan nézve, hogy nem kevesek, s főleg nem lényegtelen társadalmi, politikai pozícióban lévők is nagyjából ma is itt tartanak, Ritoók Emma tudatlansága messze nem égbe kiáltó… – Köszönettel tartozom Előry Áronnak, aki az MTA Könyvtára Kézirattárában őrzött levelet kimásolta, s rendelkezésemre bocsátotta.

881 A királyság intézménye nem forgott veszedelemben. 1946-ig az ország államformája királyság. A Habsburgok detronizációját kellett kimondani, hogy a békemű ne kerüljön veszélybe.

függetlenségünket elvenni s a gyűlölt, most már vörös Ausztriával összekovácsolni? És a király? A koronázás hálátlan királya, aki mikor a szívünket vittük elé, egy éjszakát sem tudott itt tölteni, a világ legszebb, legméltóságosabb koronázása után. – Igaz, hogy ez a magyar ünnepélyesség nem a Habsburgnak, hanem a magyar koronával felkent felségnek szólott.[882] A forradalom elől gyáván menekülő király...

Hazamenet a sikló már nem közlekedik, a Vár el van zárva. Megérkezett volna már? A csehek Szobon, egy hajításnyira Pesttől – újabb megszállás?! Mi vár reánk? De nem érdemeltük-e meg? A kormány gyáva kifelé és befelé. Miért kell nekünk állandóan arisztokrata vezetés? Annyi derék emberünk van és nincs egy nagy emberünk sem, egy olyan, aki előre is lát egy kicsit, nem úgy, mint Bethlen. Megborzadok a visszaemlékezés jóslata alatt. És vajon Bánffy most sem fog tíz óra előtt felkelni, mint ahogy egyszer kijelentette, nincs olyan politikai ügy, ami miatt jó korább felkeljen.[883]

Gyalog jövünk le a sötét lépcsőkön. Idegenek jönnek mögöttünk és vígan beszélgetnek. Nem sejtenek semmit? Vagy, ha sejtenének is, a pesti ember csak a szenzációt érezné ki belőle. Mi mind vidéki születésűek vagyunk, akik szeretni és szenvedni tudunk, eszmékért, hazáért.[884] Az asszonyok a ma délutánról beszélgetnek. Nem tudok odahallgatni, a sötétben ugyanaz az érzés borzongat át, ami a szerbiai visszavonulásunk éjszakáján. A tehetetlen várakozás érzése valami félelmesre. Otthon nagyon fáradt vagyok, de nem tudok sírni, mint akkor. A fiatal Zsigára gondolok és az egész drága ifjúságra, mely annyival különb lesz, mint a mi korunk férfiai – ez minden remény![885]

112. Kelhetett bár későn, bizonyosan messze jobban szolgálta hazája érdekeit, mint azok, akik képtelenek voltak megérteni: a nemzet érdeke a győztesek Európájába való beilleszkedést követelte.

Azt mondják, Friedrich azt telefonálta: összeütköztek Héjjasékkal és úgy vágták őket, mint a répát, de azután visszajött Pestre, mert nem volt semmi kilátás többé, és mivel a Dunántúl ott exterritoriális terület, bárki leüthetné. Ez magyar: közösen védeni akarják a Dunántúlt és ölik egymást a király miatt! De a répavágás nem igaz, állítólag Friedrichnek 20 embere volt ott, ez a legitimista zászlóalj! És mégis természetesnek találom, hogy Friedrichnek olyan nagy a népszerűsége. Az egyetlen bátor[886] ember, de impresszionista bátorságú, államférfiúi belátás nélkül, talán túlon sok személyes ambícióval keverve. És mégis, a bátorság olyan szuggesztív hatalom, hogy mikor beszélni hallom, bár nem vagyok elfogult vele szemben, mindig magával ragad. Mikor a pártban az integritási beszédét mondta egy hónappal ezelőtt a dunántúli ellenállás idejében, ezrek előtt, szinte boldoggá tett az a hit, hogy ez az ember képes lesz mégis valamit tenni-tenni, nemcsak beszélni. Azt mondják: kalandor. Bár az lenne,

882 1527 óta Habsburg uralkodója is volt az országnak. I. János halála után az is szócska nélkül. Szóval konok kuruc felfogás újrafogalmazása.

883 Az alapvonulatok bemutatása helyett ismét a keserű indulat vezeti az írónő tollát.

884 A vidék és a főváros ellentétének egyik látlelete. Rendszerek jönnek, mennek, a struktúra megmarad. Meddig? Bizonyosan még sokáig.

885 Azt azután – a 40-es évek elején – rossz néven vette tőle, hogy nem vállalta az Emlékirat kéziratának kurátorságát, unokaöccse ugyanis úgy érezte, hogy ezzel a nagynénik viszályában – Ritoók Emma édesapjának, Tormay Cécile édesanyjának volt nővére – foglal állást, amit nem tartott volna illőnek. – Ritoók Zsigmond szíves írásos közlése 2022. május 12-én a kötet szerkesztőjének.

886 Az írónő aláhúzása.

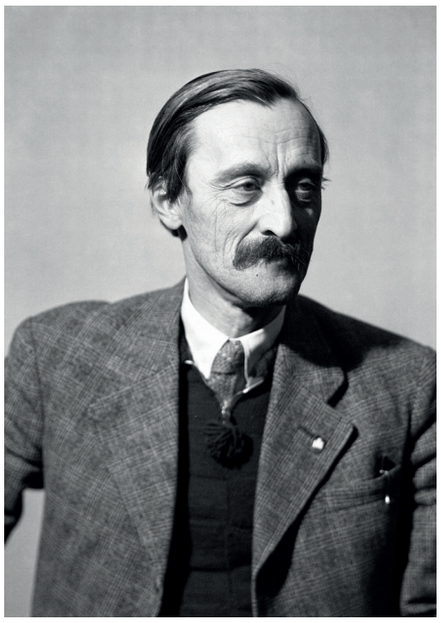

113. Kós Károly
Akiről szó sem esik
a memoárban, pedig
nélküle csonka lett volna
a magyar história, s aki
tudta: bár a nagy dolgokon
sokszor többnyire nem lehet
változtatni, de okos döntéssel
mégis lehet teljes – tehát
a közösség javát szolgáló –
életet élni

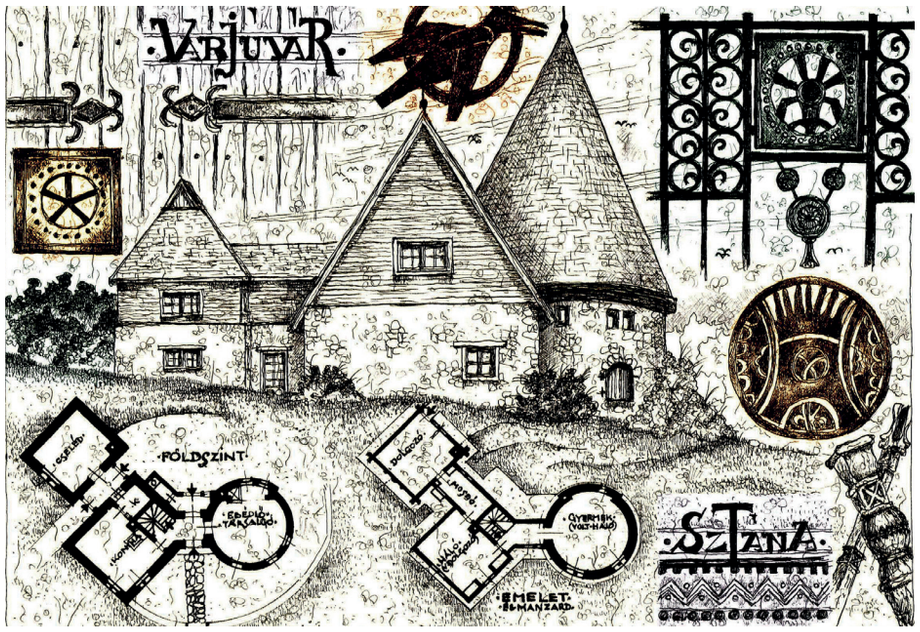

114. A Varjúvár a rajzasztalon

115. Maga a Varjúvár

milyen szükségünk volna egy condottiere-re. De nem az, hanem fantaszta, aki a képzelődéseit máris beváltva látja, mikor belekezd, mindenbe belerohan, amire fel tudják lelkesíteni. Ellenzéki Károlyi-párti a háború végén, részt vesz vagy vezeti a lánchídi csatát, három nap múlva ellenforradalmár titokban, megdönti a Peidl-kormányt *(pedig milyen szocialista ízű lapja volt azelőtt két évvel Mátyásföldön, akkor utáltam e miatt)*. Horthyt fogadja, aztán ellensége, aki forradalommal elkergette a királyt, most intrigával és fegyverrel vissza akarja hozni és mindez nem hazugság nála, szereti a hazáját, de kicsi a viszonyokhoz és mindenhez hozzáfog, amiről elhiszi, hogy segíthet vele. De bátor és fiatal – nem, mint ezek a ványadt képű, sárgabőrű megalkuvó grófok. Friedrichet jól lehetett volna használni, de nem gyűlölettel, hanem egyetértéssel és megértéssel. Ez a Horthy hibája is vagy csak a grófoké?[887]

Mi lesz a Horthy sorsa, ha sikerül a királynak visszajönni? Állítólag hercegi címet kap.[888] Vagy visszamegy derék magyar dzsentrinek a birtokára. Azt hiszem, boldog lenne, ha megtehetné.[889] Kifogásoltam, hogy nem elég erélyes. Egy asszony beszéli cáfolatul: audienciára várt, míg egy küldöttség ment be hozzá, politikusok. Egyszerre Horthy hangja hallik izgatott rendreutasítás tónusában. A katonatiszttel, aki az előteremben van, megdöbbenve – azután titkos egyetértéssel – nézünk egymásra: erről hallgatni kell! Tehát tud erélyes lenni, mikor szükség van rá. Pár nap múlva egy férfi beszéli el, hogy Horthy kegyetlenül összeszidta a kisgazdapárt küldöttségét – végre! Nagy szükség volt rá, hogy valaki ezeknek a panamistáknak, akik ma a parasztság nevében akarják az országot terrorizálni és a parasztságnak semmit sem használnak, megmondja az igazat.[890]

Október 24. Tegnap Budára hallatszott az ágyúzás. A város elég nyugodt, sőt meglepően az, bár mindenki erről beszél. *(Utólag közbeszúrom, hogy a Kodolányi regényében, mely erről az időről szól, az ellenkező van írva. Lehet, hogy a politizáló kávéházakban olyan mozgalmas volt az élet, és olyan izgatott az érdeklődés, de az utcára nézve utólag is meg kell cáfolnom ezt a regényes leírást. Akkor is meglepett, mennyire nem törődik alapjában véve a nagyközönség vagy a nép, ahogy tetszik, az egésszel.)* Emberek olvassák a plakátokat, megjegyzés nélkül. Igazságtalan volnék a pestiekhez? Méltóságosan viselik a bizonytalanságot – vagy közönyösen? A villamoson sem hallom, hogy erről beszélnének, csak a lapokat veszi garmadával az utca, habár senki sem hisz a nyomtatásnak. A hivatalban hallom: százával hozzák a sebesülteket. Hihetőleg túlzás ez is.[891] Két fiatalember azt beszéli, hogy milyen nehéz a helyzet, nem tudhatja senki, kinek engedelmeskedjék: a koronás királynak vagy a törvényes kormányzónak. Azt hiszem, a kétséget az okozza, hogy nem tudják, hol lesz a siker. Mi világosan látjuk, hogy mit kell tenni. Andrássy! Az örök intrikus és az örök sikertelenség. Szinte biztató reánk nézve, hogy ő is a király mellett van. De mit képzeltek ezek? Hiszen tudták, hogy az antant nem engedi meg![892] Állítólag azt hitték és várták, hogy Horthy, ha a király bevonul, elébe megy és átadja a hatalmat *(ezzel bolondították a királyt is)*, és azt fogják kifogásul mondani a nagyhatalmaknak, hogy nem volt elég katonai erő az ellenállásra. De még akkor is tudhattuk, hogy a csehek azonnal felhasználják az alkalmat a mozgósításra. Sokan azt állítják, csak az fáj a grófoknak és főleg a -néknak[sic!], hogy nincs udvar, nincs hol szerepelni. És hogy Horthyné, egy Purgly-lány a legelső asszony az országban. És milyen szép, főleg kedves,

887 Volt neves történész, aki bornírtnak mondotta Friedrichet viselt dolgai miatt. Megengedhető, hogy e kemény jelző egészében nem illik e szélkakasra. Ám a külpolitikai összefüggések iránti vaksága szempontjából indokolt a kemény szó. Amelyhez rögvest hozzáfűzendő, hogy pályatársai között messze nem volt e téren egyedüli jelenség…

888 Szeged hercege-címet ajánlott neki a volt uralkodó áprilisban. Ám a kitessékeltnek ekkor már esze ágában nem volt ilyesmit tenni.

889 Minimum onnantól, amikor Szegeden kivonta magát a szegedi ellenforradalmi kormány iránti lojalitás alól, Horthy Miklós a maga pályáját építette. A november 16-i bevonulás bemutatása az írónőnek a hadvezér iránti kedvező érzelmi elfogultságát mutatja. Az majd jelentősen megcsappan. Mert a kormányzó a két nagy erő birkózásában mind egyértelműbben a Bethlen fémjelezte oldalra állt.

890 Ellenszenve fogságában az írónő nem látja meg a valóságot. Ld. még a 877. jegyzetet.

891 Valóban. A budaörsi csata operettháború volt.

892 Innen nézve még inkább látszik, hogy mennyire megalapozatlan Friedrich kedvező ábrázolása.

bájos intelligens – vajon kiknek a befolyása alá kerül lassankint?[893] Rémes volna, ha kicsinyes hiúságok és ambíciók miatt kellene válságokat elviselni. Meg vagyok győződve, hogy a király Bécset akarja Pesten át és ezzel a Monarchia visszaállítását.[894] Sokan ma is azt hiszik, hogy a király győz Ostenburggal, de én nem. Bízom, hogy nem. De a magyarok ölik egymást!

Október 25. A király fogoly. Megdöbbentőek a történelmi ismétlődések, amelyek sohasem egészen azonosak. Ki itt a lázadó? Mert régen legalább ez nem lehetett kétséges. Valaki azt mondta, attól függ, melyik párt embere fogja megírni a történelmet róla. De ez lehetetlen. Kell igazságnak lennie a nemzetek életében is; igen, ez az: a nemzet élete az igazság. Tehát a király pártja a lázadó. Ma azt mondják, hogy le fogják mondatni. Ez volna a legokosabb, a fiát talán lehetne magyar[895] királynak nevelni – ha ugyan ez lehetséges egy Habsburgnál.

Szomorú tény, hogy az aktív tisztek elpárologtak, nem vettek részt az ország védelmében. És ezt Nemzeti Hadseregnek nevezik. Mindenütt ez az érthetetlen gyávaság, *vagy* kimerültség a háború után, reakció a tett ellen. Az egyetemi hallgatók zászlóalja vonult ki, hogy a kormányzót és a magyar ügyet védje. Általában olyan lelkesültség van ezen a részen, mintha 48-at élnénk, teljesen hazug a Boroviczény később megjelent gyűlölködő könyvében[896] az az állítás, hogy a diákok és technikusok, akik Budaörsnél harcoltak, nem tudták, hogy a király serege ellen mennek, hanem azzal bolondították őket és vitték bele a harcba, hogy a csehek törtek be. Tudták ők is és tudta az egész város, miről van szó, arról a borzasztó áldozatokkal elért magyar függetlenségről és az utolsó magyar föld megtartásáról, ami még a mienk. Csak az igaz, hogy azzal vitték ki őket, hogy csak hátvédek lesznek, és csak mikor felállították már a sereget, vették észre, hogy szemben állnak Ostenburgék zászlóaljával. Az egyetemi hallgatók, ezek a fiatal gyerekek verekedtek úgy, hogy megvédjék a hazát. Kettő halt meg, drága szeretett magyar vér!

Az egész puccs igazi történetét össze lehetett később állítani a kormány *Fehérkönyvé*ből és azokból a Nemzetgyűlésen felolvasott levelekből, melyeket decemberben a letartóztatott pucscsisták írásából és Gömbös beszédéből megtudtunk. Világos, hogy a király első ittléte óta folyt a kísérletezés és titkos tervezés a visszatérés ügyében, dacára, hogy a király megígérte a kormányzónak, hogy az ő tudta nélkül máskor semmi lépést nem tesz a visszatérésre. A király azonban a mai kormányt forradalmi kormánynak tartotta, mert nem támogatta őt. Azt elfelejtette, hogy egy igazi forradalmi kormány annak idején lemondott.

Egészen nevetséges az az állítás, hogy a király csak személyes biztonsága miatt eskette fel és hozta magával az Ostenburg-különítményt. Csak egy dologban van igaza Gratz levelének, hogy azt hitték, ha a király megjelenik, akkor a kormány és a kormányzó maguktól átadják a hatalmat. De persze nem így, ahogy ők csinálták. Ha a király nem tétovázik, ha igazán keresztül meri vinni azt, amibe belekezdett, ha nem iszik túlságosan sokat, ha ahelyett, hogy mindenféle tanácskozásokba bocsátkozik, 20-án vagy legkésőbb 21-én, mikor már mellette volt Ostenburg, és Sopronban

116. IV. Károly szemlét tart Győrben a pályaudvaron. Bár az írónő leírása romantikus nemzetszemléletét tükrözi, de abban reális elem, hogy a volt uralkodó a győri szemlével feleslegesen veszített időt.

893 A tárgyilagosságra törekvő leírásba beúszik a későbbi tudás. A kormányzó átállása, neje kerti partija meghívottjainak az összeválogatása. Ld. erre még a 582. sz. jegyzetet.

894 Valóban így volt, s az írónő nem egyéni nézetét fogalmazza meg.

895 Eredeti aláhúzás.

896 Boroviczény Aladár legitimista volt. Könyvét 1993-ban ismét megjelentette a Szépirodalmi Kiadó *A király és kormányzója* címmel. Az első magyar nyelvű kiadás. Késeiségének erős Horthy-ellenes éle a magyarázata.

megalakítja a kormányt, akkor király lett volna; de így megmutatta, hogy nem arra való. Ha legtávolabbi ideája lett volna róla, milyen a magyar természet, vagy a körülötte levő urak igazán ismerték volna a magyarokat. Ha ahelyett, hogy Sopronban királyosdit játszik, hogy megáll Győrben és Komáromban, azonnal megindul Ostenburgékkal, bevonul a serege élén Pestre lovon – nem pedig hol autón, hol vasúton, szinte lopakodva –, ha úgy jön be, hogy le a kalappal, mert én vagyok a megkoronázott király, akkor micsoda lelkesedés fogadta volna. Meg vagyok győződve, hogy egész Budapest éljent kiált, nem Habsburg-hűségből, hanem mert egy bátor tett királyi tett, ami nekünk mindig imponál.[897]

Hogy aztán ennek milyen külpolitikai következményei lettek volna, arra, azt mondják, nem is jó gondolni. De nem csoda az sem, hogy ilyen király mellől, mikor nem sikerült a dolog, megfutott a csapata – bár a tisztektől ez mégis áruló dolog volt. A kormány letartóztatósürgönye a vezetők ellen aztán megint elsietett dolog volt. Egyetlen humoros oldala az egész *szomorú* ügynek az, hogy Nagyatádi Szabó István, a kisgazdapárt feje és így a szabad királyválasztók főalakja – már őszerintük – egy angol monitoron bújt el arra a hírre, hogy a király megérkezett. Na, ez aztán nem egy igazi magyar ember tette, szégyellem magam a magyar parasztság nevében. Persze mindenki nevetett rajta. *(Szokás szerint később politikai nagyságnak látják, szobrot emelnek neki, és emlegetik, mint a magyar nép első felszabadítóját, elfeledve gyorsan a panamaügyeket is.)*[898]

A decemberi mentelmi kérdés vitájában Gömbös leleplezései még fontosabbak, mint a karlistáké.[899] Akik azt állítják, hogy a zsidók akarják a szabadkirályválasztást – mint katolikus karlista körökben hallottam –, meg lehettek lepve, hogy a Beniczkyék támadásai és rágalmai milyen egyetértő visszhangot találtak a bécsi emigránsoknál. Vázsonyi nyílt szövetkezése a karlista arisztokratákkal szintén nem ezt bizonyítja, vagy a Krausz Simi sürgönye, mely pénzt helyez kilátásba legitimista célokra. Már Szent István napján készültek a puccsra, a nyugat-magyarországi felkelés mögött is ezt szerették volna rendezni, úgyhogy Sigray lett volna a Lajtabánság hercege. De a legsúlyosabb bizonyíték Károly ellen a levél, melyet René pármai herceghez írt és melyben azt mondja, hogy csatlakozni fog a kisantanthoz és a magyar hadsereget francia tisztek vezetése alá fogja helyezni. Mindezeket azonban sokkal később tudtuk meg, de különösképpen sohasem bíztunk a királyban.[900]

Rothschildné levele 1921. október. 24. „*Semmi fennakadás eddig a postával nem volt, a magyar lapok rendesen jártak a nyugat-magyarországi legnehezebb időkben is – most már nem tudom, mi lesz, tekintve, hogy a ma reggeli lapok azt hozzák, hogy Károly odaérkezett, és Andrássy és Apponyi kormányt alakítottak. Ez a szerencsétlen ország nem tud nyugalomhoz jutni – remélem, ezúttal végleg kiteszik a szűrét, de félek, ezzel megint csak ártott. Állítólag Zita a főmozgató a sok éhes Parma-rokonsággal együtt. Amióta tudom, hogy egymás után adják el a koronaékszereket, melyek nem az övék jogilag, és amellett nagy udvartartással élnek, (tudom)*[901] *[...], hogy Magyarországot is csak kiszipolyoznák és odacsődülne a régi entourage*[902] *a régi lehetetlen szellemmel együtt. […] Az itteni viszonyok [...]: másfélmillió munkanélküli van, az adó oly magas, hogy megöl minden »entreprise*[903]*-t« és már a külkereskedelmet is csak szubvenciókkal képesek fenntartani. Igen rossz télnek nézünk elébe, és nem lepne meg, ha komolyabb zavargások fordulnának elő. Itten nagyon elégedetlenek a sziléziai kérdés megoldásával, mert mindenki bízott a League of Nations-ben,*[904] *nagy*

897 Újabb példája romantikus nemzetszemléletének.
898 Eredeti aláhúzások. A szükséges korrekcióra ld. a 877. jegyzetet.
899 Gömbös Gyula vezette a budaörsi csatában a IV. Károly hiveit legyőző csapatot. Kemény antilegitimzmusa sem menti meg 1923-ban ellenzékbe szorulásától. Mivel ellenben így is hatalom védte bensőségben maradt, 1928-ban már honvédelmi államtitkár, a következő esztendőben miniszter, 1932-ben pedig miniszterelnök. Kinevezését Bethlen István is támogatta. Abban a reményben, hogy idővel Gömbös helyére léphet. Tévedett.
900 Innen világos, hogy az elbeszélés jóval az 1925. május végén kirobbant ún. Beniczky-botrány után íródott.
901 Az írónő betoldása a zárójelen belüli szó.
902 Kíséret, társaság, személyi környezet – fr. Az írónő szemszögéből valójában slepp. – *EőÁ*
903 Vállalkozás – ang.
904 Nemzetek Szövetsége – fr.

hiba volt a németektől, hogy nem kérték felvételüket. – lord Robert Cecil szerint egész biztos, hogy fel lettek volna véve – mert akkor a németek maguk adhatták volna elő szempontjaikat a Ligában, míg így csak a lengyeleké volt a szó...”

❖

Október 27. Wertheimstein Sarolta itt van Pesten. A határkiigazító bizottság Váradon megakadt. Dormándy[905] olyan követeléseket támasztott, illetőleg olyan volt a megbízása, ami túlment a kisérőlevél által megállapított engedményeken: a Legfelsőbb Tanács[906] nem engedi áttörni a Szatmár–Arad-i vasútvonalat, tehát Váradot még kérni sem lehet, mert ez túl van rajta.[907] Az atyám sírját tehát nem lehet megmenteni, sem Arany városát. De azon a vonalon erről van még több mint félszáz helység, és Szatmár és Arad. Dormándy kijelentette, hogy vagy az eredeti kívánságot, vagy semmit és visszajött Pestre. A francia megbízott sietteti az ügyet. Ha hamar új javaslatot nem adnak be, kitűzi a határokat a trianoni meghatározás szerint. Ezért jött fel Sarolta. Horthyval beszélt, el van tőle ragadtatva, az egyetlen ember, mint mondja, akivel beszélni lehet. Bánffyhoz már nem is megy, ennek fontosabb minden kis pletyka, mint a külügy. Horthy a külügyben Kányához vagy gr. Khuenhez utasította. Khuen idegesen mondja: igen, igen – látszik, hogy alig hallgat rá, nem tulajdonít a dolognak fontosságot. Vagy a királykérdés teszi az embereket, vagyis a grófokat minden más iránt közömbössé?[908]

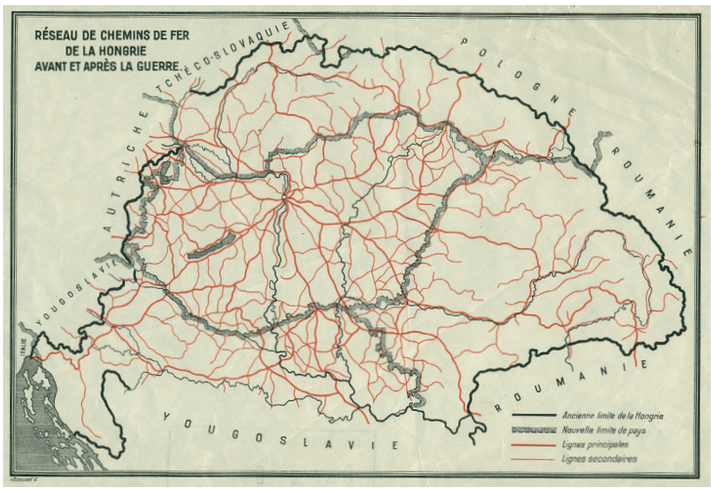

117. Az ország vasútvonali térképe
Valóban, az új határok megvonásánál a meglévő vasútvonalak fontosabbak voltak, mint az etnikai szempontok.

Pedig ez nem tűr halasztást. Ha a határokat kijelölik, akkor hiába minden utólagos panasztétel a Népszövetségnél; amellett az angol Alsó- és Felsőházban november közepén interpelláció lesz „otthonom” érdekében, mint Sarolta kifejezi magát.[909] Ha az ügyet addig már lezárják, tárgytalannak fogják nyilvánítani az interpellációt. Maga az angol megbízott amellett van, hogy le ne zárjanak semmit, mert ez véglegesség; húzni kell, amennyire csak lehet, az ügyeket, s ha egyebet nem, legalább ezt elérjük egy újabb javaslattal; különben az angol és japán mellettünk van. A japán tartja a turáni rokonságot és mindent meg akar tenni értünk, legjobb barátja Ishi nagykövetnek, aki a Népszövetség elnöke lesz. Ilyenektől függ, barátságoktól, szerelmektől, országok sorsa. Mert az egyik kiküldött titkára szerelmes lett egy szép magyar leányba, lelkesen az ügyünk mellett van. Áldott legyen Eros, mondta volna száz évvel ezelőtt egy jó magyar író. Most Sztankayné jár utána, hogy a férfiközönyt felrázza vagy 300 000 felszabaduló magyar érdekében. Esküszöm, hogyha asszonyok nem volnának, még százszor rosszabbul állana az ügyünk. De nem azok

905 Géza.
906 Ti. a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa.
907 Ez így pontos. A magyar–román határ valóban azért lett ezen a szakaszon az ismert, mert a győztesek a vasútvonallal is kedveztek Romániának.
908 Csupa dilettantizmus. Ld. a 862. jegyzetet. Kánya Kálmán a külügyminiszter állandó helyettese, lényegében ő irányíja a Külügyminisztériumot. gróf Khuen-Héderváry Sándor a politikai osztály vezetőjeként lényegében a harmadik ember. Udvariasan viselkedik látogatójával.
909 A Nemzetek Szövetsége, amelyet a köznyelv Népszövetségnek nevezett, a győztesek Európája rendjének fenntartására volt hivatott. A fennkölt szavak ezt takarták el.

az asszonyok, akikről az újságok írnak, valahányszor tíz frázist elszónokolnak, hanem akik úgy dolgoznak, mint Sztankayné vagy Wertheimstein Sarolta és Rózsika és talán még többen is, akikről én éppen úgy nem tudok, mint ahogy ők nem tudnak rólunk.

Saroltát bízták meg az anyag összeállításával az angol interpellációhoz. Végtelenül érdekes asszony. Milyen üres volt fiatal korában az élete, társasági lény – és a háború milyen remek asszonnyá tette. Bár bizonyos, hogy régen is megvolt az intelligenciája, eredeti nézetei és szókimondó bátorsága. Egyáltalában az asszonyok remekül viselik magukat, ha a hiúsági fokon túlfejlődtek; az *Én és a grófnék* írója meg merné-e tenni azt, amit Sarolta, olyan veszélyes körülmények között, és ha tudná, hogy sohasem írhatják ki a nevét az újságok?

Október 28. Zsiga unokaöcsém nálam volt, hogy megbeszéljük, miként osszuk ki azt a százezer koronát, amit Sarolta anonim [sic!] az egyetemi hallgatóknak adott. Kimondja, hogy vagy húsz hallgató esett el, hármat úgy agyonvertek az Ostenburg katonái, hogy nem lehetett őket agnoszkálni. Borzalmas gazság – az irtózat megakasztja az ember gondolkozását. Este pedig Sarolta mondja el, hogy egy ismerőséhez bement a Hungáriába egy tiszt, reszketve és magából kikelten kérdezte a Pallavicini címét, mert ő Ostenburg-tiszt és menekül. Ostenburgot biztosan halálra fogják ítélni, de Rakovszkyt, Andrássyt, Gratzot nem: Gratz különben nem a maga akaratából keveredett bele. Különben más oldalról hallom, hogy Rakovszky Zsófia felkereste Saroltát és kérte, hogy angol úton kegyelmet eszközöljön ki Ostenburgnak. Sarolta állítólag azt felelte neki: – Hát nem tudja, hogy Horthy párti vagyok? *(November 5-én a kormányzó már kegyelmet adott a felkelőknek.)*

Hogyan lehet az, hogy nem sejtették ezeknek a tiszteknek áruló hovatartozását: hogyan merték rájuk bízni a Dunántúl védelmét és fegyveres sereget adni Ostenburgnak és Lehárnak, ha sejtették, hogy mire fogják felhasználni? Vagy ha tudták is, hogy karlisták, mégsem képzelték, hogy még egyszer merjenek ilyen puccsot csinálni, ami majdnem sikerült? Hátha jobb lett volna? Vajon nem tudtunk volna egyszerre leszámolni a szomszédainkkal? A legképtelenebb lehetőség is eszébe jut az embernek.[910]

November 3. Ezek a novemberi sötét napok, mintha a magyar sorsra mindig rosszat hoznának. A detronizáció javaslata a Házban. A napokban Zsiga testvérem végtelen keserűséggel beszélt róla a külföldi beavatkozás miatt; a magyar állami szuverenitásnak a veresége és ennek hivatalos elismerése ez a meghajlás a nagy- és a kisantant előtt; úgy látszik ez az általános vélemény a legjobbak között. Azt hiszik, a kormány bátrabban viselhette volna magát és akkor nem kényszerítették volna; ez a rettentő gyávaság a külfölddel szemben majd arra fog vinni, hogy a Károlyi visszahozatalát és a Jásziék bevonulását fogják követelni és majd abban is engedünk![911]

Félek, hogy a kormánynak volt igaza; lehetetlen ellenállani, téli hadjáratot kezdeni katonai ruha nélkül, még ha csakugyan volna is muníció; a hadsereg szellemét pedig nagyon jól megmutatta a királypuccs leverése. Végre is az egyetemi hallgatókkal, akiknek nincs télikabátja, nem lehet háromfelé verekedni! Az Apponyi beszédje, talán életében először, nemcsak frázist jelent, de azért azok, akik a szavazás elől kivonulnak, a dolog könnyebb végét választották, mert kimutatják ugyan a véleményüket, de a felelősséget a meggyőződésükért nem viselik; ezt a kormány nem teheti. Így

910 „Csak" a lényeg nem jutott az eszükbe. Az pedig az ellenforradalmi rendszer stabilizálása volt. Ezen belül volt a legitimista-szabadkirályválasztó osztóvonal.

911 Csupa dilettáns fejtegetés. Az antant előtti meghajlás a realitások beismerése volt. A magyar–kisantant viszony közben akkor is feszült maradt, amikor Csehszlovákia, majd Jugoszlávia szétesésével már formailag nem, ám német égisz alatt tovább létezik. Másfelől ez a valóság a hitleri szövetségi rendszer belső gyengeségét jelezte. Az emigrációtól sokan itthon rossz lelkiismeretük miatt féltek. A Clerkkel kötött 1919. novemberi megállapodást az antant soha nem kérdőjelezi meg. Esze ágában nincs az emigrációt az országra tukmálni. A frankhamisítási botrány, majd a fegyvercsempészési botrányok kezelése is azt jelezte, hogy Párizsban, de főleg a még erősebb Londonban az ellenforradalmi rendszert legitimnek tartották.

könnyű szembe szállani a külfölddel és bármennyire elégedetlen vagyok a kormánnyal, mégis az igazi tragikus helyzet az övé.[912]

Ki lesz az új királyjelölt? Az aostai hercegről beszélnek, sőt állítólag némely felelőtlen elemek már megbeszéléseket kezdtek vele. Nagy szerencsétlenség volna, ha a kormány kiengedné a kezdeményezést a kezéből. Amellett félő, hogy legalább tíz királyjelölt fog fellépni, újabb belső villongást hozva. Különben azt hallottam, egy angol politikus, mikor azt kérdezték tőle, mi lesz Károly gyermekeinek sorsa, azt felelte: – Hát magyar királyok lesznek. – Én angol uralkodót szeretnék. Sarolta mondta egyszer, nem volna lehetetlen, ő kérdezősködött, mikor Londonban volt. Azonnal írtam Rothschildnénak, hogy tapogatozzék ott ebben az irányban. Minden külpolitikai előnytől eltekintve, az Árpád-rokonság megvan bármily messziről is, és ez alkotmányosabb színűvé tenné az eredeti hagyományt, és legalább a törvényt érvényesítené formailag. Igaz, hogy idegen uralkodó, hanem magyart – lehetetlen! Mi lenne itt azonnal, ha csak egy név felmerülne!? Mindenki tudna egy jobbat, mindenkinek más jelöltje volna, és megint fegyvert kapna fel a fél nemzet, hogy a másik felét megölje. Annak a jelöltnek, akit egyértelműen elfogadnának, rendkívüli előnyöket kellene hozni.

Újra felmerülnek a Károly és Zita magyarellenes tetteinek az emlékei: egy különösen érdekeset hallottam. A háborúban az olasz fronton kint voltak ők is; az olaszok repülőgépről bombázták a mieinket, de ezeknek nincs megengedve a repülőtámadás. Repülőosztagunk parancsnoka a királyhoz fordul, hogy engedjen meg egy kirándulást Velence fölébe[sic!]. A király mindenféle érvvel tiltakozik, s mikor nem tudja meggyőzni tisztjeinket, Zitát hívja, aki erélyesen lép fel: – Hogy nem sajnálnák-é ezt a remek várost, és hogy végre is az ellenség is ember, ok nélküli pusztítás stb. Végre egyenesen megtiltja, mivel nem sikerült a tiszteket meggyőzni, akik azt találták, hogy mi is emberek vagyunk, és hogy ezt az ellenség nem veszi figyelembe. A tisztek azután panaszkodnak a német repülőknek, ezek dühbe jönnek, és éjszaka maguk indulnak Velencére és az arzenálra[913] s a szigetekre, ahol munícióraktárak vannak, bombákat dobnak. Másnap reggel Zita magából kikelve hívatja a tiszteket; ezek megmondják, hogy a támadás német részről történt. Zita megvetően kiált fel: – Die Barbaren! – Zita sohasem volt még csak osztrák sem, nemhogy magyar – de hát ez mutatja legjobban, hogy mennyire ostobaság vagy álom az internacionalizmus gondolata, ő jó olasz volt akkor is, mikor a koronáját kockáztatja vele.

Most is azt írja Rózsika, hogy Londonban az a meggyőződés, hogy ez a mindenáron visszatérni-akarás Zitától indul ki, ő keveri mindig a kártyákat. Elhiszem. A király sokkal erélytelenebb, semhogy ilyenbe bele lehetne vinni, de egy hétgyermekes anya, aki a nyolcadikat várja, aki repülőgépen mer eljönni erre az útra, minden kalandra kapható lehet. – Igaz-e, hogy Svájcban rengeteget költöttek és eladják a koronaékszereket, melyek nem is az övék? – Erre nézve a király magyar pénzügyi kezelőinek a köréből hallottam a következőket: annyira nincs pénzük, hogy a november elsején esedékes tartozásaikat nem tudják kifizetni és ő van megbízva, hogy magyarországi birtokaik jövedelmét küldje ki, vagy kölcsönt vegyen fel rá.

(Megjegyzem, mikor e naplót a jelzett napokon írtam, nem mertem a neveket kiírni, csak betűkkel jelöltem meg. Magamat is meglep most, mikor rendezem, hogy ennyire bizonytalanok voltunk az idők járásában és attól félhettünk, hogy idegen kézbe kerülhet vagy házkutatást tarthatnak. Kik? Ma már nem emlékszem, de óvatoskodtam.)

912 A kormány helyzete kifejezetten sokat erősödött a detronizációval. A legitimizmus alaposan veszett erejéből. A volt uralkodó hamarosan meghalt. Legidősebb gyermeke, Ottó sokáig kiskorú. Jövendő sorsa hálás témája a bulvársajtónak, a tervkovácsoknak, Kávéházi Konrádoknak. Súlya majd valamelyest a második világháború alatt lesz nagyobb. Horthynak soha nem lesz alternatívája. A németek számára nem tényező, az amerikai tervekben ugyan felbukkan, ám Teheránnal már 1943-ban eldőlt az ország jövőbeni sorsa. A térségben, így hazánkban is a Szovjetunió fogja évtizedekig osztani a lapokat.

913 A város híres hajó- és hadfelszerelésgyárát, haditengerészeti ipari üzemét, fegyvertárát jelöli és jelenti e kontextusban a szó. – *EőÁ*

November 4. Mackensen elfogatásának évfordulója. Tisztán újraérzem azt a megszégyenítő érzést és a tehetetlen keserűségnek arcpirító szégyenét, amit akkor átéltünk. Milyen nyomorult alávaló emberek voltak, ezek uralkodtak rajtunk.[914]

Már két férfitől hallottam, hogy a csehek elég nyíltan mint a demokratikus rendszer visszatértét kívánják, hogy Károlyit és Jásziékat visszahozzuk; Beneš mellett már Kunfi keveri a kártyát. De tulajdonképpen miért akarnak ezek Magyarországra visszajönni? Soha nem voltak magyarok s a zsidó internacionalizmusnak a mi szegény kicsi államunk nem sokat árt; a gazdasági élet úgyis annyira a kezükben van, hogy úgy megy le és fel a korona Zürichben s vele a mi megélhetésünk lehetősége, amint a zsidók akarják. A hatalom úgyis az övék, hát még a dicsőség is kell? Úgy kiszipolyozták ezt a szerencsétlen országot, hogy már nem sokat lehetne rajta nyúzni tovább.[915]

118. Eduard Beneš (1884-1948)
Bár való igaz, hogy a bécsi magyar emigráció hibázott a kisantanttal való politikájában, de tagjainak magyarsága joggal aligha vitatható.

De legalább itt az új pénz, a régieket nem kell minden este ragasztgatni. A fizetésemből szűkösen telik ki a mindennapi élelem s a lakás. Ruha stb. egyáltalában nem. Ha meggondolom, milyen kevés tehetség és komoly munkaerő van nálunk és nekem, akiben mindez bennem van az írói tehetségem mellett, robotmunkát kell végeznem, mert az én számomra nincs hely; s ki tudja, hányan vannak még így. De a kultúra vezetői Pekár, Kéky Lajos, Császár Elemér stb. Itt már igazuk volt az én régi zsidó barátaimnak, mikor az ilyenekről a legmegvetőbb gúnnyal emlékeztek meg. – A regényem[916] korrektúrája készen van; nem tudom, miért nem tudok annyira örülni neki, mint kellene. Talán mert annyira ki vagyok merülve, hogy örülni sem tudok, talán mert érzem, hogy milyen kevesen fogják értékelni – talán mert családi aggodalmak tesznek fáradttá. Ó milyen rettenetesen nagy szükségünk van nekünk, íróknak a sikerre; pedig olyan biztos vagyok magamban és a tehetségemben, és mégis, majdnem érthetetlen, hogy az a közönség, melyet olyan nagyon kevésre tartunk, kell, hogy az együttérzésével fenntartsa bennünk a lelket.

A darabomról még mindig semmi hír, nem is várok semmi jót; Császár Elemér a Színművészeti Tanács elnöke. Azt hiszem, hogy egy színpadi siker mindenért kárpótolna, ami az életben elmaradt. Igen, vágyom rá lázasan, és mégis tudom, hogy mikor megkapom az értesítést, hogy nem fogadták el, milyen keserű kicsi rezignáció fog egy óráig lehangolni, hogy újra kezdjem a küzdelmet. Ebben a darabban még van megalkuvás. Ha nem fogadják el, úgy fogok írni teljesen, ahogy jól esik. De ugyanezt a siker esetében is elérhetném; vagyis akár elfordul a közönség, akár mellettem marad, a tiszta felszabadulást elérhetném. Sztankayné biztat, hogyha az ő nacionalista kiadóvállalatuk, a *Göncöl* sikerül, ott megtalálom a magam helyét. Istenem, elérem valaha?

Gregersen Lujza panaszkodott a MANSZ miatt, sajnálja az eszmét. Tormay Cécile öt hónap óta könyvet ír, feléje se néz, Kiss Károly, a titkár *(tulajdonképpen Klebelsberg??? és Cécile lakája)* rendelkezik mindenben, de most ő is karlista propagandában utazik a MANSZ-szervezés ürügye alatt. *(A király első bejövetele alkalmával úgy emlékszem, nagy antikarlista volt, tehát Klebelsberg iránya megváltozott.)* A MANSZ semmit sem csinál, éppen úgy, mint egy esztendővel ezelőtt, amikor azt a merészséget meg mertem tenni, hogy megmondtam az igazat.[917] A protestánsok azt

914 Internálás történt. Ld. még az Első könyv 315. jegyzetét.
915 Ld. a 911. jegyzetet.
916 *A szellem kalandorai.* 1921 végén jelent meg 1922. évi impresszummal.
917 Nem tudja az írónő kimondani, hogy sógornője tönkreverte, családja nem állt mögéje, a szembefordulásra ösztönző híve megbánása jeléül Tormay cipőjét csókolgatta, s cserébe alelnöki helyet kapott.

kívánják, hogy protestáns alelnöknő legyen; Kiss a hátuk megett megbotránkozva kijelentette, hogy megakadályozza ő ezt – megint magyar összetartás. Eredmény, hogy a katolikus szövetségek nagyszerűen dolgoznak, mert a vezetőik dolgoznak, a MANSZ alszik, mert Cécile „ír". Az asszonyok egy része el van keseredve, hogy a Cécile-imádattal szemben minden megbukik, holott egy országos testület nem arra való, hogy egy embernek a jókedvétől vagy időbeosztásától függjön. Talán most már kezdik látni, hogy eszmémet Cécile nagyszerű személyes politikájával csak arra használta fel, hogy lépcsőt csináljon magának. Majd újra megjelenik köztük, ha a könyve megjelenik. Azért, hogy veresse velük a nagydobot. Ha egy évvel ezelőtt nem lettek volna gyávák és megmondják, hogy igazam van, még meg lehetett volna menteni a MANSZ-ot. Ma már nem hiszem. Vagy legalábbis nem az a magas nívójú kultúr- és társadalmi egyesület, amilyennek elgondoltam. Szomorúan jellemző az egész magyar társadalmi életre ez a személyes érvényesülési vágy, ami minden közügybe betolakodik. Azt hiszem, az egész magyar történelem kulcsát kezünkbe adja.

Bár Cécile-nek ez a túlzása az ego körül, ez a nagyzási mániáig menő érvényesülési vágy nem egészen magyar. Mint ahogy nem a magyar nemes lelki diszpozíciója a mágnások körébe jutásnak ez a kierőszakolása. A magyar nemes sokkal arisztokratább.[918] Ha meggondolom, hogy olyan vagyoni körülmények között én mit tudnék teremteni, ami örökre elvész. Esztétikai munkámat sohasem írhatom meg a napi robot miatt többé. És ki tudja, mit tudok még megvalósítani irodalmi terveim közül? Ezeket a feljegyzéseket is az időt lopva csinálom, és ki tudja, meddig folytathatom? Ő egy éve írja és törüli és javítja azt az egy kötet memoárt. Amire a közért vállalkozott, azt nem tudja elvégezni, de másnak sem engedi át, mert akkor a dicsőségből még valami esetleg valaki másnak is kijutna. Persze rengeteg idő kell ahhoz az iparművészethez, amit ő elkövet a magyar stílussal, míg kicizellálja azt a sok szép mondást. Kár a tehetségéért, félő, hogy most már minden spontaneitást kiöl magából a stílus ki- és betanultságával és hány írót nem utánzott már Pekár óta! Mikor vasárnap délutánonkint olyan gyönyörű biztonsággal születnek bennem dolgok és formák, amiket meg akarok írni, boldog vagyok, hogy nem vagyok a híres Tormay. Micsoda kínlódás lehet úgy írni!

❖

Eszembe jut, amit Sarolta beszélt Newton lord erdélyi látogatásáról mint nagyon jellemzőt: az öregúr egy oláh paraszt ökrének a nyakán megtalált egy ezüst templomi kelyhet, melyen még az adományozó neve is rajta volt, és amelyet az oláh a templom kirablása után mint csengőt az ökre nyakába akasztott. Ez hatott rá a legjobban mint a barbarizmus legfőbb jele és állandóan az íróasztalán tartotta, még a Hungáriában is ott volt a hotelasztalán s viszi magával Angliába érvnek. Az angol vallásosság és cant[919]; miután elpusztítottak egy országot a kultúrájával együtt – Fadrusz legszebb szobrát most döntötték le Pozsonyban, soha többé nem lehet helyre hozni, és nekünk hallgatni kell –, akkor meghatódnak egy templomi tárgyból lett marhacsengőn.

Állítólag a király akadályozta meg, hogy tovább harcoljanak és egymást öljék a magyarok.[920] Ez szép, de történelmileg más a jellemző benne: aki valamit ki akar vinni és meg mer egy ilyen vállalkozást kezdeni, annak nem szabad meghátrálni. Én boldog vagyok, hogy megakadályozta, ha ez igaz, de Napóleon nem akadályozta volna meg. Különben azon fordult meg az ország sorsa, hogy a király meg akart pihenni Győrben és lekésett a délutáni vonatról – vonatról! Egy királynak

---

918 A magyar köznemesség túlnyomó hányada a 19. század első felére oly mértékben elszegényedett, hogy még hét szilvafája se nagyon maradt. Fő jellemvonása a semmitevés, a máról holnapra élés. Dolgosabb egyedei tehetős jobbágyok telkén zsellérkedtek. Sokat szájaskodott. Fő eszköze az ólmosbot, amellyel italos állapotában kortesgyűléseket zavart meg, az ellenfél korteseit inzultálta, ha őt verték el alaposan, akkor sebeit nyalogatta.

919 Itt: képmutatás, álszentség – ang. – *EőÁ*

920 Valóban így történt.

nem szabad vonatra bízni magát; ha azonnal tovább jön, bevonulhatott volna. Még Napóleonnál sokkal kisebb ember sem „pihent" volna meg. Bejött volna, kiverte volna a cseheket – volna, volna! – és azóta uralkodnék a szó igazi értelmében. De hiszen éppen ez az, hogy nincs még egy egészen kicsi Napóleonunk sem, pedig ugyancsak szükségünk volna rá.[921]

Pekár „kimondottan" József főherceg párti volt, propagandistája a királlyá választásának – hiszen titkos ülésen még le is szavaztatott bennünket, asszonyokat, mellette. Most az első volt, aki Bethlen mellé állott a Habsburg-detronizáció kérdésében, amint a lapokból látom. Furcsa, hogy minden Habsburg-gyűlölet mellett nem is gondoltunk másra, mint József főhercegre. Ez is hozzátartozik a magyar politika és érzés kettősségéhez.[922]

Hírek kelnek, jönnek-mennek a király felől. Az antant, ha népszerűvé akarta volna tenni Károlyt, nem járhatott volna el ügyesebben; még az antikarlisták is királypártiak lesznek lassankint az események hatása alatt. A tihanyi tartózkodás hírei: a magyar katonaság, mely őrizetére volt rendelve, teljes királyi tisztelgést adott neki.[923] Némelyek azt mondják, hogy mielőtt a detronizációt aláírják, kössék ki feltételül, hogy az angolok is így bánjanak vele; azt felelték, hogy az angollal szemben ez igazán felesleges volna, az angolok csak tudják, hogyan viseljék magukat ebben az esetben is. És a vége az lett, hogy az olasz és angol küldött nemcsak hogy királyi tiszteletben nem részesítette, de a minden ember iránti személyes tiszteletet is megvonta tőle. Bejelentés nélkül mentek be, nemcsak a királyhoz, hanem a királynéhoz is, aki éppen öltözött; finom nyugat-európai nívó! Azt pedig igazán csak a lealázás miatt tehették meg, hogy oláh tisztet adtak a kíséret parancsnokául; mennyi megalázás a szegény Magyarországnak, mert mindez a mi[924] megalázásunk. A király azután a magyar parancsnoknak köszönte meg az antantdelegátusok jelenlétében, hogy olyan szépen viselték magukat, de nem hiszem, hogy ez a gyöngéd célzás hatott volna rájuk, ők úgy viselik itt magukat, mintha mi volnánk balkániak. Pedig ezzel ők mutatják ki, hogy Balkán Nyugat-Európában is van. A király különben úgy búcsúzott Tihanyban, hogy „viszontlátásra két év múlva".

Horthy állítólag még szeptemberben megírta a királynak, hogy csak még két évig várjon nyugodtan s akkor nemzet és parlament, valamint ő is a legnagyobb örömmel és tisztelettel fogja visszaadni kezébe a hatalmat. Most nem tudott két évig várni. Félek, hogy az ő két éve hosszabb idő lesz.

Különben általános vélemény, hogy a detronizáció nem érvényes, mert egyoldalú, de maga a kormány üzentette meg Károlynak, hogy alá ne írja a lemondást; Zitának azért kellett mellette maradni, nehogy egy gyönge pillanatában rávegyék. De nem érvényes azért sem, mert a Nemzetgyűlésnek ilyet kimondani nem lehet, ez nem rendes országgyűlés; sőt maga a parlament sem bonthatja fel a kötött szerződést egyoldalúan. Igaz, hogy mások meg azt mondják, hogy mikor a legnagyobb bajban, a forradalomban itt hagyta az országot, akkor megszegte az esküjét s a szerződés király és nemzet között ezáltal önmagától felbomlott. – Bethlentől óriási hiba volt, hogy *a kormány* nem állott állandó összeköttetésben a királlyal, hogy biztos tájékozása legyen, és ne kalandorok tájékoztassák és vigyék bele őrült kezdeményezésekbe. Én azonban azt hiszem, hogy a király és főleg a királyné mindig inkább hitt volna a kalandoroknak.

Most elhallgatott a királykérdés. Úgy látszik, nem akarják végleges mederbe terelni. Bethlen állítólag az oláh szövetség mellett van; lehet, hogy politikailag nem rossz, de másként rettenetes. Az ember azt hitte, már mélyebb megalázás nem várhat ránk, mint ami most történik. De,

921 Romantikus nemzetkép, romantikus történelemszemlélet. Minden bizonnyal egyben a döntő magyarázata IV. Károly visszatérési kísérlete ilyen túlírt bemutatásának.

922 Végtelen Habsburg-ellenességében az írónő ügyet sem vet arra a tényre, hogy József főherceg József nádor leszármazottja. Míg a ma is döntően kurucos beállítottságú közvéleményünk elképzelhetetlennek tartja akárcsak Mária Terézia szobrának köztérre való visszahelyezését, addig a Belváros egyik legszebb tere – természetesen messzemenően indokoltan – József nádor nevét viseli, s ott magasodik a szobra is.

923 A budaörsi csata után a kormány a volt uralkodót a tihanyi apátságba internálta, amíg meg nem született Párizsban a döntés Madeirára száműzéséről.

924 Az írónő aláhúzása.

perszonálunió az oláhokkal, de, oláh király fején a magyar Szent Korona – szinte úgy érzem, inkább pusztuljunk, mint ez! Lesz-e ember, aki ezen a koronázáson részt tudna venni?[925] Az utolsó koronázás – akkor is Andrássy és Tisza összeütközés[e]. Vajon megbírna Tisza mindezzel, ami most történik? Némelyek azt hiszik, igen. Én nem hiszem. Nem volt olyan nagy ember, mint amilyennek ma tartják a tragédiája hatása alatt; ha kevésbé aulikus, ma talán nem volnánk itt; ha nem akarta a háborút, miért ment bele? S mikor már látta a véget, miért nem lépett ki? Az adott szó a németeknek? Még a becsület kérdésénél is fontosabb a nemzet sorsa; aztán a legfőbb hibája, hogy nem tudta megválogatni az embereket – micsoda társaság volt körülötte, Farkas Páltól[926] kezdve. Ebben az apja is éppen ilyen rövidlátó volt. És a fiú sohasem tudott volna beleilleszkedni a régi liberális szellem után ebbe a sok megváltozottba, sohasem ismerte volna be a zsidóság katasztrofális szerepét.

Az öreg Tiszában nagyon sok volt a régi dzsentrinek a barátságon alapuló személyi válogatásából. Ez még legalább szimpatikus volt; de István nem volt eléggé „kultúr"-ember abban a korban, mikor ez is hozzátartozott már az államférfijelleghez. A magyar jogi kultúra volt, ami államférfivá tette, de nem *a* nagylátkörűség; meg vagyok győződve, hogy nem ismerte a szocializmus óriási fontosságát, teóriáit, irodalmát. A külföldet is a magyar politika szemüvegén át látta, de nem európai látkörrel. Persze azért mégis ő volt a legkülönb. Mint ember nagy volt, még abban is saját jelleméhez hű, hogy nem menekült, de mint politikus sem Széchenyivel, sem Deákkal nem versenyezhetett, habár Deákban is sok volt a táblabírós államférfiság. És Tisza annyira magyar volt, magyar nemes, hogy szinte nem ebbe a korba való. Hogy maga hajtott a lóversenyen, hogy a cigány előtt maga táncolt mulatságon baráti körben. Az a bizonyos előkelő nemes úri tánc, amiről a következő nemzedék már tudni sem fog. Ebben, azt hiszem, ő volt az utolsó egészséges magyar. A méltóságos jellegű, aki soha semmivel sem teheti magát nevetségessé. A mulatásban nagyon megnyilvánul az emberi lélek. Mulatni nem fognak tudni az emberek nálunk sem többé, csak dőzsölni vagy szellemeskedni. A jelleme tökéletes, zárt nagyság.

Milyen fiatal volt még csodálatos zöldeskék szemével, mikor egyszer nálunk volt Váradon. Akkor a legszebb embernek tartották az országban. Ám rosszul hatott, hogy beszéd közben nem nézett az ember szemébe. Azt mondták, már akkor sem volt jó a szeme.

November közepe. Horthyról hallom, olyantól, aki nagyon jó viszonyban van vele, azt a nyilatkozatát: kétségbe van esve a magyarság felett; a tisztikar először elárulta őt a király miatt, azután mivel nem sikerült, elárulta a királyt; nem lehet ezzel a nemzedékkel semmit tenni, megbízhatatlan, ingadozó. Állítólag mikor a tisztek mind odahagyták a mi szegény fiatalságunkat a király serege ágyútűzének, Gömbös, Nagy Pál és maga Horthy voltak kint, hogy vezessék őket. *(Napról napra konstatálom, hogyan válnak régi anti-habsburgiánusok egyenesen karlistákká az antant beavatkozása óta.)* Az illető azután elmondta Horthynak, hogy éppen velem beszélt róla. Egyetlen vigasztalásunk a mai fiatalság, mely tele van becsületes, tisztalelkű magyarokkal. És ez igaz. Csak az a kérdés, van-e köztük nagy tehetség? Mert most is ismerek én a mai generációban becsületes, tisztalelkű embereket, de azok elvesznek a pénzért lihegő, panamázó, érvényesülni akaró emberek között. Soha a hiúság vására úgy nem tombolt, mint most. A legalsó hivatalnoki kartól kezdve végig az irodalmon, a művészeten, az egész társadalmon. És ebben a konkurenciában, aki *csak* becsületes törekvéssel jön a hazája, a családja, a kultúra iránt, az elvész a tengerben.

De azért Horthyban még állandó a bizalom s nekem is ő még az egyetlen ember, aki áll, az egyetlen fix pont, akibe bele lehet kapaszkodni. De azért az ellenpárt véleményét is leírom. Íme, egy Friedrich-párti vélemény: Bethlen azért akarja az oláh uniót, mert erdélyi fejedelem

925 A magyar–román perszonáluniós elgondolások 1919 ősze óta tárgyalások témáját képezték. A román fél nem vállalta. Abból az elgondolásból, hogy a kulturális lejtő okán idővel az államszövetség súlypontja a magyar főváros lesz. Mégis a téma újból és újból hosszú éveken át felbukkant.

926 Tisza bizalmasa a románokkal folytatott tárgyalásain. Tisza István monográfusa másként látja. Azt írja, hogy míg a kormányfőt valóban karakternélküli figurák vették körül, Farkas Pál független gondolkodású férfiú volt.

akar lenni, Horthy pedig király. De megelégedett volna azzal is, ha a lányát Albrecht főhercegheż adja, és az lett volna a király. Leírom a pletykákat is, mert ha nem is igazak, világot vetnek arra, hogy miért változnak meg az emberek egy-egy vezető iránt hirtelen, amint ilyen beszédek elterjednek. A népszerűség labilitásának nagy kérdése és okai gyakran az ilyen pletykákban vannak elrejtve. A királypuccsnak különben van egy más verziója is: Frigyes főherceg eladta a megszállt területen levő birtokait *(sőt a magyarországiakat is?)* 270 milliárd koronáért, persze dollárban és külföldi valutában. Azután a hercegné beköltözött a királyi palotába; Zita megrémült, hogy ezen a pénzen megvásárolhatja magának vagy a fiának egész Magyarországot, vagy legalábbis a koronát s hirtelen rábeszélte a királyt, hogy okvetlen jöjjenek ide, ha nem akarnak mindent elveszíteni.

Ma ugyancsak a Friedrich-pártban hallottam: igenis, kitűnő alkalom volt *ez az idő* a király bejövetelére, mert a horvátok és Bosznia szervezetten várta a visszatérését, Olaszország készen állott a segítésére, és ha Bethlen ellene nem áll, azóta már kivertük volna a cseheket, akiknek előőrseik a király bejöttének hírére mind kitakarodtak ijedtükben a határállomásokról. Isten tudja, mit higgyen az ember. Friedrich különben azt mondta: nem ő hozta a királyt, mert ha ő hozta volna, akkor itt is lenne. – Érdekes ennek az embernek a magabiztonsága[sic!], csak volnának olyan tettei, amelyek igazolják és jogossá teszik.

❖

Az árak rohamosan emelkednek; az emberek elképedten beszélnek róla; nincs olyan tízperces beszélgetés, melyből legalább hét percet ne ez a téma foglalna el. Az a kérdés, hogy hogyan élünk meg, teszi a politikai helyzetet kevésbé válságossá. Mert az embereknek nem ez a legfőbb gondjuk, mint régen. Legfeljebb annyiban érdekli a publikumot a politika, hogy szidják a kormányt, miért nem tesz semmit ellene. Magam is azt hiszem, hogy ebben a kormány gyávasága a börzezsidókkal szemben megbocsáthatatlan; hogy ez a vad nyerekedési vágy ilyen fokot érhetett el, az rothadásra mutat, s ebben mindig van a vezetők gyávaságának is szerepe. A kereskedő, az iparos mind a valutázó börzések nyereségét veszi mintául s mind olyan percenttel akar gazdagodni. Nem is beszélek a termelőről, mert hogy a kisgazdák ilyen jogtalanul és indokolatlanul használják ki a fogyasztókat, ennek politikai gyávaság az oka, mint azt a Nagyatádi-féle panamák is mutatják.[927] Mikor vezetésen álló emberek erkölcsi szempontokat ilyen mérvben vetnek félre, hogy egy pártot maguk mellett tartsanak, akkor elfelejtik, hogy a nemzet jóvolta nem a pártalakulásokban van.

Százszor jobb lett volna ezelőtt másfél évvel túlesni az egész kisgazdapárti diktatúrán, szenvedtünk volna alatta egy pár hónapig, azután elseperte volna őket mindenestől együtt a magyarság felháborodása, mint hogy így félig engedve politikailag, de egészen engedve erkölcstelenségben, maguk mellett tartják a szavazatokra.[928] Ugyanaz a politika, amit Tisza Kálmán követett a nemzetiségekkel; mikor az atyám azt mondta neki, hogy ha így kezeljük a nemzetiségi kérdést és engedjük az oláh ügyvédek és bankok kis játékait Erdélyben, el fogjuk veszíteni Erdélyt. *(Szegény, ha tudná, hogy jaj, mennyire igaza volt, és hogy még kevesebbet mondott, mint ami bekövetkezett.)* Tisza azt felelte neki, hogy csak a nemzetiségi kérdéshez ne nyúljunk. És apám, aki pedig nagyra tartotta Tiszát mint politikust, keserűen jegyezte meg otthon: „Hja, nagy szükség van az oláh szavazókra, azok sohasem negyvennyolcaskodnak, mint a magyarok." Az igaz, öt korona volt a szavazási taksa *az oláh* vidéken. A tóti-i magyar[929] parasztot nem lehetett megfizetni, de a környező oláh községekben nem is látszott a megfizetettség olyan ellenszenvesnek, mint az ember hinné. Öröm volt látni, hogy a szavazás után hogy jöttek hazafelé a jó rumunyok[sic!], nem részegen, hanem új

927 Ld. a 877. sz. jegyzetet.

928 Utalás arra, hogy a két kereszténypárt ereje sem volt több a két kisgazdapárt erejéhez mérten. Innen nézve egyértelmű, hogy az írónő helyeselte a választójog 1922-ben bekövetkezett szűkítését. Amivel önellentmondásba keveredett. Hiszen legalább ennyire nem akarta osztálya, a nemesi eredetű keresztény középosztály Bethlen által történt visszaszorítását sem.

929 Ti. a felvidéki, az írónő szavajárása szerint felsővidéki, vagyis a mai szlovákiai magyar.

konyhaedényeket vettek, meg új kaszát, meg ruhát az asszonynak, bekecset maguknak... nagyon jó nép a falusi oláh, legalább az volt sokszor harminc évvel ezelőtt. Anyám *sokszor* oláh fiút fogadott udvari cselédnek *(hetesnek)*[930], mert engedelmesebb volt, mint a magyar, habár hasonlíthatatlanul kevésbé intelligens. Hiszen ez volt annak is az oka, hogy a magyar földesurak oláh jobbágyokat telepítettek le a faluikba, melyeket most Nagy-Romániának neveznek. Ezt a népet is lehetett volna magyarrá tenni – de akkor is gyávák, vagy inkább közömbösek voltunk; a magyar bátorság csak fegyverrel a kézben [nyilvánul]? Hol az előrelátás és annak a megvalósításához tartozó konok bátorság? Fogadom, hogy a washingtoni konferencián Japán 500 esztendőre előrelát, nemcsak ötvenre. Anglia legalább százra, csak a franciák vakok egészen a bosszútól.

Drágaság! Ma a Wertheimstein Sarolta adományára nézve azt kérték, hogy ötszáz koronánként oszthassák ki a szegény egyetemi hallgatók közt, mert annyi van, hogy 1000 koronájával alig kaphatna a fele, és most a két legfontosabb szükséglet, ami éppen ötszázból jönne ki, az a szigorlati díj megfizetése vagy a cipő megtalpalása. Tehát vagy az egyik, vagy a másik! Kibírja-e ez a nagyszerű fiatalság, melynek egy része már a harctéren is volt, ezt a rettenetes küzdelmet, hogy megmaradjon annak, aminek ígérkezik?

November 20. Olvastam egy folyóiratban asszonyírókról kritikát. [931] Meg volt említve Tormay, Kaffka, még Szederkényi is, de az én nevem sohasem szerepel. Még csak nem is ismernek. Az igaz, hogy az én művészetem nem is utánzásra való, de ez jellemző arra, hogy sohasem említenek meg. Nagyon levert hangulatban vagyok, ilyen kicsiség felkavarja bennem minden régi sikertelenség és semmibevevés emlékét. Mikor a *Zeitschrift für Aesthetik* közölte az egyik esztétikai munkámat: *Das Hässliche in der Kunst* [932], Thomas Mannak is elküldtem, aki egy remek levélben válaszolt rá és nagyon érdekesnek találta, a saját munkáinak gondolatával is összehasonlította. Az igaz, hogy én is csodásan ügyetlen vagyok; hogy dobolta volna minden újság, ha Cécile-nek vagy akár Erdős Renée-nek felelt volna így tudományos munkájára Thomas Mann! Pedig nem öreg akadémikusoknak írtam, akik elolvasták és megbotránkoztak az eszmék újdonságán, mint Beöthy Zsolt, aki nagyon elképedt, hogy én mennyire eltávolodtam az ő irányától és fellegekben járó metafizikát űzök. Különben Pauler és nehány fiatalabb okos ember komolyan vett, mikor a Magyar Filozófiai Társaságban felolvastam. Istenem, milyen jó és megértő és szerető lehet valaki, akinek a sors megadja azt, amit megérdemel. Ezt abból látom, mikor magamnak is rosszul esik és bánt, hogy így kell éreznem és gondolkodnom. Hiszen így is örülök, ha az, aki megérdemli, eléri, amire vágyik. Csak annyi sikert, hogy az anyagi gondoktól menten megírhatnám még azt, ami tudom, hogy a lelkemben van és megérdemli, hogy formát kapjon!

November 21. A királyi család megérkezett a madeirai Funchalba. A száműzött király az utolsó Habsburg, aki valamennyi bűnének a büntetését viseli. A tragédia vége. Batthyányné Habsburg-átka a 13-on túl is beteljesedett.[933]

Rothschildné levele a királykérdésről:

1921. november 10. Ashton Wold. „*Nagyon megörültem annak, amit Saroltáról írtál (nagyszerű munkásságáról, energiájáról stb.)*[934] *– bár volna több olyan nő vagy férfi, aki annyira független, mint ő, mert ha meg is van az az energia és komolyság, a mai nap kevesen jöhetnek-mehetnek úgy, ahogy akarnak. Képzelheted, milyen szívszorongva lestük a híreket – szerencsére itten éppen nem volt meg a hajlandóság a cseh és szerb zsarolóknak engedni, sem Párizsban. Nektek talán úgy tűnik fel, mintha mindenben engedett volna a nagyantant a »kicsinek«, pedig nem így van, mert nagyon-nagyon hajszálon függött, hogy rablómódra be ne törjenek és úgynevezett szankciókat el ne foglaljanak. És ha betörnek, sem Anglia, sem Franciaország nem küldhetett volna segítséget, azért kellett engedni az amúgy is elhatározott Habsburg-kérdésben. Tudom, hogy nagy keserűség volt*

930 A bejáró cselédet nevezték így.
931 A „Meg volt említve"– mondatkezdés előtt „A befolyások közt".
932 A rút a művészetben – ném.
933 Batthyány Lajos özvegye átkozta meg a Habsburgokat.
934 A zárójelen belül az írónő betoldása.

119. Ashton. Rotschildék kastélyának parkja Ashton Woldban

ez a beavatkozás és presszió, de ne hidd, hogy Magyarország hírnevén csorba esett, sőt[935] *imponált – nem jajgattak, siránkoztak, mint az osztrákok, hanem cselekedtek és még olyan magyargyűlölő lap is, mint a Times […] elismerte, hogy a magyarok kényszerhelyzetben az egyedül lehetséges utat választották a hazájuk érdekéből. A francia sajtó is így nyilatkozott, és meg vagyok győződve, hogy Magyarország ellen most a Nyugaton nem lesz olyan sajtóhecc, bármit írjanak is a Bécsben élő kedves honfiak. [...] Ha olvastad volna a cikkeket a kisantant ellen, meg lettél volna lepve.*

Ami a Habsburgokat illeti, én a legnagyobb szerencsének tartom, hogy megszabadultunk tőlük – amióta tudom, hogy Károly milyen hitványul adta volna el Erdélyt, mikor békét akart kötni, egy mákszemnyit [sem] sajnálom, bármi sors éri. Mikor máshonan mindből elkergették, akkor kezdte adni a nagy magyart, és ha trónra került volna, eljött volna a nap, mikor megint feláldozta volna a magyarokat Ausztria kedvéért. Hisz jól ismerem, milyen céljai voltak neki és tanácsadóinak. Nem félek, hogy a köztársasági eszme tért nyerjen, ha külügyünk jó kezekbe kerül, mert sajnos most nincs jó kezekben; a régi babona, hogy Magyarország egyedül nem életképes, most is ott kísért a Ballplatzban nevelt külügyünk emberei között. Nem Bánffyra célzok, hisz ő csak egy figura, akit ide-oda tolnak. Tudod azt, hogy Boroviczényt akarták a nyár elején Londonba küldeni? Igen erélyesen kellett fellépnem, hogy hagyják abba az intrigákat, melyek jóra úgysem vezetnek. Játszottak a tűzzel mind-mind és nem akarták elhinni, hogy Károlyt semmi szín alatt sem hagyják visszamenni. [...] Bár volna egy lehetőség egy angol herceget megnyerni jelöltnek! De félek, hogy Anglia ezt kalandnak minősítené és nem volna keresztülvihető. Azért megpróbálom az eszmét újra lanszírozni – a magot már rég próbálom elvetni, sőt a napokban egy előkészítő lépésre bírtam lord N(ewton)t,[936] *kit a királyné háromnegyedórás audiencián fogadott. De az angol királyi család olyan végtelenül egyszerű, olyan ambíciónélküli, hogy sikerre alig lehet számítani. Ha Francis Teck nem halt volna meg! (A Teck családban a 19. század elején Rhédey Klaudia grófnéval való házasság útján*

935 Eredeti aláhúzás.
936 Az írónő oldja fel a betűjelet.

magyar vér van)[937]*, őt lehetett volna rávenni – és Emma, olyan kuruc magyar kiállást alig találni Magyarországon, mint amilyen ő volt. Különben Alexander is lehetne ősmagyar kinézése után, de [...] református és még németül sem tud. Nekem a kedvenc jelöltem a belga király második fia, katolikus és Erzsébet királyné vére folyik benne. A belga királyi pár pedig csakugyan az elsőrangú emberek közé tartozik. – Minden, amit írok, persze csak neked szól; mentől kevesebben tudják, hogy miben fáradozik az ember, annál jobb. […]*

Elküldöm a napokban a House of Lords-ban[938] *elhangzott beszédeket – persze a kis öregünk, lord N(ewton) volt a fő szónok. Fogalmad sincs, hogy működik, hány interjúja jelent meg, mióta hazajött. Most itt volt három napig, és megígérte, hogy nem lankad és a reparációk ellen fog állást foglalni, amint megtudjuk, mik a kívánságok – persze ez nehéz lesz, mert Pestről bármit kiszorítani sziszifuszi munka.*"

VI.

Ebben az évben csak a *Nemzeti Újság*ba írtam tárcákat. Most végre itt volt az alkalom, hogy nagyobb munkával lépjek elő. Kis spórolásaimmal és Sarolta segítségével jutottam annyi pénzhez, hogy *A szellem kalandorai* kiadásába fektethetem. Mivel Békássyéknak van egy kiadóvállalatuk, a *Göncöl*, azt gondolom, a magyar ügynek is segítségére lehetek, ha az ő nevük alatt adom ki és így a *Göncöl* is jut valami jövedelemhez. Meg voltam győződve róla, hogy ennek a könyvnek „menni kell". Én vagyok az egyetlen keresztyén ember, aki ismerte közvetlenül azokat, akik a forradalmak szellemi vezetői voltak – és amellett nacionalista is vagyok – , azt az egész szellemet, amely részint fanatizmusból, részint nagyravágyásból hajtotta ezeket az embereket, a zsidóságnak azt a sajátságos kettős pszichéjét, amely ezekben az emberekben testesült meg, és mely hazánkra olyan szerencsétlenséget hozott.

Ezt a regényt tulajdonképpen még 1913-ban kezdtem írni, mikor még fogalmam sem volt róla, hogy hova vezet ezeknek az embereknek a gondolkozása. Amikor még csak tudásukat és ezen alapuló etikai elveiket ismertem, de semmit abból a szellemből, mely az elveket és teóriákat megváltoztatja s mely lelkük mélyén vezette őket – ösztönösen. A regény írása, talán éppen a bizonytalanság miatt, melyet az emberek mögött éreztem mégis, félbemaradt. Különben is, 1913-ban az a romantikus befejezés képtelenségnek látszott, mint nehányan, akik elolvasták, figyelmeztettek rá. Öt év múlva természetessé vált. Meg kellett változtatnom a háborús részt is, mikor az előre megírt háború csakugyan bekövetkezett. Megjegyzem, hogy a regényem hőse nem Lukács György, hanem Ernst Bloch volt, de itt az egyik intellektuális zsidó szellem nyugodtan állhatott volna a másik helyett is. Ha azt írom, hogy sokan azt hitték, Lukács a hőse, zsidó olvasókról beszélek, mert a mi irányunk emberei észre sem vették ezt a regényt, mely reánk nézve olyan fontos eseményeket leplezett le és legalább korrajz vagy emberrajz szempontjából lehetett volna rájuk nézve érdekes – de csak a zsidókat érdekelte.[939]

---

937 A zárójelen belüli rész az írónő betoldása.

938 A Lordok Házában – ang.

939 E rövid bekezdés több kérdőjelet rajzol. A regény köztudottan a Vasárnapi Körben az írónővel éveken át vitatkozva beszélgetőkről szól. A Kör 1915 őszén jött létre Balázs Béla lakásán. Tehát innen nézve aligha írhatott róla 1913-ban Ritoók Emma. Mégis egyértelműen rájuk céloz: „Én vagyok az egyetlen keresztyén ember, aki ismerte közvetlenül azokat, akik a forradalmak szellemi vezetői voltak." Ám rajta kívül e kategóriába tartozott még Fülep Lajos, Goszthony Mária és Hamvassy Anna. (Az 1918 őszén „spanyolban" meghalt Kaffka Margitot indokoltan nem említi.) Megemlítve, hogy tévesen gondolják könyve hősének Lukács Györgyöt, mert az valójában Ernst Bloch, az írónő maga lényegíti át könyvét egyetemessé. Ám ezzel az átlényegítéssel az az alapvető probléma, hogy a saját maga által megjelölt szellemiség – regénye „reánk nézve olyan fontos eseményeket leplezett le" – bizonyosan nem sajátja még 1913-ban. Erre a *Huszadik Század* című folyóirat 1917. évi körkérdésére adott terjedelmes írása a megdönthetetlen bizonyíték. Azután van még további filológiai adalék a kételyek vastagítására. Hogyan lehettek 1913-ban a könyv befejeződését bíráló olvasói, ha maga ír arról, hogy „a regény írása, talán

Maga a cím annyira nehézkesnek látszott nálunk, hogy nagyon sokan *A szellem kalandorai* helyett a „szerelem kalandorainak" gondolták és örömmel vették kézbe a pikánsnak ígérkező regényt és csalódottan tették le, nem vették meg. Németországban azt hiszem, maga a cím, *Abenteuerer des Geistes* külön szenzáció lett volna. Nem szegeztem le magyar földre az eseményeket. *Pontosabban: mikor Geist Gáspár kérdezte tőlem, hogyan lehetséges az, hogy A szellem kalandoraiban a „magyar" szó még csak nem is fordul elő, szinte magamnak is felelnem kellett erre, vagyis tudatossá tenni az okokat. Először is történelmi háttere volt és ez, mivel csak egy-két év elmúltát mutatta, rendkívül megkötött volna, úgy meseszövésben, mint emberek jellemzésében. Mindenki azonnal azt érezte volna, hogy „nem is így történt". Másik ok az volt, hogy az, amit én mint a magyar életben is átéltet írtam meg, tulajdonképpen akkor általános emberi, vagy legalábbis nemzetközi átéltség volt. Tehát nem pusztán Budapest vagy Magyarország élete. Bizonyos mértékig szimbolikusnak kellett éreznem és éreztetnem a forradalmi és konzervatív gondolkozás és átélés közötti különbséget. Mit is csináltam volna a magyar történelmi alakokkal, ha nem akartam volna egy háromkötetes történelmi regényt írni, ami két évvel a történtek után merész vállalkozás[nak] vagy egyszerűen propagandikusnak [sic!] látszott volna. – Tehát alapjában véve mindjárt kezdetben a képzelet szabadságáról volt szó a regény megírásánál. A többi az írás folyamán fejlődött ki ebből. Tehát:*[940] mert még olyan közel volt a történelmi átélés, hogy azt kifogásolhatták volna, hogy nem így történt, történelmileg nem igaz. Mert éppen ebből a történelmi hűtlenségből következik, hogy bárhol, ahol kommunizmus ütötte fel a fejét és annak filozófiai, elvi vagy szellemi kalandorai játszhattak szerepet, ugyanígy megtörténhetett volna. Vagyis hogy az eszmék összeütközése nem országhoz vagy nemzethez kötött; ez is ártott talán a megértésnek, mert gondolkozni kellett rajta. Ezenkívül nekem nagyobb szabadságot adott a kompozícióban. Az az egynéhány magyar ember, aki elolvasta, túlságosan filozofikusnak tartotta.

Mindenesetre ez az ősz nagyon mozgalmas és érdekes volt reám nézve, a könyvkiadás és a benzinpótló ügye miatt. Tervek és reménykedések. A legolcsóbb nyomdaajánlat a Révai Testvéreké volt, ott nyomattuk ki a könyvet és még arra is vállalkoztunk, hogy a meséimet Jaschik [Álmos][941] illusztrációival kiadjuk. Itt aztán közbevágott a magyar impraktikus[sic!], mindent elhívő, lelkesülő természet. Egy „feltaláló" jelentkezik, aki csoda módon tudja reprodukálni a képeket és csoda olcsón. A mesék ki vannak nyomtatva, de a reprodukciók folyton késnek. Jaschik maga is segít és odaküldi a tanítványait is, szaladgálás, izgalom, megbeszélés nap nap után, végre is sohasem készült el, a kinyomtatott ívek ma is ott vannak valahol Békássyéknál. Hallatlanul jellemző ez az eset, habár csak kicsiben: minden lelkesülésünk valami ingatag alapon áll. Mindjárt fellángolunk, anélkül, hogy megbizonyosodnánk. És én, aki higgadtabb vagyok, szintén belemegyek olyan dolgokba, miket csak a Békássyék fantasztikus lelkesedése hisz komolynak.

éppen a bizonytalanság miatt, melyet az emberek mögött éreztem mégis, félbemaradt." Ha legalább azt írta volna, hogy az elkészült regénnyel nem volt megelégedve, az olvasóinak olyan kéziratot adott volna, amelyet még csiszolni kell. De ő ehelyett definitíve azt állítja, hogy műve „félbemaradt".
További ellentmondás rejlik a „félbemaradt" szó utáni három sorban: „Különben is, 1913-ban az a romantikus befejezés képtelenségnek látszott, mint nehányan, akik elolvasták, figyelmeztettek rá. Öt év múlva természetessé vált. Meg kellett változtatnom a háborús részt is, mikor az előre megírt háború csakugyan bekövetkezett." Az első mondat szerint az 1913-as változat „romantikus befejezés"-sel végződött. Az ismert változat befejeződése, a főhős korábbi rajongója által történt lelövése ellenben minden romantikának a drasztikus ellentéte. Nem tudható, hogy mi volt az első változat befejezésének a romantikája, ám az bizonyos, hogy sokaknak inkább az ismert befejezés kelti a képtelenség képzetét. Miközben az írónő azt állítja, hogy ez a képtelenség vált természetessé. Nem világos az sem, hogy mit takar a háborús rész megváltoztatása.
Végül az utolsó mondat konstruálta ellentét sem fedi a múlt valóságát. A „mi irányunk emberei" észrevették valójában a regényt, de – ismételjük – nem az írónő által remélt mértékben. A másik oldal pedig érdeklődés helyett inkább hallgatag elutasítással reflektált, amit a későbbi elbeszélés a Révai üzletvezetője reakciójának felvillantásával tesz világossá.

940 Az írónő aláhúzása.

941 Jaschik Álmos – polihisztor grafikus.

De *A szellem kalandorai* megjelent karácsony előtt. Érdekes, hogy a Révai üzletvezetője eleinte el van ragadtatva a regénytől, úgy beszél róla, mint nagy alkotásról, de abban a percben, mikor a zsidókérdés kiütközött és azt elolvasta, elzárkózik, savanyúvá lesz és habár neki lett volna a dolga, hogy a könyvet szétküldje, karácsonyra alig van egy-két könyvkereskedésben belőle. Természetesen a kiadó dolga volna, hogy ezen segítsen. De itt láttam a jóakaratú magyar ember teljes tehetetlenségét üzleti tekintetben. Lelkesednek, rajongnak, de hogy annak utána is kell járni, amit kiadnak, és amiből jövedelmet remélhetnek,[942] hogy a lapokat informálni kell, kritikákat elhelyezni, könyvkereskedőkkel tárgyalni, bizományba adni stb, ez eszükbe sem jutott, csak várták a jószerencsét. Én sem értek hozzá, de nem is mernék belefogni, hogy könyvkiadóvállalatot csináljak ilyen üzleti tehetetlenséggel. A könyv teljesen ismeretlenül és látatlanul hevert tovább is, kritika jóformán semmi.[943] Később nehány száz[944] példányt szétküldtem ajándékba ismerősöknek, íróknak, mikor már némi új társaságra tettem szert. Lehet, hogy a könyvet nekünk, magyar olvasóknak kissé nehézzé teszi a filozófiai gondolatoknak beleszövése, de mennyivel többet mernek ebben a tekintetben a külföldiek! És különben is ez volt a benne szereplő emberekre nézve a legjellemzőbb, hogy tele voltak filozófiával, de ez a filozófia az érvényesülésüket szolgálta és úgy forgatták, ahogyan erre nézve alkalmas volt. Mindenesetre ez volt az első és egyetlen könyv akkor, amely a kommunista lelkek fejlődését az intellektuálisak közt szomorú személyes tapasztalatokon át megírta. A miliő- és időhiány, melyet sokan kifogásoltak, éppen azt jelentette, hogy általános és nem csak magyar probléma, amit megírok és egy új forma megérzéséből fakadt. Azt sem vették észre, hogy a főalak lelkében a két faj éppen úgy küzd egyik a másik ellen, mint az életben a sokak lelkében.

Nem is tudom, honnan vettem ezt a biztonságot, hogy sikerének kell lenni ennek a regénynek. Vagy talán csak saját önbiztonságom adja meg ezt az érzést a könyveim megjelenése alkalmával.

❖

Tél. Szenet szintén jegyre kapunk. El kell menni az irodákba a jegyért és utalványért. Ott álldogálunk, 30-40 ember az ajtó előtt, mert nem engednek be egyszerre, csak hármat. A lábam rosszul bírja, nekitámaszkodom a falnak. Végre be lehet jutni. Jó nagy teremben dolgoznak a bent levők, vagyis úgy tesznek, mintha dolgoznának. Egyik asztaltól a másikhoz küldenek, mindenütt kisasszonyok, akik horgolnak és úgy bánnak az emberrel, mintha ők adnák alamizsnaként azt a szenet. Bámulom a közönség türelmét, hogy ki nem törnek, vagy lapban szóvá nem teszik. A teremben vörösre fűtött vaskályha, rekkenő meleg, mely felolvasztja a cipőkön behozott havat vagy szárítja a sarat és a nedves ruhák szagát terjeszti. Ájulásig rossz levegő. Először valami írás hiánya miatt nem kapok semmit, még egyszer végig kell szenvedni ezt a sétát, de végre van szén. Persze én nem használhatom, mert nincs kályhám, kiküldöm Mátyásföldre. Otthon Géza bácsi, a nyugalmazott miniszteri tanácsos, valamikor nagyvagyonú ember, télikabátban ül a fűtetlen szobában és lacikonyháról hozatja az ételt öreg cselédjével, de elég gyakran maga megy érte és hozza haza. Ebben a büszke lemondásban és abban is, hogy mindent magunk cipelünk haza az utcán – régen a boltból hazaküldték a csomagokat, ha kéttenyérnyinél nagyobb volt –, van egy kis tüntető hiúság is, különösen nálunk, öregebbeknél: lássátok, mi nem ijedünk meg a szegénységtől, a munkától, a nélkülözéstől. A fiatal nemzedék már nem tüntet vele, nekik egészen természetes, hogy a középosztály így él.

Sarolta jön a hónap közepén. Az ő hallatlan tevékeny és agilis szelleme engem is felizgat, és újra felbuzdít. Beszél a bécsi szörnyű nyomorról, melyet most látott. Akinek 15 millió aranykorona vagyona volt, az most szegény ember, a középosztály éhen hal, de a szó szoros értelmében, úgy-

942 Békássyékról beszél konkrétan, és teljes összhangban a róluk másutt is leírt jellemzésével.

943 Születtek kritikák, az írónő nagyra nőtt reményeihez képest („Meg voltam győződve róla, hogy ennek a könyvnek »menni kell«”) volt „semmi” a könyv visszhangja.

944 Valószínűleg elírás. Az elbeszélésből is következően a teljes példányszám lehetett ennyi.

hogy a mentők viszik be az éhségtől összeesetteket az utcáról. A hazatért tisztekkel gyalázatosan bánnak, ezek is nyomorognak 4-5000 koronás nyugdíjukból *(persze papírkoronáról van szó)*. Bolfras báró, Ferenc József szárnysegédje, 82 éves és a kitüntetéseit akarta eladni, hogy kenyere legyen, de nem engedték meg az osztrákok, mert minden aranyat be kell szolgáltatni. Beosztotta egy évre azt, amije van, abban a reményben, hogy addig talán meghal. Ilyen embernek lehet a legborzasztóbb ez a változás, ha végiggondolja a császárja körében eltöltött életét és az akkori Bécset, katonaságával, udvarával, Burgmusikjával[945] és minden udvari formájával – és a császári nagyságot... Mi mégis csak tisztességesebb urak vagyunk, akik még a közös tisztek nyugdíját is fizetjük. Bécsben a síberek még gazdagabbak, mint nálunk, mert nálunk nincs elég készpénz, odaát pedig nyomják a papirost, amennyi csak kell. Volt egy kitűnő beszerzési szövetkezet egy becsületes[946] emberrel az élén, remekül beszerzett mindent a nyomorgóknak. Ez még nagyobb dolog Bécsben, mint nálunk. A magyar kommunisták egyenesen ennek vezették neki a csőcseléket, mely az üzletet az utolsóig kifosztotta.

Különben Bécsben már a hónap elején súlyos zavargások voltak a drágaság miatt. Fosztogatásokkal folytatódott a zavargás, mely eredetileg szocialista manifesztáció akart lenni, de kommunista lázadássá vált. A mi kommunistáinknak csakugyan benne volt a keze, mert Bécsből az a hír jön, hogy kiutasították őket, 12 vezető közül hat volt népbiztost és köztük Lukács Györgyöt. Elhiggyem azt is, amit az egyik lapban olvasok, hogy Lukács és Lengyel Béla a munkásoknak a szabotázs, fosztogatás, gyújtogatás eszközeinek alkalmazását ajánlotta, s hogy a budapesti nagy tűzesetek *(a malmok, a Franklin égése)* ennek a csoportnak az izgatására vezethető vissza? Abban a hamisított röpiratterjesztő bandában is vezető szerepe volt, mely *hol* a kisgazdapárt, hol a legitimisták nevében, sőt a császár nevében is terjesztett röpiratokat, hogy ezzel is növelje az ellentéteket, és főleg Horthy ellen izgasson mindkét oldalról. Megint elképedve emlékszem vissza azokra a napokra, mikor Berlinben, Firenzében jártunk együtt egyetemre, képtárakba, templomokba és olyan komoly és mély nézeteket fejtegetett.[947] Vagy a háborúban rendezett összejövetelekre, mikor etikai rendszerét adta elő olyan szuggesztív lelkesedéssel és nagy, fényes homloka alatt bágyadt *kék* szeme felélénkült. Mindannyian kicsinek éreztük magunkat etikai lényünkben ezekhez a nagyszerű ideális követelményekhez képest és mind a legnagyobb jövőt jósoltuk neki tudományos téren... Hát ez volt az etikája! Sokszor arra gondolok, hogy nem őrült meg ez az ember?[948]

❖

A legitimisták ügye nagy izgalommal jár a Házban, de mindent elfeledtet a soproni népszavazás izgalma és várása. Az asszonyok remekül viselték magukat. Kremmerné beszélte el azt az őrületes hajszát és benső remegést, mellyel óriási munkát végeztek és minden eszközt felhasználtak, csak hogy sikerüljön részünkre a népszavazás.[949] A legtávolabbi megszállt területről eljöttek a Sopronban szüle[te]ttek, hogy megmentsék a városukat. És ez így lett volna a nagy magyar városokban, csakhogy még sokkal egyszerűbben. Nagyvárad egyhangú szavazattal maradt volna magyar. Sopronban sokat köszönhettünk a jóakaratú olasz bizottságnak is, ha valami kétes, inkább a mi javunkra döntenek. Thurner polgármester remekül viselte a súlyos felelősséget és nagyrészt neki lehet köszönni az eredményt. Végre egyszer megint egységes és erős kifejezése a magyarságnak.

945 Az udvarban hallott zene – ném.
946 Az írónő aláhúzása.
947 Ti. Lukács György.
948 Természetesen nem őrült meg. „Csupán" ő megértette az idők szavát, hogy most már döntően nem elmélkedni, hanem cselekedni kell. Ld. még az Ötödik könyvben Rothschildnénak, az írónő által oly gyakran, s mindig elismerően emlegetett Rózsikának az 1929–1933. évi világgazdasági válság hatására megfogalmazott nézeteit a kapitalizmus csődjéről, valamint az írónő saját magában felfedezett kétkedését a 531. oldalon.
949 Ld. a 876. sz. jegyzetet.

Vannak, akik azt tartják, hogy a mostani bizonytalanság már csak tisztulási processzus, azután rendbe jön minden. Boldog hívők! Testileg is fáradt vagyok, de rosszabb a remény-kimerültség a lelkemben.

Azután jön újra a karácsony. De már azt a szomorúan kedves hangulatot is elvesztettük, hogy visszaemlékezzünk a régi karácsonyokra és különbséget tegyünk a régi és *mai* között. Csak csendesen együtt vagyunk mamánál Mátyásföldön és igyekszünk pihenni minden izgalomtól mentesen és főleg uralkodni magunkon, hogy a pénzkérdés ne izgathassa fel mamát. Én azt is élvezem, hogy a kis pótkályhában fűtve van és elébe ülhetek a karácsonyi lapokkal az ölemben – és nem fázom. Mennyit fáztam már a télen – Úristen! Sohasem hittem volna, hogy ezt így ki lehet bírni. És akkor ebben a nagy nehezen elért nyugalomban jön ki Zsiga unokaöcsém azzal a hírrel, hogy Géza bácsi, akinél lakom, hirtelen meghalt. Nagyon-nagyon sajnálom szegényt, bár talán a sorsa jót akart vele. Nagyon elkeseredett és szellemileg is elgyengült az utolsó időben és állandóan izgatta a megélhetés kérdése. Neki is elég nehéz lehetett – milyen gazdag környezetben és milyen követelmények között élte át az élete javát és milyen úr volt! És most reszketni kellett a kenyérért... De azután magam miatt ijedek fel: mi lesz mármost az én sorsom? Megint kitesznek kis zugomból? Mert ha hideg is, mégis fedél és az otthon egy árnya.

És így vigasztalanul, de erőszakkal vigasztalva magunkat, és a reményeinket mint valami kis parazsat féltve őrizve várjuk az új esztendőt.

1922

I.

Meglehetősen elhagyottan kezdem az évet. Magam vagyok a nagy lakásban, csak esténként jönnek az örökösök, Barkassyék és Tormayék, hogy átvegyék Barkassy Géza bácsi hagyatékát. Ez nem megy némi összeütközés nélkül, ami azonban csak apró megjegyzésekben nyilvánul meg. Újra látom azt, amit egész életemen át tapasztaltam: mindig az „úr" húzza a rövidebbet a kevésbé finom követelőkkel szemben. Itt Tormayék hátrányára érvényesül az igazság. Közöttük is Mária sógornőm marad le leginkább a kívánságaival. Szörnyű hideg van a lakásban, ők legalább a fürdőszobát befűttethetik, és onnan engednek be valami meleget. Mikor Mária hozzám bejön, elrémül: vastagon látszik a lehelet a levegőben. Én télikabátban didergek, szaladgálok, hogy felmelegedjem valamennyire. A könyvtár szétosztásánál, mely az éjszakába nyúlik be, engem is behívnak mint szakértőt. Értékesebbnek gondoltam a sok könyvet. A magyar klasszikusokon kívül a magánkönyvtárak véletlenül és pillanatnyi érdeklődés szerint összegyűjtött anyaga ez, kivéve néhány régi szép könyvet, melyet Géza bácsi talán még az atyjától örökölt.

Azután ez is rendbe jön. Magam maradok Géza bácsi öreg házvezetőnőjével, aki szerencsére itt maradt. Mivel a lakást a lakáshivatal adja ki, egymás után jelentkeznek, akiknek jogosultságuk van – mint ahogy nevezik – s nekem az utcai szobából át kell költöznöm. Nagyobb, udvarra néző szobát kapok, elég világos és kellemes, kényelmesebben tudok berendezkedni. Ezerféle lakásrendelet van, mely mind korlátozza a lakáskiadást vagy bentmaradást. Féltem egy kicsit, nem lakoltatnak-e ki valami nagyhatalmú úr kedvéért. Szerencsére bentlakóként előjogom van. Mert szörnyű ez a lakásínség is, az ember nem érti, ha a háború előtt elfért Budapest lakossága, mi történt, hogy most lehetetlen lakást kapni. Ha az egyik üres lesz, az emberek minden protekciót felhasználnak, hogy megkaphassák. Még albérletbe is alig lehet szobát kapni, amellett szörnyű drága. Pedig csaknem minden középosztálybeli ember kiadja régi nagy lakása egy-két szobáját. Van, amikor valamennyit, és ők a konyhában laknak. Ez egyik módja annak, ahogy a középosztály az éhenhalástól menekül. Főleg özvegyek, nyugdíjasok élnek ebből meg. A háziúrnak nem szabad a házbért emelni, sokszor egy szoba árából kitelik az egész évi házbér. De ez is hozzájárul a családi élet felbomlásához, idegenek járnak keresztül egymás otthonán. Én is néztem néhány szobát, hogy fűtésem legyen, de olyan kevéssé megfelelőek, és annyira be van az ember préselve az idegen főbérlő idegen családjába mindenütt, hogy inkább fázom tovább. Annyival vagyok csak otthoniasabban, hogy a konyha – míg az új lakó meg nem jön – az enyém. Ez egy időre megment a szörnyű vendéglőbe-járástól.

Természetesen a hideg otthonban munkáról szó sem lehet. Télikabátba és kendőkbe burkolva olvasgatok. Olyan deprimált az ember, hogy ezt sem lehet komolyan venni. Ha már nem állom a fázást és a magányt, Zsigáékhoz vagy Békássyékhoz megyek. Persze este későn annál keservesebb a hideg lakásba visszajönni. Ha vacsorán is Zsigáéknál maradok, szinte félelmes a Baross utcáról a kihalt városban hazamenni Budára gyalog, ritkán kapok már villamost. Különösen a Boráros téren fog el kellemetlen érzés, ha nem is félelem. Mintha ezen a nagy üres téren és hídon át volna leghosszabb az út.

A legrosszabbak a reggelek. Rettegve lesem a pillanatot, mikor nem lehet tovább halasztani a felkelést a meleg ágyból. Rohanva öltözöm, hogy mielőbb belebújhassak nagy, nehéz, katona-

posztó *téli*kabátomba.[950] Ez az úgynevezett tisztviselőszövet, melyet elég olcsón kapunk és mely olyan rajtunk, mint az egyenruha, férfi, nő ebben szalad a hivatalába. A villamosok fél kilenckor zsúfoltak, de gyönyörködöm a ködben a Duna felett, mikor a Horthy Miklós útról a villamos átdöcög a hídon. Végre a hivatalban legalább meleg van.

Szerencse, hogy Békássyék a szomszédban laknak. Terveik, hitük, lelkesedésük – bár látom, hogy nincs kellően megalapozva – valami olyan szuggesztív és mégis délibábos, mint régen mondták, hogy csak akkor fog el a kétkedés, mikor eljövök tőlük. Olyan jó hinni, tervezni, remélni! Különben a benzinpótló találmányának a kérdése sokkal komolyabbra fordult, mint reméltem.[951] Wertheimstein Sarolta Angliában akarja elhelyezni és úgy látszik, ott is komolyan veszik. Elképzelhetetlen nagy terveket kezdünk szőni. – Főleg nagy külföldi propaganda Magyarország mellett, titkos kémszervezetek megszállt területen, katonaság titkos felfegyverzése, könyvkiadás. Az én ábrándom a folyóirat. Olyan óriási összegekről beszélünk a szabadalom megváltása nyomán – sajnálom, hogy nincs meg már a pontos adatom, melyről Sarolta Antóniának írt az angol ajánlat részéről, mert így őrültnek lehetne minket tartani. Nyomorultul romló pénzünk mellett az az óriási összeg fontokban még kevesebb fantáziával megáldott embereket is elragadott volna. Tehát Saroltával folyik a levelezés ebben az ügyben London és Pest között, minden válasz új és új megbeszélésre ad alkalmat, mialatt melegben ülök. Aki nem élt fűtetlen szobában, nem is sejti, hogy egy kis vaskályha melege mennyire felfűti az ember képzeletét, mennyi reményt tud újra kelteni. Ha lehetséges, hogy valahol melegre fűtött szoba van, akkor miért ne volna lehetséges más csoda is?

❖

Rózsikától levél regényemről, *A szellem kalandora*iról: *„Jóformán egy szuszra kiolvastam regényedet, talán ez a legjobb bizonyíték, mennyire élveztem és mily érdekesnek találtam. Gondolom, legtöbb alaknak van élő mása és dacára annak, hogy én ilyen embereket nem ismerek, mégis élő benyomást tettek rám. Hősöd rém ellenszenves nekem. […] Egynémely passzus oly gyönyörűen van írva, hogy többször is átolvastam. […] csak azt remélem, hogy a mai olvasópublikum kellően fogja méltányolni. Könyved sok mindent világít meg a forradalom előzményeiből, ami érthetetlen volt előttem – mert neked elhiszem, hogy ilyen komplikált lelkű fiatalság tényleg létezett, kik hittek hivatásukban..."*

Nagyon jólesett ez a levél az általános közöny közepette, vagy az olyan kritikák után, amilyen a *Budapesti Szemlé*ben jelent meg a könyvről *(világosan valamelyik vén akadémikustól?),* olyan mintha az emberek, vagyis ilyen kritikusok Dickens és Jókai óta nem olvastak volna semmit.[952] *„A nők szintén szétfeszítik (benne)[953] a társadalom korlátait, a nő komoly élethivatását nem ismerik vagy lenézik." (Kire szól ez a regényben? Szegény Hévának éppen az baja, hogy nem tudja szétfeszíteni…)[954] „Minden barátnőjét hosszabb vagy rövidebb ideig szeretőjévé teszi (Ervin)."[955] (Szegénynek éppen az a baja, hogy nagyon nehezen kap asszonyt. A hercegnővel való kalandját sem érti meg; etikai alap nélkül a vágyban csak egyszer éri el vad fantáziáját[956] és az bukás és megalázás lesz*

950 Utalás arra, hogy nem volt télikabátja, csak adományból juthatott az első ilyenhez a forradalmak után.
951 Ld. korábban a 315-316. lapon írottakat.
952 Eredetileg: „Nagyon jólesett ez a levél az általános közöny közepette és az is, hogy egy szót sem ír az antiszemitizmusról szóló részekről, amit a zsidók sohasem bocsátottak meg. A kornak meggyőződését meg kellett írnom – akkor az volt a magamé is –, azóta belátom, hogy amit akkor véghez akartunk vinni, az lehetetlen. Mégis vannak olyanok a zsidóság közt is, akik kivételek nacionalista szempontból is. Ezek közé tartozik Bodor Kornél[ia], nagyváradi régi ismerősöm, aki Ungvárra ment férjhez és most télen Pesten volt; nagy elkeseredéssel beszél Horthyról, mert ő okozta, hogy a királyt be" – nincs vége a mondatnak, ám később olvashatunk a hölgyről, s abból kiderül: az a hölgy baja a kormányzóval, hogy az nem hagyta, hogy a volt uralkodó az országban maradjon.
953 Az írónő beszúrása.
954 A zárójelen belüli rész az írónő beszúrása.
955 Az „Ervin" szó az írónő betoldása.
956 Áthúzva: „az életben".

neki. A legfontosabbat: a két világnézet és faj összeütközését meg sem látja, Hévát meg sem említi vagy azt, hogy ez az ellentét eleinte csak alig érezhető idegenkedési momentumokban nyilvánul meg, majd áthidalhatatlan szakadék lesz.)[957] *„Az egész társaság beteg, a főhős visszataszító, az író rokonszenveseknek rajzolja őket." (Csakugyan, az aranyos Dickens bizonyosan Heep Uriahnak rajzolta volna.)*[958] *„Félszeg, elképzelt, eltorzított alakok." (Mennyivel tisztességesebbeknek írtam meg őket, mint az életben voltak!)*[959] *„Nem gyönyörűség ilyet olvasni." (Ez a legkedvesebb!)*[960] *„Az írót megcsapta a legmodernebb tudományos törekvések szellője [...] a filozófiának még le nem tisztult nyelvén [...] stb." (Mégis ez a legremekebb mondás benne. Egy évtized óta [nem] jártam külföldön, hogy „megcsapjon" ez a szellő, és íme, kikapok érte!)*[961]

Mivel annyira elhallgatta a magyar kritika ezt a komoly értéknek érzett regényemet, még néhány, levélben kapott kritikát szükségesnek tartok idézni. Reményi József írótársam Clevelandből: *„A szellem kalandoraiban megfogott a széles epikai hang (formai szempontból),*[962] *a karakterek éles, határozott körvonala (jellemrajzolási szempontból),*[963] *a megdöbbentő őszinteség (érzelmi szempontból).*[964] *Tökéletesen átéreztem a szellem szélhámosaival szemben érzett reakcióját. […] A magyar élet tragikumát látom abban a körülményben is, hogy erről a könyvről alig tudnak éppen azok, akiknek pedig a regényt ismerniük kellene..."*

Nagy Emma írónő írja: *„Az volt nagyon jó, hogy sehol sem éreztem az író egyéni élményeinek, felfogásának másokra – szereplőkre – [való] erőszakos ráaggatását, sem a szerző folytonos előtérben rezgését, mint annyi újabb könyvben."*

Most még csak a legfontosabbat, a Babits sorait, aki olyan kedves volt, hogy még kéziratban elolvasta a kérésemre: *„A nagy regényt elolvastam és a legnagyobb tisztelettel kell meghajolnom a nagy akarat, a magasbanéző ambíció előtt, melynek munkája. A regény egész elgondolása, témája annyira nem mindennapi, annyira nagyszabásúnak tűnik fel, hogy az ember alig mer vele szemben saját ítéletében bízni. A megszokott mértékek egyáltalában nehezen alkalmazhatók rá. Úgy indul, mint egy nagy életregény, és az első fejezete, a gyermekkor rajza, valóban egy nagy életregény ouverture-jének*[965] *látszik – mellesleg mondva ezt az első fejezetet tartom az egész mű legkitűnőbb részének –, azonban a filozófus életregénye filozófiai regénnyé válik és kétségkívül az életregények rendes igényeit alkalmazva (jellemfestés, miliő-rajz, realizáló erő stb.)*[966] *e regény kissé röviden járhatna. Azt hiszem, nem szabad rá alkalmazni ezeket az igényeket. A cím ugyan alakok bemutatását ígérné, éspedig olyan alakokét, akiket az író mintegy felülről néz és kalandorokként kezel: valósággal azonban az író egyáltalán nem látszik alakjai fölött állani és az egész regény kissé túlságosan líraként hat…" (Az ellentétes meglátások a kritikákban nagyon érdekesek.)*[967]

❖

Rózsika nem haragudott meg a regényben levő antiszemita hangzású részekért. A kornak a meggyőződését kellett megírnom, habár nagyon jól tudom, hogy vannak a zsidóság között is nacionalista kivételek. Ezek közé tartozik Bodor Kornélia, nagyváradi régi ismerősöm, aki Ungvárra ment férjhez és most télen Pesten volt; elkeseredéssel beszél Horthyról, mert a királyt nem engedte be. *(Persze fogalma sincs az itthoni viszonyokról.)*[968] Azt mondja, hogy a csehek már

957 A zárójelen belüli rész az írónő beszúrása.
958 A zárójelen belüli rész az írónő beszúrása.
959 A zárójelen belüli rész az írónő beszúrása.
960 A zárójelen belüli rész az írónő beszúrása.
961 A zárójelen belüli rész az írónő beszúrása.
962 Az írónő beszúrása.
963 Az írónő beszúrása.
964 Az írónő beszúrása.
965 Nyitány – fr.
966 Az írónő beszúrása.
967 A zárójelen belüli rész az írónő beszúrása.
968 A zárójelen belüli rész az írónő beszúrása.

kiürítették a határt. Mi éppen ellenkezőleg tudjuk, ott állottak a határon, hogy bevonuljanak. Egy magyar sereg is készenállott a cseh megszállt területen, hogy ott felkelést szervezzen. Csak 200 tiszt kellett volna, hogy a magyarság kardcsapás nélkül bevonulhasson. Alig tudtam lecsillapítani, magam is nagyon izgatott voltam, míg igyekeztem megmagyarázni helyzetünket az antant itt levő bizottságai és követei közt. Nem tudom, de szinte az a gyanúm, hogy a zsidóság befolyása ez – habár a legjobb magyar érzelmű ember, akit kívánni lehet –, ami Horthy ellenségévé teszi. Szegény Horthy, itt elégedetlenek vagyunk vele, mert megalkuszik, a zsidók pedig mint vadállatról beszélnek róla. De azt értem, hogy a felsővidékieknek, ha ennyire meg voltak győződve a sikerről, mint Kornél mondja, a csalódás szörnyen fájhatott. Ott a magyar családoknál mindenütt el van rejtve a nemzeti színű zászló, hogy minden percben készen legyen, ha ki kell tűzni. Mi már nem vagyunk ilyen bizakodók, de azért mi is szeretünk álmokban élni. Azt is beszélte, hogy a cseh mozgósításra nem jöttek be a falusiak – tehát mégis volt mozgósítás –, vagy pedig ha bejöttek és megkapták a fegyvert, másnap reggel vissza is mentek a falujukba, hiába fogtak el 50-60 embert közülük. A templomban Ungváron a himnuszt énekelték, vagy húsz asszonyt, férfit letartóztattak, azután kénytelenek voltak szabadon engedni. *(Halljuk, hogy Léván az asszonyok magyar ruhában mennek vasárnap a templomba háromszor egymás után a cseh tilalom ellenére. Harmadszor körülfogja őket a katonaság, négyet bekísérnek közülük, napokra bezárják, s mikor kieresztik, boldogok és büszkék. A nagyboldogasszonyi búcsút betiltották, az egész környék bejön, a reformátusok is, ezer és ezer ember, ilyen búcsú még sohasem volt. Szent István-napot eltiltják, de a misét megtartják és a megbeszélés szerint mindenki magában elénekli a himnuszt. Mise után feláll az egész közönség, néma csend – szívükben hangtalanul énekelnek... Gyönyörű!...)* Úgy látszik, a három ellenség közül a csehek a leggyávábbak; mert ezután is éveken keresztül halljuk, hogy mihelyt valami veszedelmes hír jön Magyarországból, a hivatalok pakolnak össze mindent és készen vannak az indulásra Prága felé.

❖

Január 14-én Zichy Rafaelnéhoz vagyok meghívva, ahol Thomas Mann fog előadást tartani. Persze nagy örömmel és lelkesedéssel megyek el, egyetlen estélyi ruhámban. Az estélyi minden délután hat óra utáni meghívón szerepel. Az egyik asztal mellett a hölgyek között Thomas Mann felesége ül, jelentéktelen külsejű, zsidós megjelenésű asszony. *(Herczeg Ferenc megkérdezte tőle: ugye Németországban most csak Münchenben kellemes lakni? – Oh nein, es ist schrecklich... diese Reaktion![969] – Persze ez a válasz még inkább megerősítette a társaság véleményét, hogy a feleség zsidóasszony.)* Később Cécile is elbeszélte, hogy megbotránkoztatta a társaságot antinacionalista és forradalmár kijelentéseivel. Én egy cseppet sem csodálkoztam. Mann akkor már megcsinálta ügyes fordulatát a köztársasági irány felé és csak mi képzeljük azt, hogy mindenütt ugyanaz a világnézet uralkodik, mint nálunk. Később még nagyobb meglepetés ért Thomas Mann látogatásának célja felől. Egyelőre azonban nagyon örültem, mikor bemutattak. Cécile-lel beszélt éppen, mivel senki más nem volt mellette, én is hozzáfértem. Felemlítettem neki, hogy milyen jólesett, mikor olyan melegen válaszolt a *Die Hässliche in der Kunst*[970] cikkemre, melyet megküldtem neki. Erről beszélgettünk néhány percig, míg többen oda nem jöttek és tovább nem vitték. Nagyon szimpatikus és világfi modorú ember, egyáltalában nem olyan, mint a felesége, aki nyugodtan beállhatna a Feministák Egyesületébe, ebbe a csúnya nőkből álló, hangos és formátlan társaságba. Mann az egyik novellájából olvasott fel. Később újra beszélgetni kezdtünk, de jöttek és hívták a büféhez. Óriási büfé, a szokott tolongás. Később láttam, hogy Mann egyik szegletben magában ül és eszik. Lehet, hogy ez neki nagyon kellemes volt, de azért mégis kényelmetlen benyomást keltett így elhagyatva látni az ünnepeltet. – Nemsokára elmentem. Csodás januári éjszaka volt,

969 Oh, nem, szörnyű… ez a reakció – ném.
970 Ld. még korábban a 349. lapon írottakat.

kocsit nem lehetett kapni, egyedül indultam útnak a teljesen elhagyatott Várból lefelé. Olyan élmény volt a holdvilágos hideg éjszaka csendessége, elhagyatottsága, nyugalma, amit soha el nem felejtek. Gyárfás Sándor éjszakai útját a bál után éltem újra át.[971]

Utólag kiderült, hogy Thomas Mann Lukácséknál lett elszállásolva. Lukács György volt népbiztos és volt barátom családjánál. Azért jött, hogy Lukács érdekében eljárjon, kegyelmet és visszatérési engedélyt nyerjen neki. Ez mind azon az estélyen derült ki, melyet Bethlen István adott Thomas Mann tiszteletére. Kellemes meglepetés lehetett a miniszterelnöknek. Herczeg Ferenc, aki mint sváb tökéletesen beszél németül, elmondta neki, hogy ki volt Lukács György. Némelyek nagyon rossz néven vették Bethlentől, hogy nem tudta előre, miért jött ide a német író és még estélyt is adott a tiszteletére. De mások, az elégedetlenek, gúnyosan emlegették ezt a tájékozatlanságot, melyben nem hittek. Mondják, hogy Bethlen azért nem elég erélyes az ilyen forradalmi emberekkel, mert ő akar kormányzó lenni. Elnéző, hátha liberális fordulat jön és ő minden esetben meg akar maradni a hatalmon. Szó sincs róla, hogy ez igaz volna. De nem csoda, ha az emberek meg vannak riadva. Suttogott ijesztgetések keringenek, hogy Kun Béla Bécsben, Károlyi Szerbiában várja, hogy hazajöhessen. Mindenki rendszerváltozásról beszél és rémüldözik és híreket terjeszt, hogy Andrássy képes volna kezet fogni Károlyi Mihállyal, csakhogy vezető szerephez jusson. Bár Andrássy egy hatbalkezes politikus, nekünk mindig ártott és a legitimizmus érdekében minden áldozatra képes, de soha ilyen hazaárulásra.

❖

120. Rozsnyay Kálmán és felesége, Dapsy Gizellla (Nil)

Rozsnyay Kálmán jön ezer kis pletykájával. Ő is beszél Thomas Mann látogatásáról. Többek közt, hogy Bethlen estélyén nem volt egyetlen ember sem, aki a *Buddenbrooks*-ot olvasta volna, csupa vén akadémikusok voltak meghívva. Különben Rozsnyayval mulatságos volt a megismerkedésem. Egyszer az öreg házvezetőnő jelenti, hogy egy úr keres. Olyan ritkán jött vendégem, hogy nem tudtam elképzelni, ki lehet. Idegen ember jön be, akit sohasem láttam, jó megjelenés, érdekes fej, bemutatkozik: Rozsnyay Kálmán, a felesége Nil költőnő, akiről csak most tudtam meg, hogy Dapsy Gizella. Kér, hogy a Nil emlékkönyvébe írjak be egy verset, mert ebben a könyvben minden magyar poéta kezeírása benne van. Neki a legnagyobb vers-meglepetés volt, mikor a könyvkereskedőnél meglátta verseskötetemet és mindjárt meg is vette*(!!!)*. – A könyvben csakugyan rengeteg vers van kézírással. Az első Adyé, akit fanatikusan imádnak mind a ketten. Míg írok, beszél, rengeteg érdekes emberről, főleg külföldiekről: Crane-ről, Wilde-ról *(amit erről a barátságról állítottak, arról persze fogalmam sem volt)*, Rodinről, francia írókról, színészekről, mintha minddel pertupajtás lett volna. Megemlíti, hogy a *Stúdió*ban[972] Sidney Carton név alatt írt a magyar művészetről. Most már rajtam a meglepetés sora – ezeket a cikkeket mind olvastam.

Közben bennem folytonosan motoszkál valami emlékezés, hogy a Rozsnyay nevet valami nem egészen tiszta üggyel kapcso-

971 Utalás későbbi regénye egyik jelenetére.

972 *The Studio* – 1893 és 1964 között Londonban megjelenő művészeti magazin. A nyelvek ismeretében is jól felkészült írónő bevallottan nem beszélt angolul. Ld. erről 1926. november 3-i levelét Szabó Lőrincnének: „aki nem akar, az nem beszél az ausztráliai nővel, sőt én sem akarok, mert nem is tudok angolul" (MTAK Kézirattár Ms 2285/363.) vagy ugyanaznapi levelét Török Sophie-hoz: „nem szeretek angolul beszélni, mivel hogy nem is tudok" (OSZKK Fond III/1081/1.) Tehát főleg olvasva – esetleg még hallás útján – értett angolul. – *EőÁ*

latban hallottam már. A magyar művészeket és írókat is mind ismeri, mindenkiről tud valami képtelen es hallatlan mulatságos pletykát. Egyszerre felemlíti Prielle Kornéliát. Abban a percben eszembe jut: Prielle Kornélia férje, aki [Prielle-t] 60 esztendős korában[973] vett[e] feleségül, emlékeztem a csúnya támadásokra, melyek emiatt még nyilvánosan *is* érték. Furcsa... mikor aztán már belemelegedtünk a beszélgetésbe, megkérdeztem tőle, hogyan történhetett ez a házasság és miért? Rövidre vonva azt beszélte, hogy Prielle-t mint egy nagyszerű és szent asszonyt tisztelte. Mikor a rokonság az öreg művésznőt folytonosan kínozta, ő kiállt mellette és támogatta az ellenségeskedéssel szemben. Egy este Rákosi Jenő elmondta neki, hogy a rokonság Prielle-t az őrültek házába akarja záratni és mindent meg kell tenni a megmentésére. Hosszabb megbeszélés után azt mondta, hogy csak egy módja van: ha ő feleségül veszi a művésznőt. Bármilyen képtelennek látszott első percben, végre is ennél a határozatnál maradtak. Prielle is tudta, hogy ezért veszi el. Az esküvő után elbúcsúzott és minden nap meglátogatta, éppen olyan baráti viszonyban voltak, mint régen és sohasem bánta meg, hogy [a művésznő] utolsó évét megmentette a kétségbeeséstől.

Később szörnyű dolgokat beszéltek erről az ügyről. Somló Sári, akinek az atyja abban az időben igazgató volt a Nemzetiben, azt állítja, hogy csak pénzért vette el, sőt hogy mikor Prielle-t mint a nemzet halottját a Kerepesi temetőben akarták eltemetni, Rozsnyay ezt csak pénzért akarta megengedni és mivel pénzt nem kapott, elvitette a holttestet a szülőfalujába. Egyáltalában, sok képtelen vádat beszélnek Rozsnyayról. Engem egyik ismerősöm interpellált, hogyan lehet ilyen embert a lakásomban fogadni. De ezeket igazán nem érdemes leírni. Bizonyos, hogy nagy része rágalom vagy kiszínezett túlzás. Van Rozsnyayban valami kalandorvonás, lehet, hogy ez fiatal korában még erősebb lehetett. De bizonyos, hogy ezekkel a külföldi nagyságokkal jó viszonyban volt, levelei, emlékei vannak tőlük. Mondják, hogy a lakása múzeuma a legszebb ilyen emlékeknek. Magam láttam nála egy gyönyörű fotográfiát Duse[974] sírjáról, melyet egy olasz hercegnő küldött neki, a levelet is láttam, hogy Duse mint egyik legjobb barátjának küldi a képet.

Jó ízlésű és szellemes ember. Rossznyelvű, de jó szívű. Magyarország minden pletykáját tudja és mulatságosan kiszínezi. Azt hiszem, csak felét lehet elhinni annak, amit mond. De jól mondja el; lehet, hogy azt a felét másvalaki hazudta neki. Egyszóval történelmi hitelességre nem számíthat, amit mond vagy ír. Maga korának egyik tipikus bohém alakja, akinek hol fel-, hol lement az életben; most nagyon lent van. A feleségével[975] is megismerkedtem később; poéta-asszony, egy kövér magyar asszonyka, akinek szenvedélye a főzés és igazán nem sugárzik róla a poézis. De annál több szív és jóság. Imádja a férjét, félelem és gáncs nélküli lovagnak tartja. Nagyon sok bajon mentek át. Állítólag részt vettek a kommunizmusban; de mivel annyiszor tapasztaltam, hogy ha valaki bosszúból ki akar túrni valahonnan egy embert, akkor egyszerűen rámondja, hogy kommunista volt,[976] mindig vigyázok, mielőtt elhiszem. Ők így mondják el: Szeghalmon, ahol laktak, egy faluban nagyon nehéz volt kibújni a parancs alól. Fegyveresek jöttek értük, hogy részt kell venni a kommunista tanácsban.[977] Nil kisdedóvónő volt, azt gondolta, ha közéjük megy, könnyebben segíthet a saját fajtáján. És nemcsak parasztokat védett meg, hanem azoknak is egész vagyonát, akik most bevádolták kommunistaság miatt, és így elvesztette az állását. Én minden összeköttetésemet felhasználtam, hogy visszakapja, de nem sikerült. Annyit megtettek, hogy a nyugdíját nem vesztette el. Kizártnak tartom, hogy igazán kommunista lett volna. És csakugyan könnyű azoknak, akik szépen odábbállhattak,[978] de mi, akik itt voltunk és kényszerhelyzetben kellett megállnunk a helyünket és esetleg védeni az életünket, sokszor kénytelenek voltunk megalkudni.

Nilnek egy leveléből idézek, melyből eléggé látszik magyar gondolkozása: „*Gibárt 1922. aug. 25. […] Két drága öreg van itt az utolsó régi urak közül a Hernád völgyéből, akiknél mindig tárva*

973 Valójában 79 esztendős volt a művésznő akkor.
974 Ld. a 1246. sz. jegyzetet.
975 Tehát a másodikkal, Dapsy Gizellával, Nil-lel.
976 Az állítás mögött ott bujkál az ő meghurcolása 1919 őszén. Ld. a 222. lapon írottakat.
977 Ti. a direktóriumban.
978 Első helyen sógornőjére, élete egyik fő megrontójára céloz.

a kapu és terítve az asztal. Így fogytak rendre az uradalmak, szám szerint heten… Ideális szép világ ez itt, csak nem ebbe a világba való. Holnap megyünk Tállyára a Lavotta sírjához, kedden Monorra Kossuth bölcsőjéhez, s talán még egy-két Rákóczi-napot is ünneplünk így. […] A Lavotta sírja tele gazzal, dudvával, az empire obeliszk tövén a Petőfiek harmadévi koszorújának múmiája, s azóta a kegyeletnek egyetlen nyoma a mi gibárti szegfűnk. Harminc lépésre pedig tőle a báró Maillot Nándor[979] *csukott parkja virágóceánokkal, amik az útonjáró szemébe kacagnak a magyar művész mindenkori sorsa felett...”*

Ha tettek is valamit, nagyon megbűnhődtek érte. Rozsnyayt, mikor a fehérek bevonultak, valamelyik katonatiszt majdnem agyonverte. Aztán jöttek az oláhok, azok meg mint magyarokat elfogták őket és hónapokig voltak Brassóban bezárva. Mikor kiszabadultak, azt kívánták Gizitől, hogy a román királyné nagyváradi bevonulására írjon egy verset. Ez megint szegényeknek a számlájára ment, holott ezzel a verssel megmentett egy magyar katonatisztet, mert ezt kötötte ki ellenértékül.[980] Különben határtalan jószívű asszony, az árván maradt testvéreit felnevelte, a rokonsága mindig kihasználta, a háború alatt a háza állandó lakhelye volt az átutazó tiszteknek. – Ha arra gondolok, hogy később Lesznai Annát, aki a kommunizmus alatt a népbiztosságnál volt alkalmazva, ünnepelték, mikor visszajött Pestre, és nemcsak a zsidók, hanem arisztokrata hölgyek is, hogy kiállítást rendezett és egyletekben vett részt, akkor látom csak a szörnyű igazságtalanságot, melyben persze szerepe van annak is, hogy az egyik gazdag, a másik pedig teljesen szegény.[981] Ha tett valamit, Nil félelemből és kényszerűségből tette, Jásziné Lesznai Anna pedig a saját akaratából.[982] És én szeretem Nilben azt a kissé régimódi lelkesedést, ami kiterjed mindenre, ami a magyar irodalmi múlttal összefüggésben van.

Így tehát, ha Rozsnyay be-benéz hozzám, szívesen fogadom. Különben olyan magányban és elhagyatottságban élek, amilyenről régen fogalmam sem volt. Vannak még írók? Fiatalság, aki érdeklődik a magyar kultúra iránt? Van még külföld, ahova el lehet néha utazni? Van még egyéb a világon, mint hideg szoba és hivatal? És pénzgond és gond magunkért és az országért? – Egy pár tanítványom van, akiknek órákat adok, de olyan távol estem minden irodalmi összekapcsolódástól, hogy azt hiszem, egy puszta szigeten lakom.

❖

És mégis... magány és elhagyatottság, de amellett nagy és kedvesen izgatott várakozás leányunk[983] első báljára, a Vitézi Bálra. Magyarruhában fog menni és palotást táncolni a többiekkel a kormányzó előtt. Én gardírozom mint mama, de Békássyékkal megyünk együtt, akiknek vannak ismerőseik, hogy Éva ne maradjon táncos nélkül, mert hiszen most nekem nincs semmiféle társaságom. A ruhát magunk varrjuk, természetesen régi selymekből és csipkékből és mama is segít a pruszlik kivarrásában. Egészen meghatottan és kedvesen mondja, hogy az ő fiatalkorában volt utoljára magyar-divat és régen, körülbelül hatvan éve, hogy magának hímezte a magyarruhát – most pedig az unokájának. Mert mi, a lányai sohasem viseltük, ez a divat csak olyankor tűnik fel, mikor bajban van a magyarság és van oka tüntetni a nacionalizmusával. Éva finom kis alakjával és arcával bájos benne. Boldogan viszem magammal – villamoson, ami most általános divat, kocsit nem lehet megfizetni. Nevetek. Pest legelegánsabb báljára villamoson megyünk.

979 Akkor élő gazdag személy, politikus, közgazda, bortermelő. Semmi szokatlant nem tett, hogy zárt kapuk mögött élt.

980 Az írónő a történetet más vonatkozásban, de azonos tartalommal már elbeszélte.

981 Az írónő itt némileg megenyhül Málival szemben, mert nevén, és nem – mint szokta – Jászinénak aposztrofálja. Addig azonban nem jut el, hogy leírja, Lesznai Anna minden bizonnyal komolyabb intellektus volt Dapsy Gizellánál.

982 És dacolva – mondjuk – férje kemény antikommunizmusával. Válásukat döntően férje ezért kezdeményezte. És mégis sok vonatkozásban együtt maradtak. Volt férje segítségével kap majd letelepedési engedélyt (harmadik férjével együtt) az Amerikai Egyesült Államokba stb.

983 Ld. a 41. sz. jegyzetet.

121. Ritoók Éva, a bálózó

Mit mondtunk volna ehhez a fiatalságunkban? A bál zsúfolt, alig lehet mozogni. Nagy, gazdag toalettek, különösen fiatal asszonyokon – pedig zsidók nincsenek is meghíva –, mégis csak van pénz ebben a városban. Először látom a hónalj alatt kivágott ruhákat, sima kiberetvált hónaljak, nagyon csupasz hátak. Az egész ruhát lehetetlen látni, mert ember ember mellett áll, mint a gyufaszálak. Érkeznek József főhercegék, azután Horthyék vonulnak be ünnepélyesen. Az emelvény két oldalán katonai őrség teljes díszben azzal a furcsa fazékforma sisakkal, szegények az őrületes hőségben mozdulatlanul állanak. Sokszor belém üt az ijedtség, ha valamelyik nem bírná tovább...

Megkezdődik a palotás, gyönyörű régi díszmagyarok, a férfiakon ékszerekkel. A leányok magyarruhája csak olyan otthon készített darab, mint a mienk. Évának csak a fejét látom, ragyog rajta a strasszal kivarrt párta. A strassz egy régi párizsi ruháról való, a legszebb a többi leányokon levő álkövek között. Olyan bájos ez a kisfej, mintha valami tündérmeséből való volna. Azután előre tolakodom, megnézem az Auguszta[984] szörnyen ízléstelen és erősen kivágott ruháját és a Horthyné bájos, finom alakját, nyaka körül mint felhő egy világoskék muszlin sál. A bál vége akár Biharban is lehetett volna. Mi, ismerősök külön teremben vacsorálunk a Vigadó földszintjén, utána a férfiak cigányt kerítenek és táncolnak tovább, énekelnek és isznak reggelig. Még engem is beugratnak egy kis csárdásra két percre és így jó, hogy nem látom odafent a nagy teremben az új táncokat. Reggel már világosban megyünk haza, persze megint csak villamoson. Évát lefektetem, én is eldőlök, de aludni már nincs idő és reggel megyek rendes időben a könyvtárba.

Odakint Mátyásföldön múlik nap nap után. Édesanyám kezd összeesni és – Istenem, hiszen csaknem 80 éves – látszik rajta a kor testileg, de szellemileg egyáltalán nem. Zsiga hord neki komolyabb könyveket, mert az újfajta regényeket nem szereti. Életrajzokat, történelmi műveket olvas. Sokat beszél a múltról, a fiatalságáról... Zsiga azt mondja, rendkívüli ritkaság ezt a kort ilyen szellemiségben megérni, de én – talán elhárítom magamtól a gondolatát – őszintén nem érzek félelmet, hogy elveszíthetjük. Olyan nyugodtan megyek ki vasárnaponkint, hogy ott találom a sezlonon ülve, kezében valami olvasmánnyal vagy kézimunkával, nyugodtan, izgalom nélkül élve ezeket a szörnyű nehéz időket; igaz, hogy igyekszünk is eltitkolni előtte a bajokat. Kisfizetésemből mindig kevesebb segítség telik. Ezüstünk megjárta már néhányszor a zálogházat, de hát kié nem a mi osztályunkból? Jó, hogy még maradt belőle valami.

Politikai izgalmak kezdődnek megint, nem tartjuk valami fontos eseménynek, hogy a fasiszták[985] elfoglalták Fiumét. D'Annunzio külön teátrális kalandja tehát véget ért, de mi is elvesztettük Fiumét visszahozhatatlanul... De kik ezek a fasiszták, akik így hódítanak? Nyár elején majd Bolognát foglalják el. Ez igazán érthetetlen, de senki sincs, aki megmagyarázza, miért kell az olaszoknak olasz várost elfoglalni.[986] Aztán nem is sokat gondolkozunk rajta, elég bajunk van magunknak is.

II.

A politikai pártok a közelgő választások hatása alatt teljesen átalakulnak. Azóta nem tartozom legitimista párttá átalakult Friedrich-párthoz, mióta Andrássy belépett, és mióta a Wolff-féle egyesülés tagja lettem. A Bethlen Egységes Pártja átadja a teret a fővárosban a Keresztyén Nemzeti

984 József főherceg erősen termetes feleségéről van szó.
985 Vagyis Mussolini Olaszországa.
986 Ld. korábban a 312. lapon írottakat és a kapcsolódó 759. sz. jegyzetet.

Egyesülés Pártjának, vagyis a Wolff-pártnak[987]; ő maga vidékre megy kisgazda programmal is. De a szocialista párt is erősen szervezkedik, a forradalom óta először, és folytatja a proletariátus izgatását.[988] De most még nem foglalkozom politikai kérdésekkel, folyton a benzinpótlón jár az eszem.[989] Ha ez sikerül, életem fő vágyát megvalósíthatom, egy jó magyar revüt, az igazi magyar tehetségekkel együtt, függetlenül attól, hogy nyugatos volt-e vagy sem. Egyesíteni szellemileg, ami százfelé tört, és ha a politika még jobban szétválasztja az embereket, az igazi magyar és igazi tehetségek revüjében megmutatni, hogy lehet egységet teremteni. A női választójog nem izgat, de úgy látom, másokat sem feminista szempontból érdekel, hanem mert az asszonyok nemzeti érzésére mindig lehet számítani; csak az a kérdés, ki fogja ezeket az asszonyokat politikailag megszervezni, miután a MANSZ hallgat.

De most hideg van, fázom, ez sem érdekel. Csak márciusban kezdenek arról beszélni, hogy a nők közül engem kellene képviselőnek jelölni, mire bennem is új akarat lép fel. Mi mindent lehetne tenni! Antónia is nagyon biztat, csak Zsiga van ellene. A terv komoly formát ölt a Protestáns Nőszövetség egy nagygyűlésén, melyen Ravasz[990] püspök is megjelent a feleségével, és ünnepélyesen felkérnek, hogy fogadjam el a jelölést a Nőszövetség nevében. Ma már felfoghatatlannak tartanánk, hogy egy nőegylet politikailag szóvivő legyen. De akkor az asszonyok nagyhatalmi állása a keresztyén pártok előtt kérdésen kívül áll, ha összetartóan pártolni fognak valakit. Én természetesen elfogadom a jelölést és frázis nélkül felelek egy pár szóval, kicsit meghatottan is, mert nem tudtam, hogy az egész gyűlést ezért hívták össze. Eddig csak Szilassyné beszélt velem erről a kérdésről nagy általánosságban. Nagyon komolyan vettem a jelölést és a feladatomat is. A könyvtár igazgatójának is bejelentettem. Nem nagy örömmel fogadta a tervet és igyekezett lebeszélni, éppen úgy, mint Zsiga. Megvallom arra is gondoltam, hogy ettől a hivatalos munkától és főleg a munkaórakötöttségétől megszabadulva újra az irodalomnak és a filozófiának élhetek, lehet lakásom, otthonom Pesten, segíthetek a családomon, mamának újra megadhatom a kényelmet. Természetesen hiúság is volt ebben a törekvésben, mint egyetlen nőképviselőnek mégsem fogják a szerkesztők hónapokig hevertetni az írásaimat, és ha mint képviselő alapítom meg a revüt, mennyivel több alkalom, presztízs adatik, hogy megnyerhessem a munkatársakat. Arra nem gondoltam, hogy szerkesztő legyek – mindig Babits járt az eszemben, legfeljebb, hogy mint társ, mérsékeljem a túlzott naturalizmust –, akkor még nem gondoltam arra, hogy külföldön már régen túljutottak rajta s hogy ezzel befolyásolják a mienket is – és persze a nemzetközi és zsidószellemet is kiküszöböljem. Azután a politikában is nem lehetne-e a nőknek enyhíteni az ellentéteket, fellépni a panamák ellen, melyekről most már nemcsak suttognak, hanem hangosan kiabálnak – és tudom is én még miféle idealista lehetetlen terveim és elképzeléseim voltak.[991]

Márciusban a benzinpótlóba vetett remény óriásira nő. Sarolta keresztülviszi, hogy Rothschildék két szakképzett angolt küldjenek ide, hogy kipróbálják a benzint. Hihetetlen eredmény és nekünk nem kerül semmibe. Sarolta ugyan megírta, hogy a fődolog, hogy pénzügyileg kifizeti-e magát az angoloknak, mert ezek csak erre adnak. De Antónia ragyog a büszkeségtől és én alig merem hinni, hogy igaz. Henley, a vegyész és Williams, a pénzügyi szakértő csakugyan megérkeznek. Antónia megkocsikáztatja őket a benzinpótlóval meredeken és síkon, görbe és egyenes utakon, semmi hiba. A vegyész elragadtatását fejezi ki és kijelenti, hogy a hibátlan pótlót a legmelegebben fogja ajánlani. A másik zárkózottabb. Teljes megnyugvással várjuk a választ a vissza-

987 A „Wolff-párt" a Keresztény Községi Pártnak volt a közkeletű neve. – *EőÁ*

988 Az MSZDP-ről, vagyis Magyarországi Szociáldemokrata Pártról van szó. A Bethlen–Peyer paktum néven elhíresült megállapodás, amelyet a párt vezetői 1921 végén kötöttek meg Bethlennel, fontos építőköve a konszolidációnak. A párt mérsékelt radikalizmussal képviselte a munkásosztály érdekeit, a vidék szervezéséről lemondott.

989 Ld. a 315-317. és 365. lapon írottakat és a kapcsolódó 780. sz. jegyzetet.

990 Ravasz László.

991 Slachta Margit volt az első nő, aki parlamenti képviselőséghez jutott az 1920–1922-es ciklusban. Róla az írónő korábban viszonylag részletesen ír a 154. és a 278-279. lapon. Itt nem ír róla, később azt állítja, hogy nem léphetett fel az 1922. évi választáson.

utazóktól – és akkor jön Saroltának egy 21 és fél íves[992] hosszú levele, mely minden érdekessége mellett megsemmisítőleg hatott.

„London 1922. márc. 9. […] Feltétlenül jelöltesd magad képviselőnek. Tudod, hogy mindig azt mondtam, hogy a Ritoókok nem érvényesülnek, de nem is lehet érvényesülni, ha erre az alkalmat eldobja az ember. Meg vagyok győződve, hogy jobb képviselő lennél, mint 90 %-a a férfiaknak. […] Itt egészen másképp beszélnek a nőkkel, mint nálunk. […] A mandátumod lejárása után remélem, Várad magyar lesz és akkor ott megválasztunk – bár már látnám!... Tudod, hogy ez rémes, de most írnom kell szegény Antóniának, hogy itt nincsen jövője a találmánynak. Én igazán mindent megtettem, amit lehetett és meg vagyok róla győződve, hogy senki sem tudott volna többet elérni, mert ez olyan, mint egy matematikai megoldás. Itt nem lehet tévedni. A fő baj, hogy itt sokkal olcsóbban megszerezheti mindenki a kitűnő motorbenzint, mint amennyiért ezt elő lehet állítani. […]"

Ennek az a magyarázata, hogy Angliában nincs szeszgyártás, a szesz pedig szükséges a benzinpótlóhoz és a szesz behozatalára óriási vámot kell fizetni. Magyarországon lehetne gyártani, ha volna hozzá tőkénk, mert itt megterem a szeszgyártáshoz való termény. De mi világmárkává akartuk tenni, hogy minden tervünket kivihessük.

„Én azért egy cseppet sem bánom, hogy az embereink kint voltak, ha hiába is, mert azért van belőle haszon, mégpedig a propaganda, mert eltekintve attól, hogy mindkettőjüket megnyertétek, nekik jó összeköttetéseik vannak, hol beszélhetnek. Különösen Williams-ra szól ez, mert az apósa már fel is ajánlotta, hogy bármikor felszólal mellettünk, azonkívül ő annak a törvényszéknek az elnöke, mely a Népliga[993] mellett működik. [...] Utolsó felszólalásánál jelen voltam az Urak Házában.[994] […] szívdobogást kaptam, mikor W(illiams)[995] apósa kihúzta zsebéből a levelemet és kiolvasott [sic!] belőle – hát sose gondoltam volna, hogy valaha hallom, ahogy Tasnády Róza Angliát magyarázta és én kiszöktem, hogy rövidebb legyen a lecke."

Tasnády Róza volt a leányok egyetlen tanítója, aki jobban félt a Wertheimstein-gyerekektől, mint azok őtőle és igazán alig tanította másra őket, mint írni, olvasni! Amik lettek, azt saját maguknak köszönhették.

„Bár igazán tudnék valamit tenni, de most még csak annyira vagyok, hogy nem engedem elfelejtetni jóakaróinknál, hogy van Magyarország, és fűnek-fának írok propagandaszempontból. Mit tudnál te itt csinálni, ha alkalmad lenne rá és jól tudnál angolul – de nekem folyton vigyázni kell, mert minden kisül. (Ez az oláh kémkedésre vonatkozik, ami a Nagyváradon lakó Saroltának nagyon veszélyes lehetett volna. Ezért elváltoztatott neveket ír a valódiak helyett.)[996] [...] Hogy itt milyen intrigák folynak, arról fogalmad sincs, ti. a mieink részéről – de feltett szándékom, hogy leleplezek mindent, csak még hiányoznak a bizonyítékok... Arról az indolenciáról és görbeségről, mely Emmáéknál van (Magyarország)[997], fogalmad sincsen, az embernek elmegy a kedve, ha tudja, hogy micsoda disznóságok mennek ott végbe. Abszolút biztos információim vannak arra nézve, hogy nagy állásban levő ember kijelenti minduntalan, hogy a »határok« nem fontosak. A Mica barátnője (Rózsika)[998] a saját fülével hallotta ezt. Továbbá az illető, amikor H.-ról (Horthy)[999] van szó, lesajnáló módon mosolyog. […] (Angliában)[1000] abban a kevés barátunkban, aki van, meg lehet bízni. Azok az emberek, akik hivatalból kell, hogy törődjenek velünk, nem akarnak a franciákkal ujjat húzni, mert nekik ez nem érdekük. Viszont nehány jó emberünk reménykedik, hogy segíthet-

992 Itt értsd: oldalas.
993 Vagyis a Nemzetek Szövetsége.
994 Vagyis a Lordok Házában.
995 A írónő oldja fel a W. betűjelet.
996 A zárójelen belüli rész az írónő betoldása.
997 Az írónő beszúrása. Előtte az „Emmáéknál van"-kitétel furcsa, az sugallja, hogy itt már valójában nem a neki írt 1922. március 9-i levélből idéz az írónő.
998 Az írónő beszúrása.
999 Szintén az írónő beszúrása.
1000 Az írónő beszúrása.

nek valamit valamikor, azért akarnak minél többször felszólalni érdekünkben. Egyáltalában itt csak propagandával lehet valamit elérni. Csodálatos, de ha valami egészen igénytelen alak a Hyde Parkban feláll egy székre és a legnagyobb marhaságokat, melyről azt hinné az ember, hogy a kutyát sem érdekli, elkezd beszélni, ezer ember van mindjárt körülötte és ordítanak: Talk, talk, go on, we want to know[1001]*… és másnap tele van az újság vele." (Ezt Sarolta is megtette és szónoklatot tartott a magyarkérdésről).*[1002] *„Azt hallom, valaki írt egy könyvet, melyet most átfordítanak: Magyarország a békeszerződés óta. A macska sem fogja megvenni, sokkal jobb lenne, ha azzal a pénzzel megfizetnének egy pár újságot… Bezzeg az emigránsoknak sikerült itt propagandázni... Olyan kevés reményem van Váradra nézve, hogy talán ostobaság bármit is tenni ez ügyben, de ha arra gondolok, hogy félbehagyom, valami mindig azt mondja, hogy ne hagyjam abba."*

Sokkal később volt meg a hatása Sarolta munkájának, mert az, hogy angol képviselők magyar pártot alakítanak és a revíziót ilyen erővel veszik fel a programba, ennek az alapját Sarolta munkája vetette meg. De ez már sokkal későbbi eredmény és akkor még kétség és remény közt vergődve dolgozik az egészsége veszélyeztetésével a nagy terven.

Antónia találmányának sikertelensége az angoloknál olyan váratlan csapás volt, hogy nem akartuk elhinni és valami más okot is kerestünk, mint amit Sarolta megírt. Minden nagy tervünknek, melyet az angol eladás óriási összegéhez fűztünk – vége! Nem tudtunk olyan gyorsan belenyugodni és lemondani, Antónia politikai vagy antiszemita intrigára gondolt és erről folyt a további levelezés: *„1922. márc. 19. A kiutazásnak köszönhetjük, hogy lord Phillimore felajánlotta szolgálatait, tehát mint propaganda nagyon megérte a dolog. Az oxfordi egyetemi hallgatók egy ligát alakítottak... The Oxford League for Hungarian Self-Determination.*[1003] *Kedden csapatokban bejárják London utcáit és propaganda-nyomtatványokat osztogatnak. A főalakokkal az Emma barátnéja (Sarolta)*[1004] *tárgyalt tegnap. Mielőtt ezek az emberek elindulnak, kellene, hogy magyar ember szóljon pár szót ott, ahol gyülekezni fognak. Azt hiszed, van? – Dehogy, senki sincsen. X. (Sarolta)*[1005] *fog elmenni, a nővére tudta nélkül, utóbbi félti, nehogy bajba keveredjék, de X. majd elintézi valahogy, aki roppant szívesen tesz mindent, de milyen más volna egy arra való alak. […] Képtelen vagyok kitudni, milyen lábon állunk az olaszokkal – szerethetjük-e őket vagy nem?"*

A levélhez mellékelve van az egyesületnek egy röpíve a magyar béke igazságtalanságairól. Sarolta mindenütt elképesztő munkát fejt ki a határmegállapító bizottság befolyásolására, annak dacára, hogy az oláhok már nagyon gyanakodnak rá, mint mondja. Most az Antónia segítségét is igénybe vette, mert ő rengeteg embert ismer és a kormányzóhoz is szabad bejárása van. Beszélt Kányával, de az az érzése, hogy hiábavaló minden, ők mar döntöttek. Párizsból az Ötös Tanácsból nyert információ szerint meddő lenne minden javaslat, úgyis visszavetik.

Sarolta levele: *„1922. márc. 25. (A benzinpótló-ügyben)*[1006] *senki sem hibás, minden a szesz árán fordult meg. Henley sem hibás, mert ő tisztán a kémiai oldalát vizsgálta a dolognak és az jó is, mint ahogy ő mondta. Antóniának megírtam a véleményemet azokról, akik nem bíztak a mi embereinkben. [...] bizonyosan zsidókérdést csináltak belőle. Tudod, ha ez nem volna olyan komiszság, komikus volna, mert tudd meg, hogy ami szimpátia itt van, az tisztán Rózsikának köszönhető, mert igenis megmondom, hogy sem B(ethlennel?),*[1007] *sem a többi itt járt társával szóba sem állottak volna, sőt mi több, nem is fértek volna a nagyfejűekhez. Pl. Tony bácsi (lord Newton)*[1008] *azt sem tudná, hogy létezünk stb. Eszembe sem jutott volna ezt megmondani, de ha ilyen[ek] […] az emberek, akkor nem lehet elhallgatni. [...] Hétfőn visszamegyünk Londonba. […] most egyelőre van kilátás, hogy*

1001 Beszélj, beszélj, folytasd, tudni akarjuk – ang.
1002 Az írónő betoldása.
1003 Oxfordi Egyesület a Magyar Önrendelkezésért – ang.
1004 Az írónő betoldása, ami egyértelműen arra utal, hogy a címzett Antónia.
1005 Szintén az írónő betoldása.
1006 Az írónő betoldása.
1007 Az írónő betoldása. Jogos a kérdőjele.
1008 Az írónő betoldása.

többször összejöjjek olyanokkal, akik talán próbálnak az Emma régi otthona (Bihar)[1009] *érdekében valamit tenni."*

❖

Az élelmezési jegyekkel bajok vannak. Petrovácz [Gyula] még február elején interpellált a lisztjegyek ügyében. Kávéházakban lisztjegybörze van – hogyan jutnak ezek az emberek jegyekhez? Zsidó kereskedőknek állítólag mindig van lisztjük, keresztyénnek nem. Egynehány kiszsidót letartóztatnak, de az ügy – úgy látszik – elsimul. Hogy a hivatalnokok voltak-e megfizetve, vagy csakugyan ellopkodták a lisztjegyeket holmi takarítónők, ki tudja ezt megállapítani?! Valami züllés érzik a szegénység nyomán, ami aggasztóvá válik a keresztyén társadalomra nézve is. *(Méghozzá azt is beszélik, hogy a földosztást Nagyatádiék nem a parasztság kedvéért akarják megcsinálni, hanem a politikai befolyás kedvéért. Pedig ez is milyen tökéletlen reform.)*

III.

Április 1. Hírek a király haláláról, sokkal előbb, mint tényleg megtörtént.[1010] A legitimisták persze elhíresztelik, hogy olyan borzalmas helyre volt száműzve, mint valami Ördög-sziget, holott Madeira a világ egyik legszebb helye. De tüdőgyulladást nehéz kibírni annak, aki alkoholista volt, mégpedig öröklötten. Egy délelőtt bent jártam az *Új Nemzedék* szerkesztőségében, a legitimista lapnál, valami tárcám ügyében, mely náluk volt. Akkor érkezett meg a király halálának híre. Jöttek-mentek az újságírók a szobában, ahol Cavalier[1011] szerkesztőre vártam, és vicceltek a király halála felett és hogy milyen cikket kell írni. Jött a szerkesztő is, minden meghatottság nélkül sürgősen intézkedett a cikkek ügyében és én elmentem, anélkül, hogy beszéltem volna vele. Sohasem szerettem a királyt vagy a Habsburgokat, de a megbotránkozás elkergetett. Ez az újságírás! Így higgyünk azoknak a másnap megjelenő cikkeknek, amelyek elzokogják a király „tragikus sorsát", akit száműztek hazájából és a frázisok ama tömegét, melyet az alkalomból feketén kinyomattak. A kormány meglehetősen tehetetlenül áll a különben mindenütt fellángoló haraggal szemben, egyszerre mindenki legitimista lett és tragédiát kiabál. A gyászmise után állítólag az utcán kiabálták, hogy le Horthyval, le a királygyilkosokkal. A kormány hallgat és semmit sem tesz, hogy ennek a nyílt gyűlölködésnek és igazságtalanságnak Horthy ellen véget vessen. De talán nem is teheti és nem is szükséges: minden csoda három napig tart, pár hét múlva senki sem búsul és senki sem kiabál többé. Jelennek majd meg könyvek, melyekben a király mint valami szent van elparentálva, de „le roi est mort, vive le roi!"[1012] Minden legitimista érdeklődés a kis Ottó felé fordul és a katolikus papság vezetése mellett az arisztokrácia megalakítja a legitimista egyesületeket, a fiatalság még soká vadul vitázik a szabadkirályválasztókkal. Nekem is volt a könyvtárban egy szenvedélyes összecsapásom velük. Mind nagy katolikus és kongregációs ifjak, akik ellenem szónokolnak, aztán elcsitul a láz. Míg tartott, erős volt és sok összeütközés okozója, még társadalmilag is.

Nem elég a legitimizmus miatti izgalom, ezekben a napokban még egy merénylet is történt az Erzsébetvárosi Kör ellen. Milyen ostoba, meggondolatlan, ártó a magyarság szempontjából az ilyen fanatikus eljárás. Bár nem csoda a mi polgárságunk[1013] elkeseredése, de mit képzelnek? Ha még sikerül is egynéhány, természetesen ártatlan zsidót a másvilágra küldeni, miféle célt

1009 Az írónő betoldása.
1010 A fogalmazás félreérthető. Valóban elsején halt meg a volt uralkodó, de – ezek szerint – már ezen időpont előtt keringtek hírek elmeneteléről.
1011 Cavalier József.
1012 Meghalt a király, éljen a király – fr. Az ilyenkor megszokott mondás.
1013 Amin az írónő a keresztény középosztályt érti.

érnek el ezzel? Igaz, hogy a zsidóság folyton ad okot a keserűségre. Most hallottam, hogy Weiss Manfréd a gyárában igen jó fizetéssel alkalmazza a kitett kommunista tanítókat, tanárokat, maga viteti ki őket autón a csepeli gyárba. Még három éve sincs, hogy az összes Weiss Manfrédokat kötélre vitték volna velünk együtt, ha tovább tudják magukat tartani a kommunisták, de mert zsidók, segít rajtuk.[1014]

Aztán itt van a zsidóság beözönlése még mindig Galícia felől, és ez tart tovább állandóan, megakasztás nélkül. Miért jönnek ide, ha itt fehérterror van? Kifelé gyalázzák Magyarországot a zsidók – ez is rajta van a számlájukon – és mégis olyan szívesen jönnek ide? Azt olvasom, hogy Debrecenben egy-két év alatt utcasorok kerültek ilyen galíciaiak kezébe; ez a réteg, mely etikailag is csak romboló lehet, veszedelmes a magyar zsidóságra nézve is, mert fejleszti a gyűlöletet, de azért pártolják őket. Hozzájárul ehhez, hogy a felsővidékről, főleg Munkácsról is lejönnek, mert a mindig romló korona mellett ha ott a házukat vagy üzletüket eladják, azért a pénzért egész tőkéket kapnak a beváltásnál, és mivel nálunk a házak értéke is súlyosan devalválódott, egy munkácsi gettó-házért emeletes házat vesz Pesten, leszokik a jiddisről és a fia, ha nem mecénás, akkor író lesz és vitázni fog arról, hogy az ő magyar nyelve az igazi, nem a mienk, hanem a Szomory Dezsőé.[1015]

Nagyon jellemző tréfát hallottam, ami sajnos nagyon is igaz és több mint vicc. Egy zsidóasszony azt mondta az egyetemi hallgatók tollas sapkájára, mely nekik az antiszemitizmust jelenti, hiszen Bocskai-sapka, nem Jákob-sapka: „Csak viseljék ők a liba tollát, mi majd megesszük a pecsenyéjét". Hát lehet csodálni a fellázadást? De nincs okosabb eszköz, mint a nyavalyás, rosszul elsülő pokolgép?[1016] Vége már annak az időnek, mikor a zsidók szerényen utaztak a villamoson. Ha visszaemlékszem az elmúlt két évre... Szinte megsajnálta az ember őket, mintha mindig attól féltek volna, hogy valami támadás éri őket. Igaz, hogy mikor nekünk kellett ilyen félve járnunk a forradalmak alatt, mi nyugodtabban és büszkébben viseltük a sorsunkat, habár azelőtt sem hencegtünk annyira.

(A zsidók igazán nem panaszkodhatnak: Ambrus Zoltán lemondásával a zsidó Hevesi Sándor lett a Nemzeti Színház igazgatója, a szintén zsidó Sebestyén Károly nagy befolyásáról is beszélnek. Ilyen a Népház könyvtárának az ügye is, mely tulajdonképpen a Fővárosi Könyvtár egyik fiókja volna: zsidóasszony vezeti, akinek erősen baloldali híre van. Panaszkodik, hogy mi, a fővárosiak nem elég modern könyveket rendelünk, és hogy a Népszava nem jár. A modern persze marxizmust jelent.)

❖

Tavasz van és vége a fázásnak. Milyen határtalan örömmel várja az ember az első napsugarat, mikor nemcsak a poétikus tavaszt, hanem azt is érzi, hogy felszabadul a hideg szörnyű leverő érzésétől. Állati lesüllyedés az életben, ha fázni kell.

A politika is megélénkül, a képviselőválasztások kezdik erősebben mozgatni az embereket. Engem rendkívül érdekel és izgat Sarolta angliai fáradhatatlan munkája is. Olyan fontos politikai egyéniségekkel jön össze, hogy még a jövőre nézve sem érdektelen, amit ír. *„London 1922. ápr. 6. […] Itt azért lebecsülni valamit, mert asszony munkája, nem létezik. Lloyd George éppen úgy tárgyal Snowdennéval, mint a legnagyobb diplomatával, és ha én külügyi emberekkel beszélek ott a hivatalukban, egyáltalában nincs az az érzésem, hogy asszonyfecsegésnek tartják, amit mondok.*

1014 Csupa-csupa túlzás, s abból táplálkozó lényegtévesztés. Az iparmágnást minden bizonnyal leginkább az mozgatta, hogy valamit enyhítsen a társadalmi igazságtalanságokon és feszültségeken. [Sőt, az ekkoriban már betegeskedő iparmágnást már csak az év novemberéig „mozgatta" az életerő, akkor agyvérzésben féloldalára lebénult, karácsonykor pedig szívszélhűdésben elhunyt. 1920-as hazatérése után leginkább már honorábilis vejei, Chorin Ferenc és Kornfeld Móric vállalnak főszerepet a Weiss-művek gesztiójában. – A zárójelen belüli rész Eőry Áron kiegészítése.]

1015 Ld. a 858. sz. jegyzetet, valamint a kötet Utószavát.

1016 Az bizony 8 halottat és 23 sebesültet követelt. – *EőÁ*

[…] Lockhart ma Pestre utazott, írtam Antóniának, hogy okvetlenül fogadtassa H.-nel (Horthy).[1017] *Most a Cambridge-ieket akarom megnyerni. Az új tanító (követ)*[1018] *megérkezett. Még nem nyilatkozott, de höchste Zeit*[1019] *volt. Hogy milyen disznóság ment itt, arról fogalmad nincsen. Nem tudom, mit hoz a jövő, de annyi tény, hogy a közvélemény irányunkban kezd erősödni. Az ilyen Lockhart-féle dolgok itt nagyon számítanak. Most már drukkolok hétfőre, mert Cécile néni (lord Robert Cecil)*[1020] *azt írta, hogy delighted*[1021] *lesz, ha elmegyek hozzá és mindent elmondok. […] Úgy hírlik, hogy semmi esetre sem engedik Zitát és gyermekeit Magyarországra. Spanyolországba vagy Angliába kínálnak letelepedést, és ha nem fogadják el, nem adnak nekik pénzt. Jancsit (Bethlen)*[1022] *is kiismertem, de úgy tudom, nincs jobb. Régen mondtam, hogy flörtöl a legnagyobb ellenségünkkel (az oláhokkal)*[1023]*"*

(Az állandó névcserét, melyet [Sarolta] a kémcenzúra miatt tart szükségesnek, ezután az igazi nevekkel váltom fel.)[1024]

„1922. ápr. 16. Leveledet megkaptam és a térképeket is, ezer köszönet. Robert Cecil-lel egy hosszú tárgyalásom volt, ő remek egy (ember)[1025] *és látszólag fájnak neki a történtek. Direkt megígérte, hogy a legnagyobb mértékben kész pártolni a kérésemet. […] A Képviselőházban lord Robert Cecil beszélt a határok kérdésében. Ő itt nagy alak, sőt némelyek szerint a jövő miniszterelnöke, habár persze sok ellensége van. A válasz nem volt valami biztató, de rosszabb is lehetett volna. Itt sokan határozottan különféle revíziók mellett vannak. Azt hallom, hogy Lloyd George és Rathenau direkt jóban vannak egymással. A franciák hihetetlenül hatalmasak, s a németek nem is szeretnék, ha az angolok összevesznének velük, mert akkor ők egészen ki lennének szolgáltatva nekik. Mindenesetre Magyarország legnagyobb ellensége Beneš, dacára ennek azt hallom, hogy vannak magyarok, akik szeretnének anbandlizni*[1026] *vele. […] (Bethlennel)*[1027] *kapcsolatban nem ismerem ki magamat, de az ő helyét nehezen lehetne betölteni. Én roppant sajnálom, hogy május elején Ashtonba megyünk,*[1028] *mert akkor alig fogok tovább működhetni. [...] Mit szólsz a mellékelt kis »talpra magyarhoz«*?" [Mellékelve a *Daily Mail* április 11-i számából egy kivágott arckép, mely egy bután nevető, nyitottszájú, cilinderes fiatalembert ábrázol, aláírva: „A párizsi lapok szerint a romániai Miklós főherceg, a román király második fia a magyar trón jelöltje"] – a szerk.

❖

A benzinpótló-ügyben Sarolta még egy kísérletet tesz április végén, hogy valamelyik nagy konzorciummal vétesse meg, mint a Royal Dutch, az Anglo-Persian vagy a Shell.[1029] De ez már csak olyan kétségbeesett kapkodás a teljes lemondás előtt.[1030] De azért a benzinpótló ügye nem

1017 Az írónő betoldása.
1018 Az írónő betoldása.
1019 A legfőbb ideje – ném.
1020 Az írónő betoldása.
1021 Boldog, jókedvű, örvendező – ang.
1022 Az írónő beszúrása.
1023 Az írónő beszúrása. A magyar-román perszonáluniós elgondolás flörtnél messze több volt, de a román fél realizmusa miatt keresztülvihetetlen volt. Egyébként a Horthy-Magyarországnak nem Románia, hanem Csehszlovákia volt a leggyűlöltebb ellenfele. Részben abból a józan meglátásból, hogy a kisantantnak a területileg kisebb Csehszlovákia volt a motorja, részben pedig hatott a mély ideológiai különbség. Csehszlovákia – bár a nemzetiségi kérdésben ott sem jeleskedtek – demokrácia szempontjából a térség mintaállama. A magyar kormányzó soha nem akart a román államfővel párbajozni, a csehszlovákkal szemben ellenben megfordult a fejében.
1024 Az írónő beszúrása.
1025 Az írónő beszűrása.
1026 Az anbinden = kapcsolatba lépni (ném.) szóból alkotott magyar kotyvalékszó.
1027 Az írónő kiegészítése.
1028 Tehát a Rotschildok fészkébe.
1029 Az első és a harmadik egyazon vállalat volt: a Royal Dutch Shell. – *EőÁ*
1030 Az írónő korábban Sarolta 1922. március 9-i – tárgyba vágó – levelét „megsemmisítő"-nek mondja.

valami képtelen ábránd volt, hanem olyan találmány, melyet nemcsak tudósok, hanem pénzügyi emberek is komolyan vettek. *(Később Antónia odaajándékozta a honvédelemnek és Signum Laudist*[1031] *kapott érte. Nagy a gyanúm, hogy mikor a motalko divatba jött, Antónia találmányának az alapján gyártották.)*[1032] Mikor Amerikában új petróleum-forrásokat[1033] fedeztek fel, akkor vált az egész ügy semmivé. Nem volt képtelen ábránd, mint sok más, melyet még azután próbáltunk, bár csaknem mindig volt az ilyen ábrándnak reális alapja is. A csodaszarvas után való futás, ahogy az ilyet később nevezték, nem olyan ostobaság; ha semmi után nem futunk, akkor semmit sem találunk. Amellett a magyar természet megbolondulna, ha nem lenne ábrándja, amelyben higgyen.[1034]

„London 1922. ápr. 26. Itt óriási kavarodás van és olyan feszült politikai szituáció, hogy direkt izgatott az ember. […] Tény az, hogy jobban szidják a franciákat, mint azelőtt a németeket. […] Már háborúról is lehet hallani és egy német–olasz–angol–orosz szövetségről egész nyíltan beszélnek. […] A Labour Party nagyon erős, 200 képviselőre számítanak az új választásoknál. A Labour Party abszolúte nem bolseviki irányultságú, azt mondják, az itt ki van zárva, főleg mert a legtöbb embernek mégiscsak van valamije és a vallási kérdés is számít. Én pénteken délután megyek Clynes-hoz, a Labour Party vezetőjéhez, elvégre, ha Robert Cecil vele van a Népliga[1035] *bizottságban, én is beszélhetek vele. Először is meg akarom nyerni az én dolgomnak (a revíziónak),*[1036] *másodszor fel akarom világosítani a bécsi emigránsokról. Fogalmad nincs, mennyire elárasztják itt a sajtót a híreikkel, de nem igazán érnek célt. […] Egyébiránt a belpolitikai botrányokat csak kifogásnak használják itt, nem azért nem segítenek, és nem azért volt, hogy kutyába se vették a magyarokat Génuában, hanem mert nem érdekük. Ha valami fényes üzletet lehetne csinálni velük, azonnal érdeklődnének. Lloyd George nagyban hirdeti, hogy az éhező oroszok nem tehetnek a bolsevizmusról, hogy Németországgal legyünk igazságosak – szóval most az idealista embert adja. Szó sem igaz az egészből, ellenben munkát akar adni az ő kétmillió munkanélküli emberének, mert senki sem veszi az angol árut a valuta miatt, sőt még innen is Párizsba járunk vásárolni. A legbámulatosabb, hogy a franciák, dacára nagy hadseregüknek, félnek a németektől,*[1037] *pedig éppen úgy, mint mi, ők sem tudnak mozdulni katona és pénz nélkül. Éppen a múltkor mondtam egy társaságban, hogy persze hogy háborús nép a magyar, és ha lenne katonánk, muníciónk és pénzünk, jót nevetnénk a békeszerződésen, az antanton és a Népligán.*[1038] *[...] Fogalmad nincs, hogy ki mindenkit kikurkásztam, pl. holnapra meghívott Kossuth Lajos titkárának itt élő fia. Mikor Kossuth itt járt, volt vele egy magyar, aki itt házasodott meg. Azt hallom, azt mondta, hogy úgy kell a magyaroknak, most kell bűnhődniük 48-ért, és azért, mert császárt tartottak meg királynak. Van rá okom, hogy kerestem vele az ismeretséget, majd találkozás után írok róla. Kivéve a személyes jóakarókat, mint lord Robert Cecil és lord Phillimore, és azt, hogy a közvéleményben kezd ismertté válni sorsunk, semmi pozitív eredményt nem értem el, pedig komolyan úgy ütöm a vasat, hogy néha azt mondom magamnak, hogy bolond vagyok. De én tényleg bízom valami fordulatban. Rózsika egy cseppet sem. […] Szeretnék Genfbe menni szeptemberben. Az új (követ)*[1039] *sem jobb, mint az elődje, egy abszolut erélytelen fecsegő alak ez is, és bizonyos irányban ezt sem tartom megbízhatónak. A jóakarat megvan benne. […] Éppen most kapom a hírt, hogy egy barátnőm, aki Lloyd George-éknál van Génuában, kivitte, hogy Bánffyt és Teleszkyt két megbeszélésre magához kérette Lloyd George. [...] A <u>Pester Lloyd</u> nem látjátok, hogy uszít?"*

1031 Meglehetősen szokásos katonai kitüntetés volt.
1032 Ld. a 780. sz. jegyzetet.
1033 Ti. kőolaj-forrásokat. A petróleumot nem felfedezik, hanem előállítják.
1034 Az írónő korábban nem volt ilyen megengedő. Sanyarú sorsa – sajnos – sokat rongált a habitusán.
1035 Népszövetség.
1036 Az írónő betoldása.
1037 Németország – hangsúlyozzuk folyton – legyőzött állapotában is (potenciálisan) nagyhatalom maradt.
1038 Népszövetség.
1039 Az írónő betoldása.

❖

A MANSZ nagygyűlést tartott a király halála után, és Cécile díszbeszédet mondott, habár soha életében nem volt királypárti és nagyon is nyíltan Horthy mellett volt. De csodálatos, azt hiszi, hogy neki mindent szabad, és senki sem vesz észre semmit. Vagy nem meri teljesen felvállalni meggyőződésének a következményeit? Csodálatos az is, hogy a tagok közül senki sem szólal fel, hogy a MANSZ nem politizál és hogy tagjai nem mind legitimisták. Egy furcsa jelenet azonban őt is érte. A királyért tartott misén rengeteg, főleg arisztokrata asszony jelent meg gyászruhában a templomban. Természetesen Cécile is, aki nem elégedett meg azzal, hogy MANSZ-elnökként kötelességszerűen elmenjen, de szokása szerint megint elöl kellett szerepelnie és láttatnia magát. Mikor kijöttek a legitimista asszonyok, akik haragusznak rá, iszonyú dühösek voltak emiatt és Bársony Jánosné rátámadt, hogy mit keres ott. Ezt Cécile nagy megbotránkozással beszélte e1 nekem, a másik oldalról Bársonyné is. Megértem, ha nem is helyeslem, ezt a legitimista haragot. Ez is olyan fanatizmus ma, mint a vallási. És akik Cécile-re mint befolyásos nőre esetleg számítottak, hogy legitimista lesz s ebben csalódtak, mikor ilyen csapás érte az uralkodóházukat és Cécile-t ott látták – természetes, hogy azt gondolták: most ide jön, mert ez elegáns, mert most az arisztokraták gyásza van, addig pedig ellensége volt a halottnak.

Szereplésre mindig van alkalom. A MANSZ közgyűlésén nagy szónoklatok, frázisok. Hohenlohe herceg, aki még sokat szerepel és akit Cécile mint a MANSZ fő támogatóját és herceget kiválóan ünnepel, később szörnyű csalódást hoz rájuk. A katolikus előkelő pap kilépett, áttért és megházasodott, méghozzá állítólag zsidóasszonyt vett el. Hát vannak csapások, melyeket a MANSZ nem háríthat el. Nem tehetek róla, kicsit szégyellem is, de mikor meghallottam, elkezdtem bolondul kacagni. Nem mintha annak örültem volna, hogy egy Hohenlohe ostobaságot csinál, még annak sem, hogy protestáns lett – az ilyen áttérés nekünk nem öröm –, de visszagondolva a MANSZ-beli pukedlikre, melyeket még én is láttam, az elrebegett „Hercegségedre", a vidéki gyűlések szájtátására, mikor Cécile a herceggel megjelent, igazán még magam sem vehettem rossznéven magamtól ezt az egészséges nevetést. De most még ezen a közgyűlésen a régi szerepe él.

Minek tagadjam, fáj, hogy nem lehetek ott, hogy idegen vagyok már abban, amit a lelkemmel, egészségem feláldozásával terveztem meg, dolgoztam ki. Sokszor azt hiszem, mégis lehetne valamit tenni, pedig talán csak a Sors a döntő. Kis akarásomnak azért sem lehetett sikere, mert nem is volt szabad annak létrejönni, amit terveztem. Ma mindegy, hiszen túl vagyok már rajta. Csak néha fáj. Talán a hiúságom is. Megyek katalóguscédulákat berakni, javítani, írni. Aki azt hittem, hogy hivatott vagyok valamire ebben a szegény országban. Ha fáradtan hazavonszolódom, örülnöm kell, hogy meleg van, és nem kell fűtés-, télikabát- és cipő-gondokkal kínlódni. Magyar sors...

Ashton Wold 1922. május 10. *„Antónia barátnéja (maga Sarolta)*[1040] *megkért, hogy ezt írjam meg neked: ő úgy tudja, hogy ezelőtt pár héttel Magyarország még nem kérte felvételét a Népligába,*[1041] *pedig neki azt mondták, hogy ez nagyon előnyös lenne. […] Kellő munkával és diplomáciával nagy sansza van, hogy azt a várost, ahonnan Micáék származnak (Várad)*[1042] *és még két odatartozót vissza lehetne kapni a Népliga segítségével, amennyiben népszavazást kérnének ott. Az angolok és japánok mellette lennének, és azt hiszem, ha jól dolgoznak a magyarok, meg lehetne nyerni az összes neutrálisakat és Olaszországot. [...] Ezt az akciót azonban minél előbb meg kellene kezdeni. […] Na, most már igen mérvadó helyről Antónia barátnője azt hallotta, hogy a kormány nemcsak hogy nem fogja ezt kérni vagy támogatni, hanem direkt ellenzi, azzal érvelve, hogy akkor az ottani hátrább <u>eső</u> területet egyelőre fel kellene adni. Hát hiszed te ezt és mit szólsz hozzá? […] Arról szó sem lehet, hogy a Népliga az egész ottlevő terület kérdésébe belemenjen, de a három várost valószínűleg bevállalnák. Állítólag Jancsi (Bethlen) intrigál ellene, mert neki ott más tervei vannak.[…]"*[1043]

1040 Az írónő betoldása.
1041 Népszövetségbe.
1042 Az írónő betoldása.
1043 Magyarország 1921 őszén azért vonta vissza a Nemzetek Szövetségébe való felvétele iránti kérelmét,

(A Bethlen-ügy: paktumot akar csinálni az oláhokkal, Erdély autonóm állam lenne a román királyság védelmében, vagy szövetségében, vagy fennhatósága alatt, és ő ennek lenne a fejedelme. Ez a képtelen hír olyan erősen tartotta magát éveken át, hogy még 1928-ban is hallottam. Még azt is beszélték, hogy a Bethlen erdélyi birtokait nem vették el az oláhok, annyira jó viszonyban van velük. Ez az utóbbi hazugság, én az előbbit sem hiszem.)[1044]

„1922. május 20. Egy cseppet sem csodálkoznám, ha azt mondanátok, hogy fütyülünk a külföldre, úgysem adnak semmit, nem kell sem Népliga,[1045] *sem közvélemény, sem ígéret. Azonban ha nem helyezkedtek erre az álláspontra, akkor szervezni kellene a külföldi propagandát. Erre nézve semmi sem történik, legalábbis itt semmi nyoma sincsen. Egyetlen lapot sem nyertek meg idáig, pedig van olyan is, amelynek nem kellene fizetni. Állítom, hogy ebben az országban a sajtó a legnagyobb hatalom, legjobb példa rá, hogy Northcliffe-ék megbuktatták Génuát."*[1046]

„1922. május 28. Ma küldök neked egy kormánypárti lapot, melyben van egy hír, persze bécsi, a választásokról." (Címe: Socialist successes,[1047] *meglehetősen lenéző és lázító hangot üt meg.)*[1048] *„Lehet úgy is felfogni, hogy se nem oszt, se nem szoroz, de csodálkozni rajta nem lehet, teljesen az idevaló legáció hibája, könnyen lehetne ellentétes híreket elhelyezni. Emma barátnéja (Rózsika)*[1049] *meg is mutatta ehhez az utat, de hiába. Mind a két lap, mellyel ő érintkezett, lehozta, hogy Magyarország határai így nem maradhatnak, de végre is a sajtódolgot organizálni kell, és ő ezt nem teheti. […] Itt lehet olyasvalamit hallani, de nem mérvadó körökből, hogy egy cseh–osztrák–magyar uniót akarnak. Nem tudom, mi igaz belőle, de azt tudom, hogy hónapokkal ezelőtt már januárban lanszírozta ezt egy rosszhírű orosz származású újságíró egy magyar ember segítségével. […] A Népliga*[1050] *talán azért komolyabb, mint hisszük, mert pl. Anglia most látja, hogy mit teremtett a békeszerződésekkel magának is. De mivel nem tudja egyhamar visszacsinálni, a Népliga által akar rajta javíttatni. [...] Fogalmad nincsen, hogy az asszonyoknak itt most milyen szerepük van. Én két fő alakot ismerek közülük, az egyik kétmillió asszonyt táncoltat kedve szerint, pedig abszolúte nem teszi rám egy lángész benyomását."*

Május 27-én a magyar–román–jugoszláv határmegállapító bizottság befejezte a munkáját. Nem Millerand kísérőlevele értelmében.[1051] Dehát hogy is várhattuk volna, hogy azok az országok, amelyek ingyen gazdagodtak meg a magyar föld legfőbb javaival, majd visszaadnak belőle valamit. Szegény Sarolta, hogy érezheti magát, hogy minden munkája hiábavaló volt! Most már félbe fogja hagyni az egészet… De nem! Hihetetlen kitartással és meggyőződéssel folytatja tovább.

„Ashton Wold 1922. jún. 17. Nem hiszem, hogy tudsz igazán nagy számban olyan asszonyokat összehozni, akikkel számottevő munkát végezhetnél, nem azért, mert asszonyok, férfiakkal sem tudnál nálunk boldogulni. Ehhez organizáció kell, amit nem lehet egykettőre megcsinálni, pláne vasegészség és pénz nélkül. […] Én nem vagyok az ország sorsán úgy kétségbeesve, mint ti. Hát, ha a polgárság nem tud megbirkózni a rossz zsidó elemekkel, akkor szégyelhetik magukat. Énszerintem a legitimisták veszedelmesebbek most. Nem mintha ki tudnák vinni a terveiket, hanem mert azok aztán igazán csak arra dolgoznak, hogy ők újra parádézhassanak. Én, mióta Bors, a református falu kijelentette, hogy Romániához kíván tartozni, mert a lej többet ér, mint a korona, a parasztban

---

mert a volt uralkodó visszatérési kísérletei miatt számítani kellett a leszavazásra. 1922 őszén ellenben már akadálytalan lett a Népszövetség tagja. Az egész két világháború közötti időszak alaphangulata a bizonytalanság, az átmenetiség érzése volt. Ez a táptalaja a rengeteg pletykának, mendemondának. Közben a magyar közvélemény és (kimondatlanul) a politika is sokáig a „mindent vissza", a birtokon belüli szomszédok pedig sokáig a „semmit sem vissza" álláspontján voltak.

1044 Ld. a 7. lapon írottakat, valamint a 4. jegyzetet.
1045 Népszövetség.
1046 Utalás az 1922-ben Genovában tartott világgazdasági konferencia kudarcára.
1047 Szocialista sikerek – ang.
1048 Az írónő betoldása.
1049 Az írónő betoldása.
1050 Népszövetség.
1051 Ld. korábban a 330. lapon írottakat, valamint a 861. és 862. sz. jegyzetet.

sem bízom." (Mellékelve a National Conference of Labour Women[1052] gyűléséről egy cikk, melyben az elnök mondja: „There could be no peace in Europe while the frontiers of Hungary, Poland, and Russia were drawn in the way they were at Versailles".[1053])

❖

Június első napjaira vannak a választások kitűzve. Jelöltségem még mindig fennáll, és én Zsiga véleménye ellenére, ha lehet, be akarok jutni a Házba. Nemcsak a saját életem, jövőm könnyebbsége a fontos ebben a kérdésben rám nézve, s a megőrlő hivatali munkától szabadulás, hanem hátha mégis tehetek akkor valamit. Nem félek, hogy szellemileg meg ne felelnék, nehezebb gondolatokba is bele tudtam magamat gyakorolni. Antónia lelkesedik: „mennyi okos dolgot lehetne keresztülvinni, hány emberen segíthetnél!" Az egész tervet erősítette az a munka is, melyet a Wolff-pártban eddig végeztem. Nagy aggodalommal láttam, hogy a nők, akiknek szavazata most már olyan *nagy*jelentőségű a választásoknál, a mi pártunkban teljesen szervezetlenül állanak, annyit pedig már tudtam, hogy szervezet nélkül nem lehet a választásoknál semmit sem elérni. Az asszonyok nem tudják, mit csináljanak, találomra szavaznak, vagy nem mennek el szavazni. A régi missziós nővér-párt[1054], habár Slachta Margitnak most nem szabad fellépni, a régi szervezetét megtartotta, de a Haller-párthoz csatlakozott, mi nem tartottunk ezekkel. A Friedrich-párt lassankint szétszóródott, határozott legitimista iránya is megnehezítette a vele való összetartozást. Valahogy mintha elmúlt volna az ő [ti. Friedrich] ideje.

Ekkor Wolffnak volt a legerősebb hatása Pesten. Elsősorban mert kitűnő szónok, amit én ugyan nem tartok olyan fontosnak, de politikai szempontból mégis fontos. Aztán ott van még fanatikus meggyőződése: a keresztyénségnek, a fajiságnak sordöntő hatásába vetett olyan fanatikus hite, amilyen csak német származású embernél fordul elő ilyen kitartással egyesülve. Ebből származó antiszemitizmusa, mely nem azért küzd a zsidó befolyás ellen, mert azoknak jól megy, nekünk pedig rosszul, hanem abból a tiszta meggyőződésből, hogy az egy alacsonyabbrendű faj, az antikrisztusi elem a világban.[1055] Amellett okos ember (nem az én műveltségi követelésem szerint okos, de akkor nem politikus lenne, hanem filozófus), lángoló lelkesedéssel és fáradhatatlan munkával. Így láttam őt akkor. Voltam titkos szövetségek tagja, ahol ugyanezt az irányt követték, de Wolffhoz hasonló egyéniséget nem láttam köztük. Talán hiúbb ember, mint ideális volna – legalábbis azt állítják róla –, de abszolúte becsületes. *(Hogy ezt ma még külön ki kell emelni!)*

Elmentem hát Wolffhoz és megmondtam, hogy így nem lehet a választások elé menni, meg kell szervezni az asszonyokat és én erre vállalkozom. Wolff nagy örömmel fogadja a javaslatomat és mikor kérem az utasításait, azt feleli: „Menjen el a férfi pártirodákba, kérdezze meg ott, mennyire van a munka és kapcsolódjék úgy bele." – Magam is jobbnak találom, ha nem mint külön női párt, hanem mint a párt női szervezete működünk, ami nagy különbség. A[z egyik] feminista különállás, a másik csak a szervezés megkönnyítése. Wolff mindenben reám bízza a munkát. Magam mellé veszek még egy női párttagot és keresem a férfi pártirodákat. Járunk egyik kerületből a másikba, amíg végre találunk egyet, ami nagyon meglep. De még jobban meglep az, hogy azokban a helyiségekben, ahol ki van írva a Keresztény Egység Pártja cím, vagy semmi és senki sincs még, vagy éppen most szervezik, vagy holnap, illetve holnapután nyílik meg stb. Nem találom jó jelnek ezt a bizonytalanságot, olyan közel vannak a választások, hogy sokkal előbbre kellene tartania a szervezésnek. Hallom és tudom, hogy a szocialista párt erősen dolgozik.

Összehívom az asszonyokat, következnek a gyűlések, a szónoklások. A pártközpont a Ferenciek bazárának egyik helyiségében van, ott végre már dolgoznak is, kijelölik az egyes kerületek vezetőit

1052 A Dolgozó Nők Nemzeti Konferenciája – ang.
1053 Európában nem lehet béke, amíg Magyarország, Lengyelország és Oroszország határai a Versailles-ban meghúzottak – ang. Az írónő betoldása.
1054 Egyesület volt.
1055 Ld. erre az Ernst Bloch-hoz 1923-ban írott leveléből a memoárban közölt sorokat a 388. lapon.

a nők közül is. Rengeteg szaladgálás, írás, rábeszélés, hírek, pletykák elhallgattatása, hiúságok kielégítése, apprehenziók áthidalása, ellentmondó jelentésekből kiigazodás keresése. Egyszóval roppant izgató és elég fárasztó munka. Szerencsére szabadságon vagyok, különben lehetetlen volna elvégezni.

A képviselőjelöltségemet Wolff is elfogadja, habár aggodalmaskodik kicsit, hogy fog-e sikerülni. A IX. kerületre gondolnak, ahol a legtöbb kilátás van arra, hogy több kereszténypárti képviselő is bejöhet. De a hetek múltak és én semmiféle hírt nem kapok. Egyszer végre felmentem a Protestáns Nőszövetségbe megkérdezni, hogyan áll tulajdonképpen a jelölésem dolga. A titkárnő, egyik legnagyobb hívem, nagy zavarral mondja, hogy a dolog bizonytalan, a férfiak nem akarnak női jelöltet. Úgy látszik, a nőknek csak a munkáját akarják. De mintha valami más is volna a furcsa tétovázás mögött. Erre azonnal kijelentettem, hogy nem ragaszkodom a jelöléshez, nem én kértem a felléptetést, ők kívánták, tehát nekik kellett volna előbb tudakozódniok, hogy lehetséges-e. Természetesen azt kívánom, hogy azonnal jelentse be a visszalépésemet az egyesületnek és a pártnak. Alig lépek ki az ajtón, jön Budayné. A férje listavezető a IX. kerület választási lapján, és a férje nevében mindjárt ott a folyosón átadja azt az üzenetet. Kérnek, lépjek vissza, mert különben nem tudnak helyet biztosítani a párt férfi vezetőinek. Azonkívül Buday azt is üzenteti, hogy ha őket megválasztják, bármi elérhető és teljesíthető kívánságom van állás vagy egyéb tekintetben, azt meg fogom kapni, mindenre készek! Mindezt őrült izgalommal és óriási szóözönnel adja elő.

Akkor már túl voltam a meglepetésen. Megmondtam, legyenek nyugodtak, éppen most léptem vissza. Ölelés, rajongó köszönet a túlsó részen, kicsit leforrázva megyek haza. *(Persze e nagy ígéretből nem lett semmi.)* Otthon mindjárt megírtam Wolffnak: miután megtudtam, hogy a pártnak nehézséget okoz a felléptetésem kérdése, természetesen visszalépek, ami nem jelenti azt, hogy a női szervezést abbahagyom. Utólag hallottam, hogy Wolff nagy elismeréssel nyilatkozott rólam: – Igazi Ritoók-tett volt – mondta. Én azonban kíváncsi voltam rá, mi lehetett a háttérben, hogy a Protestáns Nőszövetség nagy lelkesültsége ennyire lehűlt, és meg is tudtam...

Természetesen Tormay Cécile. A Protestáns Nőszövetség elnöksége felkérte a MANSZ-ot, hogy legyen segítségére a R. Emma megválasztásában. Cécile erre azt válaszolta, hogy a legnagyobb örömmel, tekintve a R. E. érdemeit, tudását stb. Azonban mivel a MANSZ-nak minden vallásfelekezetet pártolni kell, tehát nekik egy katolikus hölgyet is jelölni kell, aki nem más, mint Ágoston Gézáné. *(Aki pedig most a jobbkeze Cécile-nek, de semmiféle politikai munkában részt nem vett eddig. Különben ugyanaz, aki beugratott, hogy lépjek fel a MANSZ szervezetlen és terrorisztikus berendezése ellen.)*[1056] Erre a Katolikus Nőszövetség, mely természetesen protestánsellenes, kijelentette, hogy Ágostonné nem igazán hithű katolikus asszony, tehát ő is fog jelölni egy igazi katolikus nőt, már nem tudom, kit. Remek összetartás a keresztyének között! Egyszóval három női jelölt lett volna, holott egynek is nehéz lett volna a bejuthatás. Ezenkívül egynéhány önjelölt nő is jelentkezett, úgyhogy csaknem komikumba fúlt az egész nőképviselő-jelölés.

De mi volt a Cécile célja? Ő maga semmiesetre sem akart fellépni, hiszen neki olyan összeköttetése volt, hogyha akarta volna, feltétlenül beválasztják. De azt, hogy én képviselő legyek és szegény elfelejtett helyzetemből kijussak – azt már nem! Egyenesen ellene nem lehetett, már családi összeköttetésünknél fogva sem, de így engem megdicsérhetett és mégsem jöhettem be. Igazságtalan vagyok? Vádolom Cécile-t olyannal, ami esetleg eszébe sem jutott? Lehet. Nem tudom más magyarázatát adni ennek az eljárásnak. Engem nem a MANSZ jelölt, tehát semmi értelme nem volt annak a kijelentésnek, hogy a MANSZ-nak katolikus nőt is kell jelöltül állítani. A Protestáns Nőszövetség csak támogatást kért, az első jelölt én voltam a keresztyén pártnál. Ő, aki ugyancsak jártas a poilitka lehetőségeiben, nagyon jól tudhatta: ha két női jelölt lesz, mindkettő megbukik, s hogy a férfiak el sem fogadnák. Nekem kiirthatatlen meggyőződésem, hogy csak az lehetett az oka. Mert nagyon megfeleltem volna. Senki sem gondolt arra *(vagy ha a férfiak gondoltak, önzésből nem bánták)*, hogy a szocialista párt nagyszerű szervezettsége mellett feltétlenül behozza az ő női jelöltjüket és akkor a magyar nőket egy szocialista asszony képviseli *(ami a forradalmak után*

1056 Ld. a 319. lapon írottakat.

a nemzeti irány arculcsapása volt nekünk). Akkor már hiába jelentette ki Cécile, hogy minket, magyar nőket szocialista asszony nem képvisel. A tény az – és a külföld előtt kiváltképpen olyan tény, amely az itthoni viszonyokat teljesen hamis megvilágításban tünteti fel –, [hogy] egyetlen nőt választottak be, és az szocialista.[1057] Mindez a keresztény nemzeti irány virágzása idején. Ez a blamázs feltétlenül a MANSZ hazafias munkájának köszönhető.

A választás napjai sok izgalommal telnek el. Nem sokat tehetünk, pénz nincs, a szocik [sic.] a szavazókat autón szállítják. Este végre a párthelyiségben találkozunk valamennyien, ott vannak a vezető emberek, Wolff is. Már akkor tudjuk, hogy hol hogyan állunk, azonban vannak bizonytalan helyek is, ahol ránk férne, hogy a szavazókat bizgassuk. Ungerné – a későbbi Gömbös Gyuláné[1058] – utolsó este nagyobb összeget utal ki a MOVE pénztárából, és odarendeli a MOVE-tagokat, hogy rohanjanak autón a választókhoz. Sehol egyetlen MANSZ-asszonyt, aki segített volna, nem láttam sem a szervezés, sem a választások alatt, sem itt. Most van az izgalom a tetőfokán, férfiak, nők, kipirulva, mindenki beszél, mindenki híreket hoz, rendelkezik. Wolff melegen megszorítja a kezemet.

Az egészből az a hasznom lett, hogy az izgatott szervezésben agyonszaladgáltam magam. Mivel négyheti szabadságomat ezzel töltöttem el, ahelyett, hogy pihentem volna, úgy lefogytam, hogy vesesüllyedést kaptam. Heteken át nagyon szenvedtem, míg végre új négyheti szabadságot engedélyeznek, hogy összeszedjem magamat. Négy hét alatt a meleg kézszorítások és ígéretek teljesen feledve voltak. Mikor Wolffhoz elmentem és arra kértem, hogy nem kaphatnék-e valami könnyebb megélhetési módot, mert ezt nem sokáig fogom bírni, nagy zavarba jött és azt mondta, el sem tudja képzelni, mi lehetne az. Állásom biztos és – nyugdíjas állás stb. Eszembe jutott Buday Dezső ígérete, kissé elszomorodva jöttem el. Tudtam: ez lesz az egész életem és ez marad. Magányosság és katalóguscédulák. *(Sokkal később beláttam, mennyire igaza volt Wolffnak! Hányszor áldottam hónap elsején az állásomat és a nyugdíjamat. És azt a pillanatot, mikor a váradi kertben az almafa alatt a függőágyban elhatároztam, hogy egyetemre megyek öreg fejjel, és hogy még öregebb fejjel állást kerestem.)*

❖

(A B-lista, a nyugdíjba küldött tisztviselők ügye lesz a legújabb seb, melyen nem tud az ország segíteni. Csak az a különös, hogy mindig ennek a szerencsétlen tisztviselőosztálynak kell megszenvedni az ország pénzügyeit.

Júliusban a nyugat-magyarországi felkelés ügye izgat újonnan.[1059] Nagy titkos toborzás, a fanatikusok dolgoznak. Ha Bécsben a pénzügyi összeomlás miatt kitörne a bolsevizmus, ők felkelőcsapattal visszafoglalják Nyugat-Magyarországot. Héjjas Iván ezzel kapcsolatban letartóztatták, valamint még egynéhány katonatisztet, sőt Bónis pátert is...[1060] A felkelők Karánfa(?)[1061] községet a megszállt területen meg is támadták fegyveresen, de a szövetséges csapatok visszaverték őket és a visszavonulókat a magyar csendőrség és katonaság lefegyverezte. Az az érzésem, okosabb volna, ha a kormány titkosan segítené őket!)

IV.

A korona romlása és folytonos értéktelenedése laikus emberek előtt érthetetlen és elképesztő. Zürich neve ezzel összeköttetésben ijesztővé vált előttünk, annál is inkább, mert folytonosan

1057 Kéthly Anna volt a mondott női képviselő. Buda választókerület pártlistáján volt megfelelő befutó helyén. Tehát nem közvetlenül választották be. Győzelme így döntően pártja győzelme volt. – *EőÁ*

1058 Ld. a 486. lapon írottakat.

1059 Esztendővel korábban történt. Ld. a 467. és 876. sz. jegyzetet.

1060 Páter Bónis Arkangyal.

1061 Teljesen indokolt az írónő kérdőjele.

halljuk, hogy a spekuláció még jobban rontja a kelleténél is és hogy ezek meg is gazdagodnak mellette, míg mi, főleg a középosztály, mindig nyomorultabbá válunk. *(Amikor augusztus elején a korona Zürichben egyszerre 0,17-re esett le, valóságos pánik tört ki a hirtelen drágulás miatt. De Ausztria még rosszabb helyzetben van. Erre számítanak a nyugat-magyarországi felkelők. A munkanélküliség minden képzeletet felülmúl, lázadások, összeütközések a rendőrséggel. Végül Ausztria leköti magát az antantnak, csak kölcsönt kapjon. Ilyenkor mindig az öreg királyra gondolok, a bécsi udvartartásra, a Habsburg-hatalomra, mely mindig a mi ellenségünk volt. Miért sajnáljam az osztrákokat, mikor magunknak is elég bajunk van?!)*[1062] A drágaság úgy nő, hogy sohasem számíthatja ki az ember, miből jöhet ki, mert a holnap megcsúfolja a mát. Sokan a kormányt okolják, hogy nem tud tenni ellene. Főleg Teleszkynek a kezét látják a háttérben, nem tudom, milyen alapon, őt szidják a legtöbbet, pedig úgy tudom, egészen jogtalanul. De más személyes okokat is keresnek. Például lévén, hogy Walko [Lajos] kereskedelem[ügyi] miniszter felesége Weiss Manfréd leánya. Érdekeltsége van a szénbányában és ezért emelkednek a szénárak megfizethetetlenül.

A külföldi, főleg német politika is ijesztget. Minden szélsőségnél megrémülünk, hogy nálunk is befolyást nyerhet a forradalmi szellem. Azonba Rathenau meggyilkolása más szellemről beszél Németországban. Bármennyire szörnyű minden terrorista tett, mégis a nacionalista feltörekvés egyik jele. Koch kollégám, aki most jött Németországból, azt mondja, hogy a Rathenau-ügyet a mi zsidó lapjaink sokkal jobban felfújták szocialista oldalról, mint a német lapok. Berlinben a temetési munkaszüneten kívül egyáltalában semmi nagyobb mozgalmat nem okozott, még a lapok sem írtak róla annyit, mint nálunk.[1063] Az olyan kétkulacsos jellem, amely kifelé szocialista szólamokkal igyekszik hatni, míg nyugodtan ül a millióin, úgy látszik, egyik oldalt sem tudja megnyerni. Érdekes, hogy ez az esemény a Magyarországra menekült oroszokra is hatott.[1064] Újra reménykednek, hogy a nacionalizmus mindenütt fel fog lendülni, tehát otthon náluk is. Rossz termés volt ott az idén, az éhínség lázadást fog okozni és a Monarchia újraszülethet. Ha ez bekövetkezik, mondják az ismerősöknek, akkor ők fogják Magyarország határait visszaállítani, hálából, amiért a magyarok szerencsétlenségükben segítettek rajtuk. Wolff most helyezett el egy csak oroszul beszélő orosz miniszteri tanácsost az egyik városi üzemnél, persze csak kézi foglalkozásra.[1065] Mi még az orosz ígéretnek is tudunk örülni, bármily hihetetlen naivságnak tűnik is fel. Az örömhöz már elég volt egy kis szalmaszál vagy pókhálófonál, mely kapcsolatot mutatott a vágyaink felé. Különben azt hallom, a németek is beszélnek már az új Monarchiáról, de nem a Hohenzollernekkel, hanem a bajor Ruprechttel mint uralkodóval.

(*Augusztus végén a Kemál pasa haditettei a legnagyobb lelkesedést keltik fel. A sèvres-i béke felborul, a törökök semmit sem adnak az egész antantra. Kemal követeli Sztambul kiürítését és az antant enged!... Mégis a harcos nemzetek győznek, fütyülnek a semleges zónára és mindenféle diplomáciai komédiára, ha fegyver van a kezükben. Ez nem volt többé a mi kezünkben – Károlyi Mihály!)*[1066]

❖

Csodálatos a zsidó mentalitás. Most egy kicsit elnyugodott és elszürkült a gyűlölködés. Hát Sándor Pál nem felszólal a Nemzetgyűlésen és interpellál, hogy kik hozták be az oláhokat, olyan gyanúsításokkal, amik újra felverték a kedélyeket. Érdemes elolvasni egy keresztény lap augusztus 3-i számát, nemcsak az események megismerése miatt, hanem hogy látható legyen, milyen képtelen, mennyire belátás nélkül való gondolkozás az ilyen.[1067] Szerencse, hogy nyár közepe van,

1062 Ld. a 102. jegyzetet.
1063 Valótlanság. Nemzetközi felháborodást keltett a gyilkosság.
1064 Innen is látszik, milyen nagy hullámokat vetett a gyilkosság.
1065 Vagyis fizikai munkára.
1066 Ld. a 684. sz. jegyzetet.
1067 Sándor Pál – a hazai zsidó születésű nagytőkések egyik prominense, objektíve a konszolidáció felé haladó hatalmi struktúra egyik oszlopa – interpellálása hatalmas vihart kavart. Hiszen az ellenforradalmi

mert ha az utca átvette volna azt a dühöt, amit ez az interpelláció és a válaszok keltettek a Házban, nem tudom, nem lett volna-e nagyobb baj. De nyár van és az ember pihenni akar. Személyes és családi ügyek nyomulnak előtérbe. Két nagy csalódás volt egymás után a jövőbe vetett terveimre nézve: a benzinügy megbukása és a kilátástalanság, hogy a könyvtárból megszabadulok. Akkor még mindig reméltem, hogy az eszemből és tudásomból is megélhetek Magyarországon, nemcsak a szorgalmamból. Szerencsére az a négyheti szünidő, melyet a betegségem miatt kaptam és melyet kint Mátyásföldön töltöttem, nagyon eredményessé vált éppen irodalmi tekintetben. Megszabadulván most a politikától, én is eldobhattam ezt a rendkívül fáradságos és felelősségteljes munkát. Kint vagyok tehát a szobámban, a könyveim között újra, mint régen, a nyár gyönyörű, nyugalmas és ha személyemre nézve nem is, de a keresztyén nemzeti eszme győzelemmel bíztat az országra nézve. Eldobok minden gondot magamtól...

És akkor, nem tudom, honnan, egyszerre készen előretör a gondolataim közt egy régi-régi témám: Pan Firenzében. Legrégibb felírásom róla nehány szó, azóta nem is foglalkoztam vele, és most átalakulva teljesen készen áll előttem a téma, annyira, hogy csak le kell ülnöm hozzá, és egyszerre megszületik az előszó: „…csüggedt költőjét egy szétmart országnak... a béke kapuja nyugatra tárva…" És ettől fogva négy héten át, reggeltől estig, mint egy megszállott írok, állandó extázisban vagyok és mikor este lemegyek vacsorálni, ötös jambusokban beszélek. A szabadságom után még dolgozom rajta ott, ahol speciális kortörténeti dolgokról van szó *(nemcsak emberiekről)*, melyekhez könyveket kellett olvasnom. De nagy vonásaiban és gondolatában négy hét alatt készen volt az egész, miután első firenzei utam óta lappangott bennem. Nagyon túlnőtt ezen az eredeti elgondoláson, s mikor most hozzákezdtem, már a transzcendens kérdés készen volt bennem, csak meg kellett írni. Régen nem volt ilyen boldog nyaram, vagyis pár hetem. Mintha minden elsüllyedt volna, ami közben történt: háború, forradalmak, csalódások stb. Később, mikor a könyv megjelent,[1068] az évszámokat odanyomattam a végére. Ebből az a komikus félreértés keletkezett, hogy a kritika – már amennyire észrevette a könyvet – úgy emlékezett meg róla, hogy 21 évig írtam az első firenzei gondolat felmerülésétől kezdve. Pedig, bár rendesen elég gyorsan és frissen dolgozom, ilyen egyöntésre még sohasem sikerült munkám.

❖

Májusban az új főbérlő beköltözött és őszre az öreg házvezetőnő, aki Géza bácsitól rám maradt, felmondott, hogy hazamegy, mert nem tud kijönni a főbérlő szakácsnéjával, aki egy szörnyű káromkodós, félbolond tót asszony volt. A főbérlő egyszersmind felmondja a konyhahasználat jogát. Én mindjárt beleegyeztem, mert hiszen idegen cselédet fogadni ilyen helyzetben úgysem lehetett volna. Az öregasszony elmenetelével azonban a mellettem levő kis szoba üres lett, melyet a főbérlő nem akart átvenni, így hát két szoba maradt rám és én teljesen beköltözhettem Pestre az ősszel. Végre megint otthonom van, legalábbis amit annak nevezhettem. Mica testvérem áldott jóságával megint segít, bár a könyvtáram sok könyvének elhozatala Mátyásföldről a mai körülmények között sok bajjal jár, azonkívül a sok porcelán, üveg, sok apróság becsomagolása nagy munka. A sógornőm is itt hagy nehány szép, Géza bácsitól rámaradt bútort, melyeket most nem tud elhelyezni és így egészen impozáns lakásom van a két szobában a kedves könyvespolcaimmal. Azt remélem, hogy télen talán mégis lehet már fűteni. Órákat is adok fiatal leányoknak, hogy pótoljam a fizetésemet a szörnyű drágaságban.

A választások után elhatározom, hogy szakítok a politikával és megkérem Toperczer Ákosnét, aki eddig is részt vett a munkámban, hogy vegye át a Keresztyén Egység Pártja női tagjainak vezetését. Kitűnően megfelelt hosszú évek során ennek a feladatnak és a párt aztán nagyon hasonlóan jutalmazta rengeteg munkáját, éppúgy, mint az enyémet. Én úgy éreztem, hogy sem

rendszer román segítséggel született meg, s ez bizony nagyon kellemetlen pedigréje volt. Maga a miniszterelnök is keményen visszavágott, Sándor Pál pedig kénytelen-kelletlen visszavonulót fújt.

1068 Hét esztendő múltán, 1929-ben.

időm, sem erőm nincs többé ehhez a munkához. Amellett kezd az a meggyőződés ébredni bennem, hogy nem a politika fogja megmenteni a magyarságot. Vagy legalább is nem ez a pártokra szakadó politika. Akkor már valami sejtés él bennem, hogy nálunk akár az idők nehézsége, akár az emberek meg nem felelése az oka, hogy a politika nem az a nemzetfelrázó és -megmentő eszköz, melynek tartottam, hogy telve van a személyes élet torzsalkodásaival és hiúságaival. Egyszóval nem érdemes erre áldozni az embernek az életét. Akkor azért egy kicsit fájt, hogy elvesztettem megint egy területet, ahol vezettem, de én más szellemi vezetésre vágytam...

❖

Október 3-ról van a következő feljegyzésem: Sarolta a Népszövetség gyűlésén Genfben volt. Már régebben megnyerték Mrs. Snowdent az ügyünknek, aki már májusban ott volt, hogy mindent előkészítsen. Külügyi képviseletünk rémes – mondja Sarolta –, Bánffy a felszólalásában csak nagy általánosságokat mondott, holott Sarolta előre figyelmeztette, csak konkrét adatokkal felkészülve jöjjön el. Különben is úgy látszik, Bánffy hihetetlen restsége és előkelő közömbössége a legnagyobb szerencsétlenség ebben az időben reánk nézve. Mr. [Gilbert] Murray, a kisebbségek képviseletének elnöke, akivel Sarolta azonnal érintkezésbe lépett, azzal az indítvánnyal áll elő Sarolta információinak hatására, hogy a Népszövetség állandó ellenőrző bizottságot küldjön ki a megszállt területekre. Benešék a franciákkal leszavaztatták, de így is keresztülvitt annyit, hogy ha nem a Népszövetség, akkor a kisebbségek tanácsa[1069] küldjön ki időnként egyeseket, akik utánanéznek a helyzetnek. Bánffy nem tudta, vagy nem akarta ezt támogatni? Az a hír járja, hogy az erdélyi mágnások most az oláhok kedvében akarnak járni, hogy megmentsék a saját birtokaikat. Bánffy ellen olyan *nagy* az ellenszenv emiatt, hogy állítólag merényletet akartak elkövetni ellene, mely a Gábor Áron Körből, a székely ifjak köréből indult volna ki. Saroltának ezekről a híreiről mi Pesten semmit sem hallottunk.

Mrs. Snowden azt írta Saroltának, hogy Angliát csak a Balkán-kérdés foglalkoztatja, Magyarország külön nem. Azonban ő mihelyt megjött, azonnal beszélt Lloyd George-dzsal, hogy a magyar reparáció lehetetlenségét bebizonyítsa neki. Bánffy még augusztusban azt ígérte Saroltának, hogy a magyarok panaszait azonnal elküldi Mrs. Snowdennek, ki is adta még ő előtte egy hivatalnoknak a rendeletet. Most, mikor Sarolta szeptemberben kint volt, Mrs. Snowden mondja, hogy a föld hátán semmit sem kapott. Az oláhok azt mondják kint Genfben, hogy a földreformtörvényt meg kellett csinálni, mert Erdélyben parasztforradalom volt és ez a törvény egységesen vonatkozik a Regátra is. Sarolta felvilágosította, hogy csak a magyaroktól vesznek el lehetőleg mindent. Az oláhok saját kijelentésük szerint azért veszik el a határon a magyar földbirtokosok földjét, mert biztosítani akarják a határt, vagyis a legbiztosabb kezekbe adják, nem lesznek olyan buták, mint a magyarok *voltak*.[1070]

Krisztics Lockharttal volt Saroltánál s mivel kint azt mondták, hogy jó lenne, ha Lockhart mint közvetlen tanú, aki éppen most volt Erdélyben, egyenesen Genfbe menne és ott elmondaná, mit tapasztalt. Sarolta azonnal felajánlotta a Nemzeti Szövetségnek az útiköltséget, hogy Lockhartnak átadhassák, mert ő talán nem fogadná el magánostól, így pedig mint a Szövetség küldöttje mehetne ki. Sarolta folyton panaszkodik, hogy milyen nagy a közöny. Hiába kér adatokat. Cziffra Kálmán, a volt *bihari* főispán annyit sem tett meg, hogy az iskolákról, egyházakról szóló adatokat összeállította volna, amire pedig Sarolta megkérte.

Még fontosabb és még különösebb megvilágítást vet külügyi vezetésünkre a következő eset. A határmegállapító bizottság vezetői Párizsból titkos utasítást[1071] küldtek az itt működő bizottságnak, hogy a trianoni vonalat állapítsák meg határ gyanánt, holott a békeszerződés ún. kisérőlevele

1069 Ez csak a Nemzetek Szövetsége három diplomatából álló Tanácsa lehet, amely előtt a panaszjog volt gyakorolható, amennyiben akadt pártfogásba vevő baráti nagyhatalom azok előterjesztésére. – *EőÁ*

1070 Ld. a 300. jegyzetet.

1071 Az írónő aláhúzása. A diplomáciai munka jellegéből következően az iratok zöme különféle minősítéssel védett az illetéktelen hozzáférésétől. „Bizalmas", „szigorúan bizalmas", „titkos", „szigorúan titkos" stb. jelleggel látták, látják el a papírokat, s mindegyiknek más a súlya az esetleges lazaságokkal szemben. – Az egész történet valóságos összefüggéseire ld. a következő, s a megadott korábbi jegyzete(ke)t.

reánk nézve előnyösebb feltételeket szabott meg. Ezt Sarolta azonnal elmondta Robert Cecilnek, aki azt felelte, hogy ha ez bizonyos, akkor ő mindjárt másnap interpellálni fog. Mivel Sarolta ezt az információt a külügy útján kapta, bizonyosnak tartotta, és ezen az alapon Robert Cecil interpellált is. Az angol külügyi államtitkár azt felelte, hogy ez nem lehet igaz; Robert Cecil azt mondta Saroltának, hogy ha ilyen utasítás lett volna, azt meg kellett volna küldeni a magyaroknak is, mert azt mindegyik fél részére meg kell küldeni. Fő dolog volna tehát, hogy az eredeti iratot megkerítsék, mert ez hatalmas fegyver lenne a magyarok kezében. Sarolta már arra gondolt, hogy ellopatja, mikor Bánffy örömmel újságolta, hogy miután már befejezte a munkáját a határmegállapító bizottság, megkapta a titkos rendeletet s ő sajátkezű másodlatban átadta Saroltának. Az eredeti nála maradt. Most Genfben Sarolta kérdi Bánffytól, elhozta-e és fel fogja-e használni ezt a fegyvert? Bánffy azt felelte, hogy ez nem tartozik a Népszövetségre. Erre Sarolta megkérdezte Fishert, az egyik elnököt, aki azt felelte, hogy éppen ez tartozik a Népszövetségre. Sarolta elmondja Bánffynak ezt az információt, mire Bánffy azt feleli, hogy ő az eredeti iratot elküldte a Sarolta testvérének *(Rothschildnénak)* Londonba. Hogy miért tette volna ezt Bánffy, azt józanésszel el sem lehet gondolni. Azonban Sarolta mégis azonnal ír a nővérének, hogy küldje az eredeti okmányt haladék nélkül Genfbe. Rózsika sürgönyileg felel, hogy semmiféle iratot nem kapott. Egyszóval, ez a reánk nézve olyan fontos írás sehol sincs. Talán elvesztette Bánffy – vagy nem akarja felhasználni...? Íme a külügyünk! Ma már azt gondolom, hogy az se sokat segített volna rajtunk, ha megvan ez a dokumentum. Hanem ez a hihetetlen felületesség és semmibevevés az ügyeink iránt utólag is megdöbbentően hat, mert hiszen el lehet képzelni, mi minden ment hasonló „schlendriánsággal".[1072]

V.

Az ősz azután hoz megint egy olyan személyes szenzációt nekem, amely minden eddiginél jobban leütött és melyen soha életemben nem fogok túlmenni. A lapban olvasom, hogy Tormay Cécile Zichy Rafaelnéval revüt csinál![1073] Mindazt, amit én beszéltem neki annak idején, mikor a MANSZ révén akartam *megvalósítani* egy kulturális felélesztést, mindazt, ami ideálom és titkos törekvésem és tanulmányom volt 1905 óta, mióta külföldön jártam, melyről annyit ábrándoztam, beszéltem, agitáltam, ha olyan emberekkel jöttem össze, akiket ez érdekelt *(sajnos nagyon kevéssel a mostani időben)*. Most egyszerre Cécile megcsinálja és még csak nem is szól nekem róla, akitől az ideát vette.[1074] Hiszen soha életében azelőtt egy revüt a kezében nem láttam, még a *Nyugat*ot is én ismertettem meg vele, de azért nem olvasta. Külföldön járt, de soha egy külföldi folyóiratot nem láttam az asztalán *(nekem, míg lehetett, olasz, angol, francia járt)*. Egyetlenegyszer mutatott egy gyönyörű revüszerű divatlapot, melyet Batthyány Gyula ajánlott neki – egyáltalában, ő vezette be modernebb művészi felfogásba. Én pedig, míg kint jártam, az olvasótermekben néztem, tanulmányoztam a folyóiratokat a külső alakjától kezdve a belső beosztásig, hogy hogyan kellene csinálni. A háborút megelőzőleg kezdtem a *La Nouvelle Revue Française*-t járatni *(melynek olvasói, mint később hallottam, a modern irodalmi és esztétikai belátásnak titkos társaságát alkották külföldön)*, és közben azon törtem magamat, hogyan lehetne a magyar közönséget megnyerni azoknak a tehetségeinknek is, akiktől a *Nyugat* hangja elvadította az olvasókat. És én, szamár, ezt mind ellelkesedtem Cécile-nek annak idején,[1075] azért, hogy Zichy Rafaelnéval csinálja meg, és nekem még azt se mondja, hogy köszönöm. Hogy nem fog érteni hozzá, azt előre tudtam, sem műveltsége, sem olvasottsága nem volt elég hozzá.

1072 Rendetlenséggel – ném. A magyar külügyminisztérium alapvetően jól tette a dolgát. A határmegállapító bizottságoknak a határ pontos kijelölése volt a feladata. Ld. erre a 862. sz. jegyzetet. A kísérőlevél históriájára ld. a 861. sz. jegyzetet.

1073 A *Nyugat* ellensúlyozására 1923-ban indult *Napkelet*ről van szó.

1074 Ld. a 139. lapon írottakat.

1075 1919 augusztusában.

Tudtam, hogy évtizedekre visszavetődött az a cél, ami a legfontosabb lett volna, az én annyi idő óta melengetett reményem, hitem: a magyar tehetségek megmentése az idegen, zsidó befolyástól és az igazi magyar közönség hozzászoktatása az igazi magyar irodalomhoz és művészethez. Tudom, hogy én magam nem tudtam volna megcsinálni, sem az állásom, sem az összeköttetéseim nem voltak elegendők, hogy befolyásuk által kormánytámogatást kapjak. A fellépés biztonsága, az „én, a siker" hangsúlyozása hiányzott volna, de sok más tehetségem volt, aminek éppen itt lehetett volna hasznát venni.

Keserűségemhez hozzájárult az is, hogy mikor ősz elején Zsigáéknál felolvastam a *Pan*t, roppant tetszett nekik és Mária sógornőm beszélt róla Cécile-nek is. Erre Cécile azt mondta neki, hogy ez jó lenne a revünek, mivel Herczeg Ferenc, akivel a regénysorozatot megindítani akarták, ígérete ellenére lemondott, mert rabszolgája *Singer és Wolfner*nek, eladta magát már régen a zsidóknak. Most bajban vannak, hogy kitől hozzanak első regényt, jó lenne, ha Emma ideadná a *Pan*t. Már tárgyalnak ugyan Komáromi Jánossal is... Olyan őrült büszkeségi hullám csapott át rajtam, hogy alig tudtam fékezni magam. Csak annyit mondtam, hogy nem adhatom, nem is folytatásokban közölni való... A megbántás abban állott, hogy ha Herczeg nem, vagy Komáromi nem, jó lesz Ritoók Emma is, vagy akinek készen van valamije. Persze nyugalmasabb percekben tudtam, hogy milyen lehetetlen alak vagyok ezzel az én büszkeségemmel, mellyel az egyetlen alkalmat elszalasztottam, hogy valahol „bent" legyek. Ott bent, ahova Herczeg és Komáromi után én is bejuthatnék, ahelyett, hogy vezetnék[1076] a saját elgondolásom és terveim megvalósításánál. Pedig tudtam azt is, hogy esetleg évekig nem fog kiadóm akadni erre a nem mindennapi könyvre... De hát hiába, mindent nem lehet elviselni!

Egyszer később, mikor Cécile megkérdezte, hogy milyennek találtam a revüt, megmondtam, hogy a szépirodalmi része gyenge. – Akkor miért nem írsz bele? Felkértem Babitsot is és mindketten kosarat adtatok. – Mert Babitsot és Ritoók Emmát nem lehet akkor felkérni, mikor már Herczeg visszautasítja a közreműködést. – Cécile bámul: – Nem értelek – mondja. – Nos, ha valaki revüt akar csinálni, nem akkor kell az írókat felkérni, mikor már kész a revü, hanem előre megbeszélni velük. Mert ilyen írók, mint mi, csak olyan revübe dolgozhatunk, amelynek megalapításánál a szellemébe is befolyhatunk és a munkatársai megválasztásába is. – Én idejében felkértelek téged is, Babitsot is. – Tényleg október végén írt nekem egy levelet e tárgyban nagyon kedvesen, de nekem ez már későn volt... Az elbizakodottságnak, hogy saját nevemet a Babitséval együtt emlegettem – ami ellen Babits alighanem tiltakoznék –, megvolt az oka. Értésére akartam adni, hogy nem érzem magam kis írónőcskének. De az igazi ok az volt, hogy rémesen fájt ideám megsemmisülése. A magyar tehetségek összevonása egy központ körül, a közönség megnyerése a modern, igazi irodalomnak stb. *(De hiszen már annyit írtam erről.)* Pedig talán ez lett volna a legjobb pillanat. A *Nyugat* nagyon rosszul állt, talán éppen akkor lehetett volna ilyen összekapcsolást létrehozni. Cécile ugyan azt is mondta, hogy mikor Babitscsal beszélt és megmondta, hogy a magyar tehetségeket át akarja hozni, azt felelték, hogy akkor az egész *Nyugat*ot át kell vennie munkatársaival. Abban aztán már Cécile-nek volt igaza, hogy ez lehetetlen kívánság volt. Meg vagyok győződve arról is, hogy Cécile nem volt az az ember, dacára végtelenül kedves modorának, ki akár ezzel, akár meggyőződésével alkalmas lett volna a túloldal megnyerésére.

A revüt, melynek fel kellett volna venni a versenyt a *Nyugat*tal, nem lehetett Herczeg Ferenccel bevezetni. Azzal az íróval, aki a múltnak gyenge, gyakran giccses képviselője volt. De most újra fellendült a neve. Tisza jó barátja, régi politikus, ma is befolyásos ember – magyar nagyság, habár sváb is. Tehát hozzáfordult Cécile, aki régen eleget gúnyolódott felette. Aztán Komáromi János... ugyanakkor Kodolányi valamelyik faluban éhezik, talán már Erdélyi Jóska is. Ezeket mind ismerni és keresni kellett volna. Hogyan állott volna ki Tormay Cécile a húszas évek közönsége elé? Például egy Kodolányi-féle parasztregénnyel? Egyáltalában nem ismerte

1076 Eredeti aláhúzás.

az új magyar írókat *(ennek oka talán az, hogy a Nyugat olyan gyűlölt volt a nagyközönség előtt).* Annyira nem ismerte, hogy Adyból, Babitsból [csak] annyit ismert, amennyit még a háború előtt felolvastam neki a *Nyugat*ból egy irodalmi vita után. Adyt annyira nem, hogy mikor egy irodalmi idézetét kifogásolták („Ebnek hazája" stb.), azt felelte: – Ezt sógoromtól, Ritoók Zsigmondtól hallottam, aki feltétlenül megbízható, szavahihető ember. – A testvéremről ez igaz, de ő is tévedhetett egy versidézetben. Mindenesetre jellemző ez a jártassága egy modern revü szerkesztőjének a magyar irodalomban, mely a sógor[a] szavahihetőségére van alapítva – hát remek! De ha Cécile nem akart „senkikkel" indulni, akkor például egy olyan alkalmazkodó embert, mint Kosztolányi, nem hiszem, hogy meg ne lehetett volna nyerni. Legalább előre tanácsot kérni az irodalom ismerőitől. Hiszen azután nem is ő szerkesztette a lapot, hanem Horváth János, Galamb Sándor stb. Én már akkor nagyon elszakadtam tőle, de azért egyszer megmondtam, hogy ilyen „tanaras" lappal nem lehet versenyt futni a *Nyugat* tehetségeivel. Az egyetemi tanárok, akik a kormány felhívására kritikákat, cikkeket írtak bele, tartották nívón a lapot, de hát mégis unalmas volt biz az. *(Később eszembe jutott, hogy hány olyan tehetségünk volt, akit nem kötöttek különös szerződések vagy formák sehova, így Szabó Dezsőn kívül Szabó Lőrinc,*[1077] *Dutka Ákos, Laczkó Géza, Juhász Gyula, Harsányi Kálmán, Kuncz Aladár, Ambrus Zoltán, Krúdy Gyula – de persze ismerni kellett volna a magyar irodalmat… De hogy nem hívták ezeket Horváth Jánosék meg? Az egész érthetetlenül tehetségtelen szerkesztés.)* A kormány nagy segéllyel biztosította a lap fennállását, de kevesen olvasták és olyan családoknál, akik előfizettek rá, már kötelességből is – láttam hónapokon át kivágatlan példányokat. Az bizonyos, hogy az én lelkem ezt a sebet sohasem felejtette el.

A *Napkelet* tehát megjelent – szégyenletesen gyenge első számmal. Átszalad hozzám a könyvtár szomszédságában levő reáliskolából Lehel István régi barátom kétségbeesetten: – Olvasta a *Napkelet*et? Nahát, röhöghetnek újra a zsidók! – Annyira el voltunk keseredve, hogy mikor a magyar nemzeti eszme szépirodalmi revüje megindul, ilyen komolytalanul jelenik meg. Cécile bevezetője, dacára, hogy megint sokat beszél magáról és nem objektív, kedves és megfelelő. Jó a Mariay regényrészlete is, a többi nívó alatt. Kritikai része később sokkal jobb lett, sőt ez lassanként komolyan értékessé vált.

Akkor még októberben írja nekem Rozsnyay Kálmán: *„Komáromi Jánostól hallom, hogy Cécile lapja nagyszerűnek indul és 24 milliójuk van és három esztendei papirosuk hozzá."* Hogy sok pénzüknek kell lenni, azt abból is látom, hogy Cécile októbervégi levelében, melyben közreműködésre kér, olyan honoráriumot ígér, mellyel meg lehetek elégedve. Ez sem ingatott meg büszke nyakasságomban. Azt, amit tőlem elvett, nem lehet honoráriummal megfizetni. És nem lehet azt sem, hogy az egyetlen alkalmat, mikor meg lehetett volna csinálni a magyar irodalom nagyszerű összefogását, elrontotta. Ennyi pénzzel mit lehetett volna teremteni! De lehetett az egy modern magyar revü szerkesztője, aki a MANSZ útján ebben az időben szólalt fel Szabó Dezső ellen *Az elsodort falu* miatt? Még ha nem is tartom Szabó Dezsőt annak az irodalmi csodának és magyar messiásnak, amivé később felfújták, hogy nagyon valaki volt, ezt nem lehetett letagadni még a MANSZ vénasszonyai kedvéért sem.

Egyszer történt meg, hogy egy új tehetség, Németh László csatlakozott a *Napkelet*hez, de nem tudom, miért nem tudott vagy nem akart elég befolyással lenni a szerkesztésre ez az ember, akinek tehetsége és tudása, szókimondó bátorsága olyan értékes a mai világban. Pedig Németh László később megjelent önéletrajza – legkellemetlenebb munkája – szerint Cécile őt is meghódította kedvességével és szép mondásaival, melyeket készen tartott ilyen alkalmakra: „Már annyi szépet hallottam magáról." Ha merész szellemű író, akkor erőteljesebben: „Ha ilyen módon is lehet írni, akkor miért írok én?" És az írói hiúságok szívesen fogadják és elhiszik az akkor már nagynevű Tormay kedves hízelkedését. De Németh mégis megvált a *Napkelet*től, nem tudom, miért. Céci-

1077 Szabó Lőrinc neve ceruzával betoldva olvasható a betoldáson belül.

le-nek ez nagyon rosszul esett és elpanaszolta, hogy ő fedezte fel ezt az embert és azután mégis átment a *Nyugat*hoz, megtagadva a lapjukat. De ez már későbbi fordulat a *Napkelet* életében.

(Még későbbi megjegyzésem idézve éppen Németh László kifejezéseit: egyszer lett volna alkalom teremteni valamit mélymagyarság módján és akkor a sváb hígítás elrontotta. Németh mondja: „Egy tolnai sváb, ha Tolna sváb marad: egy szem idegen az országban; de ha jött-magyar és úr lesz, ötven magyart vezényel úgy, mintha tolnai svábok volnának" (a Kisebbségben-ből). De azért például ezt a Napkelet-i felhígítást ő sem vette észre.)

❖

Beszélik, hogy a titkos levéltár[1078] adatait Bécsben elsüllyesztik, olyan dolgok kerülnek ki a magyar mágnásokról!... Már Thallóczy [Lajos] kezdte ezt a tisztogatást (azt mondják magyarosított sváb vagy cseh ember – igaz ez vajon?),[1079] aki ezért nemességet, rangot kapott. A Pragmatica Sanctio elfogadásáért óriási adományokat kaptak az aulikusok.

122. Johann Lucas von Hildebrandt építette palota Bécsben a Ballhausplatzon. Eredetileg a Habsburg-dinasztia kancelláriájának, majd 1867-től a közös Külügyminisztériumnak adott otthont. Az önálló Ausztria kancelláriájának épülete. A Ballhausplatz nevet adott egy szellemiségnek, amely az írónő számára roppant ellenszenves volt, s amelynek jegyében szívesen mossa egybe a dinasztiát az osztrákokkal. A valóság ellenben az volt, hogy ez a szellemiség messze nem volt előnytelen a magyarság számára. Ebben az épületben volt a Házi, Udvari és Állami Levéltár is, Thallóczy alias Strommer Lajos és sok derék magyar történész munkahelye. Hiszen az abban való búvárkodás nélkül a Mohács utáni magyar história sem tárható fel.

1078 Minden bizonnyal a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivról van szó. Tehát Házi, Udvari és Állami Levéltár. Sokáig ez volt a köztársasági Ausztria állami levéltára. Aztán baloldali nyomásra idővel megszületett az Osztrák Állami Levéltár, amelynek egyik részlege lett a Habsburgok levéltára. Amelyről tudni illik, hogy az 1526 és 1918 közötti magyar história elsőrangú lelőhelye. Mint ahogy nem lehet pontosan megismerni az 1945 utáni magyar történelmet sem a volt szovjet levéltárak titkainak feltárása nélkül.

1079 Igaz. Strommer Lajosként Kassán látta meg a napvilágot. Mint mondjuk Petőfi Sándor édesapja Petrovics, édesanyja Hrúz volt. Még nagyobb, közkeletű igazság, hogy a 150 esztendős török uralom idején a magyarság olyan demográfiai pusztulást szenvedett el, hogy csak a nagy betelepedésekkel, bevándorlásokkal orvoslódott hosszú évtizedek során (úgy-ahogy) ez a hatalmas csapás. Így lesz aztán a 19. század az asszimiláció kora. Romantikus nemzetszemlélettel felfoghatatlan, hogy a honfoglaló hét törzs magyarsága – sok-sok más etnikumhoz hasonlóan – maroknyi népességet jelentett a modernitás világához mérten. Mivel a nemzet történeti kategória, ezért sem lehet a vérségi leszármazás a döntő kötőanyaga.

Közben október 15-én a román királyt Nagy-Románia királyává koronázzák – Gyulafehérváron! Hogy nekünk minél jobban fájjon!

❖

A drágulás folytonosan nő az ősz folyamán. A megélhetésünk sok-sok nehézségéhez hozzájárul, hogy az egyik unokahúgom súlyos betegen jön hozzánk Mátyásföldre vidékről. Hat hétre, de a hat hétből majdnem hat hónap lett, a végén anyám betegsége és a rettegés életéért. A két szobába beszorított család mellett mindjárt egy fekvő beteg is, akit kezelni, kiszolgálni kell, csodálom, hogy szegény Mica meg nem bolondult. Mama végtelen jóságával természetesen azonnal beleegyezik, sőt hívja, hogy hozzánk jöjjön; de bármily szívesen teszünk meg mindent, a helyzetet mégis súlyosbítja. Tél elején mama már csak egy pici teremtés átszellemült fehér arccal, olyan szépséggel, amely már nem is ebbe a világba való, mint akkor gondoltam, mikor egyszer hazamenetelemkor elébem jött a szobában. De nem gondoltam azt sem meg, hogy mit jelent ez a gondolat. Mert egészséges, érdeklődő – csekély öregségi gyengeségtől eltekintve –, különösen szellemi érdeklődése bámulatos. Még beteg unokájának, Kozmánénak egy egész ruhát horgol fehér pamutból – az akkor annyira divatos horgolt ruhát, melyet az amerikaiaktól kapott pamutból készít az egész középosztály. Mire Elluska meggyógyult és felvehette…

❖

(*Mindig nagyobb elégedettlenség a kormány politikájával. Bizonytalan, bátortalan. Egy Lefkovics nevezetű debreceni vezető vörös zsidó, aki tíz évre volt elítélve, kegyelmet kap. A debreceni magyar szervezet rémülten ír Wolffnak: ha ez a Lefkovics visszajön, minden munkájuk kárba vész. A szocialisták kongresszusa és a szervezkedése egyenesen megdöbbentő mindenütt.)*[1080]

Én idebent újra megmozdulok, nemcsak a kereset miatt, hanem mert mindig újra kísért az az aggodalom, hogy a szellemi élet Magyarországon teljesen tönkremegy, ha nem rázzuk fel egy kicsit az embereket. Beszélek Lehel Istvánnal és egy régebbi tervünket újítjuk fel: előadásokat rendezni hozzáértőkkel olcsón és megnyerni a középosztályt.[1081] Nyomtatványokra kell csak pénz, mert az előadókat fizetjük a tandíjakból. Előadók egyelőre Kuncz Aladár, Schöpflin [Aladár], Gerevich [Tibor], Ritoók [Emma], Babits [Mihály], Lehel [István]. A Fővárosi Könyvtár előadóterme nem éppen megfelelő, de más nincs. Ez már magában nagy nehézség. A második, hogy Babits utólag olyan óriási honoráriumot kér, amit nagy siker esetén sem tudnánk megfizetni. De a legnagyobb meglepetés, hogy a remek modern programra egyetlenegy állandó hallgató sem jelentkezik! Kénytelenek vagyunk az egészet félbehagyni; némi kellemetlenség, mert az első, elmaradó előadásra jönnek egyes hallgatók, egyetemi fiatalság, zsidó fiatalok és békétlenkednek, hogy az előadások elmaradtak. Ezek a könyvtárban tudták meg és egyes órákat meghallgattak volna. Erre nem lehetett alapítani a honoráriumfizetést, sem az előadók munkáját. Lehel fel van háborodva, szidja a magyar közönyt. Leforrázva szégyellem magam

1080 Újból és újból látszik, hogy az írónő a nemzetet a keresztény középosztállyal azonosítja. Hiszen 1923-ra bekövetkezik a bethleni konszolidáció, ami természetesen éppen hogy széles körök elégedettségét tükrözte, az adta annak jelentős társadalmi támogatottságát. Mint ahogy a nemzet részét képező szociáldemokraták is egyszerre voltak elégedettek, hogy békésen kongresszust tarthattak, s persze elégedetlenek is, mert több jogért, jobb megélhetésért küzdöttek.

1081 Ti. annak keresztény részét. Az írónő szemmel láthatólag nem akarta megnyerni a zsidó születésű magyarság azon részét, amely szintén ide tartozott, s végképp nem beszél azok erős társadalmi strukturáltságáról, melyből következőleg fenn volt a kisszámú, de annál tőkeerősebb pénzarisztokrácia, s alatta volt az igencsak népes, jóval szerényebben élő, nemritkán nélkülöző további alcsoportokra bomló populáció. Pedig tudott róluk. „Csak" furcsa ficammal. Amikor sok esztendővel korábban – ld. a 231. lapon írottakat és a kapcsolódó 485. jegyzetet – azon háborog, hogy a parasztok a „zsidóknak" miért adják olcsóbban a terményeiket, míg „tőlük" magasabb árat kívánnak. (Később, élete alkonyán ellenben a parasztok „kapzsiságán" háborog, akik – úgymond – rosszabbak a „zsidóknál".)

és hallgatok. Mi történt a társadalmunkkal? Hiszen ezt nem én magam csináltam, tehát nem a saját ügyetlenségem a hibás. Máig sem értem.

Különben erre nézve egy másik adat: nagy készülődés a Petőfi-centenáriumra. Mennyi frázis lesz itt, Uram Isten. Előre borsózik a hátam. Novemberben levelet lapok Fehér Gézától Szófiából. Ő kollégám volt a könyvtárban. Mivel itthon senki sem törődött vele, kiment Bulgáriába és ott karriert csinált mint tudós és nyelvész.[1082] Itthon valósággal éhezett a családjával együtt. Arra kér, hogy mivel a bolgár Petőfi-ünnepségek csak múló emléket fognak hagyni, ha nyomtatásban is nem marad meg valami belőle, Petőfi-versek fordításait küldjem el, melyeket ő egy füzetben adna ki. A füzet egy magyar író Petőfi-életrajzát, Blavejkoff [1083] bolgár költő Petőfi kritikáját, Csilingiroff[1084] és Barina[1085] fordításait tartalmazná. Ehhez kellenének még esetleges német, francia vagy orosz fordítások is. Elindultam Okolicsányi Zoltánnéval, aki pénzt adott rá kölcsön, hogy az esetleg kapható könyveket megvehessük; nem sokat találtunk, de mégis küldtem valamit Szófiába. Fehér hosszabb idő után ír, hogy megkapta a küldeményemet, az egyetlent, habár kilenc helyről, könyvtáraktól, társaságoktól kért fordításokat. Úgy látszik, a magyar társadalom és tudományos élet meg sem mozdult a felhívásra. Pedig bármily kicsi és éppen úgy kifosztott nemzet a bulgár mint mi, nem szabad ma senkinek az érdeklődését megvetni. Most is Petőfi-komitét alakítottak és bolgár–magyar társaságot terveznek kultúrkapcsolat végett.

❖

(Július óta állandóak a fasiszta zavargások – akkor még annak nevezték –, de már megtanuljuk, hogy nacionalista és a szocialisták ellen irányul. Úgy mozgósítanak, mintha ők lennének kormányon, a városokban harcolnak, egész nyáron mindjobban megerősödnek. Belső bajaink mellett mindjobban megfeledkezünk róluk, míg egyszerre októberben bevonulnak Rómába és Mussolini neve felrepül a híreken... Nincs szüksége parlamenti többségre! – Na, ennél okosabb ember alig van a világon – gondolom, mikor a parlamentünk nyavalygásán kesergek.)

Mióta a fasizmus uralomra jutott, melyről eleinte fogalmunk sem volt, milyen fontos és reánk nézve döntően fontos jelensége az új Olaszországnak. Azóta mindig hírlik, hogy Olaszország az egyetlen, melyben bízhatunk; nem magunk miatt, hanem mert a külpolitikájuk szerbellenes. Most december végén olasz megszállás híre kezd elterjedni és erősen tartja magát. Mint nagy titkot beszélik egymásnak az emberek – a külpolitikai beavatottság ma a legimponálóbb dolog –, hogy Mussolini csak azért követelőzik velünk szemben a jóvátételi kérdésben, hogy a megszállásra engedélyt kapjon, de csak azért, hogy így hátba támadhassa Szerbiát. Kapunk rajta mint jó híren, hiszen ha egyszer a visszavétel valahol megkezdődhetik, akkor nem lesz akadálya a folytatásnak sem. Azt hiszem, magunk is kitalálunk jó híreket, és ha elhittük, bátran tovább is adjuk. A könyvtárban bejönnek a szobámba a fiatal tisztviselők: kérnek, hogy mondjak pár jó hírt, annyira hozzá vannak szokva: ha hallok valamit, azonnal közreadom. Nem találok ki semmit, de szívesen hiszek el mindent.

A karácsonyt Mátyásföldön töltjük. Ella férje is a vendégünk, kis karácsonyfa és apró ajándékok, szerény ünnep a zsúfolt két szobában, ahol alig férünk, hogy leülhessünk – de még utoljára együtt vagyunk. Azt, hogy utoljára, nem is sejtjük. Milyen jó, hogy nem is sejtjük. Mama szokása szerint korábban lefekszik. Szilveszter is csendesen múlik el – boldogabb új év kivárása között...

1082 Régészként, turkológusként is jelentős. Származásával az írónőnek – antiszemitizmusa szelektív voltából következően – semmi problémája nem akadt.

1083 Minden bizonnyal Szlavejkov-ról van szó. Ld.: https://epa.oszk.hu/00400/00462/00004/9.htm – *EőÁ*

1084 Pontosabban: Csilingirov. Ld lelőhelyként az előző jegyzetet. – *EőÁ*

1085 Pontosabban: Bagrjana. Lelőhelyként ld. az (1080.) jegyzetet – *EőÁ*

ÖTÖDIK KÖNYV

Első rész

1923–1926

1923

I.

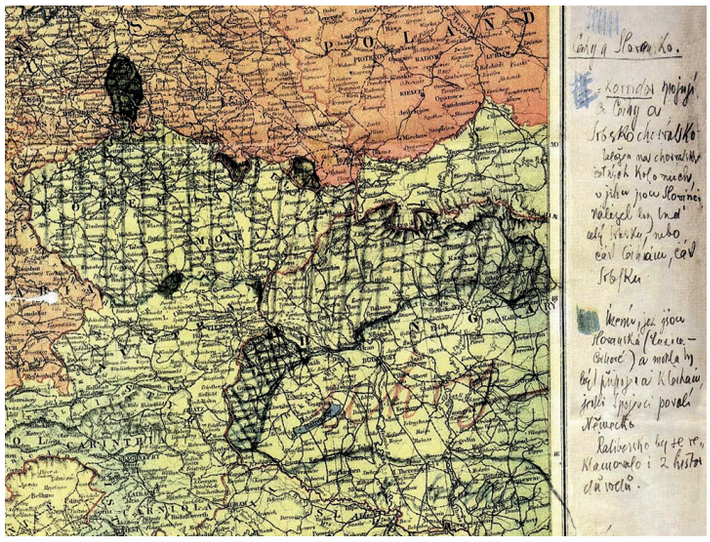

123. T. G. Masaryk 1915-ös elképzelése Csehszlovákiáról és az ún. szláv korridorról
Bennünket bizonyosan erősebben fenyegetett az ún. szláv korridor terve. 1945 után Prágában ismét felmelegítették, de nem jártak vele sikerrel.

Hosszú idő után kezdem újrarendezni a jegyzeteimet. Nem is tudom, van-e más ezekben az években, mint várakozás, elégedetlenség, néha egy-egy kis remény, ha már nagyon kétségbe estünk. Pedig éppen ez az év volt elhatározó családi szempontból reánk nézve a későbbi időkre.

Januárban felkerestem Toperczer Ákosnét, aki most a pártunk női szervezetét vezeti, hogy mégis halljak valami politikai hírt is. A tavasszal várható változásokról beszélt. Bethlen először volt beszédében határozott és úgy látszik komolyan állást foglal. Oláh mozgósítás híre érkezik; ez csak arra való, hogy beavatkozhassanak belügyeinkbe és visszahozhassák Károlyi Mihályt. A szocialisták is mozgolódnak – pékesztrájk – és nem teszünk semmit, hogy megakadályozzuk. Külföldön is nagyon zavaros a helyzet. A franciák szenegáliakat visznek Németországba, hogy keleti vérbajjal megfertőzzék őket. Ezt különben már régen beszélik. A korridor terve is újra felmerül, ezzel elválasztanák Észak- és Dél-Németországot egészen Csehországig. Az angolok szakítani látszanak a franciákkal, engedik őket vesztükbe rohanni győzelmi őrültségükben. Olaszország is magára hagyja őket. Mi lesz nálunk a tavaszra? Mert hiszen nekünk csak ez a fontos. Azt mondják, fegyverünk van elég. Itt is, Németországban is. A helyzet mindenesetre súlyos.

Sarolta[1086] is azt írta már január elején Londonból: „*Úgy látszik, hogy a franciák és az angolok mégis összerúgják a patkót. Úgyis már csak komédia az egész összetartás. […] Jó lenne kissé tájékozódva lenni. [...] Innen 15-én indulunk Párizsba, ha írnál addig mindenről, amiről gondolod, hogy jó nekem tájékozódva lenni.” (Ti. politikailag.)*[1087] Mindig reméli, hogy tehet valamit a megszállt területek[1088] ügyében.

Sztankayné Ivády Antónia, állandó politikai társam, sokkal elkeseredettebb, mint Toperczerné. Együtt ülünk a téli estén, sokkal reménytelenebbül, mint régen, mikor egymást biztattuk a kis veresre fűtött vaskályha mellett. Csalódás mindenben, még a kormányzóban is.[1089] Kilátástalanság,

1086 Wertheimstein Sarolta.
1087 A zárójelen belül az írónő beszúrása.
1088 Vagyis a békeszerződésben elcsatolt területek visszakerülése érdekében.
1089 Ld. a 448., 449., 479. és 889. sz. jegyzetet.

reménytelenség. Hol vannak a magyar férfiak és a magyar energia, hol? Csak annyi volt, amennyi a kommün bukását véghez tudta vinni?[1090] És gazdasági tönkremenetelünk! A pénz mindig nagyobb elértéktelenedése. A tőzsde bolondul ugrál, az értékpapírok óriási módon emelkednek a korona romlásával. Kállay[1091] pénzügyi ígéreteinek nem hiszünk.

❖

Nagy dolog a bátorság. A török békedelegáció visszautasította az antant békeszerződését. Zsiga elkeseredetten mondta: – Valamikor mi is mertünk olyan bátrak lenni, mint a törökök és tudtunk is! – Csakhogy a törökök szerencséje, hogy nem veszik négy oldalról körül ellenségek.[1092] Mert az osztrákot is oda kell számítani, akik azt lesik, hogy valami meggondolatlanságot, vagy talán nagyon is meggondolt merészséget kövessünk el.

Persze nem olyan bátorságra gondol az ember, mint az Ébredő Magyarok ízetlenkedése, akik az Operett Színházban lövöldöznek. Szerencsétlen fiatalok, bizonyosan éhesek és látják, hogy az új embereké a pénz, amit mi nem kapunk meg a munkánkért. Nemsokára bombamerénylet (!) Miklós Andor és Rassay ellen. A zsidó lapok felfújják a dolgot, az ellenkező oldalról igyekeznek nevetségessé tenni, hogy szardíniás dobozoktól ijedtek meg a zsidók. A Nemzeti Színház – méltóan nevéhez – Dánielné Lengyel Laurától ad elő darabot. Ki protezsálhatta ezt a zsidóasszonyt? Különben a darab teljesen megbukott.

Hogy zsidó-ügyeim be ne fejeződjenek, közben Bloch Ernst-től kapok levelet, aki szeretné felvenni a szellemi kapcsolatot velem, még ha, amint hallja, nagy politikai differenciák is vannak közöttünk. Ugyan minek? Egy pár levélváltás után megírtam neki egy rengeteg hosszú levélben a mi antiszemitizmusunk okát és az egész kommunizmus történetét. Megírtam azt is, kevés, ha antiszemitának hisz. Több vagyok annál: „Es ist keine politische Differenz, die zwischen uns bestehen mag, sondern Race und Seelen-Differenz oder noch tiefer. Die ewige Differenz zwischen arisch-turanischen uns semitischer Racenseele und Kultur, zwischen dem Aristokratischen und Demagogisch-proletarischen, zwischen dem Geist Christi – der arisch im semitischem Lande geboren wurde, um die Kluft zwischen des Alten und Neuen Testamente mit dem Tode zu bewahrheiten – und zwischen dem Geist des Antichrist, der jüdisch im arischen Lande geboren werden muss. Die Differenz ist uralt, vielleicht wie die Menscheit...”[1093] Azt felelte meglehetősen haragos levélben, hogy jól megtanultam a hegeliánus dialektikát, de ez engem egy cseppet sem bántott. Azt hiszem, ezzel minden időkre befejeztem ezt az ismeretséget. Ennyi igazmondást senki sem viselhet el, mint amennyit én írtam neki. Talán igazságtalan is voltam, de még nekik áll feljebb és bennünket akarnak tanítani a krisztusi szeretetre a kommunisták iránt és komolyan el akarják hitetni – velünk, akik keresztülmentünk rajta –, hogy ez milyen ideális és keresztyéni eszme!

1090 Romantikus nemzetszemléletéből következő újabb tévedés. A Magyarországi Tanácsköztársaságot saját voluntarizmusa és az antant túlereje buktatta meg. Ld. még a 406. és 407. sz. jegyzetet.

1091 Kállay Tibor.

1092 A magyar–osztrák viszony afféle kutya–macska barátság. Való igaz, hogy az életképtelen Ausztriának az antant által honorált azon igénye, hogy Nyugat-Magyarországot, vagyis Burgenlandot megkaphassa, majd az a tény, hogy – Sopron és vidéke – kivételével birtokba is vehette alaposan megterhelte a két ország viszonyát. Aztán viszály forrása volt a két ország másfajta poitikai berendezkedése. Ám 1928-ban Ausztriában jobboldai fordulat történt, s a két ország viszonya mind jobbá vált. Ha óvatosan is, de a magyar politika támogatja az osztrák politika azon törekvését, hogy az ország a németekkel szemben megőrizze függetlenségét. Ld. még a 132., 511. és 722. sz. jegyzetet.

1093 Nem politikai, hanem faji és lélekbeli vagy még mélyebb különbség van köztünk. Örök különbség az árjaturáni és a sémi faji lélek és kultúra, az arisztokrata és demagóg-proletár között. Különbség Krisztus és az Antikrisztus szelleme között. Krisztus azért született árjaként a szemita országban, hogy halálával megerősítse az Ó- és Újszövetség közötti szakadékot. Az Antikrisztusnak árja földön zsidónak kell születnie. A különbség olyan ősi, mint talán maga az emberiség – ném.

De ez az elv nem érvényes Rózsikával[1094] szemben. Hiába, itt nem érzek ellentétet a sémi és a turáni között. – „*Nagyon elszomorít – írja –,*[1095] *hogy neked most is a könyvtárban kell kínlódnod és idődet lélekölő munkával töltened. [...] Gyakran elgondolkozom a sors igazságtalanságán minden téren, emberekkel és nemzetekkel egyaránt. […] Ami a politikát illeti, [...] a Labour Party*[1096] *nagyon megerősödött, nemcsak számban, hanem tehetségben is, és csak pár év kérdése, hogy kormányra jutnak.*[1097] *Ők most azt mondják, hogy akkor minden békeszerződést széttépnek, de elfelejtik, hogy nem a békeszerződések a mérvadók, hanem a felfegyverzett franciák, csehek, szerbek, románok. [...] A franciák fütyülnek Angliára és bemennek a Ruhr-vidékre, akár tetszik az angol kormánynak, akár nem. [...] Nagy szerencsétlenségnek tartanám, ha Bethlen megbukna. […] Jelenleg minden a reparáció kérdésén fordul meg. […] Azt hiszem, hogy halasztásra kell dolgozni, úgy bel-, mint külpolitikai tekintetben és az angolok is ezen a nézeten vannak, akik Magyarország iránt sok szimpátiát mutattak eddig is.”*[1098]

Sarolta is ír: „*Igazad van, azt hiszem, nem érdemes, vagyis nem lehet külföldön sokat tenni – pláne most. Képzelheted, hogy a kutya sem ér rá velünk törődni. Csakhogy én azt nem érem meg, hogy saját erőnkből változás történjen, ahhoz német mentalitás kellene. Egyébiránt azt lehetne hinni, hogy most felfordul minden, és én már örültem, hogy lesz egy »vagy-vagy«, de attól félek, megint csak kibékülnek a kedves antantisták*[1099] *és marad minden a régiben.”*

Tény, hogy tavasz felé mindenki feszültségben él. Az emberek beszélnek róla, a levegőben van, hogy valami lesz. Pár nappal ezelőtt még az olaszokról beszélték, hogy azért követelnek jóvátételt, hogy ők vonulhassanak be hozzánk, de ez csak ürügy, hogy hátba támadhassák a szerbeket és nekünk segítsenek. Fogalmam sincs róla, honnan ez a nagy bizalom egyszerre az olaszokban. Én a többiekkel izgulok és nagy a nyugtalanság az otthoniak miatt is. Mama olyan gyenge. Gyakran anélkül fekszik, hogy valami bajról, fájdalomról panaszkodnék.

II.

Anyánk nincs többé köztünk. A kis Ilona-telepi temetőben fekszik nagyon egyszerűen. A váradi sírbolton a márványlapra még a nevét sem vésethetjük fel. Minden szétesik. Erről nem lehet írni, most legalább még nem.

❖

Nagy levertségünkben újabb kommunista puccs terve döbbent meg. Pogonyi Antal kommunista megbízott[1100] a munkanélküliek közt szervezkedik. Összeköttetésben áll a Kun Béla titkárnőjével, Csits Krisztinával és az Auslandskomitee-nak[1101] is referált Bécsben. Magyar kommunista központi bizottságot szerveznek. Ez a Pogonyi az egri cisztercitáknál érettségizett, a 63-as gyalogezredben szolgált, 1915-ben került orosz fogságba. A düsseldorfi kommunista csoport vezetője volt. Magyar beosztást kért Kun Bélától *(honvágy? vagy gonoszság?),* és szabályos útle-

1094 A másik Wertheimstein-lány.
1095 Az írónő betoldása.
1096 Munkáspárt – ang.
1097 Már a következő esztendőben kormányra jutottak.
1098 Ismert brit mondás szerint Angliának nincsenek barátai, hanem csak érdekei. Amíg Hitler a Rajna-vidéket 1936 márciusában meg nem szállta, addig a győztes Franciaország hegemón helyzetben volt az európai szárazföldön. Azzal a nagy tehertétellel, hogy a szomszédos Németország nagyhatalmi voltát legyőzöttként is potenciálisan megőrizte. A csatorna-védte, egyébként is világpolitikai pozícióban lévő Nagy-Britannia érdeke azt diktálta, hogy a franciáknál Magyarországgal szemben előzékenyebb legyen. Ennyi.
1099 Vagyis az angolok és a franciák, akik között a civakodás messze nem volt olyan komoly, mint amit a levélíró sugall.
1100 Vagyis az illegalitásba szorított Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja.
1101 Külföldi Bizottság – ném.

véllel jött be. Minden katonai és politikai hírt leadott Kun Bélának Bécsen át. Ezt a pontos hírt – azt hiszem – a Wolff-pártnak köszönhetem. Mindannyiunkat eléggé megdöbbentett. Mikor lesz már egy kis nyugalom?[1102]

A március 15-i ünnepélyen a felvonuló diákokat szétkardlapozták... tüntetés, interpelláció, egyetem bezárása – de hiszen ez olyan, mint a boldog békeidőben, mikor Tisza Kálmán ellen tüntettek a most már öreg emberek. Csak azt nem értem, hogy most, mikor nem kell a Habsburgoktól tartani, mitől félünk a március megünneplésében? – Sok minden nem sikerül, amire várunk. Például a Hitler-puccs Münchenben.[1103] És mi jut eszébe Friedrichnek, hogy most utazik Ankarába, hogy díszkardot vigyen Kemalnak? Hiszen nagyszerű ember lehet Kemal, bárcsak nekünk is volna egy ilyen, de a díszkard mégis humoros.

Még gondolkozásra is nagyon fáradt, levert vagyok, nemhogy tenni tudnék. Pedig szükség lesz rá. Nem tarthatjuk fenn mátyásföldi villánkat. Nagyon szükséges volna tatarozni, de kis jövedelmem – bár milliós számot jelent[1104] – nem elég a fenntartásához. Aztán meg mindenkinek hozzá kell látni, hogy keressen, az pedig kivihetetlen Mátyásföldről. El kell adni – persze hogy el kell –, nincs más mód... a szép szobám... megint hontalan vándorlakók leszünk.[1105] Csak kapjunk lakást, fedelet a fejünk felébe. Harmincmilliót akarunk a villáért kapni, ami körülbelül megfelel jó koronában annak az összegnek, amennyiért építtettük. Azt mondják, nem kapunk érte annyit... És költözni – és egyszóval mindennek a megváltozását elviselni és rettegni, hogy kijöjjünk most már csak a fizetésemből. Csak a Zsiga áldott szeretete tart fenn ezekben a nehéz időkben.

❖

Sarolta ír megint elkeseredetten májusban: Bethlen és Kállay Párizsban és Londonban járnak a jóvátétel ügyében, és hogy kölcsönt tudjanak kapni. – *„Hiszen minden jel arra mutat, hogy sokan meg vannak elégedve, hogyha ez a kis rongy irónia-ország megmarad. Hallom, hogy B(ethlenék) meg vannak elégedve a működésükkel.[1106] Itt is, Párizsban is »szívesen« fogadták őket. […] De az lesz, amit a franciák akarnak, márpedig azoknak sokkal nagyobb szükségük van a kisantantra, mint miránk. Hiszen látható, hogy napról napra szorul a gyűrű körülöttünk az ő közreműködésükkel. […] Tudod, én mindig inkább optimista voltam. Most már kishitű lettem, talán az befolyásolt, hogy Bethlenék olyan tüntetőleg kijelentették a sajtónak, hogy az ország nem gondol területnagyobbításra. Azt mondják sokan, hogy ezt muszáj volt mondani. (Itt feltett nevek alatt folytatja, melyeket én feloldok.)[1107] Nekem már régen az az érzésem, hogy Bethlen kész megalkudni és habár Antónia sokban túloz, mégis van valami benne. [...] Így egzisztálni nem lehet... így nem lehet élni tisztességes embernek. Szóval kétségbeejtő az egész!”* – A végeredmény az volt, hogy a Jóvátételi Bizottság egy missziót küld Magyarországba a pénzügyi és gazdasági helyzet ellenőrzésére. Undorító tudat, hogy ennyire nem vagyunk a magunké, de másrészt azok után, amiket az ember a panamákról hall, talán jobb így.[1108]

1102 Bőven volt annyi társadalmi igazságtalanság, abból táplálkozó feszültség Magyarországon, amely okán, ha kevesen is, de merték vállalni az illegális kommunista pártmunka kockázatát.

1103 Az írónő Hitlertől a békerendszer felborítását remélte.

1104 A vágtató infláció miatt.

1105 A trianoni békeszerződés mindenkinek megadta az optálás lehetőségét, vagyis hogy lakóhelyükön maradjanak az új impérium alatt. A memoárban sehol egy árva hangot nem ejt az írónő arról, hogy hogyan és miért adták el a nyolcszobás nagyváradi házukat. Feltételezhető, hogy a memoár szerint 1913-ban (a valóságban minden bizonnyal némileg korábban) annak árából készült el a mátyásföldi villa. (Ld. még a 37. jegyzetet.

1106 Az írónő oldja fel a „B” betű értelmét, ám a mondat így sem értelmes. Minden bizonnyal Sarolta azt akarta írni, hogy Londonban és Párizsban meg vannak elégedve a Bethlen-kormánnyal.

1107 A zárójelen belüli rész az írónő betoldása. A „feltett” szó „kitalált”-at jelent.

1108 A működésképtelen országnak tőkére volt szüksége. Ahhoz kölcsönt kellett felvenni. A franciák és mögöttük a kisantant zálogjogot akart az országra a kölcsön feltételéül. Ezt a megalázást a magyar kormány nem fogadta el. Bethlen londoni és párizsi útja azt a sikert hozta meg, hogy nem jött ide

Antónia azt beszéli, hogy a kölcsönt, melyért Bethlen kint járt, csak a következő feltételek mellett adják: liberális minisztérium egy szociáldemokrata taggal, a szabadkőművesek visszahelyezése jogaikba és elismerése; a Parlament már csakazértsem fogja elfogadni, hogy Bethlent megbuktassa, akiről megint az hírlik, hogy kormányzó akar lenni. – Nem tudom, Antónia honnan vette ezt a hírt, de rendesen jó összeköttetései vannak a politika felé.[1109]

A német gazdasági helyzet rémítő lehet. Május végén a márka 0,0077-re esett, a papírpénz elárasztotta az országot, az árak lehetetlenek. Ha ez egy 70 milliós népnél lehetséges – amit alig bírunk megérteni –, akkor mi is minden rosszra elkészülhetünk.[1110] Közben a villaeladás kérdése állandóan nyugtalanít; nézik a villát a vevők, de szó sincs róla, hogy a kért harmincmilliót megadnák, én pedig nem akarok engedni. Hiszen ma már az egyetlen vagyonunk, ha van is adósság rajta.[1111] Mégis kell valami vagyoni alapunknak maradni, amire támaszkodhatunk. Akkor azt hittük, enélkül lehetetlen megélni. Később beláttuk, hogy minden lehetséges.

❖

Cécile nagyon hív, hogy menjek a MANSZ-ba vissza. Talán szüksége van rám? De hogy képzelheti, hogy azok után, amik történtek, még odamehetek közéjük és undorító hazugságaik, vagyis a Kiss Károly hazugságai közé? Nem ismerik az emberek, hogy büszkeség is van a világon? Igaz, hogy Cécile másforma módon nagyon büszke lehet, hogy a *Bujdosó könyv* angolul is megjelent és a northumberlandi herceg írt hozzá előszót. *(Mikor csodálkoztam, hogy mire Cécile-nek az a méltóságos cím és az arisztokraták barátsága, nem gondoltam, hogy ilyen fontos lehet. Neki volt igaza.)* Cécile azt írja a herceghez küldött köszönőlevelében, hogy sok százezer magyar köszönetét tolmácsolja, akik „új bibliájuknak nevezték el a könyvet". – Kicsit erős dolog a saját művéről ilyet mondani az embernek. Antónia iróniájának teljes erejét kiönti ellene előttem. Pedig mikor a MANSZ megalakult, ő is velünk dolgozott.

De azért csodálatos az az erő, valami lelki mágikus hatás, mellyel Cécile minden hibáját és megbántását a környezete elfogadja. Például egy erdélyi mágnásasszony ismerőse látogatja meg a MANSZ helyiségében. Ott dolgozik egyik régi ismerőse az erdélyi asszonynak. Írónő, akit mikor meglát, örömmel megy hozzá: – Úgy szeretnék magával hosszasabban beszélgetni. Nézze, éppen most beszéltük meg Cécile-lel, hogy együtt fogunk ebédelni valamelyik étteremben. Nem jönne Maga is el, hogy egy kis időt tölthetnénk együtt? – Az írónő – Mária – örömmel fogadja a meghívást és természetesen ígéretet tesz, hogy elmegy. De mielőtt Cécile otthagyná az irodát, visszafordul és diszkréten szólítja meg: – Remélem, tudja, hogy ez a meghívás csak udvarias formalitás volt. – Természetesen ez az erdélyi asszony tudta nélkül történik, tehát neki valami hazugságot kell majd beadni, hogy miért nem ment el Mária az ebédre. De az ilyen sértéseket mások nyugodtan lenyelik, bármennyire elítélik magukban. Mert ki merné nyíltan bírálni Cécile-t? – Évek múlva történt, hogy egyik unokahúga a kisleányát az ő nevére kereszteltelteti. Ez rendesen kitüntetés a nagynénire is. Cécile kifakad: – Mire való volt ez? Most már lesz egy fiatal, meg egy öreg Cécile. – Tudtommal sohasem látogatta meg a legkisebb unokahúgot.

❖

a Jóvátételi Bizottság, a kölcsönt a Nemzetek Szövetsége égisze alatt lehetett felvenni, azzal a feltétellel, hogy az ország vállalta jóvátétel megfizetését. Az alapfeltétel pedig természetesen a győztesek Európájába történő beilleszkedés, s vele a területi revízió követeléséről való hallgatás volt.

1109 A Bethlen-kormány konzervatív liberális jellegű volt. Az emigrációnak ellenben nem volt ereje sem a kormány megbuktatására, sem annak átalakíttatására.

1110 Németországban is megtörtént a gazdaság külföldi kölcsönökkel való szanálása. A weimari rendszer demokrácia volt, de instabil. Hitler 1933-ban demokratikus úton jutott a kancellári székbe, hogy azután dermesztő gyorsasággal felszámolja azt.

1111 E szikár mondat is a 37. jegyzetben megkockáztatott feltételezés helyességét látszik alátámasztani. Azzal, hogy a váradi ház vételárához még kölcsönt is felvettek az építkezés befejezése érdekében.

Daruváry Géza külügyminiszter... Szegény Csányi Gizella legjobb barátja volt, azt hiszem, némi flörttel vegyítve. Vajon tud-e róla, hogy Gizi él, és hogy most milyen körülmények között tengődik? Mennyi regénytéma van ezen a világon! Különben a kormány elég rossz helyzetben lehet, mindenki szidja és állítólag valami legitimista puccskísérlet is történt; elég komoly, ha igaz az a hír, hogy az „összeesküvők" lakásán dinamitot és ekrazitot találtak. – Van-e nekünk egyáltalában külügyünk? Igaz, hogy Bethlen nagyon sokat utazik, de olyan süket minden odakint.[1112]

Nagy-Románia velünk szemben! Olyan rossz a biztonsága, hogy a Bukarest és Bécs között közlekedő gyorsvonat Sinaia mellett a folyóba zuhant. A folytonos vasúti katasztrófákat az okozza, hogy az oláhok elvitték ugyan vasúti felszereléseinket, mozdonyainkat, de nem tudnak vele bánni, nincs emberük, aki vezetni tudna és még hozzá mindent csak úgy használnak, ahogy elvittek tőlünk, síneket, mozdonyokat nem tudnak javítani – sőt azt mondják, hogy nagyon sok vasúti felszerelés, remek mozdonyaink az állomásokon kint hevernek félretolva, rozsdásan.[1113] Szegény Sarolta, aki most betegen fekszik egy szanatóriumban Bécsben, hosszú, elkeseredett levelet ír megint július 21-éről: *„Közönséges vakbéloperáció után tudom, hogy az emberek teljesen rendbe jönnek, de – a szívem nagyon rosszul állotta a narkózist. [...] Balásházyék sírnak Nagyvárad után (mióta felköltöztek Pestre)[1114], de Margittal nem lehetett bírni, ő azt tartja jobb magyarnak, aki repatriál. Dehogy megyek én el Váradról, leköpném magam, ha eljönnék – hiszen az én helyemre húsz oláh jönne – pedig aki nem élt köztük, az nem tudja, micsoda ott lenni. […] Ezt magyarázd meg múltkori leveledből: – jobb volna, ha ti is kijönnétek abból a szemét világból, mert ezen már most úgy, amint mi gondoltuk, úgysem lehet segíteni." (Mennyire el lehettem keseredve és minden reményem romokban hevert, hogy ezt írhattam.)[1115] „Ezt nem értettem, vagy már mindenki egy követ fúj azzal a gazember Jancsival B(ethlen),[1116] mert ez az ő felfogása, csakhogy őszerinte nemcsak nem lehet segíteni, hanem nem is kell. Ezt ő (Bethlen) megüzente az Emma barátnéjának (ő maga),[1117] aki most látja, hogy háromévi munkája teljesen hiábavaló volt, pedig most kezd kialakulni a terv. (Mellékelve egy röpív: Oxford League for Hungarian Self-Determination.)[1118] – Fogalmad nincsen, hogy milyenekre jöttem rá. B(ethlen)[1119] már tavaly Svájcban[1120] szisztematikusan ellenünk dolgozott. Juliska (a külügyminiszter)[1121] összevissza hazudozott, ahelyett, hogy akkor megmondták volna, hogy azt, amit óhajtunk, B(ethlen)[1122] nem akarja." – Keserűen írja tovább, hogy rengeteg munkát és pénzt áldozott és most B(ethlen)[1123] kijelenti, hogy nem kívánja ezt az akciót. Nagyon jól tudja, hogy minden elhamarkodott lépés katasztrófa volna, de hogy miért ne lehetne folytatni az emberek felvilágosítását, azt nem érti. (Én sem.)[1124] Teleszky[1125] fent járt Bécsben és Rózsikával találkozott, aki mindjárt nekiment a tisztviselőnyomor miatt. Teleszky kijelentette, hogy semmi része nincs benne, őrá senki sem hallgat, semmi szerepe abban, amit a publikum neki imputál. – Egy jellemző eset a Sarolta levelében: „Egy angol hölgy, egy cseppet sem szereplő, egyenesen az angol királynak*

1112 A mindenkori kormányfő és külügyminisztere viszonya könnyen lehet viszály forrása. Erős kormányfők maguk szabják meg a külpolitikát, s ahhoz bőven elegendő a lojális végrehajtó. Bethlen Istvánnak ilyen külügyminiszterei voltak.

1113 A bukaresti magyar követséget megszervező Hory András – emlékiratában – ezt másként magyarázta. A románok amerikai, nagyobb súlyú és teljesítményű mozdonyokat vásároltak. A vasúti hidak azokat nem bírták, s ezért lett a sok katasztrófa. Egy alkalommal Hory Kolozsvárról indulva (aktuális szerelme kérlelésének engedve) lekéste a Sinaiába tartó vonatot, s ez mentette meg az életét.

1114 A zárójelen belüli rész az írónő betoldása.

1115 A zárójelen belüli rész az írónő betoldása.

1116 A „B" kiegészítése az írónőtől.

1117 A zárójelen belüli rész az írónő betoldása.

1118 Oxfordi Egyesület a Magyar Önrendelkezésért – ang.

1119 A „B" kiegészítése az írónőtől.

1120 Vagyis a Nemzetek Szövetségében.

1121 Vagyis a levélíró a magyar külügyminiszter nevét Juliska mögé rejti.

1122 A „B" kiegészítése az írónőtől.

1123 A „B" kiegészítése az írónőtől.

1124 Az írónő betoldása.

1125 János.

írt levelet Magyarország érdekében. Postafordultával kapott választ a főudvarmestertől, hogy a király megkapta a levelet és tudomásul veszi tartalmát... Mármost én ezelőtt egy évvel egy ügyben voltam Walko[1126] miniszternél, ki azt ígérte, hogy utánanéz azonnal a dolognak, de abszolúte semmit sem csinált. Ezelőtt hat héttel írattam neki egy gyönyörű levelet, melyben arra kértem, hogy írasson valakivel pár sort, hogy mihez tartsam magam abban az ügyben... Azt hiszed válaszolt? Dehogy!"

124. A Bástya (ma Tóth Árpád) sétány a húszas években
Igaza van az írónőnek abban, hogy a pletykák is jellemzőek egy korra. Ő pedig memoárjában ontja a Bethlen Istvánról terjesztett, többnyire reá nézve előnytelen mendenmondákat. A jegyzetek nem hagynak kétséget afelől, hogy a kormányfő államférfiú volt. Akinek – természetesen a nemzet élni akarására támaszkodva – döntő szerepe vot abban, hogy a trianoni romokon a húszas években életképes ország szülessen. Ez magától értetődően a kormányfőtől is rengeteg munkát követelt. Aki ebéd után sokszor ítt rótta magányosan idegeit regeneráló sétáit. Testőrre nem volt szüksége.

A tisztviselőkérdés, mely miatt Teleszkyt vádolják, olyan nyomort zúdított az országra, hogy talán azok sem képzelték előre, akik a törvényt csinálták *(bár talán nem is bánják, vagy nem is tudják).* Ez a tisztviselők számának csökkentése és a B-lista. Ez a szó – B-lista – évekig a legijesztőbb réme lett a szerencsétlen tisztviselőknek, akiket vagy rongy-nyugdíjjal küldtek el, vagy pedig saját kérelmükre[1127] nagyobb összeget kaphattak. A legtöbb az utóbbit választotta, azt hívén, hogy kezdhet valami befektetést vagy üzletet vele; de nem számítottak a pénzpiac oly mérvű romlására, hogy semmi kezdeményezés nem sikerülhetett. A B-lista az alamizsnakérés igazolása lett. Hányszor csengettek be hozzánk, jogosan és jogtalanul, mikor már felköltöztünk Pestre, azzal, hogy B-listás tisztviselő vagyok – és ez teljesen elegendő volt a kérelemre.[1128] Eleinte még volt tisztességes ruhájuk, de később már ágrólszakadtan jöttek, úgyhogy közönséges koldusok is nyugodtan azt mondták magukról, hogy B-listás.

Ha régebben Tisza elleni gyűlöletről írtam, mondhatom, hogy az semmi sem volt ahhoz képest, ahogy Bethlenről beszélnek az emberek; Tiszával szemben megvolt bizonyos akaratlan meghódolás a gyűlölet mögött, érezték a nagyságot. Bethlennél megvetés is járul a gyűlölethez. Senkivel nem tanácskozik, a legfontosabb pillanatokban elutazik vadászni – ez a vadászás állandó ironikus megjegyzés[ekre] ad okot. Azt hiszem, saját magán kívül nem ismer el senkit, akihez érdemes volna szólani. *(Megjegyzem, hogy nem a nagyiktári Bethlen-családból való, hanem bethleni Bethlen.)* – Sarolta megint ír róla. Ő szegény még mindig beteg, de úgy látszik, jobban van, mert megengedik, hogy Váradra leutazzék. – *„Kissé későn ismeritek fel B(ethlen)[1129] urat, én már két év óta mondom ezt... De úgy látszik, hogy tényleg nincsen senki(?)[1130] más a helyére. Pedig esküszöm, hogy ha lenne rá ember, most is lehetne még valamit csinálni... Igenis állítom, hogy van Magyarországon jobb ember, mint Csáky Imre, akit Brüsszelbe küldtek, és aki a határkiigazító központ elnöke. […] A mágnás azt mondja, hogy csak hadd uzsoráskodjék a zsidó, ha nekem jól fizet. Arról nem is beszélek, hogy jótékony célra sem adnak eleget."*

1126 Walko Lajos ekkor kereskedelemügyi miniszter.
1127 Ti. a nyugdíj helyett.
1128 Vagyis a koldulásra.
1129 A „B" kiegészítése az írónőtől.
1130 Az írónő kérdőjele.

Valaki Jászi Oszkár cikkét küldi el, melyet a *New York Times*-nak írt, piszok rágalmakkal Magyarország ellen. Persze éppen megfordítottan, mint amiket mi hibának és szerencsétlenségnek tartunk nálunk, de ügyesen összeállítva, hogy az angolszász liberalizmus szája íze szerint legyen.

III.

Mióta a villánk eladása miatt kezd érdekelni a pénz értéke, mi is figyelemmel kísérjük a tőzsdei híreket. Eleinte nem sokat értünk belőle, csak lassankint hasonlítgatjuk össze a korona értékváltozását más országok pénznemével. Sajnos az értékzuhanás állandó, vagyis mindig több-több nulla van a szám előtt. Ezzel a lefelezuhanással egyformán emelkedik mindennek az ára. Különösen az értékpapírok fel-le hullámzása érthetetlen előttünk. Pedig fontossá fog válni, hiszen ha a villát eladjuk, a pénzünket csak papírokba fektethetjük. Annyit semmiesetre sem kapunk érte, hogy földet vegyünk rajta, ami a legbiztosabb befektetés volna, tehát kezdjük követni a papírok árhullámzását a lapok utolsó oldalán. Észre sem vesszük, milyen nevetséges ez az izgalom, mely lassankint függetlenné válik a saját érdekeinktől és l'art pour l'art érdeklődéssé lesz. Vannak ugyan Kereskedelmi Bank-részvényeink, tehát ezek emelkedése is érdekel. De vannak szavak, amelyeket nem értünk, például kontremin![1131] Hát ez mi? Olyan szépen belejövünk, hogy már ritka eset, mikor meglepnek a nagy számok. A Kereskedelmi Bank-részvény másfélmillió! A pénz valorizációjáról is szó van, mire tőzsdepánik ütött ki, az árak 40-50 %-kal estek. Halljuk, hogy óriási mérvű a játék, hogy a Krausz Simonok hihetetlen szerepet kapnak, a zsidóság új vezető lesz a gazdasági, vagyis inkább tőzsdejátéki életben. Később felhasználom akkori bizonytalan és érdekes tapasztalataimat egy regényben. De nemcsak papírral játszanak, hanem pénzzel is. Úgynevezett kosztpénzre adják ki a tőkét heti kamatra, mely 5-6 %, sőt csakhamar felülmúlja a régi évi százalékot is.

A nyáron már mindenki játszik, a szakácsnéktól kezdve a miniszterelnöknéig. Csakhogy neki Krausz Simi vagy Weiss Manfréd adja a tippeket. Persze az élelmiszerárak emelkedése is kiszámíthatatlan. Júliusban a zsír kilója 5600 korona. De csak az elején, mert napról napra drágul minden. A boltok kirakataiban csak ceruzával vannak felírva az árak, mert délutánra a délelőtti ár már nem érvényes, sőt lassankint óráról-órára változtatják az árak megjelölését. Egy kiló cukor 3200, napilap 100, egy cső tengeri vendéglőben 500 korona, a villamosjegy 600. A tőzsdén június 22-én 100 %-os volt az emelkedés papírokban, a búza pedig 82.000 koronára megy fel. Természetesen a tisztviselők és munkások, az orvosok és ügyvédek fizetésének is emelkedni kell. Mert amint az egyik lapban olvasom, kiszámították, hogy egy vasárnapi kirándulás mibe kerül a különböző életmódok szerint: Munkáscsalád 13.000, polgárcsalád 20.000, bankfiú és felesége 16 000, elegáns ifjú 150.000, síber félmillió koronát költ.

A tőzsdei játék a legnagyszerűbb mértékben folyik, hogy ezt az életet fenntarthassák. A tőzsde-diszponensek bankbéli barátaiktól kapják a tippeket, hogy mit vegyenek, vagyis hogy a bankárok és nagy pénzemberek milyen rendeléseket tettek, pl. Klein Gy. 20.000 Georgiát, Weiss Fülöp 4000 Salgót, Kornfeld Pál 1000 magnezitet. *(A számok nem pénzt jelentenek, hanem a mennyiséget.)* Persze az ilyen vásárlásokra felrohan annak a papírnak az ára, egyszerre mindenki ezeket keresi és beáll a darabhiány, mikor nem lehet ebből vagy abból a papírból kapni. Ilyenkor a megrendelések keresztülvitele lehetetlen, a venni akarók könyörögnek papírokért – akkor aztán piacra dobnak egy csomót és megkezdődik a kontremin. De ez sokkal később lesz győztes. *(Azt sem tudom, honnan szedtem fel akkor ennyi „tőzsdei tudást".)*

Augusztusra háromezerszeres emelkedés a közszükségleti tárgyakban: hús 8-10.000, zsír 12.000, vaj 13.000, kenyér 890, zsemle 80, tej 860 korona. – A banktisztviselők 100 %-os fizetésemelést kérnek, megkapják a 60-65 %-ot. A Képviselőház elfogadja a tisztviselői létszámapasztást. Ezzel

1131 Áresésre alapozó tőzsdei spekuláció. – *EőÁ*

kezdődik az igazi nyomor. Szerencsére a nőiruha nagyon kevésbe kerül, mert egy zsebkendőnyi áttetsző liflangból egy kisinget varrnak és abba bújnak. Röntgen-ruhának nevezték el; aki fiatal és szép, arra szívesen néz így az ember ebben is, de a zongoralábúak förtelmesek. A Budai Színkörben Lehár-premier, a mozikban a sztárok Harry Piel, [Ivan] Mosjoukine, Putty Lia. Mivel nyaralni nem lehet elmenni ebben a bizonytalan világban, és főleg mert a tőzsde nem engedi az embereket, mindenki itthon van és minden színház, mozi, budai vacsorázóhely telve. Mintha az emberek egyáltalában nem volnának megijedve, csak az apák és anyák néznek ijedten előre; azt sem tudja az ember, most már egy évtizede, hogy tulajdonképpen miből is élt azóta – de még kevésbé, hogy miből fog megélni? Ez a fiatalságot nem izgatja. A pénz, vagyis a valutáris bizonytalanság ellen kitalálták a búzavalutát, mert a búza ára úgy látszik, eléggé „fix" marad. Egyetemi beiratkozás félmázsa búza, alapvizsga 30 kiló. Azt mondják, hogy ez nem vicc, a búza aznapi tőzsdeárfolyama szerint számítják ki.

125. Jelenet Zilahy Lajos Két fogoly című regényének filmadaptációjából. A lakosságnak kijutó sok keservből a mozi legalább rövid időre kiragadta a nézőt.

❖

Szomorúbb sors a németeké. Júliusban folytonos zavargások a márka romlása és az élelmiszerhiány miatt. A nemzetiszocialisták nem engednek, hiába tartóztatják le őket. Ehrhardt kapitány, a Kapp-puccs egyik tagja és vezetője a fogság elől megszökött – Magyarországba. Állítólag Gömbös Gyula rejtegeti villájában Tétényben, ahol két horogkeresztes bajort is elfogtak, de aztán nem tudtak velük mit csinálni, mert végre is vendégnek lenni nem bűn.[1132] – De van itthon is komolyabb fellépés. Gömbös öt másik képviselővel együtt kilépett a Bethlen-pártból. Én csak örülök neki, ha látom, hogy van a fiatalságban egy kis kezdeményezés, még ha komikumba akarják is fullasztani. Mert a Csocsó bácsi kocsmájában puccsra készült az Ébredő Magyarok egy csapata. Húsz embert letartóztattak törvényellenes toborzás miatt. Cél: kormánybuktatás és az elszakított területek felszabadítása.[1133] De nem olyan módon kívánom az ilyen mozgalmat, mint azok az őrültek, akik az Izraelita Nőegylet bálján bombát dobtak – asszonyokra! Ez már gyávaság és csak az az érthetetlen, hogy nem gondolják meg, mennyire ártanak a magyar ügynek odakint. A zsidó lapok persze győzelemittasan írnak róla.

Külföldön is mindenütt ilyen izgalmas a politikai élet. Sokszor csak akkor tudunk róluk, mikor már befejeződtek. Mint ahogy a fasizmus is eleinte hitetlenséget, sőt gúnyt váltott ki, nem tudhatjuk, mi lesz a Hitler-féle kísérletekből. Spanyolországban katonai diktatúra és új nevet kell megtanulni: Primo de Rivera. Elég szép romantikus név! Azt hiszem, nálunk ilyen kezdeményezésekhez kicsik az emberek. Mert Ulaint nem tartom elégnek a titkos szervezkedés keresztülviteléhez. Ulainék a bajor horogkeresztesekkel és bajor irreguláris csapatokkal akarták a kormányt megbuktatni. Ulaint München felé a bécsi vonaton letartóztatták. A horogkeresztesek már állítólag várták, hogy ezekkel együtt bejöhessenek magyar földre. Ez is ostobaság. Mi soha másként nem boldogulhatunk, csak a magunk erejéből. A müncheni puccs különben sem sikerült, Hitlert, Ludendorffot letartóztatták. Hitler ötévi várfogságot kapott. Ez nem baj. Megerősödik,

1132 Így történt. Nem javította hazánk egyébként sem jó nemzetközi hírnevét.

1133 A gazdaság szanálásához elengedhetetlenül fontos külföldi kölcsön felvételén dolgozó politika sikerét ezek a turbulens mozgalmak alaposan veszélyeztették. Ld. a 1108. sz. jegyzetet.

ha kiszabadul – ha igazi erő. Szeretném megérni, hogy lesz-e ennek a mozgalomnak olyan sikere, mint a Mussoliniénak volt.[1134]

❖

Friedrich nagy leleplezése: előkelő tisztviselők kibocsátott részvényekből eredeti áron, sőt protekcióval kaptak darabokat, ha hozzájutni kívántak. Nemhogy kívántak, hanem rohantak érte, mert tudták, hogy a korona romlása mellett ez az egyetlen jó befektetés, és hogy ilyen kereslet mellett első nap már felrohan az értéke. Főleg Rakovszky Iván van benne a megszervezésben. De most igazán nem lehet elítélni senkit, hogy milyen módon akarja megmenteni kis vagyonát. A tőzsde előtt óriási tömeg, nők, férfiak vegyes társadalmi rétegből. A közeli utcában bankfiókok előtt suszterinas, gépírókisasszony kalap nélkül, monoklis úr, elegáns, bizonytalan nő, ablaktisztító létrával és vederrel. A suszterinas van legbelül a kirakat előtt és a kitett céduláról ő kiáltja ki, hogyan állanak a papírok: Kühne, Chinoin… Egy tábornok mögötte a fülkéhez tartva kezét hallgatja. A számok őrülete a háború és a forradalmak őrületei után. De nem csoda, mikor a számok úgy rohannak fel, hogy mindenki milliomosnak érezheti magát. Augusztusban valaki annyit keresett a tőzsdén egy nap alatt, hogy egy Dob utcai házat vásárolt rajta. A robbanásszerű emelkedésekre nagyon jellemző a Ganz esete: augusztus 11-én 17 millió; 14-én 25 millió; szept. 5-én 29 millió; szept. 11-én 37 millió; 25-én 47 millió. *(Ezeket a számokat pontosan feljegyeztem más tőzsdei adatokkal együtt, mert a Gyárfás Sándor-regényemhez volt szükségem reá.)* Mindenki hátulról kezdve olvassa a lapokat, mert első a tőzsdei jelentések elolvasása. Így olvassák a villamoson és az utcán sétálva is. Persze a kisebb papírok nem ilyen mértékben rohantak fel, de relatíve szintén eddig nem ismert mértékben emelkedtek. Csoda-e, ha szegény emberek megbolondultak, hogy máról holnapra milliomosok, sőt multimilliomosok lehetnek. Kivéve Zsigmond testvéremet. Meg vagyok győződve, hogy egész Magyarországon az egyetlen ember volt, aki soha részt nem vett ebben a „zsidó-táncban", sőt meg sem hallgatta, ha beszéltek róla.

Az utca is elég zajos, sőt zajosabban árul, mint még a forradalmak alatt is; cipőfűző, képeslap, gyerekjáték, szivarszipka, daloskönyv, amerikai újság, papírlegyező, spirál harisnyakötő. *(Spirál, spirál, ezt hordja koldus és királ – kiabál az ügyes rímelő árus.)* Persze mindennek hátterében a nyomor és sikkasztás. Az egyik 25 éves banktisztviselő 56 milliót sikkasztott, elszökött. Egy tőzsdebizományosnak százmilliós differenciája van, elköltötte a papírokra kapott pénzt. Öngyilkosságok. A németországi helyzet még rosszabb: egy dollár 60 millió márka, egy font 200 millió márka. Az asszonyok, ha vásárolni mennek, utazótáskában hordják magukkal a papírpénzt – már ha van mit vásárolni. Az öngyilkosság valóságos járvánnyá lett. Egy egyetemi tanárnál halála után 1000 márkát találnak, mikor egy ebéd egymillióba kerül. Itt valaminek vége van, vége kell, hogy legyen. Egy kormányformának, egy világnézetnek, egy gazdasági életnek? Lehetetlen, hogy ez a nagy nép végre is fel ne lázadjon.[1135]

❖

Alig lehet erről az 1923-as évről másként, mint a legvadabb káoszról beszélni. Ott vagyunk most már magunkban a villában,[1136] de már nem érezzük miénknek. Érezzük, tudjuk, hogy el kell adni. Napról napra nőnek a számolásokban a százezrek, aztán a milliók – ma már elképzelhetetlenül. Mit tehetünk a kis villánkkal? Mit ért ma az a 30 millió, amennyit előre kikötöttem? Mindjobban aggodalmaskodom, mert komoly vevő nem jelentkezik ennyiért. És mi lesz, ha eladtuk? A városban nincs lakás. A hirtelen felgazdagodottak, a konjunktúra-gazdagok, mindent

1134 Megérte, majd a főváros ostromát, a nyilasok garázdálkodását, s azt is, hogy szelektív antiszemitizmusa ellenére lakása menedéke legyen egy üldözött kislánynak.

1135 A nép lázadása elmaradt, de a weimari Németországnak vége lett. A történet közhelyesen ismert.

1136 Emma, Mica és a már 23 éves kis Éva.

lefoglaltak. Az ember meg sem tudja érteni, nem hiszi, hogy három ember részére egy kislakást ne lehessen találni. Fizetésem is milliókra nő, persze mindennek az ára is ehhez illik. Ha kimegyek Micához Mátyásföldre, valami nagy üresség az egész otthon. Nem otthon többé.

A nyár múlik és még mindig nincs eladva a villa, mert még milliókban számítva sem lehet annyit kapni érte, hogy csak megközelítse az eredeti értékét. Pedig most már ez az egyetlen vagyon, amivel valamennyire a jövőnket biztosíthatjuk. Végre nyár közepén jött egy bankigazgató – amilyen akkoriban nagyon sok volt, mert minden szegleten egy-egy új bank nyílott meg, mind a tőzsdei konjunktúrát használta ki és kosztpénzeket meg tőzsdei megbízásokat szedett fel. Július közepén *(talán 23-án)* azonnal megveszi a villát, alku nélkül, az ügyvédje előzetes szerződést köt velünk. A villában maradhatunk a következő év május 1-ig; az árát két nappal később kifizeti, mert szombat és vasárnap esett közbe. El vagyunk ragadtatva a váratlan nagy szerencsétől. A korona ellenben három nap alatt csaknem a feleértékére zuhan: 0,06-ról 0,035-re. A 30 millió értéke is ugyanígy zuhan le. A bankigazgató nagyon jól tudta, mi következik, és igyekezett a pénzét gyorsan ingatlanba fektetni. Minket vigasztalt, hogy semmi baj, vegyünk részvényeket, akkor semmi veszteségünk nem lesz. Csakugyan kifizeti a sok milliót, melyet Eperjesy rokonunkkal visszük át egy ismerős bankba, ahol azonnal ajánlják a legjobb befektetést, és íme, mint milliomosok megyünk ki az ajtón. A bank engedélyünkkel játszik a papírokkal, eleinte igen jó eredménnyel – mindennap milliomosabbak leszünk. De az otthonunknak vége. Nyárára[1137] kiadtuk megint a villát, már csak egy szobát tartottunk meg magunknak. A nyaralók nem valami finom emberek, a füvet letapodják, a kertet teleszórják papírral, de hiszen úgyis minden mindegy már. Úgysem járkál ott mama a kis locsolóval, és nem üldögél a napos verandán kötésével vagy horgolásával kezében.

Mi napról napra gazdagabbak leszünk – papír-milliókban. E gazdagság napokon át nő, heteken át nő. A papírokat cserélik, eladják, vesznek. Mi is először hátulról kezdjük olvasni a lapot és izgatottan nézzük, hogyan emelkedik vagy esik ez és az a furcsa nevű papír. Soha el sem lehet képzelni, hogy jó középosztály és szegény emberek. Mindenki úgy beszél, mintha legalább is bankigazgató volna – kivéve Zsigát, aki soha meg sem nézett egy tőzsdei árfolyamot, nem is akart tudni semmiféle tőzsdei ügyről, sem a mienkről, sem a felesége pénzéről. Őrült tánc volt ez, melynek decemberben megkezdődött a böjtje; szaladtak lefelé a számok az újság legutolsó lapján, és hiába biztathatták az emberek magukat és egymást, hogy majd januárban – majd februárban. Nem szabad eladni most, mikor ilyen lent van... aztán minden ment lejjebb... csúszott... zuhant... és minden elveszett. Az volt a szerencse, hogy senki sem akarta elhinni, hogy ez igaz, hogy ez végleges. Búsult és titokban még mindig reménykedett. Mikor már nyíltan is megmondták, hogy mindennek vége.

Eperjesy Sándor végre [majd 1924-ben] tavasszal nyíltan megmondja, az egész család tönkrement vagyonilag. A Zsiga felesége, az öreg Eperjesyék, és mi is. Éva tízezer aranykoronás életbiztosítása, melyet beteg atyja annak idején olyan gonddal és nélkülözéssel kötött meg, mire felnőtt a kisleány, nem ért meg annyit, hogy a villamosköltséget kifizesse, ha érte mentünk volna.

Ezt tartottam a legnagyobb igazságtalanságnak. Mi felnőttek tudhattuk volna, mit csinálunk, de a biztosítótársaságok felvették annak idején a jó pénzt, semmi joguk nem volt hozzá, hogy devalváljanak, de a törvény nem kötelezte őket.[1138] A másik szörnyű veszteség a hadikölcsön semmivé válása volt. A középosztály teljes tönkremenetele ezzel az óriási veszteséggel betetőződött. Vagyonos emberek, akik házukat, birtokukat adták el, hogy a háborúban segítsenek az államon, nyomorba jutottak. Öregasszonyok, akik jólétben éltek, szegényházba kerültek, még örülniük kellett, ha bejutottak a nagy kereslet mellett. A mindig szidott középosztály keservesen ugyan, de ezt is elviselte, összébb húzódott, lemondott[sic!]. Persze ennek is megvoltak a gazdaságilag rossz következményei, mert a kereskedelem tönkremenetele ezzel kezdődött meg. De a sok cifra

1137 „Nyárra" – ma így mondjuk.

1138 Szóval megtehették, s megtették. Sok társadalmi küzdelem révén született meg a fogyasztóvédelem. Ma sem csodaszer, ma sem teljes a győzelem…

bank is bukott egymás után, a hadigazdagok kezdtek lecsúszni, de ki törődött ővelük! Érdekes, hogy a fiatal nemzedékre ez a pánik hogyan hatott. Egyszerűen nem adott semmit többé takarékoskodásra. Elkölteni, ami van, bár anyáék is elköltötték volna magukra, legalább megvolna valami szép emlékük a pénzükből!

Ennek az évnek az élményeiről szól *Gyárfás Sándor*-regényem, de [a címszereplője] csak mint magánember szerepel benne, mert a hátterével együtt csak Balzac tudta volna remekül megírni. Nekem nemcsak ez volt a problémám, hanem az „ölés" kérdése is. A háború után olyan mértékben szaporodtak a gyilkosságok, hogy lehetetlen volt összefüggésbe nem hozni a háborúval és az élet értékének lecsökkenésével. Erről majd többet is írok még.[1139]

❖

Vasutassztrájk. Mérnökök veszik át a közlekedés lebonyolítását. Olyan általános az izgalom és az izgatás, hogy nem csoda, ha olyan embert, mint Szabó Dezső, izgatásért és nemzetgyalázásért 2 évi börtönre ítélik. Nem olvastam a cikkét, és jellemző lelkiállapotomra, hogy nem jártam utána, hogy megkaphassam. Régen milyen izgalommal kerestem volna ki, hogy kinek van igaza: az írónak vagy a törvénynek? Csak azt kívánom, hogy egyszer megint elég friss legyen a lelkem, hogy legalább az irodalom terén mindent megkeressen. Persze a politikai hírek is izgalmasak. Antónia figyelmeztette a kormányt már egy fél évvel ezelőtt, hogy titkos telefonhálózaton minden hivatalos beszélgetést kihallgatnak. A katonai és állami titkosrendőrség egyaránt azt jelentette, hogy téves híradás, nincs ilyen hálózat. A napokban felfedezték, hogy csakugyan van, de azt hiszik, hogy csak tőzsdei jelentések elfogására és továbbítására. Mintha tőzsdejelszavakkal nem lehetne más hírt is leadni.

Bethlen körül megint izgalmas hírek. Októberben Genfben újra tárgyal, talán megint a kölcsönügyben. Egyik politikussal – hogy kivel, nem tudom – megtárgyalja, hogy ő lesz a pénzügyminiszter, és mielőtt hazaérkezett, még üzentetett is az illetőnek, hogy biztos a dolog és mihelyt itthon lesz, perfektuálják. Bethlen hazaérkezett, szó és üzenet nélkül elutazott a Károlyi birtokára. Bizonyára megint vadászni, hiszen minden nehéz politikai válságot ezzel vezetett le *(a saját részére)* s az illetőt elejtette, mert fajvédő.[1140] A legképtelenebb híreket beszélik: Horthyt akarja lemondatni, liberális zsidó és szocialista segéllyel kormányzó, sőt diktátor lesz; végcélja a király[sic!], hogy Horthyt lehetetlenné tegye. Nagy Emil igazságügyi miniszterrel megíratja a híres ceglédi beszédet Horthy részére, irredenta kijelentésekkel, s a kisantant nevében kényszeríteni fogja a lemondásra. A gyűlölet Bethlen ellen olyan nagy, hogy mindezeket elhiszik. Így a Bethlen erdélyi fejedelemségi terveit állandóan beszélik és elhiszik – sőt elhiszem.[1141] Váradról a hírt olyan formán hallom, hogy a kormány azért nem akarja Várad visszatérését, és azért nem tesz meg mindent ebből a célból, mert Várad nélkül az erdélyi fejedelemség nem lenne teljes. *(Partium.)* Váradon oláh unióról is beszélnek![1142] Szép kis unió lenne egy olyan állammal, ahol egy táblai bíró, aki a földrendező bizottság elnöke, megüzeni illetékes helyre, hogy előre fizessék ki a kétszázezer lejt, mert addig semmi sem fog történni. Ezt azért írták meg Váradról, hogy megérezzem a különbséget a múlt és jelen közt: atyám táblai elnök volt.

1139 Ld. a 500. és kk. lapon írottakat.

1140 Népmesei történet. A sajtótudósítások alapján Bethlen 1923. szeptember 29-én érkezik haza Budapestre, szeptember 30-án „rendkivül fáradtnak érzi magát", ezért délután már elutazik Radványba a Károlyi-birtokra. Ott időzik október 7-ig, aznap még „átrándult a gróf Károlyi László tulajdonát képező hollóházai ősrégi porcellángyárba, ahol a telepet behatóan megtekintette" és 7-én este érkezik vissza Budapestre. Bethlennek különben nem volt a trianoni országon belül földbirtoka. A Somogy megyei Inkén bérelt ingatlant. Nyaranta ott pihente ki fáradalmait. – *EőÁ*.

1141 Valóban ilyen hírek keringhettek. Az írónő ismét megmutatja egyik rokonszenves vonását, őszinteségét. Amivel általában nem könnyű az út a sikeres politikusi szerepre. Láttuk, az írónő még a MANSZ vezetéséből is hamar kikerült.

1142 Ti. magyar–román perszonálunióról. Ld. még a 925. és 1023. sz. jegyzetet.

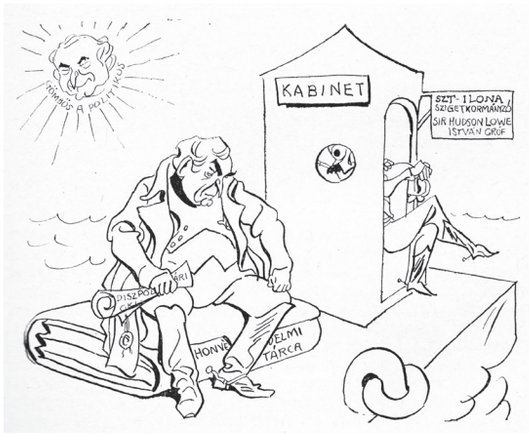

126. A magyar Napóleon
A közvélemény zöme értette a rajz értelmét. Nehezen viselt hallgatás volt Gömbös részéről a hatalomba való visszatérésének az ára.

Az ősz megint izgalmakat hoz. Először szeptember nagy fajvédő-gyűlés, óriási lelkesedés, vajon fognak-e valamit tenni is? És lehet-e valamit is tenni?[1143] Azután október először hoz tőzsdei lanyhaságot – nincs pénz. A magyar könyvtermelés 90 %-kal csökkent, a nyomdai árak 175-szörösére emelkedtek. Ki adhat ki és ki vehet könyvet? Mindig van valami izgalom. Most Klebelsberget támadják, mert sógorát, ifj. Kovács Gyulát minden előképzettség nélkül kinevezte a Ferenc József Intézet kormányzójává. Egyáltalában minden közéleti embert támadnak és az ember nem tudja, nem jogosan-e? A miniszterelnökné és más miniszternék vad hajszája a pénz után a tőzsdei konjunktúrában botrányos. De Kállay pénzügyminiszter megy, utódjául Teleszkyt emlegetik. Szerencsétlen gondolat, egyike a legnépszerűtlenebb embereknek, még ha jogtalanul is, mégsem lehet így a magyar közvéleményt arcul ütni – amelyet különben Teleszky sohasem igyekezett megnyerni.[1144]

Október 5-én feketepéntek a tőzsdén. Az áresések felülmúlják a legpesszimistább jóslatokat is. Kontremin-láz, mondják az egyik oldalon; mások szerint a nagybankok összefogtak a Hitelbank ellen és piacra dobták a Hitelbank papírjait. Azután Bécs ontja vissza a magyar papírokat, ahol állítólag Rothschildék harca folyik Bosel ellen, aki a sok papírt piacra dobta. Az optimisták szerint ez a mélypont, ennél lejjebb már nem süllyedhet. A kávéházakban valutabörze van, aztán termény- és búzabörze. Bizonyára emberbörze is. Németországban egymillió a legkisebb bankó. Bajorországban Hitlerék megint mozgolódnak – segítse őket az Isten valami jóra... Apponyi pedig Amerikába ment beszédeket tartani – mit remélnek még onnan? Furcsa, hogy ez az amerikai romantika még mindig tart.[1145]

Az ősz gyönyörű, még fürödni lehet a Balatonban, de ezek az idők ellopták tőlünk nemcsak a természet szépségét, hanem a kultúráét is. Féltem szerény kis vagyonunkat. Az októberi bessz nagyon leverő. A nagyfejű pénzemberek megint megmagyarázzák: okai zsiró-nehézségek[1146] *(ez nem tudom, mi)*, a tőzsdeadó felemelésének híre, a Ruhr-kérdés és Németország bizonytalan helyzete, a kontremin ügyeskedése. A kormánynak kellene vásárolni, hogy ellensúlyozza őket. Mindegy nekem, hogy mi igaz, én csak a kis vagyonunk elvesztét féltem.[1147]

Ősz, szép ősz! Mica egyik délelőtt bejön a könyvtárba és kihív a szobából. Felzokog: – Sarolta meghalt – suttogja. – Sarolta? Kicsoda Sarolta? – kérdem butául és valahogy a gyerekkori Szlávy Saroltára gondolok. – Wertheimstein Sarolta!

A kis üres szobában az ablakhoz megyek, és kibámulok a szemben levő tűzfalra. Hát nincs remény – semmiben sincs remény? Mikor is láttam utoljára? A tavasszal volt itt, még telve bánattal és reménnyel a magyar ügy iránt. Most már ennek is vége. Testvére, Heinrich ír Becsből az utolsó időkről: *„Bajtársak voltunk, csakhogy ő sokkal bátrabb volt. Amíg csak ereje el nem hagyta, egész a legutolsó időkig sokat vitatkoztunk az őt szüntelenül foglalkoztató és gyötrő kérdések felől. Peszszimizmusa, Pest iránti haragja nőttön-nőtt. Egyre panaszkodott a 14 vármegye magyarságára, amelytől már semmit sem mert várni. Hiszen ezek már-már panaszkodni sem mernek, ezektől*

1143 A rendszer jellegéből következően vissza lehetett kéredzkedni a kormánypártba. 1928-ban Gömbös már honvédelmi államtitkár, majd miniszter, 1932 őszén kormányfő.
1144 A zsidó származású Teleszky Jánosnak a dualista rendszer nyújtott látványos posztokat. Pénzügyi szaktudását a törvényalkotásban Bethlen István is használta.
1145 Tipikus megnyilatkozása annak a hazai széles körű vakságnak, amely nem érzékelte a nagyvilág mozgását, benne az Amerikai Egyesült Államok politikai előretörését.
1146 Bankok közötti, pénzmozgás nélküli rugalmas ügyletek.
1147 Az írónő itt kicsit visszamegy az időben, amikor még a ház eladásából kapott, s értékpapírokba helyezett pénznek volt értéke. 1924 tavaszára megy az egész család tönkre. Ld. a korábbi oldalakat.

várjunk mi segítséget! Hiszen a kormány becsapja külföldi barátaink előtt az ajtót, ha információt vagy anyagot kérnek. Most végre megtalálja a nyugalmat s nem fogja megérni újabb megaláztatásunkat. Mi már nem érjük meg az újabb virradatot, de el fog az azért jönni. – (Szegény Heinrich csakugyan nem érte meg, halála után néhány hónappal jött a legalább részleges felszabadulás.)[1148] *Lesz-e, ki örüljön a feljövő napnak Váradon, Kolozsváron vagy Kassán? A döblingi temetőbe vittük, mellére egy kis nemzeti színű szalagot tettem, vigye vissza magával – ha már élve nem tudta, legalább halva – Váradra.*" – Szebbet és többet én sem tudok mondani ennek a bátor, nagyszívű asszonynak a koporsója mellett. Lesz-e olyan idő, mikor a magyarság elég bátor lesz, hogy az emlékét megünnepelje?[1149]

❖

Kertészffynével [Kertészffy Jánosné Winkler Margit] találkozom. Férjével együtt fanatikus magyarok. Fiuméról beszélt: az olaszok ott most imádják a magyarokat, a tenger üres, sehol egy hajó, a mólon fű nő, és a kövek a tengerbe omlanak. Csak a világítótorony forog. Kertészffy megint a Habsburgok tetteiről beszél – a titkos levéltár felkutatásáról, és hogy milyen felfedezéseket fognak még tenni. Újra felhozza, hogy Zrínyit, Széchenyit és Teleki Lászlót ők ölették meg. Az utóbbit egy ugyanazon házban lakó elbeszélése szerint a földszinten halva találták; előbb lelőtték, azután ledobták a harmadik emeletről. Abban az órában egy katonabanda egy óráig játszott fel-alá járva az utcában, hogy meg ne hallják a lövést. *(Nem innen tanulták a kommunisták, mikor az Országház pincéjének ablaka előtt órákig berregtették egy gépkocsi motorját?)* – Azután eszünkbe jut Zsigával, hogy apa is ezt beszélte: ő akkor Pesten lakott, és az izgatottság olyan feltűnő volt, hogy egy idegen úr megszólította, nem tudja-e, mi történt? Apa azt felelte: a kamarilla megölette Teleki Lászlót. Erről akkor mindenki meg volt győződve.[1150]

❖

Novemberben levelet kapok Zempléni Gyulánétól Kabankalanból, Negros szigetéről, *(fogalmam sincs, hogy hol van)* [Fülöp-szigetek], ahol egy cukornádültetvényen lakik. Isten tudja, hogy s mint, lassanként főleg katolikus papok és apácarendek segítségével előbb Spanyolországba, onnan mint tanítónő tovább jutott, mégpedig mint spanyol tanítónő gyermekek mellett. Őserdei úton ért autón a helyszínre, el van ragadtatva a természet szépségétől. Legérdekesebb, hogy ott is a magyar viszonyokon kesereg. Miattam is. Mindenféle jó tanácsokat ad, hogyan kellene érvényesülnöm, kikhez összeköttetést keresnem a műveim közlése végett, melyhez ő is hozzájárulna. Szidja a MANSZ-ot és az ottani „strébereket". Panaszkodik Cécile-re, aki őt is kihasználta, míg szüksége volt rá, aztán elejtette. A dolog úgy áll, hogy ő zsidó származású, de ezt nem szabad tudni. Mármost csakugyan félretolták, mihelyt volt elég született magyar nő, aki részt vett a szervezésben. Habár Zempléniné is mindig nagyon jó magyar érzelmű volt. Kis hibái, apró pózai miatt igazán kár volt ilyen tevékeny és ügyes embert elriasztani. Kérdi, hogy hova fogunk költözni, mivel azt hallotta, hogy csak a lakásközvetítés milliókba kerül. Ez bizony igaz és a pénzünk, vagyis a részvényeink kezdenek ijesztően lefelé menni. Hol van már az általam követelt harmincmillió? És ha egyáltalában lehetne lakást kapni! Most kezdenek társasházakat építeni, de a betársulás olyan sokba kerül, hogy mi már nem bírjuk.

Most már egyáltalában nem értjük az ügyeket. A kormány állítólag nem akarja a tőzsdén a szilárdságot! Kállay Londonba utazik a kölcsön ügyében, az állomáson az újságírók előtt kijelenti,

1148 A zárójelen belül az írónő betoldása. Az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntésről van szó.
1149 Az írónő ilyen zsidó származású honfitársait tekintette követendő mércének minden magyar zsidó számára.
1150 Abból is lehet látni e valótlanságok kipusztíthatatlanságát, ahogyan a legendákkal szemben általában kétkedő írónő mondja, mondja…

hogy nagy tőzsdeadó lesz. Majd megregulázza ő a tőzsdét! – Nagy zavar, melyet a kontremin kihasznál. Haim Jacaue [Haim Jacques] ennek a fordulatnak a vezére – általános eladás! Anyagi biztonságunk olyan emberektől függ, akiknek a nevét sem hallottuk soha, és olyan tettektől, melyeknek sem okát, sem módját nem ismerjük. Erős antiszemita áramlat keletkezik – megint egyszer –, annyival is inkább, mert a bajor fasiszták vagy nemzetiszocialisták[1151] kezdenek előtérbe kerülni és nálunk is hatni elveikkel. Ulainon kívül, akit őrizetbe vettek, Szemere Béla és Bobula Titusz a bajor nacionalisták[1152] segítségével fegyveres felkelést akartak előkészíteni. Sok ostoba beszéd és pletyka, egyik sem használ semmit ennek a szerencsétlen országnak. De hát a németek? Mondják, egy nap megélhetése egy billió márkába kerül, már senki sem tud számolni, és az asszonyok a piaci kosárban papírpénzzel tele egy kis darab ennivalót hoznak haza, ugyanabban a kosárban.

Bethlen pedig Párizsban decemberben még mindig az ingadozó külföldi kölcsön ügyében dolgozik. Antóniától azt hallom: tulajdonképen nem a kölcsön-ügy miatt ment ki, hanem ő akar helyettes kormányzó lenni – egyelőre. Horthyt lemondatnák, Ugron lenne a miniszterelnök, teljes liberális irány a zsidóbarátság útján. Az irredenta vége. (Már eddig is vége volt, hiszen Bethlen a nyáron már megüzente Saroltának, hogy szüntesse be az akcióját. Hát szegény drága, áldozata a magyar ügynek, véglegesen beszüntette.) Bethlen végcélja ezen hírek szerint: az oláhokkal kiegyezni, Erdély a Tiszáig erdélyi fejedelemség Bethlen alatt (ezt is megírta már Sarolta egy évvel ezelőtt), Magyarország többi része mint magyar fejedelemség Albrecht alatt. Bethlen Albrechttel női befolyás útján egyezkedett ki [egyezett meg], teszi hozzá a pletyka. – Nem is olyan rossz, hogy rosszabb is ne lehetne. Ha Albrecht eléggé ember lenne arra, volna annyi uralkodói vénája, hogy a két fejedelemséget szépen egyesítené. Az integritás az egyetlen eszme, mellyel egy Habsburg a magyarokat megnyerhetné. Albrecht pedig állítólag folyton jár a királyság után, az Alföldön barátkozik a dzsentrivel és a gazdákkal, hogy propagandát csináljon magának. Miért ne – ha arra való... De Antónia már kétségbe van esve a magyar jövő miatt, Indiába akar kivándorolni, hogy elfelejtse, hogy ez az ország, melyért annyit dolgozott és szenvedett, az övé. Zempléniné példája azt mutatja, hogy nem lehet sehova elmenni a honvágy elől.

❖

Kultúránk is szomorúan néz felénk. Az „áldott vidék", melyre kulturálisan is építeni akarunk: itt laknak sokan a menekültek közül a város végén a szükséglakásokban, csupa úri középosztály, boldogan hallgatják egy borzalmasan rossz zsidó verklin a Zerkovitz-dalokat,[1153] a már utcára került rossz orfeumi nótákat. A másik házból hallik elég jó zongoraszó, rossz csinált magyar nóták és érzelgős nyavalygások vegyesen – még csak egy jó operett sem. *(Ez a megjegyzés már az új lakásunk környékéről való a Juranics utcában. – Azért írom ide, mert Kodály szerzői hangversenyén voltam a Zeneművészeti Főiskolában decemberben. Nagyon bántott, hogy olyan kevesen jelentünk meg ennek a nagyszerű magyar tehetségnek a tiszteletére. Vajon nem ez a legfontosabb a magyarság szempontjából, az ilyen művészet? Egy ilyen este nem jelent-e többet, mint tíz hazafias szónoklat? A cselló-szonáta és a Kölcsey <u>Sírni, sírni</u> című versére írt dal – és egy frázis-beszéd! És Kodályról mondták, hogy kommunista! Milyen magyar! És milyen jól esik!)*[1154]

1151 Mára elhalványult az a tudás, hogy a fasizmus egyik értelme az olasz mozgalmat, majd rendszert jelölte, a másik pedig ernyőfogalomként minden szélsőjobboldali mozgalmat, rendszert. A németeknél ez a nemzetiszocializmus, pejoratív szóval a nácizmus volt. Mivel a német volt a legerősebb, Németország hozta az emberiségre a második világháborút, ezért abban a korszakban – elmosva a másfajta mozgalmaktól, rendszerektől erősen megkülönböztető voltát – baloldali körökben az volt a szokásos, hogy a németet is többször nevezték fasisztának, mint nemzetiszocialistának. És persze rengetegszer náciztak.

1152 Nemzetiszocialisták.

1153 Fülbemászó muzsikájával Zerkovitz Béla a 20. század elejétől a hazai szórakoztató zene egyik legjelentősebbje.

1154 A társadalomnak mindkettőre szüksége van. Kölcsey versének címe: *Elfojtódás*.

Meghalt Kaposi József, a legkiválóbb danteológusunk. A *Napkelet*ben Tormay Cécile lerántó kritikája jelenik meg ellene, ugyanakkor, mikor a *Nyugat* a síremlékére gyűjt. Mégsem szabadna a saját fordítása kiemelése végett komoly magyar tudós halála alkalmával megtámadni a Fioretti-fordítását, még ha gyengébb is a Tormayénál, amit nem tudok. Az ilyen személyes ügy megint nagyon bántó, de hát ki törődik ezzel?

Karácsony – édesanyánk nélkül...

1924

I.

A télen a *La Nouvelle Revue Française* régi számait kezdem újraolvasni. Tíz évvel ezelőtt jöttek az utolsó számok. S tíz év homokján túl vágyaim, terveim, tudásom újra előtör. Régi gondolatok és tervek. Szeretném megsiratni magamat, mert semmi sem halt meg – él, de eltemetve. Azt hiszem, ha ezer évig élnék, akkor sem unnám meg az életet, mert bennem mindig növekszik. De ami nagyon szomorú a magyar intellektuális életben: minden, amit tudok, tanultam, értettem – nagy kultúrtőke –, elvész a halállal. Hiszen alig írhattam meg belőle valamit. Nem írhattam, mert ki adta volna ki, még ha időm lett is volna rá? Boldog független élet, talán nagyon is prédáltam, míg lehetett és megvolt. Úgy sajnálom, ami elvész – pedig milyen szegények vagyunk. De hát vesztegethetünk szellemet – magyarnak születtünk.

Néha belefáradok, hogy magyar vagyok. IIyenkor ugyanaz a vágy él bennem, mint mikor az utazás őrjítő vonzása elkapott. Az a nosztalgia, mely szellemi vágy, a lélek örök vágya, mely nem öregszik meg. Mint mikor Váradon fiatalon szinte testi vággyal szerettem volna valahová máshova menni, ahol megtalálom azt a verset, képet, mely mindent meg fog mondani és fejteni – egy gondolatot, egy szót, mely mindent felderít.

A *Revue* olyan új most megint, mintha sohasem olvastam volna. S azután megint a nagy magány, a nagy elhagyatottság érzése, nincs kivel beszélni róla; kultúra, látkör, haladás. Lelkem kincseinek kibányászása, melyek elvesznek, mielőtt egészen az enyémek lettek volna. A lelki börtön érzése. Nem tudok kivel beszélni. Mi minden történhetik a határokon túl! Lehetetlen, hogy ott is *Napkelet*-félét olvassanak és Komáromi Jánosok, Császár Elemérek, Pintér Jenők legyenek a vezetők. Ezek a lelkiismeretes napszámos-tudósok és a giccs-írók. – Lehet, hogy a zsidók most is tudják, mi történik odakint a szellem országában, de az ő részükre meg minden divat, külsőség. Nem kívánok velük sem együtt lenni. De hát lehet így élni? Élet ez? Vagy én vagyok a hibás? Kaffka Margitnak is éppen olyan súlyosak voltak a gondjai, mégis mennyit megvalósított abból, amit akart! De tudta, hova és kiknek ír – és ez az én koromban már döntően fontos. Fiatalon az ember azt hiszi, majd felismernek, majd megjön az én időm, majd... De legalább lázongani még tudok.

Most igazán nem tudom a *Napkelet*et olvasni, lassankint elhagyom a napilapok olvasását is, nem bírom ezt az atmoszférát – a lelki börtön levegőjét. Néha közben mindent elfelejtek, és azt hiszem, még lehet, hogy valaha egy nagy kultúrába beledobhatom magam – talán egy másik életben. A mi magyar irodalmunk: az *Új rokon* szentimentalizmusa, a regényből csinált *Vén gazember*, a Zilahy darabja *(Kisfaludy-témák)* ma, mikor ezer sebünkkel jajgatunk az életben, kint a gondolat új útjait járják, talán húsz év óta... mindennek semmi nyoma. Ha valahol mégis keresni akarjuk, a *Nyugat*hoz kell fordulni, melynek az olvasása csaknem hazaárulásszámba megy. Ó, a derűs kis naivságok, melyeken a magyar mulatni akar! Hát nincs más problémánk? *(A Pan megváltása két év óta a fiókomban*[1155] *– és ki tudja, meddig... melyre az én aranyos Antóniám azt mondta: „Emma, ez a halhatatlanság!" Lehet, hogy csak a halál szólhat bele a sorsomba?)*

1155 1929-ben jelent meg.

Magyar vagyok-e én? Könyvet sem tudok venni, és ha tudnék, nem tudnám nyugodtan elolvasni – a hátam megett suttogná az idő: késő, késő!... Könyv! Hiszen itt van a kezemben ezerszámra![1156] Fáradt vagyok felhasználni ezt a gazdagságot? – Naponta 40-50 cím és név a katalogizálásnál, amiből nehány aztán üldözni is szokott. Amellett a legmindennapibb nevek, ismerősök, írók, művészek nevei egyszerre elmúlnak a fejemből beszéd közben, mikor ki akarom mondani. Tudok-e még valamit egyáltalában? Meg tudnám-e úgy érteni, mint régen, a nagyokat? A könyvtáram egész télen a másik fűtetlen szobában. Vajon lesz-e magyar ember, aki ezt a lelki szenvedést valaha meg tudja érteni, hiszen nem tartják többnek, mint annyi más ember baját, hogy nincs elég nagy lakása? De azért nem kell sajnálkozni rajtam! Révész Margit egy gyermekszanatórium tulajdonosa, kikeresztelkedett, és az orvosi diplomáját kitűnően érvényesíteni tudó asszony mondja valakinek, aki nekem elbeszéli: – Szegény Ritoók Emma! Mikor először voltam náluk Pesten, alig mertem mozogni, olyan úrias, előkelő volt minden náluk. Most pedig én a saját kocsimban ültem s őt láttam reggel szaladni a hivatalába. Hallom, hogy nincs lakása. – Nevettem is, dühbe is jöttem. Hogy Mancinak a mi pesti urasságunk is sok volt. Hát ha még a váradit látta volna. És dühbe jöttem: ne sajnáljon engem senki zsidóasszony, még ha sok pénze van is!

❖

Angliában csakugyan munkáspárti kormány alakult, de úgy látszik ebből a mi szocialistáinknak nem sok haszna lesz. M. E. beszélte, hogy a Peidl-féle szocialista képviselőknek az angol miniszterelnök azt felelte, Anglia erős Magyarországot akar. Úgy látszik, van valami benne, mert Vámbéry Rusztem a könyvtárban azt mondta, hogy nem lehet nagy ellenzéki politikát csinálni, mert az ellenzékben nincs nagy koncepciójú ember, azok is csak kis piszkos pénzmanipulációkat csinálnának, mint a mostaniak. – *(Dehogy kicsit – nagyot!)* – Tehát Garamit kikapcsoltatta Anglia, az ő fő és egyetlen nagy emberüket.[1157]

Nem csoda, ha a baloldal így beszél. Kállay pénzügyminiszter ostoba kijelentéseivel mindig jobban megrontja a középosztály sorsát, mely utolsó garasait mint az egyetlen biztos helyre a börzére vitte – most már a legbizonytalanabb elhelyezésre. Mindenki gyűlöli Kállayt. Hülyének vagy a nagybankok által megfizetettnek tartják. Csaknem forradalmi dühkitörések vannak ellene a drágaság miatt. Mégis a helyén marad és a Házban senki sem szólal fel ellene.[1158] Február közepén háromnapi tanácskozás után (nappal és éjszaka) a hitel valorizációját határozza el, amit a fajvédők már másfél év óta kívánnak a korona biztosítása végett. Ma már – mint mondják – késő ez is. Kállay eddig gúnyosan visszautasította. A bankvezérek persze tudnak mindent előre, hiszen velük tárgyal. A pénzpiacon egyszerre pánik – idekint senki sem tudja, miért? Tegnap aztán elejtette a kész tervet, és ezzel még nagyobb bizonytalanságot teremtett. Az általános korrupció következménye, hogy az emberekből kiveszett minden hit és bizalom embertársai[k] iránt. Mindenkit meggyanúsítanak, most például Wolffot is, aki a legtisztességesebb embere a közéletnek.

Furcsa összefüggések ebben a pénzharcban: A frank esésére számítva Bosel, Castiglioni, [Emil] Ciprut, a leghatalmasabb újzsidók [sic!] és bécsi börziánerek, óriási veszteségeket szenvedtek. Emiatt most öntik a megvásárolt magyar papírokat a piacra. Szörnyű bessz! A részvényeinken nagy veszteség, nem tudunk lakásbelépési díjat fizetni. Mert most megveszi az ember a költözni akaró lakótól azt, hogy engedje meg helyére a beköltözést? Vagyis jellemző az időkre, hogy a bécsi zsidóktól függ, lesz-e fedelünk. Különben paraszt-diktatúránknak és -politikánknak is megvan a szép következménye: a zöldborsó kilója Bécsben 6000, nálunk 60.000 korona.

1156 Minden bizonnyal a memoár egyes részeit munkahelyén, a Fővárosi – ma Szabó Ervin – Könyvtárban írta.

1157 Az írónő lebecsüli a magyar belpolitikai mozgások erejét, s túlbecsüli Anglia beavatkozási szándékait. Garami Ernő 1919. március 21. előestéjén elment ebből az országból, s azt gondolta 1919. augusztus elseje után, hogy most ő szabja meg, vagy legalábbis érdemben belefolyhat a dolgok alakulásába. Tévedett…

1158 Kállay Tibor azt tette, amit akkor – a helyzet és a rendszer jellegéből következően – tenni kellett, tenni lehetett. Kemény megszorításokkal stabilizálták a „rendet”.

❖

Ezek a súlyos idők és a fényűzés vágya, melyet asszonyaink is látnak maguk körül, vezetnek azután olyan eddig elképzelhetetlen esetekre, melyeket sajnos nem lehet a pletyka-rovat alá sorolni. Annyira biztos forrásból hallottam, különben is olyan sok tanúja volt az esetnek, hogy egész Budapest beszél róla. Egyik előkelő családnál estély volt. Amikor reggelfelé a vendégek el akartak menni, az egyik hölgyvendég nem találja a bundáját, azután a másiké is hiányzik – a harmadiké is. Rettenetes zűrzavar. A cselédség senkit nem eresztett be, idegen nem léphetett be a meghívottakon kívül. – A háziúr bocsánatkéréssel kijelenti, hogy senki sem távozhatik, míg a rendőrséget nem értesíti. A férfiak beleegyeznek, azt igazán nem kívánhatják a háziaktól, hogy ilyen veszteséget kárpótoljanak, különben is nyugodtak önmaguk felől. A rendőrségnek első dolga, hogy a vendégek nevét és címeit feljegyzi, a cselédséget internálja. De ugyanakkor reggel a szemben levő házból átüzen egyik ismerősük, hogy mi történt náluk az éjszaka? Nem tudott aludni, kinézett, és látta, hogy az egyik ablak alatt egy autó áll. Fent az ablakból kabátokat vagy csomagokat dobálnak bele a kocsiba. A detektívek csakhamar megtalálnak két hiányzó bundát az egyik vendéghölgy, egy magasrangú katonatiszt feleségének a szekrényében. A többi már nem volt ott. Ez az eszét vesztett teremtés összebeszélve két másikkal, előkészítette a lopást, tudván, hogy a háziaknál a felsőruhák nem fognak elférni az előszobában, tehát az egyik utcai szobát fogják ruhatárnak használni. A szegény férj – ahelyett, hogy kidobta volna az asszonyt – azonnal lemondott katonai rangjáról.

Ugyanebben az időben egy másik eset. Zsiga jól ismerte az eltévelyedett leány szüleit. Ez a fiatalleány egyszerűen ellopta barátnője ékszereit, míg reá várt. Gyorsan felutazott Bécsbe, hogy eladja. Már másnap elfogták, mivel a gyanúsított szobaleány egyenesen reáutalt: – Ne rajtam keressék, hanem azon a nagyságán, aki itt várt a nagyságos asszonyra. – *(Ez a két eset a Gyárfás Sándor egyik epizódjának az alapja.)* Mindez azt a vad éhséget és hajszát jellemzi, mely akkor a pénz megszerzése körül táncolt. Minden gyanú, a bizalom teljes kipusztulása mind a pénz körül forog. Két különböző helyen hallottam ugyanazon nap, hogy Kállay miniszter tőzsdei megbízottai a miniszteri kijelentések előtt már úgy játszanak, ahogy azután kellene játszani, hogy a bekövetkező bessz, mely az ő szavai nyomán elkerülhetetlen lesz, a miniszter hasznát szolgálja. – Ha nem igaz, akkor is jellemző, hogy ilyet feltételezhetnek és továbbmondhatnak. A *Magyarság* írja: Tervszerű spekulációval rontják a korona vásárlóerejét: a valorizálatlan jegyintézeti hitellel maga az államhatalom csábította a spekulációt a korona rontására. *(A középosztály 80 %-a megmaradt kis vagyonát mentette volna ilyen módon a tőzsdén. A kormány nemcsak engedte, hanem még bele is vitte a spekulációba.)* Szabó Dezső fogházbüntetését leszállították fél évre. Még mindig nem olvastam, miért kapta a büntetését. Ezért-e vagy más okból, nyár végén kiárusítja könyvtárát és Olaszországba akar menni. Később az a hír, hogy a románokhoz. De erről talán már írtam.[1159]

Másik irodalmi meglepetésem: érdekesen jöttem rá, hogy Tormay írásmódját mi jellemzi. A *Napkelet*ben egyik novellája, a *Síró és nevető ember (megint a kiabáló ellentét)* ott végződik, ahol én kezdtem volna: hogy a nevető ember bemegy a szobába és ott egy halottat lát feküdni. Önmagában kellene legyőzni a sírónak a nevetőt. Ebből láttam meg, hogy Tormay ötleteket él meg és poénokra dolgozik, nem pedig lelket él meg, és nem tragikus kiegyenlítődést az összeütközés után. Sikerének is ez a titka. Az egyszerű ellentétbe helyezést – mely még csak nem is dialektikus ellentét, mert semmi sem fejlődik tovább belőle. Mindenki azonnal megérti: síró–nevető, alföld–hegység, város–falu, konzervatív–új stb. És nagyon mélynek találja, mert az olvasó még erre sem jött volna rá.[1160] Na, mindegy! Még egy furcsa tapasztalat májusban. Egy politikai *(Friedrich)* párt gyűlésén a megkezdés előtt az egyik rendező hölgy végigszaladva a padsorok közt félhalkan felhívja a publikumot: – Kérem, tapsoljanak, Tormay Cécile jön! – Aztán a másik

1159 Valóban.
1160 Egy mondattal fentebb az ellenkezőjét állítja Emma.

oldalra fut ugyanezekkel a szavakkal. Cécile belép méltóságosan, mérsékelt taps. Hát így csinálják az elismerést! Dühbe vagyok, mert nekem is kijutott ez a mérsékelt taps akkor, bizonyosan ugyanilyen formán. Undorító! Megvigasztalt, hogy gyűlés után Friedrich-hel beszéltem, most is olyan kedves, mint régen.

II.

Egész áprilisban a tavasszal igyekszünk vigasztalni magunkat. Még március végén történt, hogy levelet kaptam Yolland Edgártól (az Artúr fia), hogy Csoór Leona a Végzett Nőhallgatók Világszövetségének magyar osztályát akarja megalakítani, és engem is meghív az alakulógyűlésre. Nem emlékszem, hogy ott mi történt, pedig bizonyosan elmentem, csak annyit tudok, hogy végeredményében az alakulás nem sikerült. Azután a MANSZ-ban próbálták meg, az is felbomlott. Végre vagy két év múlva engem nyaggattak bele, hogy megcsináljam. De a legérdekesebb a levélben, hogy a végén azt mondja: *„Próbáltam irodalmi művei közül egyiket angolra fordítani. Előre örülök a találkozásnak..."* Bevallom, már fogalmam sincs róla, hogy találkoztam-e a fiatal Yollanddal, beszéltünk-e a fordításról. – Nem érdemlem meg, hogy törődjenek velem. Miért nem nyaggattam ki tőle azt a fordítást? Mert olyan fáradt és megadó vagyok, hogy képtelen a kezdeményezésre és cselekvésre?

Fantasztikus hírek a tisztviselők fizetésjavításáról. Minden nap új remény és új levertség váltakozva; nemcsak egyéni ügyeinkben. Egyik kollégám izgatottan beszéli: – Nagy harcok folynak Romániában az oroszok és az oláhok között. A románok felajánlottak a demarkációs vonal mentén 3-4 vármegyét a magyar semlegességért. – Már nem hiszünk a híreknek, csupa megbénult remény. Ercsey Rózsi is jön Szalontáról, amit beszél, egyáltalában nem vigasztaló. Az oláhok rabolnak; ha pénzre van szükségük, egyszerűen kitalálnak valami vádat, és megfizettetik magukat a szabadulás engedélyéért. Anyjára ráfogták, hogy levelet csempészett, 1200 lej ellenében elengedték. Hadházy Kálmánt – egyikét a legnagyszerűbb, lelkes magyaroknak – elfogták, hat hónapra bezárták; törvénykezés nincs, aki fizet, elengedik. Határozott ára van a felmentésnek az elítélési idő hosszúsága szerint. A magyar gimnáziumi tanárokat vérig szekírozzák. De sok intelligens ember gyáva. Hadházy sógora nem engedte, hogy irodájából az alkalmazottak elmenjenek a fogházba látogatásra, nehogy valaki meglássa, hogy az ő házába onnan valaki belép. Nagy ünnepély volt az oláh bevonulás emlékére, a fiatalságot kirendelték az istentiszteletre, még a piacon tartandó tedeumra is el akarták őket vinni, de ez nem sikerült. Emiatt ki akarják csapni a tanulókat, de nem lehetett keresztülvinni, mert a felsőbb osztályokat teljes egészében ki kellett volna csapni. Menyházán fiatalemberek háromszínű virágot tűznek fel, csak az menti meg őket az elzárástól, hogy még nincsenek 18 évesek. A Kossuth-szobrot a múzeumba vitték, mikor március 15-én a talapzatra éjjel virágot tettek, az oláhok az egész talapzatot földig széthordták. Ünnepélyeken a lengyel himnuszt éneklik a magyar helyett, ezt is úgy, hogy a legkülönfélébb néphimnuszok éneklése közben mindenki tudja, hogy ez a himnusz nekünk mit jelent. A fiatalság lelkes magyar, a parasztság közömbös *(erről panaszkodott szegény Sarolta is)*. Mindez nem mutat arra, hogy bármily közeledésben reménykedhetnénk.

❖

Májusban ki kell költöznünk Mátyásföldről. Szinte rosszabbul esik, mint mikor Nagyváradról költöztünk el. Akkor nagy remények elé mentem, mentünk talán mindannyian. Istenem, a háború előtt! Egyelőre nincs lakásunk, Zsigáék ideiglenesen magukhoz vesznek a városi lakásukba, míg ők a Hűvösvölgyben nyaralnak. Már régen megkezdtük a lakáskeresést, a legszörnyűbb munka, amit el lehet képzelni. Sok-sok milliót kérnek minden lakásért. Nekünk a szerencsétlen bessz miatt mindig kevesebb lesz a pénzünk. Végre Zsiga, aki ismeretségben van Petrichevich-Horváth-tal, kivételesen felhasználja ezt az ismeretséget megsegítésünkre. A menekültek részére épülő házak

egyikében, a Juranics utcában kapunk egy kétszobás lakást. Ez a Juranics utca valahol a temető mögött a város végén van, egyik oldalon a Százados út és a művésztelep; ez még vigasztaló. Két szoba – két parányi lyuknak neveztük volna régen, éppen olyan pici konyha és abból egy parányi erkély. Második emelet, falépcső, fürdőszoba nincs. Még csak most lesz készen. A bútorunk nem fér el, valahogy elraktározzuk. Csak mama sok szép cserepes növényét nem tudjuk hova tenni. A Hűvösvölgyben nem érnek rá a lányok, hogy ápolják. A virágápolásához „kéz" kell, akinek nincs veleszületett tehetsége hozzá, annak a keze alatt elvész. Egy nagy pálmát és egy cserép sásnövényt viszünk magunkkal. A többi csakugyan tönkrement, de hát mi nem ment most tönkre! Az új lakásban a pálmától alig lehet mozogni, a plafonig ér és beborítja a fél szobát. Ez még szép. De a könyvtáramat nem lehet a szűk lépcsőn felvinni, az ablakon át húzzák fel. Valaki azt mondja, hogy a koporsókat is csak így lehet majd elvinni. Erre kijelentettem, nem megyek az ablakon át a temetőbe. Akármi történjék is, nekünk, intelligens embereknek való lakás kell. De hogyan kapunk? *(Különben ezt a lakást leírtam a Gyárfás Sándor-regényemben.)*[1161]

A panamázás a lakásügyekben kínos, nyíltan beszélnek róla. Az ember mégsem meri azt a 100 ezer koronást odatenni egy tisztviselő elébe. Én sohasem mertem. Nem tisztességből – mit el nem követtem volna, hogy lakást kapjunk –, hanem mert szégyelltem magam, és féltem, hogy nyakon ütnek. Beszélik, hogy P. H. [Petrichevich-Horváth Emil], a menekültügyi hivatal vezetője vezeti a panamaügyeket is. A kormány ezt jól tudja, mégsem lehet elmozdítani, mert valami fontos államtitok birtokába jutott, mikor Erdélyből menekült. Mese! Kellett is ahhoz államtitok, hogy a panamákat tűrjék. A vagyonát köztudomás szerint a menekültek konyhájából és az építkezésekből szerezte, a Juranics utcai ház is ezek közt van. Erdélyből egy rézkrajcár nélkül jött ki és most remek lakása van képekkel, műtárgyakkal tele, és finom életet él. Ez majdnem úgy hangzik, mint egy Jókai-regény, pedig nagyon sok hasonló eset van. Egyáltalában a lakáshivatalban – melynek külső kellemességeit szintén leírtam abban a regényemben –, azt állítják, hogy mindenki megfizethető. Ennek az a következménye, hogy aki ott tisztességes, olyan tekintettel fogadja az embert, mintha meg akarná harapni, és úgy teszi fel a kérdéseit, mintha vádlottakkal volna dolga, nehogy azt higgyük, hogy ő is [korrupt]. Közben a zsidó közvetítő megmondta, hogy az egyik úrnak, aki bárónak szólíttatta magát – szintén erdélyi volt –, mennyit kell adni, különben nem kapunk lakásengedélyt. *(Ezt az urat később rajta fogták a dolgain. Elítélték, kiderült, hogy sohasem volt báró.)*

Egyáltalában azt beszélik, hogy az erdélyi menekült urak nagyon „baloldalukról" mutatkoznak be; de persze ez nem mindenkire igaz. Sőt megható esetek is vannak. A villamosnál találkozom egy idősebb hölggyel. Kérdi, melyik villamossal lehet a városba bejutni. Ő is lakásügyben járt kint a Juranics utcában. *(Ugyan ki lehetett ez a Juranics?)* A kalapja hervadt, a ruhája kopott. Látszik rajta, jól esik neki, hogy beszélhet: aranyosrákosi Székely Jánosné Abrudbányáról. Kénytelen volt menekülni, a bútora ott maradt, semmije sincs, három év óta nem kapott nyugdíjat, egyik hivatalból a másikba szaladgáltatják. Lakás nincs, fiánál, menyénél éldegél, azok is menekültek. P. H. [Petrichevich-Horváth] nyolcszobás lakása ezeknek a nyomorából telt ki? Nagyon csúnya hírünk van ezek miatt az ügyek miatt. Egy magyar gyógyszerész Bécsben megkérdi, hogyan tudják keresztülvinni, hogy náluk egy villamosjegy 1700 korona, nálunk 3400? – Mert nem lopunk – hangzik a válasz. Bécsben a népszövetségi ellenőrzőt Zimmermannak hívják. Megkérdik, miért nem ő jött Pestre is? – Mert félt, hogy őt is ellopják. (Nálunk Smith Jeremiás ül a pénzügyminisztériumban, hogy vigyázzon ránk.) Bécs ugyan sohasem volt barátunk, de most magunk is kétségbeesünk a közerkölcsök miatt. Sokan azt állítják, hogy fele sem igaz, amit beszélnek, a zsidók tódítják ilyen nagyra.

A lakásügyek körül letagadhatatlan hibák vannak, ezt mindenki a saját bőrén érzi. Dávid kollégám[1162] fiatal házas, nincs lakása. Az elsőt, melyet kért, odaadták egy zsidónak. Riedl lakását,

1161 Az írónő mégis beköltözött a Juranics utcai lakásba.
1162 Alighanem Dávid Antal asszirológus, Angyal Dávid veje. – *EőÁ*

melyet egy hátrahagyott levelében neki ajánlott fel, szintén egy zsidónak adták oda. Ez azt jelenti, hogy az a zsidó először fizet érte a lakáshivatalnak, azután pedig jó nyereséggel eladja egy másik gazdag zsidónak. – Valaki eladja a háromszobás lakásának beköltözési jogát egy hivatalnoknak: miután beköltözött, kilakoltatják, mert az egyik miniszter öccsének kell az a lakás, aki magányos ember, csak egy szobában lakik, a másik két szoba bútorozatlanul áll. – Vajai tanárnak, fiatal házas, kiutalnak egy lakást. Rendbehozatta, kifestettette, még a konyha földjét is újra kirakatta. A májusi költözéskor megjelenik egy másik költöztető kocsi is és egy másik úr, szintén lakásengedélyt lobogtatva kezében, kezd beköltözni. Vajai átrohan a szomszédba, hogy a Népjóléti Minisztériumba telefonáljon. Véletlenül belekapcsolják a következő beszélgetésbe: Rubinek miniszter hívja Bernolák minisztert. Rubinek: – Köszönöm, hogy azt a lakást (a Vajaiét) a protezsáltamnak kiutaltattad. – Bernolák: Nincs mit, ez igazán nem nagy dolog. – Vajai közbekiált: – De bizony az! Én vagyok itt, akitől elvették azt a lakást, mely már számomra ki volt utalva! – Vajai azonnal felrohan Bernolákhoz, nem akarják beengedni, kierőszakolja és megfenyegeti Bernolákot a nyilvánossággal. 24 óra alatt visszakapja a lakást.

Arról, hogy mi milyen kálvárián mentünk át, míg végre be lehetett volna költözni Pesten egy rendes lakásba, arról nem is lehet beszélni. Rengeteg lakást néztünk meg, mindenütt tízesztendős piszok, a fürdőszobákban persze mosókonyha van mindenütt. Volt olyan is, ahol a fürdőkád olyan volt, mintha enyvet olvasztottak volna benne. Mindenütt milliókat kérnek a lakás átengedéséért. Az egész nyár ennek a lakáskeresésnek a keservében telik el. Kétszobás kislakásunkat nem adhatjuk el, mert az állami – de nekünk venni kell. Nagy elégedetlenségemet meg is restelltem egyszer, mikor a Juranics-telep meszesgödrös és deszkákkal, gerendákkal tele udvarán ezt a beszélgetést hallottam: Egyik fiatal leány: – Remek lakásunk van. Olyan kedves két szoba itt a második emeleten. Képzelheted, hogy a vagonlakás után anyám milyen boldog! – De hiába, azért én mégsem akarok ott maradni a világ végén, nem akarom, hogy a koporsómat az ablakon át eresszék le. És milyen messzeség, mikor az ember fáradtan jön haza. Elébb egy trágyadomb, azután a kenyérgyár, azután munkáslakások kiégett kiskertekkel, azután a piszkos, rendetlen udvarunk – azután két emelet és végre le lehet ülni a szobában.

❖

A *Népszava* egyik hirdetési tábláján olvasom: A tudás hatalom! Mennyire ismerik a kicsi emberi lelket, és mennyire zsidófelfogás ez is. Nekünk a tudás öncél, elmélyülés, segítés, haladás, szépség. Nekik a legfontosabb a hatalom. Nyomdászsztrájk van, a lapok nem jelennek meg. Vita a Képviselőházban. Meglepett Gömbös nyugodt, intelligens beszéde a kormány kapkodásával szemben. Meglepett, mert többször találkoztam már Gömbössel, de nem láttam ki belőle azt a nagy embert, amilyennek a hívei tartják. Talán nekik van igazuk. Nekem mindig hibám, hogy az embereket túlságosan az intelligencia és tudás oldaláról ítélem meg. Egyszer hallottam ugyan a női szervezet egyik gyűlésén beszélni. Az is intelligens és frázismentes beszéd volt, nagyon rokonszenves. Titokban beszélik, hogy nagy hitlerista. Egy sztrájkoló nyomdász azt mondta Gömbös beszéde után, hogy nem ő, hanem Bethlen volt a válaszában demagóg. – Különben Antónia Bethlenről azt mondta, hogy zsidó titkára van, aki szükséges mellette a nyelvtudása miatt. Valójában azért nem lehet Bethlent bevonni semmiféle ellenforradalmi akcióba, mert titkára útján a zsidók mindent megtudnak és megtudtak.

❖

Rozsnyayné, Nil hosszú levele érkezik sok pletykával és sok érdekes emberi jellemzéssel. Évek óta Szeghalmon óvónő. A kommunizmus utáni felfordulásban vesztette el igazságtalanul az állását. Most, hogy az Ady tiszteletére Rozsnyay az Ady-koszorút kiadja, erről is ír. Például, hogy Móricz Zsiga hogyan fogadta dühösen: „Mire való ez a nagy Ady-kultusz? Direkt nevetséges ez, kérem! Miért nem ünneplik az élő írót?" *(Egyes számban.)* Látom, hogy az írók

között határozott ellenérzést kelt Ady lassú felemelkedése az Olümposzra. Nil, aki rajong Adyért, persze dühös mindenkire, aki nem tartja a legnagyobbnak. Nilnek most jelent meg egy kötete a verseiből. Sok szép és szomorú vers, mert a háború veszteségeit siratja benne. De van köztük egy vers Mária román királynéhoz is. (A könyv címe: *Testamentom*.) Hogy félre ne értsék az író magyarságát, elmondom, a vers megírására román fogsága idején kérték fel. Francia fordítását átadták a román királynénak, mire Nil kívánságára egy ismerős magyar tisztet elbocsátottak a román fogságból. Nil az eleven jószívűség, sokat tesz a parasztgyerekekért. Nagyon érzékeny a társasági formákra. Rosszul esett neki, hogy valamelyik grófné nem tegezte. – Azt találom, hogy azt a tegezési formát, mely annyi keserűséget okoz az arisztokraták ellen a polgári társaságban, kelleténél fontosabbnak tartják. Engem némelyik grófné tegez, a másik nem. Én is ehhez alkalmazkodom. Cseppet sem izgat, inkább az kellemetlen, ha tegez valamelyik, és mellettem a másik hölgyet magázza. Ez volt az eset a Telekiné társaságában, aki Váradon elfogadta a vacsorameghívásokat H-éktól, de az asszony tegezésére magázással válaszolt, míg engem közben tegezett. Vagy később Pesten, mikor az írónők körében az egyik elnöknőt magázta és engem tegezett mellette. Hiszen van ennek értelme kasztszempontból. A grófnék nagyon jól tudják, hogy polgári társadalomban a történelmi származás társadalmi különbséget is jelent; de azért ez az egész sok fájdalmat okozó szokás, egy sehol másutt nem létező ostoba társasági formából, a mindenkivel tegeződési szokásból ered. Nem is érdemes róla beszélni, olyan butaság. Nem szabad még ennyire sem reflektálnom Nil érzékenységére, aki olyan szeretettel ír nekem és engem tart „a magyarság szellemi kincstárában az igazgyöngynek" és azt hiszi, el fog jönni az idő, mikor ezt a magyarság is felismeri... Bár már látnám! *(Persze ilyeneket nem illik leírni.)*

❖

Az ember már fél híreket hallani, annyira csak panamákról beszél mindenki. Ennyire megromlott volna az egész magyar társadalom? Szó sincs róla! El kell jönni annak a napnak, mikor a tisztességes többség kerül fölénybe. Most még csak keserűség és nem reakció, amit felkelt. – Egy Futura-tisztviselő beszélte egyik kollégámnak: – Az egyik revizor a Futurában harmincmilliós elszámolást fedez fel. Lármát csinál, mire megnyugtatják, holnapra az igazgatóság igazolni fogja, hogy nincs hiány. Másnap reggel rendőr jön a revizorért, a kapitányságon kihallgatják, vád van ellene, hogy tízmilliót felvett és nem adott róla nyugtát. Az egyik igazgató és két cégjegyző eskü alatt bizonyítja. A revizor már elveszettnek hiszi magát, mikor a kapitány a másik szobába utasítja, hogy ott az igazgatóval beszéljen, ha igazolni tudja magát, nem viszik büntetőeljárásra az ügyet. A revizor félóra múlva mint cégjegyző s jövendőbeli igazgatósági tag jön ki a szobából karonfogva a vádat emelő igazgatóval. – A Kaszelik-örökség ügyébe Csernoch prímás a zsidaival együtt bele van keverve. – Klebelsberg 700 milliós villája építését nem tudja befejezni, mert vége a tőzsdekonjunktúrának. Nála is az asszony intézte bankzsidai útján a tőzsdejátékot. Nahát, ha a többi is ilyen igaz, akkor minden jól van. Mert Klebelsbergné sokkal passzívabb, sőt tehetetlenebb természet, semhogy ilyen játékba bele merne menni. Lehet, hogy Klebelsberg sokat vesztett, mint mindenki, de – habár „nem-szeretem" ember – nem hiszek róla piszkos pénzdolgot.

A Nemzeti igazgatóját, a kikeresztelkedett zsidó Hevesi [Sándor]t még a keresztyén lapok is dicsőítik; a zsidó Bálint hivatalos lektor és esztétikus. Évzáráskor pedig három magyar darab a kimutatásban: egy felújítás, egy Mikszáth-átdolgozás és Zilahy *Süt a nap*ja. Erről azt hallom, hogy Zilahy 120 milliót vett be belőle. Limonádé ugyan, de ügyesen megírt és a közönségnek nagyon tetszett. Ő legalább bihari magyar és írt már jobbat is regényben, mint ez a darab. Rozsnyay beszéli, hogy a híres színész Szerdahelyi Kálmánt örökös sírjából kitették, nem is tudták megmutatni, hova; felette az a sziklakő volt, amelyet Prielle hozatott el a Felsővidékről *(az sincs sehol)*, és amelyen Szerdahelyi szokott ülni a szabadban. A régi nagy színészek sírjai bedőlve, térdig fűben, a tanácsnokok sírjai díszben...

III.

Jaj, csak a szörnyűségeknek vége lenne már! Seipel kancellár ellen merényletet követtek el; Matteotti szocialista képviselő eltűnt, állítólag a fasiszták ölték meg.[1163] Még mindig reng a föld. Rózsika levele 1924. július 28-ról: „*Teleszky, akivel sokat voltam együtt, folyton azt mondta, hogy ha nem lesz valami akció a középosztály megmentésére, az elkeseredés óriási mérveket fog ölteni. [...] A kölcsönt, hidd el, nem volt könnyű nyélbe ütni. Azt tudod, hogy egy ilyen nagy kölcsönt nem Rothschild »ad«, hanem ha Rothschild bocsátja ki és teszi fel jegyzésre, a publikum bízva bennük, aláír.*[1164] *Ha mármost, mint sok háború előtti kölcsönnel megtörtént, a publikum elveszti a pénzét, akkor Rothschild a hibás. [...] De ha most Rothschild vonakodott volna, mások meg éppen nem mertek volna belefogni. A másik, hogy joggal vagy jogtalanul, Magyarországnak az a híre, hogy reakcionárius: az angol kormány pedig szocialista, tehát miért segítsék ők a magyar kormányt? Végül a numerus clausus; miért adjon a zsidó nekik pénzt? – Hidd el, voltak napok, mikor nem hittük, hogy megy a dolog. Pedig ha nem ment volna, ma éppen úgy állana a korona, mint a német márka. Szegény Sarolta által megnyert Mrs. Snowden (a pénzügyminiszter felesége)*[1165] *sokat segített. […] Teleszky mesésen dolgozott, ötven nap alatt véghez vitte azt, amihez Ausztriának két és fél évre volt szüksége. Én tavaly megmondtam Bethlennek, hogy ha kölcsönt akarnak, akkor ne küldje Kállayt vagy Schobert (utóbbi egy kitűnő kedves bácsi, de az angoloknak nincs idejük bevárni, míg ő egy mondatot kinyög),*[1166] *hanem küldjék Teleszkyt. [...] Különben mikor a kérdés felmerült, az Angol Bank igazgatója az én hozzájárulásom nélkül is azt sürgönyözte, hogy őt küldjék, ne mást. Nem is jött egy nagy misszió kíséretében, nem is lakott a Ritzben és a zsíros kalapját sajnos nem hagyta otthon. […] Na, de elég kölcsön[ről] és bankról, adja Isten, hogy Jeremiásnak*[1167] *meglegyen a kellő erélye – ebben is szerencsénk van, mert tisztességes ember és nem lakik palotában, mint bécsi párja (Zimmermann).*”

Különös, hogy Teleszky, aki úgy látszik, csakugyan önfeláldozóan dolgozott a magyar pénzügyekért, soha nem tudott csak valamennyire is rokonszenvessé válni a magyarság előtt. Senki sem hitte el, hogy önzetlen és csak száraz számembernek tartották, bár a tisztességében senki sem kétkedett. Pedig a családjáért is valósággal feláldozta magát.

❖

Augusztusban az Esküdt-ügy főtárgyalása megint olyan szenzáció, amely minden becsületes magyar embert elkeserít. Esküdt kijelentette, hogy a panamák, melyekkel vádolják, megtörténtek, de Nagyatádi Szabó miniszter utasítására. A kiviteli engedélyeket nagy pénzekért adták el és főleg pártcélokra fordították. Sőt tízszer annyit panamáztak, mint a vádirat mondta. A miniszter persze rágalomnak jelentette ki az egészet, Bethlen szolidáris Nagyatádival és lemondását nem fogadta el... csak októberben. Nagyatádi visszavonult és november elsején hirtelen meghalt. Dicsbeszédeket mondtak róla a Parlamentben is, de a közönség meg van győződve a bűnösségéről és mindenki azt suttogja, hogy öngyilkos lett.[1168]

❖

Az augusztusi lapok Adyval is foglalkoznak. Csodálatos az a hevesség, amellyel az Ady neve körül hadakoznak. Bizonyos, hogy politika a bujtogatója, mert nem hiszem, hogy irodalomért

1163 A gyilkosság alaposan megrázta Mussolini rendszerét.
1164 Vagyis lejegyzi a kötvényeket.
1165 A zárójelen belüli rész az írónő betoldása.
1166 A zárójelen belüli rész az írónő betoldása.
1167 Smith Jeremias.
1168 Ld. korábban a 877. sz. jegyzetet.

ma a magyarok ennyire tűzbe jönnének. A másik fő téma a zsidóság kérdése, ami nekem is fáj, de nemcsak úgy, mint Herczegéknek, hanem azzal a hiábavaló utólagos kérdéssel, hogy miért kellett ennek így lenni? Magunk vagyunk-e az oka, éppen úgy, mint annak, hogy a zsidó *Nyugat* lett vezetője egyik nagy, talán egyik legnagyobb irodalmi korunknak. Most is a zsidó *Világ* ír kitűnő választ Herczegnek; a Szabó Dezső cikke annyira durva, hogy még ami igaz is benne, igazságtalansággá alacsonyodik. De nincs-e valami abban, hogy a sváb eredet nem érti azt a rettenetes keserűséget, ami talán csak magyar emberben lehet meg az összes nemzetek között, ami Berzsenyit és Széchenyit hasonló kitörésekre indította *(„rothadt nemzet", írja valahol)*? A magyar zseni és a magyar közöny összeütközése. Persze akiknek *Süt a nap*, *Zúg a fenyves* és más meteorológiai jelentésű irodalmi művek tetszenek, azok nem értik meg amazt esztétikailag.

Ady dekadens!... Francia dekadens irányok meghonosítója. Úgy látszik, fogalmuk sincs róla, mit írtak a francia dekadensek. Ady frissesség, erő, sőt őserő; így káromkodhattak Árpád korában az elégedetlenek, vagy István kora pogányai. Ady amellett naiv: *(persze nem színésznői naiva értelmében)* – könnyen elragadtatásban eszméktől és emberektől. Ebből a naivságból kiábrándulás az a mondása: *(ha igaz)* – Ez nem az én forradalmam! – Az egész forradalmi lelkesedése tele van naivsággal. Az erotikája sem dekadens, inkább a primitív emberé – inkább a magyar káromkodáshoz hasonlít, mint Baudelaire-hez. A nyelve a legcsodálatosabban megmagyarázhatatlan – népi? Nem. Csinált? Nem. Szép stílus? Dehogy! Azt mondanám, egy kicsit a kitörő lávához hasonlít, ha nem utálnám az ilyen hasonlatokat. – De azért a túlzott fanatikusoknak sincs igazuk. Írt bizony sok rossz verset is. De minden író ír és mégis a legmagasabb szint lesz a művei jelzője.

Debrecenben le fogják leplezni az első Ady-emléket az Angol királynőben. Nil hív, hogy nem vennék-e részt irodalmilag is benne? Mert az *Ady koszorú[já]*ban megjelent versemet róla majdnem a legszebb versnek tartja a kötetben. Azért majdnem, mert nemcsak Adyról szól. Különben Tass József is azt mondta, hogy ez a legszebb vers mind közt, pedig az övé is közte van. Így néha megvigasztalnak jóembereim és barátaim. Nil kívánságára különben elküldtem neki az *Álmok kertjét*, kis allegorikus játékomat. Ezt írja rá: „*Annyi szépség van benne, annyi meleg, kizárólagosan asszonyi szépség, hogy férfiember még csak meg sem láthatja.*" Nem bízik benne, hogy előadhatják – de hiszen nem is arra írtam, vagyis dehogynem, csakhogy nem ilyenfajta színházank mint a mienk.

Van aztán kellemetlenebb is a levelében: „*Cécile-ről rövid, egynapos pesti tartózkodásom alatt kínos dolgokat hallottam.[…] Az az írónő, aki elmesélte, megmutatta nekem a lapot, melyben kommentár nélkül közölték a bírósági ítélet indokolását, melynek alapján a Zichyék válását – a férj[nek] Tormay Cécile-re vonatkozó bizonyítékai folytán – kimondták.*" A Zichy-pörre vonatkozó ügy csakugyan kimondhatatlan kínos volt a családra nézve. Én is olyan részleteket hallottam róla, hogy az eszem megállt. De sohasem kérdezősködtem tőlük, annál kevésbé, mert becsületesen meg vagyok győződve róla, hogy az egész szörnyű rágalom. Nem a vádlott beteg szexualitású, hanem a vádló volt beteg üldöző. Zichy mindent kihasznált, hogy elválhasson a feleségétől – tehát a Cécile jó hírnevét is. Mivel pedig elég sok ellensége van, nemcsak a zsidók, hanem az asszonyok között is, mint a tűz terjedtek mindenféle kommentárral ellátott pletykák a perről. Szegényt igazán sajnálni lehetne, ha ő maga is nem volna hibás. Nem a vádbeli tényben, hanem abban az elbizakodottságban, ahogy az emberekkel szemben viselkedik. De most az idegeit tönkreteszi ez a per, és főleg annak mellékkörülményei: bizonyítgatások, kihallgatások, zárt tárgyalások stb. – De Nil tovább ír: „*Egy percig azt gondoltam – bevallom Neked –, íme a nemezis! Ugyanis Kodolányi János révén megtudtam valamit, ami mélyen felháborított. Nem mondhatom még el, mert előbb bizonyítékokat akarok szerezni, de annyit mondhatok, hogyha igaz az a kijelentés, amit Cécile-nek tulajdonítanak, akkor ő a legperfidebb teremtés a világon – Irántad... Éppen azért hinni sem akarom… Asszony mégsem lehet annyira szívtelen, de nem lehet olyan kevéssé finnyás a moralitása, hogy nyugodtan bemártson egy másikat, egy gyanútlan jóbarátot, azért, hogy »minden eshetőségre« bebiztosítsa önmagát... alapjában véve csak kisded komiszság.*" Sohasem kérdeztem meg, mi volt ez a rágalom, hihetőleg olyanféle ez, mint amilyeneket Kiss Károly terjesztett a MANSZ-ban rólam. Azt hittem, már olyan kicsike vagyok, hogy Cécile el is felejtette a létezésemet. Még bosszankodni sem

érdemes. – De ő hálásabb lehetne a magyar fajta lovagiasságának, mert máshol mindenütt örökre tönkretehetett volna egy asszonyt egy hasonló Zichy-per, melyet neki teljesen elfelejtettek.[1169]

Mulatságosabb Nil levelének folytatása. Korfestő adatok: *„Abaújban sokszor olvastam fel a versedet, a Közös sorsok útját. Drága jó kedves emberek közt, akik azonban az egyik parton mint modernek Couhrths Mahlert, mint reakciósak meg Vas Gerebent olvassák. Jó Anna néném (Szentimreyné Szunyogh Anna) az ő 76 esztendeje kedves naivságával megállapította, hogy Sziklay Szeréna (Papp-Váryné) is bolond volt, mint minden firkász. »Ne haragudj, Gizellám – de legalább tudtuk, ki fia-borja, mert az apja itt ment tönkre Abaújban, a sógora Ferdinandy belügyminiszter volt, ha lovat lopott is – no, aztán azt is tudjuk, hogy a versifikálást mindig transzban csinálta. Azért is sikerült neki a Hiszekegy olyan csodaszépen, mert azt Tisza Pista sugalmazta.«"* – Gizi nem hagyja az öreg nénit kedves hitében, és tréfásan felelget neki. – *„De ellenben, ha te mindre tudsz kádenciát – folytatta a néni –, és azt a derék jó Bethlen Pistát nem szereted angyalom, csak kommunista vagy te, már látom, tavaly is elrontottad a cselédeket, annyi borravalót adtatok egynek-másnak… De Gizellám, hogyha rajtam állana, szétkergetném azt a Nemzetgyűlést, mit hagyja azt a drága jó Bethlen István, hogy minden koszos zsidó megkritizálja az ő dolgát."* – Nem tudom, hogy ebbe és Nil többi abaúji kis pletykájába nem szólt-e bele írói vénája is, mert olyan mulatságos vidéki képet festett.

Októberben Tabéry Géza van nála és onnan ír nekem, hogy menjek le Váradra előadást tartani. Rendkívül meleg és szívélyes levél ez, de hogyan mehetnék én le ezzel a már oly nehézkes természetemmel és hivatali lekötöttségemmel. Persze mindez hiba volt sikereim szempontjából. Így mulasztok el minden alkalmat. Milyen fáradt, levert, szomorú, reménytelen ember voltam a Juranics utcai lakásban. Már fázósan is, mert a két szobára csak egy vaskályha volt, amit ha befűtöttünk, el kellett húzni a szekrényt a szoba közepére, mert vörös[en] izzóvá lett és megperzselte a fát, reggelre pedig kihűlt és dideregve keltünk fel. Szegény Évike, itt csakugyan nem élheti le a fiatalságát. Gizi is biztat: *„Édesatyád városa, ifjúságod városa hív, Emmám. Jól tudom, fájdalmas, sőt gyötrelmes lesz a mai Váradra betenni a lábad. De Emmám, higgy nekem, ösztönösen érzem és mondom – ez az útja a »visszafoglalásnak«. Kormányainknak a konc és a hatalom a fő – mit fáj Bethlennek a mi Erdélyünk? Te ott az állami telepen, én itt a szükség-ólban, ám fájhatunk érte... de Bethlenék a Szentgyörgy téri palotában*[1170] *– pláne hogy a birtokuk nincs odaát lefoglalva, se nem sajátítottak ki semmit belőle az oláhok – ez pedig faktum, Emmám!"*

IV.

Még a földosztás sem sikerül, vagyis a földreformnak nevezett csonkaság. Úgy látszik, rosszul csinálják. Dreherék birtokából hatezer holdat vesznek el, boldog-boldogtalan jelentkezik, de mikor a megmunkálásra kerül a sor, mind a hatezer hold parlagon marad. A parasztoknak nincs pénze a befektetésre. Erre visszaadják a földet Dreheréknek, hogy műveltessék tovább. Persze ők már nem fogadják el, és így hatezer hold föld Magyarországon műveletlen marad.[1171] – Beszéljek-e

1169 E történet kapcsán messze nem állítható, hogy Ritoók Emma legjobb tudása szerint írja emlékeit. Zichy grófnak nem lehetett igaza feleségével, s egyben a MANSZ elnökével szemben. Mindennél beszédesebb, hogy maga a kormányzó avatkozott be a perbe, Emma asszonynak pedig saját korábbi keservéből kellett megtanulnia, hogy ez már nem olyasmi, amiről nyíltan írhat. Se szeri se száma a sógornőjével szembeni kritikáinak. Azt is megengedhetőnek tartotta, hogy Cécile kisebbségi szexuális orientációját helyenként szőrmentén szóba hozza. Itt így kellett írnia.

1170 A térre, illetve a Dunára néző Sándor-palota – ma a köztársasági elnök munkahelye – a dualista korszaktól a második világháború végéig nem csupán miniszterelnöki iroda volt, hanem egyben lakóhely is. Sok véres dráma színhelye. Itt lett öngyilkos Teleki Pál is. Ezért a múlt árnyaitól rettegő Bárdossy László nem költözött be, hanem maradt a Virágárok utcai házában. Sorsát mégsem kerülhette el…

1171 A valóban szerény mértékű földreform betöltötte a társadalmi robbanás elkerülését célzó funkcióját. Való igaz, hogy a drágán megvásárolt föld műveléséhez sokszor nem volt megfelelő eszköz. A parasztság mérhetetlen földéhségéhez mérhetetlen önkizsákmányolása társult.

127. Sokat harsogott a korabeli propaganda Bethlen és Nagyatádi Szabó kézfogásáról. A lényeget a karikatúra tükrözte

128. A miniszterének referáló Esküdt Lajos lett a bűnbakja a kivteli engedélyekkel folytatott panamáknak. Elítélték. Kórházba, onnan elmegyógyintézetbe került. 1945-ben szabadult. 1957-ben halt meg elfeledetten, Budapesten.

129. Kép a Talpalatnyi föld című filmből
A parasztság mérhetetlen földéhségéhez mérhetetlen önkizsákmányolása társult.

még több visszaélésről? Az Attila körúti állami házat a költségvetés szerint a tisztviselőknek építették: most aztán tízezer kérvény mellőzésével egységespárti képviselőknek adták oda. Így tudja Bethlen fenntartani a pártját.[1172] – Állítólag ő maga csinálja a szocialista képviselők ellenzékieskedését a Parlamentben, hogy a katonaságot koncentrálhassa és a kormányzót megbuktassa velük. Minden megbízható embert eltávolított mellőle, azt reméli, hogy Horthy az egész ügyet megutálja és lemond. Ezek a hírek Bethlen erőszakos terveiről folytonosan forgalomban vannak, de bizonyosan túlzások. Csak annyi bizonyos, hogy zavarok vannak, és senki sem tudja, hogy a miniszterelnök mit akar.

Bizonyos, hogy ami Jásziéknak, a szocialistáknak, a galileistáknak nem sikerült, azt Bethlen elérte: forradalmasította a középosztály lelkét. Még aminek örülnénk, annak is keserű az alja. Örülünk a Hohler-akciónak, amely pamutot, ruhát juttat a szegényeknek – vagyis nekünk, nem pedig az úgynevezett proletároknak. Aztán azzal keserítenek, hogy ez lélekvásárlás. Elrabolták Magyarország kétharmadát és most szürke pamutokkal és harisnyákkal akarnak kárpótolni.

❖

Rózsika kölcsönt ajánl fel – olyan hosszú időre, *„míg a hajóm révbe jut”*, hogy lakást vehessünk, mert Adrienne, a testvére meglátogatott és elmondta neki, milyen szörnyű helyen lakunk. – *„Én az Emma elkeseredését nagyon megértem, mert reám a lakás vagy szoba nagyon erősen hat [...] hozzá a budapesti viszonyok és az az érzés, hogy vele az élet igazságtalanul bánt el, mert persze hogy rémes látni, hogy hányan boldogulnak, kiknek se az ő esze, se tudásának a századrésze nincs meg, jellemről nem is beszélve, mert az csak hátrány a mai világban. […] Boldoggá tenne, ha segíthetnék a lakásmizérián. […] Ne hidd, hogy csak Magyarországon van ez.”* – Jól esik, hogy ennyi jó embere mégis van az embernek, és mit bánom én, hogy a hátam megett mit beszél az egész MANSZ-társaság, ha egyszer megint lesz tisztességes otthonom... és már látok egyet a Baross utcán, közel Zsigáékhoz... a szívem is dobog, ha rágondolok, hogy talán sikerül lefizetnünk ezt a – most már nem tudom pontosan, hányszor tízmillió lelépési díjat.

❖

Egy újabb Cécile-hír, kissé komikus. *(Nem vagyok én is az, hogy ennyit írok róla? De ha majd megírják egy igazságos korban az életrajzunkat, ha rólam is megírják gyengeségeimet, őróla sem jogos, hogy mint Patrona Hungariae-ról írjanak.)* Az egyik vidéki városban virágáradattal fogadják. Valaki gratulál a hölgyeknek a szép eszméért. – Igen – feleli az egyik „szókimondó asszony” –, de még szebb lett volna, ha Kiss Károly titkár előre meg nem rendelte volna az egészet. – Vajon nem minden ünneplés így, kívülről rendeződik parancsszóra? „Tapsoljanak, kérem, X.Y. jön!”

Karácsonykor megint elrontotta a hangulatot. Pedig Zsigánál az est szépségét megtaláltuk a kisunokában, akiben újra élővé lett a Jézuska karácsonyi legendája. Vacsora után Cécile három óra hosszat beszél, eláraszt, agyonver az idegkimerültségig a szóáradatával. *(A Zichy-per óta sokkal súlyosabban idegbajos, mert nem lehet másnak nevezni ezt az önmaga hajszolását.)* Kormányzóék, főhercegék, grófok és -nék, saját nagysága, a cikke, melyet az *Új Nemzedék*-ben írt arról, hogy *A régi ház* írása előtt nem ismerte a *Buddenbrooks*-ot és nem annak a hatása alatt írt. *(Nekem mondja?, aki előtt annak idején megkritizálta a Mann-regényt, mialatt a saját regényét írta?)*[1173] – Tormay Béla jön, egy szinte betanultnak látszó dicsbeszédet tart neki erről az újságcikkről – a családja még jobban megbolondítja. A fiatalok a másik szobában valami társasjátékot játszanak, mi bent Cécile-t hallgatjuk... hallgatjuk olyan fáradsággal, amiben az ember idegei nem ellankadnak, hanem szálakra szakadnak és sivítva reszketnek, mint telefondrótok a fagyos szélben. – Szegény

1172 Ma Attila útnak nevezik, a hatalmas bérháznak ma is Bethlen-udvar a neve. Lakásaiba valóban sokszor így lehetett bérleményhez jutni. Így költözött oda egy időre Bajcsy-Zsilinszky Endre is.

1173 Ld. a 138. lapon írottakat.

Cécile, alaposan tönkrement, de akik a körében vannak és akiknek imponál, nem látnak semmit. Mik ezek az óriási fontosságú dolgok, melyeket elmond? Szereplése a debreceni MANSZ-ban, a kormányzóné megjelenése ugyanott, és hogy milyen egetverő diplomáciai tárgyalások előzték meg ezt a megjelenést, milyen formaságokat állapítottak meg, hogy ő – Cécile – mit mondott Barthának, mit beszélt Horthynéval, mit tanácsolt Klebinek, milyen szemrehányást tett a debreceni polgármesternek *(aki a református püspökkel*[1174] *együtt elment Debrecenből, mikor a kormányzóné megérkezett; szabadkőművesek).* A legfontosabbat, hogy ezt meg merték tenni, tehát milyen biztosak a dolgukban, észre sem veszi, csak a saját szerepét az illetlenül viselkedőkkel szemben. Itt nyomor, a tisztviselők helyzete és elégedetlensége, a radikális zsidóság előretörése, a menekülők elhagyatottsága, a kolduló rokkant katonák – de nekünk az a fontos, hogy T. Cécile milyen ruhában jelent meg, és hogy egy úr szmokingban ment zsakett helyett és fűzős cipőben a kormányzóhoz dézsönére.[1175] Könyvet nem adnak ki, csak fordításokat – és Cécile eláraszt a *Napkelet* nívótlan cikkeinek az emlegetésével és Galamb tanárt hozza fel nekem irodalmi és esztétikai mértékül – és beszél, beszél – és mi hallgatunk.

Vajon nem kellene megint zsidó társaságot keresni, hogy egy kis kultúrérdeklődést találjak és én is beszélhessek? – Szégyellem magam, de ez is eszembe jut nagy magányomban. Úgy érzem, a családomban sem beszélhetek már a magam gondolatairól, kérdéseiről, arról, ami engem érdekel. Hiszen az öregeknek annyi gondjuk van, a fiatalok pedig nem érzik most, vagy csak még most, hogy nekem is lehetne valami mondanivalóm. És a kultúrérdeklődés nem csúszik-e át megint a zsidók köreibe és ha magyar ember fog megint valami újat teremteni, megint a zsidók fogják megérteni és segíteni? Nem látják, hogy a tisztviselő-nyomorúság hogyan fogja a szocialistákhoz kergetni az ingadozókat, nem hallják, hogy a városnál milyen biztonsággal beszélnek a rezsimváltozásról a liberálisak, és hogy lankadnak és félnek a mieink? Wolff is ilyen rövidlátó?

Ma a *Pester Lloyd*ban Alexandernek egy jó cikke: *Weltanschauung*,[1176] persze nívós a magyar zsurnalisztikához mérve és a saját zsidó érdekeikre tekintettel. De hol jön keresztyén lapjainkban egy ilyen, mégiscsak magasabb gondolatokkal foglalkozó cikk vagy tárca? Legjobb lapunk, a *Magyarság* állandóan Bársony István baklövéseit közli.

1174 Baltazár Dezső.
1175 Ebédre – fr.
1176 Világnézet – ném.

1925

I.

Végtelen fáradság után végre lekötjük az új lakásunkat a Baross u. 75. sz. alatt. De míg idáig jutottunk, az idegeink tönkrementek bele. Minden szegleten van ugyan egy lakásiroda, ahol a bejelentett lakások címét meg lehet tudni, és egy bizonyos százalék lefizetése után meg is mutatják az embernek, és el lehet kezdeni az alkudozást a bentlakókkal. Az előre kialkudott milliókról kiderült, hogy a lakás-zsidó[1177] becsapott, a tulajdonos többet akar. Ezt persze már akkor tudjuk meg, mikor egy csomó pénzt kifizettünk – vagy elvesztjük azt, vagy a többit is meg kell keríteni. Persze ügyvéd nélkül semmi sem megy, mert mindenki csal minden lakásügyben. Az ügyvéd biztat, hogy írjak egy regényt erről a heccről. Szaladgálás nap nap után, örökös megbeszélések, minden lépés csupa izgalom, hogy nem fog sikerülni, mert ilyen jó és tiszta lakást eddig száz között sem találtunk; persze a lakón kívül, akinek lelépést fizetünk, még a háziúrral is meg kell egyezni, lakbér is nagyon drága. De mindenről lemondunk inkább, csak legyen megint tisztességes otthonunk.

Tulajdonképpen már novemberre be kellett volna költöznünk, de a lakó mindenféle kifogással nem megy ki, mi már majd megbolondulunk, míg végre az ügyvédünk erélyes fellépésére januárban be tudunk költözni. De hogyan! Az egyik szobában kiderül, hogy albérlő van, aki nem akar kimenni, felmondani pedig törvény szerint nem lehet. A konyhában és a cselédszobában egy erélyes szakácsné áll ellent és lelépést követel; az utolsó százezer korona erre megy el, miután a másikkal a házmester kegyeit kellett megnyerni. Végre a tavaszra az egész lakás a mienk. A bútorainkat elhozatjuk a raktárból. Amíg pár régi darabunk az utcán áll, két zsidó is odajön és meg akarja venni készpénzért. Pedig milyen állapotban vannak! Ehhez majd megint asztalos kell, ha lesz rá egy kis pénzünk. Hát még a ruhák, szőnyegek, meleg kendők! Molyfészkekké válva. Azután vesszük észre, hogy az albérlő lakásában poloskák ütöttek tanyát – amit előre gondolhattunk volna. Kezdődik a takarítási küzdelem – akkor még nem ismerjük a ciánozást. Mivel négy szobára nincs szükségünk, az udvarit kiadjuk albérletbe, ezzel a lakásbért is megpótoljuk. Nahát, ebből lesz még csak a külön gond. Évek múlva, mikor Ella unokahúgom költözik be oda kisfiával, csak akkor vagyunk jóformán teljesen otthon. De mégis micsoda boldogság! Van fürdőszoba, rendes konyha, nem kell egy órával korábban felkelni a távolság miatt a hivatalba menéshez, és – talán majd társadalmilag is lehet emberi életet élni. Már arra gondolok, hogy vajon nem jönnének-e el írók és művészek hozzám... afféle kis szalonéletre vágyom! Kivel beszélhetnék róla, ki adhatna tanácsot, hogyan fogjak hozzá? Furcsa, hogy habár nem vagyok olyan nagyon jó ismeretségben Babitsékkal, rájuk gondolok először. Tőlük kellene tanácsot kérni. Hosszú idő óta egyetlen biztató terv és gondolat.

❖

A levelek most már a Baross utcába érkeznek, a legelsők közt a Rózsikáé; cséhteleki birtokukból csak 150 hold földet és az erdőből 330-at hagynak meg az oláhok. A numerus clausus-kérdés

1177 Ti. a közvetítő.

nagyon bántja, mert külföldön rossz vért szül a magyarok ellen. Nem tudom megértetni a törvény jogosságát, hogy mivel általános numerus clausus van, még így is előnyben vannak a zsidó fiatalok számbelileg a magyarokkal szemben.

Az Egyetemet Végzett Nők Nemzetközi Szövetsége már másodszor próbálkozik a magyar szövetség megalakításával. Angol kiküldöttek érkeznek és természetesen a MANSZ mindjárt előállt – aminthogy kötelessége is volt –, hogy a magyar ágat megszervezze. De a legcsodálatosabb baklövéseket csinálják. A végzett nők közül kellett volna kiválasztani a megfelelőket, hogy szerepeltessék őket – hiszen engem nem is kellett volna meghívni. Az új nemzedékből is vannak már kiváló és ismert nők, akik megfeleltek volna ennek a feladatnak, vagy legalább is a tanácsadást rájuk lehetett volna bízni. Ahelyett megválasztották elnöknek – hihetőleg Cécile akaratára – az ő főhízelgőjét, a kikeresztelkedett zsidóasszonyt, aki soha a környékén sem járt az egyetemnek: Szederkényi Annát. A nemzetközi alapszabályok szerint tag sem lehet olyan, aki főiskolát nem végzett.

Úgyhogy ez a Szederkényi-ügy általános megbotránkozást kezd kelteni, és Cécile-t hiába figyelmeztetik rá. Hogy ez a harmadrendű írónő, Klein Meyer Izsák debreceni ortodox zsidó tanító lánya (igaz, most Párniczkyné méltóságos asszony) hogyan jutott ehhez a szerephez, ezt senki sem érti. Hogy a MANSZ, mely mindig annyira dicsekszik a formaságok megtartásával, olyan bévü-t[1178] kövessen el, hogy éppen Debrecenben, mikor Horthynét meghívja a MANSZ díszgyűlésére, a város híres ötösfogatán a bevonuláskor a kormányzóné baljára Klein Szálit, alias Szederkényi Annát ültette, míg a főispánné szemben a kisülésen kuporgott, ez több volt, mint sok a debreceni előkelő asszonyoknak. – De Cécile-lel nem lehet bírni ebben a kérdésben. Mert neki jól dolgozik, és mert, mint mondják, nagyszerűen eltalálja a hangot vele szemben, egy női Kiss Károly. – Tehát most Szederkényi újra szerephez jutott, amit annyira nem tudott megbecsülni, hogy olyan pongyola külső kiállításban[1179] jelent meg az egyetemet végzett nők gyűlésén, és olyan pongyola beszédet mondott, hogy az angol kiküldött megbotránkozottan kérdezte: nincs a magyar nők közt különb egyetemi végzett nő? – Persze az egyetemiek is dühösek, hogy már másodszor rontották el ezt a nemzetközi kapcsolatot. Mert a Csoór Leona múlt évi szervezése is abbamaradt, nem is tudom, miért. Félve látom előre, hogy hozzám fognak jönni a megalakítás végett, én pedig a MANSZ-szal nem dolgozom együtt, még engem közelebbről érintő ügyben sem. Nem is lehetek, mint dr. phil. a Szederkényi utódja, és még egyszer nem tehetem ki magam Cécile és Kiss Károly minden önérzetet sértő követeléseinek. – Csodálatos az a könnyedség, amellyel mindenen túlteszik magukat. Februárban a keresztény női választók *(Wolff-párt)* nagygyűlést tartanak. Ezt a szervezetet Toperczerné, mióta én átadtam két évvel ezelőtt a vezetést, kitűnően folytatja; sokkal jobban, mint én csináltam: az igaz, hogy minden idejét, az egész életét erre fordítja. Róla soha sem emlékeztek meg a keresztény lapok. Most a nagygyűlésen Cécile beszédet tart – s íme, a sajtó óriási reklámot csap. Csodálatos, milyen pontos összeköttetései vannak mindenfelé. Csak az a furcsa, hogy már elfelejtette: ezelőtt pár hónappal még szidta Toperczernét és az egész szervezetet, mert a MANSZ-hoz hasonló nevet vett fel. De most, hogy látja, milyen sikere van a Toperczerné munkájának, egyszerre ő is ott van és velük megy.[1180]

Sajnos márciusban megint összeütközésem volt vele. A *Napkelet*ben megjelent Kornisnak egy cikke: *Nők az egyetemen*, melyben ellenünk ír; van benne olyan, amit titokban igaznak tartok, de sok igazságtalan ellenzés is. Dr. Techert Margit, egyike a legjobban képzett tudományos asszonyainknak, a következőket írta akkor Czeke Marianne-nak *(azért közlöm, hogy nemcsak én éreztem magam megbántva)*: *„Igen különösnek tartom, hogy Tormay Cécile elvállalja*

1178 Baklövést – fr.

1179 Vagyis öltözetben.

1180 Az épületes történetnek a kettős (valójában hármas) társadalmi szerkezet a magyarázata. Vagyis arról van szó, hogy a konzervatív-liberális Bethlen-rendszer megszilárdításában a zsidó származású etablírozott pénzemberek hada is kivette a részét. Az 1918-as polgári demokratikus forradalmat patkányozó Tormay Cécile pedig megértette azt, amit sógornője nem tudott megérteni.

azt az odiózus látszatot, mintha politikai befolyását és lapja szubvencióját többre becsülné, mint egy olyan ügy igazságát, amelyet társadalmunkban betöltött helye szerint neki elsősorban kellene védeni. Aki vállalta azt a nagystílű és kétségkívül magasztos szerepet, hogy a magyar (női) társadalom élére álljon, annak – úgy gondolom – vannak kötelességei a magyar nők azon, nem éppen legértéktelenebb ezreivel szemben, akik... a szellemi munkát választották hivatásul. […] Vagy talán a művész és író Tormay Cécile-nek [...] hivatalnők, orvosnők, tanárnők nem testvérei, csak azok az asszonyok – tegyük hozzá mágnásasszonyok –, akiknek a nők gazdasági helyzete természetesen nem olyan fontos probléma? Ha a feminizmusnak belső erejét megadó igazságokkal a konzervatív irányú nőszövetségek nem akarnak törődni, akkor ne csodálják, ha a radikális irányok újból megerősödnek." (Mintha az asszonyok a közért dolgoznának, nem a saját hiúságukért – gondoltam erre a levélre, sokban igazságtalanul.)

Czeke Marianne-nal válaszoltunk Kornis cikkére, és elküldtük Horváth Jánosnak, az akkori szerkesztőnek. Mivel az áprilisi számról már lekéstünk, azt kérdeztük, nem lehetne-e ennek a számnak a melléklete gyanánt kinyomatni? Horváth azt feleli: – Ez nagyon bajos, mert eddig még sohasem volt melléklet a laphoz, és mit mondanának a vidéki olvasók(!), ha most egyszerre mellékletet kapnának. – Persze ilyen hallatlan újítás! Ez a vidéki olvasóra való hivatkozás tette tönkre a lapjukat *(később az ügyembe is ez szólt bele)*, mintha vidéken csupa buta ember laknék! Így aztán megjelent a cikkünk – igazán jó és Kornishoz is méltó válasz – a következő hónapban az *Apró cikkek* rovatában. Őrült dühbe jöttünk. Megírtam a szerkesztőségnek, hogy nem vagyunk hozzászokva sem magyar, sem külföldi folyóiratokban, hogy cikkeinket az utolsó rovatba tegyék, és a mindennapi udvariasság is megkívánja, hogy a választ ugyanazon a helyen közöljék, ahol a támadás megjelent. Ennélfogva kénytelen vagyok kijelenteni, hogy cikkem közlését nem vehetem tudomásul. Sőt, mikor a *Napkelet* elküldte a honoráriumot – úgy emlékszem félmillió korona volt –, beküldtem egy napilap jótékonysági gyűjtésére.[1181] Nil gratulált, hogy milyen finoman és önfeláldozóan adtam vissza a kölcsönt. Annál jobban megharagítottam Cécile-t. Nem bántam. Legalább egy elég büszke ember legyen, akiről megtudja, hogy nem mindenki lakáj- és komorna-lélek.

❖

Könyvtárunk nagyon szépen fejlődik, mindig több kedvvel dolgozom, mióta látom, milyen sokat lehet tenni ezzel a munkával a kultúráért. Egy mulatságos esetet is hallottam, mikor arról volt szó, hogy nagyon könnyen adunk kölcsön könyveket, emiatt [pedig] sokszor kárunk is történik. Egy fiatalember elmegy az Akadémia könyvtárába könyvet kölcsönözni. Szily[1182] – állítólag kétségbeesetten ég felé emeli két kezét: – Egy könyvet kivenni?! Fiatalember, tönkre akarja tenni az Akadémiát, el akarja vinni a könyveinket?! – Si non è vero.[1183] De ezért könyvtárunknak mindig több és mindig értékesebb olvasóközönsége van.

Másik érdekes hír, melynek valódiságát bizonyítja, hogy francia követségünk egy magánleveléből tudom: Nagy estély az Elysée-ben a köztársasági elnöknél, persze minden követség meg van hívva. [Leonyid Boriszovics] Kraszin orosz [szovjet] követ először jelen[ik] meg a nagy előkelő nyilvánosság előtt feleségével és leányával. A két asszonyon olyan remek gyémánt ékszerek voltak, hogy még Párizsban is feltűnt. Ragyogtak a rablott cári kincsek, méltóan a kommunista egyenlőséghez és ahhoz a hírhez, melyet egy orosz lap közölt, hogy 750 ezer gyermek halt éhen náluk

1181 *„Adomány. Ritoók Emma, a kitűnő írónő ma este megjelent a Magyarság szerkesztőségében és mint a Napkelet honoráriumát 460 000 koronát adományozott az ötgyermekes nyomorgó anya számára."* – megjelent a Magyarság 1925. május 14-i számában. Ti. egy nyolc nappal korábbi felhívásuk szerint *„Egy önhibáján kívül sanyarú helyzetbe jutott özvegyasszony, akinek öt apró gyermekét kell eltartania, kéri a nemesszívü embereket, hogy pénzbeli segéllyel könnyítsenek nehéz sorsán. […] A pénzküldeményeket a Magyarság kiadóhivatala továbbítja."* – *EőÁ*

1182 Szily Kálmán, az MTA Könyvtárának igazgatója.

1183 Itt: Ha nem is igaz, mégis jellemző – ol.

a télen. Azonban Kraszin mögött állandóan két szovjet megbízott jár, a Cseka kémjei, hogy a követet ellenőrizzék. Hát a kémeket ki kémleli tovább? – Egyáltalában az egész orosz követség nagyon elegáns lehet. A Café Cluny-ből írja egy magyar, hogyan jelent meg ott pazar, remekül szabott egyenruhában, monoklival a szemén, pengő sarkantyúval egy „tiszt", aki nem francia egyenruhában volt és az ogyesszai gettó típusát viselte az arcán. Egy francia felvilágosította: a snájdig katonatiszt nem a Szovjet párizsi követe, az úgynevezett legelegánsabb diplomata, hanem csak a követség egy[ik] szerény hivatalnoka, talán ajtónállója. – A cikk kitűnő és mulatságos, de hosszú arra, hogy idézzem.

130. Kraszin (a kép kellős közepén) 1922-ben a Rapallóban aláírt német-szovjet szerződés pillanatában
Kicsit fontosabb lett volna a memoárban szóra sem méltatott Rapallo jelentőségénél elidőzni…

❖

Az a hír járja, hogy a kormányzási tartamra nézve törvényt fognak hozni: öt év lenne a kormányzási idő. Horthyra nézve ez az idén lejárna. Még gondolni is nagyon sajnálatos, bár ő nem elég erélyes, de bizonyos, hogy e változás megrendülést hozna az ügyekbe. Mint mondják, Horthy szívesen vonulna vissza, persze Bethlen a saját részére készíti a törvényt. Úgy látszik, van benne valami, mert Tormay nagy beszédet tartott Bethlen mellett a MANSZ-ban. Nem akartam elhinni, de olyan beszélte, aki jelen volt. Az eset azt mutatja, hogy a Bethlen pozíciója folyton erősödik. De nem illik a Horthyval való nagy barátsághoz. Még vadabb politikai pletykák is vannak: Bethlen kiegyezett Andrássyékkal és a legitimistákkal. Ottó egy államszövetség királya lenne, melyet a régi Monarchia egyes nemzetiségeiből alakítanának. Erdély fejedelemség lesz, élén Bethlennel. Ezen évek óta kísértő hírt már román megszállt területről is hallottam. Ott esküsznek rá, hogy Bethlen már megegyezett a románokkal.

131. Horthy Miklós kormányzói dolgozószobájában 1923 körül
A kormányzó idővel a magyarság szimbólumává emelkedett. Ám e tény tudomásául vétele helyett ma is megy a késhegyig menő vita az őt a valóságosnál jóval magasabbra, illetve jóval alacsonyabbra pozicionálók között.

II.

Az ősszel visszatérek tervemhez, hogy Babitscsal beszéljek az „irodalmi szalonom" kérdéséről. Elmondtam neki, milyen szomorúnak találom és a magyar kultúrára egyenesen bénítóan hatónak azt, hogy az irodalom és közönség kétfelé van szakadva. Itt ebben benne értődik, ha a *Nyugat*

írói az igazi írók, akkor a közönség nem az igazi: mert a *Nyugat*ot nem a magyarok olvassák.[1184] A *Napkelet*et pedig úgy csinálták meg, hogy a szerkesztője nem ért a szerkesztéshez, nem ismeri még a magyar irodalmat sem. Legjobb munkatársai tanárok és ez nehézkessé teszi az egész lapot, jó cikkeik ellenére is. Minden megállapított „irodalmi" program és határozott írói kör nélkül természetes, hogy az lett belőle, hogy nincsenek írói, nincs irodalmi iránya, néha egy jobb vers véletlenül, regényei minden kritikán alul – és ugyanakkor legjobb magyar íróink zsidó kézben vannak, sőt az újonnan felnövő generáció is az ő kezükbe jut, mint Móra Ferenc, akinél csak Móricz látja jobban a magyar parasztot, és ne felejtsük el Kodolányit! Mert a most elhatalmasodó új parasztromantika szörnyű paraszthistóriákban tört ki, mázsaszámra írják az „ö"-s és „i"-s nyelvű ostobaságokat. Egyszóval a magyar és vallásos írók a *Nyugat*ba írnak – sőt mi nem is tudjuk, hogy ilyen szellemű írók nálunk is vannak. Mórát a *Világ* mentette meg a tüdőcsúcshuruttól, olyan kitűnően díjazta a tárcáit, hogy elmehetett Olaszországba – nem csoda, ha hozzájuk tart. A lapjainkban nincs egy tisztességes tárca hónapokon keresztül – pedig a *Nyugat* sem az már, ami régen volt, még mindig naturalista erotikával hódít, ami „Nyugaton" már kiment a divatból.

Magyar középosztályunk jóformán nem tud a magyar irodalomról, a *Nyugat*ot nem olvassa, részint elfogultságból, részint jogos visszakozástól a zsidó irány miatt; az újságok regényeit pedig művelt ember nem olvashatja. Ítél egyes írók felett aszerint, hogy politikailag hova tartoznak, anélkül, hogy a műveiket ismerné. Ez volt Ady tragédiája. Szabó Lőrinc mondta a múltkor valakinek, hogy őt csak az írók ismerik, a közönség nem. *(Jóformán úgy áll a dolog, hogy mi valamennyien inkább egymásnak írunk, mint az olvasóknak, qui non sunt*[1185]*.)* Miért nem tudták ezeket az írókat a keresztény lapok megnyerni, ha nem is mindjárt a forradalmak után? Ha meg tudtunk egy csomó tehetségtelen embernek bocsátani, akik gyorsan alkalmazkodtak, akkor a tehetségeseknek is meg kellett volna bocsátani. A *Napkelet* megindulásának ideje éppen alkalmas lett volna, hogy lassanként magunkhoz vonjuk őket. Most már csak társadalmi úton vélem lehetőnek a szakadék némi betöltését, hacsak valami isteni csoda annyi pénzhez nem juttatja a Göncöl vállalatot,[1186] vagy Antóniát és engem, hogy jó magyar revüt tudjunk kiadni, mely a külföldi irodalmat is ismertetné.

(Közbevetőleg: hogy mennyire nem ismerik a külföldi irodalmat például a Napkelet szerkesztői, arra nézve nagyon jellemző a modern angol irodalomról szóló [egyik] ismertetés[ük], melyben a nagy keresztény és nemzeti lap megállapítja, hogy ma a legnagyobb angol író Wells, a régen kommunista, most egyszerre antiszocialista, de különben is harmadrangú író. {Antiszocialista, mióta az angol politika és közvélemény antibolsevista.}[1187] *Egy angol kritikus ezt írja róla: „irodalmi szélkakasa a kornak mindig a népszerű gályára ül, a háborúban, a nőkérdésben és választójogban […] sohasem volt heroikusabb harcosa a győző oldalnak. Abban a percben, mikor az ellenség hátat fordít, a világ legnagyobb írója – ahogy a hirdetések nevezik – felugrik, rázza az öklét és kinyújtja a nyelvét, amíg nem fordul a kocka." {Nem tudom megállni, hogy ne idézzem, annyira engem igazol: mikor nálunk valóságos Wells-láz keletkezett William Clissold nyomán, engem lehurrogtak, mikor megmondtam az igazat erről a reklámhősről.}*[1188] *Nos, a Napkelet ezzel szemben meg sem említi pl. Chestertont, aki azt az irányt képviseli szellemesen és komolyan, amely a Napkelet iránya is volna. Én igazán nem ismerem elég jól az angol irodalmat, de ezt a hibát azonnal megláttam, hát még mi minden ilyen hiba és hiány lehet benne, amit hozzáértő kritikus szeme azonnal észrevenne.)*

Tehát, ezekkel a gondolatokkal a tudatom hátterében beszéltem Babitscsal, hogy meg kellene csinálni társadalmi úton az irodalmi és kultúregységet. Azzal a meggyőződéssel mentem el ugyanis hozzá, hogy egyedül az ő neve alkalmas az összetartást megalapítani, mert mindkét fél elfogadná átvezetőnek. Hiszen talán mégis a magyar közönségnek írnak és nem a zsidók-

1184 Biztos, hogy azok írták és olvasták.
1185 Akik nem léteznek – lat.
1186 Békássyék alig-alig működő kiadóvállalata. Ld. az Első könyvben a 171. lapon és a Negyedik könyvben a 344. lapon írottakat.
1187 A betoldáson belüli beszúrás a zárójelen belüli rész.
1188 A betoldáson belüli beszúrás a zárójelen belüli rész.

nak. Vajon Szabó Lőrinc elégedetlensége is nem onnan származik, hogy mégsem azt kívánja igazi olvasóinak, akik *Az Est*et olvassák? Babitsnak tehát azt mondtam, hogy nem lehetne-e nálam egy kis irodalmi és művészeti társaságot összehozni, mely próbája és kezdete lenne egy nagyobb akciónak? A közönség köréből is meghívni egyeseket, majd meglátnánk, kiket érdekel. Babits nagy örömmel fogadta az eszmét, nem is reméltem, hogy olyan melegen fog részt venni benne, és hogy mindjárt megértőnek mutatkozik. Egész arzenállal szereltem fel magam feleslegesen, hogy rá tudjam beszélni. Nem volt rá szükség. Különben a baloldali írókkal szemben is megtartom nacionalista állásomat és így Babitsnak is megmondtam, hogy a *Nyugat* sem a régi már. Azt felelte, ez azért van, mert nincsenek olyan írók; egy nagy korszak elmúlt, és nem váltja fel sohasem mindjárt egy másik. Lehet, hogy igaza van, hiszen még a hivatalos akadémikus irodalom sem hoz még egy olyan írót, mint Herczeg Ferenc, ami pedig igazán nem volna nagy követelés.

A Babitscsal folytatott beszélgetés után vártam, hogy az ősszel keresztülviszem tervemet, megpróbáljuk kicsiben, hogyan lehetne megértetni egymást, a művészeket a közönséggel és a közönséget a művészekkel. Be akartam vonni az olvasók közül az intelligensebb ismerősöket és a fiatalságot is. Ezért nagyon levert, mikor Babits bejelentette a *Vörösmarty Akadémia* újraalakulását. Ezt annak idejében gyűlölettel fogadták, mert pontosan a Károlyi-forradalom napjaira [sic!] alakult meg és azokkal az elvekkel, melyek akkor divatban voltak, de ma abban a formában elfogadhatatlanok. Persze akkor a *Nyugat* akadémiája lett kapcsolatban Hatvany nevével, emlékeztetve a belgrádi út lealázására[1189] és a nemzetköziség és pacifizmus hej-hó-jára. Igaz, hogy nálunk a [Magyar Tudományos] Akadémia nem jelent irodalmi központot, sőt egy kis komikus színezete is van néha, beválasztott irodalmi nagyságai miatt. Ma már jóformán negatíve sem jut eszünkbe, mert nem is szidjuk. A Petőfi Társaság sohasem számított komolyan, maradna a Kisfaludy Társaság, a konzervatívak irodalmi akadémiája, tehát egészen jó volna, ha egy újabb irodalmi központ alakulna, de nem ezzel a névvel, melyet a forradalomkor megrontottak – különben sem viseli jogosan a Vörösmarty nevét, aki az ő nemzetietlen érzelmeiket megvetette volna.[1190] Tehát nem így, és nem ilyet kellene megalkotni.

A *Magyarság* jogosan keserűen megtámadta Babitsot a *Nyugat*ban megjelent előszó miatt. Nagyon szép az a pacifizmus, amelyet egyszerre csak mint irodalmi jelszót hirdet, de most, mikor az ország háromnegyed része ellenség kezében van és sohasem tudhatjuk, hogy a jövő év, vagy csak hónap mit hozhat újra – milyen bajt és veszedelmet –, inkább hallgassunk a pacifizmussal. Igaza volt Zsigának: Adják vissza Magyarországot, én leszek a legnagyobb pacifista! De addig nem! Hiszen így is fáj, hogy kiváló íróink semmit sem írnak a szenvedéseinkről és igazságunkról. Vörösmarty Akadémia? Ki írta meg a nyugatosok közül a mai kor *Vén cigány*át?... Egyszer megkérdeztem Szabó Lőrinctől, hogy nekik egyáltalában nem fáj a magyar bánat, hogy egy szavuk sincs róla? Azt felelte, hogy az irredenta versáradatok után magyar művész „szégyellné a tollára venni Kolozsvár vagy Kassa nevét!…" *(miért nem emlegetik soha Váradot?)* Hiszen ebben van is valami, nem mondom..., hanem azért...

A *Vörösmarty Akadémiából* megint nem lett semmi. Nagy a gyanúm, hogy ezek a nacionalista támadások mégis hatottak Babits érzékeny kedélyére. Sőt az a gyanúm is felmerült, hogy a nyugatosok akarták beugratni Babitsot ebbe a felújításba, pedig Babits igazán nem a nyilvánosság embere.[1191] Azok a nyomtatásban megjelent harcias pacifista és nemzetközi kijelentések is annyira nem azonosak az érzelmi megnyilatkozásaival, hogy engem nem soká hangoltak le. Tehát vártam a telet, hogy megkezdjem irodalmi zsúrjaimat, hogy saját kis tervemet keresztülvigyem, még ha

1189 Utalás Károlyi Mihály 1918. novemberi belgrádi útjára, a katonai konvencióra, melynek célját és értelmét a írónő egész életében nem látta meg, de alaposan gyalázta. Ld. még a 305., 306., 315., 316. és 880. jegyzetet.

1190 Természetesen nem voltak nemzetietlenek. Ld. a 26., 62., 149., 237., 262., 309., 448., 455., 479., 528. és a 608. sz. jegyzetet. Az a Vörösmarty Mihály, aki leírta azokat a sorokat, hogy „Neve: szolgálj és ne láss bért./Neve: adj pénzt és ne tudd mért./Neve: halj meg más javáért./Neve szégyen, neve átok:/Ezzé lett magyar hazátok.", aligha osztotta volna az írónő álláspontját.

1191 Szokásos valótlan beállítás.

nem is lenne olyan eredménye, mint a tervben elgondoltam. Akkor még nem láttam, hogy egy ilyen terv teljes keresztülviteléhez sokkal több pénz, nagyobb lakás és az élet nagyobb biztonsága kell, mint amilyen az enyém.

III.

Unger Tiborné – későbbi Gömbösné[1192] – volt nálam, hogy az ő titkos szervezetükbe belekapcsoljon. Nem nagyon vagyok hajlandó rá. Láttam Wolff titkos női szervezetének nem nagyon intelligens eljárását – igaz, hogy az megszűnt és én így szabad vagyok, de megint kellemetlen a titkosság gondolata. Apa sem szerette soha az ilyen társaságokat, például a szabadkőmívességet. És azt hiszem, most már nincs is rá szükség. De nem tudtam kikerülni. Antónia is annyira sürgetett – majd azt mondom, kínzott vele –, míg végre elfogadtam és letettem egy „vad" titkossági esküt. A szervezetnek Gömbös volt a feje, ami elég szimpatikus, a helyisége a régi szabadkőmíves páholy, ahol még megvoltak a régi jelképek, csak felébe volt húzva egy függönyön a kettős kereszt. De ha nem voltam megelégedve a Wolff-párt asszonyaival, itt sem volt több okom az elégedettségre; különben erről úgy emlékszem, már írtam is.[1193]

Ungerné első dolga, hogy elkeseredetten beszél Cécile-ről. Már szinte restellem leírni, mert tulajdonképpen magamat védem ezekkel az adatokkal, de azt szeretném bizonyítani vele, hogy nem az én külön elfogultságom szerepel Cécile-lel szemben. Azt beszélte, hogy ő kérte annak idején Cécile-t, hogy csinálják meg együtt az ország asszonyai közt a háziszövés fellendítését. Ez tavasszal volt; ő nyáron elutazott, miután megbeszélték, hogy az ősszel megkezdik a munkát. Mire hazajött, Cécile a MANSZ-szal és az ő kizárásával megvalósította az ő tervét.

Ezt előre megjósolhattam volna neki. Különben most Cécile Gömbössel barátkozik, ami megnehezíti az Ungerné helyzetét, de ez arra mutat, hogy úgy látszik, Gömbös pozíciója erősödik.[1194]

❖

Annyi szomorúság van a nyomor miatt a lelkemben, hogy alig tudnám a legmegrendítőbbeket elhallgatni. Tavasszal a pártirodában találkoztam a Pontelli-leánnyal Váradról: az unokahúga Énekes őrnagy özvegye; az őrnagy súlyos haslövés után meggyógyult, újra kiment a frontra és Doberdónál elesett. Az asszony két kis gyermekével maradt vissza szegényen, egy üzletben van valami kis keresete és az oláh kormánytól 460 lej nyugdíjat kap. Most szeretne repatriálni, hogy a gyermekei magyarok maradhassanak; Rakovszky belügyminiszter ígérte, hogy a kérvényét kedvezően intézi el. De a honvédelmi minisztériumtól azt a választ kapta *(láttam a leiratot)*, hogy csak abban az esetben engedik meg a repatriálást, ha minden nyugdíjigényéről lemond. (A honvédelmi minisztériumban vannak a legnagyobb panamák.)[1195] De szónokolni tudunk a doberdói hősökről. Igaz, hogy még a győztes nemzeteknél is csupa igazságtalanság a „hősök" sorsa, amint az angol regényekben olvasom.

Pedig telik nekünk sok mindenre: Ausztria amerikai követének fizetése 2700 font, a magyar követé 6500. Ausztria amerikai követének fizetése 10.800 dollár, a magyaré 25.500. Ezért nem jut a doberdói hősök özvegyének nyugdíj.[1196] Az egyik pesti alpolgármester, közüzemi vezető, 800 millió nyereséget kapott az üzemektől; mindenki nyíltan beszéli. De a városi tisztviselők fizetését nem lehet emelni. Vass miniszter kalocsai nagyprépositi fizetését is kapja, ami magában 1750 mil-

1192 Ti. Gömbös Gyula későbbi második felesége, akinek halála után ismét elvette első feleségét.
1193 Valóban.
1194 Rosszul látta. Gömbös 1928-ra belátta Bethlennel való 1923-as szembefordulásának kudarcát, s 1928-ban visszatért az akolba.
1195 Nincs erre mérőszám. Sok helyütt panamáztak.
1196 Ez nincs így. A korabeli külügyi szolgálat a túlnyomórészt kurucos közvéleményben nagyon népszerűtlen volt. A tárca költségvetése kimondottan visszafogott volt.

lió. Krausz Simon, az Angol–Magyar Bank igazgatója 2000 milliót kap. Az ő távozásával belépő Fleissig 3000 milliót kér. Persze ez mind papírkoronát jelent, de még így is horribilis összegek... Van itt pénz..., sőt sok pénz, csak ügyesség kell hozzá, hogy felszedje az ember.

Szalay nevű író [Szalay László] megírta a zsidó nők történetét, ezzel megnyerte a zsidóságot; ezután magyar paraszthistóriákat írt. A zsidó nőkből és *Szuhay*-novellákból egymilliárd koronát vett be egy év alatt. Ezt maga beszélte el a könyvtárban. Lehet, hogy a felével megtoldotta az igazat. A zsidók legnagyobb pártfogásukba vették, egész irodája van, mely könyvei forgalmát lebonyolítja. Már fordítják németre és angolra. Most Babilonról ír egy regényt, most keres könyveket hozzá, mert eddig semmit sem tudott róla. Később letűnt a neve az irodalomban. Rozsnyayné, Nil megint hív, hogy menjek el hozzájuk Szeghalomra, onnan átmennénk Csabára, ahol az *Aurora Kör* rendezne számomra egy estét és ott van a *Tevan Kiadóvállalat*, mely nagyon szép könyveket ad ki, az enyémeket is el lehetne náluk helyezni. Persze én nem mozdulhatok, hiszen még villamosra is alig telik a pénzemből, nemhogy még utazásokra: és oda jó ruha és megjelenés kell, tudom én, hogy van ez, ha az ember kimozdul. Azután nem vagyok olyan optimista, hogy mindjárt meg fogom nyerni az embereket, bár Nil azt írja, hogy Csabán jól ismernek és szeretnek mint írót.

❖

Hát ekkora politikai pletykát még nem hallottam! Schioppa pápai nunciust[1197] egyszerre csak áthelyezték. Miért? – Mert bejelentette a Szentszéknél, hogy Vass miniszter nem lehet kalocsai érsek B[ille]r Irén miatt. A nuncius furcsa véletlen útján tudta meg ezt az általánosan ismert viszonyt. Az Andrássy úton összeütközött a nuncius és a miniszter autója. Nem történt szerencsétlenség, de ki kellett szállani a használhatatlanná vált kocsikból. És ekkor a nuncius megbotránkozva látta, hogy a miniszter kiszáll a kocsiból, utána pedig kilibben B…r Irén; akár egy ancien régime-beli história, csak akkor a nuncius nem lett volna ilyen szigorú. Különben annyi viccet és vidám megjegyzést, mint ez a viszony, még a mai világban sem aratott katolikus pap. De jött a Riemer-botrány a Vass szerencséjére. Ez a Riemer elítélt bakancsszállító volt a háború idején, két évig be is volt zárva, úgyhogy még a szabadkőmíves páholy is – amelyhez tartozott – bírói ítélet alapján kizárta a tagjai közül. A háború végén azonban kitért feleségestől együtt, aki mint szent katolikus nő, jó barátságba keveredett a nunciussal és kivitte nála, hogy a férje pápai gróf és Szent Sír-lovag lett. A lapok kiugratták az igazat, vagyis a múltat, … botrány…, viszont Vass jelentést tett a jezsuitáknál és Schioppának

132. Bethlen István erős emberei, Wekerle Sándor pénzügyminiszter és Vass József népjóléti miniszter társaságában.
Az írónő korfestő elbeszélése így válik teljessé.

1197 Lorenzo Schioppa.

menni kellett Hollandiába, ahol az asszonyok nem olyan veszedelmesek. Ebben az is furcsa a mi kormányunk vagy külügyünk részéről, hogy Riemer szentszéki betörését elnézte vagy nem tudta; Ferenc József alatt még olyanok sem kaphattak kitüntetést, akiknek adóssága volt, nemhogy büntetett előéletű emberek gondolhattak volna rá. Persze szegény nuncius ezt nem tudta, de jobban kell tudni mindent annak, aki a politikában szerepet játszik.

Júniusi szenzáció a Somogyi-ügy.[1198] Mica egy ismerősétől azt hallotta, hogy szépvízi Balázs Béla, az antiszemita író, egy csomagot kapott külföldről és mikor felbontotta, rémülten látta, hogy a Károlyi Mihály külföldön kiadott lapjai vannak benne. Hihetőleg a kommunista Balázs Bélának küldték. Ezekben a lapokban pedig benne van, hogy a Somogyi-ügyből országos szenzációt fognak csinálni, úgyhogy Beniczky fellépése a külföldi szervezettség egy része. Ő volt belügyminiszter, nagy legitimista. a Somogyi-Bacsó-gyilkosság ügy[é]ben *Az Újság*ba cikket írt, melyben a kormányzót sértő módon aposztrofálta. Emiatt letartóztatták, az Országos Kaszinó kizárta tagjai közül. A Nemzetgyűlésen persze a szocialisták hónapokon át izgatnak az ügy miatt és felhasználják a kormány támadására.[1199]

Azokban a külföldi lapokban az is benne volt, hogy Bethlen megígérte, mikor hatalomra jutott, hogy a kormányzót három hét(?) alatt le fogja mondatni, és nem tartotta meg a szavát. Nagyon kétséges, hogy igazak-e ezek a hírek, de látszik belőlük, hogy Bethlenéket kétszínűséggel vádolják. Mindenesetre hallatlan, hogy Bethlen felmentette Beniczkyt a hivatalos titoktartás alól, mert neki tudnia kellett, milyen érzelmű Beniczky – ha ugyan többet is nem tudott és nem akarattal hívta ki a vihart. Mert mindenfelől azt hallom, hogy az egész heccben a Bethlen keze van benne. Sőt egyesek szerint Bethlen szabadkőmíves, valamelyik vidéki páholy tagja, ez pedig a legsúlyosabb vád ma egy magyar ember ellen. A legitimisták is nagyon kétes szerepet játszanak az egész támadásban, mely világosan a kormányzó ellen van irányozva. De erre aztán a kormányzó mellett felvonuló tüntetés remekül sikerült. Mica ott volt közöttük, és egészen meghatottan jött vissza. Némelyek szerint ötvenezer ember vonult át a Vár udvarán, az „Ébredők" „abcúg Bethlen"-t kiabálva szavalókórusban. Békássyné csak a fővárosiak éljenzését találta gyengének hangban, érzett, hogy agyongyötört emberek hangja, ellenben a kecskemétiek olyan dörgőn éljeneztek, hogy magukkal ragadták a közönséget is. Ettől fogva a kormányzó tisztelete állandóan növekszik, úgy hogy ez az intriga visszafelé sült el.

Azt beszélik, hogy Ausztria Olaszországhoz fog csatlakozni! Nem pedig a németekhez... Erős magyar érzelműek nálunk ellene vannak a némettel való összeköttetésnek, féltik kultúr-önállóságunkat a hatalmas német befolyástól, persze régi osztrákgyűlölet is erősíti ezt a visszakozást. Ezek reánk nézve is az olasz szövetséget tartanák a legjobbnak, perszonálunióval, mert akkor Olaszország a délmagyar területeket és Erdélyt is hozná nekünk. Félek, ezek csak olyan vérmes magyar remények: persze, hogy nagy jelentőségű volna a tengerre kijutás, azonkívül politikai elvekben is jól megfelelhet nekünk – és aztán akkor Olaszország olyan közel lenne hozzánk, mint régen Bécs volt, ez pedig nagyon csábító.

Nyáron körülkeríttetjük az Ilona-telepi kis temetőhelyünket; talán sohasem jutunk oda, ahol a többiek alusszák az örök álmot – mert míg Romániának nevezik a mi földünket, addig még halva sem lehet odamenni. Sok virág a síron, annyit tehetünk csak, nincs síremlék, csak egyszerű fejfa.[1200]

IV.

Egy kultúrszövetség tervével foglalkozom – hiszen már a MANSZ megalapítása óta ez volt az a szerep, melyet ott magamnak szántam. Lehetne-e önállóan, függetlenül más egylettől megcsi-

1198 Ld. a 479. sz. jegyzetet.
1199 Ezekben az ügyekben sem enyhült az írónő ellenszenve.
1200 Édesanyjukat temették itt el.

nálni? Rozsnyayék azt mondják, inkább szervezzek egy magyar írónők társaságát. Még a neveket is felírják, kik lehetnének tagjai. Nem, nem! Amitől legjobban iszonyodom, az a dilettáns írónők serege – és teljesen ellentmondana minden becsületes elvemnek. És amellett képtelen gondolat azt hinni, hogy például Tormay ugyanabba a társaságba menne Várnai Zsenivel és egy csomó más zsidóasszonnyal. Egész más az én tervem és ideálom: az, amivel meg lehetne hódítani az egész magyar középosztályt az irodalomnak és művészetnek.

Kremmer igazgatóm beszéli: egy közoktatásügyi miniszteri tanácsosnak mondja, hogy nincs egy jó magyar revünk. Ezt a választ kapja: Nincs arra semmi szükség, a napilapokból úgyis megtudja az ember, hogy mi történik, aztán most már lehet könyvet is venni, ő most vette meg Drasche-Lázár Alfrédnak az utolsó regényét. Kremmer aztán megmondta neki Drasche-ról való véleményét. Ugyancsak ő mondja el, hogy Sződről bejövet ugyanabban a kocsiban jön a gyár főgépésze, Anatole France-t olvassa, egy odavaló földbirtokos asszony a *Színházi Élet*et falja, egy másik hölgy, orvosnak a felesége az *Új Idők*et tartja a magyar irodalom legfőbb fórumának. Ezen kellene segíteni. Kicsiben már meg lehetne kezdeni a tervezett irodalmi zsúrokon. Bár néha még az jut eszembe, hogy mikor a miniszterelnök nyíltan kimondja, hogy a pusztuló középosztályon úgysem lehet segíteni, akkor szabad-e kultúr-kérdésekkel foglalkozni a kenyérkérdés mellett? Igaza van Milotaynak, hogy „nem találtak egy jó szót a halálra ítélt küzdelmeinek, szenvedéseinek, erkölcsi hősiességének méltánylására." – De hiszen a *Bujdosó könyv* is így bánt el az osztályunkkal.

Nem lesz valorizáció, jelenti ki Bud János miniszter éppen olyan nyugodtan novemberben, a beálló tél előtt. Mert akik áldozatokat hoztak a hazáért, csak menjenek tönkre, akik hadikölcsönökbe fektették be vagyonukat, azokért nem kár, csak az okos pénzembereket kell figyelembe venni. Az olyan okosakat, mint a zsidó grafikus, Gara Arnold, aki 1914-ben azt vésette a kardjára: „Leben und leben lassen!"[1201] Az ilyenek most sem veszítik el az életüket. De semmi baj – Csáky hadügyminiszter[1202] jelenti, hogy 20 millió aranykorona megtakarítás van a hadügyben – vajon nem itt kellene a legkevésbé takarékoskodni? –, de mindenki tudja, hogy az állami lakásában csak a fürdőszoba 150 millióba került, papírkoronában, az igaz; a háborút viselt altisztek azonban néhányszáz korona emelést kaptak, persze azok is papírkoronában. Nagyon szomorú dolgok ezek. vitéz Tardos kollégám, akinek fél lába csípőtől fogva hiányzik, keserűen kiáltott fel közöttünk a könyvtárban: – Úgy? A harctéren előre, a hivatalban utolsó? – mikor a B-lista kezdett pusztítani közöttünk.

De úgy látszik, régen pusztítanak itt hasonló bűnök. Egyik kollégám beszéli el: Csontosi Jánost, aki külföldi akadémiák tagja, kitessékelték a Nemzeti Múzeum könyvtárából, mert állítólag ellopott egy Corvin-kódexet. 1910-ben egy altiszt, halála előtt, bevallotta, hogy ő rejtette el a kódexet egy szekrénybe Fejérpataky [László] parancsára. Az altiszt a vallomáshoz elhívatta a Múzeum egyik igazgatóját és még több tanút. A kódexet azon a helyen meg is találták. Akkor már Csontosi öreg, elfásult ember volt s a feleségével, aki 30 év óta nem vett új ruhát, a Predeál szállóban lakott egy lyukszobában, mely tele volt könyvekkel. Fejérpataky közben a Múzeum főigazgatója lett és azután sem vonták kérdőre soha. *(Más – kevésbé regényes, tehát hihetőbb – információ szerint, mikor Fejérpataky meghalt, hivatalosan felnyitották a fiókját, és abban találták meg az elveszett Corvinát. Egy altiszt akkor vallotta be, hogy ő vitte be az igazgatóhoz. Fejérpataky [László] Berzeviczy [Albert] sógora volt, tehát teljhatalmú és megtámadhatatlan.)* Az a kollégám, aki ezt elmondta, külön megkért, hogyha csakugyan megírom valaha az emlékeimet, ezt ne felejtsem ki belőle, legalább ennyi igazságot szolgáltasson a magyar nemzet az üldözöttnek, hogy az igazat megtudják róla.

De milyen nehéz az igazságot megtudni! Mivel a városi főtisztviselőket is sokszor támadják az urizálás miatt, most egy beavatott mondja el: minden tanácsnok külön autón jár? Ez annyira nem igaz, hogy a tanácsnokoknak egyáltalában nincs külön autójuk. Lobmayer jár kocsin, mert

1201 Élni és élni hagyni – ném.
1202 Csáky Károly gróf. Honvédelmi miniszter volt.

a lába miatt nem tud gyalog járni, a többinek kocsija sincs. A városnál összesen három kocsi van, azokon járnak, ha messzebb van hivatalos dolguk. A villamosnál a régi húsz igazgató helyett van négy, az üzemeknél pedig a régi zsidók azért vannak bent, mert a szerződésük köti a várost. Az étkezdébe a népjóléti miniszter tette be a zsidó vezetőt. Ehhez képest azelőtt magának Bárczynak négy autója volt: az egyik a babájának, a másik a feleségének, és a gyerekeinek is külön. Az egyik villamos-autó volt a városi üzemből. Ebből a cáfolatból kitetszik, hogy mik voltak a vádak a város ellen.

Csakugyan hol van az igazság? Mi történt a Zala-üggyel, aki most a fiatal művészeket támadja? Millenniumi szobra még most sem készült el, habár állítólag már háromszor kifizették; mindig volt valami kifogása és baja. Hol a műterem égett le, hol a segéd törte össze a mintát. Félek, e sokféle és sokfelé szóló támadás csak abból a keserűségből ered, mely a közönségben a nyomorúsága miatt állandó lázadást okoz.

Hadd írjak valami mulatságosabbat is, habár azt mondták, hogy ez is felér egy vesztett csatával, de én nem tudom olyan aggasztónak látni. József főherceg fiával, József Ferenccel az olasz király leányát akarták elvetetni – ezt már régen pletykálják. A magyarországi olasz követ mindent elintézett a siker érdekében és József Ferenc le is utazott Bánffyval Rómába,[1203] ahol már mint kérőt várták. De Bánffy és a mi követünk, Nemes gróf olyan ügyetlenül viselkedett, hogy az egész dolgot elrontották. Az olasz főhercegnő belga trónörökösné lett – és mivel József Ferenc is talált egy kiváló feleséget, a dolog nem volt olyan tragikus. Rosszabb az, hogy mikor most a magyar képviselők lent voltak Olaszországban és beszéltek a követtel, kiderült, hogy semmit sem tud a magyar helyzetről, még azt sem, hogy hány vármegyét veszítettünk. Ez a magyar arisztokrácia és a magyar diplomácia.

Novemberben meghívást kapok a Herczeg Ferenc jubileumi nagybizottságának tagja gyanánt, hogy a magyar kultúrára oly nagyfontosságú ügyet jóindulatú érdeklődésemmel méltóztassam támogatni! Nahát, engem többek közt jól kiválasztottak! Itt is eléggé megírtam, hogy Herczeget mennyire tartom a magyar kultúra szempontjából fontosnak. Csak egyet kell elismernem: van rajta valami nagyon tisztességes európai megjelenés és sváb létére igyekszik jó magyar lenni, és ha megerőlteti magát, még jó dolgokat is ír. Csak ha az ember az igazi magyarokat olvassa, akkor érzi meg, hogy ki a sváb és mi a magyar kultúra igazi íze.

Nem, akkor még a vasárnapi zsúrjaimat is „kultúrábbnak" [sic!] tartom. Eleinte féltem, hogy így, teljesen ismeretlenül, hogyan hívjak meg éppen olyan ismeretlen embereket. A legkellemesebb csalódás ért. Egyetlen visszautasítást sem kaptam, első perctől kezdve kitűnően ment a beszélgetés, a szellemi nívó csaknem mindig kifogástalan – és ami olyan rendkívül jól esett, ezek a nagyrészt idegen emberek a legkedvesebb szeretetet mutatták és tudom, hogy érezték is irántam. Látszott, hogy meglepte őket szellemem fiatalsága. Ezek a fiatalok, akik a fiaim lehettek volna, Emmukának neveztek és úgy vettek körül, hogy kényszer nélkül én voltam az este központja, sokszor szinte akaratom ellen. Azt a nagy célt, melyet elgondoltam, nem értem el, ti. hogy a művészek és közönség közt hidat verjek, habár megpróbáltam, de az alapját megvetettem és majd a Kultúrszövetségben tovább fejleszthetem.

Persze nemcsak a szellemiről kellett gondoskodni, hanem teához valóról is. Tehát néhányféle szendvics, sós és édes sütemény készült; nagyon egyszerű volt az egész. Sohasem hallottam, hogy ezt kifogásolták volna. Mica és Évi szolgálnak fel, kétszer-háromszor is teát és hozzávalót. *(Ha valaha valaki szeretne hasonló vállalkozásba fogni, biztatom ezzel, hogy nem kell megijedni a nehézségektől és költségektől.)* Az első években minden vasárnapra mindenkit meghívtam, ebből azonban az a nehézség származott, hogy néha öten jöttek el, máskor harmincan is. Ezért később megváltoztattam a rendet, minden vasárnap délutánra felváltva 15–20 embert hívtam meg. Később, mikor átköltöztünk Budára, ismét változtatni kellett a renden – de ez már későbbre

1203 Érdemes megfigyelni a fogalmazási szófordulatot. Az írónő azzal a birodalmi fölénytudattal ír Rómáról, ami a valamikori Árpád-kori nemesi gondolkodást jellemezhette.

tartozik. Eleinte ragaszkodtam ahhoz a gondolatomhoz, hogy ne csak írókat és művészeket hívjak meg, hanem olvasókat is. Ezeket először Éva barátai közt kerestem. Egyrészt, hogy neki is legyen társasága, másrészt mert ezek fiatalok, tehát befolyásolhatók lesznek. De ez bizony nem sikerült. Nevettek is rajtam az enyéim, mert a nem-író társaság gyorsan elvált a többiektől és az Éva szobájában külön zsúrt tartottak a maguk kis problémáival és nevetgéléseivel eltelve. Egypárszor meg is haragudtam miatta, de azután nem avatkoztam többé bele. A társaságom sem alakult ki mindjárt véglegesnek. Sokan lassanként leváltak, akik után nem is búsultam, de még többen jöttek. Akikről láttam, hogy nem egészen azt a nívót és érdeklődési kört jelentik, többé nem igen hívtam meg. Kialakult egy olyan kedves közösség, hogy egyszer nagy meglepetéssel hallottam Tormay Béla megjegyzését. – Hallom, hogy nálad van, Emma, egész Pesten az egyetlen igazi irodalmi szalon.[1204]

Legérdekesebb vendégeimről szeretnék külön is megemlékezni, futtában arcképet vázolni róluk. Persze ez csak külsőleges lehet, hiszen nem ismertem őket, csak a nálam való megjelenésük szerint. A mélyebb és bensőbb emberismeret hiányozni fog arcképeimből, melyet írói felismerésnek neveznék. Én így ismerem és szeretem őket. Lassanként alakult ki az egész társaság, nagy öröm volt, ha kitűnt, hogy megint van valaki, aki a mi közösségünkhöz tartozik. Nagy vitáink gyakran tíz óra utánig tartottak. Eleinte hat órakor jöttek, később az eljövetel ideje eltolódott és vele az itt maradásé is. A témák leginkább irodalom és színház körül mozogtak, egyes írók újonnan megjelent könyveiről, vagy filozófiai irányokról beszéltünk – habár filozófiával senki sem foglalkozott „szakszerűen". Néha Ascher Oszkár szavalt egynéhány újonnan felfedezett verset, más nagyon ritkán olvasott fel a sajátjából, talán gyöngédségből, mert én sem szóltam soha arról, hogy mit írok.[1205] *(Egyáltalában nagyon fontos, hogy az ember minél kevesebbet beszéljen saját magáról és minél „szebben" tudjon meghallgatni.)*

Ott ültem a nagy pamlagon, tulajdonképpen rekamién, a nagy sárga selyempárna a hátam megett, és vezettem a témákat vagy a vitát. Senki sem akart a másik szobába menni Évi társaságán kívül, csak ahol én voltam. Ha véletlenül nagyon sokan jöttek el, akkor vált szét a társaság. Nagyon figyelnem kellett, hogy mindenütt legyen tea és sütemény. Ilyenkor a vendégek között jöttem-mentem. De ha intimebben voltunk, ami a legjobb volt, akkor a pamlag szeglete maradt

1204 Ide két kéziratlap közé az írónő betette *A Társaság* című újság 1928. április 15-i számából az a kivágatot, amely így szól: „Ritoók Emma immár harmadik éve eredményesen látja vendégül vasárnaponként irodalmi szalonjában a fiatal írógenerációt. Az idei szezontzáró vasárnapon a következők jelentek meg Margit és Éva húgain kívül: Ascher Oszkár, dr. Ártinger Imre és felesége, Álgya-Papp Zoltán szds., Babits Mihályék, Breit Vince, Csorba Géza, Dutka Ákosék, Erdey Dezső, Fáy Dezsőék, Földessy Gyula dr., Földessyné Hermann Lula, Gerlóczy Lívia, Geist Gáspár dr., Gorka Géza, Hevesi Andor, Hoffmann Edith, Ignotus Pál, Illés Endre, Komjáthy Aladár, Komlós Aladár, G. Mollináry Gizella, Gebauer Gusztáv, Molnár C. Pál, Montagnac János báró, Móra László és felesége, Olcsvay Géza, Paál Árpád, Pátzay Pál és felesége, Rédey Tivadar és felesége, Rozsnyay Kálmán feleségével, Nil-lel, Sárközy György, Sonkoly Béla, Simon György és felesége, Szabó Lőrincék, Szerb Antal, Szegedy-Maszák Vera, gróf Teleky Sándorné, Oroszlányi István fhgy., Bojár Lili, Zámbory Antal fhgy., Antonio Vidmár olasz követségi attasé, Thorockay-Wigand Ede és felesége, Tass József és még sokan." – A lap szélére pedig Emma ceruzával ráírta: „Szerencsére nem voltak mind egyszerre nálam."

1205 Memoárjában a jeles előadóművész úgy emlékszik, hogy Rozsnyay Kálmán unszolására jutott el a társaságba. Számára egyáltalán nem volt jó ajánlólevél a „jobboldali" MANSZ, az írónő abban vitt szerepe. De Rozsnyay tovább kardoskodott, mert Ritoók Emma – úgymond – „remek ember". És Ascher valóban nem bánta meg, hogy engedett az unszolásnak. „Éveken át jártam aztán ebbe a kedves, különlegesen vegyes társaságba, ahová »beszerveződtek« Szabó Lőrincék (még Karinthy is eljött egyszer-kétszer), szélső és mérsékelt jobb|oldali érzelmű írók, írónők (Mollináry Gizella a férjével), az eleven és szókimondó Teleki grófnő, egy okos, izgalmasan szép asszony, dr. Miskolczy Ernőné (Gyömrői Márta) férjével, a rendőrkapitánnyal, a fiatalok között Illés Endre, Passuth László. A viták izzóak voltak, mert Szabó Lőrinc akkor harcias és támadó volt, és provokálta a vitát: közben rengeteg teát és szendvicset kínált körbe Ritoók Margit, Emma nővére és Évike, az unokahúga. Egy öreg, vad »ébredő« festőművészre, torockói[! – Toroczkai] Wiegand[! – Wigand] Endrére[! – Edére] emlékszem még. – Sokat szavaltam itt, de egy percig sem éreztem, hogy csak »mulattató«-nak tartanak ott. Jó volt közöttük lenni, a vitákban részt venni. A húszas évek eszmei zűrzavarának, a »konszolidációs« évek társadalmi keveredésének hű tükre volt az a kis társaság." – ASCHER 1964, 124–125.

a helyem. Persze viták voltak nem művészi tárgyakról is, a politikai beszélgetés pártpolitikává soha nem lett. Zsúrjaim nagyszerűségét egyik tagunk azzal híresztelte el, hogy 20–30 okos ember összejön, és nem politizál. Ez Álgya-Papp, a költő főhadnagy volt, azt hiszem, a legszebb fiatal férfi, akit akkoriban láttam, verseket is ír, de erről nem szeret beszélni. Magyar úr és kedvesség az ujja hegyéig.

Magam is kíváncsi vagyok, hogyan tudom jellemezni a vendégeimet. Írok a később csatlakozókról is, mert ezeket az éveket ennek a kis társaságnak az együttese és intelligenciája tette reám nézve feledhetetlenné, és megszabadított az egyedülvalóság annyira nyomasztó érzésétől. Éppen úgy, mint én, a többiek is igyekeztek túl a személyes ügyeiken és érdekeiken, magasabb, általánosabb problémákat megtárgyalni. A képzőművészek valamivel később jöttek közénk, mikor már a Kultúrszövetség útján ott is megismerkedtem a fiatalabb nemzedékkel. Tehát akármilyen egyszerű volt is a külsőségekben az összejövetelünk, a szeretet, mellyel engem körülvettek, elfelejthetetlen marad egész életemre. *(Mindig csodálkozom, hogy akik vagyonilag is tehetik, miért nem teremtenek meg egy szép magyar szalonéletet.)* Mivel elsősorban Babitscsal beszéltem meg tervemet, és ő nagyon szívesen biztatott, vele kezdem vendégeim leírását. Neveket is mondott, hogy kiket hívjak meg elsősorban. Felesége is segített, őszintén megmondta, hogy csak a neki rokonszenves embereket említi fel.

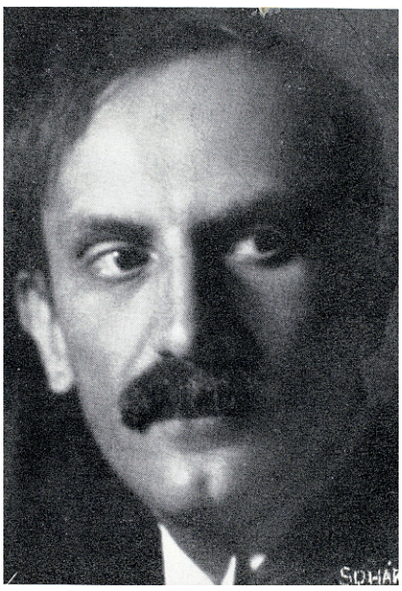

133. Babits Mihály Az írónő szemében hiteles Babits-kép

134. Babits Mihály igen szerény nyaralója. Az egyik falon ma is látható volt látogatói egy részének aláírása. Köztük Ritoók Emmáé.

Babits külsőleg Arany János-típus, szinte csodálatos, hogy nem bihari; de van valami cigányos jelleg is benne, nagyon fekete haja és sötét, bár sápadt arcszíne. Feltűnően intelligens arc, ha nem tudná az ember, hogy ki, akkor is látná rajta, hogy valaki;[1206] nem mindennapi ember.

1206 Az írónő aláhúzása.

Alakja hajlékony, nem magas, de azért sohasem látszik kicsinek. Arckifejezése nagyon komoly, sokszor szinte szomorú, azért a mosolygása annál kedvesebb. Ritkán nevet hangosan, de annál kellemesebben. A hangja is hajlékony, mély, néha ritkán rekedtes vagy orrhangú, különösen, ha felolvas. Egyike a legrokonszenvesebb embereknek, még megjelenésében is. Sohasem pózol, és éppen azért nem szeretem azt az arcképét, melyen kezére hajtja a fejét, mert ilyen tartást sohasem láttam tőle. El ne felejtsem a szeme mély, nem annyira sugárzó, mint önmagába merülő kifejezését. Írásairól olyan természetesen beszél, mintha verset írni nem volna több, mint bármi más foglalkozás. Mint házigazda egyszerűen elragadó: legelőször esztergomi kis otthonukban éreztem ezt át. Erről az otthonról úgy beszéltek az emberek, mintha Isten tudja milyen nagyszerű villa volna és irigykedtek, hogy versekből ilyet lehetett szerezni. Pedig bizony akkor nagyon egyszerű falusi kis ház volt, szőlőpajta lehetett eredetileg, melyet kissé átépítettek. De ők nagyon szerették és igyekeztek a kertet is otthonossá tenni. Az asszony is nagyon kedves volt, mikor egyetlen tő sárgaviolával dicsekedett; visszaemlékeztem tenger rózsánkra és virágunkra Váradon és szeretettel élveztem az egy tő violát.

Ahogy Babits a vendéget fogadja, mulattatni igyekszik, és kissé izgatottan keresi, hogy mi volna annak a kedvére, teljesen átadja magát a vendéglátás szívességének. Ezt különben Pesten is tapasztaltam nála, mivel itt mindig rövidebb ideig voltam, nem élveztem annyira ki. Még van valami gyermekesség benne, mikor házigazdát játszik – játszik, de olyan komolyan, mint egy nagy gyerek katonásdit vagy építészt. Egyáltalában amilyen komoly szellemileg, lelkileg vagy mondjuk érzelmileg mindig átüt valami kedvesség, és ha elbeszél valamit, mindig olyan, mintha mesélne.

Azt mondják, hogy rendkívül hiú; én sohasem tapasztaltam nála. És azt is [mondják], ha valaki a belső társaságába tartozott, annak nem volt szabad idegen isteneinek lenni ő kívüle. Nem hiszem. Hiszem, hogy rendkívüli érzékenysége miatt minden kis megbántás vagy veszteség tízszeresen fájt neki, ezért szakított Szabó Lőrinccel és Németh Lászlóval is. Itt nálam találkozott Lőrinccel és egészen jó viszonyban látszottak lenni, az asszonyok is, ami pedig jó jel. Azt is mondják, hogy ha valaki egyszer elmarad rendes szerdai zsúrjukról, ahova fiatal írókat szoktak meghívni, szemrehányást tesz: – Már te is elhagysz?

Tudom, át is tudom érezni, hogy kritikát nehezen fogad el. Ez később fejlődhetett ki nála, mikor már mint a magyar irodalom legfőbb fóruma szerepel. Nehéz a nagyságot kicsinyesség nélkül elviselni. Bár velem mint íróval a *Nyugat* nemegyszer igazságtalan volt, azt a kicsinyességet nem tapasztaltam, amelyről Németh László ír a *Kisebbségben* című, különben kitűnő könyvében. Úgy emlékszem, Szabó Dezső még jobban nekiment, de erre nem lehet adni, az ő túlzásait mindig nagyon le kell tompítani. Arról pedig szó sem lehet, amit az Ady-rajongók mondanak róla, hogy tehetségtelen. Más tehetség – olyan, mint Ady, nem is jöhet több egyszerre. Bizonyos, hogy Adyban több a zsenialitás, a viharosság. De miért ne szeressük és értékeljük azokat a mélyen emberi, szenvedő hangokat, melyek különösen késői verseiben szólalnak meg. A koraiakban nem szeretem a gyakori rímekkel játszást, a feltűnő asszonanciakeresést, az ismétlésekbe belebonyolódást. Regényei közül az *Elza pilótát* egészen eltévesztettnek érzem, az *Újváros*t [sic!] szeretem és a *Halálfiai* élő jellemeivel és korfestésével egészen kiváló. A novellái a legszebbek prózai írásai közt.

Különös, hogy összetartozásunk egyszer csak megszakadt... Rosszul esett nagyon, hogy Schöpflinnek azt a komisz, személyeskedő kritikáját a *Pan*ról [*Pan megváltása*] minden megjegyzés nélkül közölték a *Nyugat*ban, holott maga Babits mondta egyszer, mikor kéziratban olvasta, hogy mennyire tetszik neki – csak a verselést kifogásolta, persze az ő formai tökéletességéhez képest![1207] Nem akartam olyan megbántott hangulatban találkozni vele és egy ideig nem hívtam a vasárnap délutánjaimra, de soha egy szó megjegyzést nem tettem a megbántottságomra.[1208] De ha közben

1207 Ahol ezt írja Emma, ott arról van szó, hogy ezt tartotta Babits a legjobb művének. Ld. a 31. lapon olvashatóakat. (Ezt a szót, hogy „komisz" – amit az írónő csak nagyon negatív esetekben használt, osztálya tagjaira soha – csak és kizárólag az általa egyszerűen svábnak nevezett férfiú érdemelte ki.)

1208 Éppen eléggé beszédes tény volt, hogy a kritika megjelenése után jó ideig nem hívta meg Babitsot a zsúrjaira.

voltam nála valami irodalmi ügyet megbeszélni, mindig szíves, meleg fogadtatásra találtam. Sőt egyszer egy rendkívül jellemző eset történt, reá nézve jellemző – ami azt mutatta, hogy milyen sok van azokban a nemzetközi érzés[t] és külső *(talán zsidó)* hatások[at emlegtő] kijelentésekben, hogy nem veleszületett belső érzésből fakadnak. Megbíztak, hogy írjak az újjáalakuló *Nyugat*ról[1209], elküldtem neki a kéziratot, mert nem akartam, hogy a tudta nélkül jelenjen meg egy olyan írás, ami talán nem fedi pontosan a régi eseményeket. Ugyanakkor egy idegen hölgy jött oda, Babitsné régi barátnéja, aki Erdélyben oláh tiszthez ment feleségül, és ezt elmondta. Kínos meglepetéssel hallgattuk a hírt, Babits megkérdezte, nincs-e összeütközés közöttük nemzeti szempontból? – Nincs, felelte az asszony, mert mi arról sohasem beszélünk. – Én azután Babitscsal bementem az ő szobájába; ő a *Nyugat* keletkezése idejéből néhány adatot mondott el, de különben nem kifogásolta a cikkemet, csak egyszer kérdezte, mit értek én azon a kifejezésen, hogy nemzeti lélek. Bevallottam, hogy ezt nem tudom megmagyarázni, csak érzem. Megcsóválta a fejét, mintha valami frázist nem hagyott volna jóvá. Egy idő múlva – már másról beszéltünk – azt kérdi: – Mit mond ehhez az asszonyhoz? Hogy tudott hozzámenni mégis egy oláh tiszthez? – Elmosolyodtam: No, lássa, ez az, amit az elébb nem tudtam megmagyarázni. – Ezt azért tartom érdekesnek, mert Babits ellen gyakran felhozták, hogy nem eléggé érez velünk, vagy nem eléggé intranzigens magyar; én magam is ezt éreztem a *Vörösmarty Akadémia* feltámasztására írt cikke miatt. De tudom, hogy ez nála csak olyan „elv", mint más embernél a pártpolitika, nem a lelkének az ügye.

(Itt közbevetem, hogy ennek a faji vagy nemzeti érzésnek érdekes példájára akadtam Schliemann életrajzában, aki a végsőkig el volt keseredve a németek és főleg a német tudósok ellen,[1210] akik folytonosan támadták és hallani sem akartak róla, hogy a trójai kincseket Berlinbe vigye. Ekkor is Londonban volt kiállítva. Ebben az időben találkozott Wirchow-val Kis-Ázsiában és együtt sétáltak a romok és ásatások között. Ekkor Wirchow Schliemann elkeseredett elhatározását hallva egy Schlehdorn-ágat[1211] tépett le és ezekkel a szavakkal nyújtotta oda a barátjának: „Ez a virág Ankershagenből való."[1212] És Schliemann, a kozmopolita, akinek elég oka volt, hogy haragudjék a hazájára, még aznap elhatározta, hogy a kincseket átviteti Londonból Berlinbe. A görög feleség ennek akkor is ellene volt.)

Babitsné mint asszony, inkább csinos, mint szép; német típus, szőke, kékszemű. Kissé hidegnek éreztem addig, míg a versei meg nem jelentek; nála valahogy éppen ez a magától áradó kedvesség hiányzik, ami a férjében megvan. Esztergomi látogatásunk után bennem is maradt kis hidegség feléje, mert valami megjegyzést tett a vasárnap délutánjaimra, mire megírtam neki, hogy szeretném tudni, mivel volt elégedetlen. – *(„Meg kell mondanom, drága Emma – írja válaszában –, hogy engem nem kell mindig komolyan venni. Az a célzás egy buta vicc volt, ami annál inkább bánt, mert tényleg csodáltunk Téged bravúros ügyességedért, ahogy a dolgot szervezni és az emberekkel bánni tudtál, s mi egyetlen jó barátunknál nem fordultunk meg annyiszor, mint Nálad. […] A nő-függetlenség kérdése engem is nagyon érdekel. Én igazán kiváltságosnak érzem magam a házasságommal, mégis köreim, ama bizonyos féltett körök, minduntalan sérülést szenvednek, s időnkint szinte rohamszerűen fog el a vágy a szabadság után. […] az »erotikus terheltség« a fiatalság ügye, ámbár értem, hogy mire gondolsz. […] De Asszonyom, nem volna helyesebb mindezt regényben megírni? – Szeretném Emma, hogyha barátkoznál velem, oly nagy hiányát érzem egy intim és okos nő barátságának, akivel irodalomról {vagyis őszintén, a kettőnk irodalmáról, a tiedről és az enyémről}[1213] beszélni lehetne… viszont lusta és kevéssé mozgékony vagyok, és ha barátságodat már megszereztem, biztosan el foglak hanyagolni, minden jóakaratom ellenére is. Azonfelül, ha*

1209 Ez 1929-ben történt, amikor a lapot Móricz Zsigmond és – kisebbrészt – Babits Mihály vette kézbe.
1210 Itt értsd: miatt.
1211 Kökény – ném.
1212 Heinrich Schliemann (1822–1890) gyermekkori éveit ebben a városban töltötte 1823 és 1831 között, mivel apja az ankershageni lelkészi hivatalt töltötte be. – *BJ*
1213 A zárójelen belüli rész a betoldáson belüli betoldás.

már nagyon foglak szeretni, meglátod, milyen zsarnok és féltékeny leszek… próbáljuk meg a barátságot? – Drága Emma, jöjjetek ki megint.")

Egy másik levelében (mindkettő 1926. július) éppen ilyen melegen ír, egyik versemről (Árvám) mondja, hogy Mihálynak is nagyon tetszett, közöltetné a Nyugatban; de én nem mentem bele, hogy ezt külön magában közölje más verseim nélkül, annyira szubjektív, hogy így egyedül ezzel jelenni meg a közönség előtt – kellemetlen érzés volt. Hogy mégis miért nem sikerült ez a mélyebb megbarátkozás úgy, mint gondoltuk, ma sem tudom megmondani. Bizonyosan én voltam a hibás benne, talán mégis őt éreztem sokkal fiatalabbnak, mint én vagyok, az összes ismerőseim között, vagy talán kétkedtem benne? Nem önző-e? Ha hozzám jön vasárnap, senkivel sem törődik, elkülönözötten megy a saját ismerősei közé – de vajon nem egészen más oka van ennek is? Ideges félelem az idegenektől? Sokkal távolabb áll tőlem, mint a férje, nem egészen értem emberileg. Versei szépek, de ez a szabadvers-líra kissé fárasztó és csak akkor szép, ha a forma hiányát a nyelv és a gondolatok szépsége pótolja; ezt sokszor megtaláltam nála. De azért olyanok a versei, mintha nem közvetlenül születnének meg az átélésből, hanem előbb a lélek egy másik síkjára vetődnék az átélt, és csak azután lenne belőle újra érzés és vers. A novellái remek megfigyelőre vallanak, és ha nem akar realista lenni, nagyon jók. Kiválóan intelligens, azt hiszem, a Babits nevelése is hozzájárult a kifejlesztéséhez. De verseiben nincs Babits-hatás.)

Később az is eltávolított tőlük, hogy Babits betegeskedni kezdett és nem mertem hozzájuk járni, nehogy alkalmatlan legyek. Az asszony mint kitűnő feleség önfeláldozó ápolója lett nagybeteg férjének; ebből látszik, milyen tévesen ítéltem meg, mikor – ha kérdőjellel is – önzőnek gondoltam. Mindenesetre összetett lélek – hisztériás asszonyokat megdöbbentően tud megírni, szinte félős, hogy benne is van valami ebből a bajból, de ide is kérdőjelet teszek, a lelkek kiismerhetetlenek.

Szabó Lőrincet nagyon szeretem, hamarjában nem is tudom, miért. Mondják, hogy a nőkre nagyon hat, nálam nem ez a hatás, ami szeretetreméltóvá teszi. Sok hibáját ismerem asszonydolgokban, kitörő természete nehézzé teszi a vele élést, de olyan egyenes minden meggyőződésében, oly kevéssé elfogult saját maga iránt, annyira tud szeretni – habár ez csak nehéz pillanatokban látszik meg –, hogy ez is elég a vonzódás felkeltésére. A fiatalsága is nagy erő, talán azért nem esik soha abba a hibába vagy keservbe, mint én, [aki] a mindent megértésemmel két malomkő közé jutok. Hallatlanul természetes a beszédében is udvariassági formák nélkül, és mégsem udvariatlan – mert éppen egyszerű egyenessége a legkedvesebb a modorában. De azért éppen meggyőződése miatt kész a legjobb embereivel összeveszni.

Mint poéta nagyon érdekes, mert minden lehető formán átment – mintha csak az irodalomkritikusoknak akart volna problémákat adni; de az az érdekes, hogy olyan nagyszerű költői technikája van, hogy minden új etapnál megtalálja a megfelelő formát. Azért is olyan remek műfordító. Vannak hidegebb versei, különösen mikor szocialista éllel írt, de általában sokkal szenvedélyesebb a verseiben, mint amilyennek külsőleg látszik. Különben abszolút poéta, sőt lírikus. Erre nézve nagyon kedves és jellemző egy kérdése, melyből fiatalos, csaknem gyermekes gondolkozása is megszólal: – Jaj Emmuka, megtaníthatna engem valamire. Szeretnék egy regényt írni, de nem tudom, hogyan kell elkezdeni. – Elkezdeni? Hiszen az magától megy. – Írja le, amit mondani akar, s mindjárt megvan a kezdet. – Jó, jó – mondja ő –, én csak éppen az első mondatot nem tudom megírni. Ezt mondja meg. A többi már menni fog. – Akkor már nevettünk, de ő komolyan ismételte a maga igazát: csak az első mondatot! – Éppen akkor írtam a *Gyárfás Sándor*t, hát megmondtam hogyan kezdődik: az asszony magot szór az aprójószágnak. – Ez nem jó kezdet az én regényemhez – ismétli komolyan. Akkor már mindannyian odavoltunk a nevetéstől, mert éreztük, hogy nem egészen komoly az ő kétkedése. Pedig, ki tudja, hátha igaza volt, minden az első mondattól függ...

Különben elég szeszélyes a hangulataiban és nagy hipochonder, pedig hatalmas szervezetnek látszik, pompás alak, ha görbén nem tartja magát; az arca érdekességét rontja a szemüveg, de vannak pillanatai, mikor valósággal szép. Haja a homlokába lóg és egy megszokott fejrándítással löki vissza, a keze kellemes formájú. Nagyon halkan és gyorsan szokott beszélni, az embernek szörnyen figyelni kell rá. Amiért állítólag Babits megharagudott rá, hogy elszakadt tőle, egé-

135. Szabó Lőrincné, a „szőke Klára”
„Nem tud poétafeleség lenni.”

szen természetes volt; két teljesen különböző, sőt ellentétes tehetség, ember és irány. Amellett a Lőrinc természete nem hajlékony vagy engedékeny, sőt legtöbb hibája, hirtelen felfortyanása, családi egyenetlensége is ebből származik. Nem tud engedékeny lenni. Főleg pedig nem született férjnek. A gyermekeit rendkívül szereti, és velem szemben aranyosan viselkedik.

A felesége nagyon szép szőke asszony, de boldogtalan. Nem tud poétafeleség lenni. Vele mint könyvtári tisztviselővel ismerkedtem meg, mindjárt jó barátságba keveredtünk, egy fajtának éreztük magunkat. Mikor Lőrinchez férjhez ment, kilépett a könyvtárból, nagyon ügyetlen modorban. Mert ő sem alkalmazkodó természet. Talán túlságosan eszes hozzá, hogy apró engedményeket tegyen. Ezért érzik első ismeretségre társaságban hideg természetűnek. Pedig nem az, de van valami büszke önmagába zárkózása, ami miatt szépsége sem hat a férfiakra úgy, mint az ember gondolná. Nevet rajta: – Mindig csak asszonyok találnak szépnek, mondja. – Mindig jól megértettük egymást, habár én néha haragszom rá, ha nem érti meg a férje – hiába – költői szenzációkereséseit. De szeretem és közelebb érzem magamhoz, mint talán bármelyik asszonyt a társaságban. Éva lányunkkal jó barátságban van, de velem is. Ő is egyike azoknak, akik elég fiatalnak találnak magukhoz.

Egyik később csatlakozott, nagyon értékes vendégem Halász Gábor. Keskeny, jó vonalú, kissé gúnyos szájjal, éles madárprofillal. Az esze is olyan éles, mint a beretva. Élvezet hallgatni, mikor vitázik. Rengeteget tud, mozdulatai idegesek. Egyéni életéről semmit sem tudok. Erre, úgy érzem, nincs is szükség. Az igaz, hogy kissé elvont emberré válik, az esszéíró és kritikus kivonatává. Ha szükségem volt rá szellemileg, mindig a legszívesebben segített. Azok közé a ritka ismerősök közé tartozik, akivel a munkáimról is beszéltem, főleg az esztétikaiakról. – Sokkal később, mikor németül megjelent a tragikumról szóló tanulmányom, felhívott telefonon, hogy megmondja, mennyire tetszett neki és hogy a fiatalság körében feltűnést keltett.

Legérdekesebb volt, mikor Katona Jenővel vitázott, akinek modern, neobarokk szólamait – amelyek éppen olyan frázisok, mint a hazafiasak – hideg nyugalommal ütötte agyon. Katona nem jól illik közénk, később nem is hívtam. Van valami bántóan nem harmonikus benne, holott azt hiszem, éppen ezt a harmóniát akarja hangsúlyozni. Ez a stílustalanság talán onnan van, hogy a külseje annyira nem egyezik a szellemivel. Fekete göndör haj, szereplési viszketeg és más sémi sajátságok, holott kijelentése szerint a vidéki magyar középosztályból származik. Ezt a zsidós külsőt akarja-e vajon erősen hangoztatott katolicizmusával ellensúlyozni? Ez a túlzott katolicizmus most egyesült a divatba jövő népies iránnyal, és ez sem hat őszintén nála. *(Látható a leírásomból, hogy nem igen szeretem és elfogult vagyok, ezt le kell vonni.)* Ő jelentette ki egyszer teázás közben, hogy magyar középosztály nincs, ami van, buta és gerinctelen. Persze mivel én egész családommal együtt ehhez a nemesi osztályból kifejlődött középosztályhoz tartozom, kicsit furcsa volt ez a támadás. Megjegyzem, ő is rengeteget olvasott. Egyáltalában az új nemzedék ebben a tekintetben felülmúlja a régit.

Illyés Gyula is a később érkezettek közé tartozik. Elragadó ember a természetes kedvességével, semmiféle elvakultság nincs benne. Még a parasztkérdésben sem, melyről sokat vitáztunk, mivel a bihari parasztokat másféléknek ismertem, mint amilyenekről ő beszélt és később megírt remek könyvében, a *Puszták népé*ben. Rajta már látszik, hogy dunántúli. Talán a kiejtésén, meg ezen a különös mosolygós kedvességén. A versei nem szólnak hozzám olyan természetesen, mint a Lőrincéi, de bizonyára nagy költői tehetség. Lőrinc tiszántúli. Azt tartom, hogy a dunántúli és tiszántúli magyar két különböző fajta. Az irodalomban rendesen egyiknek az uralma a másikat váltja fel. Most a dunántúli van uralmon – az erdélyin kívül, de ez más érzelmi okból vált divattá.

Mindig sajnáltam, hogy a másik nagy dunántúli tehetséget, Kodolányi Jánost nem tudtam bevonni a körünkbe, mert nem lakott Pesten. Különben, ha találkoztunk, jó viszonyban voltunk egymással, leveleztünk is. Nagyon büszke vagyok rá, hogy magamnak már az első regénye, a *Szép Zsuzska* után felfedeztem, hogy egyik legnagyobb magyar tehetségünk. Akkor még senki sem akarta észrevenni és nagy szegénységben élt a családjával együtt keserűség és szenvedés között, ami nem volt csoda. Lett volna csak nekem folyóiratom! Évek teltek bele, míg a kritika és az irodalom rájött, hogy kit rejt ez a sovány, sánta test, melynek remek érdekes feje, hatalmas homloka és lobogó szeme már magában felvilágosíthatta volna az embereket.

136. „kicsit dzsentrifajta a megjelenésében, de amit tud, az egyáltalán nem dzsentris"

Egyszóval általában szerettem a vendégeimet, még ha zsidó volt is, mint Ascher Oszkár, a szavalóművész. A fiatal magyar írók sokat köszönhettek neki, mert a nagyközönség a szavalatai útján ismerte meg őket. Látszólag nem előadóművésznek való. Kis, jelentéktelen alak, hangja nem színészi zengés, sőt szinte rekedtes. De mikor előad, ez mind megváltozik, az ember elfelejti, hogy sémi típus. Sosem felejtem el némely Ady-versét, vagy a *Szeptember végén* szavalását. Kitűnő volt Lőrinc verseiben is. Nagyon intelligens, de ez már éles zsidóintelligencia, ironikus és csípős. Társaságban szellemes, jókedvű, minden irodalmi pletykát tud, pompásan mondja el. Persze kitűnő irodalmi ízlése van. Bármikor szívesen szavalt a zsúrokon, vagy maga is felajánlotta, ha valami újabb dolgot fedezett fel és tanult meg. Óriási emlékezőtehetségével egész novellákat mondott el. Móra [Ferenc] humoros tárcái felejthetetlenek az előadásában. Eleinte nemigen törődött a verseimmel, később magától felfedezett nehányat – *persze soha nem szóltam neki róluk* – és kitűnően szavalta el. Nagyon sajnáltam, mikor később a zsidótörvény[1214] miatt mindenünnen kimaradt. Soha nem volt tolakodó, semmi zsidó a modorában, persze nagyon fájt neki, hogy elvesztett minden kapcsolatot a mi világunkkal, bár én szívesen láttam azután is.

Komjáthy Aladár kicsit dzsentrifajta a megjelenésében, de amit tud, az egyáltalában nem dzsentris, mert a legkomplikáltabb matézissel foglalkozik és mostani társaságomban egyedül ő olvas komolyan filozófiát is. *(Babits filozófiai tudása másfajta.)* Többet tud, mint azok, akik Einsteinről és Freudról szoktak beszélni, mert ilyen nagyon sok van. Persze meglepte, hogy én is értek a filozófiához. – Miket olvas maga, Emmuka! – kiáltott fel, mikor meglátta a Heidegger *Sein und Zeit*-ját[1215] az asztalomon. *(Ez volt az utolsó nagy filozófiai hatás rám, és az utolsó könyv, amit hosszú szünet után meg mertem vásárolni részletre.)* Különben sokszor van ilyen mulatságom. Szabó Lőrinc már évek óta ismert és mégis csodálkozott, mikor Lao-ce gondolatairól beszélt, s nemcsak ismertem a nevét, hanem megvolt könyveim között németre fordított munkája.

De nem magamról akartam beszélni, hanem Komjáthyról, aki olyan különös okos ember. Sem nem jobboldali, sem nem baloldali, nemigen politizál, ha hozzászól valamihez, az mindig helyénvaló. Van valami magyar ősi nyugalom benne, pedig szeret előadni és vitázni is, de azt is olyan nyugalommal, mint aki biztos a maga dolgában. Mély hangja és remek magyaros kiejtése van. Kicsit mintha felülről nézné a világot. – „De Emmuka, mit izgatja ez magát?" – kérdi, ha látja, hogy feleslegesen pattogok. Természetes jóságáért és józanságáért mindenki szereti: pedig több mint józan. Hamar észrevettem, hogy a mélységben némi misztikus kérdéseket rejteget, habár ő ezt bizonyosan tagadná. A verseiben ez költőileg is megnyilvánul. Szeretem a verseit, de azt hallom, hogy a poéták nem akarják elismerni társuknak, ez mégis csak bánthatja. A versei inkább intellektuálisak, ami nem azt jelenti, hogy érzelmileg nem kifejezők, csak azt, hogy talán

1214 A kor, amelyben az írónő élt, nem sorszámozta az egész szabályozássorozatot, mégis a visszatekintőt erősen zavarja az egyes szám. Tekintve az írónő számtalan, zsidóságot egybemosó fogalmazását.

1215 *Lét és idő* – ném. 1927-ben jelent meg először.

hiányzik nála az a közvetlenség, az a lírai kilökődése a versnek, az az önmagától valóság, mely a tiszta lírát jellemzi. Néhányszor kérdeztem tőle, miért nem adja ki a verseit. – Ugyan minek? – felelte. *(Sokkal később mégis kiadta és megkapta a nagy Baumgarten-díjat 1940-ben.)* – Szeretem jó magyaros megjelenését is.

A felesége is tipikusan magyarfajta, kedves, csinos asszony, de már annyira új nemzedék, hogy nem láttam meg benne az értéket, amelyről ismerősei beszélnek – zongoraművésznő is. Komjáthy nem olyan ember, aki teljesen jelentéktelen asszonyt elvett volna feleségül. Azt hiszem, ennél az asszonynál éreztem először, hogy két nemzedékkel – nem is eggyel – fiatalabb, mint én, így a megismerésem vele szemben sántít.

Sárközi György cigányosan zsidótípus, lektor az Athenaeum szolgálatában. Hiába, lassankint megérzi az ember benne, hogy idegen fajta. Nagyon szép versei után azt hihette volna az ember, hogy kizárólag poéta marad. Azután egyszerre regényírásra adta fejét. Az első még csak jó volt, habár nem értette meg a magyarságot, csak úgy észből, és emiatt sok el nem fogadható megállapítást csinált a történelmi regényében, mely különben érdekesen tárgyal egy érdekes kort. A második regényét egyenesen rossznak tartom. Unalmas realizmus, apró megfigyelések százai, semmi mélyebb sem lelkileg, sem eszmeileg nem jön ki belőle. Mint emberrel jó viszonyban voltam vele, habár ő volt az egyetlen, akinél úgy éreztem, hogy nem ismer el magában. Mikor az Athenaeumnál a regényem kiadásáról volt szó, és az igazgató azt tartotta, hogy a Ritoók név nem felel meg nekik, tehetett volna értem valamit; később is nagyon helytelenül viselte magát ebben a tekintetben. Egy másik regényem ott volt nála kéziratban majdnem egy esztendeig, sohasem ért rá elolvasni, és végre nem tudom kicsodának adta oda – állítólag –, aki nem megfelelőnek találta. Ugyanakkor zsidó nőírók bőven jelentek meg náluk. Mégsem esett ki akkor még a zsúrom szellemiségéből, és én sem éreztem kellemetlenül a faji különbséget. *(Felesége Molnár Ferenc leánya. Elvált asszony, két gyermekkel.)*[1216] Hát ez azután egészen Lipótváros volt! Nagyon szellemes, visszavágásokkal mulattató, kitűnően ad elő apró történeteket, pletykákat, azt hiszem, akik ezt a fajtát szeretik, azokra nézve elbűvölő lehet. De olyan más, mint mi, hogy csak úgy porzik. Amellett azok közé a zsidóasszonyok közé tartozik, akik egyenesen antinacionalisták. Nemzetközinek tartja magát, most pesti zsidóasszony, de nem látja be, miért ne lehetne éppolyan jó párizsi vagy londoni zsidóasszony is, ha az élete úgy hozza magával. *(Nem hozta, mert csodálatos módon a férjét nem érintette a zsidótörvény később.)*[1217] – Hát ez nem magyar poétának való feleség és az én jóslatom úgy látszik, beteljesedik, amit pedig Sárközi házassága után a többiek nem akartak elhinni. – Ez az asszony el fogja rontani a férje tehetségét – mondtam. – De miért? – kérdezték csodálkozva. Úgy látom, el is rontotta. Évek óta nem olvastam tőle sem prózát, sem verset.[1218]

Szabó Lőrincnén, a szőke Klárán kívül van még egy Kláránk, a „fekete Klára".[1219] Ő először az aranyos Simon György János festőnek volt a felesége. De ez a bolond művész örökösen kóborolt. Olyan csavargó vándortermészet, sohasem volt itthon, úgyhogy végül jó barátságban elváltak. Klára nagyon kedves, okos és főleg művészi érzékű asszony, de gazdag. *(Ezt a „de"-t úgy mondom, mintha rontana rajta a pénz, pedig nem.)* Festőnek készült, de úgy látszik, nem bírja erővel. Pedig amit eddig láttam tőle, határozottan tehetségre vall. Nagy szeretettel jön közénk vasárnap délután, és pótolhatatlan lenne, habár nem sokat beszél. Van valami természetes közvetlenség benne. Kitűnő ízlésű műértő, Évánknak még abból az időből barátnéja, mikor Jaschik Álmosnál együtt tanultak festeni. Másodszor Frey Andráshoz ment feleségül és hozta el vasárnapi tagunk-

1216 Molnár Márta, második férje után Sárközi Márta. Sárközi György indította el a *Válasz* című folyóiratot, ő pedig 1945 után saját pénzéből adta ki az újabb *Válasz*t. Első férje Horváth Zoltán szociáldemokrata publicista, politikus. Fiuk Horváth Zoltán, a Magyar Televízió jeles rendezője, leányuk Horváth Eszter. A második házasságából született Sárközi Mátyás (1937–).

1217 Olyannyira „nem", hogy Balfon a munkaszolgálatban halt meg 1945. március 8-án. A nemzet méltó hálája volt a *Válasz*ért. Arról a folyóiratról beszélünk, amelyről Németh László azt mondotta volt, hogy az a magyar nép válasza volt sok keserveire.

1218 Sárközi Györgynek nem csupán a *Válasz* a nagy érdeme, hanem a *Magyarország felfedezése*-könyvsorozat is.

1219 Rudas Kláráról van szó. – *EőÁ*

137. Szőnyi István: „nagy művészi érték”
„Azt hiszem, Szőnyihez jobban húz a szívem”

nak ezt az okos fiatalembert. Külpolitikai hírlapíró, nagyon pedáns embernek látszik, ellentéte minden bohémségnek. Sokat utazik éppen politikai szempontból, és sok érdekeset tud mondani a zavaros időkről. Akkurátus a beszédében is, vagyis nem beszél a világba, hanem nagyon is megfontolt, amit mond. Nem az úgynevezett kedves emberek közé tartozik, de értékes egyéniség. Nagyon formákat tartóan udvarias, inkább pesszimista a gondolkozása, jó szeme van meglátni, amit a politika elrejt.

Szőnyi [István] és Pátzay [Pál] két nagy művészi érték, mindkettő hatalmas alak külsőleg is. Azt hiszem, Szőnyihez jobban húz a szívem, talán azért is, mert gyakrabban volt nálam, mint Pátzay. Őt inkább a műteréből ismerem, remekül tud beszélni a művészetéről, sokat tanultam tőle. Szőnyi egyenes minden véleményében és emberileg is, semmi finomkodás, de természetes melegség van a természetében.

Még egy művész, Vedres Márk, akit még Olaszországból ismerek; kis hegyes, őszbe játszó szakállával van valami ótestamentomi a megjelenésében; kicsi, gyors beszédű, okos és tehetséges ember, sokra becsül engem is, és – ami ritkaság – állandóan érdeklődik irodalmi munkáim iránt. Némileg elkeseredett, hiszen a mai nehéz körülmények között nagyon nehéz helyzete van minden művésznek és a zsidótörvény neki külön is ártott. Nemrégen jött haza Firenzéből, ahol csaknem egész életét töltötte és azt hiszem, ez a másik haza nagyon hiányzik neki minden szépségével együtt. Jó humora van, de pesszimizmusra hajlandó.

Most egyelőre elég ennyi. Pedig még sokan hiányzanak, akikről írni akarok: Geist, Rédey, a Hoffmann-lányok, Artinger, Szerb Antal, Dutka, Tass stb. Különben is ki kell ragadni magamat megint a jó, intelligens atmoszférából. December 19-én Amszterdamban úri magyar fiúkat tartóztattak le, mert hamis ezerfrankossal akartak fizetni. Itthon nagy megdöbbenés. Nem hiszi senki, hogy ezek a magyar fiúk saját hasznukra akarták beváltani a hamis pénzt, de akkor meg mi van mögötte? Nagyon félünk, hogy ártani fog az ügyeinknek külföldön. Szilveszterkor a trianoni határ mentén éjfélkor a Duna-parton színes máglyákat szoktak gyújtani a turisták: piros, majd fehér, azután zölddé váló tüzek. Eleinte felelni is szoktak odaátról szintén máglyagyújtással, de ma már nem engedik. Pozsonynál a himnuszt éneklik a Dunán, a túlsó parton a leányiskolák állnak és hallgatják. A cseh őr sétál és nézi őket.

1926

I.

Mikor legelőször olvastam a lapokban a frankhamisítás hírét, azonnal megértettem: csak magyar emberek kezdhettek ilyen fantasztikus tervbe és csak magyar emberek érthették meg, hogy nem bűn, hanem tiszta becsületes szándékkal véghezvitt gondolat. Nem meggondolatlan tett, hanem ennek az időnek rendkívüli hatása, a meg nem érdemelt szenvedés ellen fellázadás, és a hit, hogy mindent el kell követnünk a megtorlásra és a helyzet lehetséges megjavítására. Annyira meg voltam győződve a hazafias szándék felől, hogy első percben ijedten gondoltam Zsigára – nincs-e ő is benne? De csak egy percig, ő mégis józanabb – de azért egy kis remegéssel kérdezősködtem tőle, hogy mit tud az ügyről? Nem mertem mindjárt azt kérdezni, hogy nincs-e ő is belekeverve? Ő is egészen úgy fogta fel az egészet, mint én, csak azt sajnálta, hogy Nádosy[1220], akit jól ismert és tisztelt, így belement ebbe a veszélyes próbába – vagy talán éppen azért ment bele, mert veszélyes?

Nádosy beismerő vallomása reám nézve megható egyszerűséggel bizonyította, hogy jól láttam első perctől fogva ezeket a magyar lelkeket. Hogy országos főkapitány volt, ez persze súlyosbította a helyzetet rá nézve – de mikor Zsigától azt kérdeztem, hogy mit fogtok tenni azzal az emberrel, ha a büntetését kitöltötte, aki az Országos Kaszinótok elnöke volt, azt felelte: – Újra meg fogjuk választani. – Csak abban volt igazuk, hogy nem ők találták ki a harcnak ezt a módját. Napóleon óta minden ország hamisította az ellenség pénzét – de nem ilyen helyzetben, mint mi vagyunk, körülvéve ellenséges népekkel és magunk túlságosan gyengék. Hiszen maguk a franciák ugyanezt csinálják most is, mint a német birodalmi bank hivatalos jelentése mondja, a Ruhr-vidéken politikai okokból szintén pénzt hamisítottak. Különben az antant megszálló csapatai január végén már kiürítették a kölni övezetet – Istenem, mikor érhetjük mi el, hogy olyan boldogan örvendezhessünk az ellenség eltávozásának a mi „öveinkből".

138. Nádosy országos főkapitány: – Borzalmas helyre jutottunk.
Windischgrätz herceg: - Ugyan. A Nemzeti Kaszinó sem zárt körűbb társaság ennél.

Sajnos nekünk belső ellenséggel is kell küzdeni, mert nem mondhatom másnak azt, ahogy a zsidó újságírás tárgyalja ezt a szerencsétlen ügyet, hogy kifelé milyen uszítást visznek véghez, a külföldi zsidó sajtó a belföldi információja szerint miképpen támad minket, és hogy kiabál beavatkozás után. Persze itt megint megnyilvánul a zsidók lehetetlen politikai előérzetének hiánya, eltekintve attól, hogy örömmel kaptak az alkalmon, mikor a forradalom utáni antiszemitizmust így megbosszulhatják a magyarságon – és nem jut eszükbe, ami bekövetkezett, hogy ez az eljárás megint

1220 Nádosy Imre, a rendőrség országos főkapitánya.

fellobbantja a legnagyobb zsidógyűlöletet. A frankügynek különben viharos politikai következményei is voltak. Bethlent is támadják, de ez semmi a külföldi ellenséges hangokhoz képest – kivéve az angolokat. A zsidó hírszolgálat tovább is segíti, hogy ezek a hangok minél bántóbbak és dühösebbek legyenek reánk nézve. A letartóztatottak száma 24-re nőtt.

Természetesen [Wertheimstein] Rózsika legközelebbi levelében foglalkozik a franküggyel, mégpedig eléggé elkeseredetten, de nem elfogultan – hál' Istennek! Csak nagyon aggódik, hogy újabb baj érheti az országot; a Népszövetségnek semmi hatalma sincs, mihelyt komolyabb helyzet előtt áll, és a franciák a kisantanttal mindent elkövetnek ellenünk. Csakis művészet terén állunk kitűnően – írja. Az internacionális nagy képkiállításon Magyarország vezetett és jelenleg négy magyar kvartett játszik Londonban óriási sikerrel. Nemrégen pedig Nékám Lajost választotta a Royal Society of Medicine[1221] tiszteletbeli tagjává. Tehát kultúrtekintetben jól állunk a külföld előtt.

De bizony a mi magánhelyzetünk nagyon nehéz. Sem a szanálás, sem az ígért státusrendezés nem segített sokat, sőt semmit sem a helyzetünkön, ami pedig az ország gazdasági helyzetét is jelenti, mert a tisztviselők vásárlók, ha ők nem tudják napi és heti szükségleteiket fedezni és kétségbeesetten kénytelenek takarékoskodni, akkor a kereskedő sem keres, az iparos sem dolgozhat. A Bethlen-kormányt vádolják megint minden baj miatt, még a frankhamisítás ódiumát is ráhárítják, mert kifelé kereste a sikert és nem látta meg, hogy idebent mi folyik. Egészen bizonyos, hogy a miniszteréknek és a vezetőknek fogalmuk sincs arról a küzdelemről, melyben a középosztály él – csaknem az éhezésig. És amellett milliárdokat adnak pénzintézetek megmentésére. *(Bacher-ügy.)* A hivatalomban ma kiszámították, hogy a városházán egy takarítónő többet kap, mint egy számtanácsos. 1922 óta 43.000 tisztviselőt bocsátottak el és még 2500-at fognak B-listára tenni, jelenti Bud [János] pénzügyminiszter úgy, mintha nagy dicsőségre mutatna rá.[1222]

A frankügy végtárgyalása májusban volt – a legmeghatóbb és legnemesebb védekezéssel. Sajnáltam a bírákat, hogy nem lehettek elfogultak és bűnösöknek kellett ítélniük a legtisztességesebb magyar embereket.

Levél Gyergyai Alberttől, aki a *Pan* kiadására nézve ad tanácsot; Farkas Gyulához utasít, aki a berlini Voggenreiter cég vezetője és berlini magyar tanár[1223], tehát tehet valamit. Azonkívül Farkas a Felvidéken a német Buchgemeinschaftok[1224] példájára könyvkedvelő társaságot alapított, tagjai évi díj fejében könyvkiadványokat kapnak. Ajánlja, hogy lépjek összeköttetésbe vele, szervezzünk mi is a trianoni határokon belül hasonló könyvkiadást. Farkast meg is hívtam vasárnap-délutánjaimra, de – habár nagyon érdekelt nemcsak saját ügyemben, hanem a könyvkiadás általános kérdése is – nem lett az egészből semmi. Jó is volt, hogy nem mentünk bele, mert még évek múlva is megbukott egy ilyen vállakozás.

Kitűnően sikerült előadásom a [Magyar] Filozófiai Társaságban Dosztojevszkij világnézetéről; (megjelent az *Athenaeum*ban). Nagyon sok ismerős a hallgatóság között, a terem tele van. Néha valami jó is éri az embert. Júniusban pedig felemelik a fizetésemet mint főkönyvtárosét négymillió-kétszázezer koronára; a lakáspénz három hónapra hárommillió-kilencszázezer. Ha most a pengő-időben olvasom ezt a lehetetlen nagyságú összeget, el sem tudom képzelni, hogy mi lehetett a kiadásunk, mert hiszen e mellett semmi másra nem telt, mint a mindennapi életre, évek óta nem voltam színházban sem.

Térey Gábort nyugdíjazták és elköltözik Magyarországból. Sajnálom, mert a felesége nagyon sokat olvasott, művelt asszony volt és mindig jól éreztem magam a körükben. Térey nagyon el van keseredve és azt hiszi, hogy új életet kezdhetnek odakint. Valósággal tragikusan nem teljesedett, ő maga hamar meghalt, a felesége pedig később öngyilkos lett. Nagyon megrázott ez

1221 Királyi Orvostársaság – ang.
1222 A rendszer kapitalista jellegéből, a korabeli világgazdaságba való beilleszkedésből következően ezt kellett tenni. Ebben a pénzügyminiszternek fontos szerepe volt, s ő erre volt büszke.
1223 A Berlini Collegium Hungaricum és a Berlini Egyetem magyar tanszékének vezetője.
1224 Könyvközösség – ném.

az élettapasztalat megint. Az új igazgatóról, Petrovicsról – aki különben már évek óta igazgató lett, a Térey véleménye szerint az ő mellőzésével – azt beszélték, hogy a belügyminisztériumban az útügyeket igazgatta húsz éven át. A karrierjét úgy érte el, hogy még mint fiatal ember egyszer Olaszországban egy múzeumban találkozott valamelyik miniszterrel: beszélgetni kezdenek, a miniszternek megtetszik, ahogy a képeket magyarázza, felkéri, hogy kalauzolja. Ezzel nyerte meg a minisztert és később igazgatói állását. *(Hát én ezt leírtam, mert akkori jegyzeteimben találtam. De annyi bizonyos, hogy akármennyire nem értett állítólag annak idején a képekhez, kitűnő igazgató volt és a Szépművészeti Múzeum felvirágzott az ő idejében, pedig alig volt pénzük. Személyesen is nagyon kellemes és intelligens ember; jó látni, hogy habár sok irigy és rosszakaratú vélemény kering, nem mindenki olyan senki és tehetetlen, mint a közhit állítja. Persze az ilyen csak később derül ki. Azonban bizonyos, hogy Petrovicsot is sokkal később olyan hirtelen nyugdíjazták, és akkor éppen olyan gonosz megjegyzéseket tettek az utódjára, mint valamikor ő rá.)*

A megszállt területen a magyar lakossággal gyalázatosan bánnak. Felháborító – és állítólag van egy Népszövetség! De Bethlen javára legyen mondva, az ő birtokait is felosztották a románok, tehát azok a vádak, hogy a birtokai miatt paktál velük, rosszakaratú pletykák voltak. Igaz, hogy azt is állítják, hogy nem a birtok miatt akar ő jó viszonyban lenni a románokkal, hanem a hatalmi pozíció miatt. De azért az ilyen híreknek a hitele megrendült előttem. Sajnos az hivatalosan is bizonyos, hogy Bánffy volt külügyminiszterünk díszesküt tett az oláh királynak és most mint magyar író aratja babérait.

II.

Régi tervemet újra elővettem. Nem tudok lemondani arról, amit még a MANSZ-ban akartam megvalósítani: egy kultúrközönséget megnyerni, különösen a középosztályt az irodalom és művészet pártfogására, a művészeket és írókat egy közösségbe bevonni, a modern művészet iránt érdeklődést kelteni, előítéleteket leküzdeni, a szegény művészeket segíteni... de mennyi gyönyörű álom megvalósítását megpróbálni! Először csak az asszonyok útján próbálkoztam, úgy látszik, még megmaradt a véremben a MANSZ alapítási idejéből, hogy mi inkább tudunk tevékenykedni. Somló Sárinak már van egy kész egyesülete, a magyar képzőművésznőké. Félek ugyan, hogy rengeteg dilettáns lesz benne, de hiszen csak támogatást akarok tőlük. Sári levele kérdésemre nem nagyon biztató. Sőt... Válságos idők, pénz nincs: *„kedves bajtársam, fedele, kenyere, gúnyája, de még lelki békéje sincs, hazája sincs a fajtánknak."* Az ő egyesületének tagjait nem lehet újabb kötelességekkel terhelni, mert még a csekély tagsági díjat sem tudják fizetni. Ha Sári nem fizetné a deficitet saját zsebéből, csődöt mondana az egész egyesület. A művészek mindegyike csak saját magával törődik, csak saját sikere érdekli. *„Senki több lelkesedést, igazságot, önzetlenséget, munkát és anyagi áldozatot nem hozhat közügyért, mint én tettem. Senki más hasznáért, sikeréért, előhaladásáért nem törekedtem – senki nem is tudja ezt [...] és most azok, akikért mindezt tettem, azok csoportosulnak ellenem az Egyesületen kívül."* Teljesen reménytelennek tartja a vállalkozásomat. De én arra gondolok, hogy nemcsak a képzőművésznőkről van szó, hanem az egész magyar kultúráról abban, amit én tervezek. Nem engedem magam előre leveretni. Hanem elfogadom Szabó Lőrinc tanácsát, hogy ne magyar nők kultúrszövetségét szervezzem, hanem egy általános kultúrszövetséget – tágabb és több értelmű lesz már a kezdet. Egyelőre csak puhatolózom, kisebb gyűléseket hívok össze, melyen nemcsak művészek, hanem a közönség műveltebb egyéneinek véleményét is kikérem – és az ügy nem látszik olyan elveszettnek, mint a Sári levele után hinné az ember. Most egyelőre azonban németországi utamra készülök, melyre a város küld ki, könyvtári tanulmányútra.

De ezen a nyáron a Könyvtárban sok változás történik; Kremmer Dezső, az igazgató meghalt és én egyik legjobb barátomat és jóakarómat vesztettem el vele. Az igazgatást egyelőre Enyvvári Jenő aligazgató vezeti, akit mindnyájan szeretnénk a Kremmer helyére, de úgy látszik, sok küzdelembe fog kerülni a kineveztetése. Mások, külső emberek is pályáznak erre a szép állásra, de

igazság szerint őt illeti meg ez a hely, nemcsak mert évtizedek óta a könyvtárban dolgozik, hanem mert rendkívül képzett könyvtárosi tekintetben is; filozófiailag nagyon művelt. Azt hiszem, ezt a pályát szerette volna, például egy egyetemi karriert, de ha igazgató lesz, ki van zárva, hogy szellemi, adminisztrációs és személyi ügyek mellett még filozófiával is foglalkozzék.

Németországi utam az őszre sikerül; elvittem magammal Évát *(de nem a város pénzén, mint egy rosszmájú kollégám állította, hanem a Rózsika ajándéka folytán)* és a Zsiga kisebbik lányát magammal. Jellemzésül az akkori „milliomos" időkre ideírom, hogy Évával kettőnknek 12 millió koronát vittem magammal. Három körutazási jegy ötmillió-hatszázhetvenezer korona volt... Szerencsére akkor már Németországban a rendes márkaszámítás bejött és így nem kellett félni, hogy a milliárdokat nem tudjuk összeadni, ha valamit fizetni kell.

Negyedik útitársnak Jajczayné kollégám is velünk jött. Azt tapasztaltam, hogy a mai fiataloknak nem imponál annyira az utazás, mint annak idején nekem. Az az izgatott csodálkozás hiányzik náluk és az az odaadás is, hogy az ember képes volt halálra fárasztani magát, csak hogy mindent meglásson. Különben intelligens útitársak voltak, csak túlságosan sokat nevettek; megállottak az utca közepén, és őrülten kezdtek kacagni valami buta mondáson.

Azt találtam, hogy Berlin nem olyan élénk és érdekes, mint régen. Persze fiatalabban is jöttem akkor ki. Habár a mozgalmasság még nagyobb, az ember nem tud átmenni az úton – de a színházak semmi jót nem adtak és az emberek nem beszéltek. Azt hittem, hogy politikailag felvilágosítva fogok hazajönni – de mindenki egy szóval felel vagy hümget udvarias kérdésekre. Csak a képzőművészet ragadott el újra München és Berlin gyűjteményeiben. Sajnos a gép tönkretette a régi városi szépségeket. Nürnberg felismerhetetlen, a régi városban villamosok és autók – jaj, de kár! De azért örültem nagyon, hogy megint odakint járhattam. Sokat tanultam a könyvtárakban is, de azt is láttam, hogy a mienk egyáltalában nem lenézendő, ha nem is lehet a berlinihez hasonlítani. Hiába, most újra láttam, hogy engem a képzőművészet vonz a legjobban: ha visszagondolok erre az útra, ez marad előttem megint a legszebb emlék gyanánt meg. És egy vers, mely a nagyvárosi életből született, mégis visszaszomjazással az utazás felé.

Ebben az évben Sztankayné, Antónia, Olaszországba ment egy lap kiküldetésében külpolitikai cikkek írására, de Antónia maga is világosan akart látni néhány külpolitikai kérdésben. Tudtam, hogy ott valami rendkívül érdekes ügyben dolgozik, de sokáig nem tudtam, mi az. Erre az ügyre vonatkozott az a levél, melyet júniusban írt: *„Ne légy bús és pesszimista, Emmusom, mindenre megvan az emberünk, nem is hiszed milyen jó, tökéletes munka lesz ez... De minderről egy hangot se, csak légy víg és erős, igen impozáns terveim vannak Veled... Persze aztán nagy Umwertung der Werte*[1225]*… enélkül nincs feltámadás."* Az egész tervet részletesen csak később írta meg, mikor már állandóan közvetítettük utasításait és leveleit különböző politikusoknak és kiválogatott megbízható embereknek.

Közben Vrangel tábornok öccse, akivel Antónia együtt dolgozott Rómában, előadást tartott az eurázsiai eszméről és a magyar–orosz barátságról a Gömbös-párt politikai társaságában, mely tulajdonképpen az ő titkos társaságának a nyílt oldala volt. Nagyon érdekes előadás, de nem volt tele a terem.

Végre augusztusban kaptam Rómából ezt a levelet Antóniától, mely felvilágosít a tervéről: *„Tudod, hogy jóban voltam már december óta ezekkel, akiknél most is lakom. Elmondom röviden az egész koncepciót. Sok közös téma és érdek támadt közöttünk (ezek éppen Vrangelék)*[1226]*, mert ők is turáni érzésűek, eurázitá[sic!]. Annyit jelent, hogy európaiak vagyunk földrajzilag, de lelkünk Ázsiában keresi a jövőt. Elhatároztuk, hogy ahol csak lehet, egyesítjük munkánkat. Január elején ez az úr elmondta nekem, hogy felkereste valaki, egyik elűzött balkáni király, és arra kérte, segítse a fiát, aki ma is uralkodó király, az új orosz cár (Kyrill) leányával összeházasítani és azután közös erővel szerezzék meg ennek a fiúnak a magyar trónt. Kérdezte, mit mondok hozzá? Azt feleltem,*

1225 Az értékek átértékelése – ném.
1226 Az írónő beszúrása.

a gondolat nagyszerű, de másképp. Szerezze meg nekem a cár leányát Albrechtnek, aki magyar (regényes születést tulajdonítanak neki), és így csináljunk belőle közös erővel magyar királyt, akit a kisantant ellen az orosz nimbusz véd meg, s akinek hozománya a magyar integritás legyen. (Antónia szokása szerint kétszer is aláhúzva színes ceruzákkal a fontosabb részek)[1227] *– Ideám roppant tetszett az úrnak, s aznap reggel négyig ültek nálam – a felesége Rákóczi-vér – és minden irányban átbeszéltük a koncepciót. Emberem azután aludt rá egy kicsit, írt egy pár levelet és egy hét múlva azt mondta: – ez a koncepció jó, próbáljuk realizálni. Hogyan s mint folyt az a realizálás, nem mondhatom el. Eredmény pár hónap múlva látható lesz, de sajnos egészen másképp, mint ahogy terveztem, mert elrontotta Bethlen, és erős a gyanúm, [hogy] Gömbös is; mikor a külső munka már mind jól ment, s a koncepció kezdett kialakulni, emberem elment a cárhoz és elébe terjesztette a heteken át gondosan kidolgozott tervet. Volt vele térkép és minden. Három napig főzte a cárt, aki utálja a Habsburgokat, aki semmit sem tudott Magyarországról. Történelmi adatokat vitt, Pest legszebb tájképeit, egy igen ritka közgazdasági és politikai tanulmányt Nagy-Magyarországról francia nyelven – és képet Albrechtról. Végül azt mondták neki: a gondolat nem rossz, menjen tájékozódni, s ha minden simán realizálható – lehet róla beszélni."*

„Egyben írott parancsokat és utasításokat kapott, hogy minden tábornok, etc. rendelkezésre álljon terveihez. – Tudniillik, a cárnak öt különböző országban vannak megszervezett ezredei az emigránsokból, megbízható tábornokok alatt, ca. egymillió ember. Ezek csak adott jelre mozdulhatnak. A német fogja őket felfegyverezni. Emberem ezt a munkát tartotta legnehezebbnek, s mikor ez megvolt, valamennyien azt hittük, ez az ügy készen van. Most ez az ember elmegy három velünk ellenséges fővárosba és kiadja parancsait. Adott jelre a csapatok megszállták volna a megszállt területeket, kikergették volna belőle az ellenséget és visszaadták volna a területeket a magyar királynak, aki a cár veje."

„Mikor minden parancs ki volt adva és átvette a jelentéseket, hogy ez a megszállás meglesz, amint a megbeszélt jelet megkapják, emberem Pestre jött és mindent közölve Albrechttel, azt kérdezte tőle, akarja-e, és ha igen, mikor, találkozhat a cárral, mindent megbeszélni. Albrecht annyira meg volt hatva, hogy felállt, úgy köszönte meg a cár barátságát. Mindenre kész – felelte –, adjanak neki terminust és ott lesz, ahol a cár parancsolja. Most emberem vissza a cárhoz, beadja a jelentést, Albrecht válaszát, és terminust kap július 25. és augusztus 1-e közt Párizsban. Emberem hazajött és levélben Gizihez (Békássyné)[1228] *és Gömböshöz közli ezt a dátumot. [...] választ csak augusztus 4-én kapunk, hogy nem lehet, csak augusztus végén. […] egyben megsúgja Albrecht Gizinek, hogy az egészet nem tartja bizalomkeltőnek, nem veszi komolyan – neki komoly szándéka ezzel a tervvel nincs. Nagyobb érdeke az oroszoknak, mint nekünk. Ezt azóta verték a fejébe, mégpedig Bethlen, akinek adott szava ellenére biztosan elmondta, mert Bethlennek nem célja az integritás. Neki megállapodása van a román királynéval, hogy megcsinálja nekik velünk a perszonáluniót, cserébe megkapja Erdélyt, mint hűbéres fejedelemséget. Közben persze azt beszéli Albrechtnek, hogy belőle akar királyt csinálni, de ezt így csapja agyon: még a nyáron lemondatja a kormányzót, aki már torkig van azzal, hogy tönkremenjen és bábu legyen. Aztán kinevezteti utódnak, mint kormányzót, Albrechtet. Erre persze összeröffen a kis- és nagyantant, Albrechtet lemondatják, és jön helyébe Bethlen mint kormányzó – az egyetlen nagy ember! – és megcsinálja a perszonáluniót. Ezért kellett elrontani a cár leányával való házasságot, aki érdekes és gyönyörű. Albrechtnek csak meg kellett volna jelenni a találkozón és eljegyezni egy olyan menyasszonyt, akiről nem is álmodhatta volna, hogy megkapja... és most összedőlt minden. – Hát azt hiszed, olyan könnyen adom fel a harcot?... Ha pénzem lenne, még mindig győzhetnénk, de pénz a Bacherek számára van, nem azoknak, akik a hazájukért küzdenek..."*

Antónia csakugyan tovább is dolgozik, hazajön, de itt még kevésbé van tere, pénze nincs, a testvérei internálják Ivádra, ahonnan kétségbeesett leveleket ír – és halálosan beteg, amiről ő

1227 Az írónő beszúrása.
1228 Az írónő betoldása.

nem tud, mert olaszországi tartózkodása alatt olyan rosszul táplálkozott, a pénzét megosztotta orosz barátaival, hogy teljesen leromlott. Az előbbi levélben még azt is írja, hogy Rómában detektívek keresték, de mikor a rendőrségen tudakozódott, tagadták, hogy ők küldték volna – *„tán csak kémek voltak, mindegy – az bizonyos, hogy figyelnek”.* Még mindig reménykedik, hogy ha Albrecht elmenne azonnal Dinarba, helyre lehetne hozni a dolgot. – Vajon ki fog-e derülni valaha, hogy Bethlen csakugyan milyen szerepet játszott a külpolitikában és főleg, hogy mi igaz az ő fejedelmi terveiből? Antónia koncepciója, bármily regényesnek és mai szemmel nézve lehetetlennek látszik – egyáltalában nem volt valami képtelenség. Akik ezeket az időket átéltük, sokkal képtelenebb dolgokat láttunk lefolyni és szenvedtünk végig olyanokat, amiket álmunkban sem képzeltünk lehetőnek. Hogy Bethlen mint felelős félt belemenni, a fejedelemség terve nélkül is, azt értem. De a diplomácia nehezebb fordulatot is megjátszott már. Ha semmi más nem lett volna belőle, mint hogy Albrecht egy gyönyörű és tisztességes házasságot köt, mellyel belekapcsolódik egy európai politikai központba, akkor is különb sors lett volna, mint később két olyan meg nem felelő házasságot kötni. A cár leánya azután igen jól ment férjhez egy Hohenzollernhez, a német császár fiához [unokájához], tehát ott elég értékesnek találták a menyasszonyt és elég „bizalomkeltőnek”. Antónia elhozta a Kyra nagyhercegnő arcképét is nekünk megmutatni, hogy milyen szépség lett volna a magyar királyné – és amellett bizonyosan tudta volna a rangját kellően képviselni nálunk is. Az egészből nem maradt más, mint a regényemben egy epizód *(a Tévelygőkben)*, melyet sajnos nem lehetett olyanformán kidolgozni, mint akartam, a kiadási viszonyok miatt. Két kötet – álmodni sem lehet nekem róla. Így is némileg kiszíneztem és regényesebbé tettem. Persze Albrechtnek a nevét nem lehetett szerepeltetni.

Az oláh szövetség eszméje állandóan kísért és mindig nagyobb keserűséget kelt. Ghika herceg van itt a tárgyalásokat folytatni. A román királyné meglátogatta Kolozsváron a mágnásokat s azután azon az estélyen, melyet adott, mind megjelentek. Az önálló Erdély nekik a birtokaik megmaradását jelenti. Hogy ezek a hírek nem autentikusak, mondanom sem kell, de ha még hozzávesszük azt a suttogást, hogy a külön erdélyi udvar is csábítja a mágnásasszonyokat, azt hiszem, nyugodtan hazugságnak bélyegezhetjük. Csak a nagy keserűséget mutatja, mely az egész országban a Bethlen-politika ellen dúl.

139. Az írónő rengeteg, Bethlen Istvánt lejáratót célzatú pletykát írt bele memoárjába. Ám a valóságot súlyosan befolyásoló 1922. évi, alkotmányellenesen keresztülvitt, miniszterelnökségi választójogi rendeletről szót sem ejtett. Pedig annak valóban nagy volt a súlya. Úgy stabilizálta az írónő utálta Bethlen-rendszert, hogy szervilizmusra nevelő hatása a mai társalomban is megvan.

Ide tartozik a numerus clausus körül felkelt nagy háborgás. Pedig ez tisztán gazdasági kérdés, azt mondhatnám, a középosztály sztrájkja a zsidó szupremácia ellen. Hiszen a B-listások 80 %-a hadviselt, akik azért nem jutnak előbbre, mert míg a felmentettek itthon elfoglalták a helyüket, azalatt ők a harctéren voltak és mikor hazajöttek, nem volt számukra többé lehetőség a szó szoros értelmében sehol sem. A tisztviselőknek, akiket berendeltek a választási jegyzék elkészítéséhez, három hónapi munka után szaladgálással a házakhoz, lépcsők járása után, rengeteg irkafirkával éjszakáig, végre a belügyminiszer kiutalt hat pengő hatvan fillért.

A választások tiszteletére a kommunisták egész ősszel mozgolódnak. A Mussolini ellen elkövetett merénylet azt mutatja, hogy nemcsak nálunk. De úgy látszik, Mussolini sérthetetlen – talán szüksége van rá a kornak, azért nem szabad elpusztulni neki.

A választások napján enyhe decemberi délelőtt. Megint alkotmányos tradicionális képviselőházunk lesz tehát felsőházzal. Én is megyek szavazni, de nagyon nehezen találom meg, hol vagyok felvéve a listába. A szavazóbizottságban három borzas szocialista nő és két tarkainges szocialista ifjú (az utóbbit nem megrovásképpen mondom). Az elnök igazol, miután az egyik szocialista bizalmi mindenáron zavart akar csinálni, hogy Anna vagy-e, vagy Emma? És eszembe jutnak a kommunizmus utáni napok, hetek, hónapok... Ha akkor sejtettük volna, hogy alig néhány év múlva 14 szocialista képviselő lesz a házban, hogy állandóan késhegyig menő módon izgatnak a középosztály ellen, hogy a zsidóság olyan hatalom lesz, mint talán eddig soha... Bethlen óriási párttal jön be. Mit akar? Diktatúrát? Jót vagy rosszat, a mi felfogásunk szerint? A zsidóknak szóló hízelgések és engedmények csak szavak és politika, amit nem is akar beváltani? Kormányzó akar lenni? Csakugyan erdélyi fejedelem? Várhatunk-e egyáltalán valami komoly kezdeményezést tőle, vagy csak lavíroz? De az angolok vigasztalóan viselkednek. A *Times* a békerevízió mellett ír, és lord Phillimore beszédet tart a parlamentben mellettünk. Csak látnánk is már valami eredményét... Azt hiszem, minden bajt elfelejtenénk.

III.

December hónapról a következő naplószerű feljegyzést találom, melyet egészben leírok, habár benne van olyan is, amiről úgy emlékszem, már megemlékeztem. De ebből látszik, hogy egyes események mennyire felkavarják az ember lelkét újra és újra.

Ebben a hónapban Teleki Sándorné (Szikra), akihez fiatalkori barátság kötött még Váradról – Pesten később elszakadtunk egymástól –, levelet ír, hogy az írónők részére klubot szeretne alakítani és engem alelnöknek megnyerni. A szervezésben Vándor Iván írónő segíti. A régi kedvességgel ír, de én félek egy kicsit. Először is az írónők rettenetes dilettáns csoportjától, másodszor a túlságosan zsidó környezettől. Zsigával is beszélek a kérdésről, aki nem szereti az ügyet – de mikor meggondolom, hogy milyen elszigetelten élek, hajlandóságot érzek. Meglátogatom Telekinét, aki olyan elragadtatással és szeretettel fogad, hogy lehetetlen ellentmondani neki és magára hagyni. Tulajdonképpen nem is szabad elzárkózni, hanem mindenütt ott kell lenni, hogy a mi befolyásunk érvényesüljön a magyar ügyekben. Régi meggyőződésem ez. Egy este Cécile-lel találkozom Zsigánál, gúnyosan kezd beszélni a nők szervezkedéséről; azonnal megmondom, hogy én is részt veszek tenne. Szinte megbotránkozva beszél le róla; nemcsak magam miatt, mint mondja, hanem mert a nevemet meghurcoltatom. *(Tehát éppen Cécile féltette, hogy kompromittálom a család nevét – a Zichy-pör után?)* Kicsit izgatottan beszélek a saját meggyőződésemről, azután elterelem a társalgást, mert különben az igazságot kellett volna elmondanom, amit sohasem lehet, éppen a családi béke miatt. Meg kellett volna mondanom, hogy éppen ő és a MANSZ az oka, hogy Pesten a nők teljesen szervezetlenül állnak társadalmilag, hogy két MANSZ-ot nem lehet csinálni, tehát mi is kénytelenek vagyunk részt venni abban, amit mások a zsidókkal együtt kezdenek – vagy ha mi akarunk valamit, velük együtt dolgozni, mert magunkban kevesen vagyunk és szervezetlenek. Mi volt a MANSZ a forradalom után és különösen az oláh megszállás alatt! Mikor szinte titokban tartottuk gyűléseinket a *Katolikus Nőszövetség* Mária utcai termében. Zsúfoltan ültek és állottak a legjobb társaságbeli magyar nők, dzsentri asszonyok, egyetemet végzettek, intellektuálisak, polgárasszonyok, hivatalnoknők és lesték a szavainkat. Akkor sokat kellett beszélnem, mert Cécile beteges volt és fáradt. Soha nem fáradtam bele a reménybe és biztatásba. Nekünk, asszonyoknak ezt a fenntartó hitet jelentette a beszéd, a szavalás, az egész MANSZ, nem frázis volt az nekünk – amivé azóta lett –, hanem megélt érzés; soha senki sem értheti meg, csak aki végigélte, hogy a lealázásnak azo[ko]n a rettenetes napjain, mikor az oláh katonák masírozásának és barbár zenéjének hallása után mit jelentett, hogy ide megbújhattunk és a reményeinkről beszélgettünk. Akkor történt egyszer egy beszédem után, hogy hozzám jött néhány asszony: – Miért vonul annyira a háttérbe? Higgye el, hogy sokan vagyunk, akik tudjuk, kié itt az érdem. – Cécile is bent volt kivételesen és híveinek túlzott hódolata válthatta ki ezeknek az ellenérzését.

Hová lett ez a sok nagyszerű magyar asszony? Csak meg kellett volna tartani őket. A szervezkedés akkor szinte magától ment, most óriási munka. Annyi baj, anyagi gond, elkedvetlenedés után nincs meg többé a hit – vagy pedig az asszonyok csak saját egyéni gondjaikkal foglalkoznak, vagy mulatni és táncolni akarnak. Mit lehetett volna akkor kezdeményezni! Ma már teljesen megváltozott az atmoszféra – sokat tett erre nézve a Bethlen politikája is. Akkor meg lehetett volna csinálni az egyetemet végzett nők, az írónők, a Kultúrszövetség, az internacionális és külpolitikai összeköttetések központját odabent... Ma Cécile négy-öt híve teng-leng a MANSZ-ban. Azokkal a nőkkel, akikkel együtt dolgoztunk akkor, most hol az egyik, hol a másik vegyes egyesületben találkozom. A kézcsókra és ruhacsókra (a szó szoros értelmében) kapható nők fontosabbak voltak, mint az intelligens, de természetesen önérzetes középosztály asszonyai... A végeredmény az, hogy a MANSZ Pesten üres szó és egy közgyűlés van évente Cécile-ünnepléssel.

Aki a mai lapokat olvassa, azt hiheti, hogy ez túlzás, pedig a dolog tényleg így áll. A fővárosban jóformán senki sincs a MANSZ neve mögött. És mégis, ha támadják, ha védeni kell, valamennyien mellette vagyunk, de csak azért, mert nem akarjuk engedni, hogy egy keresztyén nemzeti alakulatot a zsidók bánthassanak. Ennyi maradt meg. Cécile-en kívül Kiss Károly hibája ez, aki tudatlan ember, amellett feminin intrikus, és olyan patologikusan hazug, hogy már ezzel is elég bajt okozott. A vidéki tagoknak derűre-borúra mindent megígér ebben az egyleti nehézségben. Egyetlen példa: fiatal leánynak az egyik vidéki városban azt mondja, hogy felvették a Sarolta Otthonba. A leány minden előkészülettel, csomagokkal megérkezik Pestre, hogy beiratkozzék az egyetemre. Az Otthon kapuja előtt derül ki, hogy nem vehetik fel, már régen minden hely be van töltve. Emiatt az egész vidéki MANSZ el akart szakadni a fővárositól. Cécile-nek kellett leutazni, hogy rendbe hozza az ügyet. De azért ragaszkodik Kisshez, míg majd őt is rá fogja szedni.

140. A Magyar Írónők Körének ünnepi vacsorája esztendővel megalakulása után.
A résztvevők. Ülő sor, balról: S. Bokor Malvin, Vándor Iván, gróf Apponyi Albert, Rákosi Jenő, gróf Apponyiné, Szikra, Ritoók Emma, Tutsek Anna. Álló sor, balról: Berend Miklósné, Jeszenszky T. Irén, Kosáryné Réz Lola, Altai Margit, Beczássy Judit, Melha Armandné, Schöpflin Aladár, Ádám Éva, Pósa Lajosné, Törökné Kovács Hermin, Sziklay János. (Köszönjük a FSZEK Budapest Gyűjteménye munkatársainak segítségét – a szerk.)

Ilyen körben el sem lehet képzelni, hogy egy középosztálybeli régi magyar családból származó, vagy önálló kereső asszony jól érezze magát, akinek hagyományos büszkesége egyesül saját értékének önérzetével.

Így kellett a [Magyar] Írónők Klubját[1229] is kívülről megcsinálni, habár ez a kör sem felelt meg a magyar nők szellemének. Arról, amit Cécile beszélt lenézően és megvetően, egy szót sem szóltam Telekinének. Nem akartam még jobban elmérgesíteni a viszonyukat. Csak annyit mondtam, üzeni, hogy nem fog belépni. Mire Telekiné nagy keserűséggel tört ki: gondolta, hogy nem fog csatlakozni. Más oka is volt, hogy megbántottnak érezze magát. Cécile a század eleje óta nagyon jó barátságban volt velük. Tulajdonképpen ő volt az oka, hogy barátságuk velem meglazult. Cécile sok ismeretséget kötött náluk, melyek társaságbeli nagyravágyását elősegítették. Én ellenben, aki nem voltam sem szép, sem szellemes, csak közeli ismeretségben, közvetlen beszélgetésben voltam megnyerő, nem állhattam a versenyt vele, melyet különben fel sem vettem, mert nem is tudtam, hogy versenyezni kellene. Kiköltözésünk Mátyásföldre még jobban meglazította a viszonyt Telekiékkel, úgyhogy évekig nem találkoztunk. De az elszakadás kezdete mégis csak Telekiék Cécile-imádata volt. Holott én ismertettem meg őket, Telekiné pedig nagyon jól felismerte e furcsa helyzetet. Cécile azután – nem tudom, miért – teljesen szakított Telekiékkel. Állítólag ő csinálta azt a csúnya pletykát a forradalomkor, hogy Telekiné levelet írt Károlyi Mihálynénak – a Tisza meggyilkolása után! –, melyben felajánlotta szolgálataikat az új rezsimnek. Holott akkor már Teleki nagybeteg volt, semmi közüggyel nem foglalkoztak, tehát lehetetlen vád volt ellene. Nem hiszem, hogy Cécile találta ki a vádat, ezt meg is mondtam Telekinének. Mert Cécile alapjában nem rossz, nem hazug, csak akkor támad fel benne a rossz, ha megsértik hiúságát, vagy valami gátat akarnak vetni az útjába. Telekiné mégis állítja, bizonyosan tudja, ha nem is Cécile találta ki, de terjesztette a pletykát.

Ma Telekiné özvegyen és szegényen maradt. Ő is tönkrement a húszas évek bukásaival. Cécile sohasem találkozik és nem is törődik vele. Most hozzájárult az Írónők Köre ellen folytatott ellenségeskedéssel, hogy Telekinében minden keserűség felkeljen. Állítólag az *Esti Kurír*ban Telekinével folytatott interjú[1230] még jobban elmérgesítette az ügyet. Annyi bizonyos, hogy a zsidó lapokban nagy hadjárat kezdődött Cécile ellen, amit aztán éppen nekem kellett, amennyire befolyásom volt, ellensúlyozni.[1231] Mindez hozzájárult Cécile írónők iránti ellenséges érzéséhez. Ezért megtiltotta a MANSZ alkalmazottainak, hogy az alakuló közgyűlésre elmenjenek. Az egyik fiatal írónőt, aki kíváncsiságból elment, azonnal elbocsátotta állásából. Pedig a gyűlés jól sikerült, tele volt a terem. A zsidó összetartás persze megint érvényesült, mert Vándor Ivánt[1232] nem alelnöknek, hanem Telekiné mellé elnöknek választották meg. Ezt Telekiné olyan rossz néven vette, hogy majdnem baj lett belőle. Ugyancsak a zsidó összetartásra mutatott, hogy négy riporter állott az ajtóban, és újságírónak gyorsírták a beszédeket. Hat év alatt, míg keresztyéneknek dolgoztam, nem jelent meg annyiszor a nevem a lapokban, mint most néhány nap alatt, amikor hajlandó voltam a zsidókkal

1229 Magyar Írónők Körének is mondták. – *EőÁ*

1230 1927. január 9-én jelent meg. – *EőÁ*

1231 Ritoók Emma azon fogalmazásával szemben, mely szerint az ügyet „még jobban" az interjú „állítólag" mérgesítette el, az „állítólag" fordulat félretájékoztató. Aligha tételezhető fel, hogy az írónő ne nézte volna meg figyelmesen a nyilatkozatot. Már a főcím is sokat mondó: *Az írónők új klubjának vezetői a páneurópás Szikra, a zsidó Vándor Iván és a fajvédő Ritoók Emma, védnöke gróf Bethlen Istvánné.* Feltételezhető, hogy Telekiné kérésére vállalta Bethlen Margit a védnöki szerepet. Mindenesetre tény, hogy míg Cécile – amint azt egyébként a memoár is tükrözi – keményen gáncsoskodott, addig nem kis tekintélyével Bethlen Margit odaállt a terv megvalősítása mellé. A Kör vezetői dolgában a memoár szerzője téved: a Körnek nem két elnöke – Szikra és Vándor Iván –, hanem két alelnöke lett: Ritoók Emma és a zsidó származású Vándor Iván alias Várady Ilonka. Míg Emma asszonynak messze nem szokása a zsidó összefüggések elhomályosítása, itt nem a memoárból, hanem a lapból lehet értesülni Vándor Iván származási hétteréről. Megkeseredettség helyett inkább bő életszeretet árad Teleki Sándorné nyilatkozatából. Érdekesek nézetei, köztük a politika és az erotika között megvont párhuzama. A témában a lap igen gazdagon tájékoztatta olvasóit.

1232 Vándor Ivánra alias Várady Ilonára ld. korábban a 203. jegyzetet.

dolgozni. Soha nem lehet annyit elérni a mieink közt a legbátrabb könyökléssel, mint ezek közt egy kis szívességgel. Persze, reklám a nevem nekik, meg kell adni, elismerik a szellemi munka értékét, ami iránt a mieinknek olyan kevés érzéke van.

Az Írónők Köre azután is erősen zsidójellegű tagokkal állt fent, különösen mikor később a keresztyén írónők a Pátria Klubban új klubot alakítottak. Meglehetősen kellemetlen társaság volt ez sok tekintetben, de meg kell adni, előadásaikra a legjobb keresztyén erőket igyekeztek megnyerni és sokkal nívósabbak voltak, mint asszonyaink dilettáns estjei. Én részint egészségi okból mindig kevesebbet vettem részt, de azért megválasztottak tiszteletbeli elnöknek, mikor Telekiné halála után Esterházy Móricné vette át az elnökséget.

Ebben az évben alakult meg a másik nagy egyesület, az Egyetemet és Főiskolát Végzett Nők Egyesülete is, amelyet mint a nemzetközi egyesület magyar osztályát már évek óta próbálják létrehozni. A nemzetközi egyesület nagyarányú munkát fejt ki, kitűnő asszonyok vannak az élén. Nálunk már kétszer megbukott a megalakítási kísérlet; én sem törődtem vele. Egyszer Czeke Marianne meghívott, hogy akarnak velem beszélni. Dr. Techert Margit és dr. Prahács Margit, két egészen kiváló, tudományos szempontból is értéket jelentő egyetemet végzett leány – később mindkettő magántanár lett – jön el, hogy felkérjen, vegyem át az elnökséget. Én vagyok az egyetlen, aki ezt a kátyúba rekedt ügyet megmenthetem. Kötelességem is, hogy ne maradjon e blamázs a magyar nőkön stb. Tiltakoztam. Fiatalabb erő kell hozzá, nem tudok elég jól nyelveket. Értek, de nem beszélek jól, tehát nem tarthatom fenn a külföldi összeköttetést. Nincs időm. Nem értek az egyetemi ügyekhez. Nem vagyok vérmes feminista. Minden hiába. Mindenben megígérik a segítségüket. Nagyon kedvetlenül vállalom a szervezést. Az is bosszantott, hogy már a tavasszal meg akartam kezdeni a Kultúrszövetség szervezését és most kénytelen leszek még egy egyletet a nyakamba venni, amely nem is érdekel. Mindenesetre kikötöttem, hogy a régi szervezést nem veszem át. Újra kell kezdeni az egészet. Ami úgy el van rontva, arra nem lehet tovább építeni.

Bárcsak sohasem fogadtam volna el. Ilyen csalódás kevés ért az életben. A komolyabbak, hiába ígérték segítségüket, bizony elmaradtak. A tagok nagyobb része szűk látókörű, csak a maga kis szakmájával törődő ember volt, vagy az igazságtalanságok ellen panaszkodtak, ami a nőket az önálló életben éri. Még beszélni sem hallottam közöttük soha egy könyvről, színdarabról, képről, művészetről hosszú évek során. És – ami sosem történt meg velem – nem tudtam más hangot behozni a társaságba. Lehet, hogy én sem mutattam elég érdeklődést kérdéseik iránt. Nem tehettem róla, a középiskolai oktatás nem volt lelkemnek fő problémája, sem az, hogy a nők nem végezhetnek jogot az egyetemen. Az első támadás azért ért, hogy nem vagyok eléggé feminista. Nem is voltam. Azután a sok kicsinyes sértődöttség, elsőségi kérdés, pletyka, intrika. És a legfőbb, hogy ki fog elmenni a legközelebbi külföldi kongresszusra. Jaj, de kiábrándultam a nőkből! Mennyivel értékesebbeket ismertem meg a nem tanultak közt. Néhány idősebb asszonyra gondoltam, akikkel mindig szívesen töltöttem pár órát, akikkel mindig tudtam mit beszélni, míg ezekkel – akármi legyek – nem tudtam miről beszélni. Megpróbáltam kisebb előadásokat rendezni. Én magam példaadásul irodalomról beszéltem. De senki sem folytatta, vagy ami ilyen téma előkerült, olyan gyenge volt, hogy az ember örült, hogy férfihallgatóság nem volt jelen. Én is hibás voltam persze. De akárhogy igyekeztem, nem tudtam harmonikus együttlétet teremteni. *(Zsiga ugyan azt állította, hogy így van ez a férfiegyesületekben is, de talán csak vigasztalni akart.)*

Nehezítette a helyzetemet a zsidókérdés. Néhány igen kellemetlen, előtérbe tolakodó tag minduntalan zavart csinált ebben a kérdésben, de az alapja az egésznek az volt, hogy a zsidó tagok szerették volna a maguk embereit behozni a vezető állásokba. Ezt sem én, sem a keresztyén tagok nem engedhették. Egész működésünk évekig összeütközések között zajlott le. Az is mutatja, hogy nem voltam a helyemen, hogy mikor végre megszabadultam az elnökségtől, Magyaryné Techert Margit kitűnően vezeti az ügyeket. Még folyóiratot is adnak ki, melyet ugyan nem tartom méltónak az egyetemi ranghoz, de ezzel is fenntartják az együttműködést. Vidéki egyetemeken is megszervezték a fiókokat. Egyszóval minden jól megy, Techert független, egész idejét ennek szentelheti, nem unja halálra az egyetemi kérdések és a nők jogainak századszor való megbeszélését.

IV.

Ezen a télen nagyon szépen folynak a vasárnapi összejövetelek. Új emberek is vannak a vendégek közt, mint Földessy Gyula, Ady leghűségesebb és legigazibb méltatója. Ha falun találkoztam volna vele, először feltétlenül kisbirtokos úrnak nézem, akinek az állatai a legfontosabbak. Csak ha beszélni kezd, lesz az arca szellemtől átjárt és a szeme kifejező. A felesége szép, nagyon kedves asszony, tehetséges zongoraművésznő. Sokat segítettek rajtam, mikor később a Kultúrszövetséget megalapítottam. A férfi sok tekintetben közelebb hozta hozzám Adyt, vagyis más szemmel is megláttam. Egyik érdekes levelében, melyben az én kérdésemre válaszol az Ős-Kaján szimbólumára nézve (én a Mámort sejtettem alatta elrejtve) ezt írja: „*Az Ős-Kajánban benne van a Mámor perszonifikációja is, de ez a mitikus elképzelés egészben véve több: magától Adytól tudom, hogy az egész élet kajánságát akarta vele kifejezni. Mindennek a hiábavalósága: az örömnek, a boldogságnak, a mámornak, a beteljesedésnek – ez az alapgondolata az Ős-Kajánnak. Az élet egész kajánságát, kárörvendő irigységét akarta Ady ebben a mítoszban megtestesíteni, ezért állítható ez a mítosz a nagy vallási képzetek: az eredeti bűn eszméje és a görög isteni irigység mellé. […] Az egész ciklus [...] az összes versek az ember-Tantalus elérhetetlenségét, megnyugodni nem tudását panaszolják. S ebben a szélesebb keretben nagyszerűbb is az Ady víziója, mintha csak a Borral, a Mámorral való viaskodását szemléljük benne. A »bor« csak egy metonimikus-szimbolikus mozzanata az Ős-Kaján értelmének, a költő nagy életnyomorúságából véve át, de egészben véve az egész élet kajánságának borzalmas képe.*”

A legfiatalabb vendégeim közt egyik érdekes alak Illés Endre.[1233] Akkor még annyira fiatalos, hogy szinte gimnazistának látszik. Nagyon megörültem neki, mert éppen olyan sokat olvas és tud irodalmilag, mint eddig a zsidó fiúknál megfigyeltem. Kellemes, kissé beteges arc és hang, később teljesen meggyógyul és férfiasabbá válik. Kitűnő kritikus, szigorú, kissé fanyar. Úgy érzem, hogy mélységesen pesszimista, habár nekem nem mondta. Pompás vitázó. Nem olyan éles fegyverű, mint Halász Gábor, de éppen olyan jól talál tompábbakkal is. Amellett nem annyira tudományosan kritikus, inkább természetes ízlésénél fogva. Az egyetlen fiatalember, aki nálam ismerkedett meg későbbi feleségével, Gerlóczy Líviával, egy bájos, porcelánfinomságú, művészileg művelt leánnyal, Éva régi barátnőjével.

Ki ne hagyjam mindjárt először Rédey Tivadart a feleségével és sógornéjával, Hoffmann Edittel. Rédey nem a legfiatalabbak közül való, de a legharmonikusabbnak látszik. Az, hogy ezt nem ingyen adta neki a természet, a verseiből kiérződik. De elérte; valami nagyon megbízható sugárzik a lényéből, tanácsot mindig bátran és szívesen kértem tőle. Társasági modora a legjobb az egész kompániában – mellette nem szabad elfelejtenem Geist Gazsit –, amellett nagyon komoly kritikus, nem a debatterek fajtájából, hanem a művészetfilozófiailag képzett ritkábbak közül. Amellett velem szemben a legszívesebb, szinte az önfeláldozásig hajlamos volt, szellemi önfeláldozást értve ezen a szón. – Felesége, Hoffmann Mici szép barna asszony, keveset beszél, finom irónia van benne és néhány novellája – keveset írt – a nőknél olyan ritka humort árul el.

1233 A Kádár-rendszer konszolidációja az írónő két évtizeddel korábbi elhunytával esett egybe. Illés Endre – 1957-től a Szépirodalmi Kiadó igazgatója – a sikeres élőnek a kudarcos elhunyttal szembeni fölényével, messze nem Ascher Oszkár tónusában (számos, minden bizonnyal tudatos, elrajzoló pontatlansággal) ír a szalonról. Írását látszólagos jóindulattal kezdi, kegyetlen lekezeléssel fejezi be. 1930-tól – tehát fél évtizedet füstbe menesztve – kezdi a történetet. Szót sem ejt a Vasárnapi Társaság bizonyosan ösztönző emlékéről. Elismeri, hogy „okos tekintetű asszony”, de rögvest melléteszi, hogy „ráncos arcát sötétbarnára füstölte a sok csalódás”. Állítása szerint az *Egyenes úton – egyedül* című regénye volt „az első és egyben utolsó írói sikere”. Balázs Béla és főleg Ady Endre elismeréséről – bizonyosan tudatosan – mélyen hallgat. *A szellem kalandorai*t – a zsidókérdést negligálva – sommásan intézi el. A szalon sikerét a meghívottak rossz lelkiismeretével magyarázza. „Mindenki eljött.” A parentálást fontosnak tartotta. Lekezelő írását két évtizeddel későbbi gyűjteményes kötetébe is – némi rövidítéssel – elhelyezte. (Illés Endre: Három szoba a Baross utcában. *Esti Hírlap* 1963. április 20. 2. Ld. még Illés Endre: Egy kékharisnya. Ritoók Emma. In: Illés Endre: Mestereim barátaim szerelmeim. 1. köt. Magvető, Bp., 1983. 384–386.) Illés Endre bizonyosan tudatosan hamisít, amikor Ritoók Emmát kékharisnyának mondja.

Azt hiszem, nagyon jószívű, de zárkózottnak látszik. Testvére, Hoffmann Edit, egészen kiváló tudományos tehetség, előkelő állása van a Szépművészeti Múzeumban, ami nemcsak külsőség, mert kiállításrendezésben, különösen grafikában, mindig ő szerepel. Kitűnő művészeti tanulmányokat ír, folytonosan utazik, tanul a tudomány érdekében, de általános szempontból is. Nagy nyereség a társaságban. Amellett szép, feltűnőbben, mint a nővére, talán szőkesége miatt. Mica szerint a legkellemesebben nevet Budapesten. Szeret is nevetni és minden mulatságos mondást értékel. Nagyon szeretem őket.

141. Rédey Tivadar „a legharmonikusabbnak látszik"

Mivel már leírtam Geist Gáspár nevét, róla most emlékezem meg. A legrégibb ismerősöm, valamennyi látogatóm közt, mert még rövidnadrágos kisfiú volt, mikor megismertem. Ő az egyetlen, aki Emma néninek hív a régi megszokás szerint, anélkül hogy néninek tekintene. Nagyon tehetséges, fiatalon verseket és novellákat írt, melyekben sok különösség volt. Tehetség-e vagy csak fiatalkori megérzése a költészetnek? – nem tudom. Azt hittem, ha megmarad az irodalom mellett, komoly érték lehet. De teljesen abbahagyta, ellenben a legideálisabb mecénás volna, ha ráérne mecénáskodni a birtoka mellett. Sokáig élt külföldön, különösen Németországban. A műveltségén látszik ez a tágabbkörűség, habár nagyon szerényen mutatja. Irodalomban nagyon jó ízlése van. Már gimnazista korában, mikor Adyról jóformán senki sem beszélt – és főleg nem az iskolában és az ő társaságában –, már felfedezte magának. Most teljesen a földnek él. Az egyetlen gazdag ember közöttünk. Ideális földbirtokos, mert a parasztsággal foglalkozik. Gazdakörökben tanítja a vetést és takarmányozást. Egyszóval komoly magyar érték. Minket Ritoókokat nagyon szeret, és nagyon szereti Cécile-t is. Összeütközéseinket sohasem említettem.

Könyveimről mindig írt leveleiben néhány oldalnyi kritikát, kedvesen és bizonyára elnézően, anélkül hogy hízelgett volna, olyan természetesnek látszik minden szava, beszédben is. Csinos, jó alakú, barna ember, jó humora van, kedves mosolygása és persze kifogástalan modora. Később karakterisztikusabbra dolgozza ki az élet az arcát. Annál jobban sajnáltam, hogy éppen nálam volt kellemetlen érzése Féja Géza miatt. Először történt meg, mióta hozzám jár. A legizgatottabb idők voltak a parasztkérdés és a földreform miatt. Sokat beszéltünk erről abban az időben, bár mind körülbelül egy véleményen voltunk. Akkor hozta el hozzám Lőrinc először Féja Gézát. Úgy emlékszem, báró Malcomes is itt volt, akit szintén nagyon érdekelt ez a kérdés, és talán Illyés Gyula. Nagyhangú, másokat lenéző embernek látszott. Mikor a vita tovább folyt, olyan durván ment neki a papoknak és a földbirtokosoknak, hogy ijedtemben nem tudtam a beszédet elterelni. Nem is lehetett volna, tekintettel Féja hangosságára. Geist felállt, gyorsan búcsút vett tőlem és elment. Másnap reggel telefonon felhívtam. Azt mondta, nem haragszik ő, dehogy, de mégsem maradhatott nálam komolyan vitába kerülve olyan valakivel, aki a többiekkel együtt őt is ki akarja pusztítani és meszes gödörbe lökni. – Hát ebben igaza volt Geistnak, mert Féja ilyeneket mondott. Amellett úgy láttam, nem ért a mezőgazdasághoz, mert abszurdumokat állított a termelés terén is gyakorlati szempontból. Nagy demagóg ő – bár később enyhült a hangja cikkeiben. Azt hiszem, érezte, hogy nem közénk való, mert csak ez egyszer volt nálam.[1234]

A többiekről majd máskor. Már szinte restellem, hogy mindenkiről úgy írok, mintha tökéletes emberek lettek volna a barátaim. Hát majd folytatom kevésbé megnyerő alakokkal is később – olyanokkal is, akik lassankint elmaradtak.

1234 Féja Géza – aki egyébként aligha volt demagóg – feljegyzései ezt cáfolják.

❖

Akkor télen Antónia nagy terve teljesen szertefoszlott. Ő maga betegen jött haza Rómából, majd Ivádra költözött ki egy időre, ahonnan ezt a megható levelet írta: (*Nem tudom megállani, hogy ne közöljem – annyi ellenségeskedés közepette olyan jólesik a szerető szavak melege.) „Ivád 1926. december 22. Kedveseim, tegnap este hamar elszaladtam tőletek, mert féltem, eltörik a mécses. Nagyon nehezen váltam meg tőletek, az egyetlen Igazaktól. Köszönöm Nektek, hogy vagytok,*[1235] *s hogy az emberekben való hitem utolsó foszlányát Ti megmentettétek. Hát most elmegyek Ivádra. Talán lábra állok, talán összeesem. Minden tárgy és minden lépés emlék, a szép és boldog »gyermekkor« emlékei. Nagy, igen nagy bensőséges fájdalmak várnak ott rám, de ettől nem félek. Ezen az úton át el fogok jutni a békéhez, az egyetlenhez, amire még ezen a földön vágyakozom. Minden egyéb mintha elsüllyedt volna körülöttem, oly mindennel leszámoltan megyek az elé a Holnap elé. Túlságosan fáradt, túlságosan összetört vagyok ahhoz, hogy így folytatni tudjam. Igaza van Zsiga bátyátoknak, ez most a legjobb. – A többi Isten kezében van. – És már nem fáj bennem a válás, hanem erős és meleg az öröm, hogy vagytok, hogy ilyenek vagytok, hogy szeretlek benneteket. Emma, Mica, Zsiga bátyátok. Ha most ott, magammal meg tudom vívni a harcot és visszajövök – csakis Értetek lesz, hogy újra lássam a Ti becsületes, a Ti igaz szemeiteket. Ami még van bennem: Ti adtátok...”*

Karácsonyra jött meg a levél, az igaz szeretet ajándéka gyanánt.

1235 Eredeti aláhúzás.

ÖTÖDIK KÖNYV

Második rész

1927

I.

Az új év meghozta a pengőszámítást. Nem vagyunk többé milliomosok, de éppen olyan szegények, mint régen. A kormány nem fogadta el a tízes alapon való átszámítást, ami megkönnyebbítette volna az átmenetet. Így egészen bizonyos, hogy az árak átszámításánál mi, a fogyasztók fogjuk a rövidebbet húzni. Azt állítják, azért rendezték így az átszámítást, hogy a pengő értékét minél magasabbra lehessen felszámítani a külföldi, különösen a kisantant-valutákkal szemben. Ehhez nem értek, de furcsán esik, hogy 12.500 papírkorona = 1 pengő, 10.000 korona = 8 pengő. Különben amint kimutatják, 1914-től 1924-ig egy aranykorona értéke 14.500 papírkoronára süllyedt.[1236]

❖

Mindig több panasz és elképedés a fiatalság „erkölcstelen" magaviselete miatt. Nem merek beleszólani, mert mint régi világból való szintén helytelenítem ezt a túlságos szabadosságot. De hátha én tévedek? Hátha nekik van igazuk, a fiataloknak? Az én koromban Pesten még nem engedték a leányokat magukban az utcára. Legalább a szobaleány kísérte őket. *(Ma ez olyan képtelen dolog, hogy az ember el sem hinné, de például a Tormay-leányokat még így nevelték.)* Persze a kenyérkeresés kényszere és nem kevésbé a tanulás kiterjesztése ezeket az anomáliákat eltörölte.[1237] Fiatalemberek fiatal leányokkal magukban adnak bált garde[1238] nélkül. Például egy előkelő és gazdag vasútigazgató leánya a Carltonban adott ilyen bált. Mikor aztán hajnalban az apák érte mentek a leányaiknak, hogy autón hazavigyék őket, kiderült, hogy azok a fiatalemberekkel párosával már hamarabb autóra ültek, és úgy mentek haza – vagy ahová menni akartak. Persze a Carlton összes pincére és alkalmazottja erről beszélt, és nagy volt a megbotránkozás. – Igaz, hogy nemsokára Éva lányom[1239] is autón jött haza egy fiatalemberrel valami koncertből vagy színházból, és nem mertem megtiltani a hasonló „kilengéseket". Az is igaz, hogy ha egy leány magában utazik vagy külföldi egyetemen tanul, ott sem mehet a papája utána.[1240] De van némi különbség. Az ilyen leány feltehetően komolyabb és felelőssége tudatában van. A cél is komolyabb, amiért átlépi a megszokottat.

A Kálvin Szövetség át is írt az Egyetemet Végzett Nők Egyesületéhez az erkölcsvédelem dolgában. Azt feleltem,[1241] csak a családoktól indulhat ki ez a védelem, nem egyletektől. Nem is tudom,

1236 Az ország gazdaságának szanálására hosszú diplomáciai csatározások nyomán a győztes nagyhatalmak 1924. március elején engedélyeztek 250 millió aranykorona népszövetségi kölcsönt. Az Állami Jegybank utódja 1925 júniusától a Magyar Nemzeti Bank, amely következetes deflációs politikát folytat. 1926. december 27-én jelent meg az új pénz, a pengő és a fillér. – Amit az írónő egyedi esetként leír, az a történelem általános menetének egyik eleme.

1237 Áthúzva: „De az mégis visszatetsző, hogy gr. A-y Györgyné arisztokrata hölgyekkel együtt bárokba jár táncolni." – Az „A-y" – Csajányi Melinda köszönettel vett beazonosítása alapján – minden bizonnyal valójában „A-i" és Odescalchi Margit, akit 1923-ban vett Apponyi György nőül.

1238 Kísérő – fr.

1239 Ritoók Éva – itt is ismételjük – az írónő unokahúga, akit Mica nővérével nevelt együtt, mert Géza testvérük korán meghalt.

1240 Saját magára, az ő külföldi egyetemi éveire utal.

1241 Az egyesületet az írónő alapította.

hogyan képzelte el a Kálvin Szövetség. Az az apa, aki nem akarja, hogy a leánya éjszaka magában autózzék fiatalemberekkel, ne engedje meg, hogy független bált rendezzenek a gyermekei. Még társadalmi szervezkedés útján sem lehetséges. A tavaly erre a célra alakult egyesület az első alkalommal elhangzott beszédeken kívül még csak gyűlést sem hívott többé össze. De még a család sem sokat segít. A fiatalok kijelentik, hogy az öregek elmaradottak, ha valami kifogást tesznek. A charleston rémes rángatózásait is végigcsinálja egy fiatal leány a zsúrokon. De amit az ember a hotelek halljaiban lát félmeztelen nőktől, arról még tíz évvel ezelőtt sem lehetett volna álmodni, hogy lehetséges. Ehhez képest a Berlinben látott revü meztelen asszonyaival még erkölcsös. Mert szép és tökéletes, a tánc balettszerű és nem a saját lányom vagy húgom jelenik meg benne. Most a hotelekben be van tiltva az éjszakai tánc, mert a legelőkelőbb hotelekben a legelőkelőbb közönség táncolta a néger táncokat. Ez sem segített. Erre gróf A-y Györgyné vezetésével az előkelőségek mellékutcákban levő kis bárokba járnak és a fizetett hölgyekkel egy parketten táncolnak az ilyen éjjeli lokálokban.[1242]

Bizony, ez még az én modern gondolkozásomnak is sok. De lehet, hogy mire ezek az írások napvilágot látnak, már ez olyan természetes lesz, hogy kinevetnek a véleményemmel együtt.[1243] Másrészt be kell látnom, a mai lányok nem élhetnek úgy, mint a régiek. Az otthont, a család lehetőségét elrabolta tőlük az élet nehézsége. Férjhez kevesen mehetnek, és mégiscsak élni akarnak. Maga a kenyérkereset kényszerűsége függetlenítette őket sok minden szokástól. Végre is, mikor a nemi életből kikapcsolt leányok csak nagyon csekély százalékát adták az egésznek, akkor megjárta, hogy ezeknek fel kellett áldozniuk magukat. De mikor mindig növekszik azoknak a száma, akik előre látják, hogy sohasem szerethetnek, ha csak a formaságokon kívül meg nem teszik, vajon fenn lehet-e mint erkölcsi követelést tartani, hogy a formákhoz ragaszkodjanak? Nem hiábavaló lesz így beszélni annak a B-listás tisztviselőnek vagy tönkrement dzsentrinek vagy a tényleges tisztviselőnek, hogy a leányai, százan és százan, ne élhessenek fiatalasszonyi életet, mert a férfi nem tarthatja el, mint feleséget? És nem azt tapasztalja-e, hogy mégis azok jutnak el a feleség-címhez, akik lehetőleg kiteszik magukat annak is, hogy szeretők[1244] legyenek? Vagy akik legalábbis úgy viselik magukat, mintha kokottok volnának? Az arisztokrata fiúk sok botrányos házassága is ezt mutatja. Különben az egész élet és a női divat ezt a színt vette fel a legtisztességesebb életben is. A divaton kívül a tánc, a beszélgetés, az olvasmányok mind ezt mutatják. Pedig meg vagyok győződve, hogy ezeknek a kihívó viseletű leányoknak nagy része, sőt csaknem mind, sokkal szívesebben elfogadna egy becsületes régimódi házaséletet. *(Milyen jó regénytéma lesz ez!)*

A fiatalság beletanul ebbe az életbe. Ha nagyobb társaságba megy az ember, szinte szoknia kell néhány percig ahhoz a gondolathoz, hogy mifajta leányok és asszonyok, akik így ülnek, járnak, öltözködnek, táncolnak és beszélnek. Egy előnye van: minden asszony szép ma. A festés ma nem jelent többet, mint nálunk a púder, a fiatalos öltözködés, a jól nevelt test, az elhízás megakadályozása. Egyszóval a külső fontossága eltüntette a csúnya nőket. Csak akinek ostoba arca van vagy ügyetlen, az csúnya ma. És ez jóleső látvány, ez nem baj.

Csak a leányaink, akik így kezdték az életet, hogyan fognak beletörődni a későbbi elkerülhetetlen változásba a negyven éven túl – vagy inkább az ötven éven túl? Mert ma a fiatalság remekül tovább tart – mikor régen is annyi keserű, csendes tragédiát okozott a megöregedés. Vajon nem tömeghisztéria lesz ebből két-három évtized múlva? Vagy be kell következni egy éppen ilyen szélsőséges reakciónak és egy új biedermeier fog következni, amint némelyek jósolják? Azt, hogy az irodalom mennyit tett ennek a szabad életnek az elfogadására, azt mindenki tudja, aki olvas. Különös, érdekes

1242 Ld. a 1237. sz. jegyzetet.

1243 Nagy hibát vétene a kései történész, ha kinevetné az írónőt. Hiszen további fejtegetései azt mutatják, hogy igenis volt benne megértés az újjal szemben. És azzal együtt jó adag értetlenkedés is.

1244 Ez után „is" szócska áthúzva.

kor, nem cserélném el, hogy ilyen nehéz átmeneti korban élek. *(Ebben az időben újra írtam naplót, ha nem is mindennap. Sokat csak átveszek*[1245] *abból, legfeljebb kihagyok belőle, ha nagyon keserű.)*

❖

Jászai Mari memoárjának sorsa kicsit elkedvetlenít. Még nem olvastam, de hallom, hogy a Jászai által kiadásával megbízott Lehel István negyedmilliárd koronát nyert rajta. Ez nem volna baj. Lehelt jól ismerem, tisztességes magyar ember, Jászainak utolsó percig igaz barátja. De rosszul esik tudni, hogy Jászai az utolsó időben szűkösen élt, ha nem is nyomorban. És még rosszabbul esik, hogy zsidó könyvvigécek házról-házra járva azzal ajánlják a könyvet, hogy minden, de minden benne van. – Mit mondana hozzá ő, akinél ez a talán szinte nőietlen nyíltság, amivel megírta és közrebocsátotta az emlékeit, valami dacos szembeállás lehetett a gyáva emberi titkolózással, mindenesetre méltó ahhoz a nagy, elszánt és szenvedélyes jellemhez – de semmi esetre sem reklám-kívánás.

Még legvirágzóbb korában láttam játszani. A legnagyobb színi tehetség volt Dusén[1246] kívül, akit láttam. A legtisztább játékstílusa volt a naturalista-klasszikus felfogásnak. Tulajdonképpen ő volt az első, aki nem szavalt és mégis tele volt a legnagyszerűbb pátosszal. Mindig természetes volt, és mégis mélyen tragikus. Bámulatos volt hangjának a hatása. Amikor még színfalon kívül felhangzott a kiáltozása, mindenkiben meghűlt a vér. Rettenetes tudott lenni mindenben. Királynő éppen úgy volt, mint szolgáló. Például a *Magdolná*ban el tudta hitetni azt a sok vad szenzációt. Úgy jött be az első felvonásban gereblyével stb. a kezében, mintha a Földanya maga lett volna. Akkor láttam színházban először parasztnőt nem színpadi ruhában. Az egyik francia darabban, mikor meglátja, hogy a férj mérget csepegtet a pohár vízbe, melyet neki fog hozni, az arcjátéka elmondta, amit lát, és a bűn borzalma végigfutott a közönség idegein. Vagy a *Kleopátrá*ban, mikor a rabszolga szerepét Váradon nem vállalta a kórista[1247], mert úgy megrúgta az első előadáson („Verjen meg a legundokabb ragály"), hogy három napig fájt a helye. Erősebb kifejező eszközei voltak, mint Dusénak, aki finomabb és elmélyültebb volt, mint Jászai. Akiket én láttam, ezzel a kettővel nem vetekedett sem Berlinben (Gertrud Eysoldt vagy Tilla Durieux) sem Párizsban. *(Igaz, Sarah Bernhardtot csak öregkorában láttam.)* Sajnos az újabbakat nem ismerem, mert az a nagy művészi élvezet, amit a színpad olyan sokáig adott nekem, az anyagiak miatt most már lehetetlen. *(Somló Sári a kommunizmus idejéből egy kedves{!} epizódot beszélt el róla. Nagy kefeseprűt vitt haza a Rákóczi úton végig, mikor találkozott Jászaival, aki királynői allűrjével fát húzott egy targoncán. Olyan vigasztaló volt látni, hogy más is így él, és dolgozik! El lehet képzelni, hogy ez a fanatikus nacionalista mit érzett ezekben az időkben.)*

Személyesen is találkoztam néhányszor Jászaival. Kissé féltem tőle, mint mindenki. *(Egyszer megkérdeztem Hoffmann Edittől ugyanezt. Ő sokszor volt együtt vele és bevallotta, hogy ugyanúgy érzett, mint én.)* Kiszámíthatatlan volt. Véletlen elszólásokkal vagy neki nem tetsző mondásokkal szemben, állítólag, kitörő durva és szenvedélyes. Ezt nem tapasztaltam, velem szemben inkább zavarba hozóan elismerőn és kedvesen viselkedett. A hangját nagyon szerettem hallani. De sohasem tudtam volna vele bizalmas összeköttetésbe jutni. Utóbbi időben csak utcán láttam.[1248] Nagy fátylakat viselt egész arca előtt, hogy tönkretett bőrét eltakarja. Ez az arc most már az életben valami fenséges tragikus álarccá vált. Utoljára a MANSZ egyik gyűlésén láttam, ahol a kormányzóné is megjelent évekkel ezelőtt. Cécile nem volt ott. Horthyné engem kért meg, hogy mutassam be őt Jászainak. Azonnal odahívtam Jászait és bemutattam. Szép jelenet volt a kissé már szintén őszülő kormányzóné az ő végtelen finomságával és Jászai hatalmas alakja tökéletes

1245 A „csak átveszek" eredetileg: „úgy írok le".
1246 Eleonora Duse – olasz tragika. Budapesten is vendégszerepelt. Magyar neve Dusa Eleonóra.
1247 A statiszta színész.
1248 1926-ban, tehát nem sokkal a visszaemlékezés ezen részének a megírása előtt ment el.

meghajlásával és arcának az az örökös bánatossága, mely kissé lágyabbá vált a mindenkitől tisztelt asszonnyal szemben.

Azt mondják, ha szavalni kellett, Jászainak rettenetes lámpaláza volt. Csak a színpadon volt otthon. Amint nekem is mondta egyszer, neki a színpad az élet, ami azon kívül van, az igazi élet, az nem élet. Mit szenvedett, hogy ebből az életből, a színpadról kiűzték, mikor még talán élhetett volna! Kitúrta az, akit gyűlölt az ő szenvedélyességének és vadságának minden erejével és az igazi művészetimádat megvetésével a hamis művészet – Márkus Emília – iránt. Márkus nem művész volt, hanem színésznő, aki mindig önmagát játszotta. Nem is lehet említeni egy napon Jászaival.

Blaháné[1249] is művész volt, csakhogy egy művészietlen kor művésze. Az a csinált parasztság, amit ma megvetnek, de ami annak a kornak kedves élménye volt, az ő művészetén keresztül igazsággá vált. (*Egy felvidéki asszonytól hallottam, hogy Kölesi Lujza[1250] egy bacsónak {sajtkészítő juhásznak} volt a leánya és egy szamaras taligán született meg.)* Mostanában a fiatal nemzedék lenézően beszél róla, pedig nincs igazuk. A mai hasonló szerepű színésznők közt ő még tiszta művészet volt. Már csak azért is, mert mentes az erotika színpadi eszközeitől. Pálmay [Ilka] már egyik őse volt a mai érzékekre ható színjátszásnak. *(De azért művész tudott lenni a maga fajtájában. Gyakran járt le Váradra, úgyhogy általában színpadon kívül is jól ismerték és sok mulatságos esetet beszéltek el életéből. Egyszer Blaskovichéknál volt meghíva Gyapjura.[1251] Nagy társaság volt és nagyon jól mulattak, úgyhogy Pálmay csaknem lekésett az előadásról Váradon. A Boccaccio-t adták. Már meg kellett volna kezdeni, és mindenki azt suttogta, hogy nem lesz az előadásból semmi, mert Pálmay úgy becsípett Gyapjun, hogy nem tud fellépni. Magam is ott voltam a színházban. Pálmay, ha elkésetten is, de megjelent. Talán kissé pajkosabb volt, mint máskor, ami elég sokat jelent, de nem volt becsípve. Blaskovichékkal mi is nagy barátságban voltunk, így eljártunk a gyönyörű gyapjui birtokra és kastélyba. Melanie Berta testvéremnek volt a legjobb barátnéja hosszú időn át. Azután felbomlott a barátság, minden nagyobb szenzáció nélkül. Melanie Bécsbe járt farsangolni, azután báró Königswarter vette feleségül, aki Váradon időzött Wertheimsteinéknál a nagybátyjánál. Melanienak zsidóvá kellett lenni, ami annyira bántotta, hogy teljesen visszavonult a társaságtól. Később elvált a bárótól és Bécsben élt; meglehetősen sok pletyka keringett a szép szőke asszonyról.)*

❖

A Szederkényi-ügy megint felmerül és kezd kellemetlenné válni. Az intranzigens keresztény asszonyok ostromolják Cécile-t, hogy szakítson vele, de ő konokul elzárkózik. Én a múlt nyáron Debrecenből kaptam figyelmeztetést. Mivel nem akarok semmiféle MANSZ-ügybe belekeveredni, Zsigának szóltam, hogy világosítsa fel Cécile-t. Azt felelte, nem nélkülözheti, mert az asszonyok nem csinálnak semmit, beszélni nem tudnak, Szederkényi pedig mindig rendelkezésre áll. Hát ezt most már én is megértem. Hányszor tapasztaltam én is hasonló hibát az egyleteimben! Szederkényi nem nyugszik, most Anyák Iskolája néven tart előadásokat, mint mondják erősen „nemi felvilágosító" ízzel, amit az asszonyok utálnak, mert a kommunizmusra emlékezteti őket. A Postatisztviselő Nők Egylete úgy szabadult meg tőle, hogy sajnálattal tudatták, a helyiséget már más célra adták oda. Erre Szederkényi az államtitkárnál bepanaszolta az egyletet. Ekkor az asszonyok feliratot küldtek át sok aláírással, hogy nem akarják az előadásait hallgatni. Sőt, férfiakból álló küldöttséget menesztettek Cécile-hez, hogy figyelmeztessék erre az ellenszenvre, mely neki és az egyletének ártani fog. Ez az asszony nem lehet tehetségtelen. Először egy kis színdarabbal tűnt fel: *A kőfalon túl* volt a címe és állítólag a nagyváradi fekete apácákat gúnyolta ki benne. Olvastam, de már nem emlékszem rá. Tudom, úgy beszéltek róla mint destruktív írásról. Az első novellás kötete Göndör Ferenc novelláival együtt jelent meg, aki csúnyán kompromittálta magát

1249 Blaha Lujza.
1250 Blaha Lujza lányneve.
1251 Gyapju (románul: Gepiu) Váradtól délnyugatra a Várad–Nagyszalonta vasútvonal mentén lévő falu.

a kommunizmus alatt.[1252] Sőt, mondják – de ezt sohasem láttam bizonyítva –, hogy a Közoktatási Népbiztosság irodájában volt alkalmazva. Hogyan jutott be a legjobb társaságba, hogyan lett méltóságos asszony férjhez menetele útján?, ez homályos. Dutka Ákos mondta egyszer, úgy beszél magáról: „Mi szederkényi és szendrői Szederkényiek". Előttem – mondta Ákos mérgesen –, aki ismertem még Váradon és tudtam, honnan való.

Az egész csak azért érdekes, mert az érvényesülésnek ez a módja sokkal jártabb út most, mint az ember gondolná. Csak nem ilyen túlságosan világos, kimutatható. És szomorú, mert az embernek eszébe jut, hogy a görög-tudós Czebe,[1253] a zseniális Király György[1254], nem is beszélve Babitsról, sokkal kevesebb okból, habár tiszta magyar emberek, nem tudtak megbocsátást nyerni.

És íme, nem tudom elhagyni a MANSZ területét. Mert mégiscsak az az igazság, hogy sokat vártak az asszonyok tőle és éppen azért olyan sok a panasz ellene. Hát csak leírom a naplómból: Czeke Vilma, aki sokat dolgozik az egyletben, elkeseredetten beszéli, hogy nincs emberük, minden új kezdeményezéshez dilettáns emberek fognak hozzá. Most a gyermekjótékonysági akcióba őt kérték fel vezetőnek, aki ilyennel sohasem foglalkozott. Pár nap múlva Petri államtitkárné[1255] mintha csak kiegészítésül mondaná: – Borzasztó ez a MANSZ! Amint valamelyik egyesület elkezd valami komoly munkát, odasiet, és ki akarja venni a kezéből. A gyermek-játszótereket a Vöröskereszt ahhoz képzett asszonyokkal egy évvel ezelőtt megvalósította, és most a MANSZ egyszerre ki akarja venni a kezéből. *(Ez azért félős, mert Cécile-nek a kormányon olyan befolyásos emberei vannak, hogy keresztülviszi, amit akar.)* – Nem lévén iniciatívája semmiben, kénytelen a mások eszméjét elvenni, pedig a kivitelhez nem elég ennyi. Hiszen magának a MANSZ-nak az eszméjét tőlem vették el,[1256] azután a fogolyfogadás kezdeményezését a Vöröskereszttől, aminek az lett a vége, hogy az utolsó szállítmányoknál már egy lélek sem fogadta őket, mint Móra László elmondta. A szövés és háziipar eszméjét elvették Ungernétól, és most újabban a Kultúrsszövétséget tőlem, de ezt hamar félbehagyták, mert ehhez állandó új munka, új tudás kell.

II.

A Kultúrszövetség megalapítása nemcsak önmagában, hanem a sok félreértés miatt is nagy munka. A napokban kapom a hírt, hogy jó keresztyén körökben azt beszélték, meg kellene engem menteni, mert már egészen a zsidók közé keveredem és velük dolgozom. Ez főleg az írónők körében elfoglalt tisztségemre vonatkozik a kedves keresztyén testvérek részéről, akiknek nem jut eszébe, hogy hat év óta az egész keresztény irány nem törődött az írókkal, sem az írónőkkel, sem velem; hogy a *Pan* ötödik éve fekszik az íróasztalom fiókjában. *(Éppen most utasította vissza a Franklin, habár Schöpflin [Aladár] lektor megígérte, hogy a legmelegebben fogja ajánlani. Persze később kiderült, milyen meleg lehetett ez legmelegebb ajánlat, pedig ennél keresztyénebb művet nem lehet elképzelni.)* Hogy honnan ered egyszerre ez a nagy féltés a magyarságom és hitem iránt, nem tudom. Mert a fajvédő egyesületek nagyon jól tudják, miért dolgozom együtt a zsidókkal. De sajnos nyilvánosan nem magyarázhatom meg, hogy miután a keresztény nemzeti mozgalom csak igen kevés téren ért el eredményt – kivéve a frázisok terén, de már ott is kezd kimerülni – és mivel az általános szervezkedési mozgalom mellett, ha mi nem mozgunk, mindent a zsidók fognak megint megcsinálni, éppen a keresztény magyar érdek követeli, hogy ott legyünk és ne hagyjuk a kezdeményezést a kezünkből kisiklani.

1252 Szociáldemokrata újságíró, lapszerkesztő. A proletárdiktatúra idején az Újságíró Szakszervezetnek, valamint a Sajtódirektóriumnak volt az elnöke. Idővel ő is szembefordult a diktatúrával, a bécsi magyar emigráció tagja, majd az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le.

1253 Czebe Gyula klasszikafilológus..

1254 Irodalomtörténész, műfordító.

1255 Petri Pál vallás- és közoktatásügyi államtitkár felesége.

1256 Az ügy jóval összetettebb volt. Ld. erre az Első könyv 91. és 135. oldalán írottakat, valamint a 219. sz. jegyzetet.

Azonkívül elkeserítő az az intriga, ami éppen a keresztyének között egymás ellen folyik. Csak a Czeke Marianne esetére gondolok. Szegény a műlábával, süket füle ellenére és szörnyű ideges félelmét leküzdve a vasúti utazás ellen, lement Erdélybe, hogy megtudja, megvannak-e még a Brunszvik Teréz naplói, és hogy átadnák-e neki tanulmányozás, esetleg kiadás céljára. Az eredmény váratlanul gazdag és kielégítő volt. Marianne óriási tömeg naplófüzettel jött haza. A Teleki rokonokat, a de Gerando családot sikerült neki annyira megnyerni az eszével és modorával, hogy a naplókat, melyeket eddig senkinek sem engedték át, azzal a kikötéssel, hogy csak neki[1257] és saját belátása szerinti használatra adják oda, kiengedte a család a kezéből. Egy fél évig kuncsorogott Klebelsbergnél, hogy tegyen lehetővé csak annyit, hogy lemásoltassa a füzeteket. A késedelem azért történt, mert már akkor Tormaynak a kezére akarták átjátszani a füzeteket, hogy az ő nevéhez fűződjék a felfedezés. Állítólag még Teleki Pál is közbenjárt az erdélyieknél, hogy kivegyék a Marianne kezéből, akié az egész eszme volt, és aki tudományos műveltségénél fogva feltétlenül sokkal, de sokkal alkalmasabb ennek az egyénnek és ennek a kornak feldolgozására, mint a tudományos munkában teljesen járatlan Cécile. – Hacsak mással nem csináltatta volna meg.

Marianne mármost elkezdett családi és kultúrtörténeti tanulmányokat tenni, a lehetetlen írással, németül írt naplót jó ismerőseivel csekély honoráriumért *(amennyit Klebelsberg engedélyezett)* kezdi lemásoltatni. Egyszóval egy tudományos munkának egész apparátusát előkészítette és megkezdte az írását.[1258] Ekkor a kultuszminisztériumból azt kívánták, hogy legalább Tormay neve alatt jelenjen meg, mert így sokkal jobban fogja érdekelni az embereket. Amilyen úriasszony Marianne, azonnal beleegyezett. Az, hogy ez a szégyenletes ügy nem sikerült, annak köszönhető, hogy az éppen olyan úri család kijelentette, hogy ők dr. Czekének adták át a naplókat mint családi iratokat. Csak neki engedik meg feldolgozni és kiadni. Erre a kiadásra ugyan Marianne vagy egy évtizeden át várt, a Történelmi Társulat, s gondolom az Akadémia lassú gyorsaságával és még hozzá megrövidítve közölték. Hogy vajon ha Cécile neve lett volna rajta, nem lett volna-e gyorsabb és teljesebb a kiadás, azt most nem kutatom. Hiszen ismerve a naplókat, lehet kétkedni benne, hogy olyan fontos volt-e, mint hittük, ez a hagyaték.[1259] De végre is tudományos intézetek ígéretet tettek a kiadásra és így nekik elég értékesnek látszott. Az is ezt mutatja, hogy az érdemet másnak akarták átruházni.

Most az én ügyem a Kultúrszövetség megszervezése. Ha ellenem ezt a kis mérget elhintik, hogy elzsidósodtam, vagy pláne újra elzsidósodtam,[1260] akkor megint megakadok. Csak követ kell lökni az utamba, akkor azt hiszik, hogy nem merem a dolgot megcsinálni. Na, majd meglátjuk. Az a szomorú tény, hogy íróink, művészeink nagy része a régi időben is nagy nyomorban élt vagy nem tudott kifejlődni, azt mutatja, hogy a mi nemzetünket mindig rázni kell a kultúra elfogadására. – Hát még most, amikor a moziba buta, szentimentális vagy pornografikus darabokon kívül nem kell semmi. Ha most egy igazi magyar tehetség jönne vagy meg kellene alkudni neki az erotika és szexualitás iránya felé, vagy elpusztulni a Csathó Kálmánok mellett, akinek a *Te csak pipálj, Ladányi!* című hülyeségére, mely most óriási sikert arat – még regénynek is ostoba volt – azt mondta egy német származású ember, hogy ő nem tudta végignézni, olyan buta, de csodálta a magyarokat, hogy tapsolni tudnak olyan darabnak, amelyben a magyarság olyan kevéssé előnyös oldaláról van bemutatva. Ez ugyanaz a Csathó, aki a kommün alatt a *Szózat* kigúnyolását színpadra vitte, úgy, hogy Fáy Szeréna annyira megbotránkozott, mint maga beszélte nekem, hogy otthagyta a próbát.[1261]

És hány szegény fanatikus, idealista, de jó magyar ember, akit elbolondítottak a nagy jelszavak, vagy csak kenyér végett dolgozott azoknál, egész életére tönkretette magát vele. De persze nekünk

1257 Eredeti aláhúzás.
1258 Ti. a lemásolását, sajtó alá rendezését.
1259 Az írónő negatív véleményét több ízben is leírta.
1260 Utalás arra, hogy amikor 1921-ben a MANSZ vezetésében Ritoók Emma sikertelen támadást indított sógornője ellen, akkor lejáratására az Ernst Bloch-hal volt kapcsolatával és hasonlókkal példálóztak.
1261 Ez is régi fájdalma az írónőnek.

Csathó Kálmánok és Kéky Lajosok kellenek. Az a kis bolházás és dögbogárkodás, mint Pekár Gyula egyszer drasztikusan mondta, akik halott írók szétvájkálásából élnek tudományos életet.

Éppen azért a közönség felrázása a célom. A múltkor azt beszélte Palágyi Menyhért, hogy Vajda Jánosnak utolsó betegségében Falk Miksa és egy másik zsidó adott pénzt orvosságra. Miért nem jut ilyen a mi magyarjainknak eszébe? Vagy miért nem fordult Palágyi magyar emberekhez? – Különben Palágyi egy különös indokolást mondott arra nézve, hogy a kritika és közönség milyen állást foglal az írókkal szemben. Tulajdonképpen felekezeti kérdésről volt szó mindig. Vörösmartyék idejében a katolikus az „irány", az Arany–Gyulai-éra alatt a református, később a zsidó „felekezeti" gondolkodás nyomta el a más felekezetű tehetséget. A nagy túlzás alatt talán az az igazság rejlik, hogy a felekezetekben világfelfogás-különbségekről volt szó. Vagy – amint néhányszor már megjegyeztem – a tiszántúli és dunántúli magyarság könnyen megkülönböztethető külön fajtájáról. Vajdánál sokat tehetett az is, hogy romantikája elkésett abban az időben.

Visszatérve a Kultúrszövetségre, szükségesnek tartok egy olyan intellektuális központot, ahol nem politika, nem klikk és nem MANSZ vagy Klebelsberg szerint dől el a tehetségek sorsa. Ahol egy jó mű megjelenhessen akkor is, ha nem mai divatáramlatot képvisel; és hogy a mai rémes pénzviszonyok között zene és festészet terén is fordulhasson valahová a fiatal művész. A művészek és írók mindenesetre mellettem vannak és talán sikerül más ellenségeskedést is letörni. Habár persze hogy a végső célt el lehet-e érni, úgy, mint én szeretném, az kérdéses. De meg leszek elégedve, ha kevesebbet érünk is el. A kultuszminisztériumban már legyőztem az államtitkár *(Nevelés)* akadékoskodását, aki az alapszabály engedélyezésénél kifogásokat emelt és azt kérdezte, miért nem csatlakozunk a MANSZ kultúrosztályához? – Hát van ilyen osztály? Én nem tudok a működéséről.

Cécile hatalma tehát itt is közbeszólt volna. Hiába kérdezik – mint a múltkor Undi Mária –, mi az alapja ennek a hatalomnak? Nemrégen a MANSZ szövőiskolájába hívták Szegedre mint szakértőt, hogy csináljon valamit ezzel a hanyatló vállalattal. Kijelentette, hogy a vászon, amit szőnek, olyan rossz, hogy nem lehet szálat húzni belőle a népi hímzésekhez. – A vezetőség nem gondolt arra, mikor a Gandhi-féle nacionalista hindu törekvést utánozta, hogy a kéziipar lehet a család segítsége, ha a parasztasszony maga csinálja a lepedőit és jó törlőket ad el jó vászonból, de nem lehet belőle üzemet fenntartani vagy például kórházat ellátni. Ezért kénytelenek a megrendelést bolti vászonnal pótolni, amiből botrányok lesznek, vagy olyan rosszat adnak, mint a Korányi-klinikának, ahol minden lepedő egy év alatt szétment. – Undi Máriának ezek a felvilágosításai éppen nem voltak biztatók, hogy az ő kultúrosztályuk szellemi eredményben jobbat fog nyújtani, mint az én vállalkozásom.

Az ideális megoldás tehát az volna: a magyar közönséget felrázni, a magyar könyvkiadást rendezni, annak otthont adni a zsidó nyerészkedésen kívül. Ezt akarta a Göncöl Vállalat is a forradalmak és háborúk után, de nem tudtak megbirkózni ezzel a feladattal, habár gazdag és előkelő emberek voltak az alapítók között.[1262] Ha ez nekünk sem sikerülne, még akkor is marad elég tennivaló: szegény fiatal művészeken segíteni és a nem fiataloknak is megkönnyíteni a helyzetét. Hiszen még Bartókkal is megtörtént a télen, hogy szerzői estjén zeneakadémai növendékekkel kellett betölteni a sok üres helyet. És főleg megcsinálni a dolgot, még ha kezdetlegesen is, mert különben a zsidók csinálják meg.

Hogy ne legyek igazságtalan, mégis be kell ismernem, hogy mi is csináltunk valamit; a leventeképzésben, az orvostársadalomban és a cserkészetben vannak a keresztény irány nagy érdemei. Az orvosi egyetem autonómiáját illető kérdésben *(Ádám [Lajos] professzorátusa ellen)* sohasem lehetett volna az orvosi kar megszervezése nélkül a MONE-ban bármit is elérni. Igaz, Zsiga testvérem munkáját nem valami nagyszerűen hálálják meg. Ott is van intriga, de ott még mindig erősek vagyunk, ha közös célról van szó. Ezt szeretném az irodalom és művészet dolgában elérni.

❖

1262 Ld. az Első, valamint a Negyedik könyvben írottakat.

Kivételesen színházban voltam. Mikor is ültem utoljára a Nemzetiben? Főpróba, tehát ajándékjeggyel, Zilahy Lajos darabjában: *A fehér szarvas*. A darab nem jó, kivéve egyes jeleneteket. Hazajövet Évával és Illés Endrével nagyon megkritizáltuk. Másnap a *Magyarság*ban kitűnő kritika a darab célzatossága felől. A darab arról szól, hogy nem összeesküvő, fenyegetőző, fegyverkező irredenta, hanem munka kell. Mégpedig a legalsó lépcsőnél megkezdett munka, az üllőnél és a gyalupadnál megtanult hazaszeretet. „*Mit érezhet – mondja a Magyarság kritikusa – erre a biztatásra, erre a felfedező útmutatásra a keresztény értelmiség nemzedéke, a diplomás mérnökök, gazdák, jogászok, orvosok, akik a francia bányákban szenet fejtenek, vagy villamoskalauzok idehaza, vagy Kis-Ázsiában irtják az erdőt, vagy Csonka-Magyarország határai közt hasztalanul esengenek […] annyi talpalatnyi helyért, ahol a lábukat egy napi betevőfalatért megvethessék. Zilahy a gyalupadra mutat, és úgy tesz, mintha az értelmiség nem kapna magától is boldogan a gyalupad, a véső vagy kalapács után […]*” stb. A darab nem jó, a színészek is elég gyengék a régi Nemzetihez képest. – Vannak jó példák is a kritika szavaira: Egy kórház-ellátó gazdasszony szakácsnőt keres. Van vagy ötven jelentkező, köztük majdnem fele az intelligens osztályból, egy földbirtokosné, egy patikus özvegye, egy nyugdíjas tanárnő, kereskedők özvegyei. Minden munkára vállalkoznak. Persze Zilahy az ő előkelő társaságában – Bethlenék körében – nem ismeri ezeket az embereket. – Igaz, ezzel szemben azt beszélik, hogy a Levéltár igazgatója, G. A.[1263] 17 millió fizetést kap. Ebből hétmilliót mint reprezentációs költséget – hogy hol kell neki reprezentálni, azt senki sem tudja. Egészben felmegy ötvenmillióra. Hát ezt nem hiszem. Honnan? Hol volna a városnak elég pénze, hogy így fizesse az alkalmazottait? Annyi bizonyos, hogy mi szellemi kulik nagyon örülünk a 4 milliónak is.[1264]

A lapok kikelnek az Auguszta-telep tisztviselőlakásai ellen: az utolsó galíciai zsidó is kapott már Pesten lakást, de a menekült tisztviselők nem. Honnan kaptam ezt a különös információt – nem emlékszem.

❖

Prohászka halálakor újra felmerült indexre tevésének az ügye.[1265] Valaki azt állította, hogy Gasparri bíbornok, aki szabadkőmíves, volt az okozója; ugyanő vezeti a Vatikánban az Action Française ellen is az intrigát.[1266] – Hát hogy mi mindent tudunk, és mi minden érdekel minket, szegény magyarokat!

142. Prohászka Ottokár (1858–1927) Az Egyetem téri templomban tartott vasárnapi prédikációi eseményszámba mentek.

❖

Az Egyetemet Végzett Nők Egyesülete mégis dolgozik már. Május végén Miss [Margery] Corbett [Ashby] jön Londonból a feministák látogatására, ahol Vámbéry Rusztem informálta a magyar helyzetről. El lehet gondolni, milyen értelemben.[1267] Szilágyi Ágota, az alelnök löncsöt adott, és fajvédő asszonyokat hívott meg az egyletből, hogy az angol másféle asszonyokat is lásson, mint a feministák. – Azok, akik engem támadnak a zsidókkal együttdolgozás miatt, tudomásul vehetik, hogy eddig hét idegen hölgy volt itt a világ minden részéből szeptember óta; ezek mind a feministákhoz mentek eddig, ebbe a tisztán zsidó radikális társaságba, most hat hozzánk jött és remélem ezt a hetediket is meg fogjuk pár óra alatt téríteni, vagyis

1263 Gárdonyi Albert a Fővárosi Levéltárnak 1914-től 1934-ig volt a vezetője.
1264 Még az inflációs koronáról van szó.
1265 Az élesen antiszemita Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök 1927. április elején halt meg.
1266 A vatikáni adminisztrációt irányító államtitkár.
1267 Hűséges októbrista, vagyis 1918-as polgári demokratikus forradalom szellemiségének ápolója.

ellensúlyozni a másik befolyást. Kaas Albert van ebben a segítségünkre, aki állandóan ilyen felvilágosításokkal foglalkozik és így minden adat a zsebében van. – Megjegyzem, hogy Szilágyi Ágota félzsidó, ami később bajokat is okozott az egyletben.

Az idegenek azonban tovább özönlenek hozzánk és az egyetemi nők vendégei. Miss Ellen Gleditsch jön Oslóból. Most a nemzetközi szövetség elnöke, egyetemi tanár és rádium-szakértő. Előadást is tart az egyik egyetemi teremben, melyen a természettudományi szakok tanárai is megjelennek. Gleditsch előadása persze tele számításokkal és olyan bizonyításokkal, amiket én nem értek, de nagyon imponál. Az egész nagyon szépen és magas tudományossággal sikerült. Különben kicsi, jelentéktelennek látszó alak, szerény, kedves és jó humorú. Az ásványtani gyűjteményben egyik öreg tudósunk vezette. Az unikumok persze különösen érdekelték Gleditschet. – Ezeket nálunk találták – mondja az öreg tudós. Majd kijavította magát: – a volt magyar területen. – Gleditsch azt mondta, ebből érezte meg legjobban, mit vesztettünk, ahogy ezt az öreg tudós kiejtette. Gleditsch azóta minden újévkor küld kártyát megemlékezve rólam.

III.

Reám nézve májusban a legérdekesebb és legfontosabb esemény volt, hogy végre megalakítottam a Magyar Kultúrszövetséget. Az ócska Vigyázó-palota[1268] egyik ifjúsági egyleti termébe hívtam össze a közönséget, vagyis inkább ismerős egyleti asszonyokat és olyanokat, akikre gondoltam, hogy érdeklődni fognak.

Féltem egy kicsit. Lesznek-e annyian, hogy megtarthassuk? Az idő szép, Pest tavaszi és – végre is meg kell próbálni. Mikor bemegyek, már tele van a terem. Még mindig jönnek, férfiak is. Úgy vezetem a gyűlést, mintha világéletemben egyleteket szerveztem volna. Megnyitóm nyugodt és okos, fő, hogy egyetlen frázis sincs benne. Általános érdeklődés – és ezzel elkezdtem egy olyan működést, amely jóformán minden szabadidőmet igénybe fogja venni, melynek nincs sok reklámja. A napilapok alig vesznek tudomást róla. Hiszen az antiszemitizmusról gyanús Ritoók Emma vezeti, de aki elért annyit, amennyit ebben az időben el lehetett érni – és mintát adott vagy öt más egyesületnek, melyek mind az én eszméimet kapták fel és folytatták. De minderről annak idején.

❖

Egész nyáron Brunszvik Teréz naplóját másoljuk Micával. Részint szívességből *Czeke* Marianne iránt, részint pénzkeresés okából. Egy 200 oldalas füzetért régies apró gótbetűs, nehezen olvasható írással kapunk 24 pengőt az állam, vagyis a kultuszminisztérium jóvoltából. Marianne egyike a legokosabb asszonyoknak. Éles eszű – és oly ideges szegény, hogy szomorú. Szerencsétlenség következtében fél lábát elvesztette. Nagyot hall, így élete legnagyobb öröme, a zene, elveszett reá nézve. Mégis dolgozik és bár szidja az időket, az angol politikusokat – az angolok politikájának tudósa –, nem vesztett lelkileg; legalábbis olyan előtt, aki nincs állandóan nála. Együtt jártunk egyetemre, nagyon jó latinista volt, elképesztő nyelvtehetség – és a magyar élet nem tudott mást csinálni belőle, mint könyvtári hivatalnokot. Mindig azt gondoltam, hogy többet is tehetett volna. Ha férfinak születik bizonyosan legalábbis külügyi államtitkár lesz. Most ezzel a Brunszvik-kérdéssel bajlódik, vajon érdemes-e? Levelez Romain Rolland-dal a Beethoven-probléma ügyében.

Én az 1848-as időket másolom. Van benne érdekes is, de azt is meg lehet tanulni belőle, hogyan nem szabad memoárt írni. Beethovenre nézve jóformán semmi sincs benne. Nem tudom elhinni, hogy ő lett volna az „unsterbliche Geliebte”[1269]. Mert ha akkor nem is, de 80 esztendős korában, mikor már Beethoven óriási híresség volt, nincs olyan asszony, aki le ne írta volna azt a híres

1268 A Rákóczi út és Károly körút sarkán volt Vigyázó-palota 1928-tól az MTA tulajdona. 1938-ban lebontották, helyére új bérház került.

1269 Halhatatlan kedves – ném.

levelet a naplójába. Annál is inkább, mert mindenféle levelet és bölcs mondást idéz, sajnos verseket oldalszámra, lapkivonatokat, prédikációkat. Ahelyett, hogy az akkori emberek dolgairól, véleményeiről, akár pletykáiról is írt volna. Hiszen a pletyka olyan jellemző egy korra![1270] *(Annyira nem törődik a napló Beethovennel, hogy az a gondolatom támadt, vajon az a híres levél nem költői fantáziája-e a zseninek? Egy ideálhoz szól, nem élő asszonyhoz.)*[1271]

(Ha összehasonlítom Brunszvik memoárját[1272] *Tormayéval, úgy látom, hogy egyik sem az igazi hang, ami a régieket olyan érdekessé teszi és mégis történelmi dokumentummá. Brunszvik rengeteg érdektelen dolgot ír le, verseket, újságkivonatokat stb. Tormay pedig regényt csinál, olyan eseményekről, emberekről ír, akiket sohasem látott. Mindenben részt vett állítólag, pedig például Kun Bélát sohasem látta. Brunszvik ahelyett, hogy apró eseményeket, mindennapi emberek érzelmeit, beszélgetését, viselkedését írná le Pest ostroma alatt, vagy csak a saját élményeit, helyette hazafias frázisokat díszít fel fürchterlich, grauenhaft*[1273] *jelzőkkel. Vagy annyira nem tudták az emberek még akkor a saját érzelmeiket analizálni? – Nagyon meglepett és megbotránkoztatott a Naplóban az 1849. július 13-ról szóló rész: az oroszok bevonultak, s a Duna-parton tábort ütöttek... a pesti lányok oroszszínű szalagokkal díszített virágbokrétákat visznek nekik... Nincs megjegyzése rá! Nahát, ha nálunk egy magyar leány oláh katonának román szalaggal díszített virágot adott volna át...! Még a zsidóasszonyokat is megvetették, mert szóba állottak a román tisztekkel.)*[1274]

Tehát másolok 20 fillérért egy lapot, de ez is szükséges, mert a drágasági index szerint a fizetésem így is 50 %-kal kevesebb, mint a békebeli volna. Másolok, hogy ezzel a kis pénzzel egy kis nyugalmat kaphassak ahhoz, hogy megkezdett regényemet folytathassam. – Hát igen, Kornis[1275] szerint államtitkár lehetnék. Nem vágyom tisztviselői rangra, még az egyetemi katedra sem izgat, mint minden komoly, tudománnyal foglalkozó nőt. Csak szabadidőt szeretnék és anyagi gondoktól mentességet. Nem gazdagságot – kell is nekem a pénz –, csak annyit, hogy az embert ne kínozza lefekvés után, hogy él-e meg a jövő héten, vagy a jövő napon.

(Íme a nyári könyvtári munkám: négyezer-nehányszáz katalóguscédula átnézése, hogy hibátlanul van-e másolva, betűrendbe rakása, nyomdába küldése. A kefelevonatot korrigálni kétszer – már álmomban is cédulákat rakok, mert változatosság kedvéért katalógusrevízió, a berakás olyan rendetlen a kommunizmus idejének és tisztviselőinek hanyagsága miatt, hogy teljesen újra kell rendezni szakszámok szerint. Ez is egy párezer cédula kiválogatása, pontos beosztása, hibák meglátása a régi szakszámoknál. – Drága hazám, mire kellenek neked a tehetségeid? Tormay négy hónapot tölt falun kényelemben mint vendég, de azt állítja, hogy nem ér rá írni, feláldozta művészetét a hazának. Nekem hat hetem van meleg városi lakásban, mikor a magamé vagyok – és ez arra kell, hogy írhassak, ami talán sohasem fog megjelenni. Irigy vagyok? Hát hogyne volnék!)

❖

Bécsben forradalmi mozgalom, amely júliusban lázadásba megy át. Az igazságügyi palotát felgyújtják, üzleteket rabolnak ki. Persze összeütköznek a rendőrséggel és emberek is meghalnak. Jó lenne, ha egyszer már egy erélyes ember rendet csinálna odaát, mielőtt még hozzánk is átverődne megint a baj. Hozzá még augusztusban Sacco és Vanzetti kommunistákat is kivégzik,

1270 Ezen alapmeggyőződését az írónő már az *Invokáció*ban leszegezi.
1271 Jól gondolta.
1272 Az írónő önkényesen, szinonimaként használja, keveri a napló és a memoár fogalmát. Brunszvik Teréz naplót írt.
1273 Félelmetes, szörnyűséges – ném.
1274 Íme az írónő egyik tipikus eljárása: memoárja letisztázása közben először beszúrja az „Annyira nem törődik …" kezdetű mondatot, majd – vélhetőleg a leírtak átnézése során – terjedelmes egybevetést végez Brunszvik Teréz naplója, Tormay Cécile fiktív naplója és (kimondatlanul) a maga munkájával. Természetesen nem kell különösebb értelem annak megállapításához, hogy a három között – minden hibájával – az övé a jó.
1275 Kornis Gyula.

ami Amerikában újra fellobbantotta a dühöt, és nagy tüntetések voltak a világ minden nagy városában a proletariátus segítségével.[1276] Nem félő-e, hogy az itteniek felhasználják az alkalmat? Kissé izgat, de a férfiak nyugodtak. Hanem a telefon rendőri megerősítést kapott, s a katonaság készenlétben van. Úgy látszik, nálunk sikerül megelőzni és elfojtani. Már márciusban letartóztattak 76 kommunistát, tehát még mindig annyian vannak, hogy csak a vezetőkből kitelik 76 fő. Vagy mindösszesen ennyi lenne az egész had?

Azért akármit csinálnak a zsidók, nem tudnak államot alkotni. Még az is, amit sikerül megvalósítani az eszméikből, végeredményben nem marad a kezükben – ahogy Oroszországban sem. Mi, pár százezren bejöttünk és egy eddig ezer éve álló államot tudtunk alapítani. Az igaz, hogy akkor még tiszta magyarok voltunk.[1277] De most sincs mitől félni, csak a mi úri gesztusainktól és sok vakságunktól. Mert beszéljek-e megint a sok igazságtalanságról? Bosnyák Zoltán, aki belügyi népbiztossági államtitkár volt, megkapta a nyugdíját, miközben mások, akik a háborúban mindent elvesztettek és a forradalmakban életveszélyben voltak, nem kapnak állást.

Juhász Gyula, egyik legnagyobb magyar tehetségünk, tizenkét évi tanárkodás után elvesztette a nyugdíját, mert a háború után súlyos melankóliája miatt a Moravcsik-klinikára kellett mennie, és betegszabadsága után elmulasztotta az újrajelentkezést. Nem tudja verseit, kisregényét kiadni. *„Lassankint valósággal hősiesség lesz költőnek és művésznek maradni”* – mondja a kérdezősködő újságírónak. Bárcsak annyi pénzünk volna a Kultúrszövetségben, hogy az ilyen esetekben segíteni tudnánk! Pedig szegény Juhász Gyula tudtommal még kommunista sem volt.

A fiatalabbik Wallner is beszél egy hihetetlen dolgot: a hírhedt Goszthony Mária családja Somogy megyei birtokán él, a társaság újra befogadta, nemsokára pedig férjhez megy egy bankigazgatóhoz. A Szamuely-gyerekeket állítólag Assisiban nevelik. Most a birtokon Szent Ferenc tiszteletére kápolnát építtetett, amit a püspök szentelt fel a megye összes előkelőségeinek jelenlétében, mintha Csorba Mária[1278] sohasem szerepelt volna a kommunizmus alatt. Az ügyészségen voltak az iratai és a bizonyítékok a tetteiről, de mire hazajött, az összes irat eltűnt.[1279] Hát hiszen bocsássunk meg az ilyen őrülteknek, de előbb segítsünk a derekakon! A kommunisták kérdése a parasztságéval is összefügg, és sok izgalmat okoz. A leventemozgalom igyekszik levezetni, ami rossz és a nemzeti érzést felkelteni. Nagy baj azonban, hogy a *Népszavá*t ingyen osztogatják a parasztoknak, mint ahogy – bármily hihetetlen – a rendőrségi legénység is azt olvassa, mert ingyen kapja meg. Különben a Dénes Sándor lapja(?)[1280], *A Föld* is ingyen jár a falvakba. A kormányt és a rendőrséget már figyelmeztették, de úgy látszik, nem hiszik el.[1281]

Mica egy „kedves” epizódot beszél el: egy öregember ül a földön egy pincebolt ablakmélyedésében. Mellette a kalapja „krajcárokkal” tele. Fel sem néz, mikor Mica is bedobja a krajcárját, olvas. Mica: – Mit olvas? – A Bibliát. – Nazarénus? – Nem, református. – Felsővidéki menekült, a fia állo-

---

1276 Annak ellenére, hogy az ügy részleteiben kideríthetetlen, a villamosszékben kivégzett, bevándorolt olasz-amerikai két férfiút 1977-ben rehabilitálták. Mert döntően politikai hisztéria áldozatai voltak. A világfelháborodást is ez váltotta ki. Nicola Sacco és Bartolomeo Vanzetti nem tagadta, hogy anarchista, de a gyilkosságokat nem voltak hajlandók beismerni.

1277 Az írónő is bizonyosan fel tudta sorolni a honfoglaló törzsek nevét és azok vezetőit. Onnan hosszú út vezetett az etnikai egységesülésig, majd a modern nemzet kialakulásáig, amely a kapitalizmus terméke. Amelynek polgársága csupán kisebb hányadában volt eredetileg magyar. A nacionalizmus kora egyben az asszimiláció kora is. Amely az első világháború, a felgyülemlett problémákat megoldani nem tudó, elbukó 1918-1919 forradalmakban, azok nyomán elakadt. Az írónőn természetesen nem lehet számon kérni, hogy nem lát az Izrael állam megalakulását (is) meghozó jövőbe. De a tájékozott kortársak előtt nem volt titok, hogy a cionizmus sikerét az ellenérdekelt brit birodalom blokkolta döntően. A sikert pedig kontraproduktív módon a német nemzetiszocializmus ismert szörnyűségei váltották ki. Ld. még a 784. jegyzetet.

1278 Ezek szerint ez volt Goszthony Mária gúnyneve.

1279 Ld. a 440. jegyzetet.

1280 A kérdőjel az írónőtől való.

1281 Az agrárius-kisgazda ellenzéki Dénes Istvánról lehet szó, aki *A Rög* címmel adott ki lapot, de csak 1930-tól, míg *A Föld* az Országos Magyar Földbérlő Egyesület hivatalos lapja volt, bár az ellenzéki földbérlők inkább Csoór Lajos *Földbérlők Lapjá*t forgatták. – *EőÁ*

másfőnök volt, meghalt. Ő a kis vagyonát hadikölcsönbe fektette. Most koldus, és másfél éve várja, hogy elintézzék a kérvényét, és felvegyék a szegényházba. – Talán ön is református? – kérdi. Mica: – Igen, persze, hogy az vagyok. – Az öreg, aki eddig szomorú, rendületlen komolysággal beszélt, most elmosolyodik. Persze Mica azonnal nekifog és szaladgál, hogy mielőbb felvegyék a szegényházba.

❖

Makkai püspök[1282] könyve Adyról felújította az Ady-vitát. Wigandéknál *(akik szintén vasárnapi vendégeim közé tartoznak)* június végén új házuk felszentelése alkalmával erős vita bontakozott ki erről a kérdésről, és újabban legalább ilyen izgatott viták Lindbergh óceánrepüléséről. Zsiga dühösen ellenzi, hogy a sofőr-típust így ünnepeljék. Nagy beszélgetés erről a fiatalokkal is. Én azt hiszem, hogy a tömegnek mindig szüksége van a *hero-worship*re,[1283] és az effajta heroikusság a legkönnyebben megérthető. Igaz, hogy az angol azt mondta: nagyobb heroizmus volt a rossz osztrák-magyar gépeken a háború alatt felszállani, mint most az óceánt átrepülni, de hát a tömeg a világos és könnyen látható sikert ünnepli. A filmszínész- és a sofőr-ideál megvan és ezen nem lehet változtatni. Bizonyos, hogy van más heroizmus, de kérdés, hogy azt Zsiga és a családja is észreveszi-e még? Nem olvasták például a *Halálfiai*t,[1284] ami szintén heroikus mű, négy esztendő idegkínzó heroizmusa. És az én heroikus küzdelmemet sem látják meg: a művészetem semmibevevésével folytatott küzdelmet, az elcsüggedés elleni küzdelmet, a megélhetésért való küzdelmet, a közért átélt küzdelmet.

Az előbb felemlítettem Babits regénye megteremtéséért vállalt küzdelmes munkáját. Aztán sokat beszélnek Tormay alkotásmódjáról; a minden munkája előtti lassú, szinte kínos készüléséről. Flaubert-t szokták megemlíteni az ilyen alkotómunka mintájaként. De ez a Flaubert-imádás is egyoldalú.

Mihelyt alkotásról van szó, csak különbségekről beszélhetünk, ahogyan az írók teremtenek. Én Flaubert stílusát mindig mesterkéltnek, gyakran szárazaknak és keménynek találtam. *(Sohasem tudtam Flaubert-t igazán élvezni. Minden erős érzékem mellett sem művészete iránt. Éppen a szárazsága miatt. Nem tartom azt, hogy az epikusnak ne legyen szíve, és hogy ne írhasson úgy, hogy a líra keresztül ne érezzék az írásán. Persze csak úgy, hogy lírává ne váljék. Pedig a leveleiből ítélve, kegyetlenül erősen átérezte és átélte a megírtakat. De ezt művészeti elvei miatt elnyomhatta, mert a regényein nem érződik az alakjaival való együttélés. Talán még legerősebben a L'Éducation sentimentale[1285] kínál némi együttérzést az olvasónak. Persze mindez nem azt jelenti, hogy alakjai nem nagyszerűek, hogy stílusa – minden keménysége mellett – nem művészi. {Dosztojevszkij korántsem „művészi" stílusára gondolok, és ennek az írásmódnak a hatására.[1286] } Pedig ez a szegény ember, úgy látszik, maga is szenvedett saját erőszakolt zárkózottságától és önmaga iránti kegyetlenségétől. És olyan embergyűlölő volt... Ezért nem tudja az ember az alakjait sem megszeretni. Úgy érzem, ő sem szerette őket, csak kísérleti nyulak voltak számára az alkotáshoz.)*

Minderről nem mertem beszélni idáig. Örültem, mikor a *La Nouvelle Revue Française*-ban a véleményemmel rokon nézőponttal találkoztam: „*Livré à sa verve, l'homme, qui s'est peint lui-même, suant et geignant a appris à écrire difficilement. On lui fait generalement un mérite de cette discipline. Certaines critiques, cependant, en indiquent 1'inconvenientes: La phrase de Flaubert manque d'aisance et de souplesse; elle entrave les libres mouvements de la vie; elle crée la monotonie… le grand maître en l'art d'écrire ce n'est pas Flaubert, mais Renan.*"[1287] Ezen hibák közül a Tormay írásaiban főleg az élet ízének hiányát érzi az ember, és néha a munkaszagot is.

1282 Makkai Sándor. *Magyar fa sorsa. A vádlott Ady költészete* című műve Kolozsvárott jelent meg 1927-ben.
1283 Hős-imádat – ang.
1284 Babits Mihály regényéről van szó.
1285 Az érzelmek iskolája című regényéről van szó.
1286 Az írónő betoldáson belüli betoldása a zárójelen belüli mondat.
1287 „Lelkesedésétől túlfűtve, a férfi, aki önmagát izzadva, nyögve festette le, nehézkesen tanult írni. Általában e téren érdemeket tulajdonítanak neki. De egyes kritikusok rámutatnak gyengeségeire: Flaubert kifejezésmódjából (mondatalkotásából) hiányzik a könnyedség, a hajlékonyság, az élet szabad áramlásait megakasztja, monotóniát teremt… az írás művészetének nagymestere nem Flaubert, hanem Renan" – fr.

Ha magamat megfigyelem, azt hiszem, minden író érzi azt, amit E. T. A. Hoffmann mond: „Ich denke mir mein Ich durch ein Vervielfältigungsglas".[1288] Ha nem is olyan mértékben érzem a kettősséget, mint ő, de saját művészi céljaim szerint kidolgozott alakjaimba – habár a legtöbbjének van élő mintája, vagyis inkább váza – teljesen beleélem magam írás közben, még a férfiak esetében is. *(Természetesen sohasem teljesen azonosak a leírt alakok az élőkkel. A saját felfogásom szerint érdekesebbekké vagy a regény témájának megfelelőbbekké kell őket tenni. Ezt a nálam lévő fényképek eléggé megmutatják. Új alakokká válnak.)* Énné válnak, vagyis nem a magam Vervielfältigungjai, hanem én leszek más emberré. Kivéve a női alakokat, ahol a hihetőleg bennem szunnyadó női Ének élik ki magukat teljessé. Azt hiszem, hogy ez hiányzik Tormaynál. Másik hibája az átéltség teljes hiánya, a saját életének mélységei sohasem jelentkeznek. Ez nálam a legkisebb dologban is benne van: az ablakommal szemben lévő ház kőkerítésén a vizes folt *A nagy véletlen*[1289] fontos „foltja", vagy a Bátki-ház udvara és a Korona utca *(később Ritoók Zsigmond utca)* a Korona kocsmával a szegleten, vagy a Körös-part, a kavicsszigetek, a katonák trombitálása a nyári délelőttökön *A szellem kalandora*iban. És ezer más. Lehetetlen, hogy ennek a közvetlensége meg ne érezzék az írásaimban, és ne hiányoznék a tiszta objektív epikára beállított művekben.

Kaffka Margit beszélte, hogy éjjel fejfájás közben feketekávé ivásával tartja fenn alkotóerejét. De ez nála lehetett idegkimerültség is. Boldogabb körülmények között talán másként élte volna meg az alkotást. De bizonyos, hogy a valóban megélt alkotói küzdelem megérzik az írásai idegességén és sokszor beteges finomságán.

Magamról beszélhetek? Végre is alkotó vagyok, és a pszichológiám kell, hogy érdekes legyen. Annál is inkább, mert nagyon sokat gondolkoztam és figyeltem önmagamat – a legjobb Versuchperson-t[1290] – esztétikai érdeklődésből is. Erre nézve a következőket találom feljegyezve:[1291] nagyon különböző az írás és az alkotás mikéntje még ugyanazon embernél is. Néha mintha minden készen volna, csak le kell írni. Ez hihetőleg akkor van így, ha a téma nagyon régi és ennélfogva már mélyen megéltté vált. Vagy ha saját életünk dolgait alakítjuk. De néha rettenetesen nehéz. Ez nem az úgynevezett ihlet dolga. Küzdünk a gondolattal, mely árnyszerű és még nem vált eléggé <u>képpé</u>[1292], hogy így át lehessen adni. Küzdünk a szavakkal, hogy pontosan azt adjuk vissza, amit látunk. Ez rendesen olyankor szokott előfordulni, ha idegen lélekbe kell magunkat beleélni, például férfiéba, vagy saját magunkon meg nem élt élményekbe, ahol egyszerűen <u>meg kell előbb élni azt</u>[1293], amit le akarunk írni, mielőtt a szavak jönnének. Vagyis nem egyszerűen csak elgondolni – mert így sohasem válik élővé az írás –, hanem lelkileg úgy átélni valamit írás előtt, mint ahogy az eredetileg már saját magunk által megélt dolgot még egyszer megéljük írás előtt. Ez a legsajátságosabb formája az írás előtti alkotásnak, egyfajta önszuggesztió. Az írás csak akkor jó, ha ez tökéletesen sikerül. *(Ha nem tudták, hogy én írtam a regényt, férfinak tulajdonították, mert a férfialak nem mondott ellent az írónőnek, mint <u>Gyárfás Sándor</u> esetében. Némelyek azt tartják, hogy nőnek csak önmagát szabad adnia írásban is: ez viszont éppolyan ostobaság, mintha azt állítanánk, hogy egy férfinak nem szabad nőről írnia.)*

Az új regényem bevezető része, a hazatérő fogoly – vagy a hasonló egyfelvonásos jelenet – átérzés. Semmi esetre sem felkiáltás, ájulás vagy efféle. A dolgok nálunk, akik tele vagyunk gátlásokkal erős élményeinkben, melyek rendesen még a testi szerelem élményeiben sem szakadnak meg, nagyon halkan folynak le külsőleg. Ezt kell tehát lelkileg nagyon erősen megélni – lelkileg és mégis képszerűen. A mozdulatokat látni, vagy izmainkban érezni. Az úgynevezett fizikai objektív Einfühlung-nak[1294] nagyon erősnek kell lennie; olyannyira, hogy sokszor motorikussá

1288 „Nagyítón keresztül látom magam" – ném.
1289 Utalás az 1908-ban megjelent regényére.
1290 Kísérleti személy – ném.
1291 Utalás arra, hogy korábbi feljegyzései felhasználásával írta meg a memoárt. Ld. erre az *Invokáció*t és a kapcsolódó jegyzeteket.
1292 Az írónő aláhúzása.
1293 Az írónő aláhúzása.
1294 Beleérzés – ném.

kell válnia, tényleges mozdulattá. Akkor nyeri el az ember az írásban azt a biztonságot, amit olyan irodalmi mű olvasása közben érez, amelynek eredeti élményét csakugyan átélte. (*A legtöbb Héva-jelenet A szellem kalandoraiban.*) Megint más a gondolati vagy filozofáló dolgok megírása: a *Pan megváltása* hihetetlenül simán ment. Először is régi, mélyen átgondolt téma, másodszor a pszichológiai rész nem olyan fontos, mint a regényben, a tárgynak képben kell megjelennie, nem írásban. Tehát nem csak a szavak súlyától, élességétől vagy lágyságától, ismétlődésétől, ritmikusságától vagy szaggatottságától függ a megjelenítés (még függetlenül a versek zenéjétől). Csak a képszerűség, mely valóságos megjelenítéssé teszi. Ez hihetőleg minden drámai formánál így van, márpedig olyan hallatlanul vizuális embernél, mint én, ez nem probléma; a képszerűség a fantáziámban azonnal előttem áll boszorkányos realitással, azon túl már a dialógus magától megy. Ezt sohasem figyeltem meg, hogyan jelentkezik bennem, olyan gyors a lefolyása.

Annyi bizonyos, hogy jóformán sohasem azonos a lélek működése még ugyanannál az írónál sem, úgyhogy általános fogalmakat az alkotásról nem lehet adni. Hát még, ha a különböző művészeteket tekintjük! A szobrász lelki beállítottságának legalábbis annyira különböznie kell az íróétól, mint a hadvezérének a filozófusétól. Mert magának az alkotásnak a mozdulatai is határoznak, visszahatnak. Erre addig sohasem gondoltam, amíg géppel nem kellett írnom, az írógörcsöm miatt. Gépen egyáltalában nem tudok végső formát adni, a gép mindig siettet, mechanizál, nem engedi azt a nyugalmas belemerültséget, mint a toll. Hát még az ecsettartás, a színválogatás; az agyaggal, kővel való hadakozás; a muzsikus előttem egészen ismeretlen alkotási módja. Nincs, nem lehet egyöntetű alkotási szabály.

És itt vannak még az egyéni különbözőségek. Babits, úgy tudom, egyenesen gépen ír, Móricz diktálja a regényt gépbe, amihez óriási technikai íráskészség kell. Tormay lassú, precíz írása, a már elkészült részeknek a másokkal való megbeszélése és a folytonos javításai megint egy más formát mutatnak. Babits – mint mondják – minden mondat után feláll és járkál, míg meg nem formálja a következőt: ekkor leül és tovább gépel. Nálam a gép csak vázlatot teremt, de azt egyfolytában, így nagyobb időközökben szaladgálok. Ezalatt nem olyan vázlatot értek, amelyben csak néhány szóval jelzem a jelenetet, hanem olyat, amelynek egy része már készen áll, más része pedig egészen kezdetleges. Ezután veszem elő a ceruzát vagy tollat és megírom a vázlatot, vagyis kikerekítem a géppel írottakat. De ezt sem teljesen ebben a formában gépelem le aztán, az írás folytonosan változik ezalatt is. Ezt a festő munkájához hasonlítanám, akinek már a vázlata is kész dolog, a képét ezután mégis meg kell festenie. Ezt csak azért írtam le bővebben, hogy a mozdulatok fontosságát bizonyítsam, mert régen nem így dolgoztam tollal, hanem teljesen és azonnal írtam, miután már csak csekély átdolgozás következett. Ahogyan most dolgozom gépen, ott a tulajdonképpeni és nagyszerűen izgató része az alkotásnak nem a gép előtt érződik, az első és az újabb átélés a második írott munkával folyik le.

IV.

Prohászka püspök halála súlyos veszteség a katolikusok számára. Nem tudom, csakugyan olyan rendkívüli szellem volt-e, mint amilyennek a hívei mondják, mert nem olvastam a munkáit, és véletlenül prédikálni sem hallottam soha. Az élete mindenesetre példás nemességű volt, és azt hiszem, ez hatott igazán a környezetében. Tanulhatnának tőle a katolikus papok és arisztokraták.

❖

Júniusban Antónia megint világpolitikát csinál – betegsége dacára fáradhatatlanul. A 17. században kellett volna születnie, és valami nagy diplomata feleségeként csinálnia a háttérben a bonyodalmakat. Így nem hiszem, hogy most már reális háttere van, vagyis túlságosan sok a fantázia a terveiben. Azt mondja, az angolok szovjetellenes politikája nem a cári Oroszország visszaállítására törekszik, csak a mai rezsim megbuktatására, mely kezd alkalmatlanná

válni neki Keleten. Ellenben egy hatalmas cári Oroszország éppen olyan alkalmatlan lenne a számára, tehát egy olyan köztársaságfélét akar, mint a Kerenszkijé volt. Ez a politika az, amit az idősebb Vrangel, a tábornok képvisel, aki most nálunk járt, és aki az ellenforradalom vezetője volt. Ez nem a mi emberünk, a mi politikánkkal nem azonosak a céljai *(Albrecht-terv)*,[1295] és cárizmusellenes. Most Bethlen bekapcsolódott ebbe az angol politikába, de ezt nekünk csak addig szabad támogatnunk, amíg a Szovjet megbuktatásáról van szó, azután visszatérni oda, amit Albrechttel terveztünk.

Nem ismerem Bethlen angol kapcsolatait, de úgy látszik, nagyon fontos a barátsági szerződés, amit az olaszokkal kötött, mikor áprilisban felkereste Mussolinit.[1296] Külpolitikai tekintetben többet ér a munkája, mint itthon.[1297] Eszembe jut, hogy szegény Sarolta évekkel ezelőtt azt kérdezte: bízhatunk az olaszokban? Most úgy látszik, olyan vezetőjük van, aki rendkívüli tettekre képes, és így a kapcsolat is nagyon jónak látszik.

Antónia tehát világlevelezést folytat nagy szegénységében és betegségében. Boldog, mert visszatérhetett Pestre, lakásra is van kilátása, bár fogalma sincs arról, hogy hogyan fogja bebútorozni, és hogy miből fog megélni. A *B[udapesti] H[írlap]* vajon szerződteti-e, és ha igen, fizet-e annyit, hogy meg lehessen élni belőle? *(Régen Lorisz név alatt elsőrangú vezércikkírója volt.)* Szerinte az új tervekben Bethlen már nem szerepelhet, új embert kell keresni hozzá. De kit? És őt hogyan lehet majd eltávolítani? Ha egy nagyhatalom lenne a hátunk mögött, akkor sikerülne. Ennek a nagyhatalomnak Franciaországnak kell lennie. Lépéseket tettek már Foch marsall felé, aki állítólag érdeklődik a terv iránt. Annyi bizonyos, hogy rengeteg levelet ír és kap külföldről is.

Vadul fantasztikus dolgok ezek, melyekről úgy beszél, mintha az ő kezében futna össze minden szál és csak meg kellene rántani a zsinórokat, hogy a bábuk úgy ugráljanak, ahogy ő akarja. *(Milyen más volt a régi Antónia, biztos ítéleteivel és komoly akarásaival!)*[1298] Most vagy boldog ember,

143. Bethlen aláírja az „örökbarátsági" szerződést.
Valóban új szakaszt nyitott a magyar külpolitikában, de a történelemben – legalább ennyit kell tudni – semmi sem örök.

1295 Vélhetőleg a királlyá választására vonatkozó elgondolásra céloz.

1296 A magyar–olasz ún. örökbarátsági szerződés formailag a korszakban szokásos döntőbírósági szerződések egyike. E szerződésekben a felek vállalták, hogy vitás kérdéseiket választott bírósági úton rendezik. Az írónő jól érzékeli a szerződés fontosságát. Bár az a szokásos beállítás, hogy innen kezdődik a magyar külpolitika aktív korszaka, nem felel meg a valóságnak, hiszen a magyar diplomácia előtte is meglehetősen aktív volt. Ám az első eset, hogy a kisantant szorítójában élő országgal egy korabeli nagyhatalom kötött nyíltan megállapodást. Nem beszélve arról, hogy közben a felek titokban azt is vállalták, hogy döntő külpolitikai lépéseik megtétele előtt egyeztetnek egymással.

1297 Való igaz, hogy a bethleni külpolitika illeszti be az országot a győztesek Európájába. A belügyek dolgában ellenben régi keletű ellenszenve félrevezeti az írónőt. Bethlen István vezetésével lett a romokból ország, amihez az 1923-ban bekövetkezett konszolidáción keresztül vezetett az út. A Horthy-rendszerről szóló szokásos beállítással szemben a kormányzó ugyan a korszaknak értelemszerűen nevet adott, ám az írónő számára ugyancsak nem rokonszenves konzervatív-liberális rendszert Bethlen úgy alkotta meg, hogy az a kormányfői bukása után is – ugyan nem csekély horpadásokkal – az 1944. március 19-i német megszállásig életben maradt.

1298 Az írónő megfeledkezik arról, hogy a hölgynek a forradalmak megbuktatását célzó túlhabzó terveit – bár alapjában ő is lelkesedett Antóniáért, hiszen műve egy részét részben az 1929-ben elhunyt hölgy emlékének ajánlotta – bíráló szóval is illette.

vagy tudatos Lebenslüge[1299], amiben él. De eszembe jut, amit Rózsikának írtam annak idején a franküygyről: nincs olyan fantasztikus őrültség, amire nálunk ember és hívő ne akadjon, mióta tönkrement az ország. Mint a szabadságharc után lehetett: majd hoz Kossuth tisztát, Türr Pista meg puskát, éljen Garibaldi! Mindenkinek megvan a külpolitikai nagyhatalma, melyhez ragaszkodik, s melyről azt hiszi, hogy azonnal sietni fog Magyarország megsegítésére, ha így... meg amúgy... És mindenkinek megvan az embere is hozzá, akire hivatkozik. Pedig nem bízhatunk másban, csak önmagunkban. Vagy olyanban, akinek érdeke, hogy segítsen. Míg az Antónia eredeti terve elég világos és lehetséges volt, most már álom és fantázia. Vajon a betegsége is hozzájárult ahhoz, hogy elvesztette a realitásérzékét? De nem mondok neki ellent. Minek megzavarni az álmait…

❖

Szekfű Rákóczi-könyve erős ellenérzést keltett: hál' Istennek még mindig elég erős bennünk a nemzeti érzés, hogy reagáljunk a nemzetellenes gondolatokra. Majdnem hihetetlen, amit Zajti kollégám beszélt, hogy ezt a könyvet Thallóczy írta – aki híresen aulikus történetíró –, de nem merte saját neve alatt kiadni. Először egy másik fiatal tudósnak ajánlotta fel Bécs pártfogását és egyetemi tanárságot ígérve érte, de az nem fogadta el. Szekfű elfogadta. El lehet ezt hinni? Miért félt volna Thallóczy? Ezért kapta volna Szekfű az egyetemi tanárságot? Most, mikor már semmi közünk Bécshez?[1300]

Úgy látszik, a dráma hanyatlása minden országban ugyanaz. Ma a La Nouvelle Revue Française-ban olvasott Chronique dramatique illik a magyar viszonyokra is, csak persze a mienk kicsinyesebb. Külsőségek utánzása, alkalmazkodás a mindig ízléstelen nagyközönséghez: a gyenge magyar hazafiaskodó darabok is idetartoznak, no meg Csathó Kálmán és az iskolája. De talán az egész irodalom hanyatlik? A N. R. F. is mennyivel gyengébb most, mint a háború előtt volt. Vagy megvénült, mint a Nyugat?

Gide Les Faux-Monnayeurs-e[1301] nagy, de borzalmasan deprimáló regény. Azt hiszem, erősen befolyásolta Dosztojevszkij. Érdekes volna kutatni, mi a különbség regénypszichológiában a mai és az előző nemzedék között. Flaubert, Stendhal, Gide, Proust, Giraudoux, hogy csak találomra említsek neveket. Olvastam még André Maurois Bernard Quesnay és Panait Istrati Oncle Anghel[1302] című regényeit. A francia moderneknek már csak a nagy intellektualitásuk és az írástechnikájuk maradt meg. Mintha újat már nem tudnának. Pierre Mac Orlan Le Vénus Internationale-jában van valami meglepő, bár szimbolikus befejezése elhibázott, jobb lett volna azt a homályt meghagyni, mint a farkasok menetét vagy a madarak gyülekezését.

Magyarban a Hatvany regényéről beszéltek: Urak és emberek. Csak egyszer találkoztam vele, savanyú, kelletlen alak volt. Petőfiről undorító cinikusan írt, de ez a regény még csak nem is cinikus. A zsidókat jól leírja, de csak leírja, nem teremt. Mint művészet semmi és szellemtelen. Nem mintha egy regénynek szellemesnek kellene lennie, de azt akarja, és így negatív marad. Ez a nagy tehetségnek tartott zsidó nem ért el semmit sem tudományban, sem irodalomban, sem politikában, pedig minden rendelkezésére állott anyagilag. Egy gazdag zsidó slemil lett.[1303]

❖

1299 Hatalmas hazugság – ném.

1300 Jót tett volna az írónő történelem- és politikaszemléletének, ha sokkal erősebben kételkedik e leírt zöldségekben.

1301 A pénzhamisítók – fr. A regény 1925-ben jelent meg.

1302 Az első *A textilgyáros* címmel jelent meg először magyarul 1934-ben, az *Oncle Anghel*-nek nem bukkantunk magyar fordítására. – *EőÁ*

1303 Az átütő ellenszenv vezette sorokra felesleges lenne reflektálni, ám Hatvany Lajos mecénási tevékenysége, azon belül is Ady Endre és József Attila anyagi segítése elvitathatatlan értéke a magyar irodalomtörténetnek.

Augusztusban a Rothermere-ügy minden mást elfeledtet. Én egyáltalában nem bízom olyan feltétlenül benne, mint a legtöbben, különösen a trianoni határon túl élők. Mindenesetre jó, ha egy világlap foglalkozik velünk.[1304] Csak a román uralom alatt élőket féltem, hogy nagy lesz a csalódásuk. Már Ferdinánd román király halálakor azt beszélték a kolozsváriak, hogy a magyarok már Nagyvárad előtt állnak, nemsokára be fognak vonulni Kolozsvárra. Egy nagyváradi orvos felesége, aki Zsigánál járt, boldogan mondta el, hogy most ugyan Gödöllőn van a fia a premontrei gimnáziumban, de jövőre már Váradon fog hozzájuk járni. Mikor erre Zsiga kissé kétkedve válaszolt, az asszony csodálkozva jegyezte meg: *„De hát nem tudja, hogy szeptemberben, legkésőbb novemberben bevonulnak a magyar csapatok?"* Nem is szabad elvenni tőlük a reményt adó pillanatokat, talán így könnyebb elviselni a nyomorúságot.[1305]

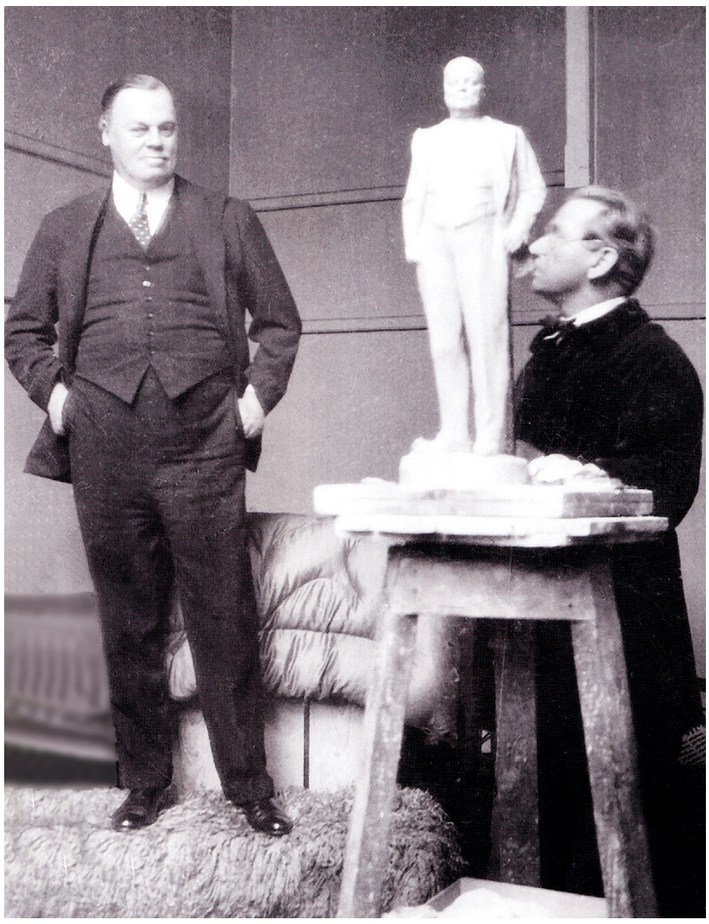

144. Kisfaludi Strobl Zsigmond Rothermere lordot mintázza
A hiú brit sajtómágnás akciója tovább rongálta az egyébként is gyatra hazai külpolitikai gondolkodást.

Úgy látszik, Rózsika ugyanúgy látja a Rothermere-ügyet, mint én. Ezt írja: *„Sajnos én előre láttam, hogy a Rothermere-kampánynak erős visszhangja lesz Magyarországon. Attól félek, nem időszerű a dolog, egészen eltekintve attól, hogy Rothermere csak saját magát reprezentálja, és semmi sincs a háta mögött. Engem azért dühít, mert mikor még ki lehetett volna használni a Millerand-levelet, mielőtt a határmegállapító bizottság piszkos munkáját[1306] bevégezte, akkor nemhogy ilyen hangon írtak volna a magyarság érdekében, de Scotus Viatort[1307] és Masarykot istenítették és nekünk két sort sem akartak közölni. Ekkor még lord Northcliffe-nek (Rothermere testvérének) és a Daily Mailnek is volt befolyása, a Times is az övék volt. Ma már a Times nem az övék, lord Northcliffe meghalt és Rothermere-re sem hallgat senki, aki ellenben elérte, hogy a kisantant – mely korábban már bomlásnak indult – megint megerősödött. Itten minden igazi magyarbarát angol szidja Rothermere-t."*[1308]

Ezt azért is tartom érdekesnek közölni, mert sokan – többek közt Antónia is – meg vannak győződve arról, hogy Rothschildék állnak Rothermere mögött. Antónia azonban – nagyon helyesen – úgy tartja, hogy nem a Rothermere-vonalért,[1309] hanem

1304 Messze nem így van. A magyar külpolitika több esetben építhetett London diszkrét támogatására. A becsvágyó angol sajtómágnás akciója kellemetlenül érintette, elhatárolódásra sarkallta a brit hivatalosságot, itthon pedig az egekbe repítette a délibábos gondolkodást, s ezzel a magyar külpolitika gondjait tetézte. Nem beszélve a kisantant antirevizionista propagandájának megélénküléséről.

1305 Inkább Vörösmartynak higgyünk: „Ábrándozás az élet megrontója, mely kancsalul festett egekbe néz."

1306 A sokat emlegetett kísérőlevélnek taktikai, a békeszerződés elfogadását előmozdító célja volt. A határmegállapító bizottságok tisztességes, sok ponton a magyar érdekekre előnyös munkát végeztek.

1307 Robert William Seton-Watson írói álneve.

1308 Szóval – a bírált pontoktól eltekintve – Rózsika az írónőnél sokkal reálisabban látta a helyzetet.

1309 A derék sajtómágnás térképen megjelölte Magyarország elérendő határait. Elgondolása egyszerre volt teljesen irreális, s ugyanakkor diszfunkcionális is. Mert nem csupán a közvélemény, hanem a hivatalos külpolitika is az integrális revízió álláspontján volt. Míg azonban az utóbbi erről bölcsen hallgatott,

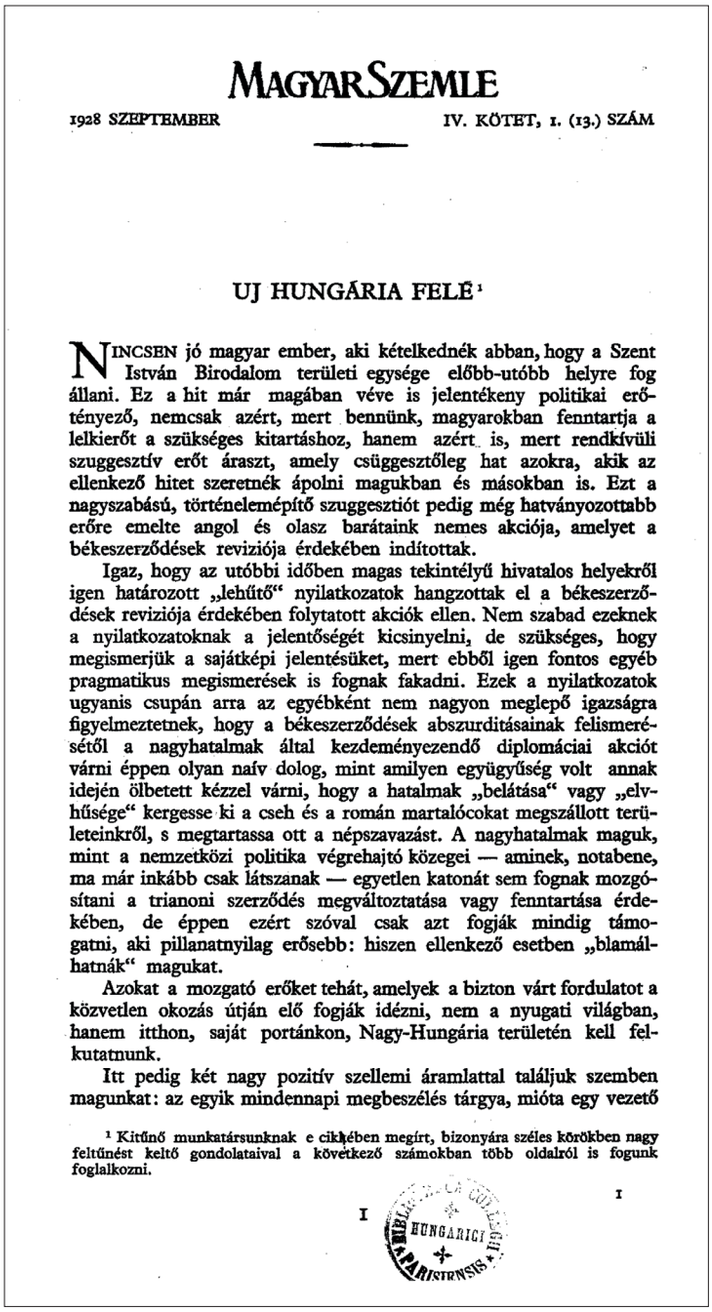

MAGYAR SZEMLE

1928 SZEPTEMBER IV. KÖTET, 1. (13.) SZÁM

UJ HUNGÁRIA FELÉ[1]

NINCSEN jó magyar ember, aki kételkednék abban, hogy a Szent István Birodalom területi egysége előbb-utóbb helyre fog állani. Ez a hit már magában véve is jelentékeny politikai erőtényező, nemcsak azért, mert bennünk, magyarokban fenntartja a lelkierőt a szükséges kitartáshoz, hanem azért is, mert rendkívüli szuggesztív erőt áraszt, amely csüggesztőleg hat azokra, akik az ellenkező hitet szeretnék ápolni magukban és másokban is. Ezt a nagyszabású, történelemépítő szuggesztiót pedig még hatványozottabb erőre emelte angol és olasz barátaink nemes akciója, amelyet a békeszerződések revíziója érdekében indítottak.

Igaz, hogy az utóbbi időben magas tekintélyű hivatalos helyekről igen határozott „lehűtő" nyilatkozatok hangzottak el a békeszerződések revíziója érdekében folytatott akciók ellen. Nem szabad ezeknek a nyilatkozatoknak a jelentőségét kicsinyelni, de szükséges, hogy megismerjük a sajátképi jelentésüket, mert ebből igen fontos egyéb pragmatikus megismerések is fognak fakadni. Ezek a nyilatkozatok ugyanis csupán arra az egyébként nem nagyon meglepő igazságra figyelmeztetnek, hogy a békeszerződések abszurditásainak felismerésétől a nagyhatalmak által kezdeményezendő diplomáciai akciót várni éppen olyan naív dolog, mint amilyen együgyűség volt annak idején ölbetett kézzel várni, hogy a hatalmak „belátása" vagy „elvhűsége" kergesse ki a cseh és a román martalócokat megszállott területeinkről, s megtartassa ott a népszavazást. A nagyhatalmak maguk, mint a nemzetközi politika végrehajtó közegei — aminek, notabene, ma már inkább csak látszanak — egyetlen katonát sem fognak mozgósítani a trianoni szerződés megváltoztatása vagy fenntartása érdekében, de éppen ezért szóval csak azt fogják mindig támogatni, aki pillanatnyilag erősebb: hiszen ellenkező esetben „blamálhatnák" magukat.

Azokat a mozgató erőket tehát, amelyek a bizton várt fordulatot a közvetlen okozás útján elő fogják idézni, nem a nyugati világban, hanem itthon, saját portánkon, Nagy-Hungária területén kell felkutatnunk.

Itt pedig két nagy pozitív szellemi áramlattal találjuk szemben magunkat: az egyik mindennapi megbeszélés tárgya, mióta egy vezető

[1] Kitűnő munkatársunknak e cikkében megírt, bizonyára széles körökben nagy feltűnést keltő gondolataival a következő számokban több oldalról is fogunk foglalkozni.

I 1

BIBLIOTHECA COLLEGII HUNGARICI PARISIENSIS

145. Ottlik László – minden bizonnyal Bethlen István sugallta – programadó írásának első oldala Benne a magyar politika az elszakított nemzetiségeket kísérelte meg egy (elképzelt) új Hungáriába visszacsábítani. – Ahogy az írónő, úgy a szomszédok sem reagáltak rá.

egész Magyarországért kell küzdenünk. Azonkívül tud egy szerb–bolgár–román–német egyezmény kialakulásáról, mely egy kelet-európai császárság keretében valósulna meg, melynek Ottó lenne a császára. Ez pedig ellenünk és Olaszország ellen irányulna. Az Albrecht-ügyet még mindig szorgalmazza és levelezését (bár hitetlenül, de) mi is segítjük. Most is egy átiratot gépeltem le, melyet egyenesen a nagy Vrangelnek küld Párizsba, hogy közvetítse a cárhoz: *„à sa Majesté l'Empereur de tous les Russes, Kyrill"*.[1310] Mégis kell lennie valami biztatásnak arról az oldalról, az ember egészen zavarban van, hogy mit higgyen. Antónia azt mondja, hogy ma azt írták neki Párizsból, hogy óriási lehetőségek nyíltak most itt Magyarország számára, amit ki kell használni. De az idő oly rövid: szeptemberig. Úgy látszik, antikommunista megmozdulásról van szó.

❖

Zsiga unokaöcsém a nyáron Angliában járt és felkereste Rózsikát is, aki azt írja, hogy annyira emlékeztette az egész Ritoók családra, hogy csupa régi dolog jutott az eszébe, mikor még Váradon a Komlóssy-házban laktak. Sajnálta, hogy Zsiga nem maradhatott, hogy megismertesse vele az angol vidéki életet és az arisztokráciát, hogy lássa a különbséget a magyar arisztokráciához képest, és megértse, hogy miért van még most is olyan nagy befolyása az országban. Éppen az előtte való héten volt Rothschildéknál egy nagy, politikai színezetű garden party a nép részére, melyen – bár egész nap zuhogott az eső – mintegy 4000 vendég jelent meg: földművesek, öreg farmerek, munkások, földbirtokosok, lordok és hercegek. Mindenki együtt volt egy óriási sátorban. Az úri lányok a nedves gyepen régi angol táncokat táncoltak, hogy mulattassák a vendégeket, a képviselők pedig kitűnő politikai beszédeket mondtak.

Persze Zsiga is sok érdekeset beszél az angolokról. Egyszer egy délelőtt egy vidéki városban bemegy például a templomba, ahol folyik az istentisztelet, de a sekrestyés nem engedi tovább, mert nem szabad prédikáció közben bemenni. Zsiga bocsánatot kér azzal, hogy idegen és elmegy.

a délibábos közvélemény az ekkor megalakuló Magyar Revíziós Liga révén ricsajos propagandába fogott.

1310 I. Kyrill Őfelségének, az összes oroszok cárjának – fr.

Másnap korán reggel egy öreg bácsi lép be a vendéglői szobájába, ő még ágyban volt, és bemutatja magát hogy ő az a lelkész, aki előző nap a templomban prédikált, és bocsánatot jött kérni, amiért nem engedték be. Nagy barátságba jöttek, az öregúr meghívta magához, ahol egy öreg hölgyet és egy igazi angol belsőséget[1311] ismert meg. A politikai irányra nézve azt tapasztalta, hogy az angolok a németekkel szemben érdeklődők, ellenben gyűlölik a franciákat, különösen azok, akik a fronton voltak. Egy angol ismerőse – aki a Somme-nál a fél szemét elvesztette – beszélte, hogy a franciák gyalázatosan viselték magukat a fronton. Az angol katonáknak nem adott a lakosság sem lakást, sem enni, csak ha kényszerítették rá őket. Egész franciaországi tartózkodása alatt egyetlen kisvárosban történt meg, hogy egy asszony, aki egy orvos felesége volt, a kapuban állva enni és inni adott a teljesen kimerült menetelőknek. Ellenben a fronton mindig őket küldték előre *(az amerikaiakat sem).* Ősi angolgyűlölet lehetett ez. Emellett a francia paraszt és polgár mérhetetlenül zsugori, és bizonyosan ott is kevés volt az ennivaló. Ahol ez a tiszt megsebesült, csak ötvenen jöttek vissza az ezredéből. Mindenütt ugyanaz a szörnyűség. Kérdés, hogy mikor lobban fel újra.

(A drágaság elképesztő. A kormány nem engedi, hogy a város a tisztviselőinek segélyt adjon, de színházat akar építeni – Nemzetit és Kamarát egyszerre –, és haltenyésztő állomást. A kormányzó ellen nagy az elégedetlenség: a zsidók antiszemitának tartják, a fajvédők nem eléggé zsidóellenesnek.)

❖

Csak mindig bajokat hall az ember. A lakásbéreket már régen nem bírja a középosztály és Vass József, népjóléti miniszter mégis azt mondta – hiába minden parlamenti és hírlapi felszólalás –, hogy a lakásokat nem lehet felszabadítani. Most a vasmunkások rendeztek sztrájkot, és Vass egyszerre mindjárt belátta – mihelyt a szociáldemokratákról volt szó –, hogy a lakásbérek nem maradhatnak így.

Siegescu,[1312] aki román eredete ellenére három évig volt dékán az egyetemen, társaival együtt belekeveredett valami csúnya szén- és húspanamába. Siegescut nem akarta az egyetemi kar elfogadni még magántanárnak sem, és egyszerre csak rendes tanárnak nevezték ki. Szerencséje volt, hogy román és magyarnak felesküdött, mert így mint díszoláh szerepelhetett. A kollégái mind tudták, hogy erkölcsileg teljesen cinikus ember és minden ideálja a pénz. Vagy harminc (!) igazgatóságban volt tag, s a saját társaságainak áruit szállította az egyetem körébe tartozó egyesületeknek és hivataloknak. A Szent Imre Kollégium igazgatója a rossz tej miatt felmondott a szállítónak. Másnap Siegescu rátelefonált, hogy vonja vissza a felmondást, mert még szüksége lehet őreá. Legalább ötvenmilliós havi jövedelme lehetett a tanárságból és az igazgatói tantiemekből – és mégis panamázott.

Maga a bölcsészeti kar kívánja a fegyelmi vizsgálatot ellene. Hogy ez a román ember ilyen magas polcra juthatott, az is csak nálunk lehetséges – akik elnyomjuk a nemzetiségeket. Csakhogy nem lehet eljárni ellene, mert olyan előkelőségek vannak még belekeverve, akiket nem lehet előállítani. De Ábrányi Emil, aki tíz évig volt az Operánál, és annak idején Németországból hívták vissza, most az Ostende Kávéházban dirigál, az Opera mostani karmestere pedig zsidó és fél fülére süket! *(Hát ezt már csakugyan csak azért írom le, hogy az elkeseredést jellemezzem. Például ilyeneket, hogy Budaváry, az Ébredő Magyarok főtitkára és főszervezője oláh kistanító volt Máramaros megyében, rutén és oláh gyermekek közt. Az anyja, a felesége ma is oláhul beszélnek. Bud János pénzügyminiszter is oláh!)* De az már igaz, hogy a városi gyermekkórházban két zsidó orvost neveztek ki, kiváló magyar orvosok ellenében. És az egész orvostársadalom felzúgott,

1311 E szó ekkor még jócskán település belsejében fekvő házas telket, rendszerint körülépített területet, akár birtokgazdasági központot jelentett. – *EőÁ*

1312 Siegescu József, alias Josif Siegescu 1921–1923-ban volt a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja.

mikor az egyetemi autonómia megsértésével, a tanári kar ellenére, Ausspitz Ádám[1313] doktort sebésztanárnak nevezték ki, és külön sebészeti klinikát állítottak fel neki. Az arisztokrácia és a kormányzó pártfogoltja. Hát csak hagyjuk ennek a keresztyén kurzusnak a szidását, mert úgysem ér el semmit, még ha akarna sem. Évát szerettem volna behozni napidíjasnak a városhoz, de szó sem lehetett róla. Pedig minduntalan látok a könyvtárban új fiatal leányokat megjelenni, de azok persze valamelyik tanácsnok unokahúgai. Az is idetartozik, hogy a lord Rothermere által ajándékozott 100.000 pengő szétosztásához több mint tízezer kérvény érkezett be – egyelőre. Mind kálváriát járt szerencsétlenek vagy menekültek.

(A Beszkárt[1314] igazgatósági tagjai egymilliárd-háromszázmillió koronát kapnak illetményül – Folkusházy [Lajos]sal az élen. Ebből bizony lehetne a kisebb hivatalnokok részére is juttatni. Nagy az elkeseredés, a nyáron semmi segélyt nem kaptunk, a drágaság őrületes. A hús kétszer annyi, mint tavaly ilyenkor. Senki sem tudja, miért. A kollégáimmal, Dáviddal és Drescherrel arról beszélgetek, hogy kellene valami szövetséget alakítani a helyzet javítására, kérik, hogy segítsek nekik. Én: csak politikai párt segíthetne, a középosztály valamely pártja, vagy egy nemzetiszocialista párt, melybe munkások és intelligens, iskolázott emberek is beléphetnének. Nagyon kapnak az eszmén, azt mondják, kezdjem meg én, a nőkkel! Na, még egyszer nem ugrom bele – gondoltam. „Kezdjék meg maguk, akkor mi, nők is csatlakozunk." Megint egy eszme, amiről hat év óta beszélek, és most sóznák a nyakamba. De többé nem leszek eszköz. Vagyis talán lennék, ha nem volnék öreg és fáradt.)

Károlyi György muzsikus csodagyermeket a Zeneakadémián Mozart korai tehetségéhez hasonlítják.[1315] Apja katonatiszt volt. A fiút részint egészségi okokból, részint a nép megismerése céljából falura szerették volna vinni, és a művészek megkérték gróf Z[ich]y R[afael]nét,[1316] hogy fogadja el vendégül a nyárra az anyjával. A cselédházban helyezték el őket, cselédkosztot kaptak. Tízóraira nem kapott tejet, gyümölcsöt pénzen vettek, pedig mellettük a több holdas gyümölcsös termett. A gyermek nem zongorázhatott, habár a kastélyban volt zeneterem. Az anyja egy hónap múlva hazavitte. A grófné, mikor megérkeztek és elbúcsúztak, megozsonnáztatta őket. Különben nem is látták. Tormay Cécile egész nyáron szintén ott volt. Ezeknek igazán meg kellene mutatni az angol arisztokráciát. A Károlyi-fiú most különben Lipcsében van, és olyan világtehetségnek tartják, hogy kint ingyen taníttatják és neveltetik, az anyja pedig német segélyt kap.

Hiszen ez az egy vigasztaló, amiről Rózsika is írt: ahol művészeinkről és tudósainkról van szó, ott büszkék lehetünk. Írja: most (januárban) itt adják a *Liliom*ot, de csupa lesújtó kritikát olvastam róla a lapokban. Pretenziós, minden mélység nélküli melodrámának mondják. Semmi esetre sem azért csepülik, mert magyar, mivel itt rajonganak például a Léner- és Kerpely-kvartettekért. Ezek óriási publikumot vonzanak. Különben meg vagyok győződve arról, és sok tapasztalatom is bizonyítja, hogy ez a romlott magyarság sokkal kisebb számú, mint ahogy azt a szomorú hírek mutatják. (Rengeteg tisztességes, derék, tehetséges ember van nálunk, csak meg kellene keresni őket.) Hallom, hogy Gombocz Zoltánt fejedelemként fogadták Németországban, Melichnek[1317] mint szláv nyelvésznek olyan a híre-neve, hogy a csehek majdnem úgy félnek tőle, mint a magyar katonaságtól. Nagyon haragszanak rá, mert kimutatta, hogy azok a szavak – főleg városnevek –, melyekre ők mint szláv kölcsönszavakra mutatnak rá, valójában török kölcsönszavak. Úgy az oroszoknál, mint nálunk. Tehát ezekhez így nekünk sokkal több kultúrjogunk van. Lukinich[1318] lett az elnöke a Kelet- és Közép-Európai Történetkutató Bizottságnak, melyet a varsói nemzetközi történeti kongresszus alakított meg.[1319]

1313 Ádám Lajos professzorról van szó. Korábban és később az írónő is így nevezi. A személyeskedő heccpolitizálást folytató turulista egyetemi ifjúság címezte Ausspitznek a jeles sebészt. – *EőÁ*

1314 Kiejtett neve az 1923-ban megalakult, 1949-ig működött Budapest Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaság rövidített nevének: BSZKRT.

1315 Gyermekkorára tekintettel Károlyi Gyuriként írtak róla. – *EőÁ*

1316 Az írónő csak a kezdőbetűket írta le.

1317 Melich József.

1318 Lukinich Imre.

1319 Az International Conference of Historical Sciences (ICHS), vagyis a Történész Világkongresszus nevű

Azt hallom, hogy Lipót Salvator osztrák főherceg és állampolgár Hollywoodban filmszínész akart lenni, de nem sikerült neki. Erre hitelezőit a magyar követségre, Széchenyi Lászlóhoz utasította, hogy kifizessék az adósságait, amit természetesen nem tettek meg. Erre Lipót Széchenyit megtámadta mondván, hogy Széchenyi a Habsburg-családnak alárendeltje és lakája volt mindig. Mivel Széchenyi László időközben hazajött, Lipót a kormányzótól kért pénzt, hogy Amerikából hazajöhessen párbajozni Széchenyivel. Miután Széchenyit az autóbalesetét követően szanatóriumba vitték, az emberek párbajt emlegettek, amiről szó sem volt. *(Az egészet hallomásból tudom.)*

V.

A szeptemberi politikai szenzáció a Paléologue-jegyzék. Paléologue 1920-ban azt a javaslatot közvetítette a magyar kormánnyal, hogy Magyarország segítse százezer katonával a lengyelek harcát az orosz bolsevizmus ellen, s adja bérbe a magyar államvasutakat a francia tőkének. Ebben az esetben Franciaország Nyitrától Zomborig egy magyar sávot visszajuttat az anyaországhoz, benne Ungvárról, Szatmárral, Nagyváraddal, Araddal és Szabadkával. Jó, hogy mi, szegény magyarok nem tudtunk róla, mert megbolondultunk volna, hogy ezt az ajánlatot nem fogadták el. (Annyit hallottunk akkor, hogy Franciaország bérbe akarja venni a MÁV-ot. Persze hazafias tiltakozással állottunk ellen annak, hogy legkitűnőbb, híres magyar üzemünket csak úgy ukmukfukk odaadjuk pénzért. Ki tudja hogyan gondolkoztunk volna, ha tudjuk a teljes igazságot! Ma már ki tudná megmondani, mi tévedtünk-e szörnyen, mikor ezt az alkalmat nem használtuk fel? Hogy Kassától Aradig visszakapjunk ilyen fontos városokat – Váradot is – a földdel és a néppel együtt. Miért nem mentünk bele a francia kívánságba, hogy megsegítsük a lengyeleket? Nem volt katonaságunk vagy nem tudtuk volna felfegyverezni azt, ami volt? És ezt az ajánlatot a békeszerződés véglegesítése előtt kaptuk! 1920. április 15-től június 4-ig nem tudtunk egy hatalmas elhatározásra jutni? Az első dátum a Paléologue-jegyzéké, a második a békeszerződés aláírásáé.[1320])

Mindenesetre ennek a tárgyalásnak végső eredménye volt a Millerand-féle kísérőlevél, melyért Sarolta annyit küzdött, abba kapaszkodva a határkiigazító bizottság idejében – mindhiába. Alighanem valami nagy gyávaság, vagy legalábbis elhatározásra képtelenség lehetett itt. De mit is lehetett volna várni Simonyi-Semadam miniszterelnöksége alatt? Azt mondták, azért kellett ilyen jelentéktelen valakit odaültetni, hogy ne kompromittáljanak egy nagyobb nevet a szerencsétlen békeszerződéssel. Holott úgy látszik, éppen akkor lett volna a legnagyobb szükség egy nagyon okos és bátor emberre. Hiábavaló most már kínozni magunkat amiatt, hogy mi lehetett volna, ha…[1321]

---

szervezet ötesztendőnként tartja népes tanácskozásait, amikor a két kongresszus közötti időszakra munkabizottságokat, azoknak a tisztviselőit is megválasztják. 2020-ban már a 23. ilyen kongresszus zajlott le.

1320 A történetírás Paléologue-tervként tartja számon azt az 1920 tavaszi pillanatot, amikor a francia külügyminisztériumban komolyan elgondolkodtak azon, hogy a formálódó kisantant helyett egy Budapest központú francia orientációs alakzattal lenne szerencsésebb a legyőzött Németországot féken tartani. Ennek gazdasági megalapozására a francia tőke magyarországi erőteljes behatolása lett volna az egyik feltétel. Így a MÁV francia kézbe vétele stb. A tárgyalásokon a magyar fél vérmes területi követeléseket támasztott. Részben ez, részben pedig az, hogy már ugyancsak előrehaladott állapotban voltak az új nemzetközi rend körvonalai, megakadályozta a terv sikerét. A dokumentumokból ellenben 1927 szeptemberében napvilágra került bőven annyi, hogy a kedélyeket ismét felborzolja. A sokat emlegetett kísérőlevél a francia diplomácia taktikai húzása volt, hogy a durva feltételeket a magyar fél elfogadja.

1321 Az írónő két dolgot kever össze. 1. Simonyi-Semadam éppen annak a keresztény középosztálynak volt a reprezentánsa, amely másik személyisége a jelen memoár szerzője. A történész természetesen nem élcelődik az írónő vakfoltján, hiszen maga az emlékirat is bőséges anyagot tartalmaz arra, hogy e középosztály mennyire megosztottan küzdött, következőleg alkalmatlan volt arra, hogy megakadályozza a Tisza István-i Magyarország ismételt nyeregbe kerülését. Ld. erre részletesebben a 479. és a 679. sz. jegyzetet. 2. Bár a békeszerződés aláírására valóban Simonyi-Semadam kormányfősége idején került sor, ám mögötte ott volt minden lényeges szereplő tényleges egyetértése. Másként fogalmazva: a trianoni ország az ellenforradalomban született meg.

❖

Harc a hercegprímásságért. Királyi kegyúri jog nincs! Vass is pályázik! Holott az ő erkölcsi élete mellett még az esztergomi érsekséget sem nyerhette meg. A nuncius személyesen jár mindennek utána és Shvoy[1322] is úgy lett székesfehérvári püspök, hogy a hívei adták le ismeretlenül az információkat róla. De hercegprímás mégse legyen olyan ember, akinek a szerelmeiről vicceket csinálnak, és aki felett nevetnek!

Néha egy kis vigasztalás: Newton lord csakugyan interpellál az angol parlamentben Trianon és az oláhok miatt. De még a franciák közt is akad, aki felszólal a magyarok igazsága érdekében, többek közt egy francia egyetemi tanár: de Lapradelle. Mindez azonban nem mossa el afölötti bosszankodásunkat, hogy a nemzeti eszme nagyobb dicsőségére László Fülöpöt ünnepeljük, akinek legkevesebb hibája, hogy zsidó, de a háború kezdetén azonnal angol állampolgár lett, nehogy óriási jövedelmétől elessék. Most aztán innen viszi a pénzt nagyon jó festőktől giccsnek tartott képeiért.[1323] És még kitüntetéseket is kap, hiszen a kormányzót és Bethlent festi.

A Kossuth-szobor leleplezése a másik művészeti szenzáció. Az általános vélemény szerint szörnyen rossz és leverő hatású szobor. Én nem így találom, csak nem Kossuth-szobornak kellene nevezni. De már az is megnyugtató, hogy nem egy kezével-lábával ágáló bronz magyarruha áll egy oszlop tetején. Különben semmi esetre sem rosszabb szobornak, mint irodalomnak a Hegedüs Lóránt Kossuth-darabja.

Na és persze még októberben újabb művészeti(?)[1324] zúgás: botrány a Szomory-darab előadása miatt a Nemzetiben. Kint a fiatalság szokottnál is dühösebb felvonulása és a rendőrség szokottnál is mérgesebb kardlapozása. Óriási a botrány. Klebelsberg megakadályozhatta volna, ha megtiltja az előadást, mikor már előre látni lehetett, hogy mit hív ki.[1325]

De hát hogy is várhattuk volna ezt, mikor – mint később hallottam – *A nagyasszony* című fércművet éppen a Klebelsberg kívánságára kellett előadni, aki mindenáron meg akarja tartani magának a baloldal, vagyis a zsidók jóakaratát. Ezért ír vezércikkeket a *Pesti Napló*ba – ami különben a legjobb lap –, ezért van nagy barátságban Földi Mihállyal, és ezért ebédel minden vasárnap Miklós Andorék villájában. Mivel pedig Miklósnak nagy embere Szomory [Dezső], elő kellett adatni a darabját. De mikor ilyen botrány lett belőle, egy szóval sem mondta meg, hogy ő az oka az előadásnak! Hevesi [Sándor] is hallgatott, bizonyosan jó oka volt rá.

Klebelsbergre – akit rendesen csak Klebinek hívnak – a fiatalság különben is dühös a numerus clausus felbontása[1326] miatt, melyről ki meri jelenteni, hogy mindig ellene volt, holott a régi beszédeiből meg lehet állapítani, hogy ő volt a törvény legerősebb támogatója. Lehet, hogy külföldi kényszerre visszakozott, de az is lehet, hogy itthon vitték bele a megtagadásába. Meginterjúvolták még Zsigát is, aki nagyon okosan felelt a hírlapírónak. Mindenesetre a zsidók hatalmának növekedését lehet látni mindenből, és egészen bizonyos, hogy megint el fognak követni egy csomó taktikai hibát: mint mindig, ha hatalomra jutnak. De akkor a visszahatás kétszeres lesz. Magában az, hogy Hevesi [Sándor] meg merte kísérelni az előadást, azt mutatja, hogy nagyon biztosnak érzik magukat. Azonban egy más érdekes magyarázatot is hallottam: Hevesit meghívták a Vígszínház igazgatójának, de akkor a Nemzetinél elvesztené az egymilliárd koronás kárpótlást, amit kikötött arra az esetre, ha neki mondanának fel. Ezzel akarta kiprovokálni a felmondást, hogy veszteség nélkül elmehessen. Mondják, hogy jól meggazdagodott az átdolgozások és fordítások által, melyeket idegen nevek alatt mutatott be a színházban. (Tóth, Somló, Ambrus szegények

1322 Shvoy Lajos.
1323 Nagy tehetségű festőiparos volt, de nem giccsel szerezte vagyonát.
1324 A kérdőjel az írónőtől való.
1325 *A nagyasszony* című darabról van szó, melyet még 1910-ben írt meg Szomory Dezső. Mária Teréziát és korát vitte látványosan, de nem éppen mélyen színre.
1326 Nagy nemzetközi nyomásra 1928-ban született az 1920. évi törvényt jelentősen enyhítő újabb törvény.

maradtak.) Molly ugyanezt a hírt zsidó társaságban hallotta. *(Molly: Mollináry Gizella, akiről még majd többet is kell írnom.)*

Még egy irodalmi hír: az Erdős Renée regénye, *Lavinia Tarsin házassága* egy nap alatt második kiadást ért el. Tudtommal ez eddig csak a *Toldi szerelmé*vel történt meg. O tempora, o mores! Szegény *Pan*om[1327] az asztalfiókomban!

Október végén meghalt Alexander Bernát, akihez magyar egyetemi éveim sok emléke köt. Sajnáltam, hogy belekeveredett a kommunizmusba, és elvesztette minden kapcsolatát a magyar élettel és régi magyar barátaival. (Nincs pénzem még jó írópapírra sem, kénytelen vagyok azt felhasználni, ami van.)

❖

Antónia betegen, fáradtan, alig vonszolva magát itt volt vacsora után. A kormányzóval három óra hosszat beszélt az ügyről *(Albrecht házassága).* Horthy óriási érdeklődéssel hallgatta. Vrangellel is akar beszélni, aki itt van, és aki a testvérével, a tábornokkal együtt készül kimenni a cárhoz. Ha mindez igaz, akkor Bethlennek menni kell. A kormányzó azt is mondta, hogy a Paléologue-ügy igaz.[1328] Különben hasonló ehhez, amit Antónia még elmondott mint biztos forrásból eredő hírt, hogy a kommunizmus alatt, mikor Bethlen Bécsben a szegedi kormányt képviselte, az olaszok felajánlották, hogy a hadifoglyokat – vagyis a mi Olaszországban lévő katonáinkat – felfegyverzik odakint. Bethlen ezt nem fogadta el.

❖

25 %-os drágulás az egész vonalon és éppen ez az első év, amikor nem kapunk segélyt karácsonyra. Azt hallottam, hogy a miniszter addig semmit sem engedélyez a városnak, amíg Sipőcz a polgármester. Míg a liberális Ripka nem lesz polgármester, addig mi fizetjük meg az árát az ellenségeskedésnek. Kivéve persze azokat, akik „dugsegélyt" *(borítékban kézbe csúsztatott pénzt)* kapnak, de azt hiszem, ez is csak az államiaknak jut ki.

Már szinte restellek írni arról a sok keserűségről, amit a tisztviselők okoznak. Most a Bud miniszter[1329] kijelentése okoz újabb lázongást, miszerint évekig nem lehet szó a fizetések emeléséről, sem a valorizációról *(háborús kölcsön).* Csak a miniszterek és képviselők fizetését emelik olyan nyílt nyugalommal, hogy az ember elképed. A városnál is a főemberek gazdagodnak. Most főleg az új építkezések nyomán az építészek: a Széchenyi fürdő építésénél ötvenhatmilliárd *(még koronában)* volt a túlkiadás. Az építője óriási mértékben meggazdagodott. A katolikus klérusnak is van egy ilyen építésze, akit pártolnak, és aki milliárdossá lett. De a tisztviselőket azzal hallgattatják el, hogy nem lehet az adókat emelni miattuk, mert a parasztság szegény. *(Különben is gyűlölik a tisztviselőket, akik szerintük semmit sem csinálnak, csak urak.)* Pedig olyan ára van nemcsak a terménynek, hanem az ingatlannak is, hogy Izsákon egy nádfedeles ház egymilliárdért kelt el.

Mindenütt ugyanez a szomorú látvány. Homonnay tartalékos tiszt volt a háborúban, most közrendőr. Egy fiatalember, Berthóti de genere Huba, hónapok óta van kereset nélkül. Mindent megmozgat, hogy a városi statisztikai szükségmunkára felvegyék, 80 pengőért egy hónapra. A Szent István Társulat könyvkereskedésében egy segéd, aki három éve dolgozik ott, kevesebb fizetést kap, mint a mellettük lévő zsidó boltban a kifutófiú. Egy pénztárnokuk hasonló ok miatt szidja az egész paptársaságot kollégáim előtt. K. S., végzett tanárnő, évekig volt kisegítő, de onnan

1327 A *Pan megváltása* című misztériumjátéka 1929-ben jelent meg, 2019-től pedig a MEK-ben is – mint korábban jeleztük – olvasható. A várttal szembeni sokkal kedvezőtlenebb fogadtatása az írónő nagy-nagy fájdalma, még több ízben előhozza, Schöpflin Aladárt pedig szokásától eltérően erős szavakkal illeti.

1328 Ld. a 471. oldalon írottakat és a kapcsolódó 1320. sz. jegyzetet.

1329 Bud János pénzügyminiszter.

is kibukott. Nyomortól és éhségtől halt meg. Úgy végezte az iskoláit, hogy a Margit Leányotthonban cselédmunkára vállalkozott a lakásért. Érdemes volt?

❖

A legitimisták nagy mozgolódása. Zichy János beszéde: a nemzet akkor fogja visszakapni királyát, ha bűneiért vezekelt, és holmi lángtengereket emlegetett. A nemzet bűne persze a Habsburgokról való lemondás. Annyi baj legyen – mondjuk pesties kiszólással –, amilyen lángtengert Zichyék Ottónak csinálnak. Éppen arra való idő van most, hogy az arisztokraták Ottó miatt nyavalyogjanak, mikor az emberek éheznek. Jobb lenne, ha a grófok nem Ádám [Lajos] tanárt és László Fülöpöt támogatnák. Utóbbi képzelem, hogy mennyi pénzt vitt ki Angliába.[1330] A kormányzó, Bethlenék és az egész arisztokrácia vele festeti le magát, aki árulón elhagyta magyarságát, mihelyt a háború kitört. A mi szegény igazi magyar tehetségeinknek legfeljebb a Kultúrszövetség kis segélyei jutnak. Különben nagyobb megbotránkozást keltett Zichynek az a kijelentése, hogy ez a nemzet nem volt méltó királyához! Ha a legitimizmus ilyen harciasan folytatja, még csakugyan visszahozzák Ottót. Quod Deus avertat![1331]

A legitimizmusban a katolikus papság összeköttetése az arisztokratákkal erősen növeli a gyűlölködést a protestánsok ellen, akiket szabadkirályválasztóknak és Habsburg-elleneseknek tartanak – nem ok nélkül. Vácon például olyan kiélezett a helyzet, hogy a katolikus közönség szombat estére, mikor legnagyobb a látogatottság, előre lefoglalja a mozit, hogy protestáns be ne mehessen. A protestáns lányok Gyarmatra mennek bálozni, mert Vácon nem hívták meg őket. Katolikus fiúk nem fogadják a protestáns fiatalok köszönését. Ez a szellem persze az egész vidékre kiterjed.

Közben a kormánynak nincs nagyobb gondja, mint hogy az *Új Nemzedék*et, a világ legroszszabbul szerkesztett és legunalmasabb lapját hatmilliárddal segítse. Ebből hármat be is vallanak. Milotay[1332] havi nyolcvanmilliót kap a papságtól és a grófoktól legitimista lapja szerkesztésére. Meg kell hagyni, hogy kitűnő újságíró. De a lapja munkatársai éhbérért dolgoznak. És mi ez ahhoz képest, amit a kormány luxusra költ! Lillafüredre például százharmincmilliárdot invesztálnak, hogy luxusfürdőt teremtsenek. Holott sem víz, sem vasút nincs a környéken, de Bethlennek megtetszett vadászat közben ez a vidék. Rómában a Villa Falconierit, Berlinben egy remek palotát vettek a magyar intézetek részére. Szőnyegekkel, csillárokkal, bútorokkal berendezve – még a hamutartó is ezüstbe foglalt malachit, mert „reprezentálni" kell. Persze nem szegény tehetséges diákokat küldenek oda ki *(azok itthon zsákot hordanak)*, hanem gazdag grófi gyerekeket, mert ezzel is reprezentálnia kell szegény koldus Magyarországnak.[1333]

❖

Novemberben véletlenül megismerkedem a kiállításunk kapcsán Boromisza Tibor festővel. Nagyszerű magyar ember, aki a svábok előrenyomulását éppen olyan veszedelmesnek tartja, mint a zsidókét *(ahogy én is)*. Klebelsberg szerinte az egyik legfőbb veszedelem, hiszen apja '48-ban ellenünk harcolt, így honnan venné a magyar érzelmet, hogy is lehetne igaz magyar érzésű? Honnan venné a vérbeli hozzánktartozást? A turáni mozgalmat azzal járatják le, hogy magyarosított svábok nyomulnak be vezetőknek, kik szándékos túlzásokkal nevetségessé teszik. Azt állítja, hogy Klebelsberg, Pekár, Tormay, Budaváry [László] *(ez a Pliszka nevű oláh eredetileg)* működése tudatos szervezkedés eredménye az igazi magyarság aláaknázására. *(Ezt nem hiszem, de egy öntudatlan germán faji érzés létezik az újabban elmagyarosodott sváboknál. Így a saját faj-*

1330 Ismétlése a 472. oldalon írottaknak.
1331 Attól mentsen meg az Úristen. – lat. Ld. még 121., 722., 877. és 912 jegyzetet.
1332 Milotay István.
1333 Klebelsberg Kunó kultúrpolitikájának maradandó alkotásai. Az ösztöndíj-politika is jobb osztályzatot érdemel.

tájuk érdekében dolgoznak a magyar frázisok mögött.)[1334] Inkább zsidót, mint magyart fogadnak el, amint állítja. Dr. Szűcs István, a kultuszminisztériumban intézője a vidéki iskola- és óvodaügyeknek, például kikeresztelkedett zsidó. A kommün alatt benne volt a pestújhelyi tanácsban, de bajt nem csinált. Majtényi, a Rákóczi Szövetség egyik vezetője, szintén volt zsidó. Klebelsberg annyira nem tud magyarul, hogy a romhányi ünnepélyen a jutalom átadásakor azt mondta: „a műkedvelő magyarság nevében" – műszerető helyett. A tanítónői kinevezések 70 %-a német nevű. Egy tanítónő meg akarta magyarosítani a nevét, de az egyik kultusztisztviselő titokban figyelmeztette, hogy akkor sohasem nevezik ki.

Talán mégis túloz Boromisza. De például a könyvtárban figyelmeztet egyik kollégám, hogy a Bang-fordításom[1335] ismertetésénél a liberális lapok nem közölték a fordító nevét, holott ez mindig szokás. Nagyszerű stratégia, de már ismerem, és milyen összetartás! Nem szidják a fajvédő egyéneket, csak elhallgatják, hogy mit dolgoznak. Zsiga testvérem ellen ugyanez az eljárásuk.

Rozsnyay hozza ezt a fura pletykát: Tormay Cécile állítólag azt mondta *A Forsyte Saga* megjelenése után, hogy Galsworthy[1336] *A régi ház* angol fordításából lopta az ideát, és csak felöntötte egy kis angol szósszal. Bár Cécile nagyzási mániájából sok minden kitelik, de ezt mégsem hiszem. Az egész regény annyira tisztán az angol társadalom lenyomata, hogy még csak egy vonás sincs benne a Cécile regényének mondanivalójából. De még ha irodalmi lopásról is van szó, elég okos lesz ezt nem emlegetni. Ez csak azt mutatja, hogy Cécile ellen némi kis ellenszenv kezd megnyilvánulni. Na de nem kell őt félteni, túllép ezen is. Talán az is okozza ezt az ellenszenvet, mert a numerus clausus megváltoztatása elleni ligába őt is meghívták, de nem fogadta el. A MANSZ egyik tagja azt beszéli, hogy Klebelsberg megígértette vele, hogy ő és az egylete tartózkodni fognak minden ellenzéstől. S.-né szerint nagyon lehetséges, hogy hatni fog rá, mert Tormay már csak egy fonálon függ a kormány jóakaratán. Ha nem engedelmeskedik, a Zichy-per újrafelvételével fenyegetik. Nahát, érdemes az embernek dolgoznia, ha a saját hívei így beszélnek róla! Annyi bizonyos, hogy a népszerűsége megcsappant, de a keresztyén irány nem engedné, hogy egészen elejtsék. És a MANSZ vidéki szervezetei – melyek nagyon jól működnek – jobban is ragaszkodnak hozzá, mint a pesti, kritikusabb tagok. Az is bosszantotta a tagokat, hogy nem engedi a Rétheyné által szervezett Rothermere-akcióban részt venni az egyletet. Ez bizonyosan igaz. Soha nem is fogja megengedni, hogy más egylettel együtt dolgozzék az övé – hacsak nem ő vezet és övé a hírnév. Különben a Tormay–Zichy-ügy is befejeződött. Zichy Rafael tizennégy napi fogságot és nyolcszáz pengő megfizetésének büntetését kapta rágalmazásért.[1337] Nem hiszem, hogy Cécile meg lenne elégedve ezzel az igazságszolgáltatással, mert még én is szinte bántónak tartom. Cécile bizonyosan legalábbis lefejezést akart volna Vérmezőn. De legalább most már meg fog nyugodni, és az emberek sem pletykálhatnak tovább róla.

❖

Naplójegyzeteim közt találok egy, a *Nyugat* szerkesztőségéhez címzett levelet, melyben gúnyosan tiltakozom az ellen, hogy a lap Tamás Sári tíz versét közölte egyszerre, kis fiók-Erdős Renée-zümmögést[1338] szabadversekben, holott annyira nem tud magyarul, hogy veszett madárról

1334 Az érem másik oldala, hogy az erős nemzeti érzésű birodalmi németek Magyarországot a németség nagy temetőjének tartották. A weimari Németországból is rendre megjöttek az ún. vándormadarak, akik disszimilációra bujtottak. Majd a hitleri korszakban lesznek eredményesebbek, de átütő sikerre akkor sem jutottak. Természetesen annak, hogy a trianoni „ketrecbe" berendezkedni képtelen két háború közötti Magyarország 1938 és 1941 között a nemzetiszocialista Németország erejéből növekedett – néhány esztendőre – majd' duplájára, nos, annak vastag következményei lettek.

1335 Herman Joachim Bang dán íróról van szó.

1336 Galsworthy, John.

1337 A „bűnsegédei" nem úsztak meg ilyen olcsón.

1338 Emma Renée-vel szembeni ellenszenve megrendíthetetlen volt. Ld. a 29. lapon írottakat és a kapcsolódó 55. és 62. jegyzetet.

és pattant kukoricáról beszél. Fogalma sincs róla, mi az a „korda", olyan ostobán használja. Tanácsolom az írónőnek, hogy vegye fel az eredeti Teitelbaum nevét, mert úgysem téveszt meg senkit a magyaros álnévvel.[1339] Persze, hogy az ember dühbe jön, ha magyar folyóirat így reklámozza nagyra az idegen „tehetséget", mikor a mieink még a napilapokban sem jutnak szóhoz. Különben a *Nyugat* nagy embere, Hatvany Lajos hazajött. A szerencsétlent valamelyik ismerős jogász biztatta, hogy most már bátran hazajöhet. Persze azonnal vád alá fogták. Állítólag azt mondta, akkor is hazajött volna ha, előre tudja, hogy bajba jut, annyira vágyott vissza. Egészen különös, hogy valamennyi kommunista emigráltról ezt hallom. Akiknek haza és nemzet nem létezett, azok éreznek így, vagy csak meg szeretnék mutatni magukat, hogy élnek, semmi bajuk. Honvágy ez vagy csak hencegés? Hatvany büntetése igazán erős: hét évi fegyház és 15.000 pengő pénzbüntetés. Vajon hazajött volna, ha előre tudja? A zsidók nagyon el vannak keseredve, de sikerült elérni, hogy egy fél év múlva betegsége miatt szabadlábra helyezzék. Hát, akár igaz ez a betegség, akár nem, én igazán nem kívánom, hogy a szerencsétlen ember fegyházban haljon meg.[1340]

Szegény magyarjaink odaát! Olvasom és hallom, hogy a nagyváradi oláh diákkongresszuson összegyűlt fiatalok tüntettek a zsidók, a katolikus kör és a magyarok ellen. Három halott – ha nem több. Sebesültek, szétdúlt lakások, üzletek, szerkesztőségek…

VI.

Mollináry Gizellával az írónőknél ismerkedtem meg. Kicsi, gyorsmozgású, dinamikus alak, szép barna olaszos, rendkívül eszes arc, ragyogó szemek. Később megtudom az élete történetét, mely felülmúl minden regényességet, melyről valaha hallottam. Még nincs harmincesztendős, harmadszor van férjnél, erotikus élete is igen gazdagnak látszik. Nagyon érdekes, különös nyelvű szabadverseket ír, határozott tehetség. Közben úgy viseli a szegénységét, hogy a legjobb gazdaasszony: főz, mos, súrol. De legérdekesebb a szellemessége: soha még olyan remekül jellemző vonásokkal leírni embereket vagy eseményeket nem hallottam. Visszavágásai már nem is kardélesek, hanem tőrszerűek. Sajnos felróható neki, hogy kommunista volt, habár ezt levezekelte, mert be volt zárva. Most a legvadabb nacionalista és mindent elkövet, hogy ezt a múltat jóvátegye. Lehetetlen nem szeretni hallatlan vitalitását, az ember mindent elkövet, hogy segítsen rajta. Engem nagyon megszeretett. De ez a szeretet ingadozó: a legkisebb vélt megbántás vagy mellőzés is elég ahhoz, hogy örökre hátat fordítson, ám egy jó szó megint visszafordítja. Sajnos

---

1339 1927. július 24-én Emma asszony így füstölög: *„Ilonkám miféle szörnyü versek jöttek egy Tamás Sári /ha jól emlékszem Sári/ nevü nőtől a Nyugatban! Tiltakozom, nem mint iró, hanem mint olvasó és magyar fülü ember. Ezt megmondhatod Mihálynak is, de ne haragudjék meg érte. Bizony Isten van jobb versiró asszony Magyarországon és nem zsidó. Mollnárynak is százszor jobb versei vannak."* ld. https://copia.oszk.hu/levelek/ritook-emma-babits-mihalynehoz-13/ OSZKK Fond III/1081/13] - *EőÁ*

1340 Amikor 1923-ban az írónő azt a szörnyű levelet írta Ernst Blochnak, akkor válaszában a jeles gondolkodó kesernyésen azt felelte neki (ld. a 388. ponton írottakat), hogy Emma Hegeltől jól megtanulta a dialektikát. Amit itt olvashatunk tőle, az bizonyosan ébreszthet kételyeket. Hiszen a nemzeti és a szupranacionális közötti dialektika fontos összetevője a világ mozgásának. És nem lenne helyénvaló, ha éppen nem vele, az ő nagyon mély gondolatainak az idecitálásával nem figyelmeztetnénk az Olvasót, hogy ne skatulyázza be Ritoók Emmát oda, ahová többen szívesen beteszik. Arra az eszmefuttatására célzunk, ahol a magyar nyelv árvaságának negatív következményeit veszi számba. Ahol Ritoók Emma írja, mennyivel messzebb jutott volna – például – Arany János Goethe földjén. Sapienti sat. (Ld. a 270. oldalon írottakat a Harmadik könyvben.)
Egyébként a konszolidáció jegyében a Bethlen-kormány 1926-ban lehetővé tette, hogy sokan hazajöjjenek. Ezzel a lehetőséggel élt az a dúsgazdag Hatvany Lajos is, akinek nem okozott anyagi nehézséget Bécsben bérleményként a Hermes-villában lakni. Abban a villában, amelyet Ferenc József ajándékozott feleségének, Erzsébet császárnénak, a mi királynénknak. Míg a magyar haza például Babits Mihálynak csak akkor tette anyagilag lehetővé szerény hétvégi lak vásárlását Esztergom felett a domboldalon, amikor már a mai Kossuth-díj anyagi alapját jelentő Baumgarten-alapítványnak lett jól dotált kurátora. A lak szerény voltáról bizonyára elegendő itt annyit felemlíteni, hogy megvétele után nem sokkal az egyik oldalfala beomlott. Ld. még a képeket.

146. „erotikus élete is igen gazdagnak látszik”
„Nagy antiszemita, de van néhány zsidócsalád, akik segítettek rajta, és ezeket nagyon szereti”

olyan vad és formátlan a modora, hogy nehéz társaságba meghívni; mindig fél az ember, hogy valami igazmondással nekimegy a másik embernek. Így társaságban lehetetlenné teszi magát a nyelvével. Mindent kimond, ami az eszébe jut: a politikai és irodalmi kritikákat is olyan nyersen, hogy alig lehet elsimítani, és mivel emberekről is megmondja mindazt, amit igaznak vél, sok ellensége van. Nagy antiszemita, de van néhány zsidócsalád, akik segítettek rajta, és ezeket nagyon szereti. Persze ezt a kettősséget visszafordítják ellene. Azt mondta, hogy mikor az Írónők Klubjában először találkoztunk, azt gondolta rólam a megjelenésem alapján, hogy egy boszorkány rejlik bennem. Ezt később kijavította, és hozzátette, hogy ezt nem rossz értelemben gondolta akkor sem, és inkább valami démonit sejtett bennem, mint a nagyszerű boszorkányokban. Tulajdonképpen intellektuális démoniságra gondolt.

Bárcsak segítene ez a démoniság a Kultúrszövetség ügyében. De mindjárt kezdetben rájöttem sok nagy nehézségre. Karácsonyra kis kiállítást rendeztünk, és felkértem Somló Sárit, hogy a Képzőművésznők Egyesülete is vegyen részt benne. De annyira lehetetlen volt együtt kiállítani a munkákat, hogy elválasztottuk a nagytermet, melyet a Váci utcában erre az alkalomra kibéreltünk, és az olaszfal két oldalán külön maradtunk lelkileg is. Még egy ilyen kis kiállítás is rengeteg munkával jár. De azért a mi modern művész-ismerőseink – ezúttal még nem a legnagyobbak – mégis közénk jöttek, és az iparművészeti tárgyak is nagyon szépek voltak. A művésznők szörnyülködve nézték a modernjeinket, a mieink pedig gúnyos mosollyal az ő cicaportréikat és virágcsokraikat. Nem lett nagyobb baj belőle, de mindkét egylet belátta, hogy nem tudnak együtt dolgozni, ha ezt nyíltan nem is mondtuk ki.

Még rosszabbul jártam az *Egyetemet Végzett Nők Egyesületé*vel, és ez rosszabbul is esett. Eleinte a Royal Szálló különtermében jöttünk össze, majd a Bristolban, mert Pesten csodálatos módon nincs egy kultúrpalota sem – mint minden nagyobb vidéki városban –, ahol az egyletek otthont találnának. Mivel elég érdekes társaságunk volt – művészek és érdeklődők –, megkértem az egyetemet végzetteket, hogy egyszerre rendezzük a találkozásainkat, hiszen olyan természetesnek találtam, hogy a legműveltebb nők a művészek és a művészi kérdések iránt nagy érdeklődést fognak mutatni. Mert én még mindig ilyen naiv voltam. Az első alkalommal kiderült az együttérzés lehetetlensége. Egy nagy asztal mellett középen összeültek a „kultúrások”, és mikor már jól éreztük magunkat, és nagyszerűen mulattam a Fáy Dezső szellemes megjegyzésein, látom, hogy a szegletben a mellékasztalnál néhány egyetemet végzett nő felfújja magát és roppant sértett arccal teázik. Hamar odamentem hozzájuk: – Jöjjetek át, olyan kellemes és okos társaság van együtt, tartsunk össze, már csak a művészetekért is. – Hallgatnak. Majd az egyik vezető hölgy – hiszen én vagyok az elnök – éles hangon felelt: – Mi már csak itt maradunk egymás közt. – Hát persze, nálunk nem iskolai nyavalyákról, középiskolai tanárkérdésről, még csak nem is fogorvosi műtétekről beszéltünk, hát hogyan is érdeklődhettek volna a legműveltebb magyar hölgyek irántunk? Olyan méregbe jöttem – nem a szavak, hanem a hang miatt –, hogy otthagytam őket és visszamentem a saját társaságom közé. Később ők külön szobában jöttek össze, és sohasem törődtek többé a Kultúrszövetséggel, sőt határozott ellenszenvet mutattak, és ellenséges magatartást még velem szemben is. Úgyhogy sosem jött létre az eredeti tervem a „műveltek” összetartásáról. Na, nem baj, voltak mások, akik érdeklődtek és csakhamar nagy társaságunk lett.

(Az egyetemiekkel az volt a baj, hogy én nem voltam sohasem igazi feminista, mert szellemileg mindig férfinak éreztem magam. Mihelyt a nőnek meg volt engedve, hogy tanulhasson, a többit

nem találták olyan fontosnak. Azt hiszem, én éppen olyan kevéssé érvényesültem volna férfiként, mert nem vagyok publikumnak való író. Legfeljebb mint író jobban megszoktam volna a mozgásszabadságot.)[1341]

❖

Itt egy nagyobb részt találtam naplójegyzeteimben, mely teljes egészében meg volt írva, csak rövidítve. Mindezt általános megjegyzésekkel ellátva írom le, melyekre vissza akarok emlékezni. Ezt az összefüggő részt egészében visszaadom itt is, mert reám nézve is jellemző, amint azt később láttam.

1927 karácsonyán Zsigáéknál. Mindig elmegyek, hogy a gyermekei közt érezzem a régi-régi karácsonyi hangulatot. Cécile a kormányzónál és különböző grófoknál és grófnéknál tett látogatásairól beszél. Vacsora után egyszer – látszólag tréfásan – célzást tesz az ő német eredetére, hogy az ő családja az „isteni" fajból származott, míg mi mint tiszta magyarok és kálvinisták csak amolyan barbárok vagyunk. Ennek az ízléstelen tréfálkozásnak – mint az a későbbi szavaiból kiderült – komoly meggyőződés állt a hátterében. *(Visszaemlékezve a Boromisza festővel folytatott beszélgetésre, és az ő német befolyásról és összetartásról szóló felvilágosításaira, nagyon is megdöbbentő ez a tréfálkozás.)*[1342] Külsőleg annak a hatása nyilvánult meg, hogy a destruktív lapok őt most Tormay-Krenmüller néven emlegetik, hiszen a *Bujdosó könyv*ben a zsidókat – magyarosított nevük mellett – rendre eredeti nevükön is megnevezte.[1343] Ám az újonnan fellobbant germán faji büszkeség még erősebben befolyásolhatta. Ügyes diplomáciával ezt a néven nevezést úgy fordította ki, hogy büszkén mutathasson rá német eredetére, sőt az anyai Barkassy-családról is azt bizonygatta, hogy eredetileg olasz: Barcassi volt.[1344] Mint ahogy mostanában nála minden átmegy túlzásba, csakhamar ez is szinte mániákussá válik. *(Egyszer már régebben Zsigáéknál nagy társaságban olyan kijelentéseket tett, hogy eszembe jutott egy régi megállapításom vele szemben: önmagáról beszélni hiúság, önmagáról nem beszélni büszkeség. [Válaszként] többek közt azt mondta, hogy én azért nem vagyok olyan jellem és olyan kitartó, mint ő, mert nincs bennem német vér. Erre azt feleltem, hogy Te felettem nem ítélhetsz, mert nem ismersz eléggé. Fő tulajdonságom, hogy önérzetes, hogy büszke és hogy gőgös vagyok. Ebből mindent megmagyarázhattál volna, nem pedig azt, hogy nem vagyok elég kitartó. – Nem tudott mit felelni, de Rexa, aki mellettünk ült, bámulva nézett rám: „Ez tetszik nekem!"* De eszembe jutott a „nemzeti" irány dicsőségére – melynek éppen Cécile az egyik oszlopa –, hogy idestova szégyen lesz tiszta magyarvérűnek lenni. A támadás azonban még kellemetlenebbül folytatódott Szilveszter éjszakáján. Cécile megint elkezdi [magyarázni] az ő családjának isteni fajból való eredetéről és a mi családunk barbár mivoltát fajmagyarságunk révén azon a gyűlöletes, gúnyolódó, viccelődő hangon, ami a Tormay-család közös szellemességéhez tartozik. Végül kijelenti, hogy még a szépséget is ők hozták a Ritoók-családba Tormay Mária,

1341 Való igaz, hogy – minden rokonsága ellenére – a feminizmus nem azonos a női emancipációért való harccal. Ezért is lehetett az, hogy az írónő olyannyira szembekerült már 1918 előtt is Bédy-Schwimmer Rózával és társaival. Ám kudarcos életének – elitizmusán túl – minden bizonnyal fontos összetevője – politizált bármily sokat egy ideig 1919-től – apolitikussága. Amely erősen megmutatkozott számos kudarcában. Most is meg kell ismételnünk, hogy a magyar társadalom bizonyára jobban járt volna, ha a MANSZ-ot ő és nem sógornője vezeti, de az is igaz, hogy Cécile azért tudta a maga javára kamatoztatni Emma és mások gyengeségeit, mert nem csupán jól ismerte a magyarországi társadalmat, hanem nagyon ügyesen volt képes annak gyatra vonásaiból a maga javára tőkét kovácsolni.

1342 Ld. a 474. oldalon írottakat.

1343 A pálma e téren minden bizonnyal Szabó Dezsőt illeti meg, akinek Cécile Szészil volt, s aki vele kapcsolatban Árpád apánkat emlegette, aki, ha tudta volna e szomorú jövőt, akkor nem vállalkozik a „vereckei strapára".

1344 A Ritoók-család történetét bemutató Harmadik könyvben a Barkassyakról úgy lehet olvasni, hogy ezen olasz eredetről árva hang sem esik.

a Zsiga felesége révén. *(Ebben az a komikus, hogy a gyermekek mind tipikusan Ritoókok, kivéve a nagyobbik leány szőke haját.)*[1345]

Hát megint hallgattam; Mária kissé zavartan mosolygott, mint aki nem veheti komolyan az élcelődést. Zsiga messze maga elé néz, mintha nem is hallaná, mit beszél Cécile – ezt sokszor megteszi a Cécile előadásai közben. Nem tudom, csakugyan nem hallgat-e oda, vagy csak úgy tesz? De nekem hirtelen eszembe jutott, hogy mikor először láttam atyámat az öreg Tormay mellett, mennyire feltűnt az atyám finomsága, előkelő, sovány alakja, szép keze, lába, intelligens homloka és ragyogó szeme, és az öreg Tormay köpcös sváb formája. Szerettem volna nevetni, de túlságosan éreztem a megbántani akarást.

Azután a protestantizmus gúnyolásával folytatta, ami a családunk legnemesebb tradíciója. *(Szónoklataiban elmondja, hogy életének egyik fő feladata, hogy a két keresztény felekezet összetartását létrehozza. A mai szavai nem nagyon bizonyítják ezt a szép, nyilvános elvet.)* Most sem felel senki. Én sem. Valami kellemetlen súly nehezedik rám. Különben sem vagyok elég ügyes a visszavágásokban, és annyira meglep ez a hosszú ideig tartó kínzás, hogy komolyan sem bírok vitába szállni vele. Ha Zsigának panaszkodom, azt feleli: – Ugyan kérlek, hiszen tudod, hogy Cécile bolond. Különben is Cécile-lel veszekedni… Hiszen mindjárt azt mondják, hogy irigységből teszed. – De miért nem felel a sógornőm? Aki a férje révén Ritoók is, és így joga volna beleszólni. Vajon nem az a baj, hogy a családunkban is Cécile uralkodik? Ha egyáltalán szóba jön, hogy én valamit csinálok, azonnal az a kifogás, hogy zsidókkal dolgozom. Hiába mondom, hogy nem 1920-ban élünk. Ha nem tudták a keresztény nemzeti irány férfiai megcsinálni, amit ígértek, ma már nem lehet másként a magyar eszmét fenntartani, csak ha a fronton harcolunk, ha a zsidók közé megyünk őrállónak, ha nem engedjük meg, hogy mindent ők vegyenek a kezükbe. Azért fogadtam el az egyetemet végzett nők szervezését, azért mentem be az Írónők Körébe [alelnöknek], azért alapítottam meg a Kultúrszövetséget, hogy a magyarokat felrázzam. Anélkül, hogy a zsidó ellenségeskedéssel is harcolni kelljen, mert ezt már nem bírnánk. Nem engedni nekik át egészen a teret sehol: ez az egyetlen okos – de nehéz – politika. Könnyű az embernek a szalonban antiszemitának lenni, könnyű az elzárt előkelő életben – mint Cécile – kizárni minden zsidót. De tessék ma az életbe kijönni, mindenütt ők vannak ott megint, és ha mi nem állunk közéjük dolgozni, a kezükben marad minden. Azért fogadtam el a Bródyné női lapjában az együttműködést,

1345 Mivel Emma életének a megrontója, kisiklatója sógornője volt, ezért a memoárban rengeteget lehet olvasni Emma Cécile-t bíráló történeteit. Azokat e sorok írója fő vonásaiban hitelesnek tartja. Ám nagyon szófukar lesz Emma, amikor a MANSZ elnökétől elszenvedett megsemmisítő veresége után hiába kér a család férfitagjaitól, leginkább az általa sokszor istenített Zsiga testvérétől segítséget, azt nem kapja meg. És nemhogy szófukar, hanem a valóságot kifejezetten elkendőző az elbeszélése a Zichy-per kapcsán. Hiszen ahol maga a kormányzó avatkozott be az igazság elkendőzésére, ott még a sokszor nagyon naivan politizáló Ritoók Emma is tudta, hogy eddig és ne tovább. Ezért minden bizonnyal megalapozottan állítható, hogy az itt olvasható elbeszélés volt a családon belüli összecsapásuk legélesebbike. A jegyzet pedig akkor igazából magyarázó, ha rámutat az összecsapás szűk családiasságán messze túlmutató voltára. Gömbös Gyula már az évtized nyitányán megírta, hogy a Berlin–Róma szövetkezés lesz a magyar revízió alapja. Ezért aztán a korabeli propaganda megalkotta Gömbösben a tengely kovácsolójának valótlan mítoszát. 1927 áprilisában pedig Bethlen Rómában Mussolinival aláírja az „örökbarátságinak" mondott szerződést, amellyel a magyar külpolitika – úgymond és szintén teljesen valótlanul – megindul az aktív külpolitika útján. Valótlanul, mert a magyar külpolitika (ismételjük) addig is nem csupán aktív, hanem kifejezetten sikeres volt. Hiszen a kisantant minden ármánykodása, s a nem kimondottan barátságos párizsi magatartás ellenére sikerült beilleszkedni a győztesek Európájába. Ám a magyar külpolitika akkor arra az útra lépett, amely majd 1938–1941 között majdnem megduplázza a trianoni területet. Hogy azután bezuhanjon az ország 1944 poklába, s kénytelen legyen 1947-ben az 1920-asnál is keményebb békeszerződést aláírni. Elpusztult a nemzeti vagyon 40 %-a, elpusztult 900 ezer ember, és a nyakunkon maradt a zsidókérdés minden szörnyűségével együtt. A Tormay-Ritoók-családban Cécile – hiszen így pontos: Cécile révén a Tormay név messze ismertebb a sok szempontból persze messze értékesebb Ritoók névnél – pedig olyasmit beszél, amelynek az éle ugyan irányulhatott a lenézett Emma ellen, ám az bizony azt delejezte, hogy a magyarságnak a majdani német–olasz tengely árnyékában a helye. És ő ehhez az Übermensch-mítosz melengetésén túl még a Barkassyaknál is „kimutatja" a Barcassi ősöket.

és fogadom el – határtalan fáradtságom és kimerültségem dacára – a Soroptimista Klubban[1346] is a munkát, hogy az internacionális összeköttetést ne ragadják teljesen magukhoz a zsidók.

Ezt mindjárt másnap leírtam.[1347] De az a kis méreg, amit Cécile belecseppentett, tovább evett. Be kell vallanom, nem az fájt, amit a jellememről mondott, mert az hülyeség. Aki 30 éves korában letette az érettségi vizsgát latin-göröggel, és mégis odajutott, ahol vagyok, annak jellemét még Magyarországon is elismerik. De amit a Ritoók-család szépségére mondott, az állandóan piszkálja a gondolataimat. Hát a magyar fajtával csakugyan a rútság járna együtt? A szüleim határozottan szépek voltak. Zsiga és én nem. De a többiek… Hiszen ha Cécile-nek olyan termete volna, mint Bertának volt, és Micának van, olyan ragyogó barna szeme, mint minden Ritoóknak, és nem olyan hideg kék üvegszeme… Berta, Mica szép is volt fiatalon, és a Zsiga érdekes, eszes arca… és én… Téreyéknél Glatzné festő[1348] azt mondta rám egy társas összejövetelen, melyen saját magam készítette tüllruhában voltam lila alsóval, hogy olyan vagyok, mint egy Goya-kép, és szeretne lefesteni. *(Milyen erő is az a szépségben és az érvényesülésben, ha az ember mással varrathatja meg a ruháját, tökéleteset és szépet.)* Lefestett Czigány Dezső is. *(Sőt most hozzáteszem később,[1349] Simon György János és egy festőnő is, de még két szobrász is meg akartak mintázni. Az egyikük Vedres Márk, aki elég jó név.)* Hát kell valaminek bennem is lenni, ha nem is a szépség az! Nem, nem engedem a családom és a családi örökségem még ebben sem, még ha ez tiszta hiúságnak is látszik.

De ha panaszkodom a Cécile hatalma ellen, meg kell azt is figyelnem, hogy honnan van ez, mi az alapja? Hiszen ahogy Undi Mária mondta: mit dolgozott ő, hogy ezt elérte? A MANSZ ereje abban van, hogy a kormány támogatja, fizeti a hivatalnokait, itt neki csak reprezentálni kell. De éppen ebben felülmúlhatatlan. Ahol megjelenik, ott külsőleg kifogástalan, s ha akarja, a modora is az. Sőt, megnyerően kedves tud lenni. Kitűnő szónok, mert mindenütt megtalálja azt a hangot, amely éppen oda kell. Szereti a frázisokat, s ez is az alkalmazkodási képességét mutatja. Mert mit szeret jobban a magyar nagyközönség, mint a frázist? Nagyon eszes, de az embereket nem ismeri, mert hajlandó a hízelgésnek engedni. Nagy általános műveltsége van, de ez sem irodalmi, sem filozófiai olvasottságon nem alapul – egyáltalában nagyon keveset olvas –, hanem ama nagyszerű képességén, hogy minden látottat s hallottat magába olvaszt. Egyénien nagyon kedves tud lenni, de alkalmazkodik ott, ahol ez fontos, és félrelöki azokat, akik útjában vannak. Megdöbbentően kíméletlen. Olyannyira, hogy végeredményben csak azok maradnak körülötte, akiket testőrségül használ. Mindez hozzájárul önbizalmának emeléséhez,[1350] mert a kritikát nem hallja meg. És mégis néha mintha megijedne ettől a Gottesähnlichkeittól,[1351] és olyankor a szerénysége kissé kínos és nem természetesen. Tényleg vannak pillanatai, mikor Minderwertigkeit-érzése[1352] van – legyen ez bármily kevéssé hihető az ő esetében. De ezt csak a bennfentesek veszik észre, mert a legfontosabb az önbizalma, amellyel fellép; a tévedhetetlenségnek az a szuggesztiója, amivel hat. *(Az előbbivel ez látszólag ellentétben van, és nagyon sajátságos, hogy azért túlozza el a saját nagyságát, hogy elhallgattassa ezt a kis önkétkedést. Engem azért nem szerethetett,*[1353] *mert érezte, hogy olyan értékek vannak bennem, melyekkel ő nem versenyezhet. Kétkedése leginkább írói munkájában látszik meg, mikor darabonként megkérdezi, hogy jó-e, amit írt.)*

Nagyon érdekes, hogy még azok is, akik minden hibáját ismerik, és haragszanak rá, olykor nem tudnak ellenállani Cécile-nek, ha ő így akarja. Hiszen én magam sem értem, hogy miért

1346 A latin „Soror optimae" „legjobb testvér"-t jelent. A soroptimizmus lényege a másik segítése, az összefogás. Az első Soroptimista Club 1921-ben az Amerikai Egyesült Államokban jött létre. A Budapesti Soroptimista Klubot – mint később olvashatjuk a memoárban – gróf Apponyi Albertné és Rosenberg Auguszta, a MANSZ alelnöke alapította 1928-ban.

1347 Vagyis a lényeget, de a következő évben megalakuló Soroptimista Klubról szóló rész bizonyosan későbbi, akár 1940-ból való kiegészítés, amit ez alkalommal az írónő nem jelez.

1348 Glatz Oszkár felesége, Wildner Mária, aki szintén képzett festő volt.

1349 A „később" szó tintával beszúrva.

1350 Az írónő aláhúzása.

1351 Az Istenhez való hasonlóságától – ném.

1352 Kisebbrendűség – ném.

1353 Cécile 1937. április 2-án halt meg. Emma nyolc évvel és egy nappal élte őt túl.

megyek el oda, ahol találkozom vele? Karácsonykor persze vonz a családom. De Szilveszterkor miért is? Talán egyszer döntésre[1354] akarom vinni a mi ellentétünket? Szó sincs róla, én nem tudnék ellene újra nyíltan fegyvert fogni; ez elég volt egyszer a MANSZ-ban…[1355] Sőt, érthetetlen módon magam is vágyom találkozni vele, ha egyszer-kétszer egy évben erre alkalom van. Mintha valami kellemeset, okosat, váratlant várnék, remélnék már egyszer a találkozásunktól, vagy vonzana az a teljesen más miliő, eszmekör, amelyben él? Mintha azt remélném, hogy a régi, fiatal Cécile-t fogom megtalálni vagy egy újat, aki megváltozott, és aki belsőleg is hasonlít a külső megjelenéséhez. Hogy érdekelni fogja, amit csinálok, és megértést találok nála? De miért akarom nála keresni ezt a megértést? Van, akit sohasem tudott megszédíteni, mint az édesanyámat vagy Antóniát, de engem – nem tagadhatom le – a szuggesztív ereje még mindig meg tud kapni.

Emellett néha képtelenül gyermekes az elfogultságai miatt. Nagyon meghatotta, mikor unokatestvére, a fiatal Emich Gusztáv meghalt. Ezt láttam rajta, mikor egy este az utcán találkoztunk. Beszél róla, és végül azt mondja: „Most már megfordíthatják a címert az Emich-sírbolton…" Elképedve nézek rá. Hiszen értem, hogy ilyen romantikus vagy arisztokratikus bánatot okozhat egy Batthyány- vagy egy de genere Huba-családnak az utolsó férfi-tag elhunyta, de Emichék… Az öreg sváb könyvkereskedő és -kiadó volt a múlt század végén – ami nagyon tisztességes foglalkozás különben –, de a név végső kiveszése a magyar történelem lapjait nem fogja elszegényíteni. Ha ezt egy idegen hallja, kineveti Cécile-t… Nem úgy van, nem neveti ki! Hanem elhiszi, hogy Emichék Árpád apánkkal jöttek be, mert Tormay Cécile mondja.

Szabó Lőrincné egyszer azt vélte róla, hogy erős asszony. Én ezt nem tartom, inkább erőszakos. De nem is volt szüksége erőre: simább, szerencsésebb utat sosem tett meg ember kevesebb fáradsággal. Mikor akadály elé került *(Zichy-per),* sokkal jobban letört, mint egy erős embernek szabad lett volna.

Irodalmilag nem tartom eredeti és különös tehetségnek, de itt is bámulatos a hatása; ez nem lehet csak úgy a levegőből. Bizonyos ugyan, hogy a társadalmi szereplése is előrébb vitte irodalmilag, de a siker, amit nemcsak a közönségnél, hanem hozzáértőknél is elért, mégis művészi alkotásra mutat. Konstrukciója egyszerű és világos, az ellentétek tisztán, komplikáltság nélkül lépnek fel, szimbólumait könnyű megérteni, semmi filozofáló nehézkesség nincs bennük. A szimbólum előtérbe jutása által művei szinte allegóriává lesznek, így még egyszerűbben befogadhatók. A jellemek egyirányúak, kevés belső összeütközéssel és belső fejlődéssel. Első perctől fogva végig ismerjük őket. Egyszóval: mindenütt világosság. Végül fontos megemlíteni a stílus szépségét a későbbi munkáiban, és alkalmazkodó készségét a tárgyi jelenethez. Tehát semmi sem zavarja művei megértését. A témái és alakjai önmagukban nem érdekesek; csak abban, amire rámutatnak. Munkáiban nagyon kevés saját lelki átélés vagy életéből vett adat köszön vissza. Mindemellett fejlődése meglepő – nemcsak a stílus, hanem művészi meglátás tekintetében is – az első novelláitól kezdve, melyekben még holmi megelevenedett porcelánfigurákról és apródokról írt. Persze nem az én ideálom a művészi alkotás terén most sem, de ma már bizonyára művészi.[1356]

❖

Azt hallottam a könyvtárban ma egy fiatalembertől, hogy ebben a hónapban 2-3000 ember állt készenlétben hazafias egyetemi és ifjúsági szervezetektől, hogy az oláh atrocitásokat megbosszulja és esetleg többet is elérjen. A terv szerint átmennek a trianoni határon Várad, Szatmár és Arad felől. Eleinte csak két-három ember fegyveresen, azután kisebb csoportok, akik elvágják a telefondrótokat, leölik a határvédelmet, hogy azután a többi is követhesse őket, mind Nagyvárad felé tartva. Ezután a bentlakó magyarokat maguk mellé vennék, így megtámadva a román fegyveres erőket. Azt remélik, ha ez sikerül, a rendes katonaság utánuk vonul, s legalább a több-

1354 Értsd: kenyértörésre.
1355 Ld. az 1345. sz. jegyzetet.
1356 Egybehangzóan, de sokkal részletesebben kifejti mindezt a Harmadik könyvben.

ségi területeket megszállják. Tekintve a mostani zavaros román helyzetet: ha ez nem sikerül, akkor a kormány kijelentené, hogy magánakció volt. Állítólag mindez angol biztatásra történik. Az utolsó titkos ülésen a kormány értesítette az előkészítőket, hogy mindenről tudnak, és meg ne merjék próbálni. Most a barlangokat akarják felhasználni a titkos fegyverraktáraknak. Sokadik gyermekes és mégis hazafias terv és hír ez már!

1928

I.

Az Új Színházban Földes Imre irredenta darabját századszorra adják. Megnéztem. Érdekes, mert megható. Persze minden kritikánál számolni kell azzal, hogy minden, ami a veszteségünkre vonatkozik, érzelmi túlsúlyt kap. Címe: *Tüzek az éjszakában*. Rozsnyay szemrehányóan mondja: az első irredenta darabot is zsidónak kellett megírni. Azt felelem: – Nem, mert én évekkel ezelőtt megírtam, még a címe is hasonlít: *Majd ha a tüzek fellobbannak*. De a Nemzeti visszautasította. Nem Ambrus igazgató, hanem a minisztériumi színházi bizottság: egy szavazattal, és azzal, hogy most ez veszélyes téma. *(A másik két szavazat nagyon dicsérte.)* Hát, a zsidóra nézve nem volt veszélyes. Persze én is hibás voltam, mert addig kellett volna egyik színháztól a másikig vinni, míg valahol sikerül előadatni.

Különben az Írónők Klubjában nívós vita zajlott délután a modern regényről. Ugyanakkor a MANSZ kultúrdélutánja egy kedves, dilettáns költő fellépésével és egy fiatalember bűvészmutatványaival telt el. Csak nem kell olyan nagyon lenézni az írónőket!

Ez is némileg irodalmi hír: Dürer-bibliográfiát készítünk a könyvtárban a 400 éves évfordulóra. Mikor már készen van az anyag összeállítása – ami óriási munka és kevésbé mutatós –, a miniszter kezdeményezésére összehívják az állami könyvtárak és a Fővárosi Könyvtár igazgatóit, hogy ezt a bibliográfiát meg kellene csinálni. Enyvvári [Jenő] bejelenti, hogy már készen is vagyunk vele. Erre jön egy újabb indítvány: – Nem lehetne rányomatni a kiadványra, hogy a kultuszminiszter kezdeményezésére készült? – Enyvvári ezt azzal hárítja el, hogy hivatkozik a főváros autonómiájára. Hasonló ez ahhoz az esethez, mint mikor a Czeke Marianne Brunszvik-munkáját akarták Tormay neve alatt kiadatni. *(Méghozzá nagyon gyanakszom, hogy a miniszter csak akkor gondolt Dürerre, mikor véletlenül megtudta, hogy mi már észrevettük a négyszázados évfordulót. De ez csak az én rosszmájú megjegyzésem.)*[1357]

❖

Hallatlan korrupcióról beszélnek Romániában. De nem tudom, hogy igazak-e a magyar nőkről szóló hírek. Radnóton, Erdélyben lakó orvost azonnal hívják haza az apja temetésére. Útlevélért a prefektushoz fordul, aki éppen báró B[ánffy][1358] Annával mulat egy bárban. A prefektus ahhoz a hivatalnokhoz utasítja, aki kiállíthatja az útlevelet. Este van, a hivatal zárva, ezért elmegy a hivatalnok lakására, ahol fizet ezer lejt és megkapja az útlevelet. Majd visszarohan, hogy a prefektussal hitelesíttesse az iratot, de már nem találja őt a kocsmában. báró B[ánffy] Annához siet, és már az előszobában látja, hogy a prefektus ott van. Be is engedik azzal a kifogással, hogy meg akarja kérdezni a bárónőt a prefektus lakásáról. A nő kijön és mondja, hogy csak menjen haza, ott várja egy levél a prefektustól. Csakugyan egy levélborítékban, egy letépett újság oldalán ott találja a prefektus aláírását – és semmi többet – a hamisítás céljára. Az orvos elvégzi a hamisítást, így sikerül hazajutnia a temetésre.

1357 Ld. a 494. lapon írottakat.
1358 Az eredetiben „B…i", feloldásában Csajányi Melinda segített.

Egy üveggyár a miniszteri tanácsosnak minden hónapban százezer lejt fizet, hogy a cseh üvegre olyan vámot mérjenek, amely mellett az üveggyáruk Erdélyben bírja a versenyt. A gyár igazgatója magyar ember, így minden hónapban meg kell hosszabbítania tartózkodási engedélyét 2000 lejért – ennyit ad át havonta a hivatalnoknak a régi útlevéllel együtt. Képzelni lehet, mi megy ott, ha még hozzánk is elérnek ilyen hírek! *(Későbbi megjegyzés: bizony nem is képzeltük, mert amik aztán később kisültek, azokhoz képest ezek gyermekjátékok.)*

❖

Gyűlés Antóniánál. Nagyasszonyok a titkos társaságból. Antónia izgatott, indítványai lehetetlenek a nők háborús részvételéről. Mindenki beszél és mindenki eltér a tárgytól. Honnan van megint ez a háborús izgalom a levegőben? És mi az alapja? Betegségig leverten jövök haza, nem alszom egész éjjel. Március 8. Némi vigaszt jelent, hogy – bár még mindig bizalmatlan vagyok az olaszokkal szemben – most úgy látszik, mégis komolyan mellettünk vannak, mert Mussolini határozottan a revízió mellett nyilatkozott.

❖

Az orosz emigránsok sorsát képviseli előttem az az asszony, aki március 13-án volt nálam. A mátyásföldi orvos biztatására keresett fel, aki úgy látszik, azt hiszi, hogy mi minden szerencsétlennek a segítségére tudunk futni. Elbeszéli szörnyű sorsát és a „disznó csehek" eljárását, akiknek rengeteg pénzt összeszedtek, hogy jöjjenek megvédeni a földbirtokosokat a bolsik ellen. Ám a csehek a pénzt elvették, aztán a bolsevikokkal együtt jöttek ellenük rabolni, gyilkolni. A cselédség a villanyvilágítás motorját elrontotta, így teljes sötétségben maradtak. A komornyik lőtte le az apját, majd a csillárra felakasztotta. Anyja szívszélhűdést kapott. A fiútestvére megszökött, de nem tudja, sikerült-e neki; él-e még vagy meghalt? Ő a fogoly magyar munkásokra felügyelő magyar tiszt segítségével szökött meg, úgy hogy a trojkájuk után lőttek, de nem találták el őket. Férjhez ment a tiszthez, Magyarországra jöttek. Itt a megmentett pénzen és ékszereken villát vettek Mátyásföldön. Egy ideig boldogan éltek, de az asszony beteg lett, bement a klinikára. Ezalatt a férj eladta a villát, és a pénzzel együtt egy kórista feleségével megszökött, ötesztendős kisfiát pedig a házmesternénél hagyta. Az asszony hazajött, a gyermekkel egy fillér nélkül maradtak. Egy fényképésznél volt már egyszer Bécsben alkalmazásban, oda szeretne visszamenni, de a jegy 6 pengőbe kerül. A vízumra is pénz kellene, ezután szaladgál két napja. Gyalog jött be Mátyásföldről és még természetesnek is találja…

Délután három órakor volt nálam, megkérdeztem, hogy ebédelt-e, mert gyanúsnak találtam az arcszínét. Aznap még semmit sem evett. Maradék tésztát és vajas kenyeret adunk neki, aztán még két darabot becsomagoltunk neki, hogy a gyermekének elvigye. A volt házmesterük ad nekik lakást, és a gyereknek enni is, addig, amíg lesz valami. Kérdezem, hogy nem járt-e jótékonysági egyleteknél? Igen, de egyik sem segítette. A katolikus háziasszonyoknál munkát kért, de nem adtak neki. A népjóléti minisztériumban azt mondták neki, hogy „minek jött ide?".

A szerencsétlennek tíz pengőt adok, amit két hónapig meg fogok érezni, ha nem sikerül összegyűjteni a részére. *(Persze, hogy nem sikerült.)* Mikor Mica átadja neki a pénzt, ráborul a kezére, úgy csókolja meg. Mikor az ajtón kimegy, úgy hajlik meg, hogy először felemeli a két karját, aztán a földig hajol, mint egy Dosztojevszkij-alak, és megcsókolja a kezem. Megcsókolom az arcát. – Nem tudom megköszönni, nem tudom, mit mondjak – zokogja. Törten, de elég jól beszél magyarul. Az egész idő alatt, amíg elmondta történetét, együtt sírtunk vele. Lehetetlen, hogy hazug legyen, olyan megtört és szenvedő. Érdekes, amit az orosz társadalomról elmondott. A zsidóság a pálinka eladásából él. A paraszt elbutult a pálinkától, nem akar dolgozni. Ősszel már minden búza és fa a zsidóé. A cári pár hibáiról olyan gyöngéden beszél, hogy az szinte megható. Ők Európában nevelkedtek. A bátyja modern elveket hozott haza, új házakat építtetett a parasztoknak, de két év után minden olyan lett, mint a disznóól. Nincs középosztályuk, ez volt a legnagyobb szeren-

csétlenség. *(Azoknak, akik ma folyton a mi középosztályunkat szidják, jó lesz ezt megjegyezni.)* A gyári munkásaik külföldiek, csak az arisztokrácia és a muzsik orosz. Az orosz paraszt nem állt ellen a bolsiknak, mint a magyar. A magyar paraszt olyan jószívű, hogy nekik akkor is adtak fehérpénzért élelmet, amikor a magyaroknak nem adtak érte semmit a kommunizmus alatt, mert megtudták, hogy az orosz kommunizmus üldözöttei.

Még egyszer eljött, talán másfél év múltán. Ezalatt Erdélyben járt a férje valamely kisebb öröksége miatt, amit egy nagybácsi hagyott a kisfiára. Nem tudja az ember, hogy mi igaz, de olyan beavatottan beszél a székely Áron bácsiról – *akinek a vezetéknevét is mondja* – és Erdélyről meg az „olájokról", akik kémgyanú miatt be is csukták. Ez bármilyen hihetetlenül is hangzik, végül is a mai képtelen világban bármi lehetséges. Vele volt a kisfia is, egy gyönyörű ötéves gyerek. Persze megint megfizettük az útját, hogy Bécsbe visszamehessen. Ha hazudott volna, olyan színésznő lenne, amilyet még sohasem láttam. De ha fel is nagyított dolgokat, nem hazudhatott mindent. A neve Molnárné Szonja Darin. Vajon mit szólna ahhoz, ha elmondanám neki az oroszokkal szőtt terveinket? Habár ennek kivitelét most bizonyosan veszteség érte – ha ugyan valaha megvalósulhat –, mert meghalt Vrangel tábornok, aki Antónia szerint az ügyet közvetíti a cárhoz.

❖

Májusban megalakul a Soroptimista Egyesület, ez is nemzetközi. Apponyiné meghívására ott vagyok a löncsön.[1359] *(Kitüntetve fogadnak. Mindig megírom, hogy mégiscsak voltam valaki.)* Wijnaendts Francken-Dyserinck asszony, a hágai Soroptimista Klub elnöke beszélt. Okosabban beszél, mint azt neve és a két kis kerek, pár éve a kislányoknál divatos, fonott kontya sejtetné. K[unvár]y Bella, egy kellemetlen zsidó doktornő, aki most női klubot alapít, és akiről senki sem tudta, hogy ki hívta meg, felkérés nélkül felszólal, és át akarja venni a szervezést. Rosenberg Auguszta dühös. Az ilyen nők egyszerre antiszemitává tesznek egy egész társaságot. Ugyanezen nap *(május 19-e)* délutánján tartották lord Rothermere fia, [Esmond] Harmsworth fogadását a Vigadóban. Egyenesen odamegyek a löncsről. A nagyterem tömve, még a lépcsők is. Felvonulnak a háború rokkantjai, az elszakított területek menekültjei, és szép asszonyok magyarruhában beszédeket mondanak. Órákig tart az ünneplés, szegény angol fiút sajnálom. A MANSZ természetesen nem vesz részt az összes egylet felvonulásán, tüntetőleg külön teára hívja meg [az ifjú] Harmsworth-t. Az *Országos Kaszinó*ban a legelőkelőbb arisztokrata és hivatalnoki kar jelent meg – legalább bemutatták az ifjúnak, hogy milyen urak is tudunk lenni.[1360]

❖

Magyar irodalmi és művészeti kongresszus volt. Igazán nem érdemes egyebet beszélni róla. Mi a Kultúrszövetségben ezektől a szónokló intézményektől függetlenül folytatjuk a munkánkat. Ezen a tavaszon megkezdtük a műtermi látogatásokat is, ez teljesen a mi kezdeményezésünk. Rudnay nagyszerű teázással fogadott, és minden művész rendkívül kedvesen és szívesen látott minket, kivéve Komáromi-Kacz Endrét, aki úgy látszik, megsejtette, hogy csak művészi érdeklődést várhat a megjelenésünktől, és semmi anyagi hasznot, mert olyan savanyú volt. De nem akarok külön megemlékezni a Kultúrszövetség munkájáról, majd többet is beszélek róla.

Talán még az irodalmi adatokhoz tartozik Klebelsberg újabb tette. Úgy látszik, annyira belefúl a zsidóbarátkozásba, hogy még a MANSZ-ot is mellőzi miatta. Már régen türelmetlenkednek a jobboldali lapok, amiért a vidéki műkedvelői előadásokat a *Színházi Élet* című, igen rosszhírű folyóirat vezeti. Ez a lap állandó támadásoknak van kitéve, mert mindenféle közlésért megfizetteti magát, a színpadi reklámok rengeteg pénzt hoznak neki. Szerkesztője milliomos lett, mindenki –

1359 Ld. a 1346. és 1347. jegyzetet.
1360 Két kaszinó volt a fővárosban. A Nemzeti Kaszinó volt az előkelőbb.

főleg a vidék – ezt olvassa a pletykák érdekessége miatt. A MANSZ át akarta venni a műkedvelői előadások vezetését, de Klebelsberg hivatalosan átruházta azt a *Színházi Élet*re. Hiszen lehet, hogy ehhez az is hozzájárult, hogy Klebelsberg tudja, hogy a MANSZ mindenhez hozzáfog, ám semmit sem visz rendesen keresztül. Ez mindenesetre azért arra is vall, hogy fél a zsidóktól. Már a numerus clausus kérdésénél is meglátszott ez. Az azonban mégis nagy meglepetést okozott, hogy az olyannyira pártfogolt MANSZ-szal szemben így járt el.

A zsidó hatalom mutatkozott meg abban is, amikor áprilisban az amerikai Kossuth-ünnepélyekre a magyar küldöttséggel együtt kiküldték Balassa József szabadkőműves nagymestert is. Mikor a magyarság elképedve vesz tudomást erről, megsúgják, hogy Amerikában csak ilyen feltételekkel akarták fogadni a magyar küldöttséget, ott ugyanis a szabadkőművesek a legbefolyásosabbak. Balassa pár héttel tovább maradt Amerikában, hogy újra felvegye velük a kapcsolatot, mert itthon most is van szervezet és titkos szabadkőműves páholy.

❖

Gömbös, a hozzátartozó szervezetei és a pártja folytonosan a háború lehetőségéről beszélnek. Toperczerné nagyon be van avatva a politikai intrigákba, de nem barátja Gömbösnek. Tudni kell, hogy akármit beszélnek, Wolff és Gömbös két elkeseredett ellenfél, akik nem bíznak egymásban. Tehát Toperczerné a Wolff embere, így ő erről az oldalról informál. Szerencse, hogy Wolff teljesen a városi ügyekre koncentrálja a működését, ott pedig Gömbös nem törődik vele, hogy mit csinálnak. Mert azt igazán sajnálnám, ha egy olyan energikus és derék embert, mint Wolff, teljesen kiszorítanának a politikai térről. Tehát Toperczerné azt mondja, hogy Gömbös azért ijesztget a háborúval, mert ezzel akarják előkészíteni a kormányba való belépését és a hadügyi államtitkárságát. Így azután Bethlennek nem lenne ellenzéke.

Szeptemberben aztán Gömbös csakugyan honvédelmi államtitkár lett. Általában nagyon meg vannak ezzel a fordulattal elégedve, mert remélik, hogy mielőbb miniszter lesz és abszolút tisztességes emberként véget vet a honvédelem visszaéléseinek.

Milyen tehetség Gömbös? Nem tudnám megmondani. Amikor kisebb társaságban hallottam politikáról beszélni, az mind nagyon józan, egyszerű és értelmes dolog volt, amit mondott. Amellett tisztességes és jellemes ember, ami most talán még fontosabb, mint a tehetség. Családi tekintetben az első feleségétől elvált, majd feleségül vette a szintén elvált Unger Tibornét, aki addig az ő titkos női társaságának vezetője volt. Sok öreg néni – főleg a katolikusok – rossz néven vették az elváltak eme házasságát, de én nem érzem, hogy ez a Gömbös politikai jellemére árnyat vetne.

II.

Ezen a tavaszon olvastam a Thomas Mann fiának[1361] egy kis könyvét a mai német fiatalságról, melyben Ernst Bloch a mai fiatalság prófétájaként szerepel. Persze azé a fiatalságé, mely a kommunizmussal tart. Régi barátom úgy látszik, csakugyan ért el valami vezető szerepet, bár nem abban az irányban, mely a filozófiájához illenék, hacsak azt is meg nem változtatta. Mikor ezt a könyvet elolvastam, ijedten kérdeztem a könyvtárban fiatal kollégáimtól, vajon nem veszedelmes-e, hogy olyan elzártan neveljük a mi elveink szerint a fiatalságot, hogy azt hihetik, az egész világ nacionalista és konzervatív? Nem volna jó, ha ismernék, olvasnák, mit gondolnak odakint? Hiszen ha nem tudják, milyen szellemi áramlattal fognak szemben állani, megint olyan előkészületlenül fogja őket találni, mint minket a forradalmak. Két hétre rá májusban a német választások óriási szocialista és kommunista többséggel végződtek! Csoda, hogy az emberek nem iszonyodnak meg attól az óriási emberpusztítástól, mely rosszabb, mint a háborúé, mert védtelen emberek ellen

1361 Klaus Mann. - *EőÁ*

folyik. Egy később megjelent könyvben olvasom a hiteles adatokat. Eddig csak nagyjából tudtuk, mi folyik odakint. Serolly angol professzor számítása szerint 1918–1923-ig több mint 1.700.000 embert végeztek ki Oroszországban. Dr. Kindermann szerint 1917–1921 között a Cseka 1.961.113 embert végeztetett ki; ezek közt 355.000 intellektuálist, 260.000 katonát, 159.000 munkást, 8800 orvost, 6775 tanítót stb.

Desgrange francia kém a könyvében azt állítja, hogy nagy összegek segítségével – melyeket Franciaország a német szocialistáknak juttatott – tört ki a német forradalom. A mai kommunizmus odakint ennek a forradalomnak a folytatása, tehát a német nép a francia vesztegetéseken akarja felépíteni a jövőjét. Az igaz, hogy a németek meg Lenint szállították az orosz forradalomnak. Attól félek, hogy nálunk is behunyják az emberek a szemüket.

❖

Egyik kollégám beszéli, hogy a *Budapesti Hírlap* újjászervezésénél óriási pénzeket fizetnek a belső munkatársaknak, akiket a kormány választ ki politikai szempontok alapján. De a politikusai dilettánsok. Népszerű, beérkezett írókat helyeznek el jól. Zilahy Lajos 1800 pengőt, *Te csak pipálj, Ladányi*[1362] 2000 pengőt kap havonta. Most akarják még ennél is nagyobb fizetéssel megnyerni Herczeget mint írót. Ellenben a külső munkatársaknak egyáltalán nem fizetnek semmit. Persze Herczeg is sváb, ami az előretörés legbiztosabb alapja.

Reményi József író volt itt a nyáron Amerikából és meglátogatott. A háború előtt ment ki a konzulátushoz, és ott rekedt. Már nem jönne vissza, itt nem tudna már olyan egzisztenciát teremteni, mint amilyen odakint van neki, de azért nem tud teljesen amerikaivá lenni. Nagyon átérzi a kivándoroltak kettős lelkiségét, a regényei is erről szólnak. A clevelandi egyetemen ad elő európai irodalmat. Többek közt elbeszélte, hogy a felesége egy alsószoknyát vett Párizsban Tolsztoj leányától, hogy segítsen rajta. Tolsztojék azért mentek el Oroszországból, mert a kis Tolsztoj-unoka nem bírta az éhezést.[1363]

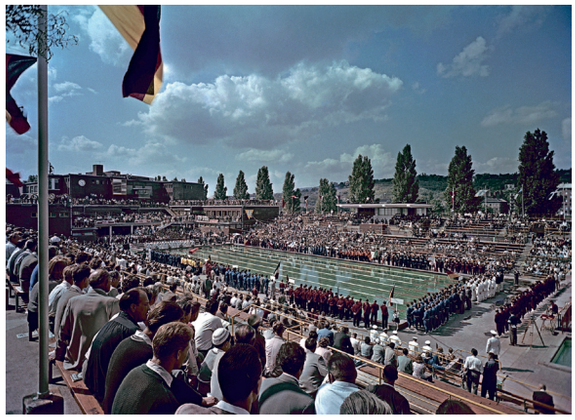

147. és 148. A margitszigeti, Hajós Alfréd tervezte Sportuszoda
A sok lankasztó pletyka mellett minden bizonnyal üdítően hat a látványa

A másik amerikai hírt Vértes nevű kollégám beszéli; egy pompás, atléta-megjelenésű fiatalember, aki a vízipólócsapattal volt kint. Az olimpiász iránt óriási volt az érdeklődés odakint. Nagyon elégedetlen az itthoni sportügyekkel. Az olimpiászra egy hármas bizottság választotta ki, hogy kit küldjenek a küzdőtérre. A három közül a zsidó Komjádi [Béla] tart mindent a kezében, a két

1362 Az írónő annyira utálta, lenézte Csathó Kálmánt, hogy itt már le sem írta a nevét, hanem egyik nagy sikert hozott munkájával azonosítja.
1363 Tatjanáról és az azonos nevű lányáról van szó. - *EőÁ*

legjobb pólójátékost itthon hagyta.[1364] Az amerikaiak egy év óta, a németek fél év óta trenírozták az olimpiászra. Őket három hétre kivitték Mátyásföldre egy piszkos szállodába *(ismerem)*, ahol az uszodába vízvezetéki vizet kellett bocsátani, mely vállig ért. Persze semmit sem lehetett benne csinálni. Csoda, hogy a magyarok olyan sikert értek el odakint. Az amerikaiak nagyon szívesek és elismerőek voltak velük szemben.

❖

Ha a svábok nálunk vezetnek, azért a sváb hiúság legszebb példányát Klebelsbergben ünnepeli – legalábbis a férfiak között. A miniszteri tanácsosnak Klebelsberg mellett kevesebb befolyása van, mint B. I. [Bobula Ida] kisasszonynak. Nem udvarlási okokból, hanem mert B. I. olyan szervilisen szolgálja körül. A Nemzeti Múzeum nem kap pénzt semmire, habár a Gyűjtemény-egyetem volt a kedvence, mikor megteremtette és Hómant állította az élére. De mivel mindig újat kell csinálni, hogy újra meg újra hallhassa a dicsőítést, most már azt elejtette.[1365] Egyáltalán nem szabad elmondani, ha valahol hiba vagy hiány van, mert ez kisebbítené az elragadtatást iránta. A hízelgők úgy körülveszik, hogy még magasállású ember sem juthat közel hozzá. Mindig is volt ebben az emberben valami feminin vonás. Emlékszem furcsa kézmosó mozdulataira abból az időből, amikor még nem volt ilyen nagyúr és a MANSZ-ban találkoztunk. Volt valami jezsuitás *is* félig lehunyt szemében. Cécile még védte is, mondván sokkal többet ér bensőleg, mint az külsőleg látszik rajta. Sosem képzeltem, hogy ilyen magas polcra jut egyszer.

Augusztusban az Akadémia megkapta a Vigyázó-hagyatékot. Jaj, talán akkor kiadja az én nagy Kant-fordításomat is! *(Bizony nem adta [ki].)*[1366]

❖

Benczúrné haláláról sok mindent beszélnek. Elsősorban azt, hogy öngyilkos lett. Ismerve az ő hideg és külsőségekre adó jellemét, ezt majdnem hihetetlennek tartom. Már megjelenésében is nagyon szigorú, felső leányiskolai tanárnőre emlékeztető, különben szép és érdekes arcú, de hideg asszony volt. Nagyon érdekelte a feminizmus és nagyon vonzódott az arisztokráciához. Annak idején fontos részt vállalt a tulipán-mozgalomban, melybe engem is ő avatott be.[1367]

III.

Nagy baj, hogy Pesten nincs egy úgynevezett Kultúrpalota – vagy legalább kultúrház –, mint a vidéki városokban. A kultúregyletek mind azzal kínlódnak, hogy nincs helyiségük. Az írónők az Otthonban[1368] kapnak szívességből egyszer egy héten szobát, de az írók nem szeretik, ha ott meg is jelennek, mert zavarják őket. Egyesek tulajdonképpen azért járnak be, hogy újságírókkal ismerkedjenek és saját javukra jó kritikát vagy újságcikkek elhelyezését kérjék – avagy még gyakrabban azért, hogy flörtöljenek. Különben ez a klub elég jól dolgozik, csak mindig több lesz soraiban a zsidó, a dilettáns és a kövér nő. De a helyiség hiánya nagy baj a Kultúrszövetségre nézve. Novemberben a Bristolban jövünk össze, nagyon jó a társaság, felolvastam Tass József éppen akkor megjelent költeményeiből, különben csak vidám és okos megbeszélés folyt. Babits is ott volt és láthatólag jól érezte magát. Decemberben aztán Ligeti Pál beszélt a modern művésze-

1364 Az egyik fővárosi uszoda ma is a nevét viseli. Minden bizonnyal indokoltan.
1365 A monogram feloldásáért köszönet Ujváry Gábornak. Az 1922. évi XIX. tc.-kel létrehozott Országos Magyar Gyűjteményegyetemnek az Országos Levéltár, Nemzeti Múzeum, a Szépművészeti Múzeum, az Iparművészeti Múzeum és a Pázmány Péter Tudományegyetem Könyvtára volt a része.
1366 Ld. előzményként az 67-68. oldalon írottakat.
1367 1906-ban, a Béccsel szembeni ellenállás jegyében zajlott.
1368 Az Otthon Kör az írók és újságírók klubja volt. Korábban is lehet róla többször olvasni.

tekről. Nagyon jó előadó, csak hosszadalmas. Ez az első vitaestélyünk, ezt a formát is mi vezettük be, később minden egylet utánozta. A vita elég szenvedélyesen folyik: Glatz, Fáy Dezső, Emanuel Béla, Havelné, Paul Mária, Bernát Pál, Szegi Pál vesznek részt benne – és persze én. Még egy est decemberben, szavalás és megbeszélés az előadóművészetről. Kezdünk komoly irányba indulni.

Szegény Tóth Árpádot úgy szerettem volna vasárnap délutánjaimra megnyerni, de betegsége miatt már soha nem jöhet el közénk, meghalt.[1369] Egy rendkívüli tehetség megint magyar sors módjára múlt el.

❖

Újra a régi hír: Erdély önálló fejedelemség lesz román szuverenitás alatt, a fejedelme Bethlen. Már kezd unalmassá válni az ismételgetése. Mindez legfeljebb azért lehet érdekes, mert egy percig sem lanyhult el az emlegetése. [Ivády] Antónia beszélte, aki itt volt augusztus végén, megint elmondta beteges rajongásait. Mert csak így nevezhetem, hogy ez a nagyszerű, aktív természetű asszony, aki mindent fel tudott áldozni a hazájáért, vagyont és egészséget, álmokban él. Az orosz menekültek úgy számítják – beszéli még –, hogy egy év alatt megbukik a Szovjet, és akkor a mi világunk következik. Újabb szervezkedésről is tud. Meghívót kapok decemberben Anna főhercegnőhöz egy értekezletre közérdekű ügyben.[1370] Nagyon kedves teázás, mely alatt megbeszéljük, hogy egy magyar munkát védő társaságot akarunk alapítani, melybe bevonnánk az összes nőegyletet. Főleg a nép asszonyait szeretnénk a régi munkaterületeknek megnyerni. Elnöke Anna főhercegnő lesz, aki meglepően jól beszél magyarul, nagyon természetes. Később hallom Antóniától, hogy milyen megtiszteltetés volt, hogy én ültem mellette a pamlagon. Azt hittem, ez is természetes, mert körülbelül én voltam a legöregebb a társaságban, habár méltóságos asszonyok szoktak rendesen előbbre kerülni. Meg voltam hatva – utólag.

❖

Kínában 12 millió ember éhezik. Vigasztalás ez nekünk vagy még nagyobb keserűség? Iszonyú hideg a tél, óriási a hó. Az ember el sem teheti a tárcáját, mert folyton jönnek kérni. A könyvtárba zokogva jön be egy öregember, Szlovákiából menekült. Összegyűjtünk a hivatalnokok között egy kis pénzt neki. Mondja az egyik kollégám, hogy a Mátyás Pincében – ahova étkezni jár – egy 83 éves öregasszony koldul, mutatja hiteles igazolványait a hadikölcsönről. De egy másik hadikölcsönös is koldul, akinek a fia is elesett a háborúban. Otthon kisebbfajta koldus, főleg munkanélküli, három-négy is becsenget egy délelőtt a lakásunkba. Még boldog az olyan, mint az a fiatalember, akit díjnoknak neveztek ki a vámnál – dr. juris és három évig tanult Párizsban. Ezekben a szomorú időkben felhívják a lapok a magyar nőket, mivel Coty, a leghíresebb párizsi parfümgyáros gyalázó cikkeket írt a magyarokról, a magyar nők ne használjanak Coty-készítményeket, bojkottálják azokat! Istenem, hát még vannak asszonyok, akik Coty-parfümöket használhatnak? *(Ne légy olyan naiv Emma, menj ki az utcára, nézz szét a villamoson és mindjárt láthatod, hogy nemcsak szegény drukkerek vannak a világon. Hát még ha az autókba és a palotákba benézhetne az ember!)* De a legszomorúbbakat egy szegénygondozónő, Ausch Andorné beszéli, akit környezettanulmányra küldtek ki a jótékonysági egyletek, és – segélyakciója keretében – a kormányzóné is. Nekünk is segít a Kultúrszövetségben, ahol a művészeket igyekszünk némi segéllyel a legsúlyosabb gondoktól megmenteni. Leírom, amiket hallottam, hogy lássák később, milyen szenvedéseken mentek át a középosztály tagjai, akiket annyira szeretnek támadni.

1369 1928. november 7-én hunyt el.
1370 Minden bizonnyal Habsburg-Tescheni Mária Anna.

Koller Edit annak a villának a fafészerében lakik, amelyben eredetileg laktak. A puszta földön hál, és minden kincse anyjának – egy Latinovics-leánynak – gyönyörű pasztell arcképe és egy antik szamovár. Ágyat vesz neki egy jóember karácsonyra és ez a felügyelőnő, aki maga is szegény, ad neki ágyneműt. Egy asszonyt a Gólya utcában egy szál vékony ruhában látni, még inge sincs. Egy család nem bírta fizetni szoba-konyhás lakását, kilakoltatták őket. A város adott nekik szükséglakást Pestszentlőrincen. Ezzel a férfi elvesztette pesti kenyerét. Mint százszázalékos rokkant koldul az utcasarkon. Egy tiszteletes asszony férje négy hete kórházban van, harmadik gyermekével most várandós. (Ha kórházba megy, egy héttel a szülés után kiteszik. Lakást nem tud fizetni. A Bethesda elhelyezte szülőkórházában mint takarítónőt, hogy tovább maradhasson bent. Egy külvárosi asszony úgy jár be gyalog dolgozni, hogy a négyéves gyermekét a hátára, a kisebbet pedig a nyakába köti, mert a villamost nem tudja fizetni. Egy menekült gazdatiszt családjában négy gyermek van, munkájuk nincs. Egy tanítónő a téglavetőben dolgozik, mert krumpli- és répakapálás már nincs. Egy földputriban lakik valahol Pest mellett. A nyáron egy hónap alatt 151 öngyilkosság volt…

De a Halász Bankot meg kellett menteni állami milliárdokból *(még koronában)*, mert Bethlennének és Scitovszkynénak ott volt elhelyezve a pénze.[1371] Ezt mindenki beszéli a hivatalokban, társaságban, utcán, majdnem a lapokban is. Emellett még viccelődni is tudnak az emberek. Álljon itt egy keserű élc. Az egyik hólapátoló a másikhoz: – Ilyenkor jön? Az ellenőr már volt itt, felírta. – A másik: – Sajnálom, elkéstem, mert az Ügyvédi Kamarába kellett mennem szavazni a választásnál.

Boldog ünnepeket és új évet!

1371 A bank tulajdonosa és névadója Halász (eredetileg: Fischer) Lajos valóban köztudottan korrupt ember volt, de a csődöt nem kerülhette el. Ld. részletesebben: KÖVÉR 2018.

1929

I.

Átnézem jegyzeteimet és magam is megborzadok, mert panaszon és elkeseredésen felül jóformán semmi más nincs benne. Mindenütt panama és túlköltekezés, mi pedig azt sem tudjuk, hogyan éljünk meg ezen a szörnyű hideg télen. Az elégedetlenség állandó kitöréseit, s ezek okait mégsem hallgathatom el. Egyik vasárnap délutáni összejövetelemen dühösen beszélnek anyagi nehézségekről, másnap Zsiga kesereg, harmadnap Dávid [Antal] aligazgató. Ebben az évben április 30-ig állandóan fűtünk és télikabátban járunk. Bécsbe nem mennek vonatok a hófúvások miatt, és Bécs a szó szoros értelmében éhezik. Az orosz menekült asszony *(neve Molnárné Szonja Darin)* beszéli, hogy Oroszországban a fürdővízvezetékeket leplombálták, négy liter vizet kap személyenként egy háztartás, mosni nem lehet, fekete nyúlós kenyeret esznek, az üzletek és az élelmiszerpiacok teljesen üresek, fűteni nem lehet, mert Poroszországból nem jön szén. De legalább magyar szén volna. Néha megvigasztal, hogy mi mégis gazdag ország vagyunk, mert ilyen általános nyomorúság azért még sincsen.

Huszár Károlynak 40 millió korona jövedelme van a Társadalombiztosítónál.[1372] 300.000 pengőbe került a belügyminisztérium dísztermének átalakítása, az előszobában márványpadlóval és ehhez hasonló fényűzéssel van felszerelve az egész. A városnál a Folkusházy [Lajos] fizetése körül kezdődtek a skandalumok. Az egyik bank- és kiviteli társaság tisztviselője beszélte egy kollégámnak: alkalmazni kellett egy használhatatlan hivatalnokot, mert Vass miniszter pártfogolta. Utólag kiderült, hogy B[ille]r Irén bátyja, büntetett előéletű, ezért – például – útlevelet sem kaphat.

A becsületes ember lassanként komikussá válik. Aki nem életrevaló, az nem is boldogulhat, s így még a becsületeseket is belekergetik az aljasságokba. Hiszen ha a vezető embereknek bármit szabad, miért ne szabadna másnak is? A fiatalemberek a könyvtárban panaszkodnak, hogy nem házasodhatnak. Nem szabad gyereket vállalni – mondják –, mert éhen halna. – Szeretőt kell tartani! – kiált fel az egyik. – De az is sokba kerül – mondja a másik. – Hát akkor részvénytársasági alapon… – erre nagy nevetés tör ki. De már ez is süllyedés, hogy így beszélnek és beszélhetnek. Szörnyű bántó a B[ethle]n grófné rossz híre is, aki nem is igyekszik leplezni kalandjait, így minden alkalommal név szerint emlegetik az illető férfit. Magas polcon álló férjnek már csak azért sem szabadna ezt engednie, mert Bécsben gúnyiratok jelennek meg a magyar nők erkölcsi magaslatáról.[1373]

❖

Egy kedves régi premontrei tanárom, Károly Iréneusz József halt meg márciusban. Sokat köszönhettem neki az érettségi vizsgám sikeréért. Fizikus volt, és én ebből a tárgyból és matematikából voltam nagyon gyenge, de ő mindenben segített. Okos és szellemes ember volt. Fekete szeme, humoros tekintete még előttem van. Kitűnő tudós is volt, a drótnélküli távírót ugyanakkor fedezte fel, mint Marconi.

1372 Országos Társadalombiztosító Intézet, 1928-ban jött létre, a köznyelv OTI-nak nevezte.
1373 Ld. még később a 540. lapon írottakat és a kapcsolódó 1494. sz. jegyzetet.

Ám erről a halálesetről csak később értesültem, akkor még nem is bírtam volna foglalkozni vele, mert sokkal nagyobb veszteség ért minket Ivády Antónia halálával. Hiszen elkészülhettünk rá. Tudtuk, hogy milyen súlyos beteg, mégis nagyon fájdalmas volt elveszíteni. Ez a lélek – mely már szinte tűz volt állandó lelkesültségével, *nemes* önfeláldozásával és önzetlenségével – sosem igyekezett előtérbe, sosem akart szerepelni, egyre csak tenni a magyarságért. Vajon csakugyan igaz volt-e abban való hite, hogy a halála után is mindent meg fog tudni tenni, és segíteni fog onnan túlról is? Ragyogó fekete szeme mostanában már mindig lázban égett, de nemcsak a lelkesültség lázában. Nagyobb államban lett volna a helye, hogy terveinek tere legyen. Mondják, hogy régen a *Budapesti Hírlap*ban – Lorisz név alatt – megjelent vezércikkei kitűnőek voltak. Akkor én nem olvastam a lapot, mikor ő írt bele, ám meg vagyok győződve arról, hogy pompásan írt. Aranyos és okos levelei – melyekben kék és vörös ceruzával húzta alá a fontosabb megjegyzéseket – olyan teljesen egyéniek voltak, amilyeneket nem olvastam soha. Az utolsó időben, bár elvesztette a mértéket [a] lehetséges és a lehetetlen között, mégis oly szuggesztíven tudott beszélni, hogy bárkit megnyert, aki csak hallgatta. Vele egy olyan páratlan tehetség ment el, amilyen talán sohasem volt még. Ha jobb korban élhetett volna, micsoda értéket adott volna a magyarságnak… Ismerte az embereket, de nem gyűlölte még azokat sem, akiket nem becsült, hanem iróniájával hadakozott ellenük. Társasága éppen azért volt üdítő, mert semmi sem volt benne az irigység, az értetlenség, a bosszúság hangulatából, az emberek kicsinyességén való felülemelkedettség jellemezte. – Ha meghalok, visszajövök meglátogatni Téged, Emma – mondta nem sokkal halála előtt. De még csak álmomban sem jött vissza, csak az emlékezetemben.

❖

A tavasszal Micával nagy számolgatás. Körülbelül 1150 pengővel van nagyobb jövedelmünk, mint tavaly, mióta Mica állásban van. *(A MANSZ gyermekvédelmi osztályának vezetője. A világért sem akadályoztam volna meg, hogy ezt a szép és éppen neki való munkát elfogadja – még tőlük is.)* De mit ér a több jövedelem, ha minden egy harmadával drágább, mint tavaly volt? Beszélek az aligazgatónkkal, Dáviddal, de nem éppen a legjobb személyhez fordultam, hiszen ő is háborútviselt, pesszimista ember. Elkeseredetten felel: iszonyú pénzpazarlás és harácsolás folyik mindenütt, „utánam az özönvíz"-jelszóval. A képviselők állítólag a VI. fizetési osztályban vannak, de nem 400 pengőt kapnak, mint a tisztviselők, hanem 3000-et, mert nekik külön fizetési osztályuk van. Hárommillió földmunkás él úgy, hogy sohasem tudja, mit fog másnap enni.[1374] A tisztviselők eladósodva nyomorognak, csak a jó állásban lévők szednek össze rengeteg pénzt. A Hitelbank igazgatójának olyan fizetése van, hogy minden évben földbirtokot vásárol, és most 160.000 pengő remunerációt kapott külön, mikor hivatalnokaiknak 200-300 pengős fizetésük van. Új állásokat kreálnak rokonoknak, klikkbelieknek, mikor a meglévő alkalmazottaknak sem tudnak minimális fizetésen túl életlehetőséget biztosítani… Mindezeken felül, ha itt végül valami összeomlás lesz, azok fognak majd elszaladni és agyonütni minket, akik most jól megszedték magukat. Erre mondtam is Dávidnak, hogy egy új pártot kellene alapítani, a becsületes emberek politikai pártját. Azt felelte, hogy meg akartuk alapítani a hadviseltek pártját, de a kormány nem engedte meg. Pedig az elseperhette volna az egész korrupciót. A városnál is minden így megy. Háromszoros árakért csináltatnak munkákat, hogy háromszor annyi percentet szedjen be belőlük a vezetőség. Nincs itt kilátás semmi javulásra... Hát szép kis vigasztalás volt. Tudom, hogy túlzott, de ha csak a fele igaz… Különben abból látszik, milyen nagy az elkeseredés, hogy mindenki így beszél.

1374 Az előző esztendőben jelent meg Oláh György szélsőjobboldali publicista könyve a hárommillió koldus országáról.

Közben a Baumgarten-díjat kiosztják. Az első nagydíj természetesen Schöpflin [Aladár]é – a svábok diadala –, hiszen nála nagyobb ember nincs is a magyar irodalomban.[1375] Szerencsére Erdélyi József és Juhász Gyula is kaptak második díjat.

Egy legalább felében vigasztaló hír tehetségeink nagyszerű szintjéről: dr. Tihanyi Kálmán egy repülőgéptámadást sugarakkal elhárító gépet talált fel. Felajánlotta a magyar hadügynek. Megdicsérték, visszaadták. Ugyanakkor az angol Légügyi Hivatal ilyen módszerre pályázatot hirdetett, Tihanyi kiküldte a találmányát. Nagyon rövid idő múlva Tihanyi sürgönyt kapott a berlini angol követtől, hogy jelenjen meg a követségen. Egy angol küldött kétszer beszélt vele, és a legkomolyabban vette a találmányt. A pályázaton több ezer pályázó közül elnyerte az 50.000(?) fontos díjat. De előbb még Angliába is kihívták a Légügyi Hivatalba, hogy beszéljenek vele. Az angol légügyi hivatal három szoba ócska bútorokkal. Egy ezredes vezeti, aki mellett van néhány katona és egy szolga. Még gépírókisasszonyuk sincs. Nincs szükségük márványpadlóra és gobelinekre. Ezeket mind a könyvtárban hallom a kollégáktól. Az ember nem is tudja, hogy ők hogyan jutnak hozzá ezekhez a hírekhez, és mi az igaz belőlük. Különböző korú és különböző társadalmi osztályhoz tartozó emberek vannak köztük, sok háborús katonaviselt is, tehát ők maguk is mindenfelől hallanak híreket. Persze ezek valóságtartalmát nincs módom megvizsgálni. Ők jóhiszeműen vigasztalják egymást a jó hírekkel.

Zsiga is elkeseredetten beszél a kormányról a nagy építkezések és a lillafüredi pénzkidobások[1376] miatt. Igaz, hogy ezzel munkát is adnak, de mindenütt kétszer annyi pénz megy el a vállalkozókra és a sápokra, mint amennyibe maguk az építkezések kerülnének.

Lillafüreden és a népjóléti minisztérium fényűző berendezéseivel, a belügyminisztérium óriási költségű fogadótermével, a márvány- és bőrbútorokkal, gobelinekkel a külföld felé reprezentálnunk kell, miközben éhínséggel kínlódnak az emberek, a B-listások minden, de minden munkára vállalkoznak a kenyérért, a földmunkások közt dühöng a nyomor, a tisztviselőket nem bírják fizetni, a nyugdíjasok pedig nyomorognak. Lillafüreden a legfontosabb életszükséglet ellátására szolgáló kút fúrása megakadt, nem találnak vizet. Ki kell venni a csövet, de nem lehet, mert a vállalkozó vascső helyett cementcsövet alkalmazott, és az annyira összeforrt azóta a sziklával, hogy csak robbantással lehetne eltávolítani. A fővállalkozó egy megbízott zsidó[sic!]. A politikai lakomákon legnagyobb a fényűzés, a Társadalombiztosítónál újabb és újabb nagyfizetésű állásokat rendszeresítenek a klikkhez tartozók részére. Ha már Zsiga, az örök optimista is úgy beszél, mint a pesszimista aligazgató, akkor nagy baj van.

A legkülönbözőbb helyeken hallom, hogy ebből még nagyobb baj lesz, felfordulás. Pedig ha itt kitörne egy újabb forradalom, abba belepusztulnánk. Elég ijesztő, hogy Berlinben május elsejei ünneplésül a kommunisták utcai torlaszokat emeltek és utcai harcok folynak. Elbírnánk mi egy ilyen forrongással?

De tévedés volna azt hinni, hogy a fényűzés csak a kormány által rendelt építkezések berendezéseire, vagy a gazdag emberek életére jellemző. Még ott is, ahol nem lenne miből: bundák, ékszerek, toilettek. A középosztály asszonyai sem tudnak ellenállani a sodrásnak. Természetes, hogy minden fiatal leány azt kívánja, hogy neki is meglegyen az, ami a másiknak – de ezt nem bírjuk. A gépírókisasszonyok selyemharisnyát hordanak, és mindenki azon a nívón felül él, amelyen élnie szabadna. Mi is. A hónap közepétől fogva mindenki csak adósságra él. A kereső férfiak hiába káromkodnak. A családosok kétségbeesve tekintenek a jövő felé, a fiatalok nem mernek házasodni… De Bethlen uralkodik, és ha valaki felszólal a pazarlások, az autók, a felemelt miniszteri fizetések, a felsőbb hivatalnokok és képviselők tízféle igazgatósági tagsága és összeférhetetlenségi esetei ellen, azt radikálisnak

1375 Nagyon fájt – ismételjük – az írónőnek, hogy Schöpflin lesújtó bírálattal illette misztériumjátékát.

1376 1929-ben készült el a Bethlen István kezdeményezte Lillafüredi Palotaszálló. Rengeteg támadás érte. 2015-től a Magyar Értéktár része.

vagy szocialistának kiáltják ki. De különben is, a párt egységesen szavaz, az interpellációk hiába repülnek fel.[1377]

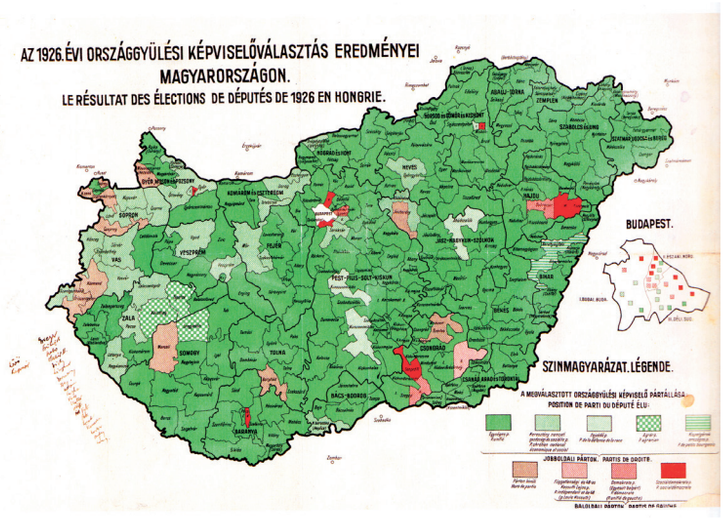

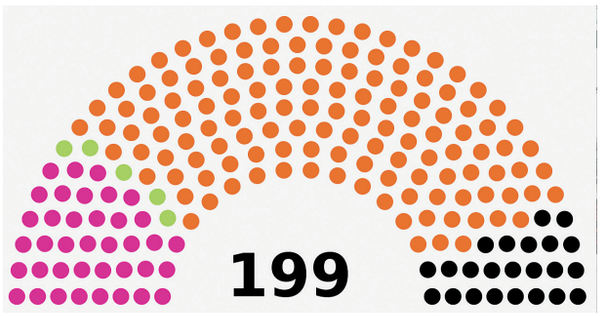

149. és 150. Az 1926. évi országgyűlési képviselőházi és a 2014. évi országgyűlési választás eredményei Jöhetnek és mehetnek rendszerek: a társadalom szerkezete lassan változik. De bizonyosan változik.

Az elégedetlenség annyira nő, hogy állítólag Bezzegh-Huszágh [Miklós] főkapitány bejelentette a minisztériumban, hogy nem vállalhat felelősséget a város biztonságáért, ha ez így megy tovább, mert a kisiparosok és kistisztviselők fele kommunista. A Társadalombiztosító hivatalnokainak egy része a szocialistákra szavazott. Egy rendőrnek – aki napi 16 órát van szolgálatban egymás után három napig – 70 pengő fizetése van, ezért egy cseléd sem akar férjhez menni hozzá, mert ilyen nyomorban nem akar élni. És ezekre van bízva a polgári társadalom biztonsága. Valóságos szenteknek kell lenniük, hogy bírják.

❖

Furcsa ügyek: egy Zolnay nevű úriember – nem nagy tehetség, de annál szegényebb – beszéli, hogy írt egy könyvet a dohányról. *(Tudom, hogy igaz, mert a könyvtárunkból vette ki a forrásmunkákat.)* Mikor elkészült vele, egy Fürdő utcai zsidó könyvkereskedő felajánlott érte ezer pengőt, ha az összes forrásmunkát felsorolja a végén, és ha megengedi, hogy a kötet egy miniszteri tisztviselő neve alatt jelenjen meg, aki ezért bizonyosan kormánytanácsos lesz. *(Elhiszem, mert a Czeke Marianne és a Dürer-bibliográfia esete is hasonló volt.)* Nekem is volt hasonló ügyem, de az olyan csekélység, hogy nem is érdemes róla beszélni.[1378]

A másik az Ádám [Lajos] tanár ügye, akit a kormány rákényszerített az egyetemre, és aki állandó ellenállással küzd nemcsak az egyetem, hanem a keresztény hallgatók részéről is. Egészen megbízható helyről tudom, hogy a tanár 1000 pengőt ajánlott fel a székely egyetemi hallgatóknak, ha beiratkoznak hozzá.[1379] Ezek Zsigához, illetőleg a MONE-hoz fordultak, ahol azt tanácsolták, hogy fogadják el a pénzt, iratkozzanak be, és azután a pénzt adják át a rektornak. Ezek a fiúk, akiknek egy vasuk sincs a zsebükben, megtették. Így derült ki az egész. Ádám persze tagadta, hogy tudott volna róla, de igazolni azóta sem tudta magát.

1377 A magyar társdalalomfejlődés egyik gyengesége a kormányzópártok egészségtelen, szinte leválthatatlan túlsúlya. A fékek és ellensúlyok hiánya nagyban oka a megfékezhetetlen korrupciónak. A háromosztatú társadalmi szerkezet alapzata, a nép apatikusan nézte, nézi a történéseket.

1378 Ld. a 483. lapon írottakat.

1379 Az írónő az ügyet korábban már háromszor felhánytorgatta.

II.

El ne felejtsem azt a nagy örömömet, hogy a *Pan megváltása* ebben az évben jelent meg. Hogy milyen ügyetlen adminisztrátor volt a kiadója – habár nagy lelkesedéssel fogott hozzá –, arról már beszéltem: eltekintve attól a pár száz kötettől, amit magánúton adtunk el, ma is ott hever a kiadás a nyomdában az Élet Vállalatnál. Nem hittem, hogy ezzel a könyvvel szemben is érvényesülni fog a magyar közöny, a magyar gijotin. Oly ritkaság nálunk az ilyesmi, hiszen *Az ember tragédiája* óta talán nem is jelent meg mű, mely vallásos vagy filozófiai gondolaton alapult volna. Azt hittem, valami kis elismerést ez is fog hozni. Ahelyett jött Schöpflin kritikája. Habár Rédey [Tivadar]é némi kárpótlást adott, de mivel ez a *Napkelet*ben jelent meg, persze senki sem olvasta.[1380] De erről már mind beszámoltam. Némileg vigasztal az a néhány jó vélemény, melyeket magánúton kaptam. Gebauer ismerősöm írja: „*Lenyűgöző és nemes élvezet […] az ízléstelen kassákiádák, a Dob utcából kiinduló kozmoszba kapcsolások, és a valójában mocskos kávéházi asztal légypiszkos humuszából eredt nyugatiságok, olcsó ötletek, vásári érzések és nyakatekert úgynevezett meglátások korában egy ilyen nemes formába vert magasröptű könyv oly oázis, hogy mindenki, aki jótékony árnyában nemes, felemelő üdülést talált, kell, hogy köszönetet mondjon alkotójának. […] Gyönyörű a Pan alakja. Az ősi nagy, örök erő, a diadalmas élet. […] elragadott a finom kép: Pan a Mária oltáránál. […] Legszebb része Pan és a Frate a börtönben*" stb. Molly *(Mollináry Gizi)* azt izeni, Emma legyen nyugodt és ne törődjék ezzel a bagázzsal, se a kritikával, se hogy mit írnak, mert ez a műve túléli őt.

Nil *(Rozsnyayné) írja: „Vedd tudomásul, ha nem tudnád, [Erdős] Renéenek háza és autója vagyon. […] de hogy Neked is lehet gondod ezen a rothadt magyar glóbuszon, aki a legszebb magyar írást költötted. […] <u>Pan megváltásá</u>ra gondolok: amilyen gyönyörűt még Babits kurátor uram sem írt. […] Azt hittem, forrongani fog tele az egész koszos magyar Helikon és végre mindenki megtudja, amit én régen tudok és hirdetek, hogy Te vagy a Legnagyobbunk, a Legkülönbünk."* Hát bocsásson meg mindenki, hogy ezeket lemásolom. De néha nagyon fáj az embernek a „magyar Helikon" és ott keres vigasztalást, és ami fő: biztatást, ahol éppen talál. Pedig még kaptam több ilyen levelet is, pl. Berzeviczytől[1381] – akire ma hivatkozni ugyan nem a legszerencsésebb, de –, olyan elismerő volt, hogy meg kell említenem.

Geist Gáspár azért érdekes, mert nem író, hanem nagyon művelt olvasó ember: „*Összes eddigi munkáit felülmúlja, egész kiváló helyet foglal el irodalmunkban. Bátran hozzá merem tenni: a világirodalomban is. […] Roppantul imponált nekem szerkesztésének mesés felépítésével. [...] Az emberi és világlélek két egyszerűen ki nem fejezhető, de örökkön küzdő mozgatóerői […] állanak ebben a drámai költeményben, mint történelmi embermilliókban élő korok, mint fanatikus hitek egymással szemben. Nagyon érdekes, hogy nincs főhőse. […] itt két nagy kor az emberiség történelméből – mint az emberi lélek két örök legerősebb hatalma közvetlenül ütközik össze. Pan és Savonarola sokkal inkább szimbolikus alakok, mintsem hősöknek lehetne őket mondani. A két nagy ellenpólus belső hasonlóságát szebben, mint a kettő jeleneténél nem lehetett volna megírni.*

1380 Schöpflin Aladár tömör bírálata a *Nyugat* 1929. évi 13. számában jelent meg. „*[…] a koncepció nem tud megelevenedni. Az alakok rohanva járnak, mint dialektikus árnyak, lépésüknek nincs zöreje, szavuknak nincs zengése, arcuknak nincsenek arcvonásai s amint szembekerülnek egymással, nem élet áll élettel szemben, nem is gondolat gondolattal szemben, csak okoskodás okoskodással szemben. Világnézetek konfliktusáról van szó, a pogányság nekifeszüléséről a kereszténység ellen, Pico lelkében a modern lélek nagy kettéhasadásáról a pogány szépség utáni nosztalgia és a keresztény hit pozitívuma között és a jelenetben összekerülnek az emberek, szép okosan megvitatják megvitatni valójukat és vége. Csoda-e, ha ebben az egysíkúságban Pán úgy tűnik fel, mint egy derék, illedelmes diák-gyerek, aki egyszer kitörő rakoncátlanságával magával ragadja az ünneplő Firenze népét, nagy utcai botrányt csinál s ezért el kell szenvednie azt a büntetést, amit a vallástanár tisztelendő úr kiszabott rá? A poézis nincs arányban az elgondolással, a misztériumjáték hűvös okosság műve, melynek nincs rokonsága sem a misztériummal, sem a játékkal – egy becsületes akarással, tiszteletreméltó ambícióval elgondolt koncepció összeomlik a kifejezés akadályain.*"

1381 Vélhetőleg Albert.

[…] Egy részletet jegyzek még meg: ez a színpadi utasítások költői nyelve. Egy-egy szín leírása egy-egy kis költemény prózában. Ez roppant gazdag költői képkészletről tesz tanúságot (mellesleg megjegyzem, prédálásról is).”

Mégis legtöbbet Rédey ellenkritikája ért[1382], úgyhogy nem akarok panaszkodni, ha nem is értem el a Törökné Kovács Hermin népszerűségét. De azért eszembe jutott, hogy ha Arany János szerkesztette volna a *Nyugat*ot – aki annyi rossz könyvről írt kritikát olyan komoly elmélyüléssel, hogy az ember csodálkozik, hogy nem sajnálta rájuk az időt –, azt hiszem, másképp foglalkozott volna a *Pan*ommal.

Mindenesetre azt gondoltam, hogy talán az első könyvnapon,[1383] melynek nagy várakozással néztünk elébe, fogok valami – anyagi – sikert aratni. Szó sem lehetett róla. Az írónők sátra szégyenteljes komédia volt, még annak is a karikatúrája. Dilettáns írónők kabátjuknál fogva húzták be az embereket, hogy jöjjenek megvenni a könyvüket, visítoztak, bájologtak és szörnyetegek voltak. Különben legjobban jellemző egy ismerősöm levele: *„A Vörösmarty téren elnéztem a könyvvásárt. A maga teljes ízléstelenségében kitört ott az írók, illetve költők sátrában az uraságoktól levetett ruhákat, libamájakat és tollat áruló ősök vére. Ilyen atavizmussal szemben hiába erőlködünk mi, akiknek vérei a hétéves háborútól kezdve ott voltak minden csatatéren, de vásározni nem jártak. […] Szerettem volna felmászni a szobor tetejére és a Szózat költőjének bekötni a szemeit, hogy ezt ne lássa. Ahogy a kóser vendéglők felett héber betűk díszelegnek, úgy a költők sátra fölé is zsidó felírást kellett volna alkalmazni, hogy fedje a tartalmat. […] A Várnai Zseni rokonságából való hölgyek – persze mind bájosak, intelligensek és muzikálisak – attakírozták a járókelőket a Várnai-kötetekkel, mint Nápolyban a lazzaronik a külföldieket, és jegenyeugró szoknyáikban rohantak a hiperrúzsos nagyságák az asztal felé, sipítván: – Engedje Várnai Zseni, hogy kezét szoríthassam! – Miközben Erdélyi József és még néhány tehetséges ember szomorú mellőzöttségben, loin du bal,[1384] káromolták tehetetlen dühükben a magyarok istenét. S mellettük márványban a Szózat! Jellegzetes véletlen! Ott állt egy lehetetlen ős-héber ifjú is. Gyapjas haj, nagy szemüveg és túlfokozott, az illendőség határait messze elhagyó talmudista külsővel, fekete orosz ingben, bőrövvel, egy szovjet gigerli. Erre aztán összepakoltuk a könyveket és elhoztuk. De úgy kell nekünk! A zsidóság alarmírozva volt, és rohant a Várnai kézszorításra. De a keresztény társadalom…? Hangsúlyoznom kell, hogy nem voltam és nem vagyok antiszemita. Egészségesnek, sőt szépnek találom az ilyesféle vásárt a Teleki téren. De a magyar könyvhéttel nem tudom összeegyeztetni!”*

Hát nem merném azt állítani, hogy ebben nincs egy kis egészséges antiszemitizmus, mert azelőtt való nap én is ott voltam és rémülten menekültem haza. Később a könyvnapokat sokkal jobban rendezték, de csak azok a kiadók – és így csak azok a könyvek – jutottak a sátrak kincsei közé, amelyeket ők adtak ki, vagyis én sohasem.[1385]

❖

A háborús regények a leghíresebbek és a legnépszerűbbek, csakúgy, mint az egészen gyenge visszaemlékezések. Mindezek olyan benyomást tettek rám, mintha a katonákban semmi egyéb nem lett volna az undoron kívül, mely még a félelemnél is erősebb volt. Másrészt akikkel beszéltem, de sosem írtak, sok olyan részletet beszéltek el, ami nemes és tiszta volt. Megkérdeztem tehát Dávid Antalt, az aligazgatónkat, aki négy évig volt a fronton, hogy ő – mint érdekelt fél – mit szól ezekhez az írásokhoz? Így felelt: – Ezek a háborús regények olyanok, mintha egy WC-s néni és egy betegápolónő írnának regényt. A háború is élet, mégpedig felfokozott lelki élet. A mai emberek

1382 Innen nézve természetesen korábbi azon állításának kimondatlan korrekciója, mely szerint a *Napkelet*et senki nem olvasta. Alacsony szinten ma sem olvasatlan, főleg a korszak kutatói búvárolják.

1383 Supka Géza javaslatára Az első Ünnepi Könyvhetet 1929. május 12. és május 20. között tartották meg a Vörösmarty téren.

1384 Távol a báltól – fr.

1385 Ez az antiszemitizmus bizonyosan nem kicsi, bizonyosan nem egészséges, hanem a sikertelen, megkeseredett személy szelektív zsidóellenessége.

közt az ember nem bírná ki, hogy vissza ne emlékezzék arra, hogy a halállal szemben a férfiakból milyen tiszta és nagyszerű lelket váltott ki. Nem hősiességre gondolok. Csak a gyávák hősködtek. Hanem tiszta gondolkozást és önfeláldozást egymás iránt. Ott mindenkinek tisztába kellett jönnie a világnézetével… és tisztába is jött. – Ez a kérdés annyira érdekelt, hogy a Kultúrszövetségben egy estét a háborús regények kérdésének megvitatására szántam. Meghívtam néhány nem író ismerőst, hadviselteket is. Ugyanazt mondták más és más szavakkal, amit Dávid. *(Glück Frigyes, Geszti Lajos, Osváth Tibor teljesen hazugnak nevezték a háborús regények beállítását – minden szenvedés felett az emberi közösség, bajtársi megértés és szeretet olyan hullámát keltette fel a veszély és a szenvedés, amilyet a béke sosem ismert.)* De a baloldali lapok is elküldtek néhány zsidó újságírónőt, köztük Bródy Lilit, aki akkor divatját élte, és akit akkor láttam először rendetlen és zsíros hajjal. Ezeknek láthatóan nem tetszett, milyen irányt vett a megbeszélés.

❖

Egy vasárnap munkáját leírtam májusban. Reggel 8 óra: virágokat ültettem át, kiraktam őket az ablakba. *(Nagyon sok szép cserepes növényem volt mindig.)* 10 óra: megcímeztem és kitöltöttem 45 meghívót a könyvnapra, majd megcímeztem 150 meghívót a Kultúrszövetség közgyűlésére. Ebéd, pihenés, újságolvasás. Egyetemet végzett nők kérvényét, melyben a nemzetközi kongresszus kiküldöttje részére pénzt kérnek, megszövegeztem és legépeltem. Levél két újságnak a Kultúrszövetség hangversenyéről. *(Ezen a legfiatalabb tehetségek léptek fel, Földessyné rendezte a zeneszámokat.)* Levél Földváry Valérie-nak a Munkátvédő Szövetség ügyében. Levél Czeke Marianne-nak a könyvnap ügyében. Levél Földessynének a Bethlennéhez intézendő kérvény ügyében. Megnyitó beszéd megírása a Kultúrszövetség közgyűlésére. Meghívók megírása a műtermi látogatásokra. Este 8 óra.

❖

Májusban a kormányzóné garden party-jára Geistné szerint mindenki meg volt hívva, aki ma Magyarországon jelent valamit. Máriát, a sógornőmet keservesen bántotta, hogy Zsiga, a MONE elnöke, a aki tíz év óta vezeti ezt a 3000 tagból álló nagyszerű nemzeti szervezetet, melyet minden keresztyén orvos elismer, azonkívül magas főorvosi állása van, nem volt meghívva. Persze csak a Zsiga háta mögött panaszkodik, mert Zsiga az ilyenre nem ad semmit. *Az Est* Miklós Andora azonban színésznő feleségével együtt ott volt. De nem olyan csoda ez, mert Zsiga rengeteget dolgozik, anélkül hogy újságokban hirdetné a saját nagyságát. Csak azok tudnak róla, akik vele együtt dolgoznak.

III.

(Mindenféle pletykát beszélnek a királyi családhoz tartozókról. Az egyik főherceg leánya, Zsófia, elment egy operaénekessel, Bécsben férjhez is ment hozzá. Aztán Rudolf és a jelenlegi Lónyayné, tehát Stefánia leánya Bécsben állítólag egy kőfaragóval, mások szerint csak kőművessel él együtt, miután elvált Windischgrätztől, és lassanként demokratikusabb érzelmű lett. Valahogy régen megbomlott már a rend a királyi családokban (ennél az időnél sokkal később az angol király és Wallis Simpson históriája fejezte be egyelőre a hosszú sorozatot). Talán azóta bomlott meg, mióta a Rudolf szerelme olyan borzalmasan végződött. Hiszen ezelőtt is voltak ilyen históriák az udvaroknál, csak leplezettebben. Most az öreg király minduntalan engedett. Habár el lehet képzelni, milyen keservesen engedte a szerelmeseket az államérdek és az udvari szokások felett győzedelmeskedni, aminek akkor nagyon tapsoltunk mi, jó demokraták. Nem is az a baj, hogy a királyi családok egyes tagjai demokrata házasságokat kötnek, hanem az, hogy ők nem bírják a demokratizmust. A királyi családoknak vége volt már akkor, amikor a hagyományt – mint családok és családtagok – megtörték.

A forradalmak aztán beleseperték őket a közönséges emberi társadalomba, ahol már nem tudják magukat még ezen a társadalmi nívón sem fenntartani, még a mindennapi élet erkölcsei szerint sem. Szétszóródnak, lesüllyednek, és akiknek odafent a legszigorúbb tradíciókban megvolt a biztos gyökerük, teljesen kisiklanak, mihelyt azt elhagyják.)

Az erkölcsi kérdésekben nem is kell ilyen messze menni. Egy sofőr beszéli a barátjának, egy fiatalembernek, aki pedig a könyvtárban továbbmondja nekem: a sofőr vitte Ripka [Ference]t és Vass minisztert Fonyódra. Bent a kocsiban a két úr unaloműzésből kártyázni kezdett, de úgy, hogy B[ille]r Irén és T...s Ilona volt a jelszó. Mindegyik úr 5000 pengőt tesz be, aki nyer, megkapja a tízezret a saját babája részére. *(Elég sok gyűlölet irányult a miniszterek ellen korábban is. De elképzelhető volt-e, hogy akár a legrosszabb szájú pletyka ilyeneket merjen beszélni például Tiszáról vagy Teleszkyről – hogy csak a nem szeretetteket említsem.)* Különben B[ille]r Irén, mikor a kisbabája megszületett, egy házat kapott jutalmul a Horthy Miklós úton.) Így pocsékolják az állami pénzeket: autók, ünnepélyek, szeretők... Mit tegyenek a nyomorgók egyebet, hát gyalázatos vicceket faragnak a vezetőkről, olyanokat, hogy nem lehet leírni. A mai kormányt három asszony kormányának nevezik, csakhogy rosszabb szavakat is használnak hozzá. Ez a három asszony Bethlenné, Khuen-Héderváryné és Scitovszkyné. A középsőnek a jelenlegi a harmadik férje, és olyan híre van, hogy amikor Olaszországban megtudták, hogy ki volt, nagyon rossz néven vették tőlünk, hogy hivatalos úton az olasz király mellé ültették. *(De hírhedtségének okát már nem írhatom le.)* És még azt beszélik, hogy ez mind semmi, a legnagyobb panamák a hadügyben vannak, ellopják az utolsó puskát is. Pedig állandó az izgalom a közelgő háború miatt – főleg a szerbekre gondolnak. Szeretném tudni, hogy Bethlen tisztában van-e ezekkel a dolgokkal? Vagy csak nem akar róluk tudni, mert úgy kényelmesebb?

❖

Júniusban mindenütt vártuk a segélypénzt, de csak [töredékét] kaptuk annak, amit ígértek.[sic!] Inkább a bankokat mentették meg és Krausz Simit is, aki újabban azon ment tönkre – minden három-négy esztendőben tönkremegy –, hogy Párizsban a babájának 2000 darab Nova-részvényt ajándékozott, mielőtt átengedte őt egy amerikainak. A részvények külföldön forgalomba kerültek, azután valamelyik francia bankhoz, és nekünk, magyaroknak névértéken kellett beváltani a részvényt. A Nova ma 1 pengő 20 fillért ér és 100 pengő névértéken kellett megfizetni.

Mikor Kornis Gyulánál mint államtitkárnál azzal a kéréssel jártam, hogy az állami iskolák részére rendeljen a *Pan*ból, azt mondja nekem, hogy mindent el fog követni, hogy fedezetet találjon rá és megvehessék. Talán valami negyven példányt vettek meg. Az autóban egy kicsit többre találtak fedezetet Vass miniszterék. A főváros többet rendelt meg.

De milyen skandalumokat okozott, hogy városban élő gazdag emberek, földbirtokosok, zsidó bérlők két év alatt 1.176.000 pengő kamatmentes kölcsönt kaptak tyúkfarmok létesítésére. Ez a divat Amerikából jött át, de a mieink persze sosem csináltak tyúkfarmot, és a kölcsönt sem fogják megfizetni… Egy rendőr, aki négy évig volt a fronton és rokkantan került haza és éppen ezért nem vették át az államosításnál, 1 pengő 50 fillért kap rokkantsegély gyanánt. 23 évig volt rendőr a városnál és hat gyermeke van a legnagyobb nyomorban.

Dávid Antal ellen mindent elkövetnek Mahler tanár *(zsidó eredetű)* vezetésével, hogy ne lehessen magántanár. Mahler kedvenc tanítványát, Pitkoffot – most Pálfi – pártolja, aki eddig sosem foglalkozott keleti tudománnyal, és most meg kell várni, amíg valami kis füzetet összeállít egyiptológiából. Ezért nem engedi Mahler, hogy a két év óta üres tanszéket betöltsék. A kommunizmus alatt Mahlert megbízták, hogy írjon könyvet a kelet történetéről proletár szempontból. Ezt a könyvet Pitkoff meg is írta Mahlernek, ki is nyomatták, de a diktatúra bukásával teljesen eltűnt. Scheil, a híres párizsi asszírológus Dávidnak első cikkét azonnal közölte, pedig az antant akadémiái annak idején kijelentették, hogy a központi államok tudósaitól semmit sem közölnek. Scheil olyan nagyra becsüli Dávidot, hogy mikor ez Párizsban meglátogatta, rábeszélte, hogy maradjon ott mellette.

151. Regényében az írónő nagyon súlyos problémát állít a középpontba. Miközben a műlábasok nyomora is a társadalom nyakán maradt.

❖

Minden keserűség és gyűlölet ellenére, úgy látszik, mégiscsak Bethlen az egyetlen, aki a külföld felé bizonyos presztízst jelent. A Hősök Kövének felavatásánál olyan beszédet mondott most is, ami nemzeti szempontból kifogástalan: nem, nem, soha. Fiatalasszony ismerősöm beszélte, hogy rádión hallgatták *(nekem nincs rádióm)*, és sírtak a reménytől és meghatottságtól. Bethlen nem beszélt volna így, és a külügyminiszter beszéde sem lett volna olyan határozott, ha nem állt volna mögötte külföldi támogatás, hihetőleg olasz. Ezt mutatja a francia sajtó hivatalos állásfoglalása is, mely először van mellettünk.

❖

Június 10-én kilenc óra után jövünk haza Évával és már a lépcsőn látom, hogy ki van világítva még az előszoba is. Vajon van itt valaki? Mielőtt csengethetnék, Mica nyitja az ajtót: – Megnyerted az Otthon [Kör] pályadíját – mondja még az ajtóban állva. – Ugyan, ne viccelj! – De igen. Itt volt Bernát Pali, egy negyed órával ezelőtt ment el, várt reád, hogy ő mondhassa meg neked. *(Bernát egyike vasárnapi vendégeimnek.)*[1386] Berkes Imrével együtt nyertétek meg, ezért kiegészítették a pályadíjat, hogy mindegyikőtök ezer pengőt kaphasson. Minden munkáról tudták, hogy ki írta, csak egy volt teljesen titokzatos, a tiéd. Azt hitték, egy új fiatal tehetség, aki a háborút megjárta és hadifogoly volt. Nagyon örültek, hogy ők fedeznek fel valakit. Óriási meglepetés volt, mikor a jeligés levelet felbontották. Nagy volt a csodálkozás… – Hát ez nagyszerű, de vajon csakugyan igaz? – Bernát Pali egyenesen az Otthonból jött, ott hirdették ki ma délután.

Ezt a regényemet, a *Gyárfás Sándor két életé*t évekig nem tudtam kiadatni, és azután annyi tragikomikus kalandon ment át. Mivel a teljes regény csak három példányban maradt meg, csak [e]zt tartom az igazinak, [s en]nek egyik példányát a Fővárosi Könyvtárban akarom letenni, amíg a saját könyvtáramban csak a hírlapi közlés van meg – szintén teljes formájában. Mikor végre megjelent a MANSZ könyvtárában, korántsem ért el olyan sikert, mint névtelenül a pályázaton. Úgy látszik, a Ritoók tiszta magyar turáni neve akadálya a „nemzeti keresztény" korban az érvényesülésemnek.

De akkor még diadal volt. Ünnepélyes gyűlésen megkaptuk az ezer pengőt szép új bankóban, sőt, én még egy óriási virágkosarat is kaptam az Otthontól. Nagyon boldog voltam, és addigra már annyi tervet forgattam a fejemben, hogy tízezer pengő is kevés lett volna a megvalósításukhoz. Jó volna valahova elmenni pihenni, de csak úgy, ha Mica velem jönne. Jó volna egy szép utazás például Olaszországban, de csak Évával. Jó volna a lakásunk tönkrement bútorait rendbe hozatni, szőnyegeket venni azok helyett, melyeket eladtunk a háború után, vagy legalább azt az egy megmaradtat kijavíttatni. Ki kellene fizetni összes adósságainkat. El is kellene belőle tenni, hogy a télen, mikor nehezebb az élet, maradjon biztosítéknak. Szeretnék könyveket venni – olyan régen nem vettem! Szeretnék… De egyelőre arról gondoskodom, hogy télire mindegyikünknek meleg bundát vegyek, hogy ne kelljen olyan szörnyen fagyoskodnunk, mint a múlt télen.[1387]

Vacsora a tiszteletünkre az Otthonban. Az írók közül kevesen voltak jelen, sőt az írónők közül még a vezető tagok sem. Nem haragudtam érte, mert az írónők már külön is ünnepeltek, de az öreg Sziklay János és Mollináry ezen meg voltak botránkozva. Én pedig azt hiszem, hogy a pénz volt az oka, sokba kerül egy vacsora. Én is beszéltem, nagy sikerrel. Mert volt pár gondolatnyi mondanivalóm, holott rendesen csak frázisokból állnak a szónoklatok.

Azután a *Pesti Napló* hív, hogy adjam át nekik a regényt. Földi [Mihály] 600 pengőt ígér, én többet szerettem volna, de ő azzal biztat, hogy az Athenaeum úgyis ki fogja könyvben is adni. Elfogadom tehát, mert mire várnék. Féltem, hogy Zsiga ellenezni fogja a baloldali lapot, de hát

1386 Felsorolásban egy alkalommal említi az illető nevét az írónő, de nem ír róla semmit.

1387 Bizonyára nem feledte azt az 1919-20-as téli didergését, amikor nem volt, csak egy vékony bélésű színházi belépője, s külföldről érkezett adományból kapott télikabátot.

hol van keresztény nemzeti lap, amely közölné? Sőt, amíg minden kis zsidólap nagy reklámot csapott a pályadíjnyertes íróknak, a keresztény lapok még a hírt is olyan formában közölték, hogy azt alig lehetett megtalálni. Különben, hogy túlságosan el ne bízzam magam, a sors rábízta Schöpflinre, hogy ugyanakkor azt a pimasz, személyeskedő kritikát írja a *Pan* ellen, vagyis inkább ellenem, mely pontosan a júliusi számban jelent meg.[1388] Koch kollégám vigasztalt: *„azért a Pan mégis tovább fog élni, mint Mossóczy Pál."*[1389] *(Furcsa, hogy a Pan „halhatatlanságáról" én is meg vagyok győződve, csak ki kellene várni.)*

❖

Mivel úgy látom a jegyzeteimben, hogy ennek a könyvnek a furcsa sorsáról nem írtam többet, itt írok róla, annál is inkább, mert nagyon jellemző irodalmi viszonyainkra. Zsigát csakugyan megtámadta egyik fajvédő barátja, hogyan engedhette, hogy a testvére abban a zsidó lapban közöltesse a regényét. Zsiga szinte dühbe jött, mikor válaszolt: – *Miért nem jutott egyetlen keresztény lapnak sem eszébe, hogy egy keresztény író pályadíjnyertes munkáját elkérje? Pedig elég sok szemetet közölnek a tárcáikban.* – De a furcsa zavarok *(sőt komédiának is mondhatnám)* csak ezután kezdődtek. Beczássy Judit írónő szintén pályázott, és miután végigjárta az összes kritikust, azok meg is ígérték neki, hogy nyerni fog. Mikor a *Gyárfás Sándor* elébeugrott, és mivel már Berkesnek is ígéretet tettek – aki éppen akkor maradt ki az egyik napilaptól és kenyér nélkül állt –, Beczássynak már nem jutott díj és lemaradt. A kritikusok azt mondták, hogy itt egy új talentum felfedezéséről van szó, akit lehetetlen mellőzni. De szegény Beczássy annyira bízott az ígéretben, hogy megrendelte a leánya kelengyéjét. Persze utólag megértem, hogy számára rémes lehetett ez a nem várt veszteség. El is rohant Schöpflinékhez és sírva panaszolta, hogy mi történt vele. Schöpflin megharagudott rám[1390] emiatt – hogy ő is a *Gyárfás Sándor*ra szavazott, azt közben elfelejtette –, és hogy Beczássy miatt üssön egyet rajtam, írt a *Pan*ról egy olyan kritikát… De olyat…[1391]

Ebben az időben történt ugyanis, hogy a *Pan megváltása*, ez a régebbi, dédelgetve szeretett művem végre megjelent. A *Pan* ideája még első olasz utam alkalmával merült fel bennem nagyon halványan *(1907, boldog háború előtti idők: utazás, művészetek, remények, nagy tervek)*… Tulajdonképpen mindig csak távolról foglalkoztam vele: néha, ünnepélyes pillanatokban. Ám egyszer, 1922 nyarán, a szabadságom alatt Mátyásföldön hat hét alatt megírtam.[1392] A fenti dátumokat rávezettem bevégzésül a művemre, ami azt a képtelen gondolatot keltette a kritikusokban, hogy 15 esztendőn át mindig írtam! Egyszer elvittem a Szent István Társulathoz, hogy – mint jó keresztény művet – kiadják. Ott tetszett is nagyon, azonban Erdősi Károly igazgató a végén azt mondta, hogy csak az az egy nehézség van, hogy protestáns vagyok. – Ne vegye rossz néven – mondta –, de a mi társulatunk pénzét tisztán a katolikus papság és gyűjtése által szereztük.

1388 Nagyon fájt az írónőnek ez a kritika. Többször felemlegeti.

1389 Schöpflin Aladár *Mossóczy Pál szép nyara* című regényét először 1921-ben közölte a *Nyugat*. – *EőÁ*

1390 Az írónő aláhúzása, hiszen aligha tehetett arról, hogy ő és nem Beczássy Judit kapta a díjat.

1391 Az összefüggés hitelességének mérlegeléséhez: a kritika a lap 13. számában, tehát minden bizonnyal július elsején látott napvilágot. Mivel Ritoók Emma a díjat június 10-én kapta meg, nem egészen három hét volt a kritika megírására és a nyomdai átfutásra. Ráadásul maga Emma asszony írja, Babitsot megkérte, hogy felesége írjon a műről, ő azt ellenben elhárította, s így Babits adta ki a leckét Schöpflinnek. Mindezen túl a mérlegelésbe még bizonyosan bevonandó Babits korábbi véleménye, amely a teljes összefüggésrendszerben *A szellem kalandorai* burkolt kritikájának is tekinthető. Egy bizonyos: Ritoók Emma írói munkásságát – amely számára a legfontosabb volt – önmaga magasabbra tartotta, mint a hozzáértő ítészek (beleértve természetesen Ady és Balázs Béla kedvező véleményét is) együttese. Ezért lelki vigaszként kell neki idéznie hosszan a mellette szólókat, míg Schöpflin bírálatából egy sort sem említ betű szerint. A végszó mindezzel együtt sem lehet más: az írói munkásságát sújtó ledorongolásokban bizonyosan nem az esztétikai értékek csekélysége, hanem szelektív antiszemitizmusának büntetése húzza le a mérleget.

1392 Ld. a 377. lapon írottakat.

152. Török Sophie „De Babitsné azt mondta…”

Nekünk a mai nehéz viszonyok közt elsősorban a saját íróinkat kell segítenünk. – Teljesen megértettem. Nekünk, protestánsoknak nagy hibánk, hogy semmit sem teszünk a mieinkért, és sok tekintetben elfogultabbak vagyunk. Mert ha lenne egy protestáns kiadóvállalat, egész bizonyosan csak prédikációkat és zsoltárokat adnának ki, de a *Pan*t? – soha. Csak az a kis megjegyzés, amit olyan finoman szőtt közbe az igazgató – hogy nem lehetne-e a nehézségen segíteni –, juttatta mosolyogva eszembe, hogy hiszen át is lehet térni – gondolhatják ők. Persze mindig jó a hatalmasabbak táborába tartozni, de kálvinizmusom tradíció, apámtól örökölt kincsem, dehogy adnám oda!

Egyszóval a *Pan* újra visszajött a fiókomba, és amikor újra elolvastam, visszagondoltam arra a nyári hat hétre… Milyen tűz és szenvedély volt bennem akkoriban, miközben szaladgáltam a kertben oda- és visszarohanva kis szobámba, késő este pedig még intettem az erkélyemről Pannak a kert és a mezők felé. Végre egy magánkiadó vállalkozott rá, hogy kiadja, ami még komplikáltabbá tette a dolgot. Mert ez az ember annyira nem törődött a saját és az én érdekemmel, hogy még a könyvkereskedésekbe is én szaladgáltam, hogy elhelyezzem; persze az így kiadott műnek semmi reklámja sem lévén, nem is nagyon kelt, túlságosan komoly és filozofikus tartalma kevés embert érdekelt nálunk. Azonban az ismerős kritikusokat felkértem, hogy írjanak róla: semmiféle más kívánságom nem volt, csak hogy ne dobják félre. Akkor olyan jó viszonyban voltam már Babitsékkal, hogy írtam Mihálynak, ha lehet írasson róla Ilonkával *(a feleségével)*. Őt magát nem kértem, habár olvasta kéziratban is a művet és tetszett neki[1393], így igazán írhatott volna egy olyan munkáról, amely nálunk elég kivételes – gondolatok is vannak benne, nem csak szerelem. De Babitsné azt mondta, hogy ez annyira nem az ő írói területe, hogy ő nem írhat róla, ellenben átadják Schöpflinnek. Ennek igazán nem örültem, de hát nem akartam kifogásolni.

Schöpflint mindig a szürkeség netovábbjának tartottam, nem találtam a kritikáiban eredeti látást, a mélységek megérzését. Mindig csodálkoztam azon, hogy Adyt már akkor értékelni tudta, mikor a közönség még elég hidegen viselkedett költészetével szemben; sokszor azt hiszem, ebben is valami magánügy szerepelt inkább, mint költői megértés. Nem is beszélve a regényéről és színdarabjáról…

A kritika persze megjelent. Nemcsak hogy nem értette meg, mit akarok a gondolatokkal, de szándékos félremagyarázások is vannak benne, például amit Michelangeloról mond. Azonban a kritika vége olyan durva megjegyzés a magánemberre, hogy felháborodtam. Hogy nem vagyok író, csak egy szerény könyvtáros...? Istenem, a szerénység igazán távol áll tőlem, de hát le kellett nyelnem. Később egy szép kritika jelent meg róla a *Napkelet*ben Rédeytől. De hát ki olvassa a *Napkelet*et? Egy ismerősöm azonban megkérdezte Schöpflintől, hogy lehet az, hogy így írt a tehetségemről, mikor a *Gyárfás Sándor* kritikusai közt is ott volt, márpedig az egyhangúan nyerte meg az Otthon pályadíját, tehát neki is rá kellett szavaznia. – Hja, ha én azt tudtam volna, hogy Ritoók Emma írta! – hangzott a válasz. Vagyis akkor nem szavazott volna rá, ha ismeri a szerzőjét. De hát miért? Honnan ez a gyűlölet? Életemben háromszor találkoztam vele, egyszer Babitséknál, egyszer az Írónők Klubjának egy vacsoráján *(ahol vendégekként Apponyi és felesége is jelen volt)*. Engem bíztak meg azzal, hogy Schöpflinnek felköszöntőt mondjak. Röviden, de – érzésem szerint – egy jó gondolat alapján beszéltem, Apponyi gratulált… Harmadszor a Klebelsberg által adott írói teán ültünk egy asztalnál. Igaz, hogy ebben én voltam a hibás, hiszen én kértem meg, hogy egy asztalhoz üljünk, mert nem volt a közelben más ismerősöm. Fogalmam sem volt róla, hogy

1393 A 31. lapon az olvasható, hogy Babits szerint a misztériumjáték az írónő legjobb műve. Ott ezen kijelentés *A szellem kalandorai* kapcsán fogalmazódott meg.

ez neki annyira kellemetlen lehet, de ekkora gyűlölködésre végül is ez sem lehet ok. Lehet, hogy valami természetes ellenszenv, amiről nem is tehet.

De mit mondjak Babitsékról? Közlik a *Nyugat*ban ezt a személyeskedő kritikát, minden megjegyzés nélkül, holott akárhányszor megtörtént, hogy két kritikát is közöltek, ha az egyiket igazságtalannak találták. Persze mindezt harmadik ember útján tudom, de valaminek kellett benne lennie, mert például Schöpflin az Otthonban nem köszönt nekem, mikor egyszer találkoztunk a hallban. – Schöpflin pedig megkapta a 4000 pengős Baumgarten-díjat, gondolom már másodszor, holott ebben Babits a szuverén döntő. A mostaninál csak az a vigasztaló, hogy Illyés Gyula és Prahács Margit is kaptak díjat. Illyésnél nem csoda, hiszen a *Nyugat* körébe tartozik, de Prahács talán az első kitüntetett, aki nem az ő körük tagja, és nagyon szép zeneesztétikájáért igazán megérdemelte a kitüntetést. Emberileg is kiváló valaki és mint jó barátomnak szívből örültem a sikerének.

De visszatérve *Gyárfás Sándor*omra: furcsa kalandjai még mint regény sem értek véget. Évekig nem tudtam kiadni, hiszen az Athenaeum igazgatója a Ritoók nevet bojkottálta, és a többi zsidókiadók – van-e más? – követték a jó példát. Évek múlva a MANSZ-tól kapok felszólítást, hogy ők szeretnék kiadni a könyvtárukban. Azonnal megüzentem, hogy nem nekik való. Ismertem jól a MANSZ irodalmi nívóját. De ők nem hittek nekem, kértek, hogy csak küldjem el. Persze megtettem, végül is az a fontos, hogy megjelenhessen, bár eddig még minden ügyem a MANSZ-szal bajjal járt. A *Magyar Asszonyok Könyve* című sorozat első száma lett, a Genius adta ki[1394], bár nevetségesen keveset fizet (1000 példány után 100 pengőt). Mindegy, csak már jöjjön, csak már könyvben lássam. Kinyomják, az első példányt megkapom kötve, szokás szerint örülök, bár a kötés nem valami elragadó. És akkor, mikor már mindent rendben vélek, egyszerre jön egy üzenet, hogy lehetetlen így kiadni. A MANSZ olvasói Vidéken [sic!] megbotránkoznának, mert olyan szörnyű részletek vannak benne…! Hát megőrült a MANSZ? Hiszen megüzentem, hogy nem nekik való. Nem a vidék miatt, mert az a *Színházi Élet*től kezdve mindenfélét olvas, hanem az ő vénasszonyaik irodalmi felfogása miatt. Láthatták, ha elolvasták… Igen, ha elolvasták volna! Ez a MANSZ… A Genius igazgatója telefonon kért, hogy menjek be hozzá. Nála van egy példány, melyben vastagon meg vannak húzva a kinyomtatott, bekötött könyv oldalai ott, ahol szerintük túlságosan erotikus vagy nem elég szende. Nahát, olyan dühbe jöttem…! Olyan ártatlanul vannak megírva benne azok a súlyos dolgok, melyeket az akkori élet előhozott, amennyire csak lehet. És most azt kívánják, hogy változtassam meg azokat a részeket a kinyomott példányokban. Hát az lehetetlen, azt nem vállalhatom, nem hamisíthatom meg a saját munkámat. Zsiga telefonon szól: – Ne engedj, ez disznóság! – Én Tormay Cécile-hez akarok fordulni, de az igazgató könyörög, hogy ne tegyem, ne zavarjuk meg, mert most írja az új regényét *(tudom, hogy vagy tíz esztendő óta írja)* és minden izgatja. Aztán ne tegyem őt tönkre, a MANSZ így nem veszi át. Végre kénytelen vagyok engedni, de mivel nyomtatásban nem tudom, hány ezer példány már készen van, pontosan ugyanannyi sort kell beleírni a kidobottak helyett. Kellemes művészi munka! Három példány maradt meg az eredetiből – ez valamikor talán érdekes lesz –, de a betoldások nyomtatása halványabb, ha valaki kíváncsi volna rá. De megérdemeltem, mert újra elfogadtam a MANSZ kéznyújtását, holott jól ismertem őket! Különben ez a Németh László által megírt hígmagyarság[1395], vagyis a magyarság felhígításának egy jellemző esete *(teszem hozzá sokkal később).*

❖

Bernát Pali megkérdezi, hogy miért nem hagyom ott az Írónők Klubját. Mindenki lenézi őket, és én sem vagyok közéjük való. De ha én is elmegyek, akkor csakugyan egészen zsidó lesz, és a magyar írónőket egy tiszta zsidó [egyesület] fogja képviselni. Igaz, hogy szörnyű társaság van

1394 1933-ban a sorozat a Révai Kiadóé lett és onnan a MANSZ helyett már a Révai neve szerepel. – *FI*

1395 Utalás Németh László 1939-ben megjelent *Kisebbségben* című, nagy port felvert, azóta is nemritkán felemlegetett esszéjére.

együtt, melyben elvész a komoly és igazi néhány tehetség. Lármás, feltűnést hajszoló, kiöltözött, nagy teriméjű nők, akik állandóan fenyegetik az embert az életük és tehetségük elbeszélésével. Persze, hogy másként kellett volna megcsinálni. De az is igaz, hogy azzal az öt írónővel – talán még annyi sincs –, akik tényleg azok, nem lehet egyesületet csinálni. Sokszor, amikor felmegyek, és negyven-ötven asszony ott sipog, visít, affektál, nem tudom, hogy kik ezek és honnan szabadultak el. Néhány régimódi keresztény asszony, akik régimódi divatlapokba vagy olyan folyóiratokba írnak, melyeknek, ha hallom a nevét, csodálkozom, hogy még léteznek, s már akkor is kinevettük őket vidéken, mikor még igazán léteztek. De ezek az asszonyok olyan önelragadtatással beszélnek arról, ha ezek valamelyikében megjelenik egy beszélyük vagy versük, hogy az ember meghatódik és megborzad. Vajon az én öntudatom is csak ilyen alapon áll? De [ez a kétely] csak pillanatnyi. Az ember elolvassa az illető verset vagy cikket és szánakozik a boldog „írón". Aztán vannak az olyan fajták, mint Berend Miklósné, akit „agg Salomé" vagy „bányarém" névvel tiszteltek meg. Egy vénülő hisztérika, kifestve, rövid ruhában, állandó görcsös vonaglásokkal. Édeskés reszketeg hangon beszél, rengeteget olvas és tud, és meg van győződve arról, hogy egy zseni. És azt akarja, hogy eme meggyőződését mindenki ossza, és ezt neki ki is mutassa. Mindenki irtózik tőle: egyetlen óriási orr előre fésült hajcsomók közt, és egy kifestett, nagy száj. Önmagát elragadónak és a férfinemre még mindig veszedelmesnek tartja. Könyökölni úgy tud, mintha csak könyökből állana. Tűrhetetlen. Kosáryné [Réz Lola] egy aranyos, szerény, agyondolgozott asszony, talán a legszimpatikusabb az egész társaságban, aki a tehetségét aprópénzre váltotta fel a családja miatt. Úgy sajnálom! Telekiné a régi. Kedves, de azt hiszi magáról, hogy zseni, és kis írásairól úgy beszél, mintha komolyan lehetne őket venni. Ragyogó arccal újságolja, hogy nagy sikere volt a Petőfi Társaságban. Minden udvarias dicséretet készpénznek vesz, és minden nap más terve van, melyből irodalmilag nagy tőkét akar kovácsolni. Revü, szerkesztés, színdarab, írás, operett: mindezekben hisz és bízik.

Vándor Iván sok ellenszenvet keltett maga ellen. Kicsit nagyzási mániában van, mióta az Írónők elnöke,[1396] és a modora nem az a modor, amit mi keresztény asszonyok annak tartunk. De csodálatos kitartással viszi az ügyeket, fáradhatatlan, pedig elég nehéz, sőt nagyon nehéz anyagi helyzete van, hiszen irodalomból tartja fenn nemcsak magát, hanem öreg apját és anyját is... Ha nem is a mi fajtánk, becsülni való ez a kitartás. Én egészen jól kijövök vele, és nem hiszem, hogy csak azt intézi, amiből haszna van. Hogy ez az elnökség bizonyos tekintetben kiemelte a tárcaírónők sorából, és jó összeköttetést hozott neki, azt meg is érdemelte. Különben a többiekhez képest még tehetségesebb is, ha nem is író, csak írónő. Kissé elbizakodottá tette ez a pozíció, hogyne. Nem csoda, hiszen – mint azt Telekiné is megjegyezte – a kis debreceni zsidólánynak, aki Apponyi mellett ül a vacsoránál, méltóságos urak csókolnak kezet. Én sem szeretem, mikor kissé pávás csípőmozgatással megy végig a termen, ha valami ünnepély vagy előadás jól sikerül, de azért nincs igazuk azoknak, akik teljesen elítélik, és csak a könyöklő zsidóasszonyt látják benne.

❖

De térjünk vissza az országos ügyekhez. A Pecha kém ügyében a kormány olyan szokatlanul erélyes, hogy megint arra gondolok, hogy valami külföldi befolyás áll a háttérben, ami Bethlent erre a bátorságra biztatja. Zsiga szerint mégis kár, hogy Teleki nem maradt annak idején miniszterelnök: sokkal intelligensebb, mint Bethlen, és lehet vele beszélni, míg Bethlen teljesen elzárkózó, csak a felesége befolyása alatt áll. A legfontosabb ügyeket sem közli senkivel. Különben az asszonynak volt oláh asszony az anyja, egy Mocsonyi lány.[1397] Tehát nem magának Bethlennek oláh származású az anyja, mint ahogyan azt sokan a politikája után hiszik. A lapok nagybetűkkel hozzák az első oldalon: A Kellogg-békepaktum életbe lépett.[1398] Utána ugyanolyan nagy betűk-

1396 Ugyanúgy – ismételjük – alelnök volt, mint Ritoók Emma. Szikra volt az elnök.
1397 Mocsonyi Lívia.
1398 A Briand–Kellogg-paktumról van szó. Nagy jelentőségét az adta, hogy az aláíró államok vállalták:

kel: a Szovjet betört Kínába. Érdekes, hogy ettől a kínai háborútól az emigráns oroszok az ő eszméik újjáéledését és Kyrill cár trónra jutását remélik, mert a fegyveres hatalom fitogtatásában szerintük meg kell, hogy bukjon a bolsevista rendszer. Különben az egész nyár csendes nálunk, csak a kereskedések buknak meg sorban egymás után. A boltok üresek, senki sem vásárol, pedig mindenütt engednek az árakból, csak hogy eladjanak valamit. *(Istenem, vajon az én memoárjaim is olyan unalmasak, mint a Sebestyéné és Marczali Henriké?)*[1399]

❖

Augusztusban nemzetközi diákkongresszus. A szónokok hangsúlyozzák, hogy a nemzetek megértése végett jönnek össze. Közben majdnem összeverekednek az olaszok és a csehek *(szerbek és oláhok nem jöttek)*. Mindenki politizál, és a nemzeti gyűlöletek állandóan kirobbannak. Jelics, a szerbgyűlölő horvát küldött a magyar külügyminiszter útlevelével van jelen. Persze azzal bízták meg, hogy a magyarsághoz való ragaszkodást a horvátok között hangsúlyozza. A többiek is így éreznek, csak nem mutatják annyira. Ennek a Jelicsnek a ládáját a szerbek feltörték, és ellopták a magyar útlevelét (mely természetesen titkos). Más írásokat is kerestek, de nem találtak. Mindezt azért tették, hogy majd bizonyítékuk legyen Jelics ellen Szerbiában. Jelics nem is mehet vissza. *(Friedrich Sári magyar kiküldött információja.)*

❖

Mostanában megint eljárok a [Magyar] Filozófiai Társaság előadásaira. Sokat vártam, különösen az esztétikai előadóktól: Mitrovics [Gyulá]tól, Brandenstein [Bélá]tól. Tíz év óta nem tudtam a tudományommal foglalkozni, azt hittem, hallok valami újat. Nahát: Brandenstein Arisztotelészre hivatkozott. Elég régi. Csalódtam bennük.

❖

A rossz hírek a panamákról mintha enyhülnének. Legalább a Csáky Károly lemondása (!) a honvédelmi miniszterségről, és a Gömbös minisztersége sok jóval biztat. Gömbös azonnal nyugdíjazta azokat, akik a leggyanúsabbak voltak. Egy hírhedt államtitkárról – akinek a neve nálunk már önmagában panamát jelentett – azt beszélik, hogy úgy ment el, hogy az utolsó jelentkezésen, miután Gömbös megmondta neki a véleményét, nem adott neki kezet. Mindenki nagyon bízik Gömbös megalkuvás nélküli gondolkozásában, csak a zsidó lapok savanyúak vele szemben.

Vass minisztert pedig most már papi rangja sem védi. Sőt, éppen a jó katolikusok botránkoznak meg rajta a legjobban. Ahogy Koch kollégám is a Katolikus Nagygyűlésen[1400] mondott beszédében. Nem emlékszem, hogy mi volt, de azt mondják, hogy 30 milliós jövedelme van a prépostságból és a miniszterelnök-helyettességből együtt. Mikor kijön a lakásából, az embereket lekergetik a járdáról, ahonnan ő fog végigmenni. Keresztény alázat és szegénység! Egy vitéz rokkant beszéli, hogy több százezer pengő maradt fenn a rokkantadóból, és ezt a népjóléti minisztériumban egymás közt szétosztották. És mégis jobb a helyzet. Az emberek nem élcelődnek többé a visszaélések felett, hanem nagyon komolyan kezdik meg ellenük a küzdelmet.

---

konfliktusaikat nem teszik háborús cselekmény tárgyává. A második világháborút nem tudta megakadályozni.

1399 A nagy magyar történész a *Nyugat* 1929. évi 16. számában életének rövid szakaszára emlékezik. Bizonyosan nem unalmasan. Élete 1918 őszéig terjedő szakaszáról könyvnyi terjedelemben – bár az írónőnél messze rövidebben – írt, a kézirat 2000-ben jelent meg a Múlt és Jövő Kiadónál. A könyv értékét Szekfű Gyula és Tóth Zoltán Marczaliról írt nekrológja, valamint Gunst Péter utószava növeli.

1400 Általában évente – külföldi mintára, egyfajta parlamentként – megrendezett tanácskozások a katolikus egyház erősítése, s leginkább a liberalizmus (egyébként térségünkben nem kimondottan erőteljes) hatásának további gyengítésére. Az első 1894-ben, az utolsó 1943-ban volt hazánkban.

Mindig újabb híreket kapunk a külföldi revizionista mozgalomról is – a javunkra. Mussolini újra és újra biztosít a barátságáról. Miért ne lehetne belőle valami? Hiszen ki hitte volna pár évvel ezelőtt, hogy még a déli sarkot is átrepüljük *(Byrd)*? Vagy ez talán még a mi hazánk eggyé válásánál is nehezebb? Pedig most már Clemenceau is meghalt 88 éves korában. Miért nem húsz esztendővel ezelőtt?[1401] Vagy csak képzelődés, hogy egy embertől függ a sors, és minden bekövetkezett volna egy másik Clemenceau vezetésével?

Diktatúra-hírek terjednek el karácsony előtt. Azt is hallottam, hogy Gömbös vagy Garami (!) lesz a miniszterelnök. Az utóbbi visszatért az emigrációból. *(Tulajdonképpen nem szabadna ezt a szót használni ezekre az emberekre, amelyet a mieink olyan tragikus jelentőségűvé tettek. De most nincs más szavunk.)* A munkanélküliek állandó zavargását, mint mondják, ezek az emigránsok fűtik és bolsi pénzzel táplálják. Mintha a szerencsétleneket erre fűteni kellene! És micsoda borzalmasságok derülnek ki a „szent népről" is. Ezek az arzénes mérgező asszonyok olyan szörnyetegek, hogy az ember nem tudja, hova sorolja őket. Betegek vagy boszorkányok? Vagy természetesnek találják, hogy öljenek?[1402] A férfilakosságnál elterjedt bűneseteknél azt hittem, hogy a háború rontotta meg őket, nem érzik a gyilkosság szörnyűségét, és az emberélet nem sokat jelent nekik. De az asszonyok!?

Sok szomorút hall az ember, aminek a fonákja szinte komikus. Hóman [Bálint] a Nemzeti Múzeum régiségtárában keresett valamit, hogy eladhassa, annyira nincs pénzük. Néhány tárgyat a város hajlandó volt átvenni, és akkor derült ki, hogy a múzeumnak nincs 7 pengője számlabélyegre! Igaz lehet ez, vagy csak keserű élc? Mindenesetre Klebi-gazdálkodás folyik. Milliárdos építkezések, a külföldet bolondítani akaró mutogatások és bent ilyenforma a helyzet. Azt mondják, Bethlen szeretné már elküldeni, de nincs aki vállalja a kultuszminiszterség átvételét, olyan összevisszaságban vannak a pénzügyei, dacára a nagy költségvetésnek.

A városnál pedig Ripka [Ferenc] megy, helyette Sipőcz [Jenő] lesz a főpolgármester. A városi ügyek Wolffék kezében maradnak, ez a megegyezés Bethlennel a kormány támogatásáért. Ripka karrierje érthetetlen. Apja kishivatalt viselt Gödöllőn. Ő maga mint fiatalember Erzsébet királynéról még életében egy kis könyvet írt, ezzel kezdte az útját. Nagyon kevésre tartják az eszét, de meg fogják valamiféle miniszternek tenni, hogy aztán megbuktassák és megszabaduljanak tőle véglegesen.

IV.

Egyre kedvesebb vasárnapi zsúrjaim és a Kultúrszövetség vigasztal. Januárban hetente egyszer kivesszük a magyar úri kaszinó[1403] szép nagytermét, így végre úgy látszik, biztosak lehetünk

---

1401 Ahogy – mondjuk – Károlyi Mihály „időben" történt lelövésétől, úgy a „Tigris" korai halálától az írónő mély-mély meggyőződéssel a dolgok merőben másként alakulását remélte. A kimagaslóan nagy személyek történelmi szerepének az emberek túlnyomó többsége messze nagyobb jelentőséget tulajdonított korokon át, s tulajdonít ma is, mint ami valójában igaz. A másik oldalon a struktúrák szerepének az eltúlzása divat. A kettő között valójában dialektikus kapcsolat létezik. Annak mentén felfejteni a reális arányokat – az már valami… Lenne.

1402 A Tiszazugban elterjedt, s leleplezett arzénes gyilkosságokról van szó. A háborúban megrokkant (esetenként „csak" impotenssé lett) férjeiket gyilkolták meg – bizonyára a legtöbb esetben óriási lelkitusák nyomán, életük nyomora súlya alatt ezek az asszonyok – a lassan ölő arzénnel. Az írónő másutt jóval modernebb szemlélettel fejteget hasonló témát, amivel ismét azt támasztja alá, hogy volt benne ugyan korszerűség, de nem csekély korlátok közé szorítva… És ne menjük el szó nélkül a szent nép idézőjelezése mellett sem. Mert ugyancsak rávilágít az írónő – egyébként kétségtelen – demokratizmusaa vaskos korlátaira is. A nép – mint minden egyéb – istenítése természetesen történetietlen. Ám a deformitásaiért egyet s mást ugyancsak tettek a fenn lévők. Kállay Miklós volt magyar királyi miniszterelnök modernitásban bizonyosan elmaradt az írónőhöz képest. Mégis emigrációjában, amikor az egyik beszélgetésében szóba került a magyar nép mentalítása, maga mondja, a történelem során elég sokat tettünk (ti. az uralkodó osztályok) a nép gerincének megroppantására.

1403 Ez egy kártyaklub volt, amelyet majd a rendőrség bezár, s főleg nem tévesztendő össze a két komoly kaszinóval. Ld. erre később a 519. lapon írottakat. (A főrendeké a Nemzeti Kaszinó volt, a tehetős polgári elemek számára is elérhető az Országos Kaszinó volt.)

abban, hogy van helyünk, ha össze akarunk jönni. A Bristol [Szálló] azért vált lehetetlenné, mert folyton behallik a sikongó, bőgő jazz muzsika. Glatz Oszkár már itt tartja meg előadását a zsúfolásig telt teremben a modern művészetről. Utána nagy vita folyt, melyben Fáy [Dezső], Szobotka [Imre], Emanuel Béla vesznek részt a művészek közül, sok a hallgató. *(Azt hiszem, valamikor nevetni fognak azon, hogy milyen fontoskodva írom le ezeket, de akkor még hallatlan volt az, hogy a művészek maguk szólaljanak meg a művészetükről.)* Most már rendes szokássá vált, hogy a vitát én nyitom meg, kérdést intézve az előadóhoz vagy felvetve egy ellentétes véleményt, hogy kihívjam a többiek ellentmondását. Így kitűnő vitatémák keletkeznek. Februárban Szerb Antal beszél a modern regényről, Richter Aladár iparművészetünk életkérdéseiről. Egyik legremekebbül sikerült estünkön Molnár Antal zeneakadémiai tanár tart előadást a modern muzsikáról; Földessyné Hermann Lula pedig Bartók, Kodály, Sztravinszkij műveiből ad elő zongorán, és interpretálja az előadót. *(És mindezt ingyen teszik meg, csak a cél sikere érdekében!)* Nagy vitát provokál Breit Vince előadása a modern lakásról, még Mica is összeszid egy hencegő zsidó lakberendezőt a vitában. Áprilisban óriási közönség előtt Ascher Oszkár, [és] egy [másik] művész a *Nemzeti Színház*ból *(nem emlékszem a nevére, úgy sajnálom, mert remekül szavalt)* és Palásthy Géza adnak elő, hogy az előadóművészet stíluskülönbségeit éreztessék. Előbb bevezető előadás, azután ugyanazokat a verseket szavalják el, és mivel Ascher azt akarja bizonyítani, hogy a szavalóművész és a színész két különböző stílust képviselnek, ezért természetesen a vita sem marad el.

Azért, hogy a fiatalabb nemzedéknek kis mulatságot és az egyletnek pénzt szerezzünk, Wagner Géza felajánlja a műtermét, hogy benne estélyt és táncot rendezzünk. Ilyenkor az előadásokat persze senki sem hallgatja, a fiatalok mind a táncot várják. Nagyon érdekes volt maga a műterem a hatodik emeleten, egy rosszhangú zongora mellett remekül mulattak – még én is öreg fejemmel, olyan vidámak voltak a fiatalok. A megmaradt rengeteg ennivalót – batyubál volt – a Horthy Kollégium diákjainak küldtük el.

Májusra fiatal művészek első zenei estjét hirdettük meg a Kaszinó termeiben. Három nappal az estély előtt a rendőrség bezárta az egész kaszinót tiltott kártyázás miatt! Nahát, ilyen pech is csak engem érhet, hogy éppen egy kártyaklubban csináltuk a kultúrát! Persze rengeteg munka három nap alatt új helyszínt találni, új meghívókat küldeni... Valóban kegyetlen munka volt, de azért jól sikerült. Csak – mint az minden megváltoztatott műsorral megtörténik – nem voltak olyan sokan, mint máskor. A műtermi látogatásokat is folytatjuk, új művészismerőseink Szobotka Imre és Vilt Tibor. Viltnek akkor még a Baross utca egyik mellékutcájában találtuk meg a műtermét egy pincében. Azonnal láttam, hogy nagyon tehetséges. Vettünk is a műveiből, hogy műtermet bérelhessen. Azután kapott római ösztöndíjat. Később is megtörtént, hogy mi láttuk meg először egy-egy fiatal tehetségnek az első műveit, és segítettük, hogy továbbjusson.

December vége. Zsiga beszéli, hogy a franciák állítólag elégedetlenek a kisantanttal. Gyenge, vagyis nem eléggé erős hátvéd nekik a német ellen, ezért azt szeretnék, ha Magyarország, Ausztria és Csehország megint egy, a régi monarchiához hasonló egységet képezne. Akár királyságot, nem bánják. Akárkit választhatnánk királynak: Ottót, Józsefet, Horthyt vagy Albrechtet. A románokkal nem törődnek.

Karácsony Zsigáéknál. Cécile semmi kellemetlenséget nem mond. Úgy látszik, hogy Mária [testvére] figyelmeztette, így jól telik el az este. Csak Cécile mindig unalmasabb. Hosszadalmasan beszél minden frissesség nélkül, még mindig a régi felfogással – pedig be megváltozott a világ 1919 óta! Legtöbbet szokás szerint önmagáról szól: saját tetteiről, mondásairól, felfogásáról és befolyásáról. Mindent a saját énje központjából ítél meg: politikát, művészetet egyaránt.

Nagyon szép karácsonyi ajándékot kaptam a könyvtártól: segélyt. Méghozzá elképzelt reményemen felül. Talán megszabadulhatok végre adósságaimtól és kicsit helyrehozhatom tönkrement házi felszerelésünket. Mert még mindig nagyon sanyarúan látszik a múlt, a háború a tönkrement fehérneműn, az abroszokon, ezüstön stb. Sokkal jobban fáj ez, mint a szegényes evés és mulatság, talán még a kulturális igények lecsökkenésénél is, hiszen mindennapos rossz érzést leginkább

ez okoz. Ezt érzem elproletárosodásnak, mikor az ember rosszul foltozott abroszról pakfong[1404] kanállal eszik, nem az elegáns ruha hiányát. Zsiga figyelmeztet, hogy ne költsük el ezt a nagyobb összeget, mert még rosszabb idők jönnek, az élet még nehezebb lesz.

Én nem találom, hogy a középosztály sorsa ma rosszabb volna. Úgy érzem, a legnehezebben túl vagyunk. Igaz, hogy a teljesen szegény ember sorsa borzalmas. Mica beszéli, aki a gyermeksegítő akcióban vesz részt, hogy milyen rettenetes a nyomor, amin segíteni kellene, de nem lehet. De mi ma jobban élünk, mint két évvel ezelőtt. Ha eltörik egy pohár vagy csésze, nem érzem tragédiának, csak a pénzt sajnálom rá, de meg tudom venni. Meleg bundánk van télire, és Évinek is meg tudom adni azt a kis, annyira kívánt eleganciát, ami a fiatalok boldogsága. Ha visszaemlékezem a három fűtetlen télre az évtized elején, a télikabátomra vastag katonaposztóból (úgynevezett tisztviselőszövet), mégis óriási a különbség. Igaz, hogy néha lehetetlen kijönni egy-egy hónapig a keresetünkből – habár már Mica is rendes fizetést kap –, de ez nem sújt le a földig, mert van remény, hogy a másik hónapban kigázolunk a bajból. Persze annak, akinek kevesebb van, az küszködik – talán többen, mint tudjuk. A drágaság körülbelül 4,5 %-kal nagyobb, mint tavaly ilyenkor. Nagy baj az is, hogy a luxus őrületes a mi viszonyainkhoz képest, amellett folytonosan nő. Az új divatos hosszú ruhák, az új selymek, melyek a régi kis selyemrongyok helyébe jöttek, a háború előtti vastag moarék, brokátok csodálatos új színekben virítanak ki a kirakatokból. És minden asszony megkívánja és meg is szerzi őket. Beszélik, hogy színházakban, hangversenyeken csak úgy húzzák a nők maguk után a „sleppet", ékszerek tömege ragyog. Persze a legtöbb utánzat, de nagyon tetszetős. Én is szeretem ezeket a csillogó bolondságokat a fiatalokon, akiknek jól is áll. De honnan veszik azt a sok pénzt, ami erre kell? Honnan telik? A boltok karácsony előtt ugyan üresek voltak, csak a két utolsó nap teltek meg. Ennek legfőbb oka, hogy a tisztviselők csak akkor vásárolhattak, mikor már megkapták a karácsonyi segélyt.

❖

Az erkölcsi züllésről még mindig sokat beszélnek, főleg az arisztokrácia körében.[1405] Én bizony csak azt látom, hogy a középosztály asszonyai dolgoznak, főznek, takarítanak, kenyeret keresnek, úgyhogy azt a kis örömöt, amit így néha szerezhetnek maguknak, nem lehet sajnálni tőlük. Bár keresnek a grófnék is. Bethlenné a hírek szerint két vagy háromezer pengőt kap havonkint a *Budapesti Hírlap*tól, ír egy tárcát érte. Mások szerint csak 600 pengőt egy cikkért, és a belügyminiszterné is kap 700 pengőt a semmiért. A *Budapesti Hírlap* megmentése éppen most volt nagy parlamenti hecc kiváltó oka. Különben Bethlenné darabjáról egy vicc: „*A szürke ruha* Zilahy legrosszabb darabja." Vagy egy másik: „A magyar íróknak már olyan rosszul megy, hogy Zilahy kénytelen volt női szabónak menni, de a *szürke ruhát* elszabta." Fájó dolog, hogy egy magyar miniszterelnök feleségének ilyen rossz híre van minden tekintetben, nemcsak pénz dolgában. Nekünk itt egyesületet kell alakítani, hogy a középosztályt felvilágosítsuk, miért kell magyar árut vásárolni, hogy a behozatalunk miatt a pénzügyi mérleg teljesen fel ne boruljon. Nem tudom, igaz-e, hogy egymillió pengő megy ki naponta. De a Bethlenné *Szürke ruhá*ja Olaszországban nagyon sok pénzbe került: százezrekbe... Itthon persze nem kellett pénz az előadatásához, csak egy megbukott darabbal több. Érdekes, hogy még név és hatalom sem elég ahhoz, hogy a közönség elfogadjon egy darabot, mely neki nem tetszik.

A *Pesti Napló*ban regényem előtt a Telekinéé jött még. Nagyon rossz mű: lélektanilag, szerkezetileg, minden tekintetben. Egyáltalában a magyar regények üressége megdöbbentő. Surányi [Miklós] *A csodavárók*ja a legújabb, azt hittem, többet fog adni. A legnehezebb, legproblematikusabb időket ábrázolja, a magyarságot képviseli minden alakja egy dzsentri család keretében. Csoda módon nem ismerik a mi fajtánkat még olyanok sem, kik közülünk valók. Vagy csak

1404 Manapság alpakkának mondjuk.
1405 Ti. az arisztokraták erkölcsi zülléséről értekezik az írónő. – *EőÁ*

nem tudják megírni? Az egész romantikával vegyes, de ki látott már ilyen famíliát? Aztán üres, gondolatokban és beszélgetésekben is, a reflexiók banálisak, terjengős – de nem azzal a terjengősséggel, ami művészien epikus.[1406] Véletlenül ugyanakkor olvastam [Franz] Werfelnek egy regényét, a *Barbara oder Die Frömmigkeit*[1407] címűt, és elszégyelltem magam a magyar regények miatt. Pedig még ez sem a legteteje az irodalomnak. Ugyanaz a hosszadalmasság, de milyen mély, komoly, tele lélekkel, eszmével – talán hibája, hogy egy kissé mutogatottan van telítve velük, de mégis mennyivel több, mint a mi jó íróink munkái is. Lehet, hogy az ilyen nem kellene a magyar közönségnek, hiszen bennem mindig azt kifogásolják, hogy a regényeimben filozofálok![1408]

Surányi [Miklós]sal a Centrál Kávéházban találkoztam, ahol elmondta, hogyan lett író. Aranyos ember, magyaros kedvességgel. De azt hiszem, nálunk a kultúra hiányzik az íróinkból, az a kultúra, amely nem nevekben és idézetekben nyilatkozik meg, hanem vérévé, lelkévé válik az íróknak, és sehol sem tolakszik külön előre, csak az egész műnek a levegőjét adja meg, a mélységet és magasságot... És mégis, magam is haragosan követelem, hogy pártoljuk magyar íróinkat. Nem is tudnám megmondani, ha kritikus volnék, mi ez a megkívánt más jelleg, tartalom vagy forma olyan megmérhetetlenül finom differenciáltsága. Nincs meg zsidó íróinkban sem, mert azok vásárt csinálnak a kultúrájukból és még undokabb [módon]. Leginkább megvan Babitsban, akit bántanak is a prózájában megmutatkozó tudományossága miatt, nála ez kissé tudatosan előtérbe jövő klasszicizmussal keveredik. *(Szabó Dezső kegyetlen kritikája.)* Nincs igazán nagy regényírónk, jó, hogy a líránk szép még mindig. Babitsnál a regény – főleg a *Halálfiai* – mintha elegáns megmutatása volna annak, hogy ezt is tudom. Valahogy jobban tetszik az első két regénye.

1406 Már az *Invokáció*t megjegyzetelve jeleztük, hogy bármennyire is jellemzőek valóban a korszakra az írónő feljegyezte pletykák, híresztelések, véleményalakítások, azok egészének a szerkezete olyan, amiből az írónő felfogása is ilyen-olyan mértékben látható. Surányi Miklós ezen munkájánál minden bizonnyal jelentősebb súlya volt a Bethlen Istvánt és kormányzását népszerűsítő írásainak.

1407 Barbara avagy a jámborság – ném.

1408 Azért a regénynek 1933-ban mégis megjelent egy magyar fordítása *Barbara* címmel a Novánál. – *EőÁ*

1930

I.

Eperjesy Sándor beszéli január 2-án: a hágai [jóvátételi] konferencia munkája őrült izgalommal járt az utolsó héten a minisztériumokban. A pénzügyben karácsony előtt már éjszaka is dolgoznak, éjjel 2-3 órakor mennek haza a tisztviselők, Sándor teát és sonkás kenyeret ebédel. Az Állami Nyomdában az igazgató és két szedő elájult: 36 órán át szakadatlanul dolgoztak, éjjel is, a rengeteg nyomtatványon, melyeket a magyarok érvelésül visznek magukkal. Tegnap végre elutaztak a miniszterek, a vasúti kocsikat úgy kapcsolták, hogy egybenyíljanak, hogy éjjel is folytatni fogják [tudják] a megbeszéléseket. Egy rejtjelezőt és két gyorsírókisasszonyt vittek magukkal. Szabóky államtitkár erőszakos, de maga is ott dolgozik a többiekkel. Karácsony estéjén a gépírókisasszonynak nyolc óráig diktált, Sándort hatkor hazaengedte, aki úgy ki volt merülve, hogy a karácsonyfa meggyújtása és a vacsora után a pamlagon elaludt.

A hágai konferencia után ha Bethlen elfogadja az antant azon követelését, hogy 1943-tól 1963-ig [1966-ig] még jóvátételt fizessünk, itthon baj lesz.[1409] Ha nem fogadja el, akkor minket bojkottálnak, sehonnan sem kapunk majd külföldi kölcsönt. Csak az olaszokra támaszkodhatunk. Még az angol szocialista kormány is tisztességesebben viseli magát a mi ügyünkben, mint a német, mely teljesen közönyös. Korányi beszélte, hogy a román és szerb delegátusokkal külsőleges udvariassági viszonyban állunk, de a cseh olyan komiszul viseli magát, hogy velük nem is köszönnek egymásnak. Sándor szerint ha Hága nem hoz valami bajt, túl leszünk a gazdasági mélyponton, tehát optimistább mint mások, ami nem jellemző rá.

❖

Folytassam a kiseмberek és asszonyok ezer panaszával? Vagy talán nincs is más? Sz[egedy]-M[aszák] Pálmát, az államtitkár[1410] leányát – akinek anyja is jövedelmező, de kevés munkával járó állásban van[1411] – most kinevezték iskolanővérnek. Ez volt az egyetlen állás, melyre évek óta várnak az ideiglenesek, akik már ebben a szakmában dolgoztak. Azonkívül van egy sereg árva, szegény és képzett nő, akik elvégezték a köteles kurzust. Sz.-M. Pálma pedig csak a szokásos polgári iskolai képzettséget hozta, semmi gyakorlata nincs, a szüleinél nagy lakás, cselédség és jólét az osztályrésze. Természetesen a 140 pengő, amit kapni fog, és amennyiből más szegény leány boldog lenne, selyemharisnyára kell majd neki. *(Ez a „selyemharisnya" fejezi ki a nők luxusöltözködését évek óta. Egyszersmind bundát és selyemkombinét etc. is jelent.)*

1409 Baj helyett az 1931:XI. törvény lett belőle. Amely a Bethlen-kormány nagy-nagy dicsőségére arra kötelezte a magyar államot, hogy saját terhére kártalanítsa azokat a nagybirtokosokat, akik az utódállamokban az ottani földreformok keretében elvesztették földjeiket.

1410 id. Szegedy-Maszák Aladár

1411 Szegedy-Maszák Aladárné sógornőjével hasonló volt a helyzet. Ő Tormay Vera volt, Cécile testvére. Szóval az írónő rokona. Az ő esetében a kevés munkával járó, jól jövedelmező állás a MANSZ alelnöki pozíciója volt. Ahol korábban Tormay Vera bíráló szóval illeti testvére munkáját, ott az írónő őt teljes férjezett nevén említi meg. Ld. a 303. lapon írottakat. (Vera „szintén félt attól a tespedéstől, mely lassankint terjed" a MANSZ-ban.)

Februárban a Galli-Curci-skandalum[1412] nagy vitát kelt fel. Úgy látszik, hogy teljesen elvesztette a hangját, és most a Balkánon akar egy kis pénzt összeszedni. Tőlünk mindenesetre elvitt 70.000 pengőt. *(Ugyanakkor hallottam, hogy a nemrég megbukott Kuncz-cég – milyen régi, híres kereskedés! – vezetője, aki 30 évig volt ott alkalmazásban, most azért szaladgál, hogy legalább boltossegédnek bejusson valahova.)* Milyen jó lett volna az a 70.000 pengő a mi szegény művészeinknek! De azok, akik sznobságból elmennek a berekedt Galli-Curcit meghallgatni, vajon adnának-e csak félannyit is a mieinknek, ha kérnénk? A Kultúrszövetségnek erre nézve elég szomorú tapasztalatai vannak. A szegény középosztály segít annyira, hogy legalább karácsonykor tudjunk segítséget adni. (És Rothschildné [Rózsika], ha kérek. Csak nem akarom folytonosan zaklatni jótékonysággal, mert Mica is minduntalan kér tőle, valamely szegénynek, vagy proli gyermekeinek.)

Különben kultúrsegítség csak akkor jut, ha kellő reklámmal jár. Sopronban a Storno-család ásatásokat rendez. A minisztérium kiküldöttje jelenti, hogy ezek a provinciális római művészet legszebb maradványai Magyarországon. Egy részét elvitette a kormány a múzeumba, a többi ott hever. A gyönyörű oszlopokat, oszlopfejeket a polgármester eladatta építkezésekhez. Egy óriási antik szobrot azért nem akart a város restauráltatni, mert a meztelen szobor az erkölcsöket megrontja.

Blaskovich Aladár birtokán Tápiószentmártonban egész terület régi kunhalom van. Hiába ajánlott fel a birtokos ingyen munkaerőt, hogy a kormány ásatásokat rendezzen. Ellenben a földbirtokrendezésnél a bizottság a parcellázásnál ezeket a kunhalom-területeket adta ki a parasztságnak, úgyhogy Blaskovich a saját földjéből hasított ki és azt adta oda a kulturálisan értékes területekért. Csoda, hogy az angolok és amerikaiak még fel nem fedezték és el nem vitték a földből a magyar kincseket.

Zajti [Ferenc] indiai gyűjteményét azzal utasítottuk vissza, hogy felfogása ellentétes a hivatalosan elfogadott finnugor rokonság elvével. Ötvenezer pengőt kért érte, a város felajánlott hozzá húszezret, de még így sem vették meg. Zajtinak azt mondták, hogy ügyetlenül fogott hozzá, százezret kellett volna kérni és aztán azzal a miniszteri hivatalnokkal megfelezni, akitől a vásárlás függ. *(Annyi ilyet hallok, hogy sosem tudom, mi igaz belőle.)* Láttam ezt a gyűjteményt, de hozzáértők is azt mondják, hogy függetlenül minden magyar rokonsági kérdéstől rendkívül értékes. Majd el fogja adni külföldön. Megtartani nem tudja, mert az indiai útja minden vagyonát megette. És így majd külföldre jut, mint a Balassa Istvánné remek régi magyar népművészeti gyűjteménye, amelyet ma már nem lehet pótolni, mert a régi hímzések elpusztultak, pedig Balassáné a férje halála után felajánlotta az összes magyar szerveknek, múzeumoknak, gazdag embereknek. Hát persze, hogy nincs pénz! A kultuszminiszter most Svédországba és Finnországba utazik kellő reklámmal. Három ember megy vele, 75.000 pengőt kapott az utazásra. De ez csak az a része, amennyit bevallanak belőle.

Meglepett, hogy azt beszélik, Babits nagyon örült, hogy a Kisfaludy Társaságba újra beválasztották Kosztolányival együtt. Csak októberben tartotta meg a székfoglalóját. Egyszer megkérdeztem tőle, milyennek találta a Társaságot. Azt mondta, hogy olyannak, amilyennek képzelhetem: összességében szűklátókörű és elmaradt. *(Nem szóról szóra idézem, csak ahogy az emlékezetemben megmaradt.)* De úgy látszik, ez végre mégis elhallgattatta [vele szemben] a kommunista vádat.

Irodalmi szereplésem is megkezdődik újra. *Gyárfás* Sándor *[két élete]* díjnyertes regényem április 20-án indul a *Pesti Napló*ban. Még így is öröm, rossz újságpapíron is. *(Most találom meg Mollinárynak egy levelét abból az időből: „Beczássy [Judit] végigjárta előre a zsűrit és jóindulatukat kérve elárulta jeligéjét. Kállay és Sziklay azonban nem engedett" – a Gyárfás Sándor érdekében.)*

Még egy kevésbé kellemes irodalmi hír: Szabó Dezső Romániába készül. Megkérdezte tőle valaki, hogy nem fog-e ez az elszakadás a hazától lelki megrendüléssel járni. Szabó Dezső azt

1412 Amelita Galli-Curci operaénekesnő budapesti turnéjáról van szó.

Jövünk és megyünk

153. Emma 1892-ben 24 évesen

154. Emma Lipcsében egy panzióban a századelőn

155. A zsúrok Emmukája

felelte: – Mi az a lelki megrendülés? Az egész csak ennyit jelent – és összedörzsölte hüvelyk- és mutatóujját.[1413]

❖

De mit csinál a politika? Bethlen természetesen megint utazik. Állítólag nagy kitüntetéssel fogadták Angliában, úgy látszik, egyetlen hasznunk a politikájából, hogy összeköttetést tud szerezni a külfölddel, és hogy ott elismerik magyar politikai vezérnek.

❖

Június 27. Ezelőtt harminc évvel tettem érettségi vizsgát.

❖

Feszty Masa elbeszélését idézem. *(Mostanában ismerkedtem meg vele.)* Szép asszony, vagyis olyan, amit ma szépnek neveznek. Fiatalnak látszik, talán az is, ma sosem tudja az ember. Tehát mondjuk, hogy fiatal, friss, nagyon sokat foglalkozik önmagával és a saját dolgaival. Különben nagyon megnyerő, szépen mosolyog és nevet, bár nem olyan elragadóan, mint Hoffmann Edit. Nagyon tehetségesnek mondják. Akkor még nem ismertem a képeit. Később láttam egy kiállítását, erősen reneszánsz olasz befolyás, bitümös hátterek, de tehetséges, az bizonyos. Tehát azt beszéli, hogy most Klebelsberget festi, de mivel a miniszternek nincs ideje ülni, kénytelen fotográfia után megfesteni, és csak az utolsó átdolgozásnál fog a miniszter maga is megjelenni. Masa maga hoz fényképészt, aki leveszi Klebelsberget. A kép kitűnő lett, de nem hízelgő, mert mutatja elhízását. A miniszter nem fogadja el, rossznak találja, majd ő maga ad egyet. És másnap Masa csakugyan kap egy sovány, fiatal, érdekes arcképet, amin a miniszter legalább húsz évvel fiatalabbnak látszik. Mint mondják, Klebelsbergnek egész csomó van belőle, és mindig ezt osztogatja művészeknek, ha megfesteti magát, vagy a hivatalok lefestetik. Most Szeged részére festi Masa, de aztán egy másik városnak is.

Különben a Collegium Hungaricumokban mindenütt ott van a Klebelsberg táblája, mely felhívja a figyelmet a nagy alapítóra. Ezek a collegiumok nem éppen megfelelő berendezésűek, nem tanulnak a bentlakók nyelvet, mert mindig egymás között vannak. Túlságosan előkelő és nyugalmas, amit a lakói aztán az életben többé nem találhatnak meg. *(Erre nézve nekem is vannak tapasztalataim szegény művészek köréből, akiket a Kultúrszövetség mint éhezőket segített lakáshoz vagy műteremhez.)*

Ugyancsak Klebelsbergről beszélték: Szeged küldöttsége jött fel hozzá, megköszönni mindazt, amivel a várost elárasztotta, egyetemi épületeket, parkokat, templomot stb. Megkérik, engedje meg, hogy az egyetem aulájában felállíthassák a mellszobrát. Klebelsberg erre így felel: – Míg Tisza Istvánnak nincs szobra Magyarországon, addig senkinek sincs joga hozzá. Különben is rossz hatást tesz élő embernek szobrot emelni. – Azonban arra kéri őket, tartsanak fenn a templomban egy sírhelyet neki, mert Szegeden akar majd nyugodni. A küldöttség könnyekig meghatva távozik, és mindenütt elbeszélik a nagy férfiú lelki nagyságát. – Hajaj, itt baj lesz! – szól közbe Shvoy [Lajos székesfehérvári] püspök. – Mert tőlünk ugyanezt kérte: hogy tartsunk fenn egy helyet az egyetemi templomban neki, mert itt akar nyugodni. – Általános elképedés... Vajon hányszor hatotta meg ugyanezekkel a szavakkal és nemes nagylelkűséggel a küldöttségeket? Az élő hiúság ez a bevándorolt német fajta! Hol kicsiben, hol nagyban, de önmagukat tolják előtérbe. Tulajdon-

1413 Szabó Dezső nem optált Románia javára.

képpen ez a mai atmoszféra nagyon kedvező nekik, melyben a frázis lett úrrá, és a frázisaikkal ők lettek igazi magyarokká, nem mi.[1414]

Nem tudom, igaz-e, hogy a szegedi Pantheonba egyetlen protestáns embert sem vettek be, még Kossuth sincs ott. Pedig most már nem kell félni a Habsburgoktól. Nincs ott egyetlen nagy színész sem, mert mind protestánsok voltak.

❖

Friedrich Sári megint a diáknyomorról beszél. A fiúk kettétörnek egy cigarettát és úgy szívják el. De ez még romantikusan megmosolyognivaló (vagy megkönnyeznivaló?). De mikor egy diplomás ember elmondja, hogy két hét óta nem evett meleget, és nem tudja, mikor fog újra enni… A szellemi szükségmunkásokat most nyárra elbocsátják. Volt 80 pengő fizetésük, és milyen óriási protekcióval jutottak hozzá! Ez az elbocsátás most már éhenhalást jelent. Egy fiatalember, aki addig éhezett, kínlódott, ameddig bírta, most „Frauendienstre" adta magát. Ez a szép kifejezés azt jelenti, hogy nővel tartatja el magát. Lehet-e ezért aljasnak tartani, vagy csak gyöngének is? A diák külügyi bizottságban is sok a visszaélés, és az elszámolásoknál mindig hiba van. A minisztérium csak Friedrich Sárinak a saját kezébe adja át a pénzt, melyet csak aláírt számla ellenében szabad továbbadnia a diákvezéreknek. Persze mindenütt azok a vezetők, akik a legügyesebben tudnak előtérbe tolakodni. Ezek, a jó és ügyes modorúak, nyelveket beszélnek, de megbízhatatlanok, mert szegények és nyomorultak. Ha 20 pengőt a kezükbe kapnak, nem csoda, ha elköltik. Nem dőzsölésre, hanem kenyérre és cigarettára. Szörnyű állapotok vannak itt is, és semmi kilátás a javulásra.

A Társadalombiztosítónál túlköltekezés volt a személyi kiadásoknál. Nagy támadások a parlamentben is. Erre nem a százezres igazgatóktól vesznek el, hanem a havi 80 pengős kis doktorokat bocsátják el éhenhalásra. Így nevelik ki a baloldali elégedetlenséget és a kommunizmust

II.

Kommunizmus! Július végén levelet kapok Ernst Blochtól a MANSZ-hoz címezve, ahonnan hozzám juttatták. Azt írja, hogy itt járt Pesten, nem mintha valakit meglátogatni jött volna, de fel akarta keresni azokat a helyeket, ahol együtt voltunk és jártunk: a Rökk Szilárd utcát, Budát. „*Mit Gewalt überfiel mich die Erinnerung an die Zeit, sowohl die vergangene wie an die damals gegenwärtige. […] Mein erster Weg heute Morgen war in die bunte Matthiaskirche, wie damals, mit Ihnen bleibt meine Erinnerung an die alte reiche Zeit mit Ihnen (sie war nur mit Ihnen möglich) unverändert: die Dankbarkeit meiner Erinnerung bleibt unverändert.*"[1415] Bár sejtettem, hogy nem sok jóra fog vezetni, meghatott és szívesen feleltem neki a sok változásról, mely külsőleg és lelkileg is ért. Sajnos ezzel megint benne voltunk a világnézeti ellentétekben, és bár igazán megható módon igyekezett meggyőzni az ideális kommunizmus nagy eszméiről, újra és újra megírtam neki, hogy ezt soha idealizmusnak nem tekinthetem, míg végül megkértem, hogy ne írjunk többé egymásnak, mert meggyőzni úgysem tudjuk egymást, és csak újabb összeütközésekre lesz alkalom minden sorunk. Nem válaszolt, és én nem bántam.[1416]

1414 Való igaz, hogy a német gyökérzetű, s teljesen magyarrá vált Klebelsberg Kuno közmondásos hiúsága nem rokonszenves vonása. De életműve jelentős, abból az írónő elbeszélése semmit sem mutat meg. Miközben az ingaeffektus jegyében manapság nem kevesen a másik véglet felé tájékozódnak…

1415 „A [közös] idő emléke valósággal megrohant, azé a múlté, ami akkor a jelen[ünk] volt. [...] Ma reggel első utam a színpompás Mátyás-templomba vezetett, mint annak idején, változatlan maradt [bennem] az együtt töltött (és csak Önnel lehetséges) gazdag múlt emléke, [amire] változatlan hálával [gondolok]." – ném. – *EőÁ*

1416 A súlyos és szövevényes előzményekre ld. a memoár 269. és 388-389. oldalán írottakat, valamint a kapcsolódó 601. és 1093. jegyzetet.

❖

Ugyanezekben a napokban véletlenül újra kihúztam a könyveim közül Marcus Aureliust szép kiadású angol fordításban, melyet fura módon éppen Párizsban vettem, tehát elég nemzetköziség tapad hozzá külsőleg. Olvastam újra, hogy milyen hálával emlékezik meg szüleiről, tanítóiról, ismerőseiről… Elgondoltam, ha valaki feljegyzéseimet olvassa [majd] életemről, azt hiheti: vagy soha semmi szép és jó nem ért, vagy háládatlan lény vagyok. Nem vagyok az. Mindig lelkemben hordom azt a nagy boldogságot, hogy olyan család közepén nőttem fel, amelynél ideálisabbat képzelni sem lehet. Nemcsak szüleim, hanem testvéreim is sok szeretetet pazaroltak rám, holott én, habár szerettem is őket, sokszor voltam türelmetlen. És ami a legcsodálatosabb, hogy annyi szeretet ért idegenek között is. A közügyek terén is sok elismerést kaptam, különösen művészektől, a barátaim nem győzték mutatni, mennyire szeretnek és nagyra tartanak. *(Ahhoz képest nehány csalódásom egészen elvész.)* Mikor vasárnap délutánjaimat kezdtem rendezni, teljesen ismeretlen írók eljöttek egyetlen levelem után, és nem győzték bizonyítani, mennyire szeretnek nálam és velem lenni. Fiatalok saját magukénak tartottak. A hivatalban[1417] alig volt összeütközésem, és ami volt, az sem irántam való ellenszenvből, inkább apró hiúsági sértődöttségekből eredt. Az osztályom fiatal leánytisztviselői magánéletük problémáival bizalommal fordultak hozzám, ezért aztán annyira ismertem a mai fiatalság életét, hogy regénytémát éreztem benne. *(Nem felejtem el tanáraimat, különösen a német professzorokat.)* Az egyetlen, ami nem sikerült, az irodalmi karrier volt. Bár ott is többen ismernek, mint az ember a köteteim fogyása révén gondolná. Vigasztal az, hogy tudom, akad majd egy derék kis doktorandusz, aki felfedez és ír rólam egy disszertációt, így majd a többieknek is eszébe fogok jutni.[1418] Habár nem gondolok a halhatatlanságra, mint Antónia és Zsiga hitték, de hiszem, hogy ennek a kornak a kérdéseit és küzdelmeit az én regényeim közelebb hozzák majd az utókorhoz, s különösen azokhoz, akik gondolkoznak.[1419]

Más is küzd az el nem ismeréssel. Mostanában olvastam Kodolányi [János] *Szakadékok* című regényét, mely újra azt bizonyította előttem is, hogy jól láttam régen, mikor nagy tehetségnek tartottam. Nem is állottam meg, hogy ne írjak neki. Gondoltam a saját tapasztalatom alapján, hogy jól fog esni, ha látja, hogy szívesen értékelik a munkáját. Erre egy nagyon kedves levelet kaptam tőle megint: *„Nem is tudom megérteni, hogy kaphattam én ilyen levelet! Hogy jut eszébe valakinek megírni azt, hogy valami tetszett neki és megszorítani érte az ember kezét? Higgye el, egyik ámulatból a másikba estem, mert látom, hogy az emberek bizony jók, van bennük szeretet és együttérzés. Fogadja hálás kézcsókomat baráti soraiért, nem fogom elfelejteni és mindig eszembe fog jutni, ha bántanak vagy félreismernek. Ezt a kis regényemet én is nagyon szeretem, mert sikerült benne megformálnom néhai anyám tragikus alakját. A könyvet nem fogadták azzal az elismeréssel, amit megérdemelt volna, pedig úgy érzem, hogy bátran felveheti a versenyt Móricz Zsigmond Légy jó mindhalálig*jával. *[…] Tökéletesen egyetértek abban, hogy minden művészi munka alapja az élmény, és éppen ez különbözteti meg a dilettánst a vérbeli íróművésztől. Bevallom, vannak pontok, amelyeken én is dilettáns vagyok, tehát nem maradok meg a belső élmény területén. Éppen az a feneség(?)*[1420]*, hogy az ember az intellektusa által helyesnek felismert és életelvvé tett dolgokat belső élménnyé tudja alakítani. [...] Sajnos nem tudok semmi komoly munkához fogni, mert életviszonyaim borzalmasak… Asszonyom, annyi tervem van, annyira tele vagyok ambícióval, és oly olyan erősnek érzem magamat… és kezem, lábam, nyelvem össze van kötözve. Mit tudnék csinálni, ha hagynának!... Még egyszer köszönöm igaz, meleg levelét. Kérem, ne feledjen el, és ha a jövőben is írnék olyasmit, ami bosszantja, gondoljon arra, hogy szegény ördög vagyok, aki nagy erőfeszítéssel tudja néha megközelíteni a célját, s aki három embernek a jólétét és sorsát viseli a vállán."* – Hej, ha tudnék segíteni rajta! Ha volna folyóiratom! Tudom, sosem bánnám

1417 Ti. munkahelyén, a Fővárosi Könyvtárban.
1418 Memoárja végén megismétli e gondolatot. Igaz, ott már a magabiztosság helyett a *talán* szerepel.
1419 Elitizmusa rendíthetetlen: mély meggyőződése szerint azért nincs átütő sikere, mert kortársai nem gondolkodnak.
1420 A kérdőjel az írónőtől való.

meg, hogy egy ilyen tehetséget segítettem előre. Meggyőződésem, hogy az ő elismerése hamarabb be fog következni, mint sejtjük, s valamikor büszkék leszünk rá, ezért bőven idéztem egy nagy magyar küzdő tehetség levelét.

❖

Augusztusban Albrecht főherceg polgári házasságot kötött Londonban egy elvált asszonnyal, Lelbach Irénnel, ami a demokrata érzelműeket nagyon fellelkesítette újra, de én egyáltalán nem tartoztam ezek közé. Mit akart Albrecht a koronára való igényével, ha tudta magáról, hogy csak ennyit ér az ereje és akarata? Emiatt szaladgált évekig a dzsentrik közt, és igyekezett magát népszerűvé tenni? Csak nem képzelte, hogy egy ilyen házasság után királynénknak fogadnánk Lelbach Irént? Jó, hogy Antónia meg nem érte. Na hiszen, szomorú kis királyi jelenség lett volna. A feleségéről nem sok jót beszélnek a pécsiek, ellenben polgári ismerősei boldogan tegeződnek a fenséges asszonnyal. Mondják, hogy Izabella főhercegné majdnem belehalt bánatába.

❖

Mi készülődik Németországban? Lehetséges, hogy a szocialisták világának vége? A Nationalsozialisten[1421] – rendes nevükön csak nácik[1422], amit én eleinte gúnynévnek tartottam – a második legnagyobb párttá lett a szocialisták után. Még inkább bizonyítja a változást, hogy Ausztriában a választásokon egyenesen kisebbségben maradtak a marxisták. Ott, ahova a mi kommunistáink mint biztos helyre menekültek annak idején. Hát ez nagyszerű!

❖

Vass minisztert halva találták szeptember 9-én a lakásán. Nem csak életéről újul fel rengeteg beszéd, hanem haláláról is megdöbbentő hírek érkeznek, melyek jelentőségét még növeli, hogy a napilapok elsőre olyan bizonytalanul írnak a halál okáról. Mindenki meg van győződve arról, hogy öngyilkos lett, mert a népjóléti [minisztérium] panamáit többé már nem lehetett eltitkolni, és mert az egész kormány tudja, hogy nem sokáig tarthatják már magukat, sőt forradalomtól is félnek. Mind kimentették a vagyonukat Svájcba, de Vass mint pap(?)[1423] ezt nem tudta elintézni. Dréhr [Imre] nagyon bele van keverve a minisztérium csúf ügyeibe. Azt állítják, hogy Dréhr Imre csak az albertfalvai építkezéseknél négymillió pengőt tett zsebre, amint ezt ki szokták fejezni. A pere alkalmával a zsidók mind védték, hogy korrekt nagylelkűségből nem vall Vass ellen. Mások ismét őt okolják, hogy kihasználta a Vass gyengeségét, és a miniszter amiatt lett öngyilkos, amit Dréhr elkövetett. Egy bizonyos: hogy nagyon rossz dolgok vannak odabent. Ernszt [Sándor], aki Vass után jön, bizonyos, hogy abszolút puritán jellem, de gyomorbajos, savanyú ember, minden iniciatíva nélkül.[1424]

Egyik unokahúgom hallotta, hogy Bethlen maga hozza vissza Ottót, aki az olasz királyleányt veszi el. Bethlennek gyakori olasz utazásai is ezzel függnek össze, mert mindig odajárt, mikor azt mondták, hogy vadászaton van. Bethlen lesz Ottó gyámja, Gömbös pedig diktátor, a kormányzó hercegséget kap. Bethlen eddig az állam pénzét rejtegette (!)[1425] erre az alkalomra, mikor megint óriási munkaalkalmak fognak nyílni és a fizetések a régi béke magaslatára emelkedni. Ebben az az érdekes, hogy az összes pártok és egyének vágyálmait összekeverték benne boldog fantáziával.

1421 Nemzetiszocialisták – ném.
1422 Éppen fordítva: a rendes nevük a nemzetiszocialisták, a gúnynevük a nácik.
1423 Életvitele alapján az írónő Vass Józsefet nem tartotta annak. Ezért a kérdőjele.
1424 A Dréhr-ügy a korszak legnagyobb visszhangot kiváltott panamája volt. Nem csoda, hogy az írónő később ismét foglalkozik a témával.
1425 Az írónő felkiáltójele.

❖

Az egyetemi hallgatók most azzal keresnek, hogy vérátömlesztéshez vért adnak magukból. De a rosszul táplált fiúkat ez nagyon elgyengíti. Gerhardtné Zigány Jolán most jött meg nyolchónapi külföldi tartózkodás után. Petőfit fordítja franciára, de nem tudja kiadni, mert a kiadó 250 példány biztosítását kívánja, de a kormány nem segíti hozzá, holott a román és cseh kormány a saját írói fordításait 500 példánnyal garantálja. Hozzám jött tanácsot kérni! Azt is elbeszélte, hogy milyen remek a cseh propaganda odakint. Masaryk leánya Benfey professzornál dolgozik évek óta, és Genfben(?)[1426] állami költségen rendez összejöveteleket, estélyeket, vacsorákat, ahova a legnagyobb tekintélyek vannak meghíva. Minden tette és szava propaganda Csehország mellett. (Szegény Antónia, ha ilyen alkalma lett volna dolgozni mellettünk!)

❖

Benczúrnét a Grill Könyvkereskedés vezetője, egy Gergely nevű zsidó, úgy befonta, hogy az összes hátrahagyott képeket kicsalta tőle *(bizonyosan a nagyszerű feminista könyvtárat is)*. Dolányban most már csak a sírbolt a Benczúr-leányoké. Az üres villát kiadják műteremnek, ebből élnek és a csendéletekből, melyet festegetnek. Ez maradt a Benczúrné halála után. *(Aki – mint már talán említettem – öngyilkos lett.[1427] Miért? Senki sem tudja. Csak a család elsimította és cáfolta a hírt.)*

A zsidóság befolyása úgy látszik, a nők révén fog erősödni. Ma elképedve beszélte egy művészettörténészünk a könyvtárban, hogy Hekler Antal, fő fajvédő, a Turul magisztere, elvált a feleségétől, és egy zsidó asszonyt vesz el. A tanulóifjúság el van keseredve. Kevésbé izgatja az embereket, hogy Csáky [Károly], volt hadügyminiszter, Siró Annát veszi el, aki a Városi Színházban a görlök első táncosnője.

Ma Zsiga haragosan beszélt a Nemes Marcell *(Klein Mózes)*-ügyről. Ezt a tőzsdei üzérét a képeknek, fezőrt és művészek kizsákmányolóját – ilyenek külföldön is vannak, de nem teszik meg őket nemzeti nagyságoknak – a Képzőművészeti Múzeum halljában Klebelsberg és Petrovics [Elek] asszisztálásával, nagy pátosszal temették el novemberben mint a nemzet halottját. Igaz, hogy ajándékozott néhány képet a múzeumnak, tehette, mert annyit nyert már rajtuk. Egyszóval az embernek csak a kiszsidókkal nem szabad szóba állnia, mert akkor hazaáruló, mint én.[1428]

Milyen messze vitt innen egy hír, melyet a lapban olvastam: Bölöny József novemberben[1429] 81 éves korában meghalt. Nagyváradi emlékek rajzanak elő: a fabódé és a színházi előadások, az első számú páholy, Bölönyné szép és hideg megjelenése, és férjének szép, cigányosan magyar külseje – milyen ellentét! Réges-régen nem jutottak már eszembe. Milyen szép, fiatal idők voltak!

❖

Nagyon számon tartják az emberek, hogy a kormányzóné jótékonysági akciójára ki mennyit ad. Ennélfogva nagy felháborodást kelt a Folkusházy [Lajos] tíz pengője, még a lapok is megtámadták miatta. Mire azzal mentette magát, sőt saját érdeméül hozta fel, hogy ő indította meg a tisztviselők között azt az akciót, hogy fizetésük bizonyos százalékát adják oda a jótékony célra. Nahát, ez nem rossz, sőt nagyon jó! Ezek a tisztviselők! Maguk is rászorulnának némi ínségakcióra…

1426 Az írónő kérdőjele.
1427 Ott éppen a kétkedésének adott hangot.
1428 Utalás a Magyar Írónők Körében vállalt alelnöki szerepére.
1429 Szeptemberben. – *FI*

III.

156. Bethlen Berlinben
A szürke ruhánál bizonyosan fontosabb esemény volt…

Bethlen Berlinben, majd Ankarában.[1430] Eddig utazásait mindig titkos diplomáciai kirándulásoknak tartották, de most már azt mondják, hogy gyöngéd érzelmek, egy szép asszony viszi külföldi útjaira. Nyíltan élcelnek az emberek férj és feleség szerelmi ügyein, semmi tisztelet irántuk a közönség körében. A feleség rossz darabját (én nem láttam, csak mások után mondom) itt is, Olaszországban is az állam pénzén adatja elő. Íme az élc hozzá: „Nagy a szegénység, Zilahy kénytelen volt felcsapni női szabónak." *(Tudniillik a darabot, melynek címe A szürke ruha, állítólag Zilahy írta.)*

Mielőtt Bethlen elment Ankarába, állítólag azt mondta *(ez a sok „állítólag" szükséges, mert jelezni akarom vele, hogy nem bennfentes egyéntől hallottam)*: – Nem tudom, mi fog ezalatt itthon történni, és mire jövök haza.[1431] – Ezt még én sem tudom elhinni. Ennyire mégsem szólhatta el magát. Habár eléggé elszólta az utolsó beszédében, mikor kijelentette, hogy nagyon rossz a helyzet. Mire a zsidók siettek kimenteni

157. Az 1930. szeptember elsejei tüntetés
Nem túlzott Bethlen, amikor azt mondta: „Nem tudom, mi fog ezalatt itthon történni, és mire jövök haza".

1430 Időrendben fordítva történt. Az ankarai út október végén, a berlini – a lényegesen jelentősebb, Bethlen először teheti be a lábát hivatalosan a német fővárosba – november 22. és 24. között zajlott le.

1431 Az 1929–1933. évi világgazdasági válságba, a kapitalizmus eddig legnagyobb krízisébe Magyarország lassan csúszott bele, de 1930 már nagyon nehéz esztendő volt. Szeptember elsején zajlott le a fővárosban a korszak legnagyobb munkásmegmozdulása. Hatására a kormányzó bizalma is megrendült a miniszterelnökben. (Ő pedig – ismételjük – belátja, hogy rendszere megmentése érdekében mennie kell.) Innen indul el az a folyamat, amely majd elvezet Gömbös Gyula 1932. október elsejétől induló miniszterelnöki periódusához.

a pénzüket Svájcba és Angliába. Egy miniszteri, magasabb rangú tisztviselő mondta, hogy nagyon rossz néven vették a pártban ezt az elszólást, mert nagy ijedtséget okozott. Nemcsak pénzügyi körökben, hanem a közönség között is. Bár most némileg megnyugodtak, hogy a fenyegető november elseje elmúlt, és a kommunistákat elfogták. Egy beszélgetésből: – Tudod mi a legújabb politikai hír? – Mi? Talán megbukott? – Nem. De hivatalos helyről jelentik, hogy Bethlen végre Budapestre is ellátogat.[1432]

❖

Decemberben a népjóléti minisztérium panamái kiderülnek és általános megbotránkozást keltenek. Hiába mondják, hogy nem szabad az elhunyt főpap palástja alá bújni a bűnösöknek, mert igenis, Vass is bűnös ezekben az ügyekben. Neki látnia kellett, mi folyik ott évek óta, hiszen azóta beszélik a gyanút, hogy milyen gazdagok lesznek ott az államtitkárok, és maga a miniszter is. Most Dréhr benyújtott a Vass temetéséről egy 80.000 pengős számlát. Nem fogadták el. Erre leengedte 63.000-re. Csak sejteni lehet, hogy ezen is mennyit nyert. Ahogy az elterjedt élc mondja: „A Csobot-boltba, ahol művészi ipari tárgyakat árulnak, bemegy egy földmívelésügyi minisztériumi államtitkár. De drágállja az árakat: – Hiszen maguknál olyan drága minden, mint a népjólétiben a cilinder." – Ugyanis a Vass temetésére felszámítottak 18.000 pengőt – mely az állam pénzéből fizetendő – kilenc zsakettért és cilinderért, melyet a hivatalnokoknak vettek, hogy „reprezentálhassanak". A Vass szőnyegeit és bőrfoteljeit Hankó Elemér miniszteri tanácsosnál találták meg, aki odavitette magához, nehogy elkallódjanak.

Rozsnyay beszéli, tehát pletyka jellegű: Apponyi mondta el, hogy kérésére bevezette Ripkát Vasshoz. Attól kezdve, hogy ott megmelegedett, Ripka mindig elgáncsolta, ha Apponyi valamit ki akart vinni. – Képzelheti – így Apponyi –, hogy mikor az a két paraszt bezárkózva összeül, hogy etetik a fenével a grófokat. *(Nem az Apponyi stílusa.)*

Annak idején Hyeronimi [Károly]nak mennie kellett, mert olyan telkeket vásárolt meg, melyekről tudta, hogy ki fogják sajátítani. És a Lukács-féle sópanama milyen felháborodást okozott, pedig ezekhez képest gyermekjáték volt![1433] Itt nem arról van szó, hogy nincsenek becsületes emberek nálunk – mint sajnos a közönség hiszi –, hanem arról, hogy a nem becsületesnek erősebb a könyöke, a vezetők pedig behunyják a szemüket. Szomorú, ilyen vélemény is van: „Ugyan már, panama! Ha más csinálja, panamának mondják, ha magad csinálod, üzlet."

❖

Megint nem volt a Kultúrszövetségnek helyisége, miután az Úri Kaszinó nevű kártyaklubot bezárta a rendőrség.[1434] Végre a Teréz körúton kapunk egy termet. Rémes egy hely: piszkos lépcsők, WC-k mellett kell felmenni, üres terem piszkos falakkal, függöny nélküli ablakokkal. De mit tegyünk? Itt adott elő egyszer Karinthy még a múlt novemberben a hangosfilmről, miután megbíztam egy ismerőst, hogy ne engedje szokás szerint megszökni az előadás elől, melyet megígér, menjen utána taxival, ha muszáj, minden búvóhelyére. Csakugyan elcipelte egy félórai várakozás után, de az előadás nem volt valami jó, csak az utána következő vita. Sokkal nagyobb érdeklődést keltett a Hevesy Iván előadása a külföldi modern művészetekről, vetített képekkel, kitűnő este volt. Azután egy est, a fiatal írók költeményeiből szavalnak Ascher és Búzás Endréné, köztük Szabó Lőrinc, Sárközi, Erdélyi verseiből; a mi egyesületünk ismertette meg a magyar

1432 Eklatáns esete a hazai külpolitikai gondolkodás gyatraságának. A kormányfő nem hobbiból utazott annyit, hanem rendszere és országa érdekében. Ez esetben is sajnálattal kell rögzítenünk, hogy az írónő úgy rögzíti a pletykákat, hogy azokon keresztül saját felfogása is átszüremlik.

1433 Tisza István időszakának panamái.

1434 Ld. korábban az 1403. sz. jegyzetet.

középosztállyal a fiatal költő nemzedéket. Jó lett volna, ha Tormay néha eljön meghallgatni, hogy megtanulja, kik ma a magyar írók.

Márciusban táncestély a Bristolban, remek eredménnyel. Csupa elegáns leány és asszony, kitűnően mulattak és sok jövedelem volt. Többször tartottunk még szavalóestet. Egyszer fiatal írónők részére, ahol a saját verseimet nem engedtem szerepelni, mert – habár mint versíró fiatal voltam, de íróként nem. És továbbra sem akartam a magam dicsőségére rendezni az egészet. A műteremlátogatások között nagyon érdekes volt Mészáros László szobrásznál Kispesten, egy pajtában az udvar végén. Az apja fuvaros volt és tejet hordott ki reggel, és ebben neki is segíteni kellett. Nagyon tehetséges, később díjat is kapott, és akkor még senki sem ismerte. Sajnos azt hallom, megbolondították a kommunisták, és kiment Oroszországba.[1435] Az ismert művészek közül voltunk Márffynál, ahol először ismerkedtem meg Csinszkával. Kunwald Cézárnál úgy fogadta a társaságot, mint egy gróf. *(Ez vicc, de csakugyan nagyon előkelő fagylaltos ozsonnát adott.)* Kemény Lászlót is meglátogattuk, akkor még szintén kezdő tehetség volt. Voltunk még Nagy Sándornál, Remsey Györgynél Gödöllőn, és Pátzay Pálnál. Ő azért nagyon érdekes, mert kitűnő előadó, és többet magyaráz meg a művészetéből, mint a többi művész együttvéve, akik rendesen azt szokták mondani, hogy ők nem tudnak beszélni, csak alkotni. Mivel volt pénzünk, megvettük Vilt Tibor egy kis szobrát és Kemény Lászlónak egy képét, melyeket kisorsoltunk.

Jobban tudnánk válogatni, mint a hivatalos körök. A rossz Rákosi Jenő-szobor, melyet Strobl csinált, olyan sokba került, hogy a Rothermere 100.000 pengőjére a város még 20.000-et ráfizetett. Szakértők szerint az anyaga megér 10.000 pengőt és a munka olyan, hogy szégyen ilyen szobrokat köztereken felállítani. Fiatal tehetséges szobrászaink, ha nem akarnak éhen halni, névtelenül kell dolgozniuk napidíjért a neveseknél, mint Erdey Dezső.[1436] A hősi szobor-rendeléseknél ezek a beérkezettek kartellben vannak. Pedig ezen a területen még a fiatalok is kereshetnének valamit, és bizonyosan jobbat is alkotnának, mint ezek. Szegény Gulácsy [Lajos] beleőrült a nyomorúságba, pedig milyen tehetséges volt.[1437] A végén már festéket sem tudott venni, nemhogy képkeretet. Igaz, hogy most Aba-Novák [Vilmos] nagy örömömre megkapta a szegedi templom falképeinek a festését. De Aba-Novák nagyszerű adminisztrátora önmagának, mint ahogy a fiatal festők keserűen mondják, és nem is magyar, hanem tót vagy cseh. A sikere nem magyar, de a képei nem idegenek. Én örülök, ha asszimilált is, mert fiatal és tehetséges.[1438] Mondják, ő beszélte el, hogy nem ment könnyen a falképek ügye. A kisebb színes vázlatokat bemutatta Klebelsbergnek, akinek tetszett ugyan, de nem mert nagyon tetszeni. Ott tartotta hivatalos szobájában, és mikor látta, hogy sok más embernek is tetszik, csak akkor mert nyilatkozni, és végül megadni a megbízást.

Egy festő barátunk – Fáy Dezső, akiről szeretnék még többet is írni – beszélte ezt a nem művészeti eredetű történetet az egyik vasárnap délutánomon: a gyermekeinek volt egy tanítója, paptanár, Zsámbokynak hívják, akit kiküldtek Madeirába a király gyermekeihez tanítónak. Jó idő múlva Fáy megint találkozott vele Pesten, és megkérdezte, miért jött haza? Zsámboky elbeszélte, hogy egy szép napon megérkezett az Ottó nagyanyja, és meghallotta, hogy a másik szobában a gyermekek magyarul tanulnak vele. Szörnyű haragra lobbant, és kijelentette, hogy nem engedi, hogy a király gyermekei a „domesztikok" nyelvén tanuljanak, így azonnal el kellett jönnie a háztól. De úgy, hogy fél óra alatt összepakolt, és leküldték a faluba, hogy ott várja meg, amíg hajó indul. *(A legitimisták figyelmébe.)*[1439]

❖

1435 Valóban a kommunista eszme híve lett, s ahogy az már akkortájt számtalanszor a Szovjetunióban előfordult, koholt vádak alapján 1938-ban letartóztatták. Nem tisztázott a további sorsa.

1436 Erdey Dezsőre később ld. a 545. lapon írottakat.

1437 Ötvenesztendősen, 1932-ben hunyt el.

1438 Sikere természetesen döntően a magyarságé és az egyetemes emberiségé.

1439 A legitimistákkal szembeni ellenszenve is biztos pont világlátásában. Vö. a 610. jegyzetben írottakkal.

Nagy hatást tett rám egy erdélyi regény, a *Zátony* című. Dacára konstrukciós hiányainak az ilyen munka túl van azon, hogy – akár tudatosan, akár tudat alatt – esztétikai kategóriákat alkalmazzunk rá. Erdély minden szenvedését átéltem benne, és azt találom, hogy a híres erdélyi irodalom egyetlen olyan műve, mely nyíltan és kétségbeesetten meg mert szólalni. Az írója Székely Mózes. Mindjárt gondoltam, hogy álnév. Végre megtudtam, hogy egy Daday Loránd nevű református pap írta. A kéziratot kilopták Erdélyből, és Isten ments, hogy odaát megtudják a nevét. Később azt hallottam, mégis megtudták, de nem nagyon üldözték, csak kicsit, mert ő lett a külföld előtt bemutatható példa, akit az oláhok „szabadon elővezethetnek", megmutatva ezzel, hogy ők milyen humánusan bánnak a nemzetiségekkel. Mi ugyan hiába teszünk panaszt a cseh és román visszaélések miatt a Népszövetségnél *(magyarul sóhivatalnak nevezték el, nem tudom, miért, csak úgy sejtem).* Sir Robert Gower is interpellál ebben az ügyben az angol parlament előtt, de semmi sem segít, gyalázatosan folyik tovább az üldözés.

❖

Itthon pedig a zsidó befolyás virágzik tovább. Mikor valaki Hevesi [Sándor]t, a *Nemzeti [Színház]* igazgatóját megkérdezte, hogy a Ritoók Emma darabja csakugyan olyan rossz volt-e, hogy nem fogadhatta el, azt felelte: – Csak csináljon a Ritoók Emma keresztyén politikát… – Az Athenaeum igazgatója pedig azt feleli egy hasonló kérdésre: – Nem tudja, mit jelent nekünk a Ritoók név? – Hát szép! Csakhogy erre a keresztyéneknek azt kellene feleniük, hogy „majd mi is tudni fogjuk ezután„. De hát hol van a keresztyénség?[1440]

❖

Friedrich Sári – aki a diákakciók egyik vezetője – adja ezeket az információkat: a Magyar Nemzeti Diákszövetség, melynek tagjai a Turul, a Hungária, a katolikus és protestáns szövetségek, kiléptek a MEFHOSZ-ból[1441], mert vezetőik erősen balra hajlanak. *(Bartha Miklós Társaság.)*[1442] A MEFHOSZ kapott az ínségakcióból 200 ruhát. A szegény, éhező, legmagyarabb ifjúság semmit.

Van egy minisztertanácsi határozat, miszerint a zárórapénzeket a diáknyomort enyhítő akció javára kell adni. A minisztérium ezt a nyomorenyhítő akciót feloszlatta, és a zárórapénzeket a kultuszminisztériumnak utalta át. Ott azonban azt a pénzt nem diákcélokra, hanem más célokra használták fel. 1930-ban egymillió pengő segélyt osztott ki a főváros, a baloldali egyesületek bőven kaptak belőle *(például a Természetbarátok ismert kommunista egyesülete)*[1443]. Ezzel szemben a Turul kérvényét az ügyosztály elő sem terjesztette.[1444] 1930 karácsony estéjére segélyt kértek a fővárostól 120 otthon nélküli, szegény diák karácsonyi vacsorájára. Néhány heti hitegetés után elutasították a kérvényt. A Turul végül gyűjtés útján biztosította 90 diák ünnepi vacsoráját. Szellemi szükségmunkára 1929-ben a Turul ajánlására felvettek hat fiatalembert, 1930-ban egyet sem. Általában az a hír, hogy az egyes elöljáróságoknál sok élelmiszer, tűzifa van felhalmozva,

1440 A történetet néhány lappal odébb még vastagabban jegyzi le az írónő.

1441 Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége.

1442 Ebből a társaságból indult a népi írók mozgalma, amely minden bizonnyal a két világháború közötti Magyarország legjelentősebb, leginkább jövőbe mutató mozgalma volt. Az írónő „balra hajlanak"-kitétele arra vall, hogy nem sokat értett-érzett meg ebből.

1443 Az írónő ez alkalommal is – messze nem egyedüliként – egybemossa a szociáldemokratákat és a kommunistákat. Ez azért is történetietlen, mert ebben az időben a szélsőjobboldali mozgalmak, rendszerek voltak offenzívában. Ezt a nemzetközi baloldal a fasizmus előretörése-fordulattal nyugtázta, s késhegyig menő küzdelem folyt a „fasizmus" meghatározása körül. A vita hevében mindkét oldal megkapta a fasiszta billogot. Leginkább a szociálfasizmus dívott, de – mondjuk – a kommunizmusból kiábrándult József Attila fasiszta kommunizmusról szóló elmélkedése ma is kedvenc szólama az antikommunista harcosoknak.

1444 Ez a rendszer jellegéből következett. A turulisták nagy kedvvel verték, inzultálták, vetkőztették a zsidó születésű (avagy csak annak látszó) hallgatókat, amely messze nem következett a rendszer természetéből.

mely mind kiosztásra vár. Közben a diákoknak nincs téli ruhájuk, nem tudnak fűteni. A szövetség hazafias szellemét bizonyítja, hogy a Király Színházban *Az okos mama* című színdarabra ingyen jegyeket ajánlottak fel nekik, de az ifjúság visszautasította, mert nem fogad el olyan darabra jegyeket, melyben Fedák Sári a főszereplő, aki a kommunizmusban hazafiatlanul viselkedett.

Ezekkel a küzdő szegény fiúkkal szemben aztán nem csoda, ha a fiatalság többi részéről az a hír, hogy a Rassay-pártba szervezték be őket. Az egyetemi tanárok is tudják, és keserűek miatta. Friedrich Sári aztán megmondta nekik az igazat: a nemzeti diákszervezet évek óta könyörög segítségért a kormányhoz és egyebekhez, de hiába. Végre is a nyomorgókat mind meg fogják venni Rassayék *(baloldali demokraták).*[1445] Nem kívánhatjuk, hogy szentek legyenek. Egy hordár kijelentése: – Kérem, mi a mai világban éhen halnánk, ha az urak nem velünk küldetnék zálogba a holmijukat… *(Mi is.)*

❖

Karácsonyra egy kis örömet hoz, hogy a tündérmeséim megjelennek. Mint minden könyvemnek, ennek is sok nehézség állott az útjában. Évekkel ezelőtt a Göncöl Vállalat[1446] akarta kiadni, ki is nyomatta, s a Jaschik [Álmos] illusztrációit kezdték sokszorosítani, de nagyon rosszul. Végre is az egész abbamaradt, és a kinyomtatott ívek ott maradtak Békássyéknál. Egyszer eszembe jutott, hogy megkérdjem Révaiéknál, nem adnák-e ki. Vállalták. De úgy, hogy a nyomtatott példányokat nem veszik át, hanem újraszedetik. Végre most megjelent. Egy könyvemre sem kaptam még annyi kedvező bírálatot, mint erre. Nem veszem kicsibe ezt a műfajt sem, mert a meséket nagyon szeretem, éppen olyan komoly műfajnak tartom, mint a regényt. Még a *Nyugat* is elismerő sorokat közölt, gondolom a Török Sophie tollából. De Hoffman Edit is írt róla. Úgy látszik, elkésett a közlésével, mert nekem személyesen küldte el: „*Nem mindennapi mesék. […] írói értékük, ötletes, édes humorral tele előadásuk, üdén magyaros nyelvük is megkülönbözteti őket az egyéb ilyenfajta könyvektől. De mindennél fontosabb az az életfilozófia, melyet Ritoók olvasás közben belelop a gyermek lelkébe. Nem emlékszem, hogy valaha is olvastam volna ennyire optimista írást… Amilyen szépek, annyira zordak is a régi mesék… Ritoók csak annyira nyúl a régi kellékekhez, amennyire az szinte múlhatatlanul hozzátartozik a meséhez: a hármas szám, az illedelmes és nyájas köszöntés jutalma… Meséi különben úgyszólván újak. A realitásnak még csak a látszata sem fontos neki. Egyre visszatérő és bájos motívum a méreteknek meglepő elváltoztatása: egy parányi gyűrű hirtelen az óriás kezének méreteit veszi fel, egy 15 éves fiú rálép egy levélre és azonnal el is fér rajta, egy liliomfa tetején erdőkkel, mezőkkel, palotákkal megrakott óriási földrészt barangol be egy másik kis hős. Oly korlátlan a mesékben a fantázia, hogy gyakran nem is történetek, hanem valami álom benyomását keltik… A mesék kegyetlensége teljesen kimaradt belőlük… Elegendő a bátor elhatározás, a hősies nekigyürkőzés, a többi magától elrendeződik. Hinni és bízni kell magunkban és másokban… E tekintetben legkedvesebb az utolsó mese a Karácsonyi manóról… Ritoók Emma gyönyörűséges életfelfogása még minket is megigéz... Gyermekeink életbátorságot tanulnak belőle, amire éppen ma nagy szükségük van.*”

Ebben a rendkívül kedves és elismerő kritikában az a legérdekesebb, hogy tudatosan eszemben sem volt életfilozófiát adni, de annál boldogabban játszottam a képzelet világában, ahol nem kell arra figyelni, hogy meg ne hamisítsuk a mindennapot. A *Pan*t is azért írtam olyan passzióval… És van még egy csomó rövid kis mesém, melyeket már évek óta hét pengő honoráriumért írtam Singer és Wolfnernek, és melyek legtöbbje tele van fantasztikus és szép gondolatokkal. Szeretném is kiadatni, de ki jár utána? *(Ez persze utólagos megjegyzés.)*

❖

Csak Isten adna már jobb új esztendőt!

1445 Ékes példája az ellenforradalmi táboron belül dúló harcoknak. Rassay messze nem volt baloldali, de nem az írónő platformjáról támadta a Bethlen-rendszert.

1446 Békássyék vegetáló kiadója.

1931

I.

Ez az év már a legelején nagy megújulást hoz nekem is a Könyvtár útján. Átköltözünk az ócska iskolai helyiségből a Wenckheim-palota gyönyörű termeibe.[1447] Az átköltözés óriási munkáját aránylag könnyen végzik a fiatalemberek a hivatalban, nekünk csak a saját osztályunk holmijait kell rendbe rakni és átvitetni. Sokkal nagyobb munka volt a palota átalakítása. Nem akarták barokkos jellegét a belsejével sem megváltoztatni, így minden átalakítás és berendezés ebben a stílusban készült. A szép faburkolatú étterem lett a folyóiratolvasó, a tükörterem pedig a rendes olvasóterem. Minden szoba csodaszép, hát még a régihez képest! Különösen a keleti gyűjtemény. De hiszen bárki megláthatja bármikor, mert ez a berendezés évszázadokra szól. Az egyetlen modern benne a raktárhelyiség amerikai lépcsőivel, emeleteivel és polcaival; ez is hosszú időre ad helyet a beszerzéseknek, és még akkor is bővíthető, nem úgy, mint a múltban volt. Nem is tudom, hogyan bírták rendben tartani az egészet abban a nyomorúságos helyszűkében. Csak mióta átjöttünk, lett külsőleg és megfelelően impozáns belső értékéhez. Az igazgató óriási munkát végzett addig, amíg így helybe jutottunk, büszke is lehet rá. És nekem egy külön kis szobám van, melybe elkértem a könyvtár összes modern megvetett képeit. Magam is vittem be néhány falidíszt, a pamlagra terítőt, nagyon szép szőnyegem van, azután a mosdó elé spanyolfalat tettem, egy pálmát és nyíló virágot az asztalomra... Régen a poros raktárhelyiségben volt egy íróasztalom, semmi több. Valóságos lelki felszabadulás is. A szocialista városatyák dohognak a költségek miatt, de ezt már nem bánjuk.

Ez a szocialista fellendülés baljós: nagyon is kezdenek megint mindenbe beleavatkozni. Hacsak Németország végleg el nem dönti jobbra vagy balra az ügyet. Berlinben valóságos harcok vannak a kommunisták és a horogkeresztesek között. Igen, ezt az új szót meg kell tanulnunk, mert végzetes és sorsdöntő jelentőségű lehet. Nem valami politikai pártnak látszik, hanem uralomra törő politikai elvnek, éppen úgy, mint a kommunizmus.[1448]

❖

Irodalmi viszonyok: a Corvin-rend az irodalmi nagyságok új hierarchiáját teremti meg. De a mi fiataljainknak nem sok haszna van belőle.

Tegnap az Otthonban, mikor az írónők gyűlésére mentem, Vándor Iván azt kérdezi, nem tudnék-e a Kultúrszövetségből K[odolányi] J[ános] írónak 50 pengőt adni, mert ha nem, holnap kidobják a lakásából, és nem lesz mit ennie. Megdöbbenek. Egyike a legtehetségesebb fiataloknak, és nincs annyi tisztesség és becsület az irodalom embereiben, hogy megmentsék? Hol van a *Nyugat*?

1447 A Könyvtár ma is ott működik – széles fiókhálózattal – Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár néven.

1448 A két háború közötti korszak – köztudottan – a szélsőségek kora. Az „éppen úgy", avagy az „éppen nem úgy" hitviták tárgya. Való igaz, hogy a hogyanban, a hatalomgyakorlás módszereiben sok volt a hasonlóság. Ám a kettő között a célokban nagy a különbség. Amit nagy divat manapság relativizálni, sokszor lenullázni. A kommunista rendszerek egy vitathatatlanul szép – és sok szempontból valóban utópisztikus – eszmét gyakorlatukkal ilyen-olyan mértékben diszkreditáltak. A másik oldal vegytiszta képletét jelentő hitlerizmus ellenben eleve azzal indult, hogy származásuk okán népfajokat fog kitelepíteni, áttelepíteni, kipusztítani.

158. A kormányzó vitézt avat 1930-ban
A rendszert bizonyosan erősítette, a társadalom előremenetelét aligha.

De megdöbbenek azért is, mert karácsonyra minden pénzünket jótékonyságra költöttük. De azért eszembe jut valami: – Nincs-e eladni való megjelent műve? – De van. – Akkor megveszek belőle ötven forint [sic!] árán tízet az egyletemnek, ötöt megpróbálok a Könyvtárnak eladni. Mikor hazajöttem, azonnal elküldettem neki a pénzt. És elhatároztam, hogy ezután csak olyan egyletbe lépek be, amely segít a tehetségeken.

Mollináry Gizella az Athenaeumnál kérdezősködött, miért nem adják ki a regényemet, holott a zsidó Berkesét kiadták. Hiszen ugyanazt a pályadíjat nyerte meg. Ez különben jellemző. Az igazgató némi kertelés és hebegés után: – Nem mond magának semmit a Ritoók név? – Vagyis exponáltan keresztyének vagyunk. És itt nemcsak rólam van szó, hanem minden hasonló gondolkozású emberről is. Pedig nem vagyok antiszemita[1449], hiszen mindig ezt vetik a szememre a jobboldalról, de amazok meg nem bocsátják meg, ha érződik rajtam a keresztény nemzeti lélek. Hiszen Hevesi [Sándor] is azt mondta: „Csak csináljon Ritoók Emma keresztyén politikát." *(Zárójelben teszem hozzá: „...majd kitörjük a nyakát". Úgy látszik, ez általános harc ellenem a baloldalról. Talán Benedek Marcell kritikája a Lexikonban, a „modernek ellensége" is azért hangzik így, mert ő aztán liberális zsidóbarát.[1450])*

De azért úgy áll a dolog, hogy ha nem mindig csak szónokolnának, hanem tennének is valamit, akkor a zsidóság nem uralkodhatnék úgy, hogy a *Nemzeti*[1451] *Színház* igazgatója gúnnyal mer beszélni arról, ha valaki kereszténypolitikát csinál.[1452] A Tisza idejében, a hírhedt liberális

1449 Számos esetben mondja magát antiszemitának, a legsúlyosabb megnyilatkozása ebben a kérdésben az Ernst Blochhoz 1923-ban írott levele, amelynek a velejét is beleírta memoárjába. Összegzően: megkeseredett, szelektív antiszemita volt.

1450 Ld. még részletesebben az 547. oldalon írottakat. Emma egyébként féligazságot mond.

1451 Az írónő aláhúzása.

1452 Az írónő történelemszemléletével messzebbre nem lehetett menni. A képletbe beletartozik a numerus claususról rendelkező 1920. évi törvény, amelyben ugyan árva szó sincs a zsidónak született állampolgárokról, de az éle bizonyosan ilyen irányba vágott. A keresztény középosztály – e memoár is bizonyság rá – lényegesen keményebb törvényt akart, a meghozott jogalkotás valójában kormányzati akaratot tükröző kompromisszum volt. Az eredmény az lett, amit az írónő is leír fentebb. Azzal a nem jelentéktelen kiegészítéssel, hogy az 1923-ra bekövetkezett konszolidáció a Gömbös Gyula és társai vezette irány vereségét, olyan rendszert eredményezett, amely a feudális eredetű nagybirtok és a jelentős részben zsidó származású gazdasági elit világát teremtette újra. Ebből az ördögi körből egy tisztességes földreformmal, valamint a választójog tágasságának megőrzésével lehetett volna kitörni. Bethlen István ellenben így látott lehetőséget biztos lábakon álló rendszerre, és igaza lett. De az is igaz, hogy ezt a rendszert is vastag felelősség terheli az 1944-1945-ös tragédiáért. Miközben legnagyobb súlya a történelmi múltnak, s a geopolitikai helyzetnek volt. És mindezzel sem kerek a történet. Az adott paradigmában azért nem lehetett többre jutni, mert a kapitalizmus aligha a földi paradicsom világa. De sokaknak paradicsom, s a kizsákmányoltaknak, azok jelentős részének is – ha működik a fékek és ellensúlyok rendszere – képes élhető életet nyújtani.

világban, nem volt zsidó a *Nemzeti [Színház]* igazgatója, és ha bement az ember egy kiadóhoz, nem utasították vissza, azért, mert keresztyén. Egyetlen színházunk, egyetlen kiadónk, sőt még nyomdánk sincs talán. A régi keresztény kereskedők sorra buknak, mert a magyar társadalomnak nincs arra pénze, hogy fenntartsa őket, zsidó pedig nem vásárol náluk. (Egészen természetes aztán, hogy Zsigának a MONE megalapítása óta egyetlen zsidó páciense sem volt.) A keresztény társadalom olyan szegény, hogy nem tud jó holmit megfizetni, és így az áruházak zsidó bóvlijára szorul. Állítólag a Stádium keresztyén vállalkozás (persze a Szent István csak katolikus írókat ad ki), de amikor egyszer elmentem a Stádiumba, egy nagyfülű zsidó fogadott úgy, mintha még sosem hallotta volna a nevemet. Egy tervezőtől hallottam, hogy a Stádium borítórajzot rendelt tőle: az egyiket nem fizették ki, a másikat megtartották fizetség nélkül. Pár hónap múlva a művész egy könyvesbolt kirakatában egy egészen más könyvön látja meg a saját rajzát. Vagyis a vállalat ellopta a művét, és ezért sem fizetett. Beperelje őket? – Pénzbe és időbe kerül – gondolta –, egye fene! A zsidó legalább fizet, ha üzletet köt.

Furcsán jártam az írónők matinéján Beregi Oszkárral. Én figyelmeztettem az elnökséget, hogy támadásnak teszik ki magukat, ha felléptetik. De azt mondták, hogy Beregi sosem csinált semmit, és ha Fedáknak megbocsátottak, ezt annál inkább megtehetik ezzel a szamárral. Én persze az első sorban ülök. Kijön Beregi és elkezd régi halálénekeket olvasni. Egyszer csak előveszi a *Pan*t – amely a művészszobában volt megtekintésre letéve – és abból kezdi el felolvasni ugyancsak a halálénekeket. Elmondja, hogy az én művemből olvas, és olyan elragadtatott pillantásokat vet felém, hogy majdnem zavarba jövök. Kiderül, hogy csakugyan ezekre a régi versekre készült, és mikor bement a művészszobába és meglátta a *Pan*t, nagyon érdekesnek találta a címét. Kinyitotta és meglátta benne azt, ami éppen az ő programjába való. Ezért volt annyira elragadtatva ettől a véletlentől. Mindezt a matiné után, a művészszobában beszélte el nekem, Beregi-féle hódító stílusban. Na, ha látott volna minket beszélgetni Lindenmeyer, vagy Cécile, mi lett volna ebből!

❖

Milyen szörnyű tél volt megint! Hideg, havazások, hófúvások, a szokott vasúti közlekedés leállása a Dunántúlon. Milyen boldogság, hogy újra tavasz van! De azért zavarosak az idők. A választások még a magyarság becsületes gerincességét mutatták a városban. De már júniusig nagy változás mutatkozott a gondolkozásban. Talán az enyémben nem, de mikor Bloch leveléből újraolvastam a kommunista elvek dicséretét, és meg akart győzni arról, hogy a világ megváltozott, és a fejlődés egyetlen lehetséges módja a marxizmus, megszakítottam vele a levelezést.[1453] Nem mintha a befolyásolástól féltem volna, de megelégeltem az örökös cáfolgatásokat. A fiatal nemzedék pedig mára már nálunk is erről beszél. Nem zsidók, nem borzas fanatikusok, hanem komoly fiatalemberek, sőt olyanok is, akik túl vannak a harmincon. Ez a lehetetlen kormány az őrültségeivel elérte azt, amit eddig még semmilyen baloldali propagandának sem sikerült. Azt sem tudom, mikor hallottam először így beszélni itthon, de emlékszem, hogy már a tavasszal megkérdeztem Zsiga unokaöcsémtől, mit gondol ezekről a véleményekről? És ő – a Ritoók – azt mondja, hogy nem kerülhetünk el valami szörnyű katasztrófát, ha ez így megy tovább. – Apival erről beszélni sem lehet – mondja –, nem akarja hinni vagy nem is akar gondolni rá. – De ő egy gyárban van, és nem olyan elzárt társadalmi környezetben mozog, így látja, hogy rohanunk a forradalom és a felbomlás felé. Szörnyű a nyomor, a munkanélküliség, és minden a szocialisták táborába vagy éppen a kommunizmus felé hajtja az embereket. Valakinek mondtam, hogy feltűnt a szavazáskor, milyen különös arckifejezésük van a szocialista fiatalembereknek. – Igen – így a válasz –, szörnyen elbizakodottak, mert tudják, hogy övék a jövő.

A fiatal írók közül néhányan – akikkel melegebb viszonyban vagyok a rendes téli zsúrokon kívül – még májusban is el-eljönnek hozzám. Azt mondtam, talán azért, mert az emberek annyira

1453 Ld. a 388. oldalon írottakat és az 1093. sz. jegyzetet.

közönyösek, hogy már vitatkozni sem lehet velük. Csak én maradtam meg olyan élőnek, akivel még ezt is lehet. Szabó Lőrincék, Komjáthy Aladárék, Sárközi [György], Simon Klára, Szirmaiék vannak itt utoljára. Állandóan olyan tárgyakról vitázunk szenvedélyesen, amelyek az előbbi témához vezetnek. Mi, akik arról vagyunk híresek, hogy nálunk nem politizálnak, először a nacionalizmus és a háború kérdését hozzuk fel, azután jön a szocializmus és a bolsevizmus. *(Nem tudom, nem befolyásolják-e a mai fiatalságunknak ezt az új gondolkozásmódját a német események, és főleg a májusi spanyol forradalom, melyet egészen bizonyosan bolsevista ügynökök izgatnak fel, és amit – mint mondják – pénzzel is segítenek.)* Dideregve hallom, hogy az én barátaim is kikerülhetetlennek tartják a forradalmat, sőt az európai felfordulást. Komjáthy atyja valami magasrendű hivatalnok, ő maga miniszteri tisztviselő *(osztálytanácsos?),* a családja pedig olyan régi magyar, akár az enyém, „tehát nem valami borzas, mint mi" – veti közbe Lőrinc. Ám ő is azt mondja, hogy aligha van más kibontakozás. És nem kell olyan nagyon félni ettől, nem szükséges annak olyan borzalmas eszközökkel folynia, mint Oroszországban. Erre Sárközi: – Igen, Oroszország feláldozta magát, ő a mártírja ennek a jövendőnek, hogy megmutathassa, hogy lehetséges a megvalósítása. És ha szörnyű lenne is a kivitel módja, végre is mikor egy társadalom rendje megváltozik, az mindig szenvedésekkel jár. A mai a népvándorláskor alakult ki, és az elég vérrel és borzalommal járt. – *(Egészen, csaknem a szavakig hasonló Bloch érveléséhez, mindkettő zsidó.)*

Ezek a fanatikusokhoz tartoznak, hanem Komjáthy végtelen nyugalommal és előkelő objektivitással mondja – éppúgy, mint egy fél órával azelőtt az atom-teóriákat vagy az új csillagászati felfedezéseket magyarázta –, hogy mit teremtett az orosz Szovjet, hogy az üzemei, a termelése mesések. Habár könyvekben ezt már olvastam, azt hittem, hogy ez csak szovjet propaganda. *(Későbbről hozzáteszem, hogy Zsiga unokaöcsém kint járt egy fél évig, és a technikai haladásról ugyanezt mondta, de sok szomorú tapasztalata is volt.)* – Nem kell azt hinni – folytatta Komjáthy –, hogy ez azt jelenti, hogy az embernek elveszik a bútorát, könyveit, ezüstjét. Ellenben minden tőke, ami a termeléshez szükséges, államivá lesz. Már most attól függ, hogy a mai vezetőréteg tud-e alkalmazkodni, be tud-e illeszkedni az új rendbe. Különben nem nálunk fog eldőlni, mert Spanyolország világosan a bolsevizmus felé evez, Németország teljesen át van itatva vele, ahol a nyomor – elbírhatatlan terhek mellett – még nagyobb, mint nálunk. Nem szükséges olyan bután és brutálisan dolgozni, mint Kun Béla, akinek állítólag már Lenin is azt sürgönyözte, hogy ne utánozza őket. Most pedig Franciaország, Amerika, Olaszország vígan köt egyezményeket Oroszországgal…

Lassankint úgy érzem, mintha kezdenék belemenni lelkileg, hogy ennek így kell történnie, és kikerülhetetlen. Csak nálunk az lesz a fontos, hogy ne a zsidók, hanem magyar emberek csinálják meg. – De azért nem engedem magam. Vitatkozom, és minden lehetséges érvet felhozok mindabból, amit Blochnak is megírtam. – Hát fenntarthatónak tartja a mai rendet, meg van elégedve vele? – kérdi Sárközi. Kénytelen vagyok nemet mondani. – Akkor miért nem szavaz [a] szocialistákra? – Én…? Rothenstein Mórra?[1454] – mondom megvetően. – Hát miért engedték meg, hogy a Rothensteinek kezébe kerüljön ez a hatalmas mozgalom? – *(Ez ugyanaz, amit évtizedekkel ezelőtt magam is mondtam, és ami miatt apám már régen Marxot olvasta.)* De mikor mindezt elgondolom, magam is elszörnyülködöm: hát már így állunk, gondolatban már el is tudnám fogadni? Nem, ezt nem hiszem, de azt igen, hogy mindez lehetséges. De hogyan fog az ország megoldani egy újabb felfordulást?

De nem csak nálam, máshol is erről beszélnek. Június elején Ascher mondja: – Czechmeister jött Németországból, és azt állítja, hogy az utolsó pillanat a megmenekülésre Páneurópa megvalósítása, ha ugyan már el nem késtünk... – Az orvos Zárday dr. a tavasszal beszélte: – Egy-két év és Észak-Németország bolsevista lesz. Talán Dél nem, de az akkor elszakad. – Valaki mondja, hogy a fasizmus csak átmenet. Vagyis Európa körbe lesz kerítve, és benne az a kis középső

1454 Több cikluson át az MSZDP képviselője. – *EőÁ*

terület – benne természetesen velünk – nem maradhat meg. *(De hiszen a fasizmus nemzeti, és a nemzetiszocializmus is – vigasztalom magam, nem sok hittel.)*

Egy másik hasonló vita alkalmával itthon Mica azt mondja: – Lőrinc, én magára bízom magunkat, ha meg akarnak ölni, vigyázzon ránk, amíg magát is meg nem ölik a forradalmak logikája szerint. – Évának más kifogása van: – De tőlem elveszik a templomomat! – Ez sem szükséges, csak akkor, ha az egyház veszélyezteti az állam új berendezését [– válaszolja Lőrinc].

Istenem, elég történelmi felfordulást éltem már át, szeretném ágyban megvárni a halált. Vagy lehetséges, hogy elfogadjam és elhiggyem, amit eddig borzadva utasítottam vissza, hogy ez az egyetlen menekvése az emberiségnek? Vagy azért borzadok tőle annyira, mert öreg vagyok, és már nem tudom megérteni? És ezek a fiatalok minden ellenvetésre azt felelik: – Hát maradhat így? Van valami jobb megoldása magának vagy másnak?

(Most, mikor ezt a részt másolom, alig tudom elhinni, hogy a zavaros, gonosz idők annyira megrendítették a lelkeket. El sem tudnám hinni, hogy valóban megtörténtek ezek a viták, ha mindjárt fel nem jegyeztem volna őket. Azóta a nemzetiszocializmus régen diadalmaskodott. Persze, hogy ez is államszocializmus, de csak most értem meg, mitől mentett meg minket. A nemzeti és faji érzés volt mégis az erősebb, és ez átvezet – bár ki tudja még milyen zökkenőkkel – a kommunizmus veszedelmein.)

Nagyon izgatott voltam a viták miatt és a könyvtárban is megkérdeztem a fiatal tisztviselőket, hogyan gondolkoznak. Jajczay mondja: – Nálunk azért is lehetetlen a helyzet, mert csak öregek lehetnek vezetők, a hosszúszakállasok. – Kint járt Olaszországban, mikor Apponyi is kint volt. A hivatalos és a nem hivatalos fasiszta közönség előtt beszélt a Habsburg-restaurációról, de ezzel csak általános megbotránkozást keltett az olaszok között. Mikor aztán Berzeviczy [Albert] kiment, csak egy kis könyvtárhelyiséget adtak át neki a beszéde megtartásához, ahol jöttek-mentek az olvasók, s ahová legfeljebb ötven ember fért be. De azok is mind magyarok voltak, mert az olaszok nem érdeklődnek delegátusaink iránt. És akkor Berzeviczy az olasz–osztrák háborúról tart előadást! Ezek a mi diplomatáink! Dehát minket mindenáron ősz bácsiknak kell képviselni ott is, ahol a giovinezza a jelszó. A fiatalság semmibevétele kapcsán Jajczay azt is elmondja, hogy a Római Magyar Akadémia kiállításán Hóman megveregette Aba-Novák [Vilmos] vállát, s megkérdezte tőle, hogy mennyiért adná el az egyik képét. – 1500 pengő – mondta Aba-Novák. – Na, adok érte 300-at – hangzott Hóman válasza.

Pátzay Pál, ez a nagyszerű tehetség, nem kapta meg az egyháztól a Szent Erzsébet-szobor-megrendelést, mert – amint megtudta – az egyház azt tartja, hogy nem adhatja azt olyan embernek, aki kompromittálta magát a kommunizmus alatt. Hiszen ez ellen nem lehetne szólni, ha mindenütt megtartanák. De ha a sokkal kevésbé tehetséges Fedáknak és *„Te csak pipálj Ladányinak”*[1455] mindent elfelejtettek, ezt is elfelejthetnék. Annál

159. Az utolsó ítélet a jászszentandrási plébániatemplomban
Ha igaz a történet, akkor Hóman Bálint szájából a hatalom arroganciája, vagy a tudatlanság – esetleg a kettő vegyüléke – beszélt.

1455 Csathó Kálmán iránti megvetésében az írónő most is következetes. Ld. még a 487. oldalt és a kapcsolódó 1362. sz. jegyzetet.

is inkább, mert Pátzay, aki a népbiztosságnál volt alkalmazva, nem csinált egyebet, mint hogy a művészeket nem hagyta éhen halni. Ellenben Tóth István, aki a megrendelést megkapta, állítólag Zala [Györggyel] együtt mintázta meg a Marx-szobrot 1919. május elsejére.[1456] Persze erről nincsenek hivatalos adatok, tehát el lehet felejteni. Pátzay be is volt zárva a bukás után, holott ő volt az, aki a műkincseket állami vagyonnak deklarálta, hogy szét ne hordják vagy le ne rombolják azokat.[1457] De Zalát soha senkinek nem jutott eszébe kérdőre vonni. Pátzay ráadásul egészen fiatal ember volt akkor, tehát még a fanatizmusát is inkább meg lehetett volna bocsátani, mint a meglett és vagyonos Zala tettét. Pátzayt, aki a mostani gazdasági egyetem épületében volt elzárva, a fogházigazgató munkára alkalmazta, emberien bánt vele, meghívta magához stb. (Később Pátzayt teljesen rehabilitálták.)

Ezzel ellentétben külföldön még a mi művészeinkkel is másként bánnak. Csak azért, mert több a pénz? Molnár C. Pál egy amerikai megrendelőtől 10.000 lírát kapott a *Fioretti* illusztrációiért, miután az amerikai egyetlen fametszetet látott tőle Rómában. De a metszetekről lefelejtették a szignót. Az amerikai már útban volt, mikor ezt észrevette, így meghívta a festőt Genovába, és onnan Spanyolországba, hogy az úton elintézhessék a szignálást. Minden fizetve volt. Molnár ezután még iniciálékat is rajzolt a könyvhöz, azt külön megfizették 5000 lírával. Nagy öröm, ha ilyet is hall az ember. Ellenben mikor 20 pengő lakbér miatt öngyilkosok lesznek emberek, akkor Apponyinak 270.000 pengővel megváltjuk a birtokát, és azon kívül is 2700 pengőt juttatnak neki. Ez már egy kicsit sok, hiszen képviselői fizetése is van, ami magában boldoggá tenne sok-sok embert.

Ezek a kommunista vádak nagyon bizonytalanok. Egy vasárnap délutánomon Sárközi beszéli, hogy Szabó Dezső Sümegen olyan szerepet játszott a kommunizmus alatt, hogy a végén egy cseléd szöktette meg Pestre, hogy el ne fogják. Erre Paál Árpád *(abszolút megbízható, komoly ember)*: – Nem mintha mentegetni akarnám Szabó Dezsőt, de én júliusban a kommunizmus alatt ellenforradalmi meghívót kaptam a Gellért-hegyre, egy titkos összejövetelre. Mikor odamentem, Szabó Dezső mint szervező fogadott. – Ebből okosodjék ki az ember.[1458] Ugyanez az eset lehet az öreg Palágyi Lajosé is, aki egy mentőiratot adott át nekem az Írónők Klubjában, melyben leírja, hogy milyen igazságtalanul zárták ki a Petőfi Társaságból. Meg vagyok győződve arról, hogy igaza van.

❖

Nem tudom, hogy ünnepelhetik Szent Imrét olyan nagyon. Májusban fejeződött be az ő tiszteletére rendezett év, annak összes szónoklataival és díszeivel. Ez még nagyobb hibája, sőt bűne volt

1456 Így történt.

1457 Lukács György erre így emlékezett: „A műemlékek összegyűjtése is nagy demokratikus vívmány volt. El kell venni a nagy alkotásokat a burzsoáziától és átadni a népnek, hozzáférhetővé tenni a legszélesebb rétegek számára. A szocializált műkincsek kiállítását én nyitottam meg. Kun Béla a maga prakticista módján rögtön kijelentette: a lefoglalt képeket külföldön jó áron pénzzé lehetne tenni. Ezt a szándékát csak úgy háríthattam el, hogy közöltem vele: mindenki tudja, kiktől koboztuk el a műkincseket, mihelyt tehát azok külföldre kerülnek, a volt tulajdonosok, a Nemes Marcellek, a Kohnerek azonnal lefoglaltatják és visszakövetelik »jogos tulajdonukat«. Ezzel a demokratikus alapelvvel nyertem meg a diktatúrában való közreműködés számára olyan kiváló kvalitású embereket, mint például Wilde Jánost vagy Kenczler Hugót." Szerdahelyi István így ír erről: „Kun Béla a szocializált műkincseket külföldön akarta értékesíteni, hogy így szerezzen fegyvereket a harcoló csapatok számára. Lukács felháborodott a nemzeti kincs feláldozásának tervén, s úgy gátolta meg kivitelezését, hogy június közepén gyorsan megrendeztette e műtárgyak — nagy propagandával kísért — kiállítását. Az így a figyelem központjába került alkotások eladása olyan felháborodást váltott volna ki, amelyet Kun nem kockáztathatott meg. Kun retorziója nem is maradt el: június 21-én, amikor a Tanácsok Országos Gyűlése megválasztja a Népbiztosok Tanácsát, s Kun a vezetőségből kihagyatja jobb- és baloldali ellenzékének vezéralakjait, Lukács is a kirostáltak sorába kerül." – *EőÁ*

1458 Tegyük hozzá még azt a tényt, hogy míg a kommunista Kassák Lajos folyóirata számára a proletárdiktatúrának nem volt papírja, Szabó Dezsőnek adott. *Az elsodort falu* májusban látott napvilágot.

István királyunknak – akire most állandóan hivatkoznak –, mint az idegenekről szóló törvény és a javukra tett rendelkezések. Nem értem, hogy nem merte ezt még eddig senki kimondani. Egy hatalmas király, aki most alapítja meg a birodalmát és a családja királyi jövőjét, ahelyett hogy arra nevelte volna az egyetlen fiát, hogy legyen legalább hat gyermeke öt fiúval, szentnek neveli a trónörököst. Ez annyira nem magyar, annyira minden józan emberi és nemzeti politika ellen való, hogy szinte kételkedést kelt az emberben – az országot egyébként kétségtelenül nagyszerűen megszervező – király magyarság iránti érzésében. Komolyan akarta ő az ország magyar voltát, az Árpádok további uralkodását? Vagy Gizella rontotta el a dolgot? Mi lett volna az Árpád-házból, ha uralkodása nem kezdődik mindjárt baljóslatúan öröklési viszályokkal? De mindez hiábavaló elmélkedés most már, éppen úgy, mint az a gyakran elmondott véleményem, hogy ha már az úgynevezett tatárokkal nem fogtunk kezet, legalább a török rokonságot megértettük volna, és nem harcolunk a Habsburgokért és a nyugatért, ahogy azt állandóan nagy magyar dicsőségnek tartják. Hát nem lett volna dicsőségesebb egy nagyszerű keleti birodalmat teremteni, és vele keleti kultúrát a finom nyugati helyett? És egy nagyszerű Magyarországot, hatalmasat és önállót? Na, ezért most lefejeznének.[1459]

❖

Micsoda szörnyűség megint a Glaspalast[1460] égése! *(Ez is olyan eset, mint a háborúban volt, amit ismerünk. Annak az elvesztése fáj. Mennyi borzalom, földrengés, tengerár, és elolvassuk az újságban, majd legfeljebb egy-két szót vesztegetünk rá.)* A Glaspalastot láttam – régi emlékek –, mikor először voltam külföldön. Szegény megboldogult Berta testvéremmel Reichenhallban voltunk, és én átmentem Münchenbe két napra, mialatt mindent látni akartam. Először életemben állottam a modern művészet előtt egy képtárban. Halálosan kimerülten ültem le két órakor a büfében, és olyan fáradt voltam, hogy nem bírtam megszólalni, és ebédet rendelni. A szőke bajor pincérnő olyan részvéttel nézett rám! Mennyi minden pusztul el mindabból, amihez az életem fűződik! Emberek is. Itt van a Kuncz Aladár halála, megint egy nagy magyar veszteség. És az én veszteségem is. Bár kevéssé ismertem, de nagyon sokat gondoltam rá, hiszen barátomnak, Lehel Istvánnak volt a legjobb barátja. A *Fekete kolostor*t olvastam.

II.

Mikor július 14-én a bankok bezárásának rendeletét[1461] olvastam a reggeli lapban, nem ijedtem meg. Habár rokonom, E[perjesy] Sándor, aki eléggé beavatott, azzal jött haza tegnap, hogy rosszul állunk! Beszélt arról, hogy rengeteg pénzt kimentettek vagy idegen pénzre váltottak át, és a német bukásnak is az volt a fő oka, hogy a bankok, a bankos és gazdag emberek mind kivitték a pénzüket az országból. Mondta azt is, hogy a Hoover-akció egyáltalán nem jószívűségből történt, kár a sok magasztalásért. Az amerikai bankok elébb mind visszavonták a rövid lejáratú kölcsönöket, és hogy a többit mentsék, és be ne következzék, hogy az egész európai pénzpiacot magával rántja a német bukás – ahol nekik még sok pénzük van –, segíteniük kellett a németeken.

Másoktól hallom, hogy Bethlen, Scitovszkyval és a gazdag emberek, a nagyzsidók mind kimentették már a vagyonukat, mire itt elkezdték a restringálást. Homa kollégám[1462] beszéli, hogy Pestszentlőrincen a főjegyző kétmilliót síbolt ki Svájcba. Persze kétmilliót nem lehet egy főjegy-

1459 Ezen épületes eszmefuttatást a 610. jegyzetben iparkodtunk az írónő gondolatvilágában elhelyezni.
1460 Üvegpalota – ném.
1461 Az előző nap összeomlott a németországi bankrendszer. A magyar kormány – egyébként az Olaszországban időző Bethlen István távollétében – éjszaka ülésezett, s hajnalra döntött a hazai bankok háromnapi zárva tartásáról.
1462 vitéz Homa Gyula főkönyvtáros. – *EőÁ*

zőnek tisztességes úton keresnie. Meg is indították ellene a vizsgálatot, olyan eredménnyel, hogy felmentették és fáklyászenével vitték vissza. Az a sok szegény munkanélküli ember ezt mind tudja. Mikor Homa most a választásokon a frontharcos párt [Frontharcosok Nemzeti Pártja] nevében mondott beszédet, odament hozzá az Egységes Párt vezetője és nyíltan 5000 pengőt ajánlott fel neki, hogy hagyja ezeket, és menjen át hozzájuk beszélni. Homa megbotránkozva tiltakozott. – Ugyan kérem – hárította el a kiküldött, mintha természetes dolgot kért volna. – Bolond voltam –, mondja utólag Homa –, mert most éppen 20 pengő kölcsön után szaladgálok.

Mikor a könyvtárba 14-én bemegyek, egyáltalában nem nyugodt a hangulat. Koch, a nagy „sparmeister"[1463] rémületben van a pénze miatt, és csak akkor ijedek meg magam is, mikor a Mica párezer pengőjére gondolok. Sőt, már régebben figyelmeztettek arra, hogy adjuk el azt a pár részvényt, ami még a kezünkben van, de ezzel is elkéstünk. Mindenki retteg az inflációtól. Egy újabb csődöt hogy bírna ki ez a szerencsétlen társadalom, illetve a középosztálya? A gazdagok megmentették a magukét, akinek pedig semmije sincs, az nem veszít.[1464] De mi, akik újrakezdtük a takarékoskodást, megint áldozatok leszünk. Homa másnap azzal vigasztal, hogy két nap alatt vagy nagyon jóra, vagy nagyon rosszra fordulhat a helyzet. És az is érdekes, hogy ilyen aggodalmak és bizonytalanság közepette mindenki végzi a dolgát, mintha semmi sem történt volna. Azt állítják, hogy a katonatiszteket berendelték. Úgy látszik, mégis félnek a zavargásoktól. És mi úgy végezzük a kötelességünket, mintha holnap is így végezhetnénk.

Ma bent voltam a köztisztviselők segítő egyletében, mely idegkimerültség miatt beutalt Párádra, amiért ki kellett volna fizetnem 105 pengőt, a nyaralás költségének 50 %-át. De a bankok bezárása miatt nem vehettem ki pénzt, ezért azt sem tudom, elmehetünk-e egyáltalán a fürdőre. Éva Firenzébe utazott, és – nagyon okosan – azt kérte, hogy a fürdőzés helyett egy kis olasz utat tehessen. Szerencsére a bankzárlat előtti utolsó délelőtt beválthatta lírára a pénzét, különben ez sem sikerült volna. Mi lesz? Mire ébredünk holnap?[1465]

Hanem a mi pénzbőségünkhöz és a Mica párezer pengőjéhez kell egy kis magyarázat. A legnagyobb csoda történt. Mica a hivatalnoktársaival megvett egy fél osztálysorsjegyet, egyre egy félnyolcad jut. Megnyerték a legnagyobb nyereményt, valami 100.000 pengőt. Ha akkor megvették volna az egész sorsjegyet! Ha Mica... Na de így is 7000 pengővel gazdagabb. Ebből telik az utazásra és a fürdőzésre. Mivel a pénzt elkezdjük költeni – vagyis költődik az magától –, elhatározza, hogy vesz a környéken egy kis házat befektetésnek, hogy el ne folyjon teljesen a pénz. Két év múlva aztán attól is boldog lehetett, hogy eladhatta és nem kellett ráfizetnie. Egy fillérje sem maradt a nyereségből. Ez az egész olyan cifra komédia volt, hogy hosszú lenne leírni. Csak azt bizonyítja, hogy szegény embernek szegény a szerencséje is. A kollégái is mind igy jártak: ki vállalatba fektette, amely megbukott, ki kölcsönadta kamatra, és sose kapta vissza a pénzét... Bárcsak elköltöttük volna!

❖

Nahát, nem szabad többé a sofőr-típust szidni![1466] Úgy örültem Endresz [György] és Magyar [Sándor] óceánrepülésének!

❖

1463 Nagy takarékoskodó, a takarékosság művésze – ném.

1464 Azok veszítenek mindig a legtöbbet, hiszen nekik is kell élniük, s ilyenkor a napi megélhetés kerül a legtöbbe.

1465 A bankzárlattal elkezdődött a kötött devizagazdálkodás is, amely a forint teljes konvertibilissé tételével csak kereken hét évtizeddel később, 2001-ben szűnt meg.

1466 Utalás Zsiga testvére mondására.

Rothschildnénak [Rózsikának] írtam a fiatalságnak arról a meggyőződéséről, hogy változásnak kell jönnie. Ő is ezt tartja nagy meglepetésemre: „*Hogy ez a Szovjet lesz-e vagy valami más, azt csak a jó Isten tudja, de a változás már útban van. A kapitalisztikus rend csődöt mondott, és attól tartok, hiába erőlködik Amerika és Anglia, hogy feltartsa a bomlást, ez […] csak ideiglenes lesz.*[1467] *Az oroszoknak legalább van egy tervük, nekünk eddig még az sincs. És bármennyire szörnyűk az eszközök, melyekkel az előbbiek dolgoznak, egy olyan nagy valamiért folyik a küzdelmük, hogy minden gondolkozó lénynek muszáj vele foglalkozni. […] De hogy a régi rend bomlásban van mindenütt, az bizonyos. Ha látnád, hogy itt a gazdag Angliában mi folyik, még jobban meg lennél döbbenve. Egyik falusi birtok a másik után dobra kerül. Ma hallottam, hogy egy gyönyörű karban levő falusi ház 30 hálószobával, óriási parkkal, 200 holdas birtokkal, gazdatiszti lakkal, istállókkal, 30 percnyire egy fővonal-állomástól el lett adva 30.000 pengőért! A munkanélküliek száma egyre nő és vele az állam deficitje is. […] Ma löncsre itt volt Mrs. Snowden, a kancellár felesége." (Régi szocialista vezető ez, és Saroltának sokat segített a magyar ügyekben.)*[1468] *„Mint mondja, a férje mindent elkövetett, hogy a németországi katasztrófát feltartsák, és ez sikerült is volna, ha Franciaország úgy fogadja Hoover-féle tervet*[1469]*, mint Anglia. De ma az arany a hatalom, és az Franciaországban van. – Itt talán jobban aggódunk, mint azokban az országokban, ahol aktuális a baj. […] Az élet Münchenben nagyon vidám, a koncertek, kávéházak, színházak zsúfolva, nagy teniszverseny van folyamatban."* Ezt a leánya, Liberty írja, aki ott festeni tanul.[1470]

❖

Nálunk mainzi és potsdami diákok vannak csereakció útján a szünidőben Balatonzamárdiban egy lutheránus pap vezetésével. Éneklik dalaikat, köztük az *Olyan vörös a zászlónk, mint a vérünk* című. Hamar külön is szállásolták őket a fiainktól.

❖

1467 Wertheimstein Rózsika mélyebben látott, mint a manapság magukat demokratának tartó „gondolkodók". Akik se nem demokraták, se nem gondolkodók. Akik az emberiség jövőjét a kapitalizmustól várják, azoknak nem sok közük van a demokrácia velejéhez. Való igaz, hogy a kapitalizmusnak hatalmas értékei, s jeles megújulási képessége van. Ám alaptermészetén, nevezetesen, ha nem megy másként, akkor a háború eszközéhez nyúl, képtelen változtatni. Az igazi nyereség, a hatalmas profit a háborúból, a fegyvergyártásból van. Abból a helyzetből, amelyben változatlanul a nagyhatalmak vannak kizárólagos döntési pozícióban. Más országokat, népeket, embereket semmibe vesznek, életük értéke nekik semmi. Akik nem látják meg, hogy a mai orosz–ukrán háború valójában világháború, azok csak azt a tévhitet erősítik, hogy a történelemből semmit nem lehet tanulni. A történelem vagy kiizzadja Jászi Oszkár politikai testamentumának diadalát, vagy az emberiség belepusztul históriájába. A demokrácia – figyelmeztet az írónő által soha meg nem értett Jászi – „nem egyszerűen bizonyos gazdasági és alkotmányjogi változásoknak keresztülvitele, hanem legalább éppen olyan fontos az erkölcsi szintézisnek továbbfejlesztése, a köztudatba bevitele. […] A demokrácia lényege az, amit Ady úgy fejezett ki, hogy »minden ember fenség«. Hogy nem az államért élünk, hanem az állam feladata az embert továbbvinni a végső emberi értékek útján. Az emberi egyenlőtlenséget bizonyos értelemben sohasem lehet megszüntetni. Ámde az egyenlőtlenséget mérsékelni kell az igazságosság parancsa szerint. […] ami a demokráciára igazán jellemző, az nem pusztán a többségi elv, hanem a kisebbségnek a joga, hogy a maga élni akarását egy ésszerű rend keretében keresztülvigye, és az uralkodó osztály mellett a maga céljait és felfogását érvényesíthesse. A demokráciának egyik alapvető parancsolata a vallás és a szellem világának sérthetetlensége. A lélek és a szellem szabad kell hogy legyen; enélkül az egyén rabszolga. És végül: törekedni kell a háború kiküszöbölésére. […] Igazi erkölcsi alap nélkül minden demokratikus kísérlet csak új osztályuralmat és új elnyomási mechanizmusokat hozhat, de nem békességet. Az intézményes forradalmak nem fognak bennünket a nemzetköziséghez elvezetni, hanem a nemzeti küzdelmek kiélezéséhez, új imperializmusok rendszeréhez. […] a szabadság, egyenlőség, emberi méltóság értékeit nem lehet tartósan visszatartani. Még atombombákkal sem." Ezért bízhatunk…

1468 A zárójeles mondat az írónő betoldása.

1469 A Hoover-féle moratóriumról van szó, amely átütemezte a német jóvátételfizetési kötelezettséget.

1470 Tehát az írónő két levelet kapcsol egybe. Minden bizonnyal csak az utolsó mondat a leánygyermeké. Lehetséges, hogy nem idézet, hanem sommázat.

Augusztusban Sipőcz polgármester házassága a nagy szenzáció! A legfajvédőbb politikus, és zsidó asszonyt vett feleségül. Állítólag nem tudta, hogy az. Lesújtó hír, a zsidó sajtó diadalittas. Millió pletyka! Ha Sipőcz csakugyan nem tudta, hogy zsidó az asszony, akkor bámulatos példája ez az asszimiláció tehetségének: az apja jött be Besszarábiából. Egy nemzedék alatt a leány elegáns, finom, európai műveltségű nővé vált. Amilyen naiv ember Sipőcz, csakugyan nem tudta… Az öreg Sipőczné, aki mellett a fia eddig élt, be sem engedte a lakásába a menyét. A jó és imádó mamák büntetése ez, akik még negyvenesztendős korukban is a kötőjük szalagjához kötik a fiúkat, és az így annyira nem ismeri az életet, hogy minden szépasszony a hálójába keríthette volna. De hát miért nem próbálta meg egy keresztény asszony? Vagy csakugyan a fajkülönbségben van valami vonzó a férfira?

❖

160. Derkovits Gyula: Híd télen
A képlet világos. Egyfelől a világnézeti különbség okán a festő nem fogadta el az írónő segítségét, másfelől újabb adalék Ritoók Emma modernitására.

Rózsika levele augusztus 24-éről: „*Fogalmatok sincs, hogy kínlódtam, erőlködtem heteken át a magyar kölcsön dolgában. Július elején már úgy volt, hogy sikerül is itt elhelyezni. Hát akkor kellett a német krízisnek teljes valójában kitörni, és mindent semmivé tenni. […] Persze a magyar kormány nagyon súlyosan hibázott, amennyiben elkésett, pedig nekik kellett volna tudniok, hogy állanak. Ha májusban ahelyett, hogy Wekerle optimisztikus beszédekkel tömi a közvéleményt, próbáltak volna kölcsönt kapni…, éppúgy megkapták volna egyik napról a másikra, mint Ausztria, és akkor megúszták volna a bécsi Credit[anstalt] Bank bukását egészen simán.*[1471] *De persze rendszerváltozás nélkül ez is hiába történt volna.*[1472] *Közben itt is nagyon komollyá lett a helyzet, ami szintén nem csoda, mert a »Lebensstandard«*[1473] *olyan magassá vált a háború óta, hogy nem egyeztethető össze a mai szegény világgal. Kevesebb a pénz mindenhol, és többet költenek luxusra és nem jövedelmező befektetésekre, mint valaha. De itt legalább a többség nem nyomorog, mint nálatok. […] Bethlen lemondása nagyon meglepett. Félek, ez azt jelenti, hogy francia lesz az orientáció és onnan jót várni nagy csalódást fog hozni. Elsősorban a franciák szívesen látnák, ha Ottót visszahoznák… Másodszor veszélyezteti az olasz barátságot. Szóval én nagyon*

1471 Vaskos logikai bukfenc. Ha Ausztriát nem mentette meg a kölcsön, akkor aligha kerülhette el Magyarország a bécsi csőd tovagyűrűző hatását. A június 14-i bankzárlattal a magyar kormány gyorsan és bölcsen cselekedett.
1472 Újabb tévedés. Nem lett rendszerváltás. Ismét és ismét elmondjuk, hogy a Bethlen-rendszer – kisebb-nagyobb horpadásokkal – az 1944. márciusi német megszállásig fennmaradt.
1473 Életszínvonal – ném.

aggódva nézem a fejleményeket. […] Kedves Emma, szívesen küldök egy kis pénzt a művészeknek. […] azt hiszem, a tél szörnyű lesz éppen nekik, mert ki vesz képeket mai nap? Hozzá az a meggyőződésem, hogy a modern berendezések terjedésével egyáltalán kimegy a divatból a festmény vagy a kép mint szobai dekoráció."

Rózsika ettől kezdve minden télen küld a Kultúrszövetségnek pénzt, hogy segíthessük a művészeket, amire nagy szükségünk is van. Itt van ez a szegény Derkovits [Gyula]. Nagyszerű festő. Mindig annyi bajt hall róla az ember, és nem lehet segíteni rajta. Olyan gőgös és hozzáférhetetlen. Annyi fiatal művész elfogadta kinyújtott kezünket, és ő még csak nem is válaszolt a levelemre, és minden mecénás arról panaszkodik, hogy nem lehet vele beszélni, képtelen árakat szab, és amellett majdnem éhen hal a feleségével együtt. Ha ezek a mai, fiatal művészek, főleg szobrászok, akik nem kapnak rendelést a Zala-Strobl-Kisfaludi-kartell[1474] miatt, nem fognak mind éhen halni, és marad valami utánuk, ennek a kornak a legnagyobb szégyene lesz, hogy így bántak velük.

❖

Bethlen lemondása minket Parádfürdőn ért. Csakugyan megkaptam a beutalást, és így élvezhettük volna a szép helyet, ha az augusztus olyan hideg és esős nem lett volna, hogy meleg ruhákat kellett utánunk küldetni. Amellett – amint regényemben, a *Tévelygők*ben megírtam – olyan unalmas volt az élet, hogy az ember majd meghalt. Egy rossz kis kölcsönkönyvtár végre segített valamennyire. Mivel nem tudok sokat járni[1475], a nagy séták nem vigasztaltak, mint Micát. Azonkívül szomorú látvány volt, hogy szép fiatal lányok tömegestül kóborolnak és unatkoznak mindenfelé.

De visszatérve Bethlenre: persze távol Pesttől fogalmunk sem volt róla, hogy mi történhetett. Később, mikor már otthon találkoztam ismerősökkel, a legkülönbözőbb magyarázatokat hallottam. Némelyek szerint az ok az, hogy válik a feleségétől. Mások szerint megunta az ügyeket. De most kiderült, hogy fogalma sem volt róla, hogy 400 millió adósságot csinált a kormány. Hogy lehet ez? Mert soha senkivel sem beszélt, még a miniszteireivel sem. Nagymogul volt, nem miniszterelnök. Pesthy Pál mondta *(azt hiszem, az igazságügyminiszter volt)*, hogy ő figyelmeztette Bethlent, és szeretett volna vele mindent megbeszélni, de Bethlen senkivel sem beszélt meg semmit. Mikor aztán megtudta, hogyan áll az ország, egyik napról a másikra lemondott az après moi le déluge[1476] régi receptje szerint. Azt hiszem, annyi lelkiismeretfurdalást sem érez, mint egy gyerek, vagy a vadak valamelyik főnöke. Utána Károlyi Gyula – persze megint egy gróf – lett a miniszterelnök, akiről semmit sem tud az ország.

Pedig nagy bajok vannak. Egyik kollégám beszéli: valamelyik boltból az elromlott dinnyéket kivitették, és az ember az egyik fiókkönyvtár ajtaja előtt rakta le, ahelyett, hogy elvitte volna a szemétládába. Mikor a könyvtári tisztviselők kijönnek, látják, hogy két fiatalember a dinnyéket eszegetik. Kis idő múlva egy öregasszony jön, és kezdi válogatni, és így tovább, amíg a romlott dinnyét elhordják. Most még eldobott dinnyéből, és akinek van egy pár fillérje, szőlőből laknak jól. Tele az ország tífusszal és vérhassal.

Egy ismerős idős asszony hallja a csarnokban, mikor egy ember odamegy a kofához és azt mondja: – Adja ide azt a dinnyét, mert ha nem, tíz barátommal jövök ide, és akkor mind elvisszük. – A kofa esze nélkül sietett odaadni a dinnyét. De mi lesz a télen?... Fel fognak jönni a lakásokba, és azt mondják majd, add ide, ami a kamarádban van? Mindenki rémhíreket beszél, a Rókusban az orvosok jól tudják, hogy ha az utcán összeesik egy ember, és beviszik a kórházba, azt csak etetni kell egy pár napig, hogy meggyógyuljon.

1474 Minden bizonnyal azért írja így a „kartell" nevét az írónő, mert bár Strobl Alajos 1926-ban meghalt, ám közben már vezető szobrász lett Kisfaludí Strobl (eredetileg Strobel) Zsigmond.

1475 Törött lába már soha nem jött igazán rendbe.

1476 Utánam a vízözön – fr.

Azután egyes esetek, melyek az ember körébe érnek. K. Emil főerdőmérnök Nagyváradról. Atyja irodaigazgató volt a táblán apa mellett. Két fia volt, az egyik elesett, a másik orosz fogságban halt meg. Letette a hűségesküt, de 1922 után kikergették az oláhok, tehát nyugdíjat nem kap. Ügye valami nemzetközi bíróságnál van a hágai egyezmény alapján.[1477] Egy kis régiséggyűjteménye volt, eddig annak eladásából élt. Pénzük hadikölcsönben. Leánya takarítani jár, a felesége mosott, de most már nem bírja, köszvényes és fekszik, ő maga 70 éves lesz. Elmondom Micának nagy elkeseredetten, mire azt feleli: – Én nem mondom el neked, mennyi ilyen eset jön elém a jótékonysági tevékenységem során, nehogy izgassalak.

Mindennek a tetejébe a tisztviselők fizetését szeptemberre csakugyan leszállítják. Így is csak éppen, hogy megélt az ember, különféle apró adósságokkal. Teleszky mellett egy 33-as bizottság gondoskodik arról, hogyan takarékoskodhatnék az állam a polgárai bőrére.[1478] *(Pesti élc: „Mi különbség van a magyar kártya és a 33-as bizottság között? A magyar kártyában csak egy tökfilkó van." Szomorú kis vigasztalás, ha ilyen élcekhez kell fordulni.)* „El kell pusztulnunk családunkkal egyetemben" – írja az egyik tisztviselő. És [közben] mennyien vannak, akik két-három helyen dupla jövedelmet húznak! A legkisebb tisztviselői fizetés napi 2 pengő 64 fillér a levonások után. Gázgyári gyakornoki állásra 80 pengős fizetéssel másfél év alatt 13.000 pályázat érkezett. Kineveztek végül tizenkettőt. De az őszre mintha tisztulna az emberek erkölcsi felfogása. A főváros az üzemeknél leszállította a mamutfizetéseket. Hallatlan pénzeket szedtek fel ezek a tisztviselők: 120.000 meg 70.000 pengős évi fizetések ebben a szegény országban! Hát, a leszállított 37.000-ből is meg lehet élni.

Egy megható levél K[odolányi] Jánostól, akiről már egyszer megírtam, milyen tehetséges író.[1479] A könyveit szeretné eladni a könyvtárnak, és kér, hogy segítsek neki ebben. Persze, hogy segítettem. *„Fáj, hogy ezeket a holmikat kell dobra ütnöm, amelyeket már megszoktam és megszerettem, a könyveket, barátaimat. De hát a gyerekeket még jobban szeretem… Nem lehet tehát szentimentálisnak lennem. Könyvet talán még szerezhetek, ámbár ami a jövőt illeti, semmi reménységem sincs... Egész csomó értékes kéziratom hever Európa különböző részében, de sorsukról nem tudok semmit. A darabomról pedig ne is beszéljünk. Bónyi darabja, melynek első felvonását megnéztem tegnap a Nemzetiben, meggyőzött arról, hogy az én nyers, szókimondó és következetes darabom egyelőre nem kerülhet színre magyar színpadon. Itt olyan gyávaság, kendőzés, hipokrízis, moralizálás és felszínesség dühöng, mintha férfiak már nem is lennének sehol… Újból és újból meg kell írnom, hogy az a jóság, melyet az Ön részéről tapasztalok, s melyet mindeddig semmivel sem volt módomban viszonozni, mennyi hitet, erőt és megnyugvást ad nekem. Mert igazolja elméletemet: az ember alapjában véve nem rossz, nem antiszociális... és csak a nevelés, morál, társadalmi és gazdasági berendezés kényszeríti az embert arra, hogy ragadozó legyen, és feladja szociális alapérzéseit és törekvéseit... Csakugyan egy-két, ha még oly kevés is, de azért elegendő olyan embert ismertem már, aki jó volt, és akiben volt spontán szeretet. Legszebb emlékeim ezekhez az emberekhez füződnek."*

(Boldog vagyok, hogy későbbről[1480] hozzátehetem, hogy sok év múlva ez a tehetség teljes elismerést nyert.)

A másik szomorú levél szintén nagyon tehetséges lírikustól jön, M[ollináry] Gizellától. Alig tudnak megélni, tele van adóssággal, a férje nyugdíjas, a fia még gyermek. Meleg elismeréssel

1477 A békeszerződés szerint az utódállamoknak el kellett fogadniuk a területükön honosak állampolgársági igényét.

1478 Az 1929–1933. évi gazdasági válság – a kapitalizmus történetében a legnagyobb – hullámai 1930-1931-ben érték el az országot. A rendszer fenntartása számos népszerűtlen intézkedés meghozatalát követelte meg. Bethlen azt a megoldást választotta, hogy a törvényhozás egyik bizottságaként hívatta létre e grémiumot, amely a törvényesség látszatával és a rendeleti kormányzás elkerülésével látta el e feladatot. Mire munkához fogott, a Bethlen-kormány már lemondott. Maga a bizottság a Horthy-rendszernek nevezett Bethlen-rendszer bukásáig fennmaradt.

1479 Ld. a 515. lapon olvashatóakat.

1480 Minden bizonnyal 1940-ben.

ír rólam: „*Mindig szerettelek, etikai és intelligencia-szenzáció voltál találkozásunkkor, és a Pan megváltása költői szenzációvá mélyítette ezt. Mennyivel jobb költő vagy Te a Sárközieknél, akiktől tanácsot kérsz, és akik nagylelkűen kitanítanak, hogy nem vagy lírai lény." (Csakugyan átadtam egyszer Sárközi [György]nek néhány versemet, és ezt a kritikát mondta rá. Vajon nincs igaza?)*[1481] Miután M. G. még kétívnyi oldalon roppant szellemesen a legújabb események kritikáját adja, a végén hozzáteszi: „*Hát tudod, hogy itt (Verőcén)*[1482] *irtózatos kommunista propaganda folyik. És ha mással nem, közönnyel mindenki meg van fertőzve. Fogalmad nincs, mit szenved a falu. […] A Kultúrszövetséggel járjuk végig a magyar falvakat.*" Sajnos ehhez a kitűnő gondolathoz pénz is kellene, és nekem szabadidő. Pénzünk pedig arra is kevés, hogy Pesten a szegény művészeket segíthessük. Ha ezt utazásokra költjük anélkül, hogy a hátunk mögött biztos támaszunk lenne, csak hiábavaló kezdetté válnék. És én nem kaptam kormánysegítséget soha semmihez.[1483]

De csakhamar sokkal súlyosabb megrovó levelet kapok tőle. Vándor Ivánt [Várady Ilona] írónőt) általános meglepetésre a párizsi nemzetközi írónők klubja beválasztotta kültagnak. Nem emlékszem már a pontos címére a klubnak. Persze, mivel a mi magyar írónői klubunknak egyik elnöke[1484], nagy ünneplést csapnak *(hiszen az írónő is, és az ünneplők nagy száma is zsidó),* és bármennyire tudom, hogy e beválasztás mögött a szabadkőművesség rejlik, mivel Telekiné is belemegy, én sem vonhatom ki magamat az alól, hogy a vacsorára elmenjek. Pár szót is kiszorítanak belőlem. Nahát, egyéb sem kellett az én kedves barátomnak. Hétoldalas ívnyi formájú levél tanít ki arról az igazságról, hogy mi magunk segítünk a zsidó tehetségteleneknek. Persze, hogy igaza van! Csak most vettem nyilván észre, milyen veszedelmekkel jár velük együttdolgozni. De ha teljesen kikapcsolom őket, akkor éppen semmit sem tudok segíteni az enyéimen, vagyis a magyar művészeken. Mert a magyar társadalomban nincs meg az erő, az akarat, a megértés, hogy úgy támogasson, ahogyan tehetné. Sok mellékoka is van, de erről majd máskor írok.

Csak a kommunista szervezkedésről írtakhoz teszem még hozzá, hogy a sajátom, és sok hasonló gondolkozású ember meggyőződése szerint a biatorbágyi borzalmas vasúti szerencsétlenség okozói kommunista szörnyetegek, vagy azok megbízottai voltak. Az az őrült és gazember, mikor kiderült, hogy ő volt a tettes, még nem is tagadta, hogy a jüterborgi merénylet is az ő tette volt. Berlinben leleplezték a kommunisták robbantó különítményét, mely vasúti térképekkel is fel volt szerelve. Bizonyos előttem, hogy ilyen megbízásból dolgozott, talán többekkel is.[1485]

161. A leszakadt viadukt
A szélsőjobb – szerencsére – sikertelen próbálkozása volt a Bethlen-rendszer eltakarítására.

1481 A zárójelen belüli két mondat az írónő betoldása.
1482 Az írónő betoldása.
1483 A századelőn az írónő azért is jobban érezhette magát, hiszen nem csupán a családja jóléte kényeztette, hanem a kultusztárca külföldi ösztöndíjai is.
1484 Újfent ismételjük: Ritoók Emma mellett a másik alelnök. Szikra az elnök.
1485 A biatorbágyi merénylet a szélsőjobb – sikertelen – provokációja volt a Bethlen-rendszer eltakarítására. A nem kimondottan épelméjű Matuska Szilveszter – az ilyesmikre mindig ilyenekre van szükség – megtette, amivel megbízták.

III.

[gróf] Károlyi Imre könyve[1486] nagy izgalmat keltett mindkét oldalon, jobbra és balra is. Végre is megegyeztünk abban, hogy semmi újat nem mond. Zsiga kíváncsi rá, hogy ha a csehek nem vették volna el minden birtokát, akkor is így írna-e? „Nem árt az – mondja egy fiatal kollégám –, ha egy gróf mond ki olyanokat, amiért mást bekasztliznának."

A Teleszky-éra rémes. Minden háziasszony tudja, hogy egy háztartást nem lehetne úgy fenntartani, hogy elvegyük a cseléd fizetését, és minél kevesebbet adjunk neki enni, de emellett több munkát kívánnánk tőle. De Teleszky elveszi a munkástól a pénzt, nem ad munkaalkalmat, és akkor még több adót akar kisrófolni. Tavalyról rengeteg az adóhátralék, különösen egyes vidékeken. Hát hogyan képzeli, hogy most még többet fog bevenni tőlük?[1487] A földek úgyis el vannak adósodva, még el sem árvereztetheti az adóstól, mert nincs, aki megvegye. Nem vesz itt senki semmit. Még a szappannal is takarékoskodnak. Szerintem menteni nem lehet semmit egy ország háztartásában való spórolással *(még magánháztartásban sem)*, csak munkával. A takarékosság csak arra való, hogy ami van, azt megtartsuk, de újat nem szerezhetünk vele. És miből takarékoskodjunk? A semmiből? Telekiné nagyon okosan mondta: a Bethlen-kormány pazarlását még csak kiheverte volna az ország, de a Teleszky spórolásába belepusztul. Zsiga szerint nem is lesznek jobb állapotok, amíg az az öreg generáció – amely még Tisza Kálmán alatt tanult politizálni – ki nem hal. Mert képtelen meglátni vagy beleélni magát a jelenlegi helyzetbe, mert még elég gazdag, így nem szenved alatta. Utánuk a fiatalabbak jutnak helybe. És mégis, mintha világosodnék valahol. Állandósulnak külföldi barátaink körében a revíziós követelések; hol Sven Hedin, hol [Wiliam Edgar] Borah szenátor szólal fel. De a legbiztatóbb Mussolini.

❖

Egyik heti beosztásom: 5. [Magyar] Filozófiai Társaság. – 6. Telekiné. – 7. Műteremlátogatás a Kultúrszövetséggel. – 8. Munkavédelmi gyűlés. – 9. Színház, ajándékjeggyel. – 10. Vendégek vasárnap. – 11. Írónők Köre. – 12. Kultúrszövetség választmányi gyűlése. – 13. Egyetemet Végzett Nők, közgyűlés. *(Persze délelőtt mindig hivatal.)*

Ezen a közgyűlésen végre megszabadulok az elnökségtől. Nagyon szépen és sajnálkozón búcsúztatnak, de érzem, hogy nem voltam megfelelő ezen a helyen, azért nem is akartam kezdetben sem elfogadni. Engem nem érdekel a lelkem mélyéig a nők egyetemi ügye, a jogi fakultás megnyitása részükre, a középiskolai oktatás. Márpedig ebben merült ki az összes érdeklődésük, legfeljebb még a férfiakat szidták, amit meg éppen utálok, mert én férfipárti vagyok. Itt rossz néven vették azt is tőlem, hogy a Kultúrszövetséget jobban szeretem, míg egyszer megmondtam pár intelligensebbnek, hogy nem egyetemet végzett nő vagyok, hanem művész – hát ne csodálkozzanak. Aztán jellemző az örökös kicsinyes féltékenység egymásra. Megpróbáltam az összejöveteleken előadást rendezni, rosszul ment az is. Sosem hallottam tagjainktól, hogy egy könyvről, színdarabról vagy koncertről beszélnének. A leghevesebb Ady-viták idején azt hiszem, azt sem tudták, hogy ilyen kérdés létezik. Engem meg az nem érdekelt, hogy a középiskolai oktatás milyen Amerikában. Hát csak annyit értem el, hogy az egylet mégis fennmaradt a két első sikertelen kísérlet után, és külföldön elég jól képviseltek minket a tagjaink. Későbbi elnökük, különösen Magyaryné Techert Margit dr. kitűnően megfelelt ennek a pozíciónak.

❖

1486 *A kapitalista világrend válsága* címmel.
1487 Ld. a 1478. sz. jegyzetet.

Jön a karácsony. De milyen szomorú! A tisztviselők semmit sem kapnak segély gyanánt, mint az szokás. A kisöcsénknek Mica a MANSZ szeretetakciójából kap kis szövetállatokat, azt visszük karácsonyi ajándékba.

Itt leírom karácsonyi feljegyzéseimet szóról-szóra, pedig esetleg lesz ismétlés is benne: Azt hiszem, nehezebb karácsonyt keveset töltöttünk még el. A legrosszabb a forradalom alatt volt és azután is egy-kettő, de ezek azért voltak tűrhetőbbek, mert biztatott a remény, hogy csak jobb jöhet. Még mikor a békekötés után a nagy szegénységben arról beszéltünk, hogy milyennek képzeljük el a jövőt, akkor is csak a pillanat nehézségeit éreztük, de azt nem, hogy ez a pillanat örökké fog tartani.

Teleszky-diktatúra. Mikor szeptemberben először találkoztam Eperjesy Sándorral, kint a Hüviben [a Hűvösvölgyben], lekiáltott az erkélyről, kérdezte, hogy vagyunk. Most mindenki szidja Bethlent, de egy hónap múlva a leggyűlöltebb név a Teleszkyé lesz. Bekövetkezett. – A „nagy zseni" – mint azt Grósz Emil mondta egy társaságban, amire egy orvos igy felelt: – Nem tartom zsenialitásnak, ha valaki úgy akar szanálni, hogy amit csak lehet, sőt azon is felül elvesz, és minél kevesebbet ad. Azt egy kofa is tudja, hogy momentán ezzel lehet pénzt összeszedni. Mégpedig a legkönnyebben elvehető helyről veszi el, a tisztviselőktől. Mert ott nem kell még adóbehajtás sem, egyszerűen levonják, és a tisztviselő kénytelen tűrni, mert helyébe száz is akad, aki még kevesebbért is elvállalja.

Tavaszra új levonás fenyegetése áll előttünk. Azt mondják, hogy a jövő évi büdzsé összeállításánál erre már számítottak is, így az ötszázalékos levonást már az államkassza javára számolták el. Az elkeseredés is mindig nő. Mivel a lapoknak semmit sem szabad megírni, nem is tudjuk, csak hallomásból, hogy mindennap munkanélküli-felvonulás van. Az intellektuális fiatalság már nem is szocialista, hanem kommunista.[1488] A proletárság száma folyton nő, már nincs válaszfal, idestova mindenki az lesz, a hatalmasokat kivéve. A fiatal középosztály nyomorban, állás nélkül, az alatta lévő osztályról beszélni sem lehet. Mármost, amit a kormányzóné nyomorenyhítő akciójára össze tudtak szedni, 10-20 pengőnként meg tízkilogrammos csomagonként megy szét a szegényeknek. Talán még lesz annyi, hogy a jövő hónapban is jut nekik. De hát mi ez? Elnyeli a nyomor, anélkül, hogy komolyan segítene, mert a jövőt kilátástalanul hagyja. Nem jobb lett volna valami állandó szervezést csinálni? Például konyhát, de nem csajkával, hanem – mint Bécsben – tisztességesen felterített asztalokkal és önkéntes kiszolgálással.

A Kultúrszövetség útján csak a művészek, írók nyomorán szeretnék segíteni, de nem alamizsna formájában, hanem úgy, hogy vesz az ember valami kis rajzot, képet. Hanem a nyomorakcióból nem kapjuk a kezünkhöz a kért segélyt, hanem a központból küldik ki az illetőknek. Még ott is történnek hibák… De erről jobb nem írni. A kormányzóné, mint mondják, azért nem ad egyleteknek a pénzből, mert sok egylet nem tudott elszámolni, és dámáknál is veszett el pénz. Aztán volt olyan hölgy, aki segélyt kért és bundát vett rajta. Ezért előbb környezettanulmányt rendelnek el mindenkinél. De hogyan küldjem én el egy úri családhoz a tanulmányozót, hogy nézze meg, van-e liszt a kamrájában és szén a pincéjében? A legnagyobb baj, hogy ezeknek még van lakásuk, az asszony igyekszik a tisztaságot és külszínt fenntartani, és a tisztességes bútort látva a tanulmányozó megbotránkozva jön vissza, hogy ezek jól szituált emberek, pedig lehet, hogy holnapra sincs ebédjük, és a bútorukat sem adhatják el, mert senki sem vesz semmit. Ezért nem ér így sokat a jótékonyság. Legfeljebb ha valaki azzal jön, hogy három nap óta nem evett, hát az éhenhalástól pillanatnyilag meg lehet menteni.

A Városi Színház[1489] személyzete 40.000 pengőt kapott a várostól szétosztásra, ami nagyszerűnek látszik, de az eredmény az, hogy a segédszínészek 10 pengőt kaptak belőle karácsonyra. Nyár óta nem volt fizetésük. Egyiknek az anyósával együtt báloztam Váradon, aki most összeesett

1488 Amit általában nem akar tudni az írónő, azt most a helyzet nyomása alatt látja, tudja, leírja: a szocialista (vagyis a szociáldemokrata) nem azonos a kommunistával.

1489 A mai Erkel Színház.

öregasszony, nem ismertem volna meg. Ruhát és cipőt jött kérni. Képzelem, milyen életük lehet a szerencsétleneknek.

❖

Egyetlen vigaszom a Kultúrszövetség. Ebben az évben jól sikerült egy nagyon érdekes előadássorozat a Bristolban. Mivel engem mindig nagyon érdekelt a művészi alkotás kérdése, elhatároztam, hogy erről próbálok meg sorozatos előadást és vitát rendezni a művészeinkkel. Persze megint volt egy kis félelmem, vajon vállalkoznak-e rá? Felesleges izgalom volt. Az első megbeszélés a festőművészet alkotásának kérdése. Márffy [Ödön], aki beteg, írásban küldi el véleményét. Utána nagyon érdekes felvilágosítások és viták Berény Róbert, Kemény László, Breit Vince, Medveczky Jenő, Szobotka Imre hozzászólásával. Én folytonos kérdések közbevetésével, a színek, a rajz, a vázlatok felől fenntartom a vitát. A második Kosztolányi Dezső előadása *Hogyan születik a regény és a vers?* címmel. Ezúttal sokkal kevesebb a hozzászólás, mintha az előadó teljesen kimerítette volna a tárgyat. Pedig nem így van. Érdekes, hogy a művészek mennyire nem tudják pszichice megfigyelni és elmondani alkotásmódjukat. Pátzay Pál következett. Nagyon érdekes művészeti problémákat fejteget, de nem az alkotásról. *(Itt említem meg, hogy egyszer Pátzay társaságunkban – mikor nagy kirohanást intézett a társaság a giccs ellen – óriási meglepetésünkre védelmébe vette a giccset, amire néha nagy szüksége van az embernek. A cigánymuzsikát hozta fel példának. Milyen jólesik néha könyökölni az asztalra, és teljesen átadni magunkat a giccsnek, búslakodni, és szentimentálisan jól érezni magunkat. Általános derültség közben elfogadtuk a legújabb véleményt.)*

Nagyobb hangversenyt rendeztünk József Ferenc főherceg verskötetének tiszteletére, melyből szavaltak is, a főhercegék pedig megjelentek, ami mindig nehéz formaságokkal jár együtt. De hittem, hogy a magyar sznob-közönségből ezzel egy kis pénzt kiszoríthatok. Lőrinc nagyon haragudott érte: – Hát maga egy nívójúnak tart minket a főherceggel? – Nagy nehezen megérti, miről volt szó. Előadásokat tart Sárközi, Rédey, Geist és Szabó Lőrinc. Utóbbi a szabadversről. Nagy vita bontakozik ki, melyen az akkor még kevéssé ismert Németh László is részt vesz. Nagyon jó volt a Pátzay megbeszélése a budapesti szobrokról, melyhez az egész hallgatóság nagy riadallal [kedvvel] szólt hozzá. Mindenkinek volt egy „kedvenc" szobra, melyet utált. Műteremlátogatások Glatznál, Szőnyinél, Iványi-Grünwaldnál, Medgyessynél, Aba-Novákná*l. (Ritoók Emma, „a modernek ellensége" vezette a látogatásokat, és vitte a szót, hogy a művészekből minél több érdekes beszélgetést húzzunk ki.)*[1490] Volt megint táncestélyünk is a szokott jókedvvel. Bár ez a kis működés szűkkörű ahhoz képest, amit szeretnék, mégis mennyi munkával jár! Bár annyi pénzünk volna, vagy hivatalos támogatást kapnánk, hogy egy titkárt megfizessünk! De mindent ketten csinálunk Micával együtt, mely a szabadidőnket így teljesen lefoglalja. Gyakran segíthetünk, ezért érdemes fáradtnak lenni. Ebben az évben végre helyiséget is vettünk ki a Horánszky utcai Dessewffy-palotában. Nagyon szép, kellemes feljárat, úri környezet, és mégis, mintha ettől fogva lanyhulna irántunk az érdeklődés…

❖

Azt beszélik, hogy a *Népszavá*t legutóbb azért kobozták el, mert egy vezércikk volt benne *Jöjjön vissza Bethlen!* címmel. Jöjjön vissza, mert 450.000 pengős fizetéséből tíz év alatt kétmillió frankot tudott félretenni és kimenteni. A cikkhez mellékeltek egy fotómásolatot egy bázeli bank főkönyvének egyik lapjáról. Aki magának így tud szerezni – mondta a lap gúnyosan –, az az országnak is fog tudni szerezni. Közben pedig komoly képpel elrendelik, hogy minden külföldön elhelyezett pénzt be kell jelenteni. Pedig eddig esküdtek rá, hogy Bethlen semmit sem

1490 Nem tudja megemészteni – mert nem körültekintő – Benedek Marcell kritikáját.

szerzett az ő panama-minisztériumában.[1491] De annál többet Bethlenné a nagy bankzsidók útján és tanácsával. Hogy mi folyhatott itt tíz éven át, arról csak sejtelmeink vannak a véletlen folytán néha kiderülő egy-egy titok nyomán. Különben állandóan viccelnek azon, hogy egy ember 50 pengő valutát kaphat külföldi útra, de Bethlen és Bethlenné állandóan utazgatnak – 50 pengővel.

Ha valaha magyar szokás szerint a történelem Bethlent mint nagy embert és Magyarország megmentőjét fogja ünnepelni, legalább azt higgyék el, hogy mindenki gyűlöli.[1492] A politikai pártja csak azért védi, mert ők is benne vannak a „slamasztikában". Gyűlölik. Különösen most, hogy itthagyta az országot, és azt sem mondta, hogy befellegzett. Mindezt a legnagyobb bajok közepette. Hazugságon alapul a tízéves konszolidáció, mely állítólag külföldön is nagy elismerést szerzett neki, és az a tény is, hogy a leghosszabb ideig volt miniszterelnök. Sőt, a legtöbben azt állítják, hogy vád alá lehetne helyezni. A felfordulás már régen meglett volna, ha nem a mi kezünkben lenne a gépfegyver. Azt, hogy „rabolni, ölni fogunk, mert mindegy, hogy éhen veszünk-e el vagy az akasztófán", olyan nyíltan beszélik, hogy Éva lányunk utcán hallotta. A Hevesi Mária szakácsnéjának a fia ugyanazt mondta az anyjának. És mégis E[perjesy] Sándor pénzügyminisztériumi ember – és különben nagy pesszimista – sokkal jobb reménnyel tekint a jövőre, mint eddig.

A 33-as bizottságban csupa bankember ül, és olyan gazdagok, akik nem ismerik a mai életet. Nekik az a fő, hogy a bankok szellemében szülessen meg minden megoldás. Teleszky ugyan lemondott a miniszteri nyugdíjáról – úgy is marad elég neki, mondják –, de az álláshalmozásokon bezzeg nem tudtak, vagy nem akartak segíteni. Károlyi miniszterelnök roppant becsületes ember. De más szempontból? Ostoba vagy tehetetlen? Azt mondják, kín hallgatni a beszédeit, annyira akadozik és dadog. Ez még szimpatikus előttem, mert a magyarság legnagyobb szerencsétlenségének tartom a nagy szónokokat, Kossuthtal kezdve. De meglehet, hogy most nem is lehetne semmit tenni, amíg rendszerváltozás nem lesz, amiről mindenki beszél. De hogy ez mit jelent, nem tudom. A szocialisták zsidó vezetői jöjjenek, akik éppúgy meggazdagodtak a munkások pénzéből, mint a mieink a mai rendszerből? Isten mentsen! Egy tisztességes magyar szocialista pártra gondolok, és sokszor beszélünk is róla az írókkal. Ők is gondoltak rá: – De kivel? – kérdezik. – Hát az a sok író és művész? – kérdem Szabó Lőrinctől. – Az már mind kommunista – feleli.

Meglett, komoly állású emberektől olyan nyilatkozatokat hall az ember, hogy nem találja meg többé az összefüggést a régi középosztály gondolkozásával. Forradalomtól senki sem fél. Fegyver és katonaság a mi kezünkben van – mondják. Ha valami gazdasági könnyebbülés jönne, elhárulna minden veszedelem. Hiszen az egész világ beteg gazdaságilag, az egész világot kellene meggyógyítani...

1491 Vagyis kormányában.

1492 Mint jeleztük, Bethlen is tudta, hogy 1931-re gyűlölethullám vette körül. Ismételjük: rendszere mentése érdekében mondott le.

1932

I.

Sokszor gondolkozom, hogy folytassam-e ezt a nagyon szomorú beszámolót. – A nyomorról beszél mindenki és akkor Széchenyi László 6000 dollárt küld, hogy a vízipólósok kimehessenek Amerikába.[1493] Azt állítják, hogy ez a sporttevékenység az egyetlen, amivel a külföld figyelmét fiatalságunkra felhívhatjuk. Nem vagyok sportember, úgy érzem, hogy ennyi valutát jobban is el tudnék helyezni. Különben a sport szépen virágzik itthon is. A síelők a Svábhegyen alig férnek egymástól. Nagy része zsidó, irodakisasszony, elárusító az áruházakból, mind komplett elegáns síöltözetben. Igaz, nekik is kell az egészséges mozgás, mégis az az érzésem, hogy ezt az eleganciát vagy más keresetből kell megszerezniük vagy kétségbeesetten kis poloskás lakásokban takarítják meg, mellyel az ilyen élet nincs harmóniában. Bizonyos, hogy középosztályunknak legnagyobb takarékosság mellett sem jut sportra.

Ennél is sokkal jobban bánt, hogy folytonosan embereink megbízhatatlanságáról beszélnek. Úgy szeretném nem elhinni. Beszélik, hogy egyes kerületek elöljáróságának emberei jótékonysági kiosztásból nem-létező nevekre is saját maguknak adnak ki élelmiszert. Mindenki elhiszi, hiszen azok is olyan szegények, de azért szerintem ezek már túlzások. Azonkívül vannak, akik jogtalanul kérnek segélyt. A Munkácsi Céhtársaság igazgatójánál a környezettanulmányra kiküldött hölgy négyszobás lakást, fűtött hallt és főkötős szobaleányt talált, ő pedig nyomorenyhítő segélyt kért! Vecsey debreceni volt polgármester (ha igaz) parányi szobában lakik a leányával együtt a legnagyobb nyomorban. A B-lista alkalmával végkielégítést vett ki. Ez volt a legszerencsétlenebb rendezés. Leánya öt évig volt beteg, ő szörnyű asztmás, a pénz elment kórházra és orvosra. Biztos forrásból hallom, a leszerelési konferenciára kétszáz(!) ember megy ki tőlünk. Ugyanakkor Japán három, Bulgária kettő, Olaszország három embert küld ki. *(Ezt csak azért írom le, mert mint fontos jegyzet van nálam felírva. Nem tudom elhinni Teleszky alatt.)*

❖

Színházi ember beszéli: az elmúlt tíz évben a Pannónia [Szállodá]ban gyűlésező „kis maffiának" nevezett banda kormányozott. Nem is politikusok, Bethlenné barátai: Herczeg, Zilahy, Nadányi *(a zsidó szerkesztő)*, Csathó Kálmán és felesége, Hettyey Aranka a főalakok. Ez a társaság Bethlenné útján mindent kivitt. Csak odatelefonáltak vacsora után Bethlennének, hogy kit akarnak kineveztetni, vagy mi más kívánságuk van a kormánytól és nyugodtak lehettek, hogy megkapják. Bethlenné társaságában tartozik még Scitovszkyné és Khuen-Héderváryné. *(Az utóbbi életrajza nem való leírásra.)* Az ember kételkedik, de annál jobban fáj, hogy az ellenséges Bécsben röpirat jelent meg ezzel a címmel: *Die drei Hetären.*[1494]

És a Dréhr-ügy – milyen szégyenteljes![1495] Felfüggesztették a mentelmi jogát, fegyelmi vizsgálatot indítottak ellene és végül áttették az iratokat az ügyészségre. Mi derül ki ennek a szeren-

1493 Széchenyi László Washingtonban volt követ, vélhetőleg ez alkalommal is felesége, Gladys Vanderbilt mesés vagyona volt a jótékonyság forrása.

1494 A három hetéra – ném.

1495 Valóban az volt. Dréhr Imre bankember az enyingi kerületben az 1922-es és az 1926-os választásokon

csétlennek az ügyeiről? – és a többiekéről, akik mögötte állottak, és akik miatt nem mer, vagy nem tud vallani.

Március. Az egyik újságíró beszélte, hogy általános sztrájk fenyegetett. Már tegnap este minden munkás le akarta tenni a szerszámát: a GYOSZ[1496] csak azzal akadályozta meg, hogy kijelentette, minden munkást, aki részt mer venni benne, kizárják. Erre határozták el a félórai sztrájkot – tüntetésül. Március 7-én már az a hír, hogy a Károlyi-kormány csak három napig tarthatja magát. Ebben a pillanatban éppen baj volna, mert a kormányváltozás felszabadítaná az összes elégedetlen erőket. – Egy pénzügyminiszteri beavatott mondja: – Csak aratásig bírjuk ki! – Ma éppen úgy, mint a háború utolsó évében az olasz fronton, az döntött, ki bírja tovább idegekkel. Ha még három hétig bírják a katonáink az éhezést és a front minden borzalmát, Olaszországban következik be az, ami nálunk: forradalom és kommunizmus. De az olaszok jobban bírhatták, nem voltak négy évig négy fronton.

Nem jó hallani, mit beszélnek a pénzügyeinkről. Az államkassza teljesen üres, az infláció kikerülhetetlen, a külföldi szakértők 330 millióra akarják lenyomni a büdzsét. Nekik csak az a fontos, hogy saját pénzüket mentsék, nem az, hogy mi éhen halhatunk amellett. Beszélnek a betétek lefoglalásáról, és minden rosszról, ami csak érheti a magánembert, de az üzemekhez, a bankokhoz, az álláshalmozókhoz nem mernek nyúlni. Földváry Valerie beszéli, hogy az államnak nem volt pénze a tisztviselők fizetésére sem, a szeszkartell adott 40 milliót kölcsön. Ezért drágult meg minden kartell körébe eső nyersanyag. Ezért kellett megbuknia Ivády [Béla]nak, aki a legkiválóbb földmívelési miniszter volt. Bethlen most is régi mefisztó-mosolyával néz ránk az arcképeiről. Tízéves uralma után még mosolyogni is tud. Most jött haza San Remo-ból. Persze, ha a felesége Amerikában költi a valutát, neki is kell valami kárpótlás. De a betegeknek inzulinra nincs valuta...

Mégis, mintha etikailag tisztulna a világfelfogás. Vannak esetek, melyek erre mutatnak. Cs...., az építész a balatoni szanatórium-építkezéseknél két villára valót megspórolt magának és apósának, a főkapitánynak. Állásáról ezért hirtelen le kellett mondania. Ez már eredmény. Mégsem lehet ma már mindent megpróbálni büntetlenül. Mulatságos, hogy a két villa üresen áll. Senkié, mert egyik sem akarja a magáénak vallani. Legjobb lenne, ha egy csomó hajléktalan beleköltöznék.

❖

A szocialisták nem nyugszanak… A szerencsétlen Ondi [Sándor] kivégzése[1497] után hajnalban plakátok jelentek meg a házakon, pirosak, két akasztófával. Az egyiken egy fekete alak lógott aláírva: Ondi. A másikon üresen lógott a kötél, alatta egy összehúzott menekülő alak, dereka körül pénzes zacskók kötözve, aláírva: Bethlen. Az egésznek a címe: az egyiknek sikerül, a másiknak nem. – Persze reggelre nyoma sem maradt, a rendőrség letisztította, de a hajnalban járó munkásság még látta. Nekem is olyan beszélte, aki egy korán kelőtől hallotta.

Ez is elég szomorú: a Házat azért napolták el, mert Dréhr az ügye tisztázására be akarta mutatni, hogy B[ethle]n grófné kegyelmes asszonynak mennyit adott át a sikkasztott pénzekből. Jobb volna nem hinni!! Dréhrnek átjárója volt a miniszter szobájába, mint egy Jókai-regényben, titkos gombnyomásra egy tükör fordult el és vezetett egy titkos folyosóra. Ez nem igaz, de a faburkolatban csakugyan volt egy láthatatlan ajtó.

Mikor Vass miniszter halála után kiderültek a visszaélések és Dréhr látta, hogy nem menekülhet meg, egyik éjjel telefonált Hankó miniszteri tanácsosnak, hogy azonnal menjen át hozzá. Hankónál vendégek voltak és azt üzente, hogy nem lehet. De Dréhr követelte, hogy jöjjön, mert élet-halál kérdése. Mikor Hankó odament, Dréhr bebizonyította neki, hogy mindennek vége.

---

kormánypárti mandátumot nyert. 1925 és 1931 között a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium politikai államtitkára. A feltárt panamák miatt a Kúria 1936 februárjában három és fél évi börtönre ítéli. Az ítélethirdetés napján meghalt.

1496 Gyáriparosok Országos Szövetsége.

1497 1931. október 19-én bankrablásért végezték ki.

Mivel Hankó is aláírta azokat a kétes okmányokat, ő is bele lesz keverve. Nincs más hátra, mint öngyilkosnak lenni. Hankó eleinte tudni sem akart róla, hogy bűnös lenne, az aláírások a miniszter rendeletére történtek stb. De Dréhr nem engedett, bizonyította, hogy a becsületükről van szó és mindkettőjüknek meg kell halni a becsületért. Végre a megrémült Hankónak pisztolyt nyomott a kezébe. Hankó rémesen leverten hazamegy, a vendégek már nem voltak ott, a felesége várta és azonnal látta, hogy valami nagy baj van. Hankó eleinte nem beszélt, de azután az asszony sürgető kérdéseire elmondta, mi történt Dréhrnél. Az asszony természetesen kétségbeesetten védekezett ellene, végre rávette a férjét, legalább reggelig ne tegyen semmit, lássák elébb, Dréhr mit csinál. Fennmaradtak, míg a lapok megjöttek, melyekben az volt, hogy Dréhr elutazott Szekszárdra vagy hova… Dréhr el akarta láb alól tenni, hogy majd mindent ráfoghasson. *(Ezt, amint a részletekből látni lehet, Hankó köréből hallottam.)*

Mikor Ernszt [Sándor], az aszkéta, elfoglalta Vass remek dolgozószobáját hercegi berendezésével, valaki figyelmeztette, hogy milyen gyönyörűen van a szoba építve és berendezve. – Ez? – kérdezte Ernszt. – Olyan, mint egy cukrászda. – Úgy látszik, a legszebb faburkolatot cukrászdában látta eddig.

❖

Még mindig március, de legyen már egy kis irodalom is, habár nem sokkal vigasztalóbb, mint a politika. A Pen Club elnökségéről Kosztolányi Dezső lemondott. Úgy látszik, valami összezördülés volt az irodalom kettészakadása címén. Mivel ez a kettészakadás minden jobbra- és balrabeszélés dacára mégis létezik, nagyon nehéz megállapítani, hogy kinek van igaza. Radó Antal szerette volna, ha a sértődések eligazítását a Pen Club budapesti világkongresszusa utánra hagyja. Fogadják el Berzeviczy közvetítését, aki az ügy érdekében az elnökséget addig vállalná. – Ez aztán szellemes megoldás lett volna! Persze a fiatal írók azonnal ellene vannak, sőt Berzeviczyt vádolják, hogy ő vetette be a köztudatba az irodalom kettészakadásáról szóló gondolatot. Kosztolányit akarják továbbra is, mert ezáltal elejét veszik azoknak a magyarázatoknak, mintha a Pen Club tiltakoznék az ellen, hogy Móricz Zsigmond és Krúdy [Gyula] kapta a Rothermere-díjat. Húszezer pengőt a mai viszonyok közt nem szabad lett volna két embernek adni, mikor tízet tehettek volna boldoggá vele. Mindenesetre Móricz felesége mindjárt elutazott a Riviérára. Persze azok az írók, akik majdnem éhen halnak, dühösek. – Berzeviczyt azonban csakugyan nem fogadták el. Új szavazást kívántak stb. egyszóval a viszály tovább tartott és júniusban azzal végződött, hogy a kiválóbb írók, élükön Babitscsal kiléptek a Pen Clubból. – De azért megtartották a kongresszust Pesten. 270 külföldi Pen Club-tag jelent meg, hogy lássák, miképpen veszekszünk. Éva ott volt, nagyon érdekesnek találta az egészet és sikerült neki Galsworthy-től és másoktól aláírást kapni. Csodálkoztam, mert különben elég tartózkodó, de ez mégis felabajgatta az akaratát, ennyi híres ember!

❖

Szegény csodálatosan tehetséges Gulácsy Lajos rokonunk *(semmi köze Gulácsy Irénhez)* megőrült és meghalt a télen. Az anyja a legnagyobb nyomorúságban élt, mindent a fiára és a fia tehetségére költött volna és olyan kevéssel meg lehetett volna menteni. Itt van nálam egy szép kis képe és nehány rajza. Zsiga is vásárolt tőle, de hol volt az állam és a város támogatása? Ma egyesek, főleg középosztálybeliek, nem menthetnek meg egy művészt. Bizonyos, hogy éheztek is... Rémes az élet... Ha már leírtam a Gulácsy nevet, folytatom az írónővel (aki azt hitte, tudományos bibliográfiájának felsorolásában, hogy Tome Second[1498] egy írónak a neve) – a *Hamueső* után megbotránkoztatott a magyarság olyan bemutatásával, mintha az oláh hivatalnoknak kel-

1498 Második kötet – ang.

lene a helyes viselkedést nekünk megtanítani. Most már nem emlékszem pontosan, mi volt, ami annyira felbőszített, hogy ettől az írónőtől, mint Mica mondta, nem jön be több könyv a lakásunkba. Most meg Tabéry Gézától olvasunk egy hasonló lerángató regényt, a *Szarvasbika* címűt. Mica elkeseredetten mondja Szabó Máriának, aki szintén erdélyi írónő, hogy ebben a regényben az író a lengyel nemzet szabadságtörekvését az oroszok ellen lenézi és jogtalannak nevezi, ami könnyen arra a gondolatra visz, hogy ez a magyar–oláh viszonyra is vonatkozik. Azt mondja Szabó Mária, hogy ez úgy is van. Egyszer ő is ott volt az *[Erdélyi] Helikon* egyik gyűlésén. Olyan aljas talpnyalás folyik ott az oláhokkal szemben, hogy soha többé el nem menne. Ez azóta jött divatba, mióta Bánffy ott van és ő vezeti az erdélyi írókat. *(Megint egy grófi befolyás!)* Tabéry regényében szereplő aljas nőszemély Teleki Anna, egyike volt a legtiszteltebb erdélyi nagyasszonyoknak *(de nem a zsidó újságírás értelmében, ahol Kohn Szálit szokták halála alkalmából ezzel a névvel megtisztelni).*[1499] Jótékony, tetőtől-talpig úriasszony volt, még a mai nemzedék is hallott róla anyáitól, és ez az „író", csak hogy a magyar fajtát bepiszkolja, így írta le. Egész Erdély meg volt botránkozva és fel is szólaltak ellene. Mi pedig itt ünnepeljük az erdélyi írókat kivétel nélkül, és senki sem meri megmondani az igazat. Hacsak majd Móricz Zsigmond nem ír majd egy szép cikket, hogy mennyivel több szabadságuk van az oláhok alatt és mennyivel jobb a dolguk, mint nekünk, magyarországiaknak. Mert mikor a Felvidékről hazajött, ezt írta a csehekről szóló cikkében. Annál inkább rossz néven vettem, mert szeretem a tehetségét.

❖

Nagyon meglepő levelet kaptam az afrikai Marrákes-ből, illetőleg kapta a Kultúrszövetség elnöke: *Tisztelt Elnök Úr!* – Egy magyar idegenlégionista írja, hogy küldjön az egylet nekik magyar könyveket. Sokan vannak magyar fiatalok odakint és nincs semmi szellemi táplálékuk. Szerencse, hogy a Könyvtárban vagyok. A selejtanyag javából jó csomót összeszedetek, és a könyvtár megteszi, hogy saját költségére el is küldi. Ettől fogva a fiatal magyarral állandó levelezésben állok.

(Egészen későbbi történetét itt mondom el) Vörös József Kálmán, méghozzá író is, elküldi a verseit. Nem tehetségtelen, állandó kritikámmal igyekszem, nem minden összeütközés nélkül a költővel, figyelmeztetni ezekre. A légióbeli élet szörnyű lehet... Mindig izgatottabb leveleket ír, míg végre félbemarad a levelezés. Kérdésemre nem kapok választ. Egy másik pesti ismerősétől megtudom, hogy megszökött hamisított útlevéllel, persze elfogják. Legközelebbi levelét már vizsgálati fogságból írja. Reméli, hogy nem lesz súlyos a büntetése. Én félek. Megint nincs levél éveken át. Közben szerencsétlenül jártam a lábammal. Annyi gond és baj zúdult reám, hogy mikor egy délelőtt egy fiatalember bejön hozzám, hogy ő Vörös József, nem jut azonnal eszembe a neve. – Az idegenlégióból – teszi hozzá, mikor látja, milyen bizonytalanul nézek rá. Hát persze mindjárt megváltozott a hangom. Kérdezősködés és izgatott beszélgetés után kiderül, hogy négy évig volt bebörtönözve. Különben csak egy évet kellett volna ottmaradnia, ha meg nem szökik. Most várja, hogy valami keresethez jusson... Egek! Kereset, állás – ma! Megpróbálom Zsiga unokaöcsémnél, aki a Láng Gépgyárban főmérnök. Napszámosnak sikerül bejutnia. Később titkár lesz a katonai vezetőnél, nagyon megfelel a kívánságoknak. Továbbra is ír, sokkal jobban, mint odakint. Azt hinné az ember, hogy a különös környezet és szenvedés inkább költői – de nem... Úgy látom, csakugyan kifejlődik azzá, aminek legjobb pillanataiban látszott. Nagyon kellemes, kissé ábrándos kifejezésű fiatal. Minden nő örömmel kezd ki vele, érdekes életének kinyomata rajta van arcán és szemében. Nagyon kedves modora van, állandó bajban úszik a szerelem miatt. Mindez nagyon rokonszenves. Azt hiszem, lesz belőle valaki, mert nagyon fejlődésképes.

❖

1499 Ld. a 417. oldalon írottakat.

Április 6. nyomdászsztrájk. A Könyvtárban egyszerre dühös hangulat a szocialisták ellen; mit kellene csinálni? Mindenkinek van egy bölcs vagy erélyes gondolata, de senki sem csinál semmit. A sztrájk azért tört ki, mert egy hónapra betiltották a *Népszavá*t. Mondják, hogy a belügyminiszter meg fog bukni miatta. Ez a mostani nyomdászsztrájk különben már alighanem összeköttetésben van azzal a kommunista megmozdulással, melyet Madzsar [József][1500] vezetett, egy intelligens, de fanatikus ember... Később letartóztatták ezt a csoportot, 12 vezetőt. Hányan lehetnek még azon kívül, akikről nem tudnak, bár meg kell adni, hogy a rendőrség rendkívül élénk és sok dolgot tud, amiről nekünk, sőt még a kommunistáknak sincs fogalmuk. Mondják, hogy Moszkvából kommunista vezetők voltak itt, akik szervezkedni kezdtek a sejtrendszerük szerint. De lehet-e csodálkozni az ilyen lázongásokon, mikor Washington felé 20.000 éhező frontharcos indult el, hogy bemutassa a háború következményeit? Közben az írek felszabadították magukat az angol világbirodalom uralma alól. És az angolok kénytelenek beleegyezni. Nincs kis nemzet, csak gyáva nemzet! Ez vigasztalás nekünk is.

Ezt a szigorúságot nálunk 1920-ban kellett volna alkalmazni, amikor örökre betilthatták volna a *Népszavá*t. Nem most, mikor óriási az elkeseredés nemcsak a munkások közt.[1501] Éppen a mai lapokban olvasok a 3 %-os fizetésredukcióról, éppen ezekben a zavaros napokban közlik! De mások meg azt mondják, hogy ez nagyon diplomatikus eljárás volt, mert a sztrájk miatt nincsenek napilapok és így kikerülhetik, hogy olyan kegyetlen támadások jöjjenek a kormány ellen, amilyenek már a nyugdíj leszállításánál majdnem megbuktatták a rendeletet. – Tehát nekünk kevesebb fizetés, de kiszámították, hogy a 33-as bizottság[1502] 33 tagjának 92 állása van. A fiatalokat különösen keservesen sújtja a házbérleszállítás. Egyik fiatal kollégám három hónappal ezelőtt házasodott meg, erre a házbérre vett ki lakást, most költöztetik újra. Még rosszabb azoknak a helyzete, mint egy elemi iskolai igazgatóé, aki a feleségével együtt hat éven át gyűjtött 5000 pengőt, kis házat vett rajta törlesztéses kölcsönre a házbérből. Most nem tudják fizetni, a bank árvereli[sic!]. – Olyan emberek rendelkeznek odafenn, akiknek fogalmuk sincs róla, hogyan él a szegény középosztály. Vass meg Huszár Károly ugyan tudhatták volna, de mikor meggazdagodtak, elfelejtették.[1503]

Különben amit az újságokról beszélnek, még ha a fele igaz, akkor is megérdemelnék, hogy mindet betiltsák. Mindegyiket meg lehet fizetni és meg is fizettetik magukat. Az egyik elfogad pénzt, hogy megírjanak valamit, a másik követeli, hogy fizessenek, mert különben megírja. – A *Magyarság*, a legfajvédőbb keresztény lap, egyik szerkesztője most megvált valami miatt a laptól *(Hegedűs),* 3000 pengő havi fizetése volt, azonkívül jócskán bevett az ilyen meg nem írt cikkekből. Most hogy elment, kapott kéthavi végkielégítést is, úgyhogy 30-40.000 pengővel távozott a laptól; a pénzt mindjárt be is fektette a *Magyar Hírlap*ba, a legradikálisabb zsidó újságba és most annál kamatoztatja a pénzét és tehetségét.

A kis újságírók is egymásra licitálnak. Például a városnál történik valami, amit nem akarnak nyilvánosságra hozni. Jön egy ilyen kis borzas, kijelenti, hogy ő tud róla és 200 pengőt akar, hogy meg ne írja. Erre fél óra múlva egy másik jelentkezett, de az már 300 pengőn alul nem adja

1500 Jászi Oszkár sógoráról van szó. Úgy tűnik, az írónő nem volt ezen ismeret birtokában.

1501 Bethlen István bizonyára sokkal jobban tudta, hogy a kiépülő rendszere érdekében állt a *Népszava* működése.

1502 Ld. az 1478. sz. jegyzetet.

1503 Az írónő is tudja, hogy memoárja olvasása sokszor mennyire deprimáló. Hiszen szinte szakadatlanul szegénységről, nyomorról, nélkülözésről tudósít. Olyanok lecsúszásáról, akik a nagy háború előtt – mint maga az írónő is – felhőtlen jólétben éltek. Ám nem árt figyelmezetni, hogy a két háború közötti világban a középosztály szegényeinél lényegesen többen, s sokkal mélyebb nyomorban tengődtek az „alsóbb" osztályok számosai. Deák István, az Amerikai Egyesült Államokban élő, most 95 esztendős, középosztályba született amerikai-magyar történész idézi fel visszaemlékezéseiben ezt a mélynyomort. Amikor édesanyjától a hátsó lépcsőn hozzájuk feljövő munkanélküliek „nem csak levest és egy darab kenyeret, de néha főtt ételt is kaptak, de akadtak olyanok, akik jobb és több ételt, sőt pénzt is követeltek." Mert a történelem már csak olyan, hogy időnként elszakad a húr…
DEÁK 2022, 11.

a hallgatását. Jött a harmadik és negyedik, mindig feljebb verve a követelését. Végre észreveszik, hogy a közeli kávéházban valóságos börzét rendeztek be, egyik elmondta a másiknak pénzért, hogy hol és kinél lehet pénzt szerezni. Persze itt nemcsak a kis piszkos újságíró a baj, hanem hogy a Városházán vagy akárhol olyan ügyek vannak, amiért inkább fizetnek, csakhogy nyilvánosságra ne jöjjön. De különben ha szigorúbban veszik a sajtót előre, nemcsak azután, talán ők is tisztességesebbek lennének. Vigye ördög az ilyen sajtószabadságot!

II.

Nálam volt egy betűöntő Váradról, Goldbergernek hívják a szerencsétlent. Éhen vész a családjával együtt. Az apjának Váradon három péküzlete volt, egész családunkat ismeri. *(Persze ez mindig hat.)* Ő maga gimnáziumot végzett. 2800 betűöntő és betűszedő van munka nélkül. Nálam a könyvtárban csak 50 fillér volt, odaadtam neki, félve, hogy visszalöki. Nem lökte vissza.

Erdey Dezső, a szobrász beszéli: lehetetlen műtermet kapni, márpedig a szobrász műterem nélkül nem művész. Megürült egy műterem a Várbazárban, csomó fiatal művész pályázott rá, de bent lakik egy fiatalember, aki azt állítja, hogy művész, bár soha senki a nevét sem hallotta, nem akar kimenni, hát ott hagyják. A neves művészeknek két műtermük van, az egyikben a fiatal művészeket dolgoztatják napszámos bérrel. A múltkor jött valaki egy ilyen művészhez, mire az őt elküldte sétálni, nehogy megtudják, hogy Erdeyvel együtt dolgozik. Két nagy szobrász-klikk, azaz -kartell van: az egyik a Strobl-Zala, a másik a Szentgyörgyi-féle. Nincs rá eset, hogy más állami vagy városi megbízást kaphasson: az egyik a másiknak ítéli oda zsűritagként a díjat, aztán megkapja belőle a maga percentjét. Erdey egyik szobra, melyet maga tervezett, faragott és végzett be, más szobrász neve alatt szerepel. Az vette fel a nagy pénzt érte. Ő napszámosdíjat, heti 20-25 pengőt kapott belőle. Most ezek a fiatal művészek havi ötpengős részletre egy év alatt kis szobrot készítenek a megrendelőnek. Vilt [Tibor]tól és Erdeytől rendeltem a *Kultúrszövetség*nek, hogy kisorsoljuk. – Az is szomorú, amit az ember a szükségmunkásoktól hall, akikből egész tucat van a télen a Könyvtárban, férjektől és azok szeretőitől elüldözött asszonyok, hadikölcsönös családok leányai stb. 80 pengő havi fizetésért.

❖

Szinte magamat is elkeserít, hogy ilyen, reánk nézve megalázó ügyekről írok. Hát nem történt semmi jó? Gömbös mégis dolgozik. Májusban, a nagy Kreuger-bukás után azt beszélik, hogy Bethlennek minden pénze Kreuger-részvényekbe volt fektetve és hogy most elvesztette, visszajön és újra szerepelni akar. – Ez csak azt jelenti, hogy Bethlen még mindig olyan rettegett hatalom, hogy a félelem mindenféle hírt költ a visszajöveteléről.[1504] – Különben más hírek is vannak. Ausztriával perszonálunió lesz Ottó királysága alatt. Maguk a franciák fogják az Anschlusstól féltükben visszahozni, és vele együtt némi határrevíziót [csinálnak]. Dollfuss kancellár most azért volt Mussolininál, hogy megbeszélje vele. Mussolini is mellette van, mert ő is fél egy megerősödött Németországtól.[1505] Gömbös ezért nem vall most még színt Hitler és a németek mellett. Hitler azonban teljesen megbízik Gömbösben. – Ilyen hírek százával szoktak a külpolitikai változásoknál keringeni. Mindenki igyekszik a jót kiszippantani belőlük, vigasztalásul.

Azt, hogy Hitler neve mit jelent, egy jó élc nyomán hallottam: Masirevich mérnököt felhívják telefonon. – Ki az? – kérdi. – Itt Sonnenfeld – felel egy női hang. – Itt Hitler – feleli a mérnök. – Egy pillanatnyi csend, azután a női hang: – Maga goromba! – A kagyló lecsapódása hallik.

1504 Való igaz, hogy 1931-ben Bethlen megbukott, de a rendszere megmaradt.
1505 Valóban így volt. Ld. még később a 1532. sz. jegyzetet.

Hát jó, hogy még olyan mérnök is van, aki vicceket csinál, mert a mérnökök helyzete megint rémes. A Mérnök Egylet a szegény mérnökök megsegítésére gyűjtést rendezett. Weiss Manfréd adta a legtöbbet, 50 pengőt, a Szénbánya Társaság 15-öt.[1506] Pedig azt remélték, hogy akiknek szükségük van mérnökökre, azok adakozni fognak. Az egylethez állandóan jönnek kérő levelek, olyanok is, melyekben bejelentik, hogy kimennek Oroszországba – de majd visszajönnek. – Szegény Endresz is megérdemelte volna azért, hogy keresztülrepülte az Óceánt a *Justice for Hungary*[1507] jelszóval és most Rómában leesett és meghalt – hogy hálásabbak legyünk iránta, ha már életében nem is, legalább halálában. Rossz néven vették, hogy a temetésén sem a kormányzó sem Gömbös nem jelentek meg, a kereskedelmi miniszter mondott csak beszédet.[1508]

Nálunk még nem nagyon hatnak a hitleri elvek. Nem is kívánnám, hogy olyan mérvű antiszemitizmus legyen, igazságtalanság ne maradjon sehol. De azért fellázadok, ha ilyeneket hallok: Mollináry [Gizella] beszélte, hogy Hohenlohe hercegnével találkozott Lesznai Anna kiállításán. Ott volt Kassák Lajos is. Mikor ezt a hercegné megtudta, azonnal bemutattatta magának azt mondván, hogy rendkívül érdekli ez az író. *(Hiszen rendkívül érdekes mint ember és mint író is.)* Mikor bemutatták, két kézzel rázta meg a Kassák kezét, boldognak érzi magát, hogy megismerhette személyesen ezt a nagyszerű tehetséget, amilyen félszázad óta nem volt a magyar irodalomban. – Molly később megjegyezte neki, talán mégsem kellene olyan kitüntetően fogadni olyan embert, aki nyíltan kommunista és a gimnazista gyermekeket szervezi a kommunizmusra és minden családellenes elvére. Állítólag azokat a kisdiákokat, akik a rendőrség kezére kerültek, Kassák szervezte be. Vidéken is nyíltan terjeszti a röpiratokat stb. A hercegné azt felelte, hogy úgyis a kommunizmusé a jövő. *(Pedig úgy látom, hogy a hatása mostanában gyengül.)* Azt hiszem, az ilyen hisztériás mágnásnők ezzel csak érdekessé akarják tenni magukat.

Azt hittem volna, hogy túloz Mollináry abban is, hogy Lesznait mennyire ünneplik a mágnásasszonyok. De pár nap múlva hallom Jajczayné kollégámtól, aki a legnyugodtabb temperamentumú ember, de nagy magyar, hogy egy képkiállítás vernisszázsán volt, ahol többek közt Batthyány Gyula, ez a kificamodott látású, modernet játszó dilettáns festő[1509] és Lesznai is kiállított. A Batthyány-szoba tele arisztokratával. Mind németül, angolul vagy franciául beszélnek, ha valaki bement közülük, aki magyarul köszönt, azonnal idegen nyelvre fordították a beszédet. Első nap elkelt négy-öt kép ebben a teremben, ugyanakkor igazi tehetségeink éhen halhatnak a mágnásoktól. A másik teremben Lesznai meseillusztrációi vannak kiállítva. Gyenge külföldi utánzatok, ő maga is ott van virág és ünneplés közepette, a mágnások özönlenek át és úgy rajonganak, ölelgetik, azt sem tudják, mit csináljanak vele a nagy elragadtatástól. – Lesznai csak tavaly jött haza a Felsővidékről, ahol teljesen bojkottálták, mert most is állandóan összeköttetésben állott a kommunista emigránsokkal, sőt vendégei is a kastélyban ezek voltak. – Lesznai felőlem is kérdezősködött, szeretne velem találkozni, de fél, hogy haragszom rá. Pedig a régi dolgokat(!) már el kellene felejteni. – Hát bizony nem szeretnék vele találkozni mindazok után, amit a kommunizmus alatt és azután is hallottam róla, nem szívesen adnék kezet neki. Ide jó volna Hitler szigorúsága.[1510]

❖

Mi is rendezünk a Kultúrszövetségben egy kis kiállítást, olyan nevekkel, amelyek akkor még nem voltak híresek, de később annál inkább. Reméltük, hogy tudunk is eladni, ellenben inkább

1506 Mivel Weiss Manfréd 1922-ben meghalt, ezért legfeljebb a Weiss-művek adhatta a pénzt. – *EőÁ*
1507 Igazságot Magyarországnak – ang.
1508 Van emlékműve a Budaörs feletti dombok egyikén, a Sorrentón.
1509 A szecesszió manieristája. Képei ma is keresett, megbecsült alkotások.
1510 Minden keserűsége, kudarca sem tanította meg az írónőt a történelem természetére. Hitler bizony csomagot jelentett. „Nem is kívánnám, hogy olyan mérvű antiszemitizmus legyen, igazságtalanság ne maradjon sehol" – írja fentebb. Az ilyesmit csak a kommunizmusban lehetne megvalósítani, ám attól – egész memoárja, benne az ezen oldalon írottak is láthatjuk – az írónő mereven elzárkózott.

csak az olcsóbb iparművészeti tárgyak kelnek [el]. Modern festőművészeink közül a rendezői értekezleten olyanok ültek mellettem, akikre mai napig büszke vagyok: Szőnyi [István], Aba-Novák [Vilmos], Pátzay [Pál], Patkó Károly, *Medveczky, Molnár C. Pál*, *Istókovics* stb. Egyik tagunk büszkén mondta, hogy ezt csak Ritoók Emma tudja elérni, hogy idecsődítse a legkiválóbbakat. – A megnyitást megelőző este (mint mondják, minden kiállításrendezéssel el szoktak késni) Hoffmann Editnek jönnek segíteni a művészek. Szőnyi olyan hosszú, hogy neki nem kell létrára állni a képaggatáshoz, de a többiek ettől sem ijednek meg. Minden munkát és cipelést vállalnak. Így persze nagyszerűen mulatunk egész este. A megnyitásra elég sokan eljönnek, Petrovics, a Szépművészeti Múzeum igazgatója is végigsétál a termen és megelégedését fejezi ki. A lapok szép kritikákat írnak.

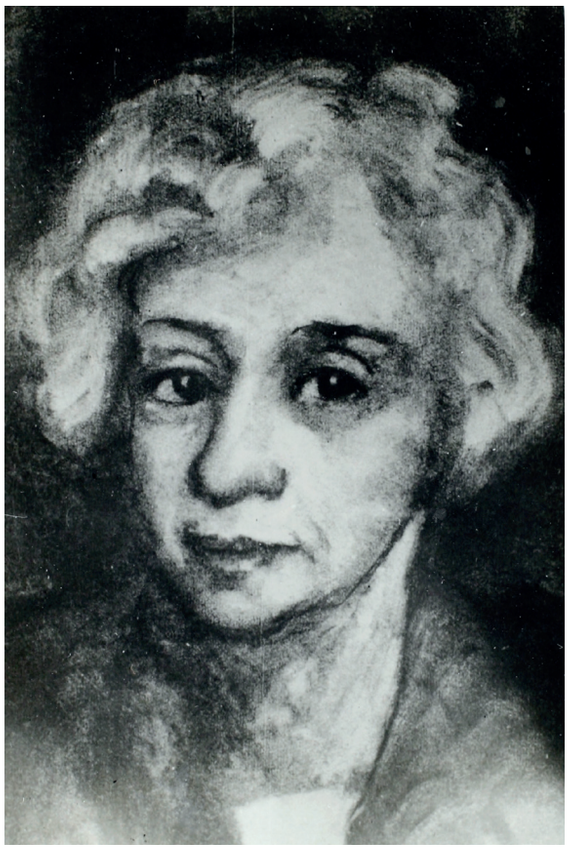

162. „Egyszóval szebb is lehetnék, de nem hadakozom a művész ellen."

Igazán nem tudom, hogy nevessek-e vagy bosszankodjam, hogy miután mindent elkövetek a körömben a fiatal művészekért és írókért, magánéletemben és a közéletben egyaránt verekszem a „modernekért" az új irodalmi irányok mellett, egyszerre csak azt olvasom a Benedek Marcell *Irodalmi lexikoná*ban: Ritoók Emma a modernek ellensége! (Ezt már eddig is felemlegettem.) Hát még azt nem veszem olyan rossz néven, hogy azt sem tudja, közügyekben mit dolgozom; de végre is, ha valaki irodalmi lexikont ír, akkor az író könyveit mégis el kellene olvasnia. Azt hiszem, ma senki sem merné azt állítani, hogy a regényeim nem a modern élettel vannak tele, mégpedig nem elítélően, hanem a megértés hangján. Nem ismerek írót, aki többet foglalkoznék a modern irodalmakkal, mint én, és vasárnapi vendégeim is a legfiatalabb és legmodernebb emberek. És végre a fordításaim is mondhattak volna valamit – nem is beszélve esztétikai írásaimról. Ilyet Németországban nem kaptam volna! Azt hiszem, az a nyitja, hogy Benedek Marcell csak azt tudja rólam, hogy keresztény politikát csinálok, mivel pedig ő ahhoz a liberális környezethez tartozik, ahova Hevesi [Sándor], hát besoroz az „ellenségek" közé.

Különben úgy látszik, hogy baloldalt ez az általános vélemény rólam, mert a Nyugatbarátok Egyesületében felkért Móricz Zsigmond, hogy a modern lányokról tartsak előadást. *(Ez a társaság különben teljesen a Kultúrszövetség vitaestélyeit utánozza.)* Megtartottam az előadást, meg voltam vele elégedve, de úgy látszik, nem ezt várták tőlem, mert utánam egy freudista doktornak kellett beszélni és szinte megdöbbenten mondta: – Kérem, annyira modern elveket fejtegetett, hogy tulajdonképpen elvette a témámat. – Ebből láttam, hogy engem a konzervatív, elmaradt eszmék harcosául választottak ki, de azért nagyon meg voltak elégedve velem... Hát persze, hogy modern elveket fejtegettem, én csak ismerem a modern lányokat, küzdelmeiket és keserves bizonytalanságaikat a szexuális élet terén. De azért sokért nem adtam, hogy a nyugatosokat így becsaptam.

(Hogy el ne felejtsem: Simon György János mindenképpen le akar festeni; azt állítja, hogy nagyon érdekes festői probléma vagyok. Egy kicsit félek, mert szeretem ugyan a moderneket, de azt találom, hogy arcképben mégis az a jó, ha rá lehet ismerni az emberre, és a család jövendő tagjainak úgy marad meg az ember, amilyennek elképzelik. Márpedig mikor nagyon is jellegzetesnek festik az embert, könnyen karikatúra lesz belőle. De hát jó, elmentem a műtermébe. Ez a harmincas évek elején volt. A kép érdekes, de minden túlzott rajta. Először egy szénrajzot készített egy óra alatt, ez, amelynek a másolatát itt közlöm. Az olajkép nem volt ilyen jó, a színek érdesek voltak. Mica

elszörnyülködött rajta, hogy az orra milyen nagy, de ez a karakterisztikus Ritoók-orr. A szeme szinte ég, de ez is ilyen szokott lenni a Ritoókoknál. Egyszóval szebb is lehetnék, de nem hadakozom a művész ellen. Kár, hogy a hajam már tiszta fehér, mert a haj színe is Ritoók-jelleg. De az öregség külső jeleit hiába is akarná az ember letagadni. Így tehát belenyugszom, hogy ilyen voltam.)

❖

Amit ez a Hitler elért, az valóságos csoda... 1919 óta, mikor húsz emberrel megalakította egy kiskocsmában a pártját. Mindenki róla beszél és a keresztyénszocializmus megerősödéséről a kommunizmussal szemben, mely már csaknem elnyelte Németországot.[1511] A Könyvtárban arról beszélünk, hogy mi lesz, ha Hitler uralomra jut, amire kilátása van. Csak attól félünk, ha Németországból elmenekülnek a zsidók, mind idejönnek hozzánk, hiszen eddig is ez volt az ő eldorádójuk. – Bármennyire igyekszem is elfogulatlan lenni és kell is lennem, eszembe jut mégis a Nemzeti és Hevesi [Sándor]. Először is fogad egy zsidóasszony, aki pesti zsargonban kérdi meg, hogy kit tetszik keresni? Azután beszél Bálint Lajossal, a titkárral (zsidó), azután jobb esetben még Sebestyén Károllyal (zsidó). Végre bejut Hevesihez, aki nem ülteti le az embert, két szóval elintézi, ha egyáltalában bejut egy ilyen rettenetes nagyúrhoz. Ezzel szemben szegény Ambrus Zoltán milyen úriember volt, keresztény környezettel, pedig egyáltalában nem lehet azt mondani róla, hogy antiszemita volt, sőt a régi liberális világhoz tartozott. De természetes, hogy mindenki a saját fajtáját szereti maga körül látni, annak ad munkát és állást. Ambruson látszott, hogy örül, ha valami jót mondhat az embernek, ha biztathatja. Hevesi cinikusan savanyú ecet-ember.

III.

Dessoir itt járt Berlinből előadást tartani. Mikor az előadás után bemutatkozom neki és beszélgetni kezdünk, azt kérdezi: – Miért nem ír mostanában nekünk semmit? – Milyen jól esett egy ilyen kérdés onnan kintről. – Itthon soha nem hallok hasonló kívánságot. De hát mikor írhatnék én? Tudok-e még egyáltalában valamit? Vajon meg tudnám-e írni azt a régi gondolatomat a tragikumról? – Itthon még egy kis kritikát is hiába lesek, ha könyvem jelen meg. A zsidók persze nem írnak, mióta úgy gondolkodnak rólam, mint ez Athenaeumék. – Hát a keresztény lapok? – Ellenben Törökné Kovács Hermin (Beniczkyné) [sic!] *Varjútanya* című regényét tíz újság ismertette és dícsérte. A rekord Medveczky Bella *Mámor* című regénye 19 újságismertetéssel. Nem tudom, hogyan szokták az ilyet elérni.

Úgy látszik azonban, az a magyar közöny, amely miatt panaszkodom, nemcsak magyar tulajdonság. Heinrich Lhotzky könyvében valahol ezt a megjegyzést olvasom: – *„Azt hiszem, azért kellett Jézusnak a zsidók közt születni, mert azok legalább gyűlölték és keresztre feszítették. A mi derék keresztyéneink csak ásítottak volna rá”.*

Szegény kedves Somló Sári keservesen ír. Vagyonán házat akart építtetni, az építész elköltötte a pénzét, csak az adósságot hagyta rá a mesteremberekнél és építési anyagért. – *„Házamat*

1511 A hitlerizmus ellensége volt a kereszténységnek. Magának Hitlernek az a Dietrich Eckart nevű, a húszas évek Németországában viszonylag neves költő és műfordító volt az igazi mestere, aki az obskúrusan antiszemita-nacionalista Thule-társaságnak volt a tagja, aki a világháború után még ide-oda bolyongó Hitlerre a társaság okkultizmusban is gyökerező eszmevilágát rásugározta. Ennek a termékeny együttlétnek lett az egyik eredménye az az 1924-ben megjelent Eckart-mű, amely valójában inkább Hitler műve. *A Bolsevizmus Mózestől Leninig. Nevelő célú beszélgetés Adolf Hitlerrel* című könyv olyannyira Hitler gondolatainak foglalata, hogy mértékadó vélemény szerint valójában ez a későbbi Führer első könyve. Ebben a beszélgetésfüzérben – sok hajmeresztő kijelentés után – a zsidók iskoláinak és templomainak felégetését javasló Mester szavaira ekképpen reagál a mesterét nyilvánvalóan meghaladó Tanítvány: „Az égetés nekünk átkozottul keveset segítene. Így van ez! Ha nem lett volna egy zsinagóga sem, egy zsidó iskola sem, ha az Ószövetség sem készült volna el, a zsidó szellem akkor is jelen lenne és hatna. Kezdettől fogva itt van, és nincs zsidó, aki ne testesítené meg.”

eladtam – írja –, 207.000 pengőbe került, eladtam 115.000 pengőért, utolsó fillérig adósságot törlesztettem vele. Most kijöttem Kerepesre kis parasztházikók közé kapálni. A művészet? Egy nyitott fészerben vannak a szobraim, dolgozni, mintázni aligha fogok... Fillér nélkül vagyok, ez rossz érzés, de engem nem tör le – csak rákényszerít egy más életstandardra. Te vagy az egyetlen, akinek ezt megírom – olyan sokra és nagyra becsüllek." – Mit ér ez neki, ha én sem tudok segíteni rajta, és annyi máson! Íme, a példák: – dr. Rösler pilótatiszt volt a háborúban húsz hónapig, most valami jótékonysági ívvel jár házról házra, amiből pár fillér haszna van. Beteg, az orvos külön diétát írt elő neki. – Neki, akinek felesége, három gyermeke van és azoknak nincs mit enni. Mindezt igazolja. – Tegnap egy fiatalember levélpapírt árul, intelligens. Kikérdezem: a Goldberger Gyárban számfejtő volt, a bedó-rendszer[1512] alkalmazásával géppel számolnak, 10 embert elküldtek. Ügyvédi irodában dolgozik délután, havi 20 pengőt kap. Érettségije van. – Az elsőnek egy pengő, a másiknak 50 fillér levélpapírért. – Rösler után egy faszobrász csenget be, szappant árul; könyörög, hogy vegyek tőle, 70 fillér darabja. Kikérdezem. Elkeseredetten panaszkodik. – Ugyanígy keresnek ajtóról ajtóra járva – mondja – banktisztviselők, mérnökök, hadnagyok és senki sem törődik velünk. – Összes aprópénzemet előkeresem egy szappanra. – Tíz perc múlva csengetés. Egy magas, szörnyű sovány férfi: – Állástalan vagyok. – Nincs egy krajcárom sem – válaszolom és beteszem az ablakot. Ilyen régiesen mondom: krajcárom. Pedig még jönni fog az öregasszony, aki mindennap elkéri a négyfillérjét. Szabadságon vagyok, Mica nincs itthon – és rémesen bánt a lelkiismeret, hogy a soványnak nem adhattam.

A regényemet írom, melynek a címe talán *Fiatalok* lesz. (*Tévelygők* lett a címe.) De amit naponta tapasztalok, nem tudom regénybe megírni. Ahhoz erősebb kéz kellene. – Olyan esetek, mint amilyenről most hallottam, mégis a kivételek közé tartoznak. Egy 13 éves leánynál olyan tartalmú cédulát talált a tanárnő, hogy szégyellték a tanári bizottság előtt jelenteni. Az anya, mikor behívták, azt mondta, nem tehet róla, ha a leánya olyan fess, hogy a férfiak máris utána vetik magukat. Összeszidni sem lehet, mert leugrik az emeletről. Persze lehető[leg] alacsonyról, hogy baja ne essen. Mint annak a kis hisztérikának, aki a rúzs miatt ugrott le, de elébb emelettel szaladt lejjebb. A bokáját ficamította ki. A lapok nagy támadást intéztek a tanárnők ellen, hogy szigorúságukkal majdnem halálba kergettek egy ártatlan kisleányt. – Az ember nem tudja, kinek van igaza, de ha ezek lesznek a jövendő feleségek és anyák, az ember mégis beleborzong. Vagy csak mi öregek látjuk így a dolgokat? – Sok-sok fiatal leányt ismerek, nagy bizalommal beszélnek velem, szóval jó anyagom van a regényemhez.

Érdekes Rózsika levele, melyet kérdésemre írt ezekről a tapasztalatokról. Azt mondja, mindenütt megzökkent a fiatalok élete. – „*Amit a feminizmus csődjéről írsz, ugyanazt tapasztaljuk itt is. Ismerünk leányokat, akik egyetemet végeztek, és amint egy fiú jelentkezett, érdeklődött irántuk, úgy sutba dobták eddig hangoztatott életcéljukat, mint egy rossz viccet… Pláne az egyik leány… kitüntetéssel végzett és egy svéd világhírű kémiatanár felajánlotta neki, hogy a stockholmi laboratóriumában azonnal alkalmazza. Jött egy nála 15 évvel idősebb elvált ember két nagyfiúval, nemcsak hogy hozzáment, de azt mondta: – Hál' Istennek, soha többé ki nem nyit egy tudományos munkát! Most élvezni fogja az életét. – A műveltségükkel éppen úgy vannak itt is, sőt mondhatom, az egyetemet végzett lányok jóval kevésbé műveltek, mint azok, akik otthon maradtak... Ezek legalább nyelveket tanulnak… Nagyon sajnálom, hogy nem tudod regényedet úgy megírni, mint ahogy tervezted – a szexuális része is nagyon érdekes lett volna. Mert az bizonyos, hogy ezen a téren óriásit változott a felfogás a fiatalság között; itt olyan szabadság van, hogy valóságos csoda, ha egy 20-21 éves leány érintetlen és a fiatal embereket ez egyáltalában nem zsenírozza és még azt lehet mondani, ezek a lányok hamarabb férjhez mennek... Jól mondta Ewing a most ülésező British Scientist Association megnyitó beszédében, hogy a tudomány túl gyorsan haladt az emberiség etikai haladásához viszonyítva. Egy jövő háborúban olyan öldöklő, pusztító hatalom lesz a kezükben,*

1512 Hírhedtté vált, 1916-ban Charles E. Bedaux francia mérnök kidolgozta munkáskiszipolyozó teljesítménybérező rendszer.

hogy az egész civilizációnkat megsemmisíthetik… Amellett a piacok annyira túl vannak zsúfolva, hogy minden teljesen elértéktelenedik."

Idevág az az újságcikk, melyet Amerikából küldött valamivel később egyik ismerősöm: Az ínség enyhítésére alakult genfi nemzetközi bizottság jelentése szerint két és fél millió ember halt éhen a Földön... Ugyanebben az esztendőben 568 ezer vagon gabonát, 144 ezer vagon rizst, ötmillió font cukrot semmisítettek meg a világ különböző részein, hogy az árak esését megakadályozzák. – Máshol azt írja az amerikai lap, Dániában 10.000 tehenet vágtak le műtrágyának, Hollandiában 100.000 malacot pusztítottak el. Amerikában 6 millió bushel gabona hever raktárakban, Kanadában kétmillió bushel[1513] búzát égettek el. Egyiptomban 100.000 tonna gyapotot, Brazíliában 70.000 zsák kávét tengerbe dobtak és a mozdonyokat kávéval fűtik. – Nem tudom, mi igaz ezekből a fantasztikus számokból, de láttam fényképet, ahol egy munkás térdig áll a kávészemek halmában és lapátolja, hogy vigyék a tenger felé.

❖

Mollináry Gizella beszéli, hogy Pakson megismerkedett egynehány zsidó családdal: egy odavaló orvos, egy MÁV-főmérnök, a milliomos Oppenheim, a szénbánya rt. igazgatója. Óriási meglepetésére ezek a gazdag emberek mind kommunisták. Oppenheimnénak jár a moszkvai *Vörös Újság* tele vad átkozódással Magyarország ellen. Állandóan vitában állt velük. Megmondta a MÁV-főmérnöknek: – Hogyan fér ez össze az állásával? – Nem félek – válaszolja –, jó barátságban vagyok József főhercegékkel és a Pekár villájának a vízvezetékét is én csináltam. – Oppenheim pedig kijelentette, ne képzeljék *(mármint a gójok)*, hogy 1919-et el lehet felejteni. *(Úgy látszik, inkább mi felejtjük el ezeket az időket.)* – Talán csak Mollináry szenvedélyes lelke fogja fel túlzottan a dolgokat?... De kiderül, hogy nem csak a gazdagok beszélnek így. Egyik ismerősöm a Mária Terézia téren ül az unokájával, aki játszik. Két iparosforma legény beszélget: – Csak már annyira volnánk, hogy „ezek" ne tudnának katonákat és csendőröket fizetni.

A következőt nagyon megbízható forrásból hallottam: a *Hangya* tojásexportot akart megvalósítani, de a megindításához kevés valutát kért a Nemzeti Banktól. Popovics [Sándor] azzal a kifogással nem engedte meg, hogy erre az akcióra nincs szükség. Persze mindenki tudja, miért: a tojásexport a tojáskartell kezében van, azt pedig nem szabad megbántani – fő zsidó vállalat.

Hogy az előkelőségeknél maradjunk, azt hallom, hogy Zsitvay igazságügyminiszterhez *Az Est* szerkesztője a legjobb út. Nem csoda, hiszen Klebelsbergéknek is a legjobb barátjuk a Miklós Andorok voltak. – Ha most visszaemlékszem 1919-re! Klebelsberg a legnagyobb fehér és Cécile kétkedésemre legjobb magyarnak és legnagyobb hívünknek nevezi. Ott hunyorgott mindig a Zichynénél tartott titkos keresztény értekezleteken.

Szeptemberben az ipari kiállításon az igazi magyar kézműipart beszorították a kisterembe, a nagyban a pesti zsidó kereskedők állítottak ki. A kitüntetéseket is mind ezek kapták. A falusi kézműipar, kerámia-, bőr- és famunka észrevétlen maradt. A fafaragásért nem a faragó, hanem a közvetítő zsidó kapta a kitüntetést. A paraszt iparosok dühösek, rengeteg pénzükbe került a felszállítás, rendeztek is egy nagy veszekedést az irodában a zsidókkal, mert persze mindent azok rendeztek, azért vagyunk mi nacionalisták. – Miért engedi a jobb gondolkozású zsidóság, melyből magam is többet ismerek, hogy ezek a lelketlen alkuszok képviseljék őket mindenütt?

IV.

Károlyi Gyula lemondott. Zsiga szerint nem csoda. Nagyon tisztességes ember, nem bírhatta ezt a politikai levegőt. Emlékünkben az ideje nagy fekete lyuk, letörtség, „gyászmagyarság". – Mondják, Bethlen jön vissza. Gúnyos megjegyzések. – Dehogy jön, nincs már ebben az országban

1513 Véka – ang.

mit lopni! – Dejszen éppen ez mutatja, hogy még van! – így hárul Bethlenre minden panamázás felelőssége, még ha ő nem is követett volna el semmit. Egészen más ez a gyűlölet, mint a Tisza-gyűlölet volt. Nem a tudatlan tömeg gyűlölete, nem is a felizgatott embereké, hanem a nyugodt és hallgatag középosztályé. Amellett gúnyos és lenéző, etikai gyűlölet.[1514]

Egész Magyarország fellélegzett, amikor hosszas tanácskozások után Gömböst nevezi ki a kormányzó miniszterelnöknek. És mikor Gömbös bejelenti a Nemzeti Munkatervet, a 95 pontot, a zsidók sokszor az aljasságig élcelnek, általános az elégedettség és ünneplés. *(Meg kell mondanom, hogy ezek a zsidó élcek olyan ügyesek voltak és olyan ügyesen helyezték el őket, hogy mi is beszéltük és továbbadtuk: – tudod a legújabb Gömbös-viccet? – Valahogy magunk is elvesztettük a mértéket, míg maga Gömbös el nem tiltotta ezeket a politikai élcelődéseket, mire magunk is ráébredtünk magunkra.)* Az elégedettségben volt valami része annak is, hogy végre nem grófi vezetés lesz, mely semmit sem ismer a kisemberek életéből és az is, hogy nagy antiszemitának tartják. *(Az is.)* Az első dolog, ami erre mutat, hogy menesztik Hevesi [Sándor]t a Nemzetitől. Szegény Klebelsberg ezt már nem érte meg, nem menthette meg az ő zsidaját. Márkus Lászlót nagyon dicsérik mint embert. Irodalmi szempontból nem ismerem. De milyen boldogság, mikor minden változáskor azt hozzák fel, hogy tisztességes, becsületes ember az illető. Gömbös szigorúan az, és azt hiszem, a panamavádak csaknem teljes eltűnése az újabb rezsim alatt csaknem teljesen ezeknek az egyszerűen tisztességes embereknek köszönhető, akik nemcsak maguk nem élnek vissza a helyzettel, hanem másnak sem engedik meg.

(Később hallom Zsiga unokaöcsémtől, hogy ez a felszabadulási érzés a felsővidéki [felvidéki] magyarság között még nagyobb volt. Bizonyos, hogy bármennyit vicceltek a zsidók Gömbösön és a nevén, valami új hit és bizalom lép fel vele együtt nálunk is. Az a hit, hogy meg lehet menteni az országot, még ha az a megmentési terv sok frázist tartalmazott is. Megmutatva azt, hogy egész fellendülésünk ettől függött. A tisztesség megint etikai értékké válik. Bármily lassan, mégis ez az irány vezeti tovább az országot valamilyen jobb jövő felé.)

Gömböst szeptemberben nevezték ki és november elején már Rómában van, ahol Mussolini személyesen fogadja a pályaudvaron. Napokig tartó tanácskozások kezdődnek a magyar–olasz barátság biztosítására. Már Bethlen megkezdte ezeket az utazásokat, de mintha Gömbös határozottabb szándékkal és iránnyal csinálná.[1515] A következő év nyarán Hitlernél van Berlinben – állítólag Hitler teljesen megbízik benne. Különben is roppant mozgalmas politikát űz, folyton jön-megy egyik városból a másikba az Egységes Párt átszervezése óta. Kezdem sokallani a szónoklatait, de aki politikában gyakorlatilag tájékozott, azt tartja, hogy szónoklás nélkül nem lehet megnyerni a magyarokat Kossuth óta.

❖

Éva lányunk eljegyzése az ősszel. Igazi mai házasságkötés. A fiatalember német származású. Úgy látszik, meg kell adni a családnak az adóját a svábok felé, amiért 300 évig tiszta magyar volt. Derék és szegény fiatalember. Csak ha letette az utolsó vizsgáját, azután várhatják, hogy állást kap, mert ma önállóan berendezni egy mérnöki irodát egyszerűen lehetetlen. Hát majd segítünk nekik egy kicsit, de még akkor is messze van a révbejutás. Akármilyen boldogok, szegény kis menyasszony – aki maga is hivatalban van – sokszor egészen kilátástalannak tartja a jövőt. Ilyenkor összeszidom, hogy ilyen kevéssé bízik az életben.

1514 Bethlen István államférfiú volt, 1931 derekán azért mondott le, mert érzékelte maga körül a gyűlölethullámot. Lemondásával a rendszerét akarta megmenteni, s az a német megszállásig – kisebb-nagyobb horpadásokkal – sikerült.

1515 A világ volt erőteljesen változóban, Gömbös külpolitikai törekvéseit pedig erőteljesen fékezte, hogy a „tengely" – valójában Róma Berlin alá rendelődése – Gömbös halála után következett be. A magyar külpolitikának ekkor – Kánya Kálmán kifejezésével – „tojástáncot" kellett járnia a két nagyhatalom között.

❖

Földváry Valérie-nek írok Öttevénybe, hogy a Magyar Munkát Védő Szövetséggel nem vagyok megelégedve. Különösen, ami a vele társult Kultúrszövetség támogatását illeti. Válasza annyira jellemző minden egylet működésére, hogy ideírom: „*Mit gondolsz tulajdonképpen kedves Emma, hogy mi ez a mi Szövetségünk? Az én vagyok, aki összeállítja a statisztikai adatokat az iparunkról, mezőgazdászunkról, az import-exportról. S mint gazda azt, hogy mit kellene termelni, mit lehetne értékesíteni. Nagy és folytonos munka ez, s azután járom a vidéket s tartok erről előadásokat. Ezenkívül levelezek ezekről. Azután van Vrana Erzsi, aki kora reggeltől sokszor este tízig dolgozik háziipari dolgainkban, s odáig vitte az ügyet, hogy heti 2-3000 frank megrendelést intézünk el Franciaországba. [...] Tartsd meg egyletedet (a Kultúrszövétséget),*[1516] *mely minden nehézség mellett oly komoly és igazi munkát végez, a Szövetséggel jó barátságban.*" Érdemes felemlíteni az ilyen munkát is, melyről nem hangzanak el dicsbeszédek, és a munkásairól nem szónokolnak frázisokat. – Hiszen dolgoznám én a magunk terén, csak egy kis segítségem lenne, csak egy fizetett hivatalnok, aki az irkálást és szaladgálást elvégezné. De így alig győzöm a rengeteg munkát.

A múltkor felírtam egy hetem beosztását a hivatalon kívül. Illik, hogy most másnak is bemutassam a munkáját: – „*Elmondom három utolsó napom történetét – írja Földváry Valérie. – Hétfőn reggel 9-kor Győrbe az ügyvédemhez. 11-kor Pestre 1 órakor érkeztem, 2-ig ezerfelé telefonáltam, azután két komisszió elvégzésén kívül kerestem a német nyúlexport-firma magyar üzletvezetőjét este 8-ig. Közben az egyletembe néztem be. 8-kor végre megtaláltam, s a tőle kapott export-tanúsítványokkal éjjel hazarohantam, 4-kor érkeztem Győrbe. Egy és fél kilométer gyalog a hóban a vasúttól be. Fél nyolcig aludtam, 8-[tól] 9[-ig] a gazdatiszttel konferáltam, 9-kor elutaztam, 1-kor ismét Pesten. Ott a fiammal kellett egy csomó dolgot letárgyalni, 2-re Korányi Frigyesnél lenni (a miniszter),*[1517] *délután még egy hosszú megbeszélés egyleti dolgokról, szerdán reggel a Nemzeti Bankban 11-ig harcoltam, azután két komisszió, ebéd közben Sulkovszkynéval egyleti ügyeken törtük a fejünket, két levelet írtam, tárgyaltam az ügyvéddel, veszekedtem a nyúlexportőrünkkel, fél ötkor elutaztam, este értem haza.*" – Valérie amellett maga vezeti a földbirtokát.

❖

Úgy látom, évről évre fogynak a jegyzeteim. Talán belefáradok, hogy olyan kevés szépet és jót, olyan kevés vidámságot írhatok fel a magyar társadalomról? – Hadd jöjjön hát még egy vidám eset. Egy megbukott sajtgyáros felajánlotta sajtkészítményeit festőknek képekért. Aba-Novák [Vilmos] egy képért 60 kilót kapott, Patkó Károly 55-öt, de Medveczky nem fogadta el az ajánlatot, mert csak húsz kilót ajánlott fel neki... Különben ismerek festőnőt, aki évek óta így ruházkodik, cserekereskedés útján.

❖

Csendes karácsonyok...

1516 Az írónő beszúrása.

1517 Az írónő beszúrása. Mivel Korányi Frigyes Károlyi Gyula kormányának volt a pénzügyminisztere, ezért az idézett levelek a Gömbös kormányfősége előtti hónapokra utalnak.

1933

I.

Szegény Hock János nem bírta tovább az emigrációt és hazajött. A híres szép pap mint megtört öregember érkezett meg – nagy érzés az a „haza" – készen elszenvedni, ami reá vár. Csakugyan fogságba jutott és egy évre elítélték, de szabadlábra helyezték. Beteg már, nem akarták feleslegesen kínozni. Emlékszem, réges-régen mennyi vitája volt apának miatta a pesti ismerősökkel, akik olyan csoda tehetségnek és nagy embernek tartották. A katolikus asszonyok úgy rohantak a prédikációit hallgatni, mintha egy szent beszélne. Pedig tudták, hogy családja és gyerekei vannak. Elég szép, hogy nem is titkolta. De apa azért bosszankodott, hogy mikor a küzdelmesen élő református papokat, mert házasodhatnak, megbélyegzi a katolicizmus, nyugodtan elnézik egy nagy katolikus papnak az esküje megtörését.[1518]

❖

Hitlert kancellárnak nevezte ki Hindenburg. Talán azért érezzük még nagyobb csodának ennek az embernek a pályáját, mint a Mussoliniét, mert egy letaposott, nem győztes ország megmentője, és itt folyt le az élete napról napra előttünk. A bátor ember hatása a mi gondolkodásunkra is. – A porosz országgyűlést mindjárt fel is oszlatták, erre lehetett válasz, hogy a kommunisták meg felgyújtották a berlini birodalmi tanács palotáját.[1519] Azt hiszem, ez lesz az utolsó tettük, mert Hitler nem olyan embernek látszik, aki sokat teketóriázna. Kell benne valami nagy szuggesztív erőnek lenni vagy valaminek, ami éppen a német fajtának megfelel, hogy ilyen rohamosan hódított óriási pártot magának. Miért van mindenütt ilyen ember – csak nálunk hiányzik? – A zsidók ellen is megkezdődik a kemény német bojkott, csak túlzásba ne mennének.

Berlinből kapok levelet egy német asszonyismerősömtől: – *„Bei uns atmet man seit der Reichskanzlerwahl etwas auf, die Spannung und Muosigkeit war auch kaum mehr zu ertragen. […] das nationale Deutschland hat ein unbegrenztes Vertrauen zu Hitler."*[1520] – Később egyszer egy másik német asszony Hitler ellen beszélt, mikor Pesten meglátogatott – de ez volt az egyetlen ellenséges szó, melyet odaátról hallottam. Az első magánértesülés maradt az állandó alaphang odaátról. De azért nem vagyok magammal sem tisztában, ha Hitlerről gondolkozom. Mussolinit nem haboztam egy percig sem zseniálisnak tartani – de azért Hitler? Mikor egyszer egy vasárnap délután Frey [András] azt kérdezte, hogy mondjam meg röviden, mit tartok olyan nagyra Mussoliniben, azonnal feleltem: – rendet teremtett! – Milyen furcsa, azelőtt bizonyosan a szabadság hőseit vagy a bátorság áldozatait dicsőítettem volna, most a rend az, amire vágyunk. Pedig Olaszországban sok a titkos ellensége Mussolininak – bizonyosan Hitlernek is a hazájában –, de nem csoda, ha a rendet kívánjuk szívünkből, mikor Ausztria a szomszédunkban úgy küszködik. Késhegyig menő

1518 Ld. a memoár Első könyvét.
1519 Nem így történt, de hatékony ürügynek bizonyult a demokrácia felszámolására.
1520 „A kancellárválasztás óta fellélegeztünk, a feszültség és a dohosság már alig volt elviselhető, [...] a nemzeti Németország határtalan bizalommal van Hitler iránt." – ném.

küzdelem a pártok között, a kommunizmus leverése[1521] után Dollfuss kancellár meggyilkolása. Nem is tudom az összefüggést közöttük, csak azt érzem, hogy káosz...

❖

Februárban újra fizetéslevonások. A Fővárosi Nyomdában alkalmazott szerelő, aki a Könyvtárban az írógépeket benzines kefével tisztogatja, egy hónapra 200 pengőt kap. Ellenben egyik kollégám tízéves szolgálata után 180 pengőt levonások *(nyugdíj, betegsegélyző, adó stb.)* nélkül. Vagyis az egyetemet végzett kevesebbet, mint az írógépjavító. Különben ennek is levonnak 15 pengőt hetenként a szakszervezetbe. Ha ezt az állam kérné, volna nagy ellenzés. Vagy csak nem mernek a munkások ez ellen tiltakozni, olyan hatalom ma is a szakszervezet, hogy munkát csak az kap, aki tagja. – Különben a polgármester arról számolt be, hogy Budapesten minden ötödik ember segélyre szorul.[1522]

❖

Apponyi [Albert] februárban meghalt. Nagy tüntető elismerése a nagyságának, még külföldön a Népszövetségnél is. Istenem – mikor még „fekete grófnak" nevezték, a kalksburgi jezsuiták neveltjének és a legnagyobb ultramontánnak tartották. Most még a zsidók is siratják... Sokat nem tudott elérni értünk, de dekoratív képviselője volt a nemzetnek.[1523]

❖

Az embernek megáll az esze ilyen tényekkel szemben: a Könyvtár kénytelen külföldi könyveket zsidó könyvkereskedő útján megrendelni, mert a Szent István Könyvkereskedés nem tud valutát kapni, de a zsidó tud, sőt áldozatokat is hoz, csakhogy el ne veszítse ezt a kitűnő kuncsaftot. Az új tejrendelet szerint pedig a fogyasztó még többet fizet, a paraszt még kevesebbet kap belőle. Pesten a tej literje 34 fillér, a termelő 12-t kap belőle, a többi a közvetítő kereskedésé. Vagyis a kartell-kereskedésnek több jut, mint a termelőnek. Hiába támadják Szterényit és hiába jött Gömbös?[1524]

❖

A Műcsarnokban az új tavaszi kiállításon – talán először – moderneket is bevesznek. Petrovácz [Gyula] emiatt támadást intézett a vezetőség ellen a Parlamentben. Jajczay kollégám megmutatta Aba-Novák [Vilmos] levelét, melyet Petrovácznak írt válaszul, mielőtt még elküldte volna. Nagyon helyes, hogy nem engedik magukat. De vajon a művészethez tartozik-e, hogy valami nóta-olimpiászt rendez – buta még a címe is – a Fráter Loránd Társaság? *(Fráter Loránd a bihari Fráterek közül az elmúlt évek legnagyobb nótása volt, elragadtatással beszéltek róla a mulatni szerető emberek. Kitűnő hangja volt, míg az ivással és éjszakázással el nem rontotta.)* Hát ennek a társaságnak a vezetője három zsidó. Ki is jelölték előre, hogy kik fogják az aranykoszorút a zsidó nótaszerzők közül kapni. Elsősorban Ányos Laci, aki szép neve ellenére kiabálóan sémita. Különben a szerzeményei alapján igazán nem búsulhatunk rajta, hogy nem magyar.

Lesz még több nem magyar is. Nem hiába jósolgatták a német hitlerizmus veszedelmét ránk nézve! 150 német zsidó érkezett Hatvan mellett Kistelekre, ahol a Hatvany-Deutschék mint mezei

1521 A szociáldemokrácia és kommunizmus egybemosása messze nem az írónő egyéni nézete.
1522 A történelem ezen szegmense az írónő (és számtalan osztályostársa) számára szokásosan hétpecsétes titok.
1523 Az írónőt Apponyi halála sem hangolja át az iránta való jobb véleményre.
1524 Ha a leírás nem is hatol valami nagy mélységbe, így is nyújt némi magyarázatot arra, hogy a magyarországi kapitalizmusban a zsidó születésűeknek, tőkéjüknek miért jutott oly' kitüntetetten fontos szerep.

munkásokat helyezték el őket heti 50 pengő bér mellett. Eddig a parasztoknak 25-öt fizettek, most ezek miatt ezt is elvesztették. Az elégedetlenség miatt áthelyezték őket Hegymegre, hogy távolabb legyenek az úttól, ahol keresztény hírlapírók beléjük akadhatnak. A zsidók maguk azt mondják, hogy ők csak útban vannak Palesztina felé, de azt hiszem, itt lesz a Palesztinájuk.

Megkezdték az álláshalmozások beszüntetését. Egyik nyugdíjason, akinek 120 pengő nyugdíja van és napidíjból a városházán hatvan pengője, van öt idős leánya, és munka nélkül. Ellenben a forgalmi ellenőrök felügyelőségénél egy nyugalmazott ezredesnek 4000 pengőre megy fel a jövedelme különböző állásokból. – Különben azt állítják, nem vicc, hogy egy utcaseprőtől elvették a kertlocsolás jogát, melyért szintén kapott nehány pengőt, mert ez álláshalmozás!

Zsiga testvéremet kinevezték központi kórházigazgatónak az összes pesti kórház felett. Nagyon szép állás, de túlságosan sok adminisztratív munkával jár, amit ő nem szeret. Lelkiismeretessége mellett bizonyára egész életét ezzel fogja tölteni. Mindig arra vágyott, hogy szakjának tudományos művelője legyen – de hát ki éri el azt, amire vágyott? Helyette a Rókus igazgatója a fiatal Wolff Károly lett, óriási megbotránkozására még a keresztény politikusoknak is, mert egészen fiatal ember. Senki sem tudja, mivel érdemelte ki, nem várták Wolfftól, hogy ilyen herbertizmussal tolja előtérbe a fiát. Megkérdeztem Zsigától, hogy tehette ezt az öreg? Zsiga mosolyogva mondja: – Mert meg van győződve róla, hogy nincs különb orvos és tudós az új nemzedékben nála. Azt hiszem, meg is fog ott felelni – nyugtat meg Zsiga.

Mennyi nehézség! Állítólag a MÁV-nak a Ruhr[-vidéki] szénbányaterületről ajánlat jött, hogy a legjobb porosz szenet olcsóbban szállítják, mint amennyibe a mi magyar szenünk kerül, mely rosszabb. Kérdés, hogy bányászaink nem halnak-e éhen miatta, ha az előnyösebb ajánlatot elfogadják? Egy német könyvben fényképfelvételt láttam: az egyiken Szénhegyek kibányászva a Ruhr-vidéken, melyeket könnyfakasztó gázzal védelmeznek, hogy el ne hordják, a másikon szemétdombokon keresi egy csomó ember, hogy a szemét közt nincs-e használható széndarab? – A háború istentelen következménye. Tud-e majd ezen is segíteni Hitler?

Gömbös a nyáron vele tárgyal, az őszre marad ismét Mussolini és Ankara.[1525] Úgy látszik, nagyon komoly a német és olasz együttműködés biztosítása. Úgy félek, hogyha megint kitör valami, nehogy megint ahhoz a félhez tartozzunk, amely végre is veszíteni fog. Hiszen a háború fenyegetése mindig a fejünk felett lóg. Itt van például az Anschluss kérdése. Mi lenne természetesebb? A kis Ausztria igazán alig tehet egyebet, mint hogy saját fajtájának nagy országához fordul. De mikor olyan különbözőnek látszanak! Ausztriában feloszlatják a nemzetiszocialista pártot és elfogják a tagjait, Németországban éppen megfordítva: a szocialistákat és kommunistákat börtönzik be. Hogyan békítik ezt ki, még ha mind a kettő germán vér is?[1526]

Ausztria velünk is csúful viselkedett újra. Végre azonban hazakerültek a magyar műkincsek. Hoffmann Edit, aki szintén benne volt a közös magyar–osztrák bizottságban, beszélte, hogy az osztrákok csak kisebb értéktelen dolgokat akartak visszaadni, úgyhogy félbe kellett szakítani a tárgyalásokat. Nem tudom most sem, hogy a Mátyás és Beatrix márvány domborműveket és az Attila kincsét visszaadták-e?[1527]

Egyáltalában a svábok kezdenek túlságosan a nyakunkra nőni. Ebből is izgalmak keletkeznek.[1528] A múltkor reggel könyvtárba menet a kis téren elébem áll egy rendőr, a másik az utca túlsó oldalán vár, hogy nem szabad tovább menni. – Mi történt? – kérdem kissé nyugtalanul. Nem felel, de mikor megmondom, hogy hivatalba megyek, megengedi, hogy beforduljak a Reviczky utcába. Odabent tudom meg, hogy nagy diáktüntetés volt Bleyer Jakab ellen, aki egyetemi tanár

1525 Gömbösnek meg kellett nyugtatnia Mussolinit, aki aggódva figyelte az ő németországi útját. A török fél Gömböst a Moszkvával való diplomáciai kapcsolatok felvételére ösztönözte, s valóban, Magyarország 1934 februárjában – Prágát és Bukarestet néhány hónappal megelőzve – létesített kapcsolatot a Szovjettel.

1526 Mély gondolat az írónő részéről a jövő megsejtése.

1527 A szentmiklósi aranylelet ma is a bécsi Szépművészeti Múzeumban csodálható meg.

1528 Ld. erre a 149. sz. jegyzetet.

és valami pán-német nyilatkozatot tett. Be is verték az ablakait. Emiatt bezárták a bölcsészeti fakultást – persze nem Bleyer ellen, hanem a hazafias tüntetők miatt.[1529]

Az egyetemen nagy veszteség Pauler Ákos halála. A nagyközönség persze nem ismeri, hanem mi, akik tudjuk, hogy ki volt, érezzük a veszteséget is, melyet Brandenstein Béla igazán nem fog pótolni. Én ugyan már nem hallgattam mint egyetemi tanárt – különben nagy ellensége volt a nők tanulásának –, de sohasem [volt] igazságtalan azokkal szemben, akik már elébe kerültek.

II.

Egész tavaszi gondunk az új lakás keresése. Több oka is van, hogy a Baross utcát ott akarjuk hagyni. Először is, felemelték a házbért. Azután, ha Éva férjhez megy, igazán nincs szükségünk négyszobás lakásra. Még háromszobásra sem. Aztán halásosan meguntam az északra néző lakást, ahol napot soha nem látunk. No meg a Baross utcát, ahol nincs egy kis zöld, kis hely a sétára. Ilyen lakásban nem tudja az ember, mikor lesz tavasz. A legfontosabb pedig, hogy betöltöm a 65. évemet, és a törvény szerint nyugdíjba kell mennem. Dolgozni ugyancsak tudnék még, de fél nyugdíjam lesz. Nem fizethetek ilyen nagy házbért. Az egész nyár lakáskereséssel telik el. Megint a keserves lótás-futás. Emeleteken fel és le, házakból ki és be. Micával száznál több lakást néztünk meg. Főleg Budán. Nagy divatba jött Buda, sokkal drágábbak az ottani lakások. Vannak remek villalakások. De megfizethetetlenek. És mindenütt van valami, ami miatt a lakás nem felel meg egészen. Nem szeretnék két emeletet szaladgálni minden nap. A könyvtárban minden reggel megkérdik, van-e már lakás? Egyet csaknem kivettünk, de kiderült, hogy nincs alápincézve. Kezdtem már félni, hogy augusztus elsejéig nem tudunk elhelyezkedni, amikor Mica egész délelőtti szaladgálás közben megállott a Fery Oszkár[1530] utcai városi ház előtt. Nem volt ugyan lakás kiírva, mégis bement a házfelügyelőhöz kérdezősködni. – Kérem, éppen most mondtak fel egy kétszobás földszinti lakást. Nálunk nem szokás kiírni, mert azonnal van rá lakó. – Ha ki akarjuk venni, rögtön jelentkezni kell a Városházán. A házfelügyelő altiszt segít az eljárásban.

Másnap reggel megnézem. Nagyon jó kislakás. Nagy előszoba, melyet Pesten hallnak neveznek. A nap reggeltől estig besüt, nagy konyha, nagy fürdőszoba, befér a ruhásszekrény, minden világos. Egyszóval az Isten is megsegített az utolsó percben. Hétfőn bemegyünk a Városházára, lefoglaljuk a lakást, a Könyvtárban nagy éljenzés a sikeren. Festés és takarítás után elsején bevonulunk, berendezkedünk. Némi fejtörés persze volt, mert bútoraink éppenhogy befférnek. De a két hosszú könyvespolcomat mintha kimérték volna. Pontosan odaillenek. Nagyváradon nyolc szoba – Budapesten két szoba. Ez a középosztály sorsa. Nagyon meg vagyok elégedve. Nemcsak hogy kis kert is van, hanem akkorákat lehet sétálni, amilyeneket életemben nem sétáltam. Felkeresem az egész környéket, és olyan csokor vadvirágot szedek, hogy alig fér el a vázákban. *(Nagyon szépek voltak a budai séták. Akkor még nem foglaltak el minden szabad teret az építkezésekkel. A Bürök utcán túl volt a kedvenc mezőm, tele apró mezei virággal. Némelyik olyan finom fehér vagy lila, hogy az embernek le kellett ülni a földre, csak így látja négy kis gyenge levelét a zöld csésze közepén. Egyáltalában a virág a legszebb a természetben. Hozzá képest az ember durva anyag. Tavasszal a kertek kivirultak tulipánnal, jácinttal, futórózsával. Úgy élveztem, mintha mind az enyém lett volna. Hálás voltam a tulajdonosoknak, hogy olyan szépen gondozták a kertjeiket. És mennyi madár! A fülemülétől a bolond verébcsiripelésig. Főleg a rigó hívása... Olyan kár, hogy mindent beépítenek!)*[1531] Istenem, ha akkor, mikor Mátyásföldön a villát építtettük, tudtuk volna ezt a budai részt! Akkor még potom pénzért lehetett itt telket kapni és akkor talán meg tudtuk

1529 Bleyer Jakab néhány hónappal később agyvérzésben meghalt. Az ördögi körből a disszimiláció útján kísérelt meg kilépni.

1530 Ma Kiss János altábornagy utca.

1531 A Bürök utca az évtizedek során régen beépült, de a tehetősek ma is találnak beépíthető területet. Az árak változatlanul nőnek, s vélhetőleg a plafont nem érték el.

volna tartani a villát, nem úgy, mint Mátyásföldön. De sokkal józanabb vagyok, semhogy soká izgatnám magam a volnával. Most így jó. Sok virág a szobámban, jövőre az ablakokat is bevirágozzuk. Élvezzük a jó budai levegőt és a budai embereket, ameddig lehet. Már az [nagyszerű], hogy az utcán kalap nélkül házi ruhában sétálhatunk, mintha falun volnánk.

Hanem bizony szeptemberre megkapom a nyugdíjazásomat. Méghozzá kis idő múlva redukált fizetéssel és lakbérrel. [sic!] De azért nem búsulok most a magam dolgán, mert ez a nyugalom sok jót fog adni. Azt sem tudom, hol kezdjem az olvasást-írást. Nagyon elmaradtam a tudományomtól. A Könyvtárban nagyon sajnálják, hogy elmegyek. Az igazgató utána is járt, hogy még ne nyugdíjazzanak, mert nélkülem nem tud mit csinálni. Persze ez túlzás, senki sem pótolhatatlan. Legjobban fiatal leánykollégáim búsulnak az osztályomon, mert nagyon bizalmas viszonyban voltunk egymással.

Eleinte féltem, hogy a vasárnapi társaságom nem fogja felkeresni ezt a messze vidéket. De szó sincs róla, éppen olyan szívesen jönnek. Persze nem hívhatok annyi embert. Lassankint csak a régi bennfentesek maradnak meg nekem. De ez is öröm.

❖

Augusztusban a szegedi Dóm téren az első szabadtéri előadáson *Az ember tragédiája*. Mica egyszer lent volt megnézni. Azt mondta, nagyon szép és megható, csak éppen Madáchból maradt nagyon kevés benne. Kultúrértéke komoly szempontból annyi lehet, hogy aki ismeri olvasásból, annak szép színjáték, aki nem ismeri, talán kíváncsi lesz rá és elolvassa.

❖

„Hát mit szóltok Németországhoz?" – kérdi Rózsika szeptemberi levelében. (*„A szörnyű az egészben az, hogy előbb-utóbb háború lesz a vége, és milyen háború! [...] Mindenki, aki Németországból jön, mondja, hogy az egész ország olyan, mint egy felfegyverzett tábor, és hogy boldogságban úszik az egész fiatalság katonai készülődés, masírozás, zászlólengetés közepette. És az élükön egy pár degenerált, mániákus, kik ezt véghez tudták vinni. […] Hogy Ausztriával mit nem követnek el, az már igazán fantasztikus – de soha Ausztria annyi rokonszenvnek nem örvendett éppen emiatt, és ha Mussolini nem játszik hamis kártyákkal, amit sohasem lehet tudni a politikában, Ausztriát megmenti jó időre. Kár, hogy egyben Magyarországon is nem segítenek, de azt hiszem, erre is reá kerül a sor. Angliában erős magyarbarát párt alakult a Képviselőházban."*)[1532] – Cseppet sem csodálom, ha Rózsika nem úgy érez a németországi események iránt, mint német barátnőm; végre is itt mégis meg kellett szólalni benne a race-rokonságnak. Különben magam sem látom be, miért kell a zsidókérdést ilyen módon megoldani. Végre is egy egész népfajt nem lehet kiirtani akarni, mert egy csomó semmirekellő van közte. Csak a saját fajtánk biztosításáig kellene mennünk. Vajon nem lehetne megtalálni az igazságos középutat, ha már a tiszta igazságot nem is? De az,

1532 Hitler hatalomra jutása természetesen mély németországi és nemzetközi átalakulások és nem „egy pár degenerált, mániákus" eredménye. Mussolini ugyan nagy kártyás volt, de országa már 1936-ban alárendelődött Hitler birodalmának. A propaganda ezt a Berlin–Róma tengely hangzatos szólamával fedte el. Az önálló Ausztriának 1938 márciusában lett vége. 1955-től – a nagyok által garantált, tehát a finneknél lényegesen biztonságosabb pozíciójú – semleges állam. Az osztrák nemzet azóta él és erősödik. A háborút a nemzetiszocialista Németország 1939. szeptember elsején Lengyelország lerohanásával robbantotta ki. A biztos siker érdekében előtte augusztus 23-án a világ ámulására olyan megnemtámadási szerződést kötött a Szovjetunióval, amelynek titkos záradékában felosztották egymás között az országot. A Szovjetunió „segítségképpen" szeptember 17-én indította el csapatait. E megállapodás erős nyomot hagyott az 1945 utáni békerendezésen. Kelet-Poroszország a lengyeleké lett, a Szovjetunió jelentős lengyel területekkel tolhatta ki nyugati határát. Óriási szervezőmunkával mintegy kétmillió németet evakuáltak a megkisebbedett Németországba. Königsberg, Immanuel Kant városa, Kalinyingrád néven ma is Oroszország különleges „körzete". Csak a dóm maradt meg, a kategorikus imperatívusz és sok más nagyszerű gondolat megfogalmazója ott alussza örök álmát.

hogy a következő hónapban Németország már kilép a Népszövetségből, a nagyantant politikai szorítójából, mégis nagy elismerést kelt nálunk. Hát Hitler csakugyan erélyes és tetterős ember! Nem csoda, ha a birodalmi gyűlés feloszlatása után a népszavazás neki juttatja az óriási többséget. Egy egész nép újra érzi, hogy szava van és kiálthat.[1533]

❖

(Van még több festő ismerősöm is a vasárnapi vendégek között: két ellentét Fáy Dezső és Kemény László. Fáy kis, izgékony, érdekesen csúnya arcú, humoros, okos ember, aki csak a családjának és a művészetének él; nem szeret erről teoretizálni, főleg grafikában és akvarellben kiváló. Magyarsága nagyon rokon a miénkkel, és így nagyon jól megértjük egymást. A felesége igazi művésznek való feleség, szép és okos asszony. Kemény László nagyon fiatal. Eleinte nem tartottam erős tehetségnek, de nagyszerűen fejlődött és sokkal többre vitte, mint vártam. Kis, érzékeny kedélyű, vékony, német eredetű ember, mivel rajztanár is – a fiatal festőnemzedék csak akkor élhet meg, ha állást vállal –, fáj neki minden óra, mely a művészettől szakítja el. Vigyázni kell, hogy valami meggondolatlan szóval meg ne sértse az ember. Felesége, Mikes Margit, nagyon tehetséges poéta, de keserű és pesszimista lélek. Mert ha az asszony művész, akkor maradjon önálló, tartottam mindig ezt az igazságot és tapasztalataim is megerősítették. A háztartás mindennapi gondja, főzés, takarítás még ziláltabbá teszi az életét, mint a férjéét a rajzórák. – Csinos asszony, nem olyan szép, mint a testvére, Szabó Lőrincné, nem is hasonlít hozzá, csak mindkettőjükben megvan valami megvető vonás a világ iránt.)

Breit Vince egyike érdekes vasárnapi vendégeimnek. Festő volt, mégpedig szerintem határozottan tehetséges, de nem volt megelégedve magával és most lakberendező és építési esztétikus. Szép dolog, hogy erre is szükség van, sőt, hogy meg lehet élni belőle. Az atyja nagyon magas rangú katonatiszt, háborús ember,[1534] de ketten nem értik meg egymást. Vince megjelenésében is érdekes: fiatal arcához egészen ősz haja van, nagyon élénk szeme és nagyon élénk megfigyelőképessége, kitűnő ízlése. Inkább Éva barátja, mint az enyém. Gyermekkoruk óta ismerik egymást. Néha évekig nem látjuk, eltűnik valahol külföldön, a legfurcsább módon él meg nagyon elégedetten. Ha kell, szobafestő vagy más ilyen iparos. Ezzel annyi emberismeretet és élményt gyűjt, [hogy] akár egy regényírónak is elég volna. Persze Pesten minden pletykát tud, mert minden társaságban megfordul. Arról a hírhedt esetről, amikor az arisztokrata asszonyokat a „hivatásosak" kikergették a bárból, hitelesen beszél, még a neveket is elmondja. Minek emlegessük őket, nem érdemlik meg.

Azt is elbeszélte, hogy Druckernéval – szintén Éva barátnője – megbeszélték, hogy a Claridge-be mennek vacsorázni. Mikor a fiatalasszony magában maradt, azt mondja neki a szobaleánya: – Nagyon kedves hely az a Claridge, csak tessék odamenni, mi is ott voltunk a múltkor. – Különben egyáltalában nem rendkívüliség, hogy az ember előkelő helyen találkozik a szobaleányával – már akinek szobaleánya van. Breit egy ilyen elegáns helyen elegáns társasággal vacsorázott, mikor ismerős hangot hall a háta megett. Megfordul – hát a borbélyának kisegítő manikűrös kisasszonya ül ott elegáns estélyi ruhában egy elegáns úrral. A saját társasága, és ezek között legfeljebb annyi a különbség, hogy az utóbbiak per „kispofám" beszélnek az urakkal. Bár vannak fiatal leányok, akik rendkívül tréfásnak és sikkesnek találják, ha az ilyen kifejezéseket ők is eltanulják. Eltekintve attól, hogy olyan élceket beszélnek el, amibe a férfiak belepirulnak – nem szendeségből, hanem

1533 A memoár betűtengeréhez fűzött jegyzettömegben számos ízben érveltünk annak megértetéséért, hogy Ritoók Emma szelektív antiszemita volt. Természetesen a szelektív is antiszemita. De nem „izzó", nem „elfajult" és sok egyéb valótlansággal megterhelt. Sok elfogadhatatlan állításával együtt is olyan, akinek semmi köze nincs a hitleri programhoz. Sapienti sat. Amit pedig az írónő az utolsó két sorban megfogalmaz, az nemhogy a keresztény magyar középosztály, hanem – mondjuk – Bethlen István álláspontja is volt. Az 1945-ös totális csődöt sok minden magyarázza, de bizonyosan benne van a negyedszázados kormányzás számtalan bűne és tévedése is. Leginkább Trianon tanulságainak a meg nem szívlelése, a forradalmak máig tartó félremagyarázása.

1534 doberdói Bánlaky József alias Breit József.

mert azt hiszik, hogy a leány naivságból véletlenül beszélte el és igyekeznek az ügyet elsimítani. De a fiatalleány nem enged és megkérdi: – Maga nem érti? – és hozzáfog megmagyarázni.

❖

A *Kultúrszövetség* legnagyobb munkája a nagy sorsjáték *(melyet azonban csak két évvel később fejezhettünk be)*, mert kevés volt az érdeklődés.[1535] Igaz, Rózsika azonnal eladott 3000 sorsjegyet, ami ugyanannyi pengőt jelentett, de mi egész Magyarországon nem tudtunk művészeink javára még másik háromezernél többet eladni. Azt állították, hogy ez nagy eredmény a mai világban. Én többet vártam. Így is nagyon szép anyag gyűlt össze. A művészek szívesen adták olcsóbban a képeiket, csakhogy sikerüljön a tervünk. A főnyeremények – Szőnyi-, Bernáth-, Aba-Novák-, Fáy- stb. képek – igazán értékek voltak, a többi is művészi nívójú, és az iparművészeti tárgyak nagyon szépek. Olyan munkát végeztem Micával együtt, ami többet érdemelt volna a társadalomtól. De művészeink mégis kerestek mellette.

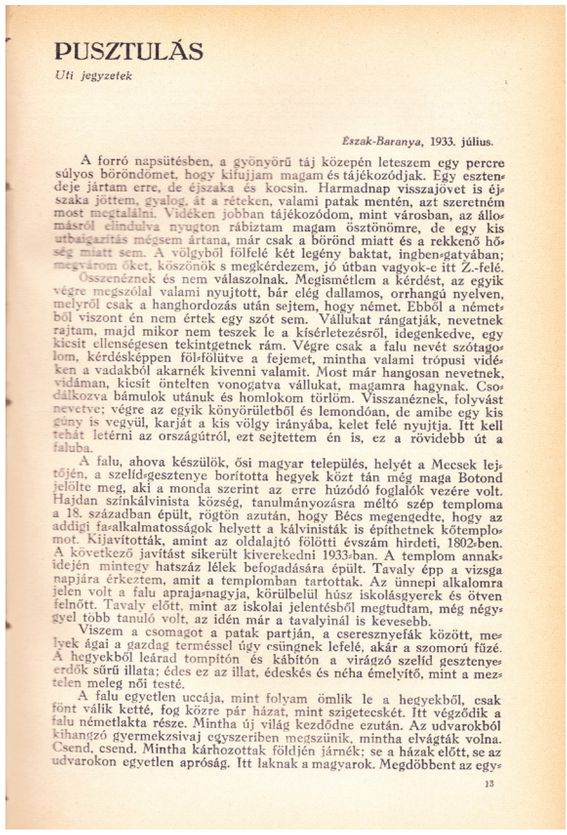

PUSZTULÁS

Uti jegyzetek

Észak-Baranya, 1933. július.

A forró napsütésben, a gyönyörű táj közepén leteszem egy percre súlyos böröndömet, hogy kifujjam magam és tájékozódjak. Egy esztendeje jártam erre, de éjszaka és kocsin. Harmadnap visszajövet is éjszaka jöttem, gyalog, át a réteken, valami patak mentén, azt szeretném most megtalálni. Vidéken jobban tájékozódom, mint városban, az állomásról elindulva nyugton rábiztam magam ösztönömre, de egy kis utbaigazítás mégsem ártana, már csak a börönd miatt és a rekkenő hőség miatt sem. A völgyből fölfelé két legény baktat, ingben-gatyában; megvárom őket, köszönök s megkérdezem, jó útban vagyok-e itt Z.-felé.

Összenéznek és nem válaszolnak. Megismétlem a kérdést, az egyik végre megszólal valami nyujtott, bár cleg dallamos, orrhangú nyelven, melyről csak a hanghordozás után sejtem, hogy német. Ebből a németből viszont én nem értek egy szót sem. Vállukat rángatják, nevetnek rajtam, majd mikor nem teszek le a kisérletezésről, idegenkedve, egy kicsit ellenségesen tekintgetnek rám. Végre csak a falu nevét szótagolom, kérdésképpen föl-fölütve a fejemet, mintha valami trópusi vidéken a vadakból akarnék kivenni valamit. Most már hangosan nevetnek, vidáman, kicsit öntelten vonogatva vállukat, magamra hagynak. Csodálkozva bámulok utánuk és homlokom törlöm. Visszanéznek, folyvást nevetve; végre az egyik könyörületből és lemondóan, de amibe egy kis gúny is vegyül, karját a kis völgy irányába, kelet felé nyujtja. Itt kell tehát letérni az országútról, ezt sejtettem én is, ez a rövidebb út a faluba.

A falu, ahova készülök, ősi magyar település, helyét a Mecsek lejtőjén, a szelíd-gesztenye borította hegyek közt tán még maga Botond jelölte meg, aki a monda szerint az erre húzódó foglalók vezére volt. Hajdan színkálvinista község, tanulmányozásra méltó szép temploma a 18. században épült, rögtön azután, hogy Bécs megengedte, hogy az addigi fa-alkalmatosságok helyett a kálvinisták is építhetnek kőtemplomot. Kijavították, amint az oldalajtó fölötti évszám hirdeti, 1802-ben. A következő javítást sikerült kiverekedni 1933-ban. A templom annakidején mintegy hatszáz lélek befogadására épült. Tavaly épp a vizsga napjára érkeztem, amit a templomban tartottak. Az ünnepi alkalomra jelen volt a falu apraja-nagyja, körülbelül húsz iskolásgyerek és ötven felnőtt. Tavaly előtt, mint az iskolai jelentésből megtudtam, még négygyel több tanuló volt, az idén már a tavalyinál is kevesebb.

Viszem a csomagot a patak partján, a cseresznyefák között, melyek ágai a gazdag terméssel úgy csüngnek lefelé, akár a szomorú fűzé. A hegyekből leárad tompítón és kábítón a virágzó szelíd gesztenyeerdők sürű illata; édes ez az illat, édeskés és néha émelyítő, mint a mezítelen meleg női testé.

A falu egyetlen uccája, mint folyam ömlik le a hegyekből, csak fönt válik ketté, fog közre pár házat, mint szigetecskét. Itt végződik a falu németlakta része. Mintha új világ kezdődne ezután. Az udvarokból kihangzó gyermekzsivaj egyszeriben megszünik, mintha elvágták volna. Csend, csend. Mintha kárhozottak földjén járnék; se a házak előtt, se az udvarokon egyetlen apróság. Itt laknak a magyarok. Megdöbbent az egy-

13

163. A sokat bírált Nyugat 1933. szeptemberi száma adott helyet Illyés Gyula Pusztulás című baranyai útirajzának
Egy nemzet életképességének, élni akarásának a demográfiai mutató fontos összetevője. A probléma – sajnos – ma is nyitott…

Azonban a Horánszky utcai helyiséget nem tudtuk fenntartani, mert a többi egylet egymásután hagyta ott, mi pedig nem bírtuk a nagy házbért. A Fészek könyörült meg rajtunk, úgyhogy azután ott tartottuk előadásainkat. Most már feltűnővé vált, hogy a terem csak akkor telt meg, ha valami különlegesen érdekes tárgyat hirdettünk. Németh Antal (akkor még nem igazgató) Madách színpadi előadásáról, Jaschik a magyaros divatról beszélt. Zsigmond öcsém oroszországi utazásáról tartott eladására nem fértek be a terembe. Nagyszerűen sikerült egy filmelőadás a Dyhrenfurth-expedíció Himalája-útjáról a Tiszti Kaszinóban. – Nem akarok ismétlésekbe esni, hogy mi minden modern művészi és társadalmi kérdésről tartottunk előadásokat. De az érdeklődés lanyhulásának okairól beszélnem kell. Először is rengetegül elterjedt kezdeményezésünk óta a vitaelőadások divatja. Azután egymás után alakultak hasonló egyesületek, melyeknek az volt az előnyük, hogy nem vetették meg a dilettáns szereplőket, sőt erre alapították a közönség megnyerését. Minden dilettáns szavaló, zenélő, felolvasó magával hozta a családot, rokonságot, ismerősöket. Én ebben sohasem engedtem. Sok egylet pontosan azt a programot vette fel, melyet nálunk látott. Legtöbb embert az iskolán kívüli népművelés vont el, nagy állami és városi támogatással, irodával, fizetett munkaerőkkel. Különben pedig pontosan a formáinkat sajátította ki, még a műteremlátogatásokat is. A közönség megoszlott. Akik nálunk nem szerepelhettek, elnökök lettek új egyletekben, melyet alapítottak. Voltak még most is kérdések, melyeket mi vetettünk fel először. Ilyenkor jött

1535 A Magyar Kultúrszövetség „jótékony célú művészi tárgysorsjátékának" 1935 novemberében volt meg a húzása, igen szerény sajtónyilvánosság mellett; a nyerőszámok gazdái, a kihirdetés szerint: „A nyereménytárgyakat 1936. január 28-ig minden kedden és pénteken délután 5 és 6 óra között lehet átvenni Ritoók Emma dr. elnök lakásán, Fery Oszkár utca 55. földszint 30." *(Budapesti Hírlap* 1935. november 30.) – *EőÁ*

TÁBLÁZAT

Az egy főre jutó bruttó hazai termék alakulása Magyarországon és Nyugat-Európában, 1890-2005

(1990-es Geary–Khamis nemzetközi dollár; forrás: TOMKA 2011, 168.)

	1890	1900	1910	1913	1920	1929	1930	1938	1939	1950	1960	1970	1973	1980	1989	1990	2000	2005
Magyarország	1473	1682	2000	2098	1709	2476	2404	2655	2838	2480	3649	5028	5596	6306	6903	6459	7136	8909
Nyugat-Európa átlaga	2535	2910	3269	3474	3247	4336	4301	4667	4867	5467	7693	11117	12327	14235	16979	17359	21232	22947
Magyarország értéke Nyugat-Európa átlagának százalékában	58,1	57,8	61,2	60,4	52,6	57,1	55,9	56,9	58,3	45,4	47,4	45,2	45,4	44,3	40,7	37,2	33,6	38,9
Magyarország értéke Ausztria értékének százalékában	60,3	58,4	60,8	60,5	70,9	66,9	67,0	74,6	69,3	66,9	56,0	51,6	49,8	45,8	42,2	38,2	34,6	40,1

164. Nemzetközi összehasonlításban számunkra minden bizonnyal az osztrák szomszéddal való egybevetés a valóban mértékadó. A számok száraz nyelvén e táblázat azt üzeni, hogy igen széles időbeli horizonton a „sógort" 1938-ban közelítettük meg a leginkább.

a közönség, mint Ortutay Gyula előadására a népi kultúráról. Heves vita keletkezett hozzáértők és hozzá nem értők között. A kérdés csakhamar mindenütt megbeszélés tárgya lett. Azóta száz helyen is adnak elő a „népiről". Végül a rádió teljesen elfoglalta az előadások iránt érdeklődők figyelmét.

❖

Zsiga beszéli, hogy a Műegyetemre 17 menekült német zsidó fiút vettek fel. Mivel numerus clausus van, ami nemcsak a zsidókra, hanem az összes felvételekre vonatkozik, 17 magyar fiúnak kellett emiatt kimaradni. Az egyetemi hallgatók kérdése állandó izgalom. Decemberben egyik vasárnap délután – bár nem politizálunk – az egyetemi hallgatók zsidóhecceiről van szó. Azt állítják, hogy a pénz játssza benne a főszerepet. A pénzt a csehek küldik ide megbízottjuknak és az pénzeli belőle a diákokat. Mert most jól áll a magyar revízió ügye Londonban, a csehek ezzel akarják megrontani a magyar[ság iránti] rokonszenvet. – A baj a vegyészeti szakon kezdődött, ahol állítólag 60 % zsidó van. Ezek a fiúk *A Reggel*nek azt a számát sorban kiteregették az első padon, melyen nagybetűkkel volt nyomtatva, hogy Gömbös azt mondta: – Zsidó és keresztyén egyformán magyar. – Ezen vesztek össze először, és ebből támadt a verekedés. Én azt a fentebbi cseh beállítást egyáltalában nem hiszem. Ezek a szegény diákok nagyon is hajlamosak arra, hogy nekimenjenek az első embernek, akiről azt hiszik, hogy útjában áll megélhetésüknek, és így persze legelőször a zsidókat bántják.

Azt sem hiszem, hogy a csehek pénzt küldenének ide, mert a mieinket kegyetlenül zsarolják az adóval, tehát nem lehet olyan sok pénzük megvesztegetésre. Az utcán lefognak előkelő embereket, kihúzzák zsebéből az aranyóráját[sic!], elveszik a nők fülbevalóját.

Nincs foglalás, egyenesen elviszik az otthonokból is, amit találnak, az asszony bundáját, ruháit. Amellett a legfurcsább társadalmi helyzetek: a kapitány a konyhában udvarol a szakácsnénak, az egyiknek a leányát egy főhadnagy vette el. (Ungvári barátnőm elbeszélése az ottani helyzetről).[1536]

De a Gömbös-féle filoszemita nyilatkozat nagyon elbúsította a régi Gömbös párti tikos társaságot. Azzal nyugtatták meg az asszonyokat, hogy nem kell mindent szóról szóra venni. Most még Gömbös nem léphet fel nyíltan politikai okokból (talán inkább pénzügyi okokból) – majd megjön mindennek az ideje lassankint.[1537]

Újabb nyomorenyhítő akció; nem jól csinálják ezt a szétdarabolást. Ezt a sok pénzt valahogy egységes módon kellene a szegénység leküzdésére felhasználni. Az egyik hölgy, aki részt vesz benne, beszélte ezt a képtelen hírt: Kékesen a gyönyörű hotel alkalmazottai, kezdve a portástól, mind orosz kémek voltak, és fent a hegyen leadóállomás volt az oroszok részére. Csodálta, hogy erről a nyilvánosan ismert ügyről mi semmit sem tudunk. De ugyan mi hasznuk volna ez oroszoknak egy ilyen kémközpontból?

❖

Egyik ismerősöm elhozza Kállay kritikáját a *Gyárfás Sándor*omról.[1538] Szép és elismerő: „*Az izgalmas, érdekfeszítő témát a szerző mély lélektani alapon tárgyalja és lendületesen fejleszti és bonyolítja. Közben lüktető elevensége képet ad a háborút követő korról*" stb. Legalább pár jó szó rólam is. Olyan ritkaság, hogy örülök neki.

❖

December végén meglepetten veszem észre, hogy míg a megelőző években, főleg 1931-ben állandó vitában voltam a kommunizmus miatt a fiatalokkal, ma ez az irány megszűnt, szinte konzervatívak lettek. Azt mondják, Szekfű könyvének a hatása.[1539] Nem hiszem, mert az ő könyvei – legalábbis engem – ellenzékivé tettek. Igazságtalan és nem ismeri a magyar társadalmat. Történelmileg elfogult. Ehhez a változáshoz nagyon sok hatás járulhatott, mint minden világnézeti változáshoz. Az idő bebizonyította, hogy nem szükséges a forradalom eszközeihez fordulni, hogy lassankint javuljon a helyzet. Annyival tisztább most a légkör, annyival tisztességesebbek az emberek, akik szerepelnek. (Gömbös hatása? A német és olasz nacionalizmus felülkerekedése?) Jól esik elgondolni, hogy a magyar társadalomban tulajdonképpen ez a tisztességes elem a többség, csak engedni kell, hogy érvényesüljön. – Én mindenesetre sajnálnám, ha a mai fiatalság Szekfű könyvéből ismerné meg a múlt magyar társadalmát, mert azt úgy látszik, ő sem ismeri. Hiába, Bécsben nevelkedett aulikus ember.[1540]

❖

1536 Minden bizonnyal Bodor Kornélia.

1537 Való igaz, hogy a Bethlen István tanácsára a miniszterelnöki székbe emelkedett Gömbös Gyula számos taktikai lépés keretében kezdte meg kormányfői tevékenységét, miközben alapelgondolása rendszerváltás volt. Elképzelése megvalósításának leginkább korai halála vetett gátat, bár négyesztendős időszakában számos olyan személycserére került sor – őket a köznyelv Gömbös-fiókáknak nevezte –, amely alaposan megnehezítette utódai dolgát, hogy megmaradjon Magyarországon a bethleni konzervatív-liberális berendezkedés.

1538 *A Gyárfás Sándor két élete* című regényről van szó.

1539 A *Három nemzedék* című, először 1920-ban napvilágot látott, nagy hatású történetpolitikai esszének a második kiadása könyvnyi terjedelmű bővítéssel, valamint *és ami utána következik* címbővítéssel jelent meg 1934-ben. Tehát a memoár úgy beszél 1933 végéről, hogy abban benne van a későbbi idő tudása is.

1540 Szekfű Gyula a magyar historiográfia egyik, ha nem a legnagyobb alakja. Az írónő tollát Szekfűvel szemben következetes világnézeti ellenszenv vezeti. Ebből következően semmit sem ír arról, hogy milyen jelentős szemléleti változást tükröz a *Három nemzedék* könyvterjedelmű bővítménye. Az ellenforradalmi rendszer keserű tapasztalatai ott vannak a memoárban is, de messze nem olyan mélyen, mint ahogy az Szekfű Gyulánál elolvasható.

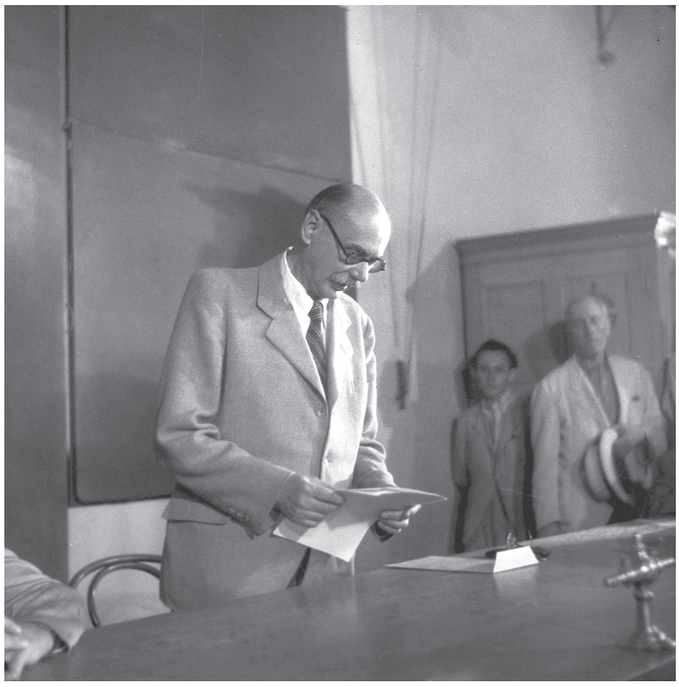

165. Szekfű Gyula a katedrán
Miért is csodálkoznánk az írónő vele kapcsolatos véleményén, ha tudjuk, hogy a romantikus magyar nemzetszemlélet egyik leghevesebb ostorozója volt

Kifogytam a feljegyzéseimből. Nem tudom megmondani, miért maradtak abba. Talán mert új kezdetnél vagyok – és szeretném megírni esztétikai gondolataimat. Ahhoz pedig egész ember kell, nem olyan, aki folyton a társadalom életének gondjaival kínlódik maga is.

Hogy ezek a visszaemlékezések mikor jelenhetnek meg – és megjelenhetnek-e egyáltalában, arra kíváncsi volnék –, sajnos nem fogom megtudni. De talán 20-30 év múlva már el lehet mondani erről a korról az igazat, és panaszaim nem fognak annyira személyesen hatni, hanem inkább korfestők vagy esetleg szimbolikusak lesznek. Talán akkor – mint már említettem – felfedez egy fiatal, akinek doktori témára van szüksége, és kíváncsi lesz, mit írt ez az ismeretlen vagy elfelejtett nevű író. Nem gondolok posztumusz nagy hírnévre, de szeretném, ha akadnának később is emberek, akiknek mondhatok valamit. Hogy száz esztendő múlva elérném azt is, amire vágytam: ne csak úgy gépiesen írják rólam, hogy a „kitűnő írónő", hanem ismerjenek is jobban, mint ma.

❖

Ezt a részét visszaemlékezéseimnek 1940-ben másoltam le ebben a második példányban. Ezért van benne utalás néha későbbi eseményekre is. Talán kellene valami összefoglalót mondani a 20 év végére. De nem tudom, mit lehetne mondanom, mert még előttem is tépett és nem egységes semmi tekintetben ez a kor. Sokat szenvedtünk, sokat hibáztunk, de egy bizonyos – ellentétben sok mai fiatalember elkeseredett kijelentésével, hogy a magyarság nem maradhat fenn –, bizonyos, hogy én a legkeserűbb percekben sem, annál kevésbé a jobbra forduló időkben, nem vesztettem el bizalmamat és hitemet a magyarság jövőjében.

Függelék

Ritoók Emma és Lukács György

Eltérő mértékben, de kölcsönösen nyomot hagytak egymás szellemi fejlődésén. Az írás[1] az egymás közelében telő életéveket tekinti át az 1919-es nagy szétválásig.

43 éves korára Ritoók Emma születésének úgy az idejét, mint a helyét *„rosszul megválasztott"* életadottságnak találta[2]. A tradíció női szerepmodelljeibe zártan – a zongorázás és bálba járás időtöltésein kívül – a festészet látszott újmódi kiteljesülési lehetőségnek a képzőművészeteket felértékelő századvégen. Édesapja nyitott látókörével elülteti benne a társadalomtudományi és filozófiai érdeklődés magjait. Saját jogán válik megbecsült váradi polgárrá – a Szigligeti Társaság alapító- és választmányi tagja, pályadíjasa. Irodalmi kísérletei mellett elsők között fordítja magyarra skandináv szépírók műveit. Schopenhauert olvasva jegyezte el magát a filozófiával 1885-ben – amely évben Lukács György a világra jött Lőwinger György Bernát néven.[3] Az ő édesapja, az emelt fővel megmagyarosult Lukács József ragyogó bankári karrierjével a növekvő arányban zsidó származású gazdasági elit egyik nemesi rangra emelt tagja lesz.[4] Ennélfogva gyermekei életében a zsidósághoz kötődő életaspektusok *„tisztán »protokollárisak«"* voltak.[5] Német anyanyelvű édesanya mellett özvegy parasztasszony a dajkájuk. Többnyelvű házitanítók és házi könyvtár, zenetanárnak meghívott pályakezdő művészek és nyugat-európai utazások szolgálják a három testvér fejlődését. Lukács a Deák Téri Evangélikus Főgimnáziumba járt. Modern írókat olvasott, biciklizett, korcsolyázott. Az otthoni esték és hétvégék vendégseregében képzőművészekkel ismerkedett.

Ritoók Emma az 1896-os tanügyi rendelet nyomán sietősen, magántanulóként végzi el a középiskolát a váradi Premontrei Főgymnásiumban. Latint és ógörögöt tanul, az egyetlen jelesen érett *„leánytanulóként"* lép tovább a bölcsészeti pályára. Felköltözik Budapestre és innentől fogva: *„nem mint a Ritoók Zsigmond lánya, hanem mint saját magam élek"*[6]. Latin szakos tanárképzésre iratkozik be. Zalai Béla és későbbi felesége, Neumann Elza vele tartanak 1904 őszétől előbb Lipcsébe, majd Párizsba: Ritoók állami ösztöndíjjal tanulmányozza a *„nőemancipáció külföldi állását"*. A világvárosban hüledező tartózkodással fogadja a lazább erkölcsű forgatagot, közben életre szóló művészeti élményekre – és művészetfilozófiai kifinomultságra – is szert tesz. Ókortudományi és művészettörténeti stúdiumok mellett a kísérleti pszichológia felé nyit – beletanulva a módszeres tudományos munkába.

Lukács 1902-től a Pázmány Péter Tudományegyetemen jogi tanulmányai mellett eleinte színikritikák írásába feledkezik bele és 1903 őszétől a főleg modern drámákat színpadra állító Thália Társaság egyik életre hívója Benedek Marcellal, Bánóczi Lászlóval. Utóbbinak édesapja egyik megindítója lesz Lukács idővel olthatatlanná váló *„filozófiaéhségének"*, míg előbbivel 1905-től tartósan összekülönböznek: Lukács a Fejérváry-féle darabontkormány támogatója. Ritoók elveszti

1 A szerző által készített dolgozatnak a szerkesztő által erősen lerövidített változata. A teljes szöveg szakfolyóiratban való publikálásra vár. – a szerk.
2 RITOÓK 1911, 3. – Az életpályához: LENGYEL 1992
3 Ugyanezen év szülöttje Lesznai Anna, Fülep Lajos és Ernst Bloch. Nagy nemzedéki egymásra találás van készülőben. Lukács életéhez: HERMANN 1985, SZERDAHELYI 1988, BENDL 1994, LENDVAI 2008, FEKETE 2021
4 KONRÁD 2014, 405–407.
5 LUKÁCS 1989, 40.
6 BLOCH 1984, 162. – A családi levelezésébe való betekintésért köszönet illeti Ritoók Zsigmond professzort és Kapus Erikát (MTAK).

édesapját, majd az év vége meghozza első regényének immár önálló megjelenését[7]. Következő évben – a Lukács szimpátiáival ellentétes politikai tábor koalíciójához közelebb – az Ausztriától való nagyobb gazdasági és kulturális függetlenedésért tüntető *Tulipán(kert)-mozgalom* egyik kezdeményezője. Magyar irodalomesztétikai disszertációját írja, *summa cum laude* diplomázik. Az előzőleg Berlinben a hivatalos kantianizmust saját szempontjaikkal gazdagító Wilhelm Dilthey-től és Georg Simmel-től sokat tanuló Lukács ugyanezen év őszén doktorál Kolozsvárott államtudományi témával.

1906 őszén Ritoók Berlinbe megy[8], ahol ő és az ifjú Bauer Herbert – nemsokára anyakönyvileg is Balázs Béla – is filozófiát hallgatnak a már említett professzorpárostól. Lukács nyomában mindketten résztvevői Simmel lakásszemináriumainak. Ritoók otthoni konvenciókat döntögető kapcsolatba kerül a helyi vendégdiákság lengyel és orosz emigráns köreivel és Balázs szűkebb baráti körével. Esztendő múltán Ritoók költőbarátja verseivel kopogtat az *Új Idők*nél, idővel eredménnyel. Ám saját bekerülési kísérletei hiábavalóknak bizonyultak abba a *Nyugat*ba, amely már az indulásakor megnyílik Balázs előtt.[9] Lukács épp az 1907 tavaszáig telő időszakban – Ritoókkal párhuzamos berlini tartózkodás során – készíti el a magyarországi kultúrkonzervativizmus védőbástyájánál, a Kisfaludy Társaságnál pályadíjat érő drámaesztétika-történeti munkáját. A filológiai alaposságú és fegyelmezettségű tárgyalást a hivatalos akadémizmus jutalmazza, az atyai kapcsolatrendszer minisztériumi segédfogalmazói állás lehetőségét szerzi[10], ám fia tudományos karrierjéhez Lukács József innentől életjáradékot biztosít. Lukácsnak a hozzá közelálló gondolkodótársai segélyezésére is lesz gondja, ő maga „*tökéletes gondtalanságban*" él. Mégis puritán igénytelenség jellemzi: „*csak kemény munka árán érhetek valamit*", „*én aszkézisre vagyok teremtve*"[11]. Ritoók közben akár szállodában, akár – többnyire – penzióban lakik, ragaszkodva a „*saját szobához*"[12] és gonddal-kedvvel való otthonossá tételéhez. Míg Ritoók a cigarettáról volt képtelen volt lemondani, Lukács nagy szenvedélye a szivar lett.

❖

Lukács a német filozófiai szakirodalom és a tudományelmélet beható ismerőjévé vált papíron a pesti bölcsészkaron, valójában tőlünk nyugatabbra hasznosítva Közép-Európa ekkori *lingua franca*ját, a „k. u. k.-németet". Hozzá hasonlóan, „*a magyarok első kozmopolita nemzedékének*" tagjaként Ritoóknak is egy olyan külföldjáró életszakasza veszi kezdetét, amelyet Balázs Béla úgy idéz fel később: „*együtt voltunk »nemzetközi utazó« magyarok, együtt kultiváltuk a »német eszméket«, te tudod, hogy attól maradhat magyar az ember*".[13] A „*kis vagyonából élő, utazó és tanuló*" Ritoók művészeti élményeiről hazai lapokba küld beszámolókat, majd 1908 folyamán előbb Ranschburg Pál mellett a gyógypedagógia pszichológiai laboratóriumában, majd Oswald Külpe professzor lélektani intézetében kezd kutatni. Eredményeiről – elhaló kitérőként – tanulmányt is megjelentet. Ellenben würzburgi ismeretsége Ernst Blochhal maradandó „*szerelmi história*" lett a negyvenedik évét betöltő Ritoók életében. Lukács eközben Seidler Irma festőnővel tölt egy emlékezetes firenzei hetet, ám a „*nagy szerelem*" intézményesülésének és „*egy szélesebb alapú életre*" áttérésnek maga parancsol megálljt.[14] Az elszakadás keresztülvivője Seidler. A döntésben

7 RITOÓK 1905
8 Élményeiből regény kerekedett: RITOÓK 1908
9 Balázs szerint Ritoók Emma „*meleg anyás szeretettel és teljes hittel volt hozzá*" mint akire „*bármikor életre-halálra számíthat*". – BALÁZS 1982 I, 573., 411.
10 Addigi anyakönyvi vallását 1907. szeptember elején hagyta el és evangélikussá lett. Vallásváltását legvalószínűbben az állásszerzés motiválta. KONRÁD 2014, 400., 495.
11 POPPER 1993, 341., 354.
12 A társadalmi nőemancipáció ügye iránt konzervatív különvéleménnyel volt elkötelezett. A feminizmus első hullámának hazai századelős időszakát vetélkedő szervezeti pluralizmus jellemezte. Ritoók egyik egyesülethez sem kapcsolódott. PAPP–SIPOS 2017
13 VÖRÖS 2000, 162.
14 LUKÁCS 1981, 16.

úgy-ahogy megnyugvó Lukács alkatilag is alkalmatlannak ítélte magát a társadalmi normák megszabta családfenntartó férjszerepre, és inkább életműve egyik fontos részfejezetévé igyekszik lefordítani a köztük történteket. Ekkoriban *Tonio Kröger* irodalmi típusán keresztül valósítaná és élné meg önmagát: az *Életet* örök ellentétben látva a *Szellem/Művészet* önérvényűen előkelő belső életformájával. Utóbbiban keresné az előbbi megváltóját, de egyelőre még *„ide-oda hányatás"* jellemzi *„a két sark"* között.[15] A múzsák közül számára Melpomenéé az elsőség[16], az egyetlen igazán autentikus műfajnak a *tragédiát* tekinti, amelynek lényegét magára is kötelezőnek tartja – a kierkegaard-i önzetlen jellem rögös útját járva, annak tragikus pózát is felöltve. Valójában tudós és életművész rapszodikus kettőssége jellemzi, antinómikus végletek között ingadozó világképpel.[17]

Magyarország a századvégre a természettudományt megismerési mintának tekintő pozitivista irányzat megkésett felemelkedésével jellemezhető, metafizika-ellenes irányba terelve a tudományos közgondolkodást. A dualizmus rendszerének szárnyalási periódusa azonban kezd megtörni és sorakoznak a korforduló érzetét keltő jelenségek: az államirányítás ismétlődő zavarai, a politikai tagoltság egyre mélyebbre hatoló átrendeződése, az addigi együttélési normák megingása, tudományos és művészeti kánonok felbomlása. Mind többen szembesülnek egy válságos valósággal: a kormányzó liberalizmus berendezkedésének hanyatlástüneteivel.[18] Lukács – testi-lelki jóbarátjától, Popper Leótól is inspirálva – *„a külső és belső szétszakadtság világában"* az időtállóságért felelős *forma* fogalmának filozófiai igazolásáért szállna síkra.[19] Emellett a művészet társadalmi hátterét hangsúlyozva mindvégig jelentőséget tulajdonít úgy az alkotó, mint a befogadó *világnézeti* meghatározottságainak a művel való – egyaránt a *félreértésen* alapuló – kapcsolatba kerülés folyamatában.

Kokettál a vallásfilozófiával: a panteista teológia és újplatonikus misztika gondolkodói felé is tájékozódik. A klasszicitás régmúltjainak és a klasszika közelmúltjának emberi nagyságait és teljesítményeit visszakövetelve továbbá szintetikus látásmód keres. Átfogó magyarázatra törekedne az addig összefüggő életterületek szétfejlődő irányainak bajaira és egy új közös alap megoldását kutatja. Mégsem talál megtermékenyítő kortárs filozófiai keretet, míg meg nem ismeri Blochnak *„a megváltás lehetőségeit a történelemmel folytatott párbeszéd"* révén kitapogató *„világfilozófiáját"*.[20]

A legvalószínűbb rekonstrukció szerint Lukács és Bloch ugyan összefutnak egyszer Simmelnél, de közös alaphangot majd csak Ritoók közvetítésével találnak.[21] Az év karácsonyát Ritoók és Bloch együtt tölti Balázs Bélával és nejével az őket vendégül látó Lukácsnál és ezen harmonikus és emlékezetes együttlét lendít igazán nagyot Lukács és Bloch kapcsolatán. A Ritoók által visszatérően *„szellemi túlfeszültséggel"* jellemzett Bloch maga volt az intellektuális igéző és a várva várt nagy végiggondoló Lukács számára. Egy világmagyarázati belső egység megragadását ambicionálta és a felparcellázott ismeretterületek között vízum nélkül közlekedve mindet be tudta kapcsolni sajátszerű rendszerébe. Nagy összegzői vénájával *„filozófus volta az életmegnyilvánulások minden mozzanatában kifejezésre jutott"*[22]. Szinte szünet nélkül szellemes és szellemdús pillanat-rögeszméivel és a messianizmus lendületével impresszionálta hallgatóságát, így az eladdig inkább *kritikusi* szereptudatú Lukácsot is.

Ritoók hamarosan a közben közeli bizalmasává lett Zalai Bélát is összehozza Lukáccsal. A legfeljebb ha maroknyira „terebélyesedő" körük antipozitivista-„újidealista" beállítódásával

15 POPPER 1993, 244.

16 Vonatkozó tudása 1909 késő őszén újabb doktorátust ér Pesten – esztétika és német–angol irodalomfilológia szakon. Ismereteiből egyebek közt az Országos Nőképző Egyesület égisze alatt szervezett tudománynépszerűsítő előadássorozat nyitányaként ad ízelítőt – ugyanott, ahol egy hónapra rá Ritoók Emma ad elő a modern szobrászatról.

17 Időskori szavaival: *„együtt, egymás mellett működtek bennem egymást alapjában kizáró gondolati irányzatok"*. LUKÁCS 1982, 357.

18 SCHLETT 2018, 9–125.

19 POPPER 1993, 349. sk., LUKÁCS 1977, 645.

20 MESTERHÁZI 1983, 127. Blochról legtöbbet: GEOGHEGAN 1996

21 BLOCH 1984, VII., LUKÁCS 1989, 40., 113.

22 KARÁDI 1985, 13.

„*szellemileg az idegenség érzésétől áthatva*" szemléli az általuk „*elmaradottnak*" érzékelt hazai filozófia világát[23]. Maguknak való, igazi kvalitást csak egymásban meglátó normativista gondolkodók – Lukács szigorú rostája alapján: szellemi „*fegyvertársak*" – ismernek így egymásra és kapaszkodnak össze. Ilyen egyenrangú eszmélkedőtárs lesz Ritoók is, a filozófiai megismerés szűrőjén át befogadni tudó világképpel, Lukács műveinek viszonyítási ponttá tételével, egyben kézirati változatuk véleményezésének úzusával.

Első közös kísérletük a *Renaissance* művészeti-közéleti folyóirat, amelynél 1910 őszére Balázs Béla kerül a kritikai és szépirodalmi rovat élére. A csatlakozó Lukács Ritoóknak is saját rovatot szán, Polányi Károly elgondolásai ellenében.[24] Ritoók bejavasolása épp csak meghozza első megjelenését a lapban, amikorra túl sok címzett hárítja el a megkeresést, ami végül Lukácsékat kiszállásra sarkallja. Egymás munkáiról kritikát írnak-íratnak, Ritoók egyebek közt Lukács esszékötetét ismerteti a *Huszadik Század* hasábjain. Cikkét egy párhuzamos és a hazai többségi fogadtatást példázó kritikával együtt hozzák, amelyiknek – az affektálóan idegenes nyelvezet által irritált – szerzője Ritoók szerint már-már bántóan „*nem érti*" Lukácsot.[25] Ritoók ezzel szemben meglehetősen hűen jellemezte a lukácsi (ön)felfogást a kívánatos műkritikusról, és Lukács kötetében méltatta a „*művészi hit*" „*mélységét és komolyságát*", amivel a szerző jó példával járt elöl a beleérzéses „*kísérlet*" önálló műfajjá avatásában. Ezzel együtt a formakultusz implikációi sorából hiányolta a – Lukács által kissé obskúrus területnek tartott – pszichológiai reflektáltságot, de egészében feltétlenül értő, megértő, sőt tisztelgő modorban írt a magyar kiadásról.[26]

❖

Nem úgy Babits Mihály a *Nyugat*ban, ami már egy korábbi keletű polémia, sőt döntő elvi összekülönbözés folytatása volt Lukács és a nyugatosok között. Lukács elszántan foglalt állást az „*impresszionizmus*", azaz a látvány és intenzitás fetisizálása, az esztéticizmus, az értékrelativista hangulatkultusz legújabb *korstílusa* ellenében.[27] Kultúraközpontú civilizációkritikája idővel a „*proletárságot*" és a „*szocializmust*" remélné, hogy orvosló világképpel szolgál. Ritoók a hazai szellemi frontok megítélésében nagyjából egy véleményen van és marad barátaival. Ezekben az években irodalmi munkássága töretlenül halad előre, tárcanovellái sorjáznak a *Pesti Napló*ban és *Az Újság*ban, gyűjtött kötete jelenik meg a *Nyugat* kiadásában is[28]. Amellett, hogy a kezdőmondatok, sőt indító bekezdések mestere, elbeszélései pórusaiból és olykor tételmondataiból áradtak korának – nem csak *női szempontú* – öneszmélési, párkapcsolati és társadalmi dilemmái.[29]

Lukácsék az elnehezültnek érzett hazai atmoszférából nemegyszer Európa kulturális fővárosaiba „*szöknének*". Közben az angol–francia orientációjú polgári radikális tábortól szintén idegenkednek[30], az ráadásul a pozitivista szociológia meghonosításán túl a *politikába* is beleszólást kérne. Az első sikeres közös platformot Lukács Fülep Lajos művészettörténésszel karöltve hozza létre: *A Szellem* című metafizikai-esztétikai profilú folyóiratot. A munkatársak fizetetlen önszorgalmából készülő lapba Lukács egy Simmel-cikk fordítását ígéri oda Ritoók nevében, akinek szövegminőségi megbízhatóságáért személyes garanciát vállal. Fülep Ritoóktól saját írásokat is szívesen venne, ragaszkodik személyéhez és besorolja egy reménybeli törzsgárda fordító-tagjai közé. Lukácsnak érzelmi biztonságot adó emberi környezetében 1911 közben a csapások esztendeje lesz. Tavasszal pesti egyetemi magántanársága bukik el. Ugyanakkor felújítja levelezését régi szerelmével – a hajdani hitvesjelölt rossz házasságából kilépni készül, de épp Balázs Béla

23 LUKÁCS 1982, 380. Bővebben: PERECZ 2010
24 POPPER 1993, 367.
25 BLOCH 1984, 157. sk.
26 RITOÓK 1911b
27 Bővebben és egész baráti hálózatukra vonatkozóan ld. FÖLDES 2006
28 RITOÓK 1913
29 Szépírói életművéhez: ZSADÁNYI 2007, 817–819.
30 Különútjukról: BALÁZS 2009, 229–236.

közeledését fogadja szívesen. Ahogy azonban Balázs szakít vele, a Dunába veti magát. A lesújtó traumaeseményt csak tetézte ősszel, hogy a Lukácshoz legközelebb álló kebelbarát, Popper Leó tüdőbaja is halállal végződik. De abbamarad közben a Ritoók és Bloch közti románc is, februárból való az a levél, amely *„barátságuk lezárásáról"* tudósít[31]. Míg korábban Blochnak a kevés kitüntetett intimusai közé tartozott Lukács és Ritoók, akiknek személyes híradásai nála futottak össze, nemsokára Lukács és Ritoók addig szórványosabb levélérintkezései válnak rendszeressé (utóbbi *„Gyuri"*-nak szólítja Lukácsot, ám következetesen magázzák egymást). Ritoók Blochhal postai kapcsolatban marad ugyan, de egy éven belül már olyan érzéseiről kezd beszámolni Lukácsnak, hogy szinte senkije sincs.[32]

*A Szellem*nek félszáznál is kevesebb előfizetője van, két alapítójának filozófiai tájékozódása elágazóban van egymástól, és egy állami dotációs beadványukat is elutasítja a szakminiszter. Így végül a második szám 1912 januárjára csúszó megjelenését követően nem maradt jövője a lapnak. Nem érdektelen összeesés, hogy 1912 közepén Zalai Béla habilitációs próbálkozását is visszavetik, de még nem sokkal ezelőtt Ritoók már egyikük valamilyen további aspirációs kudarcán borong. (A szintén magántanárságra pályázó Blochot rövid időn belül több német város egyetemén éri elutasítás.) Minthogy Fülepnek pedig majd 1914-ben a pesti olasz tanszéken lesz sikertelen pályázata, a többüket sújtó – és akár kifejezett diszkriminációnak érzékelhető – sikertelenség is összekovácsoló védjegyükké válhatott.

Bloch és Ritoók viszonya fokozatosan romlik, minthogy a férfi kezdi egyre bántóbb megjegyzésekre ragadtatni magát: degradáló hangneme a nőellenes tónusig fajult, utalva Ritoók *„vén leány"* voltára. Négyévnyi ismeretségüket a nő kezdi *„hiábavalóságnak, ürességnek és autoszuggesztiónak"* értékelni és nagyon nehezen viseli, ahogy a férfi bevonta céltudatos *„pénzházassági"* terveinek megvalósításába. Mégis Bloch tehetségének kibontakoztatása érdekében Lukács révén serkentené a férfit szabados életvitele és időbeosztása megfegyelmezésére. Időközben Lukácsnak, Ritoóknak *„a munka lesz az otthona"*. A fennmaradt forrásokból kivehetően Ritoók Lukács egyik számon tartott *gondolkodótársa* volt, és kölcsönösen bevonták volna a másikat közös ügyük egyiküknél jelentkező lehetőségeibe.

Lukács korábban Bloch hívására költözött Firenzéből Heidelbergbe, hogy ott alkotói szövetségre lépjenek egymással. Az egyetemi városban kezdetben együtt tették le a névjegyüket, új eszme hirdetőiként is. Az igen termékeny korszakát élő Lukács Max Weber nevezetes multiperspektivikus vasárnapi teadélutánjainak szívesen látott vendége, míg Bloch prófétáló modorát rövidesen kevéssé tudják tolerálni és tudományosan komolyan venni. Lukács továbbá a helyi Burschenschaft alternatívájaként létrejövő Akademische Gemeinschaft szellemi életmódközösségét is látogatja, ahova előadni is hívják.

Bloch és Lukács gondolkodói dogmatikáját érzékelve Ritoók fenntartásokkal élt: *„protestánsabb vagyok mint valaha"*[33]. Tévutakra akart figyelmeztetni: *„A vallás kérdése az ember viszonya az Istenhez, nem a filozófia viszonya Istenhez."*[34] Lukács mindenesetre differenciált etikát dolgozott ki, melyben a polgári világ elvont társadalmi normáinak kantiánus *első etikája* fölé helyezte a *„lélekkel"* szembeni kötelességek *második etikáját*. Ritoók még Bloch sértései nyomán kezdett etikai vizsgálódásokba és nemsokára személyes kérdéseikhez kapcsolódva szegez elvi ellenpozíciót Lukácsnak: *„Nincs kaszt-etika Gyuri, s ha volna, a felsőbb kaszté szigorúbb kell hogy legyen. […] Egyetlen egy etika van és ez felüláll a barátságon; […] a Werk az egész ember, s amit az emberből feláldozunk, az a Werk feláldozása is; ezért kell legszigorúbbnak lenni a filozófussal szemben"*.[35] Időközben figyelemmel kísérheti a tiszta erkölcsiség társadalma terveinek keleti irányból inspi-

31 BLOCH 1984, 9.

32 Ehhez hozzájárult az is, hogy az ekkor már *„legerősebben hozzám tartozó"*-nak mondott Zalai második feleségétől Ritoóknak idegenkednie kellett.

33 BLOCH 1984, 161. Fontos a kálvinizmus hangsúlya, noha a második regényéről született Ady-kritika még részint épp a predesztináció-hit talajáról bírálta a „Véletlennek" nagy szerepet szánó művet. ADY 1909, 405.

34 BLOCH 1984, 163., 166.

35 BLOCH 1984, 179.

ráltságát is, kivált a korábbi orosz forradalmi kísérlet egyik eszer *„terrorista"* résztvevője, Jelena Grabenko feltűnésével Balázs és Lukács közelében. Jelenlététől sem függetlenül Lukácsék számára különösen fontossá váltak Dosztojevszkij *„minden társadalmi determinációtól megtisztított"* regényfigurái mint a kulturális megújulás és egy új (szeretet)erkölcsi típus előhírnökei[36]. A Lukács és Grabenko esküvőjén tanúságot vállaló Bloch késői visszatekintésekor úgy vélte: Grabenko maga *„olyan volt, mintha Dosztojevszkij írta volna"*[37], amely körülmény közrejátszhatott Lukács sokáig kiábrándíthatatlan ragaszkodásához feleségéhez. Bloch még 1914-ben elhagyja a várost, ami után hamar szűnni kezd kétségtelenül kimutatható magnetikus befolyása – a végül vízválasztó erővel bíróan más képzőművészeti ízlésű – Lukács gondolkodására.

Nem sokkal korábban a Lukácsék munkái iránt határozott érdeklődést és méltánylást tanúsító Révész Géza pszichológus, egyetemi tanár 1913 májusában klubjellegű filozófiai társaság szervezésén gondolkodik és Ritoók is ott van a Fülepet és Lukácsot első helyen megszólító, Zalait is tartalmazó kívánságlistáján[38]. Az eredménytelen kísérlettől függetlenül Ritoók az esztétikai munkáit befejezéshez segítő tanulmányútra vágyna.[39]. Az ösztöndíj elnyerésével 1914 első felét Olaszországban töltheti, ahol Rómában Fülep Lajossal létrejön a gyakorlati útbaigazításokat is nyújtó összeismerkedés.

A háború kitörésével Lukács *„egy világösszeomlás, egy kultúrösszeomlás sötétségét"* érzékeli. Egy *„szellemi természetű forradalom"* óvatos reménységével tekint a jövőbe és kezdi félretenni tudósi pályaambíciókkal összefüggő teendőit. Ritoók eközben már ősztől egyebek közt az *„esztéta világfelfogást"* lehetőleg megtörő régi-új értékek felemelkedését várja vagy a szabadságolt frontharcosok lelki meghasonlását problematizálja havi nőrovati cikkeiben. Egyúttal a sebesült és harcoló katonák javára végzett női önkéntes *„kézimunkák"* érdekében agitál, valamint melegruhát adományoz és gyűjt a Vöröskereszten keresztül. És rövidesen egyike lesz a Zalai Béla omszki fogolytábori haláláról Lukácsnak hírt adó barátoknak.

1915 elején Fülep terve esik kútba egy filozófiai társaságról és folyóiratról, miután nem tud közös nevezőre jutni Ritoókkal és Balázsékkal. Pedig Ritoók Lukács Dosztojevszkij-munkálataiból is el akart kérni részeket magyar fordítású publikálásra a lapba[40]. Ezután azonban inkább az Alexander Bernát elnökké választásával magát újraszervező, az *Athenaeum*ot átvevő Magyar Filozófiai Társaság felé tájékozódik – ő maga abba lép be és ezt propagálja Lukácsnál is, aki először 1917-ben tűnik fel a tagnévsorban. A fáradhatatlan Ritoóknak továbbá 1915 tavaszára készül el fordítása Kant magisztrális művéről, *Az ítélőerő kritikájáról.* A megkezdett katonai szolgálat alól felmentést kapó Balázs Béla mind jobban eszmetisztázó és kiútkereső disputákra vágyik. Kapóra jön neki, hogy Lukács segédszolgálatos levélcenzorként Budapestre kerül: az ő segítségével 1915 végétől ügyvéd apósáék naphegyi villájában Balázsék részére berendezett lakásban privát beszélgetőkört kezd összehívni heti rendszerességgel.[41] A filozofálni összejáró *circle*-nek nem volt névadó ceremóniája, többen *„vasárnapi társaságként"* emlegették, Ritoók Emma maga is használta így – magyarul és németül egyaránt.

Vasárnap délutáni kezdettel, akár hajnalba nyúlóan voltak együtt. Balázs koruk reprezentatív *„»komoly« és metafizikus hajlandóságú emberei"*-ként jellemezte magukat, akik együtt *„ideális filozófiai akadémiát"* alkotnak.[42] Különböző bölcseleti orientációval és művészetfelfogással bíró, de egyazon *„gondolatvilág-egységben"* mozgó 10–15 fő volt kevésbé a *tagja*, mint inkább a mindenkori *résztvevője* az összejöveteleknek. *„A vasárnapiak"* avagy *„a vasárnaposok"* – előzetes tárgysorozat vagy formai keretek nélkül zajló – beszélgetéseinek szellemi középpontja a német-

36 Ritoók maga is *„feltétlenül döntő olvasmányának"* tekintette az orosz író műveit.
37 BLOCH 1976, 121.
38 FÜLEP 1990, 289.
39 BLOCH 1984, 193.
40 BLOCH 1984, 196. skk.
41 A csoportra vonatkozó források és irodalmak számbavételében Vörös Boldizsár nyújtott hálával nyugtázandó segítséget. Fontosabb utóbbiak: NOVÁK 1979, Vasárnapi 1980, Vasárnapi 1985
42 BALÁZS 1982 II, 105., 123.

országi kulturális levegővel telített Lukács volt. Napirendmeghatározó karmesterként gyakorta érvényesítette elnöklési előjogait, amelyek a teoretikus kérdések legrespektáltabb és kategorikus szaktekintélyeként illették meg. Akár órahossznyi szabad beszédeket tartott, ezeket a legtöbbek számára ingerlően ösztönző felvetésekkel megtűzdelve és nagy *„etikai erővel"* megtámogatva.

A főszervező és szangvinikus házigazda Balázs volt, Lukács első helyettese. Ehhez képest idővel a csillogó értelmével és szerénységével megnyerő modorú Mannheim Károly is be tudta tölteni a másodhegedűs szerepét. Állandó résztvevőként említhető Balázs első és második felesége, és Mannheim mellett az „alapítók" közé tartozott még Ritoók Emma, Fogarasi Béla, idővel Lesznai Anna, Antal Frigyes és Hauser Arnold. Az ő *„aktív magjuk"* mellett alkalmi vendéget szabadon lehetett hívni, míg visszatérő résztvevővé csak konszenzussal vettek fel valakit. Mindenkinek teljes beleszólási szabadsága volt a fesztelen hangnemű diszkussziókba.

E kissé belterjes szabad vitafórumnak Ritoók kezdettől részese volt, pedig regényében és emlékirataiban már kevéssé tartotta magát közéjük tartozónak (főleg nem *„a szellem kalandorának"*). Pedig messze több volt, mint egy sorukból kilógó megfigyelő, aki csak karakterlesen van ott élményregényeihez. Alapjában az összejáró személyi kör *„társadalmi bázisa a középrétegekhez tartozó (főleg zsidó származású) új polgári értelmiség volt"*, egy a századelőre felnőtté váló harmadik polgári nemzedék szűk rétegeként[43].

A *„vasárnapok"* terítékén a filozófián és művészeten kívül a vallás, történelem vagy irodalom világából egyaránt szerepeltek beszédtémák. Mindenki kiaknázhatta a neki kedves ismeretterületet, legtöbbször visszatérő referenciáik pedig Kierkegaard, Dosztojevszkij, a középkori német misztikusok és itthonról Ady voltak. A résztvevők a legkülönbözőbb befogadói élményeikről referálhattak és alkalmasint magánügyekben is igazmondási kötelezettség terhelte a megszólalókat. Egyfajta világnézeti referenszcsoportot alkottak ők egymás számára, és míg a hétköznapok hírlapi eseményei szinte soha, addig *erkölcsi problémák* gyakorta szerepeltek a terítékükön. Összetartozásuk nemkisrészt etikai tudatosságukra alapozódott, mely megengedhetetlennek tartotta a pusztán (magatartás)esztétikai kategóriák hatása alatt folytatott életvitelt. Zömük individualista és spirituális hajlamú gondolkodó volt, a háború és a német győzelmi kimenetel élénk ellenzői voltak (számottevő antantszimpátiák nélkül) – de társadalmi programot nem adtak, politikai szövetségest nem kerestek.

❖

1916 júliusától Lukácsot leszerelik és visszautazik Heidelbergbe, ahol egyetemi habilitációs törekvéseinek megújításával esztétikai kéziratán kezd dolgozni. Az ő hiányában nagyobb kötetlenség jellemzi a *„vasárnapokat"*, hajlamosabbak lesznek kisebb csoportokra oszolni, semmint egy elméleti vitakör plénuma előtt beszélni. Az együttlétek addigi dinamikájukat vesztik, többször hoznak saját kéziratokat felolvasni. Balázs próbálná összeabroncsozni az eltompuló társaságot, de önfejűségével csak magára haragít többeket, akik kezdenek el-elmaradozni. A továbbdöcögő *„vasárnapok"* viszont kezdenek felszínre vetni egynémely belső ellentétet. 1916 novemberében egy Balázs-verssort többek – a szerző szándékával ellentétben – a *„zsidóasszimiláció" reménytelenségére* utalásként fejtenének meg, köztük Ritoók.[44] És talán az év szentestéjére eső *„vasárnap"* az, amikor Antal Frigyes lesajnálóan kezd beszélni a frontok magyar katonáinak közmondásos *„hősiességéről"*, mire a felhorgadó Ritoók indulatos ellenvetései nyomán *nacionalizmus* és *internacionalizmus* vitájává fejlődik a beszélgetés. (Ide köthető lehet a Ritoók regényében olvasható rezonőri rácsodálkozás: *„Különös, hogy ti annyira nem érzitek a haza fogalmát"*.[45]) Ritoók egyre erősebben érzi az eltérő korosztályi és szocializációs hátterének kötőerejét. Mindenesetre amit memoárjaiban *„a forradalmi és konzervatív gondolkozás és átélés"* differenciájának hívott, azt

43 NOVÁK 1979, 13.
44 BALÁZS 1982 II, 199.
45 RITOÓK 1922 II, 174.

innentől kezdi – az addig inkább a külső jegyekben kiütköző antropológiai eltérésekre értéksemlegesen használt – *„race"*-ra immár *mint belső tulajdonságokért felelős típusokra* visszavezetni.[46] Visszatekintve a magukban *„egységet"* hordozó *„fajok" „összeütközéséről"* beszélt, azidőtájt pedig alighanem Antal *„hihetetlen elbizakodottságának" „elviselhetetlensége"* okán egy időre szünetelteti a *„vasárnapozást"*.[47]

Azonban az addigi *„vasárnapok"* ideje alatt sem volt tétlen, mert a megindulásukkal kísértetiesen egyező ütemben, 1915 év vége óta filozófia és esztétika témakörében tartott szabadiskolai jellegű előadásokat hétfő délutánonként. Majd 1916. november és '17. május között Révész Gézáné Alexander Magdával tűznek ki előadássorozatot *Bevezetés a filozófiába* cím alatt. Ezenkívül az 1916-os román átállás és erdélyi betörés után létrejött menekültsegélyező Pro Transsylvania irodalmi bizottsága Ritoókot is felkérte írókollégái közötti népszerűsítő munkára: '17 februártól Babits mellett Lukácsot is megkereste az ügyben. Kérte, hogy ő és német barátai valamelyik könyvük e célra dedikált példányának elküldésével segítsék a kezdeményezést. Lukács – különösebb azonosulás nélkül – hajlandóságot mutatott, majdnem egy tucat német ismerősének továbbította a felhívást.[48]

A nyughatatlan Balázs új tervet kovácsol, amivel *„a szellemtudósok"* kollektíve a nyilvánosság elé léphetnek. A Szellemi Tudományok Szabad Iskoláját a Pedagógiai Szeminárium egyik előadótermébe hirdetik meg 1917. márciustól, hogy keretében az autonómnak elgondolt egyes kultúrszférák önálló bemutatásával szolgálhassanak.[49] A létrehívásban is közreműködő Ritoók már januárban híreli körük *„akadémiájának"* tervét Lukácsnak, egyben invitálja májusi előadástartásra a rá kiosztott etika tárgykörében.[50] Szabadoktatási vállalkozásuk programja *A Szellem* óta nem sokat változott. *„Nem népszerűen"*, hanem intellektuális (és morális) erőfeszítést igénylő módon kívánták *„a gondolkodás műhelymelegét közvetíteni azoknak, akiknek már nincs szükségük az örökké csak bevezető előadások kézikönyvtudományára"*[51]. 50–100 fős közönségük összetétele alapján kezdeményezésük leginkább fiatal felnőttek *„esti szabadiskolájaként"* funkcionált. A tudomány nyelvén tartott filozófiai és művészetelméleti előadásokat *„kérdés-felelet"*-tel zárták. Ritoók *Az esztétikai hatás problémái* című háromrészes előadása ezen első szemeszter második felére esően lett meghirdetve. A néhány társelőadóval kiegészülő *„vasárnapos"* mezőny úgy érezhette, hogy szárnyakat kapott a lehetőségtől, valamint hogy öntudatos generációközösségükből ki-ki a legtesthezállóbb témában lehet elemében, hallgatóság előtt csiszolva ki azt.[52]

1917 nyár elején küldi be Ritoók a *Huszadik Század* körkérdésére írt hozzászólását, amit másokéval együtt a *Zsidókérdés Magyarországon* című tematikus duplaszámban közölnek. A részint *„zsidó társaságból"* is szerzett *„mindennapi tapasztalat szempontjából"* beszélni ígérő írásában egy igencsak ellentmondásos álláspontot fejtett ki. Zárásképp amellett szólalt fel, hogy a nevelésben fel kell lépni az általánosítás és a zsidóellenes élű előítéletek elplántálása ellen, előzőleg viszont maga sem volt mentes ezektől. Volt, hogy a – sajnálatosan *„kultúrkonzervativizmussal"* terheltnek kijelentett – *„magyar szellemhez és gondolkodáshoz"* várná el a másik *„faj" mint differenciálatlan összesség* fokozott hozzáidomulását. És volt, hogy bár külön nevezett meg és kezelt hazai zsidóság-csoportokat, de egy definíciós fogásával a *„tényleges antiszemitizmust" – makacs*

46 A chasszidizmust epizodikus jelleggel tanulmányozó Lukács végelemzésben távol tartja magát *„a faji egység naturalisztikus és így dogmatikus metafizikájától"*. LUKÁCS 1987, 68.

47 WILDE 2015, 127.

48 BLOCH 1984, 202. sk., 352. A megkeresés több címzettnél nyitott fülekre talált és Lukács hálás is volt szíves gesztusukért, csakúgy, mint Ritoók.

49 A kezdeményezésről még: WESSELY 1975, KARÁDI 2007

50 Saját különvéleményében is adatoltabban szeretne megerősödni: *„Én különösen szeretném ha etikáról beszélne, mert azóta nagyon sokat gondolkoztam arról, amit a múlt évben vasárnaponkint erről beszélt, és úgy érzem, hogy muszáj lesz állást foglalnom a maga nézetei ellen, és addig nem tudom megtenni principiálisan, mig magától rendszeres kifejtését nem hallom."* BLOCH 1984, 204.

51 NOVÁK 1979, 104.

52 Ezáltal – hitték – *„a most kialakulóban levő európai ember szellemi típusának"* kiformálódásához járulnak hozzá.

„*idegenségükkel*" és a „*tradíciómegértés*" hiányával – *kiváltó emberekre* korlátozná a „*zsidóság*" fogalmát.[53]

A szabadiskola második évadában Lukácsra esztétikai és irodalomtörténet-elméleti előadásokban számítanak. Ekkorra őt Pest már melegebben fogadja, mint Heidelberg, amely városbeli életét egy huszárvágással – a legtöbb iratának bőröndbe és bankszéfbe zárásával – fel is adja és Budapestre jön. Egyik előadásán kapcsolatba kerül régi ismerősével, Jánossyné Bortstieber Gertrúddal, aki a magyarországi forradalmak bukása és férje halála után majd második felesége lesz. Ritoók ezen az őszön „*iskolai tanulmányokat kiegészítő*" „*továbbképző kurzust*" hirdet drámaelmélet és modern regény tematikán belül, ami jócskán Lukács vizsgálódási területe – forgatta is hozzá Lukács kapcsolódó írásait. A férfi a megindult oroszországi változásokról értesülve a vonatkozó elméleti irodalmak terén komolyabb célirányos önképzésbe fog és egy reményteljes történelmi várakozás kezd munkálni benne – akárcsak Ritoókban, aki első helyen a háború rövidesen való berekesztését reméli az üdvözölt fejleményektől.

1918-ban jelennek meg nagyobb számban „*a vasárnapokon*" még diákkorú résztvevők, ám közülük később alig tudják visszaidézni Ritoók személyét, ahogy mások sem igen említik. Mind halványabban, félszívvel, vagy már sehogy sem volt jelen „*a vasárnapokon*" – egészen november elejéig. Az év nyarán még Szabó Ervin hívná a *Világ* tárcarovatához[54], a nyárvéget Lesznai Anna körtvélyesi családi birtokán tölti.

Ritoók egy évekkel korábbi levelében Fülepnek intézett intelme – „*elvi ellentétek mellett még nagyon jó barátok lehetnek az emberek. Sőt!*"[55] – a címzettel csak néhány évig volt megvalósítható, és '18. novembere elején a legtöbb „*vasárnapos*" társa iránt revízió alá vehette a mondás érvényességét. Noteszének a polgári demokratikus forradalom idején – a nemzeti elkeseredés árnyalatai mellett – az „*idegen faj eszméit*" valló kitartott magyar költőkről versel, majd hamarosan a várakozásaihoz képest „*hazug*" forradalomról, mely „*a védtelen lelkekre idegen eszme-ruhát von*", „*a múltban is mindent, mi nemes, meggyaláz*" és „*megtagadja saját faját!*".[56]

A tettek mezején pedig Tormay Cécile-lel már a hónap közepétől megindítják asszonytömörülési toborzómunkájukat. A politikai tudatosság részvételi formái felé fordulnak és „összkeresztény" nőszervezeti alapon hozzák létre a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségét 1919 januárjára, hármas problémahorizonttal: „*elernyedt a nemzeti érzés, megingott a keresztény világnézet és megbomlott a közrend*". Ezek ellen sürgetnek fellépést azzal a kikötéssel, hogy: „*a kormányzást egészséges, magyar fajszeretet irányítsa, mely hazánk területi épségéhez a végsőkig ragaszkodik*", míg a program kiegészítéseként „*a társadalmi ellentéteket áthidaló erőteljes szociálpolitikát*" kívánnak. Mint a forradalom belső női ellenzéke kisvártatva a Bethlen István-fémjelezte Nemzeti Egyesülés Pártjához csatlakoznak[57].

Lukács ehhez képest előbb írószemélyiségek kötelékében sorakozik fel az októberi forradalom mögé, melyet „*Magyarország belső, gazdasági és szociális újjászületésének*" követelésével azonosít, ezért figyelmeztet: „*a köztársaság kivívásában csak megkezdődött és nem fejeződött be a forradalom*"[58]; majd a Nemzeti Tanács irodalmi és művészeti szakbizottságába került be. Ekkor már decembert mutat a naptár és bár addigi alkatához méltón egy „*világtörténeti értékkicserélődés*" tétje tudatában sem hajlik másra, mint „*az igazi demokrácia eszközeivel*" való harcra, amíg a „*demokratikus kultúra*" társadalmát igenlő „*szocializmus*" a társadalomban többségképes nem

53 Ld. Zsidókérdés 1917, 132–139. A lapszám azokban a napokban jelenik meg, amikor Ritoók – akárcsak a körükből még hozzászólást közlő Lesznai – ott van Balázs Béla születésnapi összejövetelén, ahol kedélyes emlékidézésben töltik együtt az időt. BALÁZS 1982 II, 256.

54 VÖRÖS 2000, 161.

55 FÜLEP 1990, 248.

56 Ld. RITOÓK 1920, 7–9., 20–21., 49–52.

57 Magyar asszonyok egyesülése. *Az Újság* 1919. január 12. 11., Mágnásasszonyok ellenforradalma. Pallavicini Györgyné haragszik a kormányra. *Pesti Napló* 1919. február 6. 3., „Nemzeti Egyesülés" elnevezéssel ma uj politikai párt alakult. Bethlen István gróf lett a párt vezére. *8 Órai Újság* 1919. február 19. 2. p.

58 LUKÁCS 1987, 34.

lesz[59], mégis jelentkezik a szerveződő kommunistapártba. Filozófusként a *„történetfilozófiai tudatosság"* nézőpontjának felülkerekedésével és az eljövendő társadalmi erkölcsöt mint végcélt szem előtt tartva dönt a bolsevizmus választása mellett: az alkalmas időben maga is *„a transzcendens valóság mint feladat"* megvalósításába fog[60].

Ezt az ország külpolitikai ellehetetlenülése teszi lehetővé és a hatalomra kerülő Tanácsköztársaságban a *„vasárnaposok"* legtöbbje – bár kívül marad a kormányra kerülő pártmozgalmon – a Lukács által is irányított Közoktatásügyi Népbiztosság keretében illetve megbízásából végez majd munkát. Lukács és legközelebbi elvtársai hatalmi pozícióból *az új alapokra helyezendő kultúra gazdasággal szembeni elsőbbségét és vezérszerepét* hirdették.[61] A művészek anyagi függetlenségét előmozdítandó és műveik *„áruvá válását"* megszüntetendő a kulturális igazgatás csúcsszerve Lukács kezdeményezésére hozta létre az írókatasztert, hogy a – főállású írók szakszervezetét megalkotó – abba tartozókat kiszámítható állami fizetésre jogosítsa. Az elgondolás végül a rezsim belső köreiben is felülkerekedő ellenállás okán nem valósult meg, ám kezdetben Ritoókot is felvették rá. Nem feltételezhető, hogy maga töltött ki jelentkezési törzslapot, az annál inkább, hogy az összetételt megállapító – Babitsot és Fülepet is vezetőségében tudó – illetékes bizottság saját hatáskörében sorolta be őt is mint aki *„tehetséges és hivatásos író"* és *„kétségtelenül helye van az írók szakszervezetében"*.[62]

Ellenben cselekvő érintettséget jelentett, amikor Ritoók az Irodalmi Ügyosztály osztályvezetőjeként eljáró Balázs Béla közreműködésével kapott pesti színházaktól műfordítói megbízásokat.[63] A reszortfelelős Fordító Iroda ugyanis a polgári fejlődés során létrejött *„objektív kultúra"* alkotásainak – köztük hangsúlyosan a modernség képviselőinek – a korábbiaknál szélesebb körű társadalmi elsajátítását kívánta előmozdítani. Ebbe a programba illeszkedett Ritoók két korábbi regényfordításának júniusi és júliusi kiadása a *Világosság-Könyvtár*nál. Az északi szerzők által írt művek megjelenését egyaránt Ritoókot méltató újságkritikák kísérték a *Népszavá*ban. További kósza sajtóforrásokból tudni még, hogy Ritoókot az Erzsébet Nőiskola főiskolai vizsgálóbizottságába rendes taggá nevezték ki *„lélektan"*-ügykörrel. A kinevezési rendeletet *„a közoktatásügyi népbiztos"* jegyezte, amely tisztségen ekkor négyen osztoztak, köztük – második számúként – Lukács György.[64]

A fenti esetektől függetlenül a politikailag alapjában mégiscsak a teljes tagadás álláspontjára helyezkedő Ritoók és a magát élethossziglan angazsáló Lukács addigi közös folyómedre alatt tehát 1918 végére megnyílt a föld. A háborúvesztés nyomában alakulni kezdő új térségi hatalmi rend felé tartó zuhatagát Lukács megpróbálta hajózhatóvá tenni, aminek elemi erejű zátonynak ütközés lett az eredménye. Ritoók túlvészelésre játszott és utólag a vízesésbe tartó folyam visszamenőleges elterelhetősége mellett kötelezte el magát. Párhuzamosaik életükben végleg szétváltak.

❖

A Tanácsköztársaság fegyveres megdöntése után Lukácsnak menekülnie kellett a zsugorodó országból, ami üggyel-bajjal, de sikerült az év legvégére. Ritoók egyik első nyilvános szereplése itthon a szeptember végén elmondott beszéde volt a Friedrich-féle párt józsefvárosi nagygyűlésén. Ebben legfőbb hatáskifejtési dimenzióként *„a magyar és keresztény világnézet szerint fejlődő kultúra" „újjáteremtésének"* céljáról beszélt. Leszögezte, hogy *„a művészi forma nem külsőség, hanem a faji lélekből folyó erő megnyilvánulása"*. Emiatt mind az alkotói, mind a befogadói oldal szereplői számára *„a mi faji és keresztény etikánk"* fokozottabb

59 LUKÁCS 1987, 36–41., 69.
60 LUKÁCS 1977, 840. sk.
61 GÁNGÓ 2020
62 Mindenki IV, 85., 234.
63 VÖRÖS 2000, 163
64 Kinevezések. *Tanácsköztársaság* 1919. június 12. 2., Kinevezések. *Hivatalos Közlöny* 1919. június 19. 206–207.

tudatosítását szorgalmazta, nehogy kulturális választásaiban bárki öntudatlanul is engedményt tegyen *„a faji lelkünkkel ellentétes áramlatoknak”* és ezzel *„árulást”* kövessen el.[65]

Hátralevő életét tekintve elmondható, hogy filozófiai munkássága lényegében megszakadt. Egyfelől a Trianonnal megpecsételt országhelyzet kapcsán látott elég ennél előbbre való tennivalót. Másrészt egy könyvtárnoki állás súlyos terheit és egzisztenciális kényszereit tartogató – és Ritoóknak világnézeti otthont ígérő! – korszak maga is elnyelte Ritoókot: ünnepeltségét és nagyralátó ambícióit hamar leszorította, még leginkább a múlandóbb közéleti hírnevet adta meg számára. A társasági közeg szignifikánsan megváltozott körülötte, az intellektuális ingergazdagság szemmellátható visszaesésével, az emberi környezet beszűkülésével. Míg korábban szíve szerinti *tudományos-filozofikus* barátkozásai tudtak túlsúlyban lenni, később – egészen látogatott lakásszalonjának esztétizáló délutánjai révén – úgy-ahogy az *irodalmiak* kerültek előtérbe.

A forradalmakkal véglegesen politikai identitást választó Ritoók és Lukács később még emlékezéseikben említették a másikat. Eltérő időben született múltidézéseik közül Ritoók a minősített megvetés hangján szólt Lukácsról, aki pedig – a hajdani elmélkedő társaságról szólva – utólag legalábbis eltávolította magától Ritoókot és degradálta személyét[66]. Ítéleteik érezhetően programszerűek voltak, koruk markáns emlékezetpolitikája szól belőlük. Eredendően meglevő nézetkülönbségeiket felnagyították és politikai közösségük vélt érdekeit szolgáló – tán magukkal is elhitetett – antagonizmusokká torzították. Mint nyomon követhettük: a valóságban egy igazságosabb és jövőteljesebb magyar élet és társadalom elképzelése mentén nagyon is kiegészítették egymás.

Előry Áron

65 OSZKKny C1918–20/595.
66 LUKÁCS 1989, 133.

Utószó

Bár számtalan szempont befolyásolhatta Ritoók Emmát memoárja megírása közben, háromra bizonyosan kiváltképpen ügyelt. 1. Nem akart Brunszwik Teréz hibájába esni. Az ő naplója kéziratát olvasgatva „elképedve" döbbent rá: a derék óvónőnek „fogalma sem volt" arról, hogy „mi érdekli az utókort". A maga korában annyira művelt asszony „prédikáció-kivonatokkal és újságidézetekkel tömi tele a naplóját, verseket, erkölcsi aforizmákat, hazafias szólamokat ír fel, ahelyett, hogy azt írná meg, hogyan érzett ő és a többiek, mit beszéltek, hogyan éltek: oázis benne, ha néha leszáll a magas pátoszról és azt mondja el, mit hallott egy paraszttól vagy mit beszéltek az utcán. Annyi nagy emberrel jött össze, de nem írt le egy beszélgetést vagy miliőt. Ebből a rengeteg füzetből nem lehet látni úgyszólván semmit a korból." És felteszi a kérdést: „Vajon nem estem-e ugyanilyen vagy hasonló tévedésbe?" Nyugtassuk meg jelen kötet esetleg elbizonytalanodó olvasóját: Ritoók Emma nem esett bele ebbe a hibába.[67]

2. El akarta kerülni sógornője nevezetes *Bujdosó könyve* hibáját. Ő annak ajánlja e munkát, aki a polgári demokratikus forradalom napjainak történetét „regényformában akarja olvasni". Mert „szépen és erővel van megírva, egy embernek és egyfajta gondolkozásnak a szenvedése, kivonva az életből, mert szerencsére az élet még a szenvedést sem adja olyan keveretlenül, mint itt le van írva. De – látjuk figyelmeztetően felemelkedő mutatóujját – történelmi igazság szempontjából óvatosan kell használni. Akkor kitűnő propagandakönyv volt még külföldön is, de teljesen egyoldalú és személyes. A tükör meghamisítja az arányokat." (Derék, mai nyájas Olvasó, aki azt gondolod, hogy kincset vásárolsz, fontold meg Ritoók Emma intését: a könyv regényként igen, történeti kalauzként fabatkát sem ér. Száz esztendő múltán az olvasónak nem „kitűnő propagandakönyv"-re, hanem biztos iránytűre van/lenne szüksége. Feltétlenül érdemes megszívlelned a bevallottan erősen sértett, ám mégis önkínzó tárgyilagosságra törő sógornő figyelmeztetését.) Ritoók Emma a forradalom későbbi hetei kapcsán is azt hangsúlyozza, hogy „e könyv regénye a kornak, amely sokkal elmosódottabb és komplikáltabb volt. Ehhez az elregényesítéshez tartozik az is, hogy Cécile minden nevezetes eseménynél véletlenül jelen volt. A lövöldözés sem volt olyan állandó. Vannak jelenetek, amelyeknél magam is ott voltam, s világosan emlékszem rájuk. Ezeket szintén elregényesítette egyoldalúan, egocentrikusan eltúlozta." A proletárdiktatúra Tormay nyújtotta elbeszélése kapcsán Ritoók Emma azt kérdi: „hogyan állíthatta oda magát [Cécile] mint szenvedőjét ennek a szörnyű időnek?" Hiszen „nem volt benne a kommunizmus szörnyűségeiben, hanem nyugodtan rejtezett vidéken, volt ennivalója és dolgozhatott"; „nagyszerű szerepe" felvett szerep, hiszen „veres embert talán nem is látott".

3. Memoárját Ritoók Emma – az ilyenkor ilyen-olyan fokig elkerülhetetlen önigazoló szándékon túl – azért írta meg, hogy a kései Olvasót a honi história 1914-től lefutott két évtizede[68]

67 Emma asszony ezt azért is kristálytisztán látta, mert – egyébként, mint megjegyzi, megalázóan kevés honoráriumért – Mica testvérével silabizálta ki a nyomtatásra való előkészítés érdekében a roppant nehezen olvasható gótbetűs kéziratot.

68 Miközben számtalan vissza- és előrepillantása is van.

jobb megismerésében segítse. Mégis szerény célt tűzött maga elé. *„Nem történelmet írok, hanem memoárt. Saját érzelmeim és gyengeségeim tehát benne maradhatnak, igazítsa helyre más."*[69]

Történelmen az írónő a szaktudós történész elbeszélését érti. Így a sajtó alá rendező az írónő biztató tekintetét magán érezve fűzte a memoár egyes pontjaihoz – század után újabb század megírásához erőt merítve – magyarázó megjegyzéseit. Bár elöljáróban az írónő azt a teljesíthetetlent ígéri, hogy csak arról beszél majd, „amit láttam és hallottam", ám rögvest korrigál: „ha néha úgy tűnik fel, mintha pletyka is volna közé keverve, az hiszem, az nagyon jellemző egy korra nézve."[70] Munkája első(?) fogalmazásában még határozottabban érvel a pletykák lejegyzése indokoltsága mellett: „azt hiszem, a pletyka is nagyon jellemző egy korra nézve." – Azután emlékiratában nem néha, hanem oly' gyakran pletykálkodik, hogy a pletykamesélés vált elbeszélésének egyik jellegzetes vonásává. A történész pedig kifejezetten helyesli az írónő eljárását. Mert az olvasó ekképpen sok olyasmit tud meg a korról, amit a tudományos feldolgozásokban hiába is keresne. Számtalanszor az írónő olyasmit is lejegyez, amelynek a hitelességében, valóságosságában maga is – írja folyton-folyvást – kételkedik. Eljárása nagyon is tudatos. Mert tisztában volt a múlt elbeszélése harci eszköz voltával. A forradalmak bukása után 1919 augusztusa számára mámoros pillanatai – a rosszat rosszra halmozó forradalmak bukásával minden jóra fordul – roppant gyorsan elillantak. Saját bőrén kellett bőséggel megtapasztalnia, hogy az ellenforradalom táborán belül is késhegyig menő harcok dúltak az új világ berendezkedésének tartalma és iránya körül: sikerül-e elérni, hogy az első világháború hozta csődtömeg, az ország irtózatos csonkulása után[71] végre a keresztény középosztály vegye kezébe a kormányrudat, vagy – ilyen-olyan módosulással, ha úgy tetszik korszerűsödéssel, de – visszaáll a feudális eredetű nagybirtok és a döntően zsidó származásúak kezében lévő finánctőke szövetségében történt országlás. Az írónő az előbbinek volt a híve. Oly mértékben lelkes híve, hogy számos tévedése közepette a köpönyegforgató, törtető Friedrich Istvánt is piedesztálra állította, míg az arisztokratákról – az egyetlen Teleki Pál kivételével – a lehető legtöbb rosszat beszélte el. Mindebből következően a memoárban áradó pletykák tömkelege kimondottan szerkezetbe rendezett. Olyan struktúrát mutat, amelyben félreérthetetlenül ott van – minden distancírozása ellenére – az írónő felfogása, látásmódja, akarata is: az Olvasó majd az ő szemüvegén át lássa a történteket. Vegyük „csupán" a reánk néző Bethlen István-portrét. „Csupán" egyetlen dolog hiányzik belőle. Az, hogy a főszereplő államférfi volt.[72] Hiányzik e vonás, mert az írónő mesze nem Bethlen kottájából rendezte volna be Magyarországot. Sokkal inkább Gömbös Gyula és társai törekvése szerint.

❖

Az 1943 óta, tehát hét évtizede az OSZK Kézirattárában szunnyadó, hatalmas terjedelműre duzzadt emlékirat[73] kiadásához kollektív erő kellett. A digitális technika birtokában Bakos József, a Kézirattár egyik érdemes munkatársa mintegy fél évtizede az egész – „letisztázott"[74] – kéziratot lefényképezte. A sajtó alá rendezés igényével azután lehetett az anyaghoz nyúlni, miután azt az ELKH BTK Történettudományi Intézete illetékesei (első helyen Kovács Éva osztályvezető asszonyt illeti köszönet) Word-formátumban olvashatóvá tették. Olvasható lett, ám az értelmes

69 Negyedik könyv 308.
70 7. o.
71 Természetesen az írónő sincs tisztában azzal az alapvető ténnyel, hogy Trianon a háborút vesztett ország történelmi útja, demográfiai pusztulása, súlyos geopolitikai adottságai, a győztes hatalmak egyensúlypolitikai törekvései miatt szakadt a nyakunkba.
72 Ebből következően természetesen a rendszer kulturális intézményei kiépítésében oly jelentőset alkotott Klebelsberg Kunoról rajzolt portréjából „csupán" a lényeg, az, hogy kimagasló személyiség volt, fakíttatott ki.
73 Az emlékirat nem ismeretlen a kutatók előtt, több írásban találkozhatott eddig is az olvasó egyes részleteivel, tanulmányozhatta a belőle merített hivatkozásokat. E könyv minden bizonnyal jelentős előrelépést hozhat az írónő részletekben pontos, elfogulatlanságoktól mentes megismerésében, megítélésében.
74 Az idézőjel arra utal, hogy a végső forma is tele van javításokkal, bővítésekkel.

szavak sokszor ákombákommal vegyültek, szavakon túl mondatok is eltűntek, hogy másutt bukkanjanak elő, ha egyáltalán előbukkantak. A rendezés hamar azt is világossá tette, hogy a kézirat megformálása alaposan alulmúlja az irodalmi szintet. A meglepetés teljes volt, hiszen Ritoók Emma regényei, novellái megírásában elsőrendű stiliszta. Ezzel szemben a memoárban sokszor kifejezetten nem írt szépen. Szerencsére könnyű helyzetben vagyunk, hiszen a magyarázatot maga az írónő nyújtja. 1927-ben – az alkotófolyamatról általában és behatóan értekezve[75] – saját magát elemezve írja: „magának az alkotásnak a mozdulatai is határoznak, visszahatnak. Erre addig sohasem gondoltam, amíg géppel nem kellett írnom, az írógörcsöm miatt. Gépen egyáltalában nem tudok végső formát adni, a gép mindig siettet, mechanizál, nem engedi azt a nyugalmas belemerültséget, mint a toll."[76] Márpedig a memoár írógépen készült.[77] És milyen papíron? A húszas évekre az egykor tehetős család gyermeke olyan szegény lett, hogy volt, amikor valamely kézzel írott korábbi szövegének egy-egy lapját – *A szellem kalandorai*val is megesett ilyesmi[78] – áthúzta, s annak hátoldalára gépelt.[79] Gyakran a munkahelyéről, a Fővárosi Könyvtárból hazahozott leselejtezett katalóguscédulák hátoldalára fogalmazott. Volt, amikor azokat haza sem hozta: ott a munkahelyén – miután a napi penzumát teljesítette[80] – lopott órákban hajolt írógépe fölé, hogy emlékiratának folyamába, annak javítgatásába, pontosításába, kiegészítésébe[81] mélyedjen. Ez sem kormányozott a műgond irányába. Számára a tartalom volt a lényeg, annak megalkotása elszívta a műgond elől az erőt. Arra törekedett, hogy (a vázolt politikai akaratán túl) legjobb tudása szerint a lehető legtöbbet adja majdani olvasójának. Ha úgy tetszik: az utókornak.

Ezért a sajtó alá rendezésben segédkezők ilyen-olyan mértékben már az olvasószerkesztő szemével tették rendbe egy adott szinten a kézirat rájuk osztott részét. A kötet szerkesztője, e sorok írója Bálint Istvánnal fogott munkához, ám néhány oldal után világos lett a jó együttműködés reménytelensége. Az első *könyv*[82] jegyzetei elején olvasható néhány *BI* monogram az ő munkáját tükrözi. Az első könyv zömét így Bakos József hozta rendbe, néhány esetben jegyzettel is segítette a majdani kötetet. (Ezeknél *BJ* monogram található.) A második és az ötödik könyv második része zöme Fehér István munkája után került a kötet szerkesztőjéhez. (Az *FI* monogram az ő jegyzeteit jelzi.) A negyedik könyv kézirata zömében Kádár Krisztina volt a szerkesztő segítségére. Az ötödik könyv első részéből közel háromívnyi szöveget Beöthy Ildikó gondozott. Az egész kéziratot az eredetivel a kötet szerkesztője azonosította. Kizárólag övé a felelősség azért, hogy az eredetinél jóval gördülékenyebb szöveg Ritoók Emma szellemiségét, világlátását csorbítatlanul adja vissza. Ha az olvasónak az a benyomása, hogy igen körültekintően gondozott könyvet tart a kezében, abban jelentős részben Előry Áron munkája tükröződik. Ő volt az, aki a szerkesztő által átadott kéziratban fellelte a szóközhiányokat és szóközfeleslegeket, gyomlálta az elütéseket, javaslatokat

75 Ritoók Emma magas intellektusú személyiség volt. Hosszú sorolhatóak azok a szellemi nagyságok – Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Ernst Bloch, Fogarasi Béla, Lukács György neve minden bizonnyal perdöntő –, akik szintén így látták.

76 464. oldal

77 A javítások ellenben sokszor már kézzel, hol tollal, hol ceruzával kerültek a szövegbe. Nemritkán nagyítóra volt szükség az idő múltán elmosódott betűk kisilabizálására.

78 Ezért hiú remény arra számítani, hogy valamikor majd előkerül e sokat bírált regény első változatának a kézirata.

79 Ebből következően *A szellem kalandorai* keletkezése, irodalmi értéke/értéktelensége körüli épületes vitában semmi értelme az eredeti kézirat előkerülésében bízni.

80 Az írónő magas erkölcsi mércével mért, s a mérést magával kezdte. Könyvtárosi állását – amelyhez, meglehet, a Ritoók név is segítette – munka-, tehát nem kifizetőhelynek tekintette. Míg – például – a férje betegsége okán nehéz sorba jutott Gulácsy Irén természetesnek vette, hogy szinekúra-álláshoz jusson, addig Emma asszony kitanulta a könyvtárosi szakmát, s nap mint nap robotolt.

81 Ezért van az, hogy az 1940-ben, vagy annak környékén elkészült tisztázat a mű rengeteg ponton továbbjavított, kiegészített szövege. A kiegészítések hol egy, hol egy-két szóra szorítkoznak, de számtalanszor terjedelmes, oldalas, avagy annál is hosszabb kiegészítések. Azokat külön lapra gépelte – számos ízben helytakarékosságból szimpla sortávolsággal –, majd kihajtható fülként az eredeti kéziratoldalhoz ragasztotta.

82 Az írónő akaratát tisztelve az emlékirat szerkezete nyomtatásban is az ő elgondolását tükrözi, ám régi szép szokás szerint az öt fő fejezetet *könyvek*nek neveztük el.

tett az egybe- és különírás kacifántos eseteire, az olyannyira fontos nagykötőjelek és egyéb kellékek precíz alkalmazására. A szöveget tartalmilag is nemhogy figyelmes, hanem kimondottan árgus szemmel olvasta. Következőleg nem csupán a végső formában öntésben van számos helyen érdeme. A szerkesztő által írt – mintegy hét és fél ív terjedelmű magyarázat-tömeget sem kímélte. Mindebből következőleg több tucat jegyzet is született meglátásaiból. Ezek *EőÁ* monogrammal szerepelnek a kötetben.

❖

Mivel az írónő – aligha helyesen – nemhogy nem törekedett a napló és a memoár műfaja precíz szétválasztására, de van hely, ahol a két fogalmat kimondottan szinonimként kezeli, ezért maga a mű, s nem a fenti meghatározása a perdöntő bizonyság arra, hogy visszaemlékezést tart az Olvasó a kezében. Olyan visszaemlékezést, amelynek hitelét – az önmagával szemben lépten-nyomon megmutatkozó kritikán túlmenően – nagyban növeli az a tény is, hogy írásához esetenként a közel egyidejűleg készült jegyzeteit is felhasználta. Bár Ritoók Emma módszeresen bizonyosan nem vezetett naplót,[83] ám számosan voltak időszakai, amikor az eseménnyel lényegében egy időben jegyzeteket írt, rögzítette megfigyeléseit. Feljegyzéseit döntően majdani visszaemlékezései dokumentatív ereje érdekében vetette papírra.

❖

Emma 1868. július 15-én Nagyváradon, a keresztény magyar középosztály egyik tehetős, múltját viszonylag biztos források alapján mintegy három évszázadra visszavezető nemzetsége tagjaként látta meg a napvilágot. Majd' 77 évesen, 1945. április 3-án, szellemileg frissen, de már hosszú évek óta törődött testtel, a főváros egyik szép budai részén lévő, 1933-tól bérelt lakásban[84] búcsúzott. Az abban az időben magas kort megértnek mondott élete világosan két szakaszra oszlott. Az első közel öt, a második közel három évtizedig tartott. Az elsőt bőség, a másodikat nélkülözés[85] jellemezte. A bőségnek a családi vagyon, édesapja jól jövedelmező ügyvédi praxisa, majd a magasan dotált táblabírói illetmény volt a forrása. A családfő 1905-ben bekövetkezett halála után az édesanyjának folyósított özvegyi nyugdíjon túl az *Új Idők* pályázatán az első regényével (még 1903 őszén) elnyert egyszeri díj, külföldi egyetemi tanulmányai anyagi gondtalanságát pedig tanulmányi ösztöndíjai is segítették. Mivel nem ment férjhez – bár volt, aki látatlanul is megkérte a kezét, ő ellenben nem arra vágyott, hogy a bihari hegyek nézzék, hanem ő nézze a nagyvilág, Párizs, Berlin, Lipcse, Firenze csodáit –, ezért külföldön, annak érdekében, hogy a társas élet előnyeit, örömeit ne kelljen nélkülöznie, hol lakást bérelt, hol panzióban lakott. Fiatalkori fényképei bájosnak, sőt szépnek mutatják,[86] s ami még ennél is lényegesebb: erős, vonzó kisugárzása volt. A húszas évek derekán azután a sok nélkülözés, csalódás, bukás – legnagyobb vágya az irodalmi hírnév volt, s éppen e téren érte a legfájdalmasabb kudarc – hirtelen megszántotta az arcát. De akik rokonszenveztek vele, azokat ez nem zavarta. A nála sokkal fiatalabb Szabó Lőrinc hívta először *Emmuká*nak, s onnan sokan így szólították, így beszéltek róla.

❖

83 Ekképpen kezeljük „elnézően", egyben tárgyilag elvetve naplójára utaló szavait.
84 1933-ban költöztek ide.
85 A nélkülözésnek voltak egészen drámai időszakai. Nem volt télikabátja, egyetlen cipőjének talpa papírvékonyra kopott, nem tudott normálisan táplálkozni, fűtetlen szobában lakott, évekig nem jutott el színházba. A konszolidáció évei őt (is) nagyon lassan emelték ki ebből a sivár világból.
86 E szépséghez persze a műtermi portréfotók szerepe, s bizonyosan Kaján Tibor bölcsességének a mérlegelése – az emberi arcon a leghatásosabb szépítőszer az értelem – is tekintetbe veendő. Tárgyilagos önjellemzését a Harmadik könyv második részében találja meg az olvasó.

Rövid bevezető után a memoár a Nagy Háború kirobbanása döbbenetének felidézésével indul. Az addigi bőség évtizedeit itt-ott beiktatott emlékezésekkel idézi meg. A könyv zömét az 1916-tól elmélyülő hányattatások, küzdelmek, bukások, csalódások rajza adja. Aki Publius Cornelius szellemében akar véleményt mondani az ő viszonylag későn szárba szökött, majd kudarcot kudarcra halmozó pályájáról, annak e merőben két életszakasz együttes látása magyarázza meg az állandóság és a nem jelentéktelen módosulások ötvözte életét. A hitelességhez az egyénítés és a keresztény középosztály históriája közötti egyensúlyra van szükség. Másként szólva: a memoár értékét jelentős mértékben az adja, hogy miközben hitelesen ábrázol egy egyéni sorsot és gondolatvilágot, közben mindig ott van az írónő által büszkén vállalt s mégsem kritikátlanul szemlélt keresztény középosztály jólétből hányattatásba fordult élete is.

Már a világháborús évei is az előzőeknél sokkal-sokkal küzdelmesebbek voltak.[87] A túléléshez ekkor a négy egyetemen szerzett tudása birtokában diplomás asszonynak kapával a vállán kellett kertjükbe mennie: kertészkedett a napi betevőért. Bizonyosan nem annyit, mint a hivatásosak, de bizonyosan többet, mint akiknek e tevékenység inkább csak hobbi volt. Háziállatokat gondoztak, asztalukra így kerülhetett friss tej és belőle készített tejtermék. Annyi, hogy idegeneknek is jutott. Mondjuk Jánossyné kisleányának is. Jánossyné férje halála, s egyben a forradalmak bukása után Lukács György második felesége lett, a kisleány pedig minden bizonnyal közös gyermekük.

Az írónő és Lukács György kapcsolatát egész életük, s a fordulatos 20. századi magyar sors tükrében Előry Áron ihletett tanulmánya idézi meg részletesebben kötetünkben. Néhány nagyon lényeges ecsetvonást magunk sem mellőzhetünk. Bármennyi rosszat, torzat olvashatunk e memoárban a zseniális filozófusról, az ő szellemi nagyságát Ritoók Emma sem vitatja el. Fájlalja, hogy a proletárdiktatúra adott pillanatában biztonsága – tán csak szükségesnek vélt biztonsága – érdekében Lukács Györgynek 1919 márciusában hozzá írt levelét is elégette. E levélben a mélyen gondolkodó azt írja: *ha a polgári társadalom nem akarja likvidálni a múltat, a jövő még nagyobb veszedelmet hozhat rá*. Lukács György figyelmeztetése fontosságával az írónő bizonyosan tisztában volt. Erre az elégetés miatti sajnálkozásánál[88] is élesebben világít rá, hogy metszően pontos, tömör szavakkal emlékezik. Arra a nyilvánvaló ellentmondásra, hogy mégis miért nem szívlelt meg belőle semmit, a magyarázat életében, az azt megidéző memoár egészében rejlik. Olyan nagyot kellett volna lépnie, amire képtelen volt. Hiszen ahhoz romantikus nemzetszemléletét, nemzetképét kellett volna felülvizsgálnia. Szakítania kellett volna a minden valamirevaló tudományos vizsgálódás cáfolta, mégis vérévé, az oly sokak vérévé vált nemzetkarakterológiával. Mindebből következően – *ebből* következően – pedig meg kellett volna látnia, hogy a zsidószületésű magyarok között az általa elismert maroknyiaknál bizonyosan sokkal számosabban voltak, akik nemhogy nem rongálták, hanem javát szolgálták (legalábbis javára akartak lenni) szeretett nemzetének, nemzetünknek.

Élete konkrét világához közelebb rúgtatva: leginkább saját maga előtt kellett volna belátnia, hogy hamisan ítéli meg az 1918-as polgári demokratikus forradalmat. Fel kellett volna hagynia buzgó gyakorlatával, amelynek jegyében e forradalom két emblematikus – különben egyáltalán nem forradalmár – vezetőjére, gróf Károlyi Mihályra és Jászi Oszkárra a valótlan állítások garmadáját öntötte.

Ne folytassuk. Hagyjunk fel e ponton az egyénítéssel. Nézzünk szerteszét a múltban, s a jelenben. Ha azt a tényt is mérlegeljük, hogy az 1989-1990-es alapvető jelentőségű fordulat után nemhogy tisztább megvilágításba nem került az 1918-as polgári demokratikus forradalomnak nemzeti históriánkban betöltött jelentősége, hanem éppen ellenkező folyamatok zajlanak, továbbra is dívik

87 Amihez természetesen hozzá kell tenni a nálánál messze többet szenvedők sorsát. A lövészárkok, a front poklát, illetve azt, hogy a hátországban széles tömegek olyan mély nyomorba jutottak, melyhez képest az ő és osztályos társainak élete sokszor inkább napfény és kacagás volt.

88 Tegyük hozzá: az utókor előtti sajnálkozásáról van szó.

az a métely, amely szerint Trianont döntően a forradalmak szakasztották a nyakunkba[89], akkor – felelősségét sem feledve – könnyen lehetünk megértőbbek Ritoók Emma tévedésével szemben.

❖

Sok oka volt rá, hogy élete második szakaszába sűrűsödött kudarcait fájdalmasan élte meg. Hiszen olyan családban nevelkedett, ahol természetes volt a tisztes jólét és a társadalmi megbecsülés. Így gyermek- és kora ifjúkorában nyaranta annál a Wertheimstein családnál, annak a Nagyváradtól nem túl távoli cséhteleki birtokán vendégeskedhetett heteken át, ahol a tehetősséghez a zsidó eredetet sokak előtt eltakaró nemesség[90] is társult. Mivel 1895-ig a magyarországi felsőoktatási intézményeknek nem lehettek női hallgatói, ezért Emma sokáig az érettségi bizonyítványt sem szerezte meg. Minek? Hiányának sokáig semmi kárát nem látta. Például a városi irodalmi élet egyik társaskörének, az 1892-től megalakuló *Szigligeti Társaság*nak nem csupán alapító rendes tagja, hanem még választmányi tagja is érettségi nélkül lehetett. Majd amikor a miniszteri rendelet eltörölte e feudális maradványt, akkor az erős akarattal ötvözött komoly tehetsége birtokában a kisasszony két év tananyagából esztendő alatt tesz vizsgát és szerez érettségi bizonyítványt. Sikeres egyetemi tanulmányait megfejelve 1906-ban messze nem szokványosan doktorál, hiszen értekezésében „filozófiai és lélektani szempontokat kombináló esztétikát művel”[91].

Előtte ellenben már úgy zsebeli be 1905-ben első regénye *(Egyenes úton – egyedül*) megjelenésének dupla sikerét, hogy zsebében ott lapult az *Új Idők* pályázatán elnyert 2000 korona, valamint a lapban történt folytatásos közléssel szerzett országos hírnév. Vitorlái 1906 őszén a berlini egyetemre repítik, ahol már a ragyogó bankári karrierjével, hatalmas vagyonával megmagyarosult Lukács József zseniális gyermeke tanul. Ő 1885-ben még Lőwinger György Bernát néven érkezett e világra. Emma tényleg *repesve repül* Berlinbe. Hiszen már 1904-ben Lipcsében, majd Párizsban is megízlelte az egyetemista lét örömeit. A német fővárosban eleinte ugyan nem sokra tartotta az akkor kantiánus alapszemléletnél tartó „vénkisasszonyt” az ott tanuló, Lukácsnál is esztendővel fiatalabb Bauer Herbert. De minden viharos gyorsasággal megváltozott. Két esztendővel később az induló *Nyugat*ban Balázs Béla néven éppen az ő második regényét *(A nagy véletlen)* recenzeálja – ugyancsak elismerően. Hiszen nem csupán együtt hallgatták Wilhelm Dilthey és Georg Simmel előadásait. Azok nyomán abban a kiváltságba jutnak, hogy hárman vannak ott Simmel 6-15 fős lakásszemináriumain. Amikor Balázs Béla azt jegyzi be naplójában lelkesen, hogy „hiperműveltséget, szellemi átfinomultságot, esztétikát és szimbolizmust lélegző

89 Legyünk patikamérleg-pontosak: az 1918-as polgári demokratikus forradalomnak nem voltak államférfiúi kaliberű vezetői. Ilyenek megléte esetében a csonkulás némileg kisebb lehetett volna. Az írónőnek tökéletesen igaza van abban, hogy Károlyi Mihálynál és csapatánál az 1848–1849-es forradalom vezérkara messze jobban teljesített. „Csupán” abban hibázik, hogy súlyosan méltánytalan. Mert 1848–1849 azért lehetett bukásában is sikeres, az 1867. évi kiegyezés Kossuth Lajos és társai teljesítménye nélkül azért nem jöhetett volna létre, mert e vezérkart a magyar nemesség legjobbjai adták. Akiknek – felmenőik révén – több évszázados országkormányzó gyakorlatuk volt, s akiket egy egész reformkornyi idő küzdelmei segítették a sikerre. Ezzel szemben az 1900-ben megalakult Társadalomtudományi Társaságban már 1906-ban bekövetkezett a végzetes szakadás. A fontolva haladóknak – élükön ifjabb gróf Andrássy Gyulával, a társaság korábbi elnökével – a radikálisokat kiszorítani hivatott puccsa a visszájára fordult. Ekkortól – a közhiedelemtől eltérően csakis ekkortól – kerül Jászi Oszkár az élre, de ekkortól lesz az is jellemző a társaság összetételére, hogy szinte az egyetlen Csécsy Imre kivételével – kizárólag zsidó származásúak. A Magyarországi Tanácsköztársaság – végső soron – semmit sem változtatott a versailles-i hatalmasságok döntésein. Nyugat-Magyarország elcsatolását sem az ausztriai proletárforradalom kirobbantását célzó budapesti erőfeszítések, hanem Ausztria Burgenland nélküli életképtelensége magyarázza.

90 E nemesi rang jóval korábbi volt, mint a Rothschildoké. Velük Rózsika Charles-lal kötött házassága révén született rokonság.

91 LENGYEL 1992, 251. Ahogyan Előry Áron írja felkérésemre készített műhelytanulmányában: „A konfliktusos emberi lélek középpontba állításával a művészi látás történeti változásaihoz keresett magyarázatokat.”

emberek" társaságába került[92], akkor azzal természetesen Emma velük való egyenrangúsága bizonyítványát is megírta.

Balázs Béla 1915 őszén határozta el, hogy a naphegyi lakásán vasárnap délutánonként filozófiai kérdésekről diskuráló társaságot alakít, s a legtermészetesebb volt, hogy oda Emmát alapítótagnak invitálja. Emma számára sem volt kérdéses az igenlő válasz. Az idővel legendássá vált *Vasárnapi Kör*ben három esztendőn át csupa-csupa idealista szellem diskurált nem kis hevességgel, ám mit ad isten? 1918 forradalmas őszén heves fordulattal szinte mindnyájan kommunistává, a Magyarországi Tanácsköztársaság szellemi megalapozójává válnak.[93] A Kör – senki által meg nem választott, ám mindenki által elismert vezetője – az a Lukács György, aki a diktatúra kultúrfelelőse, népbiztosa lesz. Aki a diktatúra válságossá vált pillanatában – nem egyedül – tizedeléssel szorította engedelmességre a katonazubbonyba bújtatottakat. Természetesen a történész a szélesebb összefüggéseket itt is látótérbe hozza. E brutális módszer messze nem a filozófus és társai találmánya. Előttük és utánuk is nem kevésszer alkalmazták.[94] Balázs Béla a *Közoktatásügyi Népbiztosság* egyik osztályvezetője.

A Körben a repedések hamar megmutatkoztak. „Sok kicsi megjegyzés, elejtett szó egyszer-egyszer valami bizonytalan hatássá áll össze. Ilyenkor néhány hétre elmaradok, vagy Balázs [Bélá]nak megírom, hogy nem bírok el ilyenfajta meggyőződéseket és ilyen hangot. Ő felel, félig-meddig igazat ad, félig nem, és visszatérésre hív. És én újra elmegyek. Kihez szólanék, ha ez a társaság nem lenne? De mintha az elválasztófal, mely eddig csak nagy távolságban, messze kérdéseknél érzett meg köztünk, most hétről-hétre közelebb volna." 1917 oroszországi változásai, főleg a második forradalom hozza meg azt a változást. E „forradalom hírei is érezhetően eltolják a beszélgetések irányát a filozófiától a teoretikus politizálás, vagyis a forradalmi teóriák felé. Mindig idegenebbé válnak társaim. Vagyis a válságban az eredeti idegenséget nem lehet, vagy nem akarjuk többé leplezni." 1918-ban már igen ritkán megy közéjük, s végül 1918. november 10-én fogja meg a társaságnak otthont adó lakás kilincsét utoljára. Döntően annak okán, hogy körükben – tanácsukat kérendő – megjelent a teljesen összetört Jászi Oszkár.

Bár megismételjük, hogy Ritoók Emma memoárját a *lehető* legteljesebb tárgyilagosságra törekedve írta meg, mégis adódtak olyan kérdések, ahol azt az elhallgatás, az összefüggések kifakítása, illetve a valóságtól való – részben tudatos, részben az előítéleteiből adódó – elfordulás jellemzi.

A legsúlyosabb az 1918-as polgári demokratikus forradalom, azon belül a polgári radikalizmus, személyi síkon főleg Károlyi Mihály és Jászi Oszkár meg nem értése, befeketítése. Jásziról úgy ír légből kapott valótlanságokat, hogy mögöttük nem nehéz meglátni azt a rágalomözönt, amelyet az ellenforradalmi Magyarország öntött e kiemelkedő polgári radikálisra.[95] Lényegesen kisebb,

92 BALÁZS 1982 I, 365.

93 Nyilván lehet vitatkozni e megfogalmazás sarkosságán. Ám a mérlegeléshez jelen sorok szerzője – például – arra a tényre utal, hogy Jászi Oszkárnak döntően felesége, Máli ezzel a kommunistaságával, s elvbarátai kommunistaságával annyira az idegeire ment, hogy 1919 nyarán válásukról döntött. Igaz, a válását megindokoló levelében harminc pontot sorolt fel.

94 Ez a dolog veleje. Mert a tizedelés lezajlása, abban Lukács György konkrét szerepe körül kérdőjelek tömkelege ágaskodik. Még arra sincs megdönthetetlen bizonyíték, hogy a kivégzésekre sor került-e egyáltalán. Bizonyára mélyen igaza van Lengyel Andrásnak abban, hogy jogállami normák működése esetén a beismerő vallomás – jóval utólag két ízben maga Lukács György ismerte el szerepét – nem perdöntő bizonyíték. Vonatkozó nagyszerű tanulmánya (LENGYEL 2017) anyaga alapján megalapozottan feltételezhető, hogy a népbiztos beavatkozása nyomán a kivégzendők létszáma 32-ről(!) hatra csökkent. Csak a vak nem látja Váry Albert közismert könyve vonatkozó passzusának sugallatát, valamint az 1989/1990-es rendszerváltás óta ismét nem kevesek által lendületesen növesztett antikommunista lólábat. A lényeg ellenben – ismételjük – az, hogy a hadseregben „gyávaságot" mutatók tizedeléssel történt megbüntetése az első világháború keletkeztette ragály volt. Arról az évekig tartó vérfürdőről beszélünk, amelyet emberi ész korábban elképzelhetetlennek tartott. És tegyük hozzá: az Osztrák–Magyar Monarchia „gyáva" katonáit ezen erőszak sokkal inkább sújtotta, mint – például – francia sorsosaikat.

95 A másik oldalon pedig ott van Jászinak a „Horthy-betyárokat" szidalmazó, a kisantant malmára vizet hajtó publicisztikája.

de messze nem kis súlyú a Tormay–Zichy-pör valós dimenziót nélkülöző érintése. Mindkettőre kiváltképpen igaz, ami egyébként az egész memoárra áll. Nevezetesen, hogy azok az elbeszélések, azok a nézetek, amelyek e visszaemlékezésben a magyar históriáról, jelesen az írónő által is megélt évtizedekről itt megfogalmazódnak, azok az egyéni nézetnél, felfogásnál messze többek. Jelentős mértékben a – gyakran történelminek mondott – keresztény középosztály álláspontját tükrözik. Olyan mélyen betokosodott problémákat taglalunk, amelyek gyógyulását természetesen még ezen, egyébként bizonyosan jelentős memoár közzététele sem orvosolhatja. Legfeljebb azt lehet remélni, hogy a publikálás egy valamikori paradigmaváltáshoz járul majd hozzá.

Természetesen a memoár megjelenésének mindentől függetlenül elvitathatatlan haszna, hogy ezentúl hitelt érdemlően nem lehet a memoárból az eddigiekben alkalmanként megtörténtek szerint szemelgetni. Az olvasó – ha akarja, s nem sajnálja az ahhoz szükséges időt – az egyes szakirodalmi helyeken felbukkanó Ritoók Emma-idézeteket a maga teljes összefüggésrendszerében szemlélheti, mérlegelheti, helyére teheti őket, tetten érheti az esetleges torzításokat, csonkításokat.

❖

Ritoók Emma súlyában aligha lebecsülhető tette, hogy 1917-ben – míg a megkeresettek kétharmada vagy hallgatással, vagy vádaskodással reagált, ő nem csupán válaszolt Jászi Oszkár körkérdésére, de azt későbbi álláspontjánál lényegesen pozitívabb tartalommal tette.[96] E cselekedetére memoárjában ugyancsak szófukar módon, de felfogása nem jelentéktelen módosulását megvallva emlékezik vissza. Ennek alapján *is* bizonyosan állítható, hogy a memoárban festett Jászi-portrénak lehetett, de nem sok köze a jeles férfiúhoz. Az írónő azt a Jászi-arcot zománcozza, amelyet e honban a húszas években szerte-hosszában terjesztettek, s az 1989-1990-es fordulat után nem kevesek újraélesztettek. E klisében annyi a valóságos elem, hogy Jászi Oszkár, s vele együtt az 1919 utáni bécsi emigráció súlyosan tévedett, amikor a kisantant eszközévé válva kísérelte meg az egyébként helyes célt, egy demokratikus Magyarország megteremtését.

Mivel széles köröket ma sem lehet a Károlyi Mihály vezette polgári demokratikus forradalom valós tényei tudomásulvételére ösztönözni, ezért fájdalmasan kell itt is – a jelen könyv számos, tárgyba vágó magyarázójegyzete összegzéseként – elmondani: Ritoók Emma élete végéig képtelen volt megérteni, hogy Károlyi Mihálynak miért kellett 1918. november elején Belgrádba elutaznia, miért volt – az ő szélsőségesen ellentétes előjelű interpretálásával ellentétben – kimondottan pillanatnyi külpolitikai siker[97] a belgrádi katonai konvenció, hogyan történhetett meg az, hogy az utódállamok megtehették a megtehetetlent. Vagyis azt, hogy az átkozott trianoni békeszerződés hatályba lépése előtt alaposan beleharaptak a történelmi Magyarországba.

❖

Ma is csak ábránd a Költő szép mondása: *elegendő harc, hogy a múltat be kell vallani*. A história elemeivel való manipulálás csatabárd. Azért, hogy ez eszköz a honfitárson, az ellenfélnek mondott, valójában kipusztítandó ellenségen mind mélyebb sebet ejtsen, az erős ideológiai töltetű kifejezések – például nacionalista, fasiszta, kommunista, antiszemita stb. – az esetek majd' száz százalékában nem pontos útjelzőként, hanem szitok-/átokfogalomként használtatnak. Bármelyiket

96 A Jászi Oszkár szerkesztette *Huszadik Század* című folyóirat azt kérdezte mintegy 170 megszólítottól, hogy 1. van-e zsidókérdés Magyarországon 2. Ha igen, mely okokból táplálkozik az 3. milyen úton-módon lehet a problémát orvosolni. A vádaskodók a zsidókérdés izzó volta miatt kárhoztatták a probléma megbolygatását. Míg Ritoók Emma ekkor részletes feleletet adott, terjedelmes memoárjában – az írónő két ízben, 1919, majd 1920 kapcsán – arra azzal emlékszik – ugyancsak szófukar módon – vissza, hogy más, keményebb lett a felfogása. Összegzésében Jászi Oszkár azt emeli ki, hogy az írónő a zsidókérdést természetesen létező problémának mondja, s azt jobb neveléssel akarja orvosolni.

97 A megállapodást Párizsban mérgesen fogadták. A magyar kormányt ott létében sem ismerték el, a katonai megállapodást végül helyi hatalmi erők közötti egyezményként vették tudomásul.

elég kimondani, nem kell eléje tenni a pfuj szócskát, az intonálás is elegendő: pfuj nacionalista, pfuj fasiszta, pfuj kommunista, pfuj antiszemita, s az érintettnek már esélye sincs az érdemi viszonválaszra. Ha mégis válaszol, akkor visszavág, tehát azt szintén szitok-/átokszóval teszi. – A leggyakrabban így: pfuj hazaáruló, pfuj idegenlelkű. Falra hányt borsó, meddő figyelmeztetés, mégis elmondjuk: a kriminális eseteket leszámítva az ellenfél/ellenség nem hazaáruló, hanem egyszerűen másként véli hazája érdekét szolgálni. Honi históriánk szomorú lapjai – hányszor megtörtént, hogy az illető hazaáruló voltát törvénybe foglalták, majd később másik törvényben az illetőt magasra állították – hiába intik a harsogókat óvatosságra. Pillanatnyilag mindig a mának van nagyobb hatalma a múlttal szemben. Idővel ellenben a *ma* elkerülhetetlenül mindig a múltba süllyed, s onnan már nincs erő az inga ellentétes irányba lendülését megállítani. Csak az élő jelenben lehet(ne) – mondjuk – tudomásul venni, hogy az idegenlelkűnek mondott is magyar ember, „csupán" szélesebb összefüggésekben gondolkodva akarja országa érdekét érvényesíteni.

A vitának mondott diskurzusok a legtöbb esetben a süketek párbeszédei. Így lett Ritoók Emma egy-egy tollforgatónál izzó, elfajult és más egyéb antiszemita, aki – úgymond – tollát fekete epébe mártva rótta egymás alá sorait. A 43,5 íves memoárt 7,5 ív terjedelmű magyarázó, korrigáló jegyzetekkel is gondozó szerkesztő azt állítja, hogy az írónő a Nagy Háború, majd a forradalmak, az ellenforradalom éveiben elszenvedett sérelmei hatására *megkeseredett, szelektív antiszemitává* vált. Antiszemitizmusa egyik lényeges mozgatója, hogy bár nagyon sok jó meglátása van a korabeli magyar társadalomról, mégsem törekedett egyes nagyon fontos társadalmi, gazdasági, lélektani, bel- és főleg külhoni összefüggések megértésére. Bizonyosan nem törekedett a hazai zsidóság vertikális megosztottságának felmérésére. Például hüledezve tapasztalja, hogy a magyar paraszt „*a zsidónak*" olcsóbban kínálja terményét, mint neki és a vele hasonszőrűnek. Holott „csak" azt tapasztalta, hogy a derék szegény a másik szegénynek adott ekként némi segítséget. Aki történetesen szegény „*zsidó*" volt. Az írónő zsidó származású honfitársai között egyetlen döntő osztóvonalat látott: mennyiben azonosul az illető az ő, s a hozzá hasonlóak felfogásával. Ez konkrétan nem csupán teljes asszimilációt, nem is csupán a keresztény magyar középosztály értékrendjével való azonosulást, hanem – Teleki Pál kivételével – a magyarországi arisztokrácia erős bírálatát is magában foglalta. Így látjuk dobogós helyen a Wertheimstein-lányokat. Köztük is leginkább Sárikát/Saroltát, aki – a Romániához került Nagyvárad lakójaként – az írónővel teljesen azonos hullámhosszon volt engesztelhetetlen ellenfele minden románnak. Aki nem csupán az integrális revíziónak volt konok híve, hanem türelmetlenül ostromolja tettekre a Dísz tér „lanyha" külügyi tisztviselőit, hogy azok keményen vágjanak oda. Azok pedig – mégiscsak egy Rothschild-rokonról volt szó, a Rothschild-ház pedig nemegyszer segített, segített például a szanációs kötvényben is – udvariasan fogadták, s magyarázták a számára megmagyarázhatatlant…

❖

Végül szólnunk kell a kézirat sajtó alá rendezésének szempontjairól. A szöveget a mai helyesírás szabályai szerint közöljük. Pl. sztálinizmus és nem sztalinizmus. De nem szociálizmus, hanem szocializmus, nem kapitálizmus, hanem kapitalizmus stb. Ott azonban, ahol az eredeti írásmódnak tartalmi jelentősége van, ott azt megőrizzük és – szükség szerint, tehát mesze nem mindig – a szó mögé [sic!] jelzést teszünk. Meg kell ismételnünk, hogy az olvasószerkesztő szemével dolgoztunk. A ficamokat sokszor minden külön jelzés nélkül tapintatosan kijavítottuk. Azt tartottuk lényegesnek, ismételjük, hogy a gördülékennyé tett szöveg tartalmilag szemernyit se csorbuljon. Abban az esetben, ha a változtatásnak az Olvasóval való közlése indokoltnak tűnt, akkor a szavak, vagy akárcsak szótöredékek szögletes zárójelbe kerültek. Ha egy-egy eredeti, egyébként értelemzavaró szó megtartása mégis indokoltnak tűnt, akkor ilyen esetekben is a [sic!] jelzéssel éltünk.[98]

98 Például 524., 544. stb. oldal.

Az első lábjegyzetben már megmagyaráztuk, hogy a kurziválásoknak nem a szokásos nyomatékosítás a magyarázata. Megismételjük: a kurziválás – legyen akár oldalaknál is terjedelmesebb, avagy csupán egyetlen szót érintő – azt jelzi, hogy az emlékiratba az írónő általi utólagos betoldásról van szó. *Nem kurziváljuk* az utólagos betoldásokat, amikor azoknak nyilvánvalóan nincs jelentőségük. Mert tévedés, felejtés stb. következményei. A dőlt szedés jegyzettel való további jelzése általában szükségtelen volt. Feleslegesen szaporította volna még nagyobbra az egyébként sem kevés jegyzetek számát. Ellenben vélhetőleg nem feleslegesen szaporítjuk a szót, ha az írónő által alkalmazott betoldásokra itt is visszatérünk. Tehát nagyon gyakran külön „fülekre" géppel írt kiegészítésekről van szó. Ezeket ő úgy ragasztotta a kézirat adott oldalához, hogy kihajthatóak lettek. Azután vannak a főszövegbe a sorok közé begépelt kiegészítések. Ám a zömük tollal vagy ceruzával írt betoldás, vagy a rossznak gondolt szó/szöveg javítása. Mivel memoárját az írónő számos alkalommal átírta, tartalmilag pontosította, bővítette, nemritkán a betoldáson belül is még tovább bővített, változtatott, ezért *ilyen esetekben* a jegyzetek elkerülhetetlenek lettek. Ha az ilyen kurzivált szövegben egy-egy szó aláhúzva szerepel, az arra utal, hogy azt a szót az írónő eredetileg maga húzta alá.

Kurziválva közöljük a Békássy-naplóból az írónő által beemelt részeket. Kurziváljuk a Zsiga testvére által írt családtörténetet, illetve abból vett részleteket. Az írónő a kihagyásokat három ponttal jelzi, mi ezeket a három pontokat szögletes zárójelbe tettük. Kurziváljuk az írónő által idézett leveleket, levélrészleteket is. Az általa eszközölt kihagyásokat három ponttal jelezte, mi azokat szintén szögletes zárójelbe illesztettük. A vendégszövegeknél csak a helyesírást modernizáltuk, olvasószerkesztői javításokat nem végeztünk.

Kurziváltuk a könyvek, folyóiratok, újságok címeit, de a személyneveket nem. Az írónő által kiemelt szavakat aláhúztuk. Így: <u>*kurziválás.*</u>

A szövegben nem kevés az ismétlés. Ezeket is mindig közöljük. Mert az ismétléseknek megvan a maguk jelentősége. Részben úgy, hogy Ritoók Emma gondolkodásának a következetességét dokumentálják. Sokszor ellenben az ismétlésre azért került sor, mert az egyben egy-egy ponton részletesebb kifejtést eredményezett.

A jegyzetek magyarázó természetűek. Hol filológiai, hol tartalmi értelemben. Tehát sok esetben az írónő metódusaira utalnak, a különféle szövegek közötti eligazodásban segítenek. Az internet korában élünk, amiből következően sok eddig szokásos jegyzet – még ha a szakma számos szereplője csak vontatottan veszi is tudomásul – feleslegessé vált. A magyarázó jegyzetek a szaktudomány eredményei alapján, nem egy esetben azok inspirálta továbbgondolással igazítanak el a memoár tévedéseiben, adják meg egy-egy elbeszélt részlet hiteles értelmét, szélesebb összefüggéseit. Mivel a kötet kis példányszámban jelenik meg, zömmel tehát a szakmának szól, ezért a jegyzetek a lap aljára kerültek. Hiszen az értő olvasót nemhogy zavarja az apparátus, hanem szívesen veszi a szükséges segítséget.

A *Névmutató* és a jegyzetek között szoros a kapcsolat. Ha az Olvasó egy-egy helyen esetleg úgy érzi, jegyzetre lett volna szükség, ám azt nem találja, akkor a névmutatóhoz lapozva megtalálja a szükséges eligazítást.

Nem figyelmetlenség következménye, hogy a szövegben hol „keresztény", hol pedig „keresztyén" olvasható. Az írónő nagyon büszke volt kálvinizmusára, következőleg, ha kiírja a szót, akkor ő mindig következetesen keresztyént ír. Ám számos esetben csak a „ker." rövidítést használja. Nyomtatásban a rövidítés kerülendő. Ilyen esetben minden esetben keresztény olvasható.

Megtartottuk a szövegnek az írónő által kialakított szerkezetét. Csekély eltérés, hogy a részeknek – régi szép szokás szerint – *könyv* nevet adtunk. Az első a kezdetektől a Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltásáig tartó időszak, a második ennek az esztendőnek a további bő kilenc hónapja, a negyedik az 1920–1922-es időszak, az ötödik pedig – kettébontva – az utána következő évtized rajza. Az első rész az 1923–1926, a második pedig az 1927–1933-as időszak históriája. A középre illesztett harmadik könyv a család, s azon belül az írónő saját története. Az egész elé 1923-as dátummal az írónő minden külön cím nélkül rövid bevezetőt írt. Ebből tudható, hogy először egyszerűen *Emlékek* címet szánt munkájának, majd a „végső", minden bizonnyal 1940-

ben, vagy annak környékén készült „letisztázás" során született meg az *Évek és emberek* cím. Az *Invokáció* cím tőlünk való. A „végső" és a „letisztázás" szavak azért kívánnak idézőjelet, mert abban is rengeteg javítás, kiegészítés, betoldás és betoldáson belüli betoldás található.

A memoár alapvetően ugyan az időrendet követi, de hatalmas időfelbontásokkal. Ha 1918 őszének elbeszélése az írónő lelkétől azt kívánta, hogy részletesen szóljon a számára nagyon rokonszenves Kaffka Margitról, akkor az arra (is) ösztönözte, hogy Kaffka, Tormay Cécile és a maga írásművészetét a lehető legtüzetesebben egybevesse. Az egybevetés pedig bizonyosan gyógyírként hatott. 1932-ben alaposan felbosszantotta őt a fiatal Dénes Tibor, aki *Kaffka Margit* címmel könyvet írt Margitról, ezért memoárjába egy – nyilván 1933 utáni – kiegészítés keretében beilleszti a szerzőhöz intézett, annak számára előnytelen állításait korrigáló levelét is.

Az OSZKK-ban őrzött Ritoók-hagyatékban sok fotó is található, az írónő pedig arra is adott (igaz: kétféle) útmutatót, hogy mely szövegrészhez mely birtokában lévő kép kerüljön. Optimistább hangulatában összesen 89 képet szeretett volna könyvében látni. Aztán készített egy szűkebb, 24 darabos válogatást is. Elgondolásait részben valósítottuk meg. Mert a közölt 165 képből 35 való a hagyatékból, 130-at más helyekről válogattuk össze. A képek együttesével is a köztörténet és a személyes történet harmóniája érzékeltetésére törekedtünk. A köztörténet képei csak részben igazodnak a memoár szövegéhez. Ahol a memoár esetleg elvész a részletekben, ott nemhogy nem társul a minden esetben csonkítatlanul közölt szöveghez fénykép, hanem az aránytalanságot a fontos, de nem említett köztörténeti szereplő(k) fényképével ellensúlyoztuk.

Az írónő aligha a jövőbe pillantva zárta az 1933-as esztendővel memoárját. Hanem mert – több helyütt írja – belefáradt, elege lett az egészből. A jelenleg rendezés álló hagyatékban található egy pallium, s benne jó adag paksaméta. Másolatok, szövegvariációk, a negyvenes években írt naplótöredékek. Jelen kötet egyes pontjain a jegyzetekben hasznosítottuk, de feldolgozását messze nem tűztük ki célul. Munkánkkal eddig jutottunk. A megismerés végtelen folyamában remélhetőleg ösztönzést nyújtunk a további kutatásra. Leginkább egy majdani Ritoók Emmáról szóló monográfia megírására. Az írónő nagyon szerényen azt írta, talán majd egy majdani fiatal PhD-értekezésének lehet a tárgya. Lehet, ha az illető – mondjuk – Balázs Bélához, Lukács Györgyhöz hasonló kaliberű. Ha e tekintetben tőlük némileg távolabbi, akkor inkább azt javasoljuk neki, akkor vágja fejszéjét a keményfába, ha már sok évtizednyi munkával felhalmozott ismeretet birtokol. És természetesen nem buzgó árokásó…

Lectori salutem

A szerkesztő

A képek jegyzéke

1. CULTiRiS / Schäffer László
2. Magyar Nemzeti Múzeum
3. Országos Széchényi Könyvtár
4. 473. fond
5. 473. fond
6. 473. fond
7. 473. fond
8. Magyar Nemzeti Galéria
9. 473. fond
10. Országos Széchényi Könyvtár
11. 473. fond
12. Székely Aladár felvétele / Wikimedia Commons
13. CULTiRiS / HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár
14. 473. fond
15. 473. fond
16. 473. fond
17. Magyar Nemzeti Galéria
18. 473. fond
19. 473. fond
20. 473. fond
21. 473. fond
22. 473. fond
23. A térképet Nagy Béla készítette
24. 473. fond
25. Petőfi Irodalmi Múzeum
26. 473. fond
27. 473. fond
28. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár
29. Fortepan / Széman György
30. MTI Fotó
31. CULTiRiS
32. Magyar Nemzeti Múzeum
33. Wikimedia Commons
34. Országos Széchényi Könyvtár
35. Fortepan / Veszprém Megyei Levéltár / Klauszer
36. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
37. Országos Széchényi Könyvtár
38. Kossuth Kiadó Archívuma
39. 473. fond
40. Magyar Nemzeti Múzeum
41. Országos Széchényi Könyvtár
42. Országos Széchényi Könyvtár
43. Magyar Nemzeti Múzeum
44. Országos Széchényi Könyvtár
45. Országos Széchényi Könyvtár
46. Országos Széchényi Könyvtár
47. Zempléni Múzeum, Szerencs
48. Országos Széchényi Könyvtár
49. Országos Széchényi Könyvtár
50. MTI Fotó
51. Zempléni Múzeum, Szerencs
52. Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár
53. Fortepan / Schmidt Ádám
54. Wikimedia Commons
55. Magyar Nemzeti Múzeum
56 a-b. Országos Széchényi Könyvtár
57. Wikimedia Commons
58. 473. fond
59. Országos Széchényi Könyvtár
60. Wikimedia Commons
61. Wikimedia Commons
62. Székely Aladár felvétele, 1907. Petőfi Irodalmi Múzeum
63. 473. fond
64. 473. fond
65. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum
66. A térképet Nagy Béla készítette
67. MTI Fotó
68. CULTiRiS / INTERFOTO / Bildarchiv Hansmann
69. Buzinkay Géza szívességéből

70. Borsszem Jankó, 1896. márc. 22. Országos Széchényi Könyvtár
71. Magyar Nemzeti Múzeum
72. MTI Fotó /MAFIRT
73. Wikimedia Commons
74. MTI Fotó
75. MTI Fotó
76. Fortepan / Péchy László
77. Országos Széchényi Könyvtár
78. Wikimedia Commons
79. A szekszárdi direktórium tagjai kivégzésük előtt 1919 augusztusában; a megtorlást a Prónay-különítményhez tartozó Gömbös János főhadnagy vezette. MTI Fotó
80. A Nemzeti Hadsereg tiszti különítményesei akasztanak Tabon
81. MTI Fotó
82. Országos Széchényi Könyvtár
83. Országos Széchényi Könyvtár
84. CULTiRiS / AKG-Images
85. Országos Széchényi Könyvtár
86. Magyar Nemzeti Múzeum
87. Albert Smith festménye. OK Art / Government Art Collektion
88. Gáspár Antal karikatúrája. Forrás: Szokoly Endre: … és gömbös gyula a kapitány. (Bp., Gondolat 1960)
89. Magyar Nemzeti Múzeum
90. 473. fond
91. A térképet Nagy Béla készítette
92. 473. fond
93. 473. fond
94. MTI Fotó: Soós Lajos
95. Országos Széchényi Könyvtár
96. Országos Széchényi Könyvtár
97. National Archives and Records Administration, Washington DC, USA
98. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
99. Magyar Nemzeti Múzeum
100. Fortepan / Fődi Gábor
101. Országos Széchényi Könyvtár
102. Magyar Nemzeti Múzeum
103. Vujity Tvrtko felvétele
104. Fortepan / Pesti Brúnó
105. 473. fond
106. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény (Kőhalminé Christianus Janka felvétele, 1910-es évek)
107. Országos Széchényi Könyvtár
108. Beniczky Ödön később a Huszár-kormány tagjaként. Vasárnapi Ujság, 1919. 32. / Wikimedia Commons
109. 473. fond
110. Gáspár Antal karikatúrája.
111. Magyar Nemzeti Múzeum
112. Magyar Nemzeti Múzeum
113. Magyar Nemzeti Múzeum
114. CULTiRiS / Gedeon Péter
115. Wikimedia Commons
116. Bildarchiv Austria
117. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
118. CULTiRiS / INTERFOTO / D. H. Teuffen
119. 473. fond
120. 473. fond
121. 473. fond
122. Manfred Werner / Wikimedia Commons
123. Lidovky.cz
124. Fortepan / Sütő János
125. Magángyűjteményben
126. Gáspár Antal karikatúrája
127. Gáspár Antal karikatúrája
128. Magyar Nemzeti Múzeum
129. MTI / Magyar Fotó: Csépány Sándor
130. Bundesarchiv (Bild 183-R14433)
131. Magyar Nemzeti Múzeum
132. Balaton Múzeum, Keszthely
133. 473. fond
134. MTI Fotó: Bartal Ferenc
135. 473. fond
136. 473. fond
137. 473. fond
138. Gáspár Antal karikatúrája
139. Gáspár Antal karikatúrája
140. Magyar Nemzeti Múzeum
141. 473. fond
142. MTI Fotó
143. MTI Fotó: Reprodukció
144. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény
145. Fakszimile
146. 473. fond
147. Fortepan / Kiss László Ádám
148. MTI Fotó: Sziklai Dezső
149. Wikimedia Commons
150. Wikimedia Commons
151. Fortepan
152. 473. fond
153. 473. fond

154. 473. fond
155. 473. fond
156. Magyar Nemzeti Múzeum
157. MTI Fotó
158. Balaton Múzeum, Keszthely
159. CULTiRiS / Schäffer László
160. Magyar Nemzeti Galéria
161. Fortepan / Becker György
162. 473. fond
163. Országos Széchényi Könyvtár
164. Tomka Béla: „Gazdasági változások és a fogyasztás alakulása a huszadik századi Magyarországon". In: Gyáni Gábor – Pritz Pál – Romsics Ignác – Szarka László – Tomka Béla: A mi 20. századunk. Komp-Press Kiadó, 2011, 168.
165. MTI Fotó / MAFIRT

Rövidítések

473. fond OSZKK Ritoók Emma hagyatéka

ADY 1909 a. e.[Ady Endre]: A nagy Véletlen. Ritoók Emma új regénye. Huszadik Század, 4. sz. 404–406.

ADY 1912 Ady Endre: Jászi Oszkár könyve. Nyugat, 10. sz. 835–837.

ADY 1973 Ady Endre Összes Prózai Művei. IX. köt. Sajtó alá rend. Vezér Erzsébet. Akadémiai, Bp.

ASCHER 1964 Ascher Oszkár: Minden versek titkai. Szépirodalmi, Bp.

BALÁZS 1982 I–II BALÁZS Béla: Napló. I–II. Sajtó alá rend. Fábri Anna. Magvető, Bp.

BALÁZS 2009 Balázs Eszter: Az intellektualitás vezérei. Viták az irodalmi autonómiáról a Nyugatban és a Nyugatról 1908–1914. Napvilág, Bp.

BENDL 1994 Bendl Júlia: Lukács György élete a századfordulótól 1918-ig. Scientia Humana, Bp.

BLOCH 1976 Beszélgetés Ernst Blochhal. Valóság, 7. sz. 121–124.

BLOCH 1984 Ernst Bloch und Georg Lukács Dokumente zum 100. Geburtstag. Szerk. és jegyz. Mesterházi Miklós és Mezei György. MTA FI LAK, Bp.

DEÁK 2022 Deák István: Pásztor Péter 80. születésnapjára. In: „Fejtágító". Ünnepi tanulmányok Pásztor Péter 80. születésnapjára. Szerk. Seres Attila. PTK BTK TTI MOSZT Kcs., Pécs, 11–18.

ELKH Eötvös Loránd Kutatási Hálózat

FEKETE 2021 Fekete Éva: Lukács György. Késleltetett életrajz. Szerk. Kardos András, Mesterházi Miklós és Székely Mária. Kalligram–LANA, Bp.

FÖLDES 2006 Földes Györgyi: „Hadüzenet minden impresszionizmusnak…". Impreszszionizmusellenesség a Vasárnapi Körnél és a magyar avantgardistáknál. Széphalom Könyvműhely, Bp.

FÜLEP 1990 Fülep Lajos levelezése I. 1904–1919. Szerk.: F. Csanak Dóra. MTA MtKCs, Bp.

GÁNGÓ 2020 Gángó Gábor: Lukács György a Tanácsköztársaságban. In: „…minden édenek neve vad poklokat büvöl…". A Magyarországi Tanácsköztársaság. Szerk. Ligeti Dávid, Vörös Boldizsár. Országház, Bp., 71–90.

GEOGHEGAN 1996 Vincent Geoghegan: Ernst Bloch. Routledge, London–New York

HAJDU 1968 Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Kossuth, Bp.

HANÁK 1973 Hanák Péter: Népi levelek az első világháborúból. Valóság, 3. sz. 62–87.

HATOS 2018 Hatos Pál: Elátkozott köztársaság, Jaffa, Bp.

HERMANN 1985 Hermann István: Lukács György élete. Corvina, Bp.

ILLYÉS 1972 Illyés Gyula: Kora tavasz. – Mint a darvak. Szépirodalmi, Bp.

JÁSZI 1969 Jászi Oszkár: Magyar kálvária, magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai. Aurora, München.

KARÁDI 1985 Karádi Éva: Lukács, Fülep és a magyar szellemtudományi iskola. Magyar Filozófiai Szemle, 1–2. sz. 1–55.

KARÁDI 2007 Karádi Éva: Formával a káosz ellen. (1917. A Vasárnapi Kör a nyilvánosság elé lép a Szellemi Tudományok Szabadiskolájával.). In: A magyar irodalom történetei 1800-tól 1919-ig. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Veres András. Gondolat, Bp., 866–881.

KÁROLYI MIHÁLYNÉ 2011 Károlyi Mihályné: Együtt a forradalomban. Európa, Bp.

KOLLARITS 2012 Kollarits Krisztina: Írónők a Napkelet körül. Magyar Napló, 7. sz. 13–22.
KONRÁD 2014 Konrád Miklós: Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig. MTA BTK TTI, Bp.
KÖVÉR 2018 Kövér György: Agónia vagy feltámadás? Krausz Simon válságnaplójegyzetei, 1931–1934. In: Kövér György: A növekedés terhe. Krízisek – Csődök – Ciklusok. Osiris, Bp. 240–276.
LENDVAI 2008 Lendvai L. Ferenc: A fiatal Lukács. (Útja Marxhoz: 1902–1918). Argumentum–LAK, Bp.
LENGYEL 1992 Lengyel András: A Vasárnapi Kör „renegátja". A gondolkodó Ritoók Emmáról. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1. sz. 243–289.
LENGYEL 2017 Lengyel András: A „tizedeltető" Lukács György. Egy politikai folklór-szüzsé történeti hátteréhez. Forrás, 1. sz. 75–92.
LESZNAI 2010 Sorsával tetováltan önmaga. Válogatás Lesznai Anna naplójegyzeteiből. Vál., jegyz., mell. összeáll. Török Petra. Petőfi Irodalmi Múzeum–Hatvany Lajos Múzeum Heves Megyei Múzeumi Szervezet, Bp.
LESZNAI 2015 Lesznai Anna: Kezdetben volt a kert. I-II. Múlt és Jövő, Bp.
LUKÁCS 1977 Lukács György: Ifjúkori művek (1902–1918). Szerk.: Tímár Árpád. Magvető, Bp.
LUKÁCS 1981 Lukács György levelezése (1902–1917). Vál., szerk.: Fekete Éva és Karádi Éva. Ford.: Boros Miklósné, Fekete Éva és Karádi Éva. Magyvető, Bp.
LUKÁCS 1982 Lukács György: Curriculum vitae. Magvető, Bp.
LUKÁCS 1987 Lukács György: Forradalomban. Cikkek, tanulmányok. 1918–1919. Vál., szerk., jegyz. összeáll. Mesterházi Miklós. Magvető, Bp.
LUKÁCS 1989 Lukács György: Megélt gondolkodás – Életrajz magnószalagon. Szerk. Eörsi István. Magvető, Bp.
MARKÓJA 2007 Markója Csilla: Három kulcsregény és három sorsába zárt „Vasárnapos". Enigma, 52. sz. 67–108.
MEK Magyar Elektronikus Könyvtár
MESTERHÁZI 1983 Mesterházi Miklós: Ernst Blochról. Medvetánc, 2–3. sz. 125–141.
Mindenki 1967 IV „Mindenki újakra készül…". Az 1918/19-es forradalmak irodalma (Szöveggyűjtemény). IV. Szerk. József Farkas. Akadémiai, Bp.
MONE Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete
MTAKK Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára
NOVÁK 1979 Novák Zoltán: A Vasárnap Társaság. Lukács Györgynek és csoportosulásának eszmei válsága, kiútkeresésük az első világháború időszakában. Kossuth, Bp.
OSZKK Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
OSZKKny Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtára
PAKSA 2019 Paksa Rudolf: A fehérterror „logikája". Események, olvasatok, kontextusok. In: Terror 1918–1919. Forradalmárok, ellenforradalmárok, megszállók. Szerk. Müller Rolf, Takács Tibor, Tulipán Éva. Jaffa, Bp., 218–219.
PAPP–SIPOS 2017 Papp Barbara–Sipos Balázs: Modern, diplomás nő a Horthy-korban. Napvilág, Bp.
PERECZ 2010 Perecz László: Háttér előtt. A „hivatalos" magyar filozófia és a századelő Lukács-köre. Fordulat, 10. sz. 89–104.
POPPER 1993 Dialógus a művészetről. Popper Leó írásai Popper Leó és Lukács György levelezése. Szöveggond. és jegyz. Hévízi Ottó és Tímár Árpád. MTA LAK–T-Twins, Bp.
RITOÓK 1905 Ritoók Emma: Egyenes úton – egyedül. Regény. Singer és Wolfner, Bp.
RITOÓK 1908 Ritoók Emma: A nagy véletlen. Regény. Singer és Wolfner, Bp.
RITOÓK 1911 Ritoók Emma: Négyen a tűz körül. Novellák. Politzer Zsigmond és Fia, Bp.
RITOÓK 1911b Ritoók Emma: Esztétikai kutatások. (Lukács György. A lélek és a formák. Kísérletek. Budapest, 1910. Franklin-Társulat kiadása.) Huszadik Század, 11. sz. 502–504.
RITOÓK 1913 Ritoók Emma: Ellenséges világ. Novellák. Nyugat Irodalmi és Nyomdai Rt, Bp.
RITOÓK 1920 Sötét hónapok. Ritoók Emma versei. Táltos, Bp.
RITOÓK 1922 I–II Ritoók Emma: A szellem kalandorai. Regény. I–II. Göncöl, Bp.

ROMSICS 1991 Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Magyarságkutató Intézet, Bp.
ROMSICS 2007 Romsics Ignác. A trianoni békeszerződés. Osiris, Bp.
SCHLETT 2018 Schlett István: A politikai gondolkodás története Magyarországon 3. Századvég, Bp.
SZABOLCSI 1993 Szabolcsi Lajos: Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931). MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Bp.
SZERDAHELYI 1988 Szerdahelyi István: Lukács György. Akadémiai, Bp.
TOMKA 2011 Tomka Béla: Gazdasági változások és a fogyasztás alakulása a huszadik századi Magyarországon. In: Gyáni Gábor – Pritz Pál – Romsics Ignác – Szarka László – Tomka Béla: A mi 20. századunk. Komp-Press – Korunk, Kolozsvár/Cluj-Napoca, 101–179.
Vasárnapi 1980 A Vasárnapi Kör. Dokumentumok. Összeáll. Karádi Éva és Vezér Erzsébet. Gondolat, Bp.
Vasárnapi 1985 Georg Lukács, Karl Mannheim und der Sonntagskreis. Szerk. Karádi Éva és Vezér Erzsébet. Ford. Albrecht Friedrich. Sendler, Frankfurt
VÖRÖS 2000 A szellem útkeresői. Lukács György, Thomas Mann, Szabó Ervin és Balázs Béla levelei Ritoók Emmának. Közli: Vörös Boldizsár. Történelmi Szemle, 1–2. sz. 153–164.
WESSELY 1975 Wessely Anna: A Szellemi Tudományok Szabad Iskolája és a Vasárnapi Kör. Világosság, 10. sz. 613–620.
WILDE 2015 Wilde János családjának írt levelei 1915–1917. Közreadja Bardoly István, Markója Csilla. Enigma, 83. sz. 92–134.
ZSADÁNYI 2007 Zsadányi Edit: Írónők a századelőn. In: A magyar irodalom történetei 1800-tól 1919-ig. Szerk.: Szegedy-Maszák Mihály, Veres András. Gondolat, Bp., 807–826.
Zsidókérdés 1917 A zsidókérdés Magyarországon. A Huszadik Század körkérdése. Huszadik Század, 7–8. sz. 1–159.

Betűrendes személynévmutató

A kurzivált oldalszámok jegyzetekre vagy képaláírásokra mutatnak

A, Á
Aba Sámuel – 255
Aba-Novák Vilmos – 520, 527, 538, 547, 552, 554, 559
Ábrámovics, Dimitrij – 59
Ábrányi Emil – 469
Ádám Éva – 78, *443*
Ádám Lajos – 457, 470, *470*, 474, 494
Ady Endre – *29*, *30*, *58*, *87*, *103*, 107, 108, *108*, *118*, *119*, *133*, 148, 149, 159, 160, *160*, *161*, 162, *162*, 163, *163*, 164, *165*, 166, *166*, 189, 215, 217, 224, 270, *270*, *271*, 360, 381, 408, 409, 410, 411, 420, 429, 433, 446, *446*, 447, 462, *462*, *466*, *501*, 502, *531*, 536, *569*, 571, *579*
Ady Lajos – 160, 165
Ady Lőrinc – 161
Ady Lőrincné Pásztor Mária – 161
Ágoston Gézáné Jenny Edith – 319, 320, 321, 374
Ágoston Péter – 222, 311, *311*
Ágoston Péterné Buzárovits Auguszta – 222, 311
Alexander – 351
Alexander Bernát – 67, 205, 223, 415, 473, 570
Alexander Bernátné Brössler Regina – 223
Alexander Magda (Révész Gézáné) – 30, 31, 63, 205, 223, 572
Alekszandra Fjodorovna – 484
Álgya-Papp/Álgya-Pap Zoltán – *427*, 428
Almássy (Dénes?) – 128
Almássy Denise – 228, 229
Altai Margit (Altay Rezsőné Gomperz Margit) – *443*
Altenburger Gyula – 123
Ambrus Zoltán – 183, 322, 368, 381, 472, 483, 548
Ando Kenzaburo – 268, *268*
II. András – 254
ifj. Andrássy Gyula – 82, 88, 101, *107*, 109, *234*, 301, *325*, 328, 338, 340, 342, 347, 360, 363, 419, *582*
Angyal Dávid – *407*
Anka János – 122
Anna Mónika – 426
Antal Frigyes – 66, 72, 126, 571
Ányos László – 554
Apponyi Albert – 88, 122, 159, *237*, 282, *290*, 328, 329, *329*, 330, *330*, 340, 342, 399, *443*, 502, 504, 519, 527, 528, 554, *554*
Apponyi Albertné Mensdorff-Pouilly-Dietrichstein Klotild – 154, *443*, *480*, 485, 502
Apponyi Antal – 79
Apponyi Györgyné Odescalchi Margit – *451*, 452
Apponyi Sándorné – 83
Arany János – 54, 141, 148, 259, 260, 270, *270*, 333, 341, 428, 457, *476*, 496
Arisztotelész – 505
Árpád – 61, 300, 343, 411, *426*, *478*, 481
Ártándy Pál – 255
Ártándy Tamás – 255
Ártinger (Oltványi) Imre – *427*, 435
Ártinger (Oltványi) Imréné Rózsa Lillian – *427*
Asbóth Gergely – 255
Asbóth János – 255
Asenijeff, Elsa – 293
Ascher Oszkár – 427, *427*, 433, *446*, 507, 519, 526
Assisi Szent Ferenc – 461
Attila – 555
Auguszta Mária Lujza – 363
Ausch Andorné Németh Erzsébet – 489

B
Babits Mihály – 30, 31, *58*, 64, 85, 105, *115*, *125*, 147, *147*, 148, 152, 161, *161*, *162*, 180, *180*, 222, 230, *271*, *279*, 281, 282, *282*, 307, 322, 358, 364, 380, 381, 383, 416, 419, 420, 421, *427*, 428, *428*, 429, *429*, 430, *430*, 431, 433, 455, 462, *462*, 464, *476*, 488, 489, 495, *501*, 502, *502*, 503, 509, 511, 542, 568, 572, 574, *579*
Babits Mihályné Török Sophie – *279*, *360*, 416, *427*, 428, 429, 430, 431, *476*, *501*, 502, *502*, 503, 522
Bacher Emil – 437, 440
Bacsó Béla – *227*, 282, 424
Bagrjana, Eliszaveta – 384, *384*
Bajcsy-Zsilinszky Endre – *159*, *414*
Bakos József – 578, 579
Baksai/Baksay Miklós – 296
Balajthy Boldizsárné Bethlen Margit – 255
Balásházy Iván – 392
Balásházy Margit – 392
Balassa ? – 123
Balassa István – 511
Balassa Istvánné (korábban: Ebner Edwardné) Ebner Ottília – 511
Balassa József – 486
Balázs Béla (Bauer Herbert) – 27, 28, *28*, 34, 35, 62, 69, 72, 73, 74, 84, 85, 86, 125, *143*, *163*, 165, *166*, *168*, 169, 170, *175*, 179, 180, *190*, 194, 217, *217*, *269*, *270*, 297, *298*, *351*, 424, *446*, *501*, 566, *566*, 567, 568, 570, 571, *571*, 572, *573*, 574, *579*, 582, 583, 587
Balázs Eszter – *568*
Bálint István – 579
Bálint Lajos („Lulu") – 322, 409, 548
Ballagi Aladár – 289, *289*
Baltazár Dezső – 285, *285*, 415
de Balzac, Honoré – 398
Bán Valér – 181
Bánffy Anna – 483, *483*
Bánffy Miklós – *228*, 232, *232*, *271*, 312, 323, *325*, 328, 329, *329*, 336, *336*, 341, 350, 370, 378, 379, 392, 426, 438, 543
Bang, Herman – *45*, 138, 475, *475*
Bangha Béla – 122, 224, *224*
Bánlaky (Breit) József – 558, *558*
Bánóczi László – 183, 331, 565
Bánóczi József – 565
Bánóczy Gáspár – 248
Barabás Béla – 109
Barcza György – *282*, *283*
Bárczy István – 105, 426
Bárczy Istvánné Kovácsy Irén – 426
Bárdossy László – *412*
Barkassy Géza – 304, 305, 353, 355, 356, 377
Barkassy Imre – 356
Barkassy Imréné Tüköry Hermin – 139, 305
Barkassy Kálmán – 305
Barkassy Kálmánné – 128
Barkóczy Jánosné – 251
Bársony István – 415
Bársony Jánosné – 371
Bartha ? – 415
Bartha Albert – *121*, 152, 153, 229
Bartók Béla – 85, *85*, 222, *329*, 457, 507
Báthory György – 255
Báthory István – 255
Batthyány Gyula – 169, 379, 546, *546*
Batthyány Lajos – 122, 167, 168, *349*
Batthyány Lajosné Andrássy Ilona – 91, 111, 140, 153, 176
Batthyány Lajosné Zichy Antónia – 349, *349*
Batthyány Tivadar – 89
Baudelaire, Charles – 161, 164, 411
Bauer Ervin – 30, 35, *35*, 143, 149
Beatrix – 555
Becker ?– 205
Becker Ervin („Bébi", korábban: Nyári Gusztávné) – 317
Beczássy Judit (Balázs Sándorné) – *443*, 501, 511
Bedaux, Charles Eugène – *549*
Bédy-Schwimmer Rózsa/Róza – 91, *91*, 147, *147*, *478*
van Beethoven, Ludwig – 267, 277, 293, 459, 460
Békássy Elemér – 111, 120, 127, 146, 149, 159, 166, 167, 168, 185, 186, 187, 190, 196, 207, 209, 307, 315, 316, 351, 352, *353*, 356, 357, 362, *420*, 522
Békássy Elemérné Zuber Gizella – 111, 120, 127, 146, 149, 153, 159, 167, 168, 185, 187, 190, 196, 207, 209, 307, 310, 315, 316, 351, 352, *353*, 356, 357, 362, *420*, 424, 440, 522
Békássy Endre/András – 123, 146, 178, 195, 196, 198
Békássy Gyöngyi (Flóra) – 111, *111*, 120, 122, 127, 145, 149, 150, 152, 159, *166*, 168, 171, 175, 178, 181, 182, 185, 186, 187, 194, 195, 196, 198, 202, 203, 209, 214, 586
Békássy László – 123, 146, 178, 186, 187, 195, 198

III. Béla – 254
Bellovics Tibor – 62, 64
Benárd Ágost – *290*
Benczúr Ida – 517
Benczúr Gyula – *16*
Benczúr Gyuláné Ürmössy Boldizsár Kata Piroska – 488, 517
Benczúr Olga (Vastagh Györgyné) – 517
XV. Benedek – 87, 95, 103, 104, *104*
Benedek Marcell – 524, 547, 565
Beneš, Eduard – 344, *344*, 369, 378
Benfey, ? – 517
Beniczky Ödön – *234*, 298, *299*, 301, 329, *329*, 340, *340*, 424
Bendl Júlia – *565*
Benkő István – 226
Beöthy Algernon – 108
Beöthy Ildikó – 579
Beöthy László – 253
Beöthy Ödön – 253
Beöthy Zsolt – 307, 308, 332, 349
Beregi Oszkár – *162*, 223, 525
Berend Miklós – 203
Berend Miklósné Kilényi Júlia – *443*, 504
Berény Róbert – 538
Bergson, Henri – 37, 61, 126, 217
Berkes Imre – 500, 501, 524
Berkovits Ferenc – 163, 222
Berkovits Miklós – 272
Berkovits René – 163, 235
Bernát István – 122
Bernát Pál – 489, 500, 503
Bernáth Aurél – 559
Bernhardt, Sarah – 453
Bernheim, Hippolyte – *44*
Bernolák Nándor – 331, 408
Bertha Ilona – 279
Berthóthi ? – 473
Berzeviczy Albert – 122, 252, 425, 495, *495*, 527, 542
Berzsenyi Dániel – 411
Bessenyei György – 164
Bethlen András – *334*
Bethlen Andrásné Mocsonyi Lívia – 504
Bethlen Domokos – 255
Bethlen Farkas – 255
Bethlen Gábor – 255, 260
Bethlen György – 255
Bethlen István – *7*, *8*, *80*, 88, *113*, *132*, *134*, 146, 153, 158, 159, 167, 168, 169, 170, *170*, 185, *191*, *212*, 227, *227*, *228*, *234*, *236*, *258*, *271*, 297, *297*, 299, *299*, *304*, 312, 323, *325*, 328, *328*, 329, *329*, 331, 333, *334*, 335, 336, *338*, *340*, 346, 347, 348, *348*, 360, 363, 364, *364*, 366, 369, 371, 372, *383*, 387, 389, 390, *390*, 391, *391*, 392, *392*, 393, *393*, 395, 398, *398*, *399*, 401, 408, 410, *413*, 414, *417*, 419, *422*, *423*, 424, 437, 438, 440, 441, *441*, 442, 443, 458, 465, *465*, *465*, *468*, 472, 473, 474, *476*, *479*, 486, 489, 493, *493*, 498, 500, 504, 506, *509*, 510, *510*, 513, 516, 518, *518*, *518*, 519, *519*, *522*, *524*, 529, *529*, 532, *532*, 533, *534*, *535*, *535*, 536, 537, 538, 539, *539*, 541, *544*, 545, *545*, 550, 551, *551*, *561*, 573, *573*, 578
Bethlen Istvánné Bethlen Margit – 394, 399, *444*, 490, 491, 497, 498, 504, 508, 518, 533, 539, 540, 541
Bezzegh-Huszágh Miklós – 494
Biermann István – 233
Biller Irén – 423, 491, 498
Bíró Ágnes – 252
Biró Lajos – 152
Blaha Lujza – 164, 454, *454*
Blaskovich Aladár – 511
Blaskovich Melanie (Königswarter Hermanné) – 454
Blaskovich Sándor – 454
Blaskovich Sándorné Lutz/Lucz Aranka – 454
Bleyer Jakab – 555, 556, *556*
Bloch, Ernst – 58, *58*, 70, 71, 178, 197, 216, 217, 268, 269, *269*, 273, *273*, 351, *351*, *373*, 388, *456*, *476*, 486, 513, *524*, 525, 526, *565*, 566, 567, *567*, *568*, 569, *569*, 570, *570*, *572*, *579*
Blumental, Ben – 331
Bobula Ida – 488
Bobula Titusz – 401
Bocskai István – 254, 255
Bodor Kornélia (később: Virányi Sándorné) – 49, 182, 216, *216*, 304, *357*, 358, 359, *561*
Bódy Tivadar – *221*
Boér Elek – 323
Bojár Lili – *427*
Bokányi Dezső – 311
Bokody Attila – 181
Boldizsár Sára – 253
von Bolfras, Arthur – 354
Bolgár Elek – 191, *191*
Boncza Berta („Csinszka") – *119*, 161, *162*, 520
Bónis Arkangyal – 375

Bónyi Adorján – 534
Borah, William Edgar – 536
Borbély Kata – 248
Borbélly Judit – 248
Boromisza Tibor – 474, 475, 478
Boroviczény Aladár – 339, *339*, 350
Bosel, Siegmund – 399, 404
Bosnyák Zoltán – 461
Both András – 256
Both Katalin – 256
Böhm Vilmos – 152, *152*, *169*, *291*
Bölöny József – 517
Bölöny Józsefné Nedeczky Ferike – 517
Bölönyi Sándor – 164
Brandenstein Béla – 505, 556
Breit Vince – 195, 330, *427*, 507, 538, 558
Breithaupt, Wolfgang – 96
Bresztovszky Ede – 204, *204*
Bresztovszky Ernő – 204, *204*
Briand, Aristide – 328, *504*
Bródy Ernőné Hirschfeld Erzsébet – 479
Bródy Lili – 497
Bródy Sándor – 50, 141
Brózik Engelbert – 43
Brunszvik Teréz – 277, 456, 459, 460, *460*, 483, 577
Brüll Adél („Léda", Diósy Ödönné) – 160, *160*, *161*
Brüll Sámuelné Stern Cecília – 160
Bud János – 425, 437, *437*, 469, 473, *473*
Budaváry László – 469, 474
Buday Dezső – 277, 374, 375
Buday Dezsőné Tabakovits Vilma – 374
Buchinger Manó – *168*
Buckle, Henry Thomas – 267
Bulyovszky József – 163
Burián István – 96, *96*, 102
Buza Barna – 122
Búzás Endréné Pápay Klára – 519
Byrd, Richard Evelyn – 506

C

Caesar, Caius Iulius – 221
Calvin, Jean – 333
Carlyle, Thomas – 77
Castiglioni, Camillo – 404
Cato – 163, 257, 258
Cavalier József – 367, *367*
Cecil, Robert – 312, 330, 341, 369, 370, 379
Cheburka – 256
Cheffen Péter – 252
Chesterton, Gilbert Keith – 420
Chopin, Frédéric – 267
Chorin Ferenc – *368*
Chotek Zsófia – 15, 17, 314
Ciprut, Emil – 404
Clemenceau, Georges – *184*, *184*, *310*, 506, *506*
Clerk, George – 227, *227*, *228*, *342*
Clynes, John Robert – 370
Cohn, Jonas – 84
Coolidge, Archibald Cary – 159
Corbett Ashby, Margery – 458
Coriolanus, Caius Martius – 224, 226
Cornes Vilmos – 255
Coty, François – 489
Courths-Mahler, Hedwig – 412
Crane, Walter – 360
von Croÿ-Dülmen, Isabella – 348, 516
Cunningham, Thomas – 181
Curzon, George Nathaniel – 332
Cyriáky Márton – 247
Czebe Gyula – 222, 455, *455*
Czebe Gyuláné – 200
Czechmeister (Antal?) – 526
Czeke Marianne – 277, 417, 418, 445, 456, 459, 483, 494, 497
Czeke Vilma (Bodor Aladárné) – *8*, 455
Czibak Imre – 255
Cziffra Kálmán – 378
Czigány Dezső – 480

Cs

Csajányi Melinda – *451*, *483*
Csák – 250
Csák Máté – 254
Csáky ? – 94
Csáky Imre – 393
Csáky Károly – 425, *425*, 505, 517
Csáky Károlyné Siró Anna – 517
Csányi Dániel – 145, 250, 251, 252, 256
Csányi Erzsébet (Unghváry Istvánné) – 34, 248, 251
Csányi Gizella – 250, 252, 256, 392
Csányi Józsefné Asbóth Krisztina – 251
Csányi László – 250
Csányi Mária – 251, 252
Csapó Pál – 297
Császár Elemér – 281, 344, 357, 402
Császár Imre – 164
Csathó Kálmán – 190, *190*, 322, 456, 457, 466, 487, *487*, 527, *527*, 540

Csathó Kálmánné Aczél Ilona – 540
Csécsi Nagy Imre – 297
Csergő Hugó – 157
Csernyák Imre – 116, *116*, *117*, 296
Csernoch János – 122, 409
Cséry Lajos – *315*
Csécsy Imre – 133, *582*
Csiffi Borbála – 252
Csiffi Ferenc (XVI. sz.) – 252
Csiffi Ferenc (XVIII. sz.) – 252
Csiffi Ferenc (XIX. sz.) – 253
Csiffi István – 252, 253
Csiffy László – 254
Csiffi Péter – 252
Csilingirov, Sztilian Hadzsidobrev – 384, *384*
Csilléry András – 209, 227, 278, 279, 300, *301*
Csits Krisztina – 389
Csizmadia Sándor – 144, 145, 179, *179*
Csontosi János – 425
Csontosi Jánosné György Erzsébet – 425
Csoór Leona – 406, 417
Csorba Géza – *427*
Csuang-Ce – 263, 264

D
Dániel Ernőné – 80
Dániel Miklósné Lengyel Laura – 388
D'Annunzio, Gabriele – 136, 137, 164, 312, *312*, 363
Dante Alighieri – 46
Dapsy Gizella („Nil", Rozsnyay Kálmánné) – 360, *360*, 361, *361*, 362, *362*, 408, 409, 411, 412, 418, 423, 425, *427*, 495
Darányi Ignác – *54*, 122
Daruváry Géza – 392
Dávid Antal – 42, 49, 123, 124, 223, 407, *407*, 470, 491, 492, 496, 497, 498
Deák István – *544*
Deák Ferenc – 231, 347
Degenfeld-Schomburg Ilona – 108
Dénes István – *461*
Dénes Sándor – 461
Dénes Tibor – 36, *36*, 587
Derkovits Gyula – *532*, 533
Derkovits Gyuláné Dombai Viktória – 533
Desgrange, ? – 487
Dési Géza – 163
Dessewffy Aurél – 141, 167
Dessoir, Max – 61, 84, 548
Diamandi, Constantin – 213
Diaz, Armando – 131, 141, 154, 229
Dickens, Charles – 357, 358
Dienes Lajos – 205
Dienes Valéria – 147, 149, 205
Dilthey, Wilhelm – 566, 582
Diner-Dénes József – 152
Diósy Ödön – 160, *161*
Dirsztay ? – 324
Dobsa László – 201
Dobó István – 296
Dóczy Jenő – 162
Doktor Sándor – 286, *286*
Dollfuss, Engelbert – 545, 554
Dormándy Géza – 341, *341*
d'Orsay, Francesca – 136, 137, *137*, *139*
Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics – 49, 64, 126, 164, 259, 260, 437, 462, 466, 484, 570, 571
Dózsa György – 255
Dörre Mici – 26
Dörre Tivadar – 26
Drasche-Lázár Alfréd – *290*, 425
Draskovich János – 255
Dreher Jenő – 412
Dréhr Imre – 516, *516*, 519, 540, *540*, 540, 541, *541*, 542
Drescher Pál – 470
Druckerné – 558
Drugeth Margit – 254
Duczyńska Ilona – 99, *100*
Durieux, Tilla – 453
Duse, Eleonora – 361, 453
Dutka Ákos – *18*, 96, 381, *427*, 435, 455
Dutka Ákosné Illés Magda – *427*
Dürer, Albrecht – 94, 483, 494
Dyhrenfurth, Günther Oskar – 559
Dvořák, Max – 84

E, É
Eckart, Dietrich – *548*
Eckhardt Tibor – *153*, *159*, *229*
Edelsheim-Gyulai Lipót – 122
Eddington, Arthur – 266
VIII. Eduárd – 497
Egan Ede – 216, *216*
Együd István – 52, 164
Ehrhardt, Hermann – 395
Einstein, Albert – 217, 433
Elsner Oszkár – 180
Emanuel Béla – 489, 507
Emich Gusztáv – 481
Endresz György – 530, 546

Énekesné – 422
Engels, Friedrich – *292*
Enyvvári Jenő – 292, 438, 439, 483, 523, 557
Eötvös Loránd – 189
Eperjesy Mária – 414, 249
Eperjesy Sándor – 199, 249, 397, 510, 529, 537, 539
Eperjesy Zoltán – 200
Ercsey Rózsi – 406
Erdélyi József – 380, 493, 519
Erdey Dezső – *427*, 520, *520*, 545
Erdős Renée – 29, 31, 349, 473, 475, *475*, 495
Erdősi Károly – 501
Ernszt Sándor – 122, 516, 542
Ernő – 314
Erzsébet („Sisi") – *93*, *148*, 201, 351, *476*, 506
Erzsébet Mária – 497
Esküdt Lajos – 334, *334*, 410, *413*
Esterházy Marietta (Andrássy Sándorné) – 332
Esterházy Miklós – 141
Esterházy Móric – 88, 89, *94*, 186
Esterházy Móricné Károlyi Margit – 445
Eszterházy Károly – 314
Ete – 254
Eysoldt, Gertrud – 453
Ewing, Alfred – 549

F
Fabinyi Kató (Benkő Istvánné) – 226
Fabinyi Lili – 226
Fabinyi Margit – 226
Fadrusz János – 345
Falk Miksa – 457
Faludy Miklós – 255
Farkas Edit – 279
Farkas Gyula – 437, *437*
Farkas Pál – 347, *347*
Fáy Dezső – *427*, 477, 489, 507, 520, 558, 559
Fáy Dezsőné De Satta Anna Ludmilla – *427*, 558
Fáy Szeréna – 164, 190, 456
Fechner, Gustav – 307
Fecskéné – 159, 191, 202
Fedák Sári – 190, 223, 522, 525, 527
Fehér Dezső – 160, 165
Fehér Dezsőné Breitner Janka – 160
Fehér Géza – 384, *384*
Fehér István – 579
Fehér Lipót – 216
Féja Géza – 447, *447*
Fejérpataky László – 425
Fejérváry Géza – 103, 565
Fekete Éva – *565*
Feleki ? – 186
Fényes Elek – *128*
Fényes László – 88, 90, *90*, 109, *122*, 155, 157, 189, *189*
Fényes Loránd – 297
Fenyő Andor – 191, *191*
I. Ferdinánd – 79, 383, 467
I. (Habsburg) Ferdinánd – 254, 255
Ferdinandy Gyula – 412
Ferenc Ferdinánd – 15, 17, *17*, 18, *79*, 104, *294*, 314
Ferenc – 350
I. Ferenc József – 46, 61, 81, 83, 93, 104, 106, 108, 114, 194, 221, 251, 354, 376, 424, *476*, 497
Ferenczi Zoltán – 105
Festetics Sándor – 169, *169*
Feszty Árpád – *10*
Feszty Masa – 513
Fischer, Fritz – *60*
von Fischer, Samuel – 137
Fischer-Colbrie Ágoston – 122
Fischerné Szilágyi Ágota – 181, 458, 459
Fisher, Andrew – 379
Flaubert, Gustave – 138, 462, *462*, 466
Fleissig Sándor – 423
Fogarasi Béla – 64, 71, 72, 126, 168, 571, *579*
Foch, Ferdinand – 95, 335, 465
Fodor Gyula – 264, 265
Folkusházy Lajos – 470, 491, 517
Forgách Simon – 255
Földes Györgyi – *568*
Földes Imre – 483
Földessy Gyula – 161, *427*, 446
Földessy Gyuláné Hermann Lula – *427*, 446, 497, 507
Földi Mihály – 472, 500
Földváry Valérie – 497, 541, 552
France, Anatole – *76*, 77, 137, 164, 425
Franchet d'Espèrey, Louis – 131, *131*, 132, 153
Francia Kis Mihály – 234
Francken-Dyserinck, Wijnaendts – 485
Fráter György – 254, 255
Fráter Loránd – 554
Freud, Sigmund – 217, 263, *263*, 433
Frey András – 434, 435, 553
Friedrich István – 109, 110, *110*, 117, *117*, 199, 209, *209*, 210, *210*, 214, *218*, 227, *227*,

228, *228*, 229, *234*, 277, *277*, 278, *278*, *280*, 287, *287*, 296, *296*, 297, *299*, 301, 320, *325*, 329, *329*, 332, 334, *334*, 336, 338, *338*, 347, 348, 363, 373, 390, 396, 405, 406, 574, 578
Friedrich Sári – 505, 514, 521, 522
Fröhlich Izidor – 189
Fülep Lajos – *22*, 29, 30, *30*, 34, 74, *74*, 126, *163*, 223, *351*, *565*, 568, 569, 570, *570*, 573, *573*, 574

G
Gál Gyula – 164
Galamb Sándor – 381, 415
Galli-Curci, Amelita – 511, *511*
Galsworthy, John – 475, 542
Gálszécsi János – 247
Gálszéchy István – 247
Gandhi, Mahatma – 457
Gángó Gábor – 574
Garbai Sándor – 180, *180*, 187, *192*
Gara Arnold – 425
Garami Ernő – 105, *168*, 208, *291*, 404, *404*, 506
Gárdonyi Albert – 458, *458*
Garibaldi, Giuseppe – 466
Gáspár Antal – *304*
Gasparri, Pietro – 458, *458*
Gaylhoffer (István?) – 197
Gebauer Gusztáv – *427*, 495, 534
Gebauer Béla – 534
Geist Gáspár – 352, *427*, 435, 446, 447, 495, 538
Geist Gáspárné – 497
Gellért Oszkár – 222
Geoghegan, Voncent – *567*
Geőcze Sarolta – 151, 152
Gerevich Tibor – 303, 383
Gergely Rezső – 517
Gergely Tibor – *98*, *362*
Gerhardt Ottóné Zigány Jolán – 517
Gerlóczy Lívia (később: Illés Endréné) – 195, *427*, 446
Gerő (Goldstein?) Gábor – 153
Geszti Lajos – 497
Géza (fejedelem) – 254
Ghika/Ghica, Dimitrie I. – 441
Gide, André – 466
Giesl von Gieslingen, Wladimir – 18
Giraudoux, Jean – 466
Gizella – 529
Glattfelder Gyula – 122
Glatz Oszkár – 489, 507, 538
Glatz Oszkárné Wildner Mária – 480, *480*
Gleditsch, Ellen – 459
Glück Frigyes – 203, 497
Gobóczy Károly – 257
Gobóczy Mór – 257
Godefroy – 255
Goering, Reinhard – 78
von Goethe, Johann Wolfgang – 41, 71, 259, 270, *476*
Goldberger ? – 544
Gombocz Zoltán – 470, 511
Gonda Henrik – 127
Gorka Géza – *427*
Goszthony Mária – 73, 126, 130, 178, 179, 195, 205, *205*, *237*, *351*, 461
de Goya y Lucientes, Francisco José – 480
Gower, Robert Vaughan – 521
Gömbös Gyula – *7*, *159*, 178, *178*, *212*, *229*, 280, 302, 339, 340, *340*, 347, 395, *399*, *399*, 408, 422, *422*, 439, 440, *479*, 486, 505, 516, *518*, *524*, 545, 551, *551*, 554, 555, *555*, 560, 561, *561*, *578*
Gömbös Gyuláné Greta Reichert – 486
Gömbös János – *210*
Göndör Ferenc – 233, 454, *455*
Görgei Artúr – 248, 250, *250*
Görgey György – 169, 181, 185
Görgey József – 169, 181, 185, 186, 187, 198, 327
Grabenko, Jelena – 71, 92, 178, 570
Gratz Gusztáv – *107*, 339, 342
Gregersen Lujza – 344
Gritti Alajos – 255
Grosschmid Béni – 222
Grósz Emil – 197, 264, 267, 537
Grósz Menyhért – 116
Gruber Jenőné Szlávy Sarolta – 206, 399
Gulácsy Irén (Pálffy Jenőné) – 292, 542, 543, *579*
Gulácsy Lajos – 520, *520*, 542
özv. Gulácsy Lajosné – 542
Gunst Péter – *505*

Gy
Gyalókay Lajos – 163
Gyalókay Sándor – 19, 264, 272
Gyenyikin, Anton Ivanovics – 231
Gyergyai Albert – 437
Gyomlay Gyula – 322
Gyóni Géza – 48, 60

Gyömörey ? – 228
V. György – 393
Gyulai Pál – 259, 457

H
Habsburg Albrecht (Albert) – *300*, 348, 401, 440, 441, 465, *465*, 468, 473, 507, 516
Habsburg Frigyes – 348
Habsburg József (nádor) – *346*
Habsburg József – 88, 105, 106, 110, 116, *116*, 122, *287*, 288, *288*, 299, 327, 332, 346, *346*, 363, 426, 507, 550
Habsburg József Ferenc – 426, 538
Habsburg Ottó – 82, 83, 108, 301, 339, *343*, 349, 367, 419, 468, 474, 507, 516, 520, 532, 545
Habsburg Rudolf – 497
Haccius, Rodolphe A. – 196, *196*
Hadházy Kálmán – 406
Hadházy Zsigmondné – 417
Hadik János – 105, 106, 122, 123
Hadik-Barkóczy Endre – 122
Haffner, Sebastian – *317*
Hagymássy Katalin – 255
Haim Jacques – 401
Hajdu Tibor – *104*
Hajós Alfréd – *487*
Hajós Edit (Balázs Béláné) – 27, 28, 34, 71, 72, 73, 74, 84, 85, 92, 125, 129, *179*, 236, 567, 570, 571
Hajós Zsigmond – 570
Hajós Zsigmondné (Pick Helén?) – 570
Halász Gábor – 432
Halász Lajos – *490*
Haller István – 122, *277*, 287, 373
Haller József – 277
Halmi Ferenc – 34, 164, 267
Hamburger Jenő – 236
Hanák Péter – *77*, *115*
Hankó Elemér – 519, 541, 542
Hankó Elemérné – 542
Harmsworth, Alfred – 372, 467
Harmsworth, Esmond – 485
Harmsworth, Harold – 467, *467*, *467*, 470, 475, 485, 520, 542
Harsányi Kálmán – 381
Hartmann Imre – 470
Hasszán – 252
Hatos Pál – *151*
Hatvany Lajos – 50, 118, *118*, 148, *148*, 149, 163, 421, 466, *466*, 476, *476*
Haubrich József – 203, *203*, 311
Hauptmann, Gerhart – 138, 164
Hauser Arnold – 571
Hauszmann Alajos – *82*
Havel Józsefné Blaskovich Irén – 128, 146, 454, 489
von Haynau, Julius Jacob – 250
Hebbel, Friedrich – 183
Héczey Péter – 167
Hédervári/Héderváry Lehel – 109
Hedin, Sven – 536
Hegedűs Gyula – 544
Hegedüs Lóránt – 311, 316, *316*, 330, 331, 334, 472
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich – 41, 71, 170, 217, 388, *476*
Hegyi Aranka – 164
Hegyesi Mari – 164
Hegyesy Márton – 163
Heidegger, Martin – 433
Heinrich Gusztáv – 122
Héjjas Endre/András – 234
Héjjas Aurél – 234
Héjjas Iván – *153*, 234, *235*, 336, 375
Héjjas Mihály – 234
Héjjas Tibor – 234
Hekler Antal – 517
Hekler Antalné Kiss Ilona Hermina – 517
Hekler Antalné Leblanc Lujza Ernesztina – 517
Heltai Gyöngyi – *322*
Heltai Viktor – 116, 229, 296
Henley, ? – 364, 366
Herczeg Ferenc – 90, 100, 244, 359, 360, 380, 411, 421, 426, 487, 540
Herczeg Géza – 279
Hermann István – *565*
Herzl, Theodor – *317*
Herzog ? – 324
Hettyey Aranka – 540
Hevesi Andor – *427*
Hevesi Gyula – 236
Hevesi Mária – 38, 223, 539
Hevesi Sándor – 322, 368, 409, 472, 521, 524, 547, 548, 551
Hevesy Iván – 519
von Hildebrandt, Johann Lucas/Lukas – *382*
von Hindenburg, Paul – 37, 43, 553
Hitler, Adolf – *94*, *244*, *294*, *299*, *300*, *317*, *342*, *389*, 390, *390*, *391*, 395, 399, 408, 523, 545, 546, *546*, 548, *548*, 551, 553, 554, 555, *557*, 558

Hlatky Endre – 163, 282
Hock János – *116*, 122, 553
von Hofmannsthal, Hugo – 137
Hoffmann Edit – 272, *272*, *272*, *427*, 435, 446, 447, 453, 513, 522, 547, 555
Hoffmann, Ernst Theodor Amadeus – 463
Hoffmann Jakab – 296
Hoffmann Mária („Mici", Rédey Tivadarné) – *272*, *427*, 435, 446, 447
Hohenlohe Ferenc – 143, 371
Hohenlohe (Stefánia?) – 546
Hohler, Thomas Beaumont – 414
Hollán Sándor – 196
ifj. Hollán Sándor – 196
Holló Lajos – 86
Homa Gyula – 529, 530
Hóman Bálint – 248, *248*, 488, 506, 527, *527*
Homonnai Drugeth Bálint – 254
Homonnai Drugeth Fülöp – 254
Homonnai Drugeth György – 254
Homonnai Drugeth János – 254
Homonnai Drugeth Miklós – 254
Homonnay ? – 473
Hont/Hunt – 254
Hoover, Herbert Clark – 529, 531, *531*
Horatius Flaccus, Quintus – *152*
Horthy Miklós – 89, 101, *115*, 123, 204, 206, *210*, 212, 214, 220, 221, *221*, *227*, *228*, *234*, 236, *236*, *261*, *282*, 284, *285*, *287*, *288*, *299*, *300*, 316, *326*, 327, *327*, 328, *328*, 329, *330*, 338, *338*, 339, *339*, 341, 342, *343*, 346, 347, 348, 354, *357*, 358, 359, 362, 363, 365, 366, 367, 369, *369*, 371, 387, 398, 401, 412, 414, 415, 419, *419*, 424, 440, *465*, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 478, *479*, 507, 516, *518*, *524*, *534*, 551, *583*
Horthy Miklósné Purgly Magdolna – 261, 279, *328*, 338, *339*, 363, 415, 417, 453, 454, 489, 497, 517, 537
Horthy Paulette – 348
Horváth Eszter – *434*
Horváth Gézáné – 176, 221, 319
Horváth János – 381, 418
Horváth Zoltán – *434*
ifj. Horváth Zoltán – *434*
Horvát-Sanovics Tivadar – 296
Hory András – *392*
Hosszú Vazul – 17
Hoványi Géza – 163, 272, 286
Hoványi Gyula – 265, 272, 286
Hrúz Mária – *382*
Huch, Ricarda – *270*
Hunyadi János – 255
Huszár Károly – 122, 178, 227, *227*, 228, 229, 233, *233*, 279, 284, 491, 544
Huzella Gyula – 160, 164, 272
Hüttner Sándor – 296, 332
Hyeronimi Károly – 519

I, Í

Iancu, Avram – 333
Ibsen, Henrik – *58*, 164
Icsevics Márk – 256
Ignotus Hugó – 216
Ignotus Pál – *427*
Illés Endre – *427*, 446, *446*, 458
Illyés Gyula – *104*, *121*, 257, 432, 447, 503, *559*
Imre – *271*, 528, 529
Ipolyi Arnold – 164
Ishii Kikujirō – 333, 341
Istókovits Kálmán – 547
Istrati, Panait – 466
I. István – 106, *271*, 411, 529
V. István – 250
Ivády Béla – 440, 541
Ivády Sarolta (Morvay Béláné) – 440
Ivády Tihamér – 440
Iványi Ödön – 164
Iványi-Grünwald Béla – 538

J

Jagelló Izabella – 254
Jajczay János – 187, 322, 527, 554
Jajczay Jánosné Kanyó Erzsébet – 439, 546
Jakab Mihály – 318
Jakabffy Elemér – 128
Jákob – 368
Jancsó ? – 157
Jankovics Tibor – 44
I. János – 254, 255, *336*
II. János (Zsigmond) – 255
Jánosi (később: Jánossy) Imre – 177, 215, 573, 581
Jánossy Anna – 581
Jánossy (eredetileg: Jánosi) Imréné Bortstieber Gertrúd – 170, 177, *177*, 179, 183, 189, 193, 195, 197, 215, 573, 581
Jánossy Ferenc – *177*
Jánossy Lajos – *177*
Jaschik Álmos – 256, 352, *352*, 434, 522, 559

Jászai Mari – 164, 205, 267, 453, *453*, 454
Jászi Oszkár – 17, *17*, 70, *96*, *98*, 99, *99*, *104*, *107*, *116*, *118*, *125*, 132, *132*, 133, *133*, 134, *134*, *134*, 152, 154, *162*, *165*, *166*, *205*, 216, 222, *263*, *295*, *302*, 342, 344, *362*, 394, 414, *531*, *544*, 581, *582*, 583, *583*, 584, *584*
Jeans, James – 266
Jelić, Branimir – 505
Jeszenszky Ignácné Tirpák Irén – *443*
Jézus – *205*
Jókai Mór – *36*, 40, 47, 53, *55*, 75, 86, 104, 253, 259, *259*, 274, 357, 407, 541
Jombart Adél – 151
Jombart Alice – 286
II. József – 270, 271, *271*
József Attila – *466*, *521*
Juhász Gyula – 381, 461, 493
Julier Ferenc – *184*, 206
Justh Gyula – *79*
Juvancz Iréneusz – 222

K

Kaas Albert – 93, 105, 106, 153, 181, 182, 188, 459
Kaas Albertné – 188
Kádár Krisztina – 579
Kaffka Margit – 28, 30, 31, 32, *32*, 34, *34*, 35, 36, *36*, 138, 139, 143, 149, *271*, 349, *351*, 403, 463, 587
Kafka, Franz – *104*
Kakas István – 255
Kaján Tibor – *580*
Kállay Erzsébet – 140, 238
Kállay Ferenc – 243, 246, *246*, 247
Kállay Lenke – 140, 238
Kállay Miklós (politikus) – *506*
Kállay Miklós (író) – 511, 561
Kállay Tibor – 334, 388, *388*, 390, 399, 400, 404, *404*, 405, 410
Kant, Immanuel – 67, 217, 266, 269, 488, *557*, 570
Kánya Kálmán – 341, *341*, 366, *551*
Kaposi József – 402
Kapp, Wolfgang – 395
Kapus Erika – *465*
Karácsonyi János – 164
Karádi Éva – *567*, *572*
Kárándy Katalin – 254
Karinthy Frigyes – *427*, 519
Károly – 351
I. Károly – 79
I. Károly (Róbert) – 254
IV. Károly – *8*, 82, 85, *87*, 93, *93*, *94*, *103*, 104, 105, 106, 108, 111, 114, 115, *115*, 116, 141, *141*, *295*, 298, 299, *316*, 327, *327*, 328, 329, 335, 336, 338, *338*, 339, *339*, 340, *340*, 343, *343*, 345, 346, *346*, 347, 348, 349, 350, *357*, 358, 367, 371, *372*, 520
V. Károly – *141*
Károly Irén/Iréneusz József – 164, 491
Károlyi György – 470
Károlyi Gyula – *280*, 533, 539, 541, 550
Károlyi Imre – 296, 536
Károlyi József – 286, *286*
Károlyi László – 398, *398*
Károlyi Mihály – 79, *79*, 86, 88, 100, 101, *101*, 102, 103, *104*, 105, *105*, 106, *106*, 107, 109, *109*, 110, *110*, 111, *113*, 115, *115*, 116, *116*, *117*, *118*, 122, *122*, 124, 125, *125*, 127, 128, *128*, 129, *129*, 130, *130*, 131, *131*, *132*, *134*, 140, 141, 142, 146, *147*, 151, 152, 156, 157, *158*, 166, 167, 168, *170*, 171, 175, 183, 188, 189, 190, *190*, 194, 209, 222, 223, 226, 229, 237, 250, 280, *280*, 289, 295, *295*, 296, *296*, 299, 309, *309*, 322, *328*, *329*, 331, 332, *335*, 337, 342, 344, 360, 376, 387, 421, *421*, 424, *506*, 581, *582*, 583, 584
Károlyi Mihályné Andrássy Katinka – 91, *91*, 130, *130*, 139, *147*, 151, 152, 153, 154, 166, 168, 176, 444
Kassák Lajos – *224*, *528*, 546
Kaszelik Jenő – 409
Katona Jenő – 226, 432
Katona Nándor – 135, 195
Kazinczy Ferenc – 164, 248
Kéky Lajos – 180, 281, 332, 344, 457
Keleti Kornél – 207
Keleti Kornélné Bellovics Berta („Médi") – 207
Kelety Dénes – 323
Kellogg, Frank Billigs – 504, *504*
Kemal, Mustafa – 289, *289*, 376, 390
Kemény László – 520, 538, 558
Kemény Lászlóné Mikes Margit – 558
Kenczler/Ken(t)zler Hugó – 208, 223, *528*
Kerenszkij, Alekszandr Fjodorovics – 64, 465
Keresztes-Fischer Ferenc – 544
Keresztszeghy Lajosné – 83, 310
Kernstok Károly – *162*
Kerntler Jenő – 142
Kerpely Jenő – 470

Kertészffy János – 400
Kertészffy Jánosné Winkler Margit – 81, 400
Kéthly Anna – *375*
Kézai Simon – 254
Khuen-Héderváry Sándor – 341, *341*
Khuen-Héderváry Sándorné Farkas Anna – 498, 540
Kielland, Alexander – 138
Kierkegaard, Søren Aabye – 567, 571
Kindermann, Karl Gustav – 487
Kira Kirillovna – 439, 440, 441
Király György – 222, 223, 455, *455*
Kirill Vlagyimirovics – 439, 440, 468, *468*, 473, 505
Kis Tamás – 510
Kisfaludi Strobl Zsigmond – *467*, 520, 533, *533*, 545
Kiss Károly – 167, 215, 222, 279, *282*, 284, 303, 319, 321, *325*, 344, 345, 391, 411, 414, 417, 443
Kiss Tiborné – 203
Kitchener, Horatio Herbert – 78, *78*
Klapka György – 250
Klebelsberg Kuno – 17, 167, 344, 399, 409, 415, 456, 457, 472, 474, *474*, 475, 483, 486, 488, 502, 506, 511, 513, *514*, 517, 520, 550, 551, *578*
Klebelsberg Kunoné Botka Sarolta – 303, 319, 321, 409
Klein Gyula – 394
Klein Meyer Izsák – 417
Klinger, Max – 293, *293*
von Kluck, Alexander – 41
Kmetty Károly – 222
Koch Lajos – 56, 203, *277*, 376, 501, 505, 530
Kóczé Antal – 169
Kodály Zoltán – 27, *28*, 180, 222, 401, 507
Kodolányi Gyuláné Martinovics Ilona – 515
Kodolányi János – 257, 338, 380, 381, 411, 420, 433, 515, 516, 523, 534
Kodolányi Jánosné Csőszi Matild – 433
Kohner Adolf – *528*
Kollarits Krisztina – *152*
Koller Edit – 490
Koller Sándorné – 490
Kollontay, Alekszandra Mihajlovna – *91*
Komáromi János – 380, 403
Komáromi-Kacz Endre – 485
Komjádi Béla – 487, 488
Komjáthy Aladár – *427*, 433, *433*, 526
Komjáthy Aladárné Füzesséry Mária – 434, 526
Komjáthy Gyula – 526
Komlós Aladár – *427*
Komlóssy József – *18*, 54, 468
Konrád Miklós – *565*, *566*
Kopeczky ? – 144
Korányi Frigyes – 278, 510, 541, 552
Kornfeld Móric – *368*
Kornfeld Pál – 394
Kornis Gyula – 67, 417, 418, 460, 498
Korniss ? – 149
Korniss (Viktor?) – 257
Kornyilov, Lavr Georgijevics – 59
Korvin Ottó – 183, *189*, 196, 235, *235*, 236
Kós Károly – *337*
Kosáry János – 230
Kosáry Jánosné Réz Lola – 230, *443*, 504
Kossuth Lajos – 125, *147*, 216, 237, *237*, 248, *250*, 323, 362, 370, 406, 466, 472, 486, 514, 539, 551, *582*
Kosztolányi Dezső – 105, 381, 511, 538, 542
Kovács Alajos – *238*
Kovács Emil Mátyás – 194
Kovács Éva – 578
ifj. Kovács Gyula – 399
Kovács Lajos – 228, *228*, 297
Kovács (Kupferstein) Salamon – 296
Kozma Géza – 249, 416
Kozma – 256
Kozma József – 384
Kozma Miklós – *159*, 184, *295*
Kölcsey Ferenc – 401
Königswarter Hermann – 454
Kövér György – *490*
Kövess Hermann – 123
Kraszin, Leonyid Boriszovics – 418, 419, *419*
Kratochvil Károly – *123*, *125*
Krausz Simon – 168, 296, 340, 394, 423, 498
Kremmer Dezső – 292, *292*, 364, 425, 438
Kremmer Dezsőné Bella Jolán – 354
Kreuger, Ivar – 545
Kristóffy József – 103
Krisztics Sándor – 378
Krúdy Gyula – 381, 542
Krüger Aladár – 325
Kun Béla – *116*, 158, 167, *167*, 168, 170, 175, 178, 183, *184*, *190*, 191, *192*, 195, *196*, 201, 203, 207, 208, 215, *236*, *237*, 297, 331, 335, 360, 389, 390, 460, 526
Kun Béláné Gál Irén – 191, 201

Kuncz Aladár – 39, 306, 381, 383, 529
Kunfi Zsigmond – 122, *162*, 180, 326, *326*, 344
Kunváry Bella – 485
Kunwald Cézár – 520
Kuszenda Lajos – 529, 530
Kuthy Lajos – 252
Kuzmanek/Kusmanek, Hermann – 59
Külpe, Oswald – 268, 566

L
Laczkó Géza – 381
XVI. Lajos – 88
Lajos Ferdinánd – 441
Lammasch, Heinrich – 106
Lantos (Kálmán?) – 503
Lányi József – 253
Lao-ce – 433
de Lapradelle, Albert Geouffre – 472
Lask, Emil – 64, 71
IV. László – 248
László Fülöp Elek – 39, 472, 474
Lavotta János – 362
Law, John – 178
Lázár Aurél – 213
Lázár Mihály – 259
Leem, Knud – 246
Lefkovics/Lefkovits Vilmos – 383
Legh, Thomas Wodehouse – 332, 333, 345, 350, 351, 366, 472
Lehár Antal – 220, 342
Lehár Ferenc – 395
Lehel István – 38, 74, 381, 383, 453, 529
Lékai János – 103, *103*
Lelbach Irén (korábban: Rudnay Lajosné) – 516
Lendvai István – *153*, 224, *224*, 279
Lendvai L. Ferenc – *565*
Léner Jenő – 470
Lengyel András – *58*, *565*, *582*, *583*
Lengyel Béla – 354
Lengyel Zoltán – 296
Lenin, Vlagyimir Iljics – 87, 91, 107, 157, *167*, 236, 313, 487, 526, *548*
Lépes Bálint – 247
Lesznai Anna – *31*, 33, *33*, 34, *34*, 96, *96*, 97, *97*, 98, *98*, 99, *118*, 128, 129, 130, 133, *133*, 145, 149, 154, 205, *205*, 235, *235*, 236, *236*, 362, *362*, 546, *565*, 571, 573, *573*, *583*
Létay Gyula – 60
Lhotzky, Heinrich – 548
Liebknecht, Karl – 158, *158*
Liebner (Ernő?) – 39
Ligeti Pál – 489
Lind, Jenny – 259
Lindbergh, Charles – 59, 462
Lindenmeyer Antónia – 525
Linder Béla – 116, *117*, 122, 124, *124*, 125, *125*, 129, *131*, *286*, 314
Lingauer Albin – 181
Lipót Szalvátor – 471
Lloyd George, David – 324, 326, 330, 368, 369, 370, 378
Lobmayer Jenő – 425
Lockhart, Douglas – 369, 378
Loti, Pierre – 38
Louÿs, Pierre – 136
Lovászy Márton – 103, 169, 189, *189*
Löw Immánuel – 286, 287
Ludendorff, Erich – 395
Lukachich Géza – 114, 116, 299
Lukács György – *22*, 28, 32, 58, *65*, 66, 70, 71, 72, 73, 84, 92, *106*, 126, 128, 129, 145, *145*, *166*, 169, 170, 177, 178, 179, 180, 181, 189, 192, 194, 195, 197, 203, 215, *215*, 216, 217, 222, 223, 236, 269, *269*, 351, *351*, 354, *354*, 360, *528*, 565–575, *579*, 581, 582, 583, *583*, 587
Lukács János – 565
Lukács József – *215*, 360, 565, 566, 582
Lukács Józsefné Wertheimer Adél – 565
Lukács László – 519
Lukács Mária – 565
Lukinich Imre – 470, *470*
Luther, Martin – 247
Luxemburg, Rosa – 158, *158*
Luzsénszkyné – 187

M
Mac Orlan, Pierre – 466
von Mackensen, August – 81, 89, 106, *128*, *131*, 151, 153, 344
Macsánszky Kálmán – 149
Macsánszky Kálmánné – 153
Madách Imre – 260, 270, 557, 559
Madách Imréné Fráter Erzsébet – 260
Madarász Béla – 203
Madzsar József – 544, *544*
Maeterlinck, Maurice – 205
Magoss György – 415
Magyar Sándor – 530
Magyary Zoltán – 222, 511

Mahler Ede – 223, 498
Maillot Nándor – 362
Majtényi Károly – 475
Makkai Sándor – 462, *462*
Makra László – 197
Maksa ? – 53
Malcomes (Gyula?) – 447
Málnási Ödön – *80*, *212*, *234*
Maniu, Iuliu – *134*
Mann, Golo – *486*
Mann, Katia – 359
Mann, Klaus – *486*
Mann, Michael – *486*
Mann, Thomas – 84, 138, *138*, *215*, 349, 359, 360, 414, 486
Mannheim Károly – 72, 126, 571
Manno Miltiades – *228*
Marconi, Guglielmo – 491
Marcus Aurelius – 515
Marczali Henrik – 248, *248*, 505, *505*
Mărdărescu, Gheorghe – 213
Márffy Ödön – 161, *162*, 520, 538
Marhard – 255
Mária (I. Ferdinánd felesége) – 79, *79*, 362, 409, 440, 441
Mária (V. György felesége) – 350
Mária Anna – 489, *489*
Mária Jozefa – 520
Mária Terézia – *37*, *346*, *472*
Mariay Ödön – 381
Markója Csilla – *165*
Markovits Rodion – 60
Márkus Emília – 267, 454
Márkus László – 551
Marossy György – 243, 253, 254
Marossy Györgyné – 253
Marossy Stephanie – 253
Marsovszky András – 187
Marsovszky György – 152, 153, 169, 187
Marsovszky Györgyné Sigmund Erzsébet – 185, 186
Marthy Ferenc – 307
Marx, Karl – 164, 180, 194, *292*, 526, 528
Masaryk, Tomáš Garrigue – 387, *387*, 467, 517
Masaryková, Olga – 517
ifj. Masirevich György – 545
Máté Olga – *569*
Matteotti, Giacomo – 410
Matuska Szilveszter – *535*
I. Mátyás – 250, 255, 256, 555
II. Mátyás – 247
Maurois, André – 466
Mautner István – 236
Medgyessy Ferenc – 538
Mednyánszky László – *26*
Medveczky Bella – 548
Medveczky Jenő – 538, 547, 552
Medvigy Gábor – 324, 326
Melha Armandné Hilf Paula – *443*
Melich József – 470, *470*
Mendel, Gregor – 245
Mesterházi Miklós – *567*
Mészáros László – 520, *520*
Mészáros Nándor – 520
Metzner Tivadar – 247
Miákits Ferenc – *227*, 229, 233
Michelangelo – 502
Mihályfi Károly – 164
Mikes Árminné – 140, 156, 333
Mikes János – 122, 157, 158, 196
Mikes Lajos – 190
II. Miklós/II. Nyikolaj – 87, 88, *95*, 103, 104, 484
Miklós Andor – *261*, *328*, 388, 472, 497, 550
Miklós Andorné Gombaszögi Frida – *261*, *328*, 472, 497
Miklós Jenő – 222
Mikó – 256
Miklós – 369
I. (Ferdinánd) Miksa – 106, 248
Miksa – 314
Mikszáth Kálmán – *36*, *55*, 259, *259*, 409
Mill, John Stuart – 266
Millerand, Alexandre – 330, 372, 467, 471
Milotay István – 122, 425, 474, *474*
von Mirbach, Wilhelm – 94
Miskolczy Ernő – *427*
Miskolczy Ernőné Gyömrői Márta – *427*
Mitrovics Gyula – 505
Molnár Antal – 507
Molnár C. Pál – *427*, 528, 547
Molnár Ferenc – 270, *270*, 434
Molnárné Szonja Darin – 485, 491
Mollináry Gizella (Gebauer Gusztávné) – *427*, 473, 476, *476*, *477*, 495, 500, 511, 524, 534, 535, 546, 550
von Moltke, Helmuth Karl Bernhard – 59
Montagnac János – *427*
Monteoru, ? – 212
de Montijo, Eugenia – 293, *293*
Móra Ferenc – 286, 420, 433

Móra László – 49, 67, 85, 294, *427*, 455
Móra Lászlóné Vadas Gizella – *427*
Móricz Zsigmond – *113*, *162*, 222, 257, 281, 408, 420, *430*, 464, 515, 542, 543, 547
Móricz Zsigmondné Simonyi Mária – 542
Moscovitz Geyza – *118*
Moscovitz Geyzáné – 97, *97*
Mosjoukine, Ivan – 395
Moskovits József – 333
Motyán ? – 19
Mozart, Wolfgang Amadeus – 470
Mózes – *548*
Mudrovics Elek – 180, 181, 190
Mudrovics Elekné – 181
Muhr Ottmár – 45
Murray, Gilbert – 378
Musil, Robert – *104*
Mussolini, Benito – *363*, 384, 396, *410*, 441, 465, *479*, 484, 506, 536, 545, 551, 553, 555, *555*, 557, *557*

N
Nadányi Emil – 540
Nádas Sándor – 233
Nádasdy Ferenc – 45
Nádosy Imre – 436, *436*
(Nagyatádi) Szabó István – *258*, 334, 340, 348, 367, 410, *413*
Nagy Adorján – 223
Nagy Emil – 398
Nagy Emma – 358
Nagy Endre – 162, 163
Nagy Ernő – 164
Nagy Imre – *95*
Nagy Iván – 244, 255
Nagy Pál – 347
Nagy Sándor – 520
Nagy Vince – *122*
Napóleon, Bonaparte – 37, 59, 89, 183, 208, 297, 316, 345, 346, *399*, 436
III. Napóleon – *293*
Nékám Lajos – 437
Nemes Albert – 426
Nemes Marcell – 517, *528*
Németh Antal – 559
Németh László – *271*, *289*, 381, 382, 429, *434*, 503, *503*, 538
Némethy Géza – 264
Neumann Elza – 57, 132, 264, 565
Noszlopy Gáspár – 250
Novák Zoltán – *570*, *571*, *572*
Nussbaum Fülöp – 280
Nypels, Georg – 287

Ny
Nyékhegyi Ferenc – 131, *131*, *132*

O, Ó
Odescalchi Artúr – 128, 146, 147, 151
Odescalchi László – 226
Ódry Árpád – *162*
Okolicsányi Zoltánné – 384
Oláh György – *492*
Olcsvay Géza – *427*
Ond – 254
Ondi Sándor – 541
Oppenheim Ottó – 550
Oppenheim Ottóné – 551
Oross Ignácné – *77*
Oroszlányi István – *427*
Orsenigo, Cesare – 472
Országh Tivadar – 470
Ortutay Gyula – 253, 560
Ostenburg-Moravek Gyula – *282*, 284, 335, 339, 340, 342
Osváth Tibor – 60, 497
Ottlik László – *468*
Ottobor – 256

Ö, Ő
Örley György – 297

P
Paál Árpád – *427*, 528
Paksy Balázs – 254
Paksy Emere – 254
Paksy János – 254
Paksy Mihály – 254
Palágyi Lajos – 528
Palágyi Menyhért – 457
Palásthy Géza – 507
Paléologue, Maurice – 65, *65*, 79, 471, *471*, 473
Pálfi(-Pitkó) János – 498
Pálffy Jenő – *579*
Pálffy Miklós – 252
Pallay ? – 25
Pallavicini György – 157, *166*, 342
Pallavicini Györgyné Andrássy Borbála – 153, 154, 166, *166*, *573*
Pálmay Ilka – 164, 454
Palotay (Asbóth) Mihály – 255

Palotay-Asbóth Krisztina – 255, 274
Pamlényi Ervin – *235*
Papp Barbara – *268*, *566*
Papp Emerencia – 263
Papp-Váry Elemérné Sziklay Szeréna – 307, 412
Passuth László – *427*
Pasteiner Gyula – 267
Patkó Károly – 547, 552
Patti, Adelina – 259
Pátzay Pál – 272, *427*, 435, 520, 527, 528, 538, 547
Pátzay Pálné Liebermann Lucy (Lukrécia) – *131*, 272, *272*, *272*, *427*
Paul Mária – 489
Paulay Erzsi – 223
Pauler Ákos – 332, 349, 556
Pázmán(y)/Patzmann – 254
Pázmán Jánosné Ártándy Katalin – 255
Pázmán Tamás – 254
Pázmány Farkas – 254
Pázmány Miklós – 254
Pázmány Péter – 254
Pecha, Vince – 504
Péchy Ágnes – 251
Pedlow, James – 312
Peidl Gyula – 208, 209, *301*, 338, 404
Pekár Gyula – 31, 64, 136, 137, 138, 281, 287, 288, 298, 344, 345, 346, 457, 474, 550
Pérchy Mike Miklós – 254
Percy, Alan Ian – 391
Perczel Ferencné Kozma Flóra – 224
Perecz László – *568*
Perényi Zsigmond – 168, 169, 178, 181, 198, 214
Persián Ádám – 169
Pesthy Pál – 533
I. Péter/Petar – 61
Petőfi Sándor – 148, 162, 205, 362, *382*, 384, 466, 517
Petőfi Sándorné Szendrey Júlia – 260
Petri Pál – *455*
Petri Pálné – 455, *455*
Petrichevich-Horváth Emil – 406, 407
Petrovácz Gyula – 367, 554
Petrovics Elek – 195, 196, 438, 517, 547
Petrovics István – *382*
Peyer Károly – 208, *227*, 229, *230*, 233, 236, *236*, *364*
Phillimore, Walter George Frank – 332, 366, 370, 442
Pico, Giovanni – *495*
Piel, Harry – 395
Pintér Jenő – 403
del Piombo, Sebastiano – 34, *34*
Piti Istvánné – *116*
Platón – *58*, 126
Plósz Sándor – 222
Pogány József – 116, *116*, 296
Pogonyi Antal – 389, 390
Polacsek Mihályné Wohl Cecil – 33, 154
Polányi Károly – 568
Polányi Laura – 33, 154
Pollacsek Matild – *179*
Pontelli ? – 422
Popovics Sándor – 550
Popper Leó – *566*, 567, *567*, *568*, 569
Pósa Lajosné Andrássy Lídia – *443*
Possart, Paul Anton Fedor Konstantin – 246
Potiorek, Oskar – 46, 61
Potok Izidor – 296
Prahács Margit – 445, 503
Preiser Miklós – 492
Prielle Kornélia – 361, 409
Primo de Rivera, Miguel – 395
Prochnik, Edgar Leo Gustav – 422
Prohászka Ottokár – 122, 286, 458, *458*, *458*, 464
Prónay Pál – *153*, *210*, *235*, 329, *329*, *334*
Proust, Marcel – 217, 466
Pulszky Ferenc – 254
Pulszky Károly – 34, *34*
Putnik, Radomir – 18
Putty Lia – 395

R
Raák – 256
Rabinovics/Rabinovits József (és testvérei) – 185
Ráday Pál – 248
Radić, Stjepan – 312, *312*
Rádl Ödön – 163, 164, 165
Radnai (Ritthammer) Farkas – 146
Radó Antal – 542
Raffaello – 34, *34*
II. Rákóczi Ferenc – 362, 466
Rákosi Jenő – 361, *443*, 520
Rakovszky István – 329, 342
Rakovszky Iván – 396, 422, 441
Rakovszky Zsófia (később: Tölg Vilmosné) – 342
Ranschburg Pál – 566

Rassay Károly – 388, 522, *522*
Raszputyin, Grigorij Jefimovics – 87
Rathenau, Walther – 126, 369, 376
Rátz ? – 65
Ravasz László – 364, *364*
Ravasz Lászlóné Bartók Margit – 364
Recht ? – 263
Rédey Tivadar – *427*, 435, 446, *447*, 495, 496, 502, 538
Reinhardt, Max – 142
Rembrandt – 208, 223
Reményi József – 358, 487
Reményi Józsefné Papolczy Margit – 487
Reményik Sándor („Végvári") – 306, *306*, 307
Remsey György – 520
Renan, Ernest – 462, *462*
Renner, Karl – *191*, 291
Réthey Ferencné Demkó Ilona – 475
Révai Mór János – 180
Révai Mór Jánosné Tafler Irén – 180
Révész Géza – 30, 223, 570
Révész Imre – *54*
Révész Margit – 404
Rhédey Klaudia – 350
ifj. Richter Aladár – 507
Riedl Frigyes – 332, 407
Riemer Gyula – 423, 424
Rinler Károly – 324
Ripka Antal – 506
Ripka Ferenc – 473, 498, 506, 519
Rippl-Rónai József – *108*
Ritoók Anasztázia (Gobóczy Károlyné) – 249, 257
Ritoók Antal – 247
Ritoók Béla – 55, 222, 249, 286, 478
Ritoók Berta – 246, 249, 259, 260, 267, 454, 480, 529
Ritoók Berta („Sziszi", Sztrókay Lászlóné) – 218, 249, 251, *300*, 391, 407, 439, 478
Ritoók Dániel – 243, 244, 248, 249, 252, 253, 254, 256, 257, 274
Ritoók Dánielné Csege Tóth Sára – 249, 254
Ritoók (Gabri)Ella (Kozma Józsefné) – 24, 246, 249, 321, 383, 384, 416
Ritoók Ernő – 182, *216*, 248, 260, 264, 266
Ritoók Éva (Schönborn Miklósné) – 24, *86*, 140, *140*, 198, 199, 206, 243, 247, 256, 261, 262, *263*, 298, 331, *331*, 332, 362, 363, *363*, *396*, 397, 412, 426, 427, *427*, 432, 434, 439, 446, 451, *451*, 458, 470, 500, 508, 527, 530, 539, 542, 551, 556, 558
Ritoók Géza – *24*, *140*, 246, 249, 260, 261, 262, *331*, 397, *451*
Ritoók Gézáné Urbán (Gabri)Ella – 249
Ritoók György – 248, 249
Ritoók Ilona (Simayné) – 243
Ritoók Imre – 248, 249
Ritoók Imréné Boross Mária – 248, 249
Ritoók István – 243, 248
Ritoók János – 248, 254
Ritoók Margit („Mica") – 19, 21, *24*, 41, *49*, 50, 76, 109, 136, 138, 156, 157, 177, 182, 191, 192, 194, 195, 198, 199, 202, 207, 208, 216, 231, 249, 252, 254, 256, 259, 261, 262, 263, 266, 277, 293, 306, 326, 365, 371, 377, 383, *396*, 397, 399, 424, 426, *427*, 447, 448, *451*, 459, 461, 462, 480, 484, 492, 500, 507, 508, 511, 527, 530, 533, 534, 537, 538, 543, 547, 549, 556, 557, 559, *577*
Ritoók Mária (Eperjesy Sándorné) – 24, 249, *300*, 407, 478
Ritoók Mihály – 248, 249
Ritoók Mihályné Csiffy Rebeka – 248, 249, 252, 254, 255, 256, 274
Ritoók Miklós – 248
Ritoók Pál – 249
Ritoók Zsigmond (Ritoók Emma édesapja) – 15, 24, 30, *36*, 47, 51, 52, 53, 54, 55, *55*, *80*, 92, 107, 136, 141, 163, 164, 165, 206, 213, 215, 231, 237, *237*, 243, 244, 245, 247, 249, 251, 252, 256, 257, *257*, *258*, 259, *259*, 260, 261, *261*, 262, 263, 265, 266, 267, 268, 270, 285, 324, 326, 329, 332, 333, 341, 348, 398, 400, 412, 422, 463, 472, 479, 480, 526, 534, 536, 542, 553, 565, 566, 580
Ritoók Zsigmond (Ritoók Emma öccse) – 20, 24, 30, 39, 42, 46, 47, 60, 66, *68*, 69, 77, 81, 87, 90, 92, 101, 106, 114, 120, 126, 129, 130, 134, 135, *135*, 136, 146, 150, 154, 155, 161, 177, 181, 182, 183, 190, 191, 192, 194, 196, 197, 199, 200, 202, 212, 218, 222, 223, 234, *234*, 239, 243, 244, 246, 248, 249, 251, 252, 254, 256, 258, 261, *261*, 262, *262*, 263, 300, *300*, 301, 304, 321, 324, *328*, 332, 333, 342, 356, 363, 364, 373, 380, 381, 388, 390, 396, 397, 400, 405, 406, 414, 421, 436, 439, 442, 445, 448, 454, 457, 462, 467, 468, 475, 478, 479, *479*, 480, 491, 493, 494, 497, 500, 501, 503, 504, 507, 508, 515, 517, 525, *530*, 550, 555, 559, 560, 586

Ritoók Zsigmond (Ritoók Emma unokaöccse) – 199, 202, 246, 249, *300*, 336, *336*, 342, 355, 478, 525, 526, 543, 551
Ritoók Zsigmond (Ritoók Emma unokaöccsének fia) – 246, 249, *336*, 537, *565*
Ritoók Zsigmondné Tormay Mária (Ritoók Emma öccsének felesége) – 135, *135*, 136, 154, 155, 194, 202, 239, 244, 249, 261, *261*, 283, 284, 300, *300*, 356, 377, 380, 397, 406, 414, 451, 478, 479, 497, 507
Ritoók Zsigmondné Unghváry Berta (Ritoók Emma édesanyja) – 24, 26, 27, 30, 34, *34*, *49*, 50, 51, 52, 53, 55, *55*, 75, 76, 103, 108, 112, 118, 130, 136, 140, 142, 144, 145, 156, 158, 177, 182, 183, 187, 190, 193, 196, 197, 199, 201, 202, 207, 212, 213, 226, 232, 233, 235, 236, 238, 246, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 256, 259, 260, 261, 262, 263, 266, 270, 284, 293, 298, 306, 308, 312, 313, 331, 349, 355, 362, 363, 364, 383, 384, 389, 397, 402, 407, *424*, 480, 481, 580
Ritoók Zsigmondné Gaylhoffer Ilona (Ritoók Emma unokaöccsének felesége) – 249
Rodin, Auguste – 37, 360
Rolland, Romain – 459
Romanelli, Guido – *196*, 203, 207, 212
Rómer Flóris – 164, 250, 251, 252
Romsics Ignác – *102*, *132*
Rosenberg Auguszta – 154, *480*, 485
Róth ? – *18*
Roth Sándor – 470
Rothenstein Mór – 526
Rothschild, Charles – 21, 25, 42, 232, 323, *582*
von Rothschild, Emma-Louise – 323
Rothschild, Elizabeth Charlotte („Liberty") – 531
Rothschild, Nathan(iel) – 25, 324, 364, 399, 410, 467, 468
Rott Nándor – 122
Rozvány Jenő – 43, 44
Rozsnyay Kálmán – 360, *360*, 361, 362, 381, 408, 409, 425, *427*, 475, 483, 519
Rösler ? – 549
Rubinek Gyula – 299, *299*, 408
Rudnay (Gyula?) – 485
I. Rudolf – 15, 255
Rumboldt Attila – 311
Rupprecht – 376

S

Sacco, Nicola – 460, *461*
Salm, Louis – 190
Salome – 293, 504
VI. Sándor – *176*
Sándor László – 115
Sándor Pál – 296, 376, *376*, *377*
Sano ? – 333
Sántha László – 251
Sárközi György – 307, *427*, 434, *434*, 519, 526, 528, 535, 538
Sárközi Márta (Molnár Márta) – 434, *434*
Sárközi Mátyás – *434*
Sarolta – 255
Sárosy Gyula – 238
Sarrail, Maurice – 90
Sárváry Elek – 40, 48, 49, 59, 127
Sas Ede – 96, 181
Savonarola, Girolamo – 495
Savoyai Mafalda – 426
Savoyai Mária – 516
S. Bokor Malvin – *443*
Scarpa, Antonio – *34*
Scheil, Jean-Vincent – 498
Schioppa, Lorenzo – 423, 424
Schlamadinger Jenőné Hamvassy Anna (később: Balázs Béláné) – 73, 126, 130, 143, *143*, 169, *351*, 571
Schlauch Lőrinc – 164
Schlesinger Mór – 280
Schlett István – *567*
Schliemann, Heinrich – 430
Schliemann, Sofia (Sophia Engastromenou) – 430
Schmittné Csányi Kornélia – 252
Schnetzer Ferenc – 152, 153, 209
Schober Béla – 410
Schopenhauer, Arthur – 61, 68, 266, 565
Schönborn Miklós – 263, 551
Schönborn Éva (Annamária) – 249, *263*
Schönborn Katalin (Nagy Lajosné) – 249, 263, *263*
Schöpflin Aladár – *279*, 383, 429, *443*, 455, *473*, 493, *493*, 495, 501, *501*, 502, 503
Schratt, Katalin/Katharina – *93*
Schubert Ágoston – 296
Schürtz Mayer (?) – 233
Scitovszky Béla – 529
Scitovszky Béláné Baross Natália – 490, 498, 508, 540
Sebestyén Károly – 223, 368, 505, 548
Seidler Irma – 566
Seipel, Ignaz – 410

Sembery(?) Bernát – 254
Sembery Sámuel – 254
Serényi ? – 83
Serolly, ? – 487
Seton-Watson, Robert William – 467, *467*
Shakespeare, William – 205
Shvoy Lajos – 472, *472*, 513
Siegescu József – 469, *469*
Sigray Antal – 327, 340
Simmel, Georg – 38, 61, 71, 126, 217, 269, 566, 567, 568, 582
Simon György János – *427*, 480, 547
Simon György Jánosné Rudas Klára (később: Frey Andrásné) – *427*, 434, 526
Simonyi-Semadam Sándor – 287, *287*, 471, *471*
Sipos Balázs – *268*, *566*
Sipos Margit – 197, 286
Sipos Irma – 284
Sipos Orbán – 197, 286
Sipőcz Jenő – 473, 506, 532, 554
Sipőcz Jenőné (korábban: Karsai Sándorné) Szántó Ilona – 532
Sipőcz Lászlóné Wimmer Ilona – 532
Sixtus/Szixtusz – 93, *93*, *102*, 115
Slachta Margit – 154, 278, 279, *364*, 373
Smilovits József – 470
Smith, Jeremiah – 407, 410, *410*
Snowden, Ethel – 368, 378, 410, 531
Snowden, Philip – 531
Soltra József – 311
Somló Bódog – *133*, 222
Somló Sándor – 164, 361, 472
Somló Sári – 361, 438, 453, 477, 548
Somogyi Béla – *227*, 282, *282*, 424
Sonkoly Béla – *427*
Sonnenfeld Zsigmond – 257
Sonnenfeld Zsigmondné – 257
Soós Károly – 333
Sopronyi-Thurner Mihály – 354, 511
Spencer, Herbert – 265, 266
Spinoza, Baruch – 223
Stefánia (Lónyay Elemérné) – 497
Stellerné – 180
Stendhal – 466
Stern Hermann – 163
Stoll, Otto – *44*
Strindberg, August – 183
Strobl Alajos – 533, *533*
Stromfeld Aurél – 184, *184*, 297, *297*
Sulkovszky Viktorné Szilassy Paula – 552
Supka Géza – *122*, *496*
Surányi Miklós – 509, *509*

Sz

Szabados Piroska – 223
Szabó Ágnes – *235*
Szabó Dezső – 31, 33, 49, 224, *224*, 225, *225*, 226, 281, 381, 398, 405, 411, 429, *478*, 509, 511, 513, 528, *528*
Szabó Ervin – 99, *125*, *291*, *292*, 302, *302*, 573
Szabó István – *317*
Szabó Józsefné Mille Mária – *226*
Szabó László – 222
Szabó Lőrinc – 271, 307, *335*, 381, *381*, 420, 421, *427*, 429, 431, 432, 433, 438, 447, 519, 526, 527, 538, 539, 580
Szabó Lőrincné Mikes Klára – *360*, *427*, 429, 432, 434, 481, 526, 558
Szabó Mária – 543
Szabóky Alajos – 510
Szabolcsi Lajos – *109*
Szalay Ákos – 78, 96, 118
(Zalai) Szalay László – 423
Szamuely László – 218
Szamuely Tibor – 179, *189*, 194, 195, 196, *196*, 197, 201, *205*, 207, 218, 234, 235
Szapolyai Imre – 255
Szapolyai István – 255
Szapolyai Istvánné Piast Hedvig – 254
Szapolyai Krisztina – 255
Szárazberky Nagy József – 253
Szász Zoltán – 264, 331
Szathmár-Némethy Mihály – 247
Szebeny Miklós – 197
Szekfű Gyula – *224*, 244, *244*, 248, *248*, *289*, 466, *505*, 561, *561*, *562*
Szécsen Miklós – 122
Széchenyi Aladár – 122
Széchényi Emil – 141
Széchenyi István – 46, 162, 164, 226, 237, 250, 347, 400, 411
Széchenyi László – 422, 471, 540, *540*
Széchenyi Lászlóné Gladys Vanderbilt – 91, 312, *540*
Szécsen Miklós – 122
Szederkényi Anna (Párniczky Edéné) – 349, 417, 454, 455
Szegedy-Maszák Aladár – 122, 510, *510*
Szegedy-Maszák Aladárné Moldoványi Sarolta – 319, *510*

Szegedy-Maszák Pálma (később: Zimányi Károlyné) – 510
Szegedy-Maszák Vera (később: Kostka Istvánné) – *427*
Szegi Pál – 489
Székely Jánosné – 407
Székely Mózes (Daday Loránd) – 521
Szemere Béla – 401
Szende Pál – 152
Szentgáli ? – 123
Szentgyörgyi István – 545
Szentimreyné Szunyogh Anna – 412
Szépvízi Balázs Béla – 424
Szerb Antal – 298, *427*, 435, 507
Szerdahelyi István – *528*, *565*
Szerdahelyi Kálmán – 409
Sziklay János – *443*, 500, 511
Szikora ? – 159
Szilágyi Dezső – 257, 259
Szilágyiné – 243
Szilassyné – 220, 284, 364
Szily Kálmán – 418
Szinnyey József – 246
Szirmai Antal – 526
Szladits Károly – 222
Szlavejkov, Petko Racsev – 384, *384*
Szmrecsányi György – 299, *299*, 328, 329
Szmrecsányi Lajos – 122
Szobotka Imre – 507, 538
Szomory Dezső – 368, 472, *472*
Szőnyi István – 435, 538, 547, 559
Szőcs-Tóth Elóna – 254
Szőcs-Tóth Mihály – 254
Sztankay Béláné Ivády Antónia – 39, 111, 117, 120, 123, 149, 153, 154, 166, 167, 168, 169, 175, 178, 182, 185, 186, 187, 196, 198, 203, 223, 234, 235, *235*, 236, 237, 302, 309, 310, 315, 316, 341, 342, 344, 357, 364, 365, 366, 369, 370, 371, 373, 387, 390, 391, 398, 401, 403, 408, 420, 422, 439, 440, 441, 448, 464, 465, *465*, 466, 467, 468, 473, 481, 484, 485, 489, 492, 515, 516, 517
Sztáray (Gábor?) – 123
Szterényi József – 94, *94*, 101, 301, 554
Sztójay Döme – *184*
Sztravinszkij, Igor Fjodorovics – 507
Sztrókay Cecília – 249, 391
Szuhotyina-Albertini, Tatjana – 487
Szunyogh Péter – 302
Szűcs István – 475
Szűz Mária – 495

T

Tabéry Géza – 412, 543
Tacitus, Publius Cornelius – 591
Takách-Tolvay József – 191
Tamás Sári – 475, 476, *476*
Tánczos Gábor – 152
Tardos Géza – 425
Tasnády Róza – 364
Tass József – 411, *427*, 435, 488
Tauber József – 264
Tebaldeo, Antonio – *34*
Techert Margit (Magyary Zoltánné) – 417, 445, 536
Teleki Anna – 543
Teleki László – 46, *147*, 400
Teleki Pál – 156, 159, *208*, *228*, *244*, 289, 297, *297*, 299, 304, *304*, 311, *311*, 312, 316, *316*, 324, 327, *327*, 328, 330, *412*, 456, 504, 578, 585
Teleki Sándor – 272, 308
Teleki Sándorné Kende Júlia („Szikra") – 20, 21, 32, 83, 272, 308, 325, *325*, 409, *427*, 442, *443*, 444, *444*, 445, 504, *504*, 508, 535, 536
Teleszky János – 19, 42, 330, 370, 376, 392, 393, 399, *399*, 410, 498, 534, 536, 537, 539, 540
Teleszky Stefánia (Förster Lajosné) – 232
Temesváry János – 470
Térey Gábor – 291, 437, 438, 480
Térey Edit (Térey Gáborné Edith Müller) – 38, 195, 437, 480
Thallóczy (Strommer) Lajos – 382, *382*, *382*, 466
Tihanyi Kálmán – 493
Tisza (György?) – 313
Tisza Ilona – 108
Tisza István – 15, *15*, *16*, *17*, 18, 25, 47, 66, 80, *80*, 82, 88, *88*, 90, *90*, 93, *94*, 100, 103, *103*, 105, *105*, 107, 108, 109, *109*, 110, 112, *112*, 114, *115*. *118*, 122, *122*, 126, 127, *128*, 129, 130, 141, *147*, 149, 162, 180, 202, *212*, 221, 222, *227*, 228, 281, 294, *294*, *295*, 296, *312*, 324, 334, 347, *347*, 380, 393, 412, 444, *471*, 498, 513, *519*, 524, 551
Tisza Kálmán – 108, 112, 258, 305, 329, 347, 348, 390, 536
Tisza Kálmánné Keglevich Erzsébet – 313
Titulescu, Nicolae – 330
Tolsztaja-Szuhotyina, Tatjana – 487, *487*

Tolsztoj, Lev Nyikolajevics – 21, *45*, 64, 183, 260, 487
Tomcsányi Lajos – 123, 167
Tomcsányi Vilmos Pál – 296
Topcsagics Mihály („Csocsó bácsi") – 395
Toperczer Ákosné Hagara Róza – 377, 387, 417, 486
Torda – 248
Tormay Béla (Tormay Cécile atyja) – 479
Tormay Béla (Tormay Cécile öccse) – 67, 135, 136, 150, 414, 427
Tormay Béláné Barkassy Hermine – 144, 154, 156, 175, 190, 194, 283, 284, 305, 310
Tormay Cécile – *7*, 31, 64, 91, 112, 120, 128, 135, *135*, 136, 137, 138, 139, *139*, 140, *141*, 143, 144, 146, *147*, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 166, 167, 169, 175, 176, 179, *182*, 189, 190, *191*, 192, 194, 198, *210*, 215, 219, 220, 222, 227, 238, 259, *261*, *270*, 271, *271*, 278, *281*, *282*, 283, 284, 286, 289, *296*, 303, 308, 309, 310, 319, 320, 321, *325*, *336*, 344, *344*, 345, 349, 359, *361*, 371, 374, 375, 379, 380, 381, 382, 391, 400, 402, 405, 406, 411, *412*, 414, 415, 417, *417*, 418, 419, 422, 425, 442, 443, 444, *444*, 447, 451, 453, 454, 455, 456, 457, 460, *460*, 462, 463, 464, 470, 474, 475, 478, *478*, *479*, 480, *480*, 481, 483, 488, 503, 507, *510*, 519, 525, 550, 573, 577, 584, 587
Tormay Vera (Szegedy-Maszák Elemérné) – 303, 451, *510*
Tószeghy (Freund) Albert – 233
Tóth Árpád – 489, *489*
Tóth Imre – 472
Tóth István – 528
Tóth Sándor – 184
Tóth-Szőcs István – 254
Tóth Zoltán – *505*
Török Petra – *96*
Török Miklósné Kovács Hermin – *443*, 496, 548
Trockij, Lev Davidovics – 91
Túri Béla – 122
Tutsek Anna – *443*
Tüköry Alajosné Falkenberg Paula – 137
Türr István – 466
Türr Stefánia – 168

U, Ú
Ugron Gábor – 401
Újházi Ede – 164, 267
Ujváry Gábor – *488*
Ulain Ferenc – 229, *229*, 296, 297, 395, 401
I. Ulászló – 254
Ullmann Izidor – 163
Undi Mária – 457, 480
Unger Tiborné (később: Gömbös Gyuláné) Szilágyi Erzsébet – 375, 422, 455, 486
Unghváry Ede – 248
Unghváry Gáspárné Both Zsófia – 256
Unghváry István – 248, 250, 262
Unghváry János – 248
Unghváry Piroska – 248
Unghváry Vilmos – 248
von Unruh, Fritz – 69
Urmánczy Nándor – 149

V
Vajai Gyula – 408
Vajda János – 457
Vámbéry Rusztem – 222, 404, 458, *458*
Vándor Iván (Várady Ilona) – 83, *83*, 442, *443*, 444, *444*, 504, *504*, 523, 535
Vántus Károly – 311
Vanzetti, Bartolomeo – 460, *461*
Váradi Ignác – 504
Váradi Ignácné Fischbein Laura – 504
Várady Zsigmond – 19, 163, *164*, 222, 265, 272
Varga ? – 206
Varkoch György – 254
Varkoch Miklós – 254
Varkoch Tamás – 254
Várnai Zseni – 425, 496
Váry Albert – *213*, *583*
Vas Gereben – 412
Vass József – 122, 316, 327, 422, *423*, 426, 469, 472, 491, 498, 505, 516, *516*, 519, 541, 542, 544
Vay Gábor – 153
Vay Gáborné Zichy Márta – 143, 168
Vázsonyi Vilmos – 47, 89, 94, *94*, 101, 163, 214, 301, 328, 331, 340
Vecsey Imre – 540
Vedres Márk – 179, *179*, 435, 480
Véghelyi Emma – 216
Verebély Tibor – 56
Verne, Jules – 53, 96, 263
Vértes ? – 487
Vidmar, Antonio – *427*
III. Viktor Emánuel – 426, 498
Viktória Lujza – 322

Vilmos – 441
II. Vilmos – *60*, 87, *87*, 141, 441
Vilt Tibor – 507, 520, 545
Virchow/Wirchow, Rudolf – 430
Vix, Fernand – 123, *129*, 151, 155, *168*, *171*, *190*, 229, *328*
Vízvári Gyula – 164, 267
Volkelt, Johannes – 307
Vörös Boldizsár – *217*, *566*, *570*, *573*, *574*
Vörös József Kálmán – 543
Vörösmarty Mihály – 141, 421, *421*, 457, *467*
Vrana Erzsébet – 552
Vrangel, Konstantin Konstantinovics – 439, 473
Vrangel, Pjotr Nyikolajevics – 297, 331, 439, 465, 468, 473, 485
Vulcan József (Iosif Vulcan) – 213

W
Wagner Géza – 507
Waldbauer Imre – 470
Walko Lajos – 376, 393, 500
Walko Lajosné Weiss Eleonóra – 376
Wallner ? – 235
Wallner Ödön – 203, 219, 220, 237, 284, 306, 307
Wallner Ödönné Marthy Rózsi – 219, 220, 221, 231, 237, 284, 306, 307
Warkoch von Nobschütz Borbála – 254
Warkoch von Nobschütz, (Christoph?) – 254
Weber, Max – 569
Wells, Herbert George – 420
Wein Dezső – 278
Weiss Fülöp – 394
Weiss Manfréd – 41, 47, 368, *368*, 376, 394, 546, *546*
Wekerle Sándor – 90, 93, *94*, 95, 99, 103
ifj. Wekerle Sándor – *423*, 532
Weltner Jakab – *168*
Werfel, Franz – 509
Wertheimstein Adrienne – *19*, 21, 264, 414, 585
Wertheimstein Alfréd – 19, *19*, 163, 216, 232, 272, 454
Wertheimstein Alfrédné Grósz Mária – 19, 216, 232, 454
Wertheimstein Aranka – *19*, 264, 324, 585
Wertheimstein Heinrich – 21, 25, 42, *42*, 123, 325, 399, 400
Wertheimstein Klára/Clarisse (Strasser Alfrédné) – 19, *19*, 264, 585
Wertheimstein Rózsika (Rothschild Charlesné/Károlyné) – 19, *19*, 20, *20*, *20*, 25, 42, 48, 112, 232, *232*, 233, 264, *271*, 288, *288*, 297, 301, 312, 323, 324, 325, 326, 330, 332, 340, 342, 343, 349, *354*, 357, 358, 365, 366, 370, 372, 379, 389, 392, 410, 412, 437, 439, 466, 467, *467*, 468, 470, 511, 531, *531*, 532, 533, 539, 557, 559, *582*, 585
Wertheimstein Sarolta – *19*, *20*, 21, 24, 25, 41, *42*, 56, 175, 207, 229, 232, 264, *271*, *316*, 318, 323, 324, 325, 326, 330, 333, 341, 342, 343, 345, 349, 351, 353, 357, 364, 365, 366, 368, 369, *369*, 371, 372, 378, 379, 387, 389, 390, *390*, 392, 393, 399, 400, 401, 406, 416, 465, 471, 585
Wertheimstein Viktor – *19*
Wessely Anna – *572*
Wichtl, Friedrich – 17, *17*
(Toroczkai) Wigand Ede – *427*, 462
Wigand Edéné Kégl Margit – *427*, 462
Wilde János – *528*, *572*
Wilde, Oscar – 360
Williams, ? – 364, 365
Wilson, Thomas Woodrow – 37, 85, 93, 95, 101, 102, 104, 146, 147
Windelband, Wilhelm – 126
Windischgrätz/Windisch-Graetz Lajos – 105, 106, 331, *436*
Windisch-Graetz, Otto – 497
Wlassics Gyula – 141, 267, *268*
Wolff Károly – 122, 168, 223, 226, 302, 321, 335, 363, 364, *364*, 373, 374, 375, 376, 383, 390, 404, 415, 417, 422, 486, 506
ifj. Wolff Károly – 555
Wolfner/Farkas Pál – 108
Wolkenberg Alajos – 157, 158
Wolkenberg Ilona – 200, 201
Wundt, Wilhelm – *44*

X
Xavér – *93*

Y
Yolland Arthur/Artúr – 146
Yolland Edgár – 406

Z
Zách Felicián – 254
Zacháry László – 181, 185, 186
Zajti Ferenc – 466, 511
Zala György – *109*, 194, 426, 528, 533, 545

Zalai Béla – 57, *58*, 62, 64, 65, 69, 132, 148, 565, 567, 569, *569*, 570
Zámbory Antal – *427*
Zárday (Imre?)– 526
Zembery Anna – 254
Zembery János – 254
Zempléni P. Gyuláné Elek Irma – 400
Zerkovitz Béla – 401, *401*
Zichy János – 474, 569
Zichy József – 151, *151*, 286, *286*
Zichy Rafael – 411, 412, *412*, 414, 442, 475, *479*, 481, 584
Zichy Rafaelné Pallavicini Eduardina – 139, *139*, 140, *140*, 143, 153, 157, 321, 359, 379, 411, *412*, 470, 550
Zigre Miklós – 213
Zilahy Lajos – 308, *395*, 403, 409, 458, 487, 508, 518, 540
Zimmermann, Rudolf Alfred – 407, 410
Zita – 82, 83, *83*, 85, *93*, 105, 106, 115, 300, 301, 335, 340, 343, 346, 348, 349, 369
Zola, Émile – 138, *138*, 164
Zolnay Vilmos – 494
Zrínyi Miklós – 45, 46, 400
Zuber Ferenc – 185
Zucker Ábrahám – 44

Zs

Zsadányi Edit – *568*
Zsámboky Pál – 520
Zsitvay Tibor – 550
Zsófia – 497